

50007

701 800

1-2

50007

1960 JUN 3

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 87

1960.

87. KÖTET

1. SZÁM

1960

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Megjelenik Budapesten félévenként

87. kötet (teljes sorozatban)

Megindításának éve: 1869

Előfizetési díj egy évre 40,— Ft

Szerkesztő:

PÁRDUCZ MIHÁLY

A szerkesztőbizottság tagjai:

B. BÓNIS ÉVA, HARMATTA JÁNOS

Technikai szerkesztő:

B. BÓNIS ÉVA

Felelős kiadó:

AKADÉMIAI KIADÓ

Szerkesztőség: Budapest VIII. Múzeum körút 14–16. (Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum). Távb.: 130–678

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Bp. V. Alkotmány utca 21. Távb.: 111–010

Előfizetés, személyes ügyfélszolgálat: Posta Központi Hírlap Iroda,
Budapest V. József nádor tér 1. Távb.: 180–850. Csékk számla: 61257

Felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy lapunk régebbi számai kaphatók a Posta Központi Hírlap Iroda
V. József Attila u. 3. szám alatti újságboltjában

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Kalicz Nándor</i> : A későbronzkori felsőszőcsi csoport leletei és kronológiai helyzete.....	3
<i>Kádár Zoltán</i> : L. Aelius Caesar arcképszobra Savariában.....	16
<i>Bakó Géza</i> : A mezőbándi temető népének és anyagi kultúrájának eredetéről.....	22
<i>Kovalovszki Júlia</i> : Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén.....	32

KÖZLEMÉNYEK

<i>Roska Márton</i> : A nagybányai kőbalta	41
<i>Székely Zoltán</i> : Adatok az erdélyi szkítakori leletek kérdéséhez	42
<i>Gazdapusztai Gyula</i> : Dák–szarmatakorai temető és telep Hódmezővásárhely–Kakasszéken	47
<i>Párducz Mihály</i> : Megjegyzések a Hódmezővásárhely–kakasszéki szarmatakorai lelet értékeléséhez	51
<i>Sági Károly</i> : A vörsei langobard temető.....	52
<i>Szőke Béla</i> : Az avarok hringje	61
<i>Harmatta János</i> : Adatok az avar hring kérdéséhez.....	63
<i>Kalmár János</i> : Fegyverzetet jelző medaillonok	64

SZEMLE

<i>B. Kutzián Ida</i> — <i>Banner János</i> : Az 1959. évi libicei és brnoi symposion és a hozzácsatlakozó nitrai konferencia	66
<i>Vértes László</i> : Az őskőkor és átmeneti kőkor magyar szakkifejezései.....	68
<i>Gábori Miklós</i> : Jelentés az 1958. évi mongóliai tanulmányútról.....	83
<i>Radocsay Dénes</i> : Beszámoló a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat 1958–1959. évi működéséről.....	86
<i>B. L.</i> : A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat régészeti tevékenysége az 1959. évben	87
<i>Mozsolics A.</i> és <i>Patay P.</i> vitája (válasz — viszontválasz)	87

50007

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

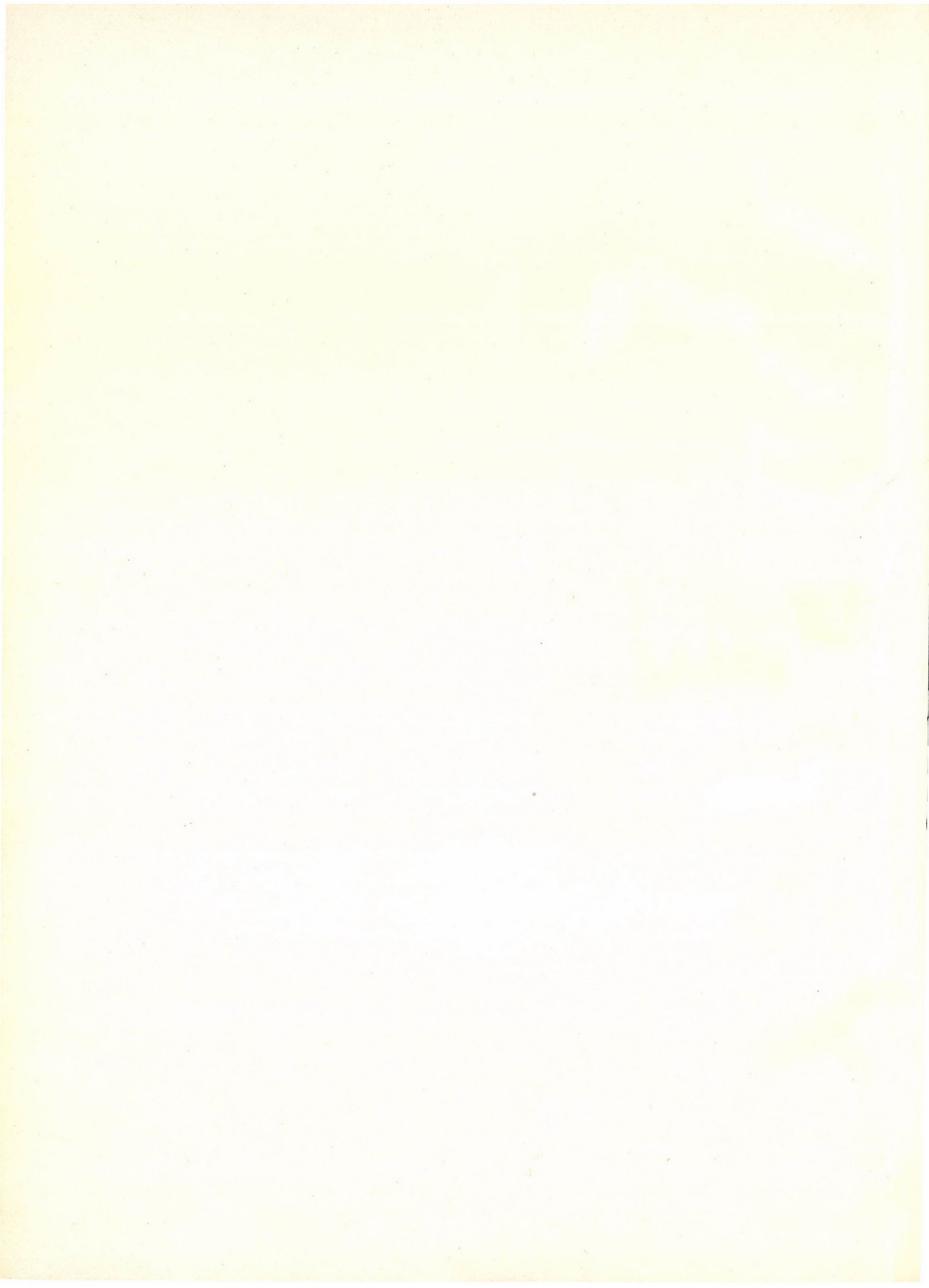
VOL. 87.

1960.

87. KÖTET

1960

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

87. kötet 1960

TARTALOMJEGYZÉK

Fülep Ferenc: Beköszöntő	123
--------------------------------	-----

TANULMÁNYOK

Gáboriné, Csánk Veronika: A ságvári telep abszolút kormeghatározása	125
Kalicz Nándor: A későbronzkori felsőszőcsi csoport leletei és kronológiai helyzete	3
Kádár Zoltán: L. Aelius Caesar arcképszoobra Savariában	16
Fitz Jenő: L. Cassius Pius Marcellinus	130
Bakó Géza: A mezőbándi temető népének és anyagi kultúrájának eredetéről	22
L. Kovrig Ilona: Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben	136
Erdélyi István: A honfoglaló magyarság régészeti emlékeinyaga kelet-európai kapcsolatának néhány kérdéséről	169
Dienes István: Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön	177
Kovalovszki Júlia: Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén	32

KÖZLEMÉNYEK

Csalog József: Az idóplasztika néhány kérdéséhez	188
Roska Márton: A nagybányai kőbalta	41
Patay Pál: A harangedény kultúra lelete Almásfüzitőn	194
Bóna István: Az oroszári 4. női sír mellédsze (Adatok a középduna-medencei bronzkori visclethez II)	198
Roska Márton: A drázi csészésmarkolatú bronzkard	205
Székely Zoltán: Adatok az erdélyi szkítakori leletek kérdéséhez	42
Gazdapusztai Gyula: Dák-szarmatakori temető és telep Hódmezővásárhely-Kakasszéken	47
Párducz Mihály: Megjegyzések a Hódmezővásárhely-kakasszéki szarmatakori lelet értékeléséhez	51
Soproni Sándor: Későrómai őrtorony Esztergom határában	207
Kiss Ákos: Balatonkörnyéki római épülettörmökök	210
Sági Károly: A vörsi langobard temető	52
Szöke Béla: Az avarok hringje	61
Harmatta János: Adatok az avar hring kérdéséhez	63
Anda Tibor: Árpád-kori érvágó-scarifikáló eszköz	221
Kalmár János: Fegyverzetet jelző medaillonok	64

SZEMLE

Erdélyi István: Sashegyi Sándor	225
B. Kutián Ida—Banner János: Az 1959. évi libicei és brnoi symposion és a hozzácsatlakozó nitrai konferencia	66
Vértés László: Az őskor és átmeneti kőkor magyar szakkeifejezései	68
Gábori Miklós: Jelentés az 1958. évi mongóliai tanulmányútról	83
Körök József: Új régészeti kiállítás Nyíregyházán	225
Archäologische Forschungen im Jahre 1959	227
B. Thomas Edit: A núbiai műemlékek megmentéséről	245
Harmatta János: Az Indus-kultúra története az újabb régészeti ásatások megvilágításában	245
Radocsay Dénes: Beszámoló a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat 1958—1959. évi működéséről	86
B. L.: A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat régészeti tevékenysége az 1959. évben	87
Mozsolics A. és Patay P. vitája (válasz — viszonzválasz)	87
Németh Endre: Régészeti hírek	246

IRODALOM

Szilágyi János: Acta Archaeologica ASH. IX, X. kötet	89
Kádár Zoltán: A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Évkönyve. Folia Archaeologica XI. kötet	249
Soproni Sándor: Budapest Régiségei XVIII, XIX. kötet	250
Kanócsay Margit: A vidéki folyóiratok és évkönyvek régészeti vonatkozású közleményei	92
Alföldy Géza: A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen	96
Rózsa György: Entz G., A gyulafehérvári székesegyház	98
Alföldy Géza: Legújabb jugoszláv régészeti folyóiratok	251
Vértés László: H. Breuil—R. Lantier, Les Hommes de la Pierre ancienne	99
Gábori Miklós: F. Felgenhauer, Willendorf in der Wachau	253
Mozsolics Amália: R. Feustel, Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von Schwarza (Südthüringen)	100
Bóna István: W. Torbrügge, Die Bronzezeit in der Oberpfalz	101

<i>Gazdapusztai Gyula</i> : Древние племена и народности Кавказа (A Kaukázus régi törzsei és népesoportjai)....	103
<i>Párducz Mihály</i> : F. Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saulgau)	254
<i>Fitz Jenő</i> : Limes Romanus Konferenz Nitra 1959	104
<i>Kiss Ákos</i> : K. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland	105
<i>Kiss Ákos</i> : H. Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule. I. Province de Belgique	107
<i>Alföldy Géza</i> : M. Pavan, Ricerche sulla provincia romana di Dalmezia	108
<i>Erdélyi Gizella</i> : U. Jantzen, Griechische Griff-Phialen	255
<i>Erdélyi Gizella</i> : L. Pallat, Richard Schöne	255
<i>Kádár Zoltán</i> : H. Schoppa, Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien.....	256
<i>Szilágyi János</i> : Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 3	257
<i>Szilágyi János</i> : Limesstudien, Vorträge des 3. internationalen Limes Kongresses in Rheinfelden.....	258
<i>Németh Endre</i> : Z Otcłani Wieków 1958 (Régészeti ismeretterjesztő folyóirat Lengyelországban).....	259
<i>Németh Endre</i> : Magyar régészeti irodalom 1959	109

СОДЕРЖАНИЕ

Ф. Фюлен: Вступительное слово	123
-------------------------------------	-----

СТАТЬИ

В. Габори-Чанк: Абсолютная датировка стоянки в Шагваре	125
Н. Калиц: Памятники и хронологическое положение фельшесёкской группы эпохи поздней бронзы	3
З. Кадар: Скульптурный портрет Л. Элия Цезаря в Саварии	16
Й. Фитц: L. Cassius Pius Marcellinus	130
Г. Бако: О происхождении населения и культуры могильника в Мезёбанде	22
И. Л. Ковриг: Новые исследования в могильнике аварского времени в Кестхее	136
И. Эрдейи: О некоторых вопросах восточно-европейских связей археологических памятников венгров-завоевателей родины	169
И. Диенеш: Могилы венгров-завоевателей родины в Надькёрёше	177
Ю. Коваловски: Раскопки деревень эпохи Арпада в окрестностях Сарваша	32

СООБЩЕНИЯ

Й. Чалог: К некоторым вопросам идошной пластики	188
М. Рошка: Каменный топор из Надьбани	41
П. Патаи: Памятник культуры колоколовидных кубков в Алмашфюзитё	194
И. Бона: Нагрудное украшение из женского погребения № 4 в Оросваре	198
М. Рошка: Бронзовый меч с чашковидным навершьем из Драга	205
З. Секей: Данные к вопросу о памятниках скифского времени в Трансильвании	42
Дь. Газдапустаи: Могильник и стоянка эпохи великого переселения народов в Какашсеке	47
М. Пардуч: Замечания к оценке памятников сарматского времени в Ходмезёвашархей—Какашсеке	51
Ш. Шопрони: Позднеримская сторожевая башня в окрестностях Эстергома	207
А. Киши: Римские строительные отделения в окрестностях Балатона	210
К. Шаги: Лангобардский могильник в Вёрше	52
Б. Сёке: «Hring» аваров	61
Я. Гарматта: Данные к вопросу об аварском «Hring»-е	63
Т. Анда: Лангет-скарификатор эпохи Арпада	221
Я. Калмар: Медальоны, символизирующие оружие	64

ОБОЗРЕНИЕ

И. Эрдейи: Шандор Шашхеде	225
И. Б. Кутцан — Я. Баннер: Симпозион в Либлице и Брно в 1958 году и примыкающая к нему археологическая конференция	66
Л. Вертеши: Венгерские специальные выражения по древнекаменному и переходному каменному веку	68
М. Габори: Отчет о научной командировке в Монголию в 1958 году	83
Й. Корек: Новая археологическая выставка в г. Ниредьхаза	225
Археологические исследования в 1959 г.	227
Э. Б. Томас: О спасении нубийских памятников	245
Я. Гарматта: История культуры Индус в освещении новейших археологических раскопок	245
Д. Радочай: О деятельности Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и Нумизматики в 1958—1959 гг.	86
Л. Б.: Археологическая деятельность Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и Нумизматики в 1959 г.	87
Дискуссия А. Можолитч и П. Патаи (ответ-возражение)	87
Е. Немет: Археологические новости	246

РЕЦЕНЗИЯ И КРИТИКА

Я. Силади: IX, X том Acta Archaeologica ASH	89
З. Кадар: Ежегодник Венгерского Национального Музея Исторического Музея. XI-ый том Folia Archaeologica	249
Ш. Шопрони: XVIII—XIX-ый том Budapest Régiségei	250
М. Канюжаи Статьи: по археологии в провинциальных журналах и ежегодниках	92
Г. Алфёльди: A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen	96
Дь. Рожа: Entz G., A gyulafehérvári székesegyház (Собор в Дюлафехерваре)	98
Г. Алфёльди: Новейшие югославские археологические журналы	251
Л. Вертеш: H. Breuil—R. Lantier, Les Hommes de La Pierre ancienne	99
М. Габори: F. Felgenhauer, Willendorf in der Wachau	253
А. Можолитч: R. Feustel, Bronzezeitliche Hügelgräber Kultur im Gebiet von Schwarza (Südthüringen)	100
И. Бона: W. Torbrügge, Die Bronzezeit in der Oberpfalz	101
Дь. Газдапустаи: Древние племена и народности Кавказа	103
М. Пардоуц: F. Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saulgau)	254
Й. Фитц: Limes Romanus Konferenz, Nitra 1959	104
А. Кишиш: K. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland	105
А. Кишиш: H. Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule. I. Province de Belgique	107
Г. Алфёльди: M. Pavan, Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia	108
Г. Эрдейи: U. Jantzen, Griechische Griff-Phialen	255
Г. Эрдейи: L. Pallat, Richard Schöne	255
З. Кадар: H. Schoppa, Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien	256
Я. Силади: Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 3	257
Я. Силади: Limesstudien. Vorträge des 3. internationalen Limes-Kongresses in Rheinfelden	258
Е. Немет: Z Otchłani Wiekow 1958 (Археологический научно-популярный журнал в Польше)	259
Е. Немет: Венгерская археологическая литература за 1959 год.	109

TABLE DES MATIÈRES

F. Fülep: Salut au lecteur	123
----------------------------------	-----

ÉTUDES

V. Gábori—Osánk: La chronologie absolue de la station de Ságvár	125
N. Kalicz: Les trouvailles et la situation chronologique du groupe de l'âge du Bronze final de Felsőszöcs	3
Z. Kádár: La portrait sculpté de L. Aelius Caesar à Savaria	16
J. Fitz: L. Cassius Pius Marcellinus	130
G. Bakó: L'origine du peuple et de la civilisation matérielle du cimetière de Mezöbánd	22
I. L. Kőrög: Fouilles récentes dans le cimetière avar de Keszthely	136
I. Erdélyi: Les attaches des monuments archéologiques des Hongrois conquérants avec l'Europe Orientale....	169
I. Dienes: Tombes des Hongrois conquérants à Nagykőrös	177
J. Kovalovszki: Les fouilles effectuées sur l'emplacement des villages de l'époque arpadienne dans les environs de Szarvas	32

NOTES ET INFORMATIONS

J. Csalog: Sur quelques problèmes de la plastique d'idoles	188
M. Roska: La hache de pierre de Nagybánya	41
P. Patay: La trouvaille provenant de la civilisation des vases campaniformes d'Almásfüzitő	194
I. Bóna: Le pectoral de la tombe féminine n° 4 d'Oroszvár (Données sur le costume de l'âge du Bronze dans le Bassin du Danube moyen. II)	198
M. Roska: L'épée de bronze à pommeau concave de Diég	205
Z. Székely: Contribution à la question des trouvailles de l'époque scythe de Transylvanie	42
Gy. Gazdapusztai: Un cimetière et un établissement des époques dace et sarmate à Hódmezővásárhely-Kakas-szék	47
M. Párducz: Remarques sur l'appréciation de la trouvaille de l'époque sarmate de Hódmezővásárhely-Kakas-szék	51
S. Soproni: Une tour de guet romaine dans la limite d'Esztergom	207
Á. Kiss: Membres d'architecture romains dans la région du Balaton	210
K. Sági: Le cimetière langobard de Vörs	52
B. Szöke: Le hring des Avars	61
J. Harmatta: Données sur le problème du hring avar	63
T. Anda: Instrument scarificateur de l'époque arpadienne	221
J. Kalmár: Médillons désignant l'armement	64

CHRONIQUE

<i>I. Erdélyi: Sándor Sashegyi</i>	225
<i>I. B. Kutzián—J. Banner: Le symposium de 1959 à Liblice et Brno et les journées archéologiques de Nitra s'y rattachant</i>	66
<i>L. Vértes: Les termes techniques hongrois du paléolithique et de l'énéolithique</i>	68
<i>M. Gábori: Compte rendu d'un voyage d'étude en Mongolie en 1958</i>	83
<i>J. Korek: Une nouvelle exposition archéologique à Nyíregyháza</i>	225
<i>Archäologische Forschungen im Jahre 1959</i>	227
<i>E. B. Thomas: La sauvegarde des monuments de la Nubie</i>	245
<i>J. Harmatta: L'histoire de la civilisation de l'Indus à la lumière des fouilles archéologiques récentes</i>	245
<i>D. Radocsay: L'activité en 1958—1959 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'Art et de Numismatique</i>	86
<i>L. B.: L'activité archéologique en 1959 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'Art et de Numismatique</i>	87
<i>A. Mozsolics—P. Patay: Discussion (réponse et réplique)</i>	87
<i>E. Németh: Nouvelles archéologiques</i>	246

LIVRES

<i>J. Szilágyi: Acta Archaeologica ASH. Vol. IX, X</i>	89
<i>Z. Kádár: L'Annuaire du Musée National Hongrois — Musée Historique. Folia Archaeologica, Tome IX</i>	249
<i>S. Soproni: Budapest Régiségei. Tome XVIII—XIX.</i>	250
<i>M. Kanozsay: Les travaux archéologiques dans les revues et annuaires de province</i>	92
<i>G. Alföldy: A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen</i>	96
<i>Gy. Rózsá: G. Entz, A gyulafehérvári székesegyház (La cathédrale de Gyulafehérvár)</i>	98
<i>G. Alföldy: Revues archéologiques yougoslaves récentes</i>	251
<i>L. Vértes: H. Breuil—R. Lantier, Les Hommes de la Pierre ancienne</i>	99
<i>M. Gábori: F. Felgenhauer, Willendorf in der Wachau</i>	253
<i>A. Mozsolics: R. Feustel, Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von Schwarza (Südthüringen)</i>	100
<i>I. Bóna: W. Torbrügge, Die Bronzezeit in der Oberpfalz</i>	101
<i>Gy. Gazdapusztai: Древние племена и народности Кавказа (Les anciens tribus et groupes ethniques du Caucase)</i>	103
<i>M. Párducz: F. Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saulgau)</i>	254
<i>J. Fitz: Limes Romanus Konferenz Nitra 1959</i>	104
<i>Á. Kiss: K. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland</i>	105
<i>Á. Kiss: H. Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule, I. Province de Belgique</i>	107
<i>G. Alföldy: M. Pavan, Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia</i>	108
<i>G. Erdélyi: U. Jantzen, Griechische Griff-Phialen</i>	255
<i>G. Erdélyi: L. Pallat, Richard Schöne</i>	255
<i>Z. Kádár: H. Schoppa, Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien</i>	256
<i>J. Szilágyi: Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 3</i>	257
<i>J. Szilágyi: Limesstudien. Vorträge des 3. internationalen Limes Kongresses in Rheinfelden</i>	258
<i>E. Németh: Z Otchłani Wieków 1958 (Une revue archéologique de vulgarisation en Pologne)</i>	259
<i>E. Németh: Littérature archéologique hongroise en 1959</i>	109

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Acta Ant. Hung.	= Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
Acta Arch. Hung.	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
AEM	= Archäologisch-Epigraphische Mitteilung
AH	= Archaeologia Hungarica
AK	= Archaeologiai Közlemények
Anth	= Antiquitas Hungarica
Ant. Tan.	= Antik Tanulmányok
AO	= Archiv Orientální
AR	= Archeologické Rozhledy
Arch. Austr.	= Archaeologia Austriaca
Arch. Ért.	= Archaeológiai Értesítő
BHH	= Bibliotheca Humanitatis Historica
BMC	= Catalogue of the British Museum
BpR	= Budapest Régiségei
Bp. Tört.	= Budapest Története
BRGK	= Bericht der Römisch-Germanischen Kommission
BSPF	= Bulletin de la Société Préhistorique Française
Bv	= Barlangvilág
DéSz	= Délvidéki Szemle
DissPann	= Dissertationes Pannonicae
Dolg	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából — Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből
DSz	= Debreceni Szemle
ESA	= Eurasia Septentrionalis Antiqua
Etn	= Ethnographia (= Népélet)
EuG	= Eiszeitalter und Gegenwart
FA	= Folia Archaeologica
FuF	= Forschungen und Fortschritte
HS	= Historica Slovaca
JAOS	= Journal of American Oriental Society
JCC	= Jahrbuch der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale
JDAI	= Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts
JÖAI	= Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts
JPEK	= Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst
JRS	= Journal of Roman Studies
LA	= Laureae Aquincenses
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice
MGH. SS.	= Monumenta Germanicae Historica Scriptores
MKE	= Múzeumi és Könyvtári Értesítő
Mon. Ant.	= Monumenti Antichi dei Lincei
MPK	= Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie
MTAÉ	= A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője, Akadémiai Értesítő
MTAK	= A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Osztályának Közleményei, Régészet

MZ	= Mainzer Zeitschrift
NÉ	= A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője
NK	= Numizmatikai Közlöny
ORL	= Obergermanische Rätische Limes
PA	= Památky Archeologické
PW = PWRE	= Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft
PZ	= Prähistorische Zeitschrift
Rég. Füz.	= Régészeti Füzetek (Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum)
RIC	= The Roman Imperial Coinage
RM	= Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts (Römische Abteilung)
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche
Slov. Arch.	= Slovenská Archeologia
SMYA	= Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja
StuSl	= Studia Slavica
VAM	= Vjesnik Archeološkog Muzeja u Zagrebu
КС = КСИИМК	= Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института Истории Материальной культуры
МАР	= Материалы по археологии России
МИА	= Материалы и исследования по археологии СССР
РАД	= Рад војвођанских музеја, Нови Сад
СА	= Советская археология
Тр.ИВ	= Труды института востоковедения

50007

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 87.

1960.

87. KÖTET

1. SZÁM

1960

A KÉSŐBRONZKORI FELSŐSZŐCSI CSOPORT LELETEI ÉS KRONOLÓGIAI HELYZETE

Felsőszőcsi típusú leletek már több évtizeddel ezelőtt is kerültek múzeumba.¹ Ezek azonban nagyjából szórványleletek voltak s így egészen a legutóbbi időkig elkerülték régészeti kutatóink figyelmét.

Észak-Erdélyben Felsőszőcsön Teleki Domokos tárta fel először a csoport temetkezéseit.² Ugyanott Szendrei János is ásatott.³ A lelőhelyen Roska Márton végzett hitelesítő ásatást 1913-ban és ez alkalommal 11 hamvasztásos temetkezést tartalmazó sírt tárt fel.⁴ Tulajdonképpen ez utóbbiakat tekintetjük a csoport első hitelesen feltárt sírjainak.

Kárpát-Ukrajnából Jankovich József közölt először felsőszőcsi típusú szórványleleteket, ezeket azonban kőkorinak tekintette.⁵ A Zatlukál testvérek nevéhez fűződik a sztánfalvai és korláthelmei urnatemető felfedezése és feltárása.⁶ Tanulmányukban a sztánfalvai leleteket összefüggésbe hozták Ottománnyal, Wietenberggel és észrevették a Felsőszőccsel való rokonságot is.⁷ Kulturálisan a „megyaszoínak” nevezett műveltséghez tartozónak, tehát bronzkorinak tekintették a sztánfalvai urnatemetőt.⁸

Roska Márton, 1935-ben írott, de csak 1940-ben megjelent tanulmányában rövid összefoglalást ad az általa felsőszőcsi jellegűnek nevezett leletekről. Elsőnek használja a szakirodalomban ezt az elnevezést. A különálló felsőszőcsi jellegű leletek korát a bronzkor és koravaskor átmeneti időszakában állapítja meg s néhány tiszántúli leletet is ezekhez kapcsol.⁹

1944-ben megjelent munkájában Dorin Popescu is felfigyelt a különös felsőszőcsi edényekre. Bővebb

ismeretanyag alapján azonban csak Ottománnyal való rokonságát emeli ki.¹⁰

Új leletek híján hazai kutatásunk csak a legutóbbi években figyelt fel — nagyobb összefoglaló bronzkori tanulmányok kapcsán — a felsőszőcsi típusú leletekre.

Mozsolics Amália a bronzkori nagy vándorlásról írott tanulmányában röviden érinti a felsőszőcsi leletcsoport helyzetét a gyulaházi sírlelet kapcsán.¹¹

Bóna István a későbronzkori fémművészetről írott művében határozottan, mint önálló csoportot említi a spirálbütykös díszű edények nagy kultúráján belül. A Kárpát-ukrajnai sztánfalvai sírleleteknek a felsőszőcsiekkel való rokonságát hangsúlyozva — egyúttal a kettő közt bizonyos különbséget is téve — a Felsőszőcs-sztánfalvai csoport elnevezést használja.¹² A magyarországi bronzkorról írott, de még nyomtatásban meg nem jelent kandidátusi disszertációjában az eddigi legrészletesebb képet rajzolja meg az önálló Felsőszőcs-sztánfalvai csoportról. A csoport kezdetét a középbronz-korra teszi, de hangsúlyozza, hogy továbbél a későbronzkorban is.¹³

A nyíregyházi Jósza András Múzeum régi anyagának átvizsgálása és az elmúlt két év néhány ásatási eredménye újból felvetette a felsőszőcsi típusú leletek problémáját. Ha nem is nagy az új leletanyag, mégis éppen ezek az új leletek és lelőkörményeik azt bizonyítják, hogy a felsőszőcsi csoport sokkal jelentősebb szerepet játszott Északkelet-Magyarország későbronzkorában, mint ahogy azt korábban feltételeztük.

Lelethelyek és leletek.¹⁴

jegyzéket ad a felsőszőcsi típusú leletekkel kapcsolatban.

¹⁰ Popescu, D., Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen. (București 1944) 136—137.

¹¹ Mozsolics A., Acta Arch. Hung. 8 (1958) 120, és 7, 10. j. — Mozsolics Amália most készülő nagyobb tanulmányában a gyulaházi sírlelet beható vizsgálata alapján szintén foglalkozik a felsőszőcsi típusú leletekkel. Szóbeli közlése.

¹² Bóna I., Acta Arch. Hung. 9 (1958) 226.

¹³ Bóna István kéziratban levő disszertációját ismerem s ennek alapján hivatkozom munkájára. Ebben még ő is csak a régi leletanyag alapján dolgozik.

¹⁴ Tanulmányomat három ásatásom eredményére és a nyíregyházi Jósza András Múzeum néhány nem közölt leletére építem. Teljességre nem törekszem, de a felsőszőcsi csoport elterjedésének megvilágítására szükségesnek tartom az irodalomból ismert adatok összegyűjtését és rövid ismertetését is.

¹ Hampel J., A bronzkor emlékei Magyarhonban. (Bp. 1896) LXXIII. t. 2a—2b, CLXVII. t. 2—3.; Wosinsky M., Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete. (Bp. 1904) X. t. 2—3, XI—XII. t. — A nyíregyházi Jósza András Múzeumba is a század elején kerültek a berkeszi és demecseri urnatemető felsőszőcsi típusú leletei.

² MKÉ 8 (1914) 143.

³ Hampel J., Arch. Ért. 8 (1888) 175—176.

⁴ MKÉ 8 (1914) 143—144.

⁵ Jankovich, J., Podkarpatská Rus v prehistorii. (Mukačevo 1931) 49.

⁶ Zatlukál J. és Zatlukál E., Adatok Podkarpatszka Rusz praehistoriájához. (Mukačevo 1937) 66.

⁷ Uo. 73.

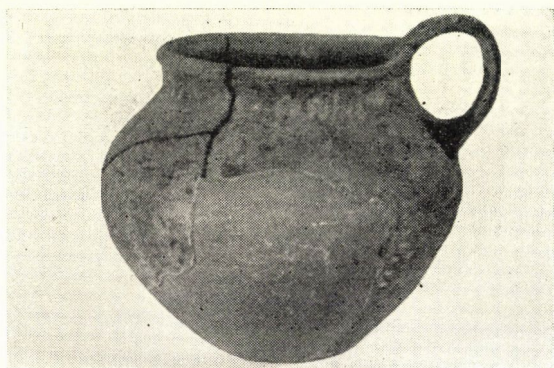
⁸ Uo. 73.

⁹ Roska M., A kimetszett díszű agyagművészeti Erdélyben. (Debrecen 1940) 21—22. — Részletes irodalom-

1. Nyíregyháza, Morgó-temető

Az évtizedeken keresztül pusztuló nagy bronzkori telepről és temetőből igen sok felsőszőcsi edény és cserép került a Saári-féle gyűjteménybe, onnan pedig néhány éve a Jósa András Múzeumba. Sajnos jelenleg már nem tudjuk elkülöníteni a telep és temető leleteit, így kénytelenek vagyunk a lelőhely anyagát egységként kezelni.

Fordított csónkakúp alakú bögrék töredékei, rövid behúzott nyakkal és kihajló szájrermel. A nyak köröskörül rovátkolt. A díszítés az egész külső felületet elborítja mélyen véssett sokmenetű spiráltekeréseivel és növényi indához hasonló mintázatával. Belülről kinyomott bütykök hangsúlyozzák a spiráldíszítést. A két edény díszítése csaknem teljesen azonos (V. t. 9—10).

1. kép. Nyíregyháza—Morgó. 1 : 3
Рис. 1. Ныредьхазы—Морго
Fig. 1. Nyíregyháza—Morgó

Kettős csónkakúp alakú kis bögre magas füllel és kihajló szájrermel. Mélyen véssett díszítése egyszerűbb spirálisokból és rovátkolásokból áll (II. t. 2).

Magasfülű jellegzetes „felsőszőcsi alakú” bögre. A rovátkolt nyak alatt egyszerűbb, párhuzamos véssett vonalakból álló díszítése az edény felületének nagy részét szabadon hagyja (II. t. 1).

Füles bögre csónkakúp alakú magas nyakkal, tagoltan illeszkedő öblös alsó résszel, enyhén profilált aljjal. Finoman véssett párhuzamos vonalakból álló egyenes és félspirális mintájú díszítését mészbetét tölti ki. A díszítés az edény felületének nagy részét szabadon hagyja (II. t. 3).

Kettős csónkakúp alakú füles bögre. Nyaka rovátkolt, öblén három-három villaalakú véssett díszítéssel (I. t. 1).

„Felsőszőcsi alakú” kis bögre, fülcsonkkal. Az öblén elhelyezett bütyköket véssett körkörös díszítés hangsúlyozza (II. t. 4).

Magasfülű, „felsőszőcsi alakú” nagyobb bögre. Egyszerűbb díszítése a nyak rovátkolásából, öblén pedig szakaszosan ismétlődő benyomott pontokból és függőleges mély besimításokból áll (1. kép).

„Felsőszőcsi alakú” kis bögrék magas füllel vagy fülcsonkkal, szakaszosan ismétlődő rövid függőleges besimításokból álló díszítéssel.

„Felsőszőcsi alakú” bögrék díszítetlenül (I. t. 2), de vannak kis bütyökdísszel is.

Kihajló szájrermű tál töredéke öblös alsó résszel, behúzott nyakkal. Jellegzetes mélyen véssett díszítése van (V. t. 7—8).

Mélyen véssett díszű bögrék töredékei sok menetű spiráltekerésekből álló dísszel (V. t. 1—2, 4—5; VII. t. 9, 11).

„Felsőszőcsi” alakú kis bögrék töredékei egyszerűbb mintájú, párhuzamosokból és rovátkolásból álló dísszel (V. t. 3, 6; VII. t. 8, 12).

Bögre töredéke, az öblét díszítő véssett körívek-ből és rovátkolásokból álló dísszel (VII. t. 10).

2. Berkesz, Csonkás-dűlő

1903-ban földmunkasorán urnatemetőre bukkantak. A leletek nagy része elpusztult s csak a kisebb épebb edények s néhány bronzdarab maradt meg. A valószínűleg töredékes urnákat nem juttatták el a múzeumba.

„Felsőszőcsi alakú” magasfülű bögre. Ívelt vékony párhuzamosokból, félkörívekből és rovátkolásokból álló véssett vonaldíszítése az edény felső részére terjed csak ki (II. t. 5).

Magasfülű, nyomott kettős csónkakúp alakú bögre vízszintes és függőleges párhuzamosokból álló karcolt vonaldísszel. Ezt mészbetét tölti ki (II. t. 6).

„Felsőszőcsi alakú” bögrék, öblükön szakaszosan benyomott pontokból és függőleges besimításokból álló díszítéssel (III. t. 1—2; II. t. 7).

„Felsőszőcsi alakú” magasfülű díszítetlen bögrék (I. t. 5—6).

Behúzott szájrermű tál, szájrerm alatt füllel és páros bütyökdísszel.

Magasfülű, magasnyakú bögre, kissé tagoltan illeszkedő, nyomott, öblös alsó résszel. Öblét köröskörül függőleges árkolás díszíti. Szájrerm a füllel szemben felemelkedik (I. t. 7).

Nyúlánktestű csuprok. Szájrermük kihajlik és öt helyen vízszintesen kicsúcsosodik (2. kép 1—2).

Bekarcolt, ívelt párhuzamosokkal díszített cserép (VII. t. 14).

Valószínűleg sírokból származnak a kúpalakú bronz ptykék 2—2 lyukkal, nyitottvégű díszítetlen karperec, ilyenek töredékei és egy bronz karperec egymásra hajló végekkel.

3. Demecser, Borzsova-pusztá

A század elején itt is urnatemetőre bukkantak. A leletek közül innen is csak az épebb darabok jutottak a Jósa András Múzeumba, természetesen sírósszefüggés nélkül. Koravaskori jellegű edények mellett előfordulnak még egyeki típusú és „felsőszőcsi alakú” bögrék is.

„Felsőszőcsi alakú,” magasfülű bögrék, öblükön ferdén karcolt ill. besimított rövid párhuzamos rovátkolásokból álló díszítéssel (I. t. 3—4; 3. kép 2).

2. kép. 1–2. Berkesz, Csonkás-dűlő. — 3. Harangod-pusztá. — 4. Paszab. 1–4 = 1 : 4

Рис. 2. 1–2. Беркес, Чонкаш-дүлө. — 3. Харангод-пуста. — 4. Пасаб

Fig. 2. 1–2. Berkesz, Csonkás-dűlő. — 3. Harangod-pusztá. — 4. Paszab

3. kép. 1. Rétközberencs—Paromdomb. II. gödör. — 2–4. Demecser, Borzsova-pusztá. 1–4 = 1 : 4

Рис. 3. 1. Реткөзберенч—Паромдомб. Яма II-ая. — 2–4. Демечер, Боржова-пуста

Fig. 3. Rétközberencs—Paromdomb. Fosse n° II. — 2–4. Demecser, Borzsova-pusztá

„Felsőszőcsi alakú” díszítetlen magasfülű kis bögrék (III. t. 3).

Füles csuprok, válluk rovátkolt díszű. Az ilyenek az egyeki kultúrában otthonosak (3. kép 4).

Behúzottszájú tál, vállán bütykökkel.

Fületlen csuprok, vízszintesen kicsúcsosodó szájpereccel.

Számos példány képviseli a magasnyakú, tagoltan illeszkedő, árktolt díszű vállal rendelkező füles bögréket (3. kép 3).

4. Alsóberecki, Haraszi-dűlő

Koravaskori urnatemetőben „felsőszőcsi” díszítésű edények kerültek elő 1957-ben, leletmentés során.¹⁵

5. Apagy

„Felsőszőcsi alakú” kis bögre a demecseriekhez hasonló árktolt díszű edények társaságában. Szórvány a Jósza András Múzeumban.

6. Egyek

Lehetséges, hogy az egyeki kultúra urnatemetője területén került elő a nyíregyházi (II. t. 3) és hajdúböszörményi¹⁶ edényekhez hasonló alakú és díszítésű mészbetétes kis füles bögre az elmúlt években. Szórvány a debreceni Déri Múzeumban.^{16a}

7. Gulács, Tóbeli dűlő

„Felsőszőcsi alakú,” magasfülű bögre, öblén szakaszosan ismétlődő, függőleges árkolásokból álló dísszel. Szórvány a Déri Múzeumban.¹⁷

8. Gyulaháza

1915-ben magas halom alján égett embercsontokra rakva bronz fegyvereket és ékszereket találtak. Az égett csontok körül „felsőszőcsi alakú” és díszítésű mészbetétes edény összeállíthatatlan töredékei hevernek. A lelet a Jósza András Múzeumba került.¹⁸

¹⁵ Patek Erzsébet folytatta a temető feltárását. Ő dolgozza fel a leleteket Engedélye alapján közlöm az adatokat.

¹⁶ Hampel J., i. m., CLXVII. t. 3.

^{16a} A Déri Múzeum Évkönyve, 1948–1956. (Debrecen 1957) II. t. szám nélkül, felső sor.

¹⁷ Sőregi J., Jelentés... a Déri Múzeum 1930. évi működéséről és állapotáról. 72., 4. kép 4.

¹⁸ L. a 11. j.

9. Hajdúböszörmény

Két bögre. Az egyik a nyíregyházihoz (II. t. 3) hasonló alakú és díszítésű, a másik a berkeszi (II. t. 5) edényhez áll közel alakja és díszítése alapján is.¹⁹ A leleteket a Nemzeti Múzeum őrzi.

10. Hajdúsámson, Majoros-földek

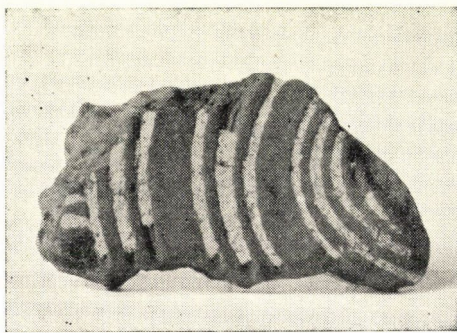
Felsőszőcsi típusú edény töredéke a Déri Múzeumban. A díszítés mélyen vésett és az egész felületre kiterjed.²⁰

11. Ibrony

„Felsőszőcsi alakú” díszítetlen bögre. Szórvány a Jósa András Múzeumban.

12. Igrici, Matata

Az egyeki kultúra urnatemetőjének 3. sírjából (III. t. 4a—4b; IV. t. 1, 3—9) jellegzetes, mélyen

4. kép. Nyírlugos, Szennyes-pusztá. 1 : 2
Рис. 4. Нырлугос, Сенньеш-пуста
Fig. 4. Nyírlugos, Szennyes-pusztá

vésett díszű felsőszőcsi típusú bögre került elő (IV. t. 2a—2b). A sír szórthamvas volt. A többi edény az egyeki kultúra edénytípusait képviseli.²¹

13. Kemece

„Felsőszőcsi alakú” díszítetlen bögre. Szórvány a Jósa András Múzeumban.

14. Nyírlugos, Szennyes-pusztá

Nagyobb edényből származó töredék. Vésett párhuzamosokból álló díszítését mészbetét tölti ki. Szórvány a nyírbátori falumúzeumban²² (4. kép).

15. Oros, Harangod-pusztá

„Felsőszőcsi alakú” díszítetlen bögrék. Szórvány a Jósa András Múzeumban (2. kép 3).

16. Paszab

„Felsőszőcsi alakú” díszítetlen magasfülű bögre. Szórvány a Jósa András Múzeumban (2. kép 4).

17. Pócspetri, Ercsivár

Terepjárás során felsőszőcsi típusú cserepeket találtam. A felszíni leletek alapján telepet sejtünk a lelőhelyen (VII. t. 13).

18. Rétközberencs, Paromdomb.

1957-ben leletmentés során, ottományi jellegű telepbe beásva találtam néhány gödröt, jellegzetes felsőszőcsi típusú cserepekkel.

Az egyetlen ép bögre magasfülű, „felsőszőcsi” alakú. Köröskörül széles függőleges árkolás díszíti (3. kép 1).

A leletek nagy része kisebb bögrékből származó töredék, mélyen vésett gazdag díszítéssel (VI. t. 1—4, 20—22), ritkábban egyszerűbb vonalakból álló díszítéssel (VI. t. 16—18, 23; VII. t. 6).

Vannak nagyobb bögrékből (VI. t. 6—15, 19; VII. t. 1—2, 4—5) és urnaszerű edényekből származó töredékek (VI. t. 5; 6. kép 10, 12, 14).

Tálak töredékei vízszintesen kihajló szájperemmel, többször füllel (VII. t. 3, 7; 6. kép 1—7). A vízszintes szájperem belül is lehet díszített (VII. t. 3).

A vésett díszítést gyakran tölti ki mészbetét (VI. t. 8—9, 12—14, 19; VII. t. 3).

A széles árkolás is előfordul (VII. t. 1—2, 4—5; 3. kép 1).

A gödrök anyagában a díszítetlen töredékeket is megtaláljuk.

19. Rohod, Pálinkásné laposa

A lelőhelyen Kiss Lajos gyűjtött cserepeket. Ezek között karcolt párhuzamosokkal díszített darabok is vannak a Jósa András Múzeumban.

20. Tiszafüred

Jellegzetes felsőszőcsi típusú bögrét közöl, Childe a kassai múzeumból. Lelelőhelyként Tiszafüredet tünteti fel.²³ Az edényről Roska Márton is megemlékezik.²⁴

A nagyobb áttekintés céljából röviden közlöm a Kárpát-ukrajnai és az erdélyi, irodalomból ismert felsőszőcsi jellegű lelőhelyeket.

21. Sztánfalva (Sztanovo)

Felsőszőcsi jellegű urnatemető 20 feltárt urna-sírral.²⁵

¹⁹ Hampel J., i. m., CLXVII. t. 2—3.

²⁰ Jelentés DVM 1908. évi állapotáról. 22., A. kép.

²¹ A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve 2 (1959). Nyomdában.

²² Szalontai B., A nyírbátori Báthori István Falu-

múzeum kiállítása. 6.

²³ Childe, G., The Danube in Prehistory. (Oxford 1929) 216. kép.

²⁴ Roska M., A kimetszett díszű... 22.

²⁵ Zatlukál J. és Zatlukál E., i. m., 66—73.

22. *Korláthelmec (Hlumec)*

2 urnasír, felsőszőcsi jellegű leletekkel.²⁶

23. *Munkács (Mukacsevo), Kamjanka*

A hegy lejtőjén szórványos felsőszőcsi típusú cserepek²⁷ telepre mutatnak.

24. *Munkács (Mukacsevo), Halastó-dűlő*

Felsőszőcsi szórványos cserepek²⁸ telepre engednek következtetni.

25. *Klacsno (Klicsanovo)*

Dombháton koravaskori sírhalomban másodlagos fekvésben felsőszőcsi típusú cserepeket találtak.²⁹

26. *Ódavidháza (Sztaré Davidkovo)*

„Felsőszőcsi alakú” és díszítésű bögre.³⁰

27. *Németkucsova (Nemecká Kucsova)*

Felsőszőcsi típusú szórványos cserepek.³¹

28. *Csepe (Csepa)*

Felsőszőcsi típusú bögre és cserepek.³²

29. *Tóvár (Dedovo)*

Felsőszőcsi típusú szórványos cserepek.³³

Erdélyből, Roska Márton beszámolója alapján a következő lelőhelyeket ismerjük:

30. *Alsószopor (Soporul-de Jos)*

Mélyenvéselt díszű felsőszőcsi típusú cserép.³⁴

31. *Felsőszőcs (Suciul-de-Sus)*

A csoport névadó lelőhelyén hamvasztásos temetkezéseket tárt fel Teleki Domokos és Roska Márton jellegzetes díszű edénymellékletekkel.³⁵

32. *Hidas (Hidas)*

Felsőszőcsi típusú cserepet említ Roska.³⁶

33. *Kisrebra (Rebra-Mica)*

Felsőszőcsi típusú cserepet említ Roska a lelőhelyről.³⁷

34. *Naszód (Nasaud)*

Felsőszőcsi típusú cserepeket említ innen Roska.³⁸

35. *Oláhlápos (Lápusul-Romanesc)*

Roska szerint Teleki Domokos halmok alatt égetett temetkezéseket talált felsőszőcsi díszű keramikával. Itt előkerült egy korongos bronzcsákány is.³⁹

36. *Oláhneemegye (Nimigea-Romana)*

Felsőszőcsi díszű cserepeket említ Roska a lelőhelyről.⁴⁰

Erdélyből, ismeretlen lelőhelyről Wosinsky Mór is bemutat két jellegzetes felsőszőcsi típusú edényt.⁴¹

A felsőszőcsi típusú leletek elterjedési térképe szerint (5. kép) a csoport hazánkban lényegében a Nyírség északkeleti felét népesítette be. Kárpát-Ukrajnában az Ung folyó képezi északi határát s innen lefelé délkeleti irányban haladva az Alföld és hegyvidék érintkezési pontjain találjuk meg lelőhelyeit. Észak-Erdélyben mélyen behatol a Szamos völgyébe.⁴² Ez a térkép — egyelőre csak 36 lelőhellyel — azt is bizonyítja, hogy a felsőszőcsi csoport nagyterjedésű önálló települési területtel rendelkezik.

Sajnos az eddigi ismereteink még hézagosak, így a telepek jellegéről, házakról nem rendelkezünk megfelelő adatokkal. Rétközberencsen is csupán gödrök bizonyítják a csoport megtelepülését. Kultúrréteg nem halmozódott fel, ezért ennél a lelőhelynél nem is gondolunk a „felsőszőcsi jellegű” telep huzamosabb fennmaradására. Hasonló következtetést vonhatunk le a Zatlukál testvérek Munkács környéki megfigyeléseiből is.⁴³ Már az eddigi adatokból is világosan látszik, hogy a felsőszőcsi csoport elterjedési területén is hiányoznak a későbronzkorban azok a feltűnő, tell-szerű halmozott telepek, amelyek pedig a középső bronzkorban itt is olyan jellemzőek voltak.⁴⁴ A települési forma megváltozását az életforma megváltozása idézhette elő.

A felsőszőcsi csoport temetkezéseiről már többet tudunk, bár a régi megfigyelések pontatlansága, főleg azonban a leírások hiányossága a temetkezések ismeretét meglehetősen zavarossá teszik. Részletes elemző vizsgálatokra van szükség, hogy az ellentmondásokat kiküszöbölve, tiszta képet nyerjünk.

²⁶ Uo. 68.

²⁷ Uo. 77.

²⁸ Uo. 77.

²⁹ Uo. 77–78.

³⁰ Jankovich, J., i. m., XIII. t. 26.

³¹ Uo. 49., XIII. t. 27–29.

³² Uo. 49., XIII. t. 30–36.

³³ Uo. 49., XIII. t. 37–43.

³⁴ Roska M., A kimetszett díszű... 4.

³⁵ Uo. 6–7. Az addigi irodalmi utalásokkal.

³⁶ Uo. 7.

³⁷ Uo. 8.

³⁸ Uo. 10.

³⁹ Uo. 11. A régi irodalmi utalásokkal.

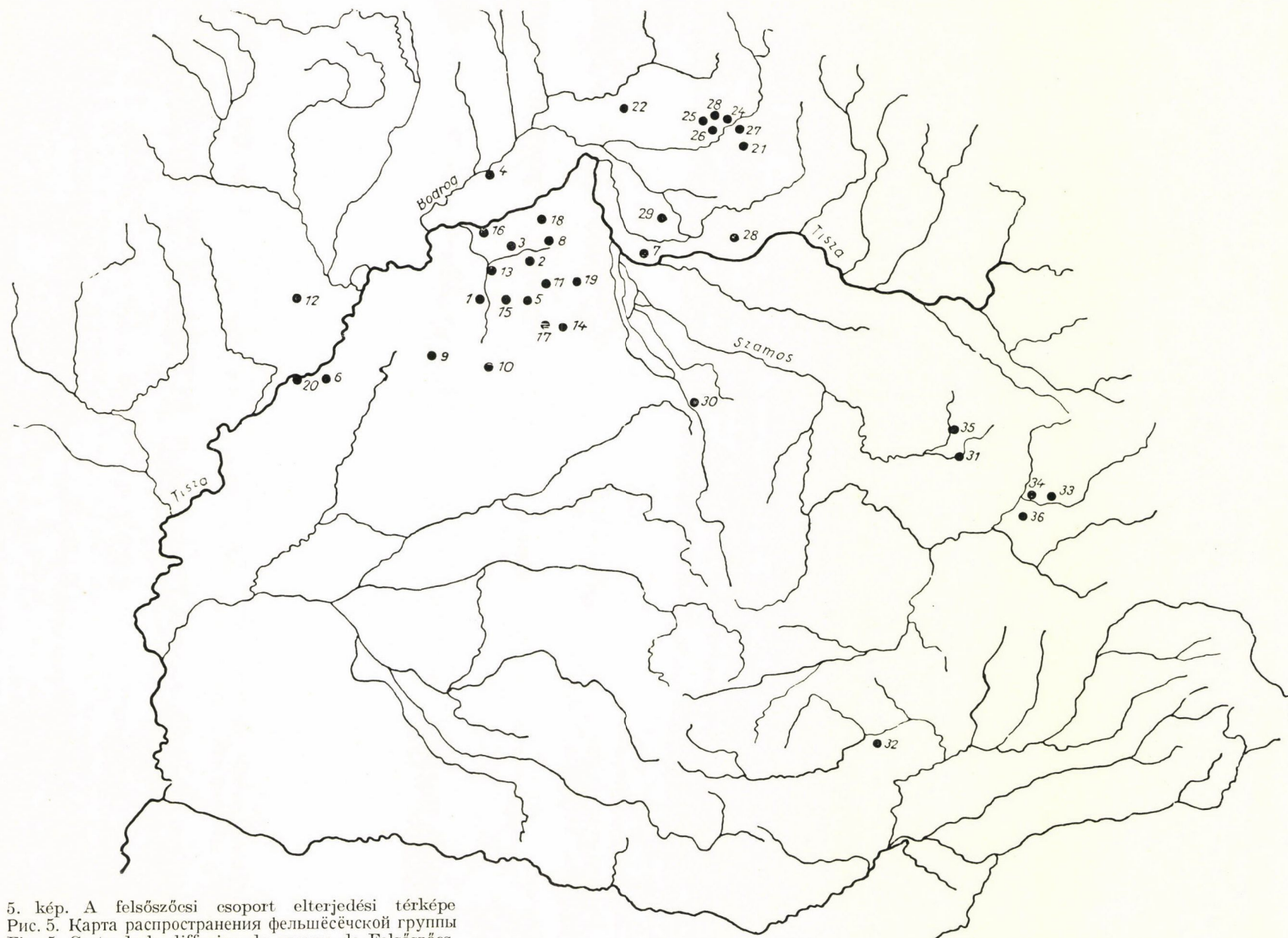
⁴⁰ Uo. 11.

⁴¹ Wosinsky M., i. m. X. t. 2–3.

⁴² Az elterjedési területen a lelőhelyek jórészt három csoportban találhatók. Ez azonban az elterjedési területen belül csupán egy-egy vidék alaposabb átkutatását tanúsítja.

⁴³ Zatlukál J. és Zatlukál E., i. m., 50, 77.

⁴⁴ A füzesabonyi, gyulavarsándi, ottományi és wietenbergi kultúrának sajátossága a tell-szerű települési forma.

5. kép. A felsőszőcsi csoport elterjedési térképe
 Рис. 5. Карта распространения фельшёсёчской группы
 Fig. 5. Carte de la diffusion du groupe de Felsőszőcs

Valamennyi közlemény megegyezik abban, hogy a felsőszőcsi jellegű leletekkel ellátott temetkezések mind hamvasztások. Ezen belül azonban urnás és szórthamvas, halomnélküli egyszerű és halmos temetkezésekre gondolhatunk.

A legtöbb zavart a régi felsőszőcsi és oláhláposi ásatásokról készült beszámolók okozzák.

Roska Márton leírásaiból értesülünk Teleki Domokos ásatásairól. Teleki Felsőszőcsön két helyen is ásatott. A Podini pe coaste nevű lelőhelyen találta a hamvasztások temetkezéseket tartalmazó sírokból a sokszor közölt jellegzetes felsőszőcsi típusú edényeket.⁴⁵

A Traján (régibben Troján) határrészben végzett ásatásairól Roska először azt említi, hogy Teleki ott telepet talált meg,⁴⁶ később ugyanerről azt írja, hogy Teleki felsőszőcsi típusú keramikai maradványokat lelt a Traján határrész hamvasztások sírokat rejtő halmában.⁴⁷ Ugyanott később részletesebben szól a lelőhelyről. Eszerint „... a felsőszőcsi anyag részben a bronz- és koravaskor közötti átmeneti időből való; a Trojánon feltárt IV. sz. halomból kikerült *koravaskori urnák* és csésze pedig pontosabban mondják meg nekünk, hogy újabb hitelesítő ásatások után hová helyezzük e művelődés emlékeit.”⁴⁸

Roska csak a Podini pe coaste nevű lelőhelyen végzett hitelesítő ásatást. Beszámolójából kiviláglik, hogy kis területen 11 égetett temetkezést és két égető máglyát talált. Minden sír bolygatott volt. Annyira bolygatottak voltak a sírok, hogy csupán cserepekről tesz említést, amelyek alapján megállapíthatta a Teleki-féle edényekkel való hasonlóságot.⁴⁹

1940-ben nem is említi saját ásatását, csak a Teleki feltárása során előkerült leletekre hivatkozik.⁵⁰

1942-ben ugyanerről a lelőhelyről, tehát a jellegzetes felsőszőcsi típusú edények lelőhelyéről részletes leírást ad. Igaz, hogy ekkor már a leleteket rézkorinak tekinti. A Teleki-féle sírok 2–3 m távolságban feküdtek egymástól, a felszíntől egy araszra. *Minden sírban urna volt*, az urnákban voltak az égett csontok. Saját ásatásairól azt írja, hogy 1913-ban 12 sírfészket, illetőleg máglyát sikerült megállapítania.⁵¹

Szendrei János is végzett ásatásokat Felsőszőcsön még a múlt században. Ezekről több ízben beszámol az Arch. Ért. hasábjain. A Troján határrészen temetkezési halmokat tárt fel.⁵²

A következő évből való közlemény szerint felsőszőcsi ásatásából valók a mélyített alapú, tekerces díszű cserepek.⁵³

1890-ben már arról értesít, hogy Felsőszőcsön a Tőkés patak fölötti domboldalon a földbe egy-

szerűen elhelyezett urnát talált. Ennek vésett ornamentikája szerinte már haladottabb és későbbi kultúráról tanúskodik, mint a halomsírok anyaga. Ez az urnasír az előzőleg ismertetett mélyített díszű vagyis felsőszőcsi típusú cserepekkel állhat kapcsolatban.⁵⁴

Oláhláposon a Podankán ugyancsak Roska leírása szerint Teleki Domokos égetett temetkezésű halomsírokból felsőszőcsi jellegű kimetszett díszű keramikát is talált. Az egyik sírban korongos bronz csákány is feküdt. Sajnos képet itt sem közöl, ezért a temetkezések és a leletek közötti összefüggés nem egészen világos. Mindenesetre a párhuzamként idézett korongos csákányok jellegzetes darabjai a Bóna által koszideri típusú fémművességnek nevezett leletcsoportnak.⁵⁵

A Podul hotorului nevű lelőhelyen ástott Szendrei. A halmokban kőborítás alatt sötétvörös cserepű, rovátkolt díszű s grafitfénnyel csiszolt nagyméretű urnákat talált. Megemlíti a felsőszőcsi leletekkel való hasonlóságot, amikor is a Troján lelőhely halomsíros koravaskori urnáira kell gondolnunk.⁵⁶

Roska Márton ez utóbbi lelőhely leleteit határozottan koravaskorinak mondja s a felsőszőcsi leletekkel nem hozza kapcsolatba.⁵⁷

Az eddigiekből a következőket állapíthatjuk meg:

Felsőszőcsön a Podini pe coaste nevű lelőhelyen a felsőszőcsi csoport halom nélküli egyszerű urnatemetőjét tárta fel Teleki, ennek nyomait találta meg Szendrei és Roska is.

A Tőkés-patak mellett ugyancsak Felsőszőcsön egy urnasírt talált Szendrei halom nélkül, az előzőekhez hasonló edénnyel.

Felsőszőcs Troján lelőhelyén halomsírokat tárt fel Teleki és Szendrei. Ezekben jellegzetes koravaskori urnák voltak és ezek mellett esetleg felsőszőcsi típusú edény vagy cserepek. A két felsőszőcsi lelőhely anyaga annyira különböző, hogy a régi kutatók megállapítása szerint is különböző korúak s ezt Roska megállapításai csak megerősítik.

Oláhláposon a Podul hotorului lelőhelyen a Troján-hoz hasonló koravaskori urnatemetkezések kerültek elő.

Oláhláposon a Podanka leletei a legbizonytalanabbak, ahol Teleki halomsírokból a felsőszőcsi típusú keramikát és a korongos csákányt találta. A felsőszőcsi típusú keramika és a bronzcsákány együttes előfordulása indokolt. A halmos temetkezések azonban feltétlenül fiatalabbak.

A felsőszőcsi csoport temetkezéseiről a Zatlukál testvérek leírása alapján kapjuk a legvilágosabb és egyben leghitelesebb képet. Sztánfalván egészen kis területen 20 urnasírt találtak. Az égett csontok

⁴⁵ Roska M., Erdély Régészeti Repertórium. (Kolozsvár 1942) 90.

⁴⁶ MKÉ 8 (1914) 143.

⁴⁷ Roska M., A kimetszett díszű... 7.

⁴⁸ Uo. 22.

⁴⁹ MKÉ 8 (1914) 144.

⁵⁰ Roska M., A kimetszett díszű... 6.

⁵¹ Roska M., Repertórium. 90–91.

⁵² Arch. Ért. 7 (1877) 378.

⁵³ Hampel J., Arch. Ért. 8 (1888) 175–176.

⁵⁴ Arch. Ért. 10 (1890) 376–377.

⁵⁵ Roska M., A kimetszett díszű... 11.

⁵⁶ Arch. Ért. 10 (1890) 376–377.

⁵⁷ Roska M., Repertórium. 209.

urnában voltak s az urnák mellé rakták a kis edényeket.⁵⁸ A kis területen elhelyezett urnasírok szinte fészket képeztek s valószínűleg egy meghatározott kisebb közösséghez tartoztak. Korláthelmecen szintén hasonló urnasírokat találtak.⁵⁹

Berkeszen, Demecserben ugyancsak urnatemetőből kerültek elő a felsőszőcsi típusú leletek. Alsóbereckiben koravaskori urnatemetőben találtak felsőszőcsi típusú edényeket.

Gyulaházán egy nagyobb halom alatt találtak szórthamvas temetkezést bronzokkal és szétszórt felsőszőcsi típusú cserepekkel.

Ha a felsőszőcsi típusú leletekkel kapcsolatban megemlített temetkezési formákat mind jellemzőnek tartanánk a csoportra, akkor a gyulaházi halomsírt is könnyűszerrel besorolhatnánk a csoport temetkezései közé. Azonban a sokféle és ennyire eltérő temetkezési forma egy kulturális, ill. etnikus csoporton belül komoly megfontolásra késztet. A fentebbiek alapján álláspontunkat a következőképpen foglalhatjuk össze:

A felsőszőcsi csoportra általában és kizárólag jellemző a hamvasztásos temetkezési mód. Ezen belül túlnyomóan urnasírokkal találkozunk, helyenként azonban a szórthamvas temetkezések is előfordulhatnak.⁶⁰ A sírhalmos temetkezés a csoportra egyáltalán nem jellemző. Az említett halomsírokban talált leletek tulajdonképpen koravaskoriak s az együtt talált bronzkoriak eredetébizonytalan közöttük. Nehezen lehet elképzelniük a felsőszőcsi csoport kulturális egységén belül koravaskori urnákat bronzkori korongos csákány társaságában.

A Zatlukál testvérek leírásából tudjuk, hogy Sztánfalván koravaskori sírhalom földjében másodlagos fekvésben találtak először felsőszőcsi típusú cserepeket. Ezek származási helyét kutatva akadtak rá a bronzkori urnatemetőre. Valószínűleg a koravaskori sírhalom készítése közben pusztították el a bronzkori urnatemető egy részét. Ilyen körülményekkel magyarázhatjuk az Oláhlápos-Podankán talált leleteket is. Ez a kifogás a többi halomsír, így Gyulaháza esetében is felmerülhet.

Nehezen képzelhető el, hogy egy kisebb etnikus közösségen belül a bronzkornak ebben a szakaszában ilyen eltérő temetkezési rítus létezett volna. (Egymás közelében urnatemető és néhány halomsír).

A sírhalomos temetkezés megjelenését új etnikum feltűnésével magyarázhatjuk csak meg a

felsőszőcsi csoport területén. Ha a sírhalomokban talált esetleges s csak Gyulaházán ismert felsőszőcsi típusú cserepek egyidősek a sírhalomok koravaskori leleteivel, ez csak úgy lehetséges, hogy a felsőszőcsi csoport életének legvégével esnek egybe vagy már a csoport élete után következnek. Mindenképpen lezárják a csoportot s kulturálisan is más korszakot jelentenek. Hangsúlyozom, hogy csak így képzelhető el a koravaskori és felsőszőcsi típusú leletek egyidejűsége. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy hazánkban néhány lelőhelyen a felsőszőcsi jellegű leletek megéri a korai vaskor kezdetét. Ez azonban már nem a felsőszőcsi csoport hanem új kultúra új leletanyagával, új temetkezési rítussal stb.

A csoport jelenleg ismert leletanyaga nem nagy változatosságot mutat. Lényegében edényeket és cserepeket ismerünk.

Bögrék. Legjellegzetesebbek a magasfülű, kihajló szájpereemű, alacsonynyakú és fordított csonkakúp alakú, alsó résszel rendelkező bögrék. Ezek a wietenbergi-ottományi előzménytől eltekintve, kizárólag a felsőszőcsi csoportra jellemzők⁶¹ (I. t. 1—6; II. t. 1—2, 4—7; III. t. 1—3; IV. t. 2a—2b; V. t. 9—10; 6. kép 11,13).

Előfordulnak a magas csonkakúp alakú nyakkal öblös alsó résszel és enyhén profilált aljjal rendelkező bögrék is⁶² (II. t. 3).

Urnák. Zömökebb vagy nyúlánk, kettőscsonkakúp alakú urnák töléséres nyakkal, kicsi fülekkel. Ezek vagy a nyakhajlásban vagy a has alatt ülnek⁶³ (6. kép 8—10, 12, 14).

Tálak. Kis tálak vízszintes szájpereemmel, fordított csonkakúp alakú alsó résszel, füllel vagy füllel nélkül.⁶⁴ Behúzott szájú tálak (VII. t. 3, 7, 6. kép 1—7).

Az edények díszítése igen jellegzetes és feltűnő, más leletektől könnyen elkülöníthető. Mélyen vésett, sőt kimetszett, sokmenetű spiráltekercs, növényi indákra és levelekre emlékeztető gazdag díszítés. Ezt még rovátkolás, hullámvonal, háromszögdíszek egészítik ki. A kimetszett háttér érdesége még csak hangsúlyozza az edény eredeti felszínéből meghagyott ornamént. Ez a fajta díszítésmód főleg a névadó lelőhely edényeire jellemző.⁶⁵ Ilyet találunk Nyíregyházán (V. t. 1—2, 4—5, 7—10), Rétközberencsen (VI. t. 1—15, 20—22, stb.), Pócsperiben, Hajdúsámsonban⁶⁶, Igriciben (IV. t. 2a—2b),⁶⁷ sőt még Tiszafüreden is.⁶⁸ A sematikus rajzok alapján hasonlókra következtethetünk a sztánfalvi urnatemető leleteinél is.⁶⁹

⁵⁸ Zatlukál J. és Zatlukál E., i. m. 66—73.

⁵⁹ Uo. 68.

⁶⁰ Erre főleg Roska Márton bizonytalan leírásai alapján gondolhatunk. — MKÉ 8 (1914) 143—144.

⁶¹ Hampel J., i. m. LXXIII. t. 2a—2b, CLXVII. t. 2.; Wosinsky M., i. m. XI—XII. t.; Childe, G., i. m. 216. kép; Sőregi J., i. m. 72., 4. kép 4.; Jankovich, J., i. m. XIII. t. 25—26, 33.; Zatlukál J. és E., i. m. 70. 5. kép; Roska M., Repertórium. 90., 111. kép.

⁶² Hampel J., i. m. CLXVII. t. 3.

⁶³ Zatlukál J. és Zatlukál E., i. m. 70., 5. kép, 71. 6. kép; Roska M., Repertórium. 90., 110. kép.

⁶⁴ Zatlukál J. és Zatlukál E., i. m. 70., 5. kép; Roska M., Repertórium. i. m. 91., 113. kép; Wosinsky M., i. m. X. t. 3.

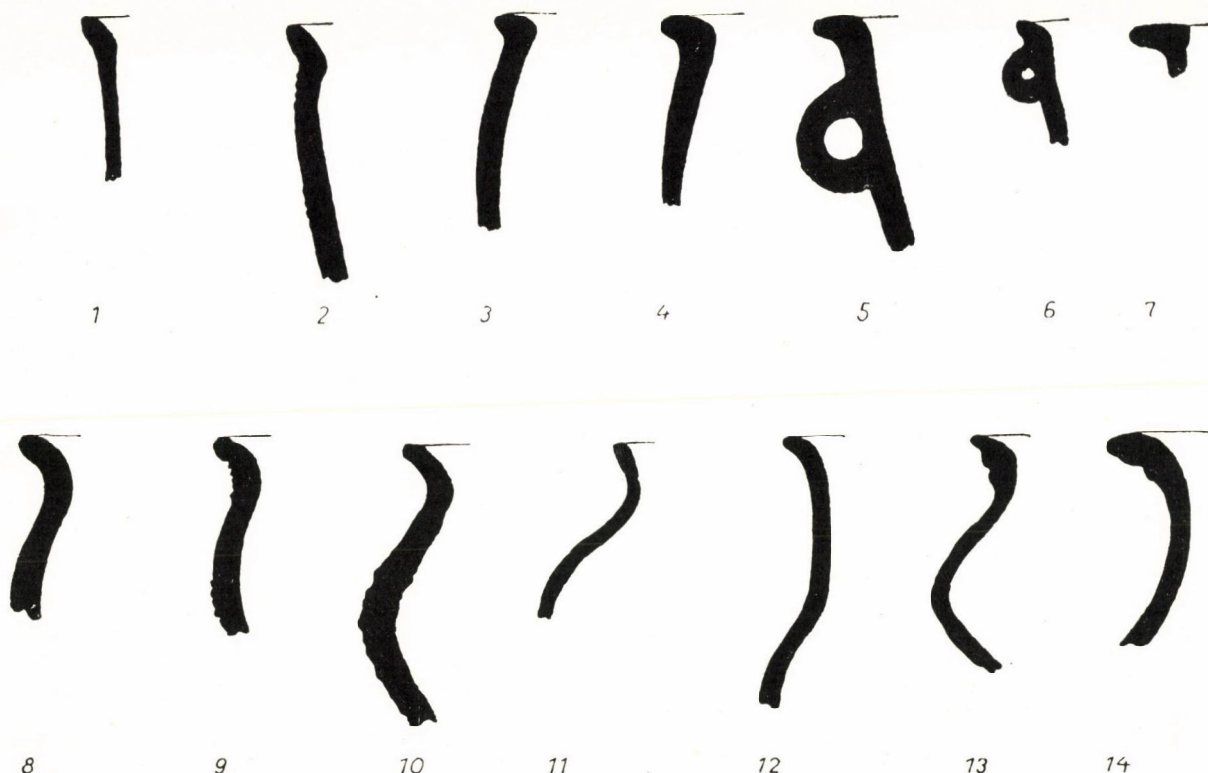
⁶⁵ Roska M., Repertórium. 90., 111, 112. kép, 91., 113. kép stb.

⁶⁶ Jelentés a DVM 1908. évi állapotáról. 22., A. kép.

⁶⁷ A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 2 (1959) Nyomdában.

⁶⁸ Childe, G., i. m. 216. kép.

⁶⁹ Zatlukál J. és Zatlukál E., i. m. 70., 5. kép, 71., 6. kép.

6. kép. A felsőszőcsi csoport néhány főbb edénytípusa

Рис. 6. Несколько ведущих типов сосудов фельшэчской группы

Fig. 6. Quelques principaux types de vases du groupe de Felsőszőcs

A díszítés másik fajtája, többnyire két-három párhuzamos karcolt vonalból áll s az edény felületének nagy részét szabadon hagyja. A díszítés igen egyszerű mintakincsből áll. Félkörök, spirálisok vagy félspirálisok, ívelt, vízszintes és függőleges egyenesek — időnként rovátkolásokkal kísérve — képezik a mintakincset. Ilyen díszítése van a gyulaházi, berkeszi (II. t. 5—6; VII. t. 14), nyíregyházi (I. t. 1; II. t. 1—3; VII. t. 8, 10, 12), egyeki, hajdúböszörményi⁷⁰ edényeknek s a Jankovich által közölt Kárpát-ukrajnai töredékeknek.⁷¹ Hasonló díszítésűek az alsóberecki temetőben feltárt edények is.

Előfordul egészen egyszerű díszítés is, amikor az edények testét csak benyomott pontokkal vagy szakaszosan ismétlődő beszimításokkal díszítik (I. t. 3; II. t. 7; III. t. 1—2).

Vannak egészen díszítetlen edények is (I. t. 2, 5—6; III. t. 3; VII. t. 7).

A plasztikus díszítést az edények öblén elhelyezett vagy belülről kinyomott kis bütykök képezik (II. t. 4; V. t. 9—10).

A kimetszett díszítést mészbetét gyakori alkalmazásával még feltűnőbbé tették (II. t. 3, 6; V. t. 5; VI. t. 8—9, 12—14, 19; VII. t. 3, 6, 8, és 4. kép).

A díszítésben mutatkozó kettősség — az ornans túlhalmozott és egyszerűbb alkalmazása —

a csoporton belül feltűnő és amint az alábbiakban látni fogjuk időrendi különbséget is jelent.

A berkeszi és demecseri temető leletanyagának vizsgálata közelebb hoz a csoport belső időrendjének megvilágításához is.

Mindkét temető a felsőszőcsi csoport nyugati vidékén terül el. Mindkét helyen igen késői, a bronzkorból a vaskorba átmenő formákkal is találkozunk. A berkeszi temetőben előkerült edények zöme a felsőszőcsi típust képviseli. Az edényeken csak az egyszerűbb, párhuzamos vésett vonalakból álló és mészbetéttel kitöltött díszítést figyelhetjük meg (II. t. 5—6; VII. t. 14). Ezenkívül előfordulnak a pontbenyomások, függőleges beszimítások is (II. t. 7; III. t. 1—2). Ugyanebben a temetőben megjelenik a magasnyakú, árkolással díszített öblű bögre is. Ez az edényalak és díszítés már a koravaskor jegyeit viseli magán (I. t. 7). Ugyanakkor még egyeki típusú csöbröket is találunk (2. kép 1—2).

A demecseri temetőben még több a koravaskori edényforma. A „felsőszőcsi alakú” bögre mellett jóval több az árkolt díszű bögre (3. kép 3) és egyéb koravaskori edényalak. Az egyeki típusú füles csuprot még ebben a temetőben is megtaláljuk (3. kép 4).

Így a két temetőről azt mondhatjuk, hogy a

⁷⁰ Hampel J., i. m. CLXVII. t. 3.⁷¹ Jankovich, J., i. m. XIII. t. 1—4, stb.

bronzkor-vaskor átmeneti időszakát képviselik. Ezen belül is a berkesziben több a korábbi — bronzkorra utaló — a demecseriben pedig több a későbbi — koravaskorra utaló — formaelem. Az érintkező egyidejűség mellett a két temető időszaka nem esik teljesen egybe. A berkeszi temetőt késő-felsőszőcsinek mondhatjuk koravaskori elemekkel, a demecserit pedig olyan koravaskorinak, melyben erősen élnek még a felsőszőcsi hagyományok.

A két temetőben előkerült felsőszőcsi típusú edényeken csak az egyszerűbb díszítést találjuk meg. Ugyanezt figyelhettük meg az alsóberecki urnatemetőben is. Ennek alapján indokoltnak látszik az a feltevés, hogy az egyszerűbb díszítési mód a felsőszőcsi csoport késői szakaszára jellemző. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy az egyszerűbb díszítés már korábban is előfordul, amint azt Rétközberencs esetében láttuk (VI. t. 16—18, 23; VII. t. 6). Ott a gazdag túlhalmozott díszítés mellett megjelenik az egyszerűbb ornámens is. A gazdag díszítés azonban a késői szakaszban teljesen eltűnik.

A felsőszőcsi csoport kronológiai helyzetét tekintve igen szerencsés helyzetben vagyunk, mert ásatás alapján megállapíthatjuk időrendi határait.

a) Rétközberencs, Paromdomb

Ottományi jellegű középsőbronzkori telepbe, a telep elhagyása után ásták be a felsőszőcsi csoport hulladékgödreit. Ezekben a felsőszőcsi típusú leletanyag tisztán fordult elő s zömmel a korainak tekinthető dúsandízított cserépanyagot tartalmazta.

A lelőhely tanúsága szerint a felsőszőcsi csoport követi a középsőbronzkori ottományi kultúrát.

b) Igrici, Matata

Az egyeki kultúra itt feltárt urnatemetőjének 3. sírjában jellegzetes egyeki típusú edények társágában korainak tekinthető, gazdag díszítésű felsőszőcsi típusú bögrét találtunk (IV. t. 1—9).

A lelőhely tanúsága szerint a felsőszőcsi típusú leletek egykorúak az egyeki kultúra időszakával.

c) Alsóberecki, Haraszi dűlő

Koravaskori urnatemetőben mészbetétes díszű urnák és tálak is voltak. A temető jellege koravaskori, a mészbetétes díszű edények a felsőszőcsi (egyszerű díszű késői) típust képviselik.

A lelőhely tanúsága szerint a felsőszőcsi csoport edénytípusai és díszítése egészen a koravaskorig él.

A fentebb mondottak alapján ezt erősíti meg a berkeszi és demecseri temetők leletanyaga is.

Így világosan kitűnik, hogy a felsőszőcsi csoport élete egy egész korszakot, a későbronzkor idő-

szakát (Mozsolics szerint B IV) öleli fel. Hazánkban egyidős az egyeki s ezen keresztül a halomsíros kultúrával és részben a pilinyi kultúrával is. Erre az időre esik virágkora.

Kezdetének pontosabb körülhatárolásával még adósak vagyunk. Ugyanis a jelenleg rendelkezésünkre álló anyag alapján feltételezhetjük, hogy az ottományi csoport élete valamivel korábban véget ért, mint a füzesabonyi kultúráé. Így esetleg a felsőszőcsi csoport élete is valamivel korábban, talán még a középső bronzkor végén elkezdődött.

Sajnos amilyen szerencsés helyzetben vagyunk az időrend tekintetében, olyan kevésbé ismerjük a csoport fémanyagát. Az egyetlen bizonytalan támpont erre vonatkozólag a gyulaházi halomsír leletanyaga. Ez azonban, mint már hangsúlyoztuk, annyira esetleges, hogy az itt levonható következtetéseket nem tekinthetjük általános érvényűeknek a felsőszőcsi csoport fémművességére.⁷² A valószínűség alapján inkább csatlakozhatunk Bóna Istvánnak a későbronzkori egységes nagy fémművességi területről vallott felfogásához⁷³ s így a felsőszőcsi csoportnál is ennek a bronztípusait várhatjuk. (Esetleg a tőkési leletet is csoportunkkal hozhatjuk kapcsolatba.⁷⁴) Oláhláposon a Podanka határreszen állítólagos halomsírból együtt előkerült korongos csákány minden további nélkül kapcsolatba hozható az itt talált felsőszőcsi típusú cserepekkel, hiszen időrendileg egymásnak teljesen megfelelelnek.⁷⁵ Megfelelő hiteles leletek híján azonban egyelőre elhamarkodott dolog lenne bármi más megállapítást tennünk.

A felsőszőcsi csoport eddig ismert jellegzetes leletanyaga élénken különbözik a korabeli szomszédos régészeti kultúrák leleteitől. Teljesen eltérő Egyektől, Pilinytől, ezekkel nem is hozható származási-rokoni összefüggésbe.

Mint láttuk, az edények díszítésében legnagyobb szerepet játszik a spirális ornámens tömeges alkalmazása. Ezért nem meglepő, hogy Bóna a spirálbütyökdiszes edények kultúrájához sorolja a felsőszőcsi csoportot.⁷⁶ [Ez alatt ő többek között Füzesabonyt, Gyulavarsándot, Ottományt és Erdélyt (Wietenberg) érti]. Láttuk azonban azt is, hogy csoportunk időben ezeket követi. Az eredetkérdés tisztázásánál mégis ezt kell kiindulópontnak tekinteni.

Már a Zatlukál testvérek is észrevették, hogy a sztánfalvai leletek közeli rokonságot mutatnak a wietenbergi és ottományi leletekkel. Szerintük ez a Megyaszóval rokon műveltség a Földközi-tenger mellékéről került hozzánk.⁷⁷

D. Popescu is Ottománnyal hozza kapcsolatba a felsőszőcsi leleteket.⁷⁸

Kétségtelen, hogy a felsőszőcsi csoport leletei az ottományi, de főleg a wietenbergi kultúra leleteivel mutatják a legnagyobb egyezést.

⁷² L. a 11. jegyzetet.

⁷³ Bóna I., i. m. 222.

⁷⁴ Uo. 216.

⁷⁵ Bóna az ilyen típusú csákányokat számos

leletösszefüggés alapján joggal sorolta a koszideri típusú leletek közé. Bóna I., i. m. 5. kép 1. típus.

⁷⁶ Bóna I., i. m. 226.

⁷⁷ Zatlukál J. és Zatlukál E., i. m. 73.

⁷⁸ Popescu, D., i. m. 136—137.

A legjellegzetesebb „felsőszőcsi alakú” magas-fülű bögre előzményeit egészen hasonló formában az ottományi és wietenbergi kultúrában egyaránt gyakran megtaláljuk.⁷⁹ Még a későpécskai anyagban is előfordul.⁸⁰

Az urnák a wietenbergi urnákkal állhatnak kapcsolatban.⁸¹

Az edénydíszítésben a kimetszett dísznek, a spirális, futóspirális és mészbetét alkalmazásának stb. legközelebbi megfelelői ugyancsak a wietenbergi kultúránál figyelhetők meg. Itt feleslegesnek tartom a részletekbe menő párhuzamok ismertetését, annyira kézenfekvő a rokonság.⁸² A díszítés rokonsága — bár kisebb mértékben — megfigyelhető az ottományi jellegű edényeken is.⁸³

Nem kétséges, hogy a felsőszőcsi csoport edényművészete helyi előzményekre, az ottományi, de főleg a wietenbergi kultúrára vezethető vissza. Erre mutatnak az edényformák, a díszítésben mutatkozó hasonlatosság s a wietenbergiből levezethető hamvasztás szokása.⁸⁴

Így a felsőszőcsi csoport tulajdonképpen a déli eredetű vagy déli hatásokat magábaszívó nagy középbronzkori művelődés helyi továbbfejlődése. Az edényformák és díszítés hasonlóságát a Kárpát-medencétől délre is megtaláljuk.⁸⁵

A Kárpát-medencének ezt az északkeleti részét nem érintették azok a nagy történelmi változások, amelyek a halomsíros kultúra népének mozgásával hozhatók kapcsolatba. Hazánk nagy részén ezzel a mozgással ér véget a középső bronzkor. Ekkor kezdődik az idegen színezetű egyeki és pilinyi kultúra élete. A Kárpát-medence északkeleti részén törés nélkül fejlődött tovább a wietenbergi kultúra felsőszőcsi csoporttá.

Természetesen az idegen környezet nem maradt hatás nélkül a felsőszőcsi csoportra sem. Úgy látszik, hogy ezt az időszakot meglehetősen békés együttélés jellemezte s ez az egyeki kultúrával volt erőteljes. Így kerültek egyeki jellegű leletek a berkeszi és demecseri temetőkbe, ugyanakkor felsőszőcsi típusú leletek egyeki lelőhelyekre. (Igrici, Egyek, Tiszafüred, Hajdúböszörmény, Hajdúsámson).

Valószínűleg a kapcsolatok erősödése folytán kialakulhatott az a nagy fémművészeti egység, amellyről Bóna alapján előbb már megemlékeztünk, amelyre azonban a felsőszőcsi csoport esetében tényleges bizonyítékokkal még nem rendelkezünk. A fejlődés folyamán az edényművészet középbronzorkból örökített formakínésé megváltozott, egyszerűbbé vált. Az erős helyi középbronzkori gyökerek azonban egészen a koravaskorig éreztették hatásukat.

Utoljára szólunk kell még az elnevezésről. A tanulmányban következetesen a felsőszőcsi-csoport elnevezést használtam. Véleményem szerint az első ismert lelőhely nevét indokolt az egész csoportra kiterjeszteni, hiszen a késői fázist még nem tudjuk határozottan egy lelőhelyhez sem kötni. Indokolt a „csoport” fogalom használata is, még így is, amikor idegen régészeti kultúrák mellett önálló települési területtel rendelkező művelődéssel állunk szemben, melynek élete a bronzkor egy szakaszát egészében felöleli. Indoklásul a már előbb mondottakra hivatkozva mondhatjuk, hogy a felsőszőcsi csoport a Kárpát-medence keleti felén élt déli színezetű nagy középbronzkori művelődésnek törés nélküli, továbbélő kisebb megmaradt csoportja.

Kalicz Nándor

ПАМЯТНИКИ И ХРОНОЛОГИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ФЕЛЬШЕСЧСКОЙ ГРУППЫ ЭПОХИ ПОЗДНЕЙ БРОНЗЫ

Резюме

Фельшесчская группа на территории Венгрии населяла северо-восточную часть Ньиршега, но кроме этого распространилась на низменности Закарпатской Украины, а также в долину реки Самоша в северной Трансильвании. О ее поселениях мы знаем пока что только на основании ям. Погребения были обнаружены в урновых могилах с сожжением покойника. Для керамики характерным является орнаментация в виде глубоких врезок, главным образом, в форме спиралей. Орнаментация часто подчеркивается заполнениями пастой. Хронологическое положение группы было выявлено в ходе трех раскопок. В Реткёзберенче жители фельшесчского поселения

вырыли свои ямы в поселение эпохи средней бронзы. В окрестностях Игрици сосуд фельшесчского типа был найден в могильнике позднего бронзового времени (культура Едьек). В могильнике раннего железного века в Альшоберецки мы еще натолкнулись на сосуд фельшесчского характера. Таким образом, жизнь фельшесчской группы охватывает весь период поздней бронзы. Ее прототипы мы находим на месте. Мы считаем ее группой, являющейся результатом генетического дальнейшего развития оттоманской и, главным образом, витебергской культуры эпохи средней бронзы, которая сохранилась до поздней бронзовой эпохи.

Н. Калиц

⁷⁹ Roska M., *Dolg* 6 (1930) 165., 2. kép 2, 10.; Schroller, H., *Die Stein- und Kupferzeit-Siebenbürgens*. (Berlin 1933) IX. t. 1, 4, 7.; Roska M., *Repertórium*. 253., 312. kép 1.

⁸⁰ Popescu, D., i. m. V. t. 2.; Nestor, J., *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*. BRGK 22 (1932) 88., 18. kép. Ez utóbbi Perjámoson került elő.

⁸¹ Schroller, H., i. m. VIII. t. 1—2, 4.; Roska M.,

Repertórium. 312. kép 2.

⁸² Schroller, H., i. m. VIII—XVI. t. — Rendkívül sok példa a kimetszésre és spirális díszítésre.

⁸³ Roska M., *Dolg* 6 (1930) 169., 4. kép 1—2, 8. stb.

⁸⁴ Roska M., *Repertórium*. 253.; Schroller, H., i. m. 19.

⁸⁵ Wosinsky M., i. m. CXI. t.; Nestor, J., i. m., XII. t. 1.

Auszug

Zum Felsőszőcs-Typus gehörende Funde gerieten bereits vor mehreren Jahrzehnten in die ungarischen Museen, doch waren diese in der Hauptsache Streufunde,¹⁻¹⁰ so daß wir uns bei der Erforschung der Spätbronzezeit erst auf Grund der Ergebnisse der letzten Jahre mit der Felsőszőcs-Gruppe zu befassen beginnen.¹¹⁻¹³

Diese Studie beruht auf eigenen Ausgrabungsergebnissen und auf der Revision der alten, im Jóna-András-Museum in Nyíregyháza aufbewahrten Funde. Auch die älteren Daten in der Fachliteratur wurden untersucht.¹⁵⁻⁴¹

Wie aus der Verbreitungskarte der Felsőszőcs-Gruppe zu sehen (Abb. 5), bevölkerten die Träger dieser Kultur jenes große Gebiet, das sich zwischen der nordöstlichen Hälfte des Nyírség genannten Gebietes bis zur Karpatoukraine und in Siebenbürgen bis zum oberen Lauf des Szamos-Flusses erstreckt. Nach dem Zeugnis dieser Karte hatte die Felsőszőcs-Gruppe ein großes, selbständiges Siedlungsgebiet: 36 Fundorte sind uns bisher bekannt.

Infolge der Lückenhaftigkeit der Forschung wissen wir nicht viel über die Siedlungen. In Rétközberenes ist die Siedlung durch Abfallgruben vertreten. Soweit unsere heutigen Kenntnisse reichen, existierten zu dieser Zeit die großen, tellartigen Hügel-siedlungen, die für die Mittelbronzezeit so charakteristisch waren, nicht mehr, was mit der Veränderung der Lebensweise in Zusammenhang steht.

Hinsichtlich der Bestattungen sind wir besser informiert. In Felsőszőcs (Suciul-de-Sus, Siebenbürgen) wurden Urnenbestattungen gefunden. In Sztánfalva (Stanovo, Karpatoukraine) und in Korláthelmec (Hlumec, Karpatoukraine) wurden ebenfalls Urnengraberfelder erschlossen. In Felsőszőcs (Suciul-de-Sus) waren die Urnen in 2-3 m Entfernung, in Sztánfalva (Stanovo) hingegen ganz nahe zueinander. Die Urnen wurden mit Schüsseln bedeckt; 1-2 Gefäße dienten als Beigaben.^{45, 49-51}

In der früheren Forschung wurden die in der Umgebung von Felsőszőcs (Suciul-de-Sus) gefundenen Hügelgräber mit der Felsőszőcs-Gruppe in Verbindung gebracht. Das war aber nur eine Folge der ungenügenden Kenntnis der Funde. Die Hügelgräber enthielten neben typischen früheisenzeitlichen Urnen auch Scherben vom Felsőszőcs Typ, wahrscheinlich in sekundärer Lagerung. Diese mochten beim Errichten des Hügels in dessen Innere geraten sein. Ähnliche Beobachtungen wurden auch in der Karpatoukraine gemacht.

In Gyulaháza (Komitat Szabolcs) wurden Anfang dieses Jahrhunderts neben einem Brandschüttungsgrab Waffen und Schmuck aus Bronze und verstreut auch einige Scherben vom Felsőszőcs-Typ gefunden.

So verschiedene Bestattungsformen (flache Urnenbestattungen und vereinzelte Bestattungen enthaltende Hügelgräber) innerhalb einer Kultur und einer ethnischen Gruppe geben Anlaß zu gewichtigen Einwendungen.

Für die Felsőszőcs-Gruppe ist die Verbrennung die allgemeine und ausschließlich typische Bestattungsform. Die Aschen werden in der Regel in Urnen begraben, doch erscheinen stellenweise auch Brandschüttungsgräber. Die Bestattung mit Grabhügeln ist für diese Gruppe überhaupt nicht kennzeichnend.

Das Erscheinen der Bestattungen mit Grabhügeln können wir nur damit erklären, daß im Bereich der Felsőszőcs-Gruppe ein neues Ethnikum auftrat. Wären die in den Hügeln gefundenen Scherben vom Felsőszőcs-Typus mit den beinhalteten früheisenzeitlichen Grabfunden gleichaltrig, so müßten sie vom äußersten Ende der Existenz dieser Gruppe stammen, oder nach dem Ableben der Gruppe eine neue Epoche repräsentieren. In Ungarn erreichen Funde vom Felsőszőcs-Typus an einzelnen Stellen den Beginn der Früheisenzeit: diese

gehören aber nicht mehr zur Felsőszőcs-Gruppe, sondern zu einer neuen Kultur mit neuem Fundmaterial, neuen Riten, usw.⁴⁵⁻⁶⁰

Das bisher bekannte Fundmaterial der Gruppe ist nicht besonders abwechslungsreich. Es besteht in der Hauptsache aus Gefäßen und Scherben.

Näpfe. Am charakteristischsten sind die Näpfe mit hohem Henkel in der Form eines umgekehrten Stumpfkegels. Diese Form ist —, abgesehen von den Wietenberger und Ottományer Vorbildern ausschließlich für die Felsőszőcs-Gruppe kennzeichnend⁶¹ (Taf. I. 1-6; II. 1-2, 4-7; III. 1-3; IV. 2a-2; V. 9-10, Abb. 6, 11, 13). Der andere Typus der Näpfe ist mit hohem, kegeltumpfförmigem Hals versehen⁶² (Taf. II. 3). Die Urnen bestehen aus zwei Kegeltümpfen und sind schlanker oder gedrungener.⁶³

Die Schüsseln haben waagerechte Ränder mit oder ohne Henkel⁶⁴ (Taf. VII. 3, 7; Abb. 6, 1-7).

Die Verzierungen ist sehr charakteristisch und läßt sich mit den anderen Funden nicht verwechseln. Tief eingeritzte, sogar eingeschnittene, mehrfach gewundene Spiralen, an Ranken und Blätter erinnernde Gewinde bilden den reichen Motivenschatz. Diese reiche Verzierungen ist besonders für den eponymen Fundort bezeichnend, doch erscheint sie auch in Rétközberenes sowie in einigen anderen Fundorten⁶⁵⁻⁶⁹ (Taf. V. 1-2, 4-5, 7-10; VI. 1-15, 20-22, usw.).

Die andere Art der Verzierungen ist viel einfacher. Sie besteht meistens aus 2-3 parallelen Linien und läßt den Großteil der Gefäßoberfläche frei. Die Motive sind sehr einfach, sie bestehen meistens aus Halbkreisen, Spiralen, Bögen, senkrechten oder waagerechten Linien. Manchmal erscheinen neben den Linien auch Rillen, so auf den Gefäßen von Berkesz, Nyíregyháza, usw.⁷⁰⁻⁷¹ (Taf. I. 1; II. 1-3, 5-6; VII. 8, 10, 12, 14).

Manchmal erscheinen auch ganz einfache eingeglättete oder eingedrückte Verzierungen, und es gibt auch unverzierte Gefäße (Taf. I. 3, II. 7; III. 1-2; I. 2, 5-6; III. 3, usw.). Als plastische Verzierungen erscheinen Buckel (Taf. II. 4, V. 9-10).

Die eingeritzten Motive werden oft durch Inkrustation betont (Taf. II. 3, 6; V. 5; VI. 8-9, 12-14, 19; VII. 3, 6, 8; Abb. 4).

Diese Verschiedenartigkeit der Verzierungen — übersprundende Ornamentik auf der einen Seite, andererseits einfachere Motive innerhalb ein und derselben Gruppe — deutet auch einen zeitlichen Unterschied an. Die Untersuchung des Materials aus den Graberfeldern von Berkesz und Demecser bringt uns auch der Klarstellung der Chronologie näher. Beide Graberfelder enthalten Gefäße vom Felsőszőcs-Typus — Berkesz mehr, Demecser weniger Stücke. Die Verzierungen gehört hier der einfacheren Ornamentik an (Taf. II. 5-6; VII. 14; II. 7; III. 1-2). Zugleich erscheinen in beiden Graberfeldern bereits früheisenzeitliche Formenelemente (Taf. I. 7; Abb. 3, 3). Die zwei Graberfelder gehören in die Übergangsperiode von Bronzezeit zu Eisenzeit. Doch erscheinen in Berkesz ältere — auf die Spätbronzezeit hinweisende —, in Demecser jüngere — die Früheisenzeit andeutende — Formenelemente in Überzahl. Obwohl die zwei Graberfelder größtenteils zur selben Zeit in Gebrauch standen, begann das von Berkesz früher, während das von Demecser länger benutzt wurde.

Im früheisenzeitlichen Urnengraberfeld von Alsóberekci kamen ebenfalls Gefäße vom Felsőszőcs-Typus mit einfacher Ornamentik und Inkrustation zutage.

Alldem zufolge scheint die Annahme gerechtfertigt, daß die einfacheren Ornamente für die Spätzeit der Felsőszőcs-Gruppe charakteristisch sind. Diese einfachere Art erscheint wohl stellenweise auch in der Frühzeit mit reich verzierten Gefäßen vermischt (Taf. VI. 16-18, 23; VII. 6), doch fehlt im späteren Abschnitt das Reichtum an Ornamentik vollständig.

Die chronologische Lage der Felsőszőcs-Gruppe kann auf Grund dreier Ausgrabungen fixiert werden.

a) *Rétközberencs, Paromdomb*

In eine mittelbronzezeitliche Siedlung vom Ottományer Typus wurden nach deren Auffassung die Abfallgruben der Felsőszőcs-Gruppe eingegraben. Nach dem Zeugnis des Fundortes folgte die Felsőszőcs-Gruppe auf die mittelbronzezeitliche Ottományer Kultur.

b) *Igrici, Matata*

In einem Gräberfeld der Egyeker Kultur fand ich im Grab Nr. 3 in Begleitung typischer Egyeker Gefäße einen Napf der Felsőszőcs-Gruppe, welcher der Frühperiode angehört und reich verziert ist. Nach Aussage dieses Fundortes ist die Felsőszőcs-Gruppe mit der spätbronzezeitlichen Egyeker Kultur gleichaltrig (Taf. IV. 1–9).

c) *Alsóberecki, Haraszi-dűlő*

In einem früheisenzeitlichen Urnengräberfeld befanden sich u. a. auch Urnen und Schüsseln mit Inkrustation. Das Gräberfeld ist dem Charakter nach früheisenzeitlich, die inkrustierten Gefäße repräsentieren den Felsőszőcs-Gruppe (einfacher verzierten) Typus.

Es ist daher klar, daß das Leben der Felsőszőcs-Gruppe eine ganze Periode — die Spätbronzezeit — hindurch dauerte (Mozsolics Bronzezeit IV, Bóna Spätbronzezeit, Reinecke B₂, C). In Ungarn ist sie mit der Egyeker, der Pilinyer und der Hügelgräber-Kultur gleichaltrig. Die genauere Festsetzung ihres Beginns steht noch aus. Die Zeit der Ottományer Kultur kam nämlich früher zu Ende als die Zeit der Füzesabonyer Kultur. So mochte das Leben der Felsőszőcs-Gruppe etwas früher, vielleicht nach Ende der Mittelbronzezeit, begonnen haben.

Leider ist uns über das Metallmaterial der Gruppe nur wenig bekannt. Das Metallmaterial aus dem Grabfund in Gyulaháza können wir in Hinsicht auf das Metallgewerbe der Felsőszőcs-Gruppe nicht als maßgebend betrachten. Auf Grund der größeren Wahrscheinlichkeit sollten wir uns vielmehr der Auffassung I. Bónas über eine einheitliche spätbronzezeitliche Metallverarbeitung auf großem Gebiet anschließen,⁷³ und auch bei der Felsőszőcs-Gruppe die entsprechenden Metallfundtypen erwarten. Diesbezüglich besitzen wir bereits einige Stützpunkte.^{74–75}

In den Verzierungen der Gefäße der Felsőszőcs-Gruppe hat die allgemeine Verwendung des Spiralmotivs die Hauptrolle. Bóna rechnete sie eben deshalb der großen mittelbronzezeitlichen Kultureinheit der Gefäße mit Spiralenbuckeln zu.⁷⁶ Wir haben aber bereits gesehen, daß unsere Gruppe jünger als jene ist.

Die Felsőszőcs-Gruppe wurde bereits früher mit Ottomány und mit Wietenberg in Verbindung gebracht.^{77–78}

Zweifelloos stimmen die Felsőszőcs-Gruppe Gefäße am ehesten mit den Funden vom Ottományer, insbesondere aber vom Wietenberg-Typus überein. Die kennzeichnendste Gefäßform — den Napf mit hohem Henkel — finden wir als Vorbild sowohl in den Funden der Ottományer als auch der Wietenberger Kultur,⁷⁹ er erscheint sogar im späten Pécskaer Material.⁸⁰

Die Urnenbestattung kann ebenfalls mit Wietenberg in Verbindung gebracht werden.⁸¹

Auch in der Verzierungsart haben wir das Vorbild der eingeschnitzten, spiralenförmigen, mit Inkrustation versehenen Motive in der Wietenberger Kultur, obwohl sie auch auf den Ottományer Gefäßen zu beobachten sind.^{82–83}

Es unterliegt keinem Zweifel, daß die Keramik der Felsőszőcs-Gruppe auf lokale Vorbilder, namentlich auf die Ottományer und besonders auf die Wietenberger Kultur zurückzuführen ist.

Die Felsőszőcs-Gruppe ist daher eigentlich eine lokale Fortentwicklung, eine Gruppe der großen mittelbronzezeitlichen Kultur, die aus dem Süden stammt, oder südliche Einflüsse in sich aufgenommen hat.

Der nordöstliche Teil des Karpatenbeckens wurde von den großen historischen Veränderungen, die mit der Bewegung der Träger der Hügelgräberkultur in Verbindung zu bringen sind, nicht berührt. In einem bedeutenden Teil des heutigen Ungarns ist mit dieser Bewegung die Mittelbronzezeit zu Ende. Zu diesem Zeitpunkt beginnt das Leben der Egyeker Kultur mit fremden Zügen. Im nordöstlichen Teil des Karpatenbeckens aber entwickelte sich die Wietenberger Kultur ohne jeglichem Bruch zur Felsőszőcs-Gruppe weiter.

Die fremde Umgebung war selbstverständlich nicht ohne Einfluß. Friedliches Zusammenleben war für diese Periode kennzeichnend (gegenseitiges Vorkommen von Funden im Bereich der Egyeker Kultur bzw. der Felsőszőcs-Gruppe). Infolge einer Verstärkung der Verbindungen konnte die große metallurgische Einheit entstehen.

Im Laufe der Entwicklung hat sich der von der Mittelbronzezeit vererbte Formenschatz der Keramik verändert, namentlich vereinfacht. Die starken mittelbronzezeitlichen Wurzeln machten sich aber noch bis zur Früheisenzeit fühlbar.

In der Studie wird die Benennung »Felsőszőcs-Gruppe« angewandt, wie das vom ersten, eponymen Fundort begründet erscheint. Der Ausdruck »Gruppe« ist dadurch motiviert, daß wir es im Grunde genommen mit einer fortlebenden, kleinen Gruppe der in der Osthälfte des Karpatenbeckens früher existierten großen mittelbronzezeitlichen Kultur zu tun haben, obwohl sie — im Vergleich zu ihrer Umgebung — eine selbständige Kultur bildet.

N. Kalicz

L. AELIUS CAESAR ARCKÉPSZOBRA SAVARIÁBAN

A provinciális portrészobrászat problémáit vizsgálva mindig nehézséget jelent a kutatás számára az a tény, hogy a helyi műhelyek — művészi és technikai korlátaik (gyengébb minőségű kőanyag stb.) miatt — ritkán adhatják oly hűségesen vissza egy-egy uralkodó arcvonásait, mint a róma-városiak. Ebből következik az, hogy egy-egy provinciális arcképszobor attribúciója mindig vitathatóbb, mint egy klasszikusé. Érthető tehát, hogy

I. kép. Aelius Caesar portrészobor. Szombathely, Savaria Múzeum

Рис. 1. Портретная скульптура Элия Цезаря. Сомбатхей, Музей Савария

Fig. 1. Portrait d'Aelius Caesar. Szombathely, Musée Savaria

az alább vizsgálendő életnagyságon felüli portré ikonográfiájának megfejtése sem volt egyértelmű.

A kérdéses arcképet a szombathelyi Savaria Múzeum őrzi a lapidariumában. (ltsz: 35., 1. kép,

VIII—IX. t.) Tulajdonképpen egy hatalmas szobor feje. Anyaga kissé durva mészkő. Méretei: magassága 44, szélessége 27, vastagsága 35 cm. A haj előrefésült, de a homlokot szabadon hagyja, elől hullámos, hátul a tarkón inkább csomós. A lent kidudorodó homlokát ráncok szelik át, az orrgyökénél téglalakú bevésés látható, az orrhát majdnem teljesen letört. A szemek mélyen ülnek, aránylag kicsinyek, a szembogár nincs jelezve. A bajusz vékony, lelógó, a szakállig ér, a száj keskeny. A szakáll befelé kunkorodó mélyen befaragott rövid göndör fürtökből áll, három ívben fedi az arcot. A fül ferdén áll, a fülkagylók vastagok. A nyak törésvonala ferde. A fej ikonográfiai meghatározását megnehezíti az arc középső részének és az állnak sérülése.

A portré lelőhelyét nem ismerjük egészen pontosan: legelső ismertetője Kárpáti Kelemen mindössze ennyit ír róla: „nevezetes lehet a Szombathelyen talált márvány mellszobor, amely Trajanus Decius ábrázolja”.¹ Majd Paulovics István vizsgálta, aki először „III—IV. századi császárfé”-ként említi,² később kéziratot jegyzeteiben Septimius Severus arcképét véli benne felismerni. Radnóti Aladár a lapidariumban — 1957-ben készítettetett feliraton — Antoninus Pius portréjaként jelölte meg. Végül egy legutóbb megjelent vélemény szerint Commodus késői arcképével állunk szemben, amely a császárt idealizálva, herculesi vonásokkal örökíti meg a 190—192 közt vert pénzék ábrázolásaihoz hasonlóan.³

Az ellentétes vélemények — mint látjuk — meglehetősen tág időhatár — kb. egy évszázad — közt mozognak: hiszen a két szélső nézet szerint: Antoninus Pius (138—161), illetve Trajanus Decius (249—251) arcképével állunk szemben! A szobor ikonográfiai meghatározásához csakis a stiláris elemzés nyújthat kiindulópontot. Mindenekelőtt a hajkezelés módja, továbbá a pupillák hiánya. Jellemző ugyanis egyrészt a puha, hullámos, fokozatosan elvékonyodó fürtök koracsászárkori klasszikus felfogásának egyesítése a rövid göndör szakállal. A fürtök már nem annyira tömörtek, nem rendeződnek oly zárt tömegekben, mint Hadrianus császár klasszicizáló arcképein (117—138),⁴ azonban hiányzik belőlük az a merész felbontottság, a futófűrő alkalmazásával könnyen megoldható fellazítottság, amit pl. már Lucius Verus (161—169) portréin általában láthatunk.⁵ Sőt, továbbmenőleg ha Antoninus Pius arcképeivel vetjük össze a savariai mészkőfejet akkor is feltűnik, hogy e császár portréin a hajfürtök, de főként a szakáll tincsei sokkal sűrűbbek, mint ezen.⁶ A savariai fejhez legközelebb álló Antoninus Pius

¹ Kárpáti K., A szombathelyi kir. kat. főgymn. ért. (1899) 65.

² Paulovics I., Lapidarium Savariense. (Szombathely 1943) 37.

³ Kádár Z. — Balla L., Savaria. (Bp. 1958) 23., 12.kép.

⁴ Vö. Wegner, M., Hadrian. (Berlin 1956) I—XXXI. t.

⁵ Vö. Wegner, M., Die Herrscherbildnisse der antoninischen Zeit. (Berlin 1939) XL—XLIII. t.

⁶ Wegner, M., Die Herrscherbildnisse... főként I—VIII. t.

arckép az olympiai múzeum egyik császárféje is, eltér ettől sűrűbb faragású fürtjeivel.⁷

Mindezeket figyelembe véve, nem látszik valószínűnek az a feltevés sem, amely szerint a szobor a későantoninusi időkben készült.⁸ Hiszen Commodus késői arcképei, ha a homlok megformálásában, a szakáll göndör fürtjeinek megoldásában, látszólag rokon vonásúak a savari arcképpel, mégis felépítésük más jellegű: a hajfürtök kezelése a pannoniai szoborénál puhább, a szakállé sem annyira részletező. Egészében véve pedig a Commodus-portrék vagy hosszúkásabb arc típusúak, vagy pedig — éppen ellenkezőleg — a heroizált ábrázolások (de csakis a pénzeken és a medaillonokon), sokkal szélesebb arcúak, nem is beszélve arról, hogy e császár pénzein, érmein és hitelesnek tartott arcképszobrain mindig jelzik a pupillát.⁹ Azonban az utóbbi technikai — és stílussajátság — hasonlóan a futófúró-technika megjelenéséhez — a provinciális szobrászatban gyakran később tűnik fel, mint a rómvárosi művészetben, ezért nem okvetlenül döntő korhatározó.¹⁰ Fontosabb, hogy a szakáll a későantoninusi időkben, ill. Marcus Aurelius óta — osztott.

Fölösleges azoknak a véleményeknek részletes cáfolása, amelyek a szobor korát a III. századba helyezik. Mert bár bizonyos, hogy a savariai portrén jelentkező stílusirányzat szervesen folytatódik a Severus-kor művészetében is, Septimius Severus és Caracalla arcképein — azonban ezeknek sokkal felbontottabb haj- és szakállkezelése egészen más jellegű, még ha az ikonográfiai különbségeket nem is vesszük figyelembe. Még inkább érvényes a formai és ikonográfiai eltérés a későseverusi időtől kezdődően.¹¹

Megfigyeléseink tehát arra utalnak, hogy a szóban forgó emlék stílusát a Hadrianus és Antoninus Pius uralkodása közti időben kialakult átmeneti irányzat körében találhatjuk meg. E portré művészileg összekapcsolja Hadrianus korának hűvösebb, zártabb formarendjét a következő idők felbontottabb, „festőibb” megoldásaival. Most már csak az a kérdés, vajon ikonográfiai szempontból kihez kapcsolhatjuk ezt a szobrot? Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell: a legnagyobb

szabású savariai portréval állunk szemben, amely — bár kétségtelenül — aránylag gyengeminőségű, a fehér stájer márványokhoz képest mállékonyabb anyagból készült — helyi faragóműhely alkotása — mégis művészi felfogásban, gondos kidolgozásában nemcsak provinciális szempontból kiemelkedő mű, de az egész római arcképszobrászat fejlődésének vonalán is szembetűnő. Mert nemcsak tartományi viszonylatban aránylag választékos ízlésű kőfaragó alkotása, hanem mint jellemkép is figyelemre méltó. Nemes vonásai kissé a filozófus arcképekre emlékeztetnek, az arckifejezésben valami érdekes összjátéka kissé a komor fenségnek és a kifinomult érzékenységnek.

Ha már most a szóban forgó arckép ikonográfiai problémáját akarjuk megfejteni, akkor természetesen elsősorban kronológiailag és tipológiailag pontosan meghatározható numizmatikai analógiákból kell kiindulnunk. Hadrianus és Antoninus Pius uralkodásának ideje közt egyetlen császár képmása jöhet szóba: L. Ceionius Commodusé, azaz L. Aelius Caesaré, akit Hadrianus i. sz. 136 nyarán vagy második felében,¹² amint a késői életrajzírója, Aelius Spartianus megjegyzi „*sibi formam commendatum adoptare constituit*” (Vita Hadr. 23,10). Aelius Caesar pénzei és érmei mindössze egy évre 137-re (COS II.) szorítkoznak, tekintettel arra, hogy a beteges császár 138. január 1-én Pannoniából hazatérve Rómában meghalt.¹³ A pénzeken az ötven év körüli férfi, valóban úgy jelenik meg — ahogy az említett író életrajzában megörökíti: „*Comptus, decorus, pulchritudinis regiae*” sűrű, kissé fellazított fürtökben rendezett hajjal, dús, csomósfürtű szakállal. A profil körvonalaira jellemző, a homlok felső részét elfedő haj, aránylag kicsi bennülő szemek fölött erősen kiugró szemöldökív (arcus superciliaris), a finoman hajlott orr, a kissé behúzott, vékony kesernyés vonású száj, amely elárulja egyrészt a kifinomult érzékiséget (vö. Vita Aelii, 5, 3—11), másrészt utal arra is, hogy a császár: „*homo... miserrimae valetudinis*” (Vita Aelii, 6, 2) volt. Már a leírásból is szembetűnik a meglepő hasonlóság az éremképek Aelius Caesar-ja és a savariai kolosszális fej karaktere között. Mind az arcvonások

⁷ Wegner, M., Die Herrscherbildnisse... IX. t. 2.

⁸ Kádár Z. — Balla L., i. m. 23.

⁹ Vö. Rostovtseff, M., Commodus-Hercules in Britain with an Appendix on the Evidence of the Coins by Mattingly, JRS 13 (1923) 91—, VII. t.; Wegner, M., Die Herrscherbildnisse... XLVIII—LVI. t.; Commodus pénzein megjelenő különböző arcképtípusok: Bernhart, M., Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit. (Halle—Saale 1926). Táblakötet, XI. t. 1—5. A kora- és későantoninusi művészet viszonyához vö.: Hekler A., Arch. Ért. 48 (1935) 188—, 136—143. kép.

¹⁰ Későantoninuskori fej pupilla nélkül: Vö. Nagy L., Bp. Tört. I. (Bp. 1942) XCV. t. 2. (szerinte Lucius Verus feje. Eskü-téri lelet). Futófúró hiánya a 163—164 közti tarragonai Lucius Verus márványportrén: Poulsen, Fr., Sculptures antiques de Musée de Province Espagnols, 40. Tarragona XXXIII. t. 53. kép; említi Erdélyi G., Arch. Ért. 50 (1937) 82.

¹¹ Vö. az éremképek alapján meghatározható portré-

kat, pl. egy rómvárosi Trajanus Decius fejet: Hekler A., Válogatott kisebb dolgozatai. (Bp. 1942) 202., XXIV. t. 1.; vö. ezzel: Heintze, H. v., Studien zu den Porträts des 3. Jahrhunderts n. Chr. RM 63 (1956) 56—, I—XXXII. t.

¹² Rávonatkozó legfontosabb irodalmat és forrásokat lásd: Rhoden, V. P., „Ceionius 7”, RE III 1830.; Mancini, G., „Hadrianus” in Ruggero, Dizionario epigrafico, III. 604—; Groag, E.—Stein, A., Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III., pars II. (Berlin et Lipsiae 1936) 605. sz. Életrajzát: Henderson, B. W., The Life and Principate of the Emperor Hadrian. (London 1923) 259—; Hüttl, W., Antoninus Pius I. (Prag 1936) 271—.

¹³ Aelius Spartianus, Vita Hadr. 23, 16.; Ael. 4, 7. 8.; Vö., Cass. Dio, Hist. Rom. 69. 20.; Az időpont körül eltérnek a vélemények. Vö. Strack, P. bírálatát: Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum. 3. k.: Nerva to Hadrian (London 1936). (Gnomon, 13 [1937] 676—).

2. kép. Aelius Caesar bronzdénárja
Рис. 2. Бронзовый динарий Элия Цезаря
Fig. 2. Le denier de bronze d'Aelius Caesar

3. kép. Aelius Caesar bronzdénárja
Рис. 3. Бронзовый динарий Элия Цезаря
Fig. 3. Le denier de bronze d'Aelius Caesar

tekintetében (különösen szembetűnik a fejalkat azonossága, továbbá a kidomborodó szemöldökív alatt a mélyen bennülő szemek!), mind pedig a stílusa szempontjából nézve. Az éremképek stílusa, haj- és szakállkezelése is egyaránt Hadrianus-portréja és az Antoninus Pius képmása közti átmenetet mutatja: a felbontottabb kezelés, különösen a kissé csomós fürtök már elűt a tömöttebb Hadrianus hajkoronától, másrészt viszont még zártabb, klasszikusabb jellegű, mint Antoninus Pius portréin. Az egyetlen eltérés, ami szembeötlő, hogy ti. a savariai portrén a fül erősen ferdeállású, a legtöbb Aelius Caesar pénzen viszont teljesen függőleges (2, 3. kép). Azonban ez a különbség sem általános: ui. a császár CONCORDIA feliratú pénzeinek előlapján ez is egészen hasonló a savariaiéhoz.¹⁴

További probléma volna: miként viszonyul ikonográfiai és stílárisan a savariai portré L. Aelius Caesar többi ábrázolásaihoz? Ezzel kapcsolatosan az első felmerülő kérdés csak az lehet: ismerünk-e egyáltalán hiteles arcképet — a numizmatikai anyagon kívül —, amelyik ezt a császárt ábrázolja? Blümel 1932-ben a berlini múzeumban őrzött egyik római portréfejjel kapcsolatosan, amelyről megállapította, hogy a rómaiavárosi Kon-

stantin-íven szereplő Hadrianus-kor: Herkules-áldozathoz tartozik, foglalkozik az íven szereplő oroszánvadászatot ábrázoló domborművel is és megállapítja, hogy ezen a középütt a háttérben álló dűsfürtű szakállas alak Aelius Caesart ábrázolja.¹⁵ Ezt a nézetet vallotta Robert West is, aki egyenesen azt írja, hogy ez talán a császárnak az egyetlen olyan ábrázolása, amelyet „mit absoluter Sicherheit auf ihn beziehen lässt”.¹⁶ Ezt az attribúciót azonban határozottan cáfolta már jóval R. West könyvének megjelenése előtt von Lorentz, aki rámutat arra, hogy ez történetileg tarthatatlan. Elképzelhetetlen, hogy Aelius Caesart mellékszereplőként ábrázolják ebben a jelenetben, már pedig világos, hogy a két főalak a császár és a vele szembenálló szakálltalan markánsarcú kopaszra nyírt férfi Lucius Ceionius Commodus, a későbbi Aelius Verus, először csak a császár végleges Rómába történt visszatérése után lett *caesar*, tehát ezen a korábbi domborművön nem ábrázolhatják mint caesart sem őt, sem Antoninust, mint ezt Blümel feltételezte.¹⁷ Mindezekhez a történeti érvekhez stíláris szempontból csak azt szeretnénk megjegyezni, hogy bár kétségtelen bizonyos hasonlóság az éremképeken látható L. Aelius Caesar

¹⁴ Cohen, H., Méd. imp.²: Aelius: 15. sz. többi éremportréra l. főként: *Gnecchi, Fr.*, I. medaglioni romani, II (Milano 1912) XLII. t. 7—10.; *Mattingly, H.*—*Sydenham, E. A.*, The Roman Imperial Coinage. II (London 1926) XVI. t. 337. sz.; *Strack, P. L.*, Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts, II. Die Reichsprägung der Zeit Hadrians. (Stuttgart 1933) XVII. t. 883—886, 888, 892, 893.; *Toynbee, J. M.*

C., The Hadrianic School. (Cambridge 1934) VI. t. 5—10.

¹⁵ Blümel, C., Porträt des Antoninus Pius aus einem Rundrelief vom Konstantinsbogen. JDAI 47 (1932) 95—., 5. kép.

¹⁶ West, R., Römische Porträt-Plastik. II (München 1941) 142—., XLI. t. 154.

¹⁷ Lorentz, v. Fr., Ein Bildnis des Antoninus Pius? RM 48 (1933) 308—.

portré s a tondon szereplő szakállas alak feje közt (különösen az arc jellegében, a homlok, szemek megoldásában), mégsem hanyagolhatók el a különbségek sem. Elegendő legyen arra figyelmeztetni, hogy a hajfürtök kezelése még teljesen a tömöttebb, zártabb hadrianusi frizurát utánozza s az erőteljesebben kiugró áll is elüt az éremképek Aelius Caesarjától!¹⁸ Valóban inkább Bullenek kell igazat adnunk Lorentz érveit kibővítve, hogy itt inkább egy „vadászmester” ábrázolásával állunk szemben, nem pedig egy *caesaréval*!¹⁹

Ez a tény, — hogy ti. L. Aelius Caesarnak egyetlen hiteles portréját sem ismerjük, az érmeken és a pénzeken szereplőkről nem beszélve — nagyon megnehezíti a császár ikonográfiájának alaposabb kidolgozását. A kutatók közt elsőként J. J. Bernoulli,²⁰ legutóbb pedig Rober West²¹ kísérelte meg a császár ikonográfiájának kidolgozását. Az összes különböző szerzők által L. Aelius ábrázolásának vélt példányokkal való részletes összevetés feleslegesnek látszik, hisz ezek közt több olyan szerepel, amelyek meglehetősen önkényes attribúció alapján történtek.²² Általában azonban a legtöbb szakember, így az előbb említett két kutató is egyetért abban, hogy a párizsi Louvreban levő császárábrázolások közt kettő okvetlenül Aelius Verust ábrázolja. Az egyik, a római Villa Borgheséből került Párizsba s a császárt ruhátlanul, vállára vetett paludamentummal ábrázolja.²³ Ez kétségtelen lényeges vonásaiban megegyezik a savariai portréval is, bár a hajkezelése dúsabb, csomósabb s a szakálla nagyobb. A másikat eredetileg a Campana-gyűjtemény őrizte, ez az előbbihez hasonló beállításban mutatja be a császárt, itt is gazdagabb a haj- és a szakállkezelés,²⁴ a savariai fejfel való összehasonlítást ennél is (de az előző esetében is!) megnehezíti, hogy a pannóniai emlék sokkal sérültebb, különösen az orr, sőt a bajusz és a szakáll megrongálódása torzíttja szobrunk karakterét. Azt se felejtjük el, amit már a bevezetőben hangsúlyoztunk: a savariai kolosszális fej esetében egy *provinciális* mésző szoborral állunk szemben, ez egy klaszi-

szikus, itáliai műhelyben készült márványszoborral sohasem lehet művészileg és ikonográfiailag teljes egyenértékű! Az egyetlen provinciális alkotás a dunai tartományban, amellyel kapcsolatosan Alföldi András felvetette, hogy talán Aelius Caesart ábrázolja carnuntumi eredetű.²⁵ Ezt a feltevést azonban sem az éremképekkel, sem a fentebb említett portrékkal való összehasonlítás nem erősíti meg: egyrészt más a fej karaktere: kerekfejú, szélesarcú férfit ábrázol, másrészt bár a szakállkezelés hasonló, más a hajviselete: hullámos fürtjei lényegében véve a hadrianusi frizurát követik, anélkül, hogy ikonográfiailag is kapcsolódniának a Hadrianus-portrékhoz.

A savariai kolosszális császárportré tehát L. Aelius Caesart ábrázolja. A portré ikonográfiai attribúcióján túlmenően azonban a legfontosabb kérdés az, hogy a szóban forgó szobor milyen történeti tényezők eredője?

Aelius Caesar pannóniai kapcsolatait írott források és tárgyi emlékek bizonyítják. Az írott források közt főként Hadrianus és Aelius Spartianus-féle életrajzaira kell hivatkoznunk, bár ezek későantik eredetűek, de az epigrafikus és numizmatikai forrás több állítását megerősítik. Az életrajzok szerint Hadrianus Aeliust „*praetura honoravit ac statim Pannoniis imposuit*” (V. Hadr. 23, 13), továbbá „*statimque praetor factus et Pannonis dux ac rector impositus*” (V. Aelii, 3, 2).²⁶ A császár szoros kapcsolatát Pannóniával hirdetik a PANNONIA feliratú pénzei is, amelyek a tartomány perszonifikációját mint „fegyveres istennőt” ábrázolják,²⁷ ezek a pénzek Aelius II. konzulágának évéből, 137-ből származnak, amikor a két Pannónia helytartója volt.²⁸ A kutatás e pénzek történeti értékelésében nem egyértelmű. Egyesek hangsúlyozzák, hogy ezek Aelius társuralkodó voltának bizonyítékai, aki saját felségjogú területet is kapott²⁹ s ez éppen Pannónia volt. Mások a Pannónia-feliratú pénzekben csupán Hadrianus provinciákat ábrázoló sorozatának kiegészítését látják s tagadják a birodalom kettéosztásának tényét.³⁰ A két ellentétes vélemény közt áll J. M.

¹⁸ Vö. Bulle, H., Ein Jagddenkmal des Kaisers Hadrian. JDAI 34 (1919) 144. melléklet g-t.; Mattingly, H., British Museum, Coins of the Roman Empire. BMC II (1930) 101. t. 9.

¹⁹ Bulle, H., i. m. 154.; Lorentz v. Fr., i. m. 311.

²⁰ Bernoulli, J. J., Die Bildnisse der römischen Kaiser und ihrer angehörigen. II (Stuttgart—Berlin—Leipzig 1891) 134—.

²¹ West, R., i. m. 141—.

²² Uo. West, R., i. m. XLII. t. 155—158., főként XLIII. t. 157 (talán L. Verus, Aelius Caesar fia?).

²³ Bernoulli, J. J., i. m. 135. 1. sz. (korábbi irodalommal); Reinach, S., Répertoire de la statuaire grecque et romaine. I (Paris 1897) 291. t. 2440 (268. sz.); West, R., i. m. 144.

²⁴ Bernoulli, J. J., i. m. 135., 2. sz. XLIII. t.; Stückelberg, E. A., Die Bildnisse der römischen Kaiser und ihrer Angehörigen. (Zürich 1916) XLVIII. t.

²⁵ Publikálta: Schneider, v. R., Ausgrabungen in Carnuntum. IV. Einzelfunde, 2. Porträtbüsten. AEM 20 (1897) 233—, VII. t. (talán M. Annius Verus, Faustina császárnő atyja); Alföldi A., Sz (1936) 135., 1. j. (talán Aelius Caesar).

²⁶ Helyesbítését l. Groag E.—Stein A., i. m. 137—.

²⁷ Cohen, H., Méd imp.² II., 24—33. sz.; Kenner, Fr., Über die Darstellung der Pannonia auf römischen Münzen. Wiener Numismatische Monatshefte 2 (1866) 209—; Bernhart, M., i. m. Szövegkötet, 111. Táblakötet 75. 10., Mattingly, H.—Sydenham, E. A., RIC II, 334, 481. XVI. t. 337. sz.; Strack, P. L., i. m. 338—404. sz., XIV. fej. 145—; Toynbee, J. M. C., i. m. 2., 4. j. 133—, VI. t. 5—10.; BMC II. CLXXIV—, 100. t. 7.

²⁸ A császár pannóniai helytartóságáról legutóbb: Reidinger, W., Die Statthalter der ungeteilten Pannonien und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian. (Bonn 1956) 73— (korábbi irodalommal).

²⁹ L. Alföldi András nézetét: Kornemann, E., Doppelprinzipat und Reichsteilung in Imperium Romanum. (Leipzig—Berlin 1930) 72—; Alföldi A., Bp. Tört. I. (Bp. 1942) 304., 346., 251. j.; Kornemann, E., „Hadrian in dem Donauraum” in Gestalten und Reiche. (Leipzig 1943) 311., továbbá 468., 5. j.

³⁰ Strack, P. L., i. m. 147., 327. j.; vö. Kubitschek, W., bírálatát: Göttinger Gelehrten Anzeiger 1932. 10/II. sz. 395—; Mattingly, H., BMC II., CLXXXV.; Reidinger, W., i. m. II/5. sz.

C. Toynbee nézete, aki nem von ugyan le messzemenő következtetéseket ebből az éremtípusból, de hangsúlyozza, hogy Aelius Caesar Pannoniát ábrázoló pénzei nem illeszkednek be szervesen Hadrianus provinciális típusainak sorozatába, bizonyos önállóságot mutatnak.³¹ Mindent összevéve bár valóban óvakodnunk kell messzemenő történeti következtetések levonásától, senki sem tagadhatja annak a ténynek különös fontosságát, hogy az összes provinciák közt *egyesegyedül* Pannónia az, amelynek ábrázolása Hadrianus korának pénzverésében *nam az imperator*, hanem pusztán a trónörökös, a *caesar* portréjával jelenik meg!

A feliratos anyagból csak két pannóniai emléket ismerünk, amely Aelius Caesar itteni szereplésével kapcsolatos. Az egyik egy győri (arrabonai) kő, amelyet Hadrianusnak *L. Aelius Caesar fil(ius) trib(unicia) potes(tate) Con(s)ul II proco(n)s(ul) XV vir sacris faciund(is)* állít³², tehát a caesar a proconsularis hatalom birtokosa volt; azonban ez a felirat mindenestre óvatosságra int a caesar *önálló* hatalommal bíró társuralkodó voltának kérdésében.

A másik felirat Aquincumból, a katonavárosból került Székesfehérvárra, *T. Statilius Maximus cursus honorum*-át tartalmazza, aki közvetlenül helytartósága előtt, tehát 136–138 közt L. Aelius Caesar mellett, mint *iuridicus pro pr(aetore) utriusque Pannoniae* működött.³³

Aelius Caesar pannóniai tartózkodásának jelentősége szempontjából igen fontosak azok a feliratok, amelyek azokat a követségtárgyakat örökítik meg, amelyek görög városok (a lykiai Laodicea, Sparta, továbbá Magnesia) megbízásából keresték fel dunai provinciájában a trónörökösöt.³⁴ E feliratok viszont nyomatékosan figyelmeztetnek a caesar pannóniai tartózkodásának különleges szerepére!³⁵

Mi lehetett az oka, hogy Pannónia ennyire súlyponti helyzetbe került az egész Imperium Romanum szempontjából Hadrianus uralkodásának utolsó éveiben? E kérdésre elsősorban a hadtörténet eseményei világítanak rá, amelyek rekonstrukciójában fontos segítséget nyújtanak számukra az éremleletek tanúságai. A legújabban közzétett

17 darabból álló győri éremlelet, mint erre publikálójá Barkóczy László rámutatott az Aquincum—Brigetio—Arrabona-menti limes-szakaszon 134-ben bekövetkezett quád ellenséges megmozdulásokkal kapcsolatosak.³⁶ Ez a mozgolódás előjátéka annak a quád támadásnak, amelyre egy későbbi, de már régebb ismert győri éremlelet utal.³⁷ Ez ellen Aeliusnak komoly katonai erővel kellett fellépnie, annál is inkább, mert korábban már — a tiszavárkonyi lelet tanúsága szerint — a limes keleti vonalán is betörés veszélye állt fenn, mégpedig a szarmata mozgalmak következtében.³⁸ A caesar pannóniai helytállása tehát egyrészt Itália, másrészt a szomszédos Dácia védelme³⁹ szempontjából sem volt közömbös. Bizonyos, hogy Aelius Caesar, ha nem is bizonyult kiemelkedő hadvezérnek, de azért derekasan helytállt Pannóniában: *nam bene gestis rebus vel potius feliciter etiamsi non summi, medii tamen optinuit ducis famam* (Vita Aelii, 3, 6). A császárt korai halála, 138. január 1. ugyan megakadályozta a quádok elleni háború diadalmas befejezésében, azonban halála után az új felsőpannóniai helytartó T. Haterius Nepos győzelemre vitte a római fegyvereket⁴⁰ Hadrianus utódjának, Antoninus Piusnak a 140–142 közt vert REX QUADIS DATVS feliratú⁴¹ pénzei világosan mutatják, hogy Róma mily nagy fontosságot tulajdonított e félelmetes germán nép — legalábbis ideiglenes — megbékélésének, hiszen ezzel egyidőben jelenik meg az éremképeken Armenia meghódolásának jelene is: REX ARMEN (iis) DATVS.⁴² Tehát amint Alföldi írja „a császárszimbolika jelképes nyelvén ez annyit jelentett, hogy napkelettől napnyugatig a legrettegettebb ellenségnek is az imperium Romanum parancsol.”⁴³

E tények indokolják, hogy midőn Aelius Caesar halála után Hadrianus: „*statuas sane Aelio Vero per totum orbem colossas poni iussit*” (Vita Aelii, 7, 1), akkor Felső-Pannónia vallási életének, császárkultuszának központja, Savaria⁴⁴ sietett méltó módon megörökíteni a dicső emlékü pannóniai uralkodó emlékét!

Kádár Zoltán

³¹ Toynbee, J. M. C., i. m. 2., 4. j.; Vö. még Pavan, M., La provincia romana della Pannonia Superior. (Roma 1955) 395.

³² CIL III 4366 = 319.; Reidinger, W., i. m. 72., 1. sz.

³³ CIL III 10336 = ILS 1062.; Alföldi A., Arch. Ért. 1940., 204.; Ua., Bp. Tört. I. (1942) 304.—; T. Statilius Maximus-ról: Hüttl, W., i. m. II (1936) 142— (korábbi irodalommal).

³⁴ Laodikeia-i felirat: Sarre, F., Reise in Phrygien, Lykaonien und Pisidien. AEM 19 (1896) 28.— = IGR IV 862 = Dobó, A., Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes. DissPann. I. 1 (Bp. 1940) 470. sz.; Reidinger, W., i. m. 73., 6. sz. Sparta-i felirat: IG V 37 = Dobó, A., i. m. 471. sz. = Reidinger, W., i. m. 73., 7. sz. Magnesia-i felirat: Inscr. Magnesia 180 = Reidinger, W., i. m. 73., 8. sz. Mindháromra hivatkozik még: Groag, E.—Stein, A., i. m. 138.; Alföldi A., Bp. Tört. I. 1 (1942) 346., 253. j.

³⁵ Vö. Alföldi A., i. m. 304.

³⁶ Barkóczy L., NK 56–57 (1958) 18.—.

³⁷ Lovas E., A győri szentbenedekrendi Kath. Főgymn. Ért. 1915–1916. 28.; Barkóczy L., i. m. 18. Történeti értékeléséhez l. Alföldi A., i. m. 190. továbbá: Pavan, M., i. m. 394.—.

³⁸ Barkóczy L., Intercisa, II (Bp. 1957) 506. (itt Aelius Caesar akcióival hozza távolabbi kapcsolatba); Ua. NK 56/57 (1958) 18.

³⁹ Vö. Kornemann, E., Hadrian in dem Donauraum, 311.—.

⁴⁰ Alföldi A., i. m. 191.; Reidinger, W., i. m. 75. ⁴¹ Bernhart, M., i. m. Szövegkötet 112, táblakötet 31., LXXXVII. t. 13.; történeti értékelését lásd. Alföldi A., i. m. 190.—, további irodalmat: 220., 203–205. j.

⁴² Bernhart, M., i. m. Szövegkötet 105, táblakötet 31., 84. t. 3. Értékeléséhez: Alföldi A., i. m. 191.; Barkóczy L., Intercisa II. 506.; Pavan, M., i. m. 395.

⁴³ Alföldi A., i. m. 191.

⁴⁴ Vulič, M., „Savaria” RE II. R. II. 249.

EIN PORTRÄT DES L. AELIUS CAESAR IN SAVARIA

Auszug

In der provinziellen Porträtplastik bedeutet die Attribution einzelner Bildnisse, hauptsächlich infolge der künstlerischen und technischen Schranken der lokalen Werkstätten, größere Probleme, als im klassischen Denkmalmaterial. Es ist daher verständlich, daß die Lösung der Ikonographie des hier besprochenen, überlebensgroßen Bildnisses, das aus minderwertigem Kalkstein geschnitzt wurde, nicht eindeutig war.

Das Bildnis, ein Bruchstück einer Kolossalfigur, wird im Lapidarium des Sabaria-Museums in Szombathely aufbewahrt (Inv. Nr. 35), und wurde wahrscheinlich dortselbst gefunden (Taf. VIII—IX; Abb. 1). Der erste Publikator (Kárpáti) wählte im Bildnis Trajanus Decius zu erkennen, István Paulovics datierte es auf den Anfang des 3. Jahrhunderts, nach Aladár Radnóti sollte es Antoninus Pius darstellen, einer neueren Meinung zufolge könnte es ein Porträt des Commodus sein. Eine gründliche stilkritische Analyse mag uns jedoch überzeugen, daß es auf die Grenze des hadrianischen Klassizismus und der gelockerteren Kunst zur Zeit des Antoninus Pius — d. h. zwischen 130—140 n. d. Zw. — zu verlegen ist.

Ein Vergleich von ikonographischem Standpunkt mit dem numismatischen Material (Abb. 2—3) bekräftigt die auf stilkritischer Basis erfolgte Datierung: zwischen der Regierungszeit des Hadrian (117—138) und Antoninus Pius (138—161) kommt nur das Bildnis eines einzigen Kaisers, des L. Ceionius Commodus, in Frage, den Hadrian 136 unter dem Namen *Aelius Caesar* adoptiert hat. Die Münzen des Aelius Caesar sind auf ein einziges Jahr — 137 n. d. Zw. — beschränkt, als er die beiden Pannonien als mit dem Rang eines Prokonsuls bekleide-

ten Statthalter unter seiner Macht vereinigte. Im nächsten Jahr nämlich, am 1. Januar 138, als der Caesar nach Rom zurückkehrte, ist er plötzlich gestorben.

Das untersuchte Porträt aus Savaria ist das einzige provinzielle Kunstwerk, das unseren bisherigen Kenntnissen zufolge, wahrscheinlich als eine Darstellung des Aelius Caesar zu betrachten ist. Jener Kopf aus Carnuntum, den András Alföldi mit Vorbehalt als Porträt dieses Kaisers erwähnt hat, weicht durch sein breiteres Haupt und durch die ältlichen Züge stark vom Porträttyp auf den Münzen ab. Leider ist uns aus der klassischen römischen Plastik keine mit einer Inschrift authentifizierte Darstellung dieses kurzlebigen, hochkultivierten Herrschers bekannt, die meisten Attributionen sind vollkommen willkürlich. Dem savarischen Porträt stehen vielleicht die im Louvre aufbewahrten, dem Aelius Caesar zugeschriebenen Bildnisse am nächsten.

Die Aufstellung einer Kolossalstatue des Kaisers in Savaria scheint durch Aelius Caesars bedeutende Rolle in der Geschichte Pannoniens genügend motiviert. Bekanntlich wurde diesem Kaiser im Schutz des Donaulimes, besonders in den Aktionen gegen die Quaden eine wichtige Aufgabe zuteil; war er auch kein bedeutender Feldherr, so tat er stets sein Bestes im Schutz des Reiches (Vita Aelii 3, 6). Es ist nur selbstverständlich, daß als Hadrian, nach dem frühen Tode des Kaisers, *„statuas sane Aelio Vero colossas per totum orbem poni iussit“* (Vita Aelii 7, 1), in Savaria, dem Zentrum des Kaiserkultes in Pannonia Superior, eine Kolossalstatue zu Ehren des Kaisers, der eine so große Rolle im Leben der Provinz gespielt hat, errichtet wurde.

Z. Kádár

A MEZŐBÁNDI TEMETŐ NÉPÉNEK ÉS ANYAGI KULTÚRÁJÁNAK EREDETÉRŐL

Az erdélyi gepidáknak tulajdonított malomfalvi típusú leletcsoport a 600 körüli években szűnt meg.¹ Ezt követően új, attól eltérő jellegű leletek tűnnek fel a Közép-Maros vidékén, melyek két fő csoportra oszthatók. Egyik csoportba a mezőbándi temető,² s a marosvásárhelyi temető „B” csoportja tartozik, másikat egyelőre csupán a marosveresmarti³ temető képviseli. Noha a két csoport egyes tárgyai rokonok vagy éppen azonosak, mégis jellegük alapján teljesen különbözők.

Minket itt az első, vagyis az úgynevezett bándi típusú leletcsoport érdekel közelebbről.

A mezőbándi temető népének és anyagi kultúrájának eredetkérdésével sokan foglalkoztak a múltban. Mivel azonban az utóbbi időben a régészet hatalmas fejlődésen ment át, számos új kutatási módszerrel gyarapodott, úgy véljük, hogy ma már időszerű e kérdés felülvizsgálása. Szükséges ez annál is inkább mivel nem helyi, hanem általános érdekű kérdéssel van dolgunk. A magyar szakirodalomban ugyanis egyre több szó esik néhány olyan fontos kérdéstről, amely szoros kapcsolatban van a bándi típusú anyagi kultúra eredetkérdésével. Ilyen például a bándi és késő avarkori kultúra közti szerves kapcsolat, mely a bándi kultúra eddig feltételezett gepida eredete mellett megmagyarázhatatlan.

*

A bándi típusú kultúrát tárgyalva meg kell említenünk, hogy egyes elemeit megtaláljuk a kora avarkor eleji Tisza vidéki leletekben is. Ilyen például a szentes—nagyhegyi 84. sír övgarnitúrája, amely a bándi 29. síréval egyező,⁴ az ugyanottani 8, 22, 25, 29. sír, valamint a kiszombori 149., és szentes—berekháti 79, 81. sír azonos övgarnitúrái.⁵ Továbbá a hódmezővásárhely—kishomoki temető 23. sírjának, s az alattyan—tuláti temető 13. sírjának csatja.⁶

A bándi kultúra eredetét kutatva nem alapozhatunk a Tisza vidéki leletekre, mivel azok az uralkodó környezettől mondhatni idegen, elszigetelt elemekként jelennek meg, s olyan területtől valók, hol sok nép követte egymást és élt együtt. Ennek ellenére annyit megemlíthetünk, hogy a vezérleletnek tekinthető szentes—nagyhegyi 84. sír keleti eredetű, a gepida kultúráról idegen tárgyai — aranygyöngyök, chalcedon-gyöngy, „gót” csat, hajtű, kereszt-alakos szelencefedő-lemez⁷ —, éppenúgy mint a 15. és 77. sír

krími eredetű sasfejes díszű csatjai délkelet-európai kapcsolatokra vallanak, s feltehetőleg az avar foglалás kapcsán ide került a tiszántúli gepidákkal együttélő, azokba részben beolvadt észak-pontusi népcsoportok emlékét őrzik.

Sokkal pontosabb útmutatással szolgál az erdélyi leletcsoport, mivel ez meglehetősen elkülönülve jelenik meg, s szinte tisztán képviseli ezt a jellegzetes kultúrát. Éppen ezért célunkra ezt, illetve ennek fő képviselőjét, a mezőbándi temetőt használjuk fel.

A mezőbándi temető kora K. Horedt újabb kimutatása alapján a 600—650 közti időre tehető. Erre utalnak nemcsak anyagi kultúrájának jellemző tárgyai, hanem a 600 körül megszűnő malomfalvi gepida kultúráról való lényeges eltérése is, amely arról tanúskodik, hogy annál későbbi, tehát 600 utáni.⁸

A temető népe és anyagi kultúrája eredetének megvilágítására vizsgálat alá vesszük a leletanyagot, viseletet, temetkezési szokást, temetkezési rendszert, s az ebben tükröződő társadalmi szervezetet. Megemlítjük, hogy a bándi temető igen alkalmas ilyen célra, mivel, hála Kovács István szakszerű munkájának teljes egészében fel volt tárva, éspedig olyan rendszeresen, hogy a későbbi kutatások semmit sem hoztak már napvilágra. Igaz ugyan, hogy a temető sírjai fel voltak dűlva, azonban a sírrablók csak nemesfém-tárgyakat kereshettek, mivel az egyéb tárgyak nagy része a sírokban maradt; sőt a nemesfém-tárgyak egy részét sem vitték el, bizonyára mivel azok a földben elkeveredtek, s így nem találták meg. Így tehát a sírok leletanyagának jellege, akárcsak a kiskőrös—vágóhíd, vagy az ürböpusztai koraavarkori temetőnél, a sírdúlás ellenére is elég pontosan megállapítható.

Mint ismeretes, a bándi temető leletanyagában és temetkezési szokásában oly erősen érzik a germán jelleg — például lábnál elhelyezett batyus temetés, s egyebek —, hogy a kutatók nagy része ezen az alapon germán jellegűnek minősítette a temetőt.⁹

A további vizsgálat során kiderül azonban, hogy a germán jelleg nem egyedüli, mivel feltaláljuk éppen olyan erővel a lovas jelleget is. Nem gondolunk itt a 14 lócsontos sírra, mivel ezekkel csak a temető délnyugati és északkeleti szélén találkozunk, s mint Kovács István helyesen felismerte minden jel arra mutat, hogy nem a tulajdon-

¹ Ekkor szűnik meg a temetkezés a malomfalvi temetőben, s pusztul el az ottani telep.: *Horedt, K.*, *Santierul arheologic Morești*. MCA 4 (1957) 180—181.

² *Bandul de Cîmpie, R.N.K.*, Marosvásárhely rajon.

³ Veresmort, R. N. K. Enyed rajon.

⁴ *Csallány D.*, Arch. Ért. 1941. 135—.

⁵ Uo. 139, 137.

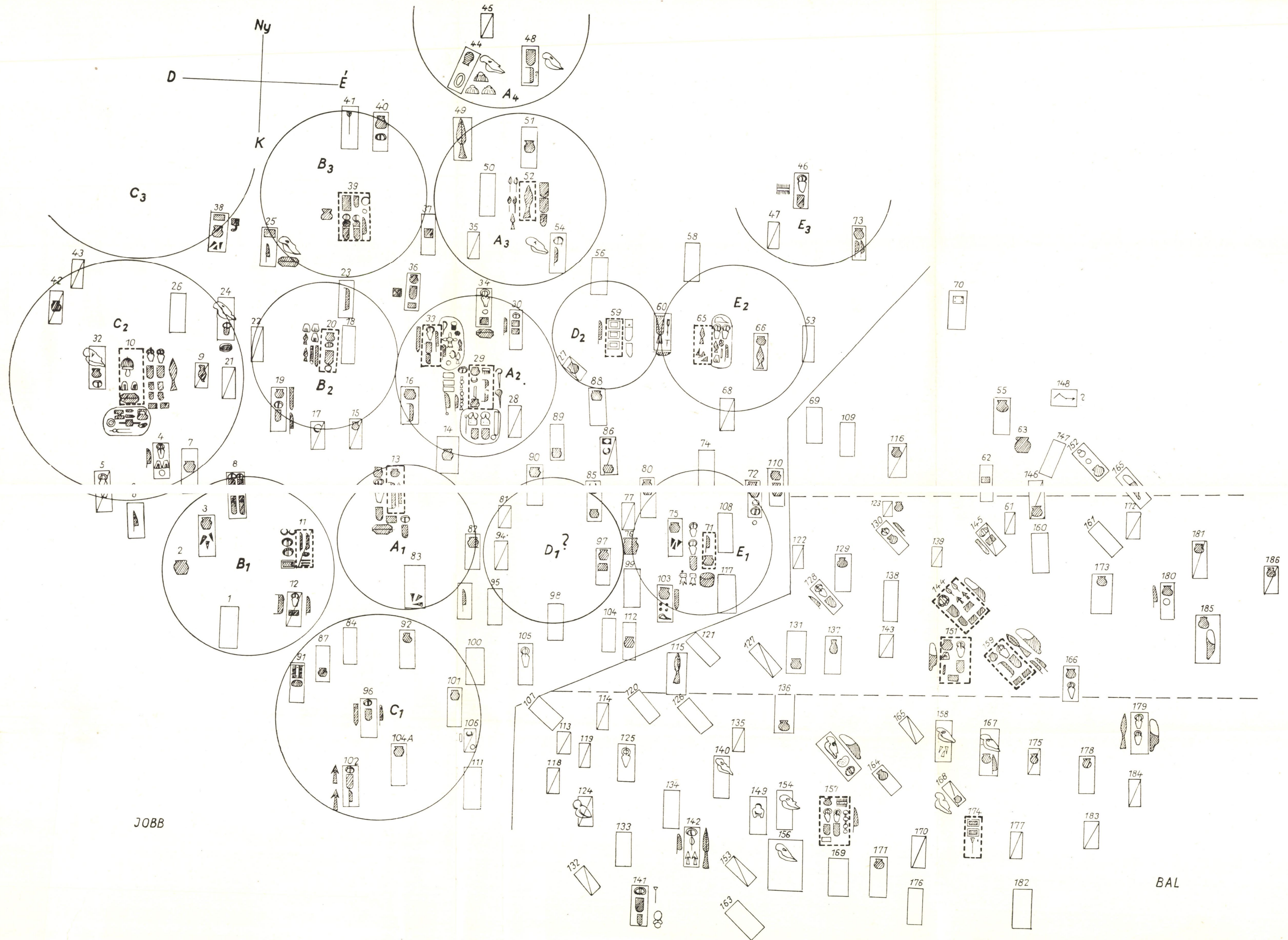
⁶ Uo. XXXIX. t. 4.; *Marosi A.*—*Fettich N.*, AH 18 (1936) 71.

⁷ *Csallány D.*, i. m. 135—.; a szelencefedő-lemezzel

kapcsolatosan tanulmányunkat lektoráló *Fettich Nándor* véleményére alapozzuk.

⁸ *Horedt, K.*, *Santierul arheologic Morești*. SCIV 6 (1955) 669.; *Ua.*, *Avarii in Transilvania*. SCIV 7 (1956) 402.; *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*. (București 1958) 87.

⁹ *Kovács I.*, *Dolg* 4 (1913) 386—387.; *Marosi A.*—*Fettich N.*, i. m. 67.; *Csallány D.*, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. (Bp. 1956) 161/640.; *Horedt, K.*, *Avarii in Transilvania*. SCIV 7 (1956) 406, 462.

1. kép. A mezöbándi temető régészeti térképe
 Рис. 1. Археологическая карта могильника в Мезёбанде
 Fig. 1. Carte archéologique du cimetière de Mezöbánd

Jelmagyarázat a mezőbándi temető régészeti térképéhez

	gazdag és középgazdag sírok		lándzsák
	gyermeksír		kopják
	lovassír		nyílhegyek
	szíjvégek		kézvonó
	mellékszíjvégek		vaspálca
	övlemezek		fenőkő
	lánctagok		szurok
	csatok		vésők
	faszelence		vasfogó
	faedény		kalapács
	lánc		tímárkés
	fülbevalók		tű
	hajkarika		vastöredékek
	fésű		vasfogó ipari fésű
	stílus		kapcsok
	gomb		kés
	ostornyélgomb		horog
	karperec		puzdra
	gyűrű, hajgyűrű, övkarika		
	fibulák		
	rosetta		
	jellegetes gyöngyök		
	tükör		
	érem		
	csiholó		
	préselt lemez		
	lakat		
	edények		

képpen bándi kultúrát alapító néptől származnak, hanem a temető kései korában ehhez csatlakozó idegen elemektől.¹⁰

Csupán a tulajdonképpeni bándi nép sírjaira utalva megemlíthetjük a Kovács István által már hangsúlyozott mellékszijas nomádövet,¹¹ mely a lovasnépeknél a felszerelés elhelyezésére szolgált, s egyben nemzetségi- és rangjelző szereppel bírt.¹² Érdekes, hogy Bándon egyetlen gyermeksírban sem volt ilyen öv.¹³ Ez összhangban van László Gyula megállapításával, mely szerint a nemzetség tagjai csak nagykorúságuk elérésekor kapták meg a nekik kijáró övet.¹⁴ Továbbá a lovasnépek szokása szerint az övön elhelyezett felszerelést,¹⁵ a 10. sírban eltemetett teljes műhelykészletet, mely szintén csak a lovasnépeknél ismeretes szokás.¹⁶ A 71. sír faedényét, amely ugyancsak a lovasnépek körébe utal.¹⁷ A 10. sír könnyűlovassági sisakját,¹⁸ s végül a lovas jellegű puzdrás sírokat.¹⁹

A bándi népnél megnyilvánuló erős lovasjelleg kitűnik a közeli egykorú marosveresmarti temetővel való összehasonlításból is.²⁰ Marosveresmarton jellemzők ugyanis a Bándon hiányzó gyalogsági nehéz kardok, pajzsok, viszont hiányzik a puzdra s a tipikus nomádöv. Itt csak két sírban volt egy-egy szíjvég, ami mellékszíz nélküli egyszerű övre vall.

A fentiek alapján nem meglepő, hogy Kovács István a bándi népet germán és lovas — szerinte gepida — szármata — keveréknépnek tekintette.²¹

A lovas jellegen kívül figyelmet érdemel a sírok zömétől eltérő DNy—ÉK tájolású 21 sír. Mivel a leletanyag tanúsága szerint az eltérő tájolás nem jelez nemi, kori vagy társadalmi különbséget, csakis arra gondolhatunk, hogy eltérő eredetű népelem emlékéét őrzi, mely azonban annyira beolvadt az uralkodó környezetbe, hogy kilétét már nem állapíthatjuk meg.

Összegezve a fentieket arra a következtetésre jutunk, hogy a bándi temetőt és kultúrát az ezen

korban gyakori keveréknépek egyike alapította.

Rá kell azonban mutatnunk itt, hogy noha erősen érzik a lovas jelleg, mégsem nomád lovasnéppel van dolgunk, mivel a fejlett fém- és fazekasipar megtelepedett népre vall.²²

*

Térképre vetítve a sírok leletanyagát²³ az elénk táruló jellegzetességek alapján két szárnyra osztathatjuk a temetőt. Az egykorú jellegzetes tárgyak egyöntetű előfordulása, az érintkező széleken más temetők különböző korú csoportjainál jellemző rátemetés teljes hiánya arra utal, hogy a két szárny teljesen egykorú, egyidőben volt használatban (1. kép).

A jobbszárnny a temető délnyugati felén levő mintegy 100 sírt öleli fel.²⁴ Sírjai kettő kivételével Ny—K alaptájolásúak.²⁵ Sok köztük a szerszámos sír,²⁶ viszont harcos jellegű sír — melyeknél a fegyver az uralkodó tárgy — csak négy volt.²⁷ Itt találjuk a lábnál elhelyezett batyut.²⁸ Érdekes tárgyai közül figyelmet érdemelnek a kenőcs-tartó szelencék.²⁹

A temetkezési rendszert illetően látható, hogy a gazdag sírok egymástól bizonyos távolságra fekszenek, s néhol egy-egy szegényebb sírral együtt egy-egy magvat alkotnak, mely rendszerint kis tér közepén áll. Ezen magvak mindenikét szegényebb leletanyagú, s részben melléklet nélküli sírok övezik, néhol egészen szabályos gyűrű alakjában.

Ez a temetkezési rendszer igen gyakori az avarkori lovasnépeknél. Megtaláljuk például az ürbőpusztai VII. századi temetőnél, hol mindenik nagy-család egy elkülönülő sírcsoportot alkot, magvában a családfő, s közvetlen hozzátartozói (például feleségei) sírjaival.³⁰ Ugyanígy az üllői I. és II. temetőnél. Utóbbinál a 73, 36, 94, 107, 101, 108, 96, 82, 72, 67, 71, 45, 122. gazdag övgarnitúrással, néhány szegényebb sír társaságában kilenc egymástól elkülönülő magvat alkot, melyek minde-

¹⁰ Kovács I., i. m. 388.

¹¹ Uo. 368.

¹² Csallány D., Arch. Ért. 1943. 168.; László Gy., Acta Arch. Hung. 8 (1957) 172.

¹³ A 11. sír római jellegű övlemeze nem nomádövről való.

¹⁴ László Gy., i. m. 172.

¹⁵ Kovács I., i. m. 387.

¹⁶ Fettich N., AH 1 (1926) 33.; Rhé Gy.—Fettich N., Skythika. (1931) 57.; László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. (Bp. 1944) 83.

¹⁷ Hampel J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I (Braunschweig 1905) 128—130.; Roska M., A történeti Erdély. (Bp. 1936) 154.

¹⁸ Kovács I., i. m. 375—.

¹⁹ 144, 150, 151, 159, 165, 179, 185. sír.; Kovács I., i. m. 383.; a 71. sírban faedény maradványai voltak; Uo. 330—331.

²⁰ Roska M., Das Gepidische Grabfeld von Veres-mart—Marosveresmart. Germania 18 (1934) 123—.

²¹ Kovács I., i. m. 386—387.

²² Az avar kori lovas jellegű népcsoportoknál számos azonos esetet találunk. Így például Győrött a sírokban talált háziszárnyascsontok, az üllői II. temetőben a fej-

lett fazekasipar megtelepedett népre vallanak: Arch. Ért. 24 (1904) 16.; Arch. Ért. 84 (1957) 224.

²³ A temető régészeti térképét László Gyula professzor módszere alapján készítettük és elemeztük ki.

²⁴ A szárnyak irányát a közepén eltemetett halottól számítjuk.

²⁵ A mellékelt temetőtérképen csak a sírok alaptájolását jelölhettük, mivel a különböző évszakokban való temetkezés által előidézték jelentéktelen elhajlásokat Kovács István a sírdúlás következtében nem észlelhette pontosan, s így nem jegyezhetette fel.

²⁶ 10, 11, 12, 13, 16, 19, 20, 23, 29, 33, 93, 103. s talán a 48. sírban. Utóbbiban talált famaradványok kézvonó nyelétől származhatnak. Ezeken kívül a 60. sírban tűt és fenőkövet, a 65. sírban szíjhúzó szurkot, s fenőkövet találtak.

²⁷ 49, 52, 66, 92. sír.

²⁸ 10, 29, 33, 65. sír.

²⁹ Ezeket Csallány Dezső ereklyetartónak hitte (Arch. Ért. 1941., 140.). A bándi 13. sír szelencéjének alján talált kenőcsmaradvány azonban kenőcsstartóra vall.

³⁰ Bóna I., Arch. Ért. 84 (1957) 165, 172, 167., 6. kép.

nikét szegényebb leletanyagú, s melléklet nélküli sírok övezik, akárcsak Bándon.³¹

Az azonos egykorú példák világában kétségtelen, hogy Bándon is a nagycsaládok egymástól elkülönülő, zárt sírcsoportjaival van dolgunk.

Jellegük alapján maguk a nagycsaládi sírcsoportok is három főcsoportot képeznek. Az elsőhöz tartozik az A₁, B₁, C₁, D₁, E₁ sírcsoport, amelynek egy része csak szórványos sírokból áll, s melynél jellemző a gyermeksírok kis arányszáma. A másodikhoz tartozik a jóval telítettebb A₂, B₂, C₂, D₂, E₂ csoport, a harmadikhoz pedig az A₃, B₃, E₃ sírcsoport, s a C₃ egyetlen szórványsírja. Utóbbiakra jellemző, hogy nagy részük csak szórványos sírokból áll. Ezen három főcsoporthoz csatlakozik végül az A₄ szórványcsoport, mely csak három sírből áll.

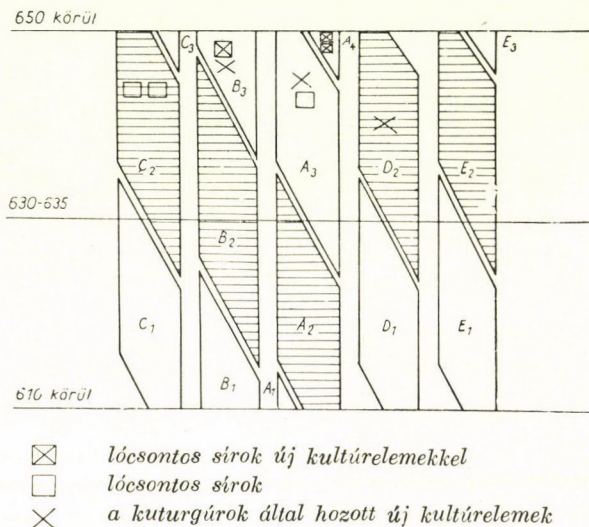
Fontos számunkra, hogy éppen a harmadik főcsoportból kerültek elő a szárny legújabb tárgyai. Ilyenek a 39. sír lábmotívumos II. stílusú aranygyűrűje, a 49. sír szentendrei típusú kopjahegye,³² valamint az A₄ szórványcsoportához tartozó 44. sír főnlaki típusú rozettái.³³ Ez azt jelenti, hogy a harmadik főcsoport, s az A₄ szórványcsoport a két előző főcsoportnál újabb volt, vagyis a temetkezés keletről nyugatnak haladt. Ugyanerre utal az is, hogy a sírdúlók sokkal rendszeresebben ásták meg a nyugati sírokat mint a keletieket. Keleten van például a szinte bolygatatlan 71 sír, míg viszont a nyugati végen levő lovassírok éppen a legrendszeresebben megásottak közé tartoznak. Így tehát a sírdúláskor a nyugati sírok hantja jobban látszott, vagyis ezek újabbak voltak.

Ismerve, hogy az eddig elemzett koraközépkori temetők tanúsága szerint a nemzetségi szervezet idején minden új felnőtt nemzedék új sírcsoportot nyitott, bizonyos, hogy a bándi jobbszárny főcsoportjai is egy nemzetség egymást követő nemzedékeitől származnak.³⁴

Az első főcsoport a temető alapításakor már részben kihalt idős nemzedéktől származik. Ezért kevés itt a gyermeksír és hiányos a sírcsoportok egy része.³⁵ A második főcsoport a második, a harmadik pedig a harmadik nemzedéktől való. Az utóbbi idején megszűnt a temetkezés, s így sírcsoportjainak egy része hiányos maradt. Ami az A₄ szórványcsoportot illeti, ezt jellege és elhelyezkedése alapján ítélve az idősebb „A” család neye-

dik nemzedéke nyitotta meg közvetlenül a temető feladása előtt, s így ide már csak három elhunytat temettek.

Meg kell itt említenünk, hogy a nemzetség nagycsaládjai nem tekinthetők teljesen egyidőseknek (2. kép). Esetünkben például az „A” család volt a legidősebb, mi természetes is, hiszen központi elhelyezkedése is arra utal, hogy vezető szerepet töltött be. A temető alapításakor első nemzedékének már csak néhány tagja volt életben. Ezért van az A₁ sírcsoportnak csak 2–3 sírja. Viszont a temető feladásakor a harmadik nemzedék már szinte teljesen kihalt — ezért telített az A₃ csoport —, sőt a negyedik nemzedék elhalálása is

2. kép. A mezöbándi temető jobbszárny családi sírcsoportjainak időrendi vázlata

Рис. 2. Хронологическая схема групп семейных могил в могильнике Меzőбанд

Fig. 2. Tableau chronologique des groupes de tombes familiales du cimetière de Mezöbánd

megkezdődött, mint azt az ettől származó A₄ csoport mutatja. Valamivel fiatalabb volt a „B” család, melynek első nemzedékéből a temető alapításakor több tag volt életben, a temető feladásakor pedig harmadik nemzedéke nem halt még ki teljesen. Legfiatalabb a „C”, „D”, „E” család volt. Mint a telített C₁, D₁, E₁ csoport

³¹ Cs. Sós Á., Acta Arch. Hung. 6 (1955) 223.; Jól látszik például az indás-griffes nemzetség negyedik nagycsaládjánál, hol a családfő gazdag sírját (183. sírt) a szegényebb sírok övezik.; László Gy., AH 34 (1955) 111.

³² Ezt is az újabb tárgyak közé soroljuk, mivel a balszárny azonos példány is a legújabb sírcsoportból ismeretes. Az újabb tárgyak közé sorolta Kovács István is (i. m. 371.).

³³ Marosi A.—Fettich N., i. m. 67.

³⁴ A győri temető nemzetségeinél például három nemzedék sírjait választotta szét László Gyula, a kiskőrös-városalatti temető nemzetségeinél meg két nemze-

dékét (i. m. 53–92.). Szintén két nemzedékkal lehet dolgunk az úrböpusztai VII. századi temetőnél is, hol a keleti régibb csoport telített, míg a nyugati újabb csoport csak szórványos sírokból áll, bizonyára mivel azon újabb nemzedék idején megszűnt a temetkezés.; Bóna I., i. m. 167., 7. kép, 172.; Az egymást követő nemzedékek sírcsoportjait megtaláljuk a X. századi magyar nagycsaládi temetőkben is.; László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. (Bp. 1944) 142.

³⁵ A családi sírcsoportokban ugyanis minden felnőtt tag helye előre ki volt jelölve. Így a távol elhaltak helye üresen maradt (Bóna I., i. m. 166.), s a továbbköltözéskor is az új temetőben üresen maradt a régiben eltemetett tagoké.

mutatja,³⁶ a temető alapításakor ezek első nemzedéke szinte teljesen életben volt. Viszont a temető feladásakor még csak alig kezdődött meg harmadik nemzedékük elhalálozása, mivel ennek helyén csupán négy sírt találunk.³⁷

A nagycsaládoknak a nemzetségen belüli helyzetére a második nemzedék szabályos sorba helyezett, telítettebb sírcsoportjai vetnek fényt. Látható ezeknél, hogy a középső volt a leggazdagabb. Ennek két igen gazdag sírja volt, s a többiek nagy része is jellegzetes leletanyagú. Jóval szegényebb volt a kétoldalt elhelyezkedő másik négy sírcsoport. Ezeknek csak egy-egy gazdag sírja volt, peremsírjaik nagyrésze meg roppant szegény leletanyagú, vagy melléklet nélküli.³⁸ Megjegyezzük, hogy noha az ezek egyikéhez tartozó 10. sír éppen a temető legtöbb mellékletét tartalmazó sírja, mégis ez sem veheti fel a versenyt a központi csoport 29. sírjával, melyben két ezüst övgarnitúrát találtak; egyet a derékon, egyet a batyuban.

A jobbszárnyai nemzetségénél tehát teljesen olyan volt a helyzet mint Győrött, hol a nemzetség öt nagycsaládja közül a középben elhelyezkedő nemzetségfői nagycsalád volt a leggazdagabb.³⁹

A nemzetség gazdasági életét illetően érdekes, hogy a gazdag sírok nagy részében szerszám volt. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy kizárólag a vezetőréteg foglalkozott iparral, hanem, hogy ez tartotta kézben az ipari termelést, melybe be volt vonva a szegényebb tagok, s rabszolgák egy része is.⁴⁰ Tekintetbe véve, hogy azon korban az ipari termékek ára roppant magas volt, nem meglepő, hogy a vezetőréteg gazdasági erejének egyik fontos alapját éppen az ipar képezte.

A balszárny a temető északkeleti felén levő mintegy 77 sírt öleli fel. Ide tartoznak egy kivételével a DNy-ÉK tájolású sírok. Hiányzik a batyus temetkezés, s a keramikát leszámítva a germán jellegű anyag sem oly gyakori mint a másik szárnyon. Ezzel szemben jóval erősebben jelentkezik a lovas jelleg, mit fokoz az is, hogy itt találjuk az összes puzdrás sírokat. Ugyanígy jóval erősebb itt a harcok jelleg is, amit 9 sír képvisel. Jellemző továbbá, hogy sokkal szegényebb mint a jobbszárny, mivel az ottani 11 gazdag s középgazdag sírral szemben itt csak öt középgazdag sírt találunk.⁴¹ A jobbszárnyal ellentétben itt csak három sírban találunk szerszámot,⁴² de két esetben ezek is annyira mellékes tárgyai a leltárnak, hogy nem vallanak kizárólagosan iparral foglalkozó egyénre.⁴³

A balszárny sírjai is három főcsoportra oszla-

nak. Az első a szárny nyugati végén levő mintegy 10 sírből áll. Ettől keletre fekszik a második, a szárny keleti szélén meg a harmadik főcsoport. Utóbbira jellemző, hogy ennek sírjaiból kerültek elő a szárny legújabb tárgyai: a 142. sír szentendrei típusú kopjafegyve, a 174. sír II. stílusú állatmotívumos keretes övlemezei, s a 150. sír préselt lemeze. Úgyisint az újabb tárgyak közé tartozik a keleti szélén kiváló 141. sír gömbös fülbevalója.

A jobbszárnyai három főcsoporttal való egyezést alapján kétségtelen, hogy itt is egy nemzetség egymást követő három nemzedékének sírcsoportjaival van dolgunk. Ami a keleti szélén mintegy elkülönülve álló néhány sírt (pl. a 141, 163. sír) illeti, ezek feltehetőleg a negyedik nemzedék első sírjai, akárcsak a jobbszárnyai A₄ szórványcsoport.

Érdekes tehát, hogy míg a jobbszárnyon az új nemzedékek a régiek elé nyitották sírcsoportjaikat, mint Győrött és az ürböpusztai kora avar kori temetőben, addig a balszárnyon azok mögé, mint a kiskőrös—városalatti temetőben is.⁴⁴

A balszárnynak nyugatról keletre való terjeszkedését mutatja az is, hogy a sírdulók itt a keleti sírokat ásták meg rendszeresebben.

A főcsoportok első elrendezését vizsgálva itt is csoportos temetkezést találunk, a csoportok azonban nem körös rendszerűek, hanem olaszzerűek mint a kiskőrös—városalatti temetőnél. A telített második és harmadik főcsoportnál látható, hogy a közép a leggazdagabb, bizonyára mivel itt helyezkednek el a nemzetségfői nagycsalád sírjai.

A jelek szerint a balszárnyai nemzetségnek három nagycsaládja volt, akárcsak a kiskőrös—városalatti griffes-indás nemzetségnek.⁴⁵ A két szegényebb nagycsalád a nemzetségfői nagycsalád két oldalán foglalt helyet. A családok közti viszony nem állapítható meg pontosan, általában véve azonban egyidősek a jobbszárnyai nemzetségfői nagycsaláddal, mivel a temető feladásakor itt is megkezdődött a negyedik nemzedék elhalálozása.

A fentiek szerint tehát Bádon, mint sok más avar kori temetőben, két egymástól némileg eltérő de rokon nemzetség temetkezett.⁴⁶

Temetkezési rendszerük arról tanúskodik, hogy élt még náluk a nemzetségi szervezet. Másrészt azonban a társadalmi-gazdasági tagozódás erősen mutatkozik mind a nemzetségek, nagycsaládok között, mind a nagycsaládok keretén belül, éppen úgy mint a győri vagy más avar kori temetőkénél.⁴⁷

³⁶ A C₁ csoport nincs ugyan a C₂ mögött, hol a helye lenne, mégis jellege, első elrendezése, sírszáma, s minden egyéb sajátossága arra utal, hogy a „C” család első nemzedékétől származik, s csupán azért került félreeső helyre, mivel a B₂ csoport mellett a domb meredek lejtője kezdődött, s így itt nem volt hely egy sírcsoport számára.

³⁷ 38, 46, 47, 73. sír.

³⁸ Nem számítjuk jellemző mellékletnek az edényeket s egyszerű gyöngyöket, melyek a szegény tagok sírjaiban is előfordulhatnak.

³⁹ László Gy., AH 34 (1955) 57—63.

⁴⁰ 12, 16, 19, 103. sírban talált szerszámok tanúsága szerint.

⁴¹ 144, 151, 157, 159, 174. sír.

⁴² 145, 157, 159. sírban.

⁴³ A 157, 159. sírban talált vonókés.

⁴⁴ László Gy., i. m. 93—107.; az ürböpusztai késő-avarkori temető is a sírok tájolásával ellentétes irányba terjeszkedik.: Bóna I., i. m. 173.

⁴⁵ László Gy., i. m. 100.

⁴⁶ Például a kiskőrös—városalatti és az üllői I. temetőben: László Gy., i. m. 93—.

⁴⁷ Uo. 55—.

Bádon egy gazdag és egy szegény nemzetség létezett. Míg a gazdag nemzetségnél az ipar játszott nagy szerepet, addig a szegény nemzetségnél a harcok jelleg mutatkozik erősen. Érdekes ez azért, mert máshol is tapasztalták, hogy a behódolt vagy szegény rokonnemzetséget fegyveres szolgálatra alkalmazták.⁴⁸ A családok közt leggazdagabb a nemzetségfői nagycsalád volt. A családok keretén belül a gazdasági erő a családfők kezében volt — amit mutat ezek sírjának gazdag leletanyaga. A családfők élükön a nemzetségfőkkel a vezetőréteget alkották. Bádon nem volt törzs, hanem csak két nemzetség. A közeli Marosvásárhelyen talált, azonos néptől származó temető⁴⁹ alapján feltehető azonban, hogy a Közép-Maros vidékén több rokon nemzetség helyezkedett el, melyek feltehetőleg azonos törzshöz tartoztak. Ezen nemzetségek vezetői élükön a törzsfővel a törzsi arisztokráciát képezték, amely mutatkozik más egykorú népcsoportoknál is.⁵⁰

A temetkezési rendszer fényt vet a népkeveredés jellegére is. Mivel a különböző etnikai jellegű sírok egyazon rendszerbe tömörülnek, egyazon családi sírcsoportokhoz, tehát egyazon családokhoz tartoznak, kétségtelen, hogy a különböző eredetű népelemek a nemzetségek, nagycsaládok keretén belül keveredtek, s egyazon néppé forrtak össze. Erre utal az is, hogy a különféle etnikai jelleg teljesen összeolvadva jelenik meg, olyannyira, hogy egyénileg már nem is választhatók szét a különböző eredetű elemek. Az összeolvadással kapcsolatosan megemlíttük már fent a DNy—ÉK tájolású sírok helyzetét, de utalhatunk a 10, 33. sírra is, melynél a lábnál elhelyezett germán jellegű batyu mellett ott találjuk a tipikus mellékszíjas nomádövet is, s így nem tudni, hogy a lovas népelem hatásának kitett germánokkal van-e dolgunk, vagy fordítva.

A népkeveredést illetőleg külön kell szólnunk a lócsontos sírokról. Noha a lovas jelleg már a korai sírcsoportoknál jelentkezik, mégis a lócsontos sírok csak a kései csoportoknál tűnnek fel; vagyis a balszárnyon a harmadik generáció sírcsoportjainál, a jobbszárnyon meg az „A” család harmadik, negyedik nemzedékénél és a B, C család ezekkel egykorú utolsó sírcsoportjainál. Nem közömbös az

sem, hogy a lócsontos sírokkal egyidőben, részben azokban, részben más velük egykorú sírokban a bándi kultúrától idegen, s a kora avarkori lovasnépek anyagi kultúrájához tartozó tárgycsoport tűnik fel. Ide tartoznak a préselt készítmények, az ezekkel kapcsolatban levő II. stílusú lábmotívumos aranygyűrű, préselt gömbű fülbevaló, szentendrei típusú kopjahegyek, ostornyél-gomb, nomádkerámika (például az 51. sírban), a félgömbfejű bronzszegeces bándi övgarnitúráktól eltérő aprófejű ezüstszegecs övszerelék, s az 59. sír övlemez keretei, melyekben Fettich N. szerint a 174. síréval azonos, de romlandó anyagból préselt lemez volt.⁵¹

Az elmondottak alapján kétségtelen, hogy a lócsontos sírok népe, mely az említett tárgycsoportot hozta, a temető kései szakaszában csatlakozott a bándi néphez. Mivel az általuk hozott tárgycsoport jellemző példányai — főnlaki típusú rozetták, kunszentmártoni típusú övlemezek — növényi és állatmotívumos díszük alapján a préselőipar II. műhelyéhez tartoznak, melyet 630 utánra datáltak,⁵² a csatlakozást 630 utánra kell tennünk.

A csatlakozó népelemek kilétére a lócsontos sírok temetkezési szokása vet fényt. Bádon ugyanis egyetlen sírban sem találtak teljes lócsontvázat, hanem csak koponyákat, lábszárcsontokat, fogakat, s más szórványos csontokat.⁵³ Még fontosabb, hogy a lócsontos sírok méretei — mit a sírdúlás ellenére sikerült megállapítani⁵⁴ — semmivel sem haladják túl az egyszerű sírokét,⁵⁵ s meg sem közelítik a teljes lovas sírokét,⁵⁶ véglegesen kizárva a teljes ló eltemetésének lehetőségét. Ezek szerint Bádon részleges lótemetéssel, és pedig a lószerzám hiányának tanúsága szerint torolt ló temetésével van dolgunk.⁵⁷

Mivel a részleges lótemetést a kutatók egyhangúan a kuturguroknak tulajdonítják,⁵⁸ bizonyos, hogy ezeknek a Tisza vidékén megtelepedett,⁵⁹ s innen Erdélybe került csoportjával van dolgunk.

Meg kell említenünk, hogy a kései csatlakozást mutatja az is, hogy a lócsontos sírok jellegüket illetőleg teljesen elszigetelve jelennek meg az uralkodó bándi környezetben, etnikailag azzal még

⁴⁸ Kiskőrös-városalatt például a behódolt nemzetség, Győrött pedig a szegény nemzetség a harcok jellegű: *László Gy.*, i. m. 88, 90, 105.

⁴⁹ *Kovács I.*, *Dolg* 6 (1915) 295–296.; *Kormeghatározás: Horedt, K.*, *SCIV* 6 (1955) 675.

⁵⁰ Például a VII. századi avarságnál: *László Gy.*, i. m. 51–52.

⁵¹ *Kovács I.*, i. m. 318, 321, 323, 324, 326, 344, 345, 351, 361, 383.; *Marosi A.—Fettich N.*, i. m. 67, 81–82.

⁵² *Csallány D.*, *FA* 1–2 (1939) 147., 151.; *László Gy.*, i. m. 288–289.

⁵³ *Kovács I.*, i. m. 367.

⁵⁴ *Uo.* 280.

⁵⁵ Például: 24. sír (180×70 cm), 44. (220×80), 48. (190×100), 54. (180×70), 124. (120×50), 140. (180×70), 158. (190×80), 154. (180×70), 167. (200×90), 168. (100×40).

⁵⁶ Például: *Arch. Ért.* 12 (1892) 418.; *Arch. Ért.* 26 (1906) 210.; *Marosi A.—Fettich N.*, i. m. 33.; *Bóna I.*, i. m. 159.

⁵⁷ Tanulmányunkat lektoráló Csallány Dezső hívta fel figyelmünket a torolt-ló temetésére.

⁵⁸ *L. Kovrig I.*, *Arch. Ért.* 82 (1955) 42.; *Csallány D.*, *Arch. Ért.* 80 (1953) 140.; Tisza vidéki részleges lovas sírokra: *Csallány D.*, *Dolg* 9–10 (1933–34) 206–.; *Csallány G.*, *FA* 1–2 (1939) 116–.; *László Gy.*, A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása. (Kolozsvár 1946) 5–.; a részleges lótemetést feltaláljuk a teljes ló temetésével együtt a Tisza vidéki hun–bolgár fülkesíroknál is: *Csallány D.*, *FA* 1–2 (1939) 75.; népi tulajdonításuk: *Harmatta J.*, *Arch. Ért.* 81 (1954) 205.

⁵⁹ A Tisza vidéki kuturgur megtelepedésre: *Harmatta J.*, *AH* 31 (1951) 5.

nincsenek összeolvadva, mint például a már korábbi keveredett említett népelemek, melyek egyénileg már nem is választhatók szét.

Az új népelemek csatlakozása a kor eseményeivel hozható kapcsolatba. Mint ismeretes a 630-as években a kuturgurok, a keleti rokonnépek példájától buzdítva kétszer keltek fel az avar uralom ellen. Ezen felkelésekben feltehetőleg részt vettek más Tisza vidéki népcsoportok, s az erdélyi népek is. Talán ezen harcos idők emlékét őrzi az a tény, hogy a bándi jobbszárny 630 utáni sírjainál is jóval erősebben érződik a harcos jelleg mint a korábbiaknál.⁶⁰ Az avarok azonban leverték a felkelést, s szervezői, a kuturgurok menekülni kényszerültek. A nyugatra menekülőkről, kik az egykorú írók látkörében voltak, maradt fenn írott emlék is. Valószínű azonban, hogy a Tisza vidéki csoportok inkább keletre menekültek, részben talán azzal a szándékkal, hogy a felszabadult délkelet-európai rokonnépekhez csatlakozzanak. Ezen csoportok egyike állhatott meg útközben, s csatlakozott a bándi néphez.

Figyelmet érdemel, hogy talán ugyanilyen keletre menekülő, részben Erdélyben maradt, részben továbbvonuló Tisza vidéki néprajktól származhatnak a nagycsüri, kőhalmi vastagvégű karperecek,⁶¹ az erzsébetvárosi, korondi préselő-minták,⁶² küllővári korsó, melynek azonosai Tisza menti kora avarkori hunbolgár fülkesírokból ismeretesek,⁶³ az erdélyi gúlás fülbevaló,⁶⁴ s talán a sepsiszentgyörgy—eprestetői részleges lótemetési magános sír,⁶⁵ melynek rövid díszes keresztvasú kétélű kardja feltehetőleg a Tisza menti fülkesírokból ismert típushoz tartozik.⁶⁶

A leletek tanúsága szerint a menekülők zöme a küllőmenti, délkelet-erdélyi közlekedési utat követte.

A bándi lócsontos sírok helyzetét vizsgálva látjuk, hogy azok nem alkotnak elkülönülő, zárt csoportot, hanem a helyi nép nagycsaládi sírcsoportjaiba keverednek, s azokkal egyazon szerkesztésbe tömörülnek. Ez arra utal, hogy az életben sem alkottak különálló csoportot, hanem a helyi nép nagycsaládjai vették fel őket. Ez feltehetőleg azzal magyarázható, hogy igen megtizedelt rajjal van dolgunk, mely a Tisza vidéki harcokban elvesztette családait vagy azok nagy részét. Helyzete tehát olyan volt mint a keletről egymást űző koraközépkori lovasnépeké, melyek nagy részéről ismeretes, hogy kevés nővel érkeztek a Duna—Kárpát medence területére, itt szerezték azután asszonyaik nagy részét, s alapítottak új családokat.⁶⁷ A bándi kuturgur csoport sorsa azonban más volt. Bizonyára ennek ereje nem volt elégséges ahhoz, hogy az itteni erős népcso-

portok köréből erőszakkal szerezzen asszonyokat, s így kénytelen volt belépni a bándi nép nagycsaládjainak kötelékébe, melyek hajlandók voltak befogadni, egyrészt talán a felkelések idején megfogyatkozott férfiak számának gyarapítására, másrészt a munkaerő növelésére, melynek ezen korban minden hasonló társadalmi fokon levő nép szükségét érezte.

Következtetésünket, mely szerint az új lovas népelemek nem erőszakos hódítók voltak, mint a kiskőrös-vágóhídi népre rátelepedett avar vezetőik,⁶⁸ hanem befogadottak, igazolja az is, hogy a lótemetés nem a vezetőréteg gazdag sírjainál tűnik fel, hanem az alsó népréteget jelölő síroknál.

A lovas népelem csatlakozásának keltezése igazolja K. Horedt fenti kormeghatározását is. Mint mondtuk, mind a balszárnynon, mind a jobbszárnyni nemzetségfői nagycsaládnál a lócsontos sírok csak a harmadik nemzedéknél jelennek meg. Ugyanakkor a balszárnynon a lócsontos sírok nagy arányszámából — a sírok 20 százaléka — látszik az is, hogy a csatlakozás nem a harmadik nemzedék végkorában történt — mivel ezen esetben csak 1—2 lócsontos sír volna —, hanem kezdetén. Mivel a csatlakozás 640 után történt, a balszárnny és a jobbszárnny nemzetségfői nagycsalád harmadik nemzedékének kezdete sem tehető 630 előttre. Lefelé számítva, ha azon időkre a nemzedék uralmának korát mintegy 25 évre tesszük, akkor a balszárnny és a jobbszárnny nemzetségfői nagycsalád második nemzedékének kezdete nem tehető 605—610-nél korábbra. Ami az első nemzedék sírjait illeti, ezekre nem számíthatunk külön kort, mivel a fent tárgyalt családok esetén olyan egyénekkal van dolgunk, kik túléltek a második nemzedék uralomra jutását s annak korában haltak el. Így tehát a balszárnny nemzetség és a jobbszárnny nemzetségfői nagycsalád második nemzedékének kezdete tulajdonképpen körülbelül a temető korának kezdetét is jelöli.

A fentiek teljesen egyeznek Csallány Dezső kormeghatározásával, mely szerint a bándi jobbszárnny nemzetségfői nagycsalád második nemzedékéhez tartozó 29. sír övgarnitúrája alapján egykorú a szentes—nagyhegyi temető végkorából való, vagy éppen legutolsó, 84. számú sírjával. Csallány szerint ugyanis a Szentes—Hódmezővásárhely környéki gepida temetők végkora a VII. század első tizedeire tehető, s így az említett sír éppen azon kori, melyből más alapon elindulva származtattuk a bándi temető korai sírcsoportjait is.⁶⁹

Mint érdekes tény említjük meg, hogy a fenti elemzés tanúsága szerint a bándi népnél a tulajdonképpeni avarkori lovasnépek hatása csak a 630

⁶⁰ A korábbi sírok közül csak egy harcos jellegű (102. sír), míg az ezen koriaknál három (49, 52, 66. sír).

⁶¹ *Fettich N.*, AH 31 (1951) 53.; *Horedt, K.*, Avarii in Transilvania. SCIV 7 (1956) 397—398.

⁶² *Marosi A.*—*Fettich N.*, i. m. 92.

⁶³ *Horedt, K.*, Ceramica slavă din Transilvania. SCIV 2 (1951) 185, 212—213.

⁶⁴ Arch. Ért. 25 (1905) 428.

⁶⁵ *Szekely Z.*, Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig. (Sepsiszentgyörgy 1948) 61—63.

⁶⁶ *Csallány D.*, FA 1—2 (1939) 137.

⁶⁷ *László Gy.*, i. m. 100.; *Bóna I.*, i. m. 172.

⁶⁸ *László Gy.*, i. m. 51—52.

⁶⁹ *Csallány D.*, Arch. Ért. 1941., 127, 142.

utáni kuturgur csatlakozással kezdődik. Annak okára, hogy korábban miért hiányzik ez a hatás, nem tudunk ma még felelni, azonban mint tény nem meglepő, mert ugyanígy hiányzik a VI. század végén, az avarkorban még létező malomfalvi típusú leletcsoportnál és a VII. század elejéről való marosveresmarti temetőnél is.⁷⁰

Véleményünk szerint a kérdés tisztázása csak a leletek számának megszorodása után válik lehetővé. Addig is feltételezhetünk azonban annyit, hogy a Duna—Tisza medence népeinek figyelme ezen korban inkább délre és nyugatra irányult, s a hegyes, erdős, erdélyi vidékekkel kapcsolatosan csupán a só érdekelte őket, mit azonban megkaphattak közvetlen kapcsolatok nélkül is, hiszen kézben tartották a marosmenti, szamosmenti sóútakat s a tiszai lerakóhelyeket. Részben ezzel hozhatjuk kapcsolatba a dunántúli avar központi területről kiinduló, főleg a Tiszáig, de egyrészt a Tiszántúlra is kiterjedő avar megszállást, mely különösképpen az útvonalakon észlelhető.⁷¹

*

A bándi típusú anyagi kultúrát legtöbb kutató tipikus gepida kultúrának hitte.⁷² Összehasonlítva azonban az 567 előtti tulajdonképpeni gepida kultúrával — akár a Tisza vidéki, akár az erdélyi malomfalvi típusú leletekkel —, kitűnik, hogy alapelemei nem vezethetők le abból, hanem részben a késő avarkori, részben a Marosszentannáról is ismert délkelet-európai Csernyahov-kultúrával mutatnak azonosságot.⁷³

A bándi és késő avarkori kultúra közös elemei közül figyelmet érdemelnek a La Tène s római jellegű fibulák, a gepidáknál hiányzó stílusok,⁷⁴ egyes edénytípusok,⁷⁵ csatok, s az övveretek.

Az övveretek a 679 után megjelenő lemezes övveretekkel vannak kapcsolatban. Nemcsak a bándi egyszerű övveretek megfelelőit találjuk meg utóbbiak közt százával, hanem a legjellemzőbb bevertdíszú példányok pontos másait is. Ilyenek az egyik dunapentelei szíjvég, s a gátéri 41. sír azonos példánya.⁷⁶ Ezekkel függ össze a gátéri 51, 171. sír két szíjvége, s övlemeze is, melyeknél a préselőiparba átültetve találjuk mega fenti típust.⁷⁷

A csatokat illetően Bándon találjuk meg a késő avarkori merevlemezű csatok előfutárait.⁷⁸

A két kultúra közti szoros kapcsolat arra indított egyeseket, hogy a közös elemeket a bándi kultúrának a késő avarkorira gyakorolt hatásának tekintsék.⁷⁹ A kapcsolat azonban nem kereshető a Duna—Kárpát medence területén. Egyrészt ugyanis a két kultúra közt nincs itt időrendi összefüggés, vagyis a bándi kultúra a késő avarkori megjelenése előtt már megszűnt, s így nem lehetett arra hatással. Másrészt meg újabb vélemény szerint a késő avarkori anyagi kultúra alapelemei — köztük a lemezes övveretű leletcsoport — nem helyi örökségből származnak, hanem a 670 utáni nagy népmozgalom során jött keleti népek hozták azokat; éspedig a lemezes övveretű leletcsoportot az észak-kaukázusi, közép-ázsiai pusztákról jött népcsoportok, a griffes-indás övveretű leletcsoportot meg a középső Volga—Kama vidékéről jövők.⁸⁰

A két kultúra közti kapcsolat tehát csakis keleten kereshető, s a bándi kultúra fenti rétegét késő hunkori délkelet-európai lovasnéptől — éspedig kultúrkapcsolatai alapján a késő avarkori lemezes övveretű leletcsoport népével rokontól — kell származtatnunk. Eszerint tehát egy ilyen raj beolvadásának kell tulajdonítanunk a bándi népnél mutatkozó kuturgur csatlakozás előtti lovasjellegét is.

A bándi kultúra másik alaprétegét a hajdani csernyahovi, s egykorú pontusi kultúrával közös elemek képezik. Ilyenek a 39, 8, 29. sír úgynevezett „gót” típusú csatai,⁸¹ a 17. sír hajkarikája, amelynek a pontusi eredetű szilágysomlyói I, kincsben van megfelelője.⁸² A 13, 103, 152, 167, 171. sír szemcsés iszapolású gömbölyű edényei.⁸³ A 7, 16, 20, 27, 29, 36, 63, 85, 112. sír La Tène jellegű, marosszentannai típusú edényei.⁸⁴ Továbbá a hasábos chalcedongyöngyök és egyebek.

Mivel ezen elemek túlnyomó része hiányzik a gepida kultúrából, eredetük szintén Délkelet-Európában kereshető, hol a csernyahovi, s egykorú pontusi kultúra a későbbi népek kultúrájának egyik fontos alaprétegét képezte. Ez a réteg tehát olyan késő hunkori északpontusi keverék néptől származhat,⁸⁵ mely az említett lovaselemekkel

⁷⁰ Horedt, K., Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. (Bukarest 1958) 101.

⁷¹ L. Kovrig I., i. m. 39.

⁷² Marosi A.—Fettich N., i. m. 67.; Fettich N., AH 31 (1951) 61.

⁷³ Török Gy., Dolg 13 (1936) 148—149.; Csallány D., Arch. Ért. 1941., 143.; A malomfalvi és bándi típusú kultúra közti különbségről: Horedt, K., Avarii in Transilvania. SCIV 7 (1956) 402.; Ua., Die Befestigte Ansiedlung von Morești und ihre frühgeschichtliche Bedeutung. Dacia 1 (1957) 304.

⁷⁴ Hampel J., i. m. 3., 168, 169, 176. t., 201. t. 7., 211. t. 5, 217. t. 8.; Csallány D., i. m. 135.

⁷⁵ Kovács I., i. m. 368.; Hampel J., i. m. 3., 192. t. b., 252. t. 4., 474. t. 12.

⁷⁶ Marosi A.—Fettich N., i. m. 64., 23. kép, 66., VIII. t. 31.

⁷⁷ Uo. 70—71.

⁷⁸ Uo. 70—.

⁷⁹ Uo. 67—68.; Fettich N., i. m. 61, 70.

⁸⁰ László Gy., i. m. 284—293.; Bóna I., i. m. 161, 168.

⁸¹ Kovács I., i. m. 370.

⁸² Uo. 374.

⁸³ Párducz M., Arch. Ért. 76 (1949) 88.

⁸⁴ Berciu, I., Descoperiri din epoca feudală timpurie, din raionul Alba Iulia. MCA 4 (1957) 347.; A marosszentannai La Tène típusú edények keleti eredetére: Popescu, D., Cercetări arheologice din Transilvania. MCA 2 (1956) 194.

⁸⁵ Pontusi germán maradványok, s más délkelet-európai népelemekből alakult keveréknépre kell gondolnunk.

Délkelet-Európában összeolvadva fontos szerepet játszott a bándi nép és kultúra kialakulásában.

Az elsoroltakon kívül szintén keleti eredetre utalnak a háromélű nyílhegyek,⁸⁶ a könnyűlovasági sisak, a lovasnépek köréből ismert kifli alakú fülbevalók,⁸⁷ a 71. sír faedénye, s egyebek.

Az elmondottak alapján a bándi temető kultúrája két alaprétegből keletkezett, népe pedig két népcsoport összeolvadásából; éspedig egy késő hunkori pontusi keveréknépből, s egy lovas néprajzból, mely a késő avarkori lemezes övveretű leletcsoport népével volt rokon. Mivel Bándon a két népcsoport már teljesen összeolvadva jelenik meg, kétségtelen, hogy a népkeveredés jóval a temető alapítása előtt, még Délkelet-Európában történt. Innen azután az így kialakult népcsoport az avar uralom korában került a Duna—Kárpát-medence területére. Tekintetbe véve, hogy a bándi temető csak 600 után kezdődik, s mint említettük a szentes—nagyhegyi temető végkorából való 84. sír is VII. század eleji, az áttelepedés feltehetőleg az 597 körüli népmozgalom során történt.

Természetesen az áttelepedés után is egyre újabb kultúrelemek csatlakoztak a bándi kultúra két alaprétegéhez. Ilyenek például a bepecsételdíszű edények, melyeket Török Gyula gepida átvételnek tartott.⁸⁸ Továbbá a 630 után csatlakozó kuturgurok által hozott kultúrelemek.

A bándi kultúra alapítóival együtt más pontusi népcsoportok is áttelepedhettek az avar állam területére. Megemlíthetjük itt például a marosveresmarti temető népét, melynek anyagi kultúrája szintén eltér a Tisza vidéki és erdélyi malomfalvi típusú gepida kultúrától,⁸⁹ s egyes elemei a bándi kultúrában,⁹⁰ mások meg a késő hunkori pontusi és Martinovka-kultúrában találunk azonosra.⁹¹ Ezen sajátosságok alapján a marosveresmarti nép hihetőleg a szadoveci néppel rokon késő hunkori pontusi nép volt.⁹² Mivel a temetőt szintén a VII. század elejére keltezik, valószínű, hogy ez a népcsoport is az 597 körüli népmozgalom idején jutott ide.⁹³

*

Ahhoz, hogy a bándi kultúra alapítóinak történetéről pontos képet alkossunk, szólnunk kell

még a Közép-Maros vidéki hagyatékuk megszűntének körülményeiről.

Legtöbb kutató abból indult ki, hogy a temetkezés a temető feldúlása következtében szűnt meg. Ebből azután arra következtettek, hogy 630—640 közti zavaros időkben valamilyen más nép feldúlta a bándi temetőt, skipusztította annak népét. Ennek a feltevésnek azonban számos tényező mond ellent.

Mint fent kimutattuk, a kuturgur elemek csak 630 után csatlakoztak, s a csatlakozás után a temetkezés még egy nemzedéken át tartott, úgyhogy megszűnte nem tehető 650 körüli időnél korábbra. Ugyanerre utal az is, hogy a bándi temető felhagyását előidéző eseményekkel szoros kapcsolatban levő felső-küküllőmenti éremkincsek közül a vadasdi záróérme 641-i,⁹⁴ s így az általa jelzett esemény nem tehető ennél korábbra.

Még fontosabb, hogy a rendelkezésünkre álló adatok tanúsága szerint a temető feldúlása s a temetkezés megszűnte nincs is egymással kapcsolatban. A sírok leírásából kitűnik, hogy a temető végkorából való számos sírban patina és rozsdá nyom volt a csontokon anélkül, hogy tárgy is lett volna ott (például az 52, 149. sírban). Ez azt jelenti, hogy a sírablás, mikor a tárgyak eltűntek, jóval a temető felhagyása után történt, midőn a kései síroknál is már teljesen feloszlott a hulla, elkorhadt a ruha, s a tárgyak a pusztá csontokon heverték. Így tehát a sírdúlás idején a temetkezés már régen megszűnt, s a nép elhagyta a vidéket.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a temetkezés megszűnte és a sírdúlás közti idő nem tehető 30—40 évnél többre, mivel a sírok szabályos megásása arról tanúskodik, hogy a dűlaskor hantjaik még jól látszottak.⁹⁵

Ez a kormeghatározás érdekes annyiban, hogy így a bándi temető feldúlását éppen a VII. század végére kell tennünk; azon korra, midőn a keletről jött néprajok feldúlták a kora avarkori népek temetőit.⁹⁶ A kori egyezés alapján feltehető, hogy a bándi, valamint a marosvásárhelyi és nagykapusi temetőt is a 679 után keletről jövő néprajok dűlták fel.⁹⁷ Támogatja ezt a feltevést az is, hogy a gombási, tövisi, aranyosgyéresi temetők, s más

⁸⁶ Ezek már a kuturgur csatlakozás előtti 144. sírban feltűnnek, s így a bándi kultúra korai rétegéhez tartoznak.

⁸⁷ Kovács I., i. m. 374.

⁸⁸ I. m. 149., 108. j.

⁸⁹ Horedt, K., Avarii in Transilvania. SCIV 7 (1956) 402.; Uo. 462.

⁹⁰ Például a merevlemezű csatok, szakállas nyílhegyek.

⁹¹ Martinovka-típusú szalagfonatos-díszű sírjévg, s szarvmotívumos állatkompozíciós díszű sírjévg: Fettich N., AH 31 (1951) 32, 37, 67.

⁹² A szadoveci népre: László Gy., i. m. 174.; Erre utalnak az áttört-díszű, s más övlemez, álfibula, akasztóhorog, pontusi csat, háromélű nyílhegyek: Welkov, J., Ein Gotenfestung bei Sadowetz. Germania 19 (1935) XVIII. t. 2.; XIX. t. 1.; Kalmár J., Arch. Ért. 1943. 152., XXIII. t. 3.

⁹³ Datálás: Marosi A.—Fettich N., i. m. 82.; Horedt, K., Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. (Bukarest 1958) 100—101.; Ua., Avarii in Transilvania. SCIV 7 (1956) 402.

⁹⁴ Arch. Ért. 12 (1892) 188.; Horedt, K., Avarii in Transilvania. SCIV 7 (1956) 400, 403.; A jelek szerint a kincs több leletből származik. Minket a IV. század elején kezdődő, s 641-ben záruló csoport érdekel, amely a firtosival azonos jellegű.

⁹⁵ Kovács I., i. m. 366.; Azonos volt a helyzet Ürböpsztán: Bóna I., i. m. 165, 168.

⁹⁶ Bóna I., i. m. 174.

⁹⁷ A nagykapusi temető feldúlt sírjainak képe teljesen azonos a bándiakéval, ami egy kéz munkájára vall: Horedt, K., Santierul „Așezări slave în regiunile Mureș și Cluj”. SCIV 3 (1952) 314.; Ua., Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. (Bukarest 1958) 73, 88.

szórványleletek tanúsága szerint a késő avarkori lovasnépek megszállták Nyugat-Erdélyt is.⁹⁸

A bándi temető felhagyásával kapcsolatosan figyelmet érdemel, hogy K. Horedt kimutatása szerint a Felső-Küküllőmentéről s a Nyárádmentéről egy olyan leletcsoport ismeretes, amely a bándi temető végkorával egyidős, s arra utal, hogy a bándi típusú leletcsoport népe marosmenti telepének elhagyása után itt vonta meg magát.⁹⁹

Összegezve az elmondottakat leszögezhetjük, hogy a 630–640 közti események nem zavarták meg a bándi népet, s az a hozzácsatlakozó kutur-

gurokkal megszaporodva tovább élt régi szállásain. Mintegy két évtized múlva azonban elhagyta a vidéket, s legalább részben a felső-küküllőmenti, nyárádmenti vidékre vonult vissza.

Az áttelepedés okát ma még nem tudjuk megfejtetni. Véleményünk szerint erre csak a leletek számának megszaporodása, s Erdély ezen kori története más kérdéseinek — főleg a szláv telepedés kérdésének — tisztázása hozza majd meg a választ.

Bakó Géza
R. N. K.

L'ORIGINE DU PEUPLE DU CIMETIÈRE DE MEZŐBÁND (BANDUL DE CÎMPIE, R. P. R.) ET SA CIVILISATION MATÉRIELLE

Résumé

Après les trouvailles du type de Malomfalva (Morești, R. P. R.), datées des environs de 600 et attribuées aux Gépides de Transylvanie, des trouvailles d'un caractère différent apparaissent dans la région du Moyen Maros. C'est de l'un de ces groupes que fait partie le cimetière de Mezőbánd (Bandul de Cîmpie, R. P. R.) et le groupe B du cimetière de Marosvásárhely, (Tîrgu Mureș, R. P. R.), tandis que l'autre groupe est représenté par le cimetière de Marosveresmart. (Veres-mart, R. P. R.).

Plusieurs archéologues se sont occupés du problème de l'origine du peuple et de la civilisation matérielle du cimetière de Mezőbánd dont il sera question ici. Le développement considérable de la science de l'archéologie nous impose toutefois la révision de ce problème. Cette révision est actuelle à plus forte raison que la littérature spécialisée hongroise s'occupe de plus en plus de quelques autres problèmes importants strictement rattachés à celui-ci.

Les divers éléments typiques de la civilisation de Bánd sont connus par les trouvailles de la région de la Tisza également, leur présence sporadique à cet endroit, cependant, ne permet pas de trancher la question même de l'origine de la civilisation. Notons par contre que le mobilier d'un caractère presque purement pontique de la tombe n° 84 de Szentes-Nagyhegy, qui peut être considérée comme une trouvaille-chef, indique l'origine orientale: les objets de ce mobilier funéraire ont dû arriver en Hongrie après l'occupation avar et on peut supposer qu'ils appartenaient aux éléments pontiques qui se sont alliés aux Gépides de Hongrie.

Le cimetière de Mezőbánd qui nous fournit des renseignements bien plus précis, date, selon les déterminations plus récentes, des années entre 600 et 650.

Le peuple du cimetière présente un caractère germanique oriental d'une part, tandis que d'autre part il a un caractère de peuple de cavaliers, représenté par le ceinturon et l'outillage nomades, les tombes à carquois, l'inhumation de l'équipement d'atelier (tombe n° 10) etc. Nous n'y comprendrons pas les quatorze tombes à os de cheval du peuple de cavaliers qui s'est rallié aux autres à une époque tardive du cimetière.

Le caractère de peuple de cavaliers se présentant dans la population de Bánd, ressort aussi en la comparant avec celle du cimetière contemporain de Marosveresmart.

Outre ceux-ci, les tombes orientées sud-ouest—nord-est conservent peut être le souvenir de l'absorption d'un troisième élément ethnique.

À en juger sur les indices, le peuple de Bánd était une race mélangée.

Selon le témoignage de la carte, le cimetière se divisait en deux ailes de caractère différent, mais contemporaines l'une de l'autre.

L'aile droite se compose de groupes de tombes disposées en cercles, avec dans le centre de chaque cercle une tombe riche. Selon les exemples contemporains, nous nous trouvons en présence de groupes isolés et fermés des tombes des grandes familles.

Les groupes de tombes des grandes familles sont concentrés en trois groupes principaux: I. Groupe A₁—E₁; II, Groupes A₂—E₂; III, Groupes A₃, B₃, C₃, E₃. Les trois groupes principaux comprennent, selon le témoignage des cimetières d'autres clans, les tombes des générations successives du même clan, et le groupe sporadique A₄ comprenait les tombes des membres morts les premiers de la quatrième génération de la famille centrale A, plus âgée.

À savoir, les grandes familles du clan n'étaient pas du même âge. La plus âgée était la grande famille A, la famille B était quelque peu plus jeune, et les familles C, D, E étaient les plus jeunes.

Les rapports entre les familles du clan ressortent bien dans la deuxième génération, où le groupe central A₂ appartenant à la grande famille du chef de clan, est le plus riche.

Les groupes de tombes de l'aile gauche ne se rangent pas en cercles; leur disposition ressemble plutôt à celle du cimetière de Kiskőrös-Városalatt. Là aussi, on peut séparer, allant de l'Ouest vers l'Est, les tombes de trois générations auxquelles viennent se joindre les tombes sporadiques des quelques membres morts les premiers de la quatrième génération. Donc, tandis que dans l'aile droite on enterrait les morts allant de l'Est à l'Ouest, dans l'aile gauche le procédé était le contraire. Dans cette aile se trouvaient les tombes de trois grandes familles et les tombes les plus riches sont là aussi celles du centre, c'est à dire de la grande famille du chef de clan.

Le cimetière de Bánd renfermait donc les tombes de deux clans. Comme le témoigne leur système d'inhumation, l'organisation du clan a été là encore vivant, or la

⁹⁸ Horedt, K., Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII. (București 1958) 87—; A késő avarkori lovasnépekre vallanak a griffes-indás díszű bronzöntvények, a lándzsahegyek háromszöges-körös áttörése, lapostalpú kengyelek, szablya.

⁹⁹ Horedt, K., Avarii în Transilvania. SCIV 7 (1956)

400—401, 403.; ide kell sorolnunk még a homoród—daróczi leletet, bándi típusú csatjával s kései kopjahegyével, valamint a százkeresztúri csatkarikákat: Horedt, K., Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens. (Bukarest 1958) 91., 28. kép 2, 12.; 102.

répartition sociale et économique se présente déjà fortement tant dans les clans et les familles qu'à l'intérieur des grandes familles. Le pouvoir économique était entre les mains des chefs de famille, qui, avec le chef du clan en tête, constituaient la couche dirigeante. Selon les données du cimetière de Marosvásárhely, proche de celui-ci, les chefs des clans appartenant au même tribu et vivant sporadiquement dans cette région, constituaient, avec le chef du tribu en tête, une aristocratie de tribu qu'on rencontre aussi chez d'autres peuples de l'époque.

Les groupes de tombes plus récents du cimetière renferment quatorze tombes à os de cheval, et avec celles-ci apparaît un nouveau groupe d'objets qui appartient à la civilisation du peuple cavalier de la haute époque avare, d'un caractère différent de celui de la civilisation matérielle de Bánd. D'après l'inhumation partielle du cheval, les éléments ralliés étaient des Koutourgours de la région de la Tisza. Les spécimens typiques du groupe d'objets apportés par ceux-ci et appartenant au IIe atelier étampeur, indiquent que le ralliement a eu lieu après 630, nous avons donc affaire à l'une des poussées de peuples qui après la répression des soulèvements koutourgours, se réfugiaient aussi vers l'Est. Le souvenir d'autres essaims réfugiés à l'Est est conservé par des trouvailles sporadiques, mises à découverte sur le grand itinéraire de la Transylvanie du Sud.

La disposition des tombes montre que les Koutourgours ralliés ne constituèrent pas de groupes à part, mais ayant sans doute perdu leur familles dans les combats qui eurent lieu dans la région de la Tisza, ils furent adoptés par les grandes familles du peuple de Bánd.

La plupart des chercheurs ont considéré la civilisation matérielle de Bánd comme une civilisation typique des Gépides. En la comparant avec la civilisation gépide d'avant 567 de la région de la Tisza et de Transylvanie (Malomfalva, Morești), il ressort que ses éléments primitifs ne dérivent pas de cette civilisation, mais qu'ils présentent des attaches en partie avec la civilisation de l'époque avare tardive, et en partie avec celle de Tchérniakov de l'Europe du Sud-Est, civilisation connue par Marosszentanna (Sintana de Mureș; R. P. R.).

En rapport avec la première civilisation, nous mentionnerons les fibules de caractère La Tène et romain, les stili, quelques types de vases, les boucles et surtout les plaques de ceinturon qui sont en connexion avec le groupe de trouvailles aux plaques de ceinturon lamellées de l'époque avare tardive. Étant donné qu'entre la civilisation matérielle de Bánd et celle de l'époque avare tardive il y a une rupture chronologique, et vu que selon les opinions récentes les groupes de trouvailles aux plaques de ceinturons lamellées et aux griffons et rinceaux de l'époque avare tardive sont d'origine orientale, ce

n'est pas dans le territoire du bassin du Danube et des Carpathes que l'on doit chercher leurs rapports, mais uniquement dans l'Europe du Sud-Est. Ainsi, on doit attribuer cette couche de la civilisation de Bánd au peuple de cavaliers de l'Europe du Sud-Est, contribuant à la formation de la race mélangée de Bánd dont l'influence se fait sentir déjà à l'âge initial du cimetière.

Nous citerons parmi les éléments communs à la civilisation de Tchérniakov et à la civilisation pontique contemporaine, les boucles de type „Goth”, l'anneau à cheveux de la tombe n° 17 et les vases sphériques d'un argile granulé et ceux de Marosszentanna de type La Tène.

Une partie de ceux-ci faisant défaut chez les Gépides, on doit chercher leur origine, comme celle des objets ci-dessus mentionnés, en Orient. Ils proviennent sans doute d'une race mixte pontique de l'époque hunnique tardive qui constituait l'autre couche primitive du peuple de Bánd évolué déjà en Orient.

Le peuple de Bánd, qui, selon les indices, s'était déjà dans l'Europe du Sud-Est, amalgamé de différents éléments, s'est établi dans le territoire du bassin du Danube et des Carpathes au cours des déplacements de populations de 597. Bien entendu, sa civilisation matérielle s'est enrichie à cet endroit de nouveaux éléments, entre autres de ceux qu'apportèrent les Koutourgours, arrivés après 630.

En même temps que les porteurs de la civilisation de Bánd, aussi d'autres groupes ethniques d'origine pontique ont du trans migrer. Le peuple du cimetière de Marosveresmart semble être un tel groupe ethnique.

Quant à l'abandon du cimetière de Bánd, tout porte à croire qu'il n'a pas été en connexion avec les événements survenus entre 630 et 640, mais qu'il a eu lieu vers 650. D'après les trouvailles tardives de la région du cours supérieur des Küküllő (Tîrnave) et de Nyárad (Niraj), appartenant au groupe d'objets du type de Bánd, c'est environ à cette date que les porteurs de la civilisation de Bánd, ou une partie de ceux-ci, se seraient transplantés, pour des raisons aujourd'hui encore inconnues, de la région de la Maros dans celle du cours supérieur des Küküllös.

Le cimetière a dû être saccagé, selon les données disponibles, vers la fin du VIIe siècle, lorsque les nouvelles poussées de peuples venus de l'Orient avaient pillé en Hongrie les cimetières de la haute époque avare. Il est par conséquent probable que les cimetières de Bánd, de Marosvásárhely et de Nagykapus (Căpușul Mare, R. P. R.) aient été bouleversés par les peuples de cavaliers de l'époque avare tardive, occupant la Transylvanie Occidentale, peuples démontrés par l'archéologie.

G. Bakó

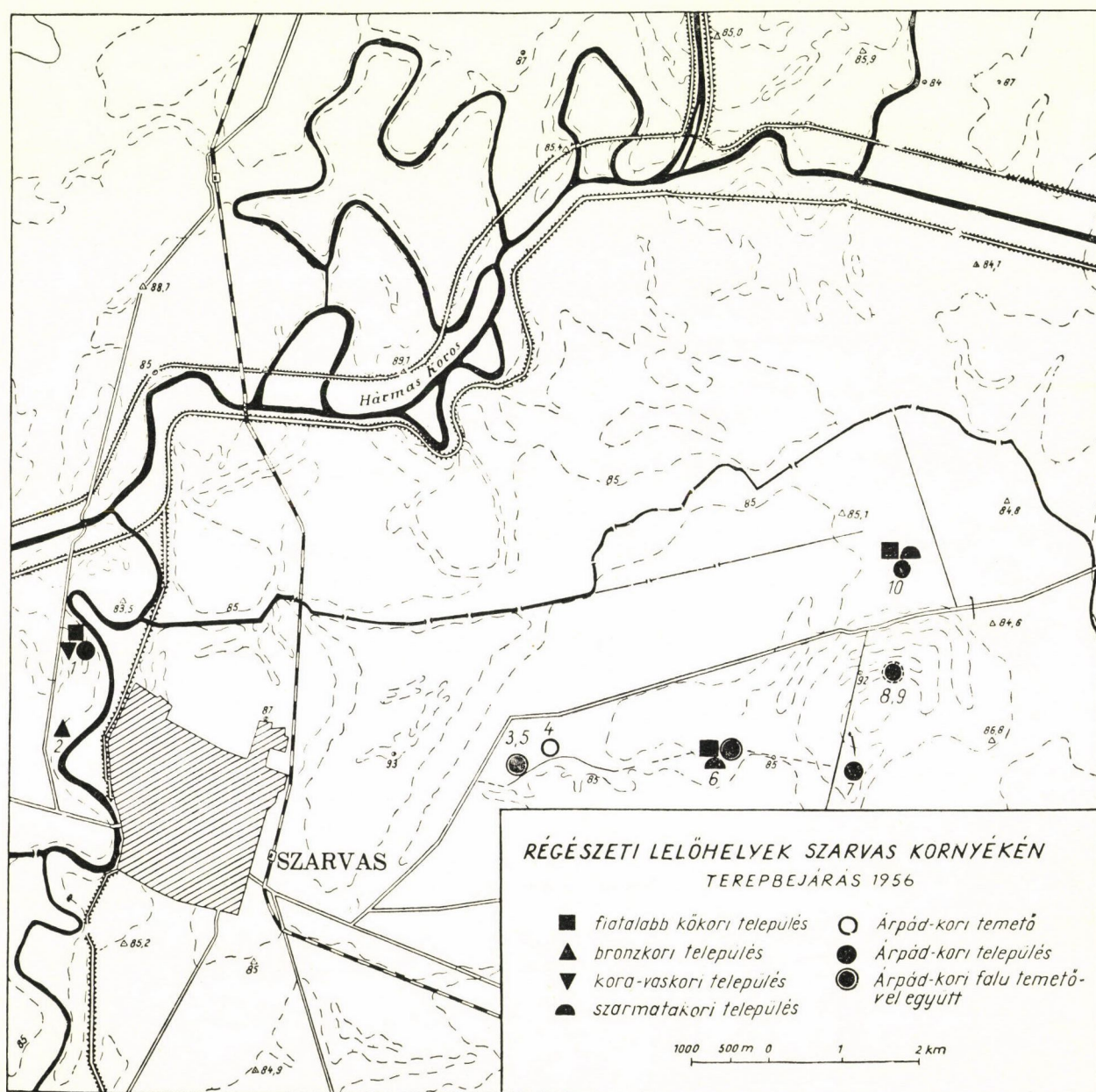
ÁSATÁSOK SZARVAS KÖRNYÉKI ÁRPÁD-KORI FALVAK HELYÉN

Évek óta gyűjtöm az adatokat Békés megye régészeti településtörténetéhez. E sokrétű munka egyik szakaszát részint a régi ásatások számbavétele, a biztos lelőhelyűek térképezése, a bizonytalanok helyszíni azonosítása, részint pedig új lelőhelyek felkutatása jelenti. A munka másik szakaszába pedig a már régebről ismert, vagy újonnan megtalált lelőhelyeken végzett ásatások tartoznak, amelyekkel tovább gyarapíthatjuk ismereteinket egy-egy kor településéről, lakosainak életmódjáról. Az utóbbi szerteágazó munkából — mivel évezredek emberi közösségeinek életét öleli fel — csupán a magyar középkor részletesebb vizs-

gálata a célom, korábbi időkből a településhelyek rögzítésére, a felszíni nyomok alapján kiformalható egészen vázlatos kép megrajzolására szorítkozom. E munkákat szervesen egészíti ki a régi térképek és írott történeti adatok felhasználása is.

Az alábbiakban ezeknek a munkálatoknak a Szarvas környékén 1956-ban folytatott régészeti részéről számolok be, melyet a szarvasi Járási Tanács tett lehetővé azért, hogy 5 000 Ft-ot biztosított ásatásokra.

Az ásatások megkezdése előtt terepbejárásokat kellett végezni, hogy feltárássra alkalmas magyar középkori települést keressünk. E terepbejárások

1. kép. Szarvas, 1956-ban végzett terepbejárások térképe
 Рис. 1. Карта результата разведок в окрестностях г. Сарваша, произведенных в 1956 г.
 Fig. 1. Carte de l'inspection de terrain effectuée en 1956 à Szarvas

Során természetesen máskorú lakóhelyek nyomaira is rábukkantunk.

A régészeti korok sorrendjében haladva az alábbi települések helyét figyeltük meg:

A felszíni nyomok alapján gazdag leletanyagú fiatalabb kőkori (tisza) település volt a Szarvasról Mezőtúr felé vezető országút és a Holt-Körös egyik nagyobb kanyarulata közötti magas parton¹ (1. kép 1). A település mintegy fél km hosszan, keskeny sávban húzódott a folyó mellett nagyjából ÉNY—DK-i irányban. Közvetlenül a terepbejárás után Csalog József végzett itt próbaásatást, amelyből kiderült, hogy ez a hely a fiatalabb kőkori több szakaszán kívül a korai vaskorban is lakott volt, de az előkerült cserépbogrács töredékek biztonsága szerint az Árpád-korban is települtek ide.²

E lelőhelytől D-re egy km-re, szintén a Holt-Körös partján a szarvasi botanikus kertben levő dombon és környékén késő bronzkori település nyomai mutatkoztak (1. kép 2). A fák és bokrok miatt azonban a település kiterjedését nem állapíthattuk meg pontosan.

A Szarvastól K-re fekvő Ószőlők területén Krecsmárik Endre által 1909-ben kiásott X—XI. századi temetők helyét azonosítottuk,³ mégpedig Madlenka Mihály földjén (1. kép 3) és a Lómer halmon (1. kép 4). Ezek a kb. 1,5 km hosszú közép-halmi homokhátról kiemelkedő kisebb halmokon voltak, egymástól alig 300 méterre. A homokhát Ny-i vége közelében a déli lejtőn a tanyák kertjeiben Árpád-kori település-nyomokat találtunk (1. kép 5). A Madlenka-féle földön levő temető közvetlenül az elpusztult település fölött volt a dombnak kissé magasabb részén, a Lómer halmon levő pedig a falu közeli szomszédságában. Az előző temető bizonyára a faluhoz tartozott, az utóbbiról pedig feltételezhetjük, hogy szintén ugyanennek a falunak a lakói temették bele halottaikat. Hasonlót már más ásatainkon is megfigyelhettünk. Így pl. a Tiszalök-rázom Árpád-kori faluhoz is két XI. századi temető tartozott.⁴

A hosszú homokhát K-i végén emelkedő kisebb halom környékén — az előbbiektől mintegy 2 km-re — is van Árpád-kori temető és település (1. kép 6). Mivel a halomból homokot bányásznak, már eddig is találtak sírokat. A homok-kitermelés folyamatosága miatt kisebb leletmentés vált szükségessé, amiről majd alább számolok be.

E településtől K-re kb. 2 km-nyire egy kisebb magaslaton (Jánovszki Máté földjén) néhány szórványos edénytöredék szintén Árpád-kori település helyét mutatta (1. kép 7).

Innen É-ra, 1,5 km-re a Décsi-halomtól kiinduló homokhát K-i végén egy homokbányában embercsontokra akadtunk (1. kép 8). Sírleletek hiá-

nyában ezek korát nem határozhattuk meg. Mivel azonban a síroktól Ny-ra néhány 100 méterre a homokhát D-i lejtőjén Árpád-kori településnyomok mutatkoztak, könnyen lehetséges, hogy ahhoz tartozó temetőről van szó (1. kép 9).

Feltáráshoz alkalmas magyar középkori falura innen újabb 1,5—2 km-re ÉK-re bukkantunk a Rózsási Állami Gazdaság területén, ahol egyúttal őskori és szarmatakori településnyomokat is találtunk (1. kép 10).

Mielőtt a részletes ásatási beszámolókra sort kerítenék, szükségesnek látom megjegyezni azt az érdekes településtörténeti jelenséget, hogy a fentebb felsorolt Árpád-kori települések egymástól 1,5—2 km távolságra sorakoznak a Hármaskörös egykori árterületének szegélyén. Nyilvánvaló, hogy ezeken a sűrűn egymás mellett levő településeken nem lakhattak nagyobb emberi közösségek, csupán kisebb szálláshelyeknek tekinthetők. Az árter szegélyére települt kis falvak sorát találta meg Méri István Karcag környékén,⁵ ugyanilyen jelenséget figyelt meg Szőke Béla is Győr vidékén a Rába és Marcal teraszán.⁶ Meg kell azonban jegyezni, hogy azok közül a lelőhelyek közül, amelyeket Szőke Béla ismertet, a csoportokban levők olyan közel vannak egymáshoz, hogy valószínűleg egy faluhoz tartoztak, nem pedig különálló szállások voltak.

*

A két ásatás közül először az Ószőlőkben feltárt sírokról számolok be (1. kép 6). A temető — mint már említettem — kisebb halmon van, melyen D-i egyharmada táján a Nádas-dűlő halad keresztül. Az É-i részen, amely régen egyházi birtokhoz tartozott, a halom tetején — a környékbeli elbeszélése szerint — hatalmas fákkal körülvett kis kápolna állott. A kápolna mintegy 40 évvel ezelőtt leégett, tégláiból tanyát építettek. Ma a felszínen nyoma sincs annak, hogy a halom tetején valaha is épület állott volna. A középkori falu a halomtól D-re és DK-re terült el. A föld felszínéről őskori és szarmatakori edénytöredékek is előkerültek. A halom É-i részéről útfeltöltés céljára évekkel ezelőtt földet horhtak el és már akkor találtak néhány sírt. A földmunkában résztvevő munkások emlékezete szerint sodrott bronz nyakpereg és karperecek is előkerültek a sírokból, a leletek azonban elkallódtak.

1955-ben a halom lejtőjében a dűlőút D-i oldalán a Haladás Tsz. földjén homokbányát nyitottak. Homokkitermelés közben a munkások egy sírt találtak (2. kép A sír). A sírból előkerült ezüst S-végű hajkarikát a szarvasi múzeumba juttatták (3. kép 1). Palov József 1955 májusában leletmentést végzett a homokbányában, melynek eredmé-

¹ A lelőhely — Kovács-halom — már régebben is ismert, mint Körös kultúrába tartozó település. *Banner J.*, *Dolg* 7 (1931) 62.

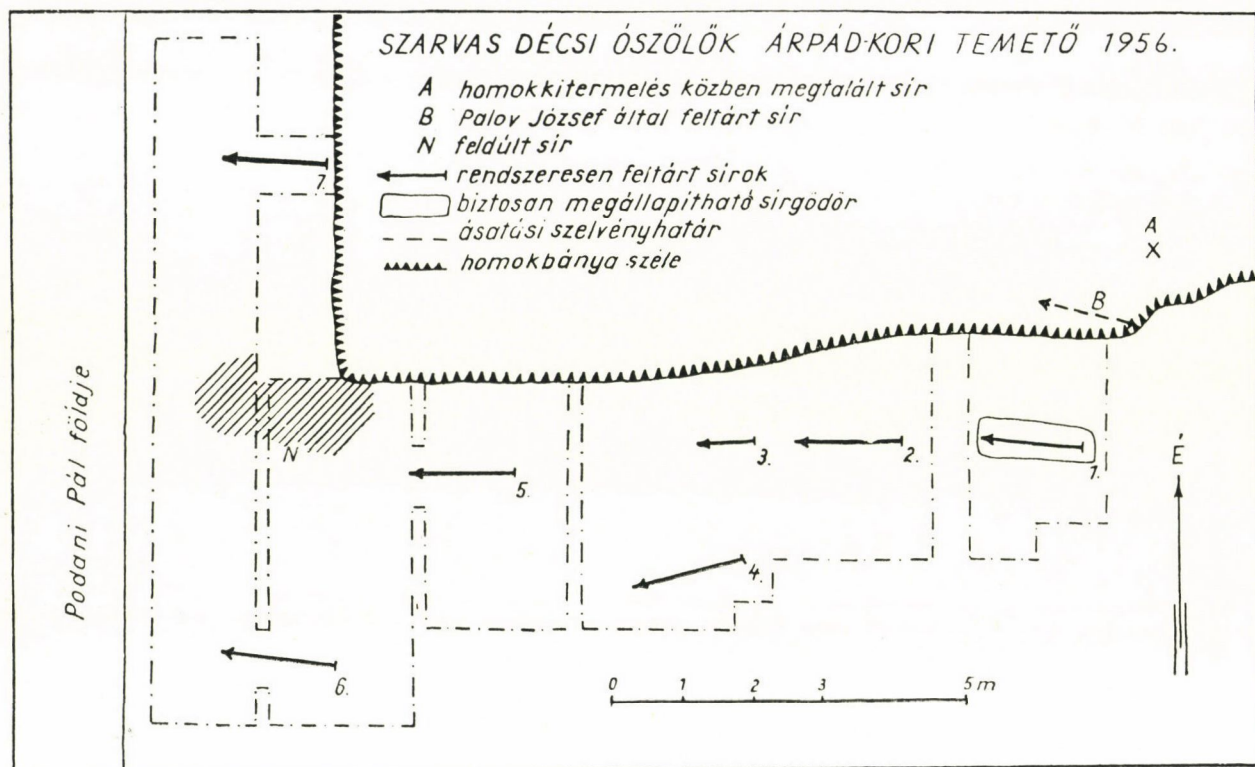
² Az 1956. év régészeti kutatásai. *Rég. Fü.* 9 (1958) 10. Csalog József ásatása.

³ *Krecsmárik E.*, *Arch. Ért.* 30 (1910) 65—68, 172—178.

⁴ *Méri I.*, *Arch. Ért.* 79 (1952) 56—57.

⁵ *Méri I.*, *Arch. Ért.* 81 (1954) 1. kép.

⁶ *Szőke B.*, *Arch. Ért.* 82 (1955) 86—90.

2. kép. Az Ószölökben feltárt Árpád-kori temetőrészlet

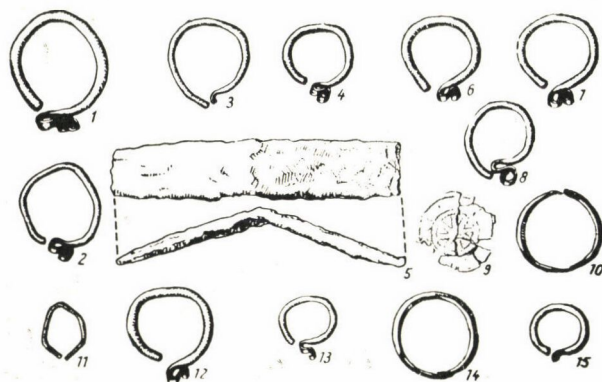
Рис. 2. Часть кладбища эпохи Арпада, открытого в Осе́льеке

Fig. 2. Détail du cimetière de l'époque arpadienne, dégagé dans la partie dite Ószölök

nyeként egy sírt tárt fel (2. kép B sír). A sír mélysége 60 cm, a váz hossza 130 cm, irányítása: Ny 280°—K 100° (fejfel Ny felé). A csontváz hanyatt, a karesontok kétoldalt kinyújtva feküdtek. Melléklete a bal kézfej helyén ezüst S-végű hajkarika (3. kép 2) volt. A sír földjéből bizony-

talán korú edénytöredék került elő. (Durvaszemcsés homokkal soványított agyagból szabadkézzel formált, 6 cm magas, függőleges falú tál fal-fenék-töredéke. Világosbarna színű, sötétbarna foltokkal. Valószínűleg őskori.)⁷

Az 1956 áprilisában végzett leletmentésen 7 sírt tártunk fel.

3. kép. Az Ószölökben feltárt temető sírleletei. 1. A sír. — 2. B sír. — 3—5. 1. sír. — 6—10. 2. sír. — 11. 3. sír. — 12. 5. sír. — 13—15. 7. sír

Рис. 3. Погребальный инвентарь раскрытого кладбища в Осе́льеке. 1. Могила «А». — 2. Могила «Б». — 3—5. 1-ая могила. 6—10. 2-ая могила. — 11. 3-ья могила. — 12. 5-ая могила. — 13—15. 7-ая могила

Fig. 3. Les trouvailles livrées par les tombes du cimetière de Ószölök. — 1. Tombe „А”. — 2. Tombe „Б”. — 3—5. Tombe n° 1. — 6—10. Tombe n° 2. — 11. Tombe n° 3. — 12. Tombe n° 5. — 13—15. Tombe n° 7

1. sír.

Nő. Baloldalon a mellkas és az alsókar csontjait rácsáló bolygatta meg. A sírgödör mélysége 104 cm, hossza 170, szélessége 58 cm, sarkain lekerekített. A sírgödör környezetében kb. 80 cm mélységig bolygatott volt a föld. A csontváz hossza 149 cm, irányítása: Ny 272°—K 92°. A hanyattfekvő csontváz koponyája baloldalára billent, karesontjai kétoldalt kinyújtva feküdtek. Mellékletei: A szájüregbe fordult bal kulcsesonton és a koponyától jobbra 20 cm-re a sírgödör fenekén bronz S-végű hajkarikát (3. kép 3—4) találtunk. A bal combesont külső oldalán közepén, kissé ferdén a földbe szúródott, tompaszögben meghajlított vaslemez volt (3. kép 5). A váz fölött a mellkas táján megfigyelt fakorhadék-nyomok koporsóra utalnak.

2. sír.

Nő (?) Bolygatatlan. A sírgödör mélysége 127 cm, formája a sír teljes mélységéig bolygatott földben nem látszott meg. A csontváz hossza 155 cm, irányítása: Ny 269°—K 89°. A csontváz hanyatt feküdt. A koponya

⁷Itt köszönöm meg Palov Józsefnek a sírleírás közlésre való átengedését, és a terepbejárásokon nyújtott szíves segítségét.

baloldalra billent, a karcsontokat kétoldalt kinyújtva találtuk meg. Mellékletei: A bal váll fölött, a szájuéregben és az alsó állkapocs alatt egy-egy bronz S-végű hajkarikát (3. kép 6–8), a felső fogson Szent László ezüst denárát (3. kép 9), a jobbkez ujjcsontján pedig rombusz-keresztmetszetű nyitott bronzgyűrűt (3. kép 10) találtunk. A csontváz alatt lefelé teknősen ívelődő fél cm vékony világosbarna rétegződést figyeltünk meg. A sírgödör fenekének mélységében, a csontváz jobb válla irányában, tőle 80 cm-re átégett földet, a sír körül a szelvény földjében faszéndarabokat, hullámvonal-szalag díszítésű X–XI. századi fazéktöredékeket — köztük azonban egy őskorinak látszó edény átlukasztott peremét is — vascipő-darabokat stb. találtunk.

3. sír.

Gyermek. Koponyáját rácsáló bolygatta meg. A sírgödör mélysége 112 cm, hosszát és szélességét a bolygatott földben nem mérhettük. A csontváz hossza 86 cm, irányítása: Ny 267°—K 87°. A váz hátonfekvő nyújtott, koponyája kissé balra billent. Az alsó karcsontok a medencébe hajlanak. Melléklete: a koponya jobboldalán a sírgödör feneké fölé 10 cm-re sima nyitott bronzkarika volt (3. kép 11).

4. sír.

Férfi. Bolygatatlan. A sírgödör mélysége 85 cm. A bolygatott földben a sírgödör formája nem látszott meg. A csontváz hossza 157 cm, irányítása: Ny 256°—K 76°. A hátonfekvő nyújtott csontváz alsó karcsontjai a medencén keresztbe feküdtek. Melléklete nem volt.

5. sír.

Nő. Bolygatatlan. A sírgödör mélysége 120 cm, formája a bolygatott földben nem látszott meg. A csontváz hossza 146 cm, irányítása: Ny 270°—K 90°. A váz hátonfekvő nyújtott, koponyája kissé jobbra billent, karcsontjai kétoldalt kinyújtva feküdtek. Melléklete: a bal csacsnyúlványnál a koponyához simúlva bronz S-végű hajkarika (3. kép 12).

6. sír.

Férfi. Bolygatatlan. A sírgödör mélysége 108 cm, a bolygatott földben formája nem látszott meg. A csontváz hossza: 158 cm, irányítása: Ny 275°—K 95°. A hátonfekvő nyújtott csontváz koponyája kissé balra billent, bal alsó karcsontja a medencén keresztben feküdt. Melléklete nem volt. A sírgödör földjéből hullámvonal-szalaggal díszített edénytöredékek kerültek elő.

7. sír.

Nő. Bolygatatlan. A sírgödör mélysége 115 cm, formája a bolygatott földben nem látszott meg. A csontváz hossza: 150 cm, irányítása: Ny 272°—K 92°. A hátonfekvő nyújtott csontváz koponyája kissé előre billent, karcsontjai kétoldalt kinyújtva feküdtek. Mellékletei: A koponya kétoldalán egy-egy bronz S-végű hajkarikát, a jobbkez ujjcsontján rombusz keresztmetszetű nyitott bronzgyűrűt találtunk (3. kép 13–15).

A 6. és 7. sír között egy nagyobb, 120 cm mélységű jelenkori beásásban megtalált embercsontok feldúlt sír helyét mutatták (2. kép N sír).

A feltárt sírokat 60–127 cm mélységig ásták a földbe. Az elhunytakat — az Árpád-korban szokásos módon — kisebb eltérésekkel Ny—K-i irányban, hátukra fektetve temették el részint koporsóba (1. sír), részint anélkül (4, 2–7. sír). Karjukat a testük mellett általában kinyújtották, de akadt olyan is, akinek egyik (6. sír), vagy mindkét karját (4. sír) keresztbe fektették a hasán.

A halottakat a sírletek tanúsága szerint igen szegényesen temették el. A legtöbb sírban (4, 1, 2, 5, 7 sír) bronz- és ezüsthuzalból hajlított kisebb-nagyobb S-végű hajkarikát találtunk, csupán egy gyermeknél (3. sír) volt sima hajkarika. Ezek mellett az Árpád-kori temetőinkből általánosan ismert rombusz keresztmetszetű nyitott gyűrűk kerültek még elő (2, 7. sír). Két sírban nem találtunk mellékleteket. A sírok pontosabb kormeghatározása szempontjából legfontosabb volt az egyetlen előkerült éremlelet (2. sír). A halott számára tett pénz — Szent László denárja — bizonyítja, hogy a XI. században temetkeztek ide.

Amint a sírleírásokból kitűnt, a sírok földje és környezetük a legtöbb esetben a sírgödör mélységéig bolygatott volt. Ez magyarázza meg, hogy a sírgödör formáját csak egy esetben figyelhettük meg (1. sír), de azt is csak a legalsó szakaszában. Valószínű, hogy az 1. sírban talált vaslemezke is a bolygatott földből került a csontváz mellé. A 2. sír közelében, fenekével egy mélységben tüzelés-nyomokat figyeltünk meg, a sír kevert földjéből pedig edénycserepek, faszéndarabok stb. kerültek elő. Cserepek voltak a 6. sír földjében is. Mindezek a jelenségek arra mutatnak, hogy a sírokat településsel megbolygatott földbe ásták bele. Ez a jelenség arra figyelmeztet bennünket, hogy a sírokban talált edénycserepek, faszéndarabok, tüzelés-nyomok megítélésénél óvatosaknak kell lennünk. A szakirodalomban számos esetben hivatkoznak hasonló jelenségekre, amelyeket csaknem kivétel nélkül temetkezési szokásokkal magyaráznak.⁸ Így pl többek között a pilini hasonló korú temető esetében, ahol biztosan tudjuk, hogy a temető területén korábbi település is volt.⁹

Mivel a temető a település területén belül van, feltehetjük, hogy itt templomkörüli temetővel van dolgunk. Templomra utaló felszíni nyomokat ugyan — mint már említettem — a halmon nem találtunk, valószínű azonban, hogy a néhány évtizede elpusztult kápolna helyén az Árpád-korban is templom állott. A halom lejtőjében feltárt temető-részlet a templomkörüli temető széle közelében lehetett. — Ennek alapján valószínű, hogy a temető nagyrésze a halmon — a földhordáskor kitermelt sírokat nem tekintve — bolygatatlan.

A sírok földjéből, de a településnek a temetőtől távolabb eső részeiből, a föld felszínéről is — őskori és szarmatakorai cserepek mellett — kizárólag kézikorongon készült, bekarcolt hullám- és vízszintes vonalszalagokkal díszített edénytöredékek kerültek elő. Sem cserépbogrács darabot, sem pedig szélesközű, bekarcolt vízszintes vonalakkal díszített edénytöredéket nem találtunk. Mindez arra mutat, hogy a település már a X. században fennállott; azon a szakaszon pedig, ahová a sírokat beleásták a XI. században már nem laktak.

*

A most leírt temetőrészlet csupán eddig nagyszámban feltárt XI. századi temetőink sorát gya-

⁸ Szendrey Á., Etn 39 (1928) 21–22.

⁹ Nyáry A., Arch. Ért. 22 (1902) 213.

rapította, a rózsási ásátás azonban kevésbé ismert Árpád-kori falvainkról, elsősorban a házakról szolgáltatott újabb adatokat.

Az elpusztult Árpád-kori település nyomait, amelynek kis szakaszán ásátást végeztünk, Szarvas és Endrőd között középtájon, az országúttól É-ra, a Rózsási Állami Gazdaság központja mögötti szántóföldeken figyelhettük meg (1. kép 10). A falu a Hármas-Köröstől mintegy 2–3 km-re, környezetéből határozottan kiemelkedő magaslatra települt.¹⁰ A folyószabályozás előtt ez a terület közvetlenül a Körös árterének szegélyén húzódott. Az elpusztult falutól ÉK-re és DNy-ra — főleg a mai Határ-ér és Cigány-ér mellékén egészen a Körösig húzódó alacsony területet, amely 82–83 m-re van a tenger színe fölött, bizonyára minden évben elöntötte az árvíz. Ennek visszahúzódása után is egyes mélyebb részek még hosszabb-rövidebb ideig víz alatt maradtak.¹¹

„Végtelen kiterjedésű nádasok, mocsárok és erék borították azt a földet, amelyet most gyakran nagyon is szárazon szánt a szarvasi ember. Gabona helyett káka és nád fölött suhogott el a szél, gulyák és ménesek helyett vízi madarak milliónyi serege tenyészett, virágzó város helyett szétszóró kunyhók állottak fenn, melyeknek lakói folyvást ki voltak téve a réti farkasok megtámadásainak.”¹²

E Zsilinszki-idézetből élénk táruló képhez — amely a közelmúltat idézi fel — nagyon hasonló lehetett a vidék középkori arculata is.

Az elpusztult falu tehát közvetlenül az árter szegélyén, de a felszíni nyomokból ítélve nem hosszan elnyúlva a part mentén, hanem — a magaslatnak nagyjából megfelelő — 800–1000 méteres átmérőjű területre települt. Összefüggését csupán É-ról bontotta meg az árterületnek a falu közepe felé beívelődő szakasza. Ennek szegélyén az Árpád-kori nyomok között őskori — valószínűleg fiatalabb kőkori — településre valló jellegtelen edénytöredékek és obszidián penge is előkerültek. Az Árpád-kori falu déli széléhez pedig láthatólag kisebb szarmatakori település csatlakozott.

A falu kiterjedésének megállapítását megkönnyítette az, hogy a földet közvetlenül az ásátás megkezdése előtt többszáz holdon felszántották. A szántásban jól meglátszó, egymástól elkülönülő hamus foltok világosan megmutatták a földbeásott házak, vermek stb. helyét. A falu Ny-i széle közelében végzett ásátás során két földbeásott házat, három vermet és árkok részleteit bontottuk ki.

Az első ház (4. kép 1) 2,40 × 3 m nagyságú, téglalap alaprajzú volt. Padlószintjére a mai felszín alatt 117 cm mélyen bukkantunk. Mivel a felső réteg 40 cm-ig bolygatott volt, falából mintegy 80 cm maradt meg. Gödrét sötét barnás-szürke kevert föld, hamu- és agyagrétegek töltötték ki, amelyekből edénycserepek, állatsontok stb. kerültek elő (4. kép VII–VIII. metszet). A ház leta-

pasztatlan padlóját 6–10 cm vastagságú betaposott fekete sárréteg fedte, amelyben igen sok nád-, sáslevél lenyomatot figyeltünk meg és halcsontokat találtunk. A ház ÉK-i sarkában találtuk meg a kemencét, amelyet a ház földfalába vájtak be. Boltozata és szája épségben megmaradt. Az 50 × 60 cm méretű kemence feneké tojásdad alaprajzú volt, hátul kissé szögletesre képezték ki. Sem fenekét, sem száját nem tapasztották meg. A ház padlójával egy szintű vízszintes fenéke csak nagyon kevésbé, alacsony boltozata pedig szinte alig égett ki.

A ház DNy-i sarka közelében 95 × 55 cm nagyságú, lefelé szűkülő 48 cm mély lapos fenekű gödröt bontottunk ki. E gödörrel szemben az É-i fal mellett 25 × 35 cm-es tojásdad alaprajzú, sekély teknős mélyedést találtunk.

A D-i fal középső szakasza kifelé ívelődött. Valószínűleg itt volt a ház meneteles bejárata.

A ház két keskenyebb oldalának közepén találtuk meg a szelementartó ágaskák gödrét. A legömbölyített sarkú gödrökben világosan meglátszott a leállított, körüldöngölt 18–20 cm átmérőjű ágaskák helye.

A padlóban, főleg a ház K-i felében, igen sok, 2–6 cm átmérőjű karólyuk-félet figyeltünk meg. Ezek nagyrészt kerek átmetszetűek voltak, de néhány nagyobb szögletesedő átmetszetű is akadt közöttük. Ezekről a lyukakról — mivel a ház padlója feltárás közben rendkívül kiszáradt — metszeteket nem készíthettünk. Lehetséges tehát, hogy közülük egyesek — főleg azok, amelyeket a ház padlójában szétszórva találtunk meg — rácsálók járatai voltak. Azok azonban, amelyek csoportokban, illetve sorokban mélyedtek a földbe, biztosan karók helyét őrizték meg.

A házon kívüli területen, a bejárat közelében egy kemence részletét bontottuk ki (4. kép k). A kemence — a kibontott kis részletből ítélve — ugyanolyan volt, mint a feltárt házak kemencéje. Letapasztatlan fenéke csak kevésbé égett ki. Valószínűleg egy másik házhoz tartozott.

A második házat az előzőtől ÉNy-ra mintegy 3,5 méterre találtuk meg (4. kép 2). Nagysága, belső beosztása, irányítása csaknem teljesen megegyezett az előbbivel. 2,80 × 3,20 m nagyságú padlójának mélysége a jelenlegi felszíntől 120, falának megállapítható magassága 70–80 cm volt. A ház padlóját nem tapasztották le. Az ÉK-i sarokban találtuk meg a tojásdad alaprajzú 65 × 70 cm nagyságú falbavájt kemencét. Tapasztatlan fenéke az előzőnél kissé jobban kiégett. A kemence fenéke itt is nagyjából a ház padlójával volt egy szinten, de a szája felé lejtett. Szája előtt keresztben kis padkyszerű kiemelkedés húzódott. A ház DNy-i sarka közelében szabálytalan tojásdad alaprajzú, 90 × 65 cm nagyságú, 32 cm mély gödör volt. Oldala lefelé szűkül, alját teknősré vájták. Érdekes módon még egy másik 60 × 40

¹⁰ Tengerszint feletti magassága átlag 85 m.

¹¹ *Mendöl T.*, Szarvas földrajza. (Debrecen 1928) 18.

¹² *Zsilinszki M.*, Szarvas város történelme. (Pest 1872) 4.

SZARVAS-RÓZSÁSI ÁRPÁDKORI FALU ÁSATÁSI ALAPRAJZ ÉS METSZETEK

JELMAGYARÁZAT AZ ALAPRAJZHOZ:

JELMAGYARÁZAT A METSZETEKHEZ:

1 - 2. Földbeásott házak

☒ Kemencék sütőfelületének látható része

--- Kemencék boltozatát leltakart körvonal

☐ Gödrök

⊙ Ágasfának ázott gödör, az ágasfa helyével

••• Karálylukak

a, b, c Vermek

d Kibontatlan verem részlete

e, f Árkok részlete

g Árok(?) kibontatlan részlete

k Kemence

--- Ásatási szelvény határa

Humusz

Hamu

Sárga agyag

Sötét barnás-szürke kevert föld

Átégett rögök

Padlóra taposott kemény fekete sárrétegek

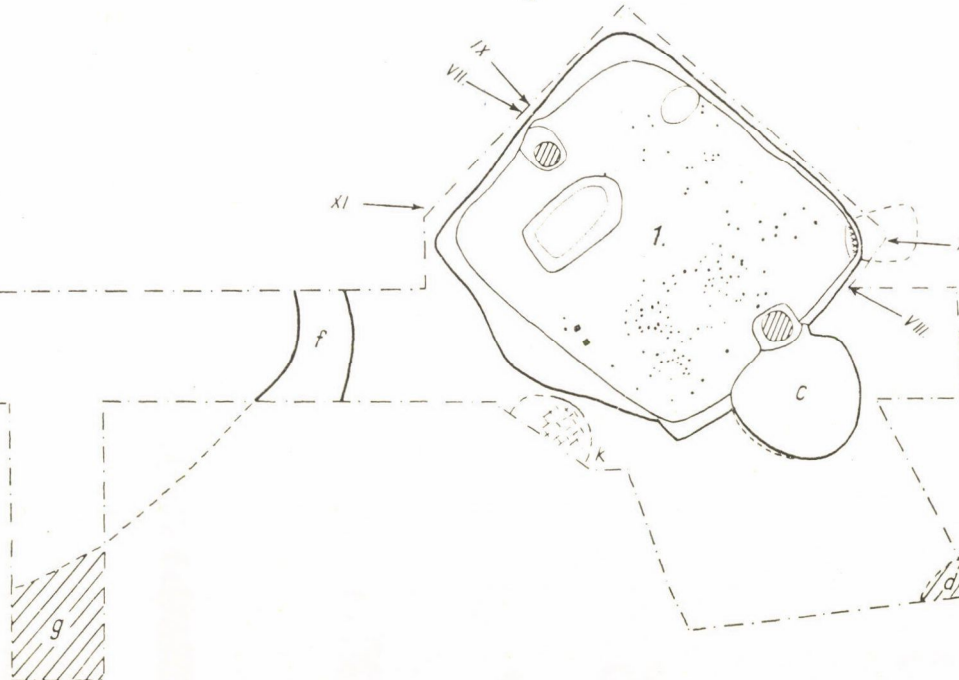
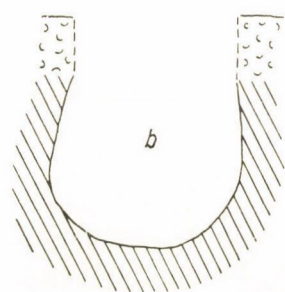
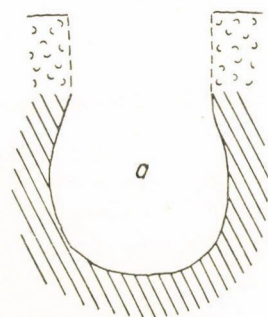
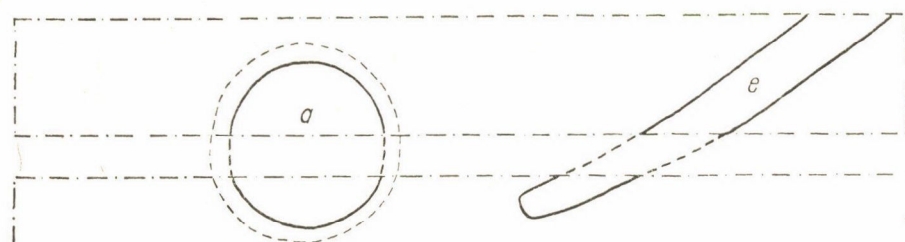
Bolygatatlan föld

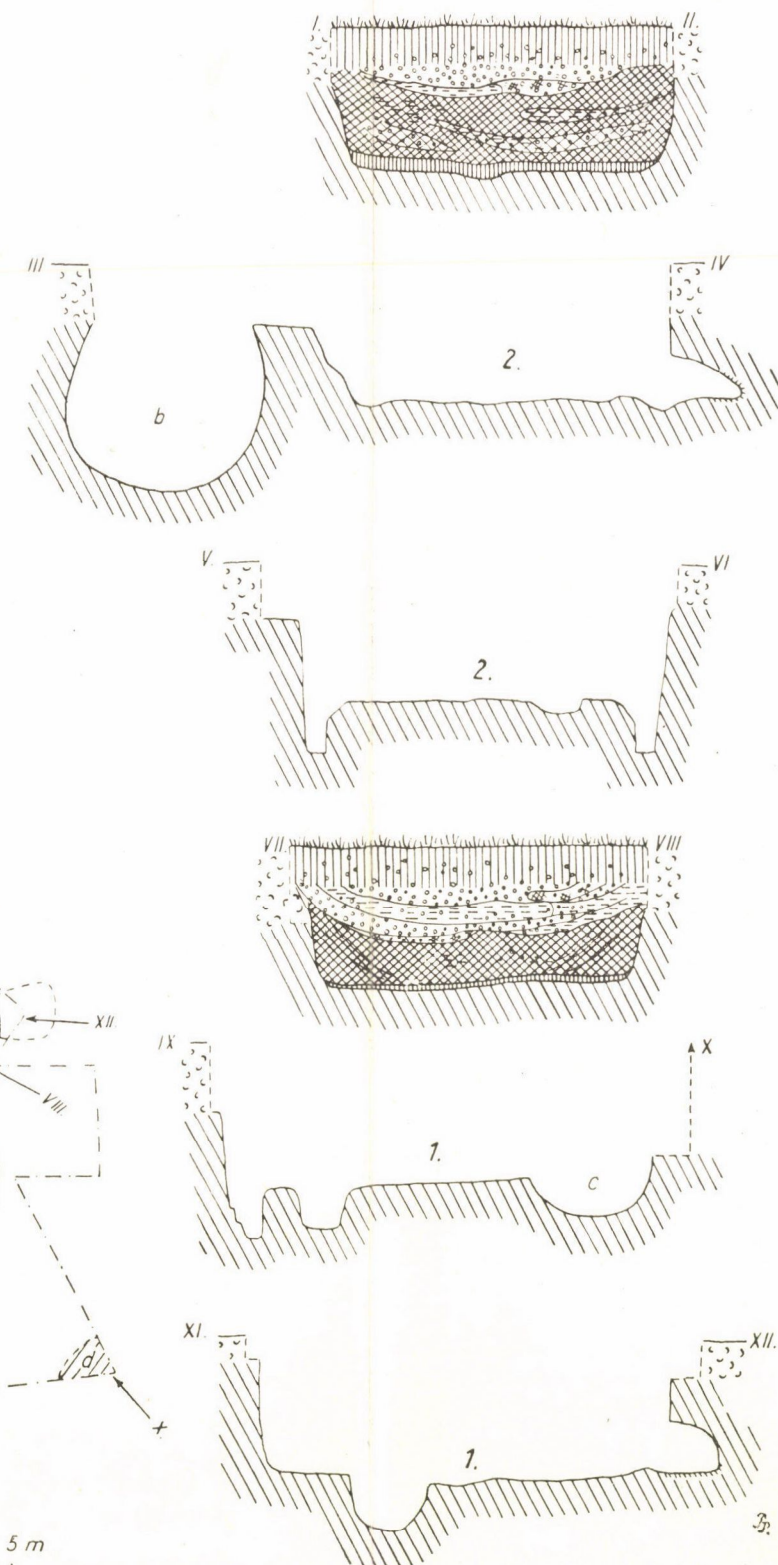
Kevert föld

Kemence átégett sütőfelülete

0 1 2 3 5 m

4. kép. A Szarvas-Rózsási Árpád-kori faluásatás helyszínrajza
Рис. 4. План местности раскопок деревни эпохи Арпада в Сарваш-Рожаше
Fig. 4. Relevé de plan des fouilles de l'époque arpadienne à Szarvas-Rózsás

cm alaprajzú, 16 cm mélységű, lapos aljú gödröt is találtunk a kemence előtti szakaszon. A ház bejárata itt is a D-i oldalon lehetett, de úgy látszik, nem egészen középen, hanem a DK-i sarokhoz közelebb, ugyanis ezen a szakaszon ívelődött kifelé a ház fala, amiből meneteles bejáratra következethettünk. A ház két keskenyebb oldalának közepén itt is megtaláltuk az ágasfák gödrét, a beléjük állított ágasfák helyével.

Feltűnően sok karólyuk mélyedt a ház padlójába, főként a ház ÉNy-i részében csoportokban, sorokban, de igen sok volt belőlük a ház K-i felében is, főleg a kis gödörtől D-re. Mindezek közül különösen érdekesek azok, amelyeket a ház hátsó felének közepe táján és Ny-i részén találtunk meg.

A házak közelében 3 körtealakú vermet bontottunk ki (4. kép a—c). Ezek közül az egyiket részben az 1. házba ásták bele (4. kép c). Ez tehát kétségtelenül későbbi a háznál. A vermeket laza hamu töltötte ki, melyben edénycserepeket, állatcsontokat, átégett kemence-fenek darabokat stb. találtunk. Az 1. háztól DK-re egy verem elszíneződött földjének részletét figyeltük meg, ezt azonban már nem tárhattuk fel (4. kép d).

Az a verem közelében ÉK—DNy-i irányú árok részletét találtuk meg, amelynek teknős aljára a mai felszíntől 75 cm mélységben bukkantunk (4. kép e). Mivel a föld kb. 65 cm mélységig bolygatott volt, az árok széle csak itt rajzolódott ki. Ebben a mélységben kb. 40 cm szélességű volt. — Ettől K-re az 1. ház közelében a felszíntől 80—82 cm mély, ívelten hajló hasonló árok részletét is kibontottuk (4. kép f). Ez utóbbinak valószínű folytatását is megtaláltuk (4. kép g); ezt azonban már nem bonthattuk ki. Itt szélesebb szakaszon bolygatott volt a föld s lehetséges, hogy az árok már valamilyen nagyobb gödörbe, — talán a *k* kemencéhez tartozó földbeásott házba — futott bele.

A házak és vermek feltöltéséből igen szegényes leletanyag került elő, melynek jelentős részét edénycserepek tették ki. A kézikorongon készült, bekarcolt körülfutó vízszintes- és hullámvonalakkal, bebökdösött pontsorrall díszített fazéktöredékeken kívül (X. t. 1—12; XI. t. 1—8.) kevés cserépbogrács darabot (XI. t. 14—21) is találunk. Hasonló edényeket szinte az egész ország területéről ismerünk. Az Alföldön a Kecskemét környéki, tiszalökrázomi, kardoskúti Árpád-kori falvak ásatásaiból, a Dunántúlon Etérő, a Kisalföldön pedig igen sok helyről kerültek elő ilyenek.¹³ Ismeretesek azonban a Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia területén végzett, hasonló korú települések ásatásaiból is.¹⁴ Az edények között külön meg kell említenem

egy vörösre égett edénytöredéket, amelynek felületét fényesre simították (XI. t. 5). Hasonló — korsóhoz tartozó — töredékek a kardoskúti Árpád-kori falu ásatásán is előkerültek. Az ilyenfajta edényeknek finom anyagból készült változatai általánosan ismertek a Dunántúlról, főleg a Balaton környékéről.¹⁵

Az edénytöredékeken kívül néhány finom homokkőből csiszolt fenékö darabot (XI. t. 11—13), az 1. ház DNy-i sarkába mélyedő gödörben kettős csontakúp alakú, kézzel formált orsógombot (XI. t. 10),¹⁶ a ház bejárata előtti kemencében pedig edénycserépből csiszolt kisméretű orsókarikát (XI. t. 9) találtunk. Különösen érdekes volt az az agyag sütőharang, amelynek töredékeit az 1. ház DNy-i sarka közelében a padló felett mintegy 30 cm-rel — tehát a feltöltődésben — találtuk meg (XII. t. 1—5). A töredékekből ítélve erősen lapított félgömbalakú volt, tetején vastag tojásdad átmetszetű félkörívben meghajlított fogantyúval (XII. t. 2). A sütőharang fala a peremétől fölfelé vastagodik (3—5 cm vastagságú). Átégett falának belsejében 1,5—2 cm átmérőjű, nagyjából kör keresztmetszetű csatornák futnak. A csatornák falában látható lenyomatokból ítélve a sütőharangot úgy készítették, hogy finomabb növényi szálaból (fűből?) kötélszerűen összecsavart körbefutó és egymást keresztező kötegekre két oldalról rátapasztották a pelyvával, szalmaszálakkal kevert agyagot, valószínűleg azért, hogy a vastag agyagharangot kiegészítés előtt összetartsa. A sütőharang kiegészítése után a falába tapasztott szerves anyag elégett, alakját azonban a kiegészített agyag megőrizte.

Az a és c veremben is találunk egy-egy sütőharang töredéket (XII. t. 6—7). Árpád-kori sütőharang-töredékeket Tiszalök-Rázomról is ismerünk, de a hasonló formájú — néhol kőből faragott — sütőharangokat Magyarország egyes vidékein még a közelmúltban is használták,¹⁷ a Balkánon pedig a szabadtűzhely egyik legfontosabb felszerelése volt.¹⁸ Az ásatáson többszáz darab állatesont került elő. Ezek — Bökönyi Sándor meghatározása szerint — a következőképpen oszlanak meg:

Szarvasmarha	28,57 %
Sertés	22,86 %
Juh-kecske	18,57 %
Eb	12,86 %
Ló	10,00 %
Lúd	2,86 %
Összes házi-állat	95,72 %
Vadmadarak (két faj)	4,28 %

¹³ Szabó K., Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. (Bp 1938) 15, 17, 19, 20, 22; Méri I., Arch. Ért. 79 (1952) XVII. t. 1—5; Méri I., Beszámoló a kardoskúti Árpád-kori falu ásatásáról. Az Orosházi Múzeum Évkönyve. S. a. IX—X. t.; Csalogovits J., NÉ 29 (1937) 324; Szőke B., i. m. 3. kép.

¹⁴ Веселиновъ, Р. Л., Староскопское население на босаништу код Мошорина у Бачкој. РАД. 2 (1953) 2—3. kép.; Diaconu, P., Cu privire la problema căldărilor

de lut în epoca feudală timpurie (Sec. X—XIII.) SCIV 7 (1956) 1—6. kép.; Paulik, J.—Rejholec, E., Stredoveké chaty v Chotíne. Slov. Arch. 6 (1958) 9—12. kép.

¹⁵ Fehér G., Arch. Ért. 80 (1953) 52., XIV. t. 1.; Cs. Sós Ágnes szíves szóbeli közlése.

¹⁶ Valószínű, hogy az orsógomb szarmatakorai. Az Árpád-korban feltehetően csak másodlagosan használták.

¹⁷ Szilády Z., NÉ 10 (1909) 7—9.

¹⁸ Magyar A., NÉ 14 (1913) 144.

Ehhez még hozzá kell vennünk a halakat is. A házak padlóját borító sárrétegbe taposva ugyanis — amint már említettem — igen sok halcsontot találtunk.

Az állatcsontok a falu területéhez viszonyítva igen kis helyről kerültek elő. Az adatok tehát első sorban arról tájékoztatnak, hogy milyen állatokat tenyésztettek tömegesebben a faluban. Nagyjából ugyanezek az állatok voltak Tiszalök-Rázomon és Kardoskúton is.¹⁹ Az egyes állatfajok arányát az utóbbi két Árpád-kori faluban sokkal hitelesebbnek fogadhatjuk el, mivel nagyobb területről kerültek elő az állatcsontok. Az összehasonlítás során az tűnik fel, hogy Rázomon és Kardoskúton az állatok százalékos számának sorrendje más. Ott is a szarvasmarhák száma a legnagyobb és elég közel áll a rózsásiakéhoz. Utána azonban — ellentétben Rózsással — a ló következik elég nagy százalékkal, majd a sertés, aminél viszont a rózsásiak száma nagyobb. Viszont juhok (és kecskék) tekintetében Rázom és Kardoskút jóval elmarad. Véletlen lehet az oka annak, hogy a kutyák aránya Rózsáson feltűnően magas. Lúdból is több van, mint a másik két helyen, viszont Rózsáson tyúk-csontot nem találtunk.

A feltárt házak és az egész falu területén megfigyelhető nagyobb hamus foltok — közöttük aránylag nagy területen csak szórványosan található településnyomokkal — arra mutatnak, hogy e falu is a tiszalök-rázomi Árpád-kori faluhoz hasonló szétszórt település lehetett.

A házak itt is, mint általában Árpád-kori falvainkban eddig feltárt házak, egyetlen földbeásott helyiségből állottak.²⁰ A házak falát a földbeásott gödör fala képezte. Semmiféle nyomát nem találtuk ugyanis annak, hogy a föld fölé is emelkedő falaik lettek volna. A Szovjetunió és Lengyelország területén feltárt hasonló korú települések földbeásott házainak falát leggyakrabban gerendákkal vagy deszkával borították,²¹ Lengyelországban vesszőfonatos falú földbeásott házakat is ismernek.²² Romániában is találtak olyan házakat, amelyeknek a négy sarkában volt a cölöplyuk, valószínű, hogy ezeknek is deszkával borították a falait.²³ Hasonlóak Jugoszláviában és Csehszlovákiában is előkerültek.²⁴ Lehetséges, hogy ezeknek a

felszín fölé emelkedő faluk is volt. Vannak azonban külföldről ismert házak között is olyanok, amelyeknél a földbeásott gödör oldalát nem bélelték ki. Ilyeneket tártak fel pl. a Szovjetunióban az oposnyai és novotroicki gorodiscsében²⁵ és a csehszlovákiai Chotin (Hetény) területén.²⁶

Mivel a rózsási házaknak nem volt megépített faluk, a földből csupán a ház teteje emelkedett ki, amely — az ágafák alapján — szelemenese nyereg-tető volt. A meneteles bejárat a tető hosszanti oldalán volt, ezért itt a tetőt meg kellett emelni. A lejtős bejárat fölött ereszfélének is lennie kellett. Ugyanilyen megoldásúnak látszik a tiszalök-rázomi és a kardoskúti földbeásott házak bejárata is.²⁷

A padlóra taposott sárrétegekben megfigyelt lenyomatok tanúsága szerint — a padlóra nád-sásleveleket szórtak, amit talán fekvőhelynek használtak.

A kemencéket az eddig ismertek közül a legegyszerűbb módon készítették: beválták a ház falába és sem feneküket, sem szájukat nem tapasztották meg. Rázomon a többféle kemenceforma között ilyenek is előkerültek. A rázomiak egyrésze, továbbá az említett oposnyai, novotroicki és chotini házak éppen a kemencék készítmódjában térnek el a rózsási házaktól. Ezekben ugyanis megépített kemencék voltak.

A rózsási házak kemencéi — néhány rázomihoz hasonlóan — csak nagyon kevésbé égtek ki. Ez arra vall, hogy egyiket sem használták hosszú ideig. Ugyanakkor amellett is szólhat, hogy a házakat csak rövid ideig használták. Lehetséges azonban, hogy ezek a kemencék első sorban a ház fűtésére szolgáltak, mellettük sütés céljára bizonyára a sütőharangot használták.

Az egyik veremből előkerült kemencefenék jól átégett tapasztásának darabjai azt mutatják, hogy voltak gondosabban elkészített — valószínűleg szabadban levő kemencék is, amelyek igen gyakoriak Árpád-kori falvainkban.²⁸

Mindkét házban a bejáratától balra egy-egy padlóba mélyedő gödröt találtunk. Ezek minden tekintetben megegyeznek a rázomi házakban kibontott gödrökkel. Valószínűleg rendeltetésük is ugyanaz volt: ülőhelyeknek használták ezeket a ház belsejében folyó munkáknál (szövés, fonás

¹⁹ Méri I., Arch. Ért. 79 (1952) 61.; *Ua.*, Beszámoló a kardoskúti... S. a.

²⁰ Csalogovits J., i. m. 223.; Méri I., Arch. Ért. 79 (1952) 2. kép; Nováki Gy., Arch. Ért. 83 (1956) 51.

²¹ Fedorovskij, A. Sz., NE 23 (1931) 1–6.; Карпер, М. К., К вопросу о Кичеве в VIII–X. вв. KC 5 (1940) 61–; Восводский, М. В., Городища верхней Десны. KC 20 (1948) 39; 24 (1949) 67.

²² Antoniewicz, W.—Wartolowska, Z., Prace wykopaliskowe w Wiślicy w latach 1953 i 1954. Sprawozdania archeologiczne 1 (1956) 235.

²³ Santierul archeologic Dinogetia. SCIV 6 (1955) 713., 1. ásatási alaprajzot.

²⁴ Веселиновъи, Р. Л., i. m. 1. ásatási alaprajzot.; Kavan, J., Archeologický výzkum v Hradištku u Davle. AR 8 (1956) 167, 169. kép.

²⁵ Ляпушкин, И. И., Материалы к изучению юго-восточных границ восточных славян VIII–X. вв. KC 12 (1945) 117–127.; О жилищах восточных славян Днепровского Левобережья VIII–X. вв. KC 67 (1957) 2. kép.

²⁶ Paulik, J.—Rejholec, E., i. m. 4, 7. kép. Ezeket azonban csak félig földbeásottaknak véli az ásató.

²⁷ Méri I., i. m. 58.

²⁸ A Tiszalök–Rázomon előkerültekhez hasonlóakat tárt fel Méri István Kardoskúton és Visegrádon, Parádi Nándor pedig Béndekpusztán (Somogy m.). A rázomiak egyrésze és a kardoskútiak kivételével a feltárások még közöletlenek. Külföldről eddig csupán Lengyelországból ismerünk egy hasonló formájú szabadban levő kemencét. Bender, W., Badania w Grodku Nadbuznym w pow. Hrubieszowskim w 1955 r. Sprawozdania archeologiczne 2 (1956) 169–.

stb.²⁹). Erre vall az is, hogy az egyik gödörből orsó-gomb került elő. A 2. házban a kemence közelében talált sekélyebb gödör szokatlan ugyan az egyszerű földbeásott házakban, de ugyanolyan szerepe lehetett, mint az előzőeknek. Meg kell még emlékezni a házak padlójába mélyedő karólyukakról is. Egyelőre nem dönthetjük el, hogy mi volt a levért karók rendeltetése, azonban bizonyos, hogy a csoportokban előkerülő karók között összefüggés volt. A 2. ház É-i fala mellett a faltól mintegy 30 cm-re egy vonalban sorakozó vastagabb karók talán padfélélt tartottak. A háznak ugyanezen a helyén földpadka volt a répczevisi Árpád-kori házban.³⁰ Két rázomi ház padlójában megtalált karólyukak rendszeréből egyszerű szerkezetű szövőszék használatára sikerült következtetni.³¹ Lehetséges, hogy idővel — több összehasonlító anyag ismeretében — értelmet nyernek a rózsási házak karólyukai is.

A házak közelében feltárt körtealakú vermek — melyek általánosan ismertek Árpád-kori falvainkból — bizonyára gabonátárolók voltak.³² Belsejükben tapasztás és kiegetés nyoma nem látszott. Hogy a gabonát a nedvességtől megóvják, talán kibélelték és tetőt is szerkesztettek föléjük. Ennek azonban semmi nyomát nem találtuk. A vermeket másodlagosan szemétgödörnek használták fel.

A házak közelében feltárt árok részletek alapján az árkok nagyobb összefüggéseit nem láthatjuk világosan. Árpád-kori falvainkban (Tiszalök-Rázom, Kardoskút) szintén kerültek elő árkok. Igen érdekes árokrendszert tártak fel a csehszlovákiai Chotin-ban.³³ Valószínű, hogy a rózsási árkok is hálakhoz tartoztak és talán az esővíz elvezetésére szolgáltak.³⁴

Bár csak néhány objektumot tártunk fel, több körülmény arra vall, hogy ezek nem közvetlenül egyidejűek. Az egyik házba — bizonyára pusztulása és betöltődése után — vermet ástak (4. kép c). A másik háznak pedig a bejárata közelében mélyed a földbe egy verem (4. kép b). Az 1. ház bejárata előtt megtalált kemencerészlet is vagy korábbi, vagy későbbi az 1. háznál. Az egymáshoz közel futó árkok sem egyidejűek. Az ásatás során előkerült leletek tanúsága szerint azonban a feltárt házak, vermek stb. között nagy időbeli különbség nem volt. A házak, vermek, szabadban levő kemencék stb. zsúfolódása, sőt egymásba áása Árpád-kori falvainkban ismert jelenség.³⁵

Tégla-, vagy kőépületnek nincs nyoma a falu területén. Amennyiben templom is állott a faluban, nem téglából, vagy kőből építették.

A temetőt nem sikerült megtalálnunk. A környékeliek elbeszélése szerint kerültek elő sírok a környékről, de pontos helyüket senki sem tudta megmutatni. A falutól D-re levő kisebb magaslaton is — az Á. G. hátsó udvarán — állítólag találtak embercsontokat. Az látszik a legvalószínűbbnek, hogy a falunak itt volt a temetője.

Írott történeti adatokat az egész vidékről általában csak igen késői időkből ismerünk. A legkorábbi adatot Anonymusnál találjuk, aki a honfoglalás leírásában említi a Körös melletti Szarvas-halmot.³⁶ 1284-ben IV. László ugyanitt adja ki két oklevelét.³⁷ A környékbeli falvak közül azonban csak a későközépkorban elpusztult Halásztelekről emlékezik meg Árpád-kori oklevél. A falut — mely Rózsástól kb. 7 km-re ÉNy-ra a Körös partján feküdt — 1231-ben halastavaival együtt az egri püspökség birtokai közt találjuk, de a leírásból kitűnik, hogy már Szent László király a püspökségnek adományozta, tehát a XI. században már megvolt.³⁸ A többi környékbeli faluról — Décse, Endrőd — csak a XV. századból ismerünk írott adatokat.³⁹

Az elmondottak nem nyújtottak alapot arra, hogy ezt a helyet oklevelekben szereplő faluval azonosíthassuk. Terepbejárásaink során azonban — mint a fentiekben kiderül — azt tapasztalhattuk, hogy ez a vidék az ártér szegélyén sorakozó apró településekkel már a korai Árpád-korban sűrűn benépesült. A rózsási falu — amint láttuk — pontosan beleillik a leírt környékbeli Árpád-kori települések sorába (1. kép 5—7, 9—10). A közeli Körös gazdag lehetőséget nyújtott a halászatra. A falu lakói — amint a házakból előkerült halcsontok mutatják — éltek is ezzel a lehetőséggel. A víz és a dús-füvű ártéri legelők az állattartásnak is kedveztek. A mocsarak — amelyet erdők, főleg tölgyesek is változtatossá tettek⁴⁰ — különösen a disznótartásra voltak alkalmasak. Utóbbival magyarázható a mi ásatásunkon talált állatcsontok között a disznócsontok feltűnően magas száma. A Fekete-Körös mocsarai között hasonló környezetben fekvő Doboz faluról, mint disznótartó helyről, igen korai (1075) okleveles adatunk is van.⁴¹ Földművelésre alkalmas területeknek is lenniük kellett a falu közelében. Gabonamagvak, vagy szerszámok ugyan nem kerültek elő az ásatáson, de a gabonátartó vermek határozottan bizonyítják azt, hogy a falu lakói földműveléssel is foglalkoztak.

A falu korát közelebről meghatározó leletek

²⁹ Méri I., i. m. 60.

³⁰ Nováki Gy., i. m. 1—2. kép.

³¹ Endrei W., Magyar Tudomány 66 (1957).

³² Méri I., i. m. 5. kép.

³³ Paulík, J.—Rejholecz, E., i. m. 1. kép.

³⁴ Méri István részletesen foglalkozik az árkok kérdésével a kardoskúti ásatásról szóló dolgozatában.

³⁵ Méri I., Arch. Ért. 79 (1952) 2. kép.; Méri I., Beszámoló a kardoskúti... 3, 5. kép. S. a.

³⁶ Pais D., Magyar Anonymus. (Bp. 1926) 89.

³⁷ Haan L., Békés vármegye hajdana. (Pest 1870) 274.

³⁸ Haan L., i. m. 204—205.

³⁹ Haan Lajos azt írja (i. m. 158.), hogy Décséről 1216-ban a váradi regestrum megemlékezik, azonban itt a falu neve nem szerepel.

⁴⁰ Mendöl T., i. m. 27—30.

⁴¹ Knauz N., Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. (Esztergom 1874) 59.

(pl. pénzek) mostani ásatásunk során nem kerültek elő. A feltárt házak igen egyszerű formája, az előkerült leletek — köztük a hullámvonal-szalag

díszítésű edények — alapján igen valószínű, hogy a falu már a X. században megtelepült.⁴²

Kovalovszki Júlia

DIE AUSGRABUNGEN AN DER STELLE ARPADENZEITLICHER DÖRFER IN DER UMGEBUNG VON SZARVAS

Auszug

Der Aufsatz behandelt die neueren Forschungen im Komitat Békés, die sich auf die archeologische Siedlungsgeschichte der Umgebung der Stadt Szarvas beziehen. Die Verfasserin verfolgte das Ziel, innerhalb der allgemeinen siedlungsgeschichtlichen Forschungen das ungarische Mittelalter eingehender zu untersuchen.

Bereits vor Beginn der Ausgrabungen, bei Terrainforschungen am Rand des alten Überschwemmungsgebietes des Hármas-Körös-Flusses kamen die Spuren von Wohnsiedlungen verschiedenen Alters zutage, stellenweise mit Spuren aus der Regierungszeit der Könige aus dem Hause Árpád (11–13. Jh.) (Bild 1). Bei der kartographischen Aufnahme der Fundorte zeigte sich, daß die arpadenzeitlichen Siedlungen in kaum 1,5–2 km Entfernung voneinander, unmittelbar am Rand des Überschwemmungsgebietes lagen. So nahe zueinander konnten offenbar nur kleinere Siedlungen gewesen sein.

In der Sandgrube *Ószőlők* war in einem Kirchhof eine Rettungsgrabung vorzunehmen (Abb. 1, 6), wobei sieben Gräber (Abb. 2) von west-östlicher Orientierung zutage kamen. Die Beigaben — Ringe, Schlafenringe usw. — sind die typischen Funde arpadenzeitlicher Gräberfelder (Abb. 3). Eine Münze von König László dem Heiligen datiert den erschlossenen Teil des Gräberfeldes auf das 11. Jh. Die Gräber wurden in durch Siedlungen aufgewühlter Erde ausgegraben. Nach Zeugnis der Scherben, die aus der Erde der Gräber und — auf anderen Stellen der Siedlung — von der Erdoberfläche gesammelt wurden, bestand das Dorf bereits im 10. Jh.

Bei der zweiten Ausgrabung im Bereich des Rózsáser Staatsgutes (Abb. 1, 10) kamen zwei, in die Erde vertiefte Wohnhäuser, drei Gruben und Grabenteile zutage (Abb. 4). Die kleinen Häuser (Abb. 4, 1–2) waren recht

einfach: die Wände der Grube bildeten die Mauern, die Überdachung mag — auf Grund der Pfostenlöcher, die gefunden wurden — als Satteldach mit Pfetten rekonstruiert werden. Der Backofen befand sich in beiden Häusern in der nordöstlichen Ecke und war kaum ausgebrannt. In der Nähe der südwestlichen Ecke waren in den Boden beider Häuser je eine Grube (Arbeitsgrube) vertieft; in den Fußböden waren viele Pfostenlöcher. Die wahrscheinlich als Speicher dienenden Gruben waren mit Asche gefüllt, die Gräben (Abb. 4, a–c) mochten zur Wasserableitung gedient haben (Abb. 4, e–f).

Den Großteil des Fundmaterials der Ausgrabung bilden Scherben (Taf. X. 1–12; XI. 1–8, 14–21). Die Gefäßtypen sind aus dem Material der Dorfausgrabungen aus dem 10–13. Jh. allgemein bekannt. Auch einige Bruchstücke von Schleifsteinen (Taf. XI. 11–13), eine Spinnwirtel (Taf. XI. 9), ein Spindelknopf (Taf. XI. 10) und eine eigenartig verfertigte, glockenförmige Bratröhre aus Ton (Taf. XII. 1–5) mit eingefüllten Grasbündeln in den Wänden, kamen zum Vorschein. Die verhältnismäßig vielen tierischen Knochenreste stammen von Rindern, Schafen, Ziegen, Pferden, Gänsen und Wildvögeln; ferner gab es auch Fischknochen.

Die erschlossenen Objekte standen nicht unmittelbar zur selben Zeit im Gebrauch, doch besteht zwischen ihnen, aus dem Fundmaterial zu schließen, kein beträchtlicher Altersunterschied.

Wir verfügen über keine urkundlichen Daten über das verwüstete Dorf, doch zeigte es sich bei der Terrainforschung, daß das Gebiet bereits zur frühen Arpadenzeit dicht besiedelt war: das Dorf selbst bestand wahrscheinlich bereits im 10. Jh.

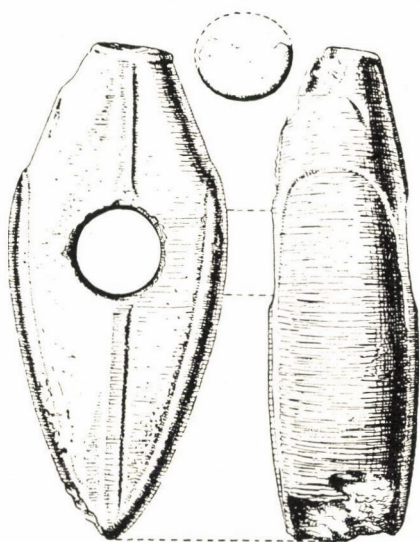
J. Kovalovszki

⁴² A leletekről készült fényképfelvételeket Karáth Józsefnek, az ásatási rajzokat Patay Pálnénak köszönöm.

Itt köszönöm meg Méri Istvánnak a dolgozatom írása közben nyújtott sokirányú szíves segítségét.

A NAGYBÁNYAI (BAIA-MARE) KŐBALTA

Nagybányának Tótfalu (Totfalău) felé eső határában lelték. Szórványos lelet, amelynek leletkörülményeit nem ismerjük. Vétel útján került az Erdélyi Nemzeti Múzeum Tárába. Ltsz. VI. 3827. Hossza 13,1 cm. Éle, valamint nyakának és fokának egy része roncsolt. Foka kerek s alacsony borda szegélyezi. Nyaka csónakaképes, egyenes oldalú. Középen elől-hátul fokától az éléig lapos borda vonul végig, amelyet csak a kerek, hengeres

1. kép. A nagybányai kőbalta
Рис. 1. Каменный топор из Надьбани
Fig. 1. La hache de pierre de Nagybánya

fúrású nyéllyuk szakít meg. Ezt a bordát mindkét oldalon sekély árkolás szegélyezi. Ugyanilyen sekély árkolást látunk a balta elő- és hátlapjának mindkét szélén, de csak a válltól az éléig. Ez az árkolás a váll táján átmegy a keskeny oldalakra s itt találkozik egyik a másikkal. Ugyanitt a nyakból enyhén kiemelkednek, helyesebben a keskeny oldalak megvállasodnak (1. kép).

Színe fekete, akárcsak a szamosújvári, gömbszelvényes fokú andezit fokosé.¹

Baltánk ebben a megjelenési formában idegen jelen-ség Erdélyben. A Fatjanovo-művelődési körbe tartozik. Velikoje Selo-ról (Jaroslavi kerület) idézhetünk egy

olyan baltát, amelyiknek a foka körül szintén borda-szerű duzzadás van.²

Egy Staroje Selo-ról származó, keleteurópai harci balta elő- és hátlapján ott látjuk a kiálló, bordaszerű gerincet,³ de ennek a tengelye nem egyenes, hanem kissé csónakosan hajlik meg.

Bjelaja Voloska-ról (Kazán kerület) is idézhetünk egy keleteurópai típusú harci baltát, amelyiken csak fent találjuk meg a bordát.⁴

A. Äyräpää⁵ még egy olyan keleteurópai s az I. csónakalakú baltatípust képviselő példányt közöl, amelynek csak az egyik lapján találjuk meg a tetőgerincszerű bordát, ennek folytonosságát csak a kerek nyéllyuk szakítja meg. Nyaka enyhén ívelt, nyéllyuka mindkét végén bekap egy kissé s ez a vonása emlékeztet a hasonló nyéllyukkezelésű réz és bronz harci baltákra. Vele rokon egy Esbo-i (Finnország) porfirbalta.⁶

Csónakosan hajlik meg a tengelye egy az egykori kazáni kerületbeli Taja-ban lelt harci baltának is, amelyik fent és lent egyaránt bordás, éle azonban kiugrik a fegyver testéből.⁷

A Vitebsk kerületi Bočaikovo-ról való, csónakosan meghajló tengelyű, keleteurópai típusú harci baltának csak a foka körül találjuk meg a kiemelkedő bordát.⁸

Idézhetünk még harci baltákat Smjela környékéről (kievi kerület),⁹ Varvarovka-ról (Dnyepropetrovzszk kerület),¹⁰ a Voronyezs kerületbeli Devicy-ről, amelyik elől-hátul bordás.¹¹ Arne Äyräpää Kiev környékére teszi keletkezésük középpontját, innét mentek a keleti Baltikumba, Finn- és Svédországba, és pedig a csónakalakú balták korának a vége felé.¹² Használati idejük A. Äyräpää véleménye szerint, a közép-kubáni periódus közepe tájára és késő felére tehető.¹³

Sprockhoff egy Polszen-en (Angermünde kerület)¹⁴ és egy Barth-on (Franzburg—Barth kerület)¹⁵ lelt rokonpéldányt a folyosós sírok korába helyez.

A sziléziai Zimkovitz-ról (Münsterberg kerület) is említhetünk egy rokon harci baltát, amelynek alsó és felső lapján a nyéllyuktól egy-egy sekély csatorna indul az él felé, az oldallapok közepén pedig egy-egy sekélyen határolt borda vonul a fok aljától az él felé, de azt nem éri el. Tengelye egyenes.¹⁶

Galiciában gömbalakú amphorával, Középeurópa keleti felén zsinegdíszes kerámiával lelték együtt.¹⁷ Hogy az első példányok szarvasagancsból készültek volna és az ezek hatása alatt keletkezett rézpéldányok hívták volna életre ezeket a harci baltákat, mint Äyräpää véli,¹⁸ még bebizonyításra vár. Rézbaltáink és csáká-nyaink más típuskörbe tartoznak.

¹ A szamosújvári állami gimnáziumban A4. ltsz. alatt.

² *Europaeus*, A., Über die Streitaxtkulturen in Russland. ESA 8 (1934) 1—159., vö. 17., 7. sz.

³ Uo. 21., 10. sz.

⁴ Uo. 29., 17. sz.

⁵ Uo. 29., 16. kép.

⁶ SMYA 32 (1922) XIV. t. 3.

⁷ ESA 8 (1934) 31., 20. sz.

⁸ Uo. 34., 24. sz.

⁹ Uo. 62., 55. sz.

¹⁰ Uo. 62., 57. sz.

¹¹ Uo. 69., 71. sz.

¹² Uo. 42.

¹³ Uo. 75.

¹⁴ Die nordische Megalithkultur. XXVII. t. 4.

¹⁵ Uo. 8. sz.

¹⁶ Schlesiens Vorzeit 3 (1881) 20., 66. kép.

¹⁷ ESA 8 (1934) 42.

¹⁸ Uo.

Nem lesz érdektelen megemlíteni a besztercenaszód-megyei Csépanról (Cepan) egy palaszürke homokkőből készült harei baltatörredéket, amelyet az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tára IV. 2338. ltsz. alatt őriz. Csónakalakú lehetett, foka félovális, nyaka felett kidomborodik s ezzel rokontörökvést árul el a nagybányai stb. balták bordaképzésével, de csak bizonyos megszorítással, mert különben a kifejezetten csónakalakú balták csoportjába tartozik.

A nagybányai balta anyaga, Balogh Ernő meghatározása szerint, andezit, Török Zoltán véleménye szerint kvarcos homokkő. Mindkét anyag szálában van meg Nagybánya környékén, a balta tehát nem behozott holmi, hanem helyben készült, éspedig vagy délorosz-

kaukázusi minta után helybeli, őslakos számba menő egyén kezéből került ki, vagy pedig egy kelet felől, valószínűleg a Borgói, vagy pedig a Radnai szoroson át Északerdélybe hatoló művelődési és egyben népi hullám képviselői hozzatták magukkal e balta prototípusát, alakjának, kidolgozásának emlékét, s új telephelyükön maguk állították elő azt az új hazájukban kéznél levő anyagból. Ez utóbbi feltevést alátámasztó leletek egyelőre még a földben rejtőznek.

Eszköz, vagy pedig fegyver volt-e a nagybányai balta? Egész jellege a fegyver volta mellett szól.

Roncsolásának okai ismeretlenek. Ezek a roncsolások régi keletűek, felületük bizonyos fokú patinásodást mutat.

Roska Márton

DAS STEINBEIL VON NAGYBÁNYA (BAIA-MARE, KOM. SZATMÁR)

Auszug

Das Beil, ein Einzelfund, wurde nach E. Balogh aus Andesit, nach Z. Török aus quarzhaltigem Sandstein geformt. Dieses Rohmaterial befindet sich in situ in Nagybánya, unser Steinbeil wurde also hier verfertigt,

uzw. nach ukrainisch-kaukasischen Vorbildern. L: 13,1 cm. Unser Beil gehört dem Fatianovo-Kulturkreise an.

M. Roska

ADATOK AZ ERDÉLYI SZKÍTAKORI LELETEK KÉRDÉSÉHEZ

A Román Népköztársaság területéről előkerült s a szkítáknak tulajdonított szórvány és sírleletek a román és a magyar kutatók figyelmét egyaránt korán magukra vonták.¹ A román kutatók a külföldi szakemberekkel együtt a szkíták anyagi műveltsége emlékeinek tekintették mindazokat a jellegzetes leleteket, melyeknek analógiái ismeretesek voltak a klasszikus szkíta műveltség köréből, a Szovjetunió területéről. A Román Népköztársaság területén való előfordulásukat i. e. az első évezred közepe táján történt szkíta betöréssel magyarázták. A legújabb kutatások eredményei a Román Népköztársaság területén előkerült szkíta jellegű leleteket új megvilágításba helyezik s a szovjet kutatóknak az európai ún. szkíta műveltség kialakulására vonatkozó megállapításait támasztják alá.²

A magyar szakemberek az erdélyi szkíta műveltség

emlékeit a magyarországi emlékekkel szoros összefüggésben tárgyalták s tekintettel az emlékek rokon jellegére, történeti, valamint kronológiai következtetéseiket is ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével tették meg.³ Fettich Nándor⁴ és Bottyán Árpád⁵ után Párducz Mihály⁶ Szentés—Vekerzugon végzett ásatásai, valamint összefoglaló közlései jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a Kárpát-medence szkíta műveltségére vonatkozó tárgyi ismereteink biztosabb alapokon nyugodjanak. A Kárpát-medence szkítakori leleteinek kronológiai, valamint etnikai meghatározását a legújabb szovjet⁷ kutatások döntően befolyásolják.

Az erdélyi szkíta emlékek szórvány leletként vagy ásatás útján sírokból került elő. V. Párvan,⁸ I. Nestor⁹ és Roska Márton¹⁰ összefoglaló munkái után legújabbban H. Crișan¹¹ közli a szkíta jellegű erdélyi lelőhelyek

¹ A szkíta kérdés részletes irodalmát Erdélyre vonatkozólag D. Popescu közli Problema seitorilor din Transilvania in opera lui V. Párvan [SCIV 9 (1958) 9—32] című tanulmányában.

² Uo. 30—31.

³ Párducz M., Arch. Ért. 82 (1955) 157—161.

⁴ Fettich, N., Bestand der skytischen Altertümer Ungarns. (Berlin 1931).

⁵ Bottyán Á., Szkíták a Magyar Alföldön. Rég. Füz. 1 (1955).

⁶ Párducz M., i. m. 3. j.

⁷ Мелюкова, А. И. (Meliukova, A. I.) К вопросу о памятниках скифской культуры на территории Средней Европы. СА 22 (1955) 249—253.

⁸ Párvan, V., Gética, o preistorie a Daciei. (București 1926) 7—40.; Dacia 1 (1957) 57—.

⁹ Nestor, I., Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. BRGK 22 (1932) 141—151.

¹⁰ Roska, M., Der Bestand der skytischen Altertümer Siebenbürgens. ESA 11 (1937).

¹¹ Crișan, I. H., Mormintul scitic de la Șaros-Sonde. Din activitatea științifică a Muzeului Rai. Mediaș 3 (1956) 60—64. — A Roska által felsorolt lelőhelyek jegyzékében nem szerepel a Blaj—Balásfalván 1938-ban feltárt négy csontváz sír (edények, 8 bronz nyílhegy, 2 csont nyílhegy, 1 arany hajkarika, 1 vaslándzs); Moga, M., Noi descoperiri scitice. Apulum 1 (1939—1942)

72—78. — Cipău—Maroscsapó újabb hét csontváz sír (1 akinakes, 1 szarvascsont zabla, hajkarika és edények); Posmuș—Paszmós, valószínű sírből 1 bronztör, 2 nyílhegy; Dănilă, St., Descoperiri scitice de la Posmuș. Activitatea muzeelor Cluj 1956. 81—85. — Șaros—Sonde—Magyarsáros, csontváz sír, (1 akinakes, 5 bronz, 17 csont, 1 vas nyílhegy, 1 vaskés, 1 bronz rozetta, 1 bikonikus agyagedény); Cristești—Maroskeresztúr 9 csontváz sír (kúpos hajkarikák, agyagedények). Az egyik sír mellékletei: 1 bikonikus nagy edény, 1 perem fölé emelkedő fülű edény, 1 vaskés, 1 vas zabla, 8 füles bronz pityka, a kolozsvári múzeumban. Ugyanebből a sírből 2 akinakes, bronz-, csont- és vasnyílhegyek, 1 vas csákány a Tîrgu-Mureș—marosvásárhelyi múzeumban.; Székely Z., Raport despre săpăturile executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe in anul 1957 (sajtó alatt). Ciombrud—Csombord csontváz sírrok: SCIV 9 (1958) 147. — Bratei—Baráthely csontváz temetkezésből 1 akinakes és 1 büttyökkel ellátott bikonikus edény a Medias—Medgyesi múzeum gyűjteményében. Sf. Gheorghe—Sepsiszentgyörgy csontváz női sír (bronz és vas karperecek, kéthurkolású ívfibula, füles bronz korong, 1 bronz szarvas, 1 bronz hajkarika, pávaszemes üveggyöngyök, grafit és borostyán gyöngy, a Sf. Gheorghe—sepsiszentgyörgyi múzeum gyűjteményében.; Székely, Z., Raport despre săpăturile executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe in anul 1958 (sajtó alatt).

jegyzékét. A Román Népköztársaság területén előkerült szkíta emlékműnek a kritikai értékelését legújabbban D. Popescu¹² kísérte meg elvégezni.

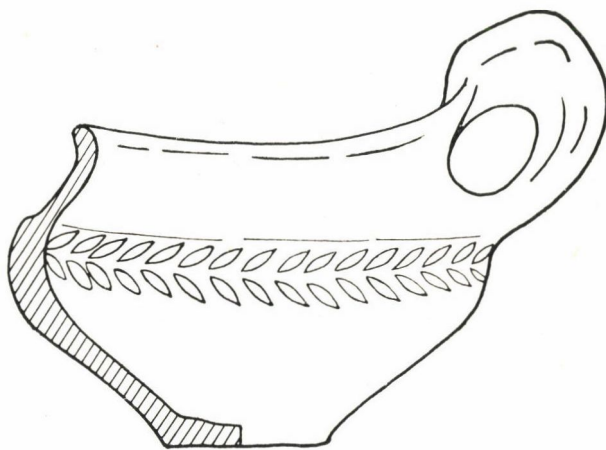
Az erdélyi leletanyagnak a helyi őslakosság, valamint az iráni szkíta műveltséghez való kapcsolataira a kutatók már több ízben rámutattak. A magunk részéről csak egyes részletkérdések megvilágítására törekszünk, főképp a szentes—vekerzugi és az erdélyi szkíta jellegű leletek között fennálló kapcsolatok alapján. Végső következtetéseket levonni még túl korai volna, mivel az erdélyi és a magyarországi koravaskori, valamint a szkíta jellegű emlékek közötti kapcsolat még nem eléggé tisztázott. A Kárpát-medencében a szkíta kérdést az erdélyi, valamint a magyarországi koravaskor alaposabb ismerete, továbbá annak a ténynek a tisztázása nélkül, hogy ebben a térségben igazi vagy csak szkíta kultúrájú nép jelenlétével kell-e számolnunk, véglegesen nem lehet megoldani.

Az erdélyi ún. szkíta emlékmű tanulmányozásánál elsősorban a sírok mellékletei jönnek számításba s azután a szórvány leletek. Aránylag nagyon kevés a szakember által feltárt s pontosan megfigyelt temetkezések száma. A szkítakori sírok anyagára vonatkozó észrevételeinket a következő szempontok figyelembevételével tesszük meg: 1. temetkezési rítus, 2. sír kerámia, 3. a sírok egyéb mellékletei, 4. a szentes—vekerzugi csoporttal való kapcsolatai, 5. kronológiai és etnikai következtetések.

1. Az egyöntetű megállapítás az, hogy Erdélyben általában a Ny—K irányú nyújtott csontvázaz temetkezés volt szokásban az ún. szkíta műveltség hordozóinál. A Tîrgu-Mureş—marosvásárhelyi hamvasztásos sírt Kovács István¹³ is feltételelesen sorolja a szkíta temetkezések közé. A Gimbaş—Marosgombás, Aiud—Nagyenyed, Lopadea Ungureasca—Magyarlapád temetőinek hamvasztásos sírjai nem szkíta jellegűek,¹⁴ akárcsak a Teiuş—tövisi hamvasztásos sírok,^{14a} melyeket Horedt is preszkítának tart. A Cristeşti—maroskeresztúri szkíta temető területét 1957-ben több kutatóval átkutattam s a már feltárt sírok anyagát is átvizsgáltam. Egyetlen egy hamvasztásos sír sem került elő, s az utóbbi időben ismeretessé vált szkíta sírok (Bratei—Baráthely, Sf. Gheorghe—Sepsiszentgyörgy)^{14b} is mind csontvázaz temetkezések voltak. Eddigi megállapításaink alapján tehát Erdélyben szkíta jellegű hamvasztásos temetkezésről nem beszélhetünk, a csontvázaz temetkezések is mind síkföldiek, nem pedig halmosak. Cipău—Maroscsapóról¹⁵ és Cristeşti—Maroskeresztúrról ismerünk vas zablát szkíta jellegű sírból, azonban kimondottan lótemetkezések sír még nem került elő. Tehát a temetkezési rítus különbözik a szovjetunióbeli temetkezési formától, valamint a szentes—vekerzugitól.

A temetkezési szokás után ítélve egy olyan népelemmel kell számolnunk, mely a koravaskor késői fázisában a csontvázaz temetkezési szokást használta. Az erdélyi koravaskori temetkezési szokásokat csak nagyon kis mértékben ismerjük. A Román Népköztársaság más területéről Zimnicea-ról¹⁶ és Stoicani-ról¹⁷ csontvázaz temetkezésű koravaskori temetők ismeretese. Erdélyben a Noa-műveltség hordozóinak csontvázaz temetkezésein kívül a következő helyekről ismert csontvázaz temetkezések sorolhatók a koravaskorba: Sf. Gheorghe—Sepsiszentgyörgyön a gémvári őstelepen egy koravaskori csontvázaz nyújtott temetkezés került elő, melynek melléklete egy behúzott peremű, bütyökkel díszített tál volt,¹⁸ Sf. Gheorghe—Sepsiszentgyörgy közelében az Olt balpartján levő Bedeházi malom melletti őstelepen 1958-ban 60 cm mélységben egy Ny—K

tájolású csontvázaz sírt találtak a munkások, melynek a fejénél kis edény volt. A sírt szétbontták s így pontosabb megfigyelést nem lehetett végezni. A sötétbarna, kézzel készített 6 cm magas egyfűlű edény vállán fenyőág-szerű benyomott díszítés van. A vállon nyugvó fül perem fölé emelkedik s a tetején kis lapos dudor van. A temetkezés a koravaskorba tartozik (1. kép). Az Aiud—enyedi múzeum Gimbaş—Marosgombásról egy leltári szám nélküli, kiemelt csontvázaz sírt őriz, melyet Roska szkítakorinak tart. A sír valószínűleg azonos a Roska által közölt 1. sz. sírral,¹⁹ csak kevesebb a melléklete. A jelenlegi mellékletei: két perem fölé emelkedő fűlű edény, a fülek tetején kis dudorral, egy vas csákány, két háromlélű bronznyílhegy, egy tokos bronzlándzsza. Az edénytípus alapján a temetkezést nem tartom szkítakorinak, hanem a Bedeházi sírral egykorú koravaskorba tartozónak s mindkettőt a koravaskor elejére, illetve középső szakaszára keltezem. A Reci—rétyi ásatások alkalmával a Telek nevű helyen a koravaskori hamvasztásos sírok mellett egy részleges csontvázaz temetkezés

1. kép. Sf. Gheorghe—Sepsiszentgyörgy, Bedeházi malom
Рис. 1. Сф. Георге—Шепсисентдьердь, бедехазская

мельница
Fig. 1. Sf. Gheorghe—Sepsiszentgyörgy, Moulin de
Bedeháza

maradványai is felszínre kerültek; számos edény és egy őrlőkö melléklettel. A sír tájolása ÉNy—DK-i volt. Ezek a tények arra indítanak, hogy az erdélyi szkíta csontvázaz temetkezési rítust a hazai koravaskori lakossággal hozzuk kapcsolatba.

2. A sírok kerámiai melléklete több típust képvisel s korong nélkül készültek: 1. kettős csonkakúp alakú bütykös edények, 2. füles csészék, 3. behúzott peremű bütykös tálak, 4. virágcserep alakú bütykös edények.

A kettős csonkakúp alakú bütyökkel díszített edények a hazai koravaskor kerámiájának a formáit mutatják. Ezeknek az előképeit ismerjük a Magyar Autonóm Tartomány néhány megásott koravaskori telepéről (Reci—Réty, Porumbenii Mari—Nagygalambfalva, Singeorgiu de Padure—Erdőszentgyörgy). A koravaskori edények hengeres nyaka ennél a szkítakori típusnál általában törés nélkül folytatódik a hasi részen s a lapos bütykök a méhkaszerű, egyenes peremű, koravaskori edények bütykeit utánozzák.

¹² Popescu, D., i. m.

¹³ Kovács I., Dolg 6 (1915) 257—278.

¹⁴ Roska, M., i. m.

^{14a} Horedt, K., Cercetările arheologice din Reg. Hoghiz, Ugra si Teiuş. Mat. Arh. 1 (1953) 813.

^{14b} L. a 11. jegyzet.

¹⁵ Székely, Z., Contribuție la cronologia epocii bronzului în Transilvania. SCIV 6 (1955) 7. kép 7.

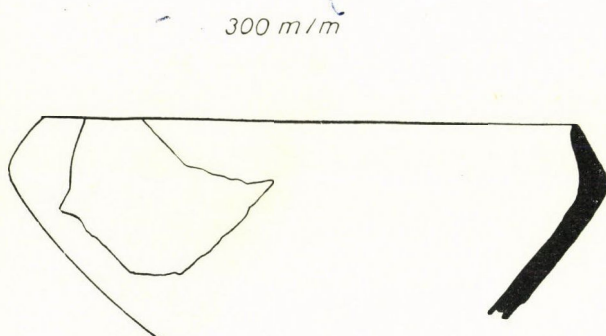
¹⁶ SCIV 1 (1950) 94.

¹⁷ Petrescu—Dimbovia, M., Cimitirul hallstattian de la Stoicani. Mat. Arh. 1 (1953) 201.

¹⁸ A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője 3 (1902) 17—18.; Székely, Z., Asezarea preistorică de la Gémvára (sajtó alatt).

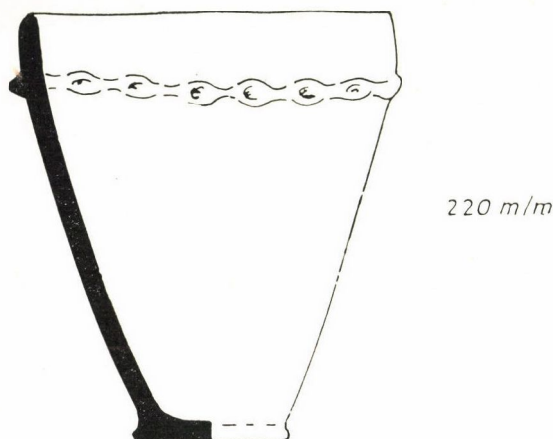
¹⁹ Roska, M., i. m.

A füles csészék egyenes vagy enyhén kihajló pereműek, a fül vagy a peremből indul ki, vagy pedig a perem fölé emelkedik. Néha a fül tetején hengeres kis bütyök van. Ezeknek a csészéknek az eredete is a koravaskorba nyúlik vissza. Füles kis csészék ismeretese a koravaskorból (Porumbeni Mari—Nagygalambfalva, Reci—Réty) s a fülek tetején levő bütyök fejlődését nyomon követ-

2. kép. Reci—Réty, tál koravaskori temetkezésből
Рис. 2. Реци—Рети, миска из захоронения раннего железного века

Fig. 2. Reci—Réty, Plat du cimetière du premier âge du Fer

3. kép. Orasul Stalin—Sztálinváros (Brassó). Agyag-edény a Noa műveltséghez tartozó csontvázazs sírból
Рис. 3. Орашул Сталин—Сталинварош (Брашшо). Сосуд из скелетного захоронения, относящийся к культуре Ноа
Fig. 3. Orasul Stalin—Sztálinváros (Brassó). Vase d'argile livré par la tombe à squelette, appartenant à la civilisation de Noa

hetjük a Nicoleni—székelyszentmiklósi Noa-műveltség körébe tartozó bütyökkel ellátott füles edények alapján.^{19a} Ezek a bütykös fülű edények különböznek az ukrainai szkíta füles csészéktől s a helyi őslakosság kerámiájának körébe tartoznak. A behúzott peremű bütykös tálak előképeit szintén a hazai koravaskor kerámiájá-

ban találjuk meg. A Cristești—maroskeresztúri szkítakori temető egyik sírjából került elő egy behúzott és facetált peremű tál. Ennek a tálnak a pontos analógiáját ismerjük a Reci—rétyi koravaskori település kerámiái anyagából (2. kép).

A virágcserep alakú s a perem alatt bütyökkel és ujjbenyomásokkal ellátott edény eredete — ilyen került elő a Cristești—maroskeresztúri temetőből is — szintén a koravaskorba nyúlik vissza. Hasonló edényt őriz az Orasul-Stalin—Sztálin városi (Brassó) Tartományi Múzeum 221. leltári szám alatt (3. kép), mely egy Noa-művelődéshez tartozó csontvázazs temetkezésből a város területén került elő. Egyenes peremű, bütyökkel és ujjbenyomással díszített edényeket ismerünk egyébként a Hallstatt-korból a Magyar Autonóm Tartomány területéről Singeorgiu de Padure—Erdőszentgyörgy Vár nevű helyen levő őstelepről.

A fentebb felsorolt főbb típusokon kívül a Cristești—maroskeresztúri temető szolgáltatott még kettős csontkúp alakú, valamint hengeres nyakú, füles, egyenes vagy enyhén kihajló peremű, kihasasodó, laposfenekű edényeket is. Az egyiknél a perem alatt a hengeres nyakon körbefutó árkolások, egy másiknál a vállon két kis szalagfűl szolgál díszítésül. Ez utóbbi analógiáját a Reci—rétyi koravaskori telepről ismerjük.

A Roska által szkítakorinak közölt kétfülű, bütykös fazekat nem tartjuk a szkítakorba tartozónak.^{19b} Ez az edény a Noa-műveltséghez tartozik, mely Erdélyben átmenetet képez a késő bronzkor és a kora vaskor között s eredete az erdélyi Wietenbergi műveltséggel függ össze.^{19c}

A fentiek alapján a sírok kerámiái anyaga a helyi őslakosság hagyatékának tekinthető és semmi kapcsolata sincs a szkítákkal. Erre a megállapításra jutott a Tirgu Mures—marosvásárhelyi szkíta temető kerámiái anyagának az alapján Kovács István²⁰ és I. Nestor is.²¹

3. A férfi sírok mellékletei általában a következők: szív alakú markolatvassal ellátott török, harci csákány, nyílhegyek, vaslándzsa, vaskés, néha zablá és az ún. tegezdiszek. A két- vagy egyélű török markolata vagy sima, vagy pedig antennászerű nyúlvány zárja le. A Cristești—maroskeresztúri temető gazdag férfi sírjában mindkét típus együtt került elő. Ezeknek a töröknek a kialakulásával már sokan foglalkoztak.²² Összevetve a szovjetunióbeli típusokkal,²³ különösen az antennás típust szkíta hatású belföldi készítménynek tartjuk, melynek előképét a helyi koravaskor kellett hogy szolgáltatassa, utalunk a Șimlău-Silvaniei—szilágysomlyói antennás kardra.²⁴ A Doboli de Jos—aldobolyi antennás kard is ezt a tényt látszik megerősíteni.²⁵

A vascsakányok mellett a másik jellegzetes fegyvertípus a különböző formájú bronz-, vas- és csontnyílhegyek. Ezeknek az analógiáját a Szovjetunó szkítakori nyílhegyei között találjuk meg. A különböző típusú nyílhegyek, melyek a Szovjetunó területén más és más évszázadra jellemzőek²⁶ az egyik Cristești—maroskeresztúri sírban mind együtt kerültek elő. E szerint ezeket Erdély területén egyidőben használták. Ez a tény szkítakori hatásra mutat s helyi gyártmányoknak kell tekintenünk. Az ívelt hátú kések hallstatti eredetűek. Vaszablát preszkíta sírból Cipău—Maroscsapóról,²⁷ kimondottan szkíta jellegű sírból pedig Cristești—Maroskeresztúrról ismerünk.²⁸ Ezek eredetének a kérdése még vitás, mivel a hallstattkori bronz raktárleletből ismert zablá-

^{19a} Székely, Z., Raport despre... 1958. (Sajtó alatt.)

^{19b} Roska, M., i. m. 198., 29. kép.

^{19c} Nestor, I., i. m. 143—144., 480—481., 580. j.; Horedt, K., i. m. 805—888.; Székely, Z., Contributie... 825.

²⁰ Kovács I., i. m. 277—278.

²¹ Nestor, I., i. m. 143—144.

²² Ginters, W., Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland. Vorgesch. Forschungen 2 (1928); Botlyán Á., i. m. 43—44.

²³ Либеров, П. О., (Liberov, P. O.) Хронология памятников Поднестровья скифского времени. Вопросы скифосарматской археологии. (1952).

²⁴ Vezető a régészeti gyűjteményben. (Bp. 1938).

²⁵ Fettich N., Az aldobolyi kard koráról. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. (1928) 353.

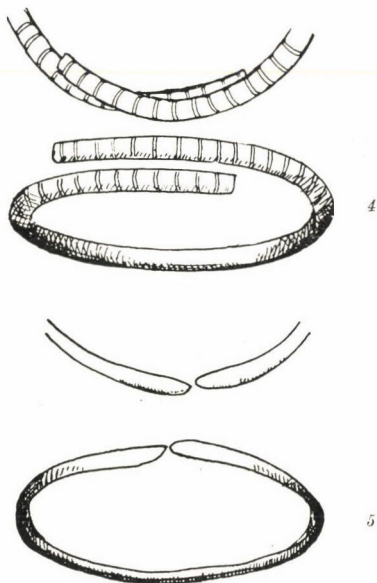
²⁶ Liberov, P. O., i. m.

²⁷ Székely, Z., Contributie... 858., 7. kép 6.

²⁸ Crișan, I. H., i. m. 64.

tagok más típusúak, így pl. a Belin—bölöni²⁹ zablatag, mely ezekkel nem mutat rokonságot.

A sírok leletanyagához tartoznak még a bronz-tükrök, a pitykék, az ívfibulák, a több füllel ellátott bronzkarikák, kúpos végű függők, rovátkolt nyitott vagy egymásra futó végű bronz karperecek, színes pávaszemes paszta, üveg és borostyán gyöngyök. Ezek hallstatti, illetve görög előképekre vezethetők vissza.³⁰ A szkíta tükrökkel legutóbb Párducz foglalkozott,³¹ ezeknek, valamint a színes pávaszemes pasztagyöngyöknek görög eredete nem képezi vita tárgyát s egy részük készítési helye valószínűleg Olbia.³²

4—5. kép. Sf. Gheorghe—Sepsiszentgyörgy. Bronz karperecek szkítakori női sírból
Рис. 4—5. Сф. Георге—Шепшисентдьердь. Бронзовые браслеты из женской могилы скифского времени
Fig. 4—5. Sf. Gheorghe—Sepsiszentgyörgy. Bracelets de bronze livrés par une tombe féminine de l'époque scythe

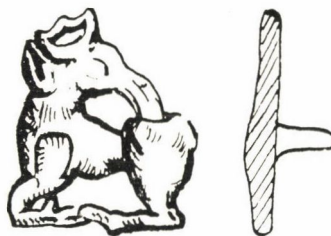
A nyitott vagy egymásra hajló végű, rovátkolt díszítésű bronzkarperecek a helyi Hallstatti korra mutatnak. Ennek a bizonyítására elég, ha idézzük a Magyar Autonóm Tartomány területéről a Várgyis—Vargyason talált temetkezés³³ vagy a Bancu—csíkbánkfalvi, Singeorgiu de Padure—erdőszentgyörgyi, Căpus—mezőkapusi és Zagon—zágoni raktárleletek karpereceit.³⁴ Az Sf. Gheorghe—sepsiszentgyörgyi temetkezésnél mindkét típus előfordult (4—5. kép). A láblemez egy hurkolású, valamint a láblemez nélküli kéthurkolású ívfibulák mint a Proștea Mița—kisekemezei³⁵ és a Sf. Gheorghe—sepsiszentgyörgyi is a helyi koravaskori lakosság kultúrhagyatékának tekinthető.³⁶

A magyarországi szkíta ékszerek, illetve dísz tárgyak között szerepelnek az aranszarvasok; ezek Zöldhalompusztán és Tápiószentmártonon hamvasztásos sírokból kerültek elő.³⁷ Ilyen típusú szarvasábrázolást aranyból az erdélyi leletanyagból nem ismerünk. A Sf. Gheorghe—sepsiszentgyörgyi sír mellékletei közül került elő egy kis bronzszarvas, mely összefüggést mutat a fenti arany-

szarvasokkal mind stílári kiképzés, mind használati alkalmazása szempontjából (6. kép).

A bronz szarvasalak fejét hátrafordító, lábait törzse alá húzó nyugvó szarvast ábrázol. Az első és hátsó comb körvonalai élesen kiemelkednek, akárcsak a fület és az agancsot ábrázoló vonalak, melyek egy-egy bevágással vesznek körül. Az agancsot egy kettőskarélyú félkör, a szemet egy beponcolt kör s a száját egy mélyített vonal jelzi. Az állat az orrával a hátsó combjához kapcsolódik. Ez a megoldás technikai szempontból vált szükségessé és megerősítésre szolgál. A farkat egy kis dudor képviseli. A hátsó részen az első és a hátsó combhoz kapcsolódó kis vízszintesen elhelyezett fül van, mely felerősítésre szolgált. Az öntött szarvas méretei: $2,4 \times 2,7$ cm. A felerősítésre szolgáló fül $1,5 \times 1$ cm. Az öntvény átlagos vastagsága 3 mm. Jobb fenntartású, mint a sírból előkerült többi bronz tárgy. A kidobott földből került elő s így a sírban levő eredeti helyzetét nem lehetett megállapítani.

A szarvasalak ábrázolása művészi, zárt egységet képvisel s állatküzdelmi jelenettel való kapcsolatát nem akarjuk taglalni. Az eddig ismert ilyen típusú öntött bronz szarvasábrázolások között³⁸ művészi szempontból az első helyen áll. A szarvas szemének a kiképzése a Doboli de Jos—aldobolyi kard állatfigurái szemének beponcolt körével egyezik,³⁹ akárcsak a végtagok széles síkon történt ábrázolása. Művészi felfogás szempontjából

6. kép. Sf. Gheorghe—Sepsiszentgyörgy
Рис. 6. Сф. Георге—Шепшисентдьердь
Fig. 6. Sf. Gheorghe—Sepsiszentgyörgy

ból a zöldhalompusztai aranszarvasval mutat rokonságot s a stílusbeli eltérések a különböző technikájú készítési módra vezethetők vissza. Előképe a görög művészet körében keresendő, amit különösen az agancsok peltaszerű ábrázolása bizonyít. Anyagának jobb minősége alapján arra lehet következtetni, hogy míg a sírlelet többi bronz tárgyai helyi gyártmányúak, ezt valamelyik görög városban, valószínű Olbiában készítették.

A bronz szarvasnak a csontvázban lévő előfordulása arra mutat, hogy ez a szarvasábrázolás az erdélyi csoportnál is használatban volt, nemcsak a magyarországi csoportnál, mely a hamvasztásos temetkezést alkalmazta. Hogy milyen totemisztikus vagy más jelentősége volt, a mai ismereteink alapján erre választ nem tudunk adni. Női sírban való előfordulása arra mutat, hogy nemcsak pajzsdíszként használták,⁴⁰ hanem esetleg társadalmi megkülönböztetésre is mutat. Ez a feltevés annál inkább elfogadható, mivel ennek a temetkezésnek a leletanyaga a többi eddig ismert női sírhoz viszonyítva, eléggé gazdag volt.

4. Az erdélyi ún. szkíta leletanyagának a magyar-

²⁹ Roska M., A Székelyföld őskora. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. (1928) 47. kép.

³⁰ Botlyán Á., i. m. 58—60.

³¹ Párducz M., Arch. Ért. 85 (1958) 58—64.

³² Uo.

³³ Székely, Z., Contributie... 9. kép 5.

³⁴ Roska M., A Székelyföld... 48, 49, 53, 56. kép.

³⁵ Roska, M., Der Bestand... 13. kép.

³⁶ Kovács I., i. m. 273—274.

³⁷ Fettich N., Arch. Ért. 41 (1927) 138—145.; Ua., A zöldhalompusztai szkíta lelet. AH 3 (1928).

³⁸ Fettich N., Arch. Ért. 41 (1927) VI. t.

³⁹ Fettich N., Az aldobolyi... 1. kép.

⁴⁰ Fettich N., A garesinovi szkíta lelet. AH 15 (1934) 30.

országi szentes—vekerzugyi kapcsolatait a sírokban talált tárgyak formái hasonlósága eléggé mutatja. Így az ívfibulák, a kúpos végű függők, a kerek keresztmetszetű rovátkolt, nyitott és egymásrafutó végű karperecek, a pávaszemes üveg- és borostyángöngyök. A fegyverek közül pedig a vastörök, a kések, a vascákány és a nyílhegyek. Ezt a szoros kapcsolatot különösen a Sf. Gheorghe—sepsiszentgyörgyi sírlelet tárgyai mutatják, melynek minden darabjára a pontos analógiát a szentes—vekerzugyi temető sírjainak a mellékletei között találjuk meg. Egyetlen elütő dolog a temetkezési szokás, ami a két terület lakosságának etnikai különbségére mutat. A két csoport közötti szoros kapcsolatra Párducz is utal.⁴¹ Párducz megállapításait az erdélyi leletanyagra vonatkozólag elfogadjuk, csak a temetkezési rítusra való véleményét kívánjuk módosítani, ugyanis a hamvasztásos temetkezési szokást, valamint a lócsontvázaz temetkezést eddig még nem látjuk beigazoltnak. A közös jellegű leletanyag arra mutat, hogy a két terület egy művelődési kör kisugárzásának a hatása alatt állott, azonban a különböző etnikai összetételű lakosság más és más temetkezési szokást őrzött meg, illetőleg vett át. A Szentes—Vekerzugon temetkező nép többségű,⁴² viszont Erdélyben az egységes temetkezés nem mutat etnikai rétegződésre.

5. Ami a kronológiai és etnikai következtetéseket illeti a szakemberek véleménye megoszlik. A leletanyagban a hallstatti kerámia, az ívfibulák, a karperecek, az antennás kard, illetve török előfordulása arra mutat, hogy leletanyagunk korát a koravaskor végére kell tegyük.⁴³ Ezt a kormegállapítást különösen a két hurkolású ívfibulák támasztják alá, melyek a koravaskor második felére jellemzőek. Kovács István a Tirgu Mures—marosvásárhelyi temetőt egy helyi elszigetelt műveltség hordozói hagyatékának tekinti.⁴⁴ A Cristesti—maroskeresztúri temető alapján, mely közvetlenül Tirgu Mures—Marosvásárhely mellett fekszik, ezt a megállapítását helyesbí-

teni tudjuk s a helyi, valamint a szkíta jelleget vissza-tükröző leleteket egy, az egész Erdélyben elterjedt műveltséghez tartozóknak kell tekintenünk. Ez a műveltség visszatükrözi a görög, valamint a szkíták anyagi kultúrájának a hatását, ami különösen a fémművességi termékeken látszik. A fémtükrök, valamint a fegyverek görög—szkíta eredetűek, melyek jórésze Erdélyben készülhetett. A fémtárgyak egy másik része, mint az ívfibulák, karperecek és a kerámia a helyi műveltség hatására mutatnak.

A fentiek alapján a helyi őslakosságra gyakorolt görög—szkíta kultúrhatásra, esetleg etnikai kapcsolatra kell gondolnunk. Az etnikai kapcsolatok a kutatások eredményeinek mai állása szerint még nem tisztázottak s a szakemberek véleménye sem egységes. Ezt a tényt látszik igazolni a szovjet,⁴⁵ a román⁴⁶ valamint a magyar országi⁴⁷ szakemberek álláspontja. Szkíta vagy pedig szkíta kultúrájú nép kultúrhatásával vagy esetleg etnikai kapcsolatával kell-e számolnunk, ez még egyelőre nyitott kérdés. Az erdélyi leletanyag a koravaskor trák őslakosságával is kapcsolatba hozható s így a Herodotos által említett agathyrsek,⁴⁸ akik a Mures—Maros vidékét lakták a trák népességhez is tartozhattak, amit a trák-kokhoz hasonló szokásaik is megerősíteni látszanak.⁴⁹ Ezzel a kérdéssel már sok kutató foglalkozott, legújában C. Daicovicu⁵⁰ s végleges eldöntése még a jövő feladata.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az erdélyi szkítákori kutatások eredményei még távolról sem oldották meg hazánk történetének ezt a homályos korszakát s amíg az erdélyi ún. szkíta anyag, valamint a koravaskor műveltségével való kapcsolatai nincsenek tisztázva, kielégítő feleletet nem lehet adni. A leletanyag alapján Erdély történetének ezt a korszakát az i. e. VI—V. századra tesszük s a IV. századba való átnyúlását tárgyi leletek nem támasztják alá.

Székelly Zoltán

ДАННЫЕ К ВОПРОСУ О ПАМЯТНИКАХ СКИФСКОГО ВРЕМЕНИ В ТРАНСИЛЬВАНИИ

Резюме

На основании результатов новейших исследований вопрос о памятниках скифского времени в Трансильвании нуждается в пересмотре. Автор статьи изучает трансильванские памятники со следующих точек зрения.

1. Погребения; это всегда захоронения с вытянутым костяком с западно-восточной ориентацией. Погребения с сожжением не скифского времени, и захоронения с коном отсутствуют. Погребальный ритуал совпадает с погребальным ритуалом трансильванского местного населения эпохи раннего железа.

2. Прототипы керамики, найденной в могилах, можно обнаружить среди керамики коренного населения.

3. Среди погребального инвентаря зеркала и бусы греческого происхождения, а происхождение остальных предметов коренится в местной культуре, некоторые же из них указывают на скифское влияние. Бронзовое изображение оленя, похожее на золотой олень из Тапиосент-мартона, было обнаружено в Сф. Георге—Шепписент-дьёрдь в могиле с женским скелетом. Это указывает, что эти олени имеют характер какого-то тотемного или

общественного отличия, и что их употребляли и в Трансильвании.

4. Памятники из Трансильвании проявляют самую тесную связь с сентеш—векерzugской группой находок, исключая погребальный ритуал. Объяснение этому надо искать в однородном составе населения.

5. Вопрос о памятниках скифского времени ни с хронологической, ни с этнической точек зрения еще нельзя считать решенным. Надо думать о культуре, возникшей среди местного населения в конце позднего железного века, отражавшей влияние излучения греко-скифской культуры. Этнические связи пока еще не выяснены. Нельзя точно знать, с чем следует считаться: с культурным влиянием или же с присутствием скифского населения или только с присутствием населения, имеющего скифскую культуру.

Окончательное разрешение скифского вопроса в Трансильвании зависит от результатов будущих исследований, и в настоящее время мнения специалистов по этому вопросу расходятся.

З. Секей

⁴¹ Párducz M., Arch. Ért. 82 (1955) 160.

⁴² Uo. 159.

⁴³ Fettich N., A garcsinovo... 38—39.

⁴⁴ Kovács I., i. m. 270.

⁴⁵ Melikova, I. A., i. m.

⁴⁶ Popescu, D., i. m.

⁴⁷ Párducz M., Arch. Ért. 82 (1955).

⁴⁸ Herodotos IV. 49.; Párvan, V., i. m.; Popescu, D. i. m.

⁴⁹ Herodotos IV. 104.

⁵⁰ Daicovicu, C., Steaua 5 (Cluj 1956) 113.

DÁK—SZARMATAKORI TEMETŐ ÉS TELEP HÓDMEZŐVÁSÁRHELY—KAKASSZÉKEN

1958 márciusában a Csongrádmegyei Útfenntartó Vállalat vezetősége bejelentette a Tornyai János Múzeumnak, hogy a Kakasszék—Gyógyintézet vasúti megállóhely közelében végzett földmunkák során csontvázas temetkezések kerültek elő. A területre kiszálva egy, már előzetesen bolygatott szarmatakori sírt tártam fel (ez 5. számot kapott a későbbiek során). A kedvezőtlen időjárás miatt, akkor a leletmentést nem kezdtük el, hanem későbbi időpontra halasztottuk.

A következő jelentést május közepén kaptuk a területről, amikor is Gardi József szakaszmérnök sírok-ból származó edényeket és fémleleteket küldött a Múzeumnak. Ennek alapján az ásatást 1958. május 19. és június 16. közötti időben elvégeztük.

A lelőhely Kakasszék—Gyógyintézet (Csongrád m.) megállóhelytől ÉNy-ra, mintegy 50 m-re, az egykori Kakasszéki-ér KNY-i irányú medrének D-i partján van. Itt egykor, a lakosok elbeszélése szerint, a Kenyér-vágó, vagy Kenyérváró halom állott. A halomnak ma már nyoma sem látszik. A lelőhelytől cca 800 m-re É-ra, az ér másik partján van a Kakasszéki Gyógyintézet. A feltárási helyétől cca 70 m-re, az érpart kiugró fokán áll Ambrus István tanyája.

Az ásatást az útépités vonalában kezdtük el, a még érintetlenül maradt partrészen, azon helyeknek közelében, ahol az útépitők az utóbb beküldött leleteket megtalálták: Két első felületünk nem hozott eredményt, csupán az egymással párhuzamosan húzott kutatóárkaink eredményezték néhány temetkezés feltárását. Egyidejűleg minden esetben kibontottuk az útépitő munkások által talált sírokat, hulladékgödöröket is (1. kép).

A temető és telepjelenségek leírását az alábbiakban végezzük el:

1. *sír.* Igen nagyméretű, ovális alakú gödörben apróra tört emberi és állati csonttöredékek voltak. Egyes csontokra vörös festékszemcsék tapadtak. A gödör Átm.¹ $2,4 \times 1,05$ m, iránya: É—D. Anyagában találtuk a

1. vascsat töredéket. Csatrésze ovális, tülje vaskos, hengeres. A szíjszorítólemez trapéz alakú. Ezt poncolt, szabálytalanul elrendezett pontsorrall díszített aranylemez fedte, amely ma már csak egyes részeken van meg. Töredékes (XIII. t. 11—12; XVI. t. 11). 2. Vaskarika töredéke (XIII. t. 9).

2. *sír.* D—É-i tájolású, nyújtott helyzetű, hátán fekvő, női csontváz. Jobb karja a medencében van, a bal is valószínűleg itt volt, de elmozdult. (A sírban rágesállo állatok végezhetek bolygatást.) A sírgödör sarkait lekerekítették, a gödör a lábak felé elkeskenyedik. Mé: nem mérhető, Sz: 0,65, H: 2 m. A csontváz H: 1,55 m.

1. A jobb fiúnlék vékony, visszahajlított végű, bronzhuzal darab (XIII. t. 2).

2. Jobb váll mellett kettős csontakúp alakú, agyag orsógomb (XIII. t. 6).

3. Jobb medencében kis bronzcsengő, teljesen oxidálódott vasnyelvvél. A csengőcske tetején négy átfúrás szolgálta a felfüggesztés céljait (XIII. t. 14).

4. Nyakban háromszoros gyöngysor: borostyán-, korall- és különböző méretű üveg- és pasztagyöngyökből (XIII. t. 16—17).

5. Mellen két bronzfibula: a) erősen profilált, lába legyezőszerűen kiszélesedik (XIII. t. 3); b) lapos, „bogárhátú”, amelyben a hossz tengelyre merőleges, párhuzamos, kék és téglapiros email berakás van. Tülje letörtött (XIII. t. 1, 5).

6. Bal mellkas alatt ferdén álló, hengeres vasár igen rossz állapotban (XIII. t. 8).

7. Medencében a csuklók körül nagyobb, henger alakú pasztagyöngyök, amelyek széthullott

gyöngykarpercec részei lehettek (XIII. t. 15, 18, 19).

8. Bal alkarcsontnál nyelnyújtványos vaskés maradványa (XIII. t. 10).

9. Mindkét tenyérben 1—1 vasszeg (XIII. t. 7).

10. Bal alsó lábszárcsontok között kis, erősen oxidált vastöredék (nyílhegy maradványa? XIII. t. 13).

11. Térdtől a bokáig a két lábat háromszoros gyöngysor fogta körül, amely igen apró, színes gyöngyökből állt (XIII. t. 20; XIV. t. 4).

12. Hengeres vödör alakú kis bronzcsüngő, fül csontjával (XIII. t. 4).

3. *sír.* 30 cm mélyen fekvő, bolygatott csontváz. Deréktól lefelé egyetlen darabját sem találtuk meg, a 4. sír ásásakor teheték tönkre. Hátán feküdt, koponyája balra fordult el. A csontok felnőtt férfire utalnak. Iránya: D—É. Igen rossz fenntartású csontváz. Melléklete nem volt.

4. *sír.* Részben a 3. számú alatt; bolygatott. Csak a hosszúcsontok helyzetét alapján ítélték meg, hogy valószínűleg hátán fekvő, kinyújtott helyzetű, felnőtt, erőteljes testalkatú férfi maradványai feküdtek benne. Gödre a második sírhoz hasonló formájú lehetett. Bolygatásról tanúskodik, a hiányos csontokon kívül a megfigyelés is, hogy a hastájon keskeny, aknaszerű beásás nyomait figyelhettük meg. Ez tette tönkre a sírgödört. Lehet, hogy a rablók pusztították el a 3. sírt is, ha az nem ment tönkre már a 4-nek ásása során. Mé: 1,15 m. Mellékletei:

1. Lábfejek helyén, szájával a csontváz felé fordítva kis hengeres pohár. Füle letört, pereme egy helyen kiegészített. Korongon készült, elég jó anyagú és kidolgozású, szürke (XVI. t. 3).

2. Vaskés erősen oxidált maradványai a bal comb-csont mellett.

5. *sír.* Az Útfenntartó Vállalat munkásai bolygatták meg. Feje hiányzott. Hátán feküdt, nyújtott helyzetben, karok a testtel párhuzamosak voltak. Felnőtt nő feküdt benne. Iránya: D—É. A gödör Mé: cca. 0,8, Sz: 1, H: 2 m. A hiányos váz hosszát nem mértük le. Mellékletei:

1. Bal medencében vaskés töredékei, amelynek hegye a jobb mellkas alatt volt (XIV. t. 1).

2. Nyakon és a medencében nagyobb henger-, hasáb- és nyomott gömbalakú pasztagyöngyök (XIV. t. 2, 3).

3. Az alsó lábszárakat egy sorban kisebb üveg- és pasztagyöngyökből álló füzér fogták át (XIV. t. 3). A gyöngyök között kubooktaederformájú is van.

6. *sír.* Valószínűleg másodlagos, részleges temetkezés. A gödört az útépitő munkások érték el, mi csak a kibontást végeztük. Az elliptikus alakú kis gödörben, amelynek körvonalai a leletek méreteinél nem voltak nagyobbak csak néhány hosszúcsont és az alábbi tárgyak voltak. Mé: cca. 1,5 m.

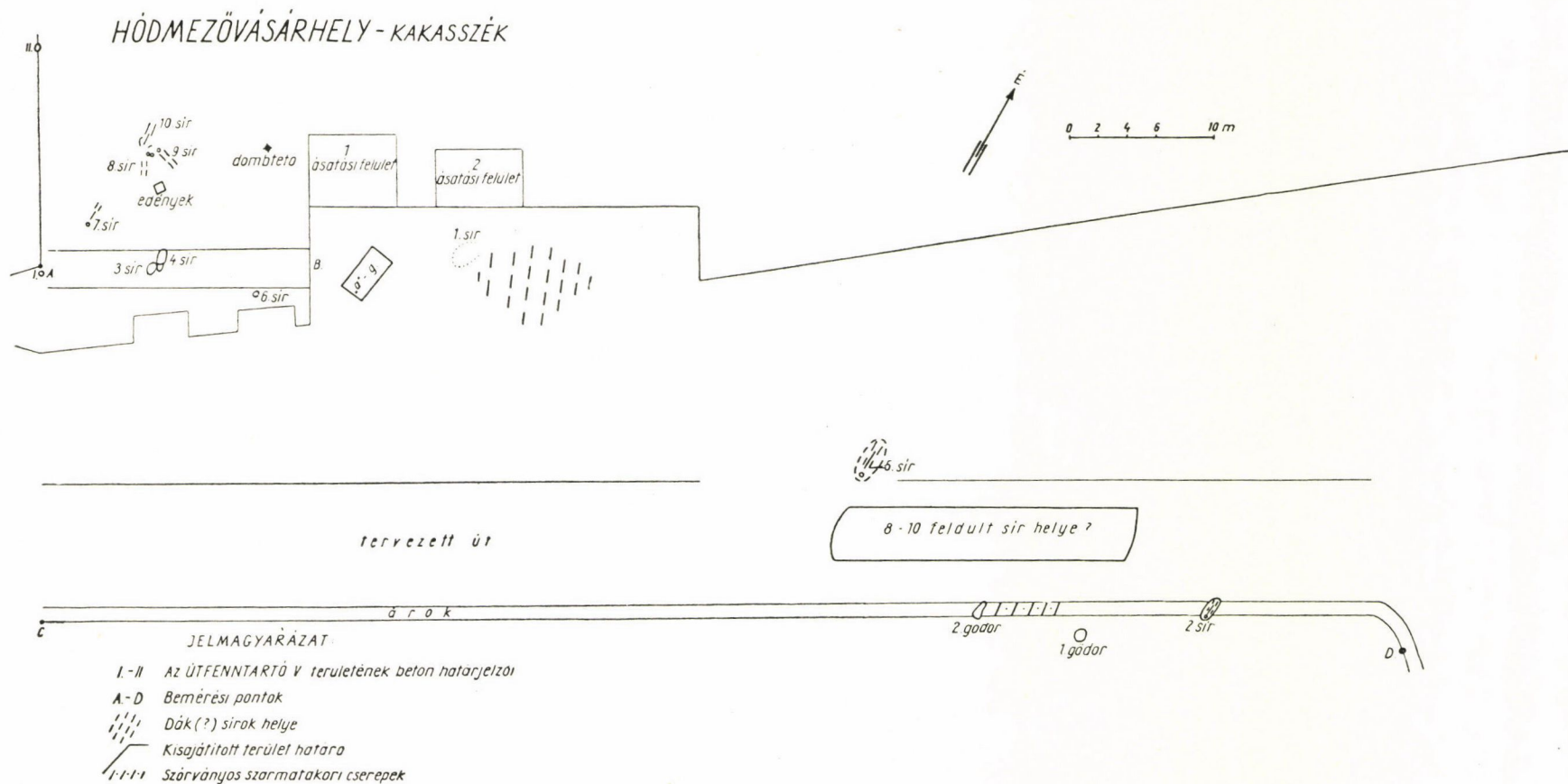
1. Kihajló peremű, enyhén öblösödő durva kivitelű agyagedény. Díszítetlen, kézzel formált, igen rosszul égett; feketésbarna (XVI. t. 5).

2. A csontokra szórva több mint 400 hasáb és nagyobb gömbölyű üveggyöngyöt találtunk (XIV. t. 5).

7. *sír.* Nyújtott helyzetű, hátán fekvő női csontvázat tartalmazott. Feje balra elfordult. Karjai a test mellett, azzal párhuzamosak voltak. A kézfejek, a térdcsontok, valamint a lábfejek hiányoztak. Az alsó lábszárak, térdben megtörve, egymással párhuzamosan jobbra fordultak el. A has felett, attól 10 cm-re idegen eredetű alsó állkapcsot találtunk. A gödör alakját nem lehetett megállapítani. Iránya: D—É, Mé: 0,6, a csontváz H: 1,6 m. Mellékletei:

¹ Az ásatáson részt vett Farkas Gyula a Szegedi Tudományegyetem Embertani Intézetének tanársegédje.

— A továbbiakban: hosszúság = H, szélesség = Sz, mélység = Mé, és átmérő = Átm.

1. kép. A Hódmezővásárhely—kakasszéki lelőhely térképe
 Рис. 1. Карта местонахождения Ходмезёвашархей-Какашсек
 Fig. 1. Carte du site de Hódmezővásárhely—Kakasszék

1. Nyakban 3 szem pasztagyöngy (XV. t. 1).
2. Bal combsontra fektetett, igen rossz állapotban levő, nyélnyújtványos vaskés (XV. t. 2).
3. Az alsó lábszárak között, szájával a csontváz felé fordított agyagedény. Szürke, korongon készült. Mélyen hasasodik, füle a perem alól indul ki. A kihasasodás fölött besimított függőleges vonalkázás díszíti (XVI. t. 4).
8. *sír.* Csak a 0,47 m mélységből előkerült két, párhuzamosan fekvő lábszársont árulta el az egykori sír helyét. Ezeknek iránya: DK—ÉNy. Melléklete nem volt.
9. *sír.* Feldúlt, hiányos. Csak a balra elfordult koponya, a mellkas egy része, valamint a combcsontok maradtak meg. Iránya: Ny—K, Mé: 0,51 m. Melléklete nem volt.
10. *sír.* 0,34 m mélyen fekvő, bolygatott, hiányos, női (?) csontváz feküdt benne. Hátán feküdt, bal karja a medencében, a jobb is itt lehetett, de már nem találtuk meg. Csupán a felkarcsont és az alkar egyik megmaradt darabkájának helyzete utalt erre. Iránya: D—É, a váz H: cca. 1,4 m. Mellékletei:

1. Jobb térdhez támaszkodva bronzhuzalból hajlított, nyitott végű, ovális átmetszetű karperec (XV. t. 3).
2. Jobb alsó lábszárra szórt gyöngyök, amelyekhez hasonlóak egy sorban a két bokát kötötték össze (XV. t. 4—5).

Az ásatás alatt feltárt sírokon kívül az útépitők több sírt (bemondás alapján kb. 8—10-et) tettek tönkre, amelyek részben melléklet nélküliek lehettek. A melléklettel rendelkező sírokból a következő leleteket szolgáltatottak be:

1. Kettős csontkakúp formájú orsógomb. Igen jól égett, vörös (XV. t. 12).
2. Félkorongos fejű, aláhajlított lábú, provinciális térdfibula. Bronzból készült, tője letörött (XV. t. 14).
3. Nyitott végű, egyik oldalán lapos kis bronzkarika (XV. t. 11).
4. Zárt, vastag bronzkarika (XV. t. 10).
5. Vékony bronzlemezéből, valószínűleg karperecből származó töredék (XV. t. 9).
6. Meghajlított, egyik végén megvastagodó bronzhuzal töredék (XV. t. 8). Felcsavartvégű függő töredéke.
7. Provinciális térdfibula kengyelének két töredéke (XV. t. 13).
8. Bronzlemezke töredéke (XV. t. 6).
9. Bronzhuzalból készült függő töredéke (XV. t. 7).
10. Korall, különböző színű és formájú apró paszta, kubooktaederformájú paszta, nagyobb hengeres hasábformájú paszta, gömbölyű kalcedon gyöngy (XV. t. 15).
11. Kézzel formált agyagedény, pereme kihajlik, enyhén öblösödik (XVI. t. 1). Az öblösödésen, ujjbenyomással tagolt, körbefutó szalagdísz van. A nyakhajlásban bemélyített, lencseformájú, szabálytalanul elhelyezett díszítés látható. A válon három, kezdetleges, figurális ábrázolás van bekarcolva, emberalakok (?) (XVI. t. 10). Az edény anyaga, kivitele durva. Szürkésbarna színű.
12. Kihajló peremű, enyhén öblösödő, kisméretű díszítetlen edény. Kézzel formált, szürkésbarna (XVI. t. 2).
13. 4 cm széles, jelenlegi állapotában 12,7 cm hosszú pengedarab. Talán kétélű, pallosszerű kard pengéje.

A munkások bemondása szerint a 11. és 12. számok alatt bemutatott edények zsugorított csontvázak mellől kerültek elő.

A sírleleteken kívül két gödröt is kibontottunk, valamint szórványos, vékony települési rétegből származó leleteket is találtunk.

1. *gödör.* Kerek nyílású, lényegében hengeralakú. Földjében 5—10 cm vastag fekete és sárga töltelékretegek váltakoztak. Néhány cseréptöredék, állatesont és

hamumaradvány volt a tartalma. Mé: 1,17, felső Átm: 1,2, alsó Átm: 1,24 m. Leleteiből az alábbiak érdemelnek említést:

1. Szürke, jól iszapolt, korongon készült talak peremtöredékei (2 db). Típusuk nem állapítható meg. Az egyik töredéken a perem alatt besimított hullámvonaldísz látható. 2. Kisebb, téglapiros színű korongolt edény alja. 3. Nagyobb, kézzel formált, világosbarna edény lapos aljának töredéke. 4. Lófog.
2. *gödör.* D—É-i irányítású, hosszúkás gödör, amelynek D-i vége szélesebb a másiknál. Itt 3 lókoponya volt (XVI. t. 13), amelyek közül a két szélső D-nek, a középső pedig É-nak nézett (XVI. t. 12). Ez utóbbi a többinél valamivel magasabban feküdt. Mindhárom koponya alsó állkapcsai hiányoztak. A koponyatetők alatt, vízszintes helyzetben egy fél alsó állkapocs volt, amely ugyancsak lőe lehetett. A 3 koponya a gödör fenekétől 0,5 m-re volt. A koponyák alatt, valamint a gödör többi részében fekete töltelékföldön kívül egyéb lelet nem került elő. A gödör H: 1,43, Sz: 0,8 és 0,6, Mé: 0,8 m.
3. *gödör.* Téglalap alakú, D—É-i irányítású nagyobb gödör alját bontottuk ki. Felső részét az útépitők hordták el. Fekete töltelékföld volt a tartalma és a munkások sem találtak benne — elmondásuk szerint — leleteket. Eredeti Mé: 0,8—1 m lehetett. H: 3,5, Szé: 1,8 m.

Az ásatás során egy cserépesomót és egy magányos edényt találtunk:

a-cserépesomó. A 8. és 9. sz. sírok közelében (négy-szöggel jelölve) volt. Szemmelláthatólag két edény töredékei heverték itt, a felszíntől 0,4 m mélységben. Gödör, vagy egyéb beásás nyomait nem lehetett megállapítani.

1. Jó kivitelű, eredetileg valószínűleg félgömbös testű, vízszintesen kihajló peremű edény össze nem illeszthető töredékei. Korongon formált, vörösré égetett peremének metszetét a XVI. t. 9. ábrán mutatjuk be.
2. Nagyobb méretű, durvaművű edény. Pereme enyhén kihajlik, alja felé szűkül, feneke lapos. Díszítetlen, rossz anyagú. Kézzel formált, szürkésbarna (XVI. t. 7).

A *magányos edényt* az A-fix pont közelében az Útfenntartó V. munkái találták meg. Helyét már nem lehetett pontosan rögzíteni. Egyéb lelet nem volt körülötte:

1. Durva kivitelű, öblös testű kis edény. Pereme hiányzik, alja lapos. Kézzel formált, fekete foltos barna (XVI. t. 6).

A szórványos leletek között a néhány szürke, korongon formált cseréptöredék mellett az alábbiak érdemelnek említést:

1. Vízszintesen kihajló peremtöredék, téglapiros. Anyaga igen durva, kézzel formált. Felületét gondosabban simították; világosbarna. 2. Nagyobb, kézzel formált edényből származó nyaktöredék. A vastag peremet ferde rovátkolás díszíti. Igen durva kivitelű, szemcsés anyagú, feketésszürke. 3. Rövid csontkakúpos nyakú, kihajló, erőteljes peremű edényből származó töredék. Szemcsés anyagú, kézzel formált, világosbarna. 4. Lófog.

*

A temető és a telep régészeti anyagának áttekintése után azokhoz a leletekhez kell első sorban fordulnunk, amelyek anyagunk korának meghatározásában segítenek bennünket. Így a fibulákhoz fordulhatunk vizsgálódásaink elején. E tárgytípusból 3 darabbal rendelkezünk, a töredékeket nem számítva. A 2. sír fibulájának (XIII. t. 3) analógiáit Orgoványon és a Kiskőrös—Csukástó, ráckúti temető 11. sírjában találjuk meg. Ezt a típust a szerzők a római provinciális anyagból származtatják és az i. sz. I. szd. végére datálják.² A sír másik fibulájának (XIII. t. 1, 5) megfelelőjét a rendelkezésre álló szakirodalomban nem találtam meg, de a másikkal való;

² *Párducz M.*, A szarmatakor emlékei Magyarországon I. AH 25 (Bp. 1941) 32., XXVII. t. 3.

együttes előfordulása, valamint email-díszítése³ hasonló eredetre vezethető vissza. A szórványos síranyagból származó provinciális térdfibula alföldi anyagunkban ugyancsak számos párhuzammal rendelkezik (Felsőpusztaszer 24. sír, Hortobágyhíd 2. és Kiskőrös—Ráckút 9. sírok). Kora az i. sz. I—III. sz.-ra tehető.⁴

A bronztárgyak sorában haladva a csengővel (XIII. t. 14) foglalkozhatunk, amely szintén a provinciális római fémművesség hagyatéka. A többi között a Kiskőrös—Csukástó ráckúti 11. sírban is fellép, amelynek többi melléklete is sok egyezést mutat 2. sírunk készletével.⁵ A zárt bronzkarika (XV. t. 10), és a karperec töredék (XV. t. 9) ugyancsak az i. sz. I. sz. alföldi leletanyagában rendelkezhetnek analóg példányokkal.⁶

A vastárgyak közül az 1. sír aranylemezekkel borított csatjával kell elsőként foglalkoznunk. Ezt megnyúlt, trapézformájú végződése számos a fentihez hasonló korú lelethez köti,⁷ ugyanakkor a csat ovális alakja, valamint az aranylemez borítás miatt, egyelőre, közelebbi analógiák felsorolása nem lehetséges (XIII. t. 12).

A késtörredék (XIV. t. 1) a helyi fémművességnek az i. sz. I. sz.-ban továbbélő anyagába sorolható.⁸

Változatos a temetkezés gyöngyanyaga, amelynek jórésze mind kor, mind pedig eredet szempontjából egységesnek tartható és a fémleletek alapján kialakított időrendi képbe is beillenek (XIII. t. 15—20; XIV. t. 2—4; XV. t. 15).

A kerámiái leletanyagban az orsógombok (XIII. t. 6; XV. t. 12) egységes típust képviselnek és a többi között a felsőpusztaszeri temető 20., 21. és 32. sírjaiból rendelkeznek megfelelőekkel.⁹

Leletanyagunknak ez a része tehát az i. sz. I. sz.-ra keltezhető és a szarmata—jazyg korszak hagyatékaának fogható fel. Nem mond ennek ellent a sírok (2, 5. sírok) tájolása, a csontvázak helyzete sem, amely egyaránt a szarmata bevándorlás legkorábbi szakaszára jellegzetes.

A kakasszéki leleteknek van azonban egy olyan csoportja, amely nem kapcsolható megnyugtató módon az említett hagyatékhhoz. Ezt a leletcsoportot a szórványként beszolgáltató két edény (XVI. t. 1—2) képviseli.

Lehetséges, hogy ide kell sorolnunk az 1. sír aranylemezzel borított vascsatját is (XIII. t. 12), éppen azért, mert a szarmata anyagból biztos megfelelőkkel nem rendelkezik.

Leletanyagunk helyzetének megítélésében az egyik szórványos edény elemzéséből kell kiindulnunk (XVI. t. 1). Ez a díszített edény olyan elemekkel rendelkezik (rátett, tagolt reliefborda, enyhén öblösödő test és a vastag vonalakkal bekarcolt emberábrázolás [?]), amelyek a dákok köréhez kapcsolhatják. A másik edény (XVI. t. 2) díszítetlen, azonban Párducz Mihály a formai és technikai azonosság alapján, megfelelőiket ugyancsak a dákok kerámia köréhez csatolta.¹⁰

Sajnos a rendelkezésre álló leletanyag nem elégséges arra, hogy az anyaggal kapcsolatos etnikai, történelmi és társadalomtörténeti problémákat részletezhessük. Csupán néhány kérdés felvetését tarthatjuk indokoltnak. Ezek közül elsősorban a dákok típusú leletanyag megjelenése érdekelhet bennünket, amelyhez hasonló területünkről és az Alföld DK-i részéről többfelől ismert.¹¹ A korábban közölt leletanyag mellett még egy hódmezővásárhelyi leletet is bemutatunk, amelyet formája és díszítése e csoporthoz köthet. Az edény az 1950-es évek elején került a Tornyai János Múzeumba, telepátásából. Lelőhelye a 4. sz. Téglagyár agyagbányája, a Kakasszéki-ér É-i partján.¹²

1. Kihajló peremű, megnyúlt testű nagyobb edény. Vállán 4. arányosan elosztott kettős, kisméretű bütyök van. A bütykök között ugyancsak négy, függőleges, bekarcolt „fenyőfa”-szerű dísz foglal helyet. Elég durva kivitelű, kézzel formált, barna (XVI. t. 8).

Ugyancsak a nyitott kérdések közé tartozik a 2. gödörben feltárt lókoponya temetkezés, amelyet minden valószínűség szerint a kultikus étellel kapcsolhatunk össze és K-i eredetűnek tarthatunk.

Meg kell említenünk, hogy a bolygatott, Ny—K-i tájolású 9. sír a többinél későbbi lehet, esetleg a magyar történelmi korokban elpusztult falu temetőjének része. Ugyanis Ambrus István elmondta, hogy kb. 30 évvel ezelőtt tanyájának építéskor igen sok csontvázat talált, amelyeknek nem volt melléklete.

Így tehát a kakasszéki leletanyag egy része az időszámításunk kezdete körüli időkre keltezhető, és e leletcsoport idejének felső határát a fibulatípusok alapján az i. sz. I. sz. végében jelölhetjük meg és azt a dákok—szarmata típusú emléktárgyak körébe sorolhatjuk.

Gazdapusztai Gyula

МОГИЛЬНИК И СТОЯНКА ЭПОХИ ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕНИЯ НАРОДОВ В КАКАШЕКЕ

РЕЗЮМЕ

Весной 1958 г. музей им. Яноша Торньи (Ходмезё-вашархей) провел большие раскопки спасательного характера при строительстве дороги вблизи железнодорожной станции Какашек—Дьёдинтсезет. На южном берегу одноименного ручья в ходе земляных работ были обнаружены скелетные захоронения. Раскопками были раскрыты 10 могил и 3 ямы, а также материал из неравномерной толщины, но в общем тонкого слоя стоянки. В материале могил (табл. XIII—XVI., 3—5, 11) и стоянки (табл. XVI. 9, 12—13) можно выделить находки двойного характера. Одни являются наследием сармат-языгов I столетия н.э. Их представляют могилы, ориентированные на Ю—С, с вытянутыми, лежащими на спине костями, а также их погребальный инвентарь. Другой материал, который был найден в разрушенных могилах вторичного и частичного характера, а также некоторые случайные находки со стоянки можно связать с даками. Сосуды разрушенных могил по показаниям землекопов, были найдены рядом со скорченными скелетами. В ходе раскопок таких захоронений найдено не было.

К материалу дакийского характера, упомянутого выше, может быть причислена еще одна находка, сделанная в Ходмезёвашархее в яме для добывания глины кирпичного завода № 4. Ее местонахождение находится также рядом с ручьем Какашек, на его северном берегу (табл. XVI. 8). На основании раскопок о взаимоотношениях дакийского и раннесарматского населения мы можем сказать только, что разрушенные могилы со скорченными скелетами можно отнести к первым. Вторая группа могил, которую составляют захоронения №№ 2 и 5, и приблизительно 8 могил, разрушенных в ходе земляных работ, отличаются от остальных и на основании раскопанного материала и инвентаря, переданного музею. Ее можно считать наследием сармато-языгского типа.

Могила № 9, ориентированная 3-В, является, вероятно, более поздней. На основании вышеказанного, материал из Какашека является памятником дако-сарматского времени, и на основании типов фибул его верхней хронологической границей можно считать конец I столетия н.э.

Дб. Газдануцау

³ Уо. 33.

⁴ Уо. XVIII. t. 1. a, c, VI. t. 1., XXIV. t. 14., XXVII. t. 14.

⁵ Уо. XXVII. t. 2.

⁶ Уо. táblák.

⁷ Pl. uo. XVII. t. 4a—c (Szeged—Felsőpusztaszer, 22. sír), XXIII. t. 19. (Monor).

⁸ Уо. 32.

⁹ Уо. XV. t. 2a—b, XVI. t. 2a—b, XIX. t. 1a—c.

¹⁰ Párducz M., i. m. 27—30.

¹¹ L. Párducz M., i. m. vonatkozó részeit és tábláit.

¹² Tornyai János Múzeum (Hódmezővásárhely), régészeti leltár: 58.7.1. Mérey Kádár Ervin leletmentése.

MEGJEGYZÉSEK A HÓDMEZŐVÁSÁRHELY—KAKASSZÉKI SZARMATAKORI LELET ÉRTÉKELESÉHEZ

Gazdapusztai Gyula helyesen mutatott rá a fenti lelőhelyen előkerült leletegyüttes jelentőségére.¹ Megállapításait azonban itt-ott határozottabbá lehet tenni, s ezzel pontosabban is meg tudjuk jelölni azokat a történeti kérdéseket, amelyek a lelettel kapcsolatosak. A lelőhelyen előkerült sírok az Alföld történetének három, egymást követő szakaszába tartoznak. Az első, a szarmata hódítást megelőző dák kor, a második a szarmatakor I. periódusa (a szarmata—dák együttélés ideje), a harmadik pedig a szarmatakor III., már a hunkor idejébe benyúló (i. sz. 380 utáni) szakasza.

A dák periódus sírjait illetően rendelkezünk a legkevesebb megfigyeléssel. Kétségtelennek látszik azonban, hogy zsugorított temetkezések jelentkeznek dák jellegű (XVI. t. 1—2) keramikával (1. képen az 1. sír melletti területén). Az Alföldön első ízben találtuk meg a szarmata hódítást közvetlenül megelőző őslakosság sajátos, a szarmata—jazigokétól eltérő temetkezési szokását, a zsugorítást. Nagy kár, hogy éppen ennek a területrésznek a szakszerű feltárására nem volt lehetőség. Ti. választ kaphattunk volna arra a kérdésre, hogy a következő, korai szarmata periódus sírjai, a dák sírcsoporttól elkülönültek-e, mint ezt már korábban feltételeztük,² vagy nem.

A korai szarmata periódushoz a 2. és 5. sírok sorozatok, továbbá a XV. t. 7—15. sz. ábrák tárgyaival képviselt, a munkások által korábban feltárt nyolc-tíz sír is. Az 5. sír gyöngykészletében a kubooktaéderes pasztagyöngyök jelenléte az I. periódus legvégére (i. sz. 180 körül) utalnak. Ebben a vonatkozásban érdekes az 1. sír aranylemezbörítésű vascsatja, amely úgy látszik,

hogy a szarmatakor II. periódusára jellemző ún. szarmata csatok eddig egyetlen vasból készült példánya.³ Az aranylemezzel való borítás technikája is a II. periódus idején terjedt el az Alföldön. Jogosan tételezhetjük fel ezért, hogy e sírok egyike-másika a II. század legvégére helyezhető.

Igen határozottan jelentkezik a sírok legkésőbbi csoportja. A 3—4, 6—8, 10. sírok gyöngykészlete (nagyobb gömbölyű pasztagyöngyök) jellegzetes kísérője a szarmatakor III. periódusába tartozó síroknak. A 7. sír fülesbőgréje meg éppen a hazai hunkorunk jellegzetes edényformája.⁴ Valószínű, hogy a leleteknek ehhez a csoportjához tartozik a feltárt teleprész leletanyaga is. A 9. Ny—K-i irányítású sír is lehet hunkori, amint ezt pl. a szeged—mórahalmi temető sírjainak irányítása is igazolja.⁵

Végül néhány szót még a lókoponyákat tartalmazó 2. gödörről. Méri István Füzesabonyról ismertett egy kúpalakú gödörbe helyezett lókoponyát.⁶ Korát nem lehetett pontosabban meghatározni, bár a közvetlen közelben, de a gödrön kívül előkerült aláhajlított lábú bronzfibula szolgáltatott némi útbaigazítást. A szarmatakor III. periódusába sorozott teleprészhez tartozik ez a gödör is, s ezért az i. sz. 270—380 közötti időre helyezhetjük. Ennek a korhatározásnak a füzesabonyi lelet sem mond ellent. Legfeljebb még az lehet kérdéses, hogy a kakasszéki telep hunkori jellegzetességei közé sorozhatjuk-e a szokás jelentkezését? Ennek eldöntésére azonban a ma rendelkezésre álló adatok nem elégségesek.

Párducz Mihály

ЗАМЕЧАНИЯ К ОЦЕНКЕ ПАМЯТНИКОВ САРМАТСКОГО ВРЕМЕНИ В ХОДМЕЗЕВАШАРХЕЙ—КАКАШЕКЕ

Резюме

В свете новейших исследований результаты работы Дюлю Газдапустаи могут быть более конкретными в некоторых исторических вопросах. В материале данного местонахождения представлены две эпохи, а именно: дакийское время, опередившее сарматское завоевание. Ее представляют сосуды 1 и 2 на табл. XVI. Значительным является то, что мы впервые получили данные о том, что эта керамика появляется на Большой Венгерской низменности в могилах со скорченными костяками. Другая часть находок относится к первому периоду сарматской эпохи (могилы 2, 5, табл. XV. 7—15). Бусина и

железная поясная пряжка, обернутая золотой пластинкой, означают конец эпохи (около 180 года). Могилы 3—4, 6—8, 10 можно отнести к концу III периода сарматской эпохи или уже к началу гуннской эпохи. Интересной является яма № 2, содержащая конские черепа. Подобные находки нам известны из Фюзешабони. Может быть, что они происходят еще из сарматской эпохи, но возможно означают уже появление первой народной волны гуннской эпохи.

М. Пардуч

¹ *Gazdapusztai Gy.*, Dák—szarmatakorai leletek Hódmezővásárhely—Kakasszéken. Jelen kötet 47—50. lapjain.

² *Párducz M.*, *Acta Arch. Hung.* 7 (1956) 175—176.; *ua.* Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1956. 15—30.

³ *Fettich Nándornak* e csattal kapcsolatos megállapításait alább adjuk: „Amennyire az elrozsdásodott vascsat mai állapotából ítélve meg lehet állapítani a csat kéttagú és a csuklósan csatlakozó szíjszorítólemez kettős. Úgy látszik, hogy a szíjszorítólemez felületét simára reszelték a díszítő aranylemez számára. Ennek a papírvékony aranylemeznek megerősítése igen primitív módon, egyszerű ráveréssel történt. Úgy látszik, hogy az aranylemez nem hajlították le a csatveret oldalára, hanem csak a trapézalakú mezőt borították be. Az arany-

lemez ép oldalán, két szakaszon szegélyezés látszik, amelyet valószínűleg a pontozással egyidejűleg vertek be a lemezbe. A bevergetés a szíjszorítólemez szélesebb nagyobbik felében azt a látszatot kelti, mintha valami díszítőminta lenne a papírvékony aranylemezen. Geometrizált állatalakot akartak érzékeltetni, anélkül, hogy összefüggő állatábrázolást produkáltak volna. — Az aranylemezzel való borítás és a figurális ábrázolások szempontjából lásd: *Acta Arch. Hung.* 7 (1956) 169—170, 150—154.

⁴ *Párducz M.*, Régészeti adatok Magyarország hunkori történetéhez. *Acta Arch. Hung.* 11 (1959) 309—398.

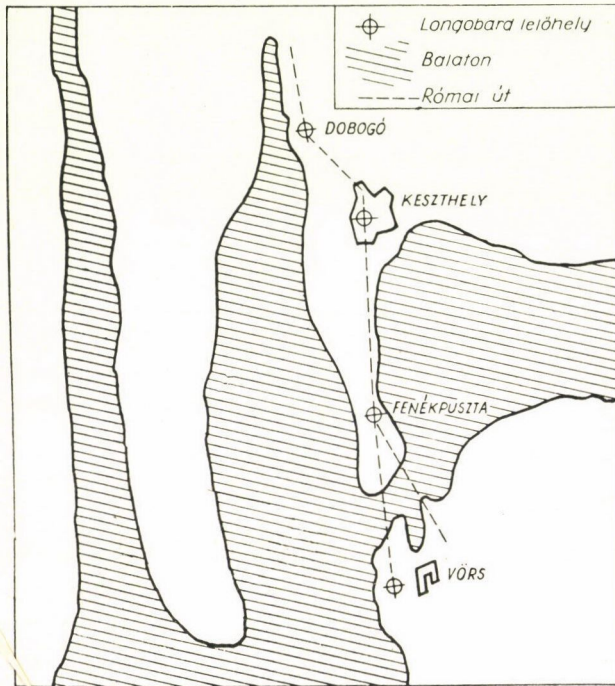
⁵ *Párducz M.*, *AH* 30 (1950) 21—22.

⁶ *Méri I.*, *FA* 3—4 (1941) 148—149.

A VÖRSI LANGOBARD TEMETŐ

1958 augusztusában Futó Mihály vörsi (Somogy megye) lakos egy olyan VI. századi germán leletanyagot ajándékozott a keszthelyi Balatoni Múzeumnak, amely a vörsi homokbányában homokkitermelés közben került elő egy csontvázas sír mellékleteként. 1959. tavaszán Nagy István vörsi lakos újabb két sírt talált. A találó, aki tíz év óta dolgozik a Balatoni Múzeum ásatásainál, a megtalált sírokat érintetlenül hagyta, azokat a Balatoni Múzeum tárhatta már fel. A leletmentés során egy mindössze 9 sírből álló kis temetőt áshattunk ki.¹ Az ásatás eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

Vörs község említett homokbányája a balatonszentgyörgy–nagykanizsai vasútvonal vörsi vasúti megállójától nyugatra, a Kisbalaton felé vezető dűlőút

1. kép. Langobard lelőhelyek Vörs környékén
Рис. 1. Лангобардские местонахождения в окрестностях Вёрша

Fig. 1. Sites langobards dans les environs de Vörs

mellett létesült, azon az észak-déli irányú dombháton, amely a 112 m tengerszint feletti magasságával messze benyúlt a Balatonnak azóta már feltöltődött öblébe.²

A lelőhely pontosan Fenékpusztától délre fekszik, mint az 1. sz. kép is mutatja. Ezen a képen feltüntetjük a Balaton egykori kiterjedését is. A fenékpusztai római erődvárosból³ délnek menő út a város elhagyása után szétágazott. Egyik ága a fenékpusztai Halászlét érintésével ért le az akkori tó partjához és onnét 1200 m hosszú víziúton át ért el arra a vörsi földnyelvre, amelyen az említett kis temetőt megtaláltuk.⁴

A római út másik szárnya Vörs és Balatonszentgyörgy között az ún. „Szaller ház”-nál érte el a somogyi

partot. Ennek az útnak a nyomai az egykori víztükörbe benyúló 110 m tengerszint feletti magasságú földnyelven és a vörsi halastavaknál jól megfigyelhetők még ma is. Ezt az átjárót még a XIX. század elején is használták.⁵

A szóbanforgó vörsi temető 1. számú sírjának mellékleteit, mint említettük, Futó Mihály mentette meg. A sír helye és iránya is csak az ő helyszíni útmutatása nyomán kerülhetett rá a temető térképére (2. kép). A sír múzeumba került leletanyaga a következő volt:

Vas kés töredéke. Az egyélű, egyenes hátú kés pengéjének hegye és szélesen induló, majd összeszűkülő markolatnyúlványának vége hiányzik. Hossza: 7,2 cm (XVII. t. 1).

Négylélű, vas ár töredéke. Hegye hiányzik. Négyszög átmetszetű, elhegyesedő markolatnyúlványára fa rostok rozsdásodtak rá. Hossza: 5 cm (XVII. t. 2).

Bronz csipesz. Függeszűrőkarikája hiányzik. Egyenletesen szélesedő szárainak tövéből három párhuzamos árkolás látható. A szárak szélét két sor, függőlegesen haladó poncolt félhold díszíti. Hossza: 7,1 cm (XVII. t. 3).

12 db különböző nagyságú tűzkő (XVII. t. 4–15).

2. sír:

A 148 cm mély, 225 cm hosszú és 55 cm széles sírban bolygatott férfi vázat találtunk, csupán alsó láb-szárai feküdtek in situ. A szétszórt vázrészek között az alábbi mellékleteket találtuk:

3. kép. A 2. sír összegöngyölt ólomlemezének kiterített rajza

Рис. 3. Развернутый рисунок свернутой свинцовой пластинки из могилы № 2

Fig. 3. Dessin déployé de la plaque de plomb enroulée de la tombe n° 2

Összegöngyölt ólom lemez. Hossza 2,5 cm, szélessége: 1,7 cm (XVII. t. 17). Az ólomlemez kigöngyölve a 3. képen bemutatott díszítetlen lemezt kaptuk.

Hasáb alakú, törött pala fenékkő. Hossza: 7,4 cm (XVII. t. 18).

Ácskapocs alakú kis vas koporsószege. Hossza: 5,7 cm (XVII. t. 16).

2 db tűzkő (XVII. t. 19–20).

3. sír:

A 262 cm mély, 225 cm hosszú és 70 cm széles bolygatott férfi sírban a következő mellékleteket találtuk:

100 cm mélységben vas lándzsa került elő. A fűzfalevél alakú penge rombusz átmetszetű. Karsú köpűjének középvonalán alig érezhető gerinc húzódik végig. Hossza: 40 cm, a penge hossza: 25,4 cm (XVIII. t. 1).

¹ A Somogy megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatalának az ásatáshoz nyújtott anyagi segítségért ez úton is köszönetünket fejezzük ki.

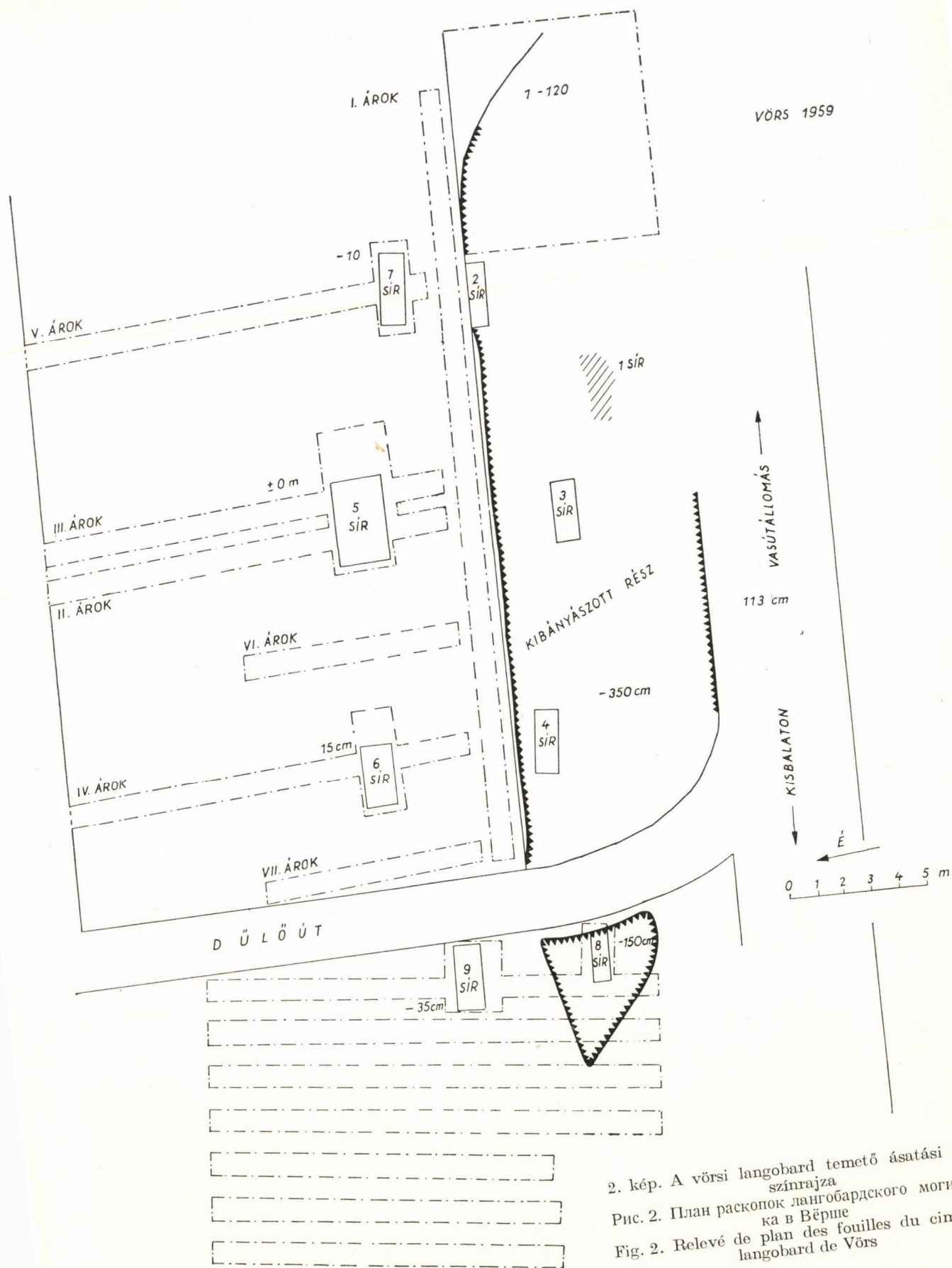
² Sági, K., La colonie romaine de Fenékpusztá et la zone intérieure des fortresses. Acta Arch. Hung. 1 (1951) 87–., a kérdés irodalmával.

³ Radnóti A., Római tábor és feliratos kövek Kör-

nyéről. DissPann II. 11 (1941) 77–.; Pannoniai városok élete a korai feudalizmusban. MTAK. 1954, 494–.; Sági, K., uo.; Barkóczi, L., Die Grundzüge der Geschichte von Intercisa. Intercisa II (1957) 538.

⁴ Sági K., i. m. 89.

⁵ OL Fesztetics Levéltár, 1803. Dir. 164.

190 cm mélységben állati és emberi csontrészek jelentkeztek szétszórva a gödör földjében. Ezeket egészen a sírfenékig megtaláltuk. A gödör alján a következő mellékleteket találtuk:

Kétélű, lemezrugós vas olló. Az egyik rugószárny eltörött és két vas szegeccsel van összeerősítve. Hossza: 19,2 cm (XVIII. t. 2).

Úgynevezett „gombos” típusú pajzdudor. Ezt eredetileg 5 db nagy, laposfejű szeg erősítette fel a pajzs

távolságban két, 1,9 cm átmérőjű felerősítő szegfejet látunk. Az egyik szegfej alatt vas sókkal átitatott bőrmaradvány látható. A markolattöredék 14,9 cm hosszú (XVIII. t. 4).

Csat. Szíjbefogó lemeze bronz és téglalap alakú. Az alsó lemez hiányzik. Csatkeret ovális alakú és vasból készült a csattövissel egyetemben. Hossza: 2,9 cm. A szíjbefogó lemez szélessége 1,3 cm (XVIII. t. 7).

Csont fésű töredéke, vas szegecs maradványával, pontkörös díszítéssel. Hossza: 3,8 cm, magassága: 1,6 cm (XVIII. t. 8).

Vas szegecs. Egyik oldalát töredékes, 1,7 cm átmérőjű bronz korong zárja, a másikat ollóval szabálytalanul kivágott, 0,9 cm átmérőjű aranyozott bronz lap. A két korong 0,8 cm-re van egymástól (XVIII. t. 9).

Tűzkő (XVIII. t. 5).

Vas koporsókapocs töredéke, sérült szegrésszel. Hossza: 2,9 cm (XVIII. t. 10).

Előzőhöz hasonló darab. Hossza: 3,4 cm (XVIII. t. 11).

Kis vas ár, négyszög átmetszetű testtel. Hossza: 5,1 cm (XVIII. t. 6).

4. sír:

A sír mélysége 175 cm, hossza 235 cm, szélessége 90 cm volt. A bolygatott sírból hiányzott a koponya és a leglényegesebb embertani anyag is. A sírban mindössze egy ovális vas csatkeret töredékét találtuk. Átmérője: 3,8 cm (XVIII. t. 12).

5. sír:

130 cm mélységben tisztán kirajzolódott a 178 cm széles és 292 cm hosszú sírgödör feltja. A sírfolt közepén kerek, sötétebb színű rész utólagos beásás nyomát mutatta. Ebben a beásásban női koponya töredékei és egy vas tűzcsiholó kerültek elő 140 cm mélységben. Ugyanitt ló patarészek is mutatkoztak.

Az enyhén ívelt szélű, alul és felül vízszintesre vágott vas tűzcsiholó függőzsinór számára át van lyukasztva. A csiholó ívelt szárainak belső éle fogazott kiképzésű. Hossza: 10,2 cm (XIX. t. 2).

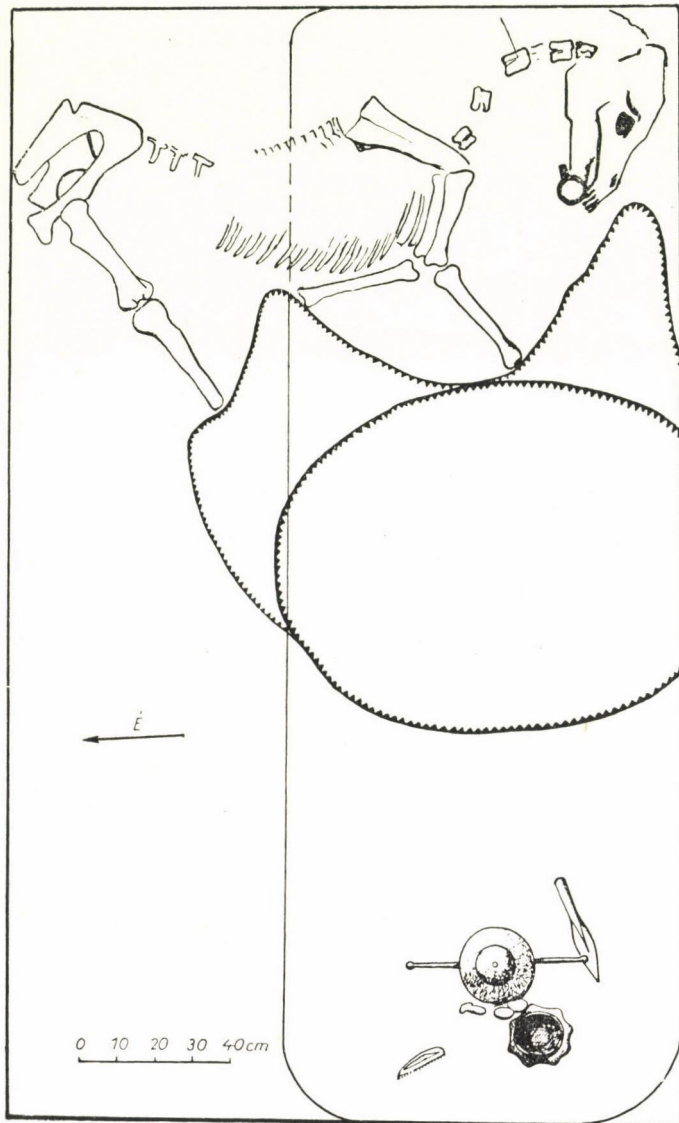
A sírgödör mélyítése közben fiatal, kb. 4 éves mén csontvázát találtuk meg a gödör keleti felében (4. kép). A ló csontváza bal oldalán feküdt, fejével délnek, lábával nyugatnak. Koponyája 147 cm mélységben, medencerészei 184 cm mélységben kerültek elő. A sirt bolygató gödör széle csak a patáig ért el, maga a ló csontváza érintetlen maradt. Szájában vas csikózáblát találtunk.

A csuklós szerkezetű, négyszög átmetszetű csikózáblán 7,4 cm, illetőleg 8,8 cm átmérőjű zablakarikák voltak. A karikákhoz U alakban hajlított vas lemezek voltak hozzározsdásodva, a 4. képen feltüntetett állásban. A kantárszárak voltak ezekkel a lapokkal a zablakarikákhoz szegecselve. A lemezek szerint a ló kantárszára 2,3 cm széles és 0,5 cm vastag bőr volt.

A kantárszárt rögzítő fülek helyzete azt mutatja, hogy a ló nyakba vetett szárral került a sírgödörbe. A baloldali kantárrögzítő fülre egy 4 cm átmérőjű, ovális vas karika volt rozsdásodva (XX. t. 1).

Mint említettük, a sírrablók gödre csak a ló patarészeit érte el. Ennek ellenére nyeregmaradványok, hevederesat nem kerültek elő.

A ló csontvázának felszedése után azt tapasztaltuk, hogy a gödör déli szélén egy 105 cm széles sávban a sírgödör tovább mélyül. Ezen a részen csak 330 cm mélységben értük el a sír alját. A sírgödör lemélyülő nyugati része bolygatatlan volt. Ebben a bolygatatlan részben megfigyelhetjük, hogy egy teknőserű, 1–1,5 cm széles

4. kép. 5. sír
Рис. 4. 5-ая могила
Fig. 4. Tombe n° 5

fa részére. Ezekből a szegekből ma már csak 4 db van meg, mivel a pajzdudor pereme az egyik oldalon sérült. A pajzdudor pereméből kilógó felerősítő szegcsontok 4,2 mm vastagok. A pajzdudor átmérője 17,2 cm, magassága: 8,9 cm. A pajzdudor peremkiképzése arra utal, hogy eredetileg kicsit öblösödő fa részre volt szerelve (XVIII. t. 3).

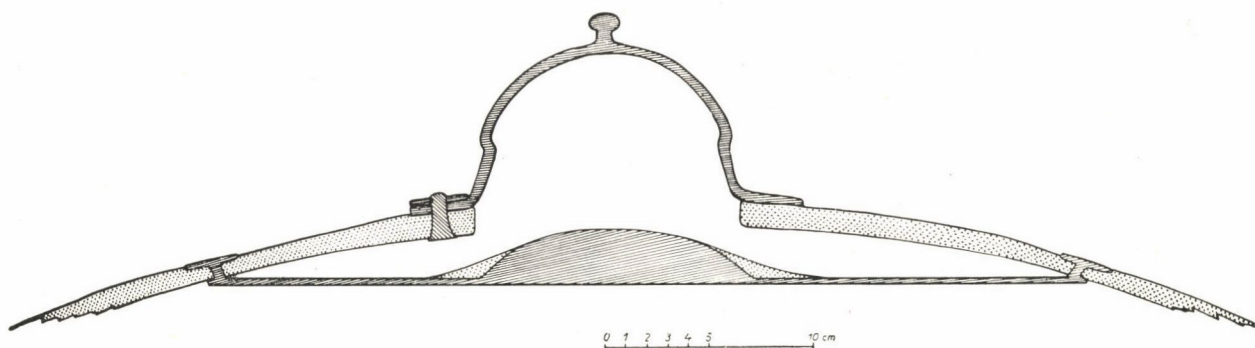
Pajzsfogantyú markolatrésze vas lemezből. A pajzdudorhoz rozsdásodva, a pajzdudor alatt találtuk meg. A markolatlemez kicsit ívelt, oldalai felfelé vannak hajlítva. A két felhajtott rész között fa rostok figyelhetők meg. A markolattöredék két végén, egymástól 11,3 cm

kormos csík húzódott végig a sír hosszában. Ez a csík érte a bolygatatlan részben, a sír alján fekvő pajzsdudort is.

Ezen a pajzsdudoron két helyen is megfigyelhető egy szőnyeg alapszövése, valamint a több szálból font szegőzsinór alatt a szőnyeg rojtozata is⁶ (XX. t. 4).

Az említett vas pajzsdudor úgynevezett „gombos” típushoz tartozik. 5 db, 3 cm átmérőjű, laposfejű vas szegeccsel volt a pajzs fájához erősítve. Egyik-másik felerősítő szegecs annyira jó állapotban van, hogy a felerősítés módja is megfigyelhető (5. kép). A pajzsdudor alsó peremére és a felerősítő szegecsekre a vas sókfartokat ragasztottak. Ezek pontos meghatározása nem történt ugyan meg, de a futó vizsgálat is azt az eredményt hozta, hogy a pajzs fája puhafából készült.⁷

A pajzsdudor peremének ívelése megadja a pajzs fájának öblösödését is. A pajzs átmérője nem lehetett nagyobb 80 cm-nél, mivel a pajzsdudor gombja csak 40 cm-re feküdt a sírgödör nyugati szélétől. A pajzs fája a dudor felerősítő szegecsei alapján közepén 1,25 cm vastag volt.

5. kép. Langobard pajzs rekonstrukciós rajza az 5. sír leletei alapján

Рис. 5. Рисунок реконструкции лангобардского щита на основании находок 5-ой могилы
Fig. 5. Dessin de reconstitution du bouclier langobard, d'après les trouvailles de la tombe n° 5

A pajzsdudor átmérője 19 cm, magassága 8,8 cm (XIX. t. 1).

A pajzsdudor alatt feküdt a 4. képen jelzett helyzetben a vas pajzsfogantyú. Az öt darabra tört fogantyú egyenes és végei kerekre vannak kalapálva. Itt 1—1 kerek, laposfejű, 2,4 cm átmérőjű vas szeggel vannak átütve. Megfigyelhető, hogy ezek a felerősítő szegecsek a pajzsfogantyúhoz viszonyítva ferdén fekszenek és a fa pajzs ívéhez igazodnak. A pajzsfogantyú markolatrésze kiszélesedik és a szélek fülszerűen felmagasodnak. Ezek között van sókkal átitatott fa maradványok látszanak. A markolat két végén 1—1 kis vas szegnyom látszik, amelyek a markolat fa részét erősítették fel egykor.

Említettük már, hogy a pajzs fa része öblös volt. Az öblösödés ívét a pajzsdudor peremének alapján megrajzolhatjuk. A pajzs fogantyúján ívelés nem figyelhető meg, viszont felerősítő szegecsei pontosan követik a fa hajlását, így a markolat eredeti helyzete könnyen rekonstruálható (5. kép).

A pajzsfogantyú hossza 47 cm. A markolatvas szélessége 4,4 cm, a fülek magassága 1,7 cm (XIX. t. 3).

A pajzsfogantyú alatt vas lándzsa feküdt. Lapos pengéjén a köpű egyenletesen vékonyodó gerincként húzódik végig. Hossza 29,7 cm, a penge hossza 19,3 cm (XX. t. 3).

A vas lándzsa köpűjében benne volt a keményfa nyél kisebb darabja is. Ezzel kapcsolatban megfigyelhető, hogy a lándzsa fa nyelét a köpű alakjának megfelelően hegyesre faragták, majd a megtüzesített köpűt a nyélre

húzták. A kihűlő köpű aztán jól ráfeszült a nyélre, melynek biztonságát még egy, a köpűn és a nyél végződésén átütött vas szeggel is biztosították. A lándzsanyél vastagsága 2,66 cm, ami pontosan megfelel a köpűvége vastagságának (XX. t. 3a).

A lándzsacsúcs és a nyélmaradvány irányvonalában egész a sírablók által bolygatott részig megfigyelhető volt a nyél korhadékának vonulása. Ebben két kis kerek, 1,2 cm átmérőjű laposfejű vas szeget találtunk, melyek valószínűleg a nyélbe vert díszítőszegekből maradtak vissza. Ezek közül csak az egyiket lehetett megmenteni (XIX. t. 4).

A lándzsa nyélvégződése sajnos a bolygatott részbe esett, így a nyél hosszúsága nem volt mérhető.

A pajzsdudor délnyugati szomszédságában egy edény állott. A szűrkesfekete tál egyenesre vágott, igen enyhén kihajló szájperece alatt enyhén ívelt nyak következik, amelyen a váll találkozásánál 3 párhuzamos bekarolt vonal fut körbe. Az edény hasi részét 8 nagy borda díszíti, melyeket két oldalról 3—3 függőleges, karcolt vonal fog közre. Az edény alsó része enyhén ívelt, így

tulajdonképpen fenékrésze nem is mérhető. Magassága 7,2 cm, szájának átmérője: 13,4 cm (XXI. t. 1).

A pajzsdudor és a most említett edény között 2 tojás héját találtuk. Ezeket sem festés, sem karcolt díszítés nyomát nem észleltük. Egy állati csontdarab is feküdt itt, míg a pajzsdudor alatt egy teljes szárnyas csontvázát találtuk, fejével délnek, lábával északnak fordítva.

Az említett ételmellékletek az öblös pajzsszal voltak ezek szerint fedve. A pajzs átmérője tehát 62 cm-nél kevesebb nem lehetett.

A most felsorolt mellékletektől északnyugatra egy csont fésűt találtunk. A fésű igen rossz állapotban maradt meg, egyik vége annyira sérült, hogy eredeti hosszúsága nem is mérhető. Az egyoldalas, enyhén ívelthátú fésű fogait több csontlemezből fűrészelték ki és ezeket a fogazott lemezeket fogták aztán két díszített csont lap közé. A lemezeket vas szegek szorították össze. A borítólemezek díszítése egyszerű. Az alsó és felső szélen 2—2 párhuzamos árkolás fut végig. Alul a fogak felől bekarolt vonal keskeny sávot képez, amit pontkörökkel töltöttek ki. A fennmaradó üres területet bekarolt vonalakkal háromszögekre tagolták és a fésű foka felé támaszkodó háromszögeket pontkörös díszítéssel töltötték ki. A töredékes darab mai hossza 20 cm (XX. t. 2).

Mint említettük, a sírablók külszerű aknán át érték el a sír alját. Mivel a lócsontváz a patarészek kivételével bolygatatlanul feküdt, feltételezhettük, hogy alatta is zavartalan lesz a temetkezés. Tévednünk kellett, mert a

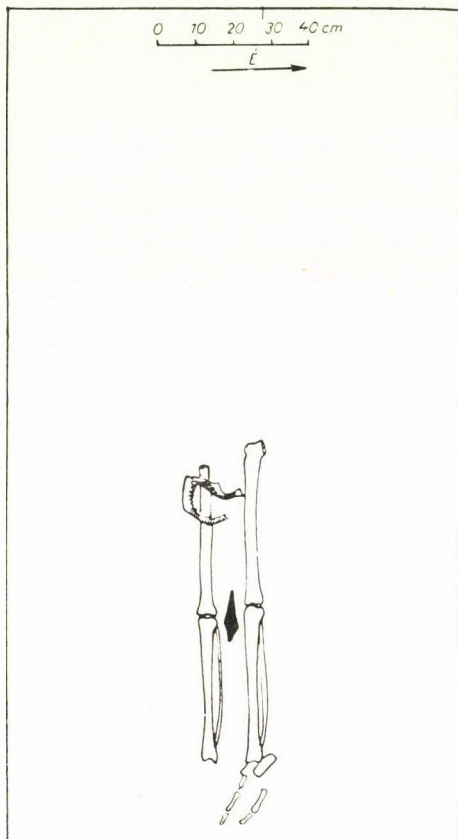
⁶ A vörsi temető növénymaradványait és textíliáit Frech Miklós dolgozza fel. Dolgozatában az említett

szőnyeg technikai kérdéseire is kitér.

⁷ Frech Miklós szíves szóbeli közlése.

sírablók a 330 cm mélységben elért sírfenékről fülkeszerűen beástak a lócsontváz alá is és a temetkezést teljesen feldúlták és kirabolták. A fülkében a lócsontváz alatt két felnőtt egyén, férfi és nő összedobált vázrészeit találtuk meg csupán.

Bár a szóbanforgó 5. számú kettős sír bolygatott volt, sok érdekes megfigyelést eredményezett a temetkezési rítussal kapcsolatban. A 292 cm hosszú és 178 cm széles gödört 184 cm mélységig ásták ki. Ezután a gödör déli részén, 105 cm szélességben ástak csak tovább a tulajdonképpeni temetkezések számára. Ebben a 330 cm mély gödörben elhelyezett férfi és női hullát szőnyeggel takarták le, azután megkezdték a sír beföldelését. Miután a

6. kép. 6. sír
Рис. 6. 6-ая могила
Fig. 6. Tombe n° 6

sír nyugati részét már a talajszintig betemették, erre a frissen temetett részre állították a lovat, amelyet azután a még nyitott keleti gödörrészbe döntöttek.

6. sír :

A 170 cm mély, 172 cm hosszú és 118 cm széles sírgödört kirabolva találtuk meg. A sír keleti felében csupán egy férfivázból származó jobb- és egy női vázból származó bal lábat találtunk in situ (6. kép).

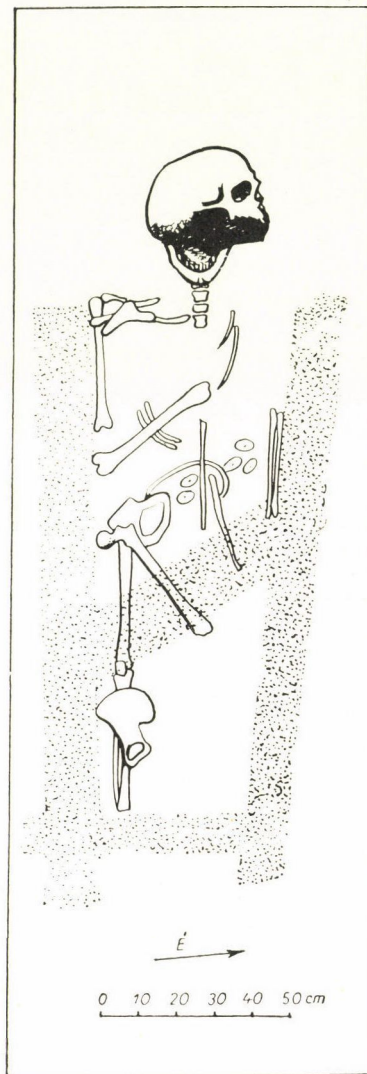
A sírgödör tisztításakor már 110 cm mélységben jelentkeztek különböző emberi váztöredékek. Ugyanabban a mélységben egy kis bronz varró tű töredéke is előkerült. A tű foka és hegye sérült. Hossza 3,1 cm (XXI. t. 2).

Az in situ fekvő térdek között kis vas kést is találtunk. Az egyélű, egyenes hátú kés hegye és markolat-tővise sérült, hossza 8,6 cm (XXI. t. 3).

A sír délnyugati sarkában tojás héjak kerültek elő. Ezeket sem festés, sem karcolt díszítés nem figyelhető meg.

7. sír :

A 145 cm mély, 281 cm hosszú és 95 cm széles sírgödörben gerendákból ácsolt koporsóban volt a halott eltemetve (7. kép). Az elkorhadt és elszenesedett koporsónyomokat igen jól megfigyelhettük. A sírgödör nyugati részén nem volt meg a koporsó lezárása, ezen a részen érték el a sírablók a koporsót, melybe behatolva, a benne nyugvó női vázat feldúlták és kirabolták. A női váznak csak egyes vázrészei feküdtek in situ.

7. kép. 7. sír
Рис. 7. 7-ая могила
Fig. 7. Tombe n° 7

A sírban mindössze egy nyomott gömbalakú barna színű kerámia gyöngyöt találtunk a váz nyakrészénél (XXI. t. 4).

Mivel a sírablás időpontjában a koporsó még tartott, a temetés és a kirablás időpontja között mindössze pár évtized telhetett csak el.

8. sír :

A 287 cm mély sír 220 cm hosszú volt. A gödör nyugati fele 75, a keleti 55 cm széles volt. A gödör széléin húzódó 1–2 cm vastag kormos, hamus csík deszkakoporsós temetkezésre utal.

Ezt a sírt is bolygatva találtuk meg. A bolygatás foltját jól meg tudtuk figyelni. Meglehetősen követte a koporsó foltját, csupán a nyugati részt hagyta érintet-

lenül (8. kép). A bolygatott részben összedobált női csontvázrészeket találtunk. A koponya jobb oldali járomcsontján zöldrozsa nyomát figyelhetjük meg, azt a tárgyat (valószínűleg fülbevaló), ami okozta, nem találtuk meg. A bolygatott részben a következő mellékleteket találtuk:

Gyűrű alakú, sárga kerámia gyöngy, három zöld foltal díszítve. Ötszög alakú, lapos, vörös színű kerámia gyöngy. Öt db letompított sarkú hasáb alakú zöld üveg-paszta gyöngy (XXI. t. 7).

A koporsó bolygatatlan nyugati felében szürke színű, simított felületű, nyaki részén vízszintes vonalból kiinduló függőleges besímtott vonalakkal díszített erősen profilált oldalú tálat találtunk. A szabadkézzel formált, s a föld által összenyomott edény annyira rosszul égetett, hogy ragasztása meglehetősen nehézséget okozott. Magassága 8,5 cm, szájának átmérője 14,1 cm, talpának átmérője 7,8 cm (XXI. t. 6).

A sírgödör betemetése során egy rossz fenntartású ovális vas csatkeretet találtunk. Magassága 4,1 cm, szélessége 2,4 cm (XXI. t. 5).

9. sír:

A 280 cm mély, 250 cm hosszú és 100 cm széles sírgödört kirabolva találtuk meg. Már 130 cm mélységben mutatkoztak összetördelt vázrészek és pár kis edénydarab is. Az edényke további darabjait a sír alján, a nyugati részen találtuk meg.

A feketésszürke edénykének fele hiányzik ugyan, az összeillő darabok azonban alakját, méreteit és díszítését megadták. Elég széles talpon öblös has ül, amit mély barázdák díszítenek, melyek a vállon elhelyezett három párhuzamos árkolástól indulnak függőlegesen. Enyhén ívelt nyaka egyenesre vágott szájban végződik. Magassága 7,6 cm, szájának átmérője 7,6 cm, talpának átmérője 5,6 cm (XXII. t. 11).

A sír alján az összedobált vázrészek között jó fenntartású férfi koponyát találtunk. Itt, a csontrészek között kerültek elő a következő mellékletek:

2 db pajzs alakú bronz övveret. A kis, 2,1 cm magas és 1,5 cm széles veretek felülete díszítetlen. Hátlapjukon 0,9 cm hosszú, átfúrt fül van a felerősítésre (XXII. t. 2–3).

Ugyancsak az övet díszíthette egykor két kis kerek, laposfejű bronz szegecs is. A 0,9 cm átmérőjű fejhez bronz szegecs csatlakozik, amelynek szétkalapált vége 0,4 cm vastag bőrre lehetett erősítve (XXII. t. 13–14).

Két kis kerek, laposfejű bronz szegecs 0,7 cm átmérőjű fejjel, bőrre voltak felerősítve úgy, hogy a szegecsnek másik végére elliptikus bronzlemez van kalapálva. Ennek a bronzlemeznek 1,7 cm a hossza. A szegecsnek közé kis bőrdarab is konzerválódott (XXII. t. 4).

Négyszög átmetszetű bronz szeg, melynek egyik vége kerek fejben, a másik kis bronz korongban végződik. A fejen lemezaranyozás nyoma látszik. Hossza 3,9 cm. A végződés szerint 3 cm széles tárgyra volt egykor erősítve (XXII. t. 9).

Előzőhöz hasonló darab töredékes véggel. Hossza 3,6 cm (XXII. t. 8).

Előzőhöz hasonló darab. A bronz szeg egyik végén lemezaranyozás nyomát viselő félgömb alakú fej ül, a szeg másik vége oldalt van hajlítva. Hossza 3,6 cm (XXII. t. 7).

Félgömb alakú bronz szegfej. Átmérője egyezik az előző darabokéval és 1,3 cm-t tesz ki (XXII. t. 12).

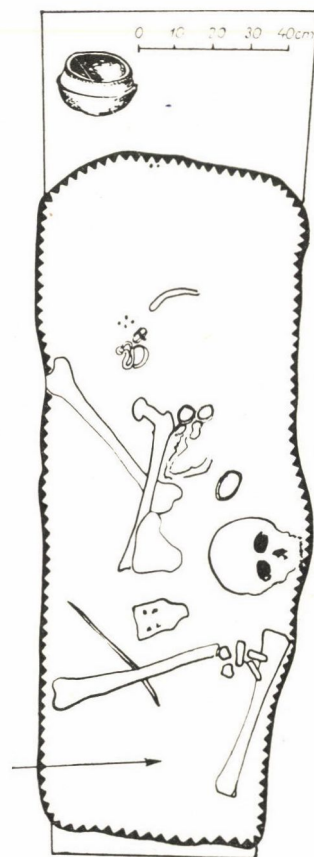
A sírban eltemetett férfiváz alsó lábszárait in situ találtuk. A jobb alsó lábszáron, másodlagosan feküdt a vas pajzsdudor, melynek peremrészeiből és nagy, laposfejű felerősítő szegeiből a sír más részeiben is találtunk darabokat.

A pajzsdudor az úgynevezett „gombos” típushoz tartozik. Átmérője 18,4 cm, magassága 9,2 cm. Nagyon érdekes, hogy a pajzsdudor gombja körül egy vas sókkal átitatott bőr vagy textil gyűrű maradványai találhatók.⁸

⁸ A kérdést csak a mikroszkópi és laboratóriumi vizsgálat dönti majd el.

Átmérője 7,2 cm, magassága 2,9 cm. A pajzsdudor pereme alatt vas sókkal átitatott fa részek vannak. A peremrészek annyira sérültek, hogy segítségükkel a pajzs fájának öblösödése sem határozható meg (XXII. t. 1–1a).

Érdekes a pajzs erősen töredékes fogantyúja is, melynek markolatrészt a pajzsdudor alatt találtuk meg. A 3,6 cm széles és 2,5 cm magas vas fogantyú ívelt. A vas részek között eléggé megmaradt a fa fogantyú is. Ez a fa fogantyú fa ékkel volt beerősítve a vas markolatba, az ék szárai ellentétesek, mint a fogantyú szárai. Az egész markolatrészt bőr szíjjal volt áttekerve egykor, ennek nyomai is jól megfigyelhetők még (XXII. t. 6–6a).

8. kép. 8. sír
Рис. 8. 8-ая могила
Fig. 8. Tombe n° 8

A pajzsfogantyú karjaiból csak az elvékonyodó, enyhén ívelt szárok maradtak meg. Ezek a karok lapos gombban végződtek. Ezek letörték ugyan, egyet azonban megtaláltunk belőlük, a felerősítő szegecs maradványai-val együtt. A szegecsfej átmérője 2,35 cm (XXII. t. 5, 10).

Az említett vörsi temetőből 9 sírt ismerünk. A temető északi, keleti és nyugati záródása biztosnak tekinthető, a délebbre fekvő szántóföldeken húzót kutatóárkaink is mind üresek voltak. Legfeljebb a temető déli szomszédságában húzódó dűlőút alatt kereshetünk még pár sírt, mivel az út csupán 113 cm mélységig vág bele a dombhátba, tehát a temető átlagos sírmélységét nem éri el. Erre a feltárássra azonban nincs mód.

A vörsi temető megtalált sírjai kivétel nélkül bolygatottak voltak ugyan, azonban párs esetben in situ fekvő csontrészek alapján megállapítható volt, hogy a temetőben nyugvó halottakat nyugat–keleti tájolással temet-

ték el. A sírok 5–15°-ot térnek csak el ettől az iránytól.⁹

A vörsi temető sírjainak leletanyaga a VI. századi langobard emlékeanyaggal van szoros kapcsolatban.

A temető 5. számú sírjának edénye (XXI. t. 1) a neuruppersdorfi langobard temetőből¹⁰ és a várpalotai langobard temetőből¹¹ ismert. E. Beninger ezt a „Rippengefäß”-nek nevezett edénytípust alamann eredetűnek tartja.¹² Az edénytípus alapján Beninger a neuruppersdorfi temetőt Ausztria egyik legkorábbi langobard temetőjének tekinti.¹³

A vörsi langobard temető 9. számú sírjának edénye rokon az említett edénytípussal (XXII. t. 11). Egyik analógiaként említhetjük az ulmi alamann temető egyik edényét.¹⁴ W. Hülle szerint az edényforma IV. századi, az analógiaként említett darab az V. században készült.¹⁵ A vörsi darab kora sem lehet sokkal későbbi.

A vörsi temető 8. számú sírjának edénye a „Schalengefäß”-nek nevezett típushoz sorolható (XXI. t. 6). Beninger jellegzetes langobard edénytípusnak tartja ezt a formát, melynek eredete az Elba vidékére vezethető vissza.¹⁶ A vörsi temető 8. számú sírjának edénye a dóri sír¹⁷ és a várpalotai temető 30. számú sírjának edényével¹⁸ van közeli rokonságban. A VI. század első felére, annak is inkább az első harmadára datálható ez az edénytípus is.¹⁹

A vörsi temető 3. számú sírjának lándzsája (XVIII. t. 1) Bóna 1. típusához sorolható. Az egész VI. század során használták ezt a lándzsafarmát,²⁰ tehát a darab közelebbi kora nem határozható meg. Az 5. számú sír lándzsája (XX. t. 3) Bóna 3. típusának felel meg,²¹ így egyik legkorábbi hazai darabunk. Ezt a korhatározást támasztja alá az 5. sír már említett edénye is.

Pajzsmaradványokat a vörsi temető 3., 5. és 9. számú sírjaiban találtunk. A pajzs a germán világ kedvelt fegyvere, melynek elnyerése után viselhetett csak az ifjú fegyvert.²² A pajzs elvesztését is szégyenletes bűnnnek tartották.²³ A mondottak alapján a vörsi temető 9. sírjában talált pajzsdudorra rozsdásodott bőr-, vagy textilgyűrűben (XXII. t. 1–1a) is inkább tulajdon-, család-, vagy nemzetség jelzést látunk, mint a pajzs biztonságát növelő berendezést.

A pajzsdudor fejlődése egész Európában azonos volt²⁴ és már az V. században kialakult a vörsi temető sírjaiban is szereplő „gombos” pajzsdudor típus.²⁵

A vörsi temető 5. számú sírjából származó zablá (XX. t. 1) analógiáját a pilisvörösvári sírleletből ismerjük.²⁶ A vörsi és pilisvörösvári zablák karikájára szegecselt

U alakú fülekkel a nocera—umbrai temető sírjaiból előkerült zabláknál is találkozunk.²⁷

A vörsi temető 3. számú sírja lemezrugós ollójának (XVIII. t. 2) analógiái a germán világ, ezen belül a langobardok sírjaiból is ismeretesek. A marwedeli langobard fejedelmi sírba éleztelenül tettek be egy lemezrugós bronz ollót.²⁸ A fenékpusztai 2. számú bazilika 3. számú sírjában, amelynek kora a VI–VII. század fordulójára esik, fa tokban volt egy hasonló vas olló.²⁹ Több ilyen ollót ismerünk a nocera—umbrai temető sírjaiból is.³⁰ Egy kis lemezrugós olló volt a várpalotai 5. számú női sír tarsolyában is.³¹

A vörsi temető 1. számú sírjában talált szőresipesz a bezenyi langobard temető 1. számú sírjának csipeszével rokon.³² Bóna szerint a VI. század első felében volt használatban ez a típus.³³ Az ilyen egyszerű tárgyak hosszú életűek is lehetnek, nem csodálkozhatunk tehát, hogy a krainburgi temető 104. számú sírjából is ez a csipesztípus ismert.³⁴

Ugyanezt bizonyítják a vörsi temető 9. számú sírjából előkerült kis övveretek is (XXII. t. 2–3). Ezek analógiáit a nocera—umbrai temető 165. számú sírjából is ismerjük.³⁵ Hasonló, de vonal és pontkörrel díszített darabok Testonaban kerültek elő.³⁶ Távlabbi analógiát a nocera—umbrai temető 52. számú sírja szolgált.³⁷

Az a fésűtípus, amely a vörsi temető 5. számú sírjából került elő (XX. t. 2) meglehetősen általános a germán világban.³⁸ A hazai langobard anyagból a várpalotai temető 18. és 30. számú sírjainak analógiáira,³⁹ valamint a fenékpusztai 2. számú bazilika 3. számú sírjának fésűjére hivatkozhatunk.⁴⁰ Ugyanehhez a fésűtípushoz tartozott a vörsi temető 3. számú sírjának fésűtőredéke is (XVIII. t. 8).

A vörsi temető korhatározó leletanyaga a VI. század első felére teszi a temető keletkezési idejét, éspedig a század első harmadára. Régebbi történetírásunk úgy vélte még, hogy a langobardok 546-ban költöztek be Pannóniába. Újabban Bóna István mutatott rá arra, hogy a pannóniai langobard uralom régebbi keletű és a langobardok már 527-től urai voltak ennek a területnek.⁴¹ Bóna megállapítását támasztja alá a vörsi temető is, amely a langobard foglalás idejében keletkezett.

László Gyula,⁴² L. Kovrig Ilona⁴³ és Bóna István⁴⁴ rámutattak már a római utak népvándorláskori jelentőségére. Bevezetőnkben utaltunk már arra, hogy a vörsi langobard temető egy átkelő Fenékpusztával ellenkező oldalán létesült. (Vö.: 1. kép) Ehhez az átkelőhöz vezető

⁹ Pollenanalízissel véleményünk szerint meghatározható lesz majd a temetkezés évszaka. Ez végre feleletet ad majd arra a sokat vitatott kérdésre, hogy a sírtájolások ingadozása összefügg-e a nappálya évszakonkénti eltéréseivel?

¹⁰ Beninger, E., Die Langobarden an der March und Donau. Vorgeschichte der deutschen Stämme III (Leipzig 1940) 838.

¹¹ Bóna, I., Die Langobarden in Ungarn. Acta Arch. Hung. 7 (1956) XII. t. 1.

¹² Beninger, E., uo.

¹³ Beninger, E., uo.

¹⁴ Hülle, W., Die Schwaben oder Alamannen. Vorgeschichte der deutschen Stämme II (Leipzig 1940) 188. t. 6.

¹⁵ Hülle, W., i. m. 500. — A későbbi példányok is korongolatlanok. vö.: Roeren, R., Datierbare Rippengefäße. Germania 32 (1954) 184.

¹⁶ Beninger, E., i. m. 829, 840.

¹⁷ Bóna, I., i. m. XLII. t. 3.

¹⁸ Bóna, I., i. m. XLII. t. 2.

¹⁹ Bóna, I., i. m. 201.

²⁰ Bóna, I., i. m. 205.

²¹ Bóna, I., uo.

²² Tac. Germ. 13.

²³ Tac. Germ. 6.

²⁴ Bóna, I., i. m. 206.

²⁵ Stampfuss, R., Die Franken. Vorgeschichte der

deutschen Stämme I (Leipzig 1940) 235.

²⁶ Bóna, I., i. m. XLVII. t. 3.

²⁷ Pasqui-Paribeni, Necropoli barbarica di Nocera Umbra. Mon. Ant. dei Lincei 25 (1919) 23, 43. kép.

²⁸ Wegewitz, W., Die Langobarden an der Niederelbe. Vorgeschichte der deutschen Stämme II (Leipzig 1940) 802.

²⁹ Publikálatlan darab a keszthelyi Balatoni Múzeumban.

³⁰ Pasqui-Paribeni, i. m. 171, 202, 233, 301.

³¹ Bóna, I., i. m. XXVIII. t. 13.

³² Bóna, I., i. m. XLIII. t. 1.

³³ Bóna, I., i. m. 215.

³⁴ Žmavc, J., Das Gräberfeld im Lajh bei Krainburg. JCC új folyam 2 (1904) 265., 224. kép b.

³⁵ Pasqui-Paribeni, i. m. 346., 196. kép.

³⁶ Baye, J., Epoque des invasions barbares. Industrie Longobarde. (Paris 1888) XI. t. 6.

³⁷ Pasqui-Paribeni, i. m. 250., 100. kép.

³⁸ Bóna, I., i. m. 224.

³⁹ Bóna, I., i. m. XXXIV. t. 1; XI. t. 1.

⁴⁰ Publikálatlan darab a keszthelyi Balatoni Múzeumban.

⁴¹ Bóna, I., i. m. 233.

⁴² László Gy., Budapest a népvándorlás korában. Bp. Tört. I (Bp. 1942) 784.

⁴³ L. Kovrig I., Arch. Ért. 82 (1955) 38—.

⁴⁴ Bóna, I., i. m. 198.

észak—déli irányú út mentén, a régi római út vonalán találjuk Keszthely vidékének langobard lelőhelyeit. Ezeket a lelőhelyeket az 1. számú képen tüntettük fel.

A már ismertett vörsi temetőtől északra van Fenékpuszt. Ez eddig feltételeesen szerepelt csak a langobard lelőhelyek sorában,⁴⁵ a második számú bazilika sírjainak leletanyaga,⁴⁶ valamint az 1959. évi ásatás eredményei alapján⁴⁷ jogosan tüntettük fel az elterjedési térképen ezt a lelőhelyet is. Keszthely langobard leleteit Bóna István ismertette már.⁴⁸ A keszthelyi határban emelkedő Dobogó dombrol a közelmúltban szerzett a Balatoni Múzeum egy olyan S-fibulát, amely a langobardok hagyatékának tekinthető.⁴⁹

A vörsi temető, mint említettük, Pannónia langobard megszállásának idején keletkezett. Kis sírszáma, anyagának egységessége, a csecsemő és gyermek sírok hiánya mind arra utalnak, hogy a temető nem volt hosszú ideig használatban. Úgy gondoljuk, hogy a megszállás idején őrséggel látták el ezt az Itália felé vezető fontos átkelőt, ezt az őrséget később, uralmuk megszilárdulása után aztán visszavonták.

A vörsi temető sírjai mind bolygatottak voltak. A bolygatás gödrét pár esetben igen jól megfigyelhettük (Vö.: 4., 8. kép.). A kirablás idején a sírok meg voltak még jelölve, tehát a sírblóknak nem kellett felesleges földmunkát végezni. A legmélyebb, 5. számú sirt külszerű aknáknál rabolták ki, míg a többi sírnál a sírgödör alakjához igazodott ásásuk. A sírblók tökéletesen tisztában voltak a langobard temetkezési szokásokkal is. Nem érdekelte őket a sírgödör koponyától nyugatra eső része, aminek lényeges megfigyeléseket és mellékleteket köszönhetünk. Ugyancsak nem volt érdekes számukra a váz alsó lábszára és lábfej része sem, ahol mellékletet nem vártak már. Az első pillanatban az avar megszállással igyekeztünk a temető kirablását magyarázni,⁵⁰ a mondottak után azonban véleményünket meg kell változtatnunk és a sírblást maguknak a langobardoknak a számlájára kell írunk. A temető keletkezése és kirablása között mindenesetre eltelt pár évtized, ennek köszönhetjük azután, hogy a sírok kifosztói a már megrozsdásodott vastárgyakat értéktelennek tekintették és visszadobták azokat a nyitott sírgödörbe.

A langobardok temetkezési szokásairól Paulus (V. 34) tudósít bennünket. Ásatásai alapján írja E. Beninger, hogy a langobardok fa koporsóba helyezték halottaikat és legalább két hónapig temetlenül hagyták azokat.⁵¹ A vörsi temetőben néha megfigyelhető volt a fa koporsó nyoma, vagy a vas szeg utalt koporsós temetkezésre. Az 5. számú sírban viszont azt tapasztaltuk, hogy a halottak nem koporsóban, hanem szőnyeggel letakarva kerültek a sírba. A krainburgi langobard

temetőben is észlelte J. Žmave, hogy a halottakat koporsó nélkül, textiliába csavarva temették el.⁵²

A vörsi langobard temető feltárásának leglényegesebb ásatási megfigyelése az 5. számú lovas temetkezéssel kapcsolatos. A hazai leletanyagból egyedül a pilisvörösvári leletből ismerünk zablát,⁵³ a sír leletkörülményeiről azonban sajnos nincs tudomásunk.⁵⁴ Ez annál inkább sajnálatos, mivel a nocera—umbrai temető több sírjában csupán a zabla utalt a korábban szokásos lovas temetkezésre.⁵⁵

Tacitustól tudjuk, hogy a germánságnál szokásos volt a harcos lovának elégetése is.⁵⁶ Néha, mint a kálózi II. századi langobard lovassír mutatja, égetetlenül temették el a lovat gazdájával együtt már ebben az időben is.⁵⁷ Ez a kálózi sír még azért is érdekes számunkra, mert abban a leföldelt lóra került maga a holttest.⁵⁸ A vörsi lovas sírnál fordított a helyzet, a már betemetett holttestek fölé került maga a ló. Ugyanez a rítus figyelhető meg egy VI. századi neuköllni lovassírnál is.⁵⁹ A neuköllni lovassírt W. Matthes sveb temetkezésnek tartja.⁶⁰ A langobardok és svebek kulturális kapcsolataira E. Beninger utalt már és rámutatott arra is, hogy a langobardok 488 előtt az elbai germán kultúrterülethez tartoztak.⁶¹ A vörsi lovas temetkezés rítusát tehát még az Elba vidéki területről hozták magukkal a langobardok.

Keszthelyen az úgynevezett „városi temetőben” tárt fel Lipp Vilmos olyan lovas temetkezéseket, melyeknek rítusa a vörsi 5. számú sírral rokon. A koporsó felett, tehát a halottnál magasabban feküdtek ezekben a sírokban a lovak.⁶² Lipp, aki ásatási leletanyagát általában tipológiai csoportosításban és nem síronként közli, szerencsénkre felsorolja pár ilyen lovas temetkezés mellékletanyagát is. A leletanyag jellegzetesen avar.⁶³

Lovastemetkezések az avaroknál is voltak. Ha megfigyeljük ezeket, azt tapasztaljuk, hogy a halott és a ló egy mélységben fekszenek a sírgödörben, nincs meg köztük az az elválasztó földréteg, ami a langobard lovassíroknál észlelhető. A dunapentelei,⁶⁴ ócsényi,⁶⁵ több eikói,⁶⁶ több böleskei,⁶⁷ a nagymányoki,⁶⁸ az ürböpusztai,⁶⁹ tiszavárkonyi,⁷⁰ móri,⁷¹ több jutasi,⁷² több gátéri⁷³ és a bágyog—gyűrhegyi⁷⁴ avar temetkezésekre hivatkozhatunk itt.

A vörsi 5. számú lovassír 527 táján kerülhetett a földbe, a keszthelyi sírokat meg jellegzetes griffes-indás leletanyaguk a VIII. századra teszi.⁷⁵ A két időpont közé esik 568, amikor a langobardok elhagyták Pannóniát. Bóna cáfolja a német történetírásnak azt az állítását, hogy egyes helyeken langobard töredéknépség maradt volna vissza.⁷⁶ A magunk részéről azonban a vörsi 5. számú sír temetkezési rítusa alapján legalább Kesz-

⁴⁵ Bóna, I., i. m. 195.

⁴⁶ Az 1947-től 1959-ig tartó ásatás eredményeit most dolgozzuk fel.

⁴⁷ Az 1959. évi fenékpusztai ásatás anyagát Barkóczy Lászlóval közösen dolgozzuk fel.

⁴⁸ Bóna, I., uo.

⁴⁹ Leltári száma: 56.37.1.

⁵⁰ Vörs, mint avarokori lelőhely még ismeretlen. Vö.: Csallány, D., Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. (Bp. 1956).

⁵¹ Beninger, E., Die Germanenzeit in Niederösterreich. (Wien, 1934) 114.

⁵² Žmave, J., i. m. 238.

⁵³ Bóna, I., i. m. 207.

⁵⁴ Bóna, I., i. m. 194.

⁵⁵ Pasqui-Paribeni, i. m. 6., 16., 36., 38., 42., 49. sírok.

⁵⁶ Tac. Germ. 37.

⁵⁷ Bóna, I., Der Fund von Kálóz. Acta Arch. Hung. 6 (1955) 75.

⁵⁸ Bóna, I., i. m. 71.

⁵⁹ Kieckebusch, A., Ein germanisches Reitergrab aus der späten Völkerwanderungszeit von Neukölln (Rixdorf) bei Berlin. PZ 4 (1912) 399.

⁶⁰ Matthes, W., Die Sveben oder Altschwaben.

Vorgeschichte der deutschen Stämme I (Leipzig 1940) 366.

⁶¹ Beninger, E., Die Langobarden... 829.

⁶² Lipp V., A keszthelyi sírmezők. (Bp. 1884) 14., 22., 23.

⁶³ Lipp V., i. m. 56—65, 68—70. kép.

⁶⁴ Hekler A., Arch. Ért. 29 (1909) 97—.

⁶⁵ Wosinsky M., Tolnavármegye története II. (Bp. 1896) 1008.

⁶⁶ Wosinsky M., i. m. 904., 912., 920.

⁶⁷ Wosinsky M., i. m. 866., 872.

⁶⁸ Wosinsky M., i. m. 995—.

⁶⁹ L. Kovrig I., i. m. 35.

⁷⁰ L. Kovrig I., uo.

⁷¹ Török Gy., Arch. Ért. 81 (1954) 45—.

⁷² Rhé, Gy.—Fettich, N., Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn. (Prag 1931) 26., 31.

⁷³ Kada E., Arch. Ért. 26 (1906) 27—.; Arch. Ért. 28 (1908) 330—.

⁷⁴ Lovas E., Arch. Ért. 49 (1929) 248.

⁷⁵ L. Kovrig I., Arch. Ért. 85 (1958) 72., irodalommal.

⁷⁶ Bóna, I., Die Langobarden... 239—.

hely vidékén feltétlenül számolunk avar uralom alatt továbbélő langobard elemekkel.

A Keszthely vidékén avar uralom alatt élő langobardokat tekintjük az úgynevezett „Keszthely-kultúra” etnikai alaprétegének. Ezek, valamint a velük együtt élő,

római tradíciókat őrző helyi népesség 568 utáni szerepéről csak a fenékpusztai 2. számú bazilika és az 1959. évi fenékpusztai jelentős ásatási eredmények feldolgozása után lehet majd szólni.

Sági Károly

DAS LANGOBARDISCHE GRÄBERFELD IN VÖRS

Auszug

In der Gemarkung des Dorfes Vörs (Komitat Somogy) hatten wir die Gelegenheit, bei einer Rettungsgrabung ein kleines, aus 9 Gräbern bestehendes langobardisches Gräberfeld zu erschließen. Die Lage des Fundortes zeigt Abb. 1, wo auch die einstige Ausdehnung des Balatons (Plattensee) dargestellt ist. Der Weg, der aus der römischen befestigten Stadt bei Fenékpusztá³ ausgehend in südlicher Richtung verläuft, verzweigt sich nach der Festungsstadt; der eine Zweig erstreckte sich — den „Halásztér“ genannten Anger berührend — bis zum damaligen Balatonufer und erreichte nach einem Wasserweg von etwa 1200 m Länge jene Landzunge, wo das Vörser Gräberfeld entdeckt wurde.⁴

Alle Gräber waren hier bereits aufgewühlt. Die Funde sind auf den Tafeln XVII—XXII dargestellt. Mit Ausnahme von Grab 5 waren alle anderen Sargbestattungen; in Grab 7 war das Frauenskelett in einem aus Balken verfertigten Sarg (Abb. 7). Von ähnlicher Form (Violinkasten) war auch der Sarg in Grab 8, doch wurde dieser aus Brettern angefertigt (Abb. 8).

In Grab 5 waren die Bestatteten mit einem Teppich oder einer Matte bedeckt: die Fäulnis Spuren waren 1,5 cm dick. Im ungestörten Teil des Grabes (Abb. 4) fanden wir einen Schildbuckel aus Eisen, auf dessen verrostetem Teil Reste des Gewebes klebten. Am Rand des Buckels waren durch Hämatitsalze verbackene Holzreste, deren oberflächliche Untersuchung bewies, daß die hölzernen Bestandteile des Schildes aus Weichholz waren.⁷ Nach der Stellung des Randes des Schildbuckels zu urteilen war der Schild ein wenig eingebuchtet; der Griff war gerade (Taf. XIX. 3). Wir konnten zwar den genauen Durchmesser des Schildes nicht bestimmen, doch haben wir festgestellt, daß dieser nicht kleiner als 62 cm und nicht größer als 80 cm sein konnte. Die Rekonstruktion des Schildes ist auf Abb. 5 dargestellt.

In den aufgewühlten Gräbern des Gräberfeldes zu Vörs fanden wir Skeletteile von erwachsenen Männern und Frauen. Kinder gab es keine, was eine kurze Benützungszeit andeutet. Gemeinsame Bestattungen von Mann und Frau enthielten die Gräber 5 und 6. Soweit aus den ungestört gebliebenen Skeletteilen zu schließen war, wurden die Toten ausgestreckt, west-östlich orientiert bestattet.

Grab 5 war eine Reiterbestattung (Abb. 5). Das Pferdeskelett fand sich in 147 cm Tiefe, während das eigentliche Grab in einer Tiefe von 330 cm war. In der Mundhöhle im Schädel des etwa 4 Jahre alten Hengstes fanden wir die Trense (Taf. XX. 1); doch gab es neben dem Pferd keine weiteren Beigaben. Die gemeinsame Bestattung von Mann und Frau in 330 cm Tiefe war wohl aufgewühlt, doch fanden wir im westlich von den Schädeln liegenden Teil des Grabes einige Beigaben in der Originalposition. Hier fanden wir unter dem bereits erwähnten Schildbuckel (Taf. XIX. 1—1a) den Griff des Schildes (Taf. XIX. 3), ferner eine eiserne Lanze (Taf. XX. 3), in der noch ein kleines Stück des hölzernen Stieles steckte (Taf. XX. 3a). Ein „Rippengefäß“ (Taf. XXI. 1) und ein kleinerer Kamm (Taf. XX. 2) lagen noch hier. Das komplette Skelett eines Vogels, zwei Eier und ein tierischer Knochen deuteten auf die einstigen Speisebeigaben, die mit dem hölzernen Schild bedeckt waren.

Das langobardische Gräberfeld in Vörs entstand während der langobardischen Besetzung Pannoniens. Dem datierbaren Fundmaterial zufolge läßt sich die

Entstehungszeit des Gräberfeldes als das erste Drittel des 6. Jahrhunderts bestimmen. Pannonien wurde also bereits zu dieser Zeit, vermutlich im Jahr 527, von den Langobarden erobert.⁴¹

Das Gräberfeld stand nur kurze Zeit im Gebrauch. Wie aus der Lage des Gräberfeldes zu schließen, war die Somogyer Seite der wichtigen Übergangsstelle bei Fenékpusztá in den unruhigen Jahren der Besetzung durch eine kleine Wache gesichert, die später abberufen wurde.

Alle Gräber waren aufgewühlt; an einzelnen Stellen konnten wir auch die in die Gräber gesenkten Gruben deutlich beobachten (Abb. 4, 8). Zur Zeit der Plünderung waren die Gräber noch gekennzeichnet, die Räuber waren daher der überflüssigen Erdarbeit enthoben. Das tiefste Grab (Nr. 5) wurde durch einen brunnenartigen Schacht ausgraben, bei den übrigen wurde die Erde der Form der Gräber entsprechend ausgehoben. Die Grabschänder waren mit den Bestattungsriten im Klaren, daher interessierten sie sich z. B. für die westlich der Schädel befindlichen Partien der ausserordentlich langen Gräber und auch für die Gegend der Beckknochen nicht. Dementsprechend dürften wir den Raub den Langobarden selbst zuschreiben: zwischen den Bestattungen und dem Raub mochten kaum einige Jahrzehnte vergangen sein.

Die wichtigsten Resultate der Ausgrabung verdanken wir dem Grab 5. Das ungarländische langobardische Fundmaterial lieferte nur in Pilisvörösvár eine Trense, wo wir aber die Fundumstände nicht mehr kennen.⁵⁴ In den italischen Langobardengräbern deutet nur mehr die in das Grab gelegte Trense die einstige Sitte der Pferdebestattungen an.⁵⁵

Es ist uns aus Tacitus bekannt, daß mit dem germanischen Krieger auch sein Roß verbrannt wurde.⁵⁶ In einzelnen Fällen — wie aus der langobardischen Pferdebestattung aus dem 2. Jh. in Kálóz zu ersehen — wurden Pferd und Reiter unverbrannt bestattet.⁵⁷ Das Kálózer Reitergrab ist umso interessanter, als Mann und Pferd durch eine Erdschicht voneinander getrennt waren. Dasselbe sehen wir in Vörs und auch im Falle des Reitergrabes bei Neukölln⁵⁹ (das letztere war eine suebische Bestattung aus dem 6. Jh.).⁶⁰ Die Folgerung liegt daher nahe, daß die Langobarden den in Vörs beobachteten Ritus der Reiterbestattung aus dem germanischen Kulturbereich an der Elbe mit sich gebracht hatten.

In Keszthely, im sog. „Städtischen Gräberfeld“, hat Vilmos Lipp solche Reiterbestattungen erschlossen, bei denen der Vörser Ritus zu beobachten ist. Auch in diesen Gräbern waren die Pferde oberhalb der Särge bestattet.⁶² Das Fundmaterial der von Lipp erschlossenen Gräber ist typisch awarisch.⁶³ Reiterbestattungen waren wohl auch bei den Awaren in Brauch, doch lagen bei ihnen Pferd und Mann stets in derselben Tiefe, nebeneinander und nicht übereinander, wie im Falle der erwähnten Gräber.^{64—74}

Aus alldem schließen wir darauf, daß in der Umgebung von Keszthely auch nach 568 eine langobardische Bevölkerung zurückgeblieben ist, die an den traditionellen Bestattungsriten festhielt.

Die Langobarden, die während der awarischen Herrschaft in der Umgebung von Keszthely zurückgeblieben sind, bilden die ethnische Grundlage der späteren sog. „Keszthely-Kultur“.

K. Sági

AZ AVAROK HRINGJE

Az egymásba fonódó történeti-régészeti kérdések közül alig van még egy, melynek hatalmasabb irodalma volna, mint az avar földvárak, „hringek” kérdésének.

Reménytelennek érzem a feladatot, hogy megkíséreljem összefoglalni mindazt, amit az utóbbi két évszázadban az európai népek tudós kutatói a kérdéstről írtak. Hiszen az avar hringekről hosszabban vagy rövidebben mindenki írt, aki Közép-Európa koraközépkori történetével foglalkozott. De felesleges is volna ezt a hatalmas munkát elvégezni, mivel a kérdés kialakulásától kezdve a kutatók véleményében nem mutatkozik lényeges eltérés. Közhellyé vált történeti és régészeti irodalmunkban az a tétel, hogy az avaroknak kiterjedt, jól kiépített védelmi rendszerük volt s ennek egységei a kerek, gyűrűalakú földvárak, a hringek voltak.

A mondottakkal kapcsolatban mindjárt itt meg kell állapítanunk, hogy a középeurópai régészeti irodalom egyetlen olyan — az egykori avar birodalom területén fekvő — földvárat sem ismer, amelyet hozzáértő szakemberek tártak fel s amely a leletanyag alapján az avarságnak volna odaítélhető. Bizonyára ez is elegendő már, hogy felkeltse a figyelmünket: az avar hringekről alkotott elképzelés nem más egyszerű hiedelemnél s aki erre bármilyen módon is építeni próbál, homokra épít.

Vizsgáljuk meg ezek után azokat a történeti forrásokat, melyekből az avar hringekről szóló tanítás fakadt. E források Nagy Károly frank uralkodó 791. és 796. évi avar háborúiról szóló híradásai, továbbá a sangalleni szerzetes leírása az avarok sáncairól. Az alábbiakban részletesen foglalkozunk velük.

1. Nagy Károly 791. évi hadjáratáról a következő évkönyvekben olvasunk: *a)* Einhardi *Annales*,¹ *b)* *Annales Petaviani*,² *c)* *Annales Laurissenses*,³ *d)* *Annales Tiliari*,⁴ *e)* *Annales Fuldenses*.⁵

A hadjáratról Einhardus annalesei szólnak a leg-részletesebben, a többi ugyanazokat az adatokat ismétli, de erősen lerövidített formában. Einhardus leírása oly eleven, hogy méltán feltételezzük: a hadjáratban részt vett ő maga is mint Nagy Károly udvari történész. A 791. év eseményeiről ezeket írja Einhardus:

„Transacta verni temperie, circa aestatis initium rex de Wormacie movens, Baioarium profectus est, ea meditatione, ut Hunis factorum suorum vicem redderet, et eis, quanto celerius posset, bellum inferret. Comparatis igitur ad hoc ex omni regno suo quam validissimis copiis, et comitatibus congregatis, bipertito exercitu iter agere coepit. Cuius partem Theodorico comiti et Meginfrido camerario suo committens, eos per aquilonalem Danubio ripam iter agere iussit. Ipse cum alia parte quam secum retenuit, australem eiusdem fluminis ripam Pannoniam petiturus occupavit, Baioariis cum comitatibus exercitus, qui navibus devehebantur, per Danubium secunda aqua descendere iussit. Ac sic inchoato itinere, prima castra super Anesum posita sunt. Nam is fluvius inter Baioarium atque Hunorum terminos medius currens, certus duorum regnorum limes habebatur. Ibi subplicatio per triduum facta, ut id bellum prosperos ac felices haberet eventus. Tum demum castra mota, et bellum genti Hunorum a Francis indictum est. Pulsis igitur Hunorum praesidiis, ac destructis munitionibus, quarum una super

Cambum fluvium, altera iuxta Comagenos civitatem in monte Cumeoberg vallo firmissimo erat extructa, ferro et igni cuncta vastantur. Cumque rex cum eo quem ducebat exercitu usque ad Arrabonis fluentia venisset, transmisso eodem fluvio, per ripam eius usque ad locum in quo is Danubio miscetur accessit, ibique per aliquot dies stativis habitis, per Sabariam reverti statuit. Alias vero copias, quibus Theodorico Meginfridum praefecerat, per Beehaimos, via qua venerant, reverti praecipit.”

A hadjárat történetét így rekonstruálhatjuk Einhardus szövege alapján: A frank sereg három részre osztva Regensburgból indult el.⁶ Egy-egy seregrész a Duna két partján nyomult előre, a harmadik pedig — nyilván a hadtápot biztosítva — hajókon követte őket. A seregek az avar határvidéken a Kamp folyónál és a Bécsi erdőnél két sáncvárbá ütköztek s azokat megsemmisítve nyomultak tovább. Útjaik Pozsony ill. Carnuntum vidékén váltak el. A Duna bal partján vonuló seregről nem tudjuk, meddig ért el. A jobbsparti sereg, melyet maga Nagy Károly vezetett, nem a Duna mellett egykori római limes-úton tört előre, hanem egy vargabetűvel megkerülte a Fertő és Hanság mocsarait s úgy ért el a Rába partjára. Ezt a kitérőt is római utakon tehette meg⁷ s csak így válnak érthetővé Einhardus nagyon is megszívlelendő szavai, melyek szerint a sereg átlépve a Rába vizeit (...Arrabonis fluentia ...transmisso...), a folyó jobb partján ért el annak torkolatáig. Az átkelés helye az egykori Mursellánál (Mórichida—Kisárpás)⁸ volt, ahol a Rába és Marcal folyón — „a Rába vizein” — kellett a seregnek átgázolni. Innen a mai Koroncón és Gyirmóton át vezető római utakon ért el a Rába torkolatához, a mai Győr helyére. A hadjárat itt megtorpant, majd visszafordult. Nagy Károly a már vázolt úton vonult a mursellai gázlóhoz, ott délnyugatra fordult és Szombathely irányában hagyta el az avarok földjét. Az északi seregrész valószínűleg ugyan-csak más úton, a későbbi „via bohemica”-n tért haza.

A 791. évi hadjárat leírásában a következő tények a fontosak számunkra: 1. A leírás csak az avar birodalom határán talált két sáncvárról tesz említést, tovább ilyenekről nem esik szó. 2. A sáncvárokat Einhardus nem nevezi hringeknek.

2. A 796. évi avar hadjáratról az alábbi évkönyvek és krónikák szólnak: *a)* Einhardi *Annales*,⁹ *b)* *Annales Laureshamenses*,¹⁰ *c)* *Annales Guelferbitani*,¹¹ *d)* *Annales Salisburgenses*,¹² *e)* *Annales Laurissenses*,¹³ *f)* Einhardi *Fuldensis Annales*,¹⁴ *g)* Einhardi *Vita Karoli Magni*,¹⁵ *h)* *Conversio Bagvariorum et Carantanorum*.¹⁶

E hadjárat legrészletesebb leírását is Einhardus évkönyveiben találjuk meg. A többi forrás ez esetben is ugyanezeket mondja, többé-kevésbé leszűkített alakban.

Szószerint itt is Einhardus szövegét idézzük: „Romae, Hadriano defuncte, Leo pontificatum suscepit, et mox per legatos suos claves confessionis sancti Petri ac vexillum Romanae urbis cum aliis muneribus regi misit, rogavitque ut aliquem de suis optimatibus Romam mitteret, qui populum Romanum ad suam fidem atque subiectionem per sacramenta firmaret. Missus est ad hoc Angilbertus, abbas monasterii sancti Richarii, per

¹ Monumenta Germaniae Historica Scriptores I. (Hannover 1826) 177.

² Uo. 17.

³ Uo. 176.

⁴ Uo. 222.

⁵ Uo. 350.

⁶ Szöke B., Fejezetek Győr koraközépkori történetéből. Arrabona. A győri múzeum Évkönyve (1959) 83–100.

⁷ Lovas E., Pannonia római úthálózata Győr környékén. Pannonhalmi Szemle (1937) 275–304.

⁸ Bíró E., Kisárpási későrómai temető. Arch. Ért. 86 (1959) 173–177.

⁹ MGH. SS. I., 183.

¹⁰ Uo. 37.

¹¹ Uo. 45.

¹² Uo. 89.

¹³ Uo. 182.

¹⁴ Uo. 351.

¹⁵ Monumenta Germaniae Historica. Scriptores II. (Hannover 1845) 13–14.

¹⁶ Pauler Gy.—Szilágyi S., A magyar honfoglalás kútfoi. (Bp. 1900) 306–307.

quem etiam tunc ad sanctum Petrum magnam partem thesauri, quem Ericus dux Foroiuliensis, spoliata Hunorum regia que Hringus vocabatur, eodem anno regi de Pannonia detulerat, misit, reliquum vero inter optimates et aulicos caeterosque in palatio suo militantes liberali manu distribuit. Atque his explectis, ipse cum exercitu Francorum Saxoniam petiit, Pippinum vero filium suum cum Italicis ac Baioaricis copiis in Pannoniam ire iussit. Et ipse quidem, Saxonia ex magna parte vastata, ad hiemandum Aquasgrani revertitus; Pippinus autem, Hunis trans Tizam fluvium fugatis, eorumque regia, quae, ut dictum est, Hringus a Langobardis autem Campus vocatur, ex toto destructa, direptis pene omnibus Hunorum opibus, ad patrem Aquisgrani hiberna habentem venit, ac spolia regni quae secum detulit, eidem praesentavit.¹⁷

Einhardus idézett szövegéből megtudjuk, hogy a 796. évi hadjárat végzetes csapást mért az avar birodalomra. Előbb Erik furlandiai herceg tört be az országra s elérte az avar fejedelem hringjét, majd Pippin, Nagy Károly fia itáliai és bajor seregekkel Dél-Dunántúlon keresztülvonulva átlépte a Dunát — feltehetőleg a duna-földvár—solti révénél — s miután az avar haderő a Tiszántúlra menekült, kifosztotta s elpusztította a kagán székhelyét, a hringet s óriási zsákmánnyal tért vissza hazájába.

A hadjárat leírásában egyetlen sáncvár említésével se találkozunk. A hring a Duna—Tisza közén de inkább a Tisza jobb partján feküldhetett. Erről is csak annyit olvasunk, hogy azt Pippin lerombolta, forrásunk azonban hallgat arról, hogy erődtített hely volt-e vagy sem.

A hring fogalmát egy másik forrásunk¹⁷ pontosan meghatározza. Eszerint Pippin „cum exercitu suo peruenit ad locum, ubi reges Avarorum cum principibus suis sedere consuevi erant, quem et in nostra lingua Hringe nominant”. A hring tehát az avar fejedelmek székhelye volt. Einhardus — mint láttuk — három különböző nyelven is megadja a székhely nevét. Latin neve „regia”, longobárd neve „campus”, frank neve pedig „hring”. E nevek szótári jelentését kutatva a következőket találjuk:

„regia, ae. 1. királyi palota, vár, székhely, 2. királyi család, királyi udvar.”¹⁸

„campus, i. 1. síkság, térség, mező, 2. tér, 3. transl. választás, Campus (Martius) Mars mezeje, 4. transl. működési tér, közhely.”¹⁹ — Fontos itt megemlítenünk, hogy a bolgár Omurtag abobai „tábor”-ának is kámpos a neve.²⁰

„Ring, ahd. (h)ring, gemeingerm. Wort (cng. ring) verwandt mit russ. „Kreis”, „kruglyj „rund”; in der älteren Sprache häufig auch für einen Kreis von Personen, namentlich in feierlicher Versammlung; ferner für den Zweikampf abgesteckten Platz. Ganz jung nach amerikanischem Vorbild ist R. als Bezeichnung einer geschlossenen Interessengruppe. Ostmd. ist R. Marktplatz, was man als Umdeutung eines slawischen Wortes faßt.”²¹

Az adatok egybehangzó értelme, jelentése szerint a „ring” az avar kagánok udvara, székhelye volt. Így nevezték azt a frankok azzal a névvel, mely nyilvánvalóan náluk is azonos értelmű volt. Amennyiben a ring név valami kereknek a kifejezésére szolgál, az avarok hringje esetében semmiesetre sem kerek sáncvárat, gyűrűvárat jelentett. A név szellemi tartalma a királyi, fejedelmi tanácsok köralakban történő elhelyezkedését, továbbá pl. a mondai Grál lovagok „Tafelrunde”-jét s a diplomáciai tárgyalások máig szokásos „kerek asztal konferenciáját” fejezi ki.

3. A sangalleni szerzetes az avar birodalom erődtítményrendszeréről a következőket írja:²²

„Quae huiusmodi fuerunt, sicut praefatus Adalbertus mihi narrare consueverat: Terra, inquam, Hunorum novem circulis cingebatur. Et cum ego, alios circulos nisi vimineos cogitare nescius, interrogarem: Quid illud miraculi fuit domine? respondit: Novem hegin muniebatur. Cumque et illos alterius generis esse nescirem, nisi quales segetibus solent praetendi, inquisitus etiam de hoc dixit: Tam latus fuit unus circulus, hoc est, tantum intra se comprehendit, quantum spacium est de castro Turico ad Constantiam, ita stipitibus quernis, faginis vel abiegnis exstructus, ut de margine ad marginem 20 pedes tenderetur in latum, et totidem subrigeretur in altum, civitas autem universa aut durissimis lapidibus aut creta tenacissima repleta, porro superficies vallorum eorumdem integerrimis cespitibus tegere. Inter quorum confinia plantabantur arbusculae, quae ut cernere solemus, abscisae atque proiectae, comas caudicum foliorumque proferunt. Inter hos igitur aggeres ita vici et villae erant locatae, ut de aliis ad alias vox humana posset audiri. Contra eadem vero aedificia inter inexpugnabiles illos muros portae non satis latae erant constitutae, per quas latrocinandi gratia non solum exteriores, sed etiam interiores exire solebant. Item de secundo circulo, qui similiter ut primus erat exstructus, 10 miliaria Teutonica, quae sunt 40 Italica, ad tertium usque tendebantur; similiter usque ad nonum, quamvis ipsi circuli alius alio multo contractiones fuerint. De circulo quoque ad circumum sic erant possessiones et habitacula undique versum ordinata, ut clangor tubarum inter singula posset cuiusque rei significativus adverti.”

A közltek értékeléséhez okvetlenül tudnunk kell, hogy a szerzetes adatait még gyermekkorában, egy Adalbertus nevű, akkor már igen öreg veterán katonától nyerte, aki fiatal korában részt vett az avar háborúban. Maga a szerzetes is idős korában írta le a gyermekkori emlékeit. Az a kép tehát, mely a Pannoniát megjárt fiatal katona agyában megragadt, addig amíg azt a naiv, csodálkozó szerzetes leírta, igen elmosódott és elferdült. A sok egymásra rakódott emlékből, tapasztalatból, meg nem értett fogalomból végül is egy fantasztikus kép bontakozott ki.

Az avar birodalmat köralakban védő kilenc föld-sáncnak gyermekmesébe illő méreteiről többen írtak.²³ Véleményem szerint e sáncok leírásában a szerzetes összekeveri azt, amit a kor gerendaszerkezetű, külső falán gerendával vagy kövel borított sáncváráról tudott s amit a veterán katona emlékeiből megőrzött. Ez emlékek valószínűleg azokról a Pannóniában látott hosszú, őskori s talán római kori földhányásokról, sáncokról szólnak, melyekkel az avar háborúban résztvevő katona találkozott s melyek akkor már régen fűvel, bokrokkal s fákkal voltak benőve. Erre utal a mesés avar körsáncok neve is, „hegin”, ahogy azokat a veterán katona nevezte. A név azonos a német „hege, hecke” névvel, mely élő sövényt, élő palánkot (saepes viva) jelent.²⁴

4. Forrásainkat végigvizsgálva a következőket állapíthatjuk meg: Hring csak egy volt, az avar kagán székhelye. Semmiképpen sem nevezhetők így az avar földvárak. Ilyenek létéről egyébként — a birodalom határára említett két sáncvár kivételével — mind a történeti mind pedig régészeti forrásaink mélységesen hallgatnak.

A közhellyé vált hiedelem a hringekről mint avar gyűrűvárakról, köralakú sáncokról a romantikus történetírás korában alakult ki. Alapja a fentiekben idézett három forrás-fejezet kritikátlan összekeverése volt.

Például annak, hogy egyeseknél hová vezetett ez a

¹⁷ Annales Laureshamenses. MGH. SS. I., 37.

¹⁸ Györkösy A., Latin—magyar szótár. (Bp. 1956).

¹⁹ Uo.

²⁰ Fehér G., A bolgár—török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásaik. AH 7 (Bp. 1931) 31., 2. j.

²¹ Hermann, P., Deutsches Wörterbuch. 5. kiadás R kötet. [Halle (Saale) 1956].

²² Monachi Sangallensis de gestis Karoli imperatoris libri duo. MGH. SS. II., 748.

²³ Fehér G., i. m. 31—.

²⁴ MGH. SS. II., 748. jegyzet.

teljes kritikátlanúság, a győri helytörténeti irodalom néhány kiragadott sorát idézem:²⁵

„Az avarok elfoglalják a vidéket. Birodalmukat egészen az Enns folyóig kiterjesztik és felismerve Győr vidékének abbéli fontosságát, hogy az a nyugat felől országukba betörhető ellenség ellen jó védelmi állást nyújthat, megerősítik a várost, melyet ők Hagiana-nak, a németek Hring-nek vagy Ringnek (gyűrű) neveznek.”

LE HRING DES AVARS

Résumé

Selon une thèse, devenue dans notre littérature historique et archéologique presque un lieu commun, les Avars ont possédé un système de défense très étendu, dont les unités étaient les hrings, des fortins de terre en forme d'anneau. L'auteur, après avoir examiné les sources archéologiques et historiques, constate que tout ceci n'est qu'une simple légende due à la recherche des sources d'une conception romantique de l'histoire et dépourvue de toute critique. L'auteur invoque les écrits d'Einhardus sur les guerres des Avars de 791 et de 796,

„Eginhard, Nagy Károly életrajzírójának feljegyzései szerint a Hring állott itt (ti. Győr város helyén), melyet a császár csak sok csata és borzasztó vérontás árán tud elfoglalni, mire az avarok maradványainak egyik része kelet felé, a másik része, mely utóbb kereszténnyé lett, a Csallóközbe vette útját.”

Szöke Béla

ainsi que les descriptions du moine de Saint-Gall sur les retranchements des Avars. En conclusion il constate qu'il n'existait qu'un seul hring. C'est ainsi qu'on nommait en langue franque la cour, donc le siège des Khagan avars, qui se trouvait quelque part entre le Danube et la Tisza. Sur d'autres fortins de terre — exceptés les deux retranchements mentionnés lors de la guerre de 791 — nos sources historiques et archéologiques gardent un silence profond.

B. Szöke

ADATOK AZ AVAR HRING KÉRDÉSÉHEZ

Szöke Béla fentebbi cikkében a történeti források gondos értékelése alapján meggyőző érveléssel mutat rá arra, hogy az avar gyűrűkről a köztudatban még ma is élő felfogás nem lehet helyes. A megbízható források csak egy *hring*et említenek, az avar kagán székhelyét, míg a határvidéken fekvő földvárak *munition... vallo firmissimo extracta* megjelölés alatt szerepelnek. A kérdés már most csak az, hogy milyen jellegű településnek kell az avar fejedelem szálláshelyét elképzelnünk. Mivel Szökének az Einhardusnál e szálláshely megnevezésére használt *regia*, *campus* és *hringus* szavakra vonatkozólag a tudományos irodalom nem állott kellő mértékben rendelkezésére, kérésére az alábbiakban kiegészítésképpen összeállítottam a fontosabb adatokat.

A tudományos irodalomban H. W. Haussig [Central Asiatic Journal 2 (1956) 41] felvetette azt a feltevést, hogy Einhardus szövegében a frank *hring(us)* szó mögött voltaképpen egy hasonló hangalakú avar szó, **rüng* rejtőzik, amelynek jelentése 'Versammlungsplatz' volna. Einhardus szövegét ..., *quem et in nostra lingua Hringe nominant* ugyanis úgy értelmezi, mintha ezt jelentené: „..., amelyet a mi nyelvünkön is hringnek neveznek”, tehát mintha Einhardus összehasonlítaná az avar fejedelmi székhely avar és frank elnevezéseit egymással. A frank *hring*-hez hasonló jelentésű avar **rüng* szót pedig azon az alapon veszi fel, hogy a kínai évkönyvek szerint a hiung-nuk az évi nagygyűléseket egy Lung cs'eng (Lung vár?) nevű helyen tartják. Ha eltekintünk is attól a nehézségtől, hogy az avarok és a hiung-nuk nyelvének azonossága több mint kérdéses, továbbá, hogy a két nyelvi adatot kb. 1000 év választja el egymástól, ez a merész feltevés még akkor sem tekinthető megalapozottnak. Nem térve most ki a Lung cs'eng helynévvel kapcsolatos problémákra, csak arra mutatunk rá, hogy ez tárgyilag semmiképpen sem hozható kapcsolatba az avar fejedelmi székhellyel, amennyiben a kínai forrás ettől világosan megkülönbözteti a hiung-nu fejedelem szálláshelyét, ahol az évi kisgyűlést tartják. Már pedig a frank évkönyvek szerint a *hringus* az avar fejedelmi székhely, nem pedig attól különböző gyűlekezőhely. Nem helyes Einhardus idézett mondatának értelmezése sem, mert az *et* e mondatban magyarázó értelmű, a latin

szöveget tehát így kell fordítanunk: „..., amelyet ti. nyelvünkön *hringe*-nek neveznek”. Nincs tehát szó arról, hogy Einhardus a *hring* szót egy avar kifejezéssel azonosította volna. Mindent egybevéve a *hring* szónak ezt a Haussigtól javasolt értelmezést mint megalapozatlant el kell vetnünk.

Nézzük már most az avar fejedelmi székhelyet jelölő három szó értelmezését. Legnagyobb forrásanyagunk kétségtelenül a latin *regia* szóra vonatkozólag van. E szó ókori használatában a 'királyi palota, királyi vár, királyi székváros' jelentés az uralkodó, a szó átvitt 'királyi udvartartás, királyi uralom stb.' értelmű használatával sokkal ritkább. A *regia* szó e konkrét, valamilyen 'épület, építmény' jelentésben való használatát még inkább megerősödik a középkor folyamán, s a szó speciális középkori jelentései ('basilica; palatium episcopi; porta aedificii primaria stb.' ld. Du Cange: Gloss. med. et infim. latinitatis VII. 93) is mind ebben a körben mozognak. A *regia* szó használatát tehát az avar fejedelmi székhellyel kapcsolatban amellet szól, hogy ott valamilyen állandó jellegű építménynek, várnak vagy településnek kellett lennie.

Sokkal nehezebb meghatározni a langobard *camp(us)* és a frank *hring(us)* szavak pontos jelentését. Mivel a langobard és a frank nyelv kihalt, e szavak jelentésére csak más nyelvekből nyerhetünk bizonyos támpontokat. A langobard szó a latin *campus* átvétele, amely a középkor folyamán a görögbe és különböző germán nyelvekbe is átkerült. A latin szó különböző középkori folytatásai többirányú jelentésfejlődést mutatnak. A román nyelvekben általában megőrződött a 'mező, csatamező' jelentés (ld. W. Meyer-Lübke: Rom. etym. Wb. Heidelberg 1911. 120), s ilyen jelentésben átmént a szó a középgörögbe is (Du Cange: Gloss. ad script. med. et inf. graecitatis. Lugduni 1688. I. 566), sőt mindmáig él pl. a délitáliei görög nyelvjárásokban (G. Rohlfs: Etym. Wb. d. unteritalienischen Gräzität. Halle/Saale 1930. 101). E mellett azonban a *campus* szónak 'csata, párviald' jelentése is fejlődött. Ebben a jelentésben került át a szó a germán nyelvek legnagyobb részébe, vö. pl. ófeln. *kamph*, középfeln. *kampf* 'duellum, Zweikampf' (O. Schade: Altd. Wb. Halle 1866. 310; A. Pinloche: Etym. Wb. d. Deutsch. Sprache.² Wien. 252 stb.), óang. *camp* 'battle, fight, warfare' (M. Lehnert: Poetry and prose of the Anglosaxons. Dictionary. Berlin 1956. 42). Végül a *campus* szónak kimutathatjuk ebből a körből 'tábor, katonai tábor, táborerődítmény' jelentését

²⁵ Alemann E.—Straub H., A Győrtől és annak vidékén lefolyt hadi események monographiája. (Győr 1902) 6—8.

is. Ez folytatódott a spanyol *campar* 'ein Lager aufschlagen' valamint a spanyol, portugál *campear* 'belagern' szavakban (Meyer-Lübke: id. m. 120), ilyen jelentésben is átkerült a szó a középgörögbe: *καμπος* 'castra' quomodo Galli *campum* usurpant' (Du Cange: Gloss. ad script. med. et inf. graec. I. 527) és az angolba: *camp* 'ideiglenes vagy állandó jellegű tábor, katonai tábor' (The Shorter Oxford English Dictionary. I. Oxford 1944. 254; W. W. Skeat: A concise etym. dictionary of the Eng. lang. Oxford 1948. 73; E. Partridge: A short etym. dict. of modern English.² London 1949. 73). A langobard *camp(us)* szó nyilvánvalóan a latin szónak ezt az utóbbi jelentéskéjlődését képviseli.

Ami végül a frank *hring(us)*, *hringe* szót illeti, ennek jelentéskörére az ószász, ófelnémet, középfelnémet, angolszász stb. adatok alapján vonhatunk le bizonyos következtetéseket. Az ószász, ófelnémet *hring* szó jelentése 'Ring jeder Art, annulus, Panzerring, Kreis, abgesteckter Platz, Kampfplatz, abgeschlossener Platz überhpt. Bezirk, Gebiet' (Schade: Altd. Wb. 276), a középfeln. *hring*, *ring* szóé pedig 'Ring, Stadtplatz' ill. 'Fingerring, Panzerring, Umkreis, Gerichtsversamm-

lung, Kampfplatz, Hauptplatz' stb. (Fr. Jelinek, Mittelhochdeutsch. Wb. Heidelberg 1911. 381, 588). Mint láthatjuk, a germán *hring* szó jelentéskörében bizonyos párhuzamosság mutatkozik a *campus* szó fejlődésével. Más-más alapjelentésből kiindulva mindkettőnél megfigyelhetjük 'az elhatárolt terület, csatater, küzdőtér, nagyobb embercsoport gyülekezési vagy tartózkodási helye' jelentés kifejlődését.

Ha már most a három szó alapján az avar fejedelmi szállás jellegére következtetést akarunk levonni, akkor módszertanilag úgy járunk el helyesen, ha a *regia*, *camp(us)* és *hring(us)* szavaknak azokat a jelentéseit vesszük figyelembe, amelyek közelállnak egymáshoz vagy éppen fedik egymást. Ezt figyelembe véve a *regia* szónál a 'királyi vár', a *camp(us)* szónál a 'táborerőd', a *hring(us)* szónál pedig a 'lezárt, körülhatárolt hely' jöhetne leginkább számításba. Így e szavak jelentéseinek vizsgálata alapján leginkább arra gondolhatnánk, hogy az avar fejedelmek szálláshelye valamilyen állandó jellegű, sáncokkal körülhatárolt és megerősített település lehetett.

Harmatta János

FEGYVERZETET JELZŐ MEDAILLONOK ÉS BÉLYEGGEL JELZETT SODRONYPÁNCÉLOK

Ráth György gyűjteményével 1874-ben került a Történeti Múzeum birtokába egy hatkarélyos aranyozott bronz medaillon, amely lapos füle révén egy kettősfülű tartópánton függ.

A medaillon két részből összetett, egy alap lemezből, amelyen egy bíbornoki kalap vésett képe látható, majd pedig egy hatkarélyos magas, plasztikusan kiképzett keretből, amely hat szegeccsel van az alsó lemezhez erősítve. A lemezbe bíbornoki kalap van bevésve, amelynek állzsinórja áthalad a karimán, csomóban végződik, majd a kalap alatt egymást keresztezve bojtban fejeződik be. Úgy a kalap mint a zsinórok vése vörös, zománcszerű anyaggal kitöltött. Átmérője 32 mm. A tartópánt mindkét végén háromkarélyos fület alkot, középen egy-egy kerek nyílással, a felszegeccselés számára (XXIII. t. 1). A medaillon 1/1874–590. sz. alatt van a naplóba bevezetve.

Forrer a Waffenkunde-ban közöl különféle függőket, medaillonokat, amelyeket „Schwertanhänger”-eknek nevezett. Szerinte ezek a függők, medaillonok, lovagok és előkelő urakhoz tartozó fegyverfelszerelés ismertető jegyei voltak. Sodronypáncélra, vagy kardhüvelyre voltak erősítve, a tulajdonos címerével, vagy névjegyével ellátva, azok felismerésére. Véleményem szerint magasabbrangú személyiségek őrségéhez tartozók fegyvertárgyaira erősített ismertető jegyek voltak.¹

Forrer művében a mi példányunkkal csaknem azonos kivitelű medaillon is közöl, képmézejében címerábrázolással (XXIII. t. 2). Általában a közölt függők, medaillonok leg többjén címet találunk, ritkábban névjegyet, névbetűt. Forrer közöl keresztpántos felfüggesztésű medaillon is (XXIII. t. 3.), ez a felfüggesztési mód a mi esetünkben is megfigyelhető.

A medaillon készítésének kora, késő-gótikus ízlésű kerete alapján, a XV. század II. felére, végére helyezhető.

Felmerül most már az a kérdés, melyik előkelőség őrségének fegyverzetét jelölhette ez a medaillon. A kalap bíborost illet meg, tehát a XV. század bíborosai között kell a tulajdonos személyét keresnünk. A napló bejegyzéseiben nem találunk adatot arra nézve, hogy ez a medaillon honnan származott Ráth György gyűjteményébe. A leletkörülmény élénk fényt vetne a medaillon tulajdonosának felkutatásához. Ugyanis ha a medaillon magyarországi lelet, úgy vélem, mindenesetre az esztergomi primás tulajdonát jelölte és olyan bíboros személyéhez kapcsolható, aki újabb vagy ősi címere mellett többre

értékelt a bíbornoki kalapot. A medaillon eredetileg sodronypáncélt jelölhetett meg, még pedig a hátlapján látható hat beresztelt vonal után ítélve, valamelyik fegyveres kamrában a 6-os sz. darabot.

Feltételezve a magyarországi származást, igyekezzünk szorosabb kört vonni a tulajdonos személye körül. Estei Hippolyt, Mátyás király sógora 1494-ben lett bíboros, majd utána Bakócz Tamás 1500-ban. Bakócz Tamás, mint új nemes valószínűleg a saját címerét vésette volna fel az őrségének fegyverzetét jelző medaillonra, a félkerékből növekvő szarvas alakját. Címerét megtaláljuk a Bakócz által készített esztergomi kápolna márványfaragásain. Azok az arany falkárpitok, amelyek Mátyás tulajdonából Bakócz birtokába jutottak, Mátyás király címerét viselték magukon. A Bakócz tulajdonába jutott példányon Mátyás király címerét Bakócz a saját címerével szőtt kárpitdarabokkal borította be. Ezek után feltételezzük, hogy a medaillon ha Bakócz őrségének sodronypáncélját jelölte volna meg, úgy az a bíbornoki kalappal ékesített Bakócz címerrel lett volna véste.

Estei Hippolyt személye mellett már inkább megállapodhatunk. Estei hercegi címe mellett nagyobb jelentőséget tulajdoníthatott a magyarországi bíborosságot jelentő kalapnak. Ez minden esetben dúsabb jövedelmet biztosított az Estei hercegi vagyonnál. Azonkívül az esztergomi érseki rang előkelő közjogi helyzetet is jelentett viselőjének.

Fegyvertárunk őriz egy másik medaillon is, amelyre az 1893. évi naplóban a következő bejegyzést találjuk: antik, bronz korongfibula, nyoleágú, ívelt, csillagalakú, közepén kerek mélyedés látszik, melyben pontkörben elmosódott fej látszik jobbra. Csuklós szerkezetű tűje hiányzik, átmérője 3,3 cm (XXIII. t. 4).

A bronz medaillon eredetileg ezüstözött volt, az alap lemezre van négy szegeccsel, a nyole ívelt karéjú keret felszegeccselve. A lemez hátlapján felül lapos fül van kiképezve, amelynek nyílásán áthalad egy rövid fémhuzal darab. Ez a fül nem volt fibula csuklós tűjének tartója, hanem a sodronypáncél gyűrűjén, vagy esetleg a vértzet mellvasán levő nyíláson áthaladó fülnyúlvány, amelyen keresztül egy huzaldarabot dugtak át, hogy így azt rögzítsék. A lemez hátlapján semmi egyéb nem látható a fülön kívül, pedig a fibula tűjének az akasztó horogja nyomának látszania kellene. Tovább vizsgálva a medaillon, megállapíthatjuk, hogy a lemez képmézejében nem fejelek látszik, hanem a sárkányölő Szent György lovas alakja. Ez az ábrázolás akkor ismerhető fel ha a medaillon olyan állapotban figyeljük meg, hogy a fül a felső szinten helyezkedik el. Fibula esetében a fül oldalra esne, a tűnek megfelelő helyzetben. Úgy véljük,

¹ Forrer, R., Studienmaterial zur Geschichte der Mittelalterwaffen. Waffenkunde 2 (1899) 405.

hogy ez a medaillon is hasonlóan az előbb leírt példányhoz egy sodronypáncélra esetleg egy vértetetre erősítetű ismertetőjel. Kora a XVI. század elejére helyezhető.

Ennél a medaillonnál már nehezebb a tulajdonos személyére következtetnünk, mert a Szent György ábrázolás már általánosan jelentkezik. Függetlenül láncra viselve, vagy mint érem szélénben kedvelt volt. Egész Európában ismert talizmán ez, az a hit volt fölöle elterjedve, hogy az ellenséges golyók ellen megvédi a tulajdonosát. Ennél a példánynál az ezüstözést figyelembevéve feltételezhető, hogy a máskülönb is fényesre csiszolt lemezvértet mellett volt talizmánként erősítve. Erre a körülményre mutat méginkább az ily módon kiképzett fül alakja, mivel ez egy keresztül dugott huzaldarabbal a vaslemezhez való erősítés legegyszerűbb módja.

A keleti eredetű sodronypáncélok gyakran szerepelnek különböző formájú vésett díszű felszegecselt bronzlemezek, amelyek nyilván talizmán vagy amulettként játszanak szerepet, mint azt Keleten még ma is viselik ellenséges lövedék, betegség vagy gonosz tekintet, szemmel való verés ellen védelmül.²

Lenz a moszkvai fegyvertár keleti eredetű sodronyingei közül több mint harminc darab bronz- vagy ólom-bélyeggel ellátott példányt közöl. A bélyegek vagy a tulajdonos nevét viselik magukon, vagy a készítés helyét közlik, esetleg vallásos feliratokat tartalmaznak, például „Ha Isten velünk, ki ellenünk”. Előfordul Ádám, Éva paradicsomi jelenetes, majd sasos, koronás bronz bélyeg is.³

Rose azonosan közöl bélyeggel jelzett sodronyingeket különböző európai gyűjteményekből. A luzerni város-ház történeti gyűjteményében őrzött III. Lipót osztrák herceg sodronyingén vörösréz címerpajzsra festett osztrák címer látható. A leningrádi Ermitage, a nürnbergi Germán Nemzeti Múzeum, a lipcsei Városház történeti Múzeum sodronyingein levő sárgaréz bélyegeken, Nürnberg város neve olvasható, tehát annak a városnak megjelölése, ahol a sodronying készült. A feistritzi vár fegyvergyűjteményében az egyik sodronyingen ugyancsak a nürnbergi címeres bélyeget találjuk. A Rose gyűjteményben és a drezdai Történeti Múzeum gyűjteményében levő sodronyingeken a szász fejedelmi címer látható.⁴ Nyilván

ennek a fegyveres kamrájából származnak az említett példányok.

A Magyar Történeti Múzeum fegyvertára a szeráj ólom-bélyegével ellátott sodronyingeket őriz. Ezek a bélyegek a szeráj fegyvertárából való származását igazolják.

A Zrínyi-féle fegyveres kamrából származó sodronyingek közül az egyik példányon felszegecselt keskeny sárgaréz lemezt találunk, amelyen címerpajzsban széles-talpú kereszt alakja ékeskedik, felette I. V. betűkkel. Ez a bélyeg a sodronyt készítő mester jegyét és nevét rejt (XXIII. t. 5).

A bécsi Fegyvergyűjtemény XIV–XV. századbeli bronz medaillon példányokat őriz. A katalógus szerint ismertető jelek ezek, amelyeket lovagok és a szolgálatukban állók, főleg a sodronyvértet megjelölésére alkalmaztak. Közülük az egyik példány füllel ellátott négyzet-alakú. Képes mezejének jobboldalán — címertanilag — három evetbőrszerű címerkép, a baloldalán két lilium alakja díszlik (XXIII. t. 6). A másik példány kör-alakú, ugyancsak füllel ellátott bronz öntmény, közepén heraldikai alakokkal kitöltött dűlt címerpajzs látható. A címerpajzsra kívül eső felületeket szalagfonadék és indadísz tölti ki (XXIII. t. 7). A harmadik példány címerpajzs-alakú, füle oldalt helyezkedik el. A címerpajzs negyedelt, illetve keresztalakkal négy részre osztott, minden negyedben négy-négy sas alakjával. Az alap zománcsal kitöltött (XXIII. t. 8).

A bécsi Fegyvergyűjtemény katalógusa ezen függőket a XIII–XIV. századra helyezi, véleményem szerint azonban koruk a heraldikai ábrák stílusa alapján a XIV–XV. századra tehető.

A bécsi medaillonok közlését azért vélem szükségesnek, mivel ezek megismerése esetleg az újabban felbukkanó példányok identifikálását elősegítheti. Másrészt pedig, hogy bemutassam az effajta medaillonok különféle változatait amelyek a volt monarchia területén napvilágra kerültek. Ezek a példányok nem kapcsolódnak ismert lelőhelyhez, tehát hazai területen is előkerülhettek.

Dr. Kalmár János

ARMATUREN KENNZEICHNENDE MEDAILLONE UND MIT KENNZEICHEN VERSEHENE RINGELPANZER

Auszug

Im Besitze des Ung. Hist. Museums befindet sich ein sechslappiges, vergoldetes Bronzemedailon, das mittels einer abgeflachten Öse an einem Querband hängt. Auf dem Medaillon ist ein Kardinalshut eingraviert.

Forrer publiziert ein in der Ausführung nahezu analoges Medaillon mit einer Wappendarstellung. Als Herstellungszeit des Medaillons kann die zweite Hälfte bzw. das Ende des XV. Jahrhunderts angenommen werden.

Unsere Waffensammlung bewahrt auch noch ein zweites Medaillon mit dem Bildnis des hl. Georgs des Drachentöters. Dieses Exemplar stammt vom Anfang des XVI. Jahrhunderts. Unserer Meinung nach stellen diese Medaillone Kennzeichen vor, die an den Waffensteinen höhergestellter Personen angebracht wurden.

Auf den Ringelpanzern von orientalischer Herkunft

finden wir aufgenietete Bronzeplatten, die offenbar als Talismane bzw. Amulette dienen.

Lenz publiziert mehrere, mit Bleiplomben versehene Ringelpanzer.

Das Ung. Hist. Museum bewahrt Ringelpanzer mit der Bleiplombe des Serails.

An einem Panzerhemd aus der Waffenkammer der Zrinyis finden wir eine schmale Messingplatte, auf der ein Kreuz in einem Wappen und darüber die Buchstaben I. U. eingraviert sind. Diese Messingplatte zeigt die Meistermarke des Herstellers.

Die Wiener Waffensammlung bewahrt mehrere Bronzemedallons aus dem XIV–XV. Jahrhundert. Dies sind Kennzeichen, deren man sich bediente, um die Ringelpanzer der Ritter und ihrer Dienstmänner kenntlich zu machen.

J. Kalmár

² Rose, W., Die Verzierungen auf orientalischen Panzerhemden. Waffenkunde 1 (1897) 166–167.

³ Lenz, E., Datierte Panzerhemden und verzierte Panzerringe. Waffenkunde 8 (1918) 193–197.

⁴ Rose, W., Behördliche Beschau-Sarwucher und Eigenthümer Marken. Waffenkunde 12 (1929) 78–84.

⁵ Gross, A.—Thomas, B., Katalog der Waffensammlung in der Neuen Burg. (Wien 1936) 16., 2–8. sz.

**AZ UNION INTERNATIONALE DES SCIENCES PRÉHISTORIQUES ET PROTOHISTORIQUES
MEGBÍZÁSÁBÓL 1959 OKTÓBER 5–12. KÖZT LIBLICÉN ÉS BRNOBAN RENDEZETT SYMPOSION
ÉS A HOZZÁCSATLAKOZÓ NITRAI KONFERENCIA**

1958-ban, az V. Nemzetközi Ősrégészeti és Koratörténeti Kongresszus idején, több alkalommal is ülésező állandó bizottság ismételtén is foglalkozott azzal a kérdéssel, hogyan lehetne a sokszor szinte jelentéktelennek látszó kérdéseket felölelő előadásokat mellőzni s helyettük a kongresszus napirendjére általánosabb érdekű problémákat kitűzni. A területileg fontos részletkérdések ezekhez az előadásokhoz csatlakozva és a leglényegesebb mondanivalóra korlátozva, valóban csak az általános kérdések kiegészítéseként kerülnének napirendre.

Az utolsó kongresszusok tapasztalata tette ezt a korlátozást szükségessé. Az így rendezendő kongresszus — mint a végrehajtó bizottság legutóbbi ülésének jegyzőkönyvéből is kitűnik — a Rómában 1962-ben tartandó VI. kongresszus lesz. Az ilyen rendezés remélhetőleg elejét veszi az akadémikus jellegű előadásoknak és megváltoztatja azt a képet, amelyet egy csupán közlésekből álló kongresszus nyújt érdembe nem menő viták nélkül, ha ugyan ilyenek — rendszerint az idő rövidsége miatt — egyáltalán meg is indulhatnak.

A végrehajtó bizottság hamburgi utolsó ülésén még ennél is tovább ment egy lépéssel és speciális kérdésekkel foglalkozó symposion tartásával gondolta az előkészítés munkáját, még a VI. kongresszus előtt megkönnyíteni.

A symposion rendezésével a végrehajtó bizottság a Csehszlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetét bízta meg éspedig az európai neolitikum és aeneolitikum szervesen összefüggő kérdéseiről.

A jól előkészített symposion vita anyagát a meghívottak előre megkapták (*Symposium consacré aux problèmes du néolithique européen*. Prague, 5–12 octobre 1959, 164 l. J. Böhm előszavával). A hozzászólásokat és kiegészítő előadásokat megszabott időpontig előre be kellett jelenteni, így a végleges programban már nincsenek az előre ismert előadások, de a bejelentettek is helyet kaptak.

A négy egész napos ülésen lezajló program felölelte: Észak-, Nyugat-, Közép-, Kelet- és Dél-Európa e korbá tartozó problémáit.

A program keretében a következő előadások és hozzászólások hangzottak el:

Észak Európa

C. J. Becker, Kopenhagen: Probleme der neolithischen Kulturen in Nordeuropa vom Anfang der Trichterbecherkultur bis zum Auftreten der Schnurkeramiker (Idézett kiadvány 3–11.).

C. J. Becker, Kopenhagen: Trichterbecherkultur und Michelsberg. Ursprung und Verwandtschaft der beiden Kulturgruppen. — H. J. Driehaus, Mainz: Aspekte zur Beurteilung der Trichterbecherkultur. — J. D. van der Waals, Groningen — W. Glasbergen, Amsterdam: Paneuropäisches und Lokalentwickeltes im holländischen Neolithikum.

Nyugateurópa

Irwin Scollar, Edinburgh: The Late Neolithic in Belgium, Western Germany and Alsace (I. k. 12–48.). — Gérard Bailloud, Paris: Les civilisations énéolithiques de

la France (I. k. 49–64.). — Elmaradt Antonio Arribas, Barcelona: Le néolithique de la Péninsule Iberique (I. k. 65–68.).

Gérard Bailloud, Paris: Les sites français ayant livré des 'plats à pain'. — P. R. Giot, Rennes: L'énéolithique armoricain. — Stuart Piggott, Edinburgh: The British Neolithic Cultures in their relation to the Continent. — Glyn E. Daniel, Cambridge: The date of the megalithic monuments of Western Europe. — Ruaidrí de Valéra, Dublin: The role of the collective tombs in the interpretation of the Neolithic in Ireland and Britain. — Emil Vogt, Zürich: Der Stand der neolithischen Forschung in der Schweiz.

Középeurópa

Hermann Behrens, Halle — Hans Jürgen Driehaus, Mainz: Stand und Aufgaben der Erforschung des Jungneolithikums in Mitteleuropa (I. k. 69–103.).

Hermann Behrens, Halle: Die Rössener Kultur und ihre Bedeutung für das Problem der Herkunft der Trichterbecherkultur. — Joachim Preuss, Halle: Die Stellung der Baalberger, Salzmünder und Walternienburger Gruppe innerhalb der Trichterbecher Kultur. Erläuterungen zu einigen Karten. — Jan Kowalczyk, Warsawa: Die Trichterbecherkultur und Tripolje. — Jiří Neustupný, Prague: En marge de certains problèmes de l'énéolithique en Tchécoslovaquie (I. k., kiegészítés 1–15. l.). — Bohumil Soudský, Prague: Bases néolithiques de l'évolution ultérieure. — Norbert Mašek, Prague: Die Rývnácer Gruppe in Böhmen und ihre chronologische Stellung. — Emilie Pleslová, Prague: Zu den Fragen der Entwicklung der späten Steinzeit in Böhmen. — Milan Zápotocký, Teplice: Einige Fragen des jüngeren böhmischen Eneolithikums. — Evžen F. Neustupný, Prague: Die westlichen Kulturen im böhmischen Eneolithikum. — Joachim Preuss, Halle: Bemerkungen zur bemalten mährischen Keramik (Gaterslebener Gruppe) in Mitteleuropa. — Konrad Jażdżewski, Łódź: Über einige Probleme des Eneolithikums in Polen. — Evžen F. Neustupný, Prague: Contributions to the Eneolithic Period in Poland. — Hans Jürgen Driehaus, Mainz: Chronologische Verbindungslinien zwischen dem mitteleuropäischen Eneolithikum und der balkanischen Kupferzeit. — Robert W. Ehrich, Cambridge, Mass.: A Few Remarks on the methodological and terminological Considerations. — Ida B. Kutzián, Budapest: Zur Problematik der ungarischen Kupferzeit. — Ulrich Fischer, Frankfurt am Main: (Über eneolithische Problemen in Deutschland). — T. Štefanovičová, Bratislava: Die Lengyel-Frage im Lichte der neuesten Ausgrabungen in der Slowakei. — János Banner, Budapest: Einige Probleme der ungarischen Neolithforschung.

Milutin Garašanin, Beograd: Der Übergang vom Neolithikum zur frühen Bronzezeit am Balkan und an der unteren Donau (I. k. 131–164.).

Keleteurópa

T. S. Passek, Moskau: L'époque énéolithique de la zone des steppes de la partie européenne de l'U. R. S. S. (I. k. 120–130.).

N. J. Merpert, Moscou: Les problèmes de l'époque néolithique au sud-ouest de l'Europe orientale (I. k. 104—119.).

Marija Gimbutas, Cambridge, Mass.: The Eneolithic in Russia.

Déleürópa

Kiegészítő hozzászólások M. Garasinin fenti előadásához.

G. I. Georgiev, Sofia: Der Stand der Erforschung des Neolithikums in Bulgarien. — D. Berciu, Bucarest: La Chronologie relativ du néolithique du Bas Danube à la lumière de nouvelles fouilles faites en Roumanie, és Les nouvelles fouilles de Salcuta (Roumanie) et le problème des groupes Bubanj (Yougoslavie) et Krivodol (Bulgarie).

Mint az elmondottakból is látszik a symposion előadásaival teljes képet adott a kutatás pillanatnyi állásáról és kisebb részben egyes problémák véglegesnek tűnő megoldásáról. Az a nagy kultúra keveredés, amely az őskorban végbement, hol egyik, hol másik kultúra előrenyomulásával; a tiszta történeti látást erősen megnehezíti, de ugyanakkor a különböző országok területén dolgozó régészeknek új szempontokat is ad és további megfigyelésekre hívja fel a figyelmet.

Talán ebben a mondatban lehetne összesűriteni a symposion eredményét, amely az elnöki zárszó szerint is e tárgykörnek csak első symposionja volt, és négy év múlva Lengyelországban már az újabb eredményekből rakhatjuk össze a történeti képet.

A symposion október 5-én kezdődött Liblicén, az Akadémia üdülőjében. A két első napon tartott előadásokat — sajnálatosan késve érkezvén — nem hallgathattuk meg. Nem az elhangzott előadásokat nélkülözzük, mert azok sokszorosított példányban rendelkezésünkre állottak, de a kiegészítő hozzászólásokat és a két első napon különösen élénk vita anyagát, — amely mint azt még az utolsó liblicei napon továbbfolytatott vitaközlés hallhattuk — igen sok elméleti és módszerei problémát vetett fel. Ez bennünket annyival is inkább érdekelt volna, mert ilyen természetű kérdések mindkettőnk előadásában szerepeltek. Ezekről csak később, a mindinkább barátiá váló beszélgetések során értesülhettünk.

A Csehszlovák Tudományos Akadémia Régészeti Intézetét és a Nemzeti Múzeum e folyóiratban már ismertetett kiállítását (Arch. Ért. 86 (1959) 92—93.) a második napi program keretében nézték meg a symposion résztvevői; erről lemaradtunk. Kutzián Idának — aki az új felállítást nem látta — Jaroslav Böhm szívesége folytán mégis volt alkalma a múzeum megtekintésére.

Ha elmaradtunk is az észak- és nyugat-európai problémák tárgyalásáról, valamennyire kárpótolt bennünket az e területekkel erős kapcsolatot tartó közép-európai problémák tárgyalása. A németországi viták kérdéseket a második napon tárgyalták. Ezek pedig, az újabb leletek tanúsága szerint is érdeklik a magyar kutatást. A kapcsolatokat a csehországi problémák tárgyalása is megmutatta, amely már jelenlétünkben hangzott el. Őszintén meg kell mondanunk, hogy a közép-európai előadások között sajnálatos nélkülöztünk — egyetlen előadást leszámítva — a szlovákiai kutatások fontos eredményeit, mert ez a terület, teljes problematikájával legjobban érdekli a magyarországi kutatást.

A közép-európai kutatásokról szóló előadások harmadik részét Banner János vezette elnöki minőségben.

A symposion negyedik napján egy Kollin melletti kisebb és a Býlani melletti nagybobszású ásatást

tekintettünk meg, nem hagyva el természetesen a kollin múzeum anyagának tanulmányozását sem, amelynek jelentős része szorosan összefügg a tárgyalások anyagával. Ez különben a legelső, modern szempontok szerint rendezett csehszlovákiai gyűjtemény. Az ásatásokon látott munkalehetőségekről, összehasonlítva a nálunk nagyon sok kívánnivalót hagyó felszereléssel, még mindig csak a vágyakozás — hogy ne mondjuk az irigység — hangján lehetne beszélni. Itt már régen megvalósult az az elv, hogy az ásató régésznek joga van ugyanolyan körülmények közt élni, mint otthoni munkahelyén és teljes energiáját, a lehető legteljesebb hygiénikus körülmények közt tudományos munkájának szentelheti. Hogy ezt a kényelmet egy mindennel felszerelt, jól berendezett nagyméretű kocsiban vagy állandóbb jellegű épületekben találja meg, az nem jelent különbséget. A munkahelytől pár lépésre, vagy még annyira sem, ott talál mindent, amire szüksége van.

A negyedik ülés a brnoi egyetem egyik előadótermében zajlott le. Itt került sor a magyarországi problémákat tárgyaló előadásokra is. A program zsúfoltsága miatt sem ezeket sem az utánuk következő előadásokat — Garasinin hozzászólásán kívül — nem követte vita.

A hatodik napon Dolní Věstonice palaeolitikus és Mikulčice középkori emlékeit, részben feltárási munkáit tekintettük meg. Itt még fokozottabb mértékben kellene értékelnünk az állandó jellegű berendezéseket, felszereléseket, az elért eredményeket, amelyek ma már Európá-szerte ismereteseek.

A morvaországi utolsó napon a Nemzeti Múzeum kiállítását, raktárait és a symposion problémáival szorosan összefüggő jevisovicei alkalmi kiállítást tanulmányoztuk, amelynek anyagában hazai rézkorunk anyagával való igen szoros kapcsolatok kimutatható nyomai is vannak.

Szervesen kapcsolódott a symposionhoz a Szlovák Tudományos Akadémia nitrai régészeti intézetében rendezett alkalmi kiállítás anyagának beható tanulmányozása és az ezt követő és valóban az anyagra támaszkodó vita. Ebben a Kárpátmedence neolitikumának, de főleg rézkorának problémáit sok oldalán világították meg a hozzászólók. A vita során több felvetődött kérdéshez is mindketten hozzászoltunk és örömmel hallgattuk a Kárpátmedence területén különböző országokban dolgozó kollégáink felszólalásait.

Felesleges hangsúlyozni, hogy az egész idő alatt, valamennyien közös programmal járva, bőséges alkalom kínálkozott a társadalmi érintkezés keretében folytatott tudományos eszmecserére is.

Ki kell emelnünk azt a megtisztelő, mindenben segítségünkre siető vendéglátást, amelyben egész Csehszlovákiában találkoztunk s amely minden kényelem biztosításával nagyban hozzájárult a munka sikeres elvégzéséhez.

Végül, de nem utolsó sorban, megköszönjük a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya vezetésének azt, hogy alkalmat adott a részvételre, és ezzel eleget tehetünk a megtisztelő meghívásnak. Biztosak vagyunk abban, hogy Magyarország képviselte nélkül a Közép-Európában éppen legfontosabb terület őskori települési problémáinak megismerése maradt volna el és úgy érezzük, hogy kiküldetésünk nemcsak nekünk magunknak szélesítette látókörünket, de a magyar régészetet keresztül a magyar népek Európa mind a 17 — 27 meghívottal képviselt — országában és a tengeren túl is értékes barátokat szereztünk.

B. Kutzián Ida, Banner János

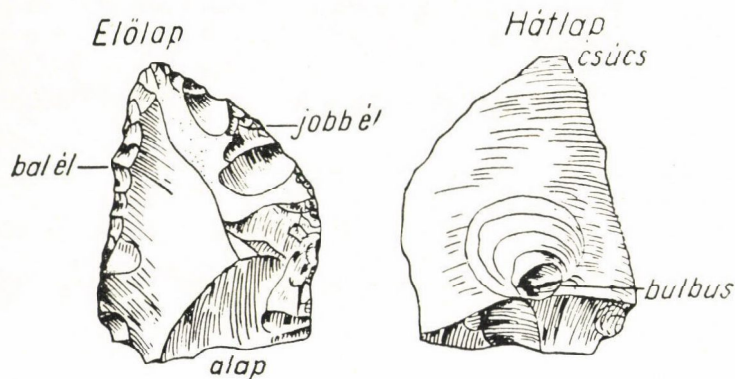
AZ ŐSKÖR ÉS ÁTMENETI KÖR MAGYAR SZAKKIFEJEZÉSEI

Az elmúlt esztendőben Magyarországon eredményes volt az őskörkutatás. A legutolsó ásatások megkésztették a múzeumi raktárakban őrzött ő- és átmeneti-kőkori leletanyagot és minőségileg is sok újat — nálunk korábban hiányzó kultúrákat és eszköz-alakokat — eredményeztek. Közben mind külföldön, mind nálunk új kutatási módszerek és a típusok új elnevezései alakultak ki. Munka közben azonban alig vetettünk ügyet leleteink helyes megjelölésére. A szakkifejezéseket gyakran magunk is következtetlenség, pongyolán, vagy éppen helytelenül használtuk. Őskörkutatásunk legtöbb közleménye idegen nyelven jelenik meg kiadványainkban, mégis a magyar nyelven kinyomtatott munkák és egyetemi oktatásunk kedvéért rendeznünk kell ennek a gyorsan fejlődő kutatási területnek nevezékét.

A legutóbbi hat — nyolc esztendőben külföldön sok paleolit nevezék-tanulmány jelent meg olyan ismert szakemberek tollából, mint pl. Bordes, Bohmers, Müller-Beck, Schwabedissen stb. Munkánknál az ő közleményeikre támaszkodunk az eszköztípusok, technikai jellegzetességek felsorolásánál. Ami a magyar kifejezéseket illeti: ragaszkodni kívánunk a régi, gyökeret vert nevekhez, ha azok nyelvi, vagy szakmai szempontból helyesek. Erre a két szempontra vagyunk tekintettel az új kifejezések bevezetésénél is. Kerülni igyekszünk az erőltetett magyarosítást és a nyakatekert, önmagukban értelmetlen kifejezések képezését. Hűen lefordítjuk az idegen szakszavakat, ha a fordítások nyelvünkön nem idegen-szerűek.

*

A régészeti időszak neve, amellyel foglalkozunk: *őskör*, de nevezhetjük paleolitikumnak, paleolit kornak is. A *jégkőkor*, vagy pleisztocénban játszódik le.

Részei: az idősebb-, középső- és fiatalabb-őskör, másszóval *alsó- középső- és felsőpaleolitikum*. A késői-őskör a „Spätpaläolithikum”-nak felel meg. Az őskört *kultúrákra* tagoljuk, amelyek tárgyi leletanyagát — tekintettel arra, hogy főként eszközök és fegyverek alkotják — jelölhetjük az *ipar* kifejezéssel is. A kultúrák nevének írásmódjában nem követjük a geológusok példáját, akik az egyes földtani korok nevét fonetikusán írják (pl. triász, anizusi, de ebben nem teljesen következetesek mert *günzi* és *würmi* eljegesedésről írnak), hanem ragaszkodunk az eredeti írásmódhoz, de a franciás -ien végződés helyett a magyar melléknévképző -i-t csatoljuk hozzá. Tehát: *moustéri*, *magdaléni*, vagy a szokásjog alapján (de ekkor nagybetűvel) *Ertebölle-kultúra*, *Szeleta-kultúra*,

Swidry-kultúra. Azokat a kultúrákat amelyek Magyarországon nem fordulnak elő, s amelyeket legfeljebb távoli hivatkozásként használunk nagyritkán, az eredeti franciás alakban vehetjük át, így pl. a *natoufient*, *atérient*, mivel a „*natoufi*”, „*atéri*” erőltetetten hatna.

Az őskőkori kultúrák legtöbb eszközének nyersanyaga a kalcidon, opál, tűzkő, szarukő, vagy obszidián, összefoglaló szóval *kova*, amely a „*Silex*” megfelelője. A szerszámok és fegyverek, összefoglalva: *eszközök* készítése módja a *pattintás* vagy *szilánkolás*. A *magkőről* a középső- és idősebb-őskörben jellegzetes technikával a *szilánkot*, a fiatalabb őskörben a *pengét* ütik le. Az alakatlan gyártási hulladékot általában *pattintéknak* nevezzük.¹

A szilánkok, vagy pengék, s az ezekből előállított eszközök részei a következők:

Az eredeti magkőfelszín az eszköz *előlapja*, amelyen rendszerint egy vagy két *gerinc* fut végig. Az a felület, amellyel az eszköz a magkőről levált, a *hátlap*, rajta a többé-kevésbé kiemelkedő *bulbus* van.² A bulbus révén jelölhetjük meg a szilánk, vagy penge *alapját*. Az ezzel szemkösti, felső részen van a *csúc*, vagy ennek hiányában egyszerűen az eszköz felső vége. A bulbusos hátlapra fektetett, alapjával a szemlélő irányában fekvő tárgyon jelölhetjük meg a jobb- és baloldali *élet*, vagy *peremet*.

A szilánkot, pengét, vagy pattintékat a magkőről *ütéssel* vagy *nyomással* választották le és a leválasztott nyersalakot másodlagos megmunkálásnak vetették alá. A peremeken vagy az eszköz teljes felszínén elhelyezkedő másodlagos megmunkálás a *retus*, előállítás a *retusálás* vagy *szilánkolás*. A retus lehet *peremi*, vagy *felsőszíni*. Kidolgozásmódját illetve *lépcsős-*, *gyöngy-*, vagy *egysoros-*, *tompító-*, *meredek-*, *lapos-* és *pikkelyesretust* szoktak megkülönböztetni. Ez utóbbit gyakran *solutréi retusnak* is szokták nevezni akkor is, ha nem a solutréi kultúra eszközt dolgozták ki vele, hanem pl. a Szeleta-kultúráét vagy mezolitikus eszközt.

Előállítási módja szerint a retus készülhetett *kemény-*, vagy *lágú-ütéssel*, ill. *-ütővel*; *közvetlen-* vagy *ütő-technikával* és *üllő-technikával* és e kettő együttes alkalmazásával. Előállításához a kőből, csontból vagy fából készült *retusálóeszköz*, *retuslót* használtak. A magkövek minősége szerint *kezdetleges-* és *fejlett-magkőtechnikáról* beszélhetünk.³

Az őskör pattintott eszközeit általában két nagy, összefoglaló csoportra lehet osztani: a *kőmag-eszközökre* és *hasíték-eszközökre*, aszerint, hogy magát a megmunkált kőmagot vagy a lerepesztett pattintékat használják-e eszközzül.^{3a} Ez a csoportosítás nem jelez időrendi utalást: bár a kőmag-eszközöket többnyire az idősebb-őskörben készítik (pl. a szakóca-kat), kőmageszköz a solutréi levélhegyek egyrésze, a mezolitikus pic, viszont hasíték-eszköz az alsó-paleolitikus szilánk kultúrák eszköze.

A következőkben felsoroljuk az őskör és átmeneti kör fontosabb eszközalakjait és szükség szerint röviden le is írjuk őket. Képüket a hivatkozott cikkek képei alapján közöljük.

Kőmageszközök

Az alsó-paleolitikum jellemző eszköze a *szakóca*. Nem használjuk a sajnálatosan elterjedt „*ökölkő*” és „*kézibalta*” kifejezéseket. A szakóca elő- és hátlapja rendszerint domború, mindkét lapját *kétoldali megmunká-*

¹ A magyar szakszavakat a közép-európai őskörkutatásban legáltalánosabban használt német nyelv szakkifejezéseivel vetjük össze elsősorban. Ahol szükséges, megadjuk a francia vagy másnyelvű szakkifejezést is.

² Bella Lajos a „pocanás” szóval jelölte a bulbuszt, de

ez nem ment át a használatba. A „bulbus” nemzetközileg használt szó, éppúgy, mint a „retus”.

³ Vö. Narr, K. J., Zur Frage altpaläolithischer Kulturkreise. Anthropos 48 (1953) 773—794.

^{3a} Vö. Narr, K. J., Faustkeil, Handspitze und Schaber. Festschr. Jacob Friesen. (Holstein 1956) 23.

lással (bifaciálisan) az egész felszínén durván, keménytechnikával retusálták. Éllefutása zezgűgös. Az idősebb, abbevíli szakócák általában *mandulaalakúak*, a fiatalabb, acheuli szakócák alakja változatos. Általában *tojásdad-, szív-, körte-, lándzsahegy-, háromszög-, nyelv-alakú és vágóélellet* ellátott szakócákat különböztetnek meg.⁴ A német szakirodalom használja a 10–12 cm-nél kisebb szakócákra a „Fäustel” elnevezést, amelyre véleményünk szerint nem szükséges magyar megfelelőt kioroszakolni. *Fél-szakócáknak* nevezzük azokat az eszközöket, amelyek egyik lapjukon szakócaszerűen megmunkáltak, másik lapjuk megmunkálatlan, bulbusos.

A távolkeleti alsópaleolitikum jellemző eszközei, de Nyugateurópában is megtalálhatók a *hasogatók* (1. kép; *M—B. Abb. 11/59*). Ezek kavicsból, vagy görgeteg kővekből készült durva kőmageszközök, hátlapjuk sima, előlapjuk felől alkalmazott szakócaszerű, durva retussal ívelt, vagy egyenes *munkált* dolgoztak ki peremükön. Közeláll hozzájuk a kétoldali megmunkálású, ugyan-csak kavicsból készült kőmageszköz-alak, a *hasító eszköz* (2. kép; *M—B. Abb. 11/61*).

Újabban Afrikából, de Európából is leírtak olyan kultúrákat, amelyeket a feltevés szerint az igen régi — pl. a heidelberginek megfelelő fejlettségű — ősember készített. Ezek az eszközök többnyire nem kovából, hanem vulkáni vagy üledékes kőzetekből készültek, általában nagyméretűek, keresztmetszetük paralelogrammalakú, kidolgozásuk nagyon kezdetleges. Összefoglaló néven *kavicsiparoknak* (pebble-culture) nevezik őket. Főbb eszköztípusaik: az *orros-, öblözött-kaparók, hegyek és durva ártézők*.⁵

Külön csoportként kell kiemelni a solutréi és a *Szeleta-kultúra* eszközeit. Az utóbbiak sok vonásukban még alsópaleolitik jellegűek, más vonásaikban már a felsópaleolitikum fejlettebb alakjait és technikáját hordozzák. Vezéreszköz a *levélhegy*. Szabályos körvonalú, kétoldali megmunkálású, egyenes éllefutású eszközök, mindkét lapjuk teljes felszínén pikkelyes, solutréi retussal fedett, amely a francia és spanyolországi solutréi levélhegyeken gyakran kétoldalian részarányos sorokban helyezkedik el. A levélhegyek mind a szeleteiben, mind a solutréiben lehetnek valódi kőmageszközök, ilyenkor keresztmetszetük lencsealakú, vagy hasíték-eszközök, amikor keresztmetszetük többnyire D alakú (plankonvex).⁶ Körvonalukat tekintve megkülönböztetethetünk *babérlevélhegyeket* (3. kép; *Kadić*⁷: XX. tábla, 1), amelyeknek alapja a magyarországi szeleteiben többnyire lekerekített, de akad közöttük a francia solutréi babérlevélhegyekre emlékeztető, hegyes alapú is (4. kép; *Kadić*: XX. tábla 2). Egyik jellegzetes változat a *nyárfalevélhegy* (5. kép; *Kadić II.*⁸ II. tábla, 2), a másik a *fűzfalevélhegy* (6. kép; *Freund*⁹ Bild 2/4, 6; *S—B—P*¹⁰ fig. 4/14). Élesen el kell választani a fejlett levélhegyektől a *korai-szeletai levélhegyet*, amelyet inkább szakócának kellene nevezni, de jellege, különösen tompa élettusa attól is megkülönbözteti (7. kép; *Kadić XVIII.* tábla, 5, 6). Az *egyoldalú levélhegy* (8. kép; *Freund* Bild 2/1, 2) minden esetben hasíték-eszköz, egyik lapján levélhegy módra megmunkált, másik, bulbusos lapja

sima. A mi régészeti leleteinkben nagyon ritka. Ezidő szerint teljesen hiányzik paleolitikumunkból a *solutréi nyeles hegy* (9. kép; *Freund* Bild 2/9, 10; *S—B—P* fig. 4/15–18). Ugyancsak ismeretlenek nálunk a *Par-pallo-típusú nyeles hegyek* (10. kép; Sbaikien-Spitz: *Freund* Bild 3/1, 5) számos változatukban, s a francia késői solutréi sokféle (homorútalapú, rombuszalakú stb.) levélhegyei. Ismételjük: a levélhegyek egyrésze hasíték eszköz, de nem lett volna célszerű a többséget képviselő kőmageszközöktől elválasztva közölni őket.

Hasíték-eszközök

Ennek a csoportnak eszköz-alapformáit: a szilánkokat és pengéket egyaránt *magkövekről* választják (hasítják, repesztik) le. Az idősebb- és középső-őskőkör leggyakoribb magkőtípusai: a *diszkoid* (11. kép; *M—B. Abb. 16/4*; *B¹¹* fig. 1/8, 9) magkövek, *diszkoszok* (12. kép; *M—B. Abb. 17/5*), *hasábos-* (13. kép; *M—B. Abb. 17/6*), *piramisalakú-* (14. kép; *M—B. Abb. 17/7*), *gömbölyded* (15. kép; *M—B. Abb. 17/8*) magkövek. Jellegzetes a levalloisi kultúra két magkőtípusa, a *levalloisi-szilánk magkö* (16. kép; *B. Fig. 1/5*) és a *levalloisi-hegy magkö* (17. kép; *B. Fig. 1/8, 9*). A felsópaleolitikum magkövei *kúposak* vagy *hengeresek*, a pengék jellegzetes *lapkás* negatívjaival.

A levalloisi, clactoni, tayaci kultúra és a moustiéri eszközök egyrészenek is alapformája a *szilánk*. Viszonylag széles, rövid pattintékok ezek, többnyire összefutó (konvergens) oldalélekkel. A hátlaon erősen kiemelkedik a bulbus, az alapnál többé-kevésbé széles *leütési felület* képződik. A magkönek azt a részét, amelyről a szilánk leválik *leválási felszínnek* nevezzük. A leütési felület a bulbusos hátoldallal a leütési szöget zárja be.

A szilánk kultúrák közül a *clactoni* a kezdetlegesebb. A leütési felszínnek simák, a leütési szög tompaszög. A clactoni szilánk szélei lehetnek retusáltak.

A *levalloisi* szilánk leütési felülete *megmunkált*, körvonala lehet sokszögű, többé-kevésbé téglalap, vagy másféle alakú. A leütési szög 90°-nál nagyobb (18. kép; *B. Fig. 1/1, 2*). A *levalloisi hegy* széles alapú, háromszög alakú, különben megfelel a lev. szilánknak (19. kép; *B. Fig. 1/3, 4*; *N¹²* Abb. 2/1, 2). A levalloisi hegy peremét gyakran tartósító retussal látják el, ilyenkor *retusált levalloisi hegy-ről* beszélünk (20. kép; *B. Fig. 1/11*). A túlrövid, torzalakú, szabálytalan darabokat Bordes nyomán *ál-levalloisi hegyeknek* (21. kép; *B. Fig. 1/8, 9*) nevezzük.

A középső-őskőkori *moustiéri kultúra* eszközkincsének javarésze szilánkokból készült. Legjellegzetesebb eszköze a háromszög alakú *moustiéri hegy* (22. kép; *B. Fig. 1/10*; *N. Abb. 2/3, 5*). Csúcsa az alappal — amely lehet megmunkált leütési felületű — szemben van. Az oldalélek többnyire egyenesek, legfeljebb enyhén ívelték, *alakító retussal* vannak ellátva, amely általában lépcsős retus és néha meglehetősen magasán felfut a felületre. Ez utóbbi esetben *Markkleeberg hegynek* is

⁴ Vö. Müller-Beck, Hj., Zur Bezeichnung paläolithischer Artefakttypen. Alt-Thüringen 3 (1957/58) 140–200. (A továbbiakban „M-B.”-vel jelöljük.) 13–15. kép.

⁵ Rust, A., Artefakte aus der Zeit des Homo heidelbergensis. (Bonn 1956).

⁶ Hj. Müller-Beck (Das obere Altpaläolithikum in Süddeutschland. [Bonn 1957] 32) lényegesnek tekinti a levélhegyek keresztmetszetét. Nálunk is jelentkezik az eltérés a szeletai bükki és dunántúli csoportja levélhegyeinél. A lencse-keresztmetszetű levélhegyek rendszerint kőmageszközök, a D alakú keresztmetszetűek hasíték-eszközök: szilánkból készültek. Vö. Vértés L., Acta Arch. Hung. 5 (1955) 261–278.

⁷ „Kadić” = Kadić O., Földt. Int. Évk. 23 (1915) 151–278.

⁸ „Kadić II” = Kadić O., Földt. Int. Évk. 30 (1934) 1–147.

⁹ „Freund” = Freund, G., Die Blattspitzen des Paläolithikums in Europa. (Bonn 1952).

¹⁰ „S—B—P” = Sonnevile-Bordes, D. — Perrot, J., Lexique typologique du Paléolithique supérieur, BSPF 51 (1954) 327–335.

¹¹ „B” = Bordes, F., Principes d’une méthode d’étude des techniques de débitage et de la typologie du paléolithique ancien et moyen. L’Anthropologie 54 (1950) 19–34.

¹² „N” = Narr, K. J., Die Steinwerkzeuge aus der Zeit des Neandertalers. In: Tackenberg, K., Der Neandertaler und seine Umwelt. (Bonn 1956) 49–67.

nevezik (23. kép.; N. Abb. 2/4, 6).¹³ Egyik gyakori változat a *nyújtott* (hosszúak) *moustiéri hegy* (24. kép.; B. Fig. 1/13). Ritkábban fordul elő a *kettős moust. hegy* (25. kép.; M—B. Abb. 3/8).

A legtöbb kutató a *tayaci kultúrát* a moustiéri egyik változatának tekinti. Jellegzetes eszköze a *tayaci hegy* (26. kép.; B. Fig. 2/20), amely háromszög alakú, magas gerinccel, durván, karejosan retusált.

Bizonyos moustiéri csoportoknak, így a magyarországi moustiérinek is a legjellegzetesebb eszközei a *kaparók*.¹⁴ Olyan — rendszerint széles — alakú szilánkból, vagy pattintékból, gyakran kavicsdöredékből készült eszközök, amelyeknek változatos alakú munkaéle meglehetősen hegyes szögben (40°–60°) fut le a többnyire megmunkálatlan hátoldal peremére. Valószínűleg bőrféjtésre, famegmunkálásra használták kés-szerűen. Számos kaparó változatot ismerünk, amelyek közül a fontosabbak a következők: az *egyenestű* (27. kép.; Sch.¹⁵ Abb. 16a; B. fig. 2/2), *ívelt* (28. kép.; Sch. Abb. 16c–d), *homorú* (29. kép.; Sch. Abb. 16b; B. fig. 2/3), *szegletes* (30. kép.; M—B. Abb. 4/21; B. Fig. 2/4) kaparót, amelynek bulbosa a hegyétől oldalra esik, a *csúcsos* kaparót (31. kép.; M—B. Abb. 4/18, 19; Sch. Abb. 16e–f), amelynek hegye az alappal szemközt fekszik, élei egyenesek vagy ívelték. Ezt az alakot nehéz a moustiéri hegytől elkülöníteni, mivel a különbség a kettő között inkább csak szubjektíven fogalmazható meg. A *háromszögű* kaparó (32. kép.; Sch. Abb. 16h) egyenes munkaéle szemközt fekszik a csúcsos alappal. A *váltakozó retusú kaparó* (33. kép.; M—B. Abb. 6/29) egyik munkaélét az előlap, másikat a hátlap felől retusálták. *Kaparókésnek* nevezzük azt a jellegzetes kaparófélét, amely Tata moustiérijében gyakori, s leginkább a *kétoldali kaparóknak* (34. kép.; M—B. Abb. 6/28; B. Fig. 1/14) felel meg. Éle mindkét lap felől retusált, késpenge szerű, vékony, hasonló a fejlett szeletai levélhegyekéhez. Nem tévesztendő össze vele a *vékonyított fokú kaparó* (35. kép.; M—B. Abb. 5/27), amelynek a munkaéllel szemközt peremét dolgozták ki durva, kétoldali retussal. Ritkább alakok a *hátoldali retusú kaparók* (36. kép.; M—B. Abb. 5/25; B. Fig. 1/15) és az egyenes-, ívelt- vagy homorú-széles *kaparók* (37. kép.; M—B. Abb. 4/22, 24), amelyeknek széles munkaéle az alappal szemközt fekszik, s a háromszögű kaparókhöz hasonlóak. Különleges kaparófélék a *gerezd-kaparók* (38. kép.; raschiato „a spicchio”: Blanc¹⁶ fig. 5). Kavicsból készültek, amelyet két párhuzamos hasítással három darabra ütnek, s így egy középső és két szélső gerezd keletkezik, amelyeknek egyik éle retusálják. A taitai moustiériben gyakoriak. Jellegzetes és „vezérkövületként” magasra értékelt alak a *szakóca-kaparó* (39. kép.; M—B. EuG.¹⁷ Abb. 2), amely háromszög keresztmetszetű *magkőbaltá*-szerű eszköz, hátoldala sima, előoldalának egész felszíne megmunkált és csúcsa van. Müller-Beck szerint a Rajnátiól keletre, a micoqui kultúrának megfelelő szintre jellemző. Vannak különleges kaparó-alakok, amelyeket egy-egy lelőhelyről neveztek el. Ilyen a *Jabrud-kaparó* (40. kép.; N. Abb. 3/10), amely derékszögű, szegletes

kaparó, a *Subalyuk-kaparó* (41. kép.; N. Abb. 3/11), amely háromszögkörvonalú, egyenes élű kaparó, a *Tata-kaparó*,¹⁸ amely a gerezd-kaparóknak egy jellegzetes változata: kavicsból készült, egyik oldalának teljes felszínét durván, másik oldalának peremét finomabban dolgozták ki egyenes élű kaparóvá (42. kép.). A *La Quina-kaparó* (43. kép.; N. Abb. 3/12) az ívelt kaparóknak egyik nagyméretű, D alakú változata. A *meredek retusú kaparó* (44. kép.; B. fig. 2/8, 9, M—B. Abb. 8/39) rendszerint alakatlan szilánk, amelynek peremait hosszabb-rövidebb szakaszon meredek, egysoros retussal látták el.

A moustiéri kultúra eszközei közé tartoznak a *csonkított szilánkok* (45. kép.; B. Fig. 2/10), amelyeknek felső végét ferdén vagy derékszögben retusálták, továbbá a nagy *tompított hátú szilánkok* (46. kép.; M—B. Abb. 7/36) *természetes hátú penge*, *fogazott élű eszközök* és a *gyaluk* (47. kép.; M—B. Abb. 10/56), amelyek durván megmunkált, a Tata-kaparókhöz hasonló eszközök. Jellegzetesek a háromszögletes *moustiéri hasítóékek* (48. kép.; M—B. Abb. 8/41; B. fig. 2/11) és a *retusált ütőkőek* (49. kép.; M—B. Abb. 10/55), amelyeket kavicsból, durva kétoldali retussal készítenek.

A moustiéri kultúrában nincsenek még kikristályosodott, állandó alakú csonteszközök. A csontot (agancsot) felhasználták ugyan munkájuknál, de főként csak a retusáláshoz *üllöként*, vagy a kézbeillő alakú töredékeket időleges, *vélelten eszközként*.¹⁹ Egyes csontdarabokra biztosan meg nem állapítható, de valószínűleg kultikus céllal párhuzamos rovátkákat, néha egyszerű geometrikus vonalakat véstek. Ezeket *vadászjegyeknek* nevezik.²⁰

A felsőpaleolitikum eszközei nem szilánkon, hanem *pengéből* készültek. Pengének nevezzük azt a — magköről rendszerint nyomással, vagy lágyütővel leválasztott — kovapattintékot, amelynek két oldaléle megközelítőleg párhuzamos és hossza legalább kétszerese a szélességének. Hátoldala sima, a bulbos kicsiny, előoldalán egy vagy több hosszanti gerinc fut végig (50/1, 2, 3. kép.; Bandi²¹ Taf. XL—XLII.). A retusálatlan penge rendszerint csak alapformája a belőle retusálással készíthető eszközfélek: félkész gyártmány. Felhasználására a továbbiakban visszatérünk. A másik felsőpaleolitikus eszköz-jellegzetesség a *vakaró*. Kezdetlegesebb alakban ugyan előfordul már az alsó- és középső paleolitikumban, de fénykorát csak a jégkor végén éri el. A vakaró retusa a jellegzetes, ún. *vakaróretus*, vagy legyezőretus, közvetlenül egymás melletti, párhuzamos, hosszú pattintásokból áll. Ez a retus a — rendszerint többé-kevésbé magas — előlapról indulva meredeken (kb. 60–80°-os szögben) fut le a sima hátlapra. A vakaróretus ívelt, vagy homorú stb. munkaélet képez. A vakarót valószínűleg gyaluszerűen használták, tehát a sima hátlapon, az ún. *vakarótálpot* csiszították a letisztítandó, ill. simára gyalulandó bőrön vagy fán. A típusokat részint a munkaél alakja, részint a felhasznált kovahasíték jellege alapján osztályozzák. Leggyakoribb típusok: a *vakarópenge* (51. kép.; Sch. Abb. 14k—s; Kl.²² Abb. 1/1) penge végén készült, általában ívelt vagy félkörű munkaéllel.²³ A *kettős vakaró-*

¹³ Megjegyzendő, hogy R. Grahmann Markkleeberg monográfiája (The Lower Palaeolithic Site of Markkleeberg and Other Comparable Localities near Leipzig. Transact. of the Amer. Phil. Soc. 45. 6 [1955] 509–687.) nagyszámú ábrája között e típus egyáltalán nem szerepel, így feltehetőleg indokolatlanul név Markkleeberghez kötni, hiszen ugyanakkor a Subalyukban több ilyen eszköz is van.

¹⁴ Az elnevezést a hazai kutatók is különbözőképpen használják. Kadió és Roska a Kratzert nevezi kaparónak, Hillebranddal együtt a Schabert nevezzük kaparónak és a Kratzert vakarónak.

¹⁵ „Sch.” = Schwabedissen, H., Die Federmesser-Gruppen des Nordwesteuropäischen Flachlandes. Offa Bücher. (Neumünster 1954).

¹⁶ „Blanc” = Blanc, A. C., I Paleantropi di Saccopastore e del Circeo. Quartar 4 (1942) 1–32.

¹⁷ „M-B/EuG.” = Müller-Beck, H., Paläolithische

Kulturen und Pleistozäne Stratigraphie in Süddeutschland. EuG 8 (1957) 116–140.

¹⁸ Vértes L., Arch. Ért. 85 (1958) 127–131.

¹⁹ Vö. Breuil, H.—Barrai, L., Bois de cervidés et autres os travaillés sommairement au Paléolithique Ancien du Vieux Monde et au Moustérien des Grottes de Grimaldi et l'Observatoire de Monaco. Bull. du Mus. d'Anthr. Préh. de Monaco 2 (1955) 1–26.

²⁰ Vö. Roska M., Arch. Ért. 81 (1954) 155–162.

²¹ „Bandi” = Bandi, H. G., Das Silexmaterial der Spätmagdalenien Freilandstation Moosbühl bei Moosseedorf. Jahrb. d. Bern. Hist. Mus. 22/23 (1952/53) 77–134.

²² „Kl.” = Klíma, B., Statistická metoda — po-můcka při hodnocení paleolitických kamenných nástrojů. PA 47 (1956) 193–209.

²³ Egyes német szerzők mind a vakarót, mind a kaparót „Schaber”-nek nevezik. Véleményüket nem tesszük magunkévá.

penge (52. kép.; Sch. Abb. 15a—l) mindkét végén egy-egy önálló vakaróval van. A *nyeles vakaró* (53. kép.; Sch. Abb. 15m—p) szélesebb szilánkon készült, nyélkiképpzettel. Rövid pengén — az átmeneti kőkörben a clactonira emlékeztető szilánkon is — készült a *jétkörű vakaró* (54. kép.; Sch. 15s—z¹; S—B—P fig. 2/13), míg a *köralakú vakaró* (55. kép.; Sch. Abb. 14z²—z³; S—B—P. fig. 2/6) munkaéle köralakban fut. E két utóbbi alakot és néhány egyéb vakarópenge származékot gyakran *rövid vakaró* néven foglalják össze. A *hajógerincalakú vakaró* (56. kép.; Kl. Abb. 1/11; S—B—P. fig. 3/2, 3) legyezőretusa egy vaskos penge, vagy magas szilánk középső gerincéből indul ki sugárirányban. Az *orros vakaró* (57. kép.; Kl. Abb. 1/14; S—B—P. fig. 3/14, 15) munkaéle kis, orrszerű, tompa csúcsot képez, a *hegyesen ívelt vakarónál* (58. kép.; M—B. Abb. 18/4) az orrszerű vakarócsúcs töretlen, ívelt vonalban folytatódik az oldalélek retusában. A *magkővakaró* (59. kép.; Kl. Abb. 1/15; Bandi Taf. XXII., Feld. 2) munkaéle a magkő, vagy magkőszzerű szilánk talpának peremén készült. A *gyaluvakaró* (60. kép.; Kl. Abb. 1/16; M—B. Abb. 19/16) megfelel a hasonló nevű moustieri eszköznek, de kidolgozása finomabb, retusa legyezőretus. A fenti általános típusokon kívül megkülönböztetnek még néhány ezekből fejlődött változatot. Megjegyzendő még, hogy a gyakori *magasvakaró* kifejezés eredetileg a hajógerincalakú vakaróra vonatkozott, de kiterjesztették minden olyan vakaróra, amelynek magas előlapjáról futnak le a legyezőretus hosszú lapkái.

A felsőpaleolitikum *pengehegyei* alatt olyan eszközöket értünk, amelyeknek felső végét retussal hegyesre dolgozták ki. Sok pengehegy típusot kultúrák, vagy csoportok vezéreszközének tekintenek, ezért lényeges őket pontosan elkülöníteni. Az *Audit-hegy* (61. kép.; Br.²⁴ fig. 1/1—4; Sch. Abb. 4a—d) széles, durva pengén készült, amelynek egyik oldalélét egysoros retussal látták el. A retus töretlen ívben átszeli a penge végét és az épen hagyott él felső végéig fut. A *Chatelperron-hegy* (62. kép.; Br. fig. 1/6, 7; Sch. Abb. 4e—f) hasonló, de a penge keskenyebb és a retusált ív laposabb. A *Gravette-hegy* (63. kép.; Br. fig. 1/8, 9; Sch. Abb. 4g—n) az előzőkből fejlődött: karsú, keskeny pengén készült, retusált éle egyenes vagy csak alig ívelt és átlósan szeli át hosszában a pengét: az alap egyik oldalától a másik oldal felső végéig fut. Az *aurignaci pengehegy* (64. kép.; l. még: M—B. Abb. 24/67) alul-felül csúcsban végződő, köröskörül erőteljesen ellátott penge. A *Font-Yves-hegy* (65. kép.; M—B. Abb. 23/52) lekerékített alapú, finoman retusált csúcsú kis pengehegy. A *Vachons-hegy* (66. kép.; M—B. Abb. 23/51) már a törpe eszközök felé közelítő karsú pengehegy, amelynek hátoldala is retusált a csúcsnál.

Több válfaját ismerjük a *vállas hegyeknek*. Ilyen a *nyugateurópai alak* (67. kép.; Sch. Abb. 6a—f), amely olyan — az átfogójával függőlegesen álló — háromszöghöz hasonlít, amelynek két befogója enyhén homorú. A *keleteurópai alak* (68. kép.; Sch. Abb. 6k—n), amelynek válla határozottan kiképezett és megközelítőleg merőlegesen áll az eszköz hossz tengelyére, a *hamburgi típusú* (69. kép.; Sch. Abb. 7a—k), a *Havelte-hegy* (70. kép.; Sch. Abb. 71—p) stb.

Ugyancsak változatosság a felsőpaleolitikum *nyeles hegyei*. A legidősebb alak a *Font-Robert-hegy* (71. kép.; Br. fig. 12/4, 5; Sch. Abb. 10a—d), amely kétoldalian részarányos nyeles hegy, mind nyele, mind oldalélei retusáltak, csúcsa környékén a hátoldalát is ellátták felszíni retussal. A keleteurópai lelőhelyek jellegzetes eszköze a *Swidry-hegy* (72. kép.; Sch. Abb. 8a—d), az apró *ahrensburgi hegy* (73. kép.; Sch. Abb. 8e—v) az északeurópai késői paleolitikumban otthonos éppúgy,

mint a nagy és vaskos *Lyngby-hegy* (74. kép.; Sch. Abb. 9a—p). A nyeles hegyek nyele az eszköz hossz tengelye vonalában, a középen van, a vállas hegyeknél viszont az egyik oldalél folytatásába esik, s nyellé csak a másik oldalél kisebb nagyobb beöblösödése teszi.

A törpe eszközök (mikrolit) csoportjába tartozik a *törpe nyílhegy* (75. kép.; M—B. Abb. 23/54; Kl. Abb. 5/54), amely apró, lekerékített alapú vagy kettős-hegy, élei íveltek, retusa meredek. Az *azili-hegy* (76. kép.; M—B. Abb. 27/91) kisméretű, a Chatelperron-hegyre emlékeztető, durván retusált eszköz. A *tardenois-i hegyek* (77. kép.; Bohm.²⁵ fig. 6/19—53) háromszögalakú, karsú, gyöngyretussal ellátott nyílhegyek.

Az alsópaleolitikumtól az átmeneti kőkorig szinte minden kultúra eszközkészletében megtaláljuk az *árvésőket*. Virágkorukat a felsőpaleolitikum vége felé élik. Olyan számszámok ezek, amelyeken a vésőszűrű munkaélt kétfelől megmunkálással állítják elő. Ez a megmunkálás lehet a szokott retus, gyakrabban egy különleges patintás, az *árvéső patinték*. Az *árvésőnek* sok fajtája van. Osztályozásának is többféle módja lehet, s ezért szinte szerzőnként változik. Valamennyi *árvéső* alakot közös sajátosságai alapján úgy rendszerezhetjük, hogy megjelöljük az *árvéső* két oldalának megmunkálási módját. Ezen az alapon megkülönböztethetünk S—S (sima-sima), R—R (retusált-retusált), S—R (sima-retusált) és R—S (retusált-sima) *árvésőket*.

Az *árvéső*-él elhelyezkedése és jellege alapján osztályozva beszélhetünk a *középső élő* (78. kép.; Sch. 2n—s; Kl. Abb. 3/27), *oldalélű* (79. kép.; Sch. Abb. 2a—d; Br. fig. 9, 10) *árvésőkről*. Ez utóbbiaknál a penge felső végét ferdén vagy derékszögben csonkították, s az *árvéső-patintéket* valamelyik oldalél hosszában alkalmazták. Rokonságban áll vele a *sarkos árvéső* (80. kép.; Sch. Abb. 1a—h), amelynek *árvéső-patintéka* esetén a csonkítás mentén, máskor az oldalélen, vagy mindkét oldalon megvan. Jellegzetes sarkos *árvéső* változat a *papagájcsőr árvéső* (81. kép.; Sch. Abb. 1i—m; Br. fig. 45/34), a hajógerincalakú vakarókból származtatják le a *hajlott árvésőt* (82. kép.; Sch. Abb. 3a—f; Br. fig. 7), amelynél az *árvéső*-élt több egymással, legyezőretus-szerű *árvéső-patinték* alkotja. A *sokszögű árvéső* (83. kép.; Sch. Abb. 3g—h) prizmatikus vastag pengén vagy szilánkon készült *árvéső*. A *kettős árvésőt* (84. kép.; Sch. Abb. 2j—m) úgy készítik, hogy egy penge alsó és felső végén egy-egy sarkos- vagy oldalélű *árvésőt* képeznek. Az *iker árvéső* (85. kép.; Sch. Abb. 2f—i) annyiban tér el tőle, hogy egy penge jobb és bal élén párhuzamosan helyeznek el egy-egy *árvéső-patintéket*. A *magkő árvéső* (86. kép.; Sch. Abb. 3i) ritka eszköztípus. Egyes *árvéső* félék jellemzőek lehetnek bizonyos kultúrákra. Ilyen pl. a *Noailles-árvéső*, amely homorúan csonkított pengén képezett sarkos *árvéső* (87. kép.; M—B. Abb. 22/42). A keleti gravetti kultúra egyik megjelenési alakjára jellemző a *kanalas véső* (88. kép.; Narr.²⁶ p. 123. skk.; S.²⁷ Tab. V/32, 33). Az *árvésőket* gyakran készítik más eszközalakkal közös pengére vagy patintékra. Ilyenkor *árvéső-fűrő*, *árvéső-vakaró* stb. áll elő (89. kép.; Bandi Taf. XXXII—XXXIV).

A legkésőbbi őskőkör és az átmeneti kőkör egyes törpeeszközös kultúráira jellemző a *törpe árvéső*, amely általános felfogás szerint nem önálló, céltudatosan készített eszközfajta, hanem a trapézalakú kés (l. lentebb) előállításánál fennmaradó gyártási hulladék.²⁸

Az *árvésővel* és *fűrővel* rokon eszköz az északeurópai magdaléniben és a keleti gravettiben előforduló *ormosvéső* (90. kép.; Sch. Abb. 13a—h; Bohm. fig. 3/26—33). Munkaéle fűrőszzerű, de az eszköz hossz tengelyére ferdén áll, csőralakú, mindkét él felől retusált. A *fűrők* (91. kép.;

²⁴ „Br.” = Breuil, H., Les subdivisions du Paléolithique Supérieur et leur signification. Congr. Int. d'Anthr. et d'Arch. préh. (Genève 1912) 2. kiadás 1937.

²⁵ „Bohm.” = Bohmers, A. — Wouters, A., Statistics and Graphs in the Study of Flint Assemblages. Palaeohistoria 5 (1956) 1—38.

²⁶ „Narr.” = Narr, K. J., Das rheinische Jungpaläolithikum. (Bonn 1955).

²⁷ „S.” = Savicki, L., Materiały do znajomości prehistorji Rosji. (Poznań 1928).

²⁸ Vö. Clark, J. G. D., The Mesolithic Age in Britain. (Cambridge 1932) Appendix I. 97.

Sch. Abb. 13/i—s; *Bandi* Taf. XXVI—XXVII) csúcsa néha ellentett retusú, általában az eszköz hossz tengelyében képezték ki, egyenes.

A felső paleolitikum pengeszármazékai között kell megemlítenünk a *háromélű eszközöket* (92. kép.; *Narr* Abb. 2/23). Különösen az aurignacira jellemzőek a *völgyelt pengék* (93. kép.; *B.* Fig. 2/12, 13; *Kl.* Abb. 8/74). Több egymás mellett *völgyelvé fogazott eszköz* (94. kép.; *B.* Fig. 2/14—16; *Kl.* Abb. 75) alakít ki. Hasonló hozzá a *sűrű fogú, különleges retusálási módszerrel előállított fűrész* (95. kép.; *Sch.* Abb. 12a—e).

Az őskőkor végén és a — lényegében azonos eszköz-készlettel rendelkező²⁹ — átmeneti kőkorban a jellegzetes *törpe-eszközök* kultúrák (mikrolit kultúrák) éltek. Eszközöiket gyakran szabályos mértani idomok alakjára retusálták, ez esetben *geometrikus törpe-eszközökről* beszélünk, ellentétben a *nem-geometrikusakkal*.

Tudomásunk szerint nem állítottak fel elfogadható mérethatárokat a törpe eszközökre de általában a 3—4 cm-nél kisebb, arányosan karesú eszközöket sorolják ebbe a csoportba. A *törpe pengéket* eredeti, retusálatlan állapotban is felhasználták, de különbözőképpen alkalmazott retussal sokféle eszközt készítettek belőle. Ilyen a *törpe gravetti hegy*, amely csak méretében különbözik a már tárgyalt Gravette- (vagy gravetti) hegytől. Hasonló hozzá a *kremisi hegy* (96. kép.; *Sch.* Abb. 5a—i), amelynek többnyire mindkét élét retusálták, s finom, szinte tűszerű csúcsa van. Három északeurópai — a magdaléni körbe tartozó — kultúra névadó eszköze a *késpenge* (97. kép.; *Sch.* Abb. 11a—l), amely apró, finom chatelperroni hegyre emlékeztet: egyik élén ívelt retus fut végig. A *tompított hátú penge* (98. kép.; *Sch.* Abb. 11m—p; *Bandi* Taf. XXVIII. Feld 2) a korai aurignaciban jelenik meg, virágkorát a legkésőbbi őskőkor törpe iparaiban és az átmeneti kőkorban éli. Egyik élén a hátoldalra majdnem merőleges retus — a „tompítás” — fut végig, másik éle ép. Több alakja van a tompított hátú pengékből fejlődött *csonkított törpe pengéknek* (99. kép.; *Sch.* Abb. 11v—x; *Bandi* Taf. XXIX—XXXI). Ezeket a „tompított” háton kívül az alsó, felső, vagy mindkét pengevéget a hossz tengelyre merőlegesen csonkítva retusálták. Geometrikus törpeeszköz a *félholdalakú penge* (100. kép.; *Sch.* Abb. 12f—i; *Bohm.* Abb. 7/73—78), amelynek egyenes éle ép; ívelt, félholdalakú élét retusálták. A tardenoisi kultúrára jellemző a *trapézalakú penge* (101. kép.; *Sch.* Abb. 12q—v; *Bohm.* Fig. 7/83—94), amelynek széles és keskeny változata ismert. Ugyancsak több változatban írták le a *háromszögű pengéket*, ezek közül a legáltalánosabbak az *egyenlőszárú* (102. kép.; *M—B.* Abb. 26/79) és *sánta háromszögű pengék*. Az ún. *kenti típusú háromszögű pengét* (103. kép.; *Sch.* Abb. 12n—p) gyakrabban nevezik *tört retusú pengének* (*Narr* Abb. 16/16). A *homorú alapú hegy* (szimmetrikus és aszimmetrikus) (104., 105. kép.; *Clark*, Appendix II., p. 105) a nyugateurópai mezolitikum egyik jellegzetes eszköze. Kultúra meghatározó értékű a *rombusz alakú hegy* (106. kép.; *M—B.* Abb. 26/82) is. A törpe kultúrákban is előfordul a *Birsek-pattinték* (107. kép.; *Sch.* Abb. 14a—j), amely egyes szerzők szerint horog volt, mások szerint a magkő alapjának kiegyengetése alkalmával lepatantt peremrés.

A *durvaeszközös* (heavy industry, Grobkultur) átmeneti kőkori kultúrákban a fent ismertetettekkel azonos kivitelű, nagyméretű vakarók, kaparók mellett gyakran találni levélhegyeket, szakócákat és a szakócák-ból fejlődött *pattintott baltákat*. A legjellemzőbb eszközök a *csákányok* (108. kép.; *Kl.* Abb. 8/73), amelyek kisebb számban már a felsőpaleolitikumban is megjelennek és a *hasítóékek* (109. kép.; *Clark* p. XXII), ame-

lyek ugyancsak a későbbi csiszolt balták előformái.

A fiatalabb őskőkor elején, az aurignaci kultúrában jelennek meg az első állandó, kikristályosodott alakú, csontból vagy agancsból és mammutagyarból készült eszközök, összefoglaló megjelöléssel: *csonteszközök*. Nem pattintással alakították őket, hanem pengékkel faragták és — esetleg — kőlapon csiszolták. Némelyik típusuk annyira csak egy bizonyos kultúrához kötött, hogy igen magas meghatározó értéke van. Ilyen a legelső állandó alakú csont lándzsa- vagy nyílhegy típus, a *hasított alapú csonthegy* (110. kép.; *Br.* fig. 15/bl), amely az aurignaci I kultúra jellemzője. Az aurignaci II-ben lép fel a *kétszűcsű lapos csonthegy* (111. kép.; *P.*³⁰ fig. 54), amely Nyugateurópában otthonos. Középeurópai megfelelője az *Olschewa-* (olschewai) *hegy*, melynek alapján kísérlet történt az aurignaci II és az Olschewa kultúra azonosítására (112. kép.).³¹ A francia aurignaci III csont-eszköze az *ovális metszetű kétszűcsű lándzsahegy* (113. kép.; *P.* fig. 62), az aurignaci IV-é a *körkeresztmetszetű kétszűcsű lándzsahegy* (114. kép.; *P.* fig. 74), az aurignaci V-é, a *vésőalapú lándzsahegy* (115. kép.; *Br.* fig. 16/6, 7). A périgordiból és a későbbi felsőpaleolitikumból ismerjük a *kettősen véső alapú lándzsahegyet* (116. kép.; *P.* fig. 42). A magdaléni kultúrában használták a *villás alapú hegyet* (117. kép.; *Br.* fig. 15/b 2, 3), amely nem téveszthető össze a hasított alapú hegygel, mivel alapját nem hasították be, hanem V alakban „kifűrésztelték”.³²

Gyakori az egyszerű, hengeres *csontdárdahegy* (118. kép.; *Br.* fig. 16, 17), az ún. *simítócsont* (119. kép.; *Br.* fig. 22), a *csont-véső* (120. kép.; *Br.* fig. 21), a különböző *árak és török* és a jellegzetes *átírt csontpálcák* (121. kép.; *Br.* fig. 20), továbbá a kör- vagy félkörkeresztmetszetű *csontpálcák* (123. kép.; *Br.* fig. 15a). A magdaléni kultúrát sok szerző a *szigonyok* (122. kép.; *Br.* fig. 30—36) alapján tagolja. A szigony lehet egy- vagy kétsoros szakájú.

A keleti gravetti kultúrában otthonosak a különböző típusú *agancs-balták* és *agancs-kapák*. Hasonló hozzájuk az északeurópai *Lyngby-balta* taránd-agancsból készült nyele.

A csonteszközök között vannak olyanok, amelyeknek alakját előre megszabja a használt csontféle természetes alakja. Ilyen pl. a *könyökesont*-(ulna-)ár, vagy a *lábközépesont*-(metapodium-)ár. A legtöbb fent ismertetett típus fegyver volt, de sok „ipari” célú csont-eszköz is készítették, amire legjobb példa a lovasi szeletai bányalelet csonteszköz anyaga.³³ Lovason analógiátlan, vagy legfeljebb csak a mezolitik bányák csont-eszközeivel analóg, csak egy bizonyos célra alkalmazott eszközök voltak, amelyek azonban a leletegyüttesen belül jól körülhatárolt típusokat alkottak. Legjellegzetesebb közöttük az óriásgím lábközépesontjából készült *vájóeszköz* (i. m. I—III. tábla).

A fentiekben legjobb tudásunk szerint sorra vetjük a paleolitikum és mezolitikum valamennyi lényegesebb és általánosabb eszközalakját. A felsorolásban esetleg nem szereplő változatok elnevezése már önként következik a megadottakból.

Ennek a nevezéktannak segítségével elkerülhetjük azokat — a paleolitikumban különösen súlyos tévedésekre vezető — félreértéseket, amelyek az eszközök pontatlan meghatározásából adódhatnak, s belekapcsolódhatunk abba a nemzetközi régészeti munkába, amely az utóbbi években indult meg *Bordes*, *Perrot*, *Bohmers* és mások kezdeményezéséből. Ennek a munkának az a célja, hogy az egyes kultúrákat vagy a kultúrák egyes helyi és időbeli változatait statisztikai módszerrel, a korábbi szubjektív megítélésnél sokkal tárgyilagosaiban — mondjuk ki: — tudományosanabb rögzítse.

²⁹ Vö. *Laplace-Jaureche, G.*, Application des méthodes statistiques à l'étude du Mésolithique. BSPF 51 (1954) 127—139.

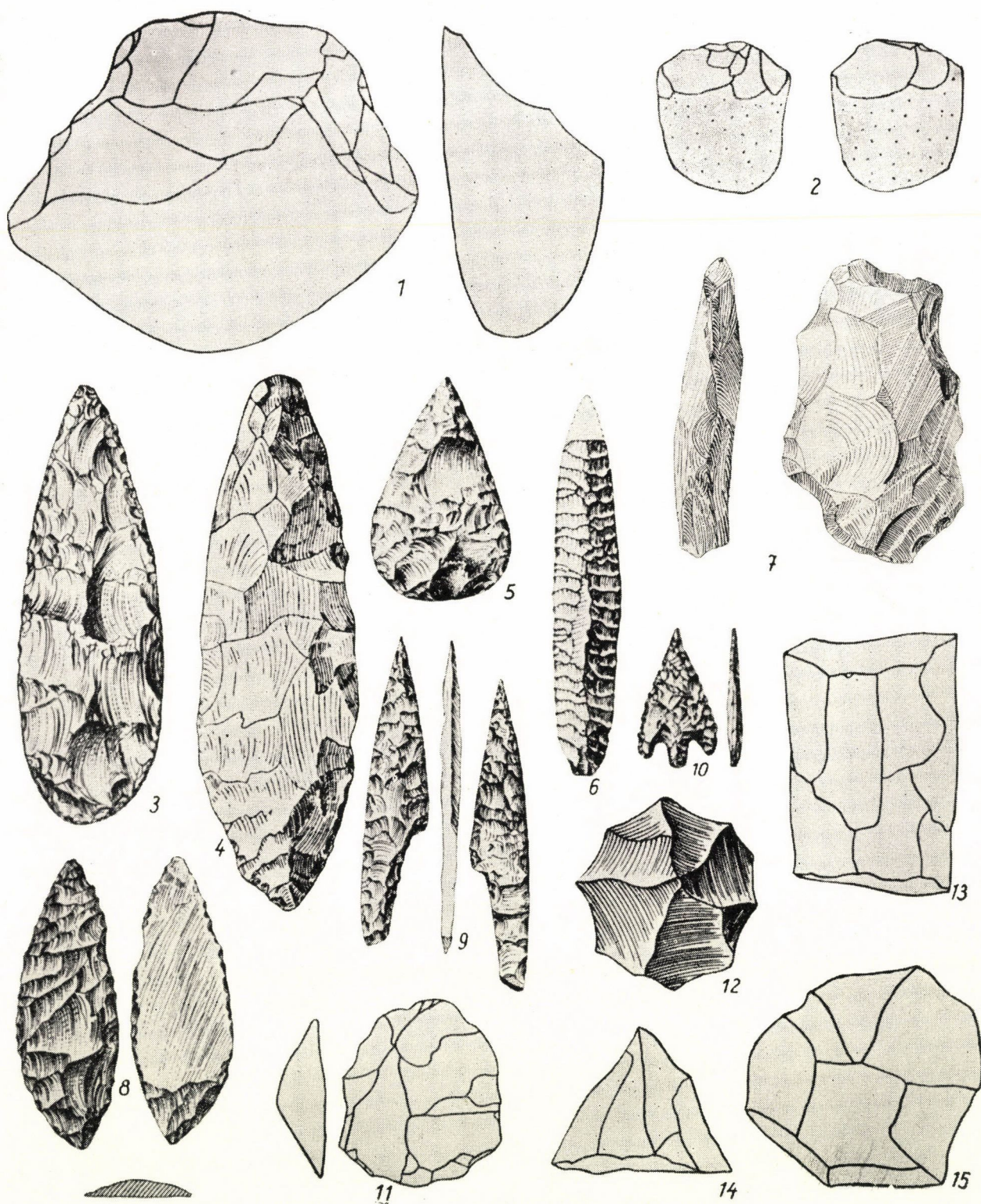
³⁰ „P.” = *Peyrony, D.*, La Ferrassie. Préhistoire 3 (1934) 1—92.

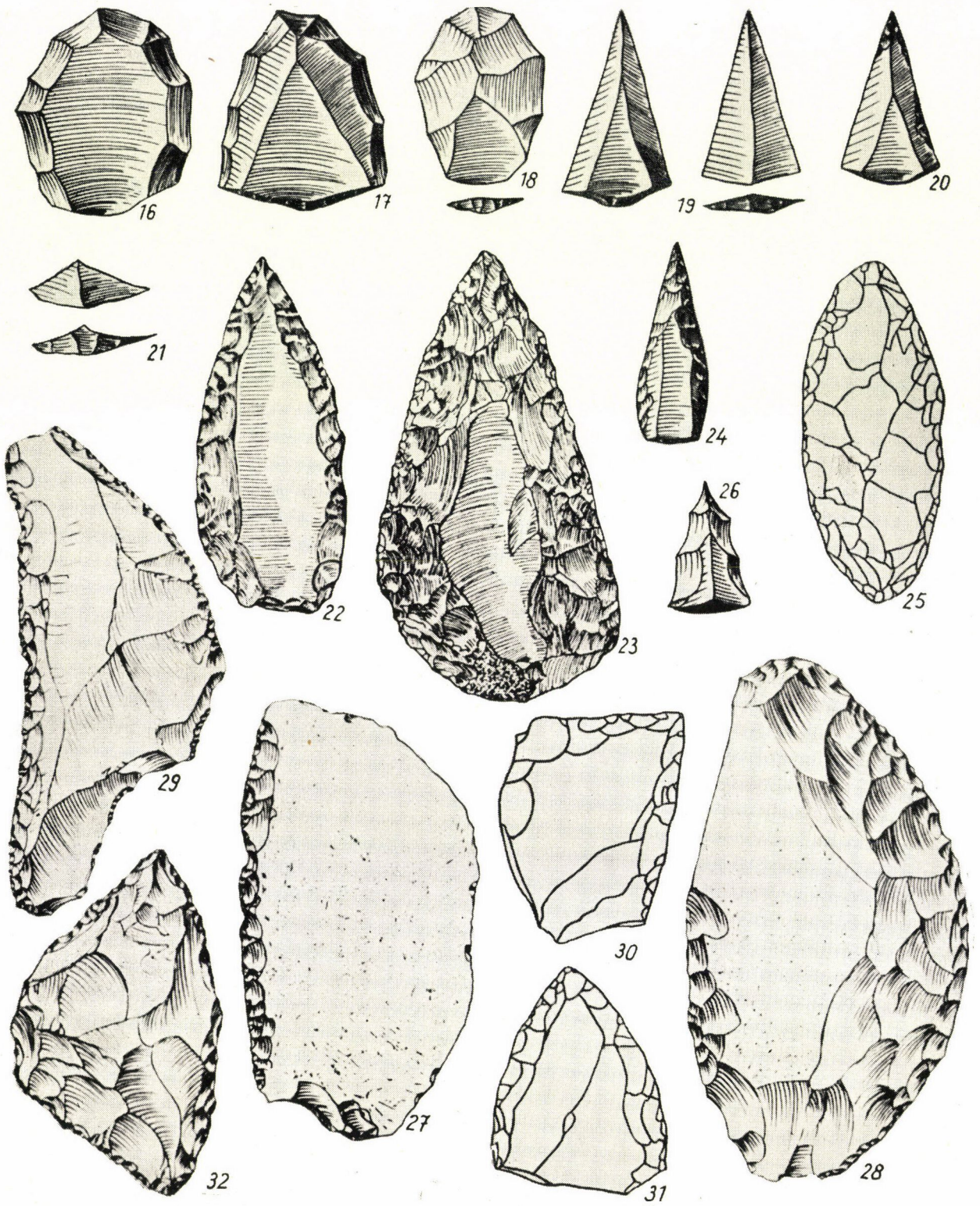
³¹ Vö. *Vértes L.*, Acta Arch. Hung. 5 (1955) 121—.; *Kormos T.*, Az ősember első nyomai a Karszt-hegység-

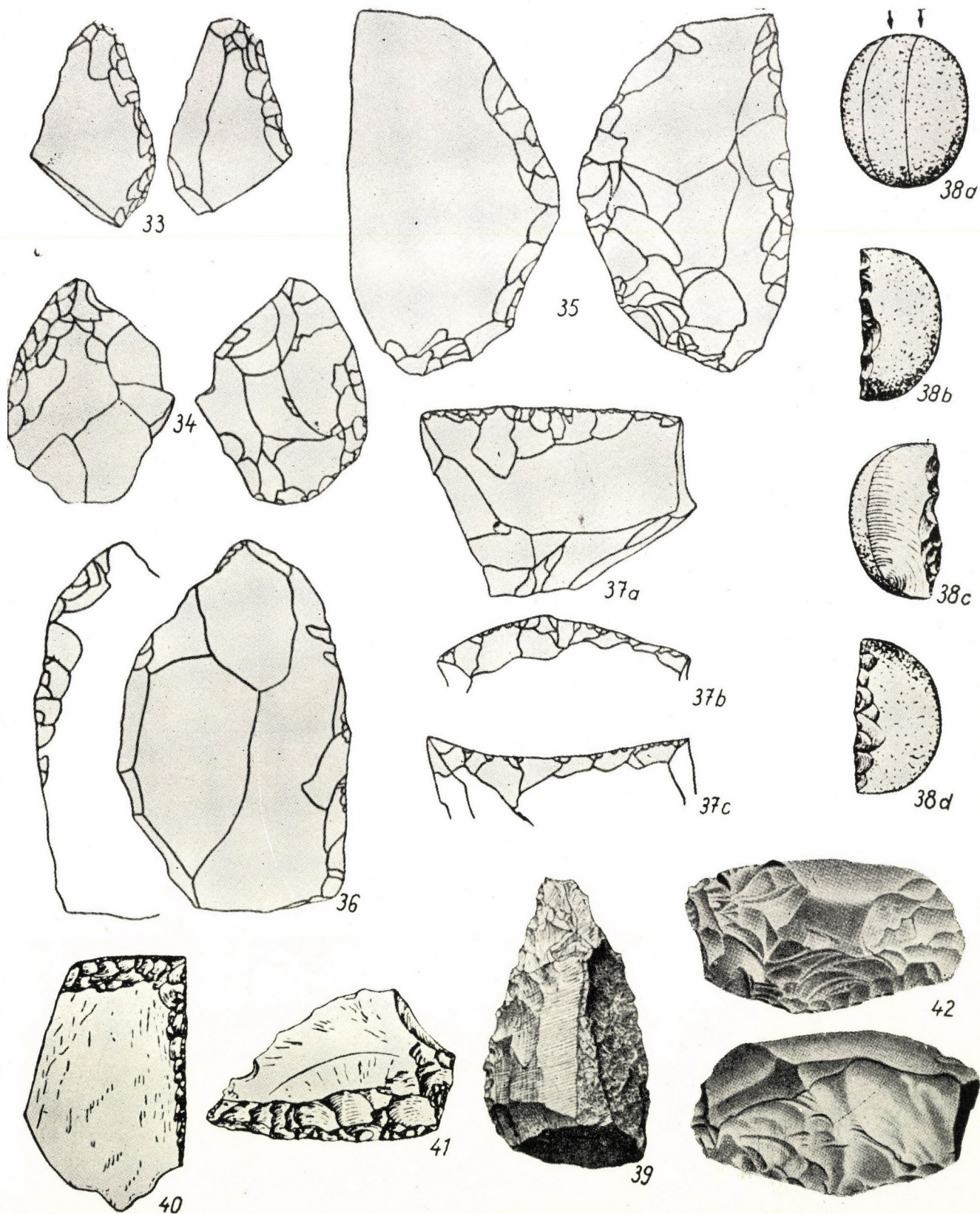
ben, Közl. a Magyarhoni Földt. Társ. Bkutató Biz. (1912) 47—54., 17. kép.

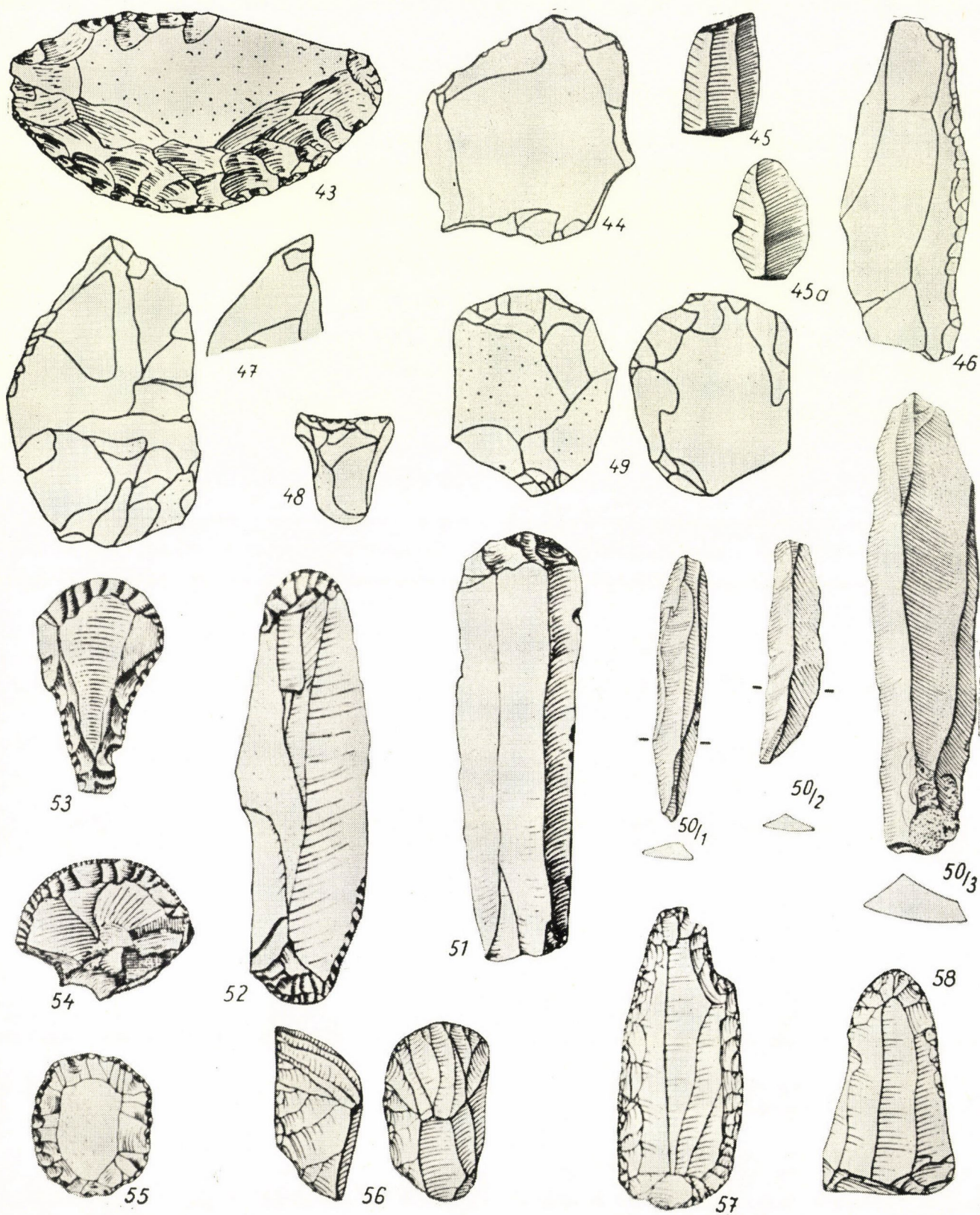
³² A felsőpaleolitikum kő- és csonthegeinek újabb összefoglalását l.: *Cheynier, A.*, Impromptu sur la Séquence des Pointes du Paléolithique Supérieur. BSPF 55 (1958) 190—205.

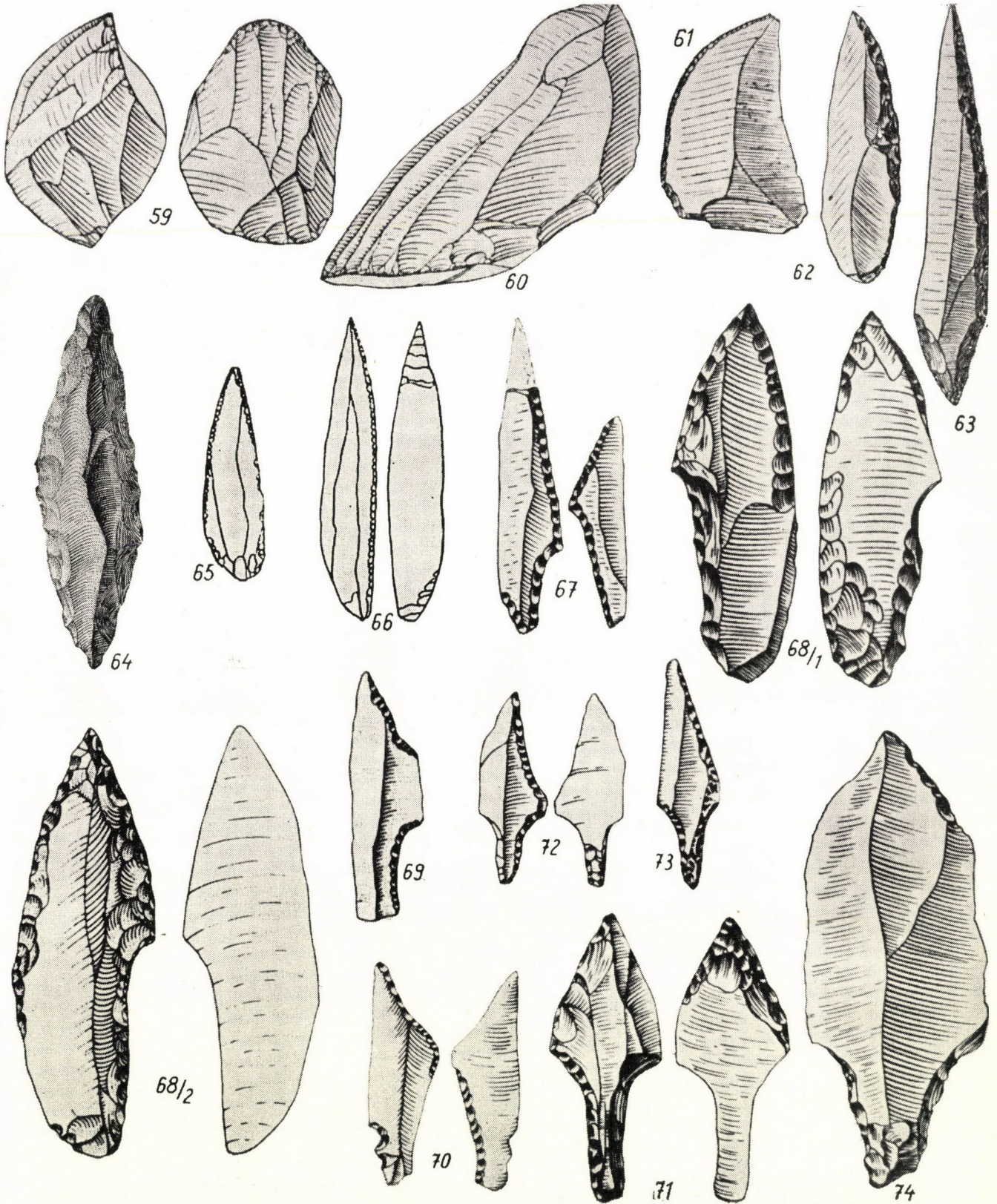
³³ *Mészáros Gy.*—*Vértes L.*, Acta Arch. Hung. 5 (1955) 1—34.

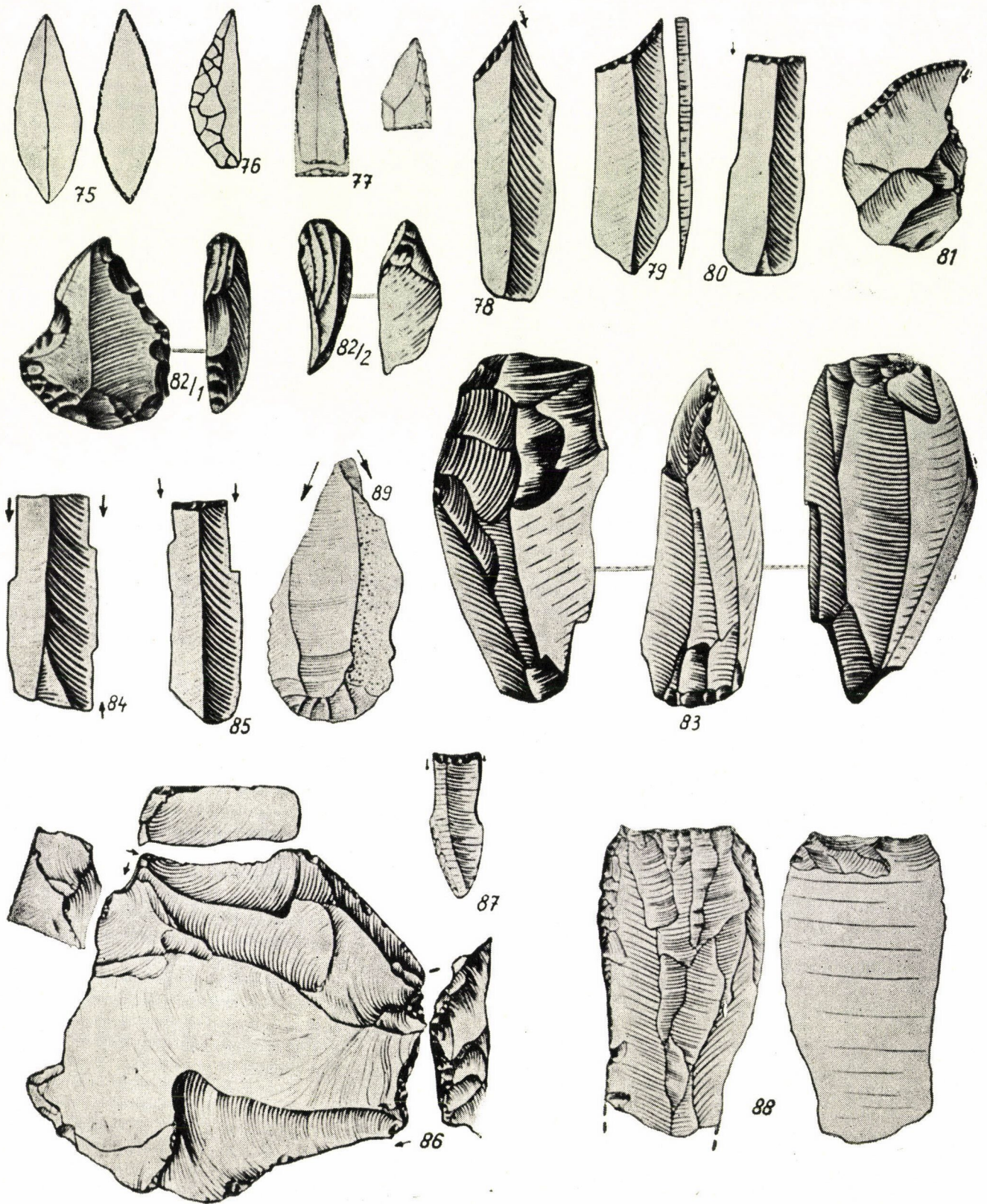

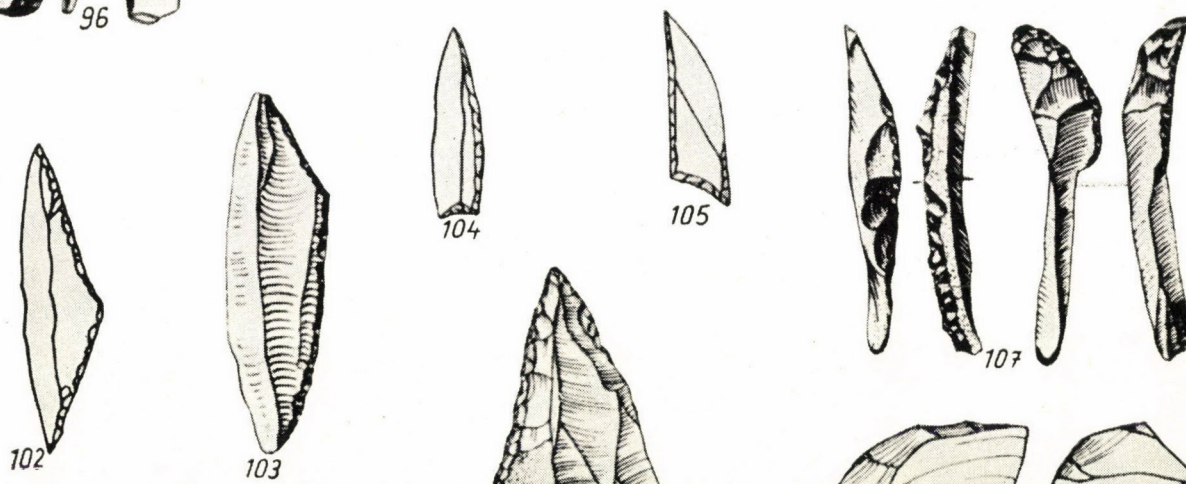
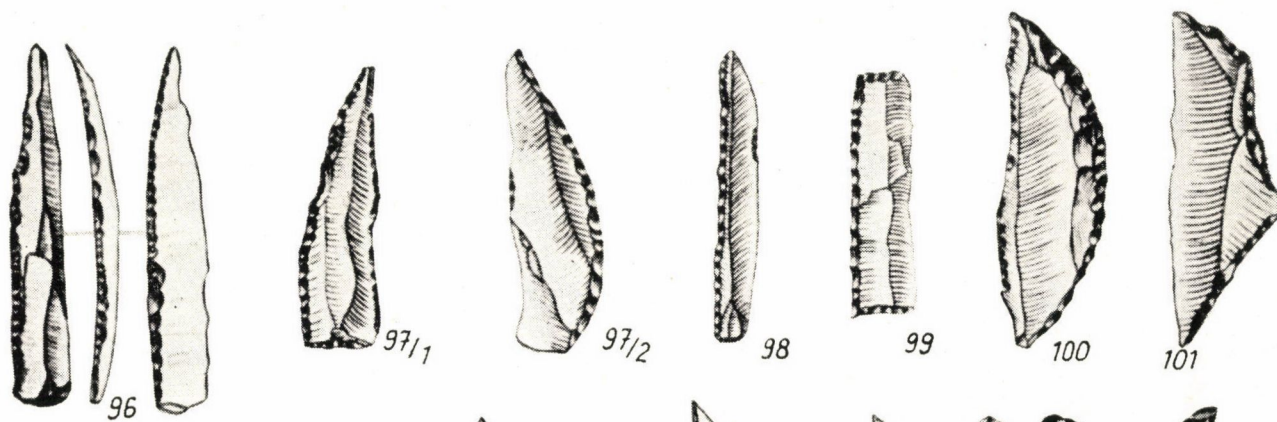
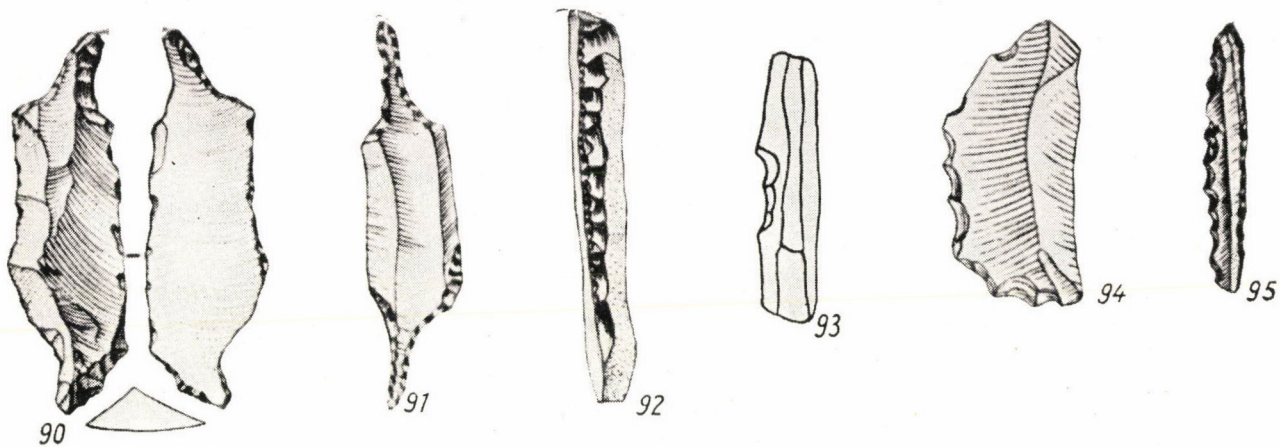

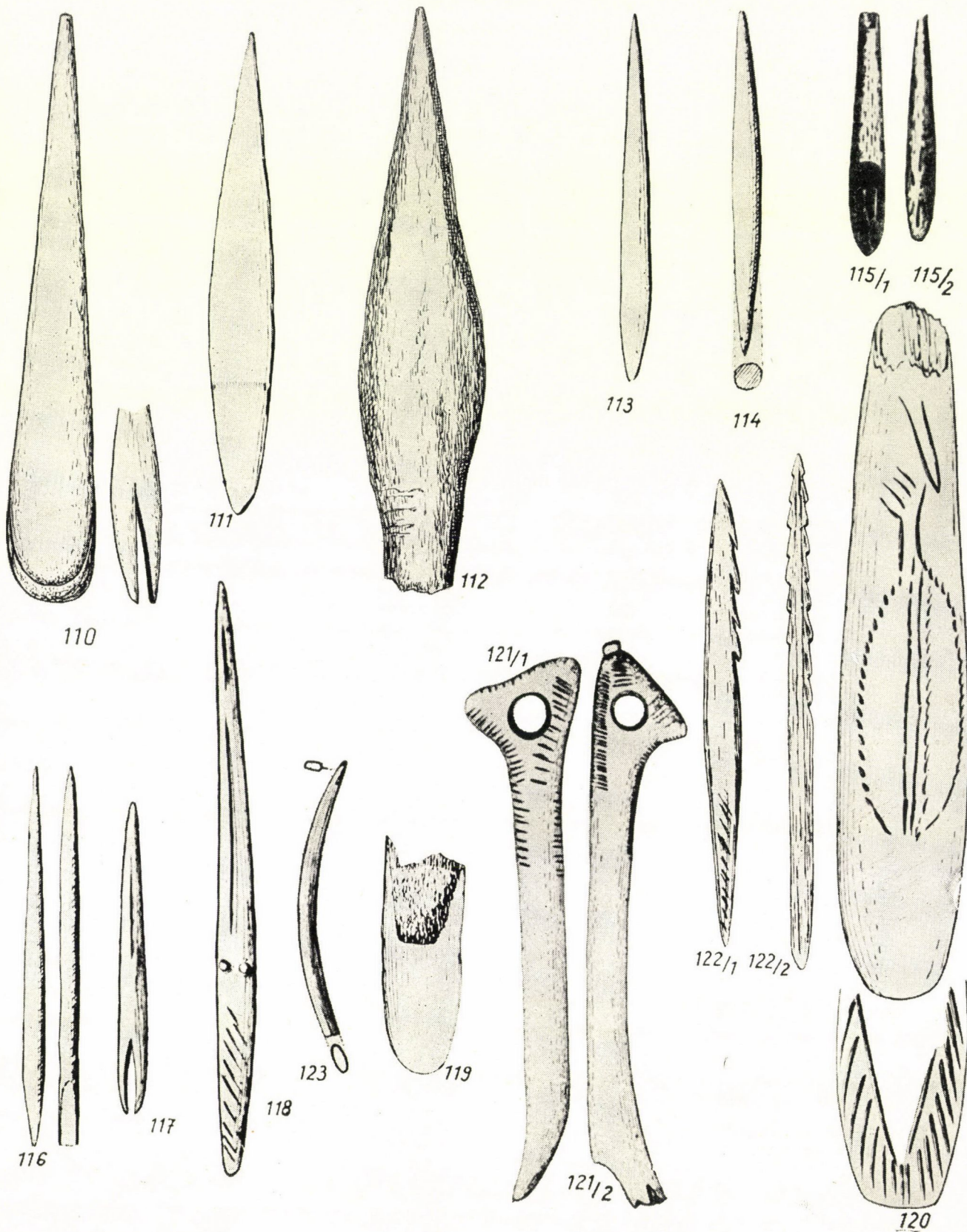

Őskőkori eszközök és eszközkészítő technika szakkifejezéseinek szótára

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy az őskőkori terminológiáját magyar, orosz, francia és német nyelven egyeztessük. Teljességre ennél a munkánál a nyelvi nehézségeken kívül már csak azért sem törekedhettünk, mert mindegyik kutatási területnek vannak olyan szakkifejezései — és eszközalakjai — amelyeket a másik terület egyáltalán nem ismer el vagy nem használ. Az eltérésekben tükröződik a kutatás módszertani különbözősége és a nemzetekre jellemző gondolkodásbeli különbség. Ezért szótárunkban a tényleges hiányosságokon kívül bizonyos fordításbeli lazaságok is lehetnek: nem pontosan ugyanazt jelenti a megadott szakszó a különböző nyelvekben. Hiányosságai ellenére is közöljük szöszedetünket egyfelől, mert okvetlenül segít a fogalmak tisztázásánál, másfelől, mert a tanulmányainkat idegen nyelvre lefordítók számára az eddigi súlyos bizonytalanságok és zavarok után legalább némi támasztékot nyújt. Egyes esetekben ugyanazon a nyelven több variációt is közlünk.

agancs balta = pic en bois de cerf — Geweih-Axt, Geweih-Beil — тесло из рога
ahrensburgi hegy = pièce à cran atypique — Ahrensburger-Spitze
alap (közönnél) = base — Schlagbasis, Basis — база
ál-levalloisi hegy = pointe pseudo-levallaisienne — Pseudo-Levalloisien-Spitze
ár = épingle — Ahle — шило
árvéső = burin — Stichel — резец
árvéső pattinték = coup de burin — Stichel-Hieb — выщербина резца
átfúrt csontpálca = bâton percé — Lochstab — выпрямитель, жезл начальника
Audit-hegy = couteau de l'abri Audit — Abri-Audit-Spitze (Bogenspitze)
aurignaci pengehegy = pointe d'Aurignac — Aurignac-Klinge — кинжаловидная пластинка
azili hegy = pointe azilienne — Azil-Spitze
babérlévéhegy = feuille de laurier — Lorbeerblattspitze — лавролистный наконечник
Birseck-pattinték = hameçon — Birseck-Lamelle, Angelhacken — кремневый крючок
bulbus = bulbe de percussion — Bulbus, Schlagbuckel — ударный бугорок
Chatelperron-hegy = pointe de Châtel Perron — Chatelperron-Spitze — острие типа шателперрон
csákány = pic — Grobspitze, Pic — пика, топор-мотыка
csontkötött szilánk = éclat tronqué — Abschlag mit Endretusche
csontkötött törpe penge = lamelle tronquée, lamelle à troncature retouchée — Rechteckmesserchen — пластики с поперечным лезвием
csontdaráhegy = sagaie — Knochenspitze, Speerspitze — наконечник из кости
csontpálca = baguette — Knochenstab
csontvéső = ciseau — Knochenmeissel — долото
csúcsos kaparó = racloir convergent — Spitzschaber
derékszögű törpe penge = rectangle — Rechteckmesserchen
diszkosz = disque — Diskus — дисковидное орудие
diszkoid magkő = discoïde — Moustier-Kern, Diskuskern — дисковидный нуклеус
dörzsölőkő = broyeur, molette — Reibstein
durva magkőtechnika = technique grossière — Grobkern-technik
egyesesélű kaparó = racloir droit — Geradschaber — скребло с прямым рабочим краем
egyoldalú levélhegy = pointe à face plane — Spitze mit ebener Ventralfläche
egyoldalú megmunkált eszköz = uniface — Einflächer — орудие с односторонней обработкой
egy soros retus = retouche marginale — einreihige Retusche — первичная обработка ретушью
egyszerűen vésőalapú lándzsahegy = pointe en os à base en biseau simple — abgeschrägte Pfeilspitze
él, szél = bord — Schneide, Kante — край
előlap (eszközé) = face supérieure — Dorsalfläche — верхняя сторона, спинка

fejlett magkőtechnika = technique évoluée — Feinkern-Technik
félholdalakú penge = segment de cercle — Kreisabschnitt, Halbrundmesserchen — сегментовидное орудие
félkör alakú vakaró = grattoir unguiforme — Halbrundkratzer — округлое скребло
félszakóca = Halbkeil
felszíni retus = retouche en pelure — Oberflächenretusche — сплошная ретушь
ferde árvéső = burin à bord biseauté — Schrägendstichel — косоцый резец
fiatalabb őskőkori = leptolithique, paléolithique supérieur — Jungpaläolithikum — верхний палеолит
fogazott (eszköz) = pièce denticulée — gezähnte (Klinge) — (орудие) с зубчиками на крае
Font-Robert-hegy = pointe à soie de la Font-Robert — Font-Robert-Spitze — наконечник с черенком
Font-Yves-hegy = pointe de Font-Yves — Kremser-Spitze
fúró = perceoir — Bohrer — проколка
fűrész = scie — Säge — пластинка с зубчиками
fűzfalevélhegy = feuille de saule — Weidenblattspitze
gerinc (pengén) = arête — Grat — грань
gömbölyded (magkő) = globuleux — kugelig — округлой формы
Gravette-hegy = pointe de la Gravette — Gravette-Spitze — острие типа граветт
gyalu = rabot — Hobel — скобель, тесло
gyaluvakaró = rabot — Hobelkratzer
gyöngyretus = Perlenretusche
hajlott árvéső = burin busqué — Bogenstichel — резец типа «бюске»
hajógerinc alakú vakaró = grattoir caréné — Kielkratzer — нуклеидное орудие
háromélű eszköz = Dreikanter, Dreikantklinge, Raspel
háromszög alakú (szakóca) = triangulaire — dreieckig — треугольной формы
háromszögű kaparó = Dreieckschaber — скребло треугольной формы
háromszögű penge = triangle — Dreieckmesserchen, längsschneidige Pfeilspitze — треугольная пластинка
hasábos (magkő) = prismatique — prismatisch — призматический нуклеус
hasíték = éclat — Spalte — отщеп
hasított eszköz = outillage dérivé de l'éclat — Spaltwerkzeug
hasító ek = tranchet — Spalter, Trapezmesser — транше
hasító eszköz = chopping-tool — Chopping-tool — заготовка
hasított alapú csonthegy = pointe à base fendue — Knochenspitze mit gespaltener Basis — наконечник дротика
hasogató = chopper — Grobschaber — заготовка нуклеуса
hátlap (eszközé) = face dorsale — Ventralfläche — обратная сторона, брюшко
hátdoldali retusú kaparó = racloir sur face plane — ventralflächiger Schaber
hegy = pointe — Spitze
hegy moustiéri = pointe moustérienne, — à main — Handspitze, Moustierspitze — остроконечник мустьерского типа
hegyesen ívelt vakaró = grattoir ogival — spitzbogiger Kratzer
homorú élű kaparó = racloir concave — Hohlschaber — скребло с выемкой
horog = l. Birseck lamella
idősebb őskőkori = paléolithique inférieur — Altpaläolithikum — нижний палеолит
iker árvéső = Zwillingstichel — двойной боковой резец
ívelt élű kaparó = racloir convexe — Bogenschaber — округлое скребло
kanalas véső = hohlmeisselartiges Instrument
kaparó = racloir — Schaber — скребло
kavics-ípar = civilisation du galet taillé — Geröll-Industrie (Pebble-culture)
kemény ütés = taille à coup dure — Hartschlag
kenti típusú hegy = l. tört retusú penge

késői (kultúra) = évolué, supérieur — Hoch-, Spät- — поздняя ступень палеолита,
késői őskőkor = paléolithique tardif, p. final — Spät-paläolithikum — эппалеолит
késpenge = couteau — Federmesser — нож, клинок
kétszúcsú lándzsahegy (csont) = pointe biconique — bikonische Speerspitze
kétoldali megmunkálású eszköz = biface — Doppel-flächer — двусторонняя обработка
kétoldali kaparó = racloir à retouche biface — beid-flächig retuschiert Schaber — скребло двусторонней обработки
kettős moustiéri hegy = limace, pointe double — Doppel-spitze, Markkleeberg-Spitze — остроконечник листовидной формы
kettős árvéső = burin double, b. multiple — Doppelstichel — двойной резец
kettős vakarópenge = grattoir double — Klingendoppelkratzer — двойной скребок
kettős vésőalapú hegy = pointe à biseau double — zweiseitig abgeschrägte Speerspitze
kezdetleges magkőtechnika = technique grossière — Grobkerntechnik
korai (kultúra) = inférieur, vieux — Früh- — ранняя ступень
kősa = silex — Silex — кремнь
köralakú vakaró = grattoir circulaire — Rundkratzer — скребок с круговой ретушью, круглый скребок
körömalakú vakaró = grattoir unguiforme — Daumen-nagelkratzer
körtealakú (szakóca) = micoquien — birnförmig — орудие типа ла-микок
középsőélű árvéső = burin dièdre droit, b. bec-de-flûte — Mittelstichel — резец срединный
középső őskőkor = paléolithique moyen — Mittelpaläolithikum — средний палеолит
lágú ütés = taille à coup moins dure — Weichschlag
lándzsahegy = pointe, javelot — Lanzen spitze — клинок-наконечник, копье
lándzsahegyalakú (szakóca) = lancéolé — lanzeoliert
lapkás-retus = facette — Kanellierretusche — фасета
la pos árvéső = burin plat — Flachstichel — плоский резец
la pos retus = retouche plate — Flachretusche
La Quina-kaparó = racloir type La Quina — La Quina Schaber
legyező-retus = vakaró-retus
lépcsős-retus = retouche à degrés — Stufenretusche
leütési felület = plan de frappe — Schlagbasis — ударная площадка
leütési szög = angle du plan de percussion — Abschlagswinkel
leválás (magkőről) = enlèvement — Trennung — отбивание
leválási felszín szilánkon = plan d'éclatement — Abschlagsfläche
leválási felszín magkővön = plan d'enlèvement — Trennfläche
levalloisi hegy = pointe levalloisienne — Levallois-Spitze — остроконечник типа леваллуа
levalloisi magkő = nucleus levalloisien — Schildkern — нуклеус типа леваллуа
levalloisi szilánk = éclat levalloisien — Abschlag — пластина типа леваллуа
levélhegy = „Blattspitze” — Blattspitze — листовидный наконечник
Lynghy-balta = hache en bois de renne du type de Lynghy — Lynghy-Beil — топор лингби
Lynghy-hegy = pointe de flèche du type de Lynghy — Lynghy-Spitze — остроконечник типа лингби
magasvakaró = grattoir épais — Dickkratzer, Hochkratzer — скребок высокой формы
magkő = nucleus — Kernstein — ядрище
magkőeszköz = nucléiforme — Kernwerkzeug — нуклевидное орудие
magkővakaró = grattoir nucléiforme — Nukleuskratzer — нуклевидный скребок
mandulaalakú (szakóca) = amygdaloïde — mandelförmig — миндалевидной формы

Markkleeberg-hegy = l. kettős moustiéri hegy
megmunkált (leütési felület) = préparé — präpariert
meredek-retus = retouche abrupte — Steilretusche
meredek retusú kaparó = raclette, racloir à retouche abrupte — Steilschaber
moustiéri hegy = l. hegy
munkaél = retouche marginale — Arbeitskante — па-бочий край
Noailles-árvéső = burin de Noailles — Noailles-Stichel — резец на углу сломанной пластинки
nyárfalevélhegy = Pappelblattspitze
nyeles hegy = pointe à soie — Stielspitze — наконечник с черенком
nyeles vakaró = Stielkratzer
nyelvalakú (szakóca) = limande — zungenförmig
nyomás (leválasztásnál) = pression — Druck — отжимная ретушь
nyújtott moustiéri hegy = pointe moustérienne allongée — gestreckte Handspitze — удлиненный наконечник
nyújtott vakaró = grattoir ogival — spitzbogiger Kratzer — скребок на конце удлиненной пластинки
oldalélű árvéső = burin lateral, b. déjeté — Kanten-, Seitenstichel — боковой резец
ormosvéső = perçoir atypique ou bec — Zinken — клювовидное и режущее острие
orros kaparó = racloir à museau — Nasenschaber
orros vakaró = grattoir à museau — Nasenkratzer
ovális metszetű, kétszúcsú csonthegy = pointe losangique à section ovale
öblözött kaparó = racloir à encoche — gekerbter Schaber — скребло с выемкой
őskőkor = Âge de la Pierre ancienne, Paléolithique — Altsteinzeit, Paläolithikum — палеолит
parpallói típusú nyeles hegy = pointe pédonculée — Sbaikien-Spitze
papagájsőr árvéső = burin bec-de-perroquet — Papageienschnabel-Stichel
pattintás = l. retus
pattinték = débris — Abspliss — осколок
pattintott balta = pic — Beil — топоровидное орудие
penge = lame — Klinge — пластина
pengehegy = lame aurignacienne — Klingenspitze — перем = l. él, szél
peremi retus = retouche marginale — Kantenretusche
pikkelyes-retus = retouche en pelure — Schuppen-(artige)-Retusche
retus = retouche — Retusche — ретушь
retusáló (eszköz) = retoucheur — Klopfstück — отбойник
retusált ütőkő = hachoir — Schlägel — рубящее орудие
rombuszalakú hegy = rhombe, rhomboïde — Rhombus — ромбовидное орудие
rövid vakaró = grattoir court — Breitkratzer — короткий концевой скребок
sarkos árvéső = burin d'angle — Eckstichel — резец угловой
simítócsont = lissoir — Glätter
sokszögű árvéső = burin polyédrique — Polyederstichel — резец многофасеточного типа
solutréi retus = l. pikkelyes retus
szaka (szigonynál) = barbelure — Widerhacken — зубец
szakóca = coup de poing — Faustkeil — ручное рубило
szakóca-kaparó = Faustkeilschaber, Bocksteinmesser
szegletes kaparó = racloir déjeté — Winkelschaber
széles kaparó = racloir transversal — Breitschaber
szigony = harpon — Harpune — гарпуна
szilánk = éclat — Abschlag — отщеп
szilánkolás = esquillage
szívalakú (szakóca) = cordiforme — herzförmig — сердцевидное
tojásdad (szakóca) = ovoïde — oval — овальное
tomított hátú penge = lame à dos rabattu, — abattu — Rückenmesserchen, Messerchen — пластинки с затупленной спинкой
tomított hátú szilánk = couteau à dos — Rückenmesser — нож с затупленной спинкой
tör = Dolch
törpe árvéső = microburin — Mikrostichel — микро-резец

törpe eszközök = microlithes — Mikrolith-Werkzeuge — микролиты
törpe Gravette-hegy = microgravette — Mikro-Gravette-Spitze — острие с притупленным краем
törpe nyílhegy = fléchette — Doppelspitzchen — стрела
törpe penge = lamelle — Messerchen — микропластинка
tört retusú penge = pièce gibbeuse à bord abattu — geknickte Klinge, Klinge mit Buckel
trapézalakú penge = trapèze — Trapezmesser, Querschneidige Pfeilspitze — трапецевидное орудие
üllő = enclume — Amboss — наковальник
üllő technika = taille sur enclume — Amboss-Technik — контрударная ретушь
ütés (leválasztásnál) = percussion — Schlag — удар
ütő (kő, vagy csont) = percuteur — Schlagstein, Klopstein — отбойник
ütő technika = technique de percussion — Schlägel-Technik — ударная техника
vadászjegy = marque de chasse — Jagdmarke
vágóél = tranchant — Schneidekante — режущий край
vágóélel ellátott szakóca = hachereau — Faustkeil mit breiter Schneide

vakaró = grattoir — Kratzer [(End)schaber] — скребок
vakarópenge = grattoir sur bout de lame — Klingenkratzer — концевой скребок
vakaró-retus = retouche lamellaire, ou r. en éventail — Kanellierretusche
vakarótalp = talon de grattoir — Kratzersohle
vállas hegy, atipikus = pointe à cran atypique — atypische Kerbspitze — наконечник с боковой выемкой
vállas hegy, tipikus = pointe à cran typique — Kerbspitze
váltakozó retusú kaparó = racloir alterne — wechselseitig ret. Schaber
vaskos vakarók = grattoir épais — Dickkratzer
vékonyított fokú kaparó = racloir à dos aminci — Schaber mit verdünntem Rücken
véletlen eszköz = outil de fortune — Akzidenzwerkzeuge
vész (csontból) = ciseaux — Meissel
villás alapú csonthegy = pointe à base fourchue — Knöchenspitze mit gegabelter Basis
völgyelt penge = lame à coche (lame à étranglement) — gekerbte Klinge — пластинка с выемкой

Vértes László

JELENTÉS AZ 1958. ÉVI MONGÓLIAI TANULMÁNYUTAMRÓL

A kulturális egyezmény keretében, múlt év júliusától szeptember közepéig tartózkodtam Mongóliában. A tanulmányútnak általánosabb muzeológiai, régészeti, — ezen belül elsősorban paleolitikus kutatás volt a célja. A felderítés jellegű munka egyik részét múzeumi anyagfeldolgozás, másik részét utazások képezték különböző vidékekre, melyeknek tervét a helyi körülmények, lehetőségek figyelembevételével a mongol hivatalos szervekkel együtt állítottuk össze. Jelentésemben csupán rövid vázlatát adhatom a természetszerűleg igen sokirányú tapasztalatnak és a többbértű munkának.

1. A tanulmányúton elsősorban a mongóliai régészeti leletanyag megismerése, feldolgozása volt a célom. A fővárosi és a kisebb vidéki gyűjtemények anyaga túlnyomó részben ismeretlen a mi kutatásunk előtt, csupán a népvándorlaskori leletek kisebb, kiemelt részét ismertették eddig szovjet szakemberek. Így a munka első részében az Ulan-Batori Központi Múzeumban, majd utazásaim közben Muren, Bulgan, Mandal-Góbi kerületi központok gyűjteményében a fontosabb régészeti leletanyagot feldolgoztam, lefényképeztem, a régibb kőkorról az i. sz. XII. századig.

A gyűjteményekben elsősorban a paleolitikus leletanyaggal foglalkoztam. Az ilyen korú leletanyag Mongóliában nem nagy, rendszeres kutatás eddig még nem volt, néhány másod-, harmadkézből való ismertetéstől eltekintve azonban ismeretlen a kutatás előtt. A teljes leletanyag feldolgozásával sikerült több hiteles, egységes leletgyűjtést találnom, előkerülési körülményeit tisztáznom, később pedig több lelőhelyet a helyszínen is megismernem. A közép- és keleteurópaiktól lényegesen eltérő rétegtani viszonyok, a rendszeres ásatások hiánya miatt a terület paleolitikumának kérdései ma még nehezen tisztázhatók, s így munkám egy, az eddig ismertnél átfogóbb kép kialakítására, egyes csoportok körülhatárolására, egy-egy leletegyüttes alaposabb feldolgozására szorítkozott. Különösen értékesek e korszakban Altan-Bulak, Khalkhin-gol, Arsan-bata, és a Góbi-Altaj vidékének leletei, melyek az ópaleolitikus jellegű szerszámoktól kezdve a „solutroid” jellegű eszközökön keresztül egészen a késő-paleolitikumig széles skáláját adják a terület régibb kőkori kultúráinak. További kutatásra elsősorban a Góbi-Altaj és Ny-Mongólia barlangjai, valamint egyes folyóteraszok nyújtának lehetőséget, melyre nézve számos adatot gyűjtöttem össze, a lelőhelyekről kisebb katasztert készítettem.

A középeurópai őskor idejének megfelelő korszak kérdései Mongóliában ma még szinte teljesen tisztázatlanok. Az i. e. 3–4. századig tehető leletanyag többnyire csupán kizárásos módszerrel lett a gazdag népvándorlás-

koritól elkülönítve, és a leletek, elsősorban a bronzkori temetők feltárása terén, — csak az első lépések történtek meg. A kisebb próbaásatásokból bekerült leletanyag túlnyomó részben fémeszközökből áll, a gyűjtés elsősorban ezekre terjedt ki, s ezért, — de valószínűleg más okoknál fogva is, a kerámia rendkívül kevés. A feldolgozás során külön figyelmet szenteltem a korai neolitikus jellegű leletanyagnak, a paleolitikum-neolitikum közötti kapcsolat kérdésének, mely éppen ezen a területen, a délszibériai területtel való kapcsolat miatt is, rendkívül fontos, — majd a már gazdagabb bronzkori és őskor-végi leletanyagot dolgoztam fel. A miéinktől eltérő típusú balták, kések, tűk, melyeknek egy része É-i eredetre utal, ma még egy tisztázatlan átmenetet képeznek a korai népvándorlaskorba, vagy néhol össze is tartoznak azzal. Az őskori lelőhelyek elsősorban bronzkori temetők, melyeknek többféle, kövekkel körülrakott típusa van Középső-Mongóliában. A temetők sírjai többnyire feltűnő nagy számban találhatók együtt, egy temetőn belül bizonyos rendszerben helyezkednek el, s típusuk is többnyire azonos. Nagy kiterjedésűek és feltűnően láthatók a föld felszínén. Kormeghatározásuk nagyrészt még bizonytalan: próbaásatások útján megállapítható volt egyesekről, hogy i. sz. VI–X. századiak, más részükben a jellegzetes délszibériai, minuszinszki bronzok kerültek elő, de csoportosításuk sajnos még külső formájuk, a sírtípus alapján sem történt meg. A kormeghatározásban, eltekintve az ásatások hiányától, nehézséget jelent az is, hogy a kővel jelölt temetkezés rendkívül hosszú ideig, egymást követő népeknél fenntartotta magát azonos formában.

A terület régészeti anyaga a további korszakokban rendkívül gazdag. Az anyag megismerésében nehézséget csupán az okoz, hogy egyes népek régészeti hagyatéka nincs kellő pontossággal elkülönítve egymástól, — így a korai népvándorlaskoré, — a hun-kori, türk, ujgúr khandan, s mongol-kori leletanyag többször keveredik egymással. Nagyobb számban vannak azonban rendszeres ásatásból származó leletegyüttesek, melyek alapján a mongóliai népvándorlaskor, ill. a nálunk ennek megfelelő időszak egésze végigkísérhető. A hun-kori leletanyag legjelentősebb része a Noin-ulai kurgánok régi és újabb ásatásából származik. Rendkívül gazdag a Központi Múzeum Noin-ulai textilyaga, s nagyobb számban találhatók a régi ásatásokból publikálatlanul maradt leletek is. Az újabb ásatásoknak egyik kiemelkedő darabja egy bronzedény, melyet az XXIV. tábla 4.—5. képen közlünk. A régészeti kutatás jelenleg elsősorban a népvándorlás- és a koraközépkori mongol-korszakra helyez súlyt, ezért ebből a nagyobb és egyben a leggazdagabb időszakból

több új leletanyag található az ulan-batori múzeumban. Így megemlítek egy türk-korinak meghatározott lelet-együttest mely Burchin-golban került elő. (Khudzirt környéke, Ulan-Batortól DNy-ra.) A kőemlékkel jelölt sírból, csontváz mellett egy nálunk is jellegzetes népvándorláskori edény, 2 kengyel, zabla, bronz-tükör és selyemtokja, bronzveretek, csontfésű és két arany fülkarika került elő (XXVI. t.) — A hun-korszakból legújabb lelet szintén egy Ulan-Bator környéki sír anyaga, — a főváros közelében számos kurgán található, — mely jellegzetes üstből, kis hengeres gyöngyszemekből álló füzérből, és kerek bronzpitykékből áll. A népvándorláskori leletek egyébként kitűnő megtartásúak, ami különösen az állandóan fagyott altalajú területeken érthető. — A népván-

1. kép. Agyag-plasztika Ulan Batortól délre, türk fejedelmi (?) sírból. VI—VIII. század

Рис. 1. Пластика на глине к югу от Улан Батора из тюркской княжеской (?) могилы. VI—VIII. век

Fig. 1. Sculpture d'argile provenant d'une tombe princière turque (?), au sud d'Oulan-Bator. VIe—VIIIe siècles

dorláskor problémáival természetesen nem tudtam foglalkozni, csupán az anyag rögzítése, leírása, fényképezése lehetett céлом, s ebben különösen igyekeztem szem előtt tartani azokat a leleteket, melyeknek a mi területünkkel valamely formában összefüggésük lehet. Az egyes tárgyak, különösen a fémtárgyak hihetetlenül sokáig élnek változatlanul a különböző, egymást váltó népeknel, s ugyanakkor az egész korszak anyagát állandóan átfestí az erős kínai hatás is. Megemlítem például, hogy egy hun-kori tükör tökéletesen azonos mását hitelesen 4 évszázaddal későbbi anyagban találtam meg, majd pedig közel recens, sámánszertartáshoz tartozó anyagban. Valószínűnek látszik, hogy még a veretek tipológiai szétválasztása sem lesz elegendő, hogy az egyes népek saját anyagát teljes biztonsággal meghatározz-

ható legyen, — s egészen bizonyos, hogy a népvándorláskor kutatása adja a legtöbb feladatot a mongóliai régészet számára. — Feldolgozó munkámat az újjúr, mongol, végül a Dzsingisz-kán-kori anyag fényképezésével fejeztem be, mely utóbbinak különösen kerámia-anyaga gazdag. Minthogy az anyag, a feldolgozó munka részletezésére ez a jelentés nem terjedhet ki, az I—IV. táblákon közlünk néhány jellegzetesebb, új régészeti leletet. Adataikat az alábbiakban közlöm:

XXIV. tábla 1: Bronz dísz. Szuhebator ajmak, Dargange sum. Korai népvándorláskor. (M: 11 cm) — 2—5: Noin-ula. Hun-korszak.

XXV. tábla 1: Bronz üst. Ubszu ajmak, Dzungobi. Hun-korszak. (M: 38 cm) — 2: Bronz üst. Lh: ismeretlen. (M: 41 cm) — 3: Bronz üst. Bulgan ajmak. Hun-korszak. (M: 36 cm) — 4: Vas ásó. Burkhin-gol. VI—VII. század. (M: 23 cm)

XXVI. tábla 1—6: Sírlelet-együttes. Uburhangaj ajmak, Khundzsirt környéke, Burkhin-gol. VII—VIII. század.

XXVII. tábla 1: Bronzveret. Ubszu-ajmak. VI—VII. század (?); — 2: Bronzveretek Mandal-Gobi környékéről; — 3—4: Bronzveretek. Ubszu ajmak és Uburhangaj ajmak. VI—VII. század. — 5, 7: Ubszu ajmak; — 6: Hur-uszu-nur; — 8—10: Kobdo környéke; — 11—12: Umengobi ajmak. Bashintin-hid.

XXVIII. tábla 1—2: Aranyveretek. Középső-Mongolia; — 3—4: Bronzveretek. Bulgan ajmak; — 5—7: Zománcos cserép épületdíszek. Karakorum, XII—XIII. század.

A tanulmányútnak nem csak régészeti, hanem általánosabb muzeológiai feladata volt, természetes azonban, hogy a számomra idegen szakterületekkel elmélyültebben nem tudtam foglalkozni. A Központi Múzeumnak a régészeti anyagon kívül kiegészítésre, feldolgozásra szoruló állat-növénytan anyaga, közép- és újkori gyűjteménye, kevés leletből álló, de igen értékes paleontológiai anyaga, ezenkívül művészeti és néprajzi gyűjteménye van. A néprajzi gyűjteményben különösen gazdag a viseletanyag. Feldolgozása nem lehetett feladat, azért a gyűjteménynek csupán egy részét, a sámánista tárgyi anyagot választottam ki feldolgozás, fényképezés céljára. Jobban megismertem a paleontológiai leleteket, — majd egészen más irányban a gazdag lamaista művészeti anyagot, mely részben a Központi Múzeumban, nagyobb mennyiségben pedig a Csojdzsil-lamin-kolostorban, s a működő Gandan-kolostorban van összegyűjtve. Vidéken a Karakorum melletti Erdene-dzu-kolostor őriz igen jelentős művészeti, vallástörténeti anyagot. — Tanulmányutamnak további célja volt az ÉNy-mongóliai urjankháj vadászcsoporthoz megismerése, ezért a múzeumokban az innét származó csekély számú tárgyi néprajzi anyagot már előre feldolgoztam.

2. A tanulmányút nagy részét vidéken töltöttem. Az utazások célja régészeti lelőhelyek megismerése, elsősorban paleolitikus lelőhelyek felkeresése, — egy hosszabb útnak pedig külön ősrégészeti-néprajzi célja volt.

Az első utam Ulan-Batorból kiindulva, több kitéréssel Karakorumba vezetett. A fővárostól Ny-ra az Orkhon-folyóig, majd a Khangaj-hegység K-i, DK-i részéig, onnét Khudzirt helységig utaztam. Ez alkalommal több népvándorláskori, türk, hun, mongol lelőhelyet ismertem meg. Közülük kiemelkedik a Harmor-Barlas nevű, XII. századi vár: a közelében lévő türk temetkezések; a Khudzirt vidékén lévő őskori temetők; az 1600-as évek végén épült első lámakolostor; és Karakorum, az egykori főváros romjai, maradványai. Útközben meglátogattam a Karakorum közelében dolgozó csehszlovák régészeti expedíciót, mely Kül-tegin emlékoszlópa körül épületmaradványokat, így egy templom romjait tárja fel. Dasinesilin közelében, majd Khudzirtből visszatérőben három paleolitikus lelőhelyet kerestem fel, ahol újabb anyagot gyűjtöttem.

A következő utazással a fővárosból a Bogdo-hegység Ny-i részén keresztül Mandal-Góbiba, majd onnét

a Góbi É-i részére mentem. Az útnak elsősorban már ismert, valamint újabb paleolitikus lelőhelyek keresése volt a célja, mely eredményre is vezetett. Közben tekintettem meg a Bogdo-hegységben levő őskori lelőhelyek egy részét, D-re több népvándorláskori temetőt; Mandal-Góbiiban pedig a kis helyi gyűjtemény anyagával foglalkoztam, mely többek közt értékes népvándorláskori fémanyagot tartalmaz. A Góbi É-i részében újabb kis kolostort, egy elhagyott tibeti stílusú városkát ismertem meg, mely a bőséges élő néprajzi anyaggal együtt kiegészítette a tanulmányút munkáját.

Rövidebb kiszállásom volt Ulan-Batortól K-re, a Khentej-vidékre, ahol ismét régészeti lelőhelyek, VIII–IX. századi épületmaradványokat, a Nalaiha-i türk-kori feltárások színhelyét, stb. ismertem meg. Ugyancsak kisebb utazással jutottam el Noín-ulába, ahonnan Mongóliának kétségtől egy legszebb régészeti anyaga származik. A sűrű erdőben levő kurgánok nagy része nem csak feltárt de bolygatott is, ennek ellenére még mindig több lehetőség nyílna újabb ásatásra. — Egy-két napos kirándulással tekintettem meg az Ulan Batortól É-ra fekvő, nagyrészt feltáratlan kurgánokat; Arachan-Tolgra néprajzi szempontból is érdekes vidékét; a fővárostól K-re levő, valószínűleg népvándorláskori sziklarajzokat és néhány paleolitikus lelőhelyét. — Utazás közben mindazt aminek muzeológiai szempontból valamilyen jelentősége lehet, igyekeztem figyelemmel kísérni és fényképezni. Így elsősorban alkalmam volt megismerni a népvándorláskorihoz ma is nagymértékben hasonló nomád-életformát, és mindazt a néprajzi anyagot, (jurtakészítés, foglalkozás, állattartás, viselet és szokásanyag), — a lehetőségekhez mérten tanulmányoztam, fényképeztem. A mongol-lakta területeken ez, — az élő népvándorláskor volt az utazások egyik legértékesebb élménye.

A tanulmányút egyik legfontosabb célkitűzése az ÉNy-mongóliai urjakháj vadászcsoporthoz megismerése volt, mely az országnak egy félreeső vidékén, a Khubszugultól Ny-ra él. Ulan-Batortól elindulva az Orkhonon, Bulgan és Muren kis kerületi központokon, a Szelengán keresztül jutottam a tő D-i végén levő Khadkhalba, onnét a Khardyl-sárdyk-hegységben levő, legtávolabbi mongol telep, Ulan-uláig, és végül az urjakhájokhoz. A kis népcsoport természeti környezete, életformája több olyan elemet tartalmaz, melynek megismerése ősrégészeti, paleoethnográfiai szempontból volt számomra fontos. Az ÉNy-mongóliai urjakhájok e csoportjánál eddig idegen nem járt. A kontinentális sztyeppeit övezet és Dél-sibéria között, 2 ezer m magasságon felül fekvő, magashegyi-tája jégkori életkörülményeket jelent; a növény és állatvilág cirkumpoláris jellegű; ez a terület a rénszarvas legdélibb, sziget-szerű életterülete; s végül, a kis urjakháj csoport a félig domesztikált rénszarvas tartásán kívül elsősorban vadászattal foglalkozik. A vadásztelepen elsősorban a tárgyi néprajzi anyag, a sátorkészí-

tés, a vadászat módja, — az ember és a rénszarvas együttélése a jégkorihoz hasonló éghajlati körülmények között, — érdekelt. A mongoloktól eltérő életforma, az őskorihoz több szempontból hasonló vadásztelep tanulmányozása teljesen új adatokat szolgáltatott az urjakhájok e csoportjának ismeretéhez, egyben pedig analógiákat bizonyos régészeti jelenségek magyarázatához. (L: Acta Arch. Hung. XI. 1959.)

2. kép. Szobor töredék a nalaihai ásatás területén.
Türk-kor

Рис. 2. Фрагмент статуи на территории раскопок в Налайха. Тюркское время

Fig. 2. Fragment of statue trouvé dans le territoire des fouilles de Nalaiha. Époque turque

Mongóliában végzett munkám ezzel a leghosszabb úttal fejeződött be, majd hazatérőben módom nyílt a délsibériai Maltya, Bureti paleolitikus anyag, a moszkvai Történeti Múzeum régészeti, elsősorban szintén őskori gyűjteményének megismerésére.

Mongólia régészetiileg hihetetlenül gazdag területe rendkívül nagy lehetőségeket nyújt a kutatás számára, s ebben — a mongol muzeológia fejlettségének mai fokát véve figyelembe, — éppen a magyar kutatóknak kellene résztvenniük. A tanulmányút tapasztalatai alapján, — mint paleolitikuskutatónak is meg kell állapítanom, hogy a továbbiakban olyan szakember kiküldése lenne rendkívül fontos, aki népvándorláskorral, általában a pusztai lovasnomád társadalmakkal, egyben azok néprajzával is foglalkozik. Az ilyen tanulmányútnak, összekapcsolva esetleg egy ásatással, nem csak magyar, hanem nemzetközi szempontból is jelentős eredményei lennének.

Gábori Miklós

COMPTE RENDU D'UN VOYAGE D'ÉTUDE EN MONGOLIE

Résumé

Ce compte rendu esquisse brièvement les travaux variés effectués en 1958 en Mongolie. Le voyage d'étude a eu pour objet en premier lieu des recherches du paléolithique, puis en général, la mise à jour des trouvailles archéologiques. Le voyage comprenait des excursions dans les diverses régions du pays.

L'auteur a étudié en première ligne les trouvailles paléolithiques. Il a réussi à établir plusieurs ensembles de trouvailles unis et authentiques, et à contrôler, en partie sur place, les circonstances de leur découverte. Son but était d'obtenir un tableau synthétique sur cette période dont la recherche est encore à ses débuts. Sont particulièrement importantes les trouvailles dans les régions d'Altan-boulak, de Khalkhin-gol et de Gobi-Altai; c'est surtout ce dernier territoire, les grottes de la Mongolie Occidentale et quelques terrasses fluviales qui permettent de poursuivre les recherches. L'auteur a,

au cours de son travail, établi un cadastre des grottes et sites en plein air, se prêtant bien à la recherche. — II fait brièvement mention des problèmes de la préhistoire dont l'âge correspond à celui de la préhistoire européenne, et de la question de la détermination des civilisations. Il appelle l'attention sur la recherche du premier paléolithique et signale l'interpénétration de la préhistoire finale et du début de l'époque des migrations.

Sont particulièrement riches en Mongolie les trouvailles archéologiques de l'époque des migrations des peuples, les recherches, cependant, comme aussi sur le plan des autres périodes sont aujourd'hui encore dans un stade initial. La séparation exacte des héritages des différents peuples se succédant pose de nombreux problèmes.

Le voyage d'étude ayant eu en outre des objectifs muséologiques plus générales, l'auteur spécifie les

observations d'ordre ethnographique, entre autres le rassemblement des monuments du chamanisme et de l'ethnographie matérielle des Ouïgour-Ourihai. — Il rend compte des voyages faits pour visiter les sites archéologiques, permettant de connaître la forme de vie nomade de l'époque des migrations, qui est restée aujourd'hui encore presque la même. Les itinéraires de ces voyages étaient: en partant d'Oulan-Bator jusqu'au fleuve Orkhon (Karakorum), les parties Est et Sud-Est du massif de Hangai—Khoudsirt. — La partie Ouest du massif Bogdo et le territoire du Gobi Central. — À l'Est d'Oulan-Bator jusqu'au massif Hentei, — Noni-Oula, — La région d'Arachan tolgra.

L'un des objets du voyage d'étude était de rencontrer les chasseurs Ouriankhai de la Mongolie du Nord-Ouest, ainsi que les nomades-rennes vivant dans le territoire limitrophe de la Mongolie et de la Sibérie du Sud. Les conditions de vie et l'ambiance du petit groupe ethnique forestier et de chasseurs, vivant dans la région du lac Khoubsougoul comportent de nombreux traits analogues permettant de comprendre certains phénomènes préhistoriques. (V.: Acta Arch. Hung. XI. 1959.)

L'auteur présente sur les Planches I—V quelques trouvailles archéologiques nouvelles et typiques dont les données sont les suivantes:

- Pl. XXIV. 1: Décor de bronze. Souhebator-Ajmak, Dargange sum. Début de l'époque des migrations. — 2—5: Noin-Oula. Époque hunnique.
- Pl. XXV. 1: Chaudron de bronze. Oubsou-ajmak, Dzoun-Gobi. — 2: Site inconnu. — 3: Chaudron de bronze. Boulgan-ajmak. (Tous les trois datent de la période hunnique.) — 4: Bêche de fer. Bourkhingol. VIe et VIIe siècles.
- Pl. XXVI. 1—6: Mobilier funéraire. Oubourhangai-ajmak. Bourkhingol. VIIe et VIIIe siècles.
- Pl. XXVII. 1: Oubsou-ajmak (VIe ou VIIe siècle). — 2: Plaques de bronze de la région de Mandal-Gobi. — 3—4: Plaques de bronze de Oubsou-ajmak et d'Oubourhangai-ajmak (VIe ou VIIe siècle). — 5, 7: Oubsou-ajmak. — 6: Hour-ousou-bour. — 8—10: Région de Kobdo. — 11—12: Oumengobi-ajmak. Bashintin-hid.
- Pl. XXVIII. 1—2: Plaques d'or. Mongolie Centrale. — 3—4: Plaques de bronze. Boulgan-ajmak. — 5—7: Ornement d'architecture en tuile émaillée. Karakorum. XIIe et XIIIe siècles.

M. Gábori

BESZÁMOLÓ A MAGYAR RÉGÉSZETI MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT 1958—59. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL

Tisztelt Közgyűlés!

Mai közgyűlésünk gazdag programjára való tekintettel, engedjék meg, hogy főtítkári beszámolómat a szokásosnál talán rövidebben terjesszem elő.

Társulatunk utolsó közgyűlését 1957. június 18-án tartotta. Első kötelességem tehát, hogy az 1958-as elmaradásáért tagságunk felmentését kérem. Meg kell vallanom: különböző szervezési nehézségek halasztották el a múlt év folyamán közgyűlésünk összehívását, halasztották addig, amíg az idő elfutott mellőlünk, halasztották addig, amíg már nem adódott számunkra más megoldás, mint a kettőt együtt tartani meg. Ezért ma, az 1958-as és az 1959-es év munkájáról összevontan számolok be.

Tisztelt Közgyűlés! Általánosságban jellemezve tevékenységünket, azt hiszem jogosan állapíthatom meg, hogy két éves munkásságunk eredményes volt. Vezetőségünk az elmúlt két esztendő során is egyik fő feladatának tekintette, a társulati és szakosztályi előadások folyamatoságát biztosítani. Nem szükséges hosszabban bizonyítanom: a feladatunkat kevés kivételtől, zökkenőktől eltekintve teljesítettük is. Aki rendszeres látogatója volt rendezvényeinknek, vagy aki figyelemmel kísérte meghívóinkat, tudja, hogy a Kossuth Klub havi programfüzetének Társulatunk állandó szereplője volt. Egyesületünk rendezvényei széles témakört öleltek fel. A legtöbbször múzeumi tagtársaink tartották az előadásokat, de azt hiszem örömmel állapíthatjuk meg, hogy néhány esetben más területen dolgozó kollégáink is eljöttek közénk és tájékoztattak újabb kutatásaik eredményeiről. Előadásaink mellett megrendeztük hagyományos kirándulásainkat is, sőt egy több éven át nem gyakorolt és ugyan csak szép hagyományokra visszatekintő tevékenységünket újjáélesztettük: az 1958-as év során rendkívüli közgyűlés keretében Banner János tagtársunknak Rómer-emlékermünk, Rózsa György tagtársunknak Pasteiner-emlékermünk, Holl Imre tagtársunknak pedig Kuzinszky-emlékermünk adtuk át. Rendezvényeink változatosságáról tanúskodhatnak sikeres filmvetítéseink is. Végül szólunk kell arról is, hogy a Német Demokratikus Köztársaságba 26 résztvevővel tanulmányutat szerveztünk, s arról is, hogy tavaly töltötte be Társulatunk 80. életévét, amelyet rendkívüli közgyűlés keretében Oroszlán Zoltán alelnök Társulat-történeti előadásával ünnepeltünk meg.

Rendszeresen megjelent az Archeológiai Értesítő és a Művészettörténeti Értesítő, mely két folyóirat címoda-

lán Társulatunk nevét viseli, ezenkívül a Numizmatikai Közlöny kettős évfolyama 1958-ban látott napvilágot s a két év során az Érem c. folyóirat 8—12 száma és a Magyar Éremmeghatározó 1—3 füzeté hagyta el a sajtót. E vázlatos összefoglaló kép nem lenne teljes azonban, ha nem említenék meg, hogy előadásaink között nem egy akadt, amely a régészet- és művészettörténet-tudomány fontos problémáihoz jelentős új anyaggal járult hozzá, amely komoly és mélyreható kutatások összegezésének bizonyult, vagy egy nagyobb terjedelmű monografikus munka előkészületeibe, részletkérdéseibe engedett bépilantást.

Mindez azonban az éremnek csupán egyik, a fényesebb oldala. A másikon — mit tagadjuk, — akadnak bizonyos öntési hibák, kellően nem cizellált formák. Rendezvényeink összegezve sikeresnek mondhatók, akadt közöttük néhány, amely széleskörű közönséget vonzott, de akadtak gyéren látogatottak is. S ez bizony arra figyelmeztet bennünket, hogy tervünket nem kellőképpen alakítottuk ki, hogy nem tudtuk a legérdekesebb és tagságunk figyelmét legjobban lekötő témákat következetesen megszólaltatni. Mit tagadjuk, akadtak előadásaink között gyengébbek is, mit tagadjuk, előadásaink együttesében megfigyelhető bizonyos aránytalanság is. A rendszeresen ülésező iparművészettörténeti és éremtani szakosztály mellett ritkábban jött össze a régészeti és a művészettörténeti. Nem sikerült a Társulat iránti fokozottabb érdeklődést felkelteni tagságunk egy részében — akiktől pedig szép előadásokat szerettünk volna hallani, s nem sikerült fiatalságunkat sem jobban hozzászoktatni rendezvényeinkhez.

Tevékenységünkről e néhány mondat mellett a számok rajzolnak hű képet. Társulatunk létszáma utolsó közgyűlésünk alkalmával 771 volt, ma: 853. 1958—59 során összesen 53 rendezvényünk a következőképpen oszlott meg: társulati ülés régészeti és művészettörténeti előadással 7 alkalommal, társulati ülés keretében kiállítás látogatás 2, filmvetítés 2 alkalommal, rendkívüli közgyűlés régészeti előadással 1 alkalommal, valamint rendkívüli ünnepi közgyűlés a Társulat alapításának 80. évfordulója alkalmából, társulati kirándulás 3. (Visegrád, NDK., Szentendre.) Más társulattal közös rendezvény (Néprajzi és Nyelvtudományi) 1 alkalommal, részvétel a keszthelyi Történet Napokon. Szakosztályaink közül a régészeti 6, a művészettörténeti 6, az iparművészettörténeti 10, az éremtani 10 ülést tartott. Előadásaink

közül 5-öt (Fitz Jenő, Soproni Sándor, Kádár Zoltán, Fitz Jenő, Kádár Zoltán) vidéki tagtársaink tartottak, a Néprajzi és Nyelvtudományi Társasággal közösen szervezett ülésünkön pedig külföldi kutató, a szovjet Csernyecov számolt be nyugatszibériai sziklarajzokkal kapcsolatos kutatásairól.

Ez lenne nagyjából két éves tevékenységünk rövid mérlege. Természetes, hogy Társulatunk munkája nem mentes a hétköznapiak során oly könnyen adódó hibáktól, a tudományágaink művelése során is megfigyelhető hiányosságoktól. Most az utolsó szó hangsúlyozza mégis inkább az eredményeket, s mondjon köszönetet mindazoknak, akik lelkesen és önzetlenül fáradoztak társulati életünk fenntartásán, tudományaink előbbrejutásán. Mindenekelőtt Oroszlán Zoltán alelnököt illeti köszönet, aki

fáradthatatlan buzgalommal — valljuk meg nyíltan — az elnöki teendőket látta el, másodsorban Vayer Lajos alelnökünknek köszönjük fáradozásait, amellyel szervezeti életünk irányításában vett részt. Barkóczy László, Entz Géza, Weiner Mihályné, Huszár Lajos megbízható és lelkiismeretes munkájának köszönhető négy szakosztályunk eredményes működése. Társulatunk mindennapos gondjai nem csekély terhének viseléséért Soós Gyula másodtitkárunk ügyszeretetét illeti igaz elismerés. Végül köszönet előadóinknak és mindazoknak, akik munkánkat támogatták, akik a magyar régészet, művészettörténet és érmészet ügyét lelkes önzetlenséggel szolgálják.

Radocsay Dénes

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT RÉGÉSZETI TEVÉKENYSÉGE AZ 1959. ÉVBEN

A Társulat régészeti tevékenysége 1959-ben az előbbi évekhez viszonyítva lanya volt. Valóban kevés előadás és beszámoló hangzott el a Társulat rendezvényein, viszont annál erősebb és aktívabb régészeti kutatás folyt a Dunakanyarban az építendő gymarosi vízerőmű munkálataival kapcsolatban. A veszélyeztetett területeken, így Szönyben, Almásfüzitőn, Neszmélyen, Basaharcon, Pilismaróton, Helembán stb. helyeken több hónapig tartó nagyszabású ásatások folytak. Az ásatási munkák feldolgozása nagy lépéssel viszi majd előre őskori, római-, népvándorláskori és középkori kutatásunkat.

Régészeinket egész évben a dunakanyari ásatások és az ásatásokkal kapcsolatos előkészítő valamint dokumentációs munkák foglalkoztatták.

A Társulat az 1960-as évben e munkákkal kapcsolatos részletes beszámolót tervez.

Havi felolvasó ülések:

január 20. Cs. Sós Ágnes, Zalavári ásatások.

május 19. Fitz Jenő, Pannonia Inferior védelmének átszervezése Commodus alatt.

Szakosztályi ülések:

január 9. Gábori Miklós, Beszámoló a mongóliai tanulmányútról.

április 3. Alföldi Géza, Pannoniciani Augures.

május 7. Tájner István, Új római kori ásatások Óbudán.

B. L.

MOZSOLICS AMÁLIA ÉS PATAY PÁL VITÁJA (VÁLASZ—VISZONTVÁLASZ)

Az Arch. Ért. 86 (1959). k. 95—97. lapjain válaszol Patay az Archeologische Funde in Ungarn c. könyv őskori fejezeteiről írt bírálatomra (Arch. Ért. 84 (1957) 224—229. o.). Válaszában arra hivatkozik, hogy dokumentumokkal igazolhatja, miszerint Kutzián cikkéből nem meríthetett.

Nézzük azonban a tényállást. Az Arch. Funde c. könyv őskori részének megírásával engem akart megbízni a szerkesztő B. Thomas Edit. Egyéni okok miatt 1955. július 24. keltezéssel levelet írtam a szerkesztőnek, hogy csak a bronz- és a hallattakor fejezetek megírására vállalkozom. Később betegségem miatt, 1955. szeptember elején ezt is le kellett mondanom. Így tehát a szerkesztő leg hamarabb 1955. július végén tárgyalta Patayval.

A szerkesztő B. Thomas Edit 1955. augusztus 19-én kötött szerződést a kiadványalattal 1955. december 1. beadási határidőre. A képanyag leadási határideje 1955. október 15. volt. 1955. szeptember 16-án Patay jegyzéket küldött a szerkesztőnek arról, hogy milyen felvételek vannak meg, és mit kell még fényképeztetni. Patay nem adta át kéziratát 1955. szeptember 1. előtt, hiszen 1955. november 8. keltezéssel levelet írt a szerkesztőnek, hogy kézírata elkészült, és legközelebbi pesti tartózkodásakor adja le.

Patay 1955. augusztus végén lektorálta Kutzián cikkét, mert lektori jelentése 1955. szeptember 1. dátumot viseli, és a kéziratot, amint ezt lektori jelentésében megjegyzi, 1955. augusztus 23-án kézbesítette a posta, tehát négy nappal Thomasnak a kiadvány kötött szerződése után. Patay viszont válaszában a következőket írja: „... már csak azért sem volt módomban Kutzián Ida tanulmányából merítenem, minthogy a kéziratnak ezt a részét már korábban átadtam az „Archeologische Funde” szerkesztőjének”.

Patay Thomas szerint neki átadott egy ún. mintaszöveget, amely a bodrogkeresztúri kultúrára vonatko-

zott, és amely lényegtelen módosításokkal jelent meg az Arch. Funde 76. oldalán. Ennek első bekezdése egyezik Kutzián Conférence ... c. kötetben megjelent cikkének megállapításaival. Thomas E. nem közölte velem a szöveg beérkezésének időpontját, csupán annyit, hogy a „mintaszöveget” 1955. szeptember elején küldte szét a könyv többi szerzőjének. Ami a tisztázatlan időpontban Thomasnak (nem a kiadónak!) benyújtott „mintaszöveg” tartalmát illeti, az nem újdonság; Banner, Hillebrand, Tompa és Kutzián (Arch. Ért. 1946—48. 52. o.) már megállapították a szóbanforgó kultúrák szoros kapcsolatát és közvetlen egymásutániságát. Amit szóvátettem, az Patay mondatainak szembeütő hasonlósága Kutzián megfogalmazásával (Arch. Funde, 76. o. és Conférence ... 69. o.) A szerkesztő és VÁLASZA szerint is (Arch. Ért. 1959. 96. o. első bekezdés) Patay csak a mintaszöveget adta le előbb. A teljes kézirat leadására 1955. november 8. után, mintegy két és fél hónappal Kutzián cikkének lektorálása és mintegy öt héttel e dolgozat megjelenése után (1955. október 3-án kezdődött a konferencia) került sor.

VÁLASZÁban Patay azt írja, hogy már Banner János egy 1940-ben megjelent munkájában (Hódmezővásárhely ... 65. j.) megfigyelte a tiszapolgári kultúra több csoportra tagozódását. Szerinte egy 1949-ben megírt, Banner által 1951-ben lektorált, de meg nem jelent, tehát ellenőrizhetetlen és általa is csak most először hivatkozott dolgozatában már három csoportról ír. Megjegyzi továbbá, hogy Kutzián egy 1948-ban megjelent dolgozatában csak két csoportról bír tudomással. Patay csoportbeosztását tehát nem ismerjük, ezzel szemben az Arch. Funde 74. lapján szinte szóserint egyezésként közli a kultúra csoportjait Kutzián Conférence ... 80. oldalán tett megállapításaival. Kéziratának e részét Patay szintén csak 1955. novemberében adta le.

Az Arch. Funde 74., 80. és 82. lapján szereplő olyan

részek, amelyek egyeznek Kutzián a basatanyai temetőre és a rézkor periodizációjára vonatkozó megállapításaival, tehát mindenképpen Kutzián cikkének lektorálása után kerültek bele Patay kéziratába, minthogy még állítása szerint is csak a mintaszöveget (Arch. Funde, 76. o.) adta le előbb.¹

Ha Pataynak hasonló eredményei lettek volna, mint Kutzián Idának, nyilván megjegyezte volna ezt már Kutzián cikkéről 1955. szeptember 1-én kelt lektori jelentésében. Erről azonban nem tudunk. Csak az Arch. Ért. 1959. k. 95. lapján írja: „... ugyanazt az anyagot vizsgáltuk, ugyanazokra az eredményekre juthattunk — egymástól függetlenül is.”

Így a vonatkozó iratok és Patay VÁLASZÁnak áttanulmányozása is csak megerősített abban, hogy fenntartsam bírálatom és szakkérdésekben tett megállapításaim jogosságát és helyességét. Ez vonatkozik a német nyelvű szöveg hibáira tett megjegyzésekre is. A Patay által adott NYILATKOZATot sem tartom kielégítőnek.

Mozsolics Amália

Mozsolics Amália fentebbi soraihoz legyen szabad az alábbi megjegyzéseket fűznöm.

1. Bevezetőben olyan állítást tulajdonít nekem, amit sohasem tettem. A kérdéses válaszmunka általa is idézett soraiból világosan kiolvasható, hogy az „Archeologische Funde...” kéziratának csak egy részét és nem a teljes kéziratot adtam át a szerkesztőnek Kutzián Ida előadásszövegének lektorálása előtt. Ezt a kérdéses részletet, azaz a 76. oldal szövegét — miként azt maga Mozsolics Amália is említi fenti soraiiban — mint mintaszöveget, sajátkezűleg adtam át Budapesten a Történeti Múzeum épületében Thomas Editnek mint a könyv szerkesztőjének, több nappal annak a társszerzők között történt szétküldése (szept. 5.) előtt. Ennek augusztus 22-én kellett történnie, mivel az akkori munkahelyem, a balassagyarmati Palóc Múzeum jelenléti könyvének tanúsága szerint ezen a napon tartózkodtam Budapesten. Az előadásszöveget pedig — Mozsolics szerint is — aug. 23-án kézbesítette a posta. (Megjegyezni kívánom, hogy a Mozsolics által említett, az MTA-hoz írt levelem eredeti szövege idevágó sorai valóságban így hangzanak: „Megjegyzem, hogy a kéziratot 23-án kézbesítette a posta a Palóc Múzeumban, magam pedig akkor hivatalosan távol voltam, és csak tegnap este tértem vissza, így a lektori véleményt korábban felterjeszteni nem tudtam.” Kelt 1955. szept. 1.)

2. Válaszomban nem vontam kétségbe azt, hogy a teljes kéziratot Kutzián Ida előadásszövegének lektorálása után írtam. De azt, miként Mozsolics is megállapítja „mintegy öt héttel e dolgozat megjelenése után” adtam le. Az előadás viszont nyilvánosság előtt hangzott el, az a régészeti kutatás eredményeinek közkinccsé tételét

előzta. Tehát amennyiben az előadásszövegből merítettem volna, csak az átvételnek hivatkozás nélküli formája ellen lehet kifogás, nem pedig az ellen, hogy egy még meg nem jelent szöveget használtam volna fel.

3. Mozsolics a bírálatában Kutzián és az én szövegem egyes részlete között „ha nem is szószerinti, de értelem szerinti” idézést lát. Miután ennek okára válaszómban kitértem, jelen soraiiban már „szinte szószerinti egyezésben” közöltnek tartja az Archeologische Funde 74. oldalának inkriminált sorait. Lehet, hogy helytelen volt részemről arról a temetőről írnom, amelynek ásatásán én is résztvettem, de a temető sírjai számának tényét aligha lehet nem egyező értelemben megfogalmazni.

4. Az 1949-ben írt „A bodrogkeresztúri kultúra és embere” című többek, így Banner János, Harmatta János, Kutzián Ida, Nemeskéri János által is ismert, tehát nem ellenőrizhetetlen tanulmányomban következőképp írtam a tiszapolgári kultúra csoportbeosztásáról: „Több helyi csoportját lehet felismerni (polgári, Középtisza—Körös vidéki, Maros-torkolat vidéki). Mindebből arra lehet következtetni, hogy a tiszai II. egy kialakulóban lévő kultúra, amely azután idővel a bodrogkeresztúriá jegecesedik ki.”

5. Annak ellenére, hogy az Archeologische Funde 74. 80. és 82. lapjának kéziratát időben Kutzián cikkének lektorálása után írtam, mégsem mondható, hogy ezen szövegeknek a rézkor periodizációjával foglalkozó sorai egyezzenek Kutzián előadásának soraiival, illetve értelmével. Mégpedig:

a) Kutzián a rézkort határozottan három periódusra osztja (a bodrogkeresztúri kultúra a „Hochkuperzeit”-ba esik szerinte), magam csak „Früh-” és „Spätperiode”-ről beszélek, (a bodrogkeresztúrit utóbbiba sorolva).

b) Miként válaszómban is említettem, a harangedények népének kultúrája részben bronzkori voltát már a „Korai bronzkori kultúrák Magyarországon” című tanulmányomban is leszögeztem, mégpedig nem is egy helyen. A 40. oldalon pl. ezt írtam: „A Dunamentén a Tószeg A elején még a Harangedények népe tanyázott” De értelemben ugyanez olvasható a 22., 27., 35. és 94. oldalon is.

c) Ha nem is ilyen határozott formában, de a vučedoli kultúra továbbélésének kérdését is felvettem ugyanekkor. Lásd: „... valószínűleg él még a Bronzkor I. periódusának az elején; ... a magyarországi Bronzkor kialakulásánál ugyancsak szerepet játszik”. (25. o.) Hasonló szöveg található még a 27. és 94. oldalon is.

6. Végül le kell szögezmem, hogy az Arch. Ért. 86. (1959) kötetének 97. oldalán közölt nyilatkozatot nem Mozsolics Amália felkérésére tettem; a nyilatkozat megtételére az MTA Régészeti Főbizottsága szólított fel, s azt a Főbizottság tudomásul vette.

Patay Pál

¹ Egyes adatokért és az iratokba való betekintés lehetőségéért köszönettel tartozom B. Thomas Editnek.

* A fenti megjegyzésekkel a vitát a szerkesztőség a maga részéről befejezettnak tekinti.

Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
Banner János Emlékkönyv I. IX. 1–4, 1958 (Bpest 1959). A 70 éves Banner J.-nak ajánlják kartársai, barátai és tanítványai a kötetet, amely (421 szöveg- és képes oldal terjedelemben) 9 külföldi és 20 magyar kutató dolgozatát tartalmazza. A tanulmányok sorát *Vértes L.* nyitja meg, a Szelim barlang régészeti leleteinek értékelésével. A B1 réteg a késői paleolitikum végéről származhat. A B2 réteg a W2 kezdetéről. A megint határozottabb E réteg a késői Moustiéri-korszak olyan változatának (Charentien) hagyatéka, amely elsősorban a tatai lösztelep eszköztípusaiban és nyersanyagában találja meg párhuzamait, mintha ez a két lelőhely ugyanazon „neandervölgykori” embercsoportnak szolgált volna (egymástól kb. 10 km-re) nyári, ill. téli táborul (11. o.). A barlang állati csont anyagát Jánossy D., az ásvány anyagot Herrmann M. vizsgálta meg, a faszén maradványokat Stieber J. A B1 réteg hideg kontinentális klímánál képződött, a B2 hűvös, nedves, az El-D enyhe nedves éghajlat mellett. A klímagrafikon táblázata a 13. lapon. A vándorló csoport eszközeit a tatai nyári táborhelyen készítették. Egyetemleges következtetés: a moustiéri-emberek a W1 korszakban nem vonultak teljesen vissza nyugatra (vö. Narr J. feltevését), hanem továbbéltek Közép-Európa keleti részében is.

A következő cikkben *Gábori M.* és *G. M.-né* az elsőnek előkerült paleolit kunyhó sajátosságait ismerteti, a ságvári késői paleolit lösztelepről. Metszet- és alaprajzok róla a 20. és a 21. o. közötti betétlapon (Abb. 1). A kunyhógödör megmaradt részének legnagyobb átmérője 2,9–3,2 m, legnagyobb mélysége (a közepén) 67 cm. Talajába tartó cölöpök nyomai mélyültek. A kunyhó falától 40 cm-re (kilyukasztott) rénszarvas agancsból előállított főnöki bot került elő (III. t. 2, 31.o.). A kunyhótípus jellemző a keleteurópai késői Aurignaci-Gravetti-nek Közép-Európába települt csoportjaira. Az eredetileg 3,5–4,5 m méretű lakókunyhó formája nem kerek, hanem hosszúkas (Langhaus), szilárd tetőszerkezettel. A tűzhely az elpusztult részében lehetett. Az égési nyomokból következtetve, tetőzetét száraz ágakkal fedhették, amelyekre állati bőrt is boríthattak. A kunyhó déli oldalánál kis műhely állott. Méretei szerint egy család vagy vadász-csoport téli tanyájául, ill. szállásául szolgálhatott. Ez a rénszarvasvadász-állomás a Würm 2 korszak végén vagy a Würm 3 elején élhetett.

A további cikkben *László Gy.* füz átfogó megjegyzéseket a paleolit barlangokban talált fali rajzok problémáihoz. Alighanem a szerzőtől erednek a 38–46. lapok kitűnő rajzai az összevetett mértani rajzelemekről, ill. emberi és állati alakokról. *Skutíl J.* 90 éves jubileumát méltatja annak, hogy a magyar kutatás felfedezte a középeurópai paleolitikum létezését. Rómer F. 1867-ben (a párizsi kongresszuson) tett elsőnek említést a vág-völgyi és egyéb magyarországi paleolit nyomokról. *Petrescu-Dîmbovită M.* a Körös-kultúra moldvai problémáihoz szól hozzá. Fontos az 55. o. térképe, amely a Prut nyugati partvidékén a kultúra 28 lelőhelyének eloszlását tekinti át (túlnyomó zömük a Prut és a Szeret közébe esik). Az 59. o. Perieni és Valea Lupului lelőhelyek terrakotta figuráit mutatja be. A román kutató fejtegetéseiben támaszkodik a magyar szakirodalmi előzményekre is, így elsősorban B. Kutzián I. sztratig-

ráfiai megfigyeléseire, Korek J. konferenciái áttekintésére, Banner J. és Párducz M. közléseire és feltevéseire.

Antoniewicz W. egy lengyelországi neolit halomtemetkezés ismertetését adja. A 70. oldalon a domb (1:50) rétegszintvonalas felvétele és a betétlapon (Abb. 2) a 2,3 m magas halom belsejében eddig feltárt (8) sír stb. (1:60) alaprajza figyelemre méltó. A csontvázak fektetése: DNy–ÉK (a fej DNy-on). Az egyik (gyermek) zsugorított. A vázak többsége a női nemhez tartozik, fajtában a Földközi tenger menti elemhez. Két kőkupacot és egy kutyasírt is találtak a halomban. Az áldozati ebet begörbített lábakkal temették el. Egy család két nemzedéke földelhette el elhunytjait a halomba. Az edénymellékek zsinórvonal-díszítést mutatnak. A halom sírcsoportja a Lublin–Wolhynia–Podolia nagy kultúrkörbe sorolható. A kultúrának végső határa a bronzkor I. periódusa.

Korošec J. a késői neolitikumnak új kultúrcsoportját határozza meg, amelynek apró települései (barlangokban és alacsony halmokon) Jugoszlávia ÉNy-i részeiben, Krajna és Stájerország területén jelentkeznek. A hátrahagyott réteg vékonysága a kultúra rövid időtartamára utal. Fontos az összefüggése a lengyeli kultúrával, részben a Vinča–Butmir és a lengyeli kultúráknak keveredéséből kialakult ún. szlávón–syrmiumi kultúrával (91. o.). Ezen kapcsolatok kiemzésében Banner J., Dombay J. stb. adataira támaszkodik (lábás talák formái stb.). A lengyeli kultúra jelentős hatása alatt helyileg elkülönült kultúra a neolitikum végén fejlődött ki.

Csalog J. az egyik Szegvár-tűzkövesi neolit lakóház helyreállítását fejtegeti. Pontos alakja és mérete nem állapítható meg, a fennmaradt nyomok 3,2×2,8 m-es felületre terjedtek ki. A kunyhó közepe táján a nyílt tűzhely (56×64 cm-es) égett foltja mutatkozott. A település többi háznyomai alapján arra következtet, hogy ez is hosszúkas négyszög lehetett, méret kb. 3,4×6,8 m-es. Két helyiségből állt, a hátsó kisebb, éléskamrául és raktározásra szolgálhatott. Tanulságos a 97. és a 99. o. rekonstrukciós képe (a háromszög alakú gömbfaváz szerkezete; a kunyhó előoldala). Miként a kőkénydombi párhuzamnál, a kunyhót egyszerű nyeregterű fedte. A legérdekesebb lelet az agyag állatfej (111. o. 3a és b kép), amely a kunyhó ajtaja felett a tetőgerendán függhetett. A bejáratától jobbra talált csőlabas és négyszögű agyagedények a házi oltáron állhattak. Végül Cs. J. a szalagfonadék, a labirint- és meandervonal-dísz alakulását fejtegeti.

Fettich N. az őskori díszítő elemek értelmét elemzi (a háromszög mint a föld-nő-halál gondolkörnek jelképe, a kör az életet adó Napnak és a férfiúi alkotó erőnek, az alul nyitott háromszög a nőnek jelképe stb.). *Roska M.* a szamosújvári andezit (gombfejű) fejsze alakjának hasonlóságait miniatűr agyagábrázolásokban találja meg. Ezeknek alapján ez a fejszetípus a rézkorból (Erőd II rétegnek, a Schneckenberg kultúrának megfelelően) származtatható. *Patay P.* a Tiszapolgár–bacsókerti halom rézkori sírmezéjét ismerteti, amelyből (az 1951–54 években) 14 sírt tártak fel. A kb. 5 m magas halom környéke mocsaras. Fontos a 143. o. helyszínrajza. A csontvázak nemét és életkorát Nemeskéri J. határozta meg. A leletanyag és a temetkezés módja a bodrog-

keresztúri kultúrába utalja a temetőt. A fektetés iránya túlnyomóan: DK—ÉNy, két esetben: K—Ny. Feltűnő a rézszekőknek vagy ékszereknek viszonylagosan nagy száma. Jelentős az őrlőkö előkerülése, ami földművelést igazol. Az egyik sírban talált sertés-állkapocsosontnak vallási vonatkozása lehetett. A sílex-késeknek, amelyeket a rézkésekkel ellentétben, a koponyák mellett helyeztek el, rituális szerepük lehetett.

B. Kulcsán I. a magyarországi (korai) rézkor déli kapcsolatát fejtegeti, a bodrogkeresztúri kultúra két-fülű csészéi alapján (a típusok a 161. és a 163. o. képes tábláin). A magyarországi lelőhelyeket a 165. o. térképe szemlélteti. A bodrogkeresztúri kultúra és az anatóliai-balkáni kultúrkör között szoros kapcsolatokra világít rá, amelyek délkelet felől északnyugati irányba áramló hatást jelentenek (187. o.). A délről terjedő kétfülű csészék és az ezekkel párhuzamosan feltűnő más lelet-típusokat a magyarországi lelőhelyekre alighanem mediterrán népelemek hozhatták. *Pittioni R.* Közép-Európa bronzkorának időrendjéhez szól hozzá. A már ismert három periódusos rendszerén annyit változtat, hogy a két kőkort szétválasztja lithikum és keramikum néven, és Közép-Európa két jellemző fémkorszakát metallikum néven vonja össze. A korai metallikum még beleérti a Reinecke-féle Hallstatt B-t is (a bronzkor A szakasszal kezdődően). A Közép dunai térségre vonatkozólag kiinduló korszakbeosztás (192. o.):

korai metallikum I (FM I): i. e. 1800—1500

„ II (FM II): i. e. 1500—1300

„ III (FM III): i. e. 1300—750

Ezeket belül két-három alfázist különböztet meg, I.a és I.b, ill. II. a—c és II. a—c jelölésekkel. Fontos a 194. o. táblázata.

Kalicz N. a korai bronzkor égetéssel temetkezéseit elemzi Alsónémedi körzetében. A Naphegy nevű (kb. 3 m magas) homokhalomból az 1953—55 években 16 bronzkori és egy szarmata sírt tártak fel. A sírok elhelyezéseben rendszer nem nyilvánult meg. Az ún. léleklyuk azon edények oldalán is megvolt, amelyekbe nem helyezték bele az elégett csontokat. A leletanyag rokonsága legfeljebb a „harangalakú edények kultúrájával”, mintha ennek fejlettebb változata lett volna, de némely saját-sága a péceli (badeni) kultúrára is utal, valamint a nagy-révi művelődésre stb. Területileg főleg a Bpest környéki párhuzamok jelentősek (az 1948. évi szigetszentmiklósi leletcsoport, a budakalászi temetkezési forma). Az alsónémedi temető a bronzkor legkorábbi szakaszába tartozik, és átmenetet képvisel annak kezdete és megelőző korszak között. *Bóna I.* a Koszider-típusú, bronzkori kincsleletek időrendjét fejtegeti. Elterjedési körük a Bodeni tótól Erdélyig és Wielkopolskától a Duna alsó folyásáig ér el. Kitűnő a 223. o. utáni melléklet: a Koszider-típusú kincslelet tárgyfajtai. A táblázat 35 rajza mellett a lelőhelyek felsorolásai. Fontos a 223. o. táblázata is, amely a bronzkor szakaszait (évszázadonként) tekinti át, és veti egybe, Troia, Hellas, Tószeg, Magyarország (Mozsolics A.), Dél-Németország (Reinecke) és Észak-Európa (Montelius) periódus-beosztásával). B. I. a saját „korai” és „közép bronzkorában” 3—3, a „késői bronzkorában” két szakaszt különböztet meg. Hasznos a 225. o. képes táblája is: a mészbetétes edények kultúrájának fém tárgy-típusait szemlélteti. A vizsgált leletanyag a hazai késői bronzkor készítményeiből tevődik össze; a lelőhelyek időrendi sorbaállításából kitűnik, hogy az első támadási hullám kelet felől indult ki, amely a kincskészletek elrejtéseit vonta maga után (241. o.). A halomsírokba temetkező támadó nép a vatyai kultúrához csatlakozott (224. o.). Ezen népvándorlás vetett véget a Közép-Dunamedence bronzkorának.

Banner J. a Gyulavarsánd—Laposmalom bronzkori település leletanyagában talált gyermekjátékokat elemzi. A félszáz agyagedény-játék a bronzkor legkésőbbi szakaszából származhat. Valamennyit házilag készítették, némelyeket gyerekek időtöltésből. *Mozsolics A.* a kengyeli (Szolnok m.) aranytárgy-leletet ismerteti. Kis agyagkorsóban 8 db gyűrű került elő (1957-ben), amelyet lakótelepen kívül rejtettek el a BIII és BIV korszak fordulóján. A 254. o. a lelőhely rétegvonalas térképét

mutatja. A kengyeli gyűrűkészlet a Koszider-padlás-féle kincslelet-csoporthoz csatlakozik. *Gazdapusztai Gy.* a soltvadkerti öntőforma-leletet tárgyalja, amelyet az ún. Rác (Büdös) kútnál mutatkozó őskori település földjébe rejtettek. A 267. o. térképe tájékoztat a lelőhely fekvéséről. A 41 öntőmintát tojásdad gödörben találták. Az olvasztó műhely egyszerű faépítményben állhatott. A leletanyag egy része a Tószeg C bronzkorszak végéről keltezhető, de néhány darab későbbi hatásokat mutat. A formák anyaga: puha homokkő. A műhelyhez tartozó telepet lakói árvízveszély miatt üritették ki, de a formákat elmenekülés előtt biztonságba helyezték.

Köszegi F. Érdről a korai Hallstattkorból ismert leleteket (Izsó M. dunaparti telkéről, ill. a 313 sz. telekről), amelyek a Baierdorf-Velaticze szakaszra utalnak. Az érdeklítő szórványos leletek valószínűleg egy sírban kerültek elő (Reinecke HA periódus I. feléből), mint a Duna mentén déli irányba vándorló csoport hagyatéka. Az érdeklítő leletek a HB periódusba is átnyúlnak. *F. Petres É.* a fejérmegyei koravaskori leleteket tekinti át. A 300. o. térképe a megyére jellemző „váli kultúra” és HA előzményeinek lelőhelyeit (telep, temető, edénykészlet, szórványlelet) mutatja. A magyarmácsi edénykészlet népe is a HA korszak kezdetén élt, és a halmos temetők kultúrájában gyökerezett. Az alsószentiváni (1954—57 években feltárt) 4 sír kerámiaja a Baierdorf-Velaticze (Vál I) kultúrára jellemző formákat mutat, a HA és HB átmeneti korszakából ered, miként a váli kultúra kezdeti fázisa. A (1956-ban talált) mőri sír a HA korszak II. feléből származhat. A Csákvárról (Rétföld nevű szőlőhegyről) való szórványedények a HA és HB korszakból keltezhetők. A váli kultúra a HA korszak II. felében alakulhatott ki (Fejér m.-ben).

Manzewitsch A. a mastjuginoi (Voronyezs kormányzó-ság, Korotojak kerülete) kurganból (1905-ben) előkerült ezüstedény új értékelését és keltezését adja. A (kb. 16,5 cm magas) edény testén a három emberfejet részben aranyozták, ill. 2 mm széles aranycsikkal díszítették. A felsorolt és bemutatott párhuzamok és előzmények stb. alapján (miközben Mozsolics A., Fettesch N., Harmat-ta J. és más magyar kutatók hozzászólásaira is támaszkodik) az ezüstedényt az i. e. VII—VI. sz.-ból származtatja. A tetoválás (az arcon) arra vall, hogy az agathyrsek földjén (Erdélyben) készülhetett, amint az ukrainai és közép-európai kerámiai forma-hasonlóságok is a korai szkíta időkre utalnak. Agathyrsek ábrázolásánál hagyományos a haj barnára festése is, ugyancsak rájuk jelent célzást az ezüstedényen a hajnak háromszöggel való kezelése is. *Nagy T.* Bpest-rákospalotai (1955-ben talált) urna-sír-leletet ismertet, a La Tène korból, amely szkíta jellegű mutat. A lelőhely fekvéséről (Mogyoródi u. 42) a 336. o. térképe tájékoztat. A bronz karperec-törödek alapján a sír az i. e. III—II. sz.-ból keltezhető, és tanúskodik arról a tartós kapcsolatról, amely az előnyomulók kelták és a bennszülött szkíta lakosság között fennállott.

Filip J. Morvaország és a Kárpátmedence helyzetét vázolja az i. e. utolsó évezred végén. A morvaországi kb. 400 lelőhely erős kelta tömörülésre mutat az i. e. III. és II. sz. folyamán. Ez a kelta koncentráció az i. e. II. sz.-tól a Kárpátmedencébe helyeződött át, különösen a szlovák—magyar határvidékre. A Dunakörnyék betelepülése keltákkal az i. e. I. sz. elejére igen sűrűvé vált (353. o.), helyenként két-három km-re ismétlődnek temetők ebben a térségben. A kimberek első inváziója, majd további (nem kelta) néphullámok előnyomulása (északról) is figyelembe veendő. A kialakult bizonytalanságra jellemző a nem-kelta sírok tömeges kirablása a délszló-vákiai temetőkben. *Popescu D.* a dák fémművességhez tesz megjegyzéseket, aranyozott ezüst phalera-fibulák (5 db) újabb elemzése alapján, főleg Fettesch N. fejtegetéseinek visszhangjaként. Mind a kerek, mind a háromszög alakú fémlapokon emberi fej domborképet kalapáltak ki. Az i. e. I. sz. II. felében készülhettek. *Mladenova J.* Moesia superioris istenábrázoláshoz szól hozzá. (Transdiarna-ból, Tekiya). A kapcsolatos kincslelet Domitianus császár dák háborúja idején kerülhetett a földre. Az ezüst lapok Mehadia, ill. Montana istennőjének domborképeit mutatják.

Fülep F. a vasasi (1957-ben feltárt) három koracsászárkori sír leletanyagát ismerteti. Az i. sz. 85 körüli sírok között és közelükben (a péceli kultúrához tartozó) őskori gödrök, ill. csontvázas sír mutatkoztak. A 372. o. térképe mutatja a sírok és a kikutatott területnévyszögek fekvését. A 377. o. rajzai a 3. sír mellékleteinek elhelyezkedéséről és rétegeiről tájékoztat. Az 1. sír: kerek gödörbe helyezett urna. A 2. (kerek) sírban a hamvakat urna nélkül találták. A 3. (hosszú) sírban faládjában helyezhették el azokat. Vasason ezzel Sopianae körzetének legkorábbi temetőjét vizsgálhatták meg. Mócsy A. egy pannóniai lovaskatona sírkövét veszi új elemzés alá, aki Traianus császár dák hadjáratában esett el. A Környéről származó domborképes kő feliratában, asalus család tagjaként, illir és kelta nevek vegyesen fordulnak elő. Albiunus az ala I. Fl. Brit. decuriojaként járhatott Daciában, és bajtársai a hamvait tartalmazó urnát hazahozták a családnak. Barkóczi L. katonai elbocsátó diplomát ismertet Brigetioból. Marcus és L. Verus császárok i. sz. 163-ban adták ki, és Pannonia superior csapatait (4 ala és 7 cohors) sorolta fel.

*

Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae X. Két füzetben jelent meg, (összesen 332 oldal, 10 tábla), a fasciculus 1—2 még 1957-ben, a fasciculus 3—4 (**Banner János Emlékkönyv II.**) az 1959. évben. A dolgozatok sorát Márton L. tőszegi ásatásainak feldolgozása nyitja meg (1—140. o., I—X. t.; Banner J. — Bóna I. munkája). A képanyagból kiemelkednek: a Tisza folyó és a Gerja patak áradási területeinek 1843, ill. 1837. évi felvételei (29, 30. o.); rétegfelvétel a Laposhalom felületvonulatairól (32. o.), keresztmetszeteiről (39, 41, 42 és 43 o. között két betétlap, 44. o. és betétlap, 46. o. és betétlap); lakókunyhók alaprajzai (51, 53, 55—57, 59, 61—63, 65—67, 71, 73. o.); díszített tűzhely (83. o.); öntőformák, szűrő, cserékanalak (102. o.); fonószék és egyéb cseréptárgyak (103. o.), csont, bronz és aranyékszerek (106. o.) képei. Az 1906—07. évi ásatások alsó rétege a „nagyrévi kultúra” hagyatékát tartalmazta, amelyhez a „hatvani művelődés”-ből csak néhány kerámiái töredék csatlakozik. Önálló, jelentős rétege nem volt a „hatvani kultúrának” a település ezen részében. Egy (felső) réteg a „füzesabonyi kultúrát” képviseli, teljesen kifejlődött, sajátos szellemi és anyagi művelődéssel. Az 1906—07. évben feltárt településrészben csak ezen két kultúra különböztethető meg. Az 1908. évben kikutatott rész rétegei más képet nyújtottak; a „hatvani kultúra”, vagyis a középső réteg korszakában a település kisebb területre korlátozódott (132. o.). A 133. o. táblázata vázolja a tőszegi település időrendjét (a neolitikumtól a késői bronzkor kezdetéig) és kapcsolatait a párhuzamosan élő egyéb magyarországi kultúrákkal. A Laposhalomból eddig feltárt sírok arra mutatnak, hogy a település temetője másutt és távolabb található. Így pl. a Laposhalomtól délkeletre fekvő Ökörhalomban jelentős településhez tartozó temető néhány sírja került már elő, amely a „nagyrévi kultúrára” vall.

Ghirshman R. Iránban, a Susa közelében fekvő Tchogazanbil-i ziggourat feltárásáról közöl rövid jelentést (141—147. o.). A francia régészek sorozatos ásatásai (többek között) a négy torony által védett „királyi kaput” tárták fel (képei: 141, 143. o.). A díszes kapu köveibe Untash-Huban király (i. sz. e. 1250 körül) nevét vésték. Az ásatás technikai módszeréről a 143. o. 6. képe és a 146. o. 13. képe tájékoztat. Pompás a légi felvétel (145. o. 11. kép) a lépcsőzetes toronyépület egészéről.

Endrey B. megjegyzéseket fűz az Altaj hg.-ben talált szöveket problémáihoz (149—154. o.). A textilleletek között a helyi gyártás áruin kívül kínai és perzsa import-szöveket-szötteket is akadtak, amelyek a kínai és perzsa befolyást tanúsítják. Ezen esetekben számolni kell nemcsak a rablással való beszerzéssel vagy az árucserével, hanem a tapasztalat átadásával is. Eszerint a nagy középszerű államok (mint pl. a hunok, kusánok) nem álltak állandó háborúskodásban a perzsa stb. államokkal.

Rabszolgák munkájával csináltatva, vagy vásárlás útján megszerezve, esetleg vándorló mesterek közreműködésével tört utat magának Közép-Ázsiába a technikai eljárások sokaságát jelentő áru.

A fasciculus 1—2 füzet Boew P. cikkével (155—158. o.) végződik: Mesterségesen torzított korai bulgár koponyák (a VIII—IX. sz.-ból, Novi Pasar). Az ősbülgárok ezt a szokást már a Balkánra érkezésük előtt megismerhették, és itt alkalmazták mindaddig, amíg a szláv-ság nem asszimilálta őket.

A fasciculus 3—4 Párducz M. — Korek J. tanulmányával kezdődik: az ózdi (késő császárkori) település ismertetésével (159—207. o.), amelyet a stadion építése során (1951), a Hangony és az Arló patakok összefolyásánál, 100×180 m-es tojásdad (alig 1 m magas) talajkiemelkedésben tártak fel. Fontosabbak a képanyagból: a kikutatott létesítmények (háznyomok, tűzhelyek, sírok) alaprajza (161. o.), keresztmetszeteik (185, 187. o.). A település, a kerámiái leletanyag, a favödrök, a csontfésűk stb. alapján, i. sz. 250—350 korszakaszban élhettek (192. o.). Az edénytípusok stb. díszítésményei quad lakosságra utalnak. A nyugatgermán népelem idehatolása előtt, a késői La Tène korban, illir-kelta csoport, majd a „puchovi kultúra” hordozói lehettek itt az őslakók.

Az ózdi római császárkori lakótelep építményeinek rekonstrukcióját, modern hasonlóságok alapján, Vargha L. kísérel meg (195—207. o.). Elgondolását a 197, 199—200, 202—204. o. rajzai fejezik ki. A nagyalföldi modern hasonlóságokat a 205. o. képei mutatják be.

Kovrig I. újabb V. sz.-i leleteket ismertet Magyarországon több helyéről (Szob, Pilismarót, Csövár, Némethér; 209—225. o.). Fontos a 213. o. térképe: A bronz tükrök elterjedése a Duna középső folyása terében. A tárgyalt leletanyag az V. sz. második felében kerülhetett a földbe, és a keleti gótok pannóniai tartózkodásával lehet kapcsolatban.

Simonyi D. a Kárpátmedence V. sz.-i bulgárjairól közöl tanulmányt (227—250 o.). Fejtegetéseivel azon eredményre jut, hogy a griffes-indás díszítményű és a trébelt leletanyag egyideig egymás mellett volt használatban, vagyis a trébelt díszítmények alighanem kb. az 500—700 évekből keltezhetők, de i. sz. 568 után a griffes-indás díszítéssel együtt jelennek meg az emléktárgyakban (249. o.). Utóbbiak kb. i. sz. 720 óta használatosak kizárólagosan. A „korai avar” emléktárgyaknak nagy része ezáltal az avarok előtti korba helyeződik át.

Lipták P. a magyarországi avarokori mongoloidok embertani anyagát elemzi (251—279. o.). Áttekintő táblázatai: A mongoloid avar lelőhelyek Magyarországon (252. o., összesen 76 csontváz); túlnyomóan mongoloid jellegű avarokori koponyák Magyarországon (253. o.). Az elemző és (az ázsiai típusokkal) összehasonlító táblázatok után kiemelkedően fontos a 273. o. térképe: Embertanilag vizsgált avarokori leletek Magyarországon (europoid, europeo-mongoloid és mongoloid csoportok megkülönböztetésével).

A tanulmányok sorát Csallány D. dolgozata zárja le: Magyar díszkorongok a X. sz.-ból (281—325. o.). Kitekintő áttekintést nyújt a 283. o. térképe: A tarsolylemezek és a díszkorongok elterjedése Magyarországon a X. sz.-ban (az áttört korongok, fedelmi leletek külön jelzésével). A két rakamazi korong és a nagyszentmiklósi kincs edényei díszítését egybevetve, utóbbinál a díszítő elemek azonossága vagy korbeli párhuzama tekintetében, több stílus-fokozatot különböztet meg. A legrégebb csoport formái a VIII. sz. elejéig vezethetők vissza, mint a kuturgur — bulgár — onogur népek körében használatos tárgyak (pl. az ivókürt). A X. sz. derekán készülhettek ezek. A nagyszentmiklósi kincs II. régészeti rétegét a korszok jellemzik. A III. réteg a bizánci kapcsolatokat erősebb mértékben mutatja. A kincs darabjai a 930—960 években, a rakamazi I. korong és párhuzamai a 920—940, a II. korong a 940—970 években készülhettek. A kincs tulajdonosai vezető magyar személyek lehettek, az edények feliratai a honfoglaláskori onogur réteg türk nyelvezetének egyetlen emlékét jelentik. A „bécsi kard” is díszítésben a rakamazi díszkorongok mintázatával

rokon. A turulmonda kutatásához is új támpontokat nyújt Cs. D.

Ezt a füzetet *Kanossay M.* sorai zárják, aki Banner J. tudományos munkáinak bibliográfiáját állította össze (327–332. o.).

Szilágyi János
(Aquincum)

A vidéki folyóiratok és évkönyvek régészeti vonatkozású közleményei.

Ennek az ismertetésnek az a célja, hogy a bibliográfiai adatokon túlmenően néhány szóval ismertesse azokat a közleményeket, amelyeknek régészeti vonatkozása van, és amelyek vidéki múzeumaink gondozásában, azok kiadványaiban jelentek meg. Azért választja ki tehát ezt az anyagot, mert erről eddig csak azok tájékozódhattak, akik időnkint meglátogatták múzeumainkat, másrészt kötelességünk is felhívni az olvasók figyelmét a vidéki múzeumok fellendülő tudományos munkájára. A népszerűsítő kiadványokra természetesen — bár nagyon fontosnak tartjuk — nem terjeszkedhetünk ki.

A folyóiratok újra megindítása vagy új kiadványok életre keltése a magyar régészet leghaladóbb hagyományait elevenítette fel. Bibliográfiai adataink előzményeire az időközi kiadványokra vonatkozó része ad felvilágosítást (I. Banner: *Bibliographia Arch. Hung.* 1797–1943 Szeged, 1944. 118–192, 320–341, 367–371).

Úgy érezzük, hogy kötelességünk jelen ismertetésünkben az újrakezdés idejéig visszamenően, az elkövetkezendőkben pedig évről-évre visszapillantani ezen kiadványok vonatkozó anyagára a megindulás időrendjében foglalva össze az elmondandókat.

A Bajai Türr István Múzeum Kiadványai. Baja. Kiadja: Solymos Ede.

A sorozatban, amelyben eddig három régészeti vonatkozású dolgozatot irányzott elő a szerkesztőség, az 1957. évi 3–4 számban jelent meg:

Zalotay Elemér: Baja népe az őskortól a középkorig. (1–78)

A német és angol összefoglalást is adó közleményben több régészeti adat is van, amelyek a város távolabbi környékének településtörténetére is rávilágítanak.

Kőrös Népe. Történelmi és néprajzi antológia. I. kötet. 1956. Kiadja Békéscsaba város Munkácsy Mihály Múzeuma Szerkeszti: Maday Pál és Tábori György.

Banner János: Békéscsaba területének története a legrégebbi időktől a magyar honfoglalásig (9–30).

Címének megfelelően foglalkozik az egyes korok történetével, kiegészítve a megyében talált régészeti anyag alapján.

A II. kötetben régészeti vonatkozású közlemény nincs. Egyelőre további kötetek nem jelentek meg.

A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai. Gyula. 1959. Szerkeszti: Dankó Imre.

A 10 füzetre tervezett kiadvány önálló közleményeket tartalmaz. Régészeti vonatkozású az 1. füzet, melyben Banner János: Régi kutatók — új feladatok címen (1–24) a gyulai múzeum kilencven éves történetének négy korszakát tárgyalja, összefoglalva a múzeumra vonatkozó helyi irodalmat is.

Kiskunság. Kecskemét. 1955. Kiadja a Katona József Társaság.

Szentlélek Tihamér: „A Katona József Múzeum fejlődése és gyűjtései.” (18–24)

A múzeum gyűjteményének 1954-ben megnyílt új rendezésű állandó kiállításával kapcsolatban ismerteti a múzeum ásatásait és őskori anyagát; az újabb korból és főleg a rézkorból.

Borsodi Szemle. Miskolc. Szerkeszti: Komáromy József.

Az 1957-ben indult általános érdekű folyóirat régészeti vonatkozású tanulmányokat is közöl. Így az 1958. évi 1. számban:

Kalicz Nándor: Bronzkori díszedények a Herman Ottó Múzeumban. (32–36)

A múzeum néhány edényén keresztül világítja meg a bronzkor kerámia-művészetének kezdeteit, kifejlődését és hanyatlását. A célszerűség és díszítő készség összetettségéből kialakult népművészetnek tartja — elemzi a korabeli társadalommal való összefüggését.

A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei. Miskolc. Szerkeszti: Komáromy József.

A múzeum egész munkaterületét felölelő folyóirat 1955–1956-ban jelent meg.

Az első füzetben

Leszih Andor: A múzeum ötven éve címen a múzeum körül csoportosult kutatás történetét adja, amelynek legadaadóbb munkása ő maga volt.

Saad Andor: A miskolci Avas ősrégészeti problémái.

Herman Ottó kutatásaiból kiindulva, rámutat azokra a megoldatlan kérdésekre, amelyek az Avas területén talált leletek kapcsán megoldásra várnak. A leleteknek a mezolitikumba sorolását ismereteink fogyatékoságával magyarázza; a kísérő fauna nélkül kellően szétválasztani nem lehet.

Komáromy József: A miskolci Sötétkapu melletti ásatás jobbágyházai. (18–21)

Az ásatások alapján a XII–XIII. századi paticház rekonstrukciója mellett mindazokat a települési jelenségeket tárgyalja, amelyek a II–XV. század folyamán — kevés megszakítással — egymás után következtek, s a város településtörténetére eddig ismeretlen adatokat szolgáltatottak.

iff. Horváth Béla: Az Avas műemlékei. (22–27)

Irodalmi hivatkozásokkal — hasznos tudnivalókat közöl a város legrégebbi emlékeiről.

A második füzetben

iff. Horváth Béla: Miskolc legrégebbi középülete, a múzeum (1–6).

Előbbi közleményének kiegészítéseként, építéstörténeti vázlatot ad a XV. századtól századunkig, gondos felmérés után készült alaprajz közlésével.

Kazacsayné Gnant Pálma: Szórványos szláv leletek Karcáról (24–27).

A királyhelmeci leletekhez hasonló, felszíni gyűjtésből származó anyag leírása.

A harmadik füzetben

Patay Pál: A szerencs—hajdúréti rézkori temető (4–14).

Részben ásatásból, részben feldúlt sírokból előkerült anyagát ismerteti. A leletanyag — egy-két kivételtől eltekintve — az ismert bodrogkeresztúri, de tiszapolgári is van közte. A temetkezési szokások is azonosak. Különös figyelmet érdemelnek a temetőre egyedül jellemző meandrikus díszítések.

Megyeri Géza: Az Ároktő—dongóhalmi honfoglaláskori magyar temető (15–22).

A 19 sírból és két sírnymból álló temető az előkerült érmek tanúsága szerint a X. század második felétől a XI. század első feléig lehetett használatban. Anyagának egy része jellegzetesen honfoglaláskori, de az őslakosság hagyatékából megmaradt anyagot is említ.

Kiegészíti ezt a közlést

Thoma Andor: Antropológiai vizsgálatok az ároktő—dongóhalmi temető csontvázain (22–36).

A régészeti leletekkel egybehangzó megállapításokra jut.

A negyedik füzetben

Thoma Andor: A korai neandertali ember kezdete (3–4).

Előzetes közleményben foglalja össze 1956-os tudományos tervének eredményeit, a részletes indokolást a teljes anyagot felölelő tanulmány számára tartva fenn. Három fontos megállapításra jut:

1. Nem állítható, hogy a homo sapiens a neandertali emberből alakult ki, az adatok határozottan a présapiens-elmélet javára billentik a mérleget.

2. A homo sapiens és homo neandertalensis nem tekinthető külön fajtának, mivel egymás között kereszteződtek.

3. Az evolúció során a típusok visszakereszteződésének lehetősége állandóan fennáll. Sem a lépcsőzetes, sem az elágazó vonalas törzsfák nem tekinthetők az evolúció

helyes sémáinak. Lehetséges, hogy a mai emberiség ősei közt néhány százalék neandertali is előfordul.

Patai Pál: Szótttest utánzó díszítések a rézkori kerámiában (5–14).

Csalog Józsefnek a tiszai kultúra díszítéseivel foglalkozó közleményeit továbbfejlesztve a tiszai, bükk-i kultúrák vonatkozó anyagát is figyelembe véve a bodrogkeresztúri rézkori kultúra textilmintás leletanyagát vizsgálja. Nemcsak az edényeken talált mintákat veszi figyelembe, hanem a kultúra hordozóinak szövés-fonás technikájára is rávilágít.

Megay Géza: A Miskolc-repülőtéri honfoglaláskori magyar temető (14–20).

Az éremmel jól datálható sírok egy része kétségtelenül honfoglaláskori, más részük melléklete már későbbi nemzedékre vall.

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc. 1957. Szerkeszti: Komáromy József.

Banner János: Adatok a régi Borsod megyei régészeti kutatások történetéhez (7–13). — Beiträge zur Geschichte der Archäologischen Forschungen in dem alten Komitat Borsod (11).

A megye területének kutatástörténetét a vonatkozó irodalom tükrében mutatja be. A legszélesebbkörű palaeolit kutatás irodalmát csak a Banner—Jakabffy: Archäologische Bibliographie des Mittel-Donau-Beckens c. munkára hivatkozva említi.

Körök József: A vadnai neolitikus sírlelet (14–24). — The Neolithic Burial-Finds at Vadna (24–25).

A címben foglaltakon kívül több bükk-i művelődési körbe tartozó leletet is közöl. Tárgyalja a neolitikus kultúrák származását és relatív kronológiáját. A területen előkerülő Körös—tiszai, vonaldíszes, bükk-i és herpályi kultúrák egymáshoz való viszonyából igyekszik képet rajzolni a sok problémát felvető kérdésben.

Patai Pál: Rézkori temető Tiszakeszin (31–39). — Gräberfeld aus der Kupferzeit bei Tiszakeszi (40).

Hogy minél nagyobb számú hiteles anyag váljék irodalmi feldolgozás útján közzismertté, még akkor is ha az újabb anyag a már korábban megismerttel azonos eredményre is vezet, adja 24 sír anyagának kiértékelt leletközlését.

Párducz Mihály: Római császárkori telep Miskolcon (45–50). — Siedlung aus der römischen Kaiserzeit in Miskolc (50–53).

A puchovi kultúra DK-i irányú kiterjedésének első hiteles bizonyítékául tekinthetjük a leletanyagot vagy esetleg az azt megelőzően itt élt kelta lakosság hagyatékának az i. sz. I. század végétől a II. század közepéig terjedő időben.

Thoma Andor: A homo sapiens fossilis nyakszirt-csontjának töredéke a tapolcai sziklafülkéből (60–64). — Un fragment d'occipital (Homo sapiens fossilis) provenant de l'abri de Tapolca (65).

A még 1936-ban talált töredék zavartalan diluviális rétegből került elő. Korát közelebbről meghatározni nem lehet. A Würmbe tartozik és felső palaeolit eredetű.

Komáromy József: Beszámoló a miskolci Sötétkapu melletti ásatás eredményeiről (70–88). — Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungsarbeit neben dem „Sötétkapu“ (Dunklen Tor) in Miskolc (89–90).

A 16 jól elkülönülő réteg a La Tène kortól a XVIII. századig nyújt bepillantást Miskolc településtörténetébe. A település folytonossága csak a III–VI. században szakadt meg.

Kalicz Nándor: A Herman Ottó Múzeum ásatásai és leletei 1957-ben (166–168). — Ausgrabungsarbeiten und Funde des Herman Otto Museums im Jahre 1957 (169).

Az év folyamán végzett mentőásatások közül az alsóberecki későbronzkori 28 urnasír, a sajószentpéteri 12 későavari sír, a sárospataki honfoglaláskori lovas sír és a tiszaluczi erődtített korabronzkori telep részbeni feltárása érdemel nagyobb figyelmet.

Emlékkönyv hazánk felszabadulásának és az orosházi Szántó Kovács Múzeum jennállásának 10 éves évfordulójára. Orosháza. 1955. Összeállította: Nagy Gyula.

Olasz Ernő: Régészeti ásatások Orosháza környékén.

Kardoskútról középkori gödör; 5 gepida és egy fel-dült bodrogkeresztúri rézkori sírt, a székkutasi Sóstó partjáról egy-egy szkíta és szarmata sírt, koravaskori és Árpádkori leleteket ismertet. A kardoskúti Fehértó településtörténetét, Banner János 1943. évi kutatásait újabb adatokkal egészíti ki. Annak megállapításával, hogy Békéssámon a bronzkortól kezdve — kisebb-nagyobb megszakításokkal — a XVI. századig lakott terület volt, középkori leleteket közöl. Ezek közt a templomalap, lakóház és 20 sír feltárása érdemel figyelmet.

A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve. Orosháza. 1959. Szerkeszti: Nagy Gyula.

Olasz Ernő: Leletmentő ásatások Orosháza környékén (1–11). — Rettungsgrabungen in der Umgebung von Orosháza (207–208).

Orosháza határában korai bronzkori telep maradványainak részbeni feltárásán kívül 7 Árpádkori sír ásatásáról szól, mindkét emléksoportot beleillesztve a közelebbi környék ismert leletanyagába.

Békéssámon—Cigándon 17 Árpádkori sír ásatásáról és kiértékelt anyagáról ad képet. A feltárt templom alaprajza a XI–XII. századra utal.

A temető és templom között az egykori falu nyomai is mutatkoztak.

Gazdapusztai Gyula: A gyopárosi koravaskori kardlelet vallástörténeti vonatkozásai (13–39). — Religionsgeschichtliche Beziehungen des Schwerter von Gyopáros aus der frühen Eisenzeit (209–216).

Két — bemondás szerint földbeszúrva előkerült — HA—HB kardot ismertet. Hérodotosztól a középkorig feltalálható kardtiszteletre vonatkozó adatok alapján gazdasági és társadalomtörténeti síkon magyarázza a lelet jelentőségét.

Olasz Ernő: Elpusztult XI–XVI. századi falvak Kardoskút, Tótkomlós és Békéssámon határában (31–39). — Untergangene Dörfer aus dem 11. bis 16. Jh. in der Umgebung von Kardoskút, Tótkomlós und Békéssámon (210–211).

Szórványos leletek és ásatások alapján Kardoskúton 6, Tótkomlóson 1, Békéssámonban 3 falu helyét állapítja meg, s helyüket térképen szemlélteti.

A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve. Pécs. 1956. Szerkeszti: ifj. Kodolányi János.

Domбай János: Die gotische Grabfunde von Domolospusztá (104–129). — A domolospusztai gót sírlelet (129–130).

Zsibot község határában földmunka során előkerült sír megmentett ezüst és aranyékszerekből álló anyagát a keleti gótok hagyatékának tekinti. A bácsordasi csat alapján korát 443–471 közötti időre teszi.

Lakatos Pál: Római sírlelet Márók község határában (167–170). — Römischer Grabfund im Gebiete der Gemeinde Márók (170).

Két, IV. századi római téglasír anyagát ismerteti, és feltételezi, hogy ezek a leletek a Sopianae—Mursa közötti római útvonal mentén fekvő vicushoz tartoztak.

1957

Roska Márton: A dunakömlödi (Tolna m.) rézlelet és Erdély (5–11). — Der kupferne Depotfund von Dunakömlöd (Kom. Tolna) und Erdély (Siebenbürgen).

A Wosinsky által közölt, kilenc darabból álló rézlelet elemzése kapcsán megállapítja, hogy a galitchi és sejmái típusú balták hatottak a magyarországi rézkori fém-művességre. A keleti hatást Erdély közvetítette. A leletben helyi formák is vannak.

Pusztai Rezső: Mezolitikus leletek Somogyból (96–104). — Mesolithische Funde im Komitat Somogy (105).

Kaposhomokon felszíni gyűjtésből származó leleteknek pontos kormeghatározását adja a számbajöhető kultúrák köeszkezeinek összevetésével.

Domбай János: Későrómai temetők Baranyában (181–325).

I. sz. IV. század közepén nyugati germán telepítést feltételez a leletek alapján Sopianae és környéke területén a helyi lakosság meghagyása mellett, kik a tartományi székhely védelmét szolgálták.

1958

Szerkeszti: Dombay János.

Dombay János: Kőrézkori és koravaskori település nyomai a pécsvárad Aranyhegyen (53–96). — Überreste einer aeneolithischen und früheisenzeitlichen Ansiedlung an Berg Arany (Goldberg) bei Pécsvárad (96–102).

A lengyeli, zóki kultúra és a korai vaskor két első periódusa hordozóinak volt itt telephelye.

A lengyeli kultúra lakógödrei mellett temető 8 sírja is előkerült.

A korai vaskor hordozói a velaticei és a podoli elemek keveredése idején is itt laktak. A korábbi erősebben van képviselve.

Favázás házaikat többször is megújították. Raktárgödreik változatos tetejű formákat mutatnak. Temetkezésükről két hamvasztásos sír tanúskodik.

Fülep Ferenc: A vasasi kora-császárkori temető (103–124). — Das frühkaiserzeitliche Gräberfeld in Vasas (125–127).

Három sír és e területéről a múzeumba beszolgáltattott lelet anyagát vizsgálva úgy látja, hogy e környéken jelentős helyi őslakossággal kell számolnunk, melynek kerámiájában a DNy pannóniai hatás jól megfigyelhető az észak itáliai áru mellett, az i. sz. I–II. század elején.

Soproni Szemle. Sopron. 1955. Szerkeszti: Csatkai Endre *Sági Károly*: Adatok a pannóniai civitasok területének és etnikumának kérdéséhez (43–54).

A pannóniai császárkori tumulus- és kocsitemetkezések, valamint kocsitazás képével díszített sírkövek elterjedése alapján határolja körül a rómaiak alatt is továbbélő illyr népesoportok törzsi területét. Az eddigi kutatással ellentétben a boiok és azalusok közötti törzsi határt a Cuha és Bakonyér vonalára helyezi, továbbá az eraviscus civitas D-i határát a Mecsek hegységnél feltételezi.

Nováki Gyula: A soproni Várhely ásátásának története (131–135).

Bella Lajos 1887-ben megindított ásátásából 1932-ig (Lauringer E. és Gallus S.) végzett ásátások történetének ismertetése után a további munka szükségességét hangoztatja, mivel sok száz koravaskori és kelta sír vár még feltárára.

Nováki Gyula: Újabb adat a sopronkörnyéki őskori vaskohászatra (136–142).

Magashíd környékén talált salakhalomból előkerült fujtatósó töredékekből kelta vagy római kohászatra következtet.

Szöke Béla: IX. századi sírok Sopronkőhidán (55–68).

II. sír elemzése alapján a temető korát a IX. század utolsó harmadában állapítja meg. A temető anyagából a morva és karantán (köttlachi) kultúra hatására következtet. Felveti a Sopron környéki IX. századi avarság kérdését is, amelyet a feltárt sírok aligha bizonyíthatnak. *Nováki Gyula*: A soproni Liszt Ferenc Múzeum tíz éve a felszabadulás után (1945–1955). (143–146).

A Sopron környéki régészeti kutatások tíz évi eredményeit ismerteti.

1956

Nováki Gyula: A Sopron környéki régészeti kutatások feladatai (256–262).

Koronként végig halad azokon a problémákon, amelyek a palaeolitikumtól a középkorig feleletre várnak. A felsorolt kérdéseknek nemcsak helyi jelentőségük van. *Sodró László*: A Sopron környéki őskori vaskohászatra vonatkozó eddigi kutatásokról (335–344).

A helyi irodalomból jól ismert közlemények eredményeinek összefoglalásain kívül a Sztálin-téren elő-

került vasolvasztót ismerteti: korát római leletek alapján a III. században állapítja meg.

Mócsy András: Két Silvanus-oltár Sopronkőhidáról (344–346).

A sopronkőhidai Kecskehegy közelében előkerült Silvanus oltárok egyikének állítólag Julius Senilis negotiator. Neve alapján a római birodalom valamely Ny-i tartományából Scarabantiába került nagyvállalkozó. A leletkörülmények az oltárok i. sz. IV. századi szándékos elrejtéséről tanúskodnak.

Nováki Gyula: A Scarabantiából Savariába vezető római kori út (175–179).

Az ún. borostyán út Savaria felé vezető kezdeti szakaszának irányát és szerkezetét az 1955. évi ásátás eredményei alapján tisztázza és megépítésének korát az i. sz. I. század első felére teszi.

1957

Sági Károly: Jelképes temetkezés a Sopron–bécsidombi késővaskori temetőben (95–96). — Symbolische Beerdigung auf dem späteisenzeitlichen Friedhof zu Sopron–Wienerberg (96).

A Paur Iván által feltárt közismert állattemetkezést, amelyben hol „pogány szentélyt”, hol áldozati helyet láttak a kutatók, bőlskei és szőregi teljes állattemetkezések alapján szimbolikus sírnak tartja.

Nováki Gyula: Germán sírok Hegykőn (262–264). — Germanische Gräber in Hegykő (264–265).

Két melléklet nélküli és egy fegyverekkel felszerelt sír alapján VI. századi langobard temető maradványaira következtet.

1958

Nováki Gyula: Római kori halastavak (63–65). Cím nélküli német kivonattal (66).

A Szárhalmi-erdő nyugati oldalán még Bella Lajos fedezte fel a rekesztő gáttal is ellátott tavakat. A II. században már feltételezett római nagybirtok-rendszer maradványainak tartja ezeket a piscinákat.

Nováki Gyula: Avar sírok a sopron–pozsonyi úti homokbányában (166–167). — Avarische Gräber in der Sandgrube an der Pressburgerstrasse in Sopron (167).

Magában álló két sír közelebbi kormeghatározásra nem alkalmas avar leletanyaggal.

Sz. Póczy Klára: Reliefdíszű tálnegatív töredéke Scarabantiából (245–249).

Azi. sz. II. században, Aquileán keresztül ide irányuló itáliai kereskedelem bizonyítéka a tárgyalt sigillata-negatív. E töredék kapcsolatban áll a L. Rasinius Pisanus-féle díszedénygyár carnuntumi névbélyeges darabjával; feltételezhető e gyár fiókvállalkozása Scarabantiában is. *Nováki Gyula*: Bella Lajos emlékmű a soproni Várhelyen (369–370).

A Várhely kutatása kezdetének 70. évfordulóján felállított emlékmű rövid ismertetése.

1959

Póczy Klára: Rabszolgaélet Scarabantiában (2–6).

Az Észak-Itáliában működő egyik szír üveggyártó műhelylyoni fiókvállalatában azi. sz. I. században működő Diceus mester cirkuszi jelenetekkel díszített pohara került elő sírmellékletként Scarabantiában 1898-ban. E mesterjelzéses díszedény bizonyítja e műhely kereskedelmi hálózatainak kiterjedt voltát az újonnan meghódított Pannónia provinciában is.

Alföldi Géza: Liber pater oltára Scarabantiából (158–162).

A nyugat-pannóniai Liber-kultusz általában az italikus telepesek vallásosságával van összefüggésben; ezt bizonyítja a tárgyalt oltár dedikációjának neve (Publius Callius Scipio) is. Keltézése a név és a körmék kidolgozása alapján i. sz. II. század első felére tehető.

A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged. 1956. Csongor Győző és Szeles Zoltán közreműködésével szerkeszti Bálint Alajos. I. kötet.

Banner János: Móra Ferenc levele Posta Bélához (11–14).

Tudománytörténeti kommentárokkal közli Móra 1912. XI. 15-én, az első csikái avar lovassírról, a csontfaragványok rajzaival ellátott levelét.

Párducz Mihály: Dák leletek Jánosszálláson (15–18). — Dakische Funde in Jánosszállás (18–30).

A jánosszállási durva anyagú, korong nélkül készült sajátos formájú edénytípusokat a szarmata betelepülés előtti őslakosság emlékeanyagának tekinti és dák etnikumhoz köti. A szarmata betelepülés utáni alföldi dák lelőhelyeket áttekintve úgy látja, hogy a dák népréteg legsűrűbb a Tisza–Körös–Maros torkolatnál, és kimutatja a leletanyagban tükröződő dák–szarmata kölcsönhatásokat. A tárgyalt temető a közelben levő településhez tartozott, és koraszarmata befolyást mutat, i. sz. II. század első felére datálható.

Szűcs György-Kardoss Samu: Zur Vorgeschichte der wandalisch-alanischen Wanderung (31–35). — A vandál-alán vándorlás előtörténetéhez.

Paulinus Nolanus 26. költeménye 23. sora alapján a 401–402 telén a Pó völgyét elárasztó gótokkal összefüggésben említi az alanokat.

Dienes István: A bordányi (Csongrád m.) honfoglaló magyar anyag löszszáma (36–52). — Das Pferdgeschirr des Frauengrabes von Bordány (Kom. Csongrád) aus der Landnahmezeit (53–54).

Az altáji kurgánokban megfigyelt temetkezési szokások mellett a sírmellékletekben egy már Magyarországra területén dolgozó őtvös munkáját látja. Hangsúlyozza Szeged környékének Gyula országgrészehez tartozását s ennek gazdasági jelentőségét.

Bálint Alajos: A kiskunfélegyháza–templomhalmi temető (55–83). — Le cimetière de Kiskunfélegyháza–templomhalom (84).

Ásatási jelentés; 167, XIV–XV. századi sír feltárásának eredményeit közli.

Frech Miklós: A kiskunfélegyházi templomhalom középkori temetőjének növényi maradványai (85–88). — Les restes végétaux du cimetière médiéval de Kiskunfélegyháza–Templomhalom (89).

A cimben foglaltak anthropológiai meghatározása.

1957

Trógmayer Ottó: Ásatás Tápé–Lebőn. (19–57). — Ausgrabung auf Tápé–Lebő (58–60).

Megállapítja, hogy a lebői telep a Körös kultúrából a rézkorig lakott volt, anyaga a Tiszai kultúra sajátos alakulása; a lebői anyag kialakulásában a Körös–Bánáti és Tiszai kultúrák vettek részt. Az előkerült leletek a zsinédíszes kerámia, a Bánáti és Tiszai kultúrák részbeni egyidejűségét tanúsítják; a lebői csoport érintkezett a Körös kultúrával.

Bökönyi Sándor: A lebői 1956-os ásatás gerinces faunája (61–78). — Die Wirbeltierfauna der Ausgrabungen in Lebő im Jahre 1956 (78).

Gazdapusztai Gyula: Néhány Tisza menti bronzkori lelet (69–90). — Einige frühbronzezeitliche Funde aus dem Theissgebiet (90–92).

Szélesebb körű elterjedésben vizsgálja a korai bronzkor anyagát. Megállapítja, hogy e vidéken a nagyrévi csoport jelenti a rézkorból a bronzkorba való átmenetet a vele egyidős későrézkori csoportokkal együtt. Kis jelentőségűnek tartja. Helyét csakhamar átadta az erősebb perjámosi csoportnak.

Mihály Párducz: Der Spätsarmatische Friedhof von Törökkanizsa (93–104).

A hunkorban továbbélő szarmata lakosság sajátos leletanyagát igyekszik elhatárolni; e temetőt az i. sz. IV. század közepére datálja. A magyarországi hun politikai hatalom egyik, talán legfontosabb központját sejtja a Tisza–Maros-közi szög területén.

Csallány Dezső: Az átokháza–bilisicsi avarkori sírleletek (109–130). — Grabfunde aus der Awarenzeit in Átokháza–Bilisics (130–132).

13 sír anyagának vizsgálata a samanida és abbasida dirhem alapján a temető korát a IX. század végére és

a X. század első évtizedeire teszi; a magyar honfoglalás korán túli időbe is belenyúl. Különélésük mellett bizonyít, hogy sohase fonódnak össze a honfoglalók emlékeanyagával.

Banner János: Mit adott Hódmezővásárhely a magyar régészetnek (133–147). — Was brachte Hódmezővásárhely der ungarischen Archäologie (148–150).

A millennium idején megindult, de abban is maradt első kutatások után, 1929 és 1944 közt a szegedi egyetemi régészeti intézet vezetésével végzett ásatások eredményeit foglalja össze.

Cs. Sebestyén Károly és Boros Ilona nekrológja Latharát számot régészeti vonatkozása miatt a szakemberek érdeklődésére.

István Király Múzeum Közleményei. Székesfehérvár. Szerkeszti: Fitz Jenő.

„A–E” jelzésű sorozatokban jelenik meg. Ezek közül az „A” sorozat 1956-tól Tanulmányok Fejér megye múltjából címmel, és a „C” jelzésű sorozat 1955-től Székesfehérvári Szemle címmel tudományos vonatkozású tanulmányokat közöl.

Fitz Jenő: Kiadatlan Hercules domborművek Fejér megyében (3–8). — Bas-reliefs d'Hercule inédits dans le comitat de Fejér (9–17) („A/2”).

A II–III. század fordulóra tehető Hercules–Alcestis és Hercules harca a kentaúrral ábrázolású kőemléket ismertette, Baracsán nagyobb római települést feltételez és Hercules-szentélyt.

Fitz Jenő: A székesfehérvári budai külváros középkori templomai (3–8). — Die mittelalterlichen Kirchen des budaer Vorortes von Stuhlweissenburg (9–13) („A/3”).

Székesfehérvár középkori topográfiájának tisztázására, történeti és földrajzi tényezők figyelembevételével meghatározza a külváros területén a plébánia templom, egy prépostság, három kolostor és két kápolna helyét.

Fitz Jenő: Hercules-kultusz eraviszkus területen (3–16). — Culte d'Hercule dans les régions eravisques (17–29) („A/4”).

A Hercules-kultusz állami-katonai és polgári jellegű emlékecsoportjait különbözteti meg; azok társadalmi hátterét is vizsgálja. A sírplasztika mythologikus reliefjeit tárgyalva az eraviszkus terület bennszülött lakosságának sajátos, lokális Hercules-tiszteletét bizonyítja szoros kapcsolatban a galliai kelta vallásossággal.

Fitz Jenő: A Fejér megyébe hurcolt római kövek kérdéséhez (1–10). — Zur Frage der ins Komitat Fejér verschleppten Steindenkmäler aus der Römerzeit (11–16) („A/7”).

A Székesfehérvárott, valamint Fejér megyében talált római feliratos és faragott kövek eredetének megállapításánál az elhurcolás feltételezett idejében folyó nagyszabású építkezéseket és a birtokviszonyokat is figyelembe kel venni.

Jenő Fitz: Zur Frage der kaiserzeitlichen Hügelgräber in Pannonia Inferior (5–18) („A/8”).

A császárkori tumulus temetkezés eddigi irodalmának áttekintése és kritikája mellett megállapítja, hogy a kelet-pannóniai tumulus temetkezés népe a szarmata front kiépítésekor, i. sz. I–II. század fordulóján stratégiai okokból tervszerűen, kisebb csoportokban lett a bennszülöttek közé beékelve az utak mentén és a fontos csomópontoknál; a tumulusok leletei Ny-i és DNy-i kapcsolatokra mutatnak.

Székesfehérvári Szemle. Székesfehérvár. 1955. Szerkeszti: Fitz Jenő („C/10”).

Fitz Jenő: Iphigenia és Orestes menekülése a taurusoktól (8–11). (Mitológiai relief az István Király Múzeumban.)

A pannóniai kőfaragóműhelyek azon sajátosságát, miszerint a mitológiai ábrázolásoknál mintakönyveket használ, és azok képeit leegyszerűsíti, elismeri, de úgy véli, hogy az egyszerűsítés nemcsak a nélkülözhető elemek elhagyását jelenti, hanem többé-kevésbé az alkotás újraformálását is.

Fitz Jenő: Előszállás környékének régészeti topográfiája (13–22).

Előszállás és környékén előkerült különböző korú leleteknek felsorolását adja.

F. Petres Éva: Sztálinvárosi bronzkori C temető (7–19).

Kertészeti munkáknál előkerült, a bronzkor közepére datálható temetőben vatyai csoport jellegű és veszprémi típusú mészbetétes kerámiát figyelt meg és ÉNy–DK-i irányú soros temetkezést.

F. Petres Éva: Balatonalmádi—káptalanfüredi bronzkori temető (52–55).

Sírritus szempontjából háromféle szokást figyelt meg és a mészbetétes, veszprémi kultúrához tartozó edények alapján a bronzkor közepére datálja a temetőt.

Csongrád megyei Tanulmányok. Szentés. 1959. 1.szám. Szerkeszti: Csálg József.

Csálg József: Rejtélyes díszítések újkőkori idoloikon.

Kísérlet arra, hogy az eddigi anthropomorph edényekben madarábrázolásokat lásson. Sírbán talált csontpálcikával és bronzkori tűkkel végzett kísérletével az őskori hajviseletet igyekszik rekonstruálni.

Gazdapusztai Gyula: Adatok Csongrád megye késői bronzkorának ismertetéséhez (17–24).

Egy vegyes temetkezésű temetőrészleg, egy szórványos lelet és két telepen előkerült lelet alapján a halomsíros népcsoport emlékeit ismeri fel; a leletanyagban azonban korai bronzkori edények is vannak.

Jászkunság. Szolnok. 1954–1956. A TTIT Szolnok megyei szervezetének közlönye.

Kaposvári Gyula: Szolnok a népek országútján (32–36).

Vizsgálja azokat a tényezőket, amelyeknek a város jelentőségét köszönheti. Ezek: 1. átkelőhely a Tiszán és annak ártérületén. 2. A Buda–Erdély közti kereskedelmi útvonal átkelőhelye. 3. Tisza–Zagyva torkolat árvízmentes területe. Az újkőkortól a török időkig leletek alapján mutatja ki a település folytonosságát.

Szegedy Emil: Vegyészeti kutatások a régészetben (27–31).

A tanulmány első hazai kísérlet a vegyi elemzésnek szélesebb körben való alkalmazására. A magyar bronzkor leleteit a vizsgálatok alapján VI csoportra osztja, ezek elterjedéséről térképet közöl.

1955

Kaposvári Gyula: Honfoglaláskori temető Jászszent-andráson (39–41).

Egy — a leletekből ítélve — gazdagabb nemzetség hat sírjának feltárását közli. A sírok két sorban feküdtek, középen két kirabolt előkelő sírja volt.

Kalicz Nándor: A Tiszazúg őskorának településtörténete (34–41).

Rendszeresen végzett terepbejárás után a földrajzi adottságok figyelembevételével foglalja össze a terület népesedésének kérdését az egész őskor folyamán. Foglalkozik az őskori társadalmak életmódjával és tagozódásával is.

Patay Pál: A tiszaszőlési kincs (38–41).

A 120 évvel ezelőtt talált s részben Bécsbe került, részben elkallódott, Rómer közlésében mégis ránk maradt rézkori sír anyagát ismerteti. A fél kilónál súlyosabb aranylelet valamilyen kiváltságos egyén tulajdona lehetett; az értékek ilyen felhalmozódása jelenthette az első lépést az ősközösségi rendszer felbomlásához.

Csálg József: Hozzászólás László Gyula „Lehel kürtje” című tanulmányához (33–40).

A Lehel név magyarázatát (kürtös) feltevészerűnek látja. Nem fogadja el a császári hyppodromok részére készült darabnak. Részletesen foglalkozik a csikokra osztott ábrázolások beosztásával és kiegészítésével, továbbá a kürt Jászberénybe kerülésével. Valószínűnek tartja, hogy a kürtöt az itteni keleti egyház kapta Bizáncból. Eredeti méltóság-jelvény jellege a XVIII. században merült feledésbe, és ekkor kezdték lassan és fokozatosan Lehel vezér személyéhez kapcsolni.

1956

Kaposvári Gyula: „Oly igen szép, erős Szolnok vára vala. . . .” (A szolnoki vár a török korban) (36–40).

Kevés ásatási anyag és néhány XVI–XVIII. századi rajz és metszet alapján igyekszik a vár képét és berendezését rekonstruálni.

Soproni Olivér: Szolnok török kerámiaja (56–61).

A gazdag anyag jól egészíti ki az egri és budai vár hasonló korú leletanyagát.

Vasi Szemle. Szombathely. 1958. (I–II kötet) Szerkeszti: Kiss Gyula.

Kádár Zoltán: Szép Helena története egy szombathelyi sírkövön (18–24).

Az észak-itáliai eredetű Sempronius család egyik tagjának az i. sz. I. században állított sírkövön levő mythologikus ábrázolás új értelmezését adja az eddigi magyarázatokkal szemben.

Horváth Tibor Antal: A középkori Szombathely topográfiája (25–33).

Középkori oklevelek alapján meghatározza a város korabeli kiterjedését, főbb épületeit, piacát, továbbá a város másik végében épült várat. Az adatok arra mutatnak, hogy a város jelentősége az ókori Sabariához képest lényegesen csökkent, s csak a XVI. században indult fejlődésnek.

Szentlélek Tihamér: A Savaria-kutatás története (82–92).

Szombathely ókori emlékeivel és történetével foglalkozó műveket ismerteti és értékeli a XVI. században feltűnő adatoktól kezdve napjainkig.

Kanossay Margit

A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959. Akadémiai Kiadó. 276 lap, 1 térkép.

Pannónia provincia belső történetének, a lakosság gazdasági-társadalmi életének vizsgálata sokáig háttérbe szorult az eseménytörténeti problémák kutatása mögött. Az idevágó kérdések mélyrehatóbb feldolgozása inkább csak az utóbbi időkben vált mindinkább súlyponti feladattá, így például M. Pavan és P. Oliva ismert monográfiájában, de a társadalomtörténet iránti érdeklődés erős megnövekedése révén hamarosan igen jelentős eredményeket hozott. E problémakör így viszonylag gyorsabban megérett az összefoglalásra, annál is inkább, mert az egyre szaporodó részleteredmények tükrében ennek hiánya különösen érezhetővé vált. E hiány kiküszöbölésére vállalkoztak Barkóczi László és Mócsy András, a pannóniai lakosságtörténet módszerét tekintve teljesen újszerű feldolgozásával. E munka első része, Mócsy András könyve Pannónia lakosságának történetét a markomann háborúkig tárgyalja, amelyek, mint az már más kérdések kutatásában is sokszor kitűnt, a tartomány életében gyökeres változásokat hoztak. A markomann háborúk utáni lakossági viszonyok monográfiája, amely Barkóczi László munkája, szintén rövidesen napvilágot fog látni; főbb eredményei előadás formájában már a Magyar Tudományos Akadémia 1958 őszén tartott okortudományi kongresszusán elhangzottak, s azóta a szakirodalomban is hozzáférhetővé váltak.¹

E munkák feladata, hogy alapvetést és segédkönyvet biztosítsanak a pannóniai gazdaság- és társadalomtörténet további kutatásához. E célkitűzésnél fogva így összefoglalását és lezárását kapjuk meg az eddig elért eredményeknek, amelyek horizontját azonban egyrészt a szintézisből magából adódó szempontok, másrészt az újszerű módszerrel elért meglátások messze kitágítják.

E módszert részletesen kell ismertetnünk, annál is inkább, mert ez nemcsak a Pannónia-kutatás számára nyújt új lehetőségeket, hanem az egész római birodalom történetének vizsgálatához is. A lakosságtörténet feldolgozásának alapját az epigráfiai emlékek alkotják, mert ez az a forrásanyag, amelynek a provincia területén való megoszlása legkevésbé függvénye a régészeti kutatá-

¹ Barkóczi L., Acta Ant. Hung. 7 (1959) 167–

sok előrehaladottságának vagy elmaradottságának, nem beszélve arról, hogy a feliratok utalásai sokkal többet mondhatnak el állítóikról, mint a többi régészeti emlékek. Ez utóbbiak, valamint az antik szerzők adatai inkább csak kiegészítik a feliratokból kapott képet a lakosság viszonyairól. Az elsősorban epigráfiai jellegű forrásanyag azonban csak akkor aknázható ki teljes értékkel, ha a kutatás a provincián belül kisebb területi egységek, városok, törzsi szállásterületek stb. szerint tagolva használja fel. Így ütköznek ki az egyes vidékek lakossága összetételében és történetében mutatkozó különbségek. Kérdés azonban, mi használható fel a feliratos emlékegy keretén belül legjobban a lakosságtörténet szempontjából? A fő feladat a *névanyag* elemzése, mivel a római kori névadás visszatükrözi a megnevezett jogi helyzetét, felvilágosítást ad polgárjogának jellegére és korára, és igen értékes adatokat szolgáltathat az illető személy származására is. Éppen ezt az utóbbi lehetőséget nem aknázták ki korábban megfelelő módon, és az egyes személyek származásának meghatározásával kapcsolatban rendszerint csak a feliratokon ritkábban szereplő domus, natio és tribus-megjelölésekre támaszkodtak. A személynevek vizsgálata a megnevezettek eredetének meghatározása céljából csak a legutóbbi kutatásban kezdődött meg (főleg J. Šašel munkáiban). Barkóczy László és Mócsy András azonban e kezdeményezéseken túlmenő részletes és jól megalapozott módszert dolgoztak ki a névanyag teljes értékű hasznosítására. Részletes kifejtését Mócsy A. könyvében a 143–146. oldalakon olvashatjuk. A kiindulást itt a gentiliciumok és főleg a cognomenek regionális és időbeli megoszlásának feldolgozása adja. A gentiliciumoknál sokszor, a cognomeneknél pedig majdnem minden esetben jól megfigyelhető, hogy a római birodalmon belül nem oszlanak el egyenletesen, hanem egy-egy területre jellemzők. Ennélfogva, ha egy-egy személynév, amely csak egy jól körülhatárolható területen használatos, elvéve másutt is előfordul, igen nagy a valószínűsége annak, hogy viselője az illető személynév elterjedési területéről származik. Próbája ennek a módszernek néhány olyan személynév, amelynek elterjedési területe valahol Pannónián kívül fekszik, és a pannóniai feliratokon domus vagy natio utalást is találunk ugyanerre a területre (pl. a Flavius cognomen esetében). Így a pannóniai feliratokon említett személyekről általában meg lehet állapítani, hogy idegenből jöttek-e, sőt azt is, hogy a birodalom melyik részéből. Igen lényeges továbbá, hogy egyes személynevek Pannónián belül is jól elhatárolható vidékeken sűrűsödnek, mégpedig nemcsak az illir–kelta nevek, hanem látszólag jellegtelen nevek is (pl. Maximus). Ezek pannóniai megoszlásából meg lehet határozni az egyes bennszülött törzsek névadását, valamint az idegenek térfoglalását a tartományban. A személynévanyagban való tájékozódást Mócsy A. könyvében a gentiliciumok és cognomenek katalógusai teszik lehetővé, amelyek feltűntetik az egyes nevek előfordulását Pannónián belül, valamint elterjedésüket a CIL kötetei alapján a birodalom területén.

E módszer jelentőségét aligha kell külön hangsúlyozni: bevezetésével a lakosságtörténet forrásanyag rendkívül nagy mértékben kitágul, és egyben azonnal feldolgozhatóvá is válik. Fölvethető ugyan, hogy egyes esetekben félrevezethet; például egy-egy más provinciára jellemző személynév viselője nem származott feltétlenül személyesen idegenből: lehet, hogy elődei költöztek át onnét, és a hazai névadást a család későbbi leszármazottjai is megtartották. De a lényegen, a lakosság összetételének összképén egy-egy településen vagy terület-részen belül az ilyen hibalehetőségek nem változtathatnak.

Mócsy A. könyve két részre oszlik. Első felében a szerző a lakosságtörténet kérdéseit ismerteti. A „Versuch einer Siedlungsgeschichte der Provinz” c. fejezet sorra veszi az egyes városok, tartományrészek fejlődésének sajátosságait, lakosságának összetételét, gazdasági-társadalmi viszonyait, valamint az egyes bennszülött törzsek etnikai meghatározásának, lokalizációjának, romanizálódásának kérdéseit. A következőkben Mócsy A. a lakosság-

történet és a tartományi politika általánosabb jelentőségű kérdéseit világítja meg: a pannóniai katonaság összetételének és a katonák viszonyainak alakulását, a Pannónia és a birodalom többi területei között fennálló kereskedelmi kapcsolatokat, valamint a provincia gazdasági jelentőségének kérdését, a bennszülött civitasok helyzetét és a polgárjogpolitika alakulását, a bennszülött névadás problémáit, a pannóniai bennszülöttek katonai szolgálatát és a pannóniai romanizáció eredményességének kérdését. Ezután a provincia belső történetének összefoglalását kapjuk meg Augustustól Marcus Aureliusig. A könyv második felét a névanyag feldolgozása alkotja. A módszertani bevezetés után először a császári és más gentiliciumok, valamint a cognomenek ABC rendben összeállított katalógusai következnek, végül a lakosság névanyagát tartalmazó korai feliratok összeállítása.

A könyv legfőbb érdemei két pontban foglalhatók össze. A pannóniai lakosság kutatása először jut el valódi szintézishez, amely összegezése az eddig elért és elérhető eredményeknek, s egyben kiindulási alapja az eljövendő vizsgálódásoknak. Másrészt a szintézist lehetővé tevő módszer bevezetése igen nagy lehetőségeket tár fel a további kutatások számára, nemcsak pannóniai vonatkozásban, hanem az egész római birodalmat illetően is.

A munka számtalan részleteredményét aligha lehetne itt felsorolni; inkább csak a területek körvonalazzuk, amelyekben belül ezek leginkább kiütököznek. A pannóniai bennszülött törzsek lokalizációja több esetben mindeddig nem történt meg megnyugtatóan, elsősorban azért, mert a rendelkezésre álló forrásanyag ehhez meglehetősen gyér volt, amennyiben főleg az auktor-adatakra és a törzsi hovatartozást említő feliratokra korlátozódott. E források mintaszerű felhasználása mellett Mócsy A. elsősorban a névanyagra építette következtetéseit ezen a téren is, és a bennszülött névadás egy-egy jól körülhatárolható területen mutatkozó sajátosságai sok esetben lehetővé tették a törzsi szállásterületek elhatárolását (pl. a Catari és Latobici esetében). Az idevágó kérdések közül Mócsy A. munkája után csak néhány részlet-probléma marad nyitva, s ezek megoldásához világos megfogalmazásukkal az első lépést a könyv meg is tette (pl. a Cotini esetében). Az őslakossággal kapcsolatos fejezetek más szempontból is kiemelkedő részei a könyvnek: elsősorban ismét a névanyag alapján megismerjük az egyes törzsek sorsát a római hódítás után, a velük szemben alkalmazott politikát, a telepítéseket, és mindenek előtt a polgárjogkiterjesztés rendkívüli tanulságosan felvázolt menetét. Nem kevésbé jelentős az idegenek szerepének tisztázása sem a provincia egyes területein. A névanyag és a többi források elemzésével a szerző meg tudta rajzolni azokat a nagy eltéréseket, amelyek Pannónia egyes részeinek fejlődésében fennálltak, és így ma már külön-külön ismerjük a tartomány különböző vidékeinek, városainak sajátos történetét. Mócsy A. világosan körvonalazza a romanizáció menetében mutatkozó területi különbségeket, és végleg eldönti a pannóniai romanizáció eredményességének vitatott kérdését: Pannónia a névadás, a polgárjogkiterjesztés, a sírköállítás szokása, a kultuszok stb. tükrében egészében véve gyengén romanizált tartománynak mutatkozik. Az egyes uralkodók Pannóniával kapcsolatos politikájának áttekintése, amelyet a történeti összefoglalásban kapunk meg, minden császárkori történelemmel foglalkozó kutató számára rendkívül érdekes lehet.

Befejezésül néhány részletkérdést szeretnénk fölvetni, amelyek megoldását részben másképpen látjuk, mint a szerző. Mócsy A. szerint a *Sisciani* semmiesetre sem fogható fel önálló bennszülött törzsközlősségnek, hanem Sisciának, közelebből az illir colapiánusokhoz tartozó őslakói. Ezt a megállapítást annyiban módosítanánk, hogy Siscia őslakosságát nem szűkíthetjük le csak a környékbeli illir törzs tagjaira. Jelentős szerepet játszottak itt a kelták is, közelebből a várostól nyugatra élő varciánusok és latobikusok leszármazottjai. A sisciai bennszülöttek jelentős részének római kori névadása ugyanis E Száva-völgyi kelták névadásával mutat össze-

függéseket.² Amellett a városban elterjedt kelta háttérű kultuszok, mint Silvanus Magla és főleg a kimondottan latobikus eredetű Mars Marmogius tisztelete is arról tanúskodnak, hogy a sisciai őslakosság részben a szomszédos kelta törzsek tagjaiból került ki. A *Varciáni* szállásterületét a szerző a korábbi véleményekkel szemben indokoltan helyezi a latobikusok és colapiánusok közé, ezért lehozhatjuk egészen Sisciaig. Az illír *Iasi* szállásterületét még a császárkorban is kiterjeszthetjük nyugat felé Aquae Iasae-ig: a Serretes-Serapilli törzseihez tartozó keltákat említő feliratok elterjedési területe kelet felé nem éri el ezt a települést. Az a körülmény, hogy a fürdőhely a 2. századtól Poetovio territoriumához tartozott, nem jelent többet, mint hogy a közeli colonia alapításakor a Iasi területének egy részét kihasították ennek számára. Az *Eravisci* illír vagy kelta voltának eldöntését közvetlenül a könyv megjelenése előtt napvilágot látott tanulmányában megnyugtatóan tisztázta Fitz J., aki a régészeti forrásanyagból kimutatta, hogy az eraviskuszok a közismert Tacitus helyekre támaszkodó általános felfogással szemben kelta törzs, és a Lajta-vidékről került Északkelet-Pannóniába.³ Ez az eredmény egyébként igen jól kapcsolatba hozható Mócsy A. megfigyeléseivel, hogy az eraviskuszok névadása szinte teljesen kelta jellegű (az illír töredékeket ő is inkább az azalusokkal hozza összefüggésbe), és igen szoros rokonságot mutat a Lajta-vidéki őslakosságával. Aquincum korai topográfiájával kapcsolatban Mócsy A. helyesen mutat rá, hogy a budai Víziváros területén az 1. század végén katonai táborral kell számolnunk. E tábor történetére vonatkozólag azonban a szerző soraiból azt a megállapítást olvassuk ki, hogy időben az óbudai auxiliáris tábor megszüntetése és az óbudai légióstábor alapítása közé volna tehető. Az óbudai légióstábor szerintünk közvetlenül az auxiliáris tábor megszüntetése után épült (89-től), a vízivárosi tábor pedig ezzel párhuzamosan használták Domitianus szarmata háborúi idején.⁴

Mócsy A. munkája Pannónia, és ezen keresztül az egész római birodalom történetéről alkotott ismereteinket igen nagy mértékben gazdagítja. Tárgyi és módszerbeli eredményei révén bizonytalanság nagy hatást fog gyakorolni a további kutatásra.

Alföldy Géza

Entz G., A gyulafehérvári székesegyház. Budapest, 1958. Akadémiai Kiadó. 250 lap, 195 kép.

Régi építészetünk története újabban örvendetesen nekilendülő feldolgozásának útján Entz Géza könyvével immár a harmadik jelentős mérföldkőhöz érkezünk el. A korai gótika kiemelkedő magyar alkotása, a budavári főtemplom középkori építéstörténetének Csemegi József, a magyar reneszánsz legszebb és legépebben ránkmaradt emlékének, az esztergomi Bakócz-kápolnának pedig Balogh Jolán szentelt nemrég monográfiát. Most Entz Géza munkálkodása révén a románkori egyik legfontosabb egyházi épületének története került a korszerű tudomány nyújtotta eszközök felhasználásával monografikus feldolgozásra. Entz munkája a könyvhöz függelékként csatolt adattári rész bősége tekintetében Balogh művéhez áll közelebb, valamint abban a tekintetben is, hogy a témával választott műemlék egész története érdeklődési körébe tartozik.

² Nr. 57/1: *Ti. Cl. Pontius*. Pontius még a varciánusoknál fordul elő: Nr. 48/1 (vö. 184. o.). Nr. 57/5: *Ael. Lucius*. A cognomen elsősorban ugyan az illireknél gyakori (179. o.), de előfordul a latobikusok névadásában is (Nr. 37/1: *Lucius Boniati f.*). Nr. 57/6: *Aelia Matrona*. A cognomen a szerző szerint (181. o.) kelta személynévből származhatik. CIL III. 10840 = *Hoffiler, V.—Saria, B.*, Antike Inschriften aus Jugoslawien, I. Noricum und Pannonia superior (Zagreb, 1938) Nr. 535: *M. Ulp. Ni[g]rin(us)*. (A felirat betűtípusai alap-

Témaválasztásának szükségszerűségével kapcsolatban a szerző a bevezetésben következőképpen érvel: „A gyulafehérvári székesegyház egészében és részleteiben egyaránt megőrizte románkori formáját és szerkezetét, s egyes, még túlnyomóan középkori... változásoktól eltekintve, egyedül ad méltó képet püspöki székesegyházaink hajdani külső és belső megjelenéséről.” (6. l.) A műemlék művészettörténeti fontossága tehát feltétlenül indokolta a monografikus feldolgozást, annál is inkább, mivel hosszabb-rövidebb említésektől eltekintve rangjához méltó modern feldolgozást mindeddig nem kapott. E szempont mellett Entz, igen helyesen, azt is hangsúlyozza, hogy a templom történetének ismertetése egyben a műemlékvédelem helyes módszerét konkrét példán szemlélteti, mivel az épületnek a század elején megkezdett és az első világháború miatt sajnálatosan félbemaradt helyreállítását „az a Möller István vezette, akinek elvi és gyakorlati szempontjai lényegükben a mai műemléki helyreállítás követelményeivel egyeznek, azok közvetlen előzményeinek tekinthetők”. (7. l.)

A könyv szövegrészeit I. és II. fejezete a székesegyház épületének, berendezésének és felszerelésének beható helyszíni tanulmányozáson alapuló, precíz leírását tartalmazza. Szabatos és példás meghatározásai az autopsziát ugyan nem pótolhatják, de közelebb hozzák az épületet a személyes élményekkel nem rendelkező olvasóhoz. A szerző figyelmét a legapróbb részletek sem kerülik el, az építéstörténet egymás után következő fázisait éppen a részletek pontos megfigyelése alapján sikerül rekonstruálnia. A berendezés és felszerelés leírása is sok, eddigi figyelemre nem méltottat adattal ismert meg bennünket, főleg a XVIII–XIX. századi iparművészet területéről.

A III. és IV. fejezet a templom XI–XIII., illetve XIV–XX. századi építéstörténetével és történetével foglalkozik. A szerző alapos kutatásainak legfontosabb eredményeit éppen ezekben a fejezetekben találhatjuk meg. A római Apulum katonai táborának helyén épült székesegyházon még a Möller-féle restauráláskor is kerültek elő római eredetű faragványok. A folyamatos-ságot a IX–X. századból származó szláv leletek bizonyítják. A XI. század második felében elkészült első székesegyház, amelynek maradványai a restauráláskor a padló alatt kerültek elő, a kalocsai első templommal áll szoros kapcsolatban. Faragványos díszítései közül a déli kapu belső oldalán másodlagosan elhelyezett Maiestas Domini-dombormű a somogyvári timpanonnal rokon, egy emberfejes román oszlopfeő formáiból pedig helyi római emlékek későbbi felhasználására következethetünk. A régebbi helyén ma is álló, második székesegyház építése a XII. század végén indult meg, s közel száz évig tartott. Alaprajza francia, illetve elzászi példákra utal. A szentélyrész eredeti megoldása és a kereszthajó, tehát a keleti rész korábbi, a hívek befogadására szolgáló hajók, azaz a nyugati rész már a XIII. században keletkezett és a magyarországi szerzetesi, illetve nemzeti templomokkal mutat rokonságot. Bizonyos eltérésekkel ez az időbeli kettősség a plasztikai anyagban is kimutatható. A tatárjárás utáni helyreállítás három szakaszban következett be, úgy hogy a templom az 1277-i szász támadás idején lényegében készen állott. Később hozzáépítések, kisebb átalakítások történtek csak, amelyek a székesegyház történetét Magyarország és Erdély történetével, ezen belül pedig Széchy András, Hunyadi János, Lászlav János és Várdaj Ferenc nevével hozzák

ján a markomann háborúk elé keltezhető.) Nigrinus a latobikusok névadásában is előfordul (Nr. 31/1, kelta család). CIL III. 15179 és 10845 = *Hoffiler, V.—Saria, B.*, i. m. Nr. 539: *Ael. Valerius et Ael. Secundinus mag(istri)*. (A felirat valószínűleg szintén 2. századi.) Secundinus Secundusból jön, amely a latobikusoknál elterjedt (Nr. 31/1, 32/1).

³ Acta Ant. Hung. 6 (1958) 395—.

⁴ Acta Arch. Hung. 11 (1959) 135—.

kapcsolatba. Bocskay 1605-ben átadja a templomot a reformátusoknak, Bethlen Gábor idején pedig renoválják. A XVIII–XIX. századi kisebb építkezések leírását a Möller-féle restaurálás ismertetése fejezi be. A templom viszontagságos történetéhez szervesen kapcsolódik a környező vidék építészeti gyakorlat hatásának bemutatása, amely főleg a XIII. században volt élénk, de a templom a reneszánsz stílus elterjesztésében is fontos szerepet játszott.

Entz Géza módszerének sokoldalúságára jellemző, hogy figyelme az épület történetének rekonstruálásánál minden felhasználható szempontra kiterjed. Kiindulópontja természetesen a műemlék részleteinek stíluskritikai vizsgálata. Ennek a vizsgálatnak eredményeit legbővebben az írott források adatai tudják kiegészíteni. A stíluslemző módszer eredményességét jól mutatja például a jáki műhely gyulafehérvári közreműködésének feltételezése. A műhely 1242-ben egyszerre eltűnik Jákról, és ausztriai működéséről csak 1252-től kezdve vannak adataink. A faragványokról leolvasható stílusjegyek alapján a szerző szerint ebben az időben kellett Gyulafehérvárt dolgozni. Az írott források kiaknázásának szempontjából mintaszerűen jár el két fontos, a XIII. század végéről fennmaradt szerződéssel kapcsolatban, amelyeket a püspök egy francia kőfaragóval, illetve négy szász ácsmesterrel kötött. A szerződések szövegéből felhasználhatjuk az épület középkori leírását is, de talán még fontosabbak azok a következtetések, amelyek nemcsak ezzel az egy építkezéssel kapcsolatosak, hanem általánosan érvényesíthetők az építőmunka megszervezésére, menetére, díjazására, szakmunkások és segéd-munkások, valamint a megrendelő és a helyi vagy idegen kivitelező viszonyára vonatkozólag. A történeti rekonstrukció fontos forrásai a kőfaragójegyek is, amelyek önmagukban ugyan nem jelentenek abszolút bizonyító anyagot, de kitűnően felhasználhatók a máshonnan nyert következtetések alátámasztására. Gyulafehérvárt a kőfaragójegyek az építés menetére, a hazai és külföldi kapcsolatokra vonatkozó, egyéb forrásokra alapozott megállapításokat erősítik meg. Entz rámutat a bekarcolások korhatározó szerepére is, amelyeknek fontos szerepe éppen ő hívta fel a figyelmet egy korábbi tanulmányában. Egy 1576-ra datált, bekarcolt rajz alapján még a templom korabeli külsejére is tud következtetni. A különféle természetű forrásokat állandóan egyidejűleg figyelemmel kísérve az építéstörténetet sohasem elvonatkoztatva vizsgálja, hanem mindig a magyar történelem, a magyar és egyetemes művészettörténet egészének szempontjából tekinti. Érdekesek azok a fejtegetések is, amelyekben az építéstörténetre vonatkozó következtetéseket a püspökök személyes kapcsolataival támasztja alá. Ezek részben közvetlenül Franciaország felé irányulnak, részben a francia hatást a XIII. század végén közvetítő királyi udvar felé mutatnak.

A berendezés és felszerelés történetével foglalkozó V. fejezetből érdekesek az ismeretlen szövegek fellelkesítésére vonatkozó feltevései és azok az eredmények, amelyek a legújabbban Visegrádon előkerült márványkút címerével mutató egyezések alapján, úgy látszik, véglegesen tisztázták a Hunyadi-síremlékek sokat vitatott kérdését. A könyv szövegét függetlenül a székesegyház adatainak, a rávonatkozó forrásoknak és az irodalomnak felsorolása egészíti ki. Az első részben megtalálhatjuk többek között az összes feliratokat és bekarcolásokat. Fontos a további kutatás számára, hogy az elpusztult síremlékek valamilyen módon megőrződött adatait is közli. Az írott források 251 tételt tartalmazó felsorolása a székesegyházra vonatkozó legapróbb említéseket is felsorakoztatja. A kép és rajzanyag a székesegyház mai és restaurálás előtti állapotát állítja elő.

Entz Géza művét a magyar művészettörténet feltétlen eredményeként kell elkönyvelnünk. Körültekintő és mintaszerű módszere követésre buzdít, időtálló eredményei értékes gazdagodást jelentenek a kutatás számára, feltevései termékeny vita kiindulásává lehetnek. Sajnos, a szűke szabott terjedelem nem engedi meg, hogy a megírás módszerének és a könyv szerkezetének vitatkozására szinte kínálkozó, érdekes kérdéseivel foglalkoz-

zunk. Elvi és gyakorlati szempontból mások már érintették ezt a kérdést. Opponensi véleményében Balogh Jolán rámutatott, hogy a leírások inkább műszaki, mint esztétikai jellegűek s inkább topográfia-kötetbe kíváncsnak. A szerkezet gyakorlati hátrányaira Csemegi József hívta fel a figyelmet a Művészettörténeti Értesítőben megjelent bírálatában. Most mindössze annyit kell megjegyeznünk a kérdéssel kapcsolatban, hogy a leltárszerűen leíró topográfia és a végleges értékelés követelményét kielégíteni hivatott monográfia eltérő műfajok, az egyik módszere, szempontjai nem vihetők át minden további nélkül a másokra. A műfaji törvények tisztázatlansága, szerintünk, a magyar művészettudomány történeti adottságaiból fakadó egyik jellegzetes sajátossága, amelynek okaival, kiküszöbölésének módjaival érdemes lenne egyszer foglalkozni. A szerkezet kérdéséről függetlenül azonban a képekre utaló számoknak a szövegből való elmaradása feltétlenül hiány.

Végül még néhány szerény megjegyzés, amelyek azonban a mű értékét semmivel sem kevesbítik. A székesegyház kiemelkedő művészettörténeti jelentősége indokolta tette volna, hogy a sajnálatosan kisszámú ábrázolások az írott források jegyzéke mellett összegyűjtve külön is szerepeljenek. Erre a megoldásra a Bakóczy-kápolna monográfiájában már volt példa. A veduták szisztematikus összegyűjtése és felsorolása bizonyára kiküszöbölt volna néhány kisebb elírást. Így az I. sz. képen F. Hablitschek *acélmetszetét* láthatjuk, amely L. Rohbock rajza alapján készült. (8. 13. l.) A Weiss rajzaiként közölt képek közül a látkép valójában Haas J. Ignácól való 1725-ből, az alaprajz pedig Lutschtól 1736-ból, Johann Conrad Weiss mérnökkari alezredes csak összegyűjtötte őket. (125. 160. l. 140. jegyzet) A 2–3. képeken „1850-es évek” megjegyzéssel közölt litográfiákról a könyvből nem derül ki, hogy Friedrich Müller a bibliográfiában idézett műve illusztrációiként jelentek meg, és Rössler mérnök 1856-i felvételeit sokszorosították.

Rózsa György

H. Breuil—R. Lantier, *Les Hommes de la Pierre ancienne* (Paléolithique et Mésolithique) Paris, 1959. Payot, 2. kiadás. 360 lap, 16 tábla.

Henri Breuil utolsó élő és munkálkodó tagja annak a nagy francia őskőkorszak kutató gárdának, amely megalapozta a szaktudományunkat, megalkotta annak rendszerét, tagolását. Neve elválaszthatatlanul összeforrt a paleolitikum kutatással. *Raymond Lantier* a francia paleolitikum kutatás kimagasló alakja, méltó munkatársa *Breuil*nek. Átfogó munkájuk: „*Les Hommes de la Pierre ancienne*”, amelyet *H. Obermaier* emlékének szenteltek, *Breuil*nek a lisszaboni egyetemen 1942-ben tartott előadásainak felhasználásával készült, három fejezetének adatait *Lantier* egészítette ki. Első kiadás 1951-ben jelent meg. A mostani, második kiadás az előzőhöz képest az őskőkorszak kutatás legújabb eredményeinek ismertetésével, továbbá az új rádiókarbon- és pollenvizsgálati-eredmények felhasználásával gazdagodott. A könyv tanfolyamszerűen veszi sorra az őskör minden fontosabb kérdéscsoportját. Valóban nélkülözhetetlen segédkönyve a korszakal foglalkozó szakembernek, de az egyetemi hallgatóknak is.

Bevezetésként történeti visszapiantást ad a 18. sz. végének és a 19. sz. elejének azon kutatásairól, amelyek során kezdték elismerni az emberi társadalom legősibb, durva kőeszközöket használó korszakának létezését. Megemlékezik a Boucher de Perthes nevéhez kapcsolódó nagy fordulatról és Lartet, Mortillet első rendszerező munkáiról.

A következőkben a jégkorszak alapjelenségeivel és az abszolút kronológiai rendszerekkel ismerteti meg az olvasót. Ebben a fejezetben világlik ki, miben rejlik *Breuil* életműve példátlan sikerének és eredményességének titka: abban ti., hogy a régészeti módszereket és problematikát első pillanattól kezdve egységesen olvasz-

totta a földtani—természettudományi szemlélettel és módszerekkel.

Ezután a legősbibb, pusztuló voltak miatt csak a leg-ritkább véletlenként fennmaradó eszköz-nyersanyagokat: a fát, szarut, kagylót, csontokat írja le. Ismerteti azokat a ritka leleteket, amelyeket Skhul-ban, Lehringen-ben és Torralba-ban találtak. Bőven foglalkozik a Sinanthropus Csu-ku-Tien-i csonteszközeivel, majd a kőeszköz-készítés kérdéseire tér át. Sorra veszi azokat a természeti erőket, amelyek ál-eszközöket eredményezhettek, és összeveti őket az emberkéz-készítette kovatárgyak jellegzetességeivel. Részletezi a kőeszköz-készítésnél használt különféle technikai módszereket és a retusálás külön-böző fajtáit.

A hatodik fejezetben az őskőkori telep létének alapfel-tételeit képező környezeti adottságokat tárgyalja rész-letesen. Ezek: a víz, a vad, a hal, a lakóhelyekül szolgáló területek, barlangok. A lakóhellyel kapcsolatban kitér a világításra, a bejárat kiépítésére és a lakóterület eset-leges helyiségekre-tagolására. Figyelmeztet arra, hogy a paleolit ember élethelehetőségei mily szorosan kapcsolódtak össze a földrajzi és éghajlati milióval. Ezeknek követ-kezménye volt pl. az őskőkori települések évi ritmusa: a nyári szétszóródás és téli koncentráció, amely viszont a társadalmi képre gyakorolt erős hatást. Számítalan adat-tal alátámasztva ismerteti az őskőkori csere, az ékszerek, festékek, ruhák és testdíszítés kérdéseit. Végül az őskő-kori ember élettartamáról ad képet a könyvnek ez a talán legérdekesebb fejezete. Megállapítja, hogy a negyve-nedik életévét a neandervölgyieknek csupán 5%-a, a felsőpaleolit emberek 11 %-a és az átmeneti kőkör emberének kb. 15%-a érte el. Az alacsony élettartam oka: a vadászattól és gyűjtögetéstől való kizárólagos függés és az életmód általános bizonytalansága.

A hetedik fejezet az alsópaleolit eszközök előállításí módját és feltehető használati körüket tárgyalja.

A következő három fejezetben a lelőhelyek réteg-tani viszonyairól, az állatvilág alakulásáról, a rétegzavaró tényezőkről, az általános negyedkor-földtani jelen-ségekről és ezeknek régészeti kapcsolatairól tájékoztat, majd leírja a fontosabb alsópaleolit barlangi leleteket: Csu-ku-Tien-t, Makapan-t, La Micoque-ot és több mást.

A 11. fejezet az első emberek fizikai felépítésével foglalkozik. Általános áttekintést ad az *Australopithecus*tól a *Homo sapiens fossilis*ig. Sajnos, a leletfelsorolás-ból kimaradt mind a subalyuki neandervölgyi ember-maradvány, mind a Balla barlangi koponya ismertetése.

A továbbiakban a felsőpaleolitikumot — francia terminológiával: a leptolitikumot — tárgyalja; az esz-közök nyersanyaga és előállításí módja, a sztratigráfia kérdései érdeklik az egyes kultúrákon belül. Elsősorban a franciaországi leletekre van tekintettel, de kitér Közép-európa és az Európán kívüli földrészek leleteire is. Ismerteti a legutóbbi évek magyarországi leleit és az azok alapján kialakított megállapításokat is, különösen a szeleta kultúra kérdéseivel foglalkozik. Figyelemre-méltó, hogy a magyar szeletaival összeveti a franciaor-szági fejlett micocuit (184. l.). Külön fejezet-részben foglalkozik a felsőpaleolit iparok eredetével és különböző megnyilvánulásaival. Reánk nézve jelentős, hogy a „présolutréi” kifejezés és elmélet ellen a „szeletai” kifejezés és teoria mellett foglal állást.

A 13. fejezetet az őskőkör művészetének szenteli. Adatainak tömegéből, biztos és avatott kezeléséből is kitűnik, hogy ez a témakör képezte Breuil gazdag munkás-ságának súlypontját. Bőven foglalkozik a szovjet, morva és osztrák leletekkel. Magyarországról — tévesen — festett mezolit kavicsot említ (221. l.).

Külön fejezetben ismerteti a díszített barlangokat. Valamennyi francia, spanyol és egyéb országbeli festett barlangról pontos, számszerű adatokat kapunk. Részle-tesen boncolja a keletspanyol sziklafestmények stili-zálódásának kérdéseit.

A 15. és 16. fejezet foglalkozik az átmeneti kőkorrall. Részletesen ismerteti Európa kis-eszközös mezolit kultú-ráit, majd — J. G. D. Clark alapján — a skandináv mezolitikumot.

A következőkben a temetkezési rítusokról van szó.

Az őskőkorkutatásnak ez az egyik legérdekesebb kérdéscsoportja a könyvben súlyának megfelelően van képviselve. Sorra veszi az izolált alsó- és felsőpaleolit koponya-leleteket: a koponyatemetkezés bizonyítékait, a rituális emberevés eseteit; az állatkoponya és csontváz temeté-seket (barlangimedve, mammut és taráncszarvas), majd emberfajták szerint ismerteti a temetkezési ritu-sokat, különösen nagy figyelmet szentelve a mezoliti-kumnak. Eközben megemlíti a bükki Balla barlangot is, de tévesen csontvázról ír. A sírmellékletek, „sírató rajz”-ok tárgyalásával tér át a következő fejezetre, az őskőkori vallás kérdéscsoportjára. Bizonyító anyagában az amulettektől kezdve felsorolja a legkülönbözőbb paleolit kultikus szimbólumokat, a művészi ábrázolásokat, a vadászmágia, a kultikus pantomimek meglétének bizo-nyítékait, őskőkori zúgattyúk és csurungák jelentő-ségét. Bőséges példatárát néprajzi párhuzamokkal tá-masztja alá. „Istenek és boszorkányok” c. alfejezetében a medvekultusszal, maszkos ceremóniákkal és varázsló ábrázolásokkal foglalkozik, és ezeket összefüggésbe hozza a totemizmussal, titkos társaságok és titkos ceremóniák őskőkori gyökereivel.

A könyv ezzel a fejezettel zárul, és valóban feloleli az őskőkorkutatás valamennyi problémáját. Érdekesen tükröződik azonban benne is a régi és biztosnak vélt kronológiai fogalmak, sztratigráfiai kategóriák bomlási folyamata, amely a C¹⁴-időrend bevezetése óta nem kis zűrzavart eredményezett az őskőkör tanulmányaiban. Az alsópaleolitikumot pl. a csillagászati kronológia szerint tárgyalja. Így a Spy-i moustiéri $\pm 100,000$ évre teszi (307. l.). Ugyanakkor azonban a felsőpaleolitikum tárgyalásánál áttér a lényegesen rövidebb rádiókarbon-időrendre; ennek az emeletnek teljes tartamát $\pm 40,000$ esztendőre becsüli (308. l.). Így valóban ijesztően nagy: 60,000 éves hiátus nyílik az alsópaleolitikum vége és a felsőpaleolitikum kezdete között.

A nagy angol geológusok: Prestwich, Falconer, Lyell és mások 1859-ben ismerték el a francia Boucher de Perthesnek, a Somme-teraszok kőszakócái első gyűjtő-jének megfigyeléseit. Ezzel a tettel indult útjára az őskő-kör-tudomány. Breuil és Lantier könyvének új, bővített kiadása 1959-ben jelent meg, szaktudományunk — figyelemre nem méltatott — századik évfordulóján. Ha a könyv nem is hívja fel erre a dátumra a figyelmet, mégis méltóan képviseli a centenáriomot. Egyetlen, jól szer-kesztett munka keretén belül számol be arról a fejlődésről, amelyet a paleolitikummal foglalkozó tudományágak 100 esztendő alatt befutottak.

Vértes László

R. Feustel, Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von Schwarza (Südthüringen). Társ szerzők: H. Jakob, Th. E. Haevernick, H. J. Hundt, H. Otto, K. Schladow. Weimar, 1958. Hermann Böhlaus Nachfolger. Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens. I. kötet. 104 lap, 57 tábla.

A mű példaképpül szolgálhat a különböző szakemberek együttműködésére. A jelenlegi politikai határokat áttörve kelet- és nyugatnémet régészek fogtak össze a tudomány érdekében, és összesítették speciális szakterületükön elért eredményeiket. Így a legmodernebb követelmények-nek megfelelő, reális képet kapunk a könyvben tárgyalt kor technikai tudásáról és gazdasági alapfeltételeiről, bár a vizsgálatok csak viszonylag kis földrajzi területre vonatkoznak.

A déltübingiai bronzkori halomsíros kultúra leletei-nek összefoglaló feldolgozásához az utóbbi években Schwarza-ban (Kr. Suhl) végzett ásátások során tett megfigyelések és az ott előkerült leletanyag adták az ösztönzést. A sírokból nem csak szép ékszerek kerültek felszínre, hanem értékes textil- és bőrmaradványok is. Feustel ezeken kívül a déltübingiai bronzkori halomsíros leleteket is messzemenően figyelembe veszi.

Szerzők az alábbi fejezetekben számolnak be kuta-tásaik eredményeiről: sírépítmények és temetkezési

szokások, leletanyag (fegyverek és eszközök, ékszerek), favizsgálat és pollenanalízis, textiliák és bőr, fémleletek spektroanalitikai vizsgálata, összefoglalás (viselet, társadalmi-gazdasági szerkezet, a déltübingiai halomsíros kultúra kronológiai és kulturális helyzete), ásatási jelentések és leletfelsorolás, irodalom és helységregiszter.

Különösen értékes az ismert szakembernek, Helmut Ottónak, a déltübingiai halomsíros kultúra egyes fémleleteire vonatkozó spektrográfiai vizsgálata és az ezekből levonható következtetések összefoglalása. A nem túlságosan sok tárgy vizsgálata alapján foglalja össze az eredményeket, s ezek azt mutatják, hogy a tárgyak java része már a klasszikus bronzötvözetből készült, azaz ösztetelükben több, mint 10% az ón. Az „alapfém” nyomokban vagy tizedszázalékokban ezüstöt, antimont, arzént és nikkelt is tartalmaz. A fémek összetételük alapján az Alpkból származhatnak, az ón azonban a Középnémet Ércegségből. A déltübingiai fémművesek általában már kész bronzötvözeteket használtak fel, különben nem lehetnének az ötvözetek annyira egységesek. Nálunk is ajánlatos lenne pl. a B III. vagy IV. periódus bronzleleteiben nem kis számban található öntőlepenyákat megvizsgálni, és egy vizsgálati sorozat alapján nyilván kideríthető lenne, hogy honnan származott az „alapfém”. Egyes vizsgálati eredmények, de a bronzkori telepeken szép számmal található öntőminták is azt látszanak bizonyítani, hogy a fémművesek helyben gyártották készítményeiket, és lényegében csak az alapfémeket szereztek be a bányavidékekről. Ez persze nem zárja ki nagyobb kapacitású műhelyek működését a bányavidékeken.

Feustel a sírokban talált textilmaradványok és ékszerek elhelyezése alapján a viseletet igyekszik rekonstruálni. Köpenyszerű gallért viseltek a férfiak, amit a kulcsos magasságában egy tű tartott össze. Gyakori a férfisírokban a balta és a tör, amelyeket inkább használati eszközöknek tekint a szerző és csak a hosszútörök és kardok nevezhetők fegyvernek. Ezeket övben vagy övön lögva hordták. A férfisírokban néha karspirálisok is találhatóak. A női viselet a sok textilmaradvány és az ékszerek alapján sokkal jobban rekonstruálható. A szoknya bokáig ért. A felsőtestet blúz borította, amelyet a vállakon egy-egy tűvel tűztek össze. Erre tettek még a hűvösebb időben egy bő gallért, amely egyes esetekben a fejről omlott le és fátolszerű volt. Egy sírban prém-gallért is meg tudtak figyelni.

A leletek társadalmi-gazdasági kiértékelése most még bizonyos nehézségekbe ütközik, mert telepet alig ismernek, így az eszközleletek is rendkívül ritkák, és azonfelül ezideig még egyetlen teljes halomsíros temetőt sem tártak fel. Néhány Th. E. Haevernick által összegezett megfigyelés mégis rendelkezésre áll. Az ő adatai is azonban csak a még látható halomsírokra vonatkoznak. Így teljesen eldöntetlen kérdés, hogy kit milyen nagyságú halom illetett meg, és hogy valóban mindenkit halom alatt temettek-e el? Néhány magyarországi megfigyelés arra enged következtetni, hogy egyes halmokban több embert is eltemettek (család? pl. Farkasgyepű, Jánosháza). Ezek az adataink azonban a halomsíros kultúra legkésőbbi fázisára vonatkoznak. Vannak azonban olyan megfigyeléseink is, hogy a halmok mellett lapos sírok is léteztek, legalábbis ma már nyoma sincs még olyan kicsi halomnak sem a sír fölött.

Feustel úgy véli, hogy az uralkodó patriarchális társadalmi rendszer nem volt szigorú, sőt a nők meglehetősen megkülönböztetett volt a helyzete, különben aligha adtak volna a női sírokba olyan gazdag és sok mellékletet. Idézi Childe megállapításait is, amelyek szerint nagy valószínűséggel feltételezhető a monogámia, ami az előbbi megállapítással összhangban van. A munkamegosztás is nagyjából egyenlő lehetett, mert pl. sarló nem csak férfi, hanem női sírokban is található. A rendelkezésre álló adatok azt bizonyítják, hogy a lakosság fő foglalkozása a földművelés volt, nem mint egyes régebbi szerzők feltételezték, az állattenyésztés.

Sajnos nem kielégítő a déltübingiai halomsíros kultúra kronológiai és művelődési helyzetéről írt fejezet, pedig összehasonlítás alap bőven kínálkoznék. Így pl.

csak röviden említi a borostyán szabályozó tagokkérdését, amelyeket egyes szerzők a mykenaiakkal hoznak összefüggésbe, és ezeknek meglehetősen nagy abszolút kronológiai jelentőséget is tulajdonítanak. Szerző idéz ugyan néhány adatot, de nem foglal állást a kérdésben. Kár, hogy egy másik témakörben sem mélyül el, ti. hogy meddig lehet Déltübingiában halomsíros kultúráról beszélni, és mikor kezdődik a voltaképpeni „Urnenfelderkultur”. Említ halomsíros leleteket a Reinecke szerinti D periódusból is, de ezek kapcsolatairól munkája alapján semmit sem tudunk meg. Nyitva maradt a déltübingiai halomsíros kultúra kezdetének kérdése is. Hiányoljuk azt is Feustel munkájában, hogy a társzserzők szép eredményeit nem aknázták ki régészeti szempontból. Az összegyűjtött anyag sokrétűsége és viszonylagos sokasága, különösen a Schwarza-ban feltárt sírok gazdagsága és az ezekben előforduló leletek többirányú kapcsolatai egy komplex irányú monografikus feldolgozást tettek volna lehetővé. Feustel a lehetőségeket kiaknázatlanul hagyta.

Kifogásaink fenntartása mellett értékesnek mondható a munka, mert a szerző nehezen hozzáférhető anyagot tetszetős formában bocsátott a további kutatások rendelkezésére.

Mozsolics Amália

W. Torbrügge. Die Bronzezeit in der Oberpfalz. Kallmünz, 1959. Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte, Heft 13., Michael Lassleben, 240 lap, 91 rajzos tábla, 17 szövegek közötti rajz és 1 színes térképmelléklet.

A délnémetországi halomsíros kultúráról szóló ismereteink mindaddig kevés összefoglaló munkára támaszkodhattak. Behrens alapvetése — eltekintve attól, hogy régen készült — lényegében a mainzi múzeum katalógusa, Naue a hazai halomsíros csoporttal csak távolról összefüggő Württembergről írt összefoglalást, Holste a még távolabbi Hessenről. Holste modern összefoglalása az egész halomsíros művelődésről, természeténél fogva is, aránylag kevés anyagközlésre támaszkodik. Így a hazai kutatás néhány cseh általános összefoglaló munkán kívül (Schránil, Stocký, Böhm) úgyszólván egyedül Willvonseder osztrák halomsíros monográfiájára támaszkodhatott. Elsősorban ezért rendkívül fontos Torbrügge könyve a „südböhmisch-oberpfälzische” halomsíros csoport pfálzi ágáról. Munkájához remélhetőleg rövidesen csatlakozni fog Jilková nyomdakész monográfiája a csoport délsehországi ágáról, s ennek segítségével az Ausztriától É-ra és a Duna mentén ÉNY-ra fekvő területek halomsíros leletanyaga maradéktalanul a kutatás támaszává válik.

T. könyve széleskörű bevezetéssel kezdődik. Először a kutatás általános helyzetét foglalja össze. Majd ismerteti Oberpfalz geológiai és földrajzi képét, gazdaságföldrajzi és klíma zónáit. Külön fejezetben foglalkozik a klímaváltozásokkal. A gazdaság-földrajzi adottságokból kiindulva már előre igyekszik megrajzolni a terület bronzkori lakosságának gazdasági lehetőségeit, pl. rekonstruált őskori térképre vetíti a sarlóleleteket stb. Eredménye alapján a lakosságnak földműveléssel kellett foglalkoznia az akkoriban lényegesen kevésbé erdős területen. Hogy a földrajzi helyzet ilyen a priori módon meghatározná a lakosság döntő termelési ágát egy ma nagyobb részben erdős dombvidéken, szkematikus elköpzelésnek kell tartanunk, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy az említett sarlóleletek tekintélyes része a mezőgazdasági területek szempontjából alig számbavehető helyeken elrejtett kincsekben került elő.

A következőkben T. a terület régészeti forrásait ismerteti: a halomsírokat, lapossírokat, telepeket, kincseket és szórványleleteket, mégpedig elterjedésüket a már felvázolt geográfiai képen belül elemezve. Ezután a helyi kutatást tárgyalja alighanem túlméretezett kerekkel, statisztikai görbékkel, táblázatokkal stb. tartatva.

Csak mindezután az 50 sűrűn írt oldalon előre-bocsátott bevezetés után tér rá a tulajdonképpeni régészeti anyag elemzésére.

Először a temetkezési formákat és rítust tárgyalja. A halmos temetők 2–20 tumulusból állanak, és általában dombok lejtős peremén helyezkednek el. Szerkezetüket a részletes leírásokon kívül szemléletes táblázaton, a jelentősebbeket pedig még külön rajzon is bemutatja. Csaknem valamennyinél megtaláljuk a kőpakolás, kőépítmény valamilyen típusát. A halottakat leggyakrabban kővekből rakott ládába, illetve kamrába temették. Számos, kőfallal gyűrűszerűen körülvevett halmot is találunk. Egy-egy halomban aránylag nincs sok sír, a gyakori magányos temetkezések mellett 2–4 személy a legáltalánosabb. Tehát nyilván családi sírhelyek voltak. A temetkezés nyújtott csontvázas, a tájolás, mint a kultúra egész területén, itt is változó, de többnyire D—É vagy Ny—K.

Urnasír mindössze egy ismeretes a holzheimi I. halomból, de T. szerint a jövőben jobb megfigyelések során több hamvasztásos temetkezés is várható. Az urnatemetkezések halom-, illetve laposíros temetők a Reinecke D. periódustól kezdve általánossá válnak.

A telepeken aránylag kevés kutatástörténet. A szabad-téri falvakon kívül a barlanglakások is gyakoriak. A nyílt települések földrajzi elhelyezkedése változatos. Nagybő részükben mégis folyóvölgyekben a víz mellett, vagy a folyó fölötti terrazon helyezkednek el, de nem hiányoznak a hegycsúcsokon elterülő védett telepek sem; ezek elsősorban a D. periódustól kezdve jellemzők.

A hatalmas leletanyagot, tekintve, hogy számos típus egyaránt előfordul férfi és női sírokban is, válfajok szerint csoportosítva elemzi. Nézetem szerint ma már korszerűbb lenne ugyan akár eredetük és fejlődésük szerint, akár időrendi fellépésük sorrendjében tárgyalni ezeket, de tekintve az óriási s sajnos jelentős részében nem is mindig hiteles anyagot (erről alább még lesz szó) az egyszerű tipológiai rendszerezés ebben az esetben indokolható. T. tipológiai szétválasztása rendkívül finom, részletes és módszeres, e téren egyik legalaposabb munka. A helyi elterjedésen kívül az eredetkérdésre és a távolabbi területek párhuzamaira is tekintettel van. Csak két példával kívánom illusztrálni beosztása finomságát: a középeurópai típusú balták 6 főtipusában (lapos, peremes, sarkított stb.) 19 altípust különböztet meg névszerint is, vagy a tűk közt 68 típust és változatot tárgyal stb. Nem mindig értjük azonban, hogy egyes tárgyak rendeltetését milyen alapon határozza meg, így pl. a mi lemezes spirálkardkeresainkkal egyező paarstadli példányokat miért nevezi láb-gyűrűeknek. — Az eszközök, fegyverek és ékszerek után a kerámika formákat tárgyalja, ez esetben helyesen a korai, középső és késői bronzkori típusokat egymás utáni sorrendben. Az egyes korszakok díszítő elemeiről szemléletes táblázatot ad.

T. a Reinecke-féle időrenddel dolgozik. Az A periódust nem tudja kétfelé tagolni, valóban ez Dél-Németországban jelenleg még alig lehetséges. Mint a német kutatók többsége, T. sem fogadja el Willvonsedernek a B. periódust kétfelé osztó rendszerét. Ezzel szemben a C. periódust tagolja C/1 és C/2 fázisokra. Nem akarok itt e végeredményben lényegtelen terminológiai kérdésekben vitázni, mindössze annyit jegyzek meg — ami egyébként T. időrendi táblázatából is világosan kitűnik —, hogy a B és C/1 függenek fejlődésre szorosan össze, ezért nézetem szerint Willvonseder beosztása történetibb, illetve Holste felosztása modernebb —, aki a Reinecke-féle kronológiai rendszerrel szakítva — a halomsíros művelődést egy hosszabb idősebb s egy rövidebb fiatalabb időszakra tagolja. A D. periódus anyagában Oberpfalzban gyökerező változást tapasztalhatunk, az új rítus mellett oly sok, az előzményekből le nem vezethető típus lép fel (természetesen számos továbbfejlődő forma mellett), hogy a hagyományos ragaszkodás Reinecke négyes felosztásához ma már itt is túlhaladottnak tűnik. Logikus tehát Holste rendszere, amely ezt az időszakot már az „Urnenfelder” művelődéshez sorolja.

Ami mármint az időrend részleteit illeti (amelyet rajzos táblázat szemléltet), T. valóban szigorúan ragaszkodik Reinecke eredeti tipológiai beosztásához. A hatalmas anyagban azonban sok az önmagában időrendileg alig értékelhető szórványlelet és a régi ásatások több korszakból származó (utátemetkezésekkel kevert) gyűj-

telékes sírlelete. Ilyen szakszerűtlen régi ásatások bizonytalan hitelességű együttesei, pl. a dasswangi (137), burglengfelder forsti (47), taxöldener forsti (113), parsbergi (245) leletek. Ezeket s más hosszabb korokból származó leleteket a szerző sajnos néha egyik vagy másik kiragadott tárgy alapján a tényleges idejénél korábbra vagy későbbre keltezi. Ebből adódik az időrendi táblázatban elfogadhatatlan tételek egy része.

Másrészt ugyancsak sajnálatos, hogy a ténylegesen jó síregyüttesek datáló tanulságai sokszor háttérbe szorulnak az elavult tipológiai időrend merev keretei mögött. Ilyenkor együtt előkerült tárgyakat összefüggésükből kiragadva meglepően távol keltez egymástól. Egyes hosszú életű típusok (pl. a peremes vésők vagy korongcsüngők) életét a rendszer kedvéért sokszor megrövidíti, noha, mint mondtam, folyamatos fejlődésüket síregyüttesek igazolják.

Ami az A. periódusba tartozó Straubingi kultúra leleteit illeti, beosztásával lényegében egyet értek. A korszak végét jellegzetes laposbaltákból, nyakpercekből és spiráltutuliból álló kincsek is jól elhatárolják a halomsíros bronzkortól (Hochweg, Hagelstadt, Sengkofen). Nem helyes azonban a Ronsoldenben (233) előkerült tekercselt szárú tűket erre a korszakra datálni. Ezek mind Oberpfalzban a szőbanfurgó halomsírokban, mind nálunk (Tolnatamási, Kiskundorozsma, Szarvas) B. korú lelet-együttesekben jelentkeznek.

A hazai későbronzkor 1—2-re (Reinecke B/2-C) nagyon jellemző lemezkartekereksek Willvonseder téves tipológiai keltezése és az ún. „Locham horizont” értelmében a B (vagyis B/1) szintben kapnak helyet. Ezzel szemben a nálunk kincsekben következtesen ezekkel együtt előforduló sarlótípusok már helyesen a C/2 (C) periódusba kerültek (vö. pl. a labensrichti 10/3 halom leleteivel (83 B.) amely sír sarlója T. szerint a C/2-be tartozik, viszont a vele együtt talált kartekercstörödek és véső a tipológiai rend kedvéért a B(B/1)-be került.

A bronz korong csüngőket — amelyek a teljes B—C korszakban át fejlődnek — szintén az említett elméletek alapján helyezi a B (B/1) periódusra, noha kísérőleleteik alapján (pl. Schwaighauser Forst (264) világosan a C (C/2)-re keltezhető, míg Paarstadlban (228) a vele előkerült lemezkartekeres tanúsága szerint ugyanide kell keltezni. Viszont a B—C/1 (B/1—B/2) periódusba tartozik a mantlachi (194), kleinreigeri (1.A) és hohengauai példány (20).

A csupán B (B/1) időszakra meghatározott kettőspirálisban végződő lábpercek élete is nagyon sokáig követhető meg.

Hazai leletgyüttesek alapján kételkednem kell abban a több német kutató által hangoztatott véleményben is, hogy a sokszögű markolatú kardok, szárnyasvésők és nyeles vágókések már a középeurópai középső bronzkorban (C. periódus) fellépnek. Úgyanígy elfogadhatatlannak látszik a „Hackensichel” típusok korszakba való keltezése is. Mindezek az összes hiteles hazai (és délnémetországi) sírok és kincsleletek tanúsága szerint csupán a D periódustól kezdve jelennek meg. T.-nél a C/2-be nyilván a zökkenésmentes átmenet bizonyítására kerültek. Valójában a felsorolt tárgyak leletkörülményei (pl. Taxöldener Forst (113), Taurfeld (55), Burglengfelder Forst (47) stb.) általában ismeretlenek és semmiféle támpontot nem nyújtanak ilyen korai keltezéshez. Elkülönülésüket a történeti szempontból is lényeges D. időszakbeli (s részben talán a H. A korszak elejére is keltezhető?) zárt kincsek anyaga is igazolja (Kallmünz (57), Schmiedmühlen (68), Polzhausen (166), Eitelbrunn (257), Riedhöf (273), Mintraching (321) és Sarching (333), amelyekből kiderül, hogy a tömörmarkolatú kardok, szárnyasvésők a jelzett típusú sarlók és bronzkések hitelesen ebbe a korszakba tartoznak a periódus jellemző tüivel stb. kísérvé. — A penkhofi (10) kincs viszont valószínűleg a C. korszak végére helyezhető és így a koszideri típusú kincsekkel egykorú.

Mindezek a megjegyzések nem érintetik T. fő érdemét, hatalmas, mintaszerű anyagközlését. Katalógusában 425 lelőhely szerepel: Oberpfalz egész bronzkora. Az anyagot 79 jólrajzolt és áttekinthető rajzos táblán

mutatja be maradéktalanul. Talán jobb lett volna, ha nem kerületek és lelőhelyek, hanem korszakok szerint csoportosítja, de ez hasonló katalógusoknál alig kivihető.

Nagy előnye a könyvnek világos áttekinthető szerkezete, amelynek segítségével akár a lelőhely, akár az ábrák alapján pillanatok alatt kikereshetők az adatok, az azonos sorszámozás segítségével pedig a szépen rajzolt térképen is követhetők.

Összefoglalóan meg kell állapítani, hogy Torbrügge könyve az európai bronzkori kutatás nagy nyeresége és a hazai középső és késői bronzkor feldolgozásához elengedhetetlenül fontos munka.

Bóna István

Древние племена и народности Кавказа, (A Kaukázus régi törzsei és népcsoportjai) МИА, 68 (Издательство Академии Наук СССР, Москва—Ленинград, 1958) 195 lap, 87 szövegközi kép, 1 térkép. Szerkesztő: B. B. Pjotrovskij.

A MIA 68. kötete a Kaukázus bronz- és korai vas-kori leletanyagáról közöl tanulmányt. Ezek közül a legnagyobb terjedelmű A. P. Kruglov munkája: „Az észak-keleti Kaukázus a.i.e. 1—2. évezredben”. K. munkája azért is jelentős, mert ez az első modern összefoglalás az adott terület bronzkoráról. Az újabb kutatások több megállapítását módosították ugyan, de összességében ma is helytállóak A. P. Kruglov dolgozatának eredményei.

Előszót K. Ch. Kusnareva írt K. munkájához, aki szerző életrajzát, tudományos munkásságát, valamint az ÉK-Kaukázus őskorának 1941-től végzett kutatásait ismerteti.

Az első fejezetben K. ismerteti a terület bronzkori kutatásának történetét, részletesen tárgyalva a forradalomelőtti orosz és külföldi kutatók eredményeit, valamint a szovjet korszakban végzett munkát. Ezek közül, mint legjelentősebbel, hosszan foglalkozik a Szovjetunió Tudományos Akadémiája mellett működő Anyagi Kultúra Történeti Intézetének 1937—39. évi É-Kaukázusi expedíciójával.

A következőkben a bronzkori kultúra alapjait képező rézkori műveltséget mutatja be, a Kajakent falu mellett feltárt telep anyaga alapján. A halmon kisebbmértetű ásatást végeztek, amelynek eredményeképp köből és agyagból épített házak maradványai, pattintott és csiszolt kőszerszámok, csontszerszámok, valamint kerámiai leletek kerültek elő. A telep lakói földműveléssel és állattartással foglalkoztak. A kerámiai anyagot a reliefdíszes áru képviseli. Ennek, valamint a kaukázusi monochrom festésű kerámiának egymáshoz való viszonya alapján K. megkísérelte a leletanyag abszolút kronológiai meghatározását is: a.i.e. 2. évezred közepére. A szerkesztő megjegyzése szerint ezt a megállapítást az újabb kutatások nem erősítették meg, hanem az anyagot idősebbnek (i. e. 3—2. évezred fordulójára) kell tartanunk.

A következő fejezetben a dzsemikenti korai bronzkori teleppel és néhány kurgánsírral foglalkozik. A telepen a múlt század végén A. A. Ruszov ásatott, majd a hivatkozott É-Kaukázusi expedíció végzett feltárást. Kisméretű, félig földbesüllyesztett, szegletes sarkú házakat, hulladékgödöröket és sírokat találtak a halmon, amelyen több — későbbi — kurgánsír is volt. A lakosság létalapját itt is a földművelés és az állattenyésztés képezte. A háziállat csontok között K. feltűnőnek tartja a domesztikált ló és a házisertés hiányát. A kerámiai anyagban megjelennek a reliefdísz mellett a bepecsételt textilmintás edénytöredékek is. Érdekes leletek az idoltöredékek, amelyekhez hasonló ép példányt A. A. Ruszov a kataragacs-tapai kurgánban tárt fel. Ezek a szobrocskák a szerző által felsorolt helyi analógiákon túl, rokonságot tarthatnak egy sor, neolitikus balkáni és középeurópai példánnyal is. A temetkezés zsugorított helyzetben történt (hulladékgödörben — kutyával és ház padlója alá — ez esetben gyermekek voltak). K. megkísérelte egy sor dagesztáni kurgánsírnak a dzsemikenti teleppel való összevetését is, azonban ezzel kapcsolatos megállapításait P. M. Muncasjev és mások későbbi kutatásai nem igazolták be.

A mű legterjedelmesebb fejezete a későbronzkori kajakent-horocsoji kultúra bemutatásával foglalkozik. A műveltséget K. két regionális csoportra osztotta fel: K-i és Ny-i-ra.

Az anyag összefoglaló értékelését a temetkezés módjának bemutatásával kezdi. E szerint a Ny-i csoport anyagára a kis kővekből összerakott kőládákba történő zsugorított temetkezés a jellemző (nemek szerinti elkülönítéssel: férfiak a jobb, a nők a baloldalukra fektetve). A K-i csoportban nagy kőlapokból összeillesztett kőládák vannak, amelybe a halottat ülő helyzetben temették el (a férfiak a láda DK-i, a nők pedig ÉNY-i sarkában voltak). A sírokban edények, állatsontok, ékszerek és eszközök voltak. A két csoport kerámiai anyaga is eltért egymástól (a Ny-i csoportból reliefdíszes, a K-i-ből pedig fenyőágmintás edények kerültek elő, a formai különbségek pedig ugyancsak szembetűnőek). Az ékszerek egységesek. Jellemző a kiszélesedő végű, rézlemezből hajtított függő, amely mellett különböző anyagú gyöngyöket, nyitott végű karpereceket és rézspirálisokat találtak. Igen érdekes a női fejdísz rekonstrukciója, amelyet élő néprajzi analógiák segítségével készített elő. A horocsoji 27. sírban fekvő idősebb nő arekonstrukcióját, a fejdíszrel együtt, M. M. Geraszimov készítette el.

A sírokban mindössze néhány levélalakú réznyíl-hegy képviselte a fegyvereket (berekjei temető). A többi, e korba sorolható fegyveranyag különböző gyűjteményekből származik. Ezeket, szerző megállapítása szerint, importálták (Lenkorány, Örményország, Azerbajdzsán és K-Gruzia területéről). A gazdasági életben a földművelés és állattartás játszott a vezető szerepet. A helyi fémművesség nyersanyaga a réz volt, amelyet kalapálással formáltak (közli egy sor tárgy analízisének eredményeit is).

Igen érdekes a napkultusz elemeivel foglalkozó fejezet, amelyben a berekeji 2. sír kőládájának falába karcolt kocsis és napkorong ábrázolás értelmezését adja. A K. által említett svédországi analógián túl, hasznosan segíthetne elő — esetleg a kronológiai kérdések tisztázását is — a középeurópai hallstattkori hasonló ábrázolások felhasználása. A társadalmi életéről szólván megállapítja, hogy a temetkezések családi temetkezés rendszerét mutatják, és a korszak népe patriarchális fokon élt (a matriarchatusból való átmenet jeleivel).

A kronológiai és egyéb kapcsolatokra térve szerző kimutatta, hogy a műveltség anyagát a keleteurópai sztyeppék, a kaukázusi hegyvidék, a Kaukázus előterének Ny-i és centrális része, valamint a kaukázusi hegységtől D-re eső vidékek leleteihez fűzhetik erősebb szálak. Ugyanakkor gyengébbek a kapcsolatok a kobáni és a katakomba kultúrák felé. Az abszolút kronológia nehézségeit (kevés a jól megfigyelt anyag) feltárva, a kultúra idejét, feltételeken, a.i.e. IX—VIII. sz.-ra teszi. Az újabb kutatások ezt nem igazolták be, és a műveltséget a.i.e. XI—VIII. sz.-ra helyezik.

K. munkáját a kajakent-horocsoji kultúra teljes, eddig ismert leletanyagának bemutatásával zárja. Ennek alapján annyit lehetne a szerző által elmondottakhoz hozzátennünk, hogy feltétlenül érdemes lenne a kultúrának DNy-i — elsősorban előázsiai és balkáni — kapcsolatait alaposabb vizsgálat tárgyává tenni.

A második tanulmány R. M. Muncasjev és K. F. Szmirnov tollából jelent meg: „Régészeti leletek Karabudachkent (Dagesztán ASzSZK) környékén” címmel. Elsőnek zsugorított, ovális alakú gödörben fekvő korai bronzkori sírokat mutatott be. A három temetkezés közül egyből másodlagos temetkezést hoztak felszínre. A sírokban gazdag kerámiai és fémanyag volt. A kerámiai formák — szerzők véleménye szerint — a helyi neolitikum formaköréből vezethetők le. A fémékszerek közül jellemző a szemüveg spirális, a spirálcővecskék és az egyszerű szerkezetű fémtűk előfordulása. Mindezeket, valamint a kerámiai formákat figyelembe véve ez esetben is utalunk erőteljes DNy—Ny-i kapcsolatok feltételezésére. Szerzők a továbbiakban hosszan foglalkoznak a másodlagos temetkezés szokásának területi és időbeli elterjedésével, majd néhány dagesztáni kurgánsírnak a temetővel való szinkronizálását végezték el. Abszolút számokban az i. e. 2. évezred első felére keltezték a temetőt.

A korai vaskort ugyancsak három, zsugorított temetkezés képviselte. Ezt a helyi lakosság hagyatékának tartják, és a kajakent-horocsoji, valamint a szarmata kultúra közé keltezik, az i. e. V. sz.-ra.

A bronzkori temetővel szemben fekvő telep terepbejárása, annak időben és leletanyagban megfelelő kultúra hagyatékát eredményezte.

A kötet utolsó dolgozatát E. J. Krupnov írta: „Kimmerek az É—Kaukázusban (régészeti adalékok)” címmel. Bevezetésül az orosz és szovjet kutatásnak a kimmér kérdésben elfoglalt álláspontját ismerteti, majd újabb, északkaukázusi anyagot mutat be. Ezeket a következő típusok jelentik: kétfülű, tokos bronzbalták, felső harmadukban mindkét oldalon kiívelő lapos balták, hegyes végű bronzsarlók, köpös lándzsahegyek és széles-pengéjű, nyélnyújtványos kések, illetve török. A kerámiát bekarcolt, helyenként fehér mészbetétes díszű anyag képviseli, ami a fémedényekkel erős kapcsolatot tart.

Szerző megállapítja, hogy az északkaukázusi kimmér leletanyag eltér a nyugati területek hasonlókorú leleteitől és kevés kapcsolatban van a középeurópai hallstattkori emlékekkel. Az északkaukázusi kimmér leleteken erős helyi hatás — a kobáni kultúra hatása — érzhető. Foglalkozik az emlékananyagba sorolható zablák és zabloldaltagok problematikájával, valamint a „szrub-naja kultura” és a kimmerek kapcsolataival.

A MIA 68. kötetének anyaga tehát nemcsak a szovjet, de a külföldi — s így a magyar — kutatás érdeklődésére is számot tarthat. Ki kell emelnünk még a szerkesztés szép munkáját, a jó kép- valamint a bő bibliográfiai anyagot is.

Gazdapusztai Gyula

Limes Romanus Konferenz Nitra. Bratislava, 1959, Slowakische Akademie der Wissenschaften, Sektion der Sozialwissenschaften, Archäologisches Institut Nitra. Szerk. Dr. Anton Točík. 152 lap.

A Szlovák Tudományos Akadémia 1957 szeptember 16—19. között tartott nemzetközi limes-konferenciáján elhangzott előadásokat adja közre ez a kötet, *Barkóczy L.*, „Die Naristen zur Zeit der Markomannen-kriege” című előadása kivételével, amely a kötet megjelenése előtt a *Folia Archaeologica* 1957. évi IX. kötetében már napvilágot látott.

Az előadások hű képet adnak a csehszlovák régészet eredményes munkájáról, amelyet a limes-kutatás terén az elmúlt negyven év alatt, de különösképpen az utóbbi tizenkét év során végzett. A magyar régészeti kutatás az első világháború előtt nem tudott lépést tartani a német és az osztrák limes-szakasz rendszeres feltárással, és a később Csehszlovákiához csatolt területeken is csak az első kezdeményező lépések történtek meg Celemantia (Leányvár) felkutatásával. Bár Csehszlovákia területe teljes egészében kívül esik az egykori limesen, a cseh és a szlovák régészet mégis kezdettől fogva rendszeres kutatásokkal foglalta az előző évtizedek mulasztásait, feltárta a terület nem nagyszámú római kori emlékeit, és igyekezett megoldásukhoz közelebb vinni azokat a történeti problémákat, amelyek a limes és a barbaricum e szakaszához kapcsolódtak.

Ján Dekan az eddigi csehszlovák kutatás állásáról és további terveiről ad rövid áttekintést. Ez a kutatás három római kori objektum, a Dévény—devini és Stomfa—stupavai statiók, valamint a Leányvár—izai castellum feltáráására koncentrált figyelmét. Mindhárom területen végzett ásatások nyilvánvalóvá tették, hogy a Duna balpartján a római ellenőrzés Traianus koráig, Celemantia esetében Domitianusig nyúlik vissza, és a római uralom végéig fennállt. A csehszlovák régészetre váró feladatok között legfontosabbnak Celemantia további feltárást jelölte, másodsorban a Duna balpartján emelt burgusok és végül a belső területen fekvő statiók felkutatását és megadását említette. Az általános limes-kutatás szempontjai talán inkább fordított sorrendet ajánlanának, hiszen ami Csehszlovákia területén a limes-kutatás szempontjából elsőrendű jelentőségű, az nem Brigetio ellenerődje, hanem a quad területen emelt

római statiók rendszere, amelyek révén a cliens-államok ellenőrzéséről, a velük kialakított kapcsolatokról biztosabb ismereteket kaphatunk.

Titus Kolník a Milanovcen folytatott ásatás eredményeit foglalta össze. A téglabélyegek és a kerámia tanúsága szerint egy Valentinianus uralkodásának végéről való épületről van szó. A leletanyagban a IV. századi emlékektől jól elhatárolható egy II. századi csoport, amelynek azonban építészeti nyomai nem maradtak. Lehetséges, hogy a IV. századi építkezéshez egy valamivel távolabbi, ekkor már elpusztult villa romjaiból szállítottak anyagot. A szerző e korábbi villát Marcus Aurelius korára datálja Dio Cassius ismert feljegyzése alapján, amely szerint Commodus a békekötés után visszavonta a markomann—quad terület megszálló alakulatait. Dio ilyen értelmű magyarázata azonban félreértésen alapul, 180-ban Róma csak a provincia-szervezésről mondott le és nem a szomszédos népek ellenőrzéséről. Mivel a korábbi épülethez tartozó emlékananyagban terra sigillata nem fordul elő, kerámia anyaga általában II/III. századi, téglabélyegei pedig a *legio X geminától* és *XIV geminától* származnak és nem a *I adiutritól*, nem tarthatjuk kizártnak, hogy a fenn nem maradt épület a Severusok korából való.

Igen problematikus *František Křížek* előadása, aki azt vitatja, hogy az imperium határa nem esett össze a Duna menti katonai védelmi vonallal, hanem a Duna északi oldalán haladt, magába foglalva a Csallóközt és a Kisalföld nagyobb részét. Példaképpen Pannónia I. századi helyzetét hozza fel, amikor a római hatalom bázisa a Dráva vonalán helyezkedett el, a birodalom szuverenitása azonban a Dunáig terjedt. Ez az összevetés azonban semmiképpen nem állja meg a helyét, ha tekintetbe vesszük, hogy a mélységben tagozott védelmi rendszer Domitianustól a Duna mellé felzárkózott limes-rendszerre vált, amely ettől kezdve szilárd határt is jelentett. Nem oszthatjuk F. Křížek azt a feltevését sem, hogy a biztonsági zóna, amelyről először Marcus Aurelius 173. évi békekötésénél hallunk, a markomann háború előtt is fennállt volna. Korábban, amíg Róma a határok külső védelmébe a cliens-államokat is belevonta, ilyen zónára nem volt szükség. Ez a zóna, bár a birodalom katonai felügyelete alatt állott, jogilag nem tekinthető a birodalom, a Kisalföld esetében Pannónia részének.

Vojtěch Ondrouch a kötet legterjedelmesebb tanulmányában a markomannok országának helyét vizsgálja mindazokkal a kérdésekkel együtt, amelyek földrajzi vagy történeti szempontból összefüggnek vele. A korábbi kutatás Boiohaemum—Bohemia—Böhmen azonosítás alapján lakóhelyüket szinte egyöntetűen Csehországban határozta meg. A szerző az auctorok erre vonatkozó helyeinek gondos elemzésével a markomannok egykori országát a mai Morvaország és Alsóausztriának a Dunától északra eső részén jelöli ki. Bár a szerző a kérdést egyoldalúan csak az antik források felől közelítette meg, megállapításának a régészeti leletek és a katonai történet adatai sem mondanak ellent. (Kézenfekvőnek látszik, hogy a birodalom egyik legjobban védett szakasza, Vindobona—Carnuntum frontja a legjelentősebb germán nép elleni védelem érdekében épült ki.)

Ha a markomannok által lakott Boiohaemum Morvaország területére esett, a név miért mégis Csehország nevében élt tovább? E kérdés magyarázatára a szerző igen bonyolult és ténylekkel nem bizonyítható elméletet állított fel, amely szerint a markomannok elől kiköltöző bójok nem dél és kelet, hanem észak felé menekültek, az Elba felső folyása mellé, és e második Boiohaemumról (Bainochaimai) terjedt az V. század elején (?) beköltöző szlávok révén egész Csehországra a Bohemia elnevezés. Ez az elképzelés azonban teljességgel hamis útra siklott. Nem veszi figyelembe a bójok i. e. 9 előtti történetét, akik, mint azt K. Pink kimutatta, nemcsak Morvaországot, de Csehország legnagyobb részét is lakták. A Boiohaemum név továbbélését tehát nem kell a név vándorlásával magyaráznunk. De közismert adatok szerint a bójok az i. e. I. század első felében kiköltöztek Boiohaemumból, és a Kisalföldet, a Dunántúl nyugati részét szállták meg, a markomannok tehát,

amikor i. e. 9–8 táján Morvaországba vonultak, nem találhatták ott őket. Amíg az Elba forrásvidékén semmiféle nyomuk nem maradt, Ptolemaios Bainochaimai kifejezését kivéve, amely azonban aligha vonatkozik rájuk, bőséges feliratos anyaguk mellett több auctor említi őket a Dunántúlon a császárkor folyamán is, többek között Ptolemaios is, akire V. Ondrouch oly sokat épített. Boiohaemum tehát Cseh- és Morvaországot jelentette az ókorban, a markomannok azonban ennek csak keleti részét szállták meg.

Nem érthetünk egyet a szerzővel a *regnum Vannianum*-ról vallott nézetei tekintetében sem. Az ókori forrásoktól függetlenül ezt az államalakulatot a markomann birodalom terjeszkedésének látja és Vannius „hódítását”-t a quádok kelet felé történt kiköltözésével azonosítja, annak helyét tehát a Vág és a Morva középfolyása között jelöli meg. Vannius királyságának helye még ma is vitatott kérdés, az azonban vitán felül áll, hogy Vanniust Róma adta Maroboduus és Catualda elmenekült híveinek, tehát markomannoknak, királyul. A római eliens-állam lehetett a Morvától keletre, vagy nyugatra (ez a valószínűbb), de mindenképpen a Duna mentén kell feltételeznünk. A Morva és a Vág középfolyása között egy római eliens-államnak semmiféle jelentősége nem lehetett, s ez ellentétben áll valamennyi történeti forrással.

A római kori műveltség továbbélésének kérdésével foglalkozik *Bedřich Svoboda* előadása. Az antik hagyományok fennmaradását a használati tárgyak díszítésén, előállításuk technikáján követi nyomon, a középső Duna-medencében, különös tekintettel Szlovákia régészeti hagyatékára. Ezek a hagyományok, amelyek a nagy-morva birodalom alapításáig kimutathatók, természetesen csak korlátozott mértékben jelentenek kontinuitást, még a hajdani római provinciákban is, inkább csak kulturális örökségnek tekinthetők. Ezt a szlovákiai emléktanyag is igazolja, hiszen ott római kori továbbélésről semmilyen formában nem eshet szó.

Az „Atlas der Urgeschichte” és a „Tabula Imperii Romani” nagyjelentőségű feldolgozásait, azok elgondolásait, módszereit ismerteti *Hans Jürgen Eggers* előadása, elsősorban saját munkássága alapján a Barbaricumba irányuló római kereskedelem szempontjából.

A tulajdonképpeni limes-szel a konferencián egyedül *Soproni Sándor* előadása foglalkozott. Visegrád és Esztergom között, a limes e legjobban megerősített szakaszán a IV. századi táborokkal és őrtornyokkal kapcsolatos kutatásairól adott beszámolót. Különösen jelentősek a Valentinianus-kori erődítési munkálatokra vonatkozó megállapításai, a Hídeglelőskereszt melletti tábor, valamint a 371–372 közé helyezhető burgis-építkezések és annak felismerése, hogy az építkezésben mutatkozó tervszerű egység egyetlen szervezet irányítására, munkájára vall. Ez a szervezet két építési felirata alapján a *legio I Martia* lehetett.

Kazimierz Majewski rendkívül rövidrefogott beszámolója szinte csak pontokba foglalva ismerteti a lengyel kutatás újabb eredményeit, kiadványait, ásatásait. A futólag érintett kérdések is fényt vetnek a dunai provinciákban északra felé kisugárzó kereskedelmi kapcsolatokra. Úgy látszik, hogy a lengyel területek felé irányuló római export elsősorban Pannóniából indulhatott ki, és ez a kapcsolat, a lengyelországi leletek alapján, élénk és közvetlen lehetett.

Fitz Jenő

K. Parlasca, *Die römischen Mosaiken in Deutschland*. Berlin, 1959. De Gruyter. 156 lap, 16 kép, 102 tábla.

Az ismertetésre kerülő mű a Németország területén napvilágra került, jórészt már ismert római mozaikok együttesét mutatja be, főként kronológiai szempontok szerint rendszerezve.

Már a bevezetésben megismerkedünk K. Parlasca nézőpontjaival és a leküzdendő nehézségekkel. Napjainkig kívülre P. Gauckler korai összefoglalása és Marion E. Blake itáliai mozaikokat tárgyaló három nagyobb ta-

nulmánya után csupán D. Levi közelmúltban megjelent, feltűnést keltett munkája Antiochia mozaikjairól azok a művek, amelyek a felőlt nagyobb anyag csoportosításából általános, a kérdés egészét érintő szempontokat keresnek, és az elismerten nehéz kronológiai kérdéseket is felvetették. Ezzel szemben több más munka, így Nogara műve a vatikáni gyűjtemény mozaikjairól, a galliai és az afrikai provinciák anyagát bemutató *Inventaire*-ek meg sem kísérelték a tudományosabb rendszerezést, merőben az anyag közreadására szorítkoztak. Természetesen több kisebb dolgozat is tartalmaz idevonatkozó megállapításokat, értékeléseket.

A szerző a bevezetésben ezeknek a jelenségeknek az okait taglalja. Mint előtte többen, szintén kiemeli a mozaik technikai sajátosságaiból eredő mozdulatlan tulajdonságokat, a műfaj lényegében konzervatív mivoltát, a kezdetől fogva végig adott, alig változó, egységes díszítőelemkincset. Rámutat a mozaikművészetnek arra a sajátosságára is, amely szerint a tulajdonképpeni művészi alkotómunkát jelentő karton nyomán a kivitelezésnél a mozaikrakó a művet nem eredeti finomságaiban adta vissza, szívesen leegyszerűsítette, összevonta, ami a későbbi stílusjelenségek megállapítását, az elhatárolásokat igen megnehezíti. Véleménye szerint azonban a mozaikok a többi művészeti ághoz hasonlóan részt vesznek az ókori művészetek változásaiban, stíluslücketéseiben. A kronológiai szempontú rendszerezésre máris ebben a bevezető részben ígéretet tesz. Rámutat M. E. Blake és D. Levi ilyen természetű tévedéseire, ellentmondásaira. Időmeghatározásaiban a lehető legszűkebb határokat adja, sokszor 5–10 évre szorítva. Munkáját véleménye szerint jelentősen megkönnyítette az, hogy a németföldi mozaikok jórészt geometrikus mintájúak, és ez az elhatárolásoknál több lehetőséget nyújt, mint a figurális ábrázolások.

Ókori mozaikművek meghatározásánál döntő nézőpontok elsősorban a szerkezetet, másodsorban a színskálát tartja szem előtt, csak ezután következnek fontoságban a részletek stb. Sajnos az oly lényegesként megjelölt színhatásokból ebben a könyvben is alig kapunk valamelyest, a szerző kevéstől eltekintve a színek felsorolásával kénytelen beérni.

Már itt kiemeli a birodalmi művészetnek a mozaikok világára is érvényes egységesítő fővonásain belül a helyi, táji jelleg létezését. Nem csupán az európai és keleti mozaikművészet között talál jellemző különbségeket, de többször utal az európai provinciák eltérő helyi vonásaira is. Anémetföldi mozaikok több tekintetben külön világában további helyi irányzatokat ismert fel, és ezeket annyira lényegesnek tartja, hogy a tárgyalt anyagot ilyen szempontok szerint csoportosítja.

A németországi mozaikok rendszerezését E. Krüger 1933-ban már megkísérelte. Mivel ezt a fontos anyagot régebben teljesebben csak ebből a műből ismerhették (JDAI AA 1933), meghatározási rendszerét is, amely egyes motívumok fejlődési folyamatainak meglehetősen szubjektív értékelésén alapult, többé-kevésbé átvették, és nem egyszer lényeges megállapításokat alapítottak rá. K. Parlasca könyvében úgyszólván lebontja Krüger értékelési rendszerét és az általa felállított öt stílusfokozatot. Parlasca időhatározásai a korábbi szerzőkénél általában későbbre tolnak ki. Nemcsak Krüger, de Fremersdorf legújabbkeletű részletesen megindokolt megállapításaival szemben is számos mozaikművet datál jelentősen későbbi korokba, rendszere sok eddig antoninuskorinak hitt mozaikot emelt át a severusi kor különböző szakába vagy a III. század még későbbi idejére. Így a császárkori mozaikművészet súlypontja megállapításai nyomán Germániában a III. századba esik. (Ezzel párhuzamosan megemlíthetem, hogy a behatóbb stílusvizsgálat nyomán a Nagy Lajos által antoninusi korinak tartott savariai capitoliumi mozaik is a III. század terméke, ezt a megállapítást Parlasca is megerősíti.)

A tulajdonképpeni anyagot tárgyaló fejezetek korbeosztása egyúttal a római mozaikművészet periodizációja; 1. az antoninusi kor végéig, 2. a severusi kor és a III. század további évtizedei a germán betörésig, 3. a

kései idők a római kor végéig. A következő részekben külön tárgyalja Köln és a Rajna-vidék egyéb mozaikjait. Végül a déli részek, jórészt az egykori Raetia anyagát mutatja be.

A mozaikok többnyire lelőhelyesek lévén, a fel-találási, ásatási körülményeket, az építmények minden sajátosságát, támogató adatát figyelembe veszi. Több esetben, így a trieri helytartói palotánál a különböző építési korszakok megbízható abszolút vagy relatív kronológiát nyújtanak. Többször azonban teljesen hiányoznak a támogató lehetőségek. Ilyenkor a kérdéses műveket a kronológiailag már szilárdabb helyzetű emlékekhez viszonyítja. Itt azután újból és újból fel-tárlanak a mozaikok datálásának, de magának a mozaik-művészet stílusváltásainak meghatározásának nehézségei. A századokon át ismétlődő részmotívumok kiutat alig mutató világában gyakran olyképpen igyekszik rendszerre lenni, hogy az áttekinthetőbb elrendezésű, határozottabb szerkezetű mintázatiakat rendszere korábbi időszakaiba, a nyugtalanabb, zsúfoltabbakat pedig későbbre helyezi. Az így nyert viszonylagos időhatárok helyett ilyenkor is abszolút, egy-két évtizednyi idő-határozásokat ad. Példának említhetnők a peltamotívumokból álló végtelen mintázatok, ezeknél az egyes elemek kapcsolódásai egyszerűbb vagy bonyolultabb módjaira abszolút időmeghatározásokat alapít.

A második fejezet a severusi kor Trier-környéki mozaikjait tárgyalja. Megállapításait a pannóniai anyag újabb értékelése is támogatja. Úgy találja, hogy a geometrikus rendszerekbe beillesztett képmezős mozaikok, de különösen a többemblémás rendszerek ettől a kortól kezdve terjedtek el, a megelőző II. századi mozaikfejlődésre, az antoninusi korra is (!) a tisztán geometrikus mintázatok kedvelése jellemzőbb. Természetesen ismer a II. századból is képes ábrázolású műveket. Trier és környéke mozaikművészete a severusi dinasztia idejének többemblémás műveiben érte el tetőfokát (Nennig, Victorinus, Monnus mozaikok stb.). A keretelés mivoltának — véleményem szerint is — helyesen tulajdonított fontos szerepet. A mozaik datálások még mindig fenn-álló labilis mivoltára csupán egy példát ragadunk ki, egy D. Levi által i. sz. V. századnak tartott geometrikus mintájú padlórézsetet jóval meggyőzőbb módon i. sz. 230 tájára helyezi! A híres és datált Piaonius Victorinus mozaik körüli vitában amellett foglal állást, hogy a 265 körülre szóló felirat nem a korábban készült mozaik javítására — amint Krüger és Koethe hitték —, hanem a keletkezésére vonatkozik. Korábban a fenti téves datáláshoz igazították a Rajna-vidéki mozaikok jórésze kronológiáját. A Rajna-vidéken, Trier környékén is egy fontos, kevéssé méltott csoportot emel ki, az ún. hárommezős mozaikok csoportját. Ezt a szerkezetet galliai eredetűnek tartja.

Az i. sz. III. század hatvanas éveit utáni germán betörés a nyugatnémetországi mozaikfejlődés nagy válságvonala. A korábbi idők fényűző magánvillái (Fliesen, Wiltingen) helyett most már inkább csak a köz építkezéseit díszítik így. A mintázat egyre bonyolultabb, nyugtalanító, a rajz szabálytalanná válik, a színek sötét, világító hatásúak, a kék-zöld üveganyagok felhasználása ezt csak erősíti. A IV. század a legtarkább, rikítószínű mozaikok ideje. A figurális ábrázolásoknál a körvonalak erősen hangsúlyozottak, ugyanakkor a belső rajz plaszticitása alább hagy (ezt a jelenséget általánosan tapasztalhatjuk, így Szíriában stb. is).

Fontos közléseket ad a vidék falmozaikjairól. Hirt kapunk olyan teremdekorációról, ahol nemesek a falak, de a mennyezetek kazettái is mozaikkal borítottak. A padlózatok jórészt terméskőanyagával szemben a falmozaikok anyaga szinte kizárólag üveg. Ez megdönti azt a korábbi nézetet, amely szerint a falmozaikok jobbára csak Itáliában, ott is inkább az I. században terjedtek el. A IV. században a Rajna vidékén is új lendületre kap a falmozaikművészet, megjelenik az aranyozás is.

A legfontosabb trieri csoport után a kölni és egyéb rajnavideki mozaikok kerülnek sorra, majd a dél-nyugati területek következnek. A Rajna jobbpartján

a wilbeli villa tengeri thiasos-jelenetes mozaikjának Pervincus mesterneves felirata alapján műhelyet állapít meg. Ebben a térségben korán, már az I. század utoljából kezdve jelentkeznek a mozaikok. A vidék művei a közeli Svájcéhoz mutatnak hasonlóságot. Itt szól a legrégebben ismert római mozaikok egyikéről, az 1571-ben megtalált augsburgi gladiator mozaikról.

Az anyag átnézése után egy-egy fontosabb díszítő-elemet (peltakereszt, oromzatdísz) külön tárgyal, majd a fejlődésbeli, kronológiai értékelés következik. Elismerve a még fennálló nagy nehézségeket, a végleges tisztázást egyrészt a jövő egyre finomodó ásatási módszereitől, másrészt a lényegesebb provinciák már ismert mozaik-anyagának közzétételétől várja. Jellemző a kutatási hiányosságokra, hogy még Britannia mozaikanyagáról sem kaphatunk hozzávetőleges képet.

Az egyes területek és korok tárgyalásánál hiányolhatjuk a különböző műveknek, csoportoknak a birodalmi művészet egészébe való beépítése kísérletét, amint hogy az egyes motívumok, mintaösszességek, csoportok kutatásánál sem jut eléggé vissza eredetük megállapítására. Általában a mű terjedelme nem elegendő ilyen nagymennyiségű és fontosságú emléktárház megfelelő tárgyalására. Az összefoglaló értékelésnél érint ilyen kérdéseket, elismerve a korabeli művészetek más területeinek azonos stílusfejlődését, a plasztika, a falfestészet, dekoratív művészetek világában megfigyelt stílusváltozások analóg felhasználása tekintetében azonban egyelőre óvatosságot ajánl. Érdekes megfigyeléseket tesz a falak, mennyezetek, boltozatok kazetta, stukkódíszei és a mozaikok mintabeosztásai rokonsága tekintetében. Időmeghatározásainál a színskálát is felhasználja. A II. század tartózkodó, világos, hűvösebb színezése helyett a III. században telt, melegebb, barnás, sárgás vörhenyes tónusok a gyakoribbak. A IV. században, különösen annak második felében valósággal rikító tarkák lesznek a germániai mozaikok is. Művészi ösztönzések, előzmények terén kiemeli az itáliai mellett a galliai, főleg déli hatásokat a minták, szerkezetek terén és az alakos megoldásoknál.

A részelemek összevetésénél a fejlődésre jellemzőnek találja az ornamentika fokozódó gazdagodását, a külön jelentkező képrendszer későbbi felbomlását, amikor a figurális elemek a geometrikus alpmintázatban elvegyülnek, ezenkívül a befoglalt képeknek a tájképi elemek eltűnését vagy kulisszaszerű korcsosulását. Ezekben a jelenségekben azonban, szemben a korábbi nézetekkel, nem visszafejlődést lát; a mozaik az előrehaladottabb időkben éppen mindinkább magáratalál, külön nyelvet beszél a falfestmények ábrázolási módjától. A keleti mozaikok nagyobb képmezői helyett a nyugati, különösen a gallia-germániai művekre a geometriakidvelés a jellemző. A nyugati egészségesebb térérzék összefügg a képekre szánt felületeket, egyúttal művészi és szerkesztési okokból erősen korlátozta a térbeli ábrázolási elemeket, szemben az illuzionisztikus keleti térérzék irrealitásaival (ez azonban hatásaiban többször eljutott nyugatra is). A képtémák sokszor helyi előzményűek, a nennigi mozaik híres orgonajáték emblémáját neumageni sírrelief ábrázolásán találja meg.

A késői időkben először újra a lineáris díszítmények kerülnek előtérbe, idővel feltűnő lesz a szerkezetek szét-esése, a kompozíciós érzék kihalása. A kép és az ornamentika közötti különbségek eltűnnek, az egykori emblémák alakjai feldarabolva geometrikus vagy növényi díszek zugaiba kerülnek.

A helyi jellegzetességek ellenére sokkal több az, ami összeköti a germániai mozaikokat a környező provinciákéval, mint ami szétválasztaná. Az itáliai hatás különösen az I. században igen erős, az ekkor készült művek még egészen itáliaiakként hatnak. A helyi kezdeményezések a II. századtól fogva érződnek fokozatosan, de az újabb és újabb itáliai ösztönzések ezután sem hiányoznak. Ez a folyamat a mind több és több rajnavideki műhely létrejöttével függ össze. Másfelől Délkelet-Gallia magasszintű műhelyei is hatnak.

Végül a németföldi mozaikok technikai sajátosságait foglalja egybe. Ismerteti az eddigi kutatás olyan adatait,

amelyek mozaikanyagok, üvegfélék gyártására, műhelyek tevékenységére vonatkoznak. A technikára jellemző a Rajna melléki üvegyártás következtében az üvegpasztanyag gyakori alkalmazása, az alapanyagok természetesen itt is a közeli hegységek kőzetféléi. Ismereti a negatív rakási módot, az ún. Setzkartont, mint az egyetlen olyan módot, amely biztos kirakást eredményez; ezt nemcsak figurális részeknél, de igényesebben kivitelezett geometrikus elemeknél is általánosan használták. Érdekesekek azok a megfigyelések, amelyek a különböző mozaikrakók munkarészei érintkezéseinél keletkezett hibákra, varratokra vonatkoznak. A falmozaikoknál egy-egy részt előre elkészítettek, úgy illesztették be utólag a műbe. Egyes lelőhelyeken érdekes félkész nyersanyagokra bukkantak — a középkor mozaikművesei egyébként nyersanyaggyűjtés miatt kutattak ókori mozaikszemesek után, a pusztulást ez is elősegítette —, máshol fém (ólom) sablonokat használtak az ismétlődő geometrikus díszítmények előrajzolásához.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy az eddig ismert ókori mozaikanyag és az idevágó irodalom alapos ismeretében írt mű első ízben mutatja be egy nagyfontosságú terület mozaikanyagát, nem szolgáltatokat téve a többi provinciák kutatóinak.

Kiss Ákos

H. Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule. I. Province de Belgique. Paris, 1957. Suppl. X. „Gallia”. Centre National de la Recherche Scientifique, 104 lap, 56 tábla.

Még az első világháború előtt láttak napvilágot a Gallia és a francia uralom alatti Afrika római mozaikjait bemutató „Inventaire”-ek P. Gauckler, G. Lafayet és A. Blanchet szerkesztésében. A problematikus emlékananyag mélyebb elemzését mellőző mű után, amely teljessé sohasem vált, és jóformán maig az egyedüli betekintési lehetőség az igen fontos anyagba, most a francia ókori régészet a provinciák sorrendjében folyamatosan megjelenő kiadványsorozatban teszi közzé a galliai és az afrikai mozaikokat.

Az ezúttal ismertetésre kerülő kötet az egykori Provincia Belgica mozaikműveit gyűjti össze. A szerző a bevezetésben a megjelenésre kerülő mű céljait, módszereit ismerteti, majd a mozaikok felszíni jutási körülményeire térve, elmondja, mennyi ilyen padlózat pusztult el a napvilágra jutás alkalmával (akárcsak Pannóniában). Számos mozaik így csupán a feltárás és az azt gyorsan követő pusztulás között hevenyészve készült vázlatokból ismeretes. A mű természetesen ezeket is közli. Különösen nagy volt a pusztulás az egyszerűbb fehér-fekete, csak geometrikus dísziek körében. A pusztulás gyakoriságának okait H. Stern a kiemelés és a megtartás költséges mivoltában látja, és ez a jelenség az utóbbi néhány évtizedet kivéve általános volt. Számos utalást talált a régebbi vidéki francia sajtó, a folyóiratok és a levéltárak adatai között, melyeket gyakran meglevő, de ismeretlen lelet-körülményű mozaikokra tudott vonatkoztatni. Végeredményében azonban feldolgozásának főiránya a stílusösszehasonlításokon alapuló csoportosítás.

Természetesen a topográfiai adottságokból indul ki. A kötet az egykori Belgica területének mai département-jait tárgyalja, hozzávéve Belgium két nagytartományának anyagát (Brabant, Hainant.). Ez a vidék Galliának mozaikokban szegényebb területe, és az itteni anyag színvonala erősen provinciális. Egy Aisne-megyei késő-császárkori művet kivéve, amely távolabbi galliai műhely itt elszigetelten álló alkotása, az anyag meglehetősen összefüggő képet mutat, és két csoportba különül: az elsőn még határozottan jelentkeznek a közvetlen itáliai vonások; ez az i. sz. I. századból és a II. század elejéről származik, a másik ellenben már a Rajna-vidéki és egyéb germániai mozaikkal tart rokonságot és az antoninustól a III. századi nagy barbár betörésekig tartó időszakból való.

Az első csoport egyetlen kivételtől eltekintve mind geometrikus mintázatuakból áll, ezek jórészt azokkal a fehér alapon fekete geometrikus motívumokkal díszít-

tettek, amelyeket Itáliából az i. sz. I. századból oly jól ismerünk, ilyenek többnyire a pompeji padlózatok is. Az első csoport mozaikjai a római élet ekkori központjaiból, Amiensből, Rheimsből, Bavayból valók.

Mint korábban annyian mások, a szerző is kiemeli, hogy a szakadatlanul ismétlődő elemek, a rombuszok, négyzetek, oblongumok hálózatai, a meanderek, egymást metsző körök, csillagok mennyire nem nyújtanak közlebbi datálási, meghatározási lehetőségeket. Feltűnő, hogy az antoninusi korról ez a motívumkészlet jelentősen kibővül újabbszerű növényi, stilizált figurális elemekkel.

A korábbi csoportban nem egyszer az opus tessellatum technikának egy egyszerűbb művészeti móddal, az opus sectile-nek a mozaikok közé nem is vonható műfajával való együttes alkalmazásával találkozunk. Ilyenkor a tessellatum mű a keret, amely körülveszi a gyakran többszínű sectile művet.

Többször találkozunk azonban a tessellatum technikának egy kezdetlegesebb művészeti móddal, az opus signinummal való együttes alkalmazásával is (Rheims, St. Quentin). A signinum mű terrazzo padlózat, egyszerű mintázatoknak megfelelően benyomkodott és egybe-csiszolt mészkő, márvány darabkákkal. Pompejiben a későköztársasági kortól ismert. Egy rheimsi mozaikon a signinum alapon figurális elemeket is látunk. A geometrikus motívumok közül itt is általános a mezők egészét egybefogó rombuszcillagrendszer, a II. sz. elejétől kezdve pedig a dús akanthus indázatok is feltűnnek.

A második csoport mozaikjai minőségben jóval a megelőzők szintje felettiek és ikonográfiaiailag is több érdekességet nyújtanak. Legtöbbjük figurális díszű, és a Galliára annyira jellemző mítoszkezdvelés itt is szembe-tűnő. Gyakoriak a Bellerophon és egyéb témák, de a dionysosi körrel összefüggő ábrázolások is előfordulnak. Úgy látszik, hogy az alakos ábrázolások egymagukban is korjelzők. De az antoninusi korról az alakos mintázatok is módosulnak. Változik a rombuszcillagrendszer is. A mintázatok szerkezetei gazdagodnak, közéjük egyre több minta fér el. Az analógiák erőteljesen a Rajna irányába mutatnak. Az E. Krüger féle stílusbeosztás, amelyet legutóbb K. Parlasca részéről ért erős kritika, és amelyet H. Stern sem vesz át minden fenntartás nélkül, az antoninus-severusi időknek emlékei tekintetében nem egyszer helytálló. A motívumkincsből kiemelkednek a kis kelyhes, némiképpen tulipánra emlékeztető, gyakran négyes szimmetrikus elrendezésű virágok, amelyek a II—III. században a legjellemzőbbek a galliai helyi mozaikművészetre.

A III. századdal itt is divatba jöttek a cirkuszi viadaltémák (rheimsi gladiatormozaik, — aquincumi birkózók!).

Birodalomszerte a római mozaikok fénykora a severusi időkben volt. A biztos, jó rajztudás, a fölényes rakó-technika, a vonaljátékok határozott vezetése kitűnő kartonokról, jó kivitelező mesterekről és műhelyekről tanús-kodik.

A II. század végi egyik mozaik összetett geometriájában — Bazoches-ből — a savariai bazilika mozaikja motívumainak severusi kori előzőit ismerhetjük fel.

A Blanzky-les-Fismesi Orpheus témájú, díszes padlózat azért figyelemreméltó, mert teljesen idegenül áll a tárgyalt terület ilyen emlékei között; Narbonnensis és Italia finomabb, összetettebb műveire utal.

A III. század közepétől egészen csekély számú és stílus tekintetében is határozatlanabb mű ismeretes csupán, ami érdekesen áll szemben azzal a ténnyel, hogy a rajnai limes vidékeinek nagy központjaiban a IV. századból is számos mozaikot ismerünk. Ez azonban azzal függ-het össze, hogy a diocletianusi időktől kezdve inkább csak az egyre hatalmasabb köznek állt módjában az ilyen költséges művek elkészítése, így annak a stílusirányzatnak a mozaikjai, amelyek Trier, Köln, Mainz középületeiben láthatók, a mögöttes galliai területek kései villáiban már nem jöhettek létre.

A terület mozaikjai a művészet technikájáról is vallanak. Pont d'Ancy-ből hirtelen elhagyott műhely ismeretes, amelynek eszközeit is megtalálták, üllőt, szer-

számokat, fel nem használt kockaszemeket. A felhasznált anyagok itt is a helyi természetes kőzetekből kerültek ki, a távolabbi műhelyekből a kivitelezés színhelyére kiutazó mesterek, mozaikrakók a legközelebbi alkalmas kőzeteket használták fel. A műhelyeket Rheimsben, Bavayben, Amiensben tételézik fel; a második korszaktól kezdődően, amikor a rajnai hatás annyira erős, e vidékről is jöhettek mesterek.

A részint fényképek, részint rajzok alapján közölt mozaikanyag művészeti szintje a Rajna vidék és Közép-Délgallia műveihez képest lényegesen alacsonyabb nívót mutat.

A szerző a két említett csoporton belül a mai közgazgatási beosztásokat követi, számbaveszi a jelentéktlenebb töredékeket is, a tudományos elemzésnél eléggé röviden jár el; bár az anyag behatóbb tárgyalást is megérdemelne. A birodalom mozaikművességének egésze nem érződik eléggé a bemutatott együttes mögött. Mint sajnos a legtöbb ilyen munkánál, a színes ábrák itt is hiányoznak.

Kiss Ákos

M. Pavan, Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia. Venezia, 1958. Memorie Classe di Scienze Morali e Lettere, Vol. XXXII. Presso la Sede dell'Istituto Veneto. 299. lap.

Dalmácia provincia császárkori történetéről, gazdasági-társadalmi, etnikai és kulturális viszonyairól korszerű összefoglalás nem áll rendelkezésünkre. H. Cons 1882-ben megjelent, azóta sok tekintetben elavult monográfiája óta a Dalmácia-kutatás inkább csak részletmunkákban gazdagodott, elsősorban Mommsen, Buliő, Patsch, Betz, Saria és mások eredményei következtében. Éppen ezért az olvasó fokozott érdeklődéssel veszi kézbe a Pannónia superior-kötete révén jól ismert szerző munkáját, amelyet anyaggyűjtése és eredményei a további kutatások egyik alappilléreivé tesznek.

Pavan könyve a dalmáciai városi lakosság és társadalom vezető rétegei összetételével és tagozódásával foglalkozik, az ebből a szempontból leginkább kiaknázható epigráfiai forrásanyag alapján. A szerző elsősorban a névanyagot, illetőleg ezen belül szinte kizárólag a családneveket használja föl. ABC rendben haladva veszi sorra az egyes települések lakosságának legfőbb problémáit. Először minden esetben röviden utal az illető településre vonatkozó topográfiai adatokra, valamint a municipális szervezet, az esetleges helyőrség és a legjelentősebb kultuszok kérdéseire. Ezután összeállítja és elemzi a település lakosságának fennmaradt fontosabb családneveit, ABC sorrendben tüntetve föl az egyes gentiliaciumokat. A munka legnagyobb részét ezek felsorolása és vizsgálata alkotja. A könyv végén mindössze három oldalnyi terjedelemben következik a legfontosabb tanulságok leszűrése, anélkül azonban, hogy megkapnánk az anyaggyűjtésből adódó számtalan eredmény tényleges összefoglalását.

A könyv eredményeit a nagy anyaggyűjtés mellett elsősorban a feldolgozáshoz választott módszer adja. A municipális vezetőréteg családneveinek összeállítása sokban gazdagítja a kutatást. Lényegét tekintve továbbra is érvényes marad az általános felfogás Dalmácia lakosságának (és egyben romanizációjának) helyzetéről, miszerint a tengerparti városok korán és jól romanizáltak, zömében italikus eredetű lakosságával szemben éles ellentétben állnak a provincia belső területei, ahol az illír őslakosság többé-kevésbé töretlenül élt tovább. Pavan munkájából azonban az a tanulság szűrhető le, hogy a tengerparti sávon és a belső területeken belül is

igen lényeges különbségek mutatkoznak a lakosság összetétele és főleg romanizációja tekintetében. Az italikusok és leszármazottjaik Belső-Dalmácia városaiban is szerepet játszottak. Amellett a polgárjogkiterjesztés és az ebben tükröződő romanizáció itt nem haladt mindenütt egyforma ütemben. A Bosna völgyében fekvő Bistua Nova lakói között például igen sok a Flavius családnevet viselő személy, ami arra utal, hogy a lakosság romanizációja ezen a környéken már az 1. század 2. felében nagy léptekkel megindult, míg másutt csak Hadrianus, sőt csak Caracalla alatt történt széleskörű polgárjogkiterjesztés. Feltűnő, hogy Salónában, a többi partvidéki városoktól eltérőleg igen sok az Aurelius, vagyis a lakosság jelentős része itt csak később jutott polgárjoghoz, szemben a város másik, C. Iulius nevet viselő rétegével. A polgárjogpolitikával kapcsolatban érdekes az észrevétel, hogy Dalmáciában a Claudii és Ulpia csak ritkán tűnnek föl, a Cocceii pedig mindössze két ízben. A könyv legfőbb érdeme, hogy a gentiliaciumok összeállításával lehetővé teszi az egyes dalmáciai települések lakosságának összetételében mutatkozó sajátos vonások tanulmányozását.

Amint a könyv eredményeit, úgy hiányosságait is módszere szabja meg. A gentiliaciumok feldolgozása egy-egy provincia lakossága és társadalma tanulmányozásának igen hasznos, sőt nélkülözhetetlen, de nem egyedüli és nem is legfőbb eszköze. A lakosság összetételének a lehetőségekhez képest leginkább eredményes vizsgálatát elsősorban a cognomenek vizsgálata teszi lehetővé, amint az Pannónia lakosságának kutatásával kapcsolatban főleg Mócsy A. eredményeiből látható. Egy-egy személy etnikai hovatartozását, származását sok esetben csak a cognomen döntheti el. A személynevek elemzésének, sőt tekintetbevételének aggasztó hiánya Pavan munkájában sok kérdésben érezteti hatását. E hiányosság következtében esik itt csak igen ritkán szó arról, hogy az egyes városok vezetőrétegében mennyiben játszottak szerepet a romanizált bennszülöttek vagy az orientálisok. Több kérdés azonban e hiányosságnál fogva nemcsak megoldatlan maradt, hanem téves megvilágításba is került. A salónai Aurelii nagy száma pl. Pavan szerint azzal indokolható, hogy a tartományi fővárosba sok romanizálatlan bennszülött is leköltözött a belsődalmáciai hegyvidékekről, akik csak később nyertek polgárjogot. A cognomenek azonban azt mutatják, hogy a salónai Aurelii közül elég sokan a római birodalom keleti feléből származtak. Érdemes lett volna megvizsgálni, hogy a Dalmáciában csak ritkábban feltűnő Claudii és Ulpia helyi származású személyek-e, vagy máshonnan kerültek Dalmáciába, már a polgárjog birtokában? Az aequumi Aureliusokat névadásuk alapján inkább a helyi őslakossággal hoznánk kapcsolatba, mint dáciai telepítéssel. A Pirustae egy részének a dáciai bányákban való alkalmazását illetően viszont semmilyen kétely nem merülhet föl; Eutropius közismert helye a dáciai lakosság kialakulásáról, ahol cives Romani-ról van szó, míg a Pirustae legalább is részben peregrinusok voltak, semmiképpen sem mond ennek ellent, mivel a későrómai szerző a 2. század eleji dalmáciai polgárjogviszonyokkal aligha volt tisztában.

E hiányosságok természetesen nem csökkentik a fontosabb gentiliaciumok összeállításából és feldolgozásából adódó eredményeket, amelyek Pavan munkájának a dalmáciai lakosság és társadalom további kutatásában alapvető jelentőséget adnak. A dalmáciai lakosság és társadalom teljes problémamanyagának feldolgozása azonban a további kutatás feladata marad.

Alföldy Géza

MAGYAR RÉGÉSZETI IRODALOM
BIBLIOGRAPHIA ARCHAEOLOGICA HUNGARICA
 1959

A felhasznált folyóiratok és gyűjteményes munkák rövidítései

Abbreviationes

- ActaAntHung = Acta Antiqua Acad. Scient. Hung. (Tom. 6 : 3–4; 7 : 1–4.)
 ActaArchHung = Acta Archaeologica Acad. Scient. Hung. (Tom. 10 : 3–4; 11 : 1–4.)
 ActaEthnHung = Acta Ethnographica Acad. Scient. Hung. (Tom. 8 : 1–2.)
 ActaHistArtHung = Acta Historiae Artium Acad. Scient. Hung. (Tom. 6 : 1–2.)
 ActaHistHung = Acta Historica Acad. Scient. Hung. (Tom. 5 : 3–4; 6 : 1–2.)
 ActaLingHung = Acta Linguistica Acad. Scient. Hung. (Tom. 8 : 1–4; 9 : 1–4.)
 ActaOrHung = Acta Orientalia Acad. Scient. Hung. (Tom. 8 : 2–3; 9 : 1–3.)
 ActaUSzegedAnt = Acta Universitatis Szegedinensis. Sectio Antiqua (Tom. 1.)
 ActaUSzegedEthnLing = Acta Univ. Szegedinensis. Sectio Ethnographica et Linguistica (Tom. 1, 2.)
 ActaUSzegedHist = Acta Univ. Szegedinensis. Sectio Historica (Tom. 1–2, 3–4.)
 AJA = American Journal of Archaeology, Princeton (Vol. 63.)
 Altertum = Das Altertum, Berlin (Jg. 3.)
 AnTan = Antik Tanulmányok (6. k. 1–3.)
 Anthro K = Anthropologiai Közlemények (2. k. 3–4.)
 Anthropologie = L'Anthropologie, Paris (Vol. 63.)
 AnzAW = Anzeiger für die Altertumswissenschaft, Wien (Jg. 11.)
 Aquila = Aquila (65. k.)
 ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő (86. k. 1–2.)
 ArchWarszawa = Archeologia, Warszawa (Tom. 7.)
 AR = Archeologické Rozhledy, Praha (Ročník 10, 11.)
 BiClOr = Bibliotheca Classica Orientalis, Berlin (Jg. 4.)
 BorsSzle = Borsodi Szemle, Miskolc (2. évf. 3–4; 3. évf. 1–4.)
 BpR = Budapest Régiségei (19. k.)
 BSlav = Byzantinoslavica, Praha (Tom. 18, 19.)
 BSPF = Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris (Tom. 54.)
 BZ = Byzantinische Zeitschrift, München (Bd. 51, 52.)
 CranHung = Crania Hungarica (Tom. 2 : 2.)
 DMÉ = A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (1957)
 EgPFE = Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve (5. évf.)
 EisGeg = Eiszeitalter und Gegenwart, Ohningen (Bd. 10.)
 Éltud = Élet és Tudomány (14. évf.)
 EncAA = Enciclopedia dell'Arte Antica, Roma (Vol. 1–2.)
 Építőanyag = Építőanyag (1958)
 ÉpKK = Építés és Közlekedéstudományi Közlemények (1–3. k.)
 Érem = Az Érem (15. évf. 11–13.)
 Ethn = Ethnographia (69. évf. 3–4.)
 FA = Folia Archaeologica (11. k.)
 Germania = Germania, Berlin (Jg. 37.)
 Gnomon = Gnomon, Berlin (Bd. 31.)
 HK = Hadtörténelmi Közlemények (Új folyam VI. 1–2. sz.)
 Jászkunság = Jászkunság, Szolnok (5. évf.)
 KözET = Középkori Egyetemes Történet (5. köt.)
 Latomus = Latomus, Bruxelles (Tome 17.)
 LK = Levéltári Közlemények (28. évf.)
 MEpm = Magyar Építőművészet (8. évf.)
 MiskME = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc (1. k.)
 MNy = Magyar Nyelv (55. évf.)
 MTAK I. = A Magyar Tudományos Akadémia I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei (14 : 1–4., 15 : 1–2.)
 MTAK II. = A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalom-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei (9. k. 1–4.)
 MTAK VI. = A Magyar Tudományos Akadémia VI. Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei (22. köt.)
 MTud = Magyar Tudomány. A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője (66. k.)
 Művéd = Műemlékvédelem (2. évf. 4., 3. évf. 1–4.)
 MűvtÉrt = Művészettörténeti Értesítő (7. k. 1–4., 8. k. 1–3.)
 MűzLev = Múzeumi Levelek, Szolnok (2. sz.)
 NÉ = Néprajzi Értesítő (40. k.)
 NyK = Nyelvtudományi Közlemények (61. évf.)
 PMÉ = A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs (1958)
 PZ = Praehistorische Zeitschrift, Berlin (Jg. 36.)
 Quartär = Quartär, Bonn (Bd. 10–11.)
 REA = Revue des Études Anciennes (Tom. 60.)
 REG = Revue des Études Grecques (Tom. 71.)
 RégFüz = Régészeti Füzetek (11–12., Ser. II. 4–7.)
 SCIV = Studii și cercetări de istorie veche (10. anul)
 SSz = Soproni Szemle (12. évf. 4., 13. évf. 1–3.)
 StEtr = Studi Etruschi (Vol. 25.)
 StuSl = Studia Slavica (Tom. 5 : 1–4.)
 SüF = Südost-Forschungen, München (Bd. 17, 18.)
 Sz = Századok (92. évf. 5–6., 93. évf. 1–4.)
 SzKMÉOrosháza = A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve, Orosháza (1959)
 SzMK = Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts. A Magyar Nemzeti Múzeum Szépművészeti Múzeum Közleményei (No. 14., 15.)
 SzovMűvt = Szovjet Művészettörténet (14. k.)
 SzovRég = Szovjet Régészet (15. k.)
 TBM = Tanulmányok Budapest Múltjából (13. k.)
 TermDok = Természettudományi Dokumentáció (13–14. k.)
 TermÉ = Természettudományi Múzeum Évkönyve (50. k.)
 TörtStatK = Történeti Statisztikai Közlemények (1. évf.)
 TiK = Természettudományi Közöny (90. évf.)
 Valóság = Valóság. A TIT Társadalomtudományi Közöny (2. évf.)
 Vijesti = Vijesti Društva Muzejsko Konzervatorskih Radnika NR Hrvatske, Zagreb (Tom. 7.)
 VSz = Vasi Szemle, Szombathely (1959: 1, 2.)
 ZaeS = Zeitschrift für Aegyptische Sprache und Altertumskunde, Berlin (Bd. 82, 83, 84.)
- Folyóiratok és gyűjteményes munkák — Periodica et collectanea*
- Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae.* Tomus VI. fasc. 3–4. tomus VII. fasc. 1–3. (Dissertationes Congressus Academiae Scientiarum Hungaricae ad studia classica provehenda instituto relatae Budapestini 29. IX.—4. X. 1958.), Fasc. 4. Adiuvantibus A. Dobrovits, J. Harmatta, Gy. Moravcsik redigit I. Trenesényi-Waldapfel. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 245–464. 4 ill., 1959. 1–316. 23 ill., 317–457.
rec. Tom. III—V. 1955–1957. Wolf Ernst, AnzAW 11 (1958) 169–170., *Tom. III—VI. 1955–1958. Sarkady János, AnTan* 6 (1959) 160–162., *Tom. VI. 1958. 1–2. B. S. AR* 11 (1959) 895–896.
- Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae.* Tomus X. fasc. 3–4. tomus XI. fasc. 1–4. Adiuvantibus A. Dobrovits, F. Fülep, J. Harmatta, M. Párducz redigit Gy. Moravcsik. Bp. Akadémiai kiadó 1959. 159–322. 4 t. 55 ill., 1–482. 44 t. 138 ill.
rec. Tom. VII. fasc. 1. 1956. Hrala J. AR 10 (1958)

- 137–138., *Tom. VIII. fasc. 1–4. 1957. Szilágyi János*, ArchÉrt 86 (1959) 217–219., *Tom. IX. fasc. 1–4. 1958. Pleinerová I.* AR 11 (1959) 759–761.
- Antik Tanulmányok*—*Studia Antiqua*. VI. k. 1–3. sz. Felelős szerkesztő Moravcsik Gyula. Szerkesztőbizottság: Dobrovits Aladár, Harmatta János, Trencsényi-Waldapfel Imre. Bp. Akadémiai kiadó 1959. 212 p. 6 ill.
- Archaeologiai Értesítő*. A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat tudományos folyóirata. 86. k. 1–2. sz. A szerkesztőbizottság tagjai: B. Bónis Éva, Harmatta János, Párducz Mihály. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 237 p. 54 t. 66 ill.
- rec. 85 (1958) Pleinerová I.* AR 11 (1959) 301–302.
- Borsos László*: Magyarország műemléki topográfiája 1–3. k. és Budapest műemlékei I. k. (rec.) ÉpKK 1 (1957) 258–264.
- Budapest műemlékei I.* 1955. *rec. vide: Borsos László, Fehér Géza* *íj.* ArchÉrt 86 (1959) 223.
- Budapest Régiségei*. A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve. XIX. Szerkesztő Gerevich László. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 402 p. 285 ill.
- rec. XVIII. 1958. Nemeskalová-Jiroudková Z.* AR 11 (1959) 121–123.
- C. Wilhelm Gizella* *vide: Pest megye műemlékei.*
- A Debreceni Déri Múzeum évkönyve*. Annales Debrecenensis de Friderico Déri nominati 1957. Szerkesztette—redigit Bérés András. Debrecen: Alföldi ny. 1958. 203 p. 28 t. 24 ill.
- rec. 1948–1956. évf. Bach Ivan*, *Vijesti* 7 (1958) 180., *K. G. SüF* 18 (1959) 206–207., *Salamon Ágnes*, ArchÉrt 86 (1959) 98.
- Dercsényi Dezső*: Budapesti helytörténeti kiadványok (Budapest Régiségei XVI, XVII. k., Tanulmányok Budapest múltjából XI. k.) ÉpKK 1 (1957) 264–265.
- Dissertationes Archaeologicae Universitatis Budapestensis I.* 1958.
- rec. Sakar V.* AR 11 (1959) 592–593.
- Az Érem*. Közlemények az éremgyűjtés köréből. Közzéteszi a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat Éremtani szakosztálya. 15. évf. 11–13. sz. Szerkesztőbizottság: Huszár Lajos, Kupa Mihály, Pávó Elemér. Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 161–216. ill.
- rec. 11 (1955) —13 (1957) Nr. 1–Nr. 7. F. K. SüF* 17 (1958) 275.
- Fehér Géza* *íj.* *vide: Budapest műemlékei.*
- Folia Archaeologica*. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum évkönyve XI. k. Szerkesztő Fülep Ferenc. Szerkesztőbizottság: Huszár Lajos, Mihalik Sándor, Párducz Mihály. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1959. 280 p. 36 t. 42 ill.
- rec. VIII. 1956. Moucha V.* AR 10 (1958) 139–140., IX. 1957.: *Bach Ivan* *Vijesti* 7 (1958) 178–180., *Kádár Zoltán*, ArchÉrt 86 (1959) 219–220. X. 1958. *Kádár Zoltán*, ArchÉrt 86 (1959) 220–221., *Nemeskalová-Jiroudková Z.* AR 11 (1959) 607–608.
- A Hermann Ottó Múzeum évkönyve*. Annales Musei Miskolciensis de Hermann Ottó nominati. I. Szerkesztő Komáromy József. Miskolc: Múzeum 1957. 175 p. 36 t. 19 ill. *rec. BorsSzle* 3 (1959) 70–72.
- A Janus Pannonius Múzeum évkönyve* 1958. Szerkesztette Dombay János. Pécs: Szikra ny. 1959. 202 p. 87 t. *rec.: 1956. F. K. SüF* 18 (1959) 207–208.
- Kádár Zoltán* *vide: Folia Archaeologica.*
- Kozák Károly* *vide: Nógrád megye műemlékei.*
- Középkori Egyetemes Történet*. III. (V.) A kiadásért felelős Székely György. Bp. Felsőoktatási Jegyzet-ellátó Vállalat 1959. 129 p.
- A szegedi Móra Ferenc Múzeum évkönyve* 1957. *Rec. Nagy Dezső*. Ethn 69 (1958) 663., *Zápotocky M.* AR 11 (1959) 611.
- Műemlékvédelem*. Műemlékvédelmi és építészettörténeti szemle. 2 évf. 4. sz. 1958., 3. évf. 1–4. sz. Szerkesztő a Magyar Építőművészeti Szövetség Műemléki Bizottsága. Főszerkesztő Gerő László. Bp. Gondolat Kiadó 1958. 193–257., 1959. 1–256. ill.
- Múzeumi levelek* 2. Szerkesztő Kaposvári Gyula. Szolnok: Damjanich Múzeum 1959. 28 p. 16 ill.
- Nógrád megye műemlékei*, 1954. *rec. Kozák Károly*, ArchÉrt 86 (1959) 221–223.
- Numizmatikai Közlemények* 54–55. évf. 1955–56. *rec. Probst Günther* SüF 17 (1958) 273–274.
- Pest megye műemlékei*, *rec. I. kötet: Kampis Antal*, MűvtÉrt 7 (1958) 300–303. *I–II. kötet: Schram Ferenc*, ActaEthnHung 7 (1958) 447–448., *Péczy Béla*, Művéd 3 (1959) 55–56., *Tóth János*, MÉpm 8 (1959) 77.
- Régészeti Füzetek*. Kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeum. Felelős kiadó Fülep Ferenc.
11. szám: Az 1958. év régészeti kutatásai.
12. szám. Parádi Nándor: Technikai vizsgálatok népvándorláskori és Árpádkori edényeken.
- Ser. II. 4. szám. Kalmár János: A füleki vár XV–XVII. századi emlékei.
5. szám. Sz. Burger Alice: Áldozati jelenet Pannónia köemelekein.
6. szám. Éri István—Bálint Alajos: Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei.
7. szám. Vértess László: Untersuchungen an Höhlen-sedimenten.
- Salamon Ágnes* *vide: A Debreceni Déri Múzeum évkönyve.*
- Soproni Szemle*. Helytörténeti folyóirat. XII. évf. 4. sz., XIII. évf. 1–3. sz. Kiadja Sopron város tanácsa. Szerkesztő Csatkai Endre. Sopron: 1958. 289–384. ill., 1959. 1–288. ill.
- Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*. Tomus V. fasc. 1–4. Adjuvantibus E. Balciczky, L. Hadrovits, J. Harmatta redigit St. Knieza. Bp. Akadémiai Kiadó 1958 (1959) 475 p. 1 t. 29 ill.
- A Szántó Kovács Múzeum évkönyve*, Orosháza. Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 230 p. 30 t.
- Szilágyi János*: Carnuntum Jahrbuch 1957. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 237.
- Szilágyi János*: Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 2. Band. Berlin 1956. (rec.) Arch Ért 86 (1959) 109–110.
- Szovjet Régészet* XV. Felelős kiadó Fülep Ferenc. Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 82 p. 13 t. (23 ill.).
- Tanulmányok Budapest múltjából XIII.* Szerkesztő a „Budapest története” szerkesztőbizottsága. Elnök Pesta László. Titkár Gerevich László. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 607 p. 19 ill. (Budapest Várostarténeti Monográfiái 21.).
- rec. XI. k.: vide Dercsényi Dezső*, XII. k.: Acta HistHung 5 (1958) 440–441. (en français), *Zádor Anna*, MűvtÉrt 7 (1958) 303–305.
- Vasi Szemle*. Helyismereti évkönyv. 1959: I–II. k. Kiadja Vas megye tanácsa. Szerkesztő Kiss Gyula. Szombathely: Nyomdaipari Vállalat 1959. 71+112 p. ill.
- Általános munkák és összefoglaló ásatási jelentések*
Generalia. Effossiones
- Archäologische Forschungen im Jahre 1958*. ArchÉrt 86 (1959) 196–216. 1 ill.
- Baki Győző*: Vacuum technika a múzeumi, könyvtári és levéltári anyag konzerválásához. — L'emploi du vacuum dans la conservation des objets des musées et des matières des bibliothèques et des archives. FA 11 (1959) 252–258, 258–259. 1 t. 1 ill.
- Boggyay Thomas*: A magyarországi művészet története I. 1956. (rec.) SüF 17 (1958) 277–284.
- Bóna István*: A magyarországi művészet a honfoglalásig. Bp. Gondolat Kiadó 1959. 55 p. 58 ill. (Művészettörténet 19.)
- A Budapesti Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1958. évben*. — Раскопки Будапештского Исторического Музея в 1958 г. В целях спасения археологических находок BpR 19 (1959) 243–269, 270–272. 27 ill.
- Éri István*: Nagyvázsöny. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1959. 68 p. 46 ill. (Műemlékeink.)
- Az 1958. év régészeti kutatásai*. Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 83 p. 1 t. (RégFüz 11.)

- Erdődi József**: A mari ház fejlődéstörténetéhez. NyK 61 (1959) 378—385.
- Ferenczy Endre**: A magyar föld népeinek története a honfoglalásig, 1958. rec. ActaHistHung 6 (1959) 415. (en français)., **Hahn István** Sz 93 (1959) 663—665.
- Filip Ján**: Cserey Éva—Fülep Ferenc, Nagytétény műemlékei, 1957. (rec.) AR 10 (1958) 438.
- Gerő László—Sedlmayr János**: Pápa. Bp. Műszaki Kiadó 1959. 216 p. 188 ill. (Városképek—Műemlékek.)
- Hajnóczy Gyula**: Térszemlélet a képzőművészetben és az építészetben. MűvtÉrt 8 (1959) 97—100. 4 ill.
- Horváth Detre**: Pannonhalma. Útikalauz. Sopron: Győr-Sopron megyei tanács idegenforgalmi hivatala 1959. 110 p. 39 ill.
- Kalicz Nándor**: A Hermann Ottó Múzeum ásátásai és leletei 1957-ben. — Ausgrabungsarbeiten und Funde des Hermann Otto Museums im Jahre 1957. MiskMÉ 1957. 166—168, 169.
- Komáromy József**: Beszámoló a miskolci Sötétkapu melletti ásátás eredményeiről. — Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungsarbeiten neben dem „Sötétkapu“ („Dunkles Tor“) in Miskolc. MiskMÉ 1957. 70—101, 89—90. 10 t. 14 ill.
- Köszeg**. Írták Hammer Ferenc, Kálmán József, Lovassy Andor, Szemes Margit, Szövényi István. Bp. Múzeumok Közp. Prop. Ir. 1958. 64 p. 47 t.
- László Gyula**: Bevezetés a régészetbe. Új lenyomat. Bp. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat 1958. 147 p. ill.
- László Gyula**: Очерки по истории Коми АССР. том I. (rec.) Nyk 61 (1959) 136—139.
- Niederhauser Emil**: A bolgárok története. Bp. Gondolat Kiadó 1959. 232 p. 4 t. (Studium könyvek 10.)
- Nováki Gyula**: A soproni talajvizsgálatok és a településtörténet. SSz 12 (1958) 335—341. 2 ill.
- Olasz Ernő** *íj.*: Leletmentő ásátások Orosháza környékén. Bronzkori telep és Árpád-kori temető Orosháza határában. — Rettungsgrabungen in der Umgebung von Orosháza (Auszug) SzKMÉ Orosháza 1959. 1—4. 207—208.
- Parution du volume I/2 manuel universitaire „Histoire de la Hongrie“**. ActaHistHung 5 (1958) 446.
- Passuth László**: Megszólat a sírvilág. Bp. Móra Ferenc Kiadó 1959. 596 p. 32 t.
- Patay Pál**: A bujádi vár. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1959. 39 p. 16 ill. (Műemlékeink.)
- Pogány Frigyes**: Szobrászat és festészet az építőművészetben. Bp. Műszaki Kiadó 1959. 472 p. 440 ill.
- Razin J. A.**: A hadművészet története. I. k. A háború rabszolgatartó korszakának hadművészete. Bp. Zrínyi Kiadó 1959. 596 p. 154 ill.
- A régészek modern „varázsvesszeje“**. Éltud 14 (1959) 1406.
- Régészeti kutatás modern eszközökkel**. TtK 90 (1959) 516. 5 ill.
- Sándy Erika—Tápay Szabó Gabriella**: A gyermekjáték története. Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irodája (MNM Történeti Múzeum ny.) 1958. 19 p. 26 ill.
- Sedlmayr János** *vide*: Gerő László.
- Soproni Útikalauz**. Szerk. Gimes Endre. 2. átd. és bőv. kiad. Sopron: Győr-Sopron megye tanácsának idegenforg. hivatala. 1959. 149 p. ill.
- Szabadfalvi József**: Die schwarze Keramik in Ungarn und ihre osteuropäischen Beziehungen. — Черная керамика в Венгрии и ее восточноевропейские отношения. ActaEthnHung 7 (1958) 387—427, 427—428. 21 ill., és Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből. 42 p.
- Szeged**. Szerkesztették Magyar László és Németh István. Bp. Athenaeum 1959. 264 p. ill. (Panoráma Útikönyvek.)
- Szintyai Jenő**: Margitsziget. Bp. Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal 1959. 47 p. 16 t.
- Tápay Szabó Gabriella** *vide*: Sándy Erika.
- Új módszerek az archeologiai kutatásban**. A Nistri-féle periszkóp ismertetése. Fűrészköz, amely a földalatti üregekben felvételeket készít. Éltud 14 (1959) 766. 1 ill.
- Uzsoki András**: Moson-Magyaróvár. Sopron: Győr-Sopron megye tanácsának idegenforgalmi hivatala. 1958. 104 p. ill.
- Vajkai Aurél**: Somló. Éltud 14 (1959) 1007—1111. 10 ill.
- Visegrád**. Zusammengestellt von László Tarr. Text von Miklós Héjji. Photoaufnahmen von Károly Gink. Bp. Corvina 1959. 7 p. 29 t. (Ungarn in Bildern) Praeterea: English; en français; no русски.
- Bibliográfiák, tudománytörténet, régészeti muzeológia — Historia archaeologiae. Catalogi museumum**
- Artamonov M.**: A Szovjet Ermitage. SzovMűvt 14 (1959) 245—256.
- B. Thomas Edith—Szentlélek Tihamér**: Führer durch die archäologischen Ausstellungen des Bakonyer Museums in Veszprém. Urzeit—Römerzeit. Bp. Zentralbüro für Propaganda der Museen. Egyet. ny. 1959. 43 p. 31 t.
- B. Thomas Edith—Szentlélek Tihamér**: Vezető a veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti kiállításában. Őskor—Rómaikor. Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irodája. Egyetemi ny. 1959. 39 p. 31 t.
- B. Thomas Edit** *vide*: Budapest. Musei di antichità.
- Banner János**: Adatok a régi Borsod megyei régészeti kutatások történetéhez. — Beiträge zur Geschichte der archäologischen Forschungen in dem alten Komitat Borsod. MiskMÉ 1957. 7—13, 11.
- Banner János**: Emlékezés a köszönet hangján. Beszéd a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen tartott 70 éves jubileuma alkalmából. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 7 p.
- Banner János**: Régi kutatók — új feladatok. A gyulai múzeum kilenven éve. Gyula: Múzeum 1959. 24 p. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 1.)
- Banner János** *vide*: Filip Ján, Kanosay Margit.
- Barkóczi László**: A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat régészeti tevékenysége az 1958. évben. ArchÉrt 86 (1959) 95.
- Behn Friedrich** *vide*: Németh Endre.
- Bella Lajos** *vide*: Nováki Gyula.
- Budapest. Musei di antichità. EncAA 2 (1959) 211—215.**
- 4 ill. I. Kiss Ákos: Museo di Aquincum, 211—212. II. B. Thomas Edit: Museo Nazionale e Storico, 212—214. 4 ill. III. Szilágyi János György: Museo di Belle Arti. Collezione di Antichità. 214—215.
- Csatai Endre—László Gyula**: Rövid vezető a soproni Liszt Ferenc múzeumban. — Kurzer Führer durch das Franz Liszt Museum in Sopron. Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irodája 1958. Révai ny. 47 p. 27 t. 30 ill. (Deutscher Teil 16—20.)
- Decsev Dimiter 1877—1958. Nekrológ. íj. Fehér Géza.** ArchÉrt 86 (1959) 87.
- A Déri Múzeum 1957-ben.** — Музеи им. Дери в 1957 году. Le Musée Déri en 1957. DMÉ 1957. 3—10, 11—12, 13—14.
- Eszlár Éva**: Szépművészeti Múzeum. Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irodája 1959. Kossuth ny. 20 p. 18 ill.
- Extrait du répertoire des ouvrages historiques (livres, études, articles) parus en Hongrie entre le 1er janvier 1957 et le 31er décembre 1958. (Bibliographie.)** — Список избранных произведений (Книг, исследований, статей) по истории вышедших в Венгрии (1-ое января 1957 г.—31 декабря 1958 г.) ActaHistHung 5 (1958) 453—470., 6 (1959) 209—228., 451—459.
- Fehér Géza** *íj.*: Библиография на Българската археология (1879—1955) Szófia 1957. (ism.) ArchÉrt 86 (1959) 230—232.
- Fehér Géza** *íj.* *vide*: Decsev Dimiter, Kacarov Gavril, Mavrodinov Nikola, Tóth Zoltán, Velkov Ivan.
- F. Fejér Mária—Németh Endre**: A Nemzeti Múzeum régészeti és történeti vonatkozású kiadványai. Első rész. — Die archäologische und historische Publikationen des Ungarischen Nationalmuseums. Erster Teil. FA 11 (1959) 261—276.
- Filip Ján**: Sedmdesat let prof. dr. J. Bannera (mit

- deutschem Auszug) AR 10 (1958) 731–732, 732. 1 t.
Földes László: Pubal Vaclav, Musejnicetv v Madarsku. (rec.) Ethn 70 (1959) 480–481.
- Géfin Gyula*: Járdányi-Paulovics István (1892–1952) VSz 1958: 2. 141–142. 1 ill.
- H. Fekete Péter*: A Hajdúsági Múzeum megalapítása Hajdúböszörményben. — Создание Хайдубёсёрменского Хайдукского Музея. ДМБ 1957. 195–200, 201.
- Horváth Ernő*: A szombathelyi Savaria Múzeum (az épület fennállásának 50. évfordulójára) VSz 1958: 2. 120–127. 6 ill.
- Jósa András*: Régészeti és múzeumi vonatkozású hírlapi cikkei (1889–1900). Összeállította és bevezette Csallány Dezső. Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irodája 1958 MNM Történeti Múzeum ny. 194 p. (A nyíregyházi Jósa András Múzeum kiadványai 2.)
- Kacarov Gavril* 1874–1958. Nekrológ. *íjf. Fehér Géza*. ArchÉrt 86 (1959) 87.
- Kanossay Margit*: Bibliographie der wissenschaftlichen Arbeiten von J. Banner. ActArchHung 10 (1959) 327–332.
- Kiss Ákos* vide: Budapest: Musei di antichità.
- Kiss Lajos* vide: K. Kovács László.
- Körmöczy László*: A sárospataki múzeumi napok. BorsSze 3 (1959) 74–76.
- K. Kovács László*: Kiss Lajos, Emlékezések a hódmezővásárhelyi múzeum alapításáról (ism.) Ethn 70 (1959) 499–500.
- László Gyula* vide: Csatai Endre.
- L. Kovrig Ilona*: A tíz éves Archeologické Rozhledy. ArchÉrt 86 (1959) 99–100.
- Levin M. G.*: A szovjet embertani kutatások főbb irányai. Ford. Tóth Tibor. Anthropol 2 (1958) 3–13.
- Lipták Pál*: A mai lengyel antropológia. Beszámoló az 1958. évi lengyelországi tanulmányutamról. — Anthropology in Poland today. Anthropol 2 (1958) 57–61, 61. 4 ill.
- A Magyarországon* megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke (1958 január 1.–december 1.) Sz 92 (1958) 923–941., 93 (1959) 729–746.
- Marsili F. A.* vide: Uherkovich Gábor.
- Mavrodinov Nikola* 1904–1958. Nekrológ. *íjf. Fehér Géza*. ArchÉrt 86 (1959) 88.
- Mozsolics Amália* vide: Reinecke Paul.
- Németh Andre*: F. Behn, Ausgrabungen und Ausgräber. Stuttgart 1955. (ism.) ArchÉrt 86 (1959) 111–112.
- Németh Andre*: Magyar régészeti irodalom 1958. — Bibliographia archaeologica hungarica 1958. ArchÉrt 86 (1959) 112–121.
- Németh Andre* vide: F. Fejér Mária.
- Nógrádi Géza*: A sárvári Nádasdy Ferenc vármúzeum kiállítása. Bp. Múzeumok. Közp. Prop. Irodája 1959. Képzőművészeti Alap ny. 16 p. 22 t.
- Nováki Gyula*: Bella Lajos emlékezete a soproni Várhelyen. SSz 12 (1958) 369–370. 1 ill.
- Ojtozi Eszter*: Wosinszky Mór és A. A. Szpicin levelezése. Újabb adat a magyar–oroszl tudományos kapcsolatok történetében. — Über den Briefwechsel von Wosinszky Mór und A. A. Szpicin (Zusammenfassung) PME 1958. 135–136, 136.
- Reinecke Paul* 1872–1958. Nekrológ. *Mozsolics Amália*. ArchÉrt 86 (1959) 193–194.
- Solymos Ede*: A Türr István Múzeum története és ismeretése. Baja: Múzeum 1958. 25 p. (A bajai Türr István Múzeum kiadványai 5.)
- A soproni Liszt Ferenc Múzeum* működése 1958-ban. SSz 13 (1959) 185–186.
- A szegedi régészeti kiállítás vezetője*. A szegedi Móra Ferenc Múzeum régészeti kiállítása. Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 18 t. 11 t.
- Szentlélek Tihomér* vide: B. Thomas Edit.
- A Szépművészeti Múzeum* 1958-ban. Az Antik Osztály. SzMKM 14 (1959) 153–154.
- Szilágyi János György*—Castiglione László: Griechisch-romische Sammlung. Führer. 1957. rec. Balty J. Ch. Latomus 17 (1958) 818–819., *Foltiny Stephen*, AJA 62 (1958) 115., *Frel Jiri*, AR 10 (1958) 743., *Laumonier* A. REG 71 (1958) 450., *Marcadé J.* REA 60 (1958) 182–183.
- Szilágyi János György* vide: Budapest: Musei di antichità.
- Szövényi István*: A községi Jurisich Múzeum. VSz 1958: 2. 127–128.
- Szpicin A. A.* vide: Ojtozi Eszter.
- Tóth Géza*: Makó bibliográfiája. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 64 p. (IV. Történelem, 11–20. V. Régészet, 20–22. VI. Társadalomrajz, település, 22–24.)
- ism. Péter László*. Ethn 70 (1959) 511.
- A tihanyi múzeum kiállítása*. Összeállították: Éri István, Jancsny Veronika és Körner Éva. Bp. Múzeumok. Közp. Prop. Irodája 1958. 34 p. 9 t.
- Tóth Zoltán* 1888–1958. Nekrológ. *íjf. Fehér Géza*. ArchÉrt 86 (1959) 192.
- Uherkovich Gábor*: Marsili, hazánk egykori nagy kutatója. Jászok 5 (1959) 128–131. 4 t. 1 ill.
- Velkov Ivan* 1891–1958. Nekrológ. *íjf. Fehér Géza*. ArchÉrt 86 (1959) 88.
- Wenger Sándor*: Az antropológia helyzete Romániában. Beszámoló az 1956. évi tanulmányutamról. — Voyages d'études dans la République Populaire Roumaine. Résumé. Anthropol 2 (1958) 123–131, 132. 6 ill.
- Wosinszky Mór* vide: Ojtozi Eszter.

Őskor—Praehistorica

- Az Angara-mellék múltjának megmentése*. Éltud 14 (1959) 1373–1374. 1 ill.
- Banner János*: Anthropomorphe Gefäße der Theißkultur von der Siedlung Kökénydomb bei Hódmezővásárhely (Ungarn). Germania 37 (1959) 14–35. 5 t. 4 ill.
- Banner János*: „Csehszlovákia őstörténete” kiállítás a prágai Nemzeti Múzeumban. ArchÉrt 86 (1959) 92–93. 2 t. 1 ill.
- Banner János*: Menschendarstellung auf einem Gefäß von Tószeg und die Frage des sogenannten Krötengefäße. PZ 36 (1958) 244–254. 6 ill.
- Banner János*: Az őskori földvárak helyzete és fenntartásukkal kapcsolatos feladataink. ÉpKK 2 (1959) 461–464.
- Benac Alojz* vide: Bóna István.
- Bodrogi Tibor*: Újabb ásatások a nigériai Ifében. Éltud 14 (1959) 1117–1118. 2 ill.
- Bökönyi Sándor*: Die frühalluviale Wirbeltierfauna Ungarns. (Vom Neolithikum bis zur La Tène-Zeit.) — Ранне-аллювиальная фауна позвоночных в Венгрии с неолита по латенской культуры (Резюме) Acta Arch Hung 11 (1959) 39–102. 10 ill.
- Bóna István*: Bronzkori övkapcsok és diadémák. Adatok a Közép-Dunamedencei bronzkori viselethez. — Поясные пряжки и диадемы бронзового века. Данные к одежде среднедунайского бронзового века. Резюме. — Bronze-Age girdle-clasps and diadems. Data to the costumes of the Bronze-Age in the Middle Danube Basin. Summary. ArchÉrt 86 (1959) 49–57, 58–59. 3 t. 11 ill.
- Bóna István*: A. Benac, Neolitsko naselje u Lisicima kod Konjica. Sarajevo 1958. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 103–104.
- Bóna István*: E. Stephan, Die ältere Bronzezeit in der Altmark. Halle 1956. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 104.
- Childe Vere Gordon*: A civilizáció bölesője. Ford. Szuhay-Havas Ervin. Bp. Gondolat Kiadó 1959. 159 p. (Studium könyvek.)
- Childe Vere Gordon* vide: Hoffmann Tamás.
- Csalog József*: Die anthropomorphen Gefäße und Idolplastiken von Szegvár—Túzköves. — Антропоморфные сосуды и идольские статуэтки стоянка Сегвар-Тузкёвеш. (Резюме) ActaArchHung 11 (1959) 7–38, (1). 10 ill.
- Csernyecov N. V.*: Nyugat-Szibériai sziklarajzok. — Западносибирские наскальные изображения. Резюме. — Westsibirische Felsenzeichnungen. Ethn 70 (1959) 3–10, 10–11, 11. 3 ill.

- Delporte A.*: Les fouilles d'Istállóskő et les problèmes du leptolithique hongrois. BSPF 54 (1957) 273—279.
- Dombay János*: Kőzép- és koravaskori település nyomai a pécsvárad Aranyhegyen. — Überreste einer äneolithischen und früheisenzeitlichen Ansiedlung an Berg Arany (Goldberg) bei Pécsvárad. (Zusammenfassung) PME 1958. 53—96, 96—102. 46 t. 27 ill. 1 mell.
- Eiben Ottó*: Foltiny István, Velemszentvid, ein urzeitliches Kulturzentrum in Mitteleuropa. (rec.) VSz 1959: 2. 101—102.
- Endrei Walter*: Korszerű technikával a letűnt idők nyomában. Éltud 14 (1959) 535—538. 3 ill.
- Észak-Amerika* ősrégészeti kutatásainak újabb eredményei. Éltud 14 (1959) 1533—1534.
- Filip Ján*: I. Foltiny, Die Spuren der Hügelgräber und der Lausitzer Kultur in der Umgebung von Szeged, 1957. (rec.) AR 10 (1958) 126.
- Filip Ján*: I. Hunyady, Kelták a Kárpátmedencében. Leletanyag. 1957. (rec.) AR 10 (1958) 127—128.
- Filip Ján*: M. Párducz, Dakische Funde in János-szállás, Szeged 1956. (rec.) AR 10 (1958) 296.
- Foltiny Stephen*: The oldest representations of wheeled vehicles in Central and Southeastern Europe. The clay-vehicle of Budakalász. AJA 63 (1959) 53—59. 1 t.
- Foltiny István* vide: *Eiben Ottó*.
- Gábori Miklós*: Neue paläolithische Funde im Eipeltal. AR 10 (1958) 55—61. 2 t. 2 ill.
- Gábori Miklós*: A ságvári paleolitikus telep újabb ásatásainak eredményei. — Результаты новых раскопок палеолитической стоянки в Шлагаре. — Резюме. Les résultats des fouilles récemment effectuées dans la station paléolithique de Ságvár. Résumé. ArchÉrt 86 (1959) 3—16, 17, 17—19. 4 t. 3 ill.
- Gábori Miklós*: Urjanchaische Waldjäger in der NW-Mongolei und ihre archäologischen Beziehungen. — Урянхайские лесные охотники в Северо-восточной Монголии и их археологические отношения. (Резюме) ActaArchHung 11 (1959) 457—481, (4). 7 t. 5 ill.
- Gábori Miklós* vide: *Kozlowski J.*
- Gazdapusztai Gyula*: A gyopárosi koravaskori kardlelet vallástörténeti vonatkozásai. — Religionsgeschichtliche Beziehungen des Schwertfundes von Gyopáros aus der frühen Eisenzeit. Auszug. SzKMÉOrosháza 1959. 13—29, 209—210. 1 t.
- Gunda Béla*: Prehisztórikus jellegű őrlőkövek a Kárpátokban. — Milling stones of prehistoric type in the area of the Carpathians. Ethn 69 (1958) 333—350, 351. 16 ill.
- Hoffmann Tamás*: V. G. Childe, The dawn of European civilisation, 1957. (rec.) Ethn 69 (1958) 654—655.
- Hoffmann Tamás*: V. G. Childe, The prehistory of European society, London 1958. (rec.) Ethn 70 (1959) 522—524.
- Hoffmann Tamás*: F. Hančar, Das Pferd in prähistorischer und früher historischer Zeit, Wien 1956. (rec.) Ethn 70 (1959) 518—519.
- Hoffmann Tamás*: E. Werth, Grabstock, Hacke und Pflug, Ludwigsburg 1954. (rec.) Ethn 70 (1959) 519—521.
- Hunyady Ilona* vide: *Filip Ján*.
- Kalicz Nándor*: Bronzkori díszedények a Herman Ottó Múzeumban. BorsSzele 2 (1958) 32—36. 8 ill.
- Kaposvári Gyula*: 2500 éves szkíta bronztükrök meg az ismeretterjesztő előadás. Jászkunság 5 (1959) 135—136. 2 ill.
- Kaposvári Gyula*: Múzeumi levél Nagyrévre. A nagyrévi koravaskori bronzkard. MúzLev 2 (1959) 1—2. 3 ill.
- Kaposvári Gyula*: Ritka régészeti levelek a jászberényi Cserőhalmon. Keltakori temető. MúzLev 2 (1959) 28. 2 ill.
- Konik Eugénusz*: Model wozu czterokolowego z II tysiąclecia p. n. e. (Budakeszi) ArchWarszawa 7 (1955) 240.
- Korek József*: Rézkori temető és telep Nagykörűben. MúzLev 2 (1959) 10—12. 3 ill.
- Korek József*: A vadnai neolitikus sírlelet. — The Neolithic burial finds at Vadna. MiskMÉ 1957. 14—24, 24—25. 5 t.
- Korek József*: Zu den anthropomorphen Darstellungen der Bükker-Kultur. FA 11 (1959) 13—24. 1 t. 3 ill.
- Kozlowski J.*: M. Gábori, Solutreiskaia 1954., L. Vértés, Moustieri 1958. (rec.) Anthropologie 63 (1959) 114—116.
- Krupnov E. I.*: A kobáni kultúra eredetéről és kormeghatározásáról. SzovRég 15 (1959) 19—46. 3 t. (10 ill.)
- Lengyel Irina*: A halimbai (Veszprémmegye) koravaskori temető. — Могилиник раннего железного века в Халимбе. Резюме. — Le cimetière du premier âge du fer de Halimba. Résumé. ArchÉrt 86 (1959) 159—168, 169, 169. 18 t. 6 ill.
- Makkay János*: Adatok őskori állatplasztikánk déli kapcsolataihoz. — Данные к южным связям нашей животной пластики. Резюме. — Data illustrating the southern connections of Prehistorical animal plastic art in Hungary. Summary. ArchÉrt 86 (1959) 123—136, 136, 137—138. 5 t. 8 ill.
- Nagy Tibor*: La Tène-kori szkítajellegű sírlelet Rákospalotáról. — Могила скифского характера эпохи латенской культуры в Ракошпалоте. ВрР 19 (1959) 123—136, 137—138. 7 ill.
- Nemeskéri János*: E. Vlček, Antropologia keltov na juhozápadnom Slovensku. Bratislava 1957. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 104—105.
- Ojtozi Eszter*: М. В. Воробев, Древняя Япония. Историко-археологический очерк. Москва 1958. (rec.) AnTan 7 (1959) 139—141.
- Párducz Mihály*: Ősrégészeti konferencia Nyitrán (1958. szeptember 23—26.) ArchÉrt 86 (1959) 91.
- Párducz Mihály*: Sur la destination des divers objets de la trouvaille de l'époque scythe d'Aszód. FA 11 (1959) 37. 1 ill.
- Párducz Mihály* vide: *Filip Ján, Székely Zoltán*.
- Passek T. Sz.*: Újabb feltárások a Szovjetunió területén és a Duna—Dnyeszterköz későneolitikus kultúráinak kérdései. SzovRég 15 (1959) 1—18. 6 t. 10 ill.
- Patay Pál*: Késő-vaskori ház Acsán. — Une maison du deuxième âge du fer à Acsa. FA 11 (1959) 39—44, 44—45. 1 t. 2 ill.
- Patay Pál*: Rézkori temető Tiszakeszin. — Gräberfeld aus der Kupferzeit bei Tiszakeszi. MiskMÉ 1957. 31—39, 40. 4 t. 1 ill.
- Patay Pál*: Tanulmányok Debrecen vidékének régéről. — Contributions to the history of the environs of Debrecen in the Chalcolithic. DMÉ 1957. 15—26, 27—28. 2 t.
- Patay Pál*: Über die Fundumstände des Goldfundes von Tiszaszöllös. Germania 37 (1959) 84—89. 1 ill.
- Patay Pál*: Újabb rézkori aranyleletek ismertetése a Kárpát-medence területéről. — Publikationen neuer kupferzeitlichen Goldfunde aus dem Karpathenbecken. Auszug. ArchÉrt 86 (1959) 94, 94.
- Patay Pál*: Válasz Mozsolics Amália bírálatára. Nyilatkozat. ArchÉrt 86 (1959) 95—97.
- Regöly-Mérei Gyula*: Az ősemler betegségeiről. TtK 90 (1959) 289—293. 10 ill.
- Roska Márton*: A bányabüki rézlelet. — Le dépôt de haches en cuivre de Bányabükk (Baniabik) FA 11 (1959) 24—34, 34—35. 3 ill.
- Roska Márton*: Újabb szkíta leletek Erdélyből. — Scythian finds from Transylvania. Summary. ArchÉrt 86 (1959) 171—172, 172. 2 ill.
- Saad Andor*: Újabb gyűjtések eredményei a Korlát melletti Ravaszlyuktetőn. — Die Ergebnisse der neueren Forschungen am Ravaszlyuktető bei Korlát. FA 11 (1959) 3—11, 11—12. 3 ill.
- Stephan E.* vide: *Bóna István*.
- Székely Zoltán*: A korai vaskor (hallstatt) hatása a dákok anyagi műveltségére. — Влияние раннего железного века на материальную культуру даков. — ArchÉrt 86 (1959) 61—62, 62.
- Székely Zoltán*: Párducz M. Dakische Funde in János-szállás. SzMÉ 1956. (rec.) SCIV 10 (1959) 192—193.
- Thoma Andor*: A homo sapiens fossilis nyakszirtecsontjának töredékei a tapolcai sziklafülkéből. — Un fragment d'occipital (Homo sapiens fossilis) provenant de

- l'abri de Tapolca. MiskMÉ 1957. 60—69, 65. 3 ill.
Vértés László: Beiträge zur Technologie des Paläolithikums. — Данные к технологии палеолита. (Резюме) ActaArchHung 11 (1959) 3—6, (1). 7 ill.
Vértés László: Das Moustérien in Ungarn. EisGeg 10 (1959) 21—40. 3 ill.
Vértés László: Untersuchungen an Höhlensedimenten. Methode und Ergebnisse. Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 176 p. 53 ill. (RégFüz II. 7.)
Vértés László—Hessel de Vries: Az istállóskői barlang aurignaci II. kultúrájának rádiokarbon kormeghatározása. — Radiokarbonbestimmung des Aurignacien II. aus der Istállóskőer Höhle. Auszug. ArchÉrt 86 (1959) 195, 195.
Vértés László vide: Kozłowski J.
Vlček Emanuel vide: Nemeskéri János.
Vorobjov M. V. vide: Ojtozi Eszter.
Vries Hessel de vide: Vértés László.
- Klasszikus és keleti régészet — Archaeologia classica et orientalis*
- Altheim Franz—Stiehl Robert**: Zwei neue Inschriften. Die aramäische Fassung der Asoka-Bilinguis von Kandahar. ActaAntHung 7 (1959) 107—126. 1 t.
Aström Paul: Deux vases theriomorphes et une figurine de Chypre. — Két állatalakú edény és egy szobrocska Ciprusból. SzMK 15 (1959) 3—8, 68—70. 4 ill.
Avdiev V. I.: Культурное наследие Древнего Египта. (Mit deutscher Zusammenfassung) ActaAntHung 7 (1959) 135—147, 147.
Baktay Ervin vide: M. Tóth Edit.
Bleicken J. vide: Maróti Egon.
Brommer F. vide: Szilágyi János György.
Castiglione László: V. von Gonzenbach, Untersuchungen zu den Knabenweihen im Isiskult der römischen Kaiserzeit, Bonn 1957. (rec.) AnTan 6 (1959) 147—151. Gnomon 31 (1959) 539—543.
Czegele Károly: The Syriac legend concerning Alexander the Great. ActaOrHung 7 (1957) 231—249.
Diesner H. J.: Die Gestalt des Tyrannen Polykrates bei Herodot. ActaAntHung 7 (1959) 211—219.
Diósi György: A servus publicus. AnTan 6 (1959) 1—17.
Dobrovits Aladár: Le problème de la frontalité dans la sculpture égyptienne et grecque. ActaAntHung 7 (1959) 39—43.
Donini Ambrogio: A Holt-tengeri héber kéziratok és a kereszténység eredete. OET 1 (6) (1958) 42—58.
Egy 6000 éves földalatti város. A középzraeli Bethsebai ásátások. Éltud 14 (1959) 1374.
Erdélyi Gizella: Fr. Matz, Ein römisches Meisterwerk. Der Jahreszeiten-Sarkophag Badmington—New York. Berlin 1958. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 235—236.
Ghirsmann Robert: Fouilles de Tchoga-Zanbil, près Suse. Campagne de 1958/1959. ActaArchHung 11 (1959) 103—112. 22 ill.
Gonzenbach Victorine von vide: Castiglione László.
Gordon C. H. vide: Scheiber Sándor.
Günther R.: Die Entstehung der Schuldklaverei im Alten Rom. ActaAntHung 7 (1959) 231—249.
Hahn István: Beszámoló a „Városi lakosság és szociális mozgalmak a római birodalom bomlása idején” c. kandidátusi disszertációja vitájáról. Sz 93 (1959) 722—725.
Hahn István: A későrómai birodalom adórendszere és a szaszanida adózás. EgPFÉ 5 (1959) 263—271.
Hahn István: Sassanidische und spätrömische Besteuerung. ActaAntHung 7 (1959) 149—160.
Hahn István: E. M. Штаерман, Кризис рабовладельческого строя в западных провинциях римской империи. Москва 1957. (rec. по русски) ActaAntHung 6 (1958) 461—464.
Harmatta János: Der Alte Orient und das klassische Altertum. ActaAntHung 7 (1959) 29—37.
Harmatta János: Dura-Europos és az iráni Mezopotámia kapcsolatainak kérdéséhez. AnTan 6 (1959) 110—112.
Harmatta János: Egy új párthus ideogramm. AnTan 6 (1959) 81—86.
Harmatta János: Irano-Aramaica (Zur Geschichte des frühhellenistischen Judentums in Aegypten. ActaAntHung 7 (1959) 337—409.
Horváth István Károly—Marticskó József: A Magyar Tudományos Akadémia klasszika-filológiai kongresszusa (1958. szept. 29.—okt. 4.) AnTan 6 (1959) 165—180.
Horváth István Károly—Marticskó József: Съезд Венгерской академии наук по вопросам классической филологии (29. сент.—4. окт. 1958 г.) ActaAntHung 7 (1959) 301—316.
Irmscher Johannes: Der Streit um das Bibelgriechisch. ActaAntHung 7 (1959) 127—134.
Jones A. H. M.: Az athéni demokrácia gazdasági alapja. ÓÉT 1 (6) (1958) 24—41.
Jozse F.: Le christianisme et l'évolution des sentiments familiaux dans les lettres privées sur papyrus. ActaAntHung 7 (1959) 411—420.
Kákossy László: Nouvelles statuettes du serviteurs dans la Collection Égyptienne. — Újabb szolgáltszobrok az Egyiptomi Gyűjteményben. SzMK 14 (1959) 3—9, 101—104. 7 ill.
Kuzicsin V. I.: Mennyire terjedtek el a latifundiumok Itáliában a köztársaság végén. ÓÉT 1 (6) (1958) 3—23.
Leneman J. A.: A pylosi feliratok és a mykenéi Görögország rabszolgatartásának problémája. ÓEt 1 (6) (1958) 3—23.
M. Tóth Edit: Baktay Ervin, India művészete a történelem és a művelődés keretében az őskortól a XX. századig. (rec) MűvtÉrt 8 (1959) 167—168.
Marót Károly: A varázsdaltól az eposzig. — От волшебной песни к великому эпосу. — From magic song to heroic epos. Ethn 69 (1958) 505—533, 533—534, 535—536.
Maróti Egon: J. Bleicken, Das Volkstribunat der klassischen Republik, München 1955. (rec.) ActaAntHung 7 (1959) 455—457.
Marticskó József: Beszámoló az Ókortudományi Társaság megalakulásáról (1958. március 27.) AnTan 6 (1959) 164—165.
Marticskó József vide: Horváth István Károly.
Matz Friedrich vide: Erdélyi Gizella.
Mazzarino S.: L'image des parties du monde et les rapports entre l'Orient et la Grèce à l'époque classique. ActaAntHung 7 (1959) 85—100.
Mérei Gyula: Racionális, empiriás és mágikus elemek az ó-egyiptomiak orvostudományában. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár közleményei 10—11 (1958) 173—255. ill.
Mérei Gyula—Nemeskéri János: Bericht über eine bei einer Mumie verwendete Nasenprothese. ZAEs 84 (1959) 76—78.
Miklós Pál: A tunhuangi ezer Buddha barlangtemplomok. Bp. Magyar Helikon 1959. 131 p. 32 t. ill.
Modern technika az ősi Rómában. Éltud 14 (1959)
Musiolek P.: Themistokles und Athen. — Фемистокл и Афины. (Резюме) — ActaAntHung 6 (1958) 301—318, 319.
Nemeskéri János vide: Mérei Gyula.
Oliva Pavel vide: Sarkadi János.
Riemschneider Margarete: Die Bedeutung Urartus für Griechenland. ActaAntHung 7 (1959) 45—68. 15 ill.
Roques de Mariemont H. vide: Szilágyi János György.
Sarkadi János: V. N. Gyakov—N. M. Nyikolszkij, Az ókori világ története 1954. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 226—227.
Sarkadi János: P. Oliva, Raná rečká tyrannis, Praha 1954. (rec.) AnTan 6 (1959) 144—146.
Scheiber Sándor: C. H. Gordon, Homer and Bible, Cincinnati 1955. (rec.) AnTan 6 (1959) 143—144.
Schrot G.: Der Charakter der Wirtschaftskrisen im Altertum. ActaAntHung 7 (1959) 251—283.
Simon Erika vide: Szilágyi János György.
Sonnevend György: Nagy Konstantin és II. Constantinus glória exercitus bronzpénzeinek megkülönböztetése. Érem 15 (1959) 161—164.

- Soós Gyula*: Néhány hellenisztikus előkép Ferenczy István szoborkompozícióihoz. MűvtÉrt 8 (1959) 68–76. 26 ill.
- A sperlongai barlang leletei*. TtK 90 (1959) 540–542. 8 ill.
- Sprincz Emma*: Fragment de sarcophage antique aux Musées des Beaux-Arts. — A Szépművészeti Múzeum antik szarkofág-töredéke. SzMK 15 (1959) 9–26, 71–80. 10 ill.
- Stajerman J. M.*: A „Scriptores Historiae Augustae”, mint történeti forrás. ÓET 1 (6) (1958) 78–92.
- Stricker B. H.* vide: *Wessetzky Vilmos*.
- Szabó Árpád*: Hérodotosi novellák. Bp. Magyar Helikon 1959. 238 p.
- Szádeczky Kardoss Samu*: Tyanai Apollonios 71. levelének az interpretációjához. AnTan 6 (1959) 108–110.
- Szilágyi János György*: A görög művészet kezdetei. Bp. Gondolat Kiadó 1958. 51 p. 37 ill. (Művészettörténet 6.)
- Szilágyi János György*: F. Brommer, Satyrspiele. Bilder griechischer Vasen. 2. Aufl. Berlin 1959. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 234–235.
- Szilágyi János György*: Etruszk művészet. Bp. Gondolat Kiadó 1959. 52 p. 40 ill. (Művészettörténet 10.)
- Szilágyi János György*: Italo-korinthiaka. StE 26 (1958) 273–288. 13 ill.
- Szilágyi János György*: A késő etruszk bronzművesség emlékei a Déri Múzeumban. — Denkmäler der spätetruskischen Bronzekunst im Déri Museum. DMÉ 1957. 29–49, 50–52. 4t.
- Szilágyi János György*: Görög művészet a hellenisztikus korszakban. Bp. Gondolat Kiadó 1959. 56 p. 37 ill. (Művészettörténet 9.)
- Szilágyi János György*: H. v. Roques de Mariemont, Antike Reiterstandbilder, Berlin 1958. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 232–234.
- Szilágyi János György*: E. Simon, Die Geburt der Aphrodite, Berlin 1958. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 234.
- Szilágyi János György*: W. Taylor, Mycenaen pottery in Italy and adjacent areas, Cambridge 1958. (rec.) AnTan 6 (1959) 141–143.
- Szilágyi János György*: Vases lucaniens au Musée des Beaux-Arts. — Lucaniai vázák a Szépművészeti Múzeumban. SzMK 14 (1959) 10–34, 105–117. 12 ill.
- Szilágyi János György*: Zur Frage der früheisenzeitlichen Beziehungen zwischen Italien und dem Vorderen Orient. ActaAntHung 7 (1959) 69–83. 4 ill.
- Taylor W.* vide: *Szilágyi János György*.
- Tökei Ferenc*: Les conditions de la propriété foncière dans la Chine de l'époque Tchou. — Отношения собственности на землю в Китае в эпоху Чжоу. (Резюме.) ActaAntHung 6 (1958) 245–299, 299–300.
- Tökei Ferenc*: Les rapports de propriété dans la Chine ancienne. ActaAntHung 7 (1959) 161–165.
- Trencsényi-Waldapfel Imre*: Über Kompositionsfragen der frühgriechischen Epik. Altertum 3 (1959) 131–141. 9 ill.
- Ürögdi György*: A római bankok történetéhez. AnTan 6 (1959) 107–108.
- Wessetzky Vilmos*: B. H. Stricker, De overstroming van de Nijl, Leiden 1956. (rec.) AnTan 6 (1959) 146–147.
- Wessetzky Vilmos*: Zur Problematik des d-Präfixes und der Name des Toth. ZAeS 82 (1958) 152–154.
- Zucker Fr.*: Mitteilung über eine kürzlich gefundene griechisch-aramäische Bilingue des Königs Asoka. ActaAntHung 7 (1959) 103–106. 1 ill.
- Provinciális régészet — Saecula imperii romani*
- Adamesteanu Dinu*: Albertfalva, Aquincum. Brigetio. EncAA I. 196–197. 1 ill., 520–522. 1 ill., II. 172–173.
- Alföldy Géza*: Augustalen- und Sevirkörperschaften in Pannonien. — Корпорации августалов и севиоров в Паннонии. (Резюме.) ActaAntHung 6 (1958) 433–458, 459.
- Alföldy Géza*: Liber pater oltára Scarabantiából. SSz 13 (1959) 158–162. 1 ill.
- Alföldy Géza*: Megjegyzések egy brigetioi szarkofág-felirathoz (CIL III. 4327). — Bemerkungen zur Inschrift eines Sarkophages aus Brigetio (CIL III. 4327) ArchÉrt 86 (1959) 70–72, 72. 4 ill.
- Alföldy Géza*: Municipális középirtokok Aquincum környékén. AnTan 6 (1959) 19–30. 1 ill.
- Alföldy Géza*: Die Truppenverteilung der Donaulegionen am Ende des 1. Jahrhunderts. — Расположение дунайских легионов в конце I века. (Резюме.) Acta ArchHung 11 (1959) 113–141, (1). 2 ill.
- Alföldy Géza*: M. Velickovic, Katalog grčkih i rimskih terakota Narodni Muzej, Beograd 1957. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 105.
- Balla Lajos—Kádár Zoltán*: Adatok Savaria (Szombathely) szíriai kapcsolatainak kérdéséhez. AnTan 6 (1959) 112–116. 2 ill.
- Barádez J.* vide: *Szilágyi János*.
- B. Bónis Éva*: J. A. Stanfield—Grace Simpson, Central Gaulish potters. London 1958. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 106–107.
- Barkóczi László*: Ethnische Zusammensetzung der pannonischen Bevölkerung am Ende des II. und in der ersten Hälfte des III. Jahrhunderts. ActaAntHung 7 (1959) 167–175.
- Barkóczi László*: Transplantations of Sarmatians and Roxolans in the Danube Basin. ActaAntHung 7 (1959) 443–453.
- Bél Mátyás*: Hungariae Novae Notitia. Membrum III. De Sabaria. Közzéteszi B. Thomas Edit és Prokopp Gyula. VSz 1959: 2. 37–57. 3 t.
- Betz Artur* vide: *Mócsy András*.
- Bíró Endre*: Kisárpási későrómai temető. Előzetes beszámoló. — Das spätromische Gräberfeld in Kisárpás. Auszug. ArchÉrt 86 (1959) 173–176, 177. 7 t.
- B. Vágó Eszter*: Új mérföldkövek az Intercisa és Mursa közötti útvonalon. — Neue Meilensteine von der Wegstrecke zwischen Intercisa und Mursa. ArchÉrt 86 (1959) 73–74, 75. 3 ill.
- Fellmann Rudolf* vide: *Szilágyi János*.
- Ferenczy Endre*: Bemerkungen zur griechischen Grabinschrift aus Intercisa. Autoreferat. BiClOr 4 (1959) 13–14.
- Fitz Jenő*: Der Besuch des Septimius Severus in Pannonien im Jahre 202 u. Z. — Посещение Септимия Севера в Паннонии в 202 году н.э. (Резюме.) ActaArchHung 11 (1959) 237–263. 1 ill.
- Fitz Jenő*: Herkunft und Ethnikum der Eravisker. — Происхождение и этнический состав ерависков. (Резюме.) ActaAntHung 6 (1958) 395–405, 406.
- Fitz Jenő*: A langobard-obius betörés i. sz. 166/167-ben. — Der Einbruch der Langobarden und Obier in 166/167 u. Z. FA 11 (1959) 61–70, 71–73. 2 ill.
- Fitz Jenő*: Mikor került a Cohors I. Milliaria Hemenesorum Intercisába? — Когда попал Cohors I. Milliaria Hemenesorum в Интерцизу? Резюме — Wann kam die Cohors I. Milliaria Hemenesorum nach Intercisa? Auszug. ArchÉrt 86 (1959) 139–143, 143, 143–144.
- Fitz Jenő*: Die Militärdiplome aus Pannonia Inferior in der zweiten Hälfte des 2. Jahrhunderts. ActaAntHung 7 (1959) 421–442.
- Fitz Jenő*: Die Tracht der Eraviskerinnen. Autoreferat. BiClOr 4 (1959) 61–70, 71–73. 2 ill.
- Fitz Jenő*: Unveröffentlichte Herakles Skulpturen im Stuhlweissenburger Komitat. Autoreferat. BiClOr 4 (1959) 33–35.
- Fitz Jenő*: Zur Frage der kaiserzeitlichen Hügelgräber in Pannonia Inferior. Székesfehérvár 1958. 21 p. 1 ill. (István Király Múzeum közleményei, A sor. 8.)
- Fitz Jenő* vide: *Sakar V., Saria Balduin*.
- Fülep Ferenc*: Neuere Ausgrabungen in der Cella trichora von Pécs (Fünfkirchen). — Новые раскопки в Cella trichora г. Печ. (Резюме.) ActaArchHung 11 (1959) 399–417, (3). 12 ill.
- Fülep Ferenc*: A vasasi kora-császárkori temető. — Das frühkaiserzeitliche Gräberfeld in Vasas (Zusam-

- menfassung) PMÉ 1958. 103—124, 125—127. 12 t. 7 ill.
- Kaba Melinda*: Későrómai sírok a Fényes Elek utcában. — Late Roman tombs in the Fényes Elek street. BpR 19 (1959) 157—164, 165. 13 ill.
- Kádár Zoltán*: Három római császárkori arcképszobor a Déri-gyűjteményben. — Trois bustes romains de l'époque impériale dans la collection Déri. DMÉ 1957. 53—59, 60—61. 6 t.
- Kádár Zoltán* vide: Balla Lajos, Szentlélek Tihamér.
- Kerényi András*: Gruppierung der Barbarenmünzen Transdanubiens. FA 11 (1959) 47—60. 2 t.
- Kiss Ákos*: Albertfalva. Balácsa. EncAA I. 962—964. 2 ill.
- Kiss Ákos*: The mosaic pavement of the Roman villa at Balácsa. — Мозаики села Балаца. (Резюме.) Acta-ArchHung 11 (1959) 159—236. (2). 47 ill.
- Kloiber Aemilian* vide: Mócsy András.
- Körök József* vide: Párducz Mihály.
- Kubinyi Mária*: Noch einmal über die griechische Grabinschrift aus Intercisa. Autoreferat. BiClOr 4 (1959) 77.
- Mócsy András*: A. Betz, Aus Österreichs römischer Vergangenheit, Wien 1956. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 110—111.
- Mócsy András*: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 276 p.
- Mócsy András*: Forschungen in der römischen Siedlung von Tokod in Ungarn. AR 11 (1959) 209—211. 1 ill.
- Mócsy András*: A. Kloiber, Die Gräberfelder von Lauriacum, Linz 1957. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 108—109.
- Mócsy András*: Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Moesia Superior. — К истории римской провинции Верхней Мезии. (Резюме.) Acta-ArchHung 11 (1959) 283—307, (3).
- Mócsy András* vide: Sakar V.
- Nagy Tibor*: L. Attius Macro pannoniai helytartósága. — The Pannonian governorship of L. Attius Macro. BpR 19 (1959) 27—31, 32—33. 2 ill.
- Nagy Tibor*: Die Militärbezirke der Valeria nach der Notitia Dignitatum. ActaAntHung 7 (1959) 183—194. 1 ill.
- Nagy Tibor*: Das Mithras-Relief von Paks. — Рельеф Митры из Пакша. (Резюме.) ActaAntHung 6 (1959) 407—430, 431. 4 ill.
- Nagy Tibor* vide: Saria Balduin.
- Oliva Pavel*: Pannonien in der Zeit der Anfänge der Krise des Römischen Reiches. ActaAntHung 7 (1959) 177—181.
- Pál Imre*: A római császárkor görög koloniális vereteinek ismertetése. III. Bosphorus. Érem 15 (1959) 177—180.
- Párducz Mihály*: Római császárkori telep Miskolcon. — Siedlung aus der römischen Kaiserzeit in Miskolc. MiskMÉ 1957. 45—50, 50—53. 6 t. 1 ill.
- Párducz Mihály*—*Körök József*: Eine Siedlung aus der Kaiserzeit in Ózd. — Поселение эпохи Римской империи в Озде. (Резюме.) ActaArchHung 10 (1959) 159—194, (1). 13 ill.
- Russu I. I.*: Intercisa I. (Dunapentele—Sztálinváros) 1954. (rec.) SCIV 10 (1959) 193—197.
- Sakar V.*: J. Fitz, Opera variae. AR 11 (1959) 615—616.
- Sakar V.*: Mócsy A., Die Entwicklung der Sklavenwirtschaft in Pannonien zur Zeit des Prinzipates, 1956. (rec.) AR 11 (1959) 143.
- Salamon Ágnes*: Sarmatische Funde in Ócsa. FA 11 (1959) 75—89. 3 t. 4 ill.
- Saria Balduin*: Fitz J., Hercules kultusz eraviszkusz területén. (rec.) SüF 17 (1958) 275.
- Saria Balduin*: Nagy T., The military diploma of Albertfalva. (rec.) SüF 17 (1958) 275.
- Simpson Grace* vide: B. Bónis Éva.
- Soproni Sándor*: Der spätrömische Limes zwischen Visegrád und Esztergom. Limes Romanus Konferenz Nitra, 1959. 131—143. 4 ill.
- Stanfield J. A.* vide: B. Bónis Éva.
- Sz. Burger Alice*: Áldozati jelenet Pannonia kömlékein. — Opferszene auf Grabsteine von Pannonien. Auszug. Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 1—35, 37—38. 54 t. (RégFüz II. 5.)
- Sz. Burger Alice*: Collegiumi kőfaragóműhelyek Aquincumban. — Marbreries collégiales à Aquincum. BpR 19 (1959) 9—24, 25—26. 20 ill.
- Sz. Póczy Klára*: Diana aquincumi kultuszához. — Alcuni dati sul culto di Diana di Aquincum. BpR 19 (1959) 139—142, 143. 1 ill.
- Sz. Póczy Klára*: Der Einfluß der spätitalischen Sigillata-Werkstätten auf die Fabrikation von pannonischen Prunkgefäßen. — Воздействие позднеиталийских мастерских сигиллат на изготовление парадной посуды. (Резюме.) ActaArchHung 11 (1959) 143—158, (2).
- Sz. Póczy Klára*: Gr. Florescu—F. Florescu—P. Diaconu, Capidava. Bucuresti 1958. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 229—230.
- Sz. Póczy Klára*: A Gellérthegy-tabáni eraviszkusz telep topográfiájához. — Contribution à la topographie de la station eravisque de Gellérthegy—Tabán. ArchÉrt 86 (1959) 63—68, 69. 1 t. 10 ill.
- Sz. Póczy Klára*: A rabszolga élet Scarabantiában. SSz 13 (1959) 2—6. 3 ill.
- Sz. Póczy Klára*: Újabb kömlékek az aquincumi tábor és canabae területéről. — Новые каменные памятники из территории лагера и canabae Аквинкума. BpR 19 (1959) 145—154, 155—156. 9 ill.
- Szentlélek Tihamér*: Aquincumi mécskészítő műhelyek. — Lamp-making works at Aquincum. BpR 19 (1959) 167—198, 199—203. 13 ill.
- Szentlélek Tihamér*: Die Ausgrabungen des Isis-Heiligtums von Savaria. ActaAntHung 7 (1959) 195—200.
- Szentlélek Tihamér*: Előzetes jelentés a szombathelyi római kori Iseum 1955—1959. évi ásatairól. VSz 1959: 2. 75—77.
- Szentlélek Tihamér*: Kádár Zoltán—Balla Lajos, Savaria (rec.) VSz 1958: 2. 134—135.
- Szentlélek Tihamér*: A Savaria kutatás története. VSz 1958: 2. 82—92.
- Szilágyi János*: Adatok az átlagos élettartam kérdéseihez Aquincumban és Pannonia más részeiben. AnTan 6 (1959) 31—80.
- Szilágyi János*: Baradez J. Tipasa, Alger 1957. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 107—108.
- Szilágyi János*: Die Bedeutung von Aquincum im Spiegel der neuesten Ausgrabungen. Carnuntina, Graz—Köln 1956. 187—193. 3 t. 2 ill. 1 Tafel.
- Szilágyi János*: Fellmann R. Die Prinzipia des Legionslagers Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastelle. Brugg 1958. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 105—106.
- Vargha László*: Untersuchung der Gebäude der kaiserzeitlichen Wohnsiedlung von Ózd. — Исследование построек поселения эпохи римской империи в Озде. (Резюме.) — ActaArchHung 10 (1959) 195—207, (1). 1 t. 12 ill.
- Velickovic M.* vide: Alföldy Géza.
- Wessetzky Vilmos*: A felsőpannoniai Isis-kultusz problémái. — Проблемы культа Исиса в верхней Паннонии. Резюме. — Some problems of the cult of Isis in Upper Pannonia. Summary. ArchÉrt 86 (1959) 20—30, 30, 30—31. 3 t. 1 ill.
- Wessetzky Vilmos*: Die Probleme des Isis-Kultes im Ober-Pannonien. — Проблемы культа Исиса в верхней Паннонии. (Резюме.) ActaArchHung 11 (1959) 265—282, (2). 3 t. 4 ill.
- Népvándorlaskor. Koraközépkor. Magyar őstörténet — Aetas migrationum. Origines Hungarorum*
- Acsádi Gyula*—*Nemeskéri János*: La population de la Transdanubie Nord-Est X^e et XIe siècles. — Народонаселение северо-восточной Трансданубии в X—XI веках. (Резюме.) TerMÉ 50 (1958) 339—412, 393. 3 t. 3 ill.
- Acsádi Gyula* vide: Vallois Henri V.

- Ákos Károly vide: *Diószegi Vilmos*.
- Bartha Antal : O. N. Bader, Труды Камской археологической экспедиции (1947–1952) Harkov 1953. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 100–103.
- Bartucz Lajos–Farkas Gyula : Die Bevölkerung von „Csésztó“ in der Arpadenzeit aus anthropologischem Gesichtspunkte betrachtet. ActaBiolSzeged 4 (1958) 245–284. 14 t.
- Benedicty Róbert : J. Kuranz, De Prisco Panita rerum scriptore quaestiones selectae. Lublin 1958. (rec.) AnTan 6 (1959) 158–159.
- Csallány Dezső : Adatok a mártélyi szíjvég figurális ábrázolásának magyarázatához. ArchÉrt 86 (1959) 179–182. 3 ill.
- Csallány Dezső : Ungarische Zierscheiben aus dem X. Jahrhundert. ActaArchHung 10 (1959) 281–325. 18 ill.
- Csallány Dezső vide: *Zásterová Bohumila*.
- Csalog József : Rangjelző díszkard az avaroknál. — Avar ornamental sword as distinguishing marks. FA 11 (1959) 105–107, 108. 1 ill.
- Czeplédy Károly : A korai kazár történelem forrásainak kritikájához. MTAK I. (1959) 107–128.
- Czeplédy Károly : Oszmán apósa Anonymusnál? MNY 55 (1959) 519.
- Czeplédy Károly : A szavárd-kérdés Thury József előtt és után. MNY 55 (1959) 373–385.
- Dienes István : A perbeti lelet. Milyen volt a honfoglaló magyarok öve? — Пербетейская находка. Каким был пояс венгров-завоевателей родины? Резюме. — Der Fund von Perbete. Wie sahen die Gürtel der landnehmenden Ungarn aus? Auszug. ArchÉrt 86 (1959) 145–156, 157, 157–158. 4 t. 9 ill.
- Diószegi Vilmos : Beszámoló leningrádi, valamint szibériai tanulmányútairól. Ethn 69 (1958) 628–635.
- Diószegi Vilmos : A buriát sámánkutatás megalapozója Hangalov M. N. (1858–1919) Ethn 70 (1959) 453–459. 1 t.
- Diószegi Vilmos : Az északkeleti szojotok sámánhitéhez. — К вопросу о шаманской вере северо-восточных тувинцев. — Zum Schamanenglauben der nordöstlichen Sjojoten. Ethn 70 (1959) 77–133, 133–135, 135–137. 80 ill.
- Diószegi Vilmos : A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben, 1958. rec. Ákos Károly : Valóság 1959: 2. 106–107., László Gyula : ibid. Vargyas Lajos : (in deutscher Sprache) ActaEthnHung 7 (1958) 439–440.
- Dölger Franz vide: *Moravcsik Gyula*.
- Erdélyi István : A kusulevoi temető. — Кушувлевский могильник. (Резюме). ArchÉrt 86 (1959) 183–187, 187. 8 ill.
- Erdélyi István : Новая руническая надпись из Венгрии. Эпиграфика востока 12 (1958) 59–61. 1 ill.
- Erdélyi István : Венгры в Лебедии. Материальная культура венгров в IX–X. вв. Ленинград : Университет им А. А. Жданова 1958. 13 p.
- Farkas Gyula vide: *Bartucz Lajos*.
- Fehér Géza : Zur Geschichte der Steppenvölker von Südrussland im 9–10. Jahrhundert. StuSl 5 (1959) 257–326. 21 ill.
- Ferenczy László : Е. И. Крупнов, Древняя история и культура Кабарды. Moszkva 1957. (rec.) ArchÉrt 86 (1959) 227–229.
- Fetich Nándor : A Júlia szép leány-balladáról. — О балладе красавица Юлиана. (Резюме). — Über die Ballade Julia schöne Maid. Ethn 70 (1959) 61–75, 75, 76. 6 ill.
- Fetich Nándor : A regösénekekről. — О «Perëш» песнях. — Über die Regös-Lieder. Ethn 69 (1958) 352–375, 375–376, 376–380. 5 ill.
- Ginzburg V. V. : A kazár kaganátus népességének származására vonatkozó antropológiai anyag. TermDok 13–14 (1958) 135–173.
- Gunda Béla : Az aiterrado-művelés és az alföldi kunhal-
mók kérése. — The mounds of South America and the mound-civilisation in the Great Hungarian Plain. Ethn 69 (1959) 616–619, 619.
- Gunda Béla : A totemizmus maradványai a magyar táltos-hagyományban. — Traces of Totemism in Hungarian Folk Tradition. DMÉ 1957. 63–71, 72.
- Györffy György : A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. II. rész. — О венгерского рода к комитату, от племени к стране. Часть II. — Du clan hongrois au comitat, de la tribu au pays. II. Sz 92 (1958) 565–615, 942–944, 950–952.
- Györffy György vide: *A magyarok elődeiről*.
- Györffy György : Über die Arbeit an der „Historischen Geographie Ungarns zur Zeit der Arpaden“. Acta-HistHung 6 (1959) 164–172.
- Huttlér Miklós : A germán őstörténeti kutatások újabb eredményei. (Ernst Schwarz, Goten, Nordgermanen, Angelsachsen 1951. és u. attól Germanische Stammeskunde, 1955.) NyK 61 (1959) 139–141.
- Kádár Zoltán : Megjegyzések a nagyszentmiklósi kincs Omphalos csészéihez. — Remarques sur les coupes „Omphalos“ du trésor de Nagyszentmiklós. FA 11 (1959) 109–112, 112–113.
- Kádár Zoltán : Ókeresztény és kora-bizánci művészet. Bp. Gondolat Kiadó 1959. 53 p. 38 ill. (Művészettörténet 14.)
- Képes krónika. Kálty Márk krónikája a magyarok tetetiről. Ford. Geréb László. Bevezetéssel ellátta Kardos Tibor. Bp. Magyar Helikon 1959. 256 p. 27 ill.
- Knieza István : Chronologie der slowakischen Orts-namentypen. StuSl 5 (1959) 173–181.
- L. Kovrig Ilona : Nouvelles trouvailles du Ve siècle découvertes en Hongrie. — Новейшие находки V. века в Венгрии. (Резюме.) — ActaArchHung 10 (1959) 209–225. (1). 3 t.
- Kralovánszky Alán : Adatok a Kárpát-medencei X–XI. századi félhold alakú csüngők kérdéséhez. — Данные к вопросу о лунницах X–XI вв. в Карпатской бассейне. (Резюме). — Beitrag zur Problematik der halbmondförmigen Anhänger aus dem 10–11. Jahrhundert im Karpathenbecken. Auszug. ArchÉrt 86 (1959) 76–81, 82, 82. 7 t. 2 ill.
- Kralovánszky Alán : Beiträge zur Frage der Ausgestaltung, Chronologie und der ethnischen Bestimmung des sog. Schlafenringes mit S-Ende. StuSl 5 (1959) 327–361. 5 ill.
- Krupnov Je. I. vide: *Ferenczy László*.
- Kulesár Péter : A magyar államszervezés néhány problémája. István és Ajtony harca. — Quelques problèmes de l'organisation de l'état hongrois. La lutte entre Étienne et Ajtony. — Некоторые проблемы организации венгерского государства. Борьба Степана и Ай-тоня. — ActaUSzegedHist 3 (1958) 1–38, 39, 39.
- Kuranz J. vide: *Benedicty Róbert*.
- László Gyula : A magyar táltos alakjáról. Jegyzetek Diószegi Vilmos „A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben, 1958“ c. könyvéhez. Ethn 70 (1959) 446–449.
- László Jenő : A magyar népi „buccheró“ kerámia. — Венгерская народная «Буккеро» керамика. — Völkische „Buccheró“ Keramik in Ungarn. Építőanyag 1958. 154–164. 4 t. 11 ill.
- Lebzelter Viktor : Beschreibung der Skelettenreste von Tiszaderzs. CranHung 2 (1957): 2. 3–62.
- Lestucquoy J. : Uzsorások a középkor elején. KET 5 (1959) 11–18.
- Lipták Pál : Anthropologische Funde von Ócsa aus der Sarmatenzeit. FA 11 (1959) 91–94. 1 t.
- Lipták Pál : The „Avar Period“ Mongoloids in Hungary. — Монголоидные типы «аварского» времени на территории Венгрии. (Резюме.) — ActaArchHung 10 (1959) 251–279, (2). 12 ill.
- Lipták Pál vide: *Vallois Henri V.*
- A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. Sajtó alá rendezte Györffy György. Bp. Gondolat Kiadó 1958. 266 p. 2 t. (Nemzeti Könyvtár. Történelem.)
- rec. (en français) ActaHistHung 6 (1959) 415.
- Moór Elemér : Die Ausbildung des urungarischen Volkes im Lichte der Laut- und Wortgeschichte V–VI. ActaLingHung 8 (1958) 249–272, 9 (1959) 117–186.

- Moravcsik Gyula* : Byzantinoturcica. I. Die byzantinische Quellen der Geschichte der Türkvolker. II. Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen. Zweite durchgearbeitete Auflage. Berlin: Akademie Verlag 1958. XXVIII, 609; XXV, 376 p.
rec. Dölger Franz, BZ 51 (1958) 379—381; 52 (1959) 98.
- Nemeskéri János* : Einige Bemerkungen zu V. Lebzelter's Arbeit „Beschreibung der Skelettenreste von Tiszaderzs“ *CranHung* 2 (1957): 2. 1—2.
- Nemeskéri János* vide: *Acsádi Gyula*; *Vallois Henri V. Németh Endre* : Die slawische Archäologie der letzten zwanzig Jahre im ungarischen Schrifttum. *StuSl* 5 (1959) 465—473.
- Németh Gyula* : Eine Wörterliste der Jassen, der ungarländischen Alanen. Berlin: Akademie Verlag 1959. 36 p. 2 t. 2 ill. (Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. Jg. 1958. Nr. 4.)
- Olasz Ernő ifj.* : Árpád-kori település Békéssámsón—Cigándon. *SzKMEOrosháza* 1959. 5—11.
- Pais Dezső* : Totem-halmozás Álmos vezér származása körül? *MNy* 55 (1959) 76—80.
- Parádi Nándor* : Technikai vizsgálatok népvándorláskori és Árpád-kori edényeken. Szakdolgozat. — Technologische Untersuchungen aus der Völkerwanderungs- und Arpadenzeit. Diplomarbeit. Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 1—56, 57—62. 3 t. 48 ill. (RégFüz 12.)
- Párducz Mihály* : Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. — Археологические данные к истории гуннской эпохи в Венгрии. (Резюме.) *ActaArchHung* 11 (1959) 309—398 (3). 29 t. 12 ill.
- Párducz Mihály* : Hunkori halmok Vaskút határában. — Barrows from the Hun Period in the vicinity of Vaskút. *FA* 11 (1959) 95—103, 103—104. 2 t. 2 ill.
- Perényi József* : История южных и западных славян. Moszkva, 1957 (rec.) *Sz* 92 (1958) 851—855.
- Perényi József* : A Magna Hungaria kérdéséhez. *MNy* 55 (1959) 385—391, 488—499.
- Schram Ferenc* vide: *Szentmihályi Imre*.
- Schütz Ödön* : A mongol hódítás néhány problémájához. — К некоторым проблемам татарского нашествия. — А propos de quelques problèmes concernant l'invasion mongole en Hongrie. *Sz* 93 (1959) 209—232, 747, 753—754.
- Schwarz Ernst* vide: *Hutterer Miklós*.
- Simonyi Dezső* : Die Bulgaren des 5. Jahrhunderts im Karpatenbecken. — Болгаре V. в. в карпатском бассейне. (Резюме.) *ActaArchHung* 10 (1959) 227—250, (1—2).
- Simonyi Dezső* : Pécs „Quinque Ecclesiae” nevének eredetéről. *AnTan* 6 (1959) 87—103.
- Szentmihályi Imre* : A göcseji nép eredethagyománya. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 67 p. 2 ill. (A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára.) *rec. Schram Ferenc*, *ActaEthnHung* 8 (1959) 141., *Hoffmann Tamás*, *Valóság* 2 (1959): 2. 105.
- Szmirnov K. F.* : A korai szármataék eredetének kérdése. *SzovRég* 15 (1959) 47—65. 2 t. (3 ill.)
- Szöke Béla* : A bjelobrdoi kultúráról. — О белообрдской культуре. Резюме. — Sur la civilisation de Bjelobrd. Résümé. *ArchErt* 86 (1959) 32—46, 46, 47. 1 ill.
- Szöke Béla* : Brod na rieka Nitra pri Novych Zámkoch. — Furt auf dem Fluße Neutra bei Nové Zámky. *Studijné zvesti AU-SAV* 2. 1957. Jansákov sborník. Nitra: Archeologický Ústav 1957. 105—112, 113. 1 ill.
- Sztancsev Sz. R.* : A korai bolgár kultúra új emléke (Az ősbolgárok kérdéséhez). *SzovRég* 15 (1959) 66—82.
- Takács Zoltán* : Neuentdeckte Denkmäler der Hunnen in Ungarn. *ActaOrHung* 9 (1959) 85—96. 1 ill.
- Tersánszky Józsi Jenő* : Avar síp—magyar síp. *ÉlTud* 14 (1959) 1667—1671.
- Thury József* vide: *Czeglédy Károly*.
- Török Gyula* : Die Bewohner von Halimba—Cseres nach der Landnahme. Leipzig: Verlag Enzyklopädie 1959. 14 p. 14 t.
- Tóth Tibor* : Magyarország régi és jelenkori lakossága arekoponyájának horizontális profilozottsága (a magyar nép származásának problémájával kapcsolatban). *AnthropK* 2 (1958) 87—92.
- Udalcova Z. V.* : Társadalmi-gazdasági átalakulások Itáliában Totila uralkodása idején. *KET* 5 (1959) 28—47.
- Vallois Henri V.* : Acsádi Gy.—Nemeskéri J., Contribution à la reconstruction de la population de Veszprém X^e et XIe siècles, 1957. (rec.) *Anthropologie* 63 (1959) 132—133.
- Vallois Henri V.* : Lipták Pál, Les Avars et les Magyars dans la territoire entre Danube et Tisza, 1958. (rec.) *Anthropologie* 63 (1959) 130—132.
- Vargyas Lajos* vide: *Diószegi Vilmos*.
- Zasterová Bohumila* : D. Csallány, Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa (rec.) *BSlav* 19 (1958) 305—311.
- Középkor. Műemlékek — Antiquitates et monumenta mediæ ævi*
- Aggházy Mária* : Régi magyarországi faszobrok. Bp. Akadémiai Kiadó 1958. 40 p. 88 t. — Alte Holzfiguren in Ungarn, w. o. — Старые деревянные статуи в Венгрии, как выше.
- Bálint Alajos* vide: *Éri István*.
- Balogh Jolán* : L'origine du style des sculptures en bois de la Hongrie médiévale II. — Происхождение стиля деревянных скульптур средневековой Венгрии, II. *ActaHistArtHung* 6 (1959) 21—31, (1—2). 13 ill.
- Bánkúti Imre* : Az Alföld népének harca a török hódítók ellen a mohácsi csata után 1526—1527. — La lutte du peuple de l'Alföld contre les envahisseurs turcs après la bataille de Mohács (1526—1527). — Борьба народа большой венгерской низменности против турецких завоевателей после сражения в Мохач (1526—1527). *ActaUSzegedHist* 2 (1957) 1—28, 29, 29—30.
- Belényesi Márta* : Középkori mezőgazdasági történetünk kutatási módszereiről. (Avec un résumé en français.) *ActaHistHung* 5 (1958) 430, 430.
- Bogyay Thomas* : Der Eintritt des Ungarntums in die christlich-europäische Kulturgemeinschaft im Lichte der Kunstgeschichte. *SüF* 18 (1959) 6—26. 7 t.
- Bogyay Thomas* : Gy. Moravcsik, Die byzantinische Kultur in Ungarn (rec.) *SüF* 17 (1958) 276.
- Bökönyi Sándor* : Mittelalterlicher Büffelfund im Burgpalast von Buda. *FA* 11 (1959) 151—155. 2 ill.
- Bökönyi Sándor—Jánossy Dénes* : Adatok a pulyka Kolumbusz előtti európai előfordulásához. — Data about the occurrence of the turkey in Europe before the time of Columbus. *Aquila* 65 (1958) 265—267, 268—269. 3 ill.
- Bonfini Antonio* : Mátyás király. Tíz könyv a „Magyar történet”-ből. Ford. Geréb László. A bevezetést és a jegyzeteket írta Kardos Tibor. Bp. Magyar Helikon 1959. 358 p. ill.
- Borsos Béla* : A Király-fürdő. *ÉpKK* 1 (1957) 69—112. 26 ill.
- A budai vár házainak 1957. évi műemléki kutatásai.* — Denkmälerforschung an den Häusern der Festung Buda in 1957. *BpR* 19 (1959) 291—364, 365—372. 73 ill.
- C. Harrach Erzsébet* : A bozsoki Batthyány-várkastély romjainak állagvédelméről. *VSz* 1959: 2. 83—88. 4 ill.
- Csapodi Csaba* : A legrégebbi magyar könyvtár belső rendje. A pannonhalmi könyvtár a XI. században. Bp. Akadémiai Kiadó 1957. 13 p. (Az MTA könyvtárának kiadványai 3.)
- rec. Komjáthy Miklós* : LK 28 (1958) 294.
- Császár László* vide: *Gergelyffy Gábor*.
- Csemegi József* : „A budavári főtemplom középkori építéstörténete” c. kandidátusi értekezésének vitája. *ÉpKK* 1 (1957) 454—464.
- Csemegi József* : Entz G., A gyulafehérvári székesegyház, 1958. (rec.) *MűvtÉrt* 7 (1958) 306—309.
- Czagány István* : A budavári Úri utca 31. sz. gótikus palota tudományos vizsgálata és rekonstrukciós helyre-

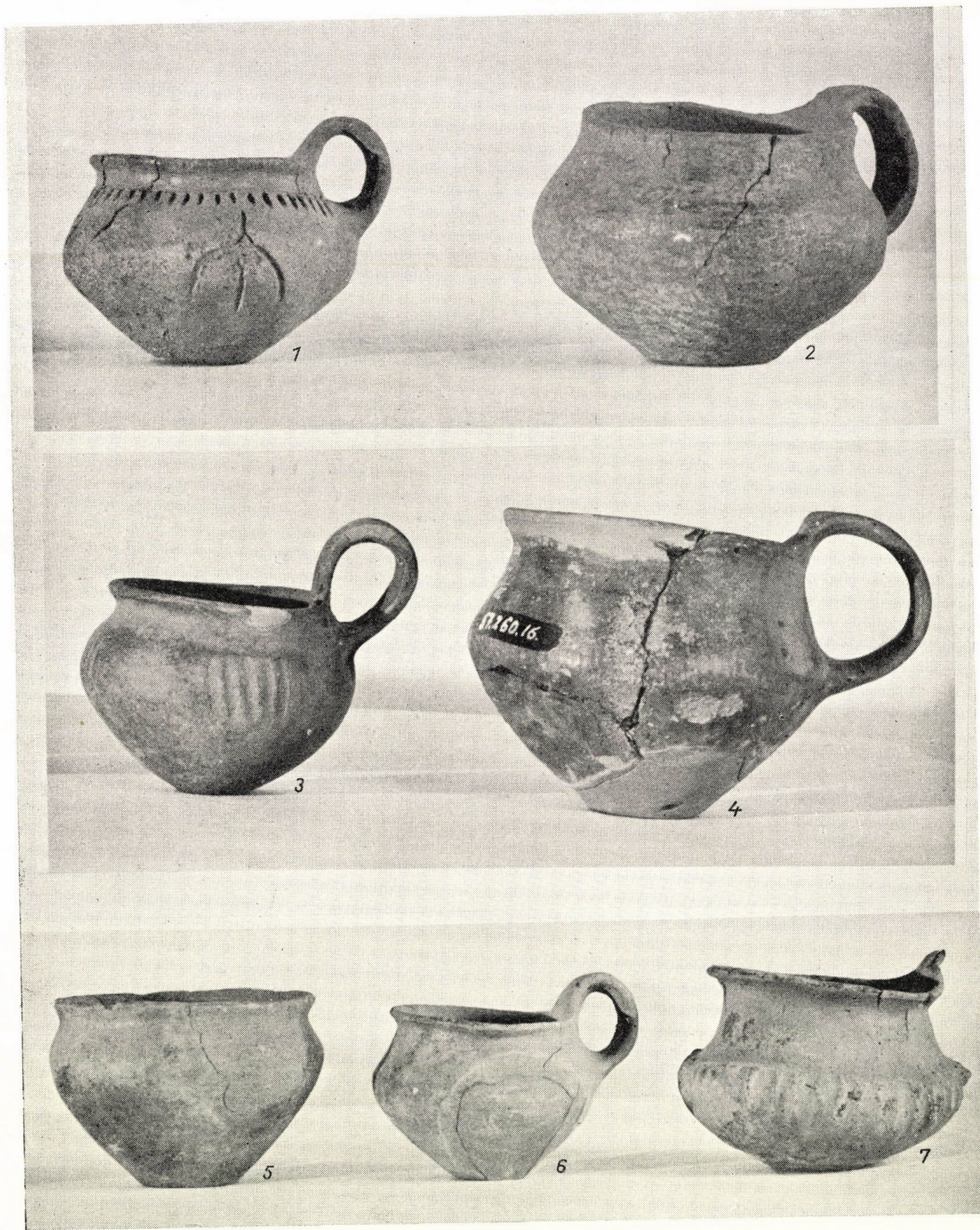
- állítás. — Wissenschaftliche Untersuchung und Rekonstruktion des gotischen Palastes der Urigasse 31. in der Festung von Buda. BpR 19 (1959) 373—398, 399—402. 33 ill.
- Czagány István*: A középkori grafikus stílus emlékei a budai várnegyed területén. — Die Denkmäler des mittelalterlichen graphischen Stils im Gebiet des Festungsviertels von Buda. BpR 19 (1959) 35—53, 54—56. 22 ill.
- Dercsényi Dezső*: Árpád-kori műemlékeink Vas megyében. VSz 1959: 2. 57—69. 6 ill.
- Dercsényi Dezső*: A középkori kőfaragványok védelme. ÉpKK 2 (1959) 469—476. 9 ill.
- Dercsényi Dezső* vide: *Entz Géza*.
- Deroko Alexander*: A belgrádi erődítmény a törökök elleni közös szerb—magyar harcok idején és jelen állapota. ÉpKK 2 (1959) 477—484. 10 ill.
- Détszy Mihály*: Beszámoló a sárospataki vár helyreállítási munkáiról. Művé 3 (1959) 89—97. 14 ill.
- Détszy Mihály*: Az egri vár ábrázolásai a gyulai vár XVI—XVII. századi vedutáin. MűvtÉrt 8 (1959) 44—47. 5 ill.
- Détszy Mihály*: Középkori részletek feltárása a verpeléti templom. Művé 3 (1959) 42—44. 2 ill.
- Dümmerling Ödön*: Diósgyőr vára. BorsSze 2 (1958) 3—18. 6 ill.
- Entz Géza*: Deux pierres sculptées à decore de palmette de Szédl. — Két palmetta-diszes kő Szédlről. SzMK 15 (1959) 27—33, 81—84. 3 ill.
- Entz Géza*: Die Gotik in Ungarn. — Обзор новейших достижении последования венгерской готики. — ActaHistArtHung 6 (1959) 217—232, (5).
- Entz Géza*: A Közép-Európai művészet kérdései a románkorban. ÉpKK 2 (1959) 541—546. 4 ill.
- Entz Géza*: A középkori Magyarország művészete. Bp. Gondolat Kiadó 1959. 53 p. 46 ill. (Művészettörténet 26.)
- Entz Géza*: Westemporen in der ungarischen Romanik. — Западные галереи в венгерском зодчестве романской эпохи. Acta Hist Art Hung 6 (1959) 1—19, (1). 24 ill.
- Entz Géza*: Nyugati karzatok románkori építészetünkben. MűvtÉrt 8 (1959) 130—142. 24 ill.
- Entz Géza—Gerő László*: A Balaton környék műemlékei. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1958. 174 p. 2 t. 178 ill.
- rec. *Dercsényi Dezső*: MűvtÉrt 8 (1959) 168—169.
- Entz Géza—Szalontai Barnabás*: Nyírbátor. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1959. 62 p. 46 ill. (Műemlékeink.)
- Entz Géza* vide: *Csemegi József—Gerő László*.
- Építészettörténeti és műemléki konferencia anyaga*. Budapest 1957. október 22—25. Műemlékvédelem. ÉpKK 2 (1959) 415—599. ill.
- Éri István*: Gótikus anyagnegatívok a nagyvásonyi Kinizsi várból. — Gotische Formmodel aus der Burg Kinizsi's in Nagyvásony. FA 11 (1959) 141—149, 149—150. 1 t. 4 ill.
- Éri István—Bálint Alajos*: Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei. Leszih Andor ásatásai. — Muhi (Deutsche Zusammenfassung) Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 1—58, 59—60. 35 t. 19 ill. RégFüz II. 6.)
- Fehér Géza ifj.*: Les cachet et anneaux sigillaires à inscription turque du Musée National Hongrois. FA 11 (1959) 187—196. 3 t.
- Fekete Lajos*: Egy vidéki török úr otthona a XVI. században. MTAK I. 15 (1959) 87—106.
- Fügedi Erik*: Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei. StuSl 5 (1959) 363—400. 1 t.
- Fügedi Erik*: Középkori várostörténetünk statisztikai forrásai. TörtStatK 1 (1957): 1. 43—85; 2—4: 16—75.
- Fügedi Erik*: Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. — La topographie et le développement urbain à Óbuda (Vieux Bude) médiéval (Résumé en français) TBN 13 (1959) 7—50, 51—56.
- Gáborján Alice*: Két magyar hosszszárú lábbelítípus viselet történeti elemzése. — Trachtenhistorische Analyse zweier ungarischer langschäftiger Fußbekleidungen. NE 40 (1959) 37—78, 78—82. 50 ill.
- Gábrly György*: Brandenburgi Katalin virginálja. — Das Virginal der Katherina von Brandenburg. FA 11 (1959) 179—184, 185. 2 t.
- Gedai István* vide: *Huszár Lajos*.
- Gerovich László*: Közép-Európai királyi műhelyek a XIV. században és a későgótika. ÉpKK 2 (1959) 491—534. 46 ill.
- Gerovich László—Radocsay Dénes*: Szépművészeti Múzeum. A régi magyarországi művészet kiállítása. Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irodája 1959. 24 p. 16 t.
- Gergelyffy András*: Műemlékvédelmünk a Tanácsköztársaság idején. Művé 3 (1959) 210—213.
- Gergelyffy András*: A műemlékvédelem múltjából (Henszlmann Imre és a bélapátfalvi templom) Művé 2 (1958) 205—210. 5 ill.
- Gerő Győző*: Hol állott a budai Kücsük Dzsámi? — Où était situé le Kutchuk Djami? BpR 19 (1959) 215—218, 219. 4 ill.
- G. Sándor Mária*: Középkori csontosövek a Magyar Nemzeti Múzeumból. — Mittelalterliche Gürtel im Ungarischen Nationalmuseum. FA 11 (1959) 115—122, 122—123. 1 t. 1 ill.
- Gerő László*: A budai egykori királyi palota helyreállítási munkálatai. Művé 3 (1959) 178—180. 5 ill.
- Gerő László*: Építészeti műemlékek feltárása, helyreállítása és védelme. Bp. Műszaki Kiadó 1958. 427 p. 354 ill.
- rec. *Entz Géza*: Művé 3 (1959) 186—189.
- Gerő László*: Építészettörténeti és műemlékvédelmi konferencia az MTA építészettörténeti és elméleti főbizottságának és településtudományi főbizottságának rendezésében. (Budapest—Sárospatak, 1959. jún.) Művé 3 (1959) 236—239. 14 ill.
- Gerő László*: Hozzászólás Dobroslavá Menclová „Európai XIV. és XV. századi szabályos alaprajzú várpaloták” c. tanulmányához. MűvtÉrt 8 (1959) 78—79. 14 ill.
- Gerő László*: A magyar műemlékvédelem problematikája. ÉpKK 2 (1959) 425—444. 24 ill.
- Gerő László*: A siklósi vár helyreállítása. ÉpKK 1 (1957) 385—416. 28 ill. rec. F. K. Süf 18 (1959) 213.
- Gerő László*: Történeti városok építészeti feltárása Csehszlovákiában. Művé 3 (1959) 54—55.
- Gerő László* vide: *Entz Géza*.
- Győrffy György*: Pusztaszer. Művé 3 (1959) 193—199. 8 ill.
- Győrffy György* vide: *Szabó Dénes*.
- Győrffy Lajos*: A türkevei dénárak. Jász-kunság 5 (1959) 109—111. 2 t.
- H. Fekete Péter*: Vid középkori templomának feltárása. ArchÉrt 86 (1959) 83—86. 6 ill.
- Hajnóczi Gyula*: Archeológia—műemlékvédelem. ÉpKK 2 (1959) 485—486.
- Halász Előd*: Germán eredetű magyar személynevek a könyvnyomtatás koráig II. ActaUSzegedEthnLing 1 (1957) 33—71.
- Hanzó Lajos*: Feudalizmuskori áruterelés és iparfejlődés Békés megyében. Gyula 1959. 40 p. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai 5.)
- Héjj Miklós*: Gótikus faragványok a cseszneki várból. — Gotische Steinmetzarbeiten aus der Cseszneker Burg. FA 11 (1959) 135—139, 139—140. 2 t. 2 ill.
- Henszlmann Imre* vide: *Gergelyffy Gábor*.
- Hevesi Sándor*: Eger műemlékvédelme ÉpKK 2 (1959) 466—467.
- Holub József*: Pécs város pecsétjei. — Die Siegel der Stadt Pécs. (Zusammenfassung) PMÉ 1958. 137—145, 146.
- Hoffmann Tamás*: Beresford H. W.—St. Joseph J. K. S. Medieval England. An aerial survey. Cambridge 1958. (rec.) Ethn 70 (1959) 513—516.
- Hoffmann Tamás*: Horreum—szérű—csűr. — Horreum—tok—capay. — Horreum—Tenne—Scheune. Ethn 70 (1959) 171—203, 203—204, 205—206.
- Holl Imre*: Jelentés a nyéki kastélyépületek területén 1956-ban végzett hitelesítő ásatásról. — Bericht über die im Jahre 1956 im Gebiet der Schlossbauten zu

- Nyék, vorgenommenen Autentifikationsgrabungen. BpR 19 (1959) 273—286, 287—290. 17 ill.
- Horler Miklós**: Budapest műemlékvédelme új utakon. Művéd 2 (1958) 223—232. 8 ill.
- Horler Miklós**: Budapesti műemlékvédelem. Mépm 8 (1959) 192—197. 14 ill.
- Horler Ferenc**: Középkori kőfaragó és elhelyező jelek a budavári lakónegyed épületein. II. — Mittelalterliche Steinmetz- und Versetzungszeichen an Gebäuden im Wohnviertel der Festung Buda. II. BpR 19 (1959) 213, 214. 2 ill.
- Huszár Lajos**: A budai pénzverés története a középkorban, 1958. rec. (En français): ActaHistHung 6 (1959) 415—416., **Gedai István**: ArchÉrt 86 (1959) 225—226.
- Huszár Lajos**: Az érem szerepe a műemlékkutatásban. Művéd 3 (1959) 218—224. 1 ill.
- Jankovich Miklós**: Buda-környék plebániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézményei. — Die Entwicklung der Pfarren der Umgebung von Buda im Mittelalter und die Institution der königlichen Kapellen. BpR 19 (1959) 57—94, 95—98. 2 ill.
- Jánossy Dénes** vide: **Bökönyi Sándor**.
- Jelentés az Országos Műemléki Felügyelőség 1957. évben végzett munkájáról**. Művéd 2 (1958) 193—200 12 ill.
- Kádár Zoltán**: Bizánci művészet 565—1453. Bp-Gondolat Kiadó 1959. 52 p. 34 ill. (Művészettörténet 15.)
- Kádár Zoltán**: Dix années de recherches relatives aux monuments byzantins de Hongrie (1945—1955) BSLav 18 (1957) 275—291.
rec. **Barnea I.** SCIV 10 (1959) 203—205.
- Kalas Imre**: A belápatfalvi Árpád-kori templom homlokzata. BorsSze 3 (1959) 4: 66—68. 4 ill.
- Kalmár János**: A füleki (Filakovo) vár XV—XVII. századi emlékei. — Die Denkmäler der Burg Filakovo aus dem XV—XVII. Jahrhundert. Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 1—40, 41—45. 82 t. (RégFüz II. 4.)
- Kalmár János**: Hegyestőr és lóra való pallos a magyar huszár szolgálatában. — Panzerstecher und Sattelschwert im Dienste des ungarischen Husaren. FA 11 (1959) 157—171, 172—177. 4 t. 3 ill.
- Kalmár János**: Két középkori kardról. — Über zwei Schwerter aus dem Mittelalter. ArchÉrt 86 (1959) 189—191, 191. 5 ill.
- Kaposvári Gyula**: Műemlékek Szolnok megyében. II—III. Jászkunság 5 (1959) 16. 2 t.; 80. 2 t.
- Kardos Tibor**: Bonfini, Mátyás király korának történetírója. Bp. Magyar Helikon 1959. 64 p.
- Kiss Ákos**: Veszprém és Komárom megyei renaissance-kori emlékek. MűvtÉrt 8 (1959) 18—27. 14 ill.
- Komáromi József**: Újonnan előkerült reneszánsz párkánytöredék a diósgyőri várból. MiskMÉ 1957. 157—159. 1 t.
- Koroknay Gyula**: A mátészalkai reneszánsz Báthory címer. MűvtÉrt 7 (1958) 253—256. 3 ill.
- Korompay György**: A Kárpát-medence középkori település formáinak kialakulásáról. ÉpKK 2 (1959) 549—559. 10 ill.
- Kozák Károly**: A Budapesti Történeti Múzeum—Vármúzeum vasnyelű szakállas puskája. — Лишаль с железной рукояткой в крепостном музее будапештского исторического музея. BpR 19 (1959) 205—210, 211. 6 ill.
- Kubinyi András**: Budai kereskedők udvari szállításai a Jagellokorkorban. — Le forniture dei commercianti di Buda per la corte nell'epoca degli Jagello. BpR 19 (1959) 99—117, 118—119. 2 ill.
- Kubinyi András**: J. F. Böhmer, Regesta Imperii. II. Sächsisches Haus 919—1024. Graz—Köln 1956. (rec.) Sz 93 (1959) 648—650.
- Kutty Sándor**: A táci református templom. Művéd 3 (1959) 45—46. 4 ill.
- Lederer Emma**: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 208 p.
- Lengyel Alfréd**: Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében (1594—1598). HK Uf 6 (1959): 2. 167—221. 5 ill.
- Leszih Andor**: A szalonnai templom XIII. századbéli falfestménye. MiskMÉ 1957. 141—145. 2 t.
- Leszih Andor** vide: **Éri István**.
- Levárdy Ferenc**: Pannonhalma építéstörténete. I—II. MűvtÉrt 8 (1959) 27—41. 18 ill.; 101—129. 29 ill.
- Makkai László**: Exploitation agricole paysanne et fermière au XVIe siècle. Bp.—Gödöllő: Mezőgazdasági kiadó 1957. 32 p. (Mezőgazdaságtörténeti tanulmányok 2.) rec. (en français) ActaHistHung 5 (1958) 431.
- Marjalaki Kiss Lajos**: Egy borsodi vashámor 1399-ben. BorsSze 2 (1958) 62—64.
- Menclová—Dobroslavá** vide: **Gerő László**.
- Mihajlov B. P.** Műemlékek védelme és helyreállítása a Szovjetunióban. ÉpKK 2 (1959) 535—538.
- Mollay Károly**: Háztörténet és várcstörténet. A soproni Szent György utca 3. számú ház (1379—1550) SSZ 13 (1959) 121—136. 5 ill.; 193—204. 4 ill.
- Mollay Károly** vide: **Das Ofner Stadtrecht**.
- Molnár József**: A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. HK Uf 6 (1959): 2. 222—252.
- Molnár József**: A szegedi vár. Művéd 3 (1959) 22—31. 17 ill.
- Molnár József**: Török emlékek. Eszék—dárdai híd a XVII. században. Turbános sírkő, mint szenteltvíztartó. MűvtÉrt 7 (1958) 259—263. 5 ill.
- Molnár József**: Török műemlékeink ablakrácsairól. Művéd 3 (1959) 225—227. 6 ill.
- Moravcsik Gyula**: Byzantinische Geisteswelt von Konstantin dem Grossen bis zum Fall Konstantinopels. Hg. von H. Hunger. Baden-Baden 1958. (rec.) AnTan 6 (1959) 155—157.
- Moravcsik Gyula**: Byzantinische Geschichtschreiber. Bd. V—VIII. Hg. von E. v. Ivánka. (rec.) AnTan 6 (1959) 157.
- Moravcsik Gyula** vide: **Bogyay Thomas**; **Váczy Péter**.
- Nagy Emese**: Kutatások a budaszentlőrinci pálos kolostor területén. — Forschungen im Gebiet des Paulinerklosters von Budaszentlőrinc. BpR 19 (1959) 291—299, 300. 10 ill.
- Nemeskéri János—Lipták Pál—Szőke Béla**: Le cimetière du XIe siècle de Kérpuszta IV. **Acsádi Gyula—Nemeskéri János—Harsányi Lajos**: Analyse des trouvailles anthropologiques du cimetière de Kérpuszta (XIe siècle) sous l'aspect de l'âge (Étude paléo-démographique). — Могильник Керпуста XI. столетия IV. Исследование антропологических находок керпуста́нского могильника XI. века с точки зрения возраста. (Резюме.) — ActaArchHung 11 (1959) 419—455, (4). 5 t. 6 ill.
- Németh Annamária**: Henrik croiai püspök pecsétnyomója. — Das Siegelstempel des Bischofs Heinrich von Croia. FA 11 (1959) 125—133, 133—134. 3 t. 1 ill.
- Das Ofner Stadtrecht**. Eine deutschsprachige Rechtsammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Hg. von Karl Mollay Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 230 p. 14 t. 2 Karten (Monumenta Historica Budapestinensia 1.)
rec. **Hutterer Cl.** (in deutscher Sprache): ActaLing Hung 9 (1959) 3—4. **Valjavec Fritz**: SüF 18 (1959) 208.
- Olasz Ernő** ifj.: Elpusztult XI—XVI. századi falvak Kardoskút, Tótkomlós és Békéssámszon határában. — Untergangene Dörfer aus dem 11. bis 16. Jahrhundert in der Umgebung von Kardoskút, Tótkomlós, und Békéssámszon. Auszug. SzKMÉOrosháza 1959. 31—39, 210—211. 1 t.
- Parádi Nándor**: Beszámoló a pécsi Tettyén 1957. évben végzett ásátásról. — Bericht über die am Tettye im Pécs 1957. durchgeführte Ausgrabung. (Zusammenfassung) PMÉ 1958. 129—134, 134. 5 t. 2 mell.
- Pataky Dénesné**: A Pest-budai ötvösség a XVIII. században (A budapesti templomok kincstárjai alapján.) — Goldsmith's art at Buda and Pest in the 18th Century (On the evidence of treasures kept in the churches of Budapest.) BpR 19 (1959) 221—238, 239—240. 22 ill.

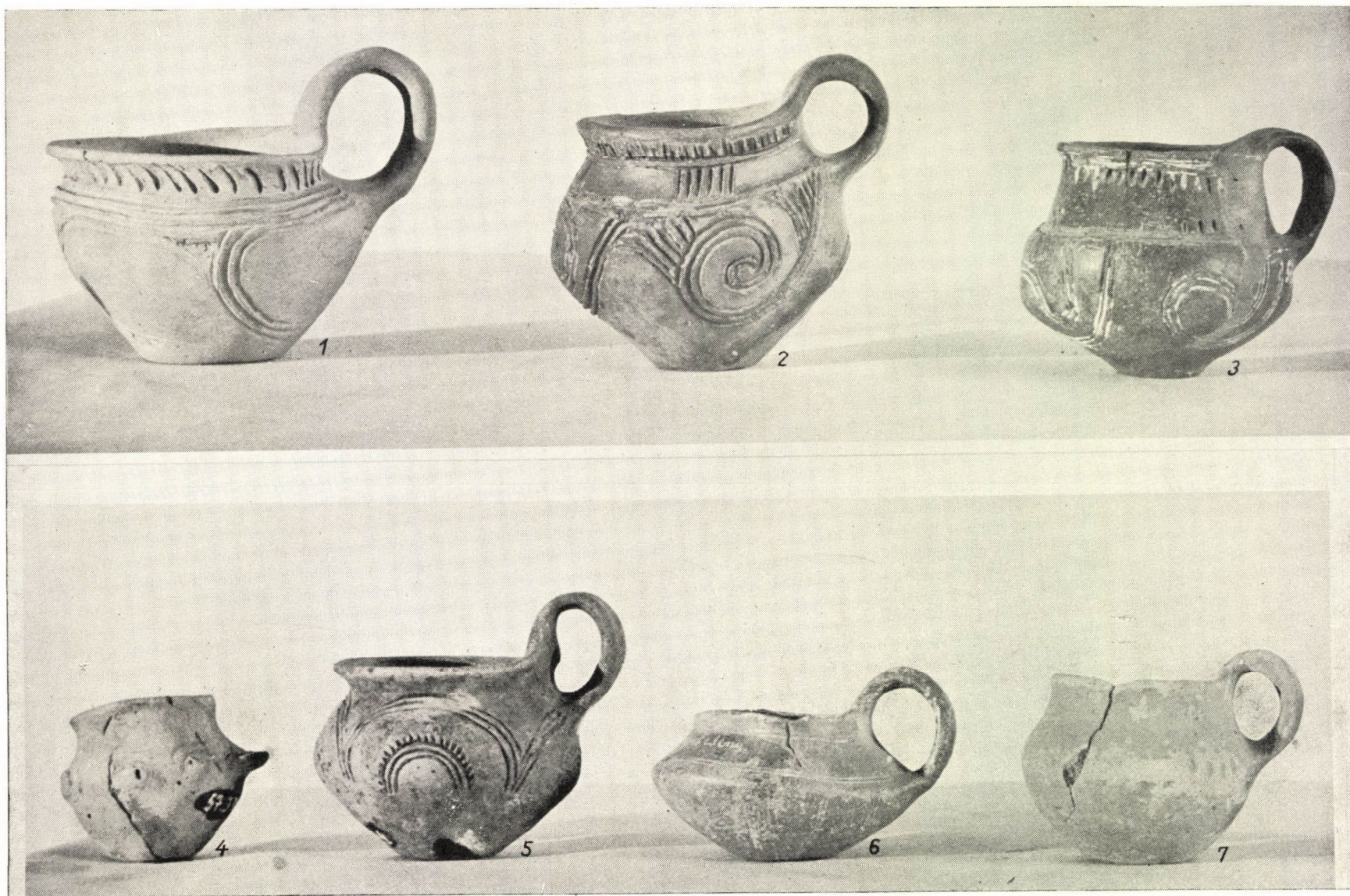
- Perényi József*: Chronologia Polska, Warszawa 1957. (rec.) Sz 93 (1959) 595—596.
- Pigulevszkaja N. N.*: Mar Jabalaha és Rabban Szauma története. Szír krónika a 13. századi Mongol birodalomról. KET 5 (1959) 19—27.
- Plezia M.*: Ungarische Beziehungen des ältesten polnischen Chronisten. ActaAntHung 7 (1959) 285—295.
- Prokopp Gyula*: Mátyás király monstranciája Esztergomban. MűvtÉrt 7 (1958) 257—259. 1 ill.
- Purjesz István*: A török hódoltság Pest megyében a XVII. század második felében. — Турецкое владичество в комитате Пешт во второй половине XVII столетия. — La domination turque dans le comitat de Pest pendant la seconde moitié du XVIIe siècle. LK 28 (1958) 173—200, 336, 345.
- Radocsay Dénes*: Magyarországi reneszánsz művészet. Bp. Gondolat Kiadó 1959. 51 p. 32 ill. (Művészettörténet 34.)
- Radocsay Dénes*: Sur quelques statues de bois gothiques — Нéhány gótikus faszoborról. SzMK 14 (1959) 35—46, 118—123.
- Radocsay Dénes* vide: Gerevich Lászlóné.
- Révhegyi Elemér*: A magyar reneszánsz és barokk építészeti közép-európai helyzete. ÉpKK 2 (1959) 563—567. 4 ill.
- Rómer Flóris* vide: Semsey Andor.
- Rózsa György*: Régi magyar csataképek. — Alte ungarische Schlachtenbilder. Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 1—9, 10—11. 27 t. (A Magyar Nemzeti Múzeum történeti emlékei.)
- Rózsa György*: Régi várképek. — Alte Veduten. Bp. MNM Történeti Múzeum 1959. 20 p. 22 t. (rec. Péczely Béla: Művéd 3 (1959) 241.)
- Sallay Marianne*: A kolozsvári Szent Mihály templom helyreállítása. Művéd 3 (1959) 53—54. 3 ill.
- Scheiber Sándor*: A feltárt középkori soproni zsinagóga. — Die bloßgelegte mittelalterliche Synagoge von Sopron (Ödenburg) SSz 12 (1958) 289—297, 297—298. 7 ill.
- Sedlmayr János*: A kőszegi Jurisich-vár helyreállítása. VSz 1959: 2. 77—82. 4 ill.
- Semsey Andor*: Rómer Flórisral a Balaton környék pusztuló műemlékei nyomában. (Avec un resumé français) Művéd 3 (1959) 229—234, 234. 10 ill.
- Somogyi Árpád*: Az esztergomi bizánci sztaurothéka. — Das Esztergomer (Graner) Reliquarium. Függetl.: Török Tibor—Szakács Ottó—Keresztes Istvánné: Az esztergomi bizánci sztaurothéka anyagának vizsgálata színeképelemzéssel. Schubert Ernőné—Komádi István—Tésik Józsefné: Az esztergomi bizánci sztaurothéka selyemdamaszt szövet-borításának vizsgálata. Bp. Múzeumok Közp. Prop. Irodája 1959. 1—39, 50—60, 43—46, 47—49. Képek 61—79. (16 t.)
- Szabó Dénes*: A dömösi adománylevél hely- és vízrajza. Bp. Akadémiai Kiadó 1954 (1955) 56 p. 3 t. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 85.) (rec. Györffy György. Sz 93 (1959) 669.)
- Szabó Erzsébet*: A pesti Ferences templom. Bp. Képzőművészeti Alap Kiadó 1959. 36 p. 18 ill. (Műemlékeink.)
- Szabó Pál Zoltán*: A török Pécs. 2. bőv. kiadás. Pécs: Városi Tanács 1958. 83 p. 25 ill.
- Szakál Ernő*: Jelentés a belapátfalvi munkálatokról. Művéd 3 (1959) 200—209. 13 ill.
- Szakál Ernő*: A sopronbánfalvi gótikus templom helyreállításáról. Művéd 3 (1959) 75—82. 9 ill.
- Szanyi József*: A visegrádi alsó vár. Művéd 3 (1959) 11—21. 14 ill.
- Temesvári Ferenc*: A céhládák szerepe a céhek életében. Bp. MNM Történeti Múzeum 1958. 50 p. 8 t. 14 ill.
- Urbáriumok*. XVI—XVII. század. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc. Bp. Akadémiai Kiadó 1959. 895 p. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 7.)
- Váczy Péter*: Gy. Moravesik, Die byzantinische Kultur und das mittelalterliche Ungarn. (rec.) Sz 93 (1959) 668.
- Vargha László*: A magyar népi építészet építészettörténeti vonatkozásai. ÉpKK 2 (1959) 569—584. 17 ill.
- Weiner Mihályné*: XVII. századi ónedények falusi református templomokban. MűvtÉrt 8 (1959) 48—54. 12 ill.
- Zolnay László*: Vízművek a magyar középkorban. MTAK VI. 22(1958) 1—15. 1 t. (2 ill.)

Németh Endre

TÁBLÁK

1—2. Nyíregyháza—Morgó. — 3—4. Demecser, Borzsova-puszt. — 5—7. Berkesz, Csonkás dűlő. 1—7 = 1 : 5
 1—2. Ныредьхаза—Морго. — 3—4. Демечер, Боржова-пуста. — 5—7. Беркес, Чонкаш дүлө.
 1—2. Nyíregyháza—Morgó. — 3—4. Demecser, Borzsova-puszt. — 5—7. Berkesz, Csonkás dűlő.

1—4. Nyíregyháza—Morgó. — 5—7. Berkesz, Csonkás dűlő. 1—7 = 1 : 2
 1—4. Ньиредьхаза—Морго. — 5—7. Беркес, Чонкаш дюлő.
 1—4. Nyíregyháza—Morgó. — 5—7. Berkesz, Csonkás dűlő.

1—2. Berkesz, Csonkás dűlő. — 3. Demecser, Borzsova-puszta. — 4a—4b. Igrici—Matata, 3. sír. 1—3 = 1 : 2
 1—2. Беркес, Чонкаш дűлű. — 3. Демечер, Боржова-пуста. — 4a—4b. Игрици—Матата, 3-ья могила.
 1—2. Berkesz, Csonkás dűlő. — 3. Demecser, Borzsova-puszta. — 4a—4b. Igrici—Matata, tombe n° 3.

1—9. Igrici—Matata, 3. sír leletei. 1, 4—5 = 1 : 1; 2, 3, 6, 8 = 1 : 2; 7, 9 = 1 : 3
 1—9. Игрици—Матата, инвентарь 3-ей могилы.
 1—9. Igrici—Matata, trouvailles de la tombe n° 3.

1—10. Nyíregyháza—Morgó. 1—10 = 1 : 2
 1—10. Ныредьхаза—Морго.
 1—10. Nyíregyháza—Morgó.

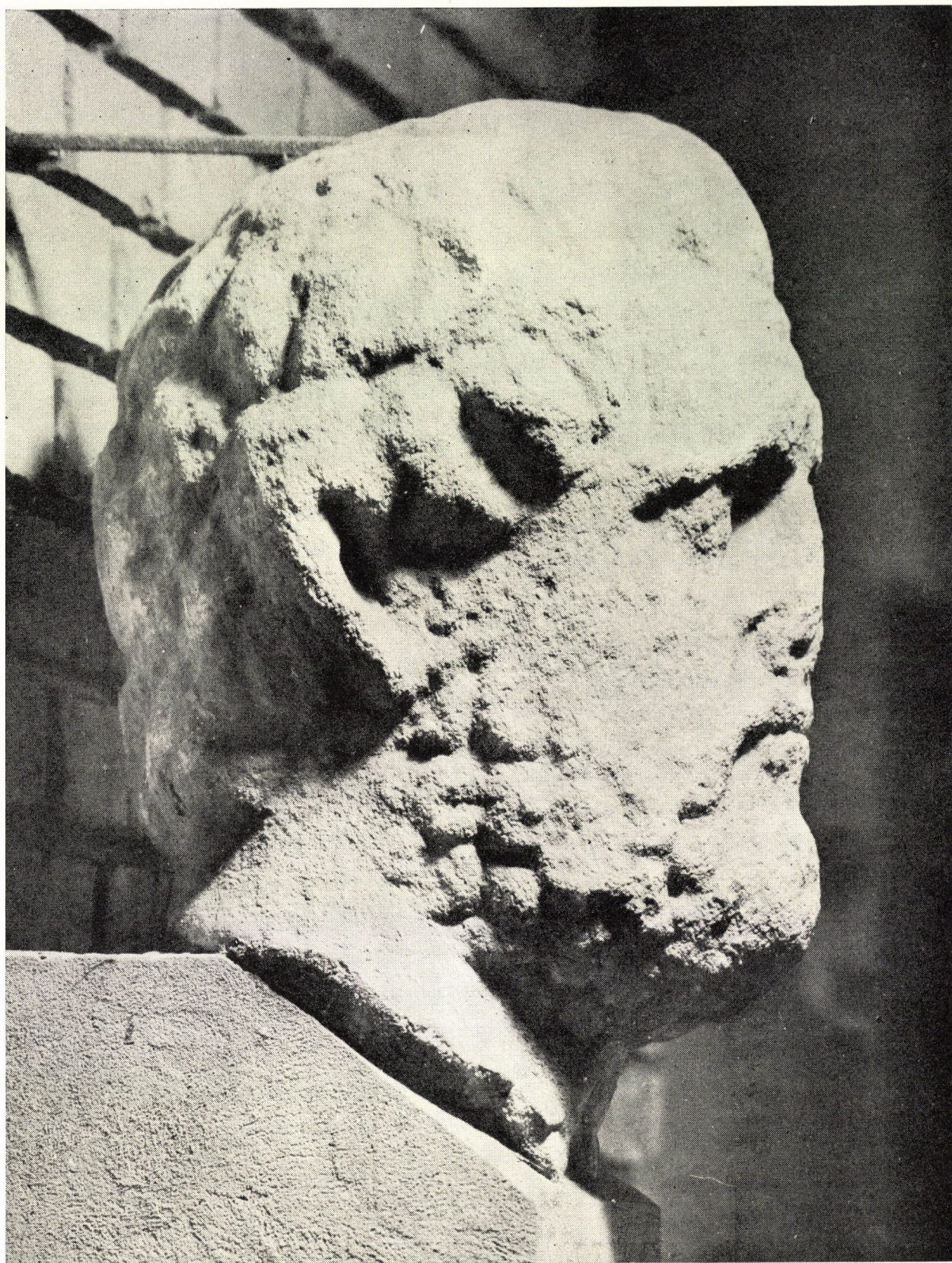
1—23. Rétközberencs—Paromdomb, VI/a gödör. 1—23 = 1 : 2

1—23. Реткѣзберенч—Паромдѡб, яма VI/a.

1—23. Rétközberencs—Paromdomb, fosse n° VI/a.

1—7. Rétközberencs, Paromdomb, V/a gödör. — 8—12. Nyíregyháza—Morgó. — 13. Pócspetri—Ercsivár. — 14. Berkesz, Csonkás-dűlő. 1—14 = 1 : 2
 1—7. Реткѣзберенч, Паромдомб, яма V/a. — 8—12. Нъиредьхаза—Морго. — 13. Почпетри—Эрчивар. — 14. Беркес, Чонкаш дүлѣ.
 1—7. Rétközberencs, Paromdomb, fosse n° V/a. — 8—12. Nyíregyháza—Morgó. — 13. Pócspetri—Ercsivár. — 14. Berkesz, Csonkás-dűlő.

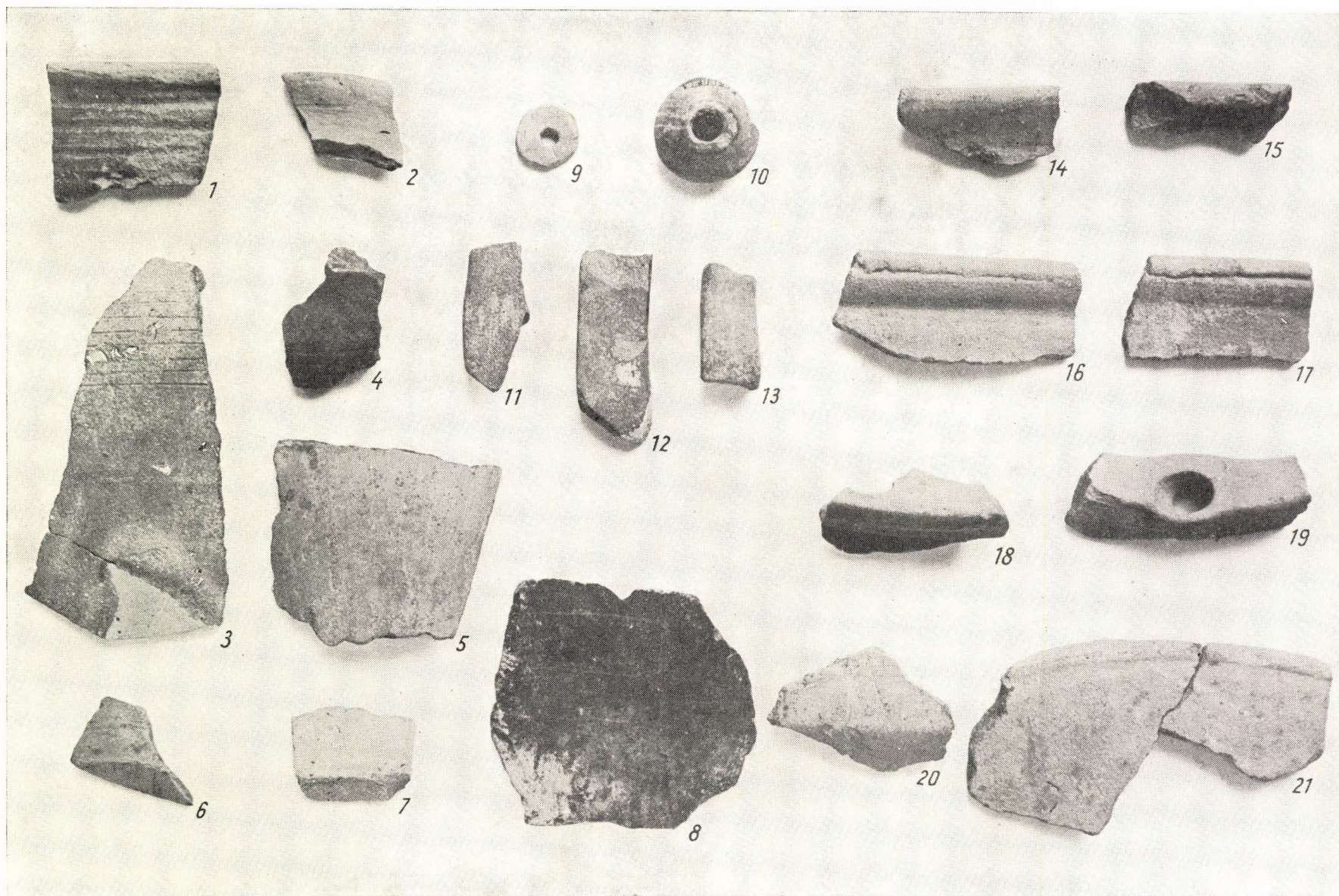
Aelius Caesar portrészobra. Szombathely, Savaria Múzeum.
Скульптурный портрет Элия Цезаря. Сомбатхей. Музей Савария.
Portrait d'Aelius Caesar. Szombathely, Musée Savaria.

Aelius Caesar portrészobra. Szombathely, Savaria Múzeum.
Скульптурный портрет Элия Цезаря. Сомбатхей, Музей Савария.
Portrait d'Aelius Caesar. Szombathely, Musée Savaria.

Szarvas — Rózsás (X — XIII. század). 1 : 2
Сарваш — Рожаш (X — XIII век).
Szarvas — Rózsás (X^e — XIIIe siècles).

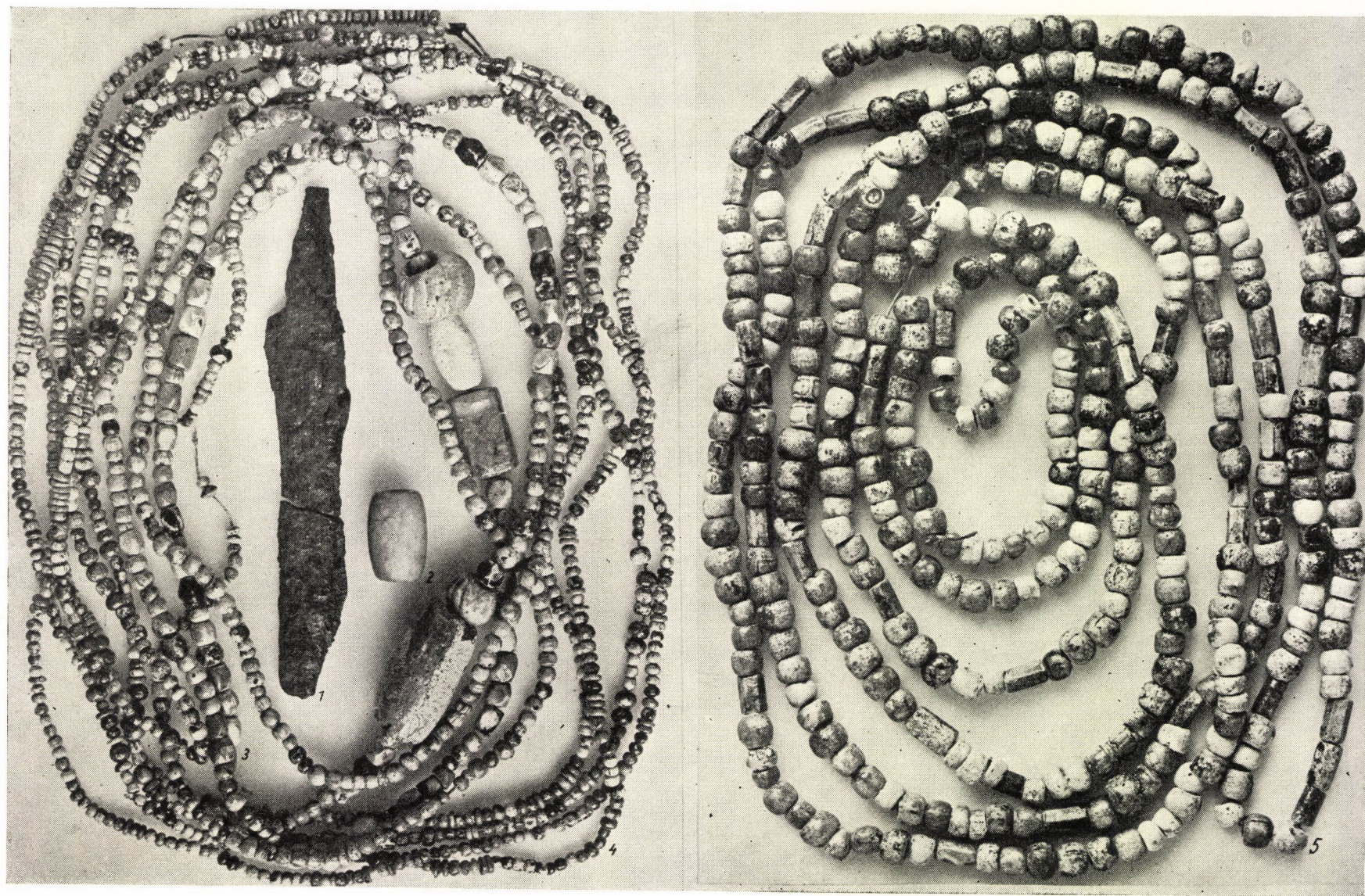
Szarvas—Rózsás (X—XIII. század). 1 : 2
 Сарваш—Рожаш (X—XIII век).
 Szarvas—Rózsás (X^e—XIIIe siècles).

Szarvas—Rózsás (X—XIII. század). 1 : 2
Сарваш—Рожаш (X—XIII век).
Szarvas—Rózsás (X^e—XIIIe siècles).

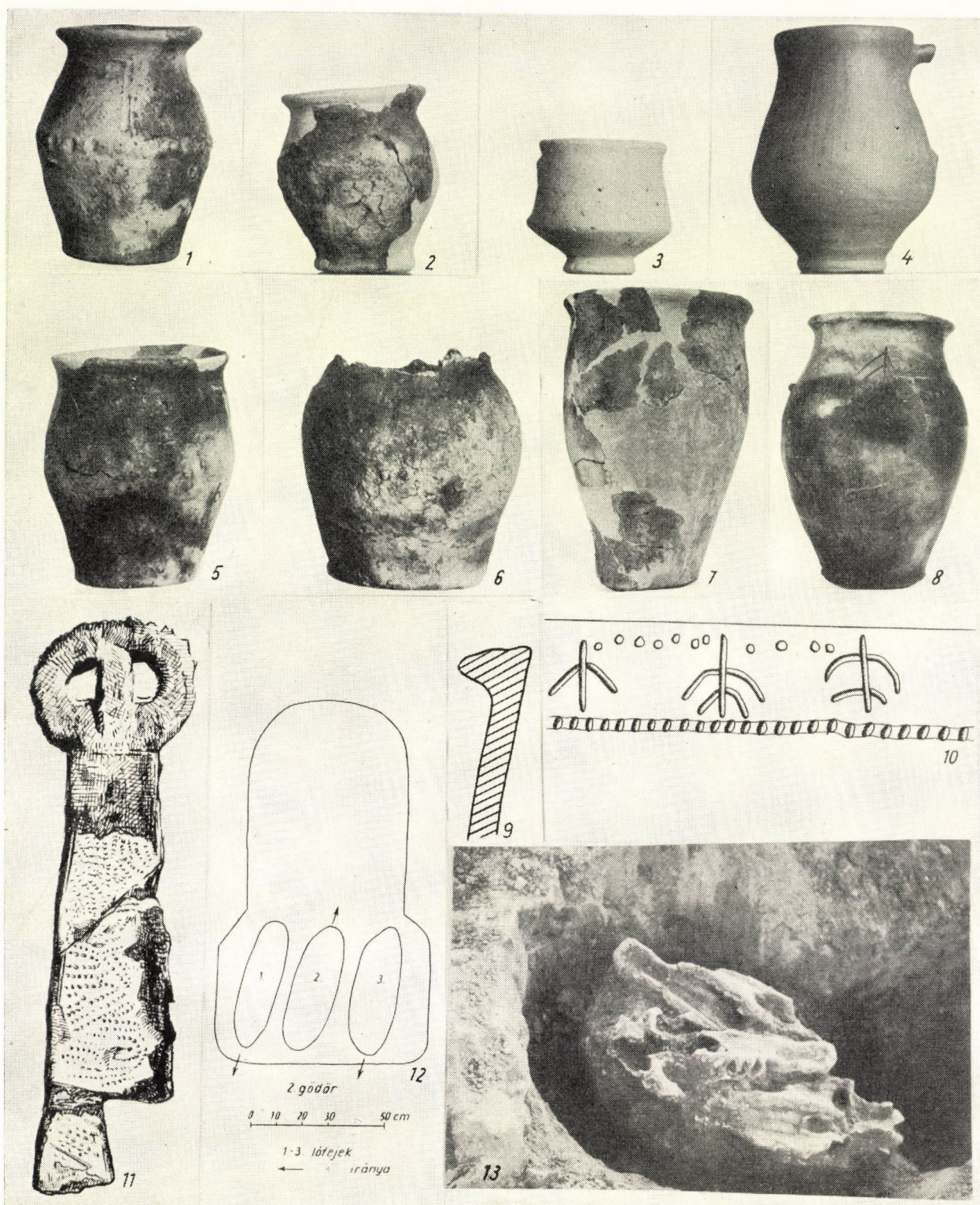
Hódmezővásárhely—Kakasszék. 1—8, 13—20. 2. sír. — 9—12. 1. sír. 1 : 1
 Ходмезёвашархей—Какашсек. 1—8, 13—20. 2-ая могила. — 9—12. 1-ая могила.
 Hódmezővásárhely—Kakasszék. 1—8, 13—20. Tombe n° 2. — 9—12. Tombe n° 1.

Hódmezővásárhely—Kakasszék. 1—3. 5. sír. — 4. 2. sír. — 5. 6. sír. 1 : 2
 Ходмезёвашархей—Какашсек. 1—3. 5-ая могила. — 4. 2-ая могила. — 5. 6-ая могила.
 Hódmezővásárhely—Kakasszék. 1—3. Tombe n° 5. — 4. Tombe n° 2. — 5. Tombe n° 6.

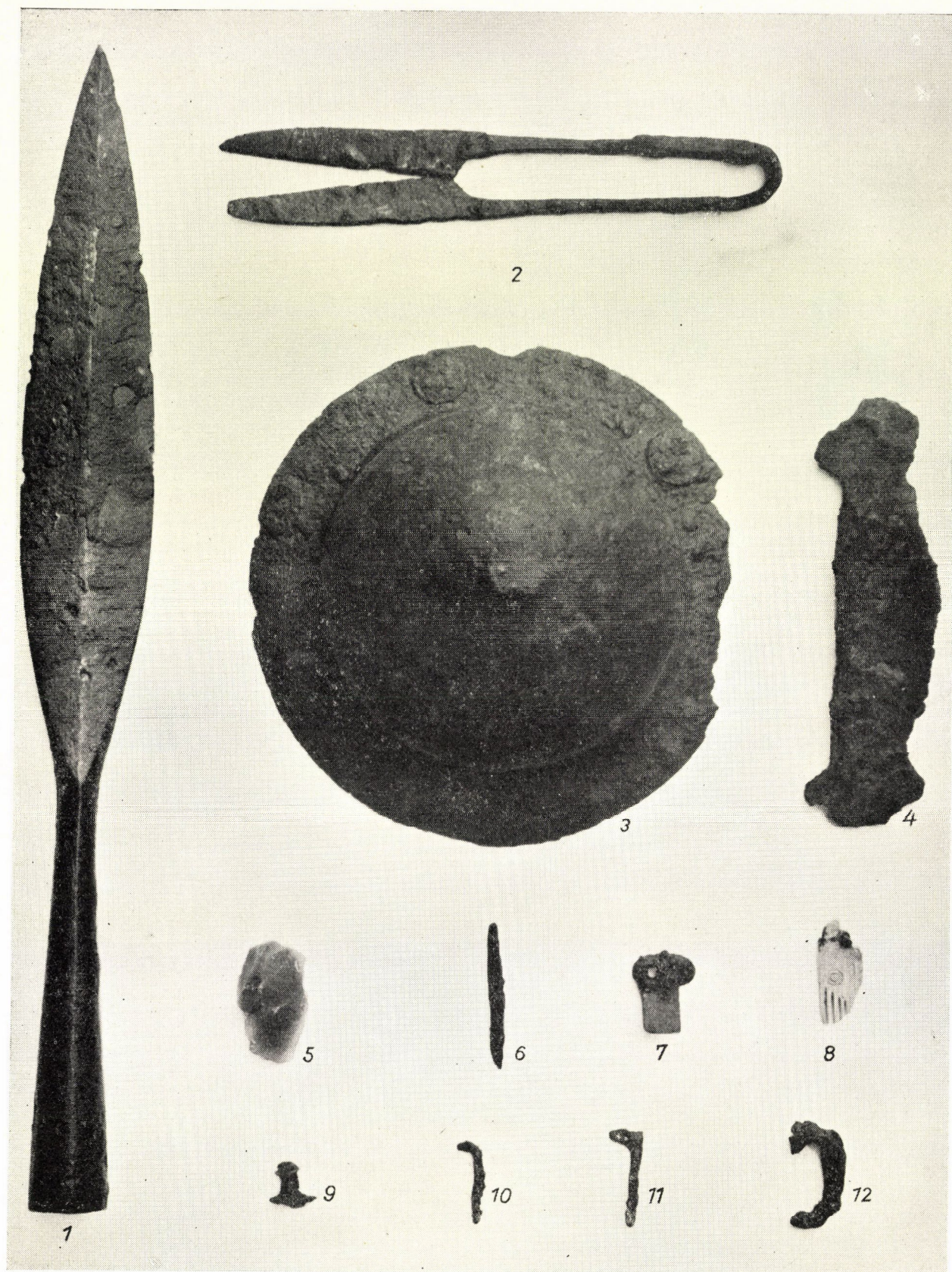
Hódmezővásárhely—Kakasszék. 1—2. 7. sír. — 3—5. 10. sír. — 6—15. szórvány. 1 : 1
 Ходмезёвашархей—Какашсек. 1—2. 7-ая могила. — 3—5. 10-ая могила. — 6—15. случайные находки.
 Hódmezővásárhely—Kakasszék. 1—2. Tombe n° 7. — 3—5. Tombe n° 10. — 6—15. Trouvailles sporadiques

1-7, 9-13. Hódmezővásárhely-Kakasszék. 1-2, 10. Szórvány. — 3. 4. sír. — 4. 7. sír. — 5. 6. sír. — 6. „A” fix pont közeléből. — 7, 9 □pontról a 8. és 9. sírok közeléből. — 11. 1. sír. — 12-13. 2. gödör. — 8. Hódmezővásárhely 4. téglagyár. 1-6 = 1 : 3; 7-8 = 1 : 5; 9 = 1 : 1; 10-11 = 1 : 2
1-7, 9-13. Ходмезёвашархей-Какашсек. 1-2, 10. Случайные находки. — 3. 4-ая могила. — 4. 7-ая могила. — 5. 6-ая могила. — 6. Вблизи точки А. — 7, 9. из точки □ вблизи 8-ой и 9-ой могилы. — 11. 1-ая могила. — 12-13. 2-ая яма. — 8. Ходмезёвашархей, кирпичный завод № 4.
1-7, 9-13. Hódmezővásárhely-Kakasszék. 1-2, 10. Trouvailles sporadiques. — 3. Tombe n° 4. — 4. Tombe n° 7. — 5. Tombe n° 6. — 6. Prise de vue du point fixe А. — 7, 9. Vu du point □ près des tombes nos 8 et 9. — 11. Tombe n° 1. — 12-13. Fosse n° 2. — 8. Hódmezővásárhely, briqueterie n° 4

Vörs. 1—15. 1. sár. — 16—20. 2. sár. 1—20 = 1 : 1
 Бөрш. 1—15. 1-ая могила. — 16—20. 2-ая могила.
 Vörs. 1—15. Tombe n° 1. — 16—20. Tombe n° 2.

Vörs. 1—11. 3. sír. — 12. 4. sír. 1—12 = 1 : 2
 Вёрш. 1—11. 3-ья могила. — 12. 4-ая могила.
 Vörs. 1—11. Tombe n° 3. — 12. Tombe n° 4.

Vörs. 1-4. 5. sír. 1-3 = 1 : 2. 4 = 1 : 1
 Бѣрш. 1-4. 5-ая могила.
 Vörs. 1-4. Tombe n° 5.

Vörs. 1—4. 5. sír. 1—3 = 1 : 2, 4 = 1 : 1
 Вёрш. 1—4. 5-ая могила.
 Vörs. 1—4. Tombe n° 5.

1

2

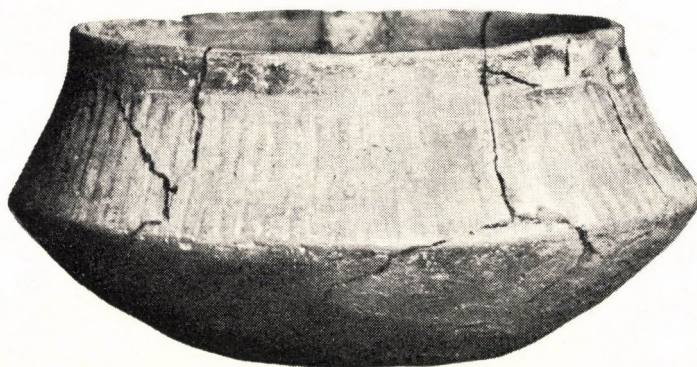
3

4

5

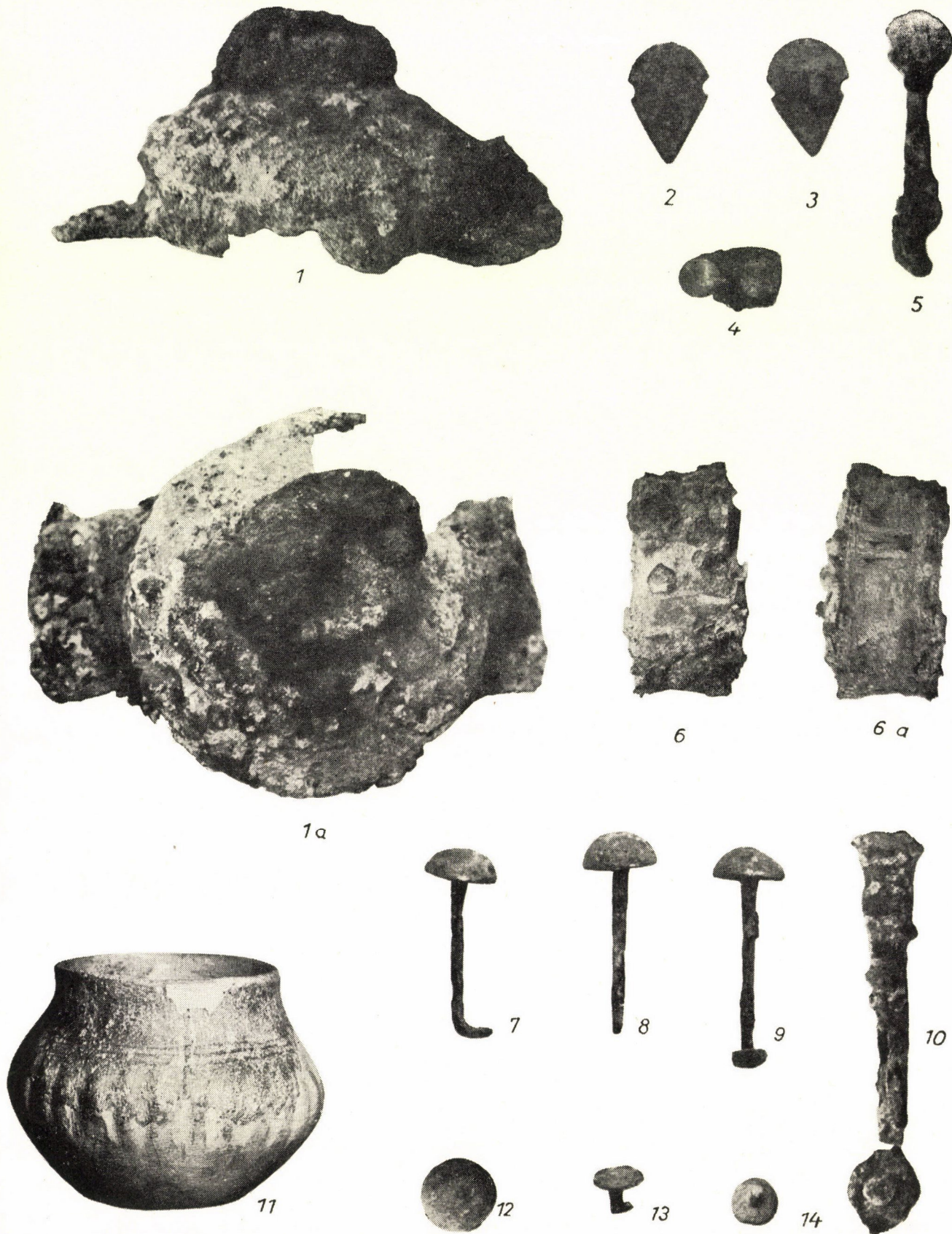

6

7

Vörs. 1. 5. sír. — 2—3. 6. sír. — 4. 7. sír. — 5—7. 8. sír. 1—3, 6 = 1 : 2; 4—5, 7 = 1 : 1
 Bërsh. 1. 5-ая могила. — 2—3. 6-ая могила. — 4. 7-ая могила. — 5—7. 8-ая могила.
 Vörs. 1. Tombe n° 5. — 2—3. Tombe n° 6. — 4. Tombe n° 7. — 5—7. Tombe n° 8.

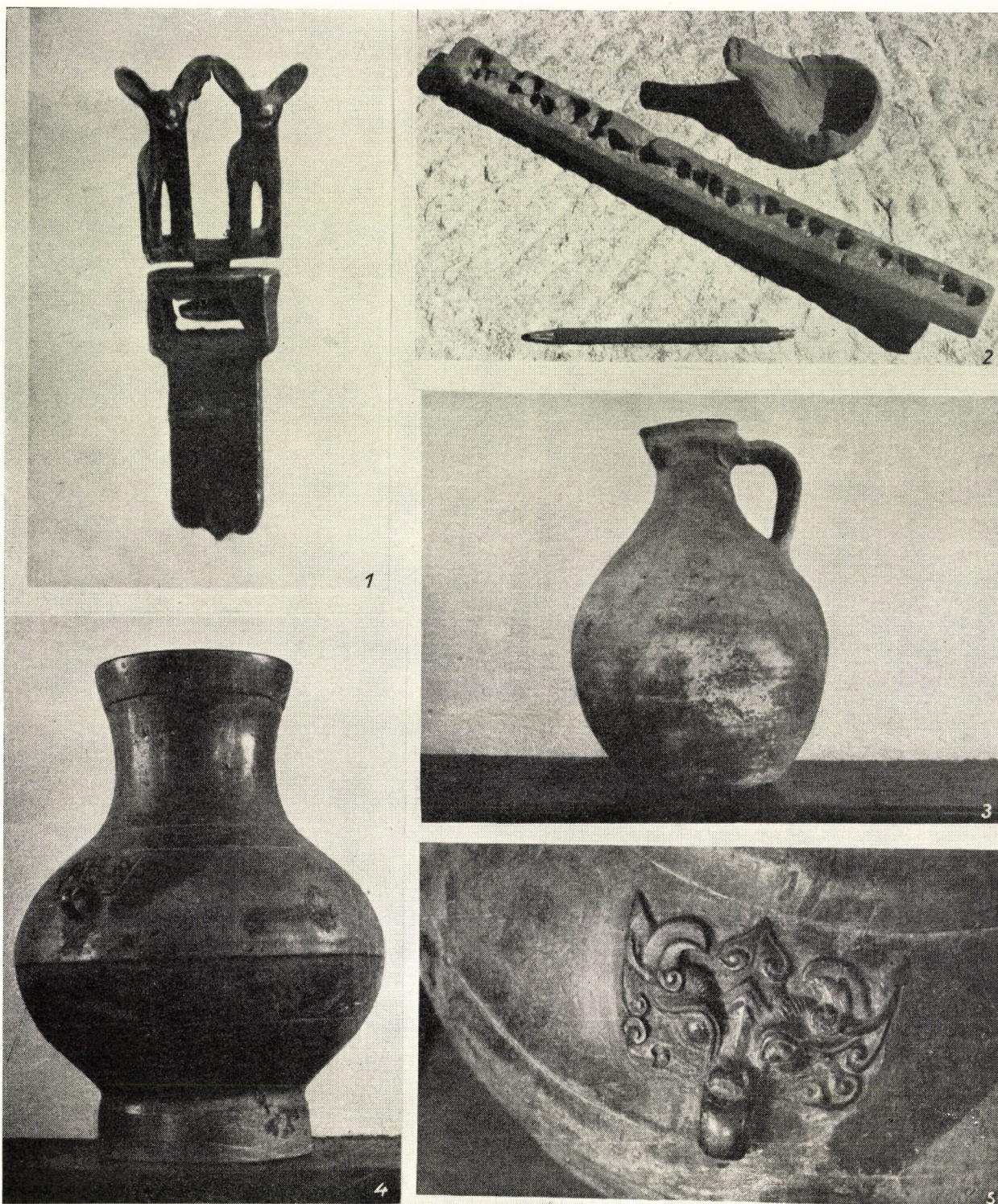
Vörs. 1—14. 9. sír. 1, 5—6, 10—11 = 1 : 2; 2—4, 7—9, 12—14 = 1 : 1
 Вёрш. 1—14. 9-ая могила.
 Vörs. 1—14. Tombe n° 9.

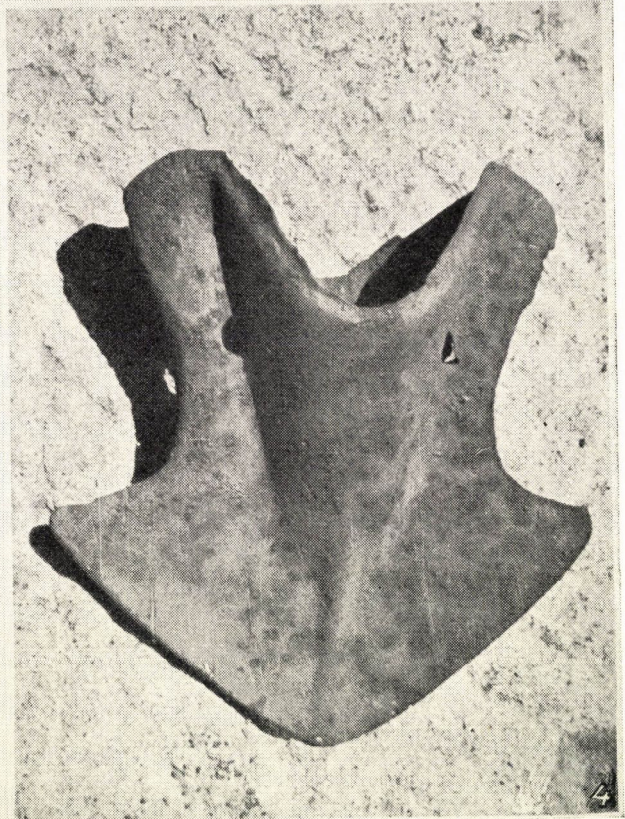
1. Bronz medaillon, bíbornoki kalappal (Budapest MNM—Történeti Múzeum). — 2. Címeres bronz medaillon (Forrer műve után). — 3. Keresztpánttal felfüggesztett medaillon (Forrer műve után). — 4. Bronz medaillon, Szent György alakjával (Budapest MNM—Történeti Múzeum). — 5. Mesterbélyeges rézlemez, egy Zrínyi-féle sodronypáncélról (Budapest, MNM—Történeti Múzeum). — 6—8. Bronz medaillonok (Bécs, Fegyvergyűjtemény).

1. Бронзовый медальон с кардинальской шляпой (Будапешт, Венгерский Национальный Исторический Музей). — 2. Бронзовый медальон с гербом (по Форрер). — 3. Подвешенный медальон с крестом (по Форрер). — 4. Бронзовый медальон с фигурой Святого Дьёрдя (Будапешт, Венгерский Национальный Исторический Музей). — 5. Медная пластина с клеймом мастера с кольчуги Зрини (Будапешт, Венгерский Национальный Исторический Музей). — 6—8. Бронзовые медальоны (Вена, Оружейный арсенал).

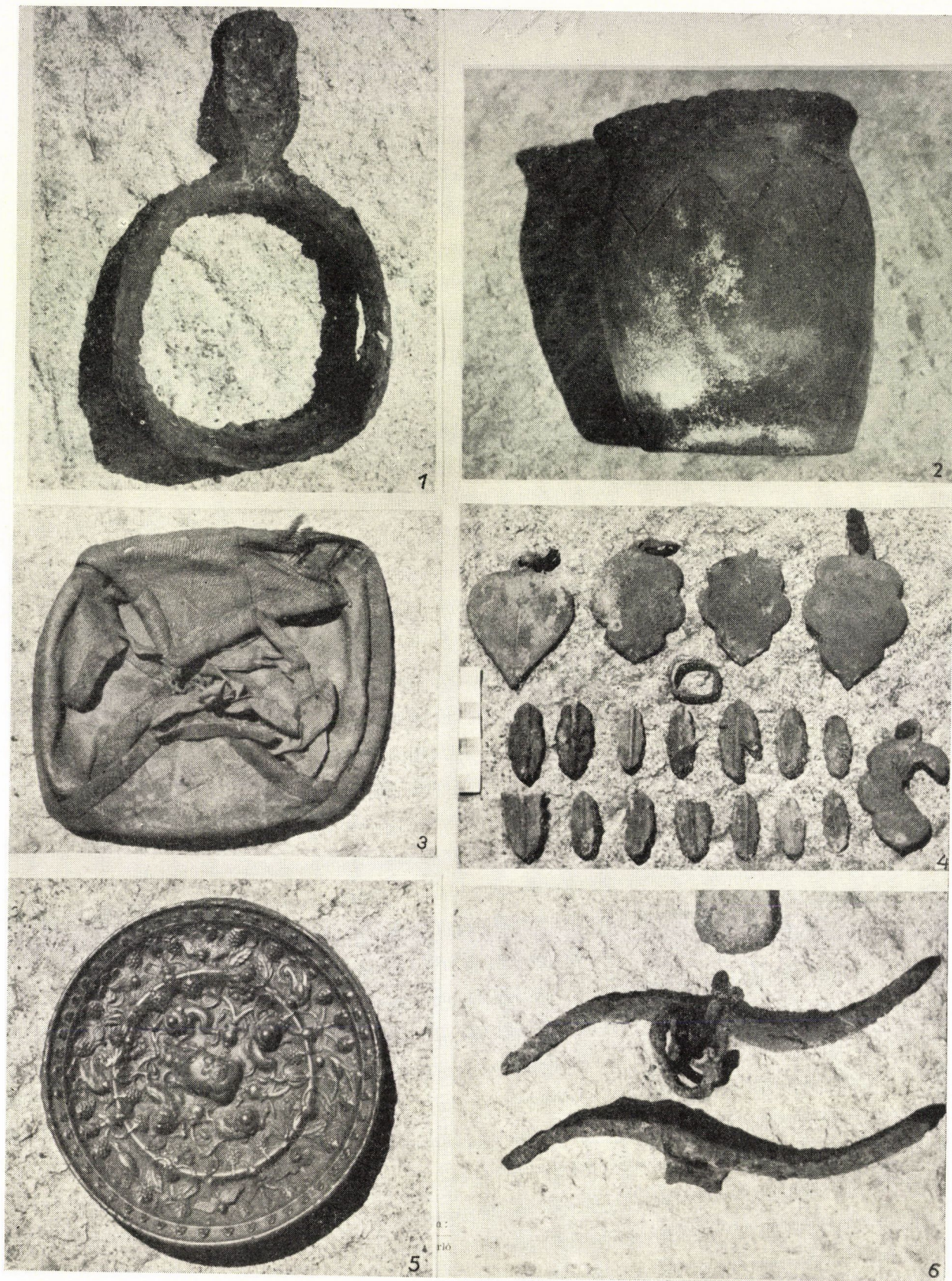
1. Médaillon de bronze représentant un chapeau de cardinal (Budapest, Musée Historique). — 2. Médaillon héraldique de bronze (D'après l'ouvrage de Forrer). — 3. Médaillon suspendu avec une barre (D'après l'ouvrage de Forrer). — 4. Médaillon de bronze représentant Saint Georges (Budapest, Musée Historique). — 5. Plaque de cuivre portant un poinçon de maître, provenant de l'armure en fil métallique de Zrínyi (Budapest, Musée Historique). — 6—8. Médaillons de bronze (Vienne, Collection d'armes).

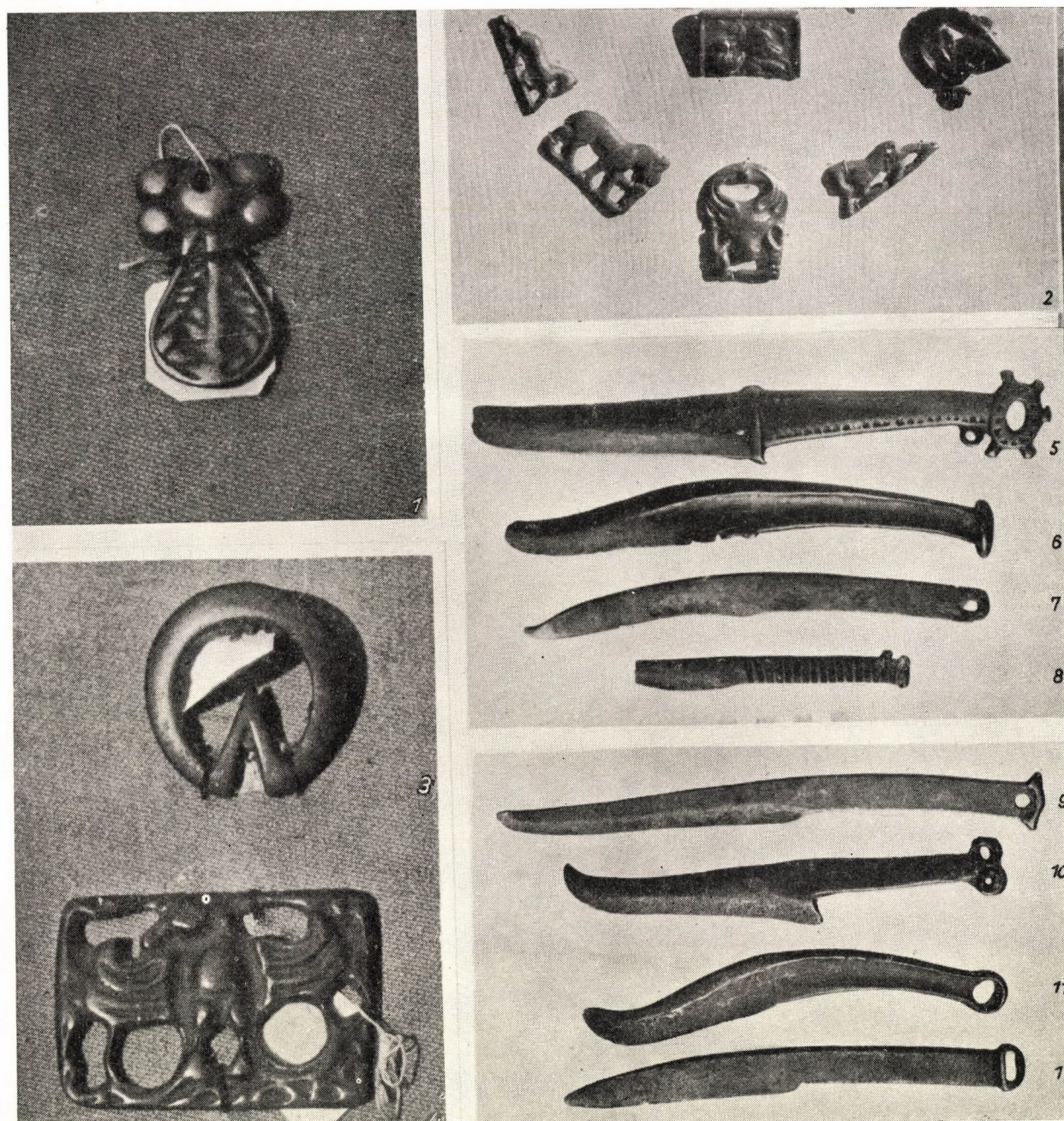
Kora-népvándorláskori leletek Mongóliából. 1. Szuhebator ajmak. — 2–5. Noin-ula.
 Памятники раннего времени переселения народов из Монголии. 1. Сухебатор аймак. — 2–5. Нойн-ула.
 Trouvailles du début de l'époque des migrations, de Mongolie. 1. Souhebator-ajmak. — 2–5. Noin-oula.

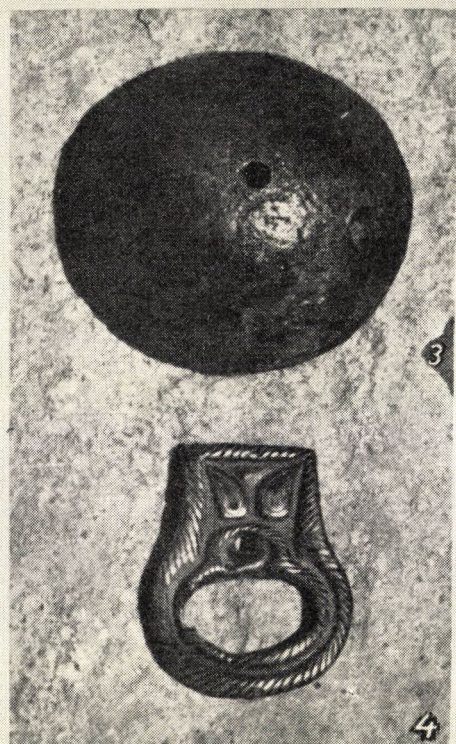
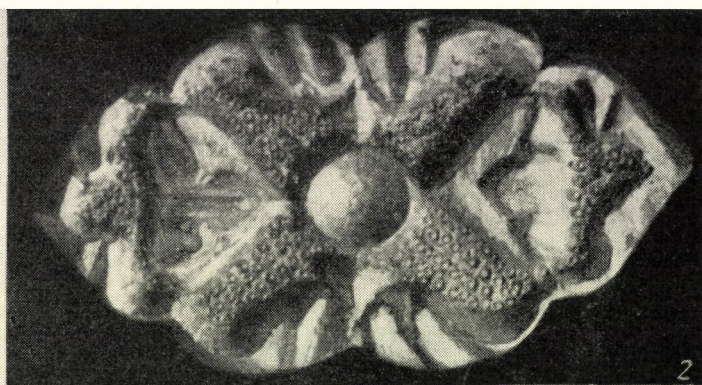
Régészeti leletek Mongóliából.
Археологические памятники из Монголии.
Trouvailles archéologiques de Mongolie.

Türk-kori sirlelet. Uburhangaj ajmak, Burkhin gol (Mongólia).
 Находки из могилы тюркского времени. Убурхангай аймак, Буркхин гол (Монголия).
 Mobilier funéraire de l'époque turque. Oubourhangai ajmak, Bourkhin gol (Mongolie).

Népvándorláskori veretek és bronzkori kések (Mongólia).
 Поясные нашивки эпохи великого переселения народов и ножи бронзового века (Монголия).
 Plaque de l'époque des migrations et couteaux de l'âge du Bronze. (Mongolie).

1—2. Aranyveretek (Középső-Mongólia). — 3—4. Bronzveretek Bulgan ajmaktól. — 5—7. Épületdíszek (Karakorum).
 1—2. Золотые поясные нашивки (Средняя Монголия). — 3—4. Бронзовые поясные нашивки из Булган аймака. —
 5—7. Орнаменты зданий (Каракорум).
 1—2. Plaques d'or (Mongolie Centrale). — 3—4. Plaques de bronze de Boulgan aymak. — 5—7. Ornaments d'archi-
 tecture. (Karakorum).

IRODALOM

<i>Szilágyi János</i> : Acta Archaeologica ASH. IX, X. kötet.....	89
<i>Kanócsay Margit</i> : A vidéki folyóiratok és évkönyvek régészeti vonatkozású közleményei.....	92
<i>Alföldy Géza</i> : A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen.....	96
<i>Rózsa György</i> : Entz G., A gyulafehérvári székesegyház.....	98
<i>Vértes László</i> : H. Breuil—R. Lantier, Les Hommes de la Pierre ancienne.....	99
<i>Mozsolics Amália</i> : R. Feustel, Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von Schwarza (Südthüringen).....	100
<i>Bóna István</i> : W. Torbrügge, Die Bronzezeit in der Oberpfalz.....	101
<i>Gazdapusztai Gyula</i> : Древние племена и народности Кавказа (A Kaukázus régi törzsei és népesoportjai).....	103
<i>Fitz Jenő</i> : Limes Romanus Konferenz Nitra 1959.....	104
<i>Kiss Ákos</i> : K. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland.....	105
<i>Kiss Ákos</i> : H. Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule. I. Province de Belgique.....	107
<i>Alföldy Géza</i> : M. Pavan, Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia.....	108
<i>Németh Endre</i> : Magyar régészeti irodalom 1959.....	109

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Н. Калиц</i> : Памятники и хронологическое положение фельшесёческой группы эпохи поздней бронзы.....	3
<i>З. Кадар</i> : Скульптурный портрет Л. Элия Цезаря в Саварии.....	16
<i>Г. Бако</i> : О происхождении населения и культуры могильника в Мезёбанде.....	22
<i>Ю. Коваловски</i> : Раскопки деревень эпохи Арпада в окрестностях Сарваша.....	32

СООБЩЕНИЯ

<i>М. Рошка</i> : Каменный топор из Надьбани.....	41
<i>З. Секей</i> : Данные к вопросу о памятниках скифского времени в Трансильвании.....	42
<i>Дь. Газдапустаи</i> : Могильник и стоянка эпохи великого переселения народов в Какашсеке.....	47
<i>М. Пардоуц</i> : Замечания к оценке памятников сарматского времени в Ходмезёвашархей—Какашсеке.....	51
<i>К. Шаги</i> : Лангобардский могильник в Вёрше.....	52
<i>Б. Сёке</i> : «Hring» аваров.....	61
<i>Я. Гарматта</i> : Данные к вопросу об аварском «Hring»е.....	63
<i>Я. Калмар</i> : Медальоны, символизирующие оружие.....	64

ОБОЗРЕНИЕ

<i>И. Б. Кутцман—Я. Баннер</i> : Симпозион в Либлице и Брно в 1959 году и примыкающая к нему археологическая конференция.....	66
<i>Л. Вертеш</i> : Венгерские специальные выражения по древнекаменному и переходному каменному веку.....	68
<i>М. Габори</i> : Отчет о научной командировки в Монголию в 1958 году.....	83
<i>Д. Радочай</i> : О деятельности Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и Нумизматики в 1958—1959 гг.	86
<i>Л. Б.</i> : Археологическая деятельность Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и Нумизматики в 1959 году.....	87
Дискуссия <i>А. Можолитч</i> и <i>П. Патаи</i> (ответ-возражение).....	87

РЕЦЕНЗИЯ И КРИТИКА

<i>Я. Силади</i> : IX, X том Acta Archeologica ASH.....	89
<i>М. Каножай</i> : Статьи по археологии в провинциальных журналах и ежегодниках.....	92
<i>Г. Алфёльди</i> : A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen.....	96
<i>Дь. Рózsa</i> : Entz G., A gyulafehérvári székesegyház (Собор в Дьулафехервапе).....	98
<i>Л. Вертеш</i> : H. Breuil — R. Lantier, Les Hommes de La Pierre ancienne.....	99
<i>А. Можолитч</i> : R. Feustel, Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von Schwarza (Südthüringen).....	100
<i>И. Бона</i> : W. Torbrügge, Die Bronzezeit in der Oberpfalz.....	101
<i>Дь. Газдапустаи</i> : Древние племена и народности Кавказа.....	103
<i>Й. Фитц</i> : Limes Romanus Konferenz, Nitra 1959.....	104
<i>А. Киши</i> : K. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland.....	105
<i>А. Киши</i> : H. Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule. I. Province de Belgique.....	107
<i>Г. Алфёльди</i> : M. Pavan, Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia.....	108
<i>Е. Немет</i> : Венгерская археологическая литература за 1959 год.....	109

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

<i>N. Kalicz</i> : Les trouvailles et la situation chronologique du groupe de l'âge du Bronze final de Felsőszőcs	3
<i>Z. Kádár</i> : Le portrait sculpté de L. Aelius Caesar à Savaria	16
<i>G. Bakó</i> : L'origine du peuple et de la civilisation matérielle du cimetière de Mezőbánd	22
<i>J. Kovalovszki</i> : Les fouilles effectuées sur l'emplacement des villages de l'époque arpadienne dans les environs de Szarvas	32

NOTES ET INFORMATIONS

<i>M. Roska</i> : La hache de pierre de Nagybánya	41
<i>Z. Székely</i> : Contribution à la question des trouvailles de l'époque scythe de Transylvanie	42
<i>Gy. Gazdapusztai</i> : Un cimetière et un établissement des époques dace et sarmate à Hódmezővásárhely—Kakasszék	47
<i>M. Párducz</i> : Remarques sur l'appréciation de la trouvaille de l'époque sarmate de Hódmezővásárhely—Kakasszék	51
<i>K. Sági</i> : Le cimetière langobard de Vörs	52
<i>B. Szőke</i> : Le hring des Avars	61
<i>J. Harmatta</i> : Données sur le problème du hring avar	63
<i>J. Kalmár</i> : Médailles désignant l'armement	64

CHRONIQUE

<i>I. B. Kutzián—J. Banner</i> : Le symposium de 1959 à Liblice et Brno et les journées archéologiques s'y rattachant	66
<i>L. Vértes</i> : Les termes techniques hongrois du paléolithique et de l'énéolithique	68
<i>M. Gábori</i> : Compte rendu d'un voyage d'étude en Mongolie en 1958	83
<i>D. Radocsay</i> : L'activité en 1958—1959 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'Art et de Numismatique	86
<i>L. B.</i> : L'activité archéologique en 1959 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'Art et de Numismatique	87
<i>A. Mozsolics—P. Patay</i> : Discussion (réponse et réplique)	87

LIVRES

<i>J. Szilágyi</i> : Acta Archaeologica ASH. Vol. IX, X.	89
<i>M. Kanóczy</i> : Les travaux archéologiques dans les revues et annuaires de province	92
<i>G. Alföldy</i> : A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen	96
<i>Gy. Rózsa</i> : Entz, G., A gyulafehérvári székesegyház (La cathédrale de Gyulafehérvár)	98
<i>L. Vértes</i> : H. Breuil—R. Lantier, Les Hommes de la Pierre ancienne	99
<i>A. Mozsolics</i> : R. Feustel, Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von Schwarzburg (Südthüringen)	100
<i>I. Bóna</i> : W. Torbrügge, Die Bronzezeit in der Oberpfalz	101
<i>Gy. Gazdapusztai</i> : Древние племена и народности Кавказа (Les anciens tribus et groupes ethniques du Caucase)	103
<i>J. Fitz</i> : Limes Romanus Konferenz, Nitra 1959	104
<i>Á. Kiss</i> : K. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland	105
<i>Á. Kiss</i> : H. Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule. I. Province de Belgique	107
<i>G. Alföldy</i> : M. Pavan, Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia	108
<i>E. Németh</i> : Littérature archéologique hongroise en 1959	109

FOLYÓIRAT KIADVÁNYAINK ELŐFIZETHETŐK ÉS SZÁMONKÉNT IS VÁSÁROLHATÓK A KÖVETKEZŐ HELYEKEN :

Akadémiai Könyvesbolt, Budapest, V. Váci utca 22.

Akadémiai Kiadó Terjesztési osztály, Budapest V. Alkotmány u. 21.

Posta Központi Hírlap Iroda, Budapest V. József Nádor tér 1.

KÜLFÖLDÖN TERJESZTI

a KULTURA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon : 429—76

50007

701

ARCHAEOLÓGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 87.

1960.

87. KÖTET

2. SZÁM

1960

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

Megjelenik Budapesten félévenként

87. kötet (teljes sorozatban)

Megindításának éve: 1869

Előfizetési díj egy évre 40,— Ft

Szerkesztő:

FÜLEP FERENC

A szerkesztőbizottság tagjai:

BARKÓCZI LÁSZLÓ, B. BÓNIS ÉVA, HARMATTA JÁNOS, KOREK JÓZSEF, OROSZLÁN ZOLTÁN

Technikai szerkesztő:

B. BÓNIS ÉVA

Felelős kiadó:

AKADÉMIAI KIADÓ

Szerkesztőség: Budapest VIII. Múzeum körút 14—16. (Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeum). Távb.: 130—678

Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Bp. V. Alkotmány utca 21. Távb.: 111—010

Előfizetés, személyes ügyfélszolgálat: Posta Központi Hírlap Iroda,
Budapest V. József nádor tér 1. Távb.: 180—850. Csekkszámla: 61257

Felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy lapunk régebbi számai kaphatók a Posta Központi Hírlap Iroda
V. József Attila u. 3. szám alatti újságboltjában

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Fülep Ferenc</i> : Beköszöntő	123
--	-----

TANULMÁNYOK

<i>Gáboriné Csánk Veronika</i> : A ságvári telep abszolút kormeghatározása	125
<i>Fitz Jenő</i> : L. Cassius Pius Marcellinus	130
<i>L. Kovrig Ilona</i> : Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben	136
<i>Erdélyi István</i> : A honfoglaló magyarság régészeti emlékeanyaga kelet-európai kapcsolatának néhány kérdéséről	169
<i>Dienes István</i> : Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön	177

KÖZLEMÉNYEK

<i>Csalog József</i> : Az időlplasztika néhány kérdéséhez	188
<i>Patay Pál</i> : A harangedény kultúra lelete Almásfűzítőn	194
<i>Bóna István</i> : Az oroszvári 4. női sír mellédísz (Adatok a középduna-medencei bronzkori viselethez II) ...	198
<i>Roska Márton</i> : A drági csészésmarkolatú bronzkard	205
<i>Soproni Sándor</i> : Későrómai őrtorony Esztergom határában	207
<i>Kiss Ákos</i> : Balaton környéki római épülettörmökök	210
<i>Anda Tibor</i> : Árpád-kori érvágó-scarifikáló eszköz	221

SZEMLE

<i>Erdélyi István</i> : Sashegyi Sándor	225
<i>Korek József</i> : Új régészeti kiállítás Nyíregyházán	225
Archäologische Forschungen im Jahre 1959	227
<i>B. Thomas Edit</i> : A nubiai műemlékek megmentéséről	245
<i>Harmatta János</i> : Az Indus-kultúra története az újabb régészeti ásatások megvilágításában	245
<i>Németh Endre</i> : Régészeti hírek	246

Beköszöntő

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya vezetőségének határozata folytán az *Archaeologiai Értesítő* 80. évébe lépő új folyamának szerkesztését új szerkesztőbizottság vette át. A szerkesztőség — híven a 91 éves lap régi hagyományaihoz — néhány olyan határozatot hozott, amelyek bizonyos szempontból alapvetően megváltoztatják a folyóirat arculatát azért, hogy folyóiratunk betölthesse azt a szerepét, amelyet a fel szabadulás után megújódott régészeti tudomány és a régészeti kutatások iránt egyre nagyobb érdeklődést tanúsító tömegek folyóiratunktól elvárnak.

A múlt század utolsó harmadában, de századunkban is az első világháború előtt, amikor a régészet iránt kifejlődő egyre nagyobb érdeklődés országunkban is sorra hozta létre a múzeumegyesületeket, hívta életre múzeumainkat, a folyóirat köré csoportosult vezető régészeti gárda az *Értesítő* hasábjain keresztül irányította ezt a hatalmas szervezési munkát, buzdította a régészeti leletek megmentésére az ország lakosságát, összekötő láncszemet képezett a szakkutatók szűkebb köre és a vidéki gyűjtők, levelezők, múzeumpártolók serege között.

A Horthy-korszak idején az *Archaeologiai Értesítő*nek ez a szerepe szinte teljesen elveszett, széles olvasótáborát elveszítette és csaknem kizárólag a szakkutatók publikációs orgánuma lett. Ezen a téren — bár történt némi javulás — azonban nem tettünk meg mindent 1945 után sem annak érdekében, hogy folyóiratunk visszatérjen régi hagyományaihoz és a régészet barátait, a múzeumpártolókat ismét maga köré gyűjtse. Ez a helyzet annál sajnálatosabb, mivel a régészet iránti érdeklődés, különösen az utóbbi években örvendatosan megnövekedett, számos helyen múzeumi baráti-körök alakultak, amelyek jelentős szerepet játszanak egy-egy táj, vidék történeti emlékeinek felkutatásában, megmentésében, a régészeti leletek bejelentésében. Joggal elmondhatjuk, hogy folyóiratunkat az élet jóval megelőzte.

Milyen új célokat tűz maga elé az új szerkesztőbizottság?

Tudományos szempontból első és legfontosabb feladatunknak tekintjük a marxista régészettudomány fejlődésének elősegítését. Ezen téren az ellenforradalom óta bizonyos megtorpanás következett be. — Ezt a fontos célt két úton igyekszünk megközelíteni. Segítjük olyan cikkek megszületését és megjelenését, amelyek eredményeikben, történeti következtetéseikben a marxista módszerek alkalmazását tükrözik. Ugyanakkor igyekszünk feltámasztani a magyar régészetből az utóbbi időben szinte teljesen kiveszett bírálat szellemét. Az elmúlt években megjelent bírálatok — s ez alól az *Archaeologiai Értesítő*ben megjelent bírálatok sem jelentettek kivételt — megelégedtek az egyes művek tartalmi ismertetésével és azzal, hogy rámutattak ezeknek a munkáknak pozitív oldalaira, de egyetlen kritikai megjegyzést sem tartalmaztak. A szerkesztőség szándéka az, hogy beható marxista bírálatnak veti alá az utóbbi időben megjelent könyveket és ezt a gyakorlatot a jövőben is állandóan követni fogja, hogy így segítse a szerzőket és serkentse a marxista régészettudomány kialakulását. Szakítani kíván a szerkesztőség az eddigi gyakorlattal és ezekből a bírálatokból száműz minden személyeskedést.

Igen fontosnak tartjuk a szakemberek friss tájékoztatását az országban folyó régészeti munkákról. Ennek érdekében a nagyobb ásatásokról munka közben is előzetes jelentéseket fogunk közölni. Egy-egy hosszabb ideig tartó ásatás — beleszámítva a feldolgozás idejét is — gyakran több évig teljesen ismeretlen a szakemberek és a régészet iránt érdeklődők előtt. A tájékoztatás megkönnyítése és meggyorsítása céljából tehát fel-újítjuk az előzetes jelentések közlésének szokását. Ugyanezt a módszert alkalmazzuk a jövőben a jelentősebb külföldi ásatások esetében is. Ezekről a külföldi ásatásokról szakembereink és az érdeklődők sokszor évekig nem értesülnek, mivel tudományos feldolgozásuk hosszú idő múltán jelenik csak meg. Ezért, átvéve külföldi szakfolyóiratok, szaklapok hírányagát, rövid összefoglalásban tájékoztatni fogjuk olvasóközönségünket arról,

hogy mi történik a nagyvilágban, milyen fontos ásatások folynak egy-egy országban és ezek milyen új eredményeket hoztak.

Ezekkel a rövid tájékoztatókkal azonban más fontos célunk is van. A szerkesztőbizottság úgy határozott, hogy foglalkozik a múzeumi baráti-körökkel, a régészet iránt érdeklődők egyre népesebb táborával, diákokkal, munkásokkal, pedagógusokkal, stb. Szeretnénk a régészet barátaiból a folyóirat köré szélesebb bázist szervezni olyan emberekből, akik bejelentik a régészeti leleteket, támogatják a budapesti és vidéki múzeumok munkáját, segítséget nyújtanak szakembereinknek, leveleikkel, bejelentéseikkel felhívják figyelmünket a kallódó, pusztuló leletekre. Szeretnénk tehát a dolgozók között a régészet iránti egyre fokozódó érdeklődést felhasználni olyan levelezőhálózat, múzeumi baráti-kör hálózat kiépítésére, mint amilyen az *Archaeologiai Értesítő* körül a magyar régészet „hőskorában” kialakult. Ezzel tudományunk — véleményünk szerint — igen sokat nyerne, tömegbázisa kiszélesednék és sok-sok értékes leletet meg tudnánk menteni a magyar tudomány számára. Különösen szükség van erre napjainkban, a nagy építkezések idején és akkor, amikor a mezőgazdaság átszervezése következtében a mélyszántás folytán sok-sok régészeti lelet kerül veszélybe. Foglalkozni fogunk tehát ezekkel a baráti-körökkel, közöljük híreiket, megdicsérijük eredményeiket és megbíráljuk hibáikat. Azt szeretnénk, ha e körök is megtalálnák az őket érdeklő cikkeket, híreket folyóiratunkban, tájékozódának a hazai és nemzetközi kutatás legújabb eredményeiről.

A régészeti munka egyik fontos fázisa a kiállítások rendezése. Az utóbbi időben számos olyan kiállítás született meg, amely új utakon jár és mint általában az útkeresés alkalmával történni szokott, sok pozitív vonást mutat fel, de sok hibával is terhes. Szemle-rovatunkban meg fogjuk bírálni ezeket a kiállításokat, vitát nyitunk eredményeikről és hibáikról. Meggyőződésünk, hogy ez a vita nagy segítséget jelent majd az új kiállítási módszerek kidolgozásában.

A gyors tájékoztatás megkönnyítése céljából újból rendszeressé tesszük régészeti vonatkozású hírek közlését is. Ennek keretében ismertetni fogjuk: szakembereink közül kik jártak külföldön, hol és milyen előadásokat tartottak, kik fordultak meg nálunk a külföldi kutatók közül és milyen kutatásokat végeztek hazánkban.

Úgy véljük, hogy minden magyar régész véleményének adunk hangot akkor, amikor foglalkozni kívánunk folyóiratunk hasábjain a műemléküggyel. A múzeumügy és műemlékügy jelenleg szervezetileg különvált, de lényegében szorosan összetartozik. Szakembereinkhez igen közel áll a műemlékügy, mivel rendszerint a régész ásója hozza ezeket napvilágra, a műemlékek helyreállítását igen gyakran régészeti kutatómunka előzi meg. Nem közömbös tehát számunkra, hogy a régészeti módszerekkel és a régészek munkájával feltárt műemlékekkel mi történik, milyen állapotban vannak és milyen módszerekkel történik ezeknek a műemlékeknek a megóvása és esetleges rekonstrukciója. Időről-időre tehát a szerkesztőség — ugyancsak az *Archaeologiai Értesítő* régi hagyományaihoz híven — helyet ad a magyar műemlékekkel foglalkozó cikkeknek és tanulmányoknak is.

Fenti céljainkat csak akkor tudjuk megvalósítani, ha még szorosabbra fűzzük kapcsolatainkat a rokontudományokkal és a rokonszakmák folyóirataival. Elsősorban azonban az szükséges, hogy a szerkesztőség munkáját a magyar régészek támogassák. Ezúton fordulunk tehát minden szakemberhez, kérve az *Archaeologiai Értesítő* további szíves támogatását.

A szerkesztőbizottság

A SÁGVÁRI TELEP ABSZOLÚT KORMEGHATÁROZÁSA

Az újabb ásatások alapján a ságvári telep gravetti műveltségét ma már elég sokoldalúan ismerjük. Az új eredmények azonban, melyek a lelőhelyet hosszú idő után ismét előtérbe helyezték, végleges és pontos kormeghatározást ez ideig nem adtak. A régibb feltárásokkal elsősorban a kultúra meghatározását kaptuk meg, — mely azóta összefüggéseiben is módosult, — földtörténeti meghatározás azonban lényegében nem történt. Kutatásunk a kultúrák klasszikus sorrendjében jelölte ki a telep relatív kronológiai helyét, s pontosabb adatokat a meglevő módszerekkel nem is adhatott. A lelőhelyet a régészeti leletanyag és az őslénytani maradványok alapján helyeztük csupán tágabb értelemben „a pleisztocén végére”, vagy „a magdalen-i kultúrának megfelelő időszakba”.

A földtörténeti kormeghatározáshoz Bacsák Gy. megfigyelései vezettek közelebb, aki a telepet rétegtani helyzete, — de elsősorban szintén az állattani-növényntani maradványok alapján a Würm utolsó szakaszába sorolta, és korabeli alsó határát a csillagászati kronológiai, ill. a „Milanković-Bacsák”-féle klimatípusrendszerben a Würm 3 előtti, ún. „szubtrópusi” periódussal jelölte meg.¹ A csillagászati kronológia szerint ez az alsó korhatár kb. 40 000 évnél felel meg. — A részletesebb rétegtani vizsgálatokkal mi is ugyanezen az úton közeledtünk a telep két kultúrrétegének korrendi elhelyezéséhez.²

A kialakult modern természettudományi módszerekkel két úton juthatunk a lelőhely pontosabb kormeghatározásához: éspedig a rétegtani, elsősorban talajtani szempontú geokronológiai vizsgálatokkal, — és a rádiokarbon meghatározással. Miután ezek a vizsgálatok megtörténtek, most összevethetjük adataikat és összefoglalóan közölhetjük az eredményt: a telep abszolút kormeghatározását.

1. Ságvár korrendi helyzetéhez újabb adatokat a lelőhely szelvényének kémiai-fizikai vizsgálata nyújtott. Értékelésében nehézséget jelent az, hogy a függőleges metszetet csekély mélységig ismerjük, nem találunk záró-réteget vagy olyan betemetett talajzónát, mely támpontul szolgálhatna. Az ásatásokkal 6–8 m mélységig is lejutottak, a lösz azonban makroszkóposan semmiféle átalakulást nem mutatott. A vályogzóna mélyen a telep

alatt fekszik, kb 200 m tszf. magasságban, — a régibb mérések szerint tehát kb. 20 m vastag „homogén lösz” következik felette. Hillebrand J. ezt az erdei talajréteget az ún. „göttweigi vályoggal” azonosította, ami azonban nem segíthette elő a pontosabb kormeghatározást, minthogy a kultúrrétegek a föléje települt vastag löszkötegnek legfelső részében helyezkednek el.

A 3,4 m-es szelvény vizsgálati adatait a diagrammokon közöljük, s minthogy részletes értelmezésük már megtörtént,³ itt csak a legszükségesebbekre szorítkozunk.

a. A szelvényben a karbonát-tartalom, a típusos löszök átlagos tartalmához mérten az alsó kultúrrétegnél 13%-ra csökken. Felfelé folyamatosan növekedik, — egyenletes futása, mint a többi vizsgálatoknál is, — igazolja a szelvény teljességét, majd pedig a felső kultúrrétegnél mutat ismét jelentéktelenebb csökkenést. A diagrammon látható felső kilengés kettősségének oka a közbeeső lakószint szerves maradványaitól megnövekedett mésztartalom. A maximális CaCO_3 -tartalom 29,19%, melytől a két kilengés 7–9%-os eltérést mutat. Ez kétségtől az éghajlat bizonyos mértékű csapadékosabbá válását jelzi,⁴ — a megfigyelést pedig alátámasztja a humusz-tartalom és a hy -érték növekedése is (1. kép a.). — A löszképződés száraz, sztyeppei időszakában ezek a karbonát-vizsgálati grafikonon látható kilengések azonban csak kisebb mértékű éghajlati ingadozást jelenthetnek.

b. A szemcsenagyság-összetételi görbék szintén nem utalnak vályogosodásra, hanem a jellegzetes löszök egyenletes lefutását mutatják. A löszrészleg aránya állandó, s feltűnő, hogy a felszín alatt sem mutat csökkenést, ami esetleg lekopással vagy a gyér növényzettel magyarázható (1. kép b.). — Humuszosodást vagy csekélyebb vályogosodást, — tehát a geokronológiai rendszerrel párhuzamba állítható éghajlati-növényzeti változást, — legjobban a humusztartalom és a hygroszkóposági érték vizsgálatai jeleznek.

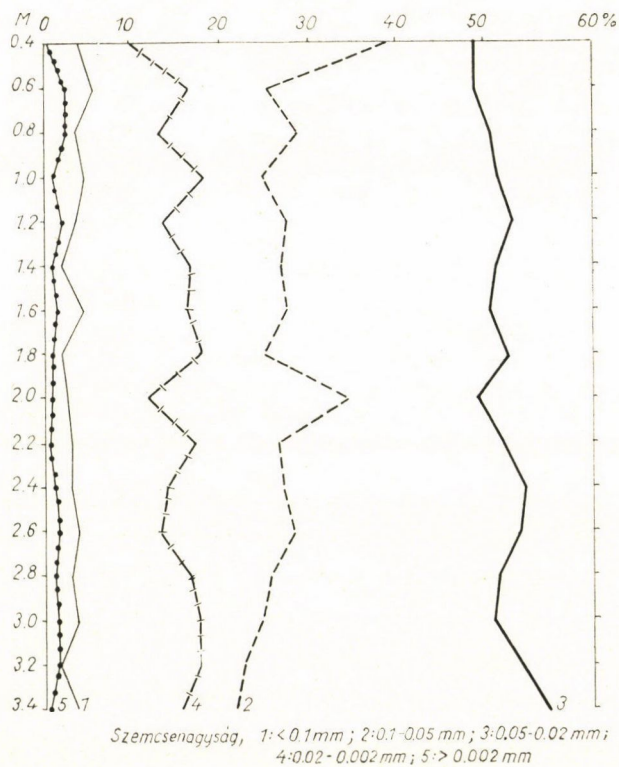
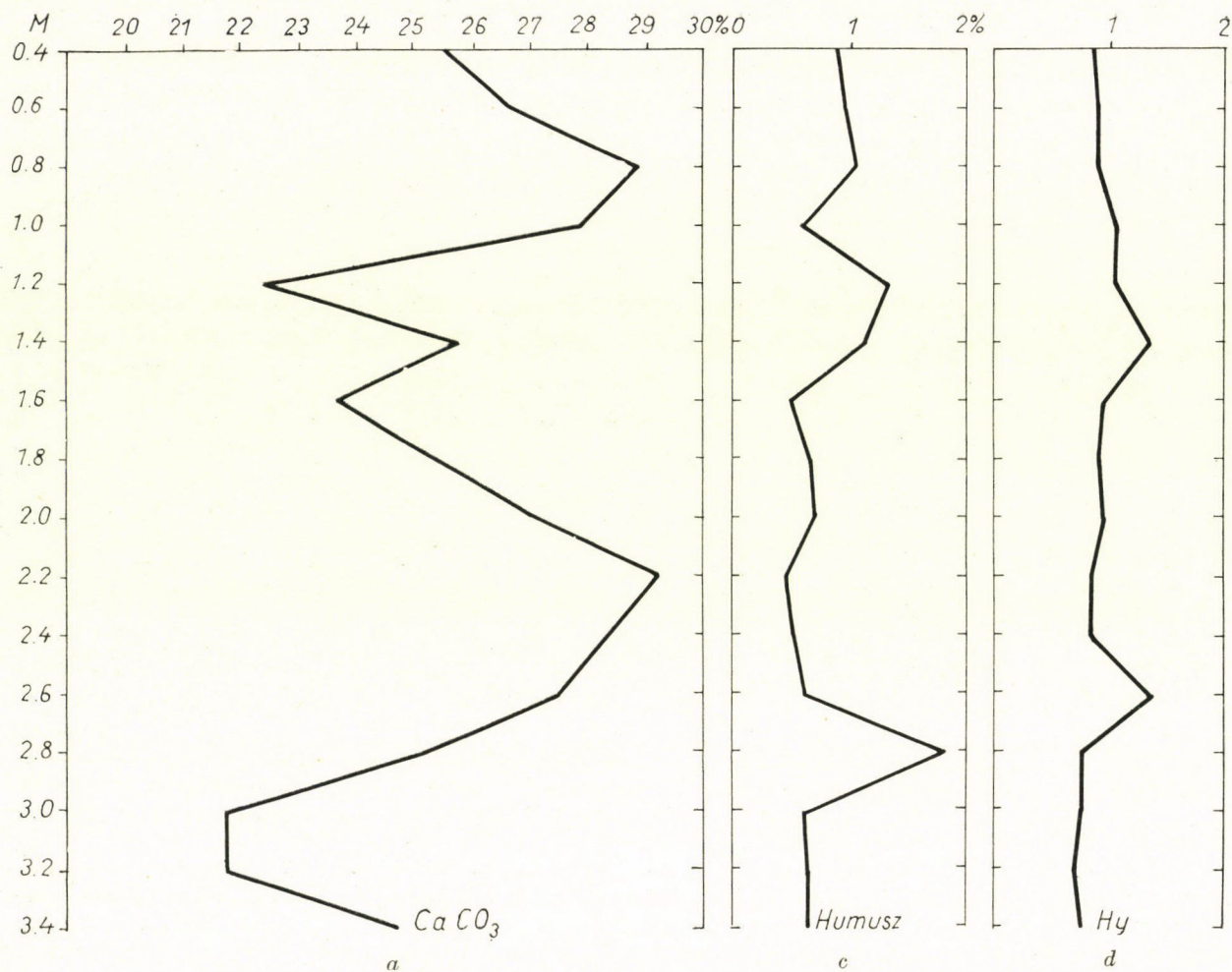
c. A mai talajfelszíntől lefelé a humusztartalom igen kis mértékű emelkedést mutat, majd 40 cm mélységen belül közepes mértékűre esik, — és a CO_2 -tartalommal fordított arányban, 1,2–1,4 m

¹Bacsák Gy., Meteorológiai Int. Kiadv. 13 (1942) 9; Ua., Bv 10 (1940) 18.

²Gábori, M. — Gábori, V., Acta Arch. Hung. 8 (1957) 75–78.

³Uo.

⁴A változás nem lehetett jelentős, minthogy a szélesebb körű vizsgálatok adatai szerint a kalciumkarbonát mennyisége humusz-zónákban mélyen 10% alá szokott süllyedni, s általában még a növényzetben dúsabb talajok felső részében sem haladja meg ezt a mértéket.

között 1,37–1,15%-ra emelkedik. Ezt a mennyiséget más szelvényekével összevetve már többnek tarthatjuk agyagos lösznél.⁵ Hideg, de csapadékos éghajlatra utal, — a löszképződés azonban nem szűnt meg. (L: szemcsenagyság-összetétel.) — Az alsó humuszosodás 2,6 m mélység alatt következik: 1,79%. A szint 15–20 cm-rel magasabban van, mint a már említett alsó, alacsonyabb CO₃-mennyiséget tartalmazó réteg. A mélységbeli eltérés nem lényeges és oka az, hogy természetesen magasabban volt a dúsabb növényzet, mint alatta a mész-kilúgozási szint (1. kép c.).

d. A hygroscopicitási értékek változása követi a humusztartalom növekedését-csökkenését. A két említett mélységnél, a karbonát-tartalom csökkenésével együtt a hy-érték is magasabb: 1,06–1,35. Ezek az értékek a magyar területen már vályogosodást jeleznek, anélkül is, hogy a finomabb szemcsék aránya növekednék, az agyagrészleg előtérbe lépne (1. kép d.).

A CO₃-tartalom csökkenése, a humusztartalom és a hy-érték növekedésével együtt csapadékosabb éghajlati kilengésre, vályogosodásra, — ez esetben szemmel nem látható vályogosodásra, rétegváltozásra mutat. Úgy látszik, hogy a CO₃-tartalom ilyen kisebb mértékű, viszonylagos csökkenéséből is éghajlati kilengésre következtethetünk.

Összegezve a vizsgálatok adatait megállapítható: a telep két kultúrrétege, — mely egymással sehol nem találkozik, köztük vastag, steril lösz van, tehát két különböző lakószintet képviselnek, — éppen a két csapadékosabb, valószínűleg dúsabb növényzetű időszakban keletkezett. Ez a periódus, ha enyhének nem is volt nevezhető, az átlagos hideg-sztyepei éghajlattól több vonással eltért. Erdei talajréteg, kifejezett vályogzóna nem képződött, ami azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a telepnél mélyebben fekvő területek, patakfolyóvölgyek nem lehettek erdők. A tüzeléshez használt fa mennyiségén, a lakókunyhóhoz használt vastagabb cölöpökön kívül a tágabb környék éghajlati-növényzeti képére fényt vethetnek az alsó kultúrrétegben talált hód-maradványok is.

A szelvény képződése közben a löszlerakódás nem szakadt meg. A folyamatosság, fosszilis talajzóna hiánya azonban nem jelenti azt, hogy kizárólag sztyepei növényzettel számolhatunk ebben az időben, — hanem inkább azt, hogy a vízgazdálkodás és az éghajlat nagyobb terjedelmű, zárt erdőség kifejlődésére nem volt kedvező. — A jégkori sztyepe általában sem volt erdőtlen, nem jellemezhető fagyott altalajjal, kizárólag tundrai törpébokrokkal. Az alacsony hőmérséklet alatt nemcsak fenyőfélékkel számolhatunk. Utóbbiaknak is lényeges nedvesséigényük van, és partmenti ún. galériaerdők esetleg nemcsak ezekből alakulhatnak ki.

A fentiekre, a ságvári telep korával kapcsolatban, Bacsák Gy. is utalt, — és pedig annak ellenére, hogy ő a Würm 2/3 interstadiálisban a löszképződést folyamatosnak tartja. „A Würm III. feltöltése az éghajlatban semmiféle különbséget nem okozott. A zsákmány is mindig a rén és a ló, a tüzelőfa mindvégig törpefenyő.”⁶ — Másutt megjegyzi, hogy a telep korát „a szubtrópusi kilengésbe már nem helyezhetjük, mert akkor bizonyosan nem tüzeltek volna törpefenyővel.”⁷

A rétegtani vizsgálat eredményét a klímagörbével, a Würm éghajlati szakaszaival párhuzamba állítva Bacsákéhoz hasonló kormeghatározásra jutottunk: *A telep korát, összevonva a két települési réteget, melynek kultúrája azonos, — a Würm 2 végére, nagyobb valószínűséggel a W. 3 elejére helyezhetjük.* Figyelembe véve azonban az alsó telep idején megfigyelt rövid éghajlati kilengést nem tartjuk indokolatlannak az *alsó kultúrrétegnek a Würm 3 bevezető részére* való helyezését sem. Ebben a stadiálisban, bevezető szakaszában ugyanis volt egy ilyen, viszonylag csapadékos —, néhol tundrai jellegű, — éghajlati periódus.

2. A régészeti leletanyag, a telep gravetti műveltsége megfelel a fenti kormeghatározásnak. Meg kell említenünk azonban, hogy a legutóbbi ásatás eredményének közlése, csupán az eszközök formai jellege, összehasonlító vizsgálata alapján is igyekezett továbbsegíteni a kormeghatározást. Néhány eszköz már a késői paleolitikum végére, és még fiatalabb kultúrák felé mutat; — új típust jelentenek Ságváron a kis, trapézalakú, ék-szerű szerszámok, (tranchet?); — ezek, valamint egy-egy mikrogravett, és az agancs-eszközök keleti hasonmásai az egészen fiatal gravetti leletgyűjtésekben találhatók meg.⁸ A kormeghatározás tehát, feltevés formájában akként módosult tovább, hogy a telep afent megadott időszaknál valószínűleg még fiatalabb.

Az eszközkészlet vizsgálatára épített feltevést a rádiokarbon-meghatározás teljes mértékben alátámasztotta. — Ez egyúttal azt jelenti, hogy a régészeti módszereken nyugvó, relatív kronológia semmit nem veszített jelentőségéből, és viszonylag egységes leletanyagú kultúrán belül is finomabb korrendi elkülönítésre képes.

3. A C-¹⁴-vizsgálattal megkaptuk mindkét települési réteg abszolút kormeghatározását. A vizsgálati anyag az alsó és felső kultúrréteg faszénanyaga volt, — a felsőből a lakókunyhó maradványai. A minták annyira szennyezetlenül kerültek laboratóriumba és más külső tényezők sem befolyásolták a meghatározást, hogy a C¹⁴ vizsgálat hibalehetőségét a minimálisra szorították.⁹ Az eredmények:

Alsó kultúrréteg: (GRO. 1783) = 18,600 ± 150

Felső kultúrréteg: (GRO. 1959) = 17,400 ± 100

K., Dolní-Věstovice. (Prága 1953) 3. táblázat.]

⁵Bacsák Gy., i. m. (1942) 29.

⁶Ua., Bv 10 (1940) 18.

⁸Gábori M., Arch. Ért. 86 (1959) 10–12, 16.

⁹H. de Vries (Groningen) levélbeli közlése. † 1959. dec. 23.

⁵A paksi szelvény legfelső, csokoládébarna vályogja 1,48% — a Dolní-Věstonicei szelvény W. 2/3 korú humusz-zónája csak 1,24% humuszt tartalmaz. [L: Stefanovits P. — Kléh Gy. — Szűcs L., Agrokémia és talajtan. (1954) 1. táblázat; Knor, V. — Ložek, V. — Pelíšek, M. — Žebera,

Ságvár tehát a rendelkezésünkre álló C^{14} kormeghatározások szerint a gravetti műveltség legfiatalabb telepe. Kora a földtörténeti periódusokban a Würm 3 végére esik, igazolja tehát azokat a kulturális összefüggéseket, melyeket a régészeti leletanyag vizsgálatával kimutattunk. Más lelőhelyekhez való korbelt viszonyára nézve szükségesnek látszik, hogy a késői paleolitikumból, a W. 2-vel kezdődő időszakból, ill. a gravetti-komplexum telepeiről néhány adatot megemlítsünk.

A környező területeken Moravány-Podkovicza és Žakovska szintén a W. 3 második felébe, sztyeppei szakaszába tartozik.¹⁰ Fiatalabb tehát mint Dolní-Věstonice, (W. 3 tundrai szakasza) és kb. egykorú Pavlovval. E két gazdag gravetti telepnek ismerjük C^{14} kormeghatározását is. Dolní-Věstonice: $25\ 600 \pm 170$, Pavlov (Pollau): $26\ 400 \pm 250$, — ill. $24\ 800 \pm 150$, — tehát egykorúaknak tekinthetők.¹¹

Az osztrák területen Aggsbach rádiokarbon-dátálása: $25\ 400 \pm 170$ év,¹² — szintén egykorú Dolní Věstonicével, és igazolja azt a feltűnő tipológiai kapcsolatot, mely a földrajzilag egymástól távolos két telep köipara között van.

A gravetti kultúra egyik legrégebb előfordulása Willendorf II/5. kultúrrétege: $32\ 000 \pm 3000$ év.¹³ Ez egyúttal a Würm 2 löszképződésének kezdetét jelenti. Lényegesen régebb tehát a fenti telepeknél — sőt, idősebb az Istállóskői-barlang aurignaci II-kultúrájánál is.¹⁴ — Willendorf II. egymást követő kilenc kultúrrétegében a műveltség változása a 4.—5. réteg között, (aurignaci és gravetti) — a rétegtani változás pedig az 5.—6. réteg között van. (Würm 1/2 interstadiális és Würm 2) Az interstadiálisba tartozó Willendorf II/4 réteg C^{14} meghatározása: $31\ 840 \pm 250$ év.¹⁵ Az 5. réteg a W. 2 kezdetén (gravetti kultúrával), a 6. pedig már a Würm 2-löszben helyezkedik el. — Willendorf legfelső, 9. rétege, a Vénusz szintje kb. egyidős Dolní-Věstonicével, kormeghatározása kb. $25\ 000$ év.¹⁶

A ságvári telephez korban közelebb esnek egyes nyugateurópai lelőhelyek C^{14} kormeghatározásai. Az *Abri Pataud perigordi II-kultúrája*: $22\ 050 \pm 1000$, ill. $21\ 650 \pm 800$ éves.¹⁷ A *La Colombière-barlang* perigordi műveltsége azonban már fiatalabb: $15\ 500 \pm 700$ év.¹⁸ — Erről a területről érdemes még megemlítenünk egy rádiokarbon-meghatározást, a *Laugherie-Haute alsó-solutréi* rétegét, melynek kultúrájával behatóan Hillebrand Jenő

foglalkozott. A barlang alsó solutréi rétegének kora: $20\ 650 \pm 330$ év.¹⁹

A fiatalabb kultúrák közül *Meindorf* (Ahr-ensburg) hamburgi I-műveltsége: 13800 ± 800 , — *Poggenwisch* (hamburgi) II 13200 ± 350 év.²⁰

A francia késői magdalení kultúra 9700 ± 200 , és végül a *Maglemose-műveltség legrégebb periódusa*: $7\ 538 \pm 350$ éves.²¹

A rádiokarbon meghatározások, mint Ságváré is, érintik a rétegtani kérdéseket, a fosszilis talajzónák kormeghatározását,²² s általában a csillagászati kronológia adatait. Területünkön Ságvár két kultúrrétegén kívül eddig csupán az Istállóskői-barlang aurignaci II-kultúrájának meghatározását ismerjük: $30\ 710 \pm 600$ év.²³ Összevetve ezt Willendorf II/5. rétegének kormeghatározásával, a magyarországi aurignaci II fiatalabb a gravetti műveltség középeurópai megjelenésénél. A C^{14} meghatározás szerint tehát ez a barlangi kultúra nemhogy a Würm 1/2 interstadiálisban nem élt, hanem a Würm 2-nek is a végén. Miután azonban ez a réteg itt interstadiális jellegű, joggal merülhet fel a kérdés, hogy az aurignaci II nem a „paurdorfi”-interstadiálisba tartozik-e? (W. 2/3)²⁴ — Ezek az adatok nemcsak a magyarországi gravetti műveltség megjelenésének idejét érintik, hanem a szeletai, solutréi kultúra felső korhatárának kérdését is. Továbbra is fenntarthatónak tartom korábbi feltevésünket, hogy a szeletai kultúra nem csupán a W. 1/2 interstadiálisban élt, — nem fejeződhetett be a W. 2 előtt, hanem esetleg lényegesen tovább tartott. A kérdés eldöntéséhez természetesen szükség lenne a Szeleta felső kultúrrétegének C^{14} meghatározására, — de az aurignaci II-vel így is párhuzamot vonhatunk: az Istállóskői-barlang aurignaci II rétegének felső szintjében került elő egy fejlett szeletai („Hochsolutréen”) lándzsahegy töredéke, melynek alapján a két műveltséget egyidejűnek tarthatjuk.

Ságvár C^{14} kormeghatározása egyúttal szintén módosítja Bacsák Gy. klíma-kalendáriumát. A felső települési réteg abszolút kora ugyanis éppen egybeesik a csillagászati kronológiában a Würm-jégkor végével. (17 400) A felső rétegre azonban még tetemes lösz következik, a Würm 3 sztyeppei szakasza tehát tovább tartott. A *glaciális végét* a C^{14} kormeghatározás szerint kb. $15\ 000$ évre tehetjük.²⁵ — Ezek után a tőlünk keletre eső, ha-

¹⁰ Ambroz, V.—Ložek, V.—Prošek, Fr., Pleistocène récent aux environs de Moravany près Piest'any sur le Váh. *Anthropozoikum*. 1 (1951) 140.

¹¹ Felgenhauer, F.—Fink, J.—de Vries, H., Studien zur absoluten und relativen Chronologie der fossilen Böden in Österreich. *Arch. Austr.* 25 (1959) 60.

¹² Uo.

¹³ Felgenhauer, F., Das Paläolithikum von Willendorf in der Wachau, Niederösterreich. *FuF* 33 (1959) 153.

¹⁴ Vértés L., *Arch. Ért.* 86 (1959) 195.

¹⁵ Felgenhauer, F., Willendorf in der Wachau. I. rész. *MPK* 8—9 (1956—1959) 201.

¹⁶ F. Felgenhauer (Wien) levéltári közlése.

¹⁷ Gross, H., Fortschritte der Radiokarbon-Methode. *EuG* 8 (1957) 147.

¹⁸ Movius, H. L.—Judson, S., The Rock-Shelter of La Colombière. *Am. School. Preh. Res. Bull.* 19 (1956) 171.

¹⁹ P. Smith (Cambridge, USA) levéltári közlése.

²⁰ Gross, H., i. m. 155.

²¹ Uo.

²² Vö. Felgenhauer, F.—Fink, J.—de Vries, H., i. m. 36—37.

²³ Vértés L., i. m. 195.

²⁴ Uo.

²⁵ Narr, K. J., C-14 Daten und die Gliederung des Jungpleistozäns. *FuF* 33 (1959) 151.

sonló vagy kulturális összetételükben Ságvárhoz közelálló, fiatal gravetti telepek rádiokarbon meghatározását lenne szükséges ismernünk, mint pl. Kosztyenki IV, Mezyn, Borszevo II, Volodimirivka, stb.

A ságvári telep abszolút kormeghatározása még egy kérdést vet fel. A telep két rétege között átlag 1,8–2 m steril lösz fekszik, — kultúrájuk azonos, — s a kettő között a C^{14} meghatározás szerint 1200 év különbség van. Miért tért vissza a gravetti ember ugyanarra a már vastag lösszel borított

helyre, ahol az előző tanyának nyoma nem volt? — Hasonló esetekben a terület „gazdaságföldrajzi energiájára” szokás hivatkozni, — ami éppoly igaz, mint amilyen megfoghatatlan. Magyarázathoz először a kultúra emberének szükségleteit, gazdálkodásának igényeit, feltételeit kellene alaposan ismernünk, hogy aztán összeállíthassuk azokat a nyilvánvalóan döntő tényezőket, melyek erre a helyre vonzották.

Gáboriné Csánk Veronika

LA DÉTERMINATION DE L'ÂGE ABSOLU DE LA STATION DE SÁGVÁR

Résumé

La culture gravettienne de la station de Ságvár nous est connue, par les fouilles récentes, sous d'assez multiples aspects, mais même les derniers résultats n'ont pas permis sa détermination chronologique précise et définitive. C'est en se basant surtout sur les documents archéologiques et paléontologiques que l'on plaçait ce gisement, dans un sens assez large, à la fin du Wurm, et précédemment «à l'époque correspondante au Magdalénien».

L'analyse pédologique du profil a fourni de nouvelles données relatives à l'âge de la station. L'étude examine brièvement les variations de la teneur en $CaCO_3$ qui indiquent, au niveau des deux couches archéologiques, une certaine humidité du climat, ainsi que les courbes granulométriques qui ne montrent pas de lehmification. Sur les modifications du climat et de la végétation, pouvant être mises en parallèle avec le système géochronologique, les meilleures indications sont fournies par l'examen de la teneur en humus et de la valeur de l'hygroscopicité, dont les données complètent utilement celles de la teneur en carbonates. La teneur en humus — dont l'accroissement va de pair avec la diminution des carbonates — atteint aux niveaux des deux couches archéologiques de la station 1,37 et 1,79%, proportions qui, comparées à d'autres analyses de profils, indiquent la lehmification. Les variations de la valeur hy suivent les oscillations de la teneur en humus. Aux deux niveaux mentionnés, la valeur hy est de 1,06 et 1,35. Sur le territoire hongrois, ces valeurs montrent déjà la lehmification, sans qu'on puisse parler de l'augmentation du pourcentage des particules fines, ou découvrir de sols forestiers fossiles à l'examen macroscopique (fig. 1).

D'après l'examen pédologique, les deux couches archéologiques de la station se sont formées précisément pendant des périodes relativement plus humides et à végétation probablement plus abondante. Le climat de cette courte période était, sinon doux, du moins différent par certains de ses traits, du climat moyen des steppes froides. Pendant toute la durée de la formation de ces couches, le processus d'accumulation du loess s'est poursuivi, et il n'y avait pas de lehmification, ce qui ne signifie d'ailleurs pas l'absence d'une végétation forestière dans les vallées des fleuves et sur les terrains situés plus bas. En d'autres termes, l'accumulation continue du loess ne veut point dire qu'une végétation de steppe ait seule existé, mais plutôt que le régime des eaux et le climat étaient défavorables à la naissance de forêts de grande étendue.

Les données de l'examen stratigraphique ayant été mises en parallèle avec le système de Milankovitch, nous avons attribué jusqu'à présent la station de Ságvár à la fin du Wurm II ou au début du Wurm III, mais étant donné la position stratigraphique de la couche archéologique inférieure, nous avons également admis la possibilité du rattachement de celle-ci au début du Wurm III, la première moitié de ce stade ayant comporté une période climatique plus humide et rappelant par endroits la végétation de toundra.

Le matériel archéologique correspond à cette datation. A l'issue de la dernière fouille, on a tenté de faciliter la détermination chronologique par l'examen comparatif des instruments. Certains types d'instruments appartiennent, en effet, au Gravettien oriental tout à fait récent, inconnu jusque-là dans cette station, fait qui ferait modifier la datation, en assignant au gisement une période plus récente que celle déterminée précédemment (qui allait jusqu'à la première moitié du Wurm III, inclusivement).

Les résultats de l'examen au C-14 sont : *Couche archéologique inférieure* = $18,600 \pm 150$ ans ; *Couche archéologique supérieure* = $17,400 \pm 100$ ans. D'après les données de l'examen au C-14 qui sont à notre disposition, Ságvár serait donc la plus récente station du Gravettien oriental. L'article présente, à titre de comparaison, la datation de quelques gisements plus rapprochés en âge, du paléolithique supérieur.

La datation au C-14 touche les problèmes stratigraphiques, la détermination des sols forestiers fossiles, et plus généralement les données de la chronologie astronomique. En Hongrie, l'Aurignacien II de la grotte d'Istállóskő a seul fait, jusqu'à présent, l'objet d'une datation absolue. Comparé par exemple à la couche 5 de Willendorf II, il se montre antérieur à la première apparition du Gravettien, et au début du Wurm II. Cette donnée intéresse naturellement la date de l'apparition du Gravettien en Hongrie, et même le problème de la limite supérieure du «Szeletien». Contrairement à la détermination chronologique admise, les nouvelles données indiquent que l'Aurignacien II ayant coexisté avec le «Szeletien» évolué, ce dernier ne pouvait pas se terminer avant le Wurm II, et durait peut être bien plus longtemps. La détermination au C-14 de l'âge de la station de Ságvár soulève, à son tour, plusieurs problèmes relatifs à la chronologie astronomique, celui par exemple de la fin du Wurm III, qu'il faut placer à une époque ultérieure, à 15 000 ans environ. En définitive, il faudrait donc connaître la détermination au C-14 des gisements russes Kostienki IV, Mezyn, Borszevo II, Volodimirivka, etc. plus rapprochés de la culture de notre station.

La détermination chronologique absolue soulève enfin un dernier problème. Les deux couches archéologiques de la station, se trouvant séparées par une couche de loess stéril de 1,8 à 2 m d'épaisseur, présentent une différence d'âge de 1200 ans environ, et une civilisation identique. Pourquoi l'homme du Gravettien retourna-t-il au même endroit, déjà recouvert par une couche de loess épaisse? Dans les cas pareils, on évoque généralement la force d'attraction économique du lieu, fait aussi vrai qu'inexplicable. Pour en trouver le secret, il faudrait d'abord connaître plus à fond les besoins de l'homme de cette civilisation, les exigences et les conditions de son économie, pour en déterminer les facteurs sans doute décisifs qui l'avaient attiré sur ces lieux.

V. Gábori-Csánk

L. CASSIUS PIUS MARCELLINUS

E. Ritterling 202-re, vagy 203-ra tette L. Cassius Marcellinus alsópannoniai helytartóságát, akinek nevét és hivatali működését aquincumi fogadalmi oltára őrizte meg számunkra.¹

CIL III 10470

*Urbi Rom(a)e / L. Cassius / Marcelli/nus
leg(atus) / Aug(usti) pr(o) pr(aetore) co(n)s(ul)
des(ignatus).*

Ugyanezt a datálást fogadta el Dobó Á. is kéziratban levő munkájában,² míg E. Groag³ és A. Degrassi⁴ a *consul designatus*-ra hivatkozva csak annyit állapítottak meg, hogy 214 előtt kellett Pannonia inferior igazgatnia, mielőtt azt Caracalla két legios provinciává nem szervezte át, amely időtől kezdve consuli rangú legatusok álltak az élén.

E. Ritterling datálása a hasonlónevű Cassius Pius Marcellinus aquincumi feliratán, illetve az ehhez fűzhető következtetéseken alapult:

CIL III 13371

[.....] / pro s[alute] / Cas(s)i(i) Pii /
Marcellini / (tribuni) laticlavi / leg(ionis)
II adiutricis / Aur(elius) Achilleu(s) /
b(eneficiarius) / eius v.s.l.m.

Cassius Pius Marcellinusban E. Ritterling a helytartó rokonát, esetleg fiát látta, aki a szokásnak megfelelően katonai szolgálatát rokona (vagy apja) provinciájában töltötte.⁵ Ugyanez a Cassius Pius Marcellinus 204-ben szerepelt a *ludi saeculares*-en, ekkor *q(uaestor) designatus*, *XV vir sacris faciundis* volt.⁶ *Tribunus laticlavius* ezt megelőzően, 203-ban, esetleg 202-ben lehetett. Amennyiben tehát a pannóniai helytartó hozzátartozóját láthatjuk benne, annak hivatali ideje az említett évekre tehető.⁷

A vélemények azonban egyáltalában nem egyöntetűek annak megítélésében, vajjon csakugyan a legatus közeli hozzátartozóját kell-e a 203. évi *tribunus laticlavius*-ban látnunk. E. Groag és A. Degrassi idézett munkáikban, a magyar kutatók közül Kuzsinszky B.⁸ nem tartották kizártnak, hogy a két feliraton ugyanarról a személyiségről lehet szó, aki fiatal korában a *legio II adiutrix*-ben *tribunus laticlavius* volt, majd később mint helytartó tért vissza Aquincumba. Ebben az esetben természetesen utóbbi megbízatása nem 203-ra esett, de, mint említettük, feltétlenül 214 előtti évekre.

A kétféle datálás (és ezzel együtt a két név egymáshoz való viszonya) az E. Ritterling által elfogadott formában támaszt kevesebb problémát. L. Baebius Caecilianus (legalább 202-ig) és Q. Caecilius Rufinus Crepereianus (kb. 205-től)⁹ közé nehézség nélkül iktatható egy legatus, másrészt a rokoni viszony feltételezése, ami a két név között mutatkozó kis különbség miatt kézenfekvőnek látszik, a két személyiség pályafutásában sem okoz vitatható pontot. Az mindenesetre valószínűtlennek látszik, hogy apa-fiú kapcsolatot láthassunk közöttük. A praetori rangú helytartó 203 táján negyvenes éveinek elején lehetett, míg Cassius Pius Marcellinus mint *quaestor designatus* 25. éve körül járhatott. E. Ritterling felfogásának egyetlen gyengéje: L. Cassius Marcellinus aquincumi felirata szerint egy Augustus helytartója volt Pannonia inferiorban, ha az oltár 203 táján készült, szabályszerűen nem maradhatott volna el a két Augustus jelölése.¹⁰

Az Urbs Roma felirat — ha nem is zárja ki a 203. évre vonatkozó datálást — inkább Caracalla egyeduralmának idejére (a 212–214 évekre) utalhat. Azaz inkább azt a feltevést erősíti, amely a *tribunus laticlavius*-ban és a helytartóban ugyanazt a személyiséget látja.

Ebben az esetben L. Cassius Pius Marcellinus 203 táján a *legio II adiutrix*-ben töltött katonai szolgálata után 204-ben mint *XV vir sacris faciundis* szerepelt a saecularis ünnepségeken s ezt követően, 204-ben, vagy 205 folyamán elnyerte a quaesturát. Több közbeeső, nem ismert hivatal után Caracalla egyeduralma alatt, 213 táján Pannonia inferior kormányozta, mint *legatus Augusti pro praetore*. Mivel a consulatusra való jelölés a hivatalbalépést megelőző év második felében történt,¹¹ 214 második felében pedig Pannonia inferior már consuli tartomány volt,¹² helytartónk 213 végén lehetett *consul designatus*, 214 folyamán pedig *consul suffectus*.

Az elmondottak alapján L. Cassius Pius Marcellinus — a második datálási lehetőség szerint — mintegy kilenc-tíz év alatt (204/205–214) jutott el a quaesturától a consulatusig. Feltűnően rövid idő ez, ha tekintetbe vesszük, hogy a quaesturához általában betöltött 25 év kellett, míg a consulatust többnyire 43. éve körül, vagy az után nyerve lehetett el a szabályosan előrehaladó senatori rendű. Nemritkán azonban a 18 évnél is több telt el

¹ Ritterling, E., Arch. Ért. 41 (1927) 77—.

² Dobó Á., Pannónia provincia helytartói. (Debrecen 1958) 51., 58. sz.

³ Groag, E., PIR² 2 (1936) 120., 507. sz.

⁴ Degrassi, A., I fasti consolari dell'impero romano. (Róma 1952) 60.

⁵ Ritterling, E., i. m. 78.

⁶ Acta ludorum saecularium. Ephem. epigr. VIII 282, 284, 290, 291.

⁷ Mint másutt kimutattuk, Septimius Severus 202. évi pannóniai látogatása idején még L. Baebius Caecilianus állt Pannónia inferior élén. (Fitz J., Arch. Ért. 85 [1958] 158.) L. Cassius Marcellinus tehát valószínűleg 203-tól igazgathatta Alsópannóniát.

⁸ Kuzsinszky B., BpR 5 (1897) 135., 51. sz.

⁹ Fitz J., i. m. 167., 184. j.

¹⁰ Az egy Augustus említése kettő helyett nem jelenti feltétlenül, hogy az oltár nem származhatott 203-ból, — bár, mivel más, kétségtelen datáló adatunk nincsen, ezt az időpontot legalább is kétségesnek kell tartanunk. A II. században több határozottan datálható feliraton találunk AVG jelölést AVGG helyett:

CIL III 12385, 162-ből (Servilius Fabianus)

CIL III 14171, 162-ből (Geminius Marcianus)

ILS 1091, 164-ből (Q. Antistius Adventus)

CIL VIII 18067, 166-ből (P. Caelius Optatus)

¹¹ Nagy T., BpR 19 (1959) 29., további irodalommal.

¹² Fitz J., Ant. Tan. 7 (1960).

quaestura és consulatus között: Septimius Severus 171-ben volt quaestor, 190 folyamán *consul suffectus*.¹³ A patricius családok tagjainál, az uralkodó szűkebb környezetéhez tartozóknál és a háborúban kitüntetett, érdemeket szerzett katonáknál ez az idő jelentősen lerövidülhetett:

C. Iulius Proculus 98-ban nyerte el a quaesturát, 11 évvel később, 109-ben volt *consul suffectus*.¹⁴

C. Eggius Ambibulus Pomponius Longinus Cassianus L. Maecius Postulus, aki Traianus alatt *adlectus inter patricios*, 116-ban, vagy ez után *quaestor candidatus* volt, 10 évvel később, 126-ban *consul ordinarius*.¹⁵

L. Minicius Natalis Quadronius Verus, aki később africai proconsulatusig emelkedett, 123 előtt volt *quaestor candidatus Hadriani*, majd kb. 11 évvel később, 133-ban *consul suffectus*.¹⁶

M. Pompeius Senecio Sosius Priscus 160 körül *quaestor candidatus*, 169-ben, tehát kilenc év múlva *consul ordinarius*.¹⁷

C. Arrius Antoninus *quaestor urbanus* 160 körül, 10 évvel később, 170 táján *consul suffectus*.¹⁸

A felhozott — kiragadott — példák alapján tehát nem tarthatjuk valószínűtlennek, hogy L. Cassius Pius Marcellinus is kivételes gyorsasággal tette meg a quaesturától a consulatusig vezető utat, annál kevésbé, mivel a saecularis játékokon való részvétele előkelő származásának, vagy a császári családhoz fűződő kapcsolatának kétségtelen bizonyítéka.

214. évi consulatusát megelőző időben — aquincumi felirata alapján Caracalla egyeduralma alatt — Pannonia inferior praetori rangú helytartója volt. Ennek a legatus pályafutása és aquincumi felirata alapján következtetett időpontnak az alsópannoniai helytartók *fastija* sem mond ellent.

Septimius Severus uralkodásának utolsó éveiben Pannonia inferiort a császári családhoz közelálló C. Iulius Septimius Castinus,¹⁹ Caracalla barátja kormányozta. A tiszteletére emelt három aquincumi felirat,²⁰ mint másutt utaltunk rá,²¹ nem vonatkoztatható el a 212. év végén bekövetkezett súlyos barbár támadástól.²² Ezekben a kőemlékeken ugyanis alighanem a támadókat visszaverő győztes hadvezér ünneplését láthatjuk. Datálásuk szempontjából annyi mindenesetre kétségtelen, hogy a 212 utolsó hónapjaiban lejártszódó esemény van a feliratok hátterében. Egybeesik

ezzel az időponttal C. Iulius Septimius Castinus *consul designatus*-szá jelölése is, amelynek a consulatus évét megelőző negyedévre kellett esnie.²³ A helytartó pannóniai tevékenysége tehát 212 végéig, vagy a háborús viszonyokra való tekintettel 213 elejéig terjedhetett, legkésőbb addig az időpontig, amíg *consul suffectus* nem lett, 213 folyamán. Ettől az időtől a provincia átszervezéséig, amely 214 közepén következett be,²⁴ az eddig nem ismert legatusban L. Cassius Pius Marcellinust láthatjuk.

Az elmondottak alapján tehát mindkét feltetésnek megvan a lehetősége: L. Cassius Marcellinus lehetett 204 körül Pannonia inferior legatusa, ebben az esetben Cassius Pius Marcellinusban közeli hozzátartozóját kell látnunk, de hivatali ideje eshetett a 213/214. évekre is, ebben az esetben nevének teljes formája L. Cassius Pius Marcellinus és ő volt a *legio II adiutrix tribunus laticlaviusa* 203 körül. A helytartó Urbs Roma oltára, ha nem is zárja ki az első feltevést, inkább az utóbbi mellett szólhat.

A kérdés megoldását adhatja az 1948-ban Sbeitlaban előkerült felirattöredék,²⁵ amelyet A. Jagenteufel legutóbb, a korábbi véleményekkel ellentétben, a III. század második évtizedére datált.²⁶

Ann. ép. 1952. 95. sz.

[.....] *triciis, quaestor* [.....]
 uridico per Flaminiam et [.....]
 ..] *cris faciundis, praes(idi) prov(inciae) v. -inciarum) Pan*[.....] *c*[...] *niae, Dalmatiae, agenti vice prae*[.....]
universus populus [.....]

Az ismeretlen nevű senator első megmaradt hivatalát W. Reidinger [*trib(uno) leg(ionis) ... vic*] *triciis*-re oldotta fel,²⁷ nyilvánvalóan helyesebb azonban H. Lieb megállapítása, aki szerint a *I* és *II adiutrix*, a *VI victrix*, távolabbról a *XIV gemina Martia victrix*, a *XX Valeria victrix* és a *XXX Ulpia victrix* jöhet tekintetbe a kiegészítésnél.²⁸ Ugyancsak helyes H. Lieb megállapítása, amely szerint az ismeretlen *legio tribunus laticlaviusa* volt a feliraton szereplő férfiú.

A felirat datálása szempontjából sem a [*i*] *uridicus per Flaminiam et* [*Umbriam*], sem a *praeses* közelebbi meghatározást nem tesz lehetővé: az

¹³ Lambrechts, P., La composition du sénat romain de l'accession au trône d'Hadrien à la mort de Commode (117–192). (Antwerpen–Paris–s'Gravenhage 1936) 164., 1093. sz.

¹⁴ Jagenteufel, A., Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian. Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung 12 (1958) 55., 16. sz.

¹⁵ Lambrechts, P., i. m. 30., 46. sz.

¹⁶ Uo. 42., 96. sz.

¹⁷ Uo. 129., 758. sz.

¹⁸ Uo. 115., 639. sz.

¹⁹ PIR¹ 2 (1897) 213–., 368. sz.; Hohl, PW 10 (1919) 804., 477. sz.; Ritterling, E., i. m. 79–.; Degrossi, A., i. m. 60.; Dobó Á., i. m. 52–., 50. sz.

²⁰ CIL III 10471–10473.

²¹ Filz J., Arch. Ért. 85 (1958) 168.

²² Részletesen foglalkozom a támadással megjelenés alatt levő „Pannónia katonai története a markomann háborúktól Severus Alexander haláláig” című tanulmányomban.

²³ Legutóbb foglalkozott ezzel Nagy T., i. m. 29.

²⁴ Filz J., Ant. Tan. 7 (1960).

²⁵ Ann. ép. 1949, 61. sz.; 1952, 95. sz.

²⁶ Jagenteufel, A., i. m. 67.

²⁷ Reidinger, W., Die Statthalter des ungeteilten Pannonien und Oberpannoniens von Augustus bis Diokletian. (Bonn 1956) 117., XXIX. sz.

²⁸ Lieb, H., Der Praeses aus Sbeitla. (Reidinger, W., i. m. függelékében) 240.

előbbi Marcus Aureliustól, a második a III. század elejétől fordult elő:

P. Aelius Coeranus (PIR² 1 [1933] 26, 162. sz.) *quaestor, trib. pleb. candidatus, praet. urbanus, iuridicus per Flaminiam et Umbriam, leg. leg. VIII Aug., procos. Macedoniae, cos., Frat. arv.* Az utóbbi 213, 214, 239, és 240 években volt.

L. Annius Italicus Honoratus (PIR² 1 [1933] 112, 659. sz.) *IV vir viar. cur., sevir turm. equit., quaest. prov. Achaiae, trib. pl., praet. qui ius dixit inter civ. et cives et peregrinos, curator viae Lavicanae et Latinae veteris, iuridicus per Flam. et Umbriam, leg. Aug. leg. XIII gem. Antoninianae, praef. aer. milit., sod. Hadr., curator Neap(olitani) et Atell(anorum), curator operum publicorum, consul, leg. Aug. pr. pr. Moes. inf.* Az utóbbi provinciát 224-ben kormányozta.

III. század eleji praesides:

C. Iunius Faustinus Postumianus (PIR¹ 2 [1897] 236, 490. sz.) *v. c., X vir stl. iud., [qu]aest. provinc. [...], [trib]unus p[le]b. cand., [leg. pr]ovinciae [...], dio[eceseos] [...], praet. candid., iuridicus per Aemiliam et Etruriam et Tusciam, leg. leg. [...], leg. Augg. Lusitaniae, Belgicae, (cos. suff.), Mysiae inf., comes Augg., praeses Hispaniae cit. et Britanniae.* Utóbbi két kormányzósága valószínűleg Caracalla uralmának idejére esett.

Sex. Varius Marcellus (PIR¹ 3 [1898] 386, 192. sz.) *praef. aerarii militaris, leg. leg. III Aug., praeses prov. Numidia.* Ez 201 és 208 közé esett.

M. Valerius Senecio (PIR¹ 3 [1898] 377, 130. sz.) *leg. Aug. pr. pr. praeses provin. German. infer. Caracalla alatt.*²⁹

Mint A. Jagenteufel rámutatott, a senator által kormányzott provinciák sorrendje adja meg a töredékes felirat datálásának lehetőségét.³⁰ W. Reidinger szerint a felirat kiegészítése: *praes(idi) prov[inciae] v. -inciarum) Pann[oniae] superioris, Ma[c]edo[n]iae, Dalmatiae,*³¹ ami azonban valószínűtlen: ebben az esetben ugyanis az ismeretlen senator a consuli rangú, két legios Pannonia supe-

rior után kapta volna meg a praetori Macedoniát, majd a legio nélküli, de consuli rangú Dalmatiát. Nem meggyőző H. Lieb erre vonatkozó fejtegetése (nem foglal állást Pannonia superiorról, vagy inferiorról volt-e szó a feliraton, de ez a kérdés érdektelen Gallienus korában, amikor mindkét provinciának két legioja volt), amellyel az ellentmondást át akarta hidalni.³² A három provincia sorrendje csak akkor tekinthető természetesnek, mint azt A. Jagenteufel megállapította, ha az első helyen álló Pannonia is praetori provincia volt. Ebben az esetben a 214. év előtti Pannonia inferior igazgatta a sufetulai senator, ahonnan Macedoniába került, majd consulatusa után Dalmatiába.

A sbeitlai *cursus honorum* adatait összevetve Pannonia inferior III. század eleji (200–214) legatusainak pályafutásával, a következőket állapíthatjuk meg:

L. Baebius Caecilianusról pannóniai helytartóságán (199–201/202) kívül semmit sem tudunk.³³ Ha rá vonatkoznék a *cursus honorum*, akkor 202–204 között kormányozta volna Macedoniát, ahol azonban ebben az időben valószínűleg M. Antius Crescens Calpurnianus működött,³⁴ aki *iuridicus Britanniae vice legati* (200 körül?³⁵) és *XV vir sacris faciundis* (204-ben) megbízatásai közt *proconsul provinciae Ma[c]edoniae* volt.

Q. Caecilius Rufinus Crepereianus pályafutásából alsópannóniai helytartósága (kb. 205–208) mellett cretai-cyrenaikai proconsulatusáról tudunk,³⁶ ennek alapján nem azonosítható a sufetulai senatorral.

C. Iulius Septimius Castinus *cursus honorum*át részletesen ismerjük,³⁷ ez kétségetenné teszi, hogy a sbeitlai felirat nem rá vonatkozik.

A provincia átszervezése előtti utolsó helytartóban feltételelesen L. Cassius Pius Marcellinust jelöltük meg. Amíg a felsorolt legatusokról rendelkezésünkre álló adatok lehetetlenné teszik, hogy bennük lássuk a sbeitlai feliraton említett pannóniai helytartót, ez a két *cursus honorum* összevetése alapján nagyon is valószínűnek látszik:

²⁹ A felhozott példák nem adnak teljességet, még szűkebb időhatárokon belül sem, csupán azt igazolják, hogy a III. század elején működtek *iuridicus*ok és *praesides*ek. Ezek alapján indokolatlannak kell tartanunk W. Reidinger és H. Lieb idézett munkáikban kifejtett nézetüket, akik a feliratot Gallienus korára vagy még későbbre datálták. Ennek egyébként a helytartó senatori rangja is ellentmond, ha ismerünk is Gallienus reformja után is senatori rendű kormányzókat. A késői datálásra egyedül az *agenti vice prae[]* alapján gondolhatnánk. H. Lieb ezzel kapcsolatban a következőket mondja: „Ich habe mit der Ergänzung dieser Zeile reichlich viel Zeit verloren ohne zu Ende zu kommen. Bei dem vollkommenen Mangel an Vergleichbarem aus dieser Zeit und überhaupt vor dem vierten Jahrhundert bleibt notwendig alles unbefriedigend oder zumindest gänzlich unbeweisbar, und es hat meines Erachtens keinen Wert, meine und meiner Vorgänger Versuche hier aufzuführen und weiter daran herumzuraten, obwohl hier zweifellos Wesentliches zum Verständnis des Ganzen verborgen ist.” Ez mindenesetre

annyt jelent, hogy a töredék datálásra nem alkalmas

³⁰ Jagenteufel, A., i. m. 67.

³¹ Reidinger, W. i. m. 117.; A kiegészítés a közölt formában nem szerepel az idézett helyen, de W. Reidinger az ismeretlen nevű senatort felvette Pannonia superior legatusai közé. W. Reidinger a felirat szövegét pontatlanul adja.

³² Lieb, H., i. m. 244—.

³³ Ritterling, E., i. m. 77.; PIR² 1 (1933) 346., 14. sz.; Lambrechts, P., i. m. 173., 1166. sz.; Dobó Á., i. m. 50—., 47. sz.

³⁴ PIR² 1 (1933) 151., 781. sz.; Lambrechts, P., La composition du sénat romain de Septime Sévère à Dioclétien (193–284). Diss Pann I. 8 (1937) 15., 26. sz.

³⁵ Atkinson, D., The Governors of Britain from Claudius to Diocletian. JRS 12 (1922) 69.

³⁶ Ritterling, E., i. m. 78—.; Groag, E., PIR² 2 (1936) 13., 76. sz.; Lambrechts, P., i. m. Diss Pann I. 8. (1937) 75. sz.; Dobó Á., i. m. 51., 49. sz.

³⁷ L. a 19. jegyzetben közölt irodalmat.

L. CASSIVS PIVS MARCELLINVS

(tribunus) laticlavus le-
g(ionis) II ad(iutricis)
q(uaestor) designatus

XV vir sacris faciundis
leg(atus) Aug(usti) pr(o)
pr(aetore) (Pannoniae
inferioris)

co(n)s(ul) des(ignatus)

A SVFETVLAI SENATOR

[tribunus (laticlavus) le-
gionis]tricus
quaestor [.....]
[i]uridicus per Flaminiam
et [Umbriam]
[XV vir sa]cris faciundis
praes(es) prov(inciae)
Pan[toniae inferioris,
Ma]c[edo]niae,
Dalmatiae

Ha helyes a sbeitlai felirat A. Jagenteufel által megadott datálása, azaz a *praeses* Pannonia inferiori kormányozta, mégpedig 214 előtt, akkor a feltűnő módon egyező adatok alapján aligha lehet kétségünk, hogy a helytartóban L. Cassius Pius Marcellinust kell látnunk és kevés a valószínűsége annak, hogy egy eddig nem ismert legatust keressünk benne (aki 203–205 között kormányozhatta Alsópannóniát).

A sbeitlai felirattöredék a *praeses* nevének meghatározása után a következő kiegészítésekkel tehető teljesebbé:

[L. Cassio Pio Marcellino
....tribuno leg(ionis) II adiu]trici, quaes-
tor[i].....i]uridico per
Flaminiam et [Umbriam,XV viro sa]-
cris faciundis, praes(idi) prov(inciae v.
-inciurum) Pan[toniae inferioris, Ma]c[edo]-
niae, Dalmatiae, agenti vice prae[.....]
universus populus [curiarum].

Másrésről a felirattöredék kétségtelenné teszi, hogy a *legio II adiutrix tribunus laticlavus* és Pannonia inferior praetori legatusa ugyanaz a személy, aki e szerint közvetlenül 214 előtt kormányozta a provinciát.

De a Sbeitlaban előkerült felirat jelentékeny vonásokkal egészíti ki L. Cassius Pius Marcellinus eddig kevésbé ismert és sok tekintetben bizonytalan életrajzát. A felirat alapján valószínűnek látszik, hogy sufetulai eredetű: afrikai származása természetes magyarázatát adhatja gyorsan felfelé ívelő pályafutásának. Pályáját a szokásnak megfelelően nyilván a *viginti viri* egyik collegiumában kezdhette, innen került Pannonia inferiorba, ahol

a *legio II adiutrix*ben volt *tribunus laticlavus*, 201–203 között. 204-ben mint *XV vir sacris faciundis* részt vett a saecularis játékokon. Ugyanekkor *quaestor designatus* volt, a quaesturát még ebben az évben, vagy a következőben nyerhette el. Következő megbízatása, amelyet a sbeitlai felirat alapján ismerünk, *iuridicus per Flaminiam et Umbriam* azok a tisztségek sorába tartozott, amelyeket a praetura után nyerhetett el.³⁸ A felirat hiányzó részén a questura után számolhatunk a *tr(ibunus) pl(ebis)*, de még inkább a *praetor* tisztségekkel. A *iuridicus* hivatala után, esetleg még más praetori rangú megbízatások után kapta meg Pannonia inferior helytartóságát. Ez, mint az előzőekben rámutattunk,³⁹ 213 folyamán, feltehetőleg annak első felében történt.⁴⁰ Idehelyezése a túlpárti barbárok éppen visszavert támadása és még le nem csillapult nyugtalansága⁴¹ következtében különleges kitüntetésnek és a császár bizalmának számíthatott. Ugyanerre enged következtetni az a körülmény, hogy alig féléves működése után *consulnak* jelölte 213 végén.

A rajnai háború után, rövid itáliai tartózkodás után Caracalla 214 elején megkezdte keleti hadjáratát.⁴² Útja először a dunai provinciákba vezetett, Pannóniába, majd Daciába, ahol a provinciák átszervezésével, katonai építkezésekkel és a szomszédos barbárok megfélemlítésével biztosította a határok nyugalomát keleti tartózkodása idejére.⁴³ Pannóniai tartózkodása az aquincumi⁴⁴ és intercisi⁴⁵ feliratok alapján 214 nyarára tehető. Ekkor ment végbe a két pannóniai provincia átszervezése. Brigetio átcsatolása következtében Pannonia inferior consularis tartományá lett. L. Cassius Pius Marcellinus tehát ebben az időben adta át helyét consularis utódának, L. Alfenus Avitianusnak.⁴⁶

³⁸ Az idézett P. Aelius Coeranus közvetlenül az után, hogy *praetor urbanus* volt (Lambrechts, P., i. m. Diss. Pann I. 8 [1937] 13., 6. sz.), míg L. Annius Italicus Honoratus előzőleg még a *curator viae Lavicanae et Latinae* tisztségét töltötte be (Uo. 14—., 23. sz.).

³⁹ L. az 5. oldalon.

⁴⁰ C. Iulius Septimus Castinus, aki a 212/213. év háborúban, de korábban is (206–208 között) kitűnt hadvezéri képességével és Caracalla baráti köréhez tartozott, talán mint *comes* részt vett 213 második felében az alamann háborúban. Ha ez az egyelőre adatokkal nem bizonyítható feltevés helytálló, akkor C. Iulius Septimus Castinus 213 második negyedében, közepén nyerhette el a consulatust.

⁴¹ L. a 22. jegyzetben idézett munkánkat.

⁴² Calderini, A., I Severi. La crisi dell'impero nel III secolo. (Bologna 1949) 95.

⁴³ Caracalla pannóniai és dáciai tartózkodásával részletesen foglalkozom a 22. jegyzetben idézett tanulmányban.

⁴⁴ CIL III 10439

⁴⁵ Erdélyi G.—Fülep F., Intercisa I. AH 33 (1954) 268—., 326. sz.; Az aquincumi és az intercisi felirat értékelését a történeti események szempontjából l. a 22. jegyzetben idézett munkában.

⁴⁶ Fitz J., Ant. Tan. 7 (1960); L. Alfenus Avitianus 214 nyarán, tehát Caracalla pannóniai látogatása idején már hivatalban volt Aquincumban, amint ez Cséven előkerült (CIL III 3637; Barkóczi L., Arch. Ért. 1941, 26., 6. sz.), a császári győzelmet ünneplő feliratából következtethető.

A senatori rendűek pályafutásában a praetori rangú provincia kormányzása általában a consularatus előtti utolsó fokot jelenti, amelynek során nem ritkán, mint L. Cassius Pius Marcellinus is, *consul designatus* lett. Két praetori provincia igazgatása éppen ezért ritka és rendszerint kivételes helyzet következménye. Példaként idézhetjük P. Iulius Geminus Marcianust, aki miután 162–166 között Arábiában volt *legatus Augusti pro praetore*, tehát L. Verus parthus háborúja idején, 167-ben Macedóniába került proconsulnak.⁴⁷ L. Cassius Pius Marcellinus esetében a második praetori provinciába helyezés annál is feltűnőbb, mivel már Pannóniában megtörtént *consullá* jelölése. Kétségtelennek látszik, hogy különleges helyzetet kell látnunk abban, hogy Pannóniából, ahol a közbejött átszervezés miatt nem maradt consularatusáig, hivatalbalépésének idejéig Macedóniába került proconsulnak. A megbízatás bizalmi jellege és fontossága nyilvánvaló a 214. év eseményeinek tükrében. Caracalla 214 őszén, daciai látogatása után Thraciába és a makedonokhoz vonult.⁴⁸ Mint Alexander lépett fel közöttük, makedón ruhában járt, az Alexandernak tulajdonított fegyvereket, poharakat használta és hajviseletében is őt utánozta. Feljegyezték, hogy 16000 makedón ifjúból phalanxot szervezett, akiket makedón fegyverzetellátott el.⁴⁹ Itteni tartózkodása alatt Philippopolisban és más helyeken Alexander-játékokat rendezett.⁵⁰ Ennek a látogatásnak előkészítése és megszervezése lehetett az a különleges feladat, amelyet Caracalla L. Cassius Pius Marcellinusra, bizalmas híveinek egyikére bízott.⁵¹ A feladat különlegességét igazolja rövidege is: valószínűleg nem tartott tovább, mint Caracalla ott-tartózkodása: L. Cassius Pius

Marcellinusnak legkésőbb 214. utolsó nundinumában *consul suffectus*nak kellett lennie.⁵²

A sbeitlai felirat macedóniai proconsulatusa és dalmatiai consularis helytartósága között nem említ további Róma városi, vagy itáliai hivatalt. Valószínűnek kell tartanunk, hogy ilyet nem is viselt és consularatusa után nyomban, tehát 215 elején, Dalmátiába került helytartónak. Erre a feltevésre már csak azért is gondolnunk kell, mert közvetlen utóda, a császári házzal szintén szoros kapcsolatban álló C. Iulius Alexianus legkésőbb 217-ben felváltotta.⁵³ Dalmatia, ahol mintegy másfél évszázad óta csak átmenetileg tartózkodott legio, nem tartozott a fontos katonai provinciák közé. Ez a körülmény valószínűleg megerősíti L. Cassius Pius Marcellinus előző két állomáshelyének bizalmi jellegét: lehetséges tehát, hogy Pannónia inferiorba sem katonai képességei, erőnyei miatt került. Viszont dalmatiai működésében is bizalmi feladatot láthatunk, annál is inkább, mivel a keletre távozó Caracalla számos provincia élére közvetlen híveit állította, többek közt C. Octavius Appius Suetrius Sabinust Pannónia inferior,⁵⁴ C. Iulius Septimius Castinust Dacia élére.⁵⁵

L. Cassius Pius Marcellinus további pályafutására vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésünkre. Lehetséges, hogy Caracalla halála után osztozott a császár közvetlen híveinek sorsában és nem kapott több magas hivatalt. A sufetulai feliraton nevét alighanem kivakarták, így C. Iulius Septimius Castinushoz és C. Iulius Alexianushoz hasonlóan nemcsak félreállításal, de halállal is lakolt Caracalla barátságáért.⁵⁶

Fitz Jenő

L. CASSIUS PIUS MARCELLINUS

Résumé

E. Ritterling a situé l'activité de L. Cassius Marcellinus, gouverneur de la Pannonie inférieure, cité sur l'autel votif d'Aquincum CIL III 10470, (voir le texte sur p. 130) aux années 202 ou 203 de n. è.¹ Cette datation repose sur l'inscription CIL III 13371 également d'Aquincum (voir le texte sur p. 130), qui désigne Cassius Pius Marcellinus, le *tribunus laticlavus* de la legio II adiutrix. Ce dernier que E. Ritterling considère comme le fils ou un parent du gouverneur⁶ a figuré aux *ludi saeculares* en

204, lorsqu'il était *q(uaestor) designatus XV vir sacris faciundis*.⁶ Il dût donc être *tribunus laticlavus* dans l'année précédente, en 203, ou éventuellement en 202.

Néanmoins dans la littérature il se présentait une autre possibilité³⁻⁴ selon laquelle les deux inscriptions se seraient appliquées à la même personne qui au début de sa carrière séjournait à Aquincum comme *tribunus laticlavus* et plus tard comme *legatus Augusti pro praetore*. Dans ce cas, cependant, son activité de gouverneur a dû

⁴⁷ Lambrechts, P., La Composition... (1936) 125., 737. sz.

⁴⁸ Dio 77, 16, 6.; Herodianus IV 8, 1.; SHA vita Caracallae 5, 8.

⁴⁹ Dio 77, 7, 1–2.

⁵⁰ Drexler, W., Caracallas Zug nach dem Orient und der letzte Partherkrieg 214–217. (Halle 1880) 24.

⁵¹ Felmerülhet az a feltevés, hogy esetleg pannóniai helytartóságát is hasonló feladattal kaphatta.

⁵² Ha Caracalla időzése a makedónok között az év végéig elhúzódott — amire megvan a lehetőség, mert a császári menet csak a tél beálltával szállt meg Nicomediában: [quod imperator] felicissime ad hiberna Nicomediae ing[ressus est] (CIL VI 2103b) —, elképzelhető,

hogy consularatusát a provinciában töltötte. Annak időpontja azonban mindenképpen 214 vége.

⁵³ Jagenteufel, A., i. m. 29. sz.

⁵⁴ PIR¹ 2 (1897) 425—., 19. sz.; Ritterling, E., i. m. 81—.; Lambrechts, P., i. m. DissPann I. 8 (1937) 33, 292. sz.; Degraess, A., i. m. 60.; Dobó Á., i. m. 54—., 54. sz.

⁵⁵ Stein, A., Die Reichsbeamten von Dazien, Diss-Pann I. 12 (1944) 65—.

⁵⁶ Pannóniai és római feliratain nem törölték nevét a *damnatio memoriae* után. Ez azonban nem mond ellent a sufetulai feliraton látható kivakarásnak. Nem tüntették el pannóniai és daciai feliratain C. Iulius Septimius Castinus nevét sem, akit Elagabalus öletett meg (Dio 79, 4, 3. 4.).

tomber à une date postérieure, mais de toute façon aux années avant 214, vu que la première inscription le mentionne comme *consul designatus*.

Selon la première inscription faisant mention du gouverneur il était le *legatus d'un Augustus*: ceci, bien qu'il n'exclue point la datation de 202–203, indique plutôt l'autocratie de Caracalla, et dans ce cas les années de 212 à 214, nous pourrions donc ramener les deux inscriptions au même personnage ayant un rang de sénateur.

Ni la carrière du gouverneur, ni les *fasti* des légats de la Pannonie ne contredisent à cette supposition. Selon les données dont nous disposons L. Cassius Pius Marcellinus était arrivé en neuf ans environ de la *quaestura* au *consulatus* (204/205–214), ce qui, bien que ce temps soit remarquablement court, n'est pas exceptionnel.^{14–18} La Pannonie inférieure était à la fin du règne de Septime Sévère et dans les premières années du règne de Caracalla gouvernée par C. Iulius Septimus Castinus.¹⁹ Les trois inscriptions des autels d'Aquincum, dressés à la fin de l'année 212,²⁰ le mentionnent comme *consul designatus*, son activité officielle a dû donc cesser avant 213 ou au cours de cette même année. C'est dès ce moment jusqu'au milieu de l'année 214, lorsque Caracalla a transformé la Pannonie inférieure en une province de rang consulaire, que L. Cassius Pius Marcellinus a dû exercer ses fonctions comme dernier gouverneur de la province.

Il nous sera vraisemblablement permis de compléter du nom de ce gouverneur le fragment d'inscription mis au jour à Sbeitla en 1948,²⁵ que A. Jagenteufel, contrairement aux opinions antérieures, a daté récemment de la seconde décade du IIIe siècle²⁶ (voir le texte de l'inscription sur p. 131).

Comme l'a indiqué A. Jagenteufel, c'est l'ordre des provinces gouvernées par le sénateur qui permet de dater l'inscription fragmentaire.³⁰ Selon cet ordre la Pannonie

étant au premier rang, à dû être une province prétoriale et dans ce cas il ne pourrait être question que de la Pannonie inférieure d'avant 214. Quant à leur identification, parmi les légats connus du IIIe siècle de la Pannonie inférieure ni L. Baebius Caecilianus,³³ ni Q. Caecilius Rufinus Crepereianus,³⁶ ni C. Iulius Septimius Castinus³⁷ ne peuvent entrer en ligne de compte. La carrière de L. Cassius Pius Marcellinus présente par contre une identité si nette avec celle du sénateur de Sufetula (voir sur p. 133) qu'il ne semble pas trop hardi de les assimiler (voir l'inscription complétée sur p. 133).

Complété par les données de l'inscription de Sufetula, le *cursus honorum* de L. Cassius Pius Marcellinus peut être résumé en ce qui suit: il fonctionna entre 201 et 203 comme *tribunus laticlavus* de la *legio II adiutrix* et participa aux jeux séculaires en 204 comme *XV vir sacris faciundis*. Il a dû obtenir la *quaestura* dans la même année ou dans l'année suivante, et le poste de *iuridicus per Flaminiam et Umbriam* après la *praetura*.³⁸ Il fut transféré en Pannonie inférieure dans la première moitié de l'année 213⁴⁰ comme *legatus Augusti pro praetore*, et y demeura jusqu'au milieu de 214. Il devint *consul designatus* encore en 213. Dans les derniers mois de 214, avant encore de devenir consul, il fonctionna comme proconsul en Macédonie, sans doute pour y préparer le voyage de Caracalla et ses festivités dans cette province. Il a dû être nommé consul vers la fin de l'année 214, puis devint légat de rang consulaire de la Dalmatie, où il remplit cette fonction au plus tard jusqu'en 217, lorsqu'il fut remplacé par C. Iulius Alexianus.⁵³ Sa carrière ultérieure ne nous est pas connue. Il se peut qu'il ait été évincé pour avoir été l'un des partisans directs de Caracalla. Son nom sur l'inscription de Sufetula fut sans doute effacé.

J. Fitz

ÚJABB KUTATÁSOK A KESZTHELYI AVARKORI TEMETŐBEN

A keszthelyi és Keszthely-környéki temetők feltárása 80 évvel ezelőtt kezdődött meg. Jellemző és gazdag emléktárgyakról Lipp Vilmos nem sok idővel az ásatások befejezése után jelentetett meg közleményeket¹ s így már a múlt század végén a korai középkorral foglalkozó kutatók itthon és külföldön egyaránt felfigyeltek rá s a szakirodalomban a „Keszthelyi-Kultúra” gyakran emlegetett fogalomná vált.²

Lipp 1879-ben kezdte el a Keszthely-környéki temetők feltárását. Keszthelyen, Dobogón, Alsópáhokon, Fenékpusztán végzett ásatásai alkalmával több mint 4000 sírt bontott fel. A leletek főleg a Magyar Nemzeti Múzeumba és a Szombathelyi Múzeumba kerültek. Ez az anyag néhány elenyésző kivétellel nem volt sírok szerint külön tartva és Lipp a feldolgozásban sem tulajdonított ennek különösebb jelentőséget. Részletes sírleírást, temetőtérképet — ami abban az időben amúgy sem volt még általános szokás — a feltárt temetőkről nem készített. Ásatási megfigyelései azonban, mint az újabb kutatások igazolják, sok esetben helyesek voltak.

A népvándorlaskor problematikájának egyik jelentős pontját a pannóniai alaprég és az avarkor végéig egymás fölé rétegződött népesség egymáshoz való viszonyának etnikai és időrendi kérdései alkotják.³ Ezeknek a kérdéseknek megválaszolásához a Lipp kiásta emléktárgyak nem mellőzhető, sőt igen fontos. Összekeveredett állapotában és sommás, hiányos közzétételében azonban nem alkalmas e célra. Ezért tartottuk szükségesnek, hogy mindenekelőtt hitelesítő ásatásokkal igyekezzünk a nagyrészt kiásott temetők még bolygatatlan részeit felkutatni, hogy az újabb adalékokat a 80 évvel ezelőtti ásatások anyagának értékeléséhez felhasználhassuk.

Keszthelyen kívül Alsópáhokon kezdtük meg eddig a Lipp ásta temetők megvizsgálását. Válluson és Balatonberényben⁴ a század elején történt feltárások nyomán⁵ kíséreltük meg a keszthelyi kultúrák temetők további kutatásait.⁶ E hitelesítő ásatások mellett természetesen a problémák megoldásához biztosabb útként vezető, még bolygatatlan keszthelyi kultúrák temetők és telepek felkutatása és feltárása az elsőrendű fontosságú fel-

adat, amelyhez az előkészítő munkák részben megtörténtek, részben pedig folyamatban vannak.

A keszthelyi ún. városi temető feltárását 1879-ben kezdte meg Lipp Vilmos és 1882-ig 1150 sírt tárt fel a Deák Ferenc utca két oldalán levő telken, a Sörház udvarán, a Polacsek kertben, id. és ifj. Reischl Vencel kertjében, a Lenhárd szőlőskertben, valamint a Georgicon mezőn és az úttest szélén a Reischl-kert nyugati oldalán. Az ásatás északi határa Lipp leírása és vázolata szerint a Deák Ferenc utca keleti oldalán a sörkertig, nyugati oldalán a mai 55. számú ház telkéig terjedt, déli határa id. Reischl Vencel kertjének déli kerítéséig és a mai mentelep déli kapujáig (2. kép) terjedt.⁷ 1941-ben a Deák utca nyugati oldalán csatorna fektetési munkák közben sírokra bukkantak, amelyek azt mutatják, hogy ezen a területen még bolygatatlan temetőrészekkel is számolhatunk. A leletmentést Nemeskéri J. végezte. 17 sírt tárt fel a Deák utca nyugati oldalán a mentelep főépületének északi részétől kezdve a Deák u. 49. sz. házáig (1. kép III.), kb. 90 m hosszú É—D irányú sávon (I—XVII. sír).

1951, 1957 és 1958-ban történtek hitelesítő feltárásaink a „városi temető” területén, amihez anyagi fedezetet a MTA biztosított.⁸

1951 augusztusában a temető északkeleti szélén az állami általános iskola kertjében és a sörkert keleti szegélyén Fehér G. végzett kisebb próbaásatást Mikes K. közreműködésével, ami öt sírt eredményezett. Ebből az 1. és 2. sír az iskola kertjében volt, az iskola épület és a régi Pollacsek-kert szögében (a helyszínrajz sajnos elveszett). A sörkertben egy szelvényt bontottak, amelyből a 3—5. sírok kerültek ki. Szeptemberben kezdtük meg a rendszeres feltárási munkát a temető északi és északkeleti határának megállapítására.⁹ Az általános iskola kertjének a sörkert kerítéséhez csatlakozó északnyugati sarkában a beépítetlen kis területen nyitott kutatóárkokban nem mutatkozott sír, bizonyítékaul annak, hogy a temető nem terjedt túl a sörkert északkeleti kerítésrészén. A sörkert területének keleti részén 1951-ben 29 sírt tártunk fel. Ezen a temetőrészén É—D irányban egy régi csatorna húzódik, amelynek lefektetésekor több sírt megsértettek, szivárgása pedig a csontvázakat

¹ Lipp V., Arch. Ért. R. f. 14 (1880) 117—122; *Ua.*, MTAÉ 1883. 1—105; *Ua.*, Pulszky Emlékkönyv. (Bp. 1884) 100—102; *Ua.*, A keszthelyi sírmezők (Bp. 1884) 1—52; *Ua.*, Die Gräberfelder von Keszthely. (Bp. 1885) 1—121; *Ua.*, Meine Ausgrabungen in und um Keszthely. Korrespondenzblatt d. Gesamtverein d. deutschen Geschichte und Altertumsvereine. 12 (1885); *Ua.*, A fenéki sírmező. AK 14 (1886) 137—159. A további irodalmat vö. Csallány D., Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. (Bp. 1956) 136—138.

² A „keszthelyi kultúra” kérdéséről legutóbb: L. Kovrig I., Arch. Ért. 85 (1958) 66—74.

³ A Keszthely környéki emléktárgyak problematikájának megoldásához az alapot Alföldi András fektette le Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien II. (Berlin—Leipzig 1926) c. munkájában.

⁴ Alsópáhokon 1947—48-ban Párducz Mihály és Kovrig Ilona, Válluson és Balatonberényben 1957-ben Kovrig Ilona végzett hitelesítő feltárásokat.

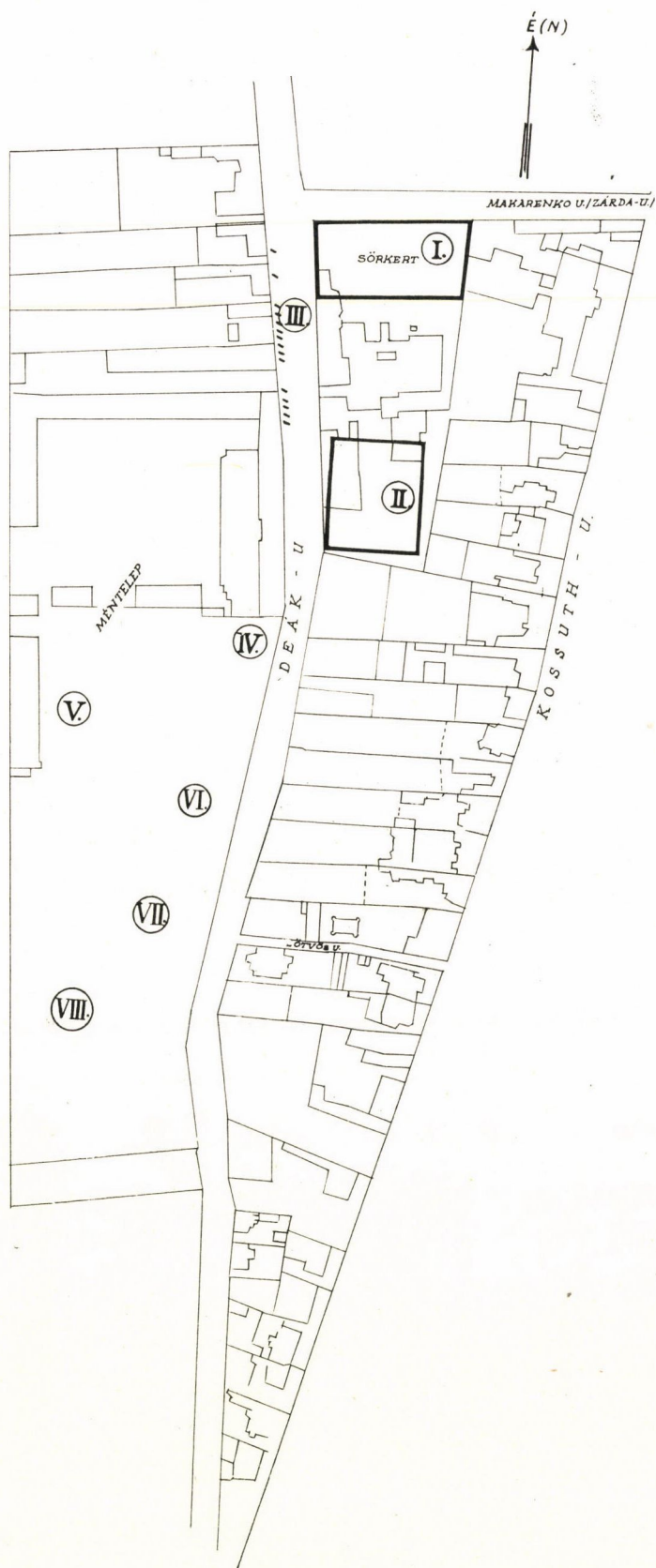
⁵ Vö. Kuzsinszky B., A Balaton környékének archeológiája. (Bp. 1920) 96—100.

⁶ Sági Károly 1958-ban végzett leletmentése kapcsán bebizonyosodott, hogy a teljesen feltártnak vélt Dobogón is vannak még bolygatatlan temetőrészek.

⁷ A Lipp-ásatások utáni keszthelyi kutatásokat és leleteket Kuzsinszky Bálint foglalta össze (i. m. 96—100).

⁸ Az 1957. évi ásatás költségeihez a Balatoni Intéző Bizottság Veszprém megyei kirendeltsége is hozzájárult.

⁹ Az ásatási munkákban az első héten Cs. Sós Ágnes is részt vett. Az ásatási terület rendelkezésünkre bocsátásáért Makáry István igazgatónak és Keszthely Város Tanácsának tartozunk köszönettel.

1. kép. Keszthely. Az 1941—1958. évi ásatások helyszínrajza
 Рис. 1. Кестхей. План раскопок 1941—1958 г.
 Fig. 1 Keszthely. Plan des fouilles de 1941—1958

elmállasztotta. A csatornától nyugatra levő sávon régebbi ásatás bolygatta meg a sírokat, amely azonban valószínűleg nem Lipp feltárása lehetett, hanem Csák Árpádé.

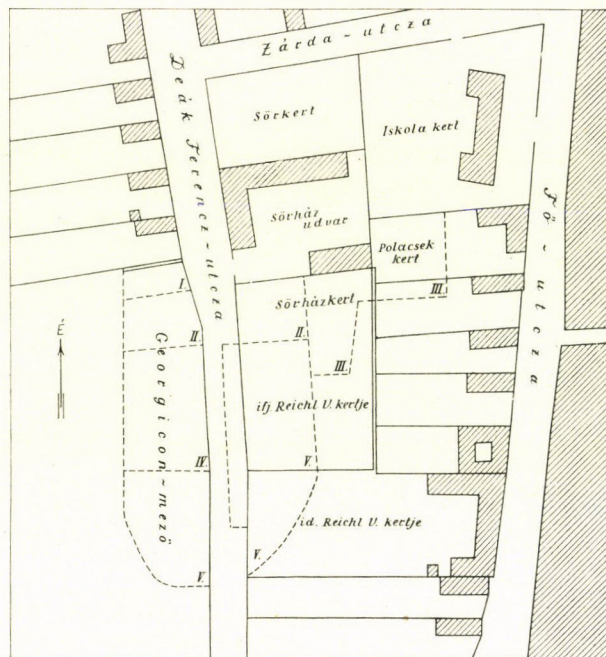
1957-ben a sörkert nyugati felében dolgoztunk és 31 sírt (30–60 sz.) tártunk fel.¹⁰ Ez a temetőrész teljesen bolygatatlannak mutatkozott. A nagy gesztenyefák, a régi tekepálya, egy lebetonozott rész s az újonnan épült szabadtéri színpad és gépház miatt azonban a terület teljes feltárásáról szó sem lehetett. (Az 1951, 1957. évi ásatás színhelye (1. kép I.; 3. kép).

1958-ban a temető déli és délnyugati kiterjedésének megállapítására a Deák u. nyugati oldalán az állami méntelep területén, amely a Lipp-említett Georgicon mezőnek felel meg, és a Deák u. keleti oldalán a régi sörháztól délre a régi Reischl-kertben folytattuk a kutatást.^{10a} A méntelep területén húzott kutatóárkok azt mutatták, hogy az akadályovagló gyakorlótérrel délre már nem húzódott le a temető (1. kép VII–VII.). A gyakorlótér alatt azonban, mint az az 1953. évi leletmentésből látható volt, amelyről alább lesz szó, még részben bolygatatlan temető lehet. A méntelep keleti sávjában (1. kép VI.) nem találtunk sem sírokat, sem Lipp ásatásának nyomát, annak ellenére, hogy a terület északi szakasza Lipp térképén úgy van feltüntetve, mint a temető feltárt része, a V. régió déli fele. E keleti sáv folytatásaként a Deák u. nyugati oldalán az úttesten is vágtunk kutatóárkokat, azonban ezek is üresek voltak. A gyakorlótér északkeleti részén a főépület déli fala előtt (1. kép IV.) bukkantunk az első sírra (61), amelyet csatornaépítéskor átvágtak.

A Deák u. keleti oldalán fekvő Reischl-kertben, szemben a méntelep főépületével megtaláltuk Lipp ásatásainak a nyomát. Az északi részen néhány bolygatatlan sír is volt, amelyek inkább arra vallottak, hogy nem bolygatatlan részről van szó, hanem csak néhány sírról, amelyet Lippék véletlenül kihagytak. Iparkodtunk a keleti oldalon a temető szélét megkeresni, s az látszott, hogy a temető a Deák utca felé szűkül össze, már a méntelep főépületének déli végével szemben, tehát itt sem fedte a sírok elhelyezkedése a Lipp-térkép adta képet. A Reischl-kertben 24 sírt (62–85.) találtunk, amelyeknek kétharmadát már Lipp feltárta (1. kép II.; 4. kép). Három szakaszban végzett kutatásunk tehát összesen 85 sírt eredményezett. A további hitelesítő feltárásokkal a Makarenko út (volt Zárda utca) vonalától észak felé szándékozunk haladni, a beépített telkek kertjeiben.

Az 1951. és 1957. évi ásatások közötti időben, 1953 márciusában a méntelep területén, vízvezető csatorna fektetése alkalmával, sírokat vágtak át

s a gyakorló tér alatt sírokat találtak. Pekáry T. végezte a leletmentést, amelynek kapcsán 20 sírt tárt fel. Részletes temetőterképet erről nem sikerült találnunk s így csak a vázlat és a sír-

2. kép. Keszthely. Lipp Vilmos ásatásának helyszínrajza
Рис. 2. Кeszхей. План раскопок Вильмоша Липпа
Fig. 2. Keszthely. Plan des fouilles effectuées par Vilmos Lipp

leírás alapján tudunk tájékozódni. (E leletmentés helye: 1. kép V.).¹¹

A temető egy észak–déli irányú földhát tetején és nyugati lejtőjén helyezkedett el. E vonulat keleti lejtőjén a Kossuth utca, nyugati lejtőjén a Deák u. húzódik, szintén észak–déli irányban. E két utca a római kori út nyomát követi. Amint Lipp helyszínrajzából és Nemeskéri mentőásatásának helyéből látszik, a temető a Deák u. alatt összeér, tehát a mai Deák u. irányának megfelelő római kori út az avarkorban már nem lehetett használatban.

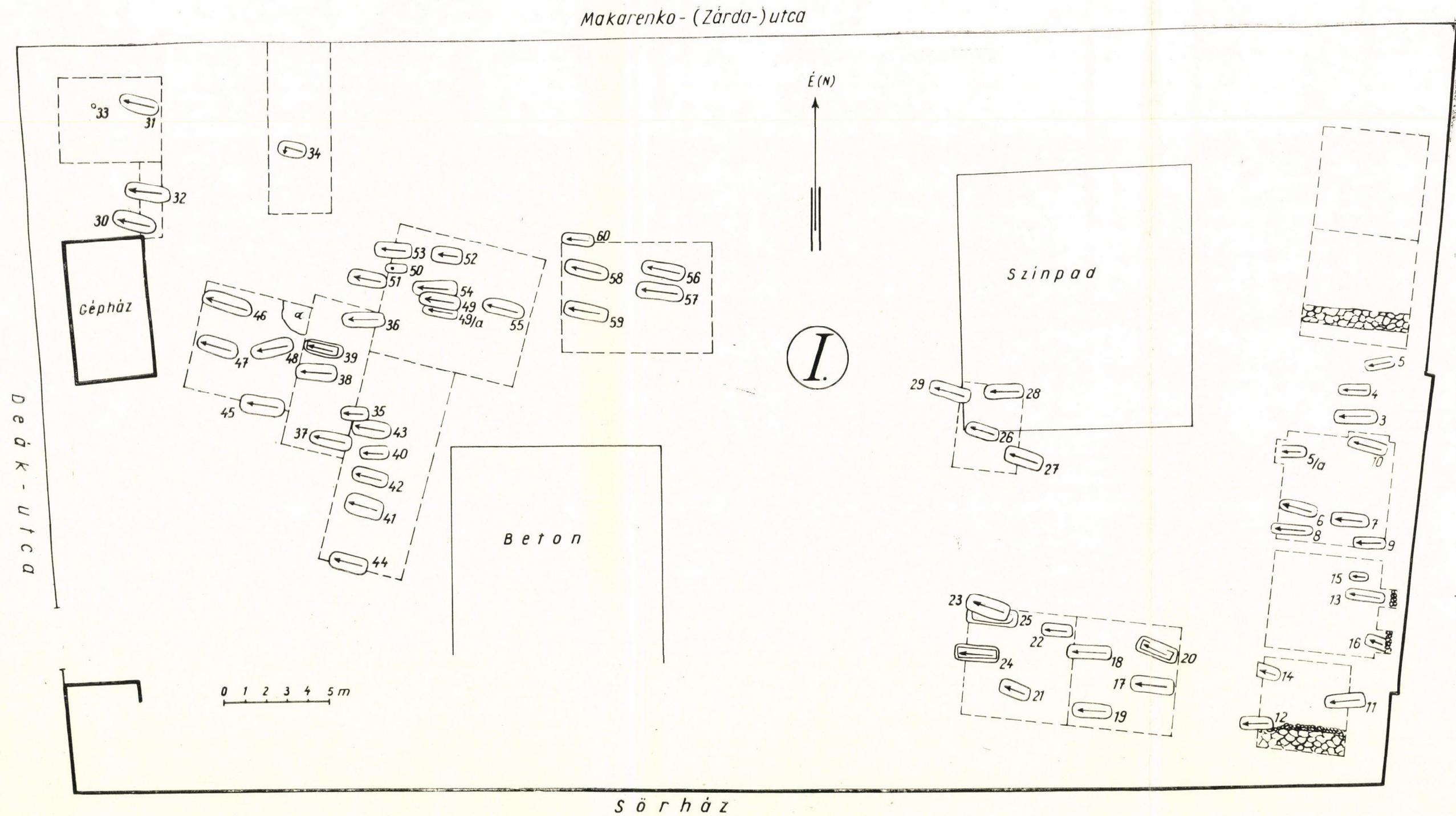
A Reischl-kert kivételével minden terület, ahol dolgoztunk, erősen feltöltött a többszöri planirozástól. A sörkertben kettős feltöltés figyelhető meg. Az első, kb. 15–30 cm vastagságú, még a múlt század végéről való. Erre a szabadtéri színház építéskor a nézőtér emelése céljából a terület közepétől a gépházig új 20–50 cm vastagságú feltöltés került, nyugat felé emelkedő tendenciával. A feltöltés alatt 30–55 cm vastag televényréteg van, amely 50–100 cm vastag sárga agyagrétegen helyezkedik el. Az agyagréteg alatt homokréteg fekszik.

sírok rövid leírása Pekáry Tamás ásatási jelentéséből rendelkezésünkre áll, annak reményében, hogy azonosítási kísérletünk szerencsével fog járni, ez alkalommal a 20 sír közlésétől eltekintünk, mert a leletek leírása annyira vázlatos, hogy abból hozzávetőleges képet sem adhatunk az előkerült emlékenyagról.

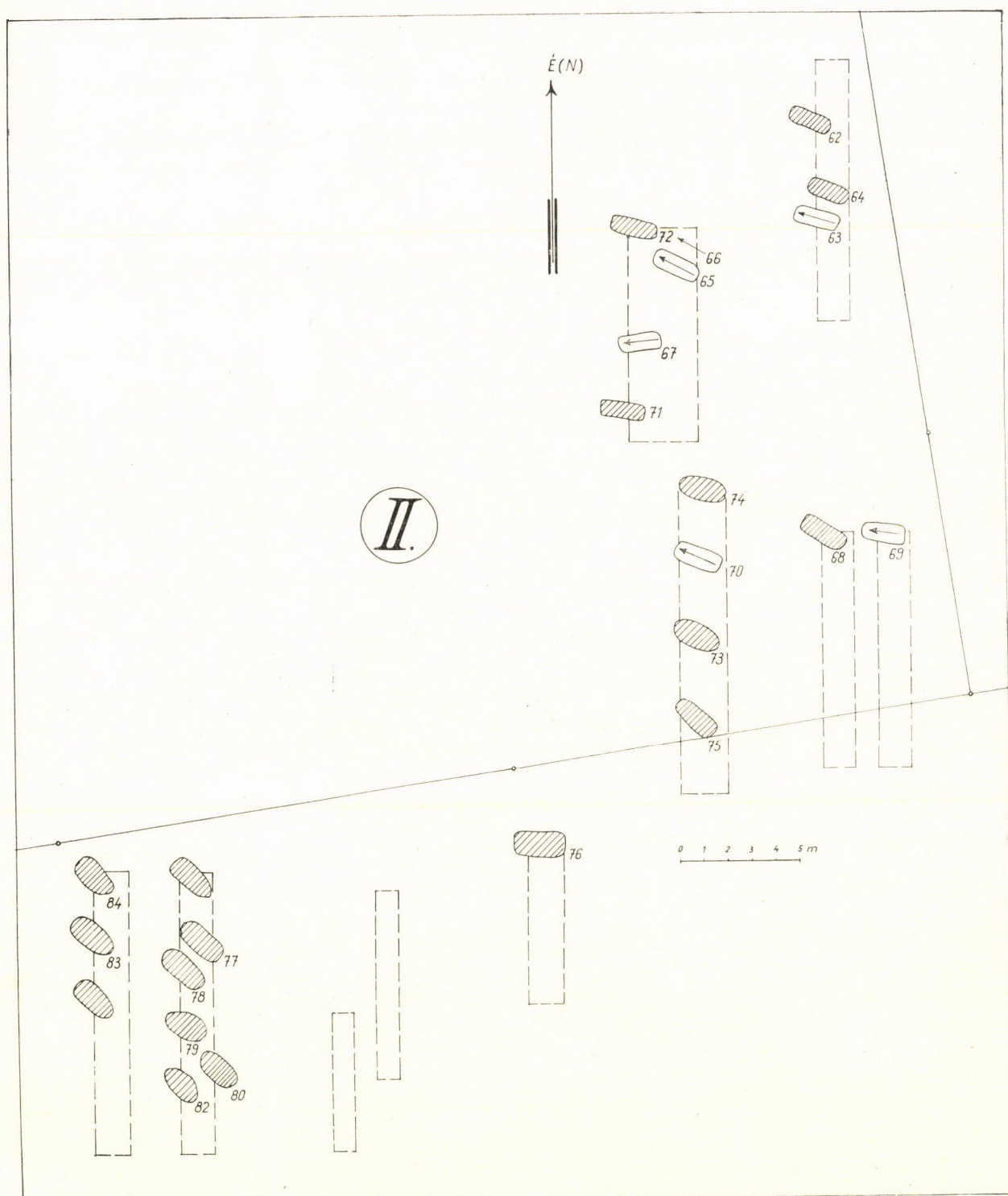
¹⁰ Az ásatáson résztvett H. Tóth Elvira gyakornok és Wenger Sándor anthropológus.

^{10a} A méntelep területén végzett kutatás engedélyezésért Markos László igazgatónak tartozunk köszönettel.

¹¹ E leletmentés anyagát ez ideig a keszthelyi Balatoni Múzeumban még nem tudtuk azonosítani. Bár a

3. kép. Keszthely. A sörkerti temetőrész helyszínrajza
 Рис. 3. Кестхей. План части могильника в Шёркерт
 Fig. 3. Keszthely. Relevé de plan de la partie de cimetière exploré dans le jardin dit Sörkert

4. kép. Keszthely. A Reischl-kerti temetőrész helyszínrajza
 Рис. 4. Кестхей. План части могильника в Рейшл-кертe
 Fig. 4. Keszthely. Plan de la partie de cimetière exploré dans le jardin Reischl

A méntelep területének egyes helyein a 25–30 cm-es kő és téglá törmelékkel feltöltő réteg alatt 20–25 cm, enyhén köves, zsíros humusz, alatta köves agyagrég, majd kb. 60 cm mélységben következik a sárga agyagos talaj, ami alatt 160 cm-es mélységben homokos altalajhoz érkezőnk.

A Reischl-kertben 40–60 cm-es humusz alatt van a sárga agyag.

Sírleírás,¹²

Az I–XVII. sírok az 1941. évi leletmentés kapcsán kerültek elő (1. kép III.), az 1–85 sírt a hitelesítő ásatás folyamán tártuk fel (1. kép I–II, IV.).

Az I–XVII. sírok leletei a Magyar Történeti Múzeumban vannak (1. 1942. 1–40. lelt. sz.), az 1951, 1957, 1958-as ásatás anyagát a keszthelyi Balatoni Múzeum őrzi.

I. sír¹³ m: 100. Nő. A koponya két oldala mellett bronzkosaras fülbevalók (10. kép 1, 2.) a nyakcsigolyáknál dinnyemag alakú és gömbölyű üveg-pasztá gyöngyök (10. kép 3), a szegycsonton keresztben sodrott végű bronztű (10. kép 4), a mellkas közepén favödör vasabroncsainak töredékei (10. kép 7), a két alkarcsonton karperecek voltak. A bal csuklónál rombuszkeresztmetszetű bronzkarkötő (10. kép 5) poncolt háromszögekkel díszített felülettel. A jobb csuklónál kígyófejes bronz karperec (10. kép 6) vésett, poncolt díszítéssel.

II. sír. m: 130. Nő. A koponya jobb oldala mellett bronzkosaras fülbevaló (10. kép 8–8a). A sír közelében bronztű töredéke (10. kép 9).

III. sír. Férfi. A koponyatető mellett bronzkarika (10. kép 10).

IV. sír. m: 120, h: 160, sz: 40. Melléklet nem volt.

V. sír. m: 130, h: 150, sz: 65. vh: 140. Nő. A koponya két oldalánál bronzkosaras fülbevalók (11. kép 1–2), a nyakcsigolyák tájékán dinnyemaggyöngyök (11. kép 3), a jobb csuklón háromszögű, poncolással díszített bronz karkötő (11. kép 4). A mellkas közepén vastöredékek.

VI. sír. m: 130, h: 160, sz: 48. Nő. A koponya két oldalánál bronzkosaras fülbevalók (11. kép 5–6), a mellkason töredékes vastű, a két alkarcsonton vaskarkötők, meg nem jelölt helyről dinnyemag alakú gyöngyök és egy hordóalakú pettyes gyöngy (11. kép 7).

VII. sír. m: 95, h: 160, sz: 45. Nő. Bolygatott. A koponya hiányzott. A bal kulcsontnál kosaras fülbevaló bronz karikája (11. kép 8).

VIII. sír. m: 120, h: 170, sz: 60, vh: 165. Nő. A koponya két oldalánál bronzkosaras fülbevalók (11. kép 9–10), a nyakcsigolyáknál dinnyemaggyöngyök (11. kép 11).

IX. sír. m: 116, h: 260, sz: 48. Bolygatott. Vaskarika töredék.

X. sír. m: 125, h: 160, sz: 47. A jobb alkarcsontok alatt vaskés (12. kép 1).

XI. sír. m: 100, h: 168, sz: 40. vh: 157. Nő. A jobb halántécsont mellett kis bronzkarika (12. kép 2).

XII. sír. m: 150, sz: 40, Férfi (?). Melléklet nélkül. Nemeskéri ásatási jelentésében az emberi csontváz mellett még egy ló csontvázat is említi. A sírlapon azonban és a temetőterképen nincs bejelölve.

XIII. sír. Nő. Bolygatott. A koponya hiányzott. A mellkason faveder vaspántjai (12. kép 8), közel hozzá a vederfűl egyik beakasztó vaskömbje (12. kép 3–3a). A bal könyöknél dinnyemag- és hengeralakú szemes pasztagyöngyök (12. kép 7). A bal könyök belső oldalánál kosaras bronz fülbevalópár töredékei (12. kép 5–6). Vaskarika (12. kép 4) meg nem jelölt helyről.

XIV. sír. m: 130, sz: 60. Nő. Bolygatott. A koponya két oldala mellett 1–1 bronzkosaras fülbevaló (12. kép 9–10), a nyakcsigolyáknál dinnyemaggyöngyök, háromtagú gyöngy- és hengeralakú szemes pasztagyöngy (12. kép 11).

XV. sír. m: 140, h: 170, sz: 50. vh: 150. Nő. A váz alatt sok faszénmaradvány. A koponya két oldala mellett 1–1 igen töredékes bronzkosaras fülbevaló (13. kép 1–2), az alsó állkapocs baloldala mellett dinnyemaggyöngyök (13. kép 3). A mellkason négyszögletes vascsat (13. kép 4). A jobb csuklón vas karperec töredékei.

XVI. sír. m: 130, h: 170, sz: 45. Nő. A nyakcsigolyáknál dinnyemaggyöngyök és apró gömbölyű pasztagyöngyök (13. kép 5).

XVII. sír. Bolygatott. Melléklet nélkül.

Szórdányleletek: bronzkarperec háromszögű poncolással díszítve (13. kép 6.), rombusz keresztmetszetű, poncolt, bronzhuzalból készült karperec, végein muffokkal (13. kép 7). Vaskarika (13. kép 8).

1. sír. m: 61, h: 82. Irány: Ny–K. Gyermek. Melléklet nem volt.

2. sír. Bolygatott. Melléklet nem volt.

3. sír. m: 195, h: 200. Irány: Ny–K. Nő rossz megtartású váza, vh: 165. A jobb karon kígyófejes bronz pántkarperec (14. kép 1) vonalkás díszítéssel. Valószínűleg e sírban volt még egy bronz fülbevaló is (14. kép 2).

4. sír. m: 166, h: 113, sz: 48. Irány: Ny–K (260°). Gyermek rossz megtartású váza. A sír fenekét elszenesedett növényi réteg borította. A jobb karon bevészt rombuszokkal és ferde kerestekkel díszített bronz pántkarkötő (14. kép 3), a bal karon futókutya mintás bronz pántkarkötő volt kígyófejjel (14. kép 4).

5. sír. m: 160, h: 109, sz: 35. Irány: Ny–K. (260°). Gyermek rossz megtartású váza, vh: 80. Az állkapocsont alatt 8 gyöngy és vastöredék. A jobb lábfejnél hullámvonalas díszítésű szürke edény,

¹² Rövidítések: m = sírmélység; h = sírhosszúság; sz = sírszélesség; vh = csontváz hosszúság; pá = perem-átmérő; fá = fenékátmérő. (A méretek cm-ben értendők.) A sírok irányának megjelölése után a zárójelben álló szám a koponya fokokban megadott helyzete.

¹³ Az I–XVII. sír pontos tájolási adata nem áll rendelkezésünkre. A helyszíni vázlat és az ásatási jelentés szerint általában Ny–K, ill. NyÉNy–KDK irányban volt a sírok tengelye.

kissé kihajló peremmel: magassága 12, pá: 10,8 fá: 8 (20. kép 2)

5a. sír. m: 167. Irány: Ny—K (270°). A váz a medencétől fölfelé hiányzott. Bolygatott. A bal lábszár mellett és a sír láb felőli végében 2—3 cm vastagságú fanyom mutatta a koporsót. A láb felőli részének déli sarkánál vastörredék, valószínűleg koporsókapocs maradvány. Melléklet nem volt.

6. sír. m: 160, h: 185. Irány: Ny—K (280°). Nő. Bolygatott. A jobb combcsont mellett égésnyomok és faszénmaradványok. A vázat a medencétől fölfelé a csatorna szivárgása elmállasztotta. A jobb combcsont belső oldalánál hosszában vaskés (14. kép 8). A jobb karon törött bronzkarperec (14. kép 5), ellaposodó részén pecsétlős dőlt keresztmintával. A jobb alkaron keresztben, az alkar külső oldalánál és a jobb combcsont külső oldalánál 4 hosszú, keskeny vasveret (14. kép 6—7) hátlapjukon szegekkel (2 db apró töredékekben).

7. sír. m: 164, h: 178, sz: 45. Irány: Ny—K. (275°), vh: 170 (?) Nő. A lábak végében és a váz jobb oldalán nemeztakaró (?) nyomai, keskeny, szabálytalan rétegekben, amelyek a jobb medence felé is átterjedtek. A jobb csuklón bronz karperec (15. kép 1) pontkörös kígyófejjel és ellaposodó részén futókutya díszítéssel.

8. sír. m: 160, h: 170. Irány: Ny—K. (270°). vh: kb. 160. A váz csontjai teljesen elmállottak. A sír földjében talált vaskapocstörödékek fakoporsós temetkezésre utalnak. Melléklet nem volt.

9. sír. m: 170, h: 140, sz: 44. Irány: Ny—K (270°). Fiatal lány. vh: 124. A váz teljesen elmállott. A koponya mellett két ezüst fülbevaló (15. kép 2—3) két préselt félgömbből összeillesztett dísszel, amelyen filigrán drótsorok vannak. A jobb kulcsesonton nagy barna pasztagyöngy (15. kép 4) sárga fonatdísszel és fehér széllal. A bal kulcsesonton gyöngysor (15. kép 4), bikonikus zöld üveggyöngyből sárga pettyekkel, háromtagú fekete paszta-, bikonikus zöld üveg-, négytagú szintelen üveg-, kéttagú sárga paszta-, gömbölyű zöld üveggyöngyből és egy hordóalakú szintelen üveggyöngyből, amelyen sárga pasztikus fonáldísz van.

10. sír. m: 180, h: 185, sz: 50. Irány: Ny—K. (280°). Férfi. (?) vh: 170. A koponya eredeti helyétől kissé balra feküdt, arccal a sírfének felé fordulva. A medencétől a lábfeig a váz alatt átégett föld- és faszénmaradványok. A jobboldali bordák között vascsat.

11. sír. m: 185, h: 185, sz: 53. Irány: Ny—K. (270°). Nő. vh: 157. Bolygatott. A sírfének nem volt vízszintes, hanem a deréksigolyák alatt magasabbra hagyták. Az arckoponya homlokkal a sírfének felett feküdt. A bal alkarszár mellett a csukló közelében bronz pántkarperec (15. kép 5), amely nem volt a karra ráhúzva. Díszítése körökkel tagolt kétsoros futókutya minta. A nyakcsigolyák körül gyöngysor (15. kép 6) gömbölyű, fehér, sárga, zöld, kék és feketepaszta-, kubooktaéder alakú zöld üveg-, kéttagú és háromtagú sötét zöld üveg-, bikonikus fehér paszta-, bikonikus szintelen üveggyön-

gyökből és fehér pasztikus fonalmintával díszített szürke paszta-, sárgaszemes fekete paszta-, sárgaszemes barna paszta-, fehér relief hullámvonalas, sárgaszemes barna pasztagyöngyökből, egy nagy, csontkakúp alakú, fehér csíkos bordópaszta-, egy nagy gömbölyű fehér szemes és hullámvonalas bordópaszta-, egy nagy fehér szemekkel díszített hordóalakú fekete pasztagyöngyből. A három nagyobb gyöngy volt a közepén, a többi nagyságrendben tőlük kétoldalra a nyakszirt felé kisebbedő tendenciával.

12. sír. m: 160, h: 130, sz: 50. Irány: Ny—K (270°). Gyermekek. Bolygatott. Melléklet nem volt.

13. sír. m: 156, h: 130, sz: 45. Irány: Ny—K (275°). Gyermekek. vh: 120. A balkéz a combcsonton. A jobb alsó állkapocsfejhez simulva sima bronzkarika (15. kép 7), amely eredetileg talán egy kis kosaras fülbevaló karikája lehetett. A bal járomív mellett bronz fülbevaló karika (15. kép 9). Az áll alatt vastörredék. A nyakcsigolyák körül gyöngyök (15. kép 10) három sorba fűzve. Minden sor közepén elől egy-egy nagyobb gyöngy. A nyakék 35 darab gömbölyű barna paszta-, 7 darab gömbölyű zöld üveg-, 3 db kis sárga paszta-, 1 db hengeralakú fehér üvegpaszta-, 5 db apró sárgaszemes barna paszta-, 1 db bikonikus fekete paszta- és 1 db fehér szemekkel és hullámvonalakkal díszített szürke pasztagyöngyből állt. A szegycsonthoz közel lapos üveggyöngyszem és vasláncocskák töredékei. A jobb kézcuklóra fektetve (nem ráhúzva!), bronz pántkarperec, amely erősen kopott (15. kép 11). A jobbkez közepső ujján a második ízületen gyűrűként alkalmazott bronzfülbevaló volt, üvegcsüngője hiányzik (15. kép 8).

14. sír. m: 168, sz: 52. Irány: Ny—K. (278°). Férfi. Bolygatott. A sírt a csatorna derékban szelte át, a maradékesontok a csatornaszivárgástól elmállottak. A jobbkar közelében tausiroszott vasveretek töredékei (16. kép 1) és 3 db háromtollú vasnyílhegy (16. kép 2—4).

15. sír. m: 146, h: 87, sz: 33. Irány: Ny—K (270°). Gyermekek, vh: 79. Az alsó lábszárak között átégett föld és faszéndarabkák. A jobb alsó állkapocsfej alatt sima ezüst karika (16. kép 5), a bal kulcsesont felett 5 gömbölyű barna paszta-, 3 sárgaszemes barna paszta-, 1 gömbölyű fekete paszta-, 1 bikonikus szintelen üveg-, 1 gömbölyű szintelen üveg-, 2 gömbölyű zöld üveg- és egy sárga domború fonáldíszes barna pasztagyöngyből álló gyöngysor (16. kép 6), vasláncszemek töredékeivel.

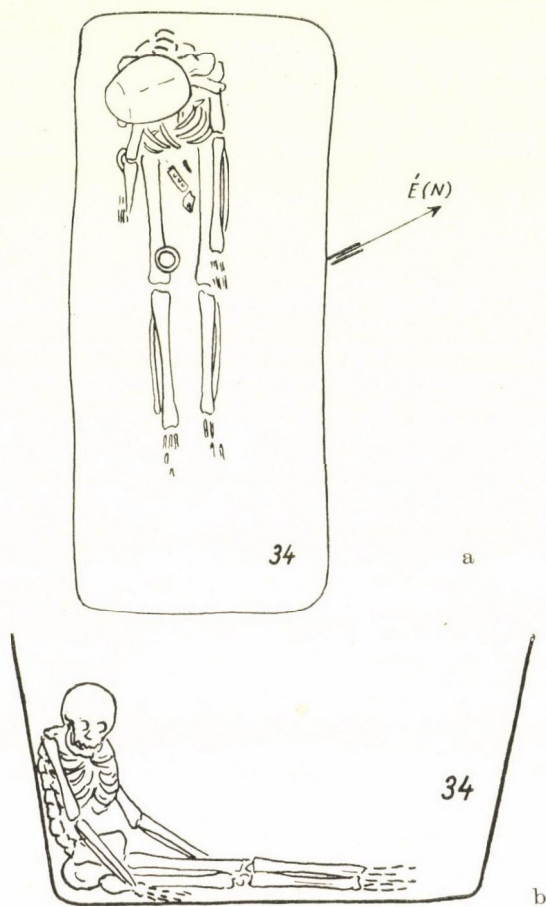
16. sír. m: 190, sz: 45. Irány: Ny—K (280°). Bolygatott. A sírt régebbi ásatás alkalmával tárták fel s csak a fél koponya volt visszadobva a gödörbe. Melléklet nem volt.

17. sír. m: 159, h: 198, sz: 70. Irány: Ny—K (280°). A koponya arccal a sírfének felé fordulva, eredeti helyétől balra feküdt. A mellkas jobboldalán égett föld- és faszénmaradványok.

18. sír. m: 160, h: 160, sz: 53. Irány: Ny—K (270°). A sírt teljesen feldúlták és csak a csontok egy része volt a sírban, melléklet nélkül.

19. sír. m: 180, h: 174, sz: 52. Irány: Ny—K (270°). Teljesen feldúlt, összetört váz, melléklet nélkül.

20. sír. m: 168, h: 189, sz: 50. Irány: Ny—K (280°). Nő. A sírt az északi oldalról megbolygatták, miáltal a koporsónyomokat a beásás ezen a részen tönkretette. A ládaalakú koporsó hossza 182 cm, szélessége a fejnél 44, a lábnál 39 cm. A fal-deszkák nyoma kb. 4 cm vastagságú volt, a fenék-rész fája ennél valamivel vastagabb lehetett. A koporsó magassága, amint a szélek mutatták, kb. 36 cm lehetett. Koporsófedélnek nem volt nyoma. A nyakcsigolyák helyén egy gömbölyű szintelen és egy bikonikus kék üveggyöngy (16. kép 7), a mellkas baloldalánál vaskés töredékei (16. kép 8).

5. kép. Keszthely. 34. sír
Рис. 5. Кестхей. 34-ая могила
Fig. 5. Keszthely. Tombe n° 34

21. sír. m: 195, h: 113, sz: 38. Irány: Ny—K (280°). Gyermekek, vh: 106. A jobbkar a combesontra volt hajlítva. A koponya baloldalánál, kissé a koponya felé dőlve, korongon készült, háromfülvű szürke korsó (20. kép 1—1a), m: 104; pá: 10; fá: 4.

22. sír. m: 180, h: 160. Irány: Ny—K (270°). Bolygatott. A sírban csak visszadobált csonttöredékek voltak, melléklet nélkül.

23. sír. m: 160, h: 170, sz: 56. Irány: Ny—K (285°). Bolygatott, a koporsó nyomai felismerhetők voltak, de teljesen szét voltak dülva. Melléklet nem volt.

24. sír. m: 170, h: 186, sz: 60. Irány: Ny—K (270°). Bolygatott. A koporsó közepébe ástak bele úgy, hogy annak szélei mérhető állapotban maradtak. 17? cm hosszú és 50—52 cm széles lehetett. Oldalfalai igen vékonyak voltak (16 mm), talán fakéregből készültek, 12 cm magasan volt nyomuk. A többi rész a bolygatáskor megsemmisült. A koporsóban két koponya volt, és hosszúcsontok apró töredékei.

25. sír. m: 190, h: 190, sz: 60. Irány: Ny—K (271°). A 23. sír alatt 30 cm-re feküdt a koporsó, amelyet annyira szétdúltak, hogy az oldalfal csak 10 cm-es magasságig maradt meg. A fatörzsből kivájt teknőalakú koporsó (h: 174) a láb felőli részen kereken, a fej felőli oldalon egyenesen zárult (sz: 52 cm). Falvastagsága 6—7 cm volt. A váz a medencétől felfelé feldúlt. Melléklet nem volt.

26. sír. m: 125, h: 145, sz: 55. Irány: Ny—K (280°). Bolygatott. A sírgödörbe csak néhány törött csont volt visszadobva. A sír nyugati végénél egy fekete és egy zöld bikonikus pasztagyöngy (16. kép 9) feküdt, 6—8 cm-rel a sírfenék felett.

27. sír. m: 140, h: 160, sz: 80. Irány: Ny—K (280°). Bolygatott, néhány apróra tört csontvázrész volt a gödörbe visszadobva. Melléklet nem volt.

28. sír. m: 126, h: 150, sz: 50. Irány: Ny—K (270°). Bolygatott, a két lábszárcsonton kívül a váz csontjai teljesen feldúltak voltak. Melléklet nem volt.

29. sír. m: 140, h: 170, sz: 52. Irány: Ny—K (282°). Bolygatott, a váz teljesen szétdőlt állapotban volt. A sír közepén egytagú „bizánci” bronzcsat (16. kép 10), vastövis nyomával, közelében vascsat töredékes állapotban.

30. sír. m: 180, h: 200, sz: 75. Irány: Ny—K (278°). Férfi, vh: 160. A koponya a bal arcán feküdt. A bal kéznél vastövises bronzcsat, (16. kép 11) a bal combcsont belső oldalánál átlukasztott fenékö, (16. kép 13) a bal combcsontfej mellett négyszögletes vascsat (16. kép 12), a bordákon és a bal felkarcsont mellett vastöredékek voltak.

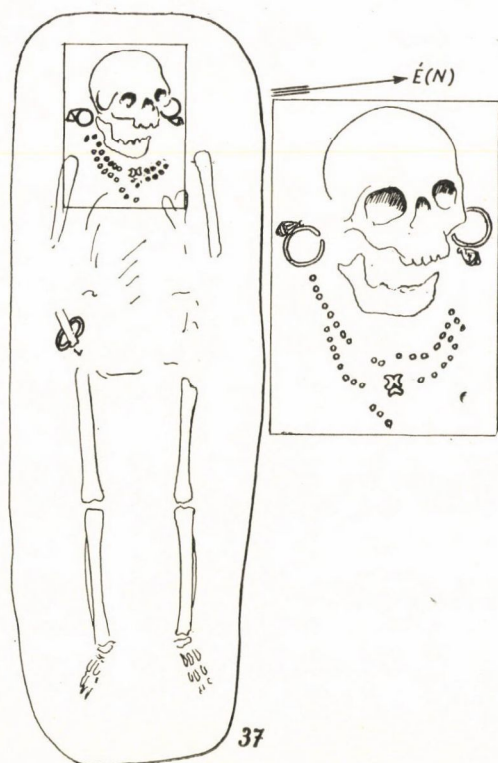
31. sír. m: 155, h: 185, sz: 58. Irány: Ny—K (288°). Férfi, (?) vh: 143. Melléklet nélkül.

32. sír. m: 173, h: 205, sz: 55. Irány: Ny—K (272°). Férfi, vh: 160. A váz felhúzott vállakkal bordákhoz szorított karokkal feküdt. A föld elszíneződése is arra mutatott, hogy takaróba szorosan becsavarva teheték a holttestet a sírba. A bal medence mellett vaskés (16. kép 15) az egyik gerinccsigolyán vascsat (16. kép 16), a jobb állkapocsontfej mellett kis bronzkarika (16. kép 14) volt.

33. sír. Rossz megtartású gyermekkoponya kis gödörben, fejtetővel a gödör feneke felé.

34. sír. A koponya mélysége: 95, a lábszárak m: 135, h: 140, sz: 70. Irány: Ny—K (286°). Férfi. A váz ülő helyzetben volt. A halottat úgy helyezték a sírba, hogy a sír nyugati keskeny végéhez támasztották hozzá háttal, a lábait kinyújtották, fejét arccal dél-felé fordították (5a—5b. kép). A jobb combcsont mellett szarvasagancsból ké-

szült bogozó (16. kép 22) volt, mellette élén álló vaskarika (16. kép 17). A combesont belső részéhez tapadva másik, ugyancsak élén álló vaskarika (16. kép 18). A két combesont között kova (16. kép 19) és három lyukkal átfúrt csonttubus (16. kép 21) kiskérődző tibiájából. Körülötte vasmorzsálékok és hurkos vaskarika (16. kép 20).

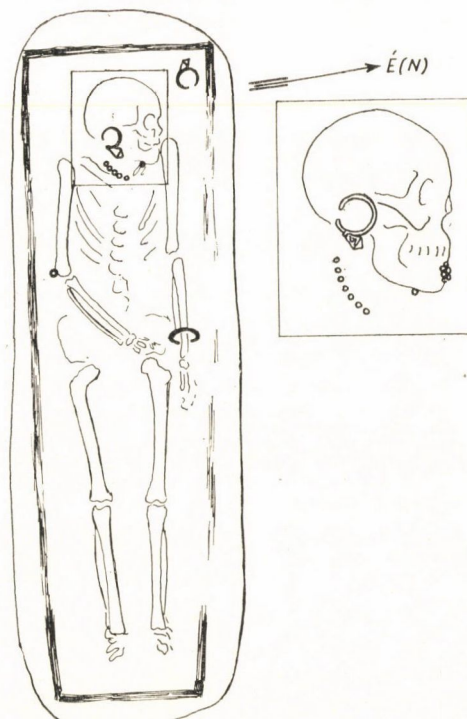
6. kép. Keszthely. 37. sír
Рис. 6. Кестхей. 37-ая могила
Fig. 6. Keszthely. Tombe n° 37

35. sír. m: 160, h: 100, sz: 30–40. Irány: Ny–K (273°). Gyermek igen rosszmeztartású váza. A nyakcsigolyák helyénél vasmorzsák. A mellkas jobb oldalánál vaskarika és ólomtöredék. A koponya körül 12 sárgaszemes barna paszta-, 16 sárgaszemes zöldüveg-, s 1 sárgaszemes és fonaldíszes barna pasztagyöngy (17. kép 1) volt.

36. sír. m: 160, h: 202, sz: 65. Irány: Ny–K (270°). Férfi, vh: 162 cm. A rosszmeztartású váz felett már 145 cm mélységben égésnyomok jelentkeztek, amelyek hosszában a váz egész bal oldalán végig húzódtak, 15 cm vastag hamus réteg formájában, amelyben apró faszén-maradványok is voltak. A jobb combesont külső oldalánál vasesat (17. kép 3) a jobb állkapocs szögénél vékony ezüst karika (17. kép 2) volt.

37. sír. m: 180, h: 260, sz: 65. Irány: Ny–K (276°). Nő, vh: 160 cm. A koponya kissé a bal oldalára dőlve feküdt (6. kép). A bal járomív magasságában félig a koponya alatt ezüstkosaras fülbevaló (17. kép 4–5), párja a koponya jobb oldala mellett kosarával lefelé fordulva feküdt. A jobb alkaron bronz karperec (17. kép 8), nyílásával a sírfenek felé. A nyaknál két sorba fűzött

kéttagú üveg- és paszta-, apró gömbölyű barna és sárga paszta-, bikonikus fekete paszta-, négyoldalú hasábalakú kék és színtelen üveg-, sárgaszemes barna és fekete gömbölyű paszta-, nagyobb fekete gömbölyű paszta-, fehér fonaldíszes zöld paszta-, fehérécsíkos fekete üveg- és lapos kerek üveggyöngyökből álló nyakék (17. kép 7). A szegycsont közepénél bronz díszítmény (17. kép 6).

7. kép. Keszthely. 39. sír
Рис. 7. Кестхей. 39-ая могила
Fig. 7. Keszthely. Tombe n° 39

38. sír. m: 160, h: 260, sz: 62. Irány: Ny–K (272°). A bal combesontfejnél vasesat.

39. sír. m: 200, h: 192, sz: 60. Irány: Ny–K (280°). Nő, (7. kép) vh: 149 cm. 189 cm mélységben mutatkoztak a koporsónyomok, 2–3 cm vastag barna elszíneződés formájában. A koporsó h: 173, szélessége a fejnél 50, a lábnál 34 cm. Fedél nélküli deszkaláda lehetett. A koponya a bal arcán feküdt. A jobb állkapocs végénél kosaras fülbevaló (17. kép 9–10) a fül helyénél. Párja a koporsó északnyugati sarkánál feküdt. A bal alkaron a csukló felett kígyófejes poncolt és vésett díszű karperec volt (17. kép 11), nyílásával a sírfenek felé. A nyaknál 108 szemből álló gyöngysor, (17. kép 12) gömbölyű fekete, fehér és sárga paszta-, sárgaszemes barna paszta-, bikonikus fehér és sárga paszta-, bikonikus bordó-fehércsíkos paszta-, négytagú és háromtagú sötétzöld üveggyöngyökből, közöttük egy törött borostyángyöngy, amely másodszori felhasználásra keresztben van átfúrva.

40. sír. m: 110, h: 130, sz: 53. Irány: Ny–K (270°). 1–2 éves gyermek rosszmeztartású váza, vh: 69. A koponya két oldalánál 1–1 ezüstlemez gömbös fülbevaló töredékei (17. kép 13–14).

41. sír. m: 165, h: 183, sz: 90—105. Irány: Ny—K (285°). Elporladt váz. A gerinc táján sötét elszíneződés valószínűleg bőr nyoma. Melléklet nem volt.

42. sír. m: 158, h: 210, sz: 86—96. Irány: Ny—K (280°). Férfi, vh: 165—170. A koponya szétnyomódott és nem volt a helyén, hanem a nyugati sírvégnél. Beásás, bolygatás nyoma nem látszott. A koponyát fagyökerek mozgathatták el eredeti helyéről. A vékony, rosszezüst lemezből préselt, veretekkel díszített bőrön nem volt a halottra felővezve, hanem csak az ölébe tették. A veretek egymás hegyén-hátán heverték. Nagyszíjvég (18. kép 1), 4 kissíjvég (18. kép 2—5), 3 széles kissíjvég (18. kép 6—8) és 3 háromkaréjos veret (18. kép 9—11) díszítette az övet. A veretek igen rosszmegtartásúak voltak. A síjvégek domborúfejú ezüstszegekkel voltak az övre erősítve (18. kép 12).

43. sír. m: 200, h: 149, sz: 80. Irány: Ny—K (275°). Kb. 10 éves leány rosszmegtartású váza, vh: 115 cm. A koponya két oldalánál a járomív mellett ezüstgömbös fülbevaló volt (18. kép 13), az egyik teljesen elporladt állapotban. A jobb kulcsont mellett vastöredék. A jobb alkaron kígyófejes bronz karperec (18. kép 14) poncolt futókutya és pontkör díszítéssel.

44. sír. m: 150, h: 175, sz: a lábnál 60, a fejnél 85. Irány: Ny—K (285°). Gyermeke, vh: kb. 120 cm. A jobb csípőcsont mellett vaskarika (18. kép 16), a koponya baloldala mellett bronz fülbevaló karika töredéke (18. kép 15), a csigolyáknál háromtagú zöld üveg-, kéttágú zöld üveg-, bikonikus fekete paszta-, gömbölyű sárga paszta-, és fonaldíszes szürke pasztagyöngyökből álló gyöngysor (18. kép 17).

45. sír. m: 152, h: 192, sz: 68. Irány: Ny—K (277°). Férfi (?), vh: 167,5. Melléklet nélkül.

46. sír. m: 148, h: 200, sz: 70. Irány: Ny—K (285°). Férfi (?), vh: 168. A jobb combcsontfejnél vascsat töredéke. A két combcsont között kisebb vastöredék.

47. sír. m: 165, h: 148, sz: 63. Irány: Ny—K (285°). Gyermeke rosszmegtartású váza, vh: kb. 110. A váz a gödör északi falához nyomódva feküdt. Melléklet nem volt.

48. sír. m: 175, h: 200, sz: 76. Irány: Ny—K (260°). Nő, vh: 155. A váz jobb oldalát a koponyatetőtől a bokáig égett föld borította faszén maradványokkal. A koponya baloldalánál bronz fülbevalókarika (18. kép 18), közel hozzá sárgaszemes fekete paszta-, gömbölyű sárga paszta- és zöld üveg-, fehér fonaldíszes zöld üveggyöngyökből álló gyöngysor (18. kép 19).

49. sír. m: 110, h: 160, sz: 70. Irány: Ny—K (276°). Gyermeke rosszmegtartású váza, vh: 122 cm. A jobb combcsontfejnél vaskarika töredéke (18. kép 21) és kis vaskarikák bőrmaradvánnyal (18. kép 20).

49/a sír. Részben a 49. sír alatt. A 49. sír ásásakor a 10—13 cm-es szintkülönbség folytán nem sértették meg. A m: 125—128, h: 140. Irány:

Ny—K (280°). Gyermeke rosszmegtartású váza. Melléklet nem volt.

50. sír. m: 120, h: 80, sz: 42. Irány: Ny—K (270°). Valószínűleg csecsemősír. A váz elmállott, csak 4 kis tejfog volt a sír nyugati végében. A fogak mellett egy szem gyöngy töredéke és kis vastöredék volt.

51. sír. m: 140, h: 155, sz: 68. Irány: Ny—K (278°). Gyermeke, vh: 104. A bal alsó állkapocsfej mellett kisgömbös bronz fülbevaló (18. kép 22), a koponya baloldala és az állkapocs alatt gyöngysor (18. kép 23), bikonikus zöld és fekete paszta-, zöld üveg-, háromtagú és kéttágú zöld üveg-, sárgaszemes fehér fonaldíszes fekete pasztagyöngyből és hosszúkás borostyánból.

52. sír. m: 194, h: 124, sz: 52. Irány: Ny—K (278°). Gyermeke rosszmegtartású váza, vh: 100. Melléklet nem volt.

53. sír. m: 142, h: 200, sz: 72. Irány: Ny—K (275°). Igen rosszmegtartású váz, vh: 154. Az alkar mellett vaskarika töredékei.

54. sír. m: 180, h: 170, sz: 69. Irány: Ny—K (270°). 40—45 éves nő, vh: 148. Az állkapocsont bal oldalához kis ezüstkarika tapadt hozzá.

55. sír. m: 180, h: 210, sz: 83. Irány: Ny—K (285°). Nő(?), rosszmegtartású váza, vh: 152 cm. Melléklet nem volt.

56. sír. m: 158, h: 195, sz: 83. Irány: Ny—K (280°). Nő rosszmegtartású váza, vh: 146. A koponya jobb oldalától 10 cm távolságra és a bal felkarcsont külső oldala mellett bronzlemez töredékek. A mellkas közepén a szegycsonton sárga vonaldíszes és zöldszemes barna paszta-, fehér és sárgaszemes fekete paszta-, hordóalakú barna paszta-, rózsaszín és feketecsíkos kék üveggyöngyök (18. kép 24).

57. sír. m: 162, h: 210, sz: 75. Irány: Ny—K (275°). Férfi, vh: 160. Melléklet nem volt.

58. sír. m: 180, h: 210, sz: 100. Irány: Ny—K (282°). Nő, rosszmegtartású váza. Bolygatott. A csontok néhány töredéke már 155 cm mélységnél jelentkezett. A sír délnyugati sarkában a koponyatető és az arckoponya csontjai feküdtek, alattuk vaskarikák és gyöngyszemek (18. kép 26). A jobb medence mellett élén álló agyagorsógomb (18. kép 28). A mellkason valamint a combcsontok között négytagú kék üveg-, kéttágú sárga paszta-, bikonikus bordó és színtelen üveg-, sárga vonalmentés fekete paszta-, fehér fonaldíszes zöld üveggyöngyökből álló gyöngysor (18. kép 27). A sírföldben edénytöredékek (20. kép 3—5).

59. sír. m: 179, h: 215, sz: 83. Irány: NyÉNy—KDK (290°). Nő, rosszmegtartású váza, vh: 153. A bal alkarcsontokon a csukló felett vaskarperec, nyílásával a sírfenek felé. A sírgödör kissé lejtősen volt ásva. A fej magasabban feküdt, mint a láb.

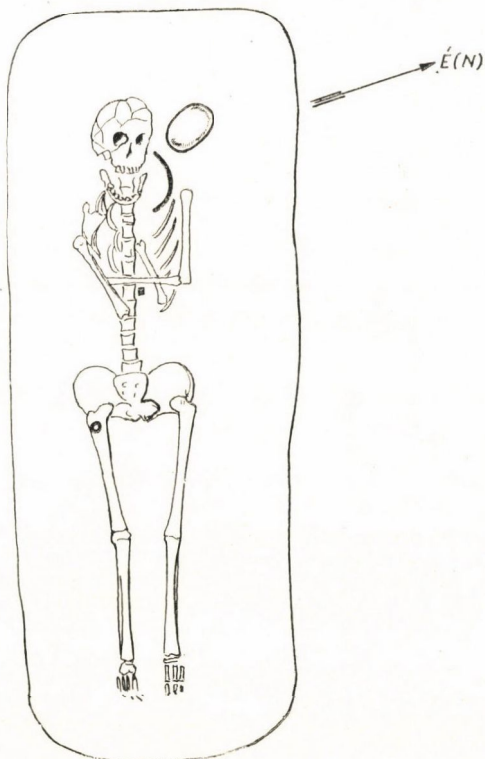
60. sír. m: 190, h: 140, sz: 60. Irány: Ny—K (278°). Gyermeke elmállott váza, vh: 110 (?). Melléklet nélkül.

61. sír. m: h: 160, 190, sz: 60. Irány: NyÉNy—KDK (293°). Bolygatott. A sírban két csontváz töredékei voltak. Melléklet nem volt.

62. sír. m: 165, h: 180, sz: 58. Irány: Ny—K (278°). Nő. Bolygatott, csak az alsó lábszárcsontok feküdtek a helyükön, a többi hiányozott. A sír közepén közel a sírfenékhez bronztöredékek (19. kép 2) és gyöngy (19. kép 1).

63. sír. m: 135, h: 205, sz: 83. Irány: Ny—K. Férfi. A vh: 162. A koponya a jobb arcán feküdt, melléklet nélkül.

64. sír. m: 65, h: 170, sz: 65. Irány: Ny—K (278°). A sír bolygatott, keleti végében voltak a váz csontjainak hiányos töredékei. A gödör délkeleti sarkánál nagy vaskés maradványa (19. kép 3).

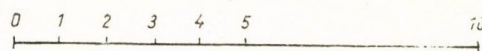
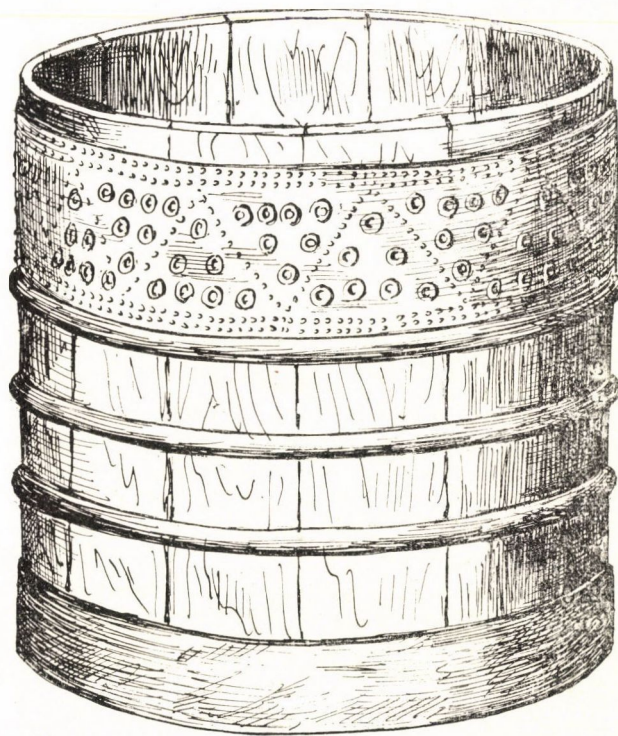

8. kép. Keszthely. 65. sír
Рис. 8. Кестхей. 65-ая могила
Fig. 8. Keszthely. Tombe n° 65

feküdtek. A jobb combcsontfej mellett kova (19. kép 7). A sír nyugati végében kis vascipesz töredéke (19. kép 6).

69. sír. m: 150, h: 190, sz: 53. Irány: Ny—K. (276°). Nő. Bolygatott, a váz csontjai a középső gerincesigolyától felfelé összetörtek és szétdúltak. A jobb alkaron közel a csuklóhoz bronzkarkötő (19. kép 8).

70. sír. m: 120, h: 184, sz: 46. Irány: Ny—K (287°). Bolygatott. A bal combcsont helyén vaskés és vascsat.

9. kép. Keszthely. 65. sír
Рис. 9. Кестхей. 65-ая могила
Fig. 9. Keszthely. Tombe n° 65

65. sír. m: 185, h: 210, sz: 78. Irány: Ny—K (286°). Nő, vh: 155. A balkar a mellre volt hajlítva. A koponya baloldalánál bronz- és vaspántos faveder (9. kép; 19. kép 4). A középső derékesigolyán bronztöredék. A jobbkez középső ujján trébelt bronz pántgyűrű (19. kép 5).

66. sír. m: 80, Irány: NyÉNy—KDK (296°). A sír széleit nem lehetett kivenni. Csecsemő, vh: 60. Melléklet nélkül. A koponya a jobb arcára volt fordítva, a váz az oldalán feküdt.

67. sír. m: 120. Irány: Ny—K (270°). A sír-méreteket nem voltak kivehetők. Bolygatott, a vázból csak néhány apró csonttöredék volt a sírban. A sírföldből kb. 30 cm mélységnél bronz hajkarika töredéke került elő. (17. kép 10).

68. sír. m: 125, h: 192, sz: a láb felé keskenyedve: 40—56. Irány: Ny—K (286°). Bolygatott. A combcsontok és az alsó lábszárcsontok bolygatatlanul

71. sír. m: 150, h: kb. 200. Irány: Ny—K (275°). Teljesen feldúlt, csak apró csontváz-töredékek voltak a sírgödörben. Melléklet nélkül.

72. sír. m: 150, h: 190. Irány: NyÉNy—KDK (289°). Teljesen feldúlt, a csontvázból csak apróbb töredékek voltak a sírban. Melléklet nem volt.

73—74. sír. Teljesen feldúlt sírok, még a sír-méreteket sem voltak kivehetők. Csak apró csonttöredékek voltak bennük melléklet nélkül.

75. sír. m: 152, h: 170, sz: 55. Irány: NyÉNy—KDK (312°). A lábszárak kivételével bolygatott. Melléklet nem volt.

76. sír. m: 140, h: 220. Irány: Ny—K (270°). Teljesen feldúlt, melléklet nélkül.

77. sír. m: 120, h: 190, sz: 82. Irány: NyÉNy—KDK (Kb. 310°). Teljesen feldúlt, melléklete nem volt.

78. sír. m: 140, h: 200, sz: 80. Irány: NyÉNy—KDK (315°). Melléklete nem volt. Teljesen feldúlt.

79. sír. m: 174, h: 180, sz: 70. Irány: NyÉNy—KDK (Kb. 300°). Melléklet nélkül. Teljesen feldúlt.

80. sír. m: 130, h: 200, sz: 90. Irány: NyÉNy—KDK (Kb. 310°). Teljesen feldúlt. Melléklet nélkül.

81. sír. m: 172, h: 180. Irány: NyÉNy—KDK (Kb. 310°). Teljesen feldúlt, melléklet nélkül.

82. sír. m: 165, h: 180. Irány: NyÉNy—KDK (310°). Teljesen feldúlt. Melléklet nélkül.

83. sír. m: 171, h: 170. Irány: NyÉNy—KDK (Kb. 300°). Teljesen feldúlt, a sírföldben dinnyemag gyöngyök (19. kép 9).

84. sír. m: 140, h: 160, Irány: NyÉNy—KDK (Kb. 310°). Teljesen feldúlt, melléklet nélkül.

85. sír. m: 160, h: 180. Irány: NyÉNy—KDK (Kb. 310°). Teljesen feldúlt, melléklet nem volt.

A sörkert nyugati felében a 39. és 48. sír mellett kb. 400 cm átmérőjű kerek gödör volt (a), amelyet a fák gyökerei miatt csak egynegyedében bonthattunk ki. 50 cm feltöltési réteg alatt 80 cm-es humuszréteg következett, majd sárga agyag, ami 250 cm mélységig tartott. Alatta kezdődött a homok. 370 cm mélységben hirtelen összeszűkült a gödör, és 390 cm-nél értük el lapos alját. 100 cm mélységnél a gödör kissé összeszűkült, 160 cm-es sugárra 170 cm mélységig, ahol 10—15 cm vastagságban égett földréteg húzódott. Az átégett földön késő középkori edénytöredékek és állatsont töredékek voltak, amelyeken égésnyom nem látszott. Az égett réteg alatt újra összeszűkült a gödör fala, és csak 130 cm-es sugárral mélyült tovább. 210 cm mélységben fiatal kutya csontváza feküdt orrával kelet felé fordulva. 360 cm mélységben volt a második — kifejlett — kutya váza, amely orrával nyugatnak feküdt. Mellette macska csontváza és tojásbéka töredékei.¹⁴ A két kutya csontváz közötti 150 cm vastag földrétegben semmiféle leletnek nyoma nem volt.

A gödör korát és rendeltetését illetőleg még nem tudunk állást foglalni. Igen kétséges, hogy kút lett volna, mert az észak—déli irányban húzódó földhát tetején, ebben a mélységben valószínűleg a rómaikori Balaton szint mellett sem lehetett vizet nyerni. Remény van rá, hogy a gödör teljes feltárását akadályozó fát kivágják s akkor a gödört teljesen feltárhadjuk. Ezért egyelőre a kérdést függőben tartjuk.

A temető kérdését illetően a Lipp-felvázolta helyzettel szemben már az eddigi eredmények is hoznak némi módosítást, amely egyben a temető betelepítési időrendjének kérdésében is jelentős.

A beépített területek korlátozta feltárások, valamint az 1941. évi leletmentés azt mutatja, hogy a temető északi határát nem a sörház és a Georgiconmező északi széle képezte, mint azt Lipp gondolta. A sörkert északi részén talált sírokból arra következtethetünk, hogy a sörkerten túl

a Makarenko úton (volt Zárda út) keresztül még tovább északra is számolhatunk sírokkal. A Deák utca nyugati oldalán is ugyanúgy folytatódhat a temető, amire részben az 1896—98-ban épült Lendvay ház telkén talált sírok¹⁵ és az 1941-es leletmentés feltárta sírok utalnak. A sörkert északkeleti sarkában és a mellette levő iskolaudvar északnyugati részén húzott üres árkainkból és szelvényeinkből az következtethető, hogy a temető nem teljes szélességében folytatódott észak felé, hanem a Pollacsek-kerttől északra ferde vonalban észak felé húzódott a határa és északkeleti lezáródása, sarka, kb. a sörkert közepén van. Ettől nyugatabbra a Deák utca felé még nem értük el a szélét.

A temető nyugati határa a volt Georgiconmezőn, a mai méntelepen nem terjedhetett túl az istálló-épületeken, mert az ezek melletti próba-árkainban egyetlen sír sem mutatkozott. Az 1953. évi leletmentés legnyugatibb sírja kb. 45 m-rel nyugatabbra került elő, mint a Lipp feltűntette nyugati temetőhatár. A mentőásatás legszélső keleti sírja azonban már közel esik ehhez a határhoz. A temetőnek tehát még feltehetően bolygatatlan szakasza fekszik az akadálylovagló gyakorlóter alatt, amely ásatás céljára nem hozzáférhető. Ezek szerint a temető a Deák utcától nyugatra megközelítően az észak—dél irányú istálló-épületek előtt ért véget, azaz, legalábbis a középvonalán, 40—50 m-el lehetett szélesebb a Georgiconmezőn, mint ahogy a Lipp-térképen ábrázolva van.

A temető déli határát eddig nem sikerült megállapítanunk. A méntelep főépületének déli fala alól előkerült 61. sír beletartozott még abba a területbe, amelyet Lipp feltártnak nyilvánított. Ettől a sírtól kb. 10 m-rel délre húzódik az a vonal, amelyet Lipp a temető déli határának tüntet fel a Georgiconmezőn. A méntelep területének ezen a részén az épület és a lebetonozott szakasz nem teszi lehetővé a kutatást. Mint a régi, id. Reischl Vencel-kertben vágott kutatóárkaink mutatták, a délkeleti temetőrész jobban összeszűkült, mint az Lipp térképén látszik. A keleti határt illetően még nem került sor a kutatásra.

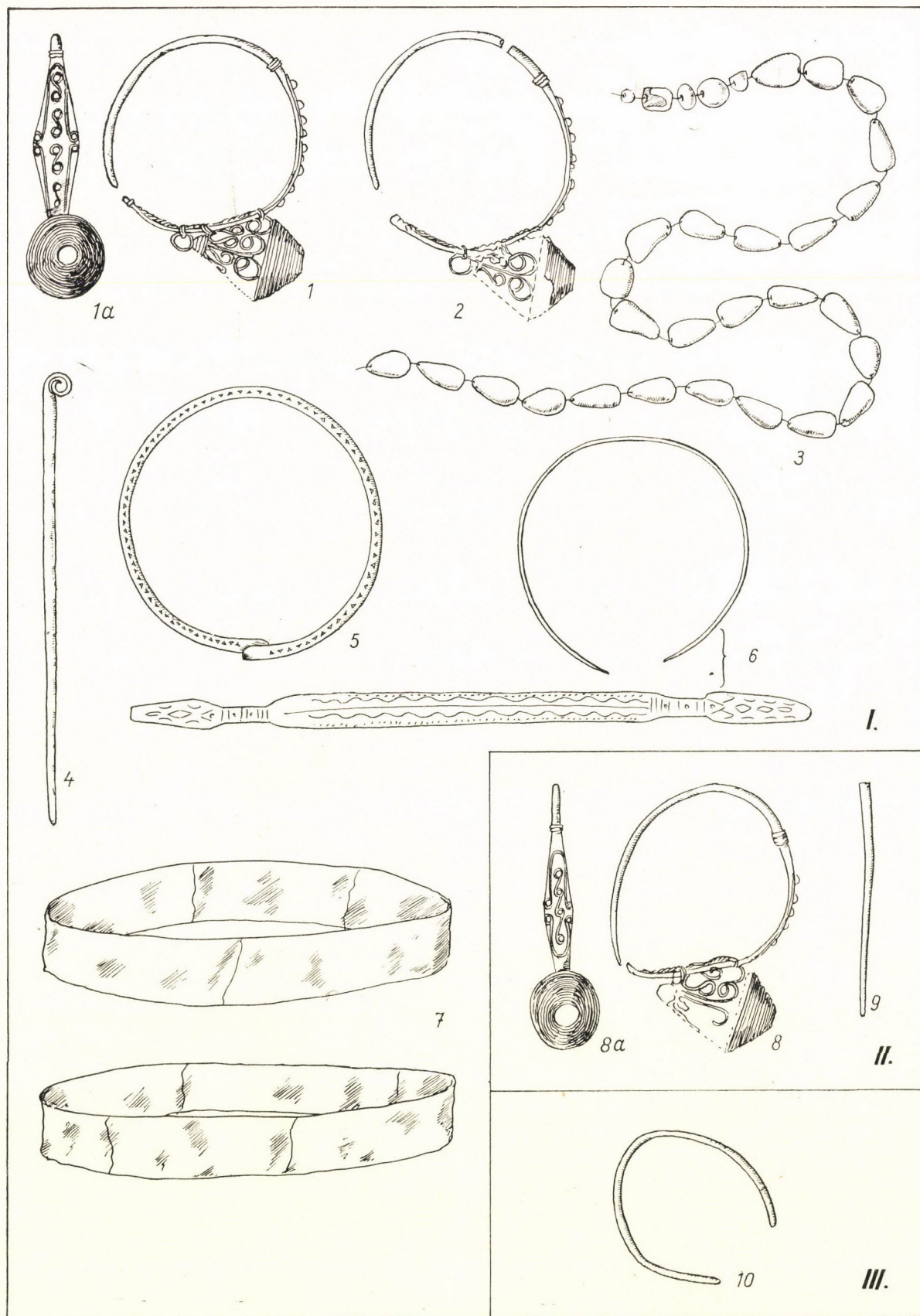
A feltárások a sörkert észak—déli irányú középvonalától nyugatra még bolygatatlan temetőrészt mutatnak és mint az 1941. évi mentőásatás sírjai-ból látszik, a volt Georgiconmezőtől északra is bolygatatlan részek vannak, amelyeknek feltárását azonban megnehezíti az, hogy beépített telkek udvaraiban, kertjeiben kell kutatnunk.

A közölt sírok között igen sok a bolygatott. A felsorolt 104 sír közül 47 sír újabb bolygatás nyomát viseli. 21 sír a Lipp-feltárta részbe esik bele, 12 sírt csatorna ásáskor dúltak fel, 13 sírt pedig a sörkert keleti részén a Lipp utáni időkérdéklődői áshattak ki. Régi bolygatást csak egy sírban figyelhattunk meg. A bolygatatlan sírcsoporthoz tartozó 58. sírban, középen történt beásással keresték

¹⁴ Reményi K. András meghatározása szerint mindkét kutya azonos típusba tartozik: 60—70 cm magasságú

kuvasz. A fiatalabb kutya hím, a kifejlett, nőstény. A macska kistermetű, primitív fajtájú állat.

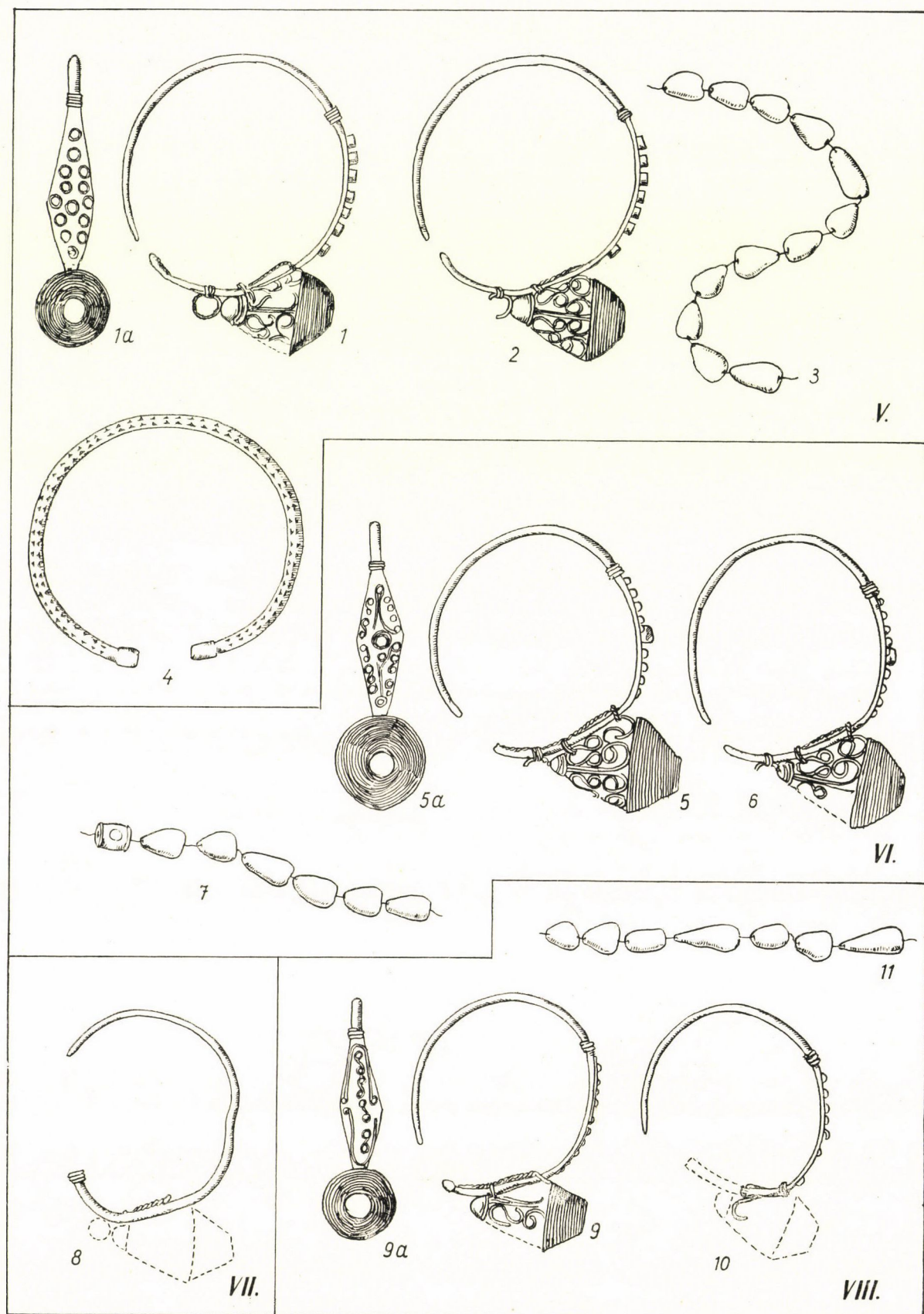
¹⁵ Kuzsinszky B., i. m. 96—100.

10. kép. Keszthely, Deák-utca 1941. évi ásatás I—III. sor. 2:3

Рис. 10. Кестхей, могилы I—III раскопок 1941 г. на ул. Деак

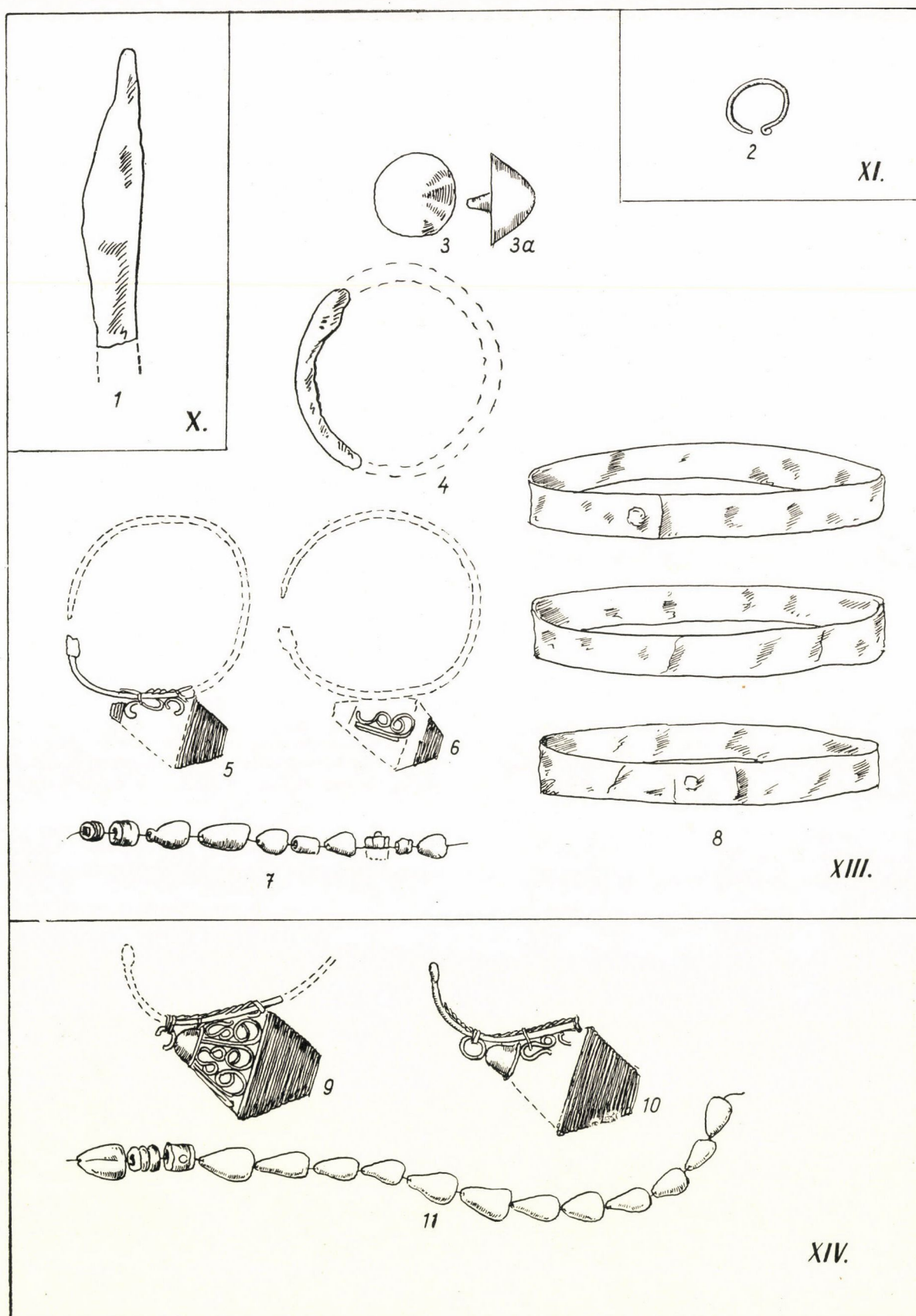
Fig. 10. Keszthely. Fouilles effectuées en 1941 dans la rue Deák. Tombes n^{os} I—III.

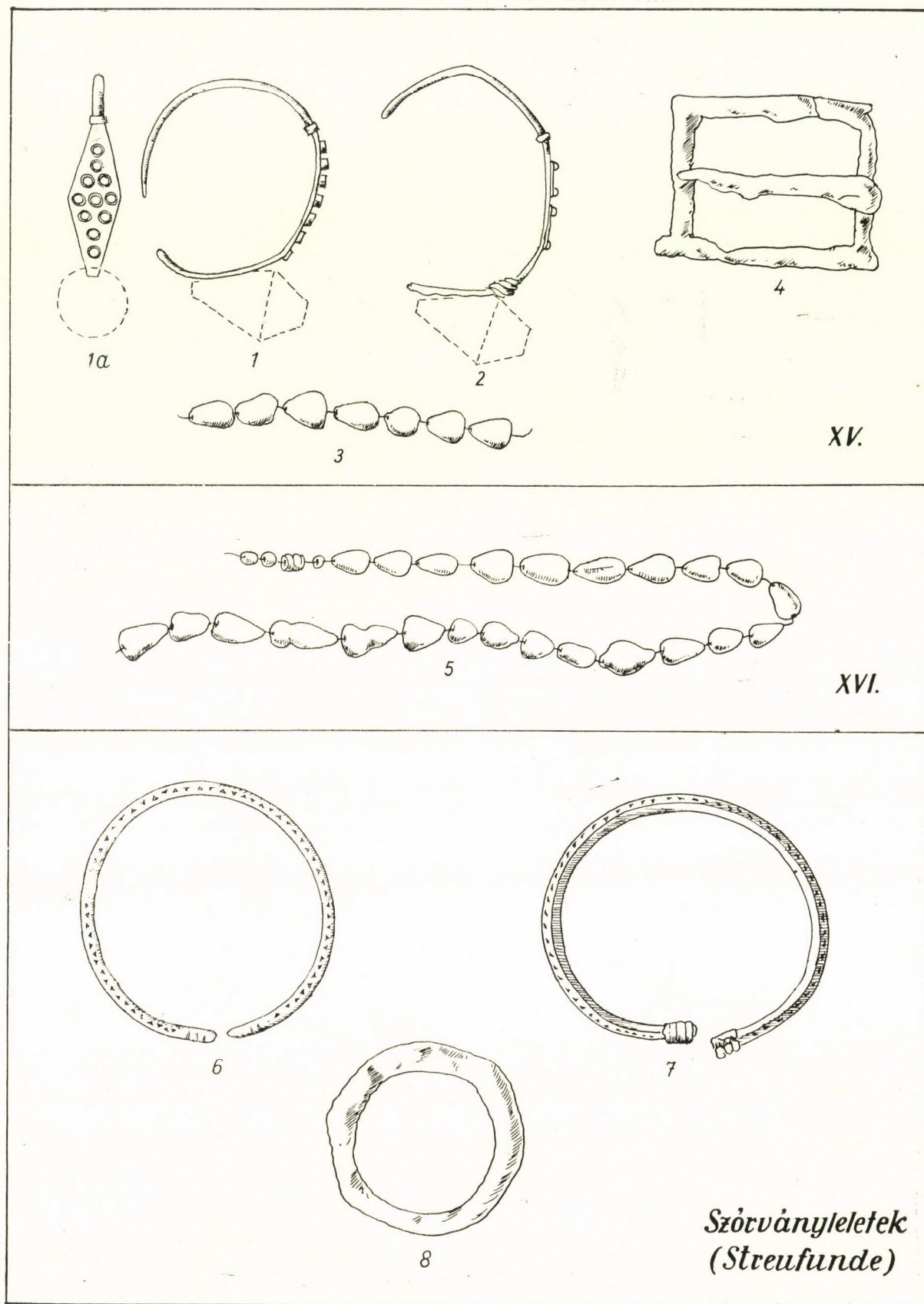
11. kép. Keszthely, Deák-utca 1941. évi ásatás V—VIII. sír. 2:3

Рис. 11. Кестхей, могилы V—VIII раскопок 1941 г. на ул. Деак

Fig. 11. Keszthely. Fouilles effectuées en 1941 dans la rue Deák. Tombes n^{os} V—VIII.

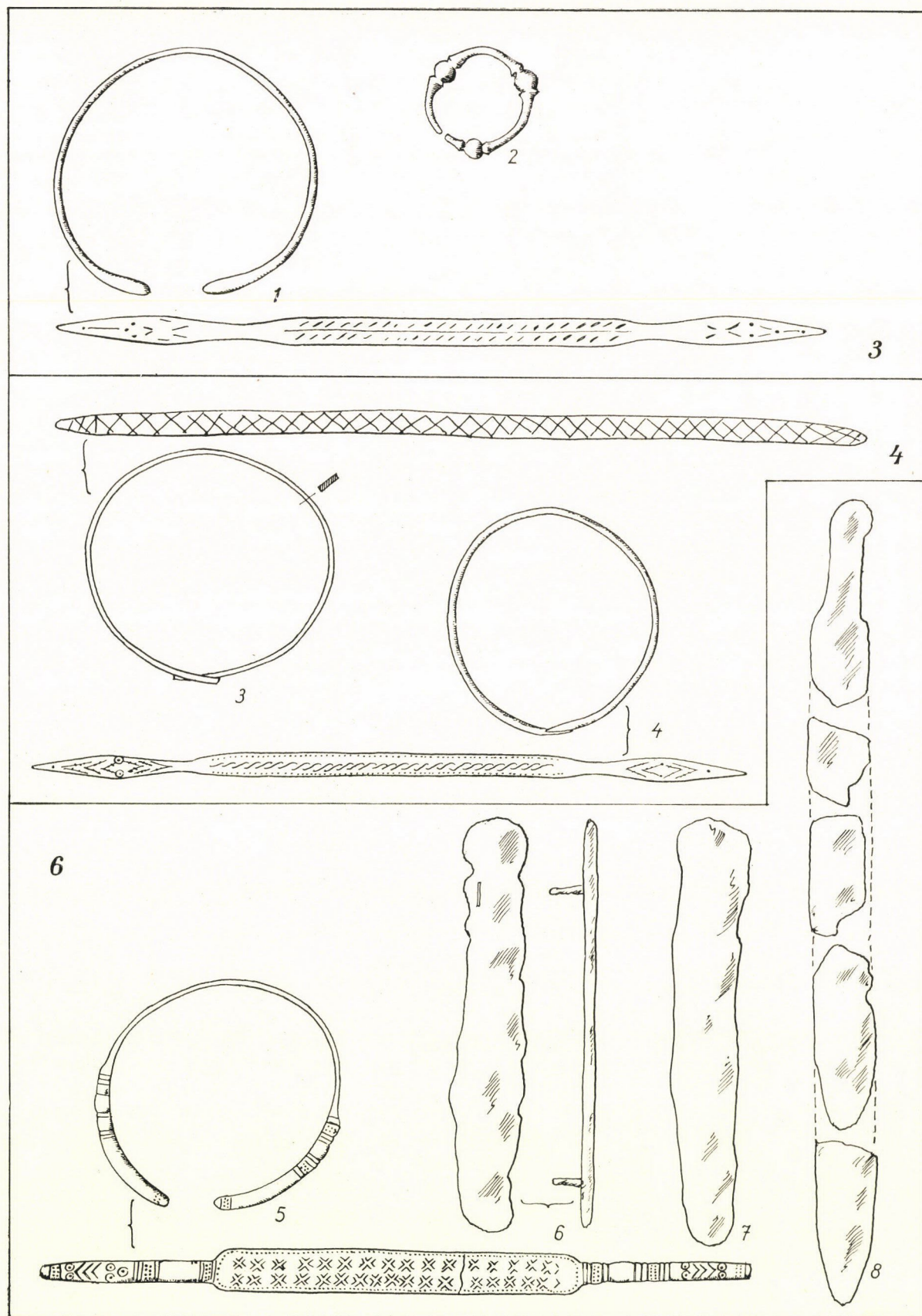
12. kép. Keszthely, Deák-utca 1941. évi ásatás X—XIV. sír. 2:3
 Рис. 12. Кестхей, могилы X—XIV раскопок 1941 г. на ул. Деак
 Fig. 12. Keszthely. Fouilles effectuées en 1941 dans la rue Deák. Tombes n^{os} X—XIV.

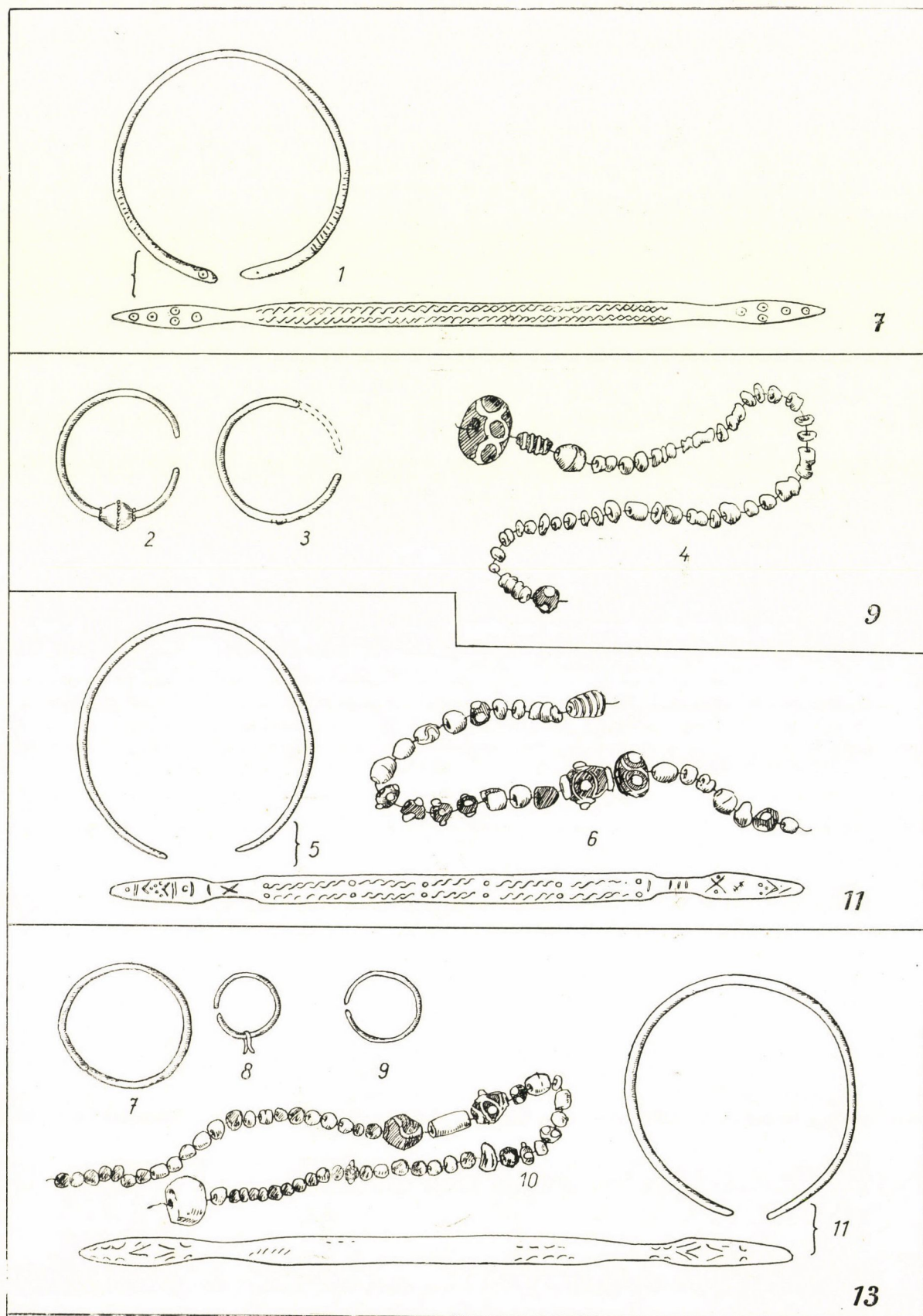
13. kép. Keszthely, Deák-utca 1941. évi ásatás XV–XVI. sír és szórvány. 2:3

Рис. 13. Кестхей, могилы XV–XVI раскопок 1941 г. на ул. Деак и случайные находки

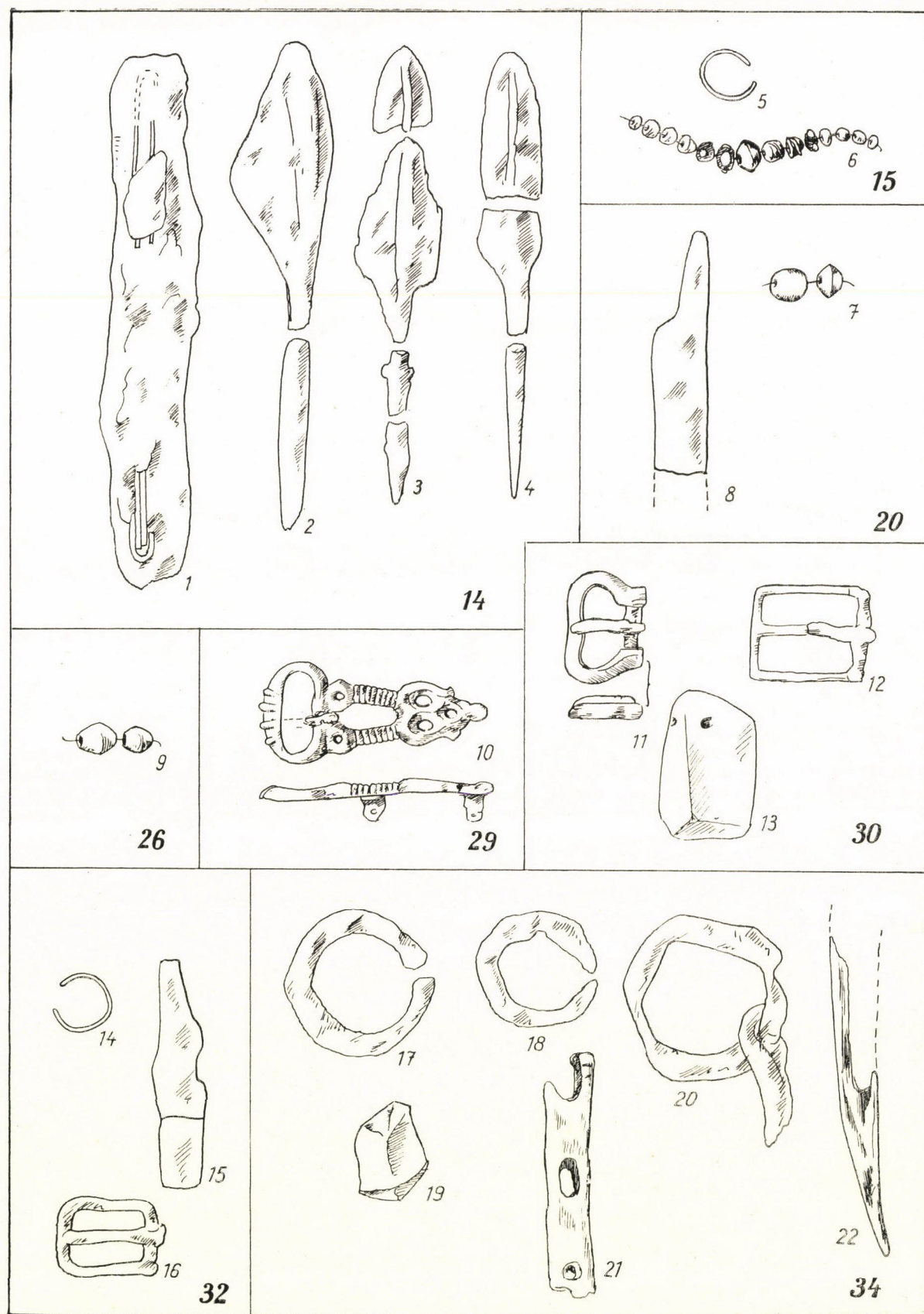
Fig. 13. Keszthely. Fouilles effectuées en 1941 dans la rue Deák. Tombes n°s XV et XVI et trouvailles sporadiques

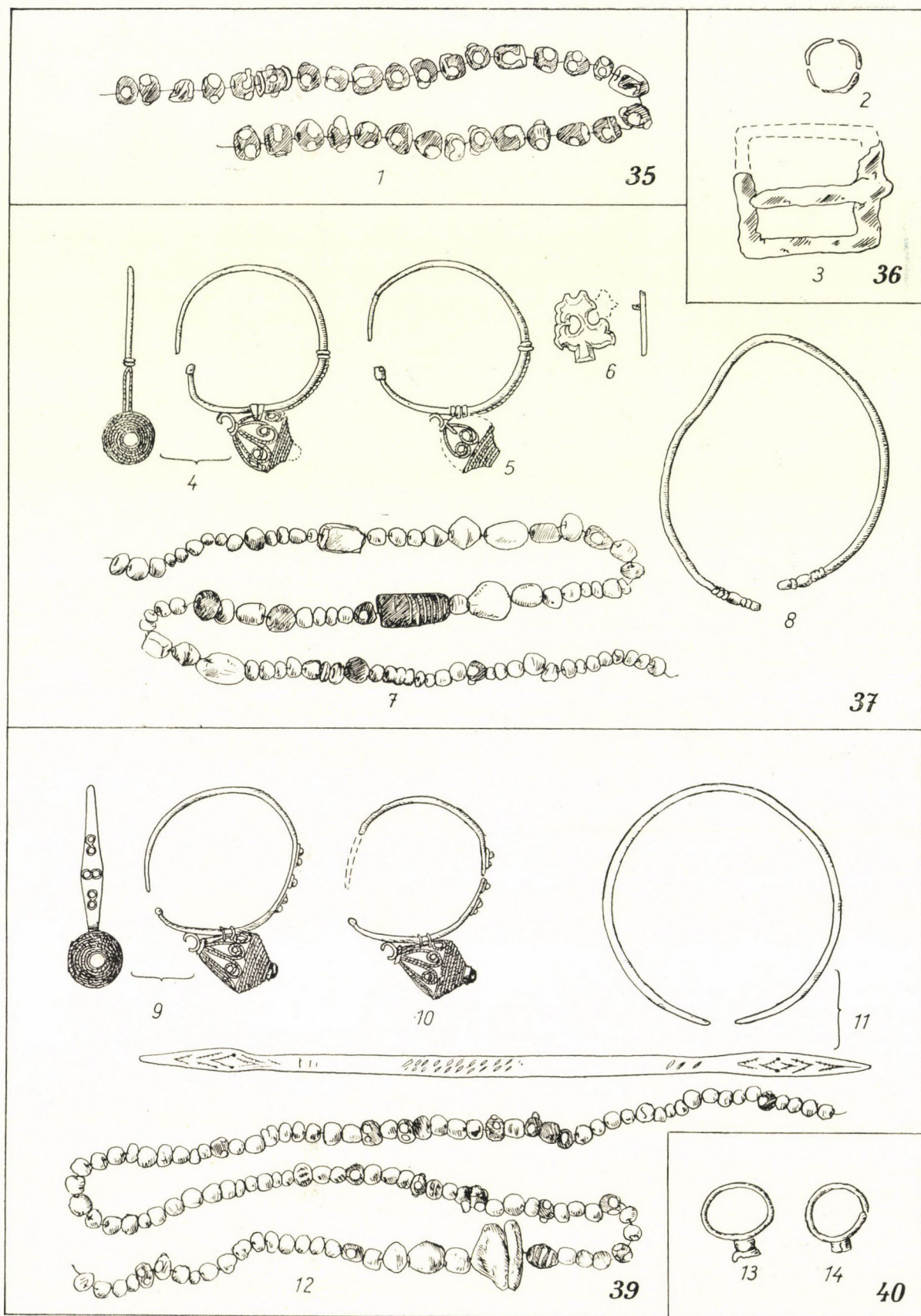
14. kép. Keszthely, Sörkert 3—6. sír. 2:3
 Рис. 14. Кестхей, могилы 3—6 из Шёркерта
 Fig. 14. Keszthely. Sörkert, tombes n°s 3—6.

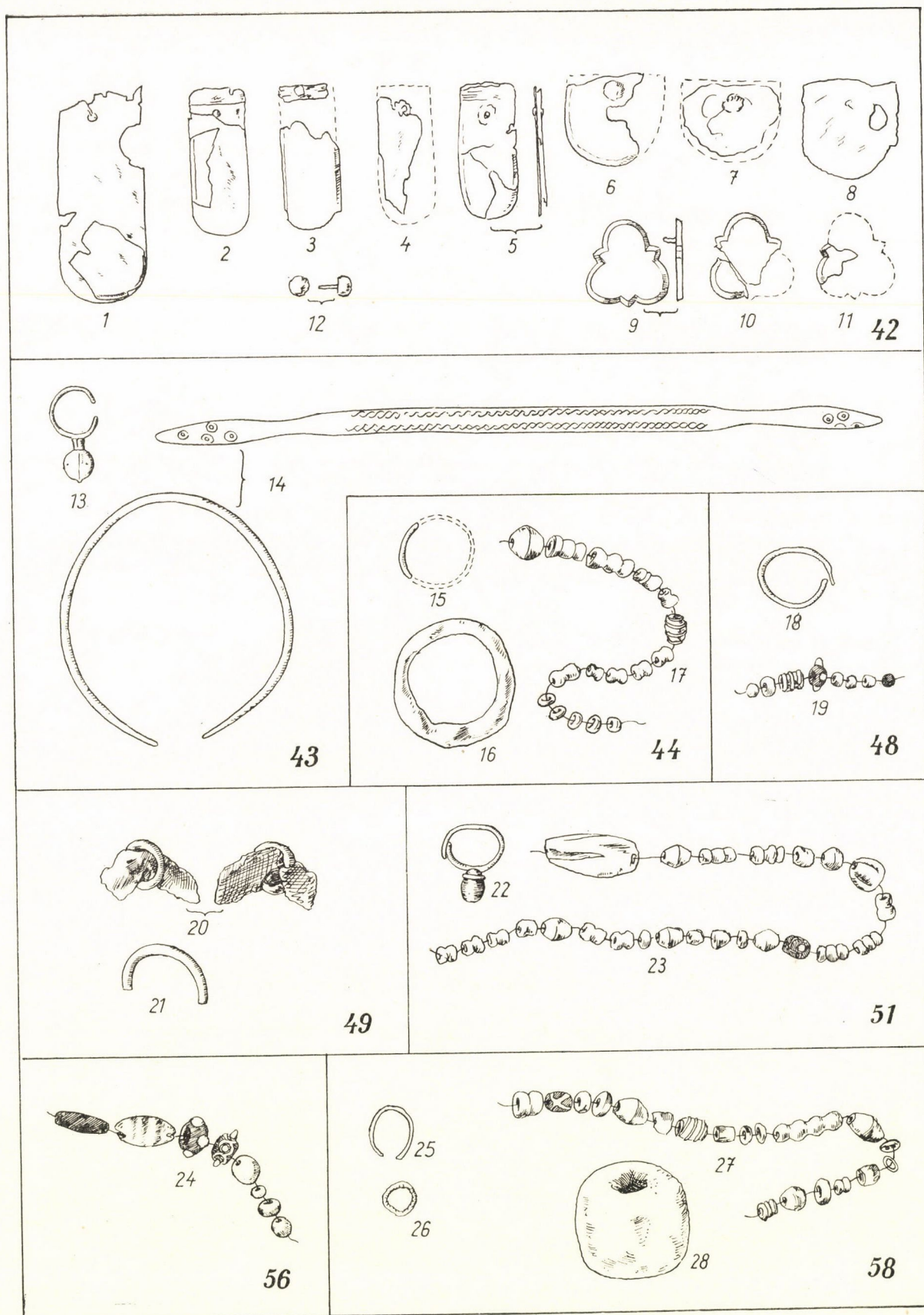
15. kép. Keszthely, Sörkert 7—13. sír. 2:3
 Рис. 15. Кестхей, могилы 7—13 из Шёркерта
 Fig. 15. Keszthely. Sörkert, tombes n.ºs 7—13.

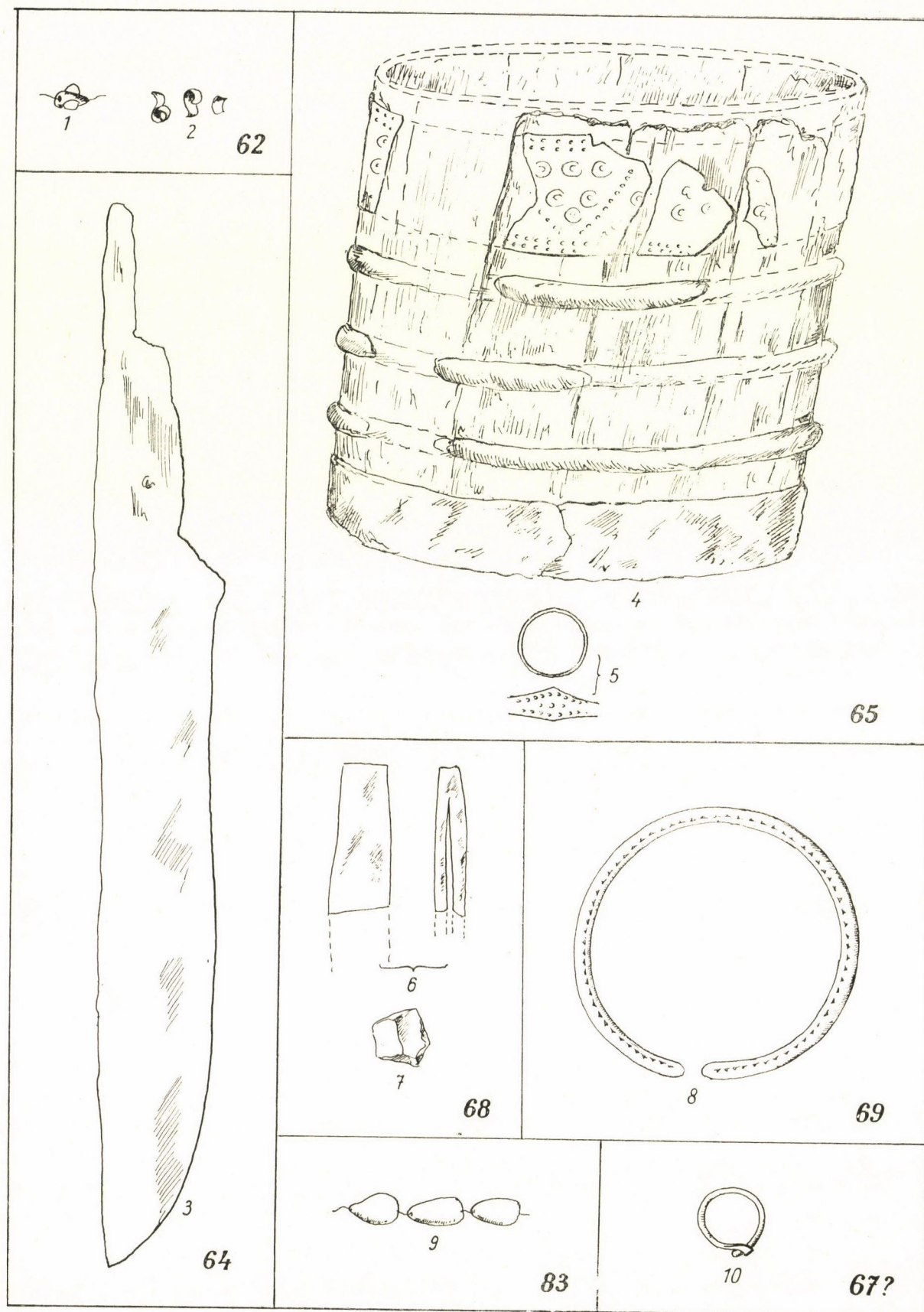
16. kép. Keszthely, Sörkert 14—34. sír. 2:3
 Рис. 16. Кестхей, могилы 14—34 из Шёркерта
 Fig. 16. Keszthely. Sörkert, tombes n° 14—34.

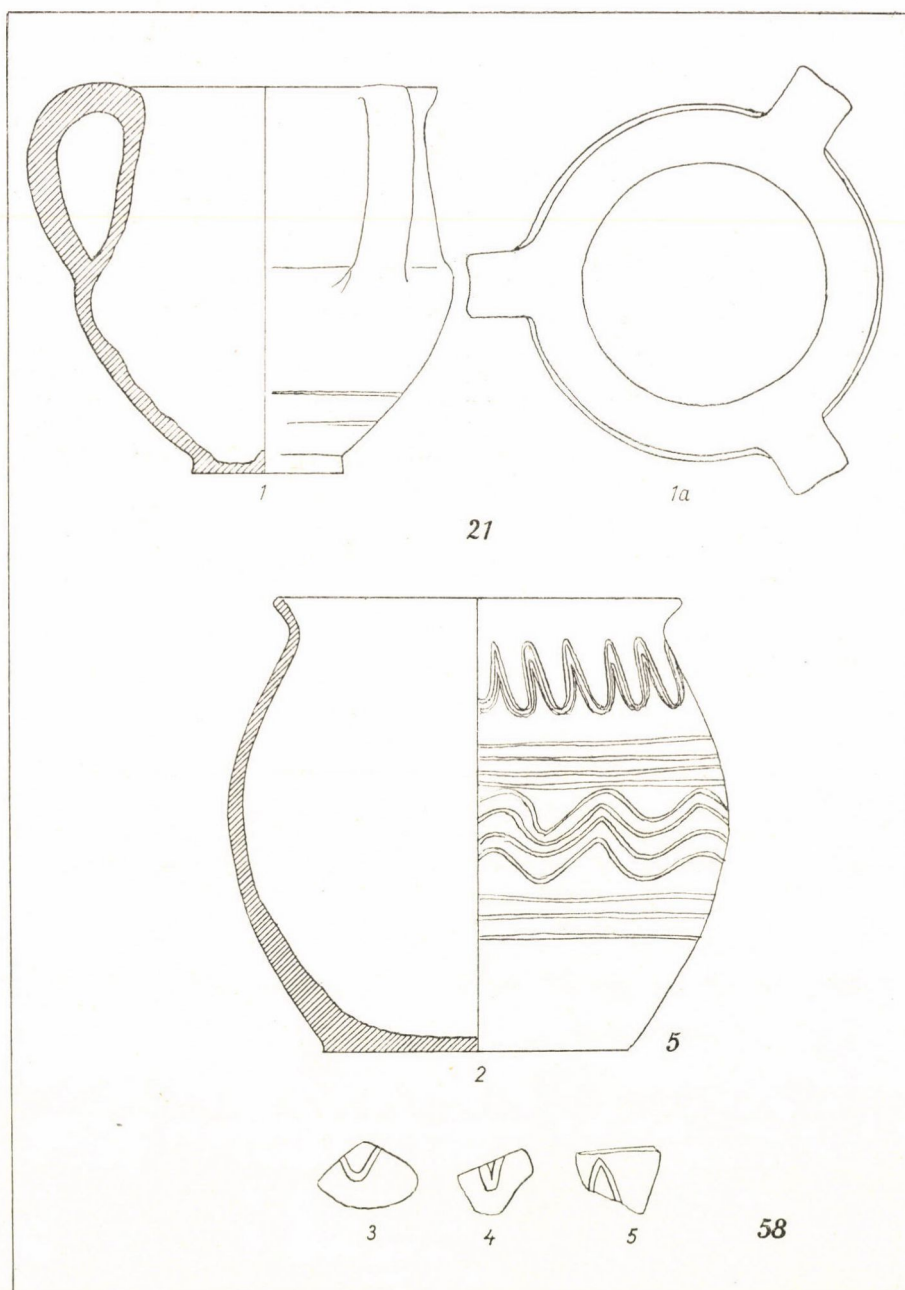
17. kép. Keszthely, Sörkert 35—40. sír. 2 : 3
 Рис. 17. Кестхей, могилы 35—40 из Шёркerta
 Fig. 17. Keszthely. Sörkert, tombes n°s 35—40

18. kép. Keszthely, Sörkert 42—58. sír. 2:3
 Рис. 18. Кестхей, могилы 42—58 из Шёркерт
 Fig. 18. Keszthely. Sörkert, tombes n° 42—58

19. kép. Keszthely, Reischl-kert 62—83. sír. 2 : 3
 Рис. 19. Кестхей, могилы 62—83 из Рейшл-корта
 Fig. 19. Keszthely. Jardin Reischl, tombes n°s 62—83

20. kép. Keszthely, Sörkert 5, 21, 58. sír
 Рис. 20. Кестхей, могилы 5, 21, 58-ая из Шёркерта
 Fig. 20. Keszthely. Sörkert, tombes n°s 5, 21 et 58

a vázat, a sírgödör szélei épek voltak, a sírföld, ellentétben az újabb időkben bolygatott sírokkal, kemény.

A sírgödrök formája általában lekerekített sarkú, téglalap felülnézetű akna volt, amely a fenék felé csak kis mértékben szűkült össze. A felnőtt sírjainak hossza 170–210 cm között, szélességük pedig 50–90 cm között váltakozott. A 34. sír ülve temetett halottjának sírja rövidebb volt mint az átlag hossz, látszik, hogy már a sírgödör kiásásánál számoltak az ülve-temetéssel. Sírjelző karóknak nyomát nem találtuk.

A sírok mélysége a többi avarkori temetőkhöz viszonyítva nem volt nagy. Ha a feltöltéseket leszámítjuk, akkor a sörkert temetkezései általában az akkori felszín alatt 90–150 cm mélységű sírokba történtek. A gazdagabb sírok itt is rendszerint mélyebbre ásottak, mint a szegények sírjai. Az 1941. évi mentőásatás olyan helyen történt, ahol vékony a feltöltési réteg. Itt a sírok mélysége az akkori valószínű felszíntől számítva szintén hasonló a sörkerti temetőrészhez. Lipp arról számol be, hogy a temető keleti felében ritkábban, a nyugati felében gyakrabban ásott ki olyan sírokat, amelyek mélysége a 3 métert meghaladta.

Kétretegű temetkezést két esetben lehetett megfigyelni. A 23. sír alatt 30 cm-rel volt a 25. sír. Mindkettő melléklet nélkül. A 49. sírt részben a 49/a sír fölé vágták. 10–13 cm-es szintkülönbség volt közöttük. Mindkettő gyermeksír. A felsőben szegényes, jellegtelen mellékletek voltak, az alsó melléklet nélküli.

A halottakat a 34. sír kivételével hátukra fektetve helyezték a sírba. Néhány esetben az alkarok nem a test mellett voltak, hanem kissé behajlítva a medencén, vagy a combesontton nyugodtak. Néhány esetben a koponyát oldalra fordulva, a jobb vagy a bal arcon fekvé találtuk.

Koporsós temetkezésnek hat sírban mutatkozott nyoma. Ezek közül a 20, 24, és 39. sírnál ládaformájú, tető nélküli koporsóra mutattak a jelek, a 25. sírban pedig fatörzsből kivájt, teknőalakú, szintén fedél nélküli koporsó nyomai látszóttak.

Takaróba csavarva temették el a 7, 32 és 63. sír halottait. A 7. sírban a láb végében és a jobb oldalon, a medencét is beborítva, vastag anyag — valószínűleg nemez — maradványai voltak megfigyelhetők. A 32. és 63. sírban a vázak helyzetéből lehetett a holttestek takaróba csavarására következtetni. A vállak felhúzza, a karcsontok szorosan a törzshöz nyomva feküdtek olyan helyzet-

ben, ami a holttest takaróba való szoros begöngyölésére mutat. Lipp is tesz említést textil vagy gyékény takarókról.

A 34. sír férfi halottját ülőhelyzetben temették el (5. kép). A sír csak 150 cm hosszú volt (kb. 50 cm-rel rövidebb, mint a temető férfisírjainak gödrei átlagosan). A holttestet hátával a sírgödör nyugati keskeny oldalához támasztották hozzá, lábai kinyújtva feküdtek. A sírt óvatosan hantolhatták be, mert a holttest csak a laza sírföld besüllyedésével süppedt le, úgy látszik még akkor, amikor az izmok összetartották a csontokat.

Az ülőhelyzetben való temetés szokása sokat vitatott kérdés. Ez az ősi temetésmód Magyarország területén különösen az Alföld egyes szarmata csoportjainál jelentkezik és egészen a hun-kor végéig kimutatható.¹⁶

Az avarkorban, bár csak szórványos jelenségként, még mindig találkozunk az ülve eltemetés szokásával. Sajnos az erre vonatkozó ásatási megfigyelések kisszámúak, és bizony eléggé hiányosak. Valószínű, hogy néhány esetben bolygatott sírt néztek ülőhelyzetű csontváznak, míg ülve eltemetett halottak sírját egyszerű sírbolygatásnak jegyezték fel.

Vannak azonban olyan konkrét megfigyelések, amelyek kétségtelenné teszik ennek a különleges temetkezési módnak használatát még az avar időkben is. Legnagyobb számmal a Devinská Nová Ves-i (Dévényfalu) temetőben mutatkozott ez a ritus, ahol az ülve eltemetettek nagyobbára a gazdag mellékletű halottakból kerültek ki.¹⁷ Beásásnak, rablásnak nyoma e sírokban nem látszott. A győri temetőben 11 esetben figyelték meg ezt a temetkezési módot. Az így eltemetettek közül 5 férfi veretes övvel, gazdag mellékletekkel tűnt ki.¹⁸ Az ösküi temetőben 3 ülőhelyzetű vázról tesznek említést, ezek azonban részben melléklet nélküliek, részben igen szegényesek voltak.¹⁹ Igen lényeges az, hogy e három sír a temetőtérfék szerint egymáshoz egész közel feküdt. A sok avarkori temetőben (Jutas,²⁰ Pécel,²¹ Szeged-Alsótanya-Feketeszl,²² Törökbálint,²³ Bágyogyúrhegy,²⁴ Dévaványa,²⁵ Prša (Perse),²⁶ Alattyán²⁷ stb.), ahol ülve eltemetett halottak sírjai kerültek elő, a keszthelyi 34. sírral ellentétben, a sírok nem voltak lényegesen rövidebbek a temető többi sírjánál. Halott sírfalhoz támasztásáról nem történik említés. Az ülőhelyzetű halottaknak a sír falához támasztását azonban más ásatási megfigyelések is bizonyítják, pl. a langsuri frank temető 30. sírja²⁸ és egyes daghestani sírok.²⁹

¹⁶ Párducz M., Acta Arch. Hung. 11 (1959) 379–384.

¹⁷ Eisner, J., Devinská Nová Ves (Bratislava 1952) 241, 393.

¹⁸ Börzsönyi A., Arch. Ért. 24 (1904) 21–22., 25–26.; Ua., Arch. Ért. 26 (1906) 319–320.; Fettich N., Győr a népvándorlaskorban. (Győr 1943) 14–16.

¹⁹ Rhé Gy.—Fettich, N., Jutas und Öskü. (Prag 1931) 43.

²⁰ Uo. 34.

²¹ Közöletlen temető az MNM-TM-ban.

²² Móra F., Arch. Ért. 26 (1906) 440.

²³ L. Kovrig I., FA 9 (1957) 121–122.

²⁴ Lovas E., Arch. Ért. 43 (1929) 255.

²⁵ Közöletlen temető az MNM-TM-ban.

²⁶ Točik, A.—Drenko, J., A Vyskum v Prši na Slovensku. AR 2 (1950) 290.

²⁷ L. Kovrig I., Az alattyáni avarkori temető. Sajtó alatt.

²⁸ Böhner, K., Die fränkische Altertümer des Trierer Landes. I. (Berlin 1958) 266.

²⁹ Zacharov, A. A., Contributions to Caucasians Archaeology. A large barrow in Daghestan. ESA 5 (1930) 199, 213., 26. kép.

Újabb időkől ehhez a kérdéshez egyes kirgiz temetkezések is szolgáltatnak párhuzamot, ahol elég sokáig megvolt ez a temetkezési szokás. A halottat koporsó nélkül, a sír végébe vágott mélyedésbe ültették, arccal kelet felé és így hantolták be — két nap elteltével — a sírt.³⁰

Bár az avarkori temetők ülvázai azt mutatják, hogy e temetkezési mód szórványosan még az avarokban is megfigyelhető, még nem világos a kérdés, hogy honnan került ez a szokás az avarkori népeség ritusai közé. A sírok azt tanúsítják, hogy mind férfi, mind női temetkezéseknél előfordult. Felbukkant gazdag mellékletű sírokban és melléklet nélküliekben, a korai avarokban éppen úgy, mint az avarok második felében. Tekintve, hogy, mint már szó volt róla, Magyarország szarmata és hun kori temetkezéseiben gyakori az ülvé eltemetés szokása, az avarkori temetők ülvé temetett halottaiiban esetleg ennek az V. században még nagyszámú, kaukázusi kapcsolatú lakosságcsoportnak³¹ valamilyen leszármazottait láthatjuk, vagy pedig olyan néptöredék nyomát, amely az avarokkal egyidőben jutott el Magyarországra és ugyanarról a területről hozta magával ezt a régi temetkezési szokást, onnan ahonnan jóval korábban a kaukázusi hasonló temetkezési népesség.

Tüzelésnyom aránylag kevés esetben mutatkozott. A 4. sírban a sírfénken a váz alatt volt égett növényi réteg. A 6. és 10. sírban a váz jobb combcsontja és alsó lábszárcsontja mellett faszéndarabkákkal kevert átégett földcsík volt megfigyelhető. A 15. sírban az alsó lábszárcsontok között, a 17. sírban a mellkas jobb oldalánál voltak égésnyomok a földben. A 36. sírban végig a váz baloldala fölött 10–15 cm vastag hamus réteg húzódott, apró faszén maradványokkal. A 48. sírban a váz jobb oldalát borította hamus, faszénes föld, a koponya-tetőtől a bokáig. Egyik vázon sem látszott, sem égés, sem pörköldés nyoma, ami azt jelenti, hogy a szén és a hamu nem izzó állapotban került a halottakra, hanem a kialudt szertartási tűz hamujából szórták rá a sírba fektetett holttestekre. Ahol átégett föld mutatkozott a sírokban, ott arra gondolhatunk, hogy a halott sírbatétele előtt égették ki a sírgödört. Ugyanerre lehet következtetni a 4. sír esetében, ahol a váz alatt égett szalma (?) pernye látszott. A sírkifüstölés célja feltehetőleg általában az ártó szellemek elűzése, távoltartása volt a halott érdekében, éppen úgy, mint ahogy a halott szellemének távoltartását célozta számos népnél a halott hozzátartozóinak és lakóhelyének füstöléssel való megtisztítása, amely szokás csökevényei-

ben néhol napjainkig is tovább élt a temetéssel kapcsolatos népszokásokban.

Lipp kilenc esetben figyelte meg a sírokban nagy tűz nyomát, amikor a csontvázakon is erős megpörköldés látszott. Hasonló jelenséget, részben megégett vázakat más temetőben is találunk (Dobogó,³² Gátér,³³ Üllő II.³⁴ Zita vska Ton, (Žitavtő)³⁵ Leithaprodersdorf,³⁶ Alattyán, Fenékpusztá³⁷ stb.) Ezek a sírok azt mutatják, hogy közvetlenül a holttestre szórták az izzó parazsat, vagy pedig a halotton gyújtottak tüzet. Hasonló temetési módot hazai római kori³⁸ s nyugateurópai meroving és frank temetőben is megfigyeltek.³⁹ Lipp részleges halottégetésre gondolt a keszthelyi égett vázakkal kapcsolatban.⁴⁰ E kérdés tárgyalásánál mindenesetre megemlítsük, hogy egyes altáji népek a halottégetést úgy alakították át szimbolikussá, hogy a sztyeppére kivitt holttest felett füvet vagy rózsát égettek.⁴¹

Igen érdekes, hogy a feltárt sírok egyikében sem volt *állatcsont*, azaz halotti ételáldozat nyoma. Ez azért feltűnő, mert Lipp említi, hogy sok esetben talált égett állatcsontokat a sírokban, amelyeket halotti tor maradványainak tart.

Az edényben adott étel- vagy italmelléklet sem tartozott a gyakori jelenségek közé, mert pl. a sörkert 60 sírja közül csak kettőben találtunk agyagedényt (5. és 21. sír). Fémabroncosos favödör három sírban (I. XIII. 65.) volt.

Az állatcsontok, a húsáldozat nyomának hiánya és az agyagedények feltűnően kis száma feltehetőleg összefüggésbe hozható a szóban levő temető-részt használó népesség keresztény voltával.

Lovassír a sörkert területéről nem került elő. Az 1941. évi mentőásatásról szóló jelentésben a XII. sírral kapcsolatban az ásató azt írja, hogy a „váz mellett egy ló csontváza volt. Koponyaalkata rövid, végtagsontjai rövidek. Alacsony, zömök mokányló csontváza”. Több adatunk erről nincs. A XII. sír emberi váza mellett lelet nem volt s úgy látszik a lócsontváz mellett sem. Lipp hét lovassírt említ a temető területéről, amelyek közül egy férfi halotthoz 3 ló (később csak kettőről szól), egy nőhöz pedig két ló volt eltemetve. E hét sír közül a három a sörházkert és a Polacsek-kert szögében volt, 4 pedig a sírmező különböző pontjain. Hangsúlyozza, hogy az eltemetett lovak a szakértők szerint mind csikók voltak. Érdeemes megjegyezni, hogy Dobogón nem találtak lovassírt.

A tájolást illetően a 104 sír közül kb. 90 sír adatait lehet felhasználnunk. Ezek szerint a sörkerti temetőrészben a sírtengelyek általában 260°—

³⁰ Harva, U., Die religiösen Vorstellungen der altai-schen Völker. (Helsinki 1934) 300. (Zeeland nyomán).

³¹ Vö. Párducz M., i. m. 384.

³² Lipp V., A keszthelyi sírmezők. 14–15.

³³ Kada E., Arch. Ért. 25 (1905) 363.

³⁴ Cs. Sós Á., Acta Arch. Hung. 6 (1955) 194.

³⁵ Budínsky-Krička, V., Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Toni na Slovensku. Slov. Arch. 4 (1959) 80.

³⁶ Mitscha-Märheim, H., Der Awarenfriedhof von

Leithaprodersdorf. Wiss. Arbeiten aus d. Burgenland. 17 (Eisenstadt 1957) 25, 35.

³⁷ 1952. évi ásatás. (László Gy.—Kovrig I.) Cs. Sós Ágnes feldolgozása alatt.

³⁸ Sági K., Intercisa I. AH 33 (Bp. 1950) 45.

³⁹ Salin, E., La civilisation mérovingienne d'après les sépultures, les textes et le laboratoire. II. (Paris 1952) 204–209.; Böhner, K., i. m. 266.

⁴⁰ E. Salin hasonló véleményt nyilvánít: i. m. 204.

⁴¹ Harva, U., i. m. 293–294.

80° és 280°–100° irányok közt helyezkednek el. Több a Ny–K tengelyhez közelebb eső tájolás, mint a NyÉNy–KDK irányhoz. A Reischl-kerti temetőrészen megváltozik némileg az arány, amennyiben a 22 megfigyelhető adat szerint 16 sír tengelye 280°–100° és 315°–135° közt váltakozik és csak 6 sír tájolása közelíti meg a Ny–K vonalat. Érdekes, hogy a NyÉNy–KDK tengelyű sírok többnyire a délebbi részen uralkodók. A méntelepen feltárt 61. sír is ebbe a sávba tartozik.⁴²

Bár a temetőben a sírok tájolásánál észrevehető bizonyos, a temető belső időrendjével, betelepítési folyamatával kapcsolatos változás, amennyiben a korábbi időszak sírjainak tengelye inkább megközelíti a Ny–K irányt, mint a későbbi szakasz temetkezései, mégis az avarkori temetők sírcsoportjának ismert tájolási eltérései, legalábbis eddigi adataink szerint, Keszthelyen sokkal kevésbé feltűnőek.⁴³ Ebben a jelenségben a romanizált lakosság erős gyökerű szokásainak az avar idők alatti továbbélését látjuk, azaz a ragaszkodást a Ny–K irányba való temetkezéshez.

A 104 sír közül csak 62 sír esetében tudtunk az eltemetett *nemére, illetve korcsoportjára* következtetni. A leletanyag és a vázak előzetes áttekintése alapján e sírok 31 női, 11 férfi és 20 gyermek temetkezésre oszlanak meg. A vázak általában rossz megtartásúak voltak és a bolygatások következtében széttöredezték. Ezért a férfiak és nők közötti arányszám megállapításához nem szolgáltatnak kellő alapot.⁴⁴ Csak a gyermeksírok arányáról lehet beszélni. 60 sírból 19 a gyermek temetkezés, tehát egyharmada az eltemetetteknek. Ez az arány az avarkori temetők átlagához viszonyítva elég magas.

Amint a temető helyszínrajzának értékelhető része, a sörkertben feltárt sírok mutatják, a sírokat aránylag sűrűn egymás mellé ásták. Igyekeztek valamelyest sorokat tartani. Lipp északnyugat-délkeleti sírsorokat említ, azonban ennek nem sok nyomát láttuk az általunk feltárt temetőrészen. Tekintve, hogy a fák miatt nem lehetett folyamatosan feltárni a temetőrészt, nem kíséreljük meg a csoportok szétválasztását, mert a hiányzó sírok folytán hiteles adatok nyerésére kevés reményünk lehet. A gyermeksírok esetében megfigyelhető, hogy kettes vagy hármas csoportban vannak egymás mellett.

A *női sírok ékszerei* között a keszthelyi kultúra jellegzetes kosaras *fülbevalói* állnak első helyen. 11 sírban találtuk meg ezüstből vagy bronzból készült példányaikat. A nagyobb méretűek, amelyek kosárkája kettős fölépítésben csavart, rovátkolt dróttagokból áll, bronzból készültek (10. kép 1–2, 8; 11. kép 1–2, 5–6, 9–10; 12. kép 5–6, 9–10), míg az egyes felépítésű drótsavarásokból összetett kiskosárkás *fülbevalók* ezüstből készültek (17. kép 4–5, 9–10). A nagyméretű bronzfüggők-nél a kosár félgömbalakú bronzkupakban végződik, a kisebb ezüstöknél egy sima gyűrű van a kosár végére forrasztva. Ez utóbbiaknál a kosarat 2–3 huzallal csavarták hozzá a fülkarikához, míg az előbbieknél sodrott drótszál van a fülkarika belső részére ráfektetve s ez három helyen kapaszkodik bele a kosárba, illetőleg a kosár végén levő kis karikába. A fülkarikák előlnézeti díszítése sem egyforma a két változatnál. Az ezüstfüggőkön elől, az egyik páron csak csavart rovátkolt drótdíszítés van (17. kép 4–5); a másik pár karikája elől romboid alakúra lapított, amelyen filigrán drótfoglatban kis gömböcskék ülnek (17. kép 9–10). A nagyméretű bronzfüggőkön szélesebbek az előlnézeti romboid tagok, amelyeket felforrasztott filigrán drót és drótfoglatban ülő gömböcskék díszítenek, vagy felforrasztott kerek rekeszek, amelyekben eredetileg üvegbetétek is voltak. A kosárkák hegyén levő foglatból, a 39. sír *fülbevalója* kivételével, hiányzik a domború üveggyöngy.⁴⁵

A másik, szintén különösen a Dunántúl emlékeanyagában jellegzetes *ékszerformát*, a *sima karikára húzott, két félgömbből álló díszű fülbevalót* is megtaláltuk egy sírban (15. kép 2–3). Ennek nagyobb gömbű és filigrándróttal gazdagabban díszített példányai is előkerültek Lipp ásatásai nyomán.⁴⁶ Különösen gyakori a regölyi,⁴⁷ cikói,⁴⁸ závodi⁴⁹ temetőkben, de szórányosan máshol is előfordul.⁵⁰ Ez a „bizánci” karakterű *fülbevaló* forma a VII. század közepén már használatban lehetett és leszármazottjai még hosszú ideig kísérhetők figyelemmel, különösen Pannóniától délre és az Alpok előterében kerülnek elő később nagy számmal.⁵¹ Hasonló *fülbevaló* bronz utánzata a 3. sírból került elő (14. kép 2). A női- és gyermeksírokban sima bronz- és ezüstfülbevaló karikák is előfordultak (16. kép 5, 14; 18. kép 15, 18, 25) és egy érdekes és ritka *fülbevalóforma*, (12. kép 2) amelynek egyik vége vissza volt hajlítva és ebbe

⁴² Az avarkori temetők sírjainak tájolásával a szerző két sajtó alatt levő munkájában részletesen foglalkozik, ezért itt nem tér ki rá bővebben.

⁴³ A Lipp ásta temetőrészek néhány sírját főként a tájolási irányok pontos megállapítása céljából tártuk fel újra.

⁴⁴ Az embertani anyag feldolgozása folyamatban van.

⁴⁵ A kosaras *fülbevalók* keletkezésének és fejlődésének kérdésével legbővebben Alföldi András foglalkozott (Der Untergang II, 40–45). Újabban különösen H. Bott (Bajuwarischer Schmuck der Agilolfingerzeit. [Mainz 1952] 127–.) és Z. Vinski (Körbenhohreringe aus Kroatien. Die Wiener Schule der Völkerkunde, Fest-

schrift zum 25 jährigen Bestand 1929–1954. 564–658.) tárgyalta ezt a sajátos ékszerfajta. Z. Vinski munkájában a kérdés gazdag bibliográfiáját is adja.

⁴⁶ Lipp V., A keszthelyi sírmezők. 270–273. kép.

⁴⁷ Hampel J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. III (Braunschweig 1905) 182, 190, 191, 193. t.

⁴⁸ Uo. 211, 213, 215, 216, 230. t.

⁴⁹ Uo. 244. t.

⁵⁰ Jutas (Rhé, Gy.—Fettich, N., i. m. VI. t. 8.), Tiszaderzs (közöletlen temető az MTM-ban), stb.

⁵¹ Vö. Karaman, L., Starohrvatsko groblje na „Majdanu” kod Solina. (Split 1936) XIV–XVI, XIX–XX. t.; Ua., Iskopine drustva „Bihaca” u Mravoncima i starohrvatska groblja. (Zagreb 1940).

kapcsolódott bele a másik (XI. sír; a függő egyik vége letörött). Hasonlót látunk a VIII. század végén és a IX. század első felében használatban volt Brodski Drenovác-i temetőben.⁵²

Két préselt ezüst félgömbből összeállított csüngőjű fülbevalók (17. kép 13–14; 18. kép 13, 22) csak gyermeksírokban voltak (40, 43, 51. sír) a sörkertei temetőben. Ezek a koraaavarkori nagy gömbös fülbevalóknak egyik változatát képezik, amely inkább a VII. század első felében és közepén lehetett használatban, ellentétben a négy kisebb és egy nagy gömbből összeállított mintaképével, amely már az avarkor legelején is divatban volt.

A 67. sír töltelékföldjében (a sírt Lipp tárta fel) találtunk egy hajkarikát (19. kép 10). Ennek vége, amelyen laposra kalapált rész látszik, a törésvonal előtt hiányzik, s így nem látni, hogy S-végű vagy többszörösen hajlított-végű hajkarikáról van-e szó. Az sem biztos, hogy eredetileg a 67. sírban volt, lehetett valamelyik szomszédosban is és csak amikor a sírokat betemették, akkor került a 67. sír földjébe. Valószínű azonban, hogy nem távoli sírból dobhatták ki Lippék és számunkra a jelen esetben ennek van a legnagyobb fontossága, mert így némi támaszpontot nyerünk arra nézve, hogy a temető melyik részén lehettek az avarkor utáni, azaz a IX. századi temetkezések.

Gyűrű csak a 13. és 65. sírban volt. Egyik közülük üveggyöngy csüngős bronz fülbevaló lehetett eredetileg (15. kép 8), amelyet gyűrűként húztak a halott kislány jobb kezének középső ujjára. A 65. sírban rombuszalakúra kiszélesedő pántos bronzgyűrű volt, amelyet trébelt gyöngysor díszít (19. kép 5). A pánt két végének összeillesztése nem szegecseeléssel történt, hanem csak egymásra hajlítással. Ugy látszik, hogy a pántgyűrű szegecselése általában későbbi időszakban kezdődött. A rombuszá kiszélesedő előlapú pántgyűrűkből Lipp két példányt említ. Amint a szövegből kivehető, mindkettőt a Dobogón találta.⁵³ Hasonló, de fogazásos díszítésű gyűrű volt a fenékpusztai VI–VII. sz.-i temetőben.⁵⁴ További párhuzamai vannak a szebényi I. temető 195. sírjából vésett díszítéssel,⁵⁵

az alattyáni temető 619. sírjából,⁵⁶ a fenékpusztai IX. sz.-i temető 11. és 38. sírjából,⁵⁷ a sopronkőhidai IX. sz.-i temetőből⁵⁸ pedig trébelt díszítéssel. Az abonyi temető 88. sírjának trébelt díszű, rombusz alakú lemeztörédei, amelyeket gyűrűként szoktak idézni, valószínűleg pártadíszek. Három darab volt belőlük a leírás szerint,⁵⁹ s ez a körülmény sem támogatja azt a feltevést, hogy gyűrűk voltak. A spirális karikájú dobogói gyűrűhöz (Lipp 151. kép) hasonló formáját a pécsi koraaavarkori temető 16. sírjában kürtösvégű ezüstkarpereccel találtak együtt.⁶⁰ A leithaprodersdorfi avarkori temető 18. sírjának rombuszfejes gyűrűjét aranytauschierozás díszíti.⁶¹

A rombuszalakúra kiszélesedő előlapú, trébeléssel díszített pántgyűrűk Morvaország területén igen gyakoriak.⁶² A sírok leletegyüttesei alapján a IX. sz. 2. felébe helyezik idejüket, de a X. sz. elején még számolnak velük.⁶³ A szlovákiai Skalica (Szakolca) feltárt halmos temetőben talált hasonló gyűrűket Budinsky-Krička a IX. sz. 2. harmadából származtatja és legkésőbb a 900 körüli időig érőnek tartja.⁶⁴ Hruby a stáré-mestoi rombuszfejes trébelt gyűrűket a IX. sz. utolsó harmadára és a X. sz. első negyedére keltezi.⁶⁵ E gyűrűforma Magyarországtól nyugatra és délnyugatra a Kottlach kultúrában is jelentkezik, majd délebbre a Klagenfurt közelében fekvő keutschachi temetőben⁶⁶ és a bledi temetőben.⁶⁷

Eredetükkel kapcsolatban Eisner és Poulik véleménye az, hogy dunavidéki terület szülöttei.⁶⁸ Hruby a helyi előállítás lehetőségével is számol.⁶⁹ Budinsky-Krička arra gondol, hogy az egyszerű rombusz-pajzsos gyűrűk „donauländisch” eredetűek és a Nagymorva-bírodalomban az osztrák Duna-szakaszon és a szlovák területen helyi népi készítmények.

A gyűrűforma magyarországi prototípusát a fenéki VI–VII. sz.-i temető említett fogazásos mintájú gyűrűjében látom. Hasonló alakú, de ék-kőberakásos és filigrándrótt díszű gyűrűt a Castell Trosino-i langobard temető S és 168. sírjából közöl Mengarelli, ahol kosaras fülbevalóval volt együtt.⁷⁰

⁵² Vinski-Gasparini, K. — Ercegovič, S., Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu. VAM 1 (1958) 24. sír.

⁵³ Lipp V., A keszthelyi sírmezők. 25., 151, 158. kép.

⁵⁴ Ua., A fenéki sírmező. II. t. 6.; Hampel J., i. m. 176. t. 6.

⁵⁵ Közöletlen temető az MNM-TM-ban.

⁵⁶ L. Kovrig I., Az alattyáni avarkori temető (sajtó alatt).

⁵⁷ 1951. évi ásatás. Cs. Sós Ágnes feldolgozása alatt.

⁵⁸ Az ásató, Török Gyula szíves szóbeli közlése.

⁵⁹ Márton L., Arch. Ért. 22 (1902) 251–252.

⁶⁰ Marosi A., MKÉ 2 (1908) 45.

⁶¹ Mitscha-Märheim, H., Der AWARENFRIEDHOF VON LEITHAPRODERSDORF. Wiss. Arbeiten aus d. Burgenland 17 (Eisenstadt 1957) 11, 47.

⁶² Vö. Poulik, J., Staroslovanska Morava. (Praha 1948) 101. kép a–d, XLIX. t. 10, 12, 14. LXIII. t. 12–14. LXVII. t. 6a, 7a. XL. t. 2.; Ua., Bronzové prsteny na nalazistič s keramikou blúčinského typu. HS 5 (1947) 153–157., I. t. 2–4., II. t. 12–13.; Jisl, L., Slovanské mohyly ve Stéboricích u Opavy. AR 5 (1953) 51;

Ua., Slovanské mohylové pohrebiste ve Stéboricích, okr. Opava. Časopis Slezs. Muz. v Opave 2 (1952) 10., 5. kép 1.; Hruby, V., Staré Mesto. (Praha 1955) 269., 42. kép 1–6.; Stracková, E., Les recherches du cimetière slave à Josefov (Hodonin). Prehled vyzkumu 1958. (Praha 1958) 64–65.

⁶³ Poulik, J., Staroslovanská Morava. 54.; Ua., Bronzové prsteny... 153–157.; Stracková, E., i. m. 64–65.

⁶⁴ Hruby, V., i. m. 233, 268.

⁶⁵ Budinsky-Krička, V., Slawische Hügelgräber in Skalica. (Bratislava 1959) 142–143., 33. kép 1–4.

⁶⁶ Dolenz, H., Arch. Mitteilungen aus Kärnten. Carinthia I. (1935) 139., 14–15. kép.

⁶⁷ Kastelic, J. — Škerj, B., Slovanska nekropola na Bledu. (Ljubljana 1950) 14. kép.

⁶⁸ Összefoglalva: Budinsky-Krička, V., Slawische Hügelgräber in Skalica. 142–143.

⁶⁹ Hruby, V., i. m. 267–271.

⁷⁰ Mengarelli, L., La necropoli barbarica di Castell Trosino. Mon. Ant. 12 (1902) 211., VIII. t. 9., 318–319., XIV. t. 5.

Sem a fenékpusztai, sem a pécsi, sem a Castell Trosino-i gyűrűk nem kerülhettek a VII. század közepénél későbbben sírba. A trébelt mintás gyűrűk közül a dobogói temetőből származók férfisírokban voltak. Lipp homályos leletegyüttes-leírásában ugyan nem bízunk feltétlenül, de ebben a két esetben félre nem érthetően jelöli meg azokat az övvereteket, amelyeket a rombuszfejes gyűrűkkel együtt talált. Aza trébelt mintás gyűrű, amelynek többszörösen csavart karikája volt, (Lipp: 151. kép) pecsétlős díszű, nyugati germán jellegű szíjvégekkel és préselt szalagfonatos veretekkel volt egy sírban, olyan leletekkel, amelyek legkésőbb a VIII. század elejére keltezhetők. A második gyűrű (Lipp 158. ábráján), háromszögalakú, nagygombos veretes, csatos és kontraveretes (Lipp: 153—157 kép) övű férfi sírjából származott. Hasonló veretek korát a VII. századra szokták helyezni.⁷¹ A szebényi 195. sír gyűrűjével együtt csak vasesat volt. A sír temetőbeli helyét nem ismerjük és így datálása nem teljes értékű. Az alattványi trébelt gyűrűs 619. sír olyan sír szomszédságában fekszik, amelynek sima préseltlemezes veretei arról tanúskodnak, hogy a VIII. század végénél hamarabb került a földbe. Az elmondottakból azt következtetjük, hogy a magyarországi rombuszlapos pántgyűrűk itt a Dunántúlon már a VI. század végén vagy a VII. század elején jelennek meg. Trébelt változataik autochton fejlődés eredményei lehettek, és mint a dobogói spirálkarikás gyűrű bizonyítja, már a VII. században számolhatunk e díszítésmóddal. Nem lehetetlen, hogy innen Pannóniából terjedt szét ez a gyűrűforma a IX. század folyamán északnyugat és délnyugat felé, szláv területekre, tekintve, hogy tudomásunk szerint e területeken a IX. század előtt nincsenek még előzményei.

A *karperecek* nagyobb része a keszthelyi kultúra jellegzetes kígyófejes pántkarkötő típusához tartozik.⁷² Mind a női, mind a gyermeksírokban otthonos. Több esetben megfigyeltük, hogy a karpereceket a kéz merevsége miatt már nem húzhatták rá a halott karjára, hanem csak a csukló mellé vagy fölé helyezték. E karkötők érdekes és ritka válfaja került elő a 6. sírból (14. kép 5). A két sor besajtol, domború dőlt-kereszt mintával díszített pánt két vége elkeskenyedek és kör keresztmetszetű, erősen tagolt stilizált kígyófejben végződik. Egész felépítése azokra a IV. sz.-i germán spirális karperecekre emlékeztet, amelyeknek jellegzetes példáiként az eskilstropi⁷³ és kottbusi⁷⁴ karkötőket említhetjük. A magyarországi emléktanyában a tiszatarijáni aranykarkötő szolgáltatja a pánt-rész díszítéséhez a legközvetlenebbi párhuzamot.⁷⁵ A besajtol dőlt-kereszt minta nem megszokott díszí-

tés a keszthelyi kultúra kígyófejes karperecein, amelyek általában futókutyás, zeg-zug vonalas, vagy hullámvonalas rajzúak. Mind a ferde-kereszt alakú besajtolt minta, mind a karkötőforma, amely meglehetősen idegen a magyarországi anyagban, germán hatást árul el. A dőlt keresztbepecsételt minta különben a hazai gepida keramikán és a Dunántúl koraavarkori temetőinek germán jellegű edényein is feltűnik.

A kígyófejes pántkarkötőkön kívül, beütögetett háromszögekből álló mintával díszített kör vagy rombuszkeresztmetszetű bronzhuzalból készült karkötő is volt néhány sírban (10. kép 5; 11. kép 4; 13. kép 6—7; 19. kép 8). Számunkra figyelemreméltó, hogy a sörkert területén ilyen karperec nem került elő, hanem csak az 1941. évi mentőásatás területén talált sírokból (I. V., szórvány) és a Reischl-kertből (69. sír). A kígyófejes pántkarkötővel egyidőben való használatát az I. sír leletegyüttese igazolja. Az alsópáhoki temető 34. sírjában az I. sírhoz hasonló emléktanyában, szintén együtt találtuk e két karperecformát. Figyelemreméltó, hogy nagykosaras bronzfülbevalók kísérelje. Abban az időben volt főként használatban, amikor a rombuszmetszetű huzalból készült, ovális karikájú, hasábos, vagy csonkagula alakú üvegesüngös bronz fülbevalók, az üveget betétes szirmos boglárók, azaz a legkésőbbi avarkori ékszerek uralkodtak a női viseletben. E karkötők hosszú életét és a IX. századba való átnyúlását a gátéri 7. sír igazolja, ahol S-alakú hajkarikával együtt találták.⁷⁶ Az említett karkötőforma, amelyet egész Avarország területén viseltek, a keszthelyi kultúra területén az általános kordivatott jellemezte, szemben a sajátos, helyi gyökerű kígyófejes karperecekkel, amelyek csak lokális jelentőségűek voltak. A kígyófejes pántkarkötőket hosszú ideig, kevés változtatással használták. A síregyüttesek nemcsak a keszthelyi, hanem a kétségtelenül korai fenéki temetőben is arra utalnak, hogy a későrómai formából kialakult kígyófejes karperec már a VII. század előtt megjelent a női viseletben.

Ruhakapcsoló bronztű csak az I. és II. sírban volt (10. kép 4, 9). Az előbbi laposra vert végét besodorták. Lipp azt írja, hogy ilyeneket ő csak szegényes mellékletű gyermeksírokban talált. A jellegzetes keszthelyi stílusú ásatásaink leletanyagából teljesen hiányoznak.

Kis, öntött bronzdíszítmény volt a 37. sírban a nyakék gyöngyei között (17. kép 6). Pelta alakú áttörés díszíti, szélei profilozottak. Emlékeztet azokra a római művészetből származó kis öntött bronz vagy ezüst díszítményekre, amelyeknek

⁷¹ Behatóan foglalkozik ezzel a leletcsoporttal: Bóna István egyik sajtó alatt levő dolgozatában.

⁷² A kígyófejes karkötők díszítéseivel részletekben menően foglalkozott: Fettiich N., Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. AH 31 (Bp. 1953) 62—64, 167—170., XXXIII—XXXVI. t.

⁷³ Montelius, O., Antiquités Suédoises. (Stockholm 1873—75) 107., 347. kép.; Blume, L., Die germanischen

Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit. Mannus Bibl. 8 (Würzburg 1912) 81.

⁷⁴ Reinert, H., Vorgeschichte der deutschen Stämme. III. (Leipzig 1940) 1107., 458. t.

⁷⁵ Párducz M., Az első pontus-germán emlékcsoport legkorábbi emlékei Magyarországon. (Szeged 1935) 131., I. t. 4.

⁷⁶ Kada E., Arch. Ért. 25 (1905) 366—367.

motívumai között a stilizált delfin ábrázolás is felép. E tárgyak az itáliai langobárd emlékek között is szerepelnek.⁷⁷ A magyarországi kora avarkori emlékanyagban a kiskőrösi 9. sír öntött ezüst delfin-veretei képviselik e tárgyforma legszebb változatát.⁷⁸

Gyöngysorok női és gyermeksírokban egyaránt előfordultak. Érdekes különbség figyelhető meg ezen a téren is a sörkertti temetőrészben és a Deák utca nyugati oldalán feltárt sírok, valamint a Reischl-kert sírjainak leleteiben. A sörkertti sírokban tarka szemesgyöngyök, bikonikus üveggyöngyök, relief fonálmintás színescsíkos gyöngyök, gömbölyű és lecsapott sarkú hasábalakú paszta- és üveggyöngyök, két és háromtagú kis gyöngyök voltak és két esetben (39. és 51. sír) borostyángyöngy, ellentétben a Deák utcai I—XVI. sírokkal, amelyeknek a nagyszemű dinnyemaggyöngy az uralkodó formája. Az üveggyöngyök között gyakori az olyan, ahol vékony bronzső van a gyöngy belsejében. A 39. sír egyik borostyángyöngye eredetileg hosszúkas alakú, hosszában átfúrt volt. Az átfúrás mellett kettétört és keresztben újra átfúrták, hogy tovább is használhassák, ami az ez időben már ritka borostyángyöngy különös megbecsülésének jele.

A szemesgyöngyöket és a hullámvonalakkal díszített gyöngyöket, mint azt a Phokas (602—610) érmésszentendrei lelet⁷⁹ és a jutasi 116. sír⁸⁰ mutatja, a VII. század elején már használták. A szerbkeresztúri (Krštur, Jugoszlávia) 2. sír tanúsága szerint, amelyben Herakleios aranyzolidusával (610—641) találtak együtt hasonló gyöngyöket,⁸¹ a VII. század közepén még divatban lehettek. A keresztben csíkos, bikonikus, bordó-fehér pasztagyöngyök, amelyek a nyugati germán világban is elterjedtek voltak, úgy látszik szintén az avarkor legelejéről kerültek a sírokba, amint azt a jánoshidai temető 55. sírjának csíkos gyöngyökkel együtt talált keresztjeles bizánci csatja tanúsítja.⁸² E csattípus, amely a Dunamedencén kívül a Balkánon és a Krimben a leggyakoribb, a VI. század végén volt használatban.⁸³

Bizánci bronzcsat (16. kép 10) a 29. és egyszerű bronzcsat (16. kép 11) a 30. sírból került elő. A 29. sírt már előzőleg feltárták, de a csatot úgy látszik nem vette észre az ásató. A bizánci csat legköze-

lebbi párhuzamait, Alsópáhokról, a cikói 169. sírból, és a Reichenhall-i temető 9. sírjából említhetjük.⁸⁴ A VII. század közepébe vagy második felébe helyezik korát.

Orsógombot csak egy darabot találtunk (18. kép 28), ami arra mutat, hogy munkaeszközt, legalábbis azok körében, akik a sörkertti és a Deák utcai temetőrészt benépesítették, nem volt szokásban a halottal eltemetni.

Abronsos kis favödör három sírban volt. Az I. és XIII. sírban sima vasabroncsok tartották össze a dongákat (10. kép 7; 12. kép 8). Az utóbbi sír vödörfülének vasgombja is megmaradt (12. kép 3—3a). A 65. sírban széles trébelt bronzpánttal és vasabroncsokkal szerelt favödöröcskét találtunk, amelynek füle vagy eredetileg sem volt, vagy a sírbatétel előtt letört. Ovális keresztmetszetűnek látszott. Az abroncsok végeit egymásra hajlítoták és egy helyen kis szögekkel szögezték a dongákhoz. Az avarkori temetőkből származó bronz vagy ezüst abroncsos vödörök általában kisméretűek. A leggyakoribb díszítési mód a trébelt kettős, hármas pontsor és néhány esetben az ugyancsak trébelt pontkör vagy körminta. Egy esetben előkerült bekarcolt díszítésű bronzabroncsos vödör is.⁸⁵ Trébelt pántos kis vödörök Magyarországon főként a dunántúli temetőkben kerültek elő (Pécs-köztető, Pécs-Gyárvaros, Oroszlány⁸⁶ Keszthely.⁸⁷) Igen gazdag bronzpántos favödörökben a Devinská(') Nová Ves-i temető.⁸⁸ A trébelt pántos kis vödörök díszítései igen hasonlóak egymáshoz annak ellenére, hogy feltehetőleg nem egykorúak. Eisner a Devinská Nová Ves-i temető aránylag nagyszámú vödöröcskéje alapján arra gondol, hogy azok régi, északról a Középduna vidékére hozott mintaképek után, a pozsonyi kapu vidékén készültek. Tekintve azonban, hogy a Devinská Nová Ves-i temetőnél régebbi hasonló vödörleletek is vannak Pannóniából (pl. Pécs-köztető, Pécs-Gyárvaros, Oroszlány), mérlegelnünk érdemes annak lehetőségét is, hogy a pannóniai ládikaveretek hagyományai nem játszanak-e szerepet a trébelt technikájú vödörabroncsok díszítésében annál is inkább, mivel e leletek leginkább Pannóniában csoportosulnak, főként a népvándorlás korában is továbbélő két központ, Pécs és Keszthely környékén.⁸⁹ Figyelemreméltó az is, hogy a 65. sírban trébelt díszítésű rombusz-

⁷⁷ Pasqui, A.—Paribeni, R., Necropoli barbarica di Nocera Umbra. Mon. Ant. 25 (1919) 192., 40—42. kép.

⁷⁸ Horváth T., Az üllői és a kiskőrösi avar temető. AH 19 (Bp. 1935) XXIV. t. 6—13.

⁷⁹ Hampel J., i. m. III. 264. t. 4.

⁸⁰ Rhé, Gy.—Fettich, N., i. m. III. t.

⁸¹ Millecker B., Délmagyarország régiségleletei. II. Temesvár 1899) 123—124.

⁸² Erdélyi I., A jánoshidai avarkori temető. Rég. Fü. II. 1. (Bp. 1958) XVIII. t. 1—3.

⁸³ Werner, J., Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts. Kölner Jahrbuch 1 (1955) 39—40, 45.

⁸⁴ Fettich N., Arch. Ért. 40 (1923—26) 165., V. t.; Csallány D., Ant. Tan. 4 (1957) 272., VII. t. 11.

⁸⁵ Alattyan 166. sír.

⁸⁶ Cs. Sós Ágnes foglalkozott legutóbb a magyar-

országi trébeltabroncsos vödörökkel (FA 10 [1958] 105—124.) s az oroszlányi temető vödörleleteivel kapcsolatban részletesen tárgyalja a pécsi hasonló leleteket.

⁸⁷ Lipp a városi temetőből 7 vödört és kb. 10 fül nélküli kupát említ (A keszthelyi sírmezők. 16.). Az MTM-ban őrzött keszthelyi leletek között főként trébelt pontokkal díszített bronz vödörabroncsok vannak, amelyek azonban sokkal egyszerűbb mintájúak és durvább kivitelezésűek, mint a 65. sír vödörabroncsai és az oroszlányi vagy pécsi hasonló veretek.

⁸⁸ Eisner, J., i. m. 402., XXXI. t. 15—17., XLII. t. 2., LVIII. t. 2, 7., LXXIX. t., LXXX. t., CXI. t. 17.

⁸⁹ Ukrajna területén, ahol a hasonló technikájú és mintájú trébelt díszítés ékszereken a VI—VII. sz.-ban gyakori, bronzpántos kis favedrek nem ismeretesek, vö. Cs. Sós Á., i. m. 119.

pajzsos gyűrű is volt, amely azonban sokkal gyengébb kivitelű munka, mint a vödör pántja.

Överetek a 42. sírban a halottra dobott övön voltak (18. kép 1—12). Rosszezüst lemezből préselt sima nagyszíjvég, négy hosszú kisszíjvég, 3 széles kisszíjvég és 3, háromkaréjos veret díszítette az övet. Csát nem volt a sírban. A szíjvégeket 1—1 félgömbfejű szeggel erősítették a szíjra. A szíjvégek az avarkor első felének emléanyagában gyakoriak, a háromkaréjos veretek emlékeztetnek részben a déloroszországi préselt aranyveretekre,⁹⁰ részben a martinovkai körbe tartozó három- és négykaréjos veretekre, amelyeknek párhuzamát ezüstöntvényben a hajduszoboszlói lelet tárja elénk.⁹¹ Rybakov a martinovkai lelet első kronológiai csoportjába, a VI. századba helyezi párhuzamait.⁹² Ez a férfisir a kis ezüstkosaras fülbevalós nők sírjainak közelében feküdt.

Ezüstlemez berakásos (tausirozott) vasveretek voltak a 14. sírban, sajnos nagyon töredékes állapotban. (16. kép 1) A sír bolygatott volt és feltehetőleg a leletek zömét is kiemelték belőle. A 6. sír vastörédékei között szintén voltak hasonló veretek.

Háromélű *vasnyílhegyeket* találtunk a 14. sírban (16. kép 2—4) a tausirozott vasveretek mellett.

Bogozó (16. kép 22) és háromlyukas csont *tar-solyzár* (16. kép 21) volt a 34. sírban az ülve eltemetett férfi mellett, öve jobb oldaláról lóghatott szíjra a készséget tartó tarsolya.

Kés feltűnően kevés esetben volt a sírokban. A 64. sírban nagy harcikés feküdt, vastag fanyérlől tanúskodika nyéltövös nagy vasszőge. A sír feldúlt volt, s így a kés eredeti helyét nem tudjuk.

Kerámika csak a 21. és 5. sírban volt. A 21. sír szürke, háromfülű edénykéje (20. kép 1) késői utánpótlás a téglavörös, vagy nyersszínű, gyakran vörösbarna sávossal festéssel díszített háromfüles római kori korsóknak, amelyek a II—IV. sz.-ban jellegzetesek.⁹³ Széles fülei, nyomott formája, kissé mállós szürke agyaga jóval a római kor utáni időkre utalnak. Az 5. sír kissé csillámos szürke agyagú, nagy hullámvonalakkal díszített edényének (20. kép 2) párhuzamait Lipp is megtalálta a temetőben, sajnos nem tudjuk, hogy melyik temetőrészen.

*

Az elmúlt évek e dolgozat keretében közölt kutatásai bár hiteles síregyütteseknek és topográfiai adatoknak juttatott bennünket birtokába, még nem elegendőek a keszthelyi temetőt illetően

felmerülő kérdésekben a messzebbmenő következtetések levonására. Erre most nem is törekszünk, mert a temető kutatását tovább folytatjuk.

Az újabb ásatások eredményei és Lipp néhány eddig kellően nem hasznosított megállapítása segítségével főként a temető időrendjének, betelepítési kérdésének tisztázásához nyerhetünk újabb adalékokat. Lipp mindkét sírmezőn hasonló megfigyeléseket tett, nevezetesen „hogya a temetők egy-egy táján az egyenlő, vagy egymáshoz hasonló dísz tárgyak túlnyomó többségben lépnek fel”.⁹⁴ A keszthelyi temetőről közölt helyszínrajzán is feltűntette az elmondottakat, amennyiben öt régiót jelöl meg, amelyek területén a leletek és a temetkezésekkel kapcsolatos megfigyelt jelenségek bizonyos fokig eltérnek egymástól (2. kép). I. „Griffes övdíszek rosszabb minőségű közép nagyságú ezüsfüggők, kisebb alakú bunkós kargyűrűk.” II. „A sírok sorai, valamint az egyes sírok között alig van 10—14 cm-nyi köz, de ebben a sok sírban pusztá csontvázaknál egyéb nem volt.”⁹⁵ III. „... Két részt különböztet meg, az északit és a délit. Az északi, amely belenyúl a Polacsek-kert közepéig, a gazdagok sírmezője; itt voltak a legszebb művű övdíszek, itt találtam a legtöbb lócsontvázat. A déliben sok a feldúlt sír, itt volt a legtöbb urnasír és a sírban történt halottégetés legtöbb példája is.” IV. „Gazdagabb és szegényebb sírok vegyest; itt volt a legtöbb közép nagyságú kosaras bronzfüggő, hat és négyélű, valamint egészen sima kargyűrű. Határozott jellege ennek a régióknak nincsen.” V. „A legnagyobb kosárkás fülbevalók, az óriási tűk, a szépen díszített bunkós kargyűrűk kizárólagos területe.”⁹⁶

A sörkertben feltárt temetőrész a Lipp-temető északi részéhez illeszkedik és a temető eddigi legkorábbi részét mutatja. A *kiskosaras ezüst fülbevalók*, a *szemesgyöngyök*, a *lemezes ezüst övveretek*, a *tausirozott vasak*, a *bizánci csat* mind erre utalnak. Az egyetlen korongos fibula, amelyet eddig Keszthelyről ismerünk vagy e terület keleti részén, vagy közvetlen közelében került elő.⁹⁷ Az *avarkor első felére jellegzetes felsorolt leletek* mellett igen jelentős, hogy ezen a temetőrészen egyetlen sírból sem került elő *dinnyemaggyöngy*, *nagyméretű kosaras fülbevaló*, *hosszútű*, *háromszög beveréssel díszített négy vagy hatélű bronz karperec*, vagy *öntött bronz övveret*.

Az 1941. évi Deák utcai mentőásatás sírjainak anyaga (I—XVII. sír) a sörkerti temetőrész időbeni folytatása, amennyiben a kosaras fülbevalónak bronzból készített későbbi változatait tartal-

⁹⁰ Chantre, E., Recherches Anthropologiques dans le Caucase. III. (Paris—Lyon 1887) XIV. t. 24.

⁹¹ Fettich N., Régészeti tanulmányok... XLVI. t. 9.
⁹² Рыбаков, Б. А., Древние Русы. СА 17 (1953) 76—78.

⁹³ Vö. Nagy T., Anth. 3 (1949) 2. kép 4., 3. kép 6.; Sz. Póczy, K., Acta Arch. Hung. 7 (1956) IX. t. 1—4.; Ua., Interceisa II. AH 36 (Bp. 1957) XVII. t. 11.; Mócsy A., Arch. Ért. 82 (1955) XV. t. 12.

⁹⁴ Lipp V., A keszthelyi sírmezők. 25.

⁹⁵ Már Lipp megjegyezte e lelet nélküli, sűrű temetkezéssel kapcsolatban, hogy ebben a temetőrészben talán ragályos betegség, járvány áldozatai nyugsznak. Újában Simonyi Dezső kísérelte meg a kérdés pontosabb körvonalazását, amennyiben felveti, hogy ezek a temetkezések talán a Justinianus-kori nagy pestis járvánnyal függhetnek össze, amely a VI. sz. második felében érkezhett ide (Stu. Sl. 1 (1955) 351.).

⁹⁶ Lipp V., A keszthelyi sírmezők. 42—43.

⁹⁷ Vö. Kuzsinszky B., i. m. 96—100.

mazta. A korai részben már általános kígyófejes karperecek továbbélése mellett megfigyelhető a sírokban a későavarkori bronzhuzal-karkötők (beütögetett háromszög díszítéssel) és a dinnyemaggyöngyök megjelenése. E keskeny temetősáv déli sírjai beleesnek Lipp I. régiója északi részének területébe, északi sírjaival megközelítőleg a Sörkert vonaláig húzódnak. A sörkerti, az eddigi kutatások alapján a legrégebbnek látszó temetőrész, ezek szerint nyugati irányban folytatódott a későbbi idők folyamán. Az átmenetet addig nem sikerült nyomon követni, mert az a Deák u. alatt fekszik. A Georgicon mező északi részén a Lipp-féle I. régióban említés történik, bár igen homályosan, griffes veretéről is, ami az 1941. évi mentőásatás leleteinek ismeretében nem meglepő. Ez az I. régió ugyanannak a területávnak a nyugati részét képezi, amelynek a Polacsek-kert — ahol a legszebb öntött bronz veretek kerültek elő — a keleti szárnya. Lipp II. régiója délre, a temető egész szélességében csatlakozik az I. régióhoz és a sörkerti temetőrészhez. Lipp e régióról közölt leírásának hitelességét megingatja az a tény, hogy az 1941. évi mentőásatás gazdag női sírjainak egyrésze ennek a területnek Deák u.-i szegélyén fekszik, márpedig ő ezt a régiót nevezi a lelet-nélküli „járványtemető”-nek.

A Reischl-kertben végzett munkánk a temető késői periódusához hozott adatokat. A 83. sír dinnyemaggyöngyei, a 67. sír háromszögmintás bronzhuzalkarkötője, a 65. sír trébelt bronzabroncsos favödre, valamint a 67. sírből vagy környékéről származó hajkarika töredék erre utalnak. Az itt talált, sajnos kevés számú bolygatatlan sírban a „keszthelyi kultúra” jellegzetes emlékei nem fordultak elő. E temetőrésztől északkeletre volt a keszthelyi későavarkori vezetőréteg temetkezőhelye, a Sörházkert keleti sarkában és a Polacsek-kertben. A két gazdag mellékletes lovas férfisírt (Lipp: 56—65; 68—70. kép) és a három másik, ugyancsak öntött bronz vereteket tartalmazó férfisírt (Lipp: 71—76; 181—183; 202. kép), amelyeknek anyagát Lipp együtt tartva zárt leletként közölte, itt találták. E sírokkal kapcsolatban érdemes megemlíteni egy női és egy gyermeksírt, melyeket Lipp szintén összefüggően közölt (Lipp: 324—329, 330—332. kép). Mindkét sírban fibula volt, amelyek más temetők gazdag párhuzamai alapján a VI. ill. a VII. sz.-ra mutatnak. A gyermek-sír állítólag szomszédja volt a leggazdagabb lovas-sírnak, amelynek övveretei között a blatnicai veretekkel rokon formájú és díszítésű vésett-poncolt palmettás bronzokat találtak. Lipp: 56—65.

kép).⁹⁸ A gyermek-sír fibulája a VII. sz. 2. felébe helyezhető.⁹⁹ Erősen kopott, hosszú használat nyomára látszik rajta. A sírleletek között volt az arcábrázolásos bronzesörgő, (Lipp: 326. kép), amely, mint a jánoshidai temető 107. sírjának,¹⁰⁰ a szébenyi temető 228. sírjának¹⁰¹ és a Wien Liesing-i temető VIII. sírjának¹⁰² hasonló csörgőkkel együtt talált leletei mutatják, későbbi a VII. századnál, tehát a sír nem keltezhető a fibulával. A női sír, amelyben VI. sz.-i langobard fibula¹⁰³ volt, négyágba hasítottfejű tűt is tartalmazott, amelyek, mint az alsópáhoki 34. sír mutatja, inkább a késői avarkorra keltezhető keszthelyi kultúrák síroiban otthonosak.¹⁰⁴ Megjegyzésre méltó, hogy egyik sírban sem volt kosaras fülbevaló. A Georgicon mezőn felásott téglalapfejű bronzfibulás női sírban nagy kosaras fülbevalót és 31 cm hosszú négyágú tűt említ Lipp. A fibula a VI. sz. első felének emléke.¹⁰⁵ Amennyiben hitelesek Lipp közölt síregyüttesei, akkor úgy látszik, hogy egyik fibula sem alkalmas kormeghatározásra, mert általános használati idejüknel jóval későbbben kerültek sírba, s nem lehetnek bizonyítékok a temető VI. századi kezdetéhez.

Az eddig rendelkezésünkre álló leletanyag alapján a keszthelyi temető arra mutat, hogy a keszthelyi kultúrát hordozó romanizált lakosság a temető használatát nem kezdte el a VII. század előtt. A Fenékről, Dobogóról, Alsópáhokról ismert korai ezüst és arany kosárkás fülbevalók, a finoman megmunkált ezüst stílus-tűk a korongos fibulák jóformán hiányoznak a városi temetőből. Egy préselt korongos fibula került csak elő állítólag a Sörkert környékéről,¹⁰⁶ ezért úgy látszik, hogy a városi temetővel kapcsolatos település csak a VII. sz. első felében kezdődött. Erre utal a sörkerti temetőrész néhány sírja, egyes Lipp közölt lelettárgy, mint pl. a filigrándróttal és rekeszes kövekkel díszített szívalakú ezüstcsüngő (Lipp: 251. kép), amelynek aranyból készült párhuzamait a Castell Trosino-i langobard temető 7. sírjában a bizánci solidusok a VII. sz. első felére kelteznek.¹⁰⁷

Nem tartjuk lehetetlennek, hogy a keszthelyi temető megkezdőiben részben a fenékpusztai település VII. sz. első felében elköltözött lakosságát látnuk, tekintve, hogy Fenékpusztán az eddig ismert leletanyag alapján a VII. sz. első évtizedei után már nem mutatkozik nyoma a helyi lakosságnak, a „keszthelyi kultúra” népének. A későavarkorra utaló hiteles emlékek eddig nem ismeretesek Fenékpusztáról. A Csák Á. által feltárt B épületben talált öntött bronz csuklós veretek¹⁰⁸ a IX. sz.-ban kerülhettek oda. Az 1951—1952. évi ásatások alkal-

⁹⁸ A sírban talált veretekkel legutóbb Alföldi András foglalkozott részletesebben: *Ein awarische Gürtelgarnitur aus Keszthely (Ungarn)*. Festschrift Tschumi. (Frauenfeld 1948) 126—132., I. t.

⁹⁹ Kühn, H., *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz*. (Bonn 1940) 346—352.

¹⁰⁰ Erdélyi I., i. m. 21—22., XXIII. t. 1.

¹⁰¹ Közöletlen temető az MNM-TM-ban.

¹⁰² Mossler, G., *Ein frühgeschichtliches Gräberfeld in Wien Liesing*. JÖAI 37 (1948) 229—230., 65. kép 15.

¹⁰³ Vö. Bóna, I., *Acta Arch. Hung.* 7 (1956) 208—209.

¹⁰⁴ L. Kovrig I., *Arch. Ért.* 85 (1958) 71., XXIX. t.

¹⁰⁵ Bóna, I., i. m. 208—209.

¹⁰⁶ Kuzsinszky B., i. m. 96—100.

¹⁰⁷ Mengarelli, L., i. m. VI. t. 2.; Alamann temetőiben is felbukkannak a hasonló kis csüngők, s szintén a VII. század első felének emlékei. Vö. Werner, J., *Das alamannische Gräberfeld von Bülach*. (Basel 1953) 13., I. t. 11—12., uo. a további irodalom.

¹⁰⁸ Kuzsinszky B., i. m. 96—100.

mával az erőd déli fala előtt feltárt temető ugyan- csak a IX. századból való, s nincsen eddig arra adat, hogy közvetlen kapcsolatban lett volna azzal a lakossággal, amelynek sírjait a VII. sz. elejéig tartó temetkezéseiből ismerjük. Nem tudjuk mi lehetett az a kényszerítő körülmény, ami miatt a fenékpusztai település a VII. sz. első felében abbamaradt, feltehetőleg az avar veszéllyel állott kapcsolatban, s talán nem is menekülés, hanem áttelepedés vagy áttelepítés lehetett az oka.

A keszthelyi temetőt a VII. sz.-tól a romanizált lakosság folyamatosan használta, úgy látszik, hogy a késő avarkorig, sőt azután is, amikor már jellegzetes népi viseletét lassan feladta. Arra, hogy az avarkor második felében még élt a keszthelyi kultúra, bizonyíték a keszthelyi kultúráról idegen, de a késői avarkorban az egész Avarország területén otthonos női ékszerek meghonosodása. A helyi lakosság asszonyai jellegzetes ékszereik, a kosaras fülbevalók, a hosszú tűk, kígyófejes karperecek mellett, a VII. sz. végétől kezdve a dinnyemag gyöngyöket, a háromszög mintás bronzhuzal karpereceket stb. — a kor általános divatját jellemző ékszereket — is hordták. Az elszegényedést a nemesfém fülbevalók és tűk eltűnése jelzi. Az avar ötvösség úgy látszik, hogy nem hatásában mutatható ki, a keszthelyi kultúrában, hanem csak egyszerűen néhány országszerte használt ékszerforma átvételéről van szó, melyek mellett sajátos ékszerdivatjukhoz tovább is ragaszkodtak.

Az avar megszállás időpontjára nehéz az eddigi adatokból megközelítő pontossággal következtetni. Az avar viseletre, temetkezési szokásokra jellemző sírok sokkal nagyobb számmal vannak a temetőben a késői avarkorból, mint a korábbiakból. A Lipp ki- ásta emlékanyag határozottan ezt a jelenséget

támasztja alá. Úgy látszik, hogy a VII. sz. második felében kezdődött a megszállás, de a VIII. században vált erősebbé, azaz költöztek az avarok nagyobb lélekszámmal Keszthelyre.

A romanizált helyi lakosság, amely germán elemekkel is feltöltődhetett, bizonyos fokú függetlenséget még az avar uralom alatt is megtarthatott, amire népi kultúrájának hosszú élete és viszonylag töretlen vonala is bizonyíték. Maga az a jelenség, hogy az öntött bronzveretes avar sírok a IV—V. régióban nem jelentkeztek, hanem csak két helyen, az I. és III. régió területén, arra utal, hogy a helyi lakosságnak az avarkor végéig külön temetője lehetett, s talán csak az avarokkal összeházasodott elemei kereshetők az avar vezetőréteg temetőjében.

Az újabb ásatások feltárta területen, ahol a helyi lakosság sírjait találtuk, feltűnő az állasontok, azaz a halotti áldozat húsadományának hiánya, a kevés eltemetett munkaeszköz (egy orsó), és a csekélyszámú edénymelléklet. Ezek a jelenségek feltehetőleg annak a jelei, hogy a VII—VIII. sz.-ban még a zárt tömegekben élő lakosság jelentékeny részekereztény lehetett. Hogy az avarokkal való összeolvadás folyamata milyen ütemben és miként zajlott le, arra eddig komoly támaszpontunk nincs.

A folytatódó hitelesítő ásatásoktól, valamint elsősorban a még érintetlen keszthelyi kultúras temetők feltárásáról reméljük a további adatokat a koraközépkori Pannónia egyik érdekes problémájának, a Keszthely környékén élt romanizált lakosság továbbélésének és történetének megvilágosításához. E dolgozat célja most csak az, hogy rövid ismertetést adjon a hitelesítő feltárások eredményeiről és ismertesse az újonnan nyert emlékanyagot.

L. Kovrig Ilona

NEUE FORSCHUNGEN IM FRÜHMITTELALTERLICHEN GRÄBERFELD VON KESZTHELY

Auszug

Es sind 80 Jahre her, dass mit der Erschließung der Gräberfelder in Keszthely und Umgebung begonnen wurde. Über das charakteristische und reiche Material erschienen kurz nach Beendigung der Ausgrabungen Publikationen aus der Feder von V. Lipp, so daß bereits Ende des vergangenen Jahrhunderts die Frühmittelalterforscher sowohl in Ungarn wie auch im Ausland auf die Funde aufmerksam wurden und die „Keszthely-Kultur“ in der einschlägigen Fachliteratur bald zu einem gebräuchlichen Begriff wurde.

Lipp begann seine Arbeit in den Gräberfeldern um Keszthely im Jahre 1879 und hat in Keszthely, Dobogó, Alsópáhok und Fenékpusztá mehr als 4000 Gräber erschlossen. Die Funde gelangten größtenteils in das Ungarische Nationalmuseum Budapest und in das Museum von Szombathely. Das Material war, von spärlichen Ausnahmen abgesehen, nicht nach Gräbern gesondert und auch bei Bearbeitung wurde dieser Gesichtspunkt von Lipp nicht besonders beachtet.

Einen bedeutenden Teil der Problematik der Völkerwanderungszeit in Ungarn bilden die ethnischen und chronologischen Fragen des Verhältnisses der romanisierten Bevölkerung Pannoniens zu den Völkern, die bis zum Ende der Awarenzeit sich übereinander schichteten. Bei der Beantwortung dieser Fragen können wir das von

Lipp ausgegrabene Denkmalmaterial nicht ausser Acht lassen; im Gegenteil, dieses Material ist von besonderer Wichtigkeit. Vermischt, wie es ist, und in der kurzgefaßten, mangelhaften Publikation, kann es aber seine Aufgabe nicht erfüllen. Wir hielten es daher für angebracht, vor allem durch Kontrollgrabungen die noch unberührten Teile des größtenteils ausgegrabenen Gräberfeldes zu erschließen, um die so gewonnenen neuen Angaben bei der Wertung des vor 80 Jahren ausgegrabenen Materials zu verwenden. Neben der Kontrollgrabung ist aber der sicherste Weg zur Lösung der Probleme die Erforschung der noch unberührten Gräberfelder und Siedlungen der „Keszthely-Kultur“: eine Aufgabe ersten Ranges, deren Vorbereitungsarbeiten z. T. bereits erfolgt, z. T. im Gange sind.

V. Lipp begann die Erschließung des sog. „Städtischen Gräberfeldes“ in Keszthely im Jahre 1879, und bis 1882 waren in den Grundstücken auf den beiden Seiten der Deák-Ferenc-Gasse 1150 Gräber erschlossen. 1941 stieß man bei Kanalisationsarbeiten auf der Westseite der Deák-Ferenc-Gasse auf Gräber, die vermuten lassen, dass wir in diesem Areal auch mit noch unberührten Gräberfeldteilen rechnen dürfen. Die Rettungsgrabung wurde von J. Nemeskéri ausgeführt (Abb. I, III), der auf der Westseite der Deák-Ferenc-Gasse vom nördlichen

Teil des Gestüts-Hauptgebäudes bis zur Deák-Ferenc-Gasse Nr. 49, auf einer Strecke von etwa 90 m, 17 Gräber erschlossen hat (Gräber I—XVII).

1951, 1957 und 1958 wurden Kontrollgrabungen im Gebiet des „städtischen Gräberfeldes“ vorgenommen, deren Spesen die Ung. Akademie der Wissenschaften deckte (Abb. 1, I—II, IV, VI—VIII; 3—4).

Das Gräberfeld erstreckt sich auf einem Rücken nord-südlicher Richtung und auf dessen Westhang. Auf der Ostlehne dieses Rückens verläuft die Kossuth-Lajos-Gasse, auf der Westlehne die Deák-Ferenc-Gasse, beide ebenfalls in nord-südlicher Richtung. Diese beiden Gassen verfolgen die Spuren einer einstigen römischen Straße. Wie aus dem Situationsplan Lipps und der Stelle der Nemeskérishen Rettungsgrabung hervorgeht, hängt das Gräberfeld unter der Deák-Ferenc-Gasse zusammen; jene Strecke der römischen Strasse, die der heutigen Deák-Ferenc-Gasse entspricht, stand daher zur Awarenzeit nicht mehr in Gebrauch.

Durch die neueren Ausgrabungsergebnisse und mit Hilfe einiger Feststellungen Lipps, die bisher nicht genügend gewertet wurden, haben wir insbesondere betreffs der Zeitfolge der Belegung des Gräberfeldes neue Angaben gewonnen. Lipp schreibt diesbezüglich wie folgt: „Ich machte die Erfahrung . . ., daß an gewissen Stellen die gleichen Schmucksachen in überwiegender Zahl sich vorfinden“. Auch auf seinem Situationsplan des Keszthelyer Gräberfeldes bringt er dies zum Ausdruck, indem er fünf Regionen bezeichnet, in denen die Funde und die bezüglich der Bestattungen beobachteten Erscheinungen bis zu einem gewissen Grade voneinander abweichen (Abb. 2):

- I. „Gürtelschmuck mit Greifen, mittelgroße Ohringe von schlechterem Silber, kleinere glatte Armringe mit Keulenden.“
- II. „Die Gräberreihen liegen dicht aneinander, aber in den Gräbern war außer dem nackten Skelett gar nichts. Ich war nicht im Stande auf dieser ganzen Fläche die geringste Spur von Kleidermoder zu entdecken, und so mußte ich notgedrungen auf den Gedanken kommen, daß hier die Toten nackt begraben wurden. Möglich, daß hier die Opfer einer Epidemie ruhen.“
- III. „In dieser Region sind zwei Teile zu unterscheiden. Der nördliche, der bis in der Mitte des Polacsek-Garten eindringt, ist das Gräberfeld der Reichen, hier war der schönste Gürtelschmuck, und in den Gräbern die meisten Pferdeskelette zu finden. Im südlichen sind viel aufgewühlte Gräber und die meisten Urnengräber . . .“
- IV. „Reichere und ärmere Gräber gemischt; hier waren die meisten mittelgroßen Ohringe mit Körbchen aus Bronze, die sechs und vierkantigen, sowie die ganz glatten Armringe. Diese Region hat keinen bestimmten Charakter.“
- V. „Die größten Ohringe mit Körbchen aus Bronze und Silber, die riesigen Nadeln, der ausschließliche Fundort der schöngezierten Armringe mit Keulenden.“

Der im sog. Sörkert (Biergarten) erschlossene Gräberfeld-Teil schließt sich im Norden an das Lippsche Gräberfeld an und scheint der bisher älteste Teil zu sein (Abb. 1, I und 3). Die kleinen silbernen Körbchenohrringe, die Perlen mit plastischen Augen, gepreßte Riemenbeschläge aus Silberblech, tauschierte Eisenbeschläge, die byzantinische Schnalle verweisen alle darauf. Die einzige Scheibenfibel, die wir bisher aus Keszthely kennen, kam entweder im östlichen Teil dieses Gebietes oder in dessen unmittelbarer Nähe zutage. Neben den erwähnten Funden, die für die erste Hälfte der Awarenzeit kennzeichnend sind, ist der Beachtung wert, daß in diesem Teil des Gräberfeldes aus keinem einzigen Grab melonenkernförmige Perlen, große Körbchenohrringe, lange Nadeln, mit eingestanzten Dreiecken verzierte vier- oder sechskantige bronzene Armringe oder gegossene Bronzebeschläge mit Ranken- und Greifenmuster zum Vorschein kamen.

Das Material, das bei der Rettungsgrabung 1941 in der Deák-Ferenc-Gasse aus den Gräbern I—XVII zutage

kam, bildet eine zeitliche Fortsetzung des Gräberfeldteiles vom Sörkert (Biergarten), indem es aus Bronze hergestellte spätere Varianten der Körbchenohrringe enthielt. Neben dem Fortleben der im älteren Teil bereits gewöhnlichen Armringe mit Schlangenkopf können wir das Erscheinen der spätarawischen Bronzedrahtarmringe mit eingestanzten Dreiecken und der melonenkernförmigen Perlen in den Gräbern beobachten. Die südlichsten Gräber dieses schmalen Gräberfeldstreifens reichen in den nördlichen Teil von Lipps I. Region hinein, die nördlichsten Gräber erreichen fast die Linie des „Sörkert“. Der „Sörkert“-Gräberfeldteil, der zufolge der bisherigen Forschung der älteste zu sein scheint, hat somit in westlicher Richtung eine spätere Fortsetzung. Den Übergang konnten wir bisher verfolgen, weil dieser unterhalb der Deák-Ferenc-Gasse liegt. In der Lippschen I. Region, die im nördlichen Teil des sog. Georgicon-Feldes liegt, werden — wenn auch ziemlich undeutlich — Beschläge mit Greifenmuster erwähnt, was uns in Kenntnis der Rettungsgrabung 1941 nicht überraschen kann. Diese I. Region umfaßt nämlich den westlichen Teil desselben Streifens, dessen östlichen Flügel der Polacsek-Garten — wo die schönsten gegossenen Bronze-Gürtelbeschläge zutage kamen — bildet. Lipps II. Region schließt sich im Süden in der ganzen Breite des Gräberfeldes an die I. Region und an den Gräberfeldteil „Sörkert“ an. Die Stichhaltigkeit der Beschreibung, die Lipp über diese Region gab, wird dadurch fraglich, daß ein Teil der reichen Frauengräber aus der Rettungsgrabung 1941 am Rand dieses Gebietes, in der Deák-Ferenc-Gasse liegen, das Lipp als „Seuchenfriedhof“ ohne jegliche Beigabe bezeichnet.

Die Forschungen im „Reischl-Garten“ lieferten Angaben zur Spätperiode des Gräberfeldes (Abb. 1, II und 4). Hierauf verweisen die melonenkernförmigen Perlen aus Grab 83, der Bronzedrahtarmring mit Dreieckverzierung aus Grab 67, der Holzbeimer mit getriebenem Bronzreifen aus Grab 65, das Schläfenringfragment aus Grab 67 oder dessen Umgebung. In den hier gefundenen ungestörten, leider wenigen Gräbern erscheinen die typischen Denkmäler der „Keszthely-Kultur“ nicht. Nordöstlich von diesem Gräberfeldteil, im östlichen Winkel des „Sörkert“ und im Polacsek-Garten war die Bestattungsstelle der spätarawischen Oberschicht von Keszthely.

Das Fundmaterial, das uns bis jetzt aus dem Keszthelyer Gräberfeld zur Verfügung steht, läßt darauf schließen, daß die auch mit germanischen Elementen aufgefüllte romanisierte Einwohnerschaft, die Trägerin der „Keszthely-Kultur“, das Gräberfeld nicht vor dem 7. Jh. zu benutzen begann. Die aus Fenék, Dobogó und Alsópáhok bekannten, typologisch älteren Körbchenohrringe aus Silber und Gold, die fein gearbeiteten silbernen Stilusnadeln und die Scheibenfibeln fehlen fast gänzlich aus dem städtischen Gräberfeld (nur eine einzige gepreßte Scheibenfibel kam zutage, angeblich aus der Umgebung des „Sörkert“), es scheint daher, daß die Siedlung, deren Bestattungsort das „Städtische Gräberfeld“ war, erst in der zweiten Hälfte des 7. Jhs. begann. Hierauf deuten die Funde im „Sörkert“, ferner einige, von Lipp veröffentlichte Funde, wie z. B. der mit Filigrandraht und eingelegten Steinen verzierte herzförmige Anhänger (Lipp Abb. 251), dessen Analogien aus Gold in Grab 7. des langobardischen Gräberfeldes von Castell Tresino durch byzantinische Solidi auf die erste Hälfte des 7. Jhs. datiert sind.

Wir halten die Möglichkeit nicht für ausgeschlossen, daß jenes Volk, das die Bestattungen im Keszthelyer Gräberfeld begann, z. T. die Bewohner der Siedlung von Fenékpuszta waren, die in der ersten Hälfte des 7. Jhs. diesen Ort angeblich verließen. In jenem Material nämlich, das wir bisher aus Fenékpuszta kennen, sehen wir nach den ersten Jahrzehnten des 7. Jhs. keine Spur mehr der lokalen Bevölkerung, der Träger der „Keszthely-Kultur“; auch kennen wir von dort bisher keine Denkmäler, die auf die Spätawarenzeit hinweisen. Die gegossenen Bronzebeschläge mit Scharnierkonstruktion, die im von Á. Csák erschlossenen „B“-Gebäude gefunden wurden, dürften im 9. Jh. dorthin geraten sein. Das bei den Ausgrabungen 1951—1952 erschlossene Gräberfeld

vor der Südmauer der Festung stammt ebenfalls aus dem 9. Jh., und bisher verfügen wir über keine Anzeichen, denen zufolge dieses in kontinuierlicher Verbindung mit jener Bevölkerung gewesen wäre, die wir aus den bis Anfang des 7. Jhs. reichenden Bestattungen kennen. Wir wissen nicht, wodurch die Einwohnerschaft in der ersten Hälfte des 7. Jhs. zum Verlassen der Siedlung gezwungen wurde, nehmen aber an, daß dies mit der awarischen Gefahr zusammenhängen dürfte. Vielleicht handelte es sich gar nicht um eine Flucht, sondern um einer Übersiedlung.

Das Keszthelyer Gräberfeld wurde von der romanisierten Bevölkerung vom 7. Jh. an ständig gebraucht: wie es scheint, bis zur Spätawarenzeit, vielleicht auch dann noch, als die charakteristische Volkstracht bereits aufgegeben war. Für das Fortleben der „Keszthely-Kultur“ in der zweiten Hälfte der Awarzeit finden wir Beweise in den Frauenschmuckstücken, die der „Keszthely-Kultur“ wohl fremd, aber in der Spätawarenzeit im ganzen Awarereich geläufig sind. Neben den typischen Schmucksachen der Frauen der lokalen Einwohnerschaft — den Körbchenohrringen, den langen Nadeln und den Armringen mit Schlangenköpfen — erscheinen seit Ende des 7. Jhs. melonenkernförmige Perlen, Armringe aus Bronzedraht mit eingehämmerten Dreiecken, d. h. die für die damalige Mode typischen Schmuckgegenstände. Das Verschwinden der Ohrringe aus Gold und Silber zeigt eine Verarmung. Es hat den Anschein, daß die awarische Goldschmiedekunst keine Wirkung auf die „Keszthely-Kultur“ ausübte; es wurden nur einige gebräuchlichen Schmuckformen übernommen, wobei man an der eigenen Schmuckmode auch weiterhin festhielt.

Auf den Zeitpunkt der awarischen Besetzung ist es nicht leicht aus den bisherigen Angaben auch nur annähernde Schlüsse zu ziehen. Gräber, die für awarische Tracht und awarische Bestattungsriten charakteristisch sind, erscheinen im Gräberfeld aus der Spätawarenzeit in weitaus größerer Zahl als aus der Frühperiode. Das von Lipp ausgegrabene Denkmalmaterial bestätigt entschieden diese Beobachtung. Es scheint, als ob die Besetzung

in der zweiten Hälfte des 7. Jhs. begonnen hätte, sich aber erst im 8. Jh. stärker manifestierte, d. h. daß sich Awaren zu dieser Zeit in größerer Zahl in Keszthely niedergelassen hätten.

Die romanisierte lokale Einwohnerschaft, die auch mit germanischen Elementen aufgefüllt worden sein mag, dürfte selbst unter der Awarenherrschaft eine gewisse Selbständigkeit beibehalten haben, was mit dem langen Fortleben und der verhältnismäßigen Kontinuität ihrer Volkskultur belegt ist. Schon die Tatsache an sich, daß die awarischen gegossenen Beschläge mit Ranken- und Greifenmuster in der IV. und V. Region nicht erscheinen, sondern nur in zwei Stellen, im Bereich der I. und III. Region, zeigt, daß die lokale Einwohnerschaft bis zum Ende der Awarzeit ein eigenes Gräberfeld hatte: wir könnten höchstens vielleicht die mit den Awaren durch Heirat verbundenen Elemente im Gräberfeld der awarischen Oberschicht suchen.

In dem durch die neuen Ausgrabungen erschlossenen Gebiet, wo wir die Gräber der lokalen Einwohnerschaft fanden, müssen der Mangel an Tierknochen, die geringe Zahl der begrabenen Werkzeuge (nur eine Spinnwirtel) und die kleine Anzahl der Gefäßbeigaben auffallen. All diese Erscheinungen sind vermutlich Anzeichen dessen, daß die noch im 7–8. Jh. als geschlossene Masse lebenden lokalen Einwohner zu bedeutendem Teil Christen waren. Auf welche Weise und in welchem Tempo die Verschmelzung mit den Awaren erfolgte, geht aus den bisherigen Angaben nicht hervor.

Von den weiteren Kontrollgrabungen, insbesondere aber von der Erschließung der noch unberührten Gräberfelder der „Keszthely-Kultur“ erwarten wir weitere Angaben hinsichtlich eines interessanten Problems des frühmittelalterlichen Pannoniens: des Fortlebens und der Geschichte der Grundbewohnerschaft in der Umgebung von Keszthely. Die vorliegende Arbeit bezweckte vorerst nur über die Ergebnisse der Kontrollgrabungen und das jüngst gewonnenen Denkmalmaterial kurz zu berichten.

Ilona L. Kovrig

A HONFOGLALÓ MAGYARSÁG RÉGÉSZETI EMLÉKANYAGA KELETEURÓPAI KAPCSOLATAI NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

Ahhoz, hogy a honfoglaló magyarság leletanyagát felderíthessük a Szovjetunió európai részének déli területein a IX—VIII. sz.-ban, elsősorban az úgynevezett késői alán kultúra (szaltovomajackojei kultúra) emlékanyagát kell megvizsgálnunk. Ez az óriási anyag még nincs kellően feldolgozva. A honfoglaló magyarság anyagi kultúrájának egyes gyökerei ide nyúlnak, de még más rokon vagy szomszédos népek emlékei is. Ha ez a munka ma még nem is nyújthat gyors és biztos megoldásokat, rendszeres és aprólékos áttekintése sok kisebb kérdésre már most választ adhat.

Ismeretes például egy olyan emlékecsoporthoz a Volga-vidéken, melyet a szovjet kutatók szintén az úgynevezett késői-alán emlékekhez sorolnak.

Ilyen leletek kerültek elő *Zinovjevki* falu közelében egy halomsírból utólag beásott sírból.¹ (Jelenleg a falu neve Szadovki, a szaratovi terület Lopatinszki kerületében fekszik.) A csontváz 1 m 15 cm mélyen, nyújtott helyzetben feküdt a hátán, fejjel ÉK felé. A halott öve veretekkel volt díszítve. A bronzsaton kívül övveretek, kisszíjvégek (4 db.) és egy nagyszíjvég került elő. G. F. Debec, P. Sz. Rikov véleménye nyomán a VII—VIII. sz.-ra keltezte a leleteket.² E. K. Makszimov az V—VIII. sz.-ra teszi a leletek korát.³ Abban mindnyájan megegyeznek, hogy alán eredetűnek vélik.

Az északkaukázusi *Boriszovó*-i temetőben (Zikhia), is előkerült egy olyan veret, mint amilyenek a zinovjevki sírban voltak. V. Szachanyev ezt a veretet a VI—VII. sz.-ból valónak tartotta.⁴

A zinovjevki sírból előkerült szíjvégek nem állanak egyedül az első évezred derekáról származó leletek között. Hasonló szíjvégeket a Volga mellékén több helyen is találtak, így például a sztálingrádi vizierőmű építkezései alkalmával is. A pontos lelőhely *Berezsnovka* falu, a mellette feltárt első számú halomsírban egy később beletemetett sírt is leltek, az 1951. évi ásatáskor. (7. sír)⁵ Ebben olyan övvereteket találtak, amelyek messze kelet felé nyomon követhetők. Megtalálták őket Nyugat-Kazahsztánban a *Burdzsar*-i temetőben, az Arüsi folyó balpartján is. A halottak itt halomsírokban feküdtek. A leletek ismertetői szerint az itt eltemetett emberek Zsuvan-tepe földvár la-

kói voltak (a régi Szubaniket ~ Szanikesz város). Ezek a halomsírok rokonvonásokat mutat VI—VIII. sz.-i türk sírokkal. A sírokból hár tollú nyílhegyeket és egyenes kardokat talál. A legjellegzetesebbek itt azok a veretek, amelyek „fecskefarkú” típusúak, lényegében a hunkorkádákat utánozzák.⁶

De nemcsak keleten, hanem a nyugati területeken is vannak hasonló övgarnitúrák. Ukrajna területén kerültek elő, eddig még nem közölt.

Baskíria területén szintén több egyező példát került már napvilágra. Ufa városban, a M. Károly utca 8. sz. alatti ház mellett 1953-ban olyan övgarnitúrát találtak, melyben ugyanolyan szíjvégek vannak, mint Zinovjevkin vagy Berezsnovkán.⁸ Az ufa-i leletben csonteset is került elő olyan háromtagú veretek, mint amilyeneket a szaratói baskíriai *Novo-Turbászli* falu közelében feltárt halomsírokban találtak.⁹ Ugyanezekben a halomsírokból „fecskefarkú” veretek és áttört szíjvégek is voltak. Ezek az áttörő „fecskefarkú” veretek ismertek a Bahmutinó-i temetőből, ahol még közzé nem tett leletanyagából is. A bahmutinói temetővel egykorú település *Osandari* mellett, szintén szolgáltatott hasonló bronzleleteket.

Jóval délebbre, a Krímben, ezeket a típusokat az alán-gót lakosság emlékének kapcsolják össze¹⁰ és a VI—VII. sz.-ra keltezik.¹¹ Megvannak ezek a veretek a Kámi-vidéken is, az itt előkerült darabokat Szpicin későbbre, a VIII—X. sz.-ra keltezte.¹²

Hasonló áttört szíjvéget közöl A. V. Bodjanszkij a Dnyeper mellől, melyet a településén együtt előkerült fibulák a VI—VIII. századokba kelteznek.¹³ (1954. évi leletek).

Az áttekintett leletegyüttesek a következők tanúskodnak:

1. Az ismertett övgarnitúrák veretei közt a legjellegzetesebbek az áttört szíjvégek, a félköralakú tagból összetett övveretek és a „fecskefarkú” veretek, mely utóbbiak egyben összekapcsolják ezeket a garnitúrákat egymással.

2. A zinovjevki leletek korát a VI—VII. sz.-ra kell tenni.

3. Ezek az övgarnitúrák egészen a VIII. sz.-ra

¹ Риков, П. С., Очерки по истории Нижнего Поволжья. (Саратов 1936) 109—111.

² Дебеч, Г. Ф., Палеоантропология СССР. (Москва—Ленинград 1948) 268.

³ Максимов, Е. К., Позднейшие сармато-аланские погребения V—VIII вв. на территории Нижнего Поволжья. Тр. Саратовского областного музея краеведения. Археологический сборник. (Саратов 1956).

⁴ Раскопки на Северном Кавказе в 1911—12 гг. (Петроград 1914) 22.

⁵ A közöletlen leletanyag a Szaratói Területi Tárkutató Múzeumban van. Lelt. sz. 1909.

⁶ Агеева, Е. И. — Пацевич, Г. И., Отчет о работах Южно-Казахской археологической экспедиции. Труды ИИАЭ. Каз. ССР. 1., 56—57.

⁷ A. Bodjanszkij leletei, jelenleg az Ukrán TA. R. Int.-ben vannak.

⁸ A Baskír Állami Tárkutató Múzeumban, szaratói.

⁹ N. A. Mazsitov ásatása, 1957. Ő az i. u. IV—V sz.-ra keltezi őket.

¹⁰ Кропоткин, В. В., Из истории средневековой Крыма. СА XXVIII. (1958) 215. 5/a.

¹¹ Уо. 211.

¹² Спицын, А. А., Древности камской Чуды по коллекциям Теплоуховых. МАР. 26 (СПб. 1902.) XVII. t. és XXXVIII. t. 9.

¹³ Бодянский, А. В., Археологические находки в Девровском Надпорожье. СА (1960) 274—277.

ak használatban vagyis addig, amíg meg nem
 nek a verhnyszaltovói kultúra típusai, me-
 soha sincsenek velük egyugyanazon lelet-
 tésben. A zinovjevki sír köré sorakozó öv-
 ttípusok a hun betörés és a verhnyszaltovói
 ára ideje közé eső, eddig kellően még nem ku-
 tt korszakra teendők. A honfoglaló magyar-
 sírjainak többsége, eddigi ismereteink szerint
 mnélküli aknasír, tehát egyik feladatunk az,
 y a hun korszakot követő összes hasonló temet-
 éseket átvizsgáljuk a ligetes és az erdős-steppe
 illetén. Ebből a szempontból a fentebb felsorolt
 tek is szolgálhatnak kiindulásképpen. Kronoló-
 i helyzetük tisztázása elsőrendű fontosságú.
 verettípusokat együtt a mellékelt típustáblá-
 mutatja be.)

A honfoglaló magyar emléanyag párhuzamait
 esve a Szovjetunió múzeumaiban, jellegzetes
 igyeltípusok és övveretfajták nyomán indultam
 Az alábbiakban ezek közül sorakoztatok fel
 ányat. Amíg a Kárpátoktól keletre teljes ma-
 ar temetőket fel nem tártak, addig az ilyen,
 n minden szempontból kielégítő módszertől kell
 dményeket remélnünk.

Sztyepnoje falu mellett (sztálingrádi terület) van
 halomsír-csoport, amely a „Három Testvér”

35. évi ásatások idején két,
 érdekes sírt ástak ki. A II.
 VI. számú temetkezés kőpa-
 z nyújtott helyzetben, fejjel
 ottat lovával együtttemették
 a csak a lóbőr és a fej, illetve
 ek. A ló maradványai felett
 l, a nyereg és a zabla. A váz
 olya, alatta a tegez, melyben
 kkantak. A jelzett tárgyakon
 onzpitykéket és íjrészeket ta-
 leleteket a XI—XIII. sz.-ra
 lezte.

Az említett ásatások eredményei még nincse-
 k közzétéve.¹⁴ A leleteket csak fényképen tud-
 tanulmányozni. A fenti leíráshoz még a kö-
 tkezőket lehet ennek alapján hozzátenni: a há-
 nfekvő férfiváz lábai térdben egy kissé be voltak
 ajlítva. A fejének baloldalán kézzel gyúrt agyag-
 lénny feküdt. A baloldalon a ló maradványai,
 lábak és a koponya természetes helyzetükben.
 ló baloldalán voltak a kengyelek. A lófej mellett
 árányponya is előkerült. Az emberi váz mell-
 asi részén voltak az íj középső (markolati) csont-
 mezei. Az agyagedény igen szélesszájú, peremén
 jbenyomások díszítik (átmérője 20 cm). A vas-

kengyelek egészen közeli párhuzamait a magyar-
 országi honfoglaló magyar-emléanyagban talál-
 juk meg.

Még keletebbre, Nyugat-Kazahsztánban is van
 hasonló temetkezés. Ebben a fent leírtakkal azonos
 típusú kengyelek kerültek elő. Sajnos igen rossz
 a megtartásuk. Lelehelük a *Zsana-Unem* nevű
 kolhoz területén, a két Üzen folyó forrásvidéke kö-
 zött a homokdűnéken van, ahol eddig csak két
 sírt tártak fel.¹⁶ Mindkettőben fejjel Ny felé fe-
 küdtek a csontvázak. Néhány méterrel odébb,
 nyugat felé lócsontvázakat találtak, mellettük vas-
 kengyelek és nyeregmaradványok voltak. A lele-
 tek leírói, indokolás nélkül alán sírok közé sorol-
 ják őket és az i.u. I. évezred közepére keltezik.¹⁷

Egy nagyon szembetűnő formájú övveret-
 típus is magára vonja a figyelmet a honfoglalás-
 kori emléanyag vizsgálatakor. E típusnál a veret
 középső része erősen kiszélesedő félhold-alak, mely-
 hez mindkét oldalról egy-egy félköralakú fül járul.
 Ennek a típusnak igen szoros párhuzamai vannak
 a Volga-vidéken. A *Zenzeli* nevű falu mellett a ho-
 mokdűnékről előkerült övveretek (szaratovi terü-
 let) sajnos csak véletlen folytán napvilágra került
 tárgyak.¹⁸

Sokkal északabbról már régebben ismeretesek
 az irodalomban a kocserginói leletek a Nyemde
 folyó partjáról (szovjet terület, kirovi terület),
 melyek a IX. és XII. sz. közé helyezhetők.¹⁹

Szpicin kéziratos feljegyzései között vannak
 olyan adatok, melyek szerint az Asztrahanyi
 Múzeumban is voltak hasonló füles-félholdalakú
 veretek.²⁰

1958-ban a Volgán túl, a sztálingrádi területen
 is hasonló verettípusokra akadtak. Azonban mind-
 eddig V.P. Silov itteni ásatásai nincsenek közzé-
 téve.²¹ A sírok másodlagosan halomsírokba be-
 ástott temetkezések. A szíjvégeken itt is igen sok
 félholdalakú veret volt egymás mellett, nagyjá-
 ból úgy, ahogy egyes magyarországi öveken.²²
 Ezekben a volgántúli sírokban előforduló szabályák
 szintén nagyon közel állanak a honfoglaló magya-
 rokéhoz.

Nemrégén került be az Asztrahanyi Múzeum-
 ba egy bronzlapra erősített, trébelt ezüstkorong
 (kiterjesztettségű Garuda madár ábrázolással),
 mely valószínűleg lószerszámról származik (csör-
 gös veret). Az Ak-Szaraj-i állami gazdaság terü-
 letéről való, az egyik homokdűnéen találták
 a Volgán túl. Egymással szemben, a korong pere-
 mén egy-egy félholdalakú füles bronzveret van
 megerősítve. Ezek alól indult ki a szíjazat. Egyéb

¹⁴ Рыков, П. С., Археологические раскопки курганов
 урочище „Три Брата”. СА 1 (1936) 136. 14. kép.

¹⁵ A leletanyag a Szaratóvi Területi Tájkutató Múzeum-
 ban van elhelyezve. Lelt. számok: 1516 — agyagedény,
 kengyelek szám nélkül. Említésük a Makszimov nevé-
 el említett kötet 73—74. oldalain. Itt a VIII—IX. sz.-ra
 eltezik őket.

¹⁶ Федин, Н. Ф. — Владимиров, Н. М., Вестник АН.
 (аз. ССР. 2 (1954) 75—81., 2. kép 1.

¹⁷ Uo. 81.

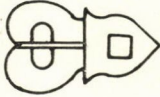
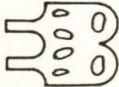
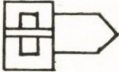
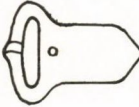
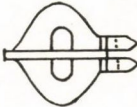

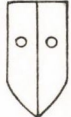

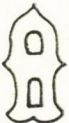

¹⁸ 1930-ban kerültek elő. I. V. Szinyicin ásatása. Lelt.
 sz. 1441. 13 díszíttelen veret. Szaratóvi TTM.

¹⁹ Талицкий, М. В., Кочергинский могильник. МИА
 2 (1943) 161.

²⁰ A Leningrádi Akad. Rég. Int. adattára. 5. csop. 337.

²¹ A közöletlen leletanyag a Leningrádi Akad. Rég.
 Int.-ben van elhe-

²² Bana, C. — Len, Bartha Antal ásatása;
 Perbete. Arch. Ért. 86 (1959)
 154., 9.

UFA	CSUFUT-KALE	CSANDAR	BACHMUTINO	N. TURBÁSZLI	VOLOSSZKOJE	BEREZNÓVKA	BORISZOVO	ZINOVJEVKI
	 <i>sic!</i>							
								
								
								
								

tárgyakat nem szolgáltatottak be, így a lelet időbeli helyzete elég bizonytalan. Ez a korong sem köztölt még.

E figyelemreméltó leletek tanúsítják, hogy az egész volgántúli régészeti anyag még részletes tanulmányozást igényel.

Nem tudjuk azt, hogy például az említett veret-típusok honnan erednek, milyen kapcsolatban vannak az ázsiai steppékkel stb. A szovjet kutatás az említett leletek többségét a magyarok elvonulása utáni kor emlékeinek tartja. Lehetséges azonban az, hogy ezek is, valamint a honfoglaló anyagi kultúrájának egyező elemei közös forrásokra vezethetők vissza.

A honfoglaló magyarság és Kijev.

Anonymous elbeszéléséből kiindulva úgy tűnik, mintha a honfoglaló magyarság igen szoros kapcsolatban állott volna Kijev városával.²³ Egyes magyar kutatók hajlandók voltak a Kijev környéki, elsősorban az attól északra elterülő erdős terület némely leletét magyarnak tartani.

Igy például magyar sírnak tartották annak a druzsina-tagnak a sírját, a X. sz.-ból, aki a kijevi Tizedes templom alatt volt eltemetve. Ez a sír a magyar kutatók előtt M.K. Karger cikkéből vált ismeretessé, mely magyar nyelven is megjelent.²⁴

A csontváz gerendaváz (borona) sírban volt eltemetve, fejjel nyugat felé. Mellette lócsontvázra nem akadtak. Karger úgy képzelte el, hogy a ló a nyugati, vagyis földmunkákkal már feldúlt részén lehetett a sírban.²⁵ Így csak a lószerszámot találták meg. Nem kétséges, hogy az öntött bronzból készült lószerszámdíszek hasonlítanak a honfoglaló magyarok vereteire, de valójában a fejlődésnek már egy másik fokán álló művészeti folyamat termékeinek kell tartásuk őket. A kijevi veretek már erősen geometrizálódtak. Velük azonos darabokat a Kárpátmedence területén eddig még nem találtak.

Ugyanehhez a stíluskörhöz tartoznak azok a veretek, amelyek Rosztiszlav Msztiszlavovics kijevi fejedelem sírjából kerültek elő (meghalt 1093-ban). Őt szintén a Tizedes templomban temették el.

A Tizedes templom körül egyébként nemcsak egy druzsina-tagnak volt sírja. Az 1937–39-es ásatási szakasz idején az említetten kívül (amely később, 1940-ben került elő) még három hasonló sírra bukkantak. Karger feltevése szerint a te-

metkezések felett halmok voltak, melyek a templom felépítésekor, 989-ben megsemmisültek.²⁶

A másik kijevi sír, amelyet László Gyula Fettich Nándor nyomán magyarnak tart, az Aranykapunál került elő²⁷ még 1900-ban. Ebben a sírban a legjellegzetesebb tárgy a kard markolat-vere, amely palméttákkal van díszítve.²⁸ A sírban az emberi váz mellett lócsontváz feküdt, kengyelekkel és zablával. A sírt egy 900-ban vert arab dirhem keltezi.

László Gyula magyar ötvös művének tartja azokat az ivókürtvereteket, melyek a csernyigovi „Csornaja mogila” nevű kurgánból kerültek elő.²⁹ A sírt a benne talált érmek a X. sz. második felére kelteznek.³⁰ Ezek a veretek nem állanak magukban Csernyigov környékén. Több hasonlót találtak már az orosz druzsina-tagok sírjaiban.³¹ Stílusukban ezek a veretek a korafeudális Oroszországban viruló állatstílus helyi változatához tartoznak. A kisebbik csernyigovi ivókürtön található egy olyan négyosztatú virágmotívum, mely szélesen el volt terjedve Oroszországban a X–XI. században. László Gyula helyesen állapította meg azt, hogy a nagyobbik ivókürt ezüstveretein valamilyen nem mindennapi vadászat van ábrázolva.³² De nem valószínű, hogy ennek valami köze lenne az ősmagyar mitológiához. B.A. Ribakovnak sikerült sokkal valószínűbb magyarázatra akadnia a helyi, csernyigovi bilinákban, népi eposzokban³³ (Kascsej és Nasztaszja, vagyis egy nomád vezér és az elrabolt csernyigovi leány alakja köré fonódik a mű tárgya).

Véleményünk szerint a szovjet kutatás fenti eredményei után a csernyigovi emlékekről, mint ősmagyar emlékekről le kell mondanunk.

Az erdőövezetben talált druzsina-temetők sok olyan tárgyat tartalmaznak, melyek emlékeztetnek a honfoglaló magyarság által használt veretekre. Legutóbb a kijevi régészeti intézet munkatársa, D.I. Blifeld talált hasonló szügyelődíszeket és más vereteket, de ezek még nincsenek közzétéve. Ezeket a helyi művészet alkotásaiként kezelhetjük. Közel áll a stílusuk azokhoz a veretekhez, amelyeket a Tizedes templomban és a templom alatti említett sírban tártak fel. Hasonló díszítményeket a gnyezdovói temetőben is ástak ki.³⁴ Ezeket a X. sz.-ra keltezhethetjük. Egy másik lelőhelyen, a csernyigovi „Gulbiscse” nevű halomsírcsoportban kerültek elő olyan tárgyak, melyek a kárpátmedencei honfoglaló leletanyagban is szinte azonos darabokkal vannak képviselve. Ezeket

²³ P. Magister. Gesta Hungarorum. ed. L. Juhász. (Bp. 1932) 6–8.

²⁴ Karger, M. K., Погребение киевского дружинника X. в. КСИИМК. 5 (1940) 79–82.

²⁵ Karger, M. K., Княжеское погребение X. в. в Десятинной Церкви. КСИИМК. 4 (1940) 12–20.

²⁶ Karger, M. K., Древний Киев. (Москва 1958) 84–89.; Копылов, В., Зрубные похоронения били Десятинной Церкви. Археология. 5 (1951) 233–235.

²⁷ László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. (Bp. 1944.) Továbbiakban: HMNE.

²⁸ Гезе, А. — Спицын, А. А., Заметки о некоторых

киевских древностях. Зап. отд. русско-сл. археол. Русского Археологического Общества VII. 1.; Karger, M. K., Древний Киев. 169–171., XIII–XV. t.

²⁹ Самохвасов, Д., Могила русской земли. (Москва 1908) 197–201.

³⁰ Рыбаков, Б. А., Древности Чернигова. МИА 11 (1949) 45.

³¹ Уо. 46.

³² László Gy., i. m. 413–414.

³³ Рыбаков, Б. А., i. m. 49–51.

³⁴ Спицын, А. А., Гнездовские курганы в раскопках С. И. Сергеева. Изв. Арх. Ком. 15 (Санктпетербург 1905) 58., 49–50. kép.

már mint Magyarországról származó tárgyakat lehet tekinteni.³⁵

Már régebben ismernek, a fentiekén kívül, olyan lelőhelyeket a Szovjetunió területén, ahol a honfoglaló magyarok fémművességéhez párhuzamokat találtak.³⁶ Az egyik a nagyborsevői ó-orosz településről való (voronyezsi terület), a másik a bjelimeri bolgár(?) halomsírból. (Tatár ASzSzK.) Azonban ezek sajnos nem tartoznak teljes övfelszereléshez.

Kijevtől nyugatra, a Vereckei-szorostól nem messze is kerültek elő olyan tárgyak, melyek a magyar őstörténet szempontjából igen jelentősek, ezek a krylosi sírleletek. Két kiásott temetkezést J. Pasternak közölt. Eddig azonban a kutatás nem fordított kellő figyelmet ezekre, mivel a tárgyak halomsírokból származnak.³⁷

Kétségtelen, hogy a halomsírokba való temetkezés a honfoglaló magyarságra nem volt jellemző. Egyedül csak a bodrogszerdahelyi, mindeddig közzé nem tett sírok esetében találunk egészen alacsony kőpakolást.³⁸ A krylosi temető teljes feltárása ennek a kérdésnek a tisztázása szempontjából alapvető lehetne. Még ha a sírok nem is bizonyulnának magyaroknak, akkor is érdekes volna tanulmányozni annak a népcsoportnak leletanyagát, amely ilyen erős magyar behatás alatt állott. Nemcsak magyar jellegű fémtárgyak, de a magyarokra is jellemző részleges lótemetkezés is volt itt Krylosban. Egyes vélemények szerint a magyarok közül néhányan visszamaradtak Kijev környékén.³⁹ Azonban Anonymus elbeszélése a magyarok kijevi dolgairól nem lehet korabeli hitelességű. Mindenekelőtt „Ruthenia” említése anakronisztikus a honfoglalás korára nézve. Szintén korai erre a korra nézve a kunok megjelenése is. De az a tény, hogy Anonymus nagyjából helyesen közöl kun neveket, bizonyítja azt, hogy ez a névsor, a kun vezérek névsora, nem kitalált. Egyszerűen csak jóval későbbi forrásból van véve, mint a honfoglalás ideje. Mivelhogy a X. sz.-ban a besenyők átvágták az északkeleti (kijevi) kereskedelmi utat, az összeköttetés sokáig nem lehetett zavartalan. Véleményünk szerint a kijevi és csernyigovi területeken megtalált tárgyak hasonlóságát *elsősorban* nem ottmaradt magyarokkal kell magyaráznunk, hanem inkább azzal, hogy azok közül az ötvösök közül maradtak egyesek, vagy egyes műhelyek Ukrajna területén, akik a honfoglaló magyarok részére is dolgoztak. A magyarok elvonulása után ezek a kijevi druzsina-tagok igényeit elégítik ki.

³⁵ Рыбаков, Б. А., i. m. 39., 13. kép.

³⁶ L. őket együtt: Fehér G., Zur Geschichte der Steppenvölker von Südrussland in 9—10 Jhdt. St. Sl. 5 (1959) 3—4., 15. kép.

³⁷ Pasternak, J., A krylosi (Galícia) magyar sírleletek. АН 21 (1937) 136.

³⁸ Említése: Эрдеши, И., Венгры в Лебедии. Материальная культура венгров в IX—X вв. Автореферат. (Ленинград 1959). A temetkezési szokás párhuzama Kazahsztánból: Акишев, К. А., Отчет о работе илийской археологической экспедиции 1954. Труды ИИАЭ Каз.

Tovább él itt és mindjobban geometrizálódik a palmettás stílus. Fejlődése kissé más irányt vesz itt, mint hazánk területén. A kőemlékeken már nem is jelenik meg Oroszországban. Egyenes analógiáit nem is találjuk meg Kijevben, egyedül az Aranykapunál talált kard markolata kivétel. Azonban ennek nincs etnikumjelző értéke.

A matriarchátus kérdéséről a honfoglaló magyarságnál.

Molnár Erik volt az első a magyar kutatók közül, aki a marxizmus-leninizmus módszerével és szemszögéből vizsgálta az ősmagyar társadalom fejlődését.⁴⁰ Szigorú kritika alá vette a polgári tudomány eredményeit és ezzel helyes és egyben teljesen új irányt szabott a további kutatásoknak.

A honfoglaló magyarok társadalmának vizsgálatát Molnár Erik az írásos források adatai és nyelvi adatok alapján végezte el. A levédiai magyar társadalmat úgy jellemzi, mint a katonai demokrácia korszakának megfelelő társadalmat, megállapítja a fejlett patriarchátus létét.⁴¹

Amíg nem tárnak fel Ukrajna területén magyar temetőket, addig a Kárpát-medencében eddig talált temetők anyagára vagyunk utalva. A régészeti emlékekanyag felhasználása a társadalom rekonstrukciója céljából marxista módszerrel még nem történt meg. Ezt joggal hiányolja Molnár Erik is említett munkájában.

Ennek ellenére a magyar régészeti irodalomban már régen szó esett a matriarchátusról és a matriarchátus maradványairól, annak tovább élő jelenségeiről a honfoglaló magyarság társadalmával kapcsolatban. Az anyajogú társadalom tükröződését vélte látni László Gyula a honfoglaló magyar nép életéről írt művében, a temetkezési szokások néhány sajátosságában.⁴² Véleménye szerint a IX—X. sz. kis temetőiben, ahol néhány esetben a temető közepén nő van eltemetve, aki gazdagságával is rendszerint magára vonja a figyelmet, az anyajogú nagycsalád valamilyen formája tükröződik.

Hasonló jelenségek alapján László Gyula feltételezi asszonyház meglétét is ebben a korban, melynek tükröződése volna a különtemetett nők sírjai a bezdédi temetőben.

Nem egyszer figyelték meg azt régészeink, hogy a nők külön, vagy a temető kiemelt helyén vannak eltemetve. Ilyen esetek a következők:

ССР. (1956).

³⁹ Мавродин, В., Очерк истории левобережной Украины. (Ленинград 1940) 193.

⁴⁰ Szentmiklósy L., Az Árpád-kori társadalom. (Bp 1943).

⁴¹ Molnár E., A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. (Bp. 1949).

⁴² Először HMNÉ (1944) 220., majd Fettich Nándor kritikájára írt válaszában, Arch. Ért. 77 (1950) 139., majd még egyszer az MTA tud. ülészakán 1954-ben. MTA K 5 (1954) 458—479.

Mándok,⁴³ Koroncó,⁴⁴ (Bábota, Rácdomb és Újtelep), Gyömöre,⁴⁵ Heves,⁴⁶ Bordány,⁴⁷ Jánosszállás,⁴⁸ Szeged-Bojárhalom,⁴⁹ Pilin-Leshegy(?),⁵⁰ Kiszombor. E temető 46. sír⁵¹, Hencida 5. sír.⁵²

Egy kivétellel már Dienes István munkáiban is történt ezekre utalás. Nem tudjuk azonban kellő adatok hiányában ide sorolni azokat a sírleleteket, melyeket Szőke Béla magányos női sírokból származtat.⁵³ Ilyenek: Csorna, ahol a női sír a csoporton belül van, vagy a gici lelet, amely férfisírból is származhat. A törtéti lelet nem feltétlenül származik magányos sírból. Nem ismerjük pontosan — térkép híján — a bánkúti (női?) sír helyét sem. Hasonló a helyzet Kiskunfélegyháza-Cs. temető rigolirozása során napvilágra került öt sírja esetében is. Az utóbbi két lelőhelyen, csakúgy mint Szeged-Bojárhalmon, nem volt a sírban sem ló, sem nyereg. Ez a három sír, Szőke Béla véleménye szerint, a többiektől eltérő viseletű nők sírja. Szerinte talán a Megyer törzs tagjai közé tartoztak.⁵⁴

A felsorolt sírokban rendszerint lószerszám is volt, persze vannak kivételek is közöttük. Így a Szeged-bojárhalmi sírban sem volt lószerszám. A bordányi öregasszony sírjában öreg, sánta ló feküdt. Ugyanakkor a jánosszállási sírba két éves fiatal lovat temettek. Megtaláljuk a lovat a hencidai 5. sírban is.

A nők ugyanis szintén jártak lovon, sőt a hadjáratokon is részt vettek, amint ezt például Timur Lenk korából tudjuk.⁵⁵ Így aztán nem lehet feltűnő, hogy nők sírjaiban nyeret is találtak.

Hasonló szokást a beltírektől ír le Pallas.⁵⁶ Lovat temetni női sírba a IX. sz. előtt, tehát már jóval korábban is szokásban volt. Egy pokrovszki sírban, amelyben alán nőt temettek el, a baloldalon részlegesen eltemetett ló maradványai feküdtek.⁵⁷

A matriarchátusra való emlékezés megmaradt a magyar rokonsági terminológiában. Az „ük” elnevezés eredetileg nőnemű ősre vonatkozott.⁵⁸ A mongoloknál is közös ősként tisztelték Alangoa ősanyát, akitől az összes mongol nemzetségek származtatták magukat.⁵⁹

Krónikájukban azt olvashatjuk, hogy Dzsingisz kán a legnagyobb birtokrészeket anyjának

adta, mivelhogy ő tett legtöbbet az állam létrejöttéért.⁶⁰ A Volhyniai Évkönyvben feljegyezték, hogy a mongolok az elhalt őseiket anyai ágon is tisztelték.⁶¹

A mongol példák után nézzük meg a többi töröknyelvű, nomád vagy félnomád életmódot folytató nép esetében is a nők helyzetével kapcsolatos adatokat:

Sz.V. Kiszeljov, amikor az „el” intézményt elemzi a régi hakaszoknál, megállapítja azt, hogy az „el” tulajdonképpen helyi csoportját jelenti az előkelőknek, a kirgizeknél, akik rendszerint rokonok is egyben.⁶² Ennek élén nő is állhat.

Bernstam, amikor az orhoni-jenyiszeji török társadalmi viszonyait vizsgálta, kitért a matriarchátus egyes jelenségeinek továbbélésére is.⁶³ Rámutatott, hogy matri- és patrilocális elemek együtt is létezhetnek. Ugyancsak ő figyelte meg a matriarchátus továbbélő jelenségeit a kirgizeknél is.⁶²

Hasonló adatok ismereteseink előttünk az oguzok történetéből. Egyes előkelők legendás elbeszélései szerint, melyeket a XVII. sz. közepén jegyeztek le, volt hét leány, akik legyőzték az oguzokat és hosszú éveken át uralkodtak rajtuk.⁶⁵

Még távolabbi adatokat Tibetből ismerünk. Ha a patriarchális nagycsalád feje korán hal meg, akkor néha a vezetés a legidősebb asszony kezébe megy át.⁶⁶ Néhány ritka esetben hasonlót figyeltek meg Örményországban is.⁶⁷

Ezeket a példákat még tovább is lehetne száporítani, de nekünk nem az a célunk, hogy valamennyit összegyűjtve bemutassuk. A véleményünk az, hogy az ilyen eseteket nem szabad úgy tekinteni, mint a matriarchátus valamilyen formában való továbbélését. Ilyen jelenségeknek az anyajoggal semmiféle egyenes kapcsolatuk nincs. Egyszerűen csak arról van szó, hogy meg kell őrizni az apajogú nagycsalád egységét. Ez a főcél. Ennek érdekében ideiglenesen, egy nemzedéknyi időre, vagy még kevesebbre átveszi a vezetést az elhalt vezető férfi felesége.

A türk társadalom elemzésekor Bernstam rámutatott az egyes háztartások nagy jelentőségére a hadjáratok illetve vándorlások idején. Az utóbbiak járulnak elsősorban hozzá a matriarchátus

⁴³ Jóna A., Arch. Ért. 17 (1897) 361—363.

⁴⁴ Szőke B., Arch. Ért. 81 (1954) 125—129.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Pataky V., FA 1—2 (1939) 200—204.

⁴⁷ Dienes I., A bordányi (Csongrád m.) honfoglaló magyar asszony lószerszáma. A Móra F. Múzeum Évkönyve. (Szeged 1956) 50.

⁴⁸ Hankó B., DSz 9 (1935) 67.

⁴⁹ Reizner J., Arch. Ért. 11 (1891) 106.

⁵⁰ MHK 618.; Szendrey A., Az ősmagyar temetkezés. Etn 39 (1928) 8.

⁵¹ Dienes I., A honfoglaló magyarok fakengyele. FA 10 (1958) 127.

⁵² László Gy., HMNÉ. 467., 53. kép.

⁵³ Szőke B., Arch. Ért. 86 (1959) 36—37.

⁵⁴ Uo. 37.

⁵⁵ Бартольд, В. В., Записки РАН. VIII сер. XIII. 27.

⁵⁶ Harva, U., Die religiösen Vorstellungen bei den altaischen Völkern. (Porvoo 1938) 302.

⁵⁷ Максимов, Е. К., i. m. 69—70.

⁵⁸ Munkácsi B., Revue Orientale 8 (1907) 162—163.

⁵⁹ Владимирцов, В. Я., Общественный строй монголов. 45/15. (XI—XIII sz.).

⁶⁰ Козин, С. А., Сокровенное сказание. 175. 242.

⁶¹ Григорьев, В. В., О достоверности ярликов данных ханами Золотой Орды. (Москва 1842) 65.

⁶² Киселев, С. В., Древне-хакасский эль. Хак. НИИЯЛ. 1. 31—34.

⁶³ Бернштам, А. Н., Социально-экономический строй орхон — енисейских тюрок VI—VIII вв. (Ленинград 1946) 165.

⁶⁴ I. m. 164.

⁶⁵ Кононов, А. Н., Родословная туркмен, сочинение Абу-л-Гази. (Москва—Ленинград 1958) 78.

⁶⁶ Herrmanns, M., Die Nomaden von Tibet. (Wien 1946) 225.

⁶⁷ Карапетян, Е., Армянская семейная община. (Ереван 1958) 127.

egyes vonásainak továbbéléséhez.⁶⁸ Az ilyen események idején megnő a nők szerepe a családban, míg a férfiak harcolnak, vagy intenzívebben részt vesznek a terelő és őrző munkában.

A házassági szokásokban is megvan néha az anyai ág kiemelkedőbb szerepe. Így a mongoloknál a XI–XII. sz.-ban az anyaági nagybácsi megy el megkérni a feleséget az unokaöccse részére. Voltak náluk olyan esetek is, amikor az ifjú férjet „vőként adták” oda a jövődő *felesége* családjába.⁶⁹

Jakubovszkij véleménye szerint a mongol-török társadalmak magasabbra értékelték a nőket és azok szerepét, mint az iráni vagy arab világ.⁷⁰

Igen sok adat ismeretes az előkelők feleségeinek helyzetéről. Nem egyszer ültek nők a trónra elhalt uralkodó férjük nyomában, hatalmas kísérettel rendelkeztek és nagy udvart tartottak. Így volt az a Nagy Hordában is.⁷¹ A XIV. sz.-ban arra is volt joguk a mongoloknál, hogy útlevelet adjanak ki védelmet kérő személyeknek.⁷²

Általában megfigyelhetjük azt, hogy a mohamedán vallás térhódításáig Kisázsiaiban is nagyobb a nők tisztelete.⁷³ A fenti példák áttekintése után összefoglalásként a következőket állapíthatjuk meg: a patriarchális nagycsaládok jelentik a gazdasági sejt-egységeket, amelyek már régebben léteztek, s ez tükröződik a temetkezésekben is. Helyesen állapította meg László Gyula először a magyar kutatók közül, hogy a korai magyar temetők nagycsaládi temetők. (Illetve néhány nagycsaládeí.) Amíg a termelőerők fejlettségi foka

nem engedte meg, hogy nagyobb csoportok éljenek együtt, vagyis amíg a főfoglalkozás a nomád állattartás, addig a magyarság is kis csoportokban élt. Ez a kép tükröződik *későbbi* korok, a honfoglalás és az azt követő fél-évszázad temetőiben. Amíg béke idején a magyarok nem voltak központosított, egységes irányítás alatt, amíg létre nem jön a törzsszövetség (az írásos források szerint a IX. sz. vége felé), addig kevésbé volt összefogott a magyar nép. Ilyennek kell elképzelnünk a helyzetet még a VIII. sz.-ban is.

Közvetlenül a honfoglalás előtt, amikor a katonai demokrácia és a patriarchális-nemzetségi vonások az uralkodók, már megjelentek a magyaroknál az osztálytársadalom csirái is. A patriarchális-feudális társadalom első elemei: a házirabok, a steppei arisztokrácia egyes csoportjai között folyó harc, a szegények kizsákmányolása a „rokoni segítség” intézményén keresztül, a kölcsönök megléte a kamatokkal stb.

A nomád magyarok a meghódított földműves népek felett kizsákmányoló réteget képeztek. Ez a helyzet és a környező népek területére irányuló kalandozások, mind-mind az osztálytársadalom létrejöttét sietteték. Ezzel együtt megváltozik a temetők képe is. De már a legkorábbi nagycsaládi temetőkben éles rítusbeli — társadalmi különbségeket tapasztalhatunk az egyes tagok sírjai között. Ezek pontos kielemezése és magyarázata a honfoglaláskori régészetünk egyik fő feladata.

Erdélyi István

О НЕКОТОРЫХ ВОПРОСАХ ВОСТОЧНО-ЕВРОПЕЙСКИХ СВЯЗЕЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ ВЕНГРОВ-ЗАВОЕВАТЕЛЕЙ РОДИНЫ

Резюме

В первой части статьи мы рассмотрели характерную группу памятников (типовые рисунки на таблице), которая в VI–VII веках была распространена по Волге, западном Казахстане и некоторых областях Украины, и даже известна в некоторых пунктах Северного Кавказа. Захоронение в грунтовых погребениях, курган как правило, отсутствует. Она происходит из материала времени, следующего за гуннской эпохой и предшествующего времени верхнесалтовского могильника. Те народы, в употреблении у которых были подобные гарнитуры поясов, позже могли попасть в связь с венграми-завоевателями родины.

Во второй части статьи мы изучили несколько случайных находок или происходящих из отдельных могил, которые на основании типологического родства близки к вещам венгров-завоевателей родины (стремена, поясные бляшки в форме полумесяца и др.). С такими находками, в первую очередь, мы встречаемся на Волге и в

Западном Казахстане. Аналогии венгерским поясным бляшкам в форме полумесяца были найдены почти исключительно в Заволжье.

В третьей части мы рассмотрели вопрос об археологических памятниках, обнаруженных в Киевской и Черниговской областях. Киевские поясные бляшки, которые представляются подобными, по всей вероятности, являются местными изделиями и происходят не из Венгрии. Мы должны отказаться от того, что обкладка большего ритона из Чернигова является продуктом старовенгерской работы.

Наконец, в последней части мы касаемся вопроса о матриархате. В отношении венгров-завоевателей родины следует отрицательно высказаться об этом. Богато захороненные женщины в могильниках или отдельно не находятся в связи с остатками материнского права.

И. Эрдейи

⁶⁸ Бернштам, А. Н., i. m. 96, 98.

⁶⁹ Владимирцов, В. Я., i. m. 48.

⁷⁰ Якубовский, А. Ю., Черты общественной и культурной жизни эпохи Алишера Навои. (Москва—Ленин-

град 1946) 19.

⁷¹ Григорьев, В. В., i. m. 67.

⁷² Уо. 65—66.

⁷³ Гордлевский, В. А., Государство Селджукидов. (Москва—Ленинград 1941) Тр. ИВ. 39. 58.

ÜBER EINIGE FRAGEN DER OSTEUROPÄISCHEN BEZIEHUNGEN DES ARCHÄOLOGISCHEN DENKMATERIALS DER LANDNEHMENDEN UNGARN

Auszug

Östlich der Karpaten wurden noch keine systematischen Ausgrabungen zur Erforschung des ungarischen Materials aus den Jahrhunderten vor der Landnahme durchgeführt. Das in der Hauptsache aus Gräberfeldern stammende, größtenteils aus Streufunden bestehende Material bietet der Forschung keine genügenden Anhaltspunkte.

Um den Ursprung der materiellen Kultur der landnehmenden Ungarn erforschen zu können, müssen wir u. a. auch das Fundmaterial der sog. spätalanischen (Saltowo-Majazkoje-) Kultur untersuchen. Es unterliegt keinem Zweifel, daß auch die materielle Kultur der Ungarn teilweise in diesem, hauptsächlich aus dem 7–8. Jh. stammenden Material wurzelt.

In der vorliegenden Studie wird nur ein Komponent dieser Epoche behandelt, nämlich eine durch besondere Gürtelbeschläge charakterisierte Gruppe der Wolga-Gegend [Sinowjewki (Sadowki), Bereshnowka], die auch in West-Kasachstan (Burdshar) und im Gebiet von Baschkirien (Ufa, Nowo-Turbasli, Bachmutino, Tschandar) existierte, sowie noch nördlicher bis zur Gegend des Kama-Flusses, im Westen aber bis zur Ukraine und dem Nord-Kaukasus (Borisowo) stellenweise Verbreitung fand.

Die kennzeichnendsten Stücke der besprochenen Gürtelgarnituren sind aus zwei halbmondförmigen Gliedern zusammengestellte sowie schwalbenschwanzförmige Beschläge (letztere bewahren die Form der hunnenzeitlichen Zikaden).

Als ihr Alter läßt sich das 7–8. Jh. bestimmen, d. h. sie standen solange in Gebrauch, bis die neuen Gürtelbeschlag-Typen des Werchnye-Saltwoer alanischen Gräberfeldes erscheinen, die in den Fundkomplexen nie mit den ersteren gemeinsam vorkommen. Es ist eben diese Epoche, nämlich die Zeitspanne zwischen der Hunnenzeit und dem 9. Jh., die im Steppen- und Waldsteppengebiet am wenigsten erforscht ist.

Anhand der aufgezählten Funde erscheinen Gräber, ohne Kurgane, wie diese später für die landnehmenden Ungarn kennzeichnend sein werden.

Die folgende Aufgabe ist, solche, d. h. keine Hügelgräber enthaltende Gräberfelder in der Wolga- und Don-gegend zu suchen und zu durchforschen, da es anzunehmen ist, daß Kulturelemente der hier gelebten Völker

vielleicht sogar deren ethnischen Gruppen sich mit den Ungarn verschmelzen konnten.

Im folgenden besprechen wir einige Streu- oder Gräberfeldfunde aus der Wolgagegend und aus West-Kasachstan, in denen auch bei den landnehmenden Ungarn bekannte Objekttypen zutage kamen. Außer den Steigbügeln ist besonders die Gruppe der halbmondförmigen, mit kleinen, ösenartigen Verlängerungen versehenen Beschläge hervorzuheben, deren Vorkommen sich auf die Gebiete jenseits der Wolga konzentriert.

Im letzten Abschnitt untersuchen wir die Beziehungen zwischen den ungarischen und den aus dem Kiewer-Gebiet stammenden Funden. Wir halten das unterhalb der Desjatinnaja-Basilika erschlossene Grab aus dem 10. Jh. für nicht-ungarisch; die Gürtelbeschläge widerspiegeln eine lokale Entwicklung. Zu demselben Stilkreis gehören auch die im Grab des Fürsten Rostislaw Mstislawowitsch gefundenen Gürtelbeschläge (Ende d. 11. Jhs.).

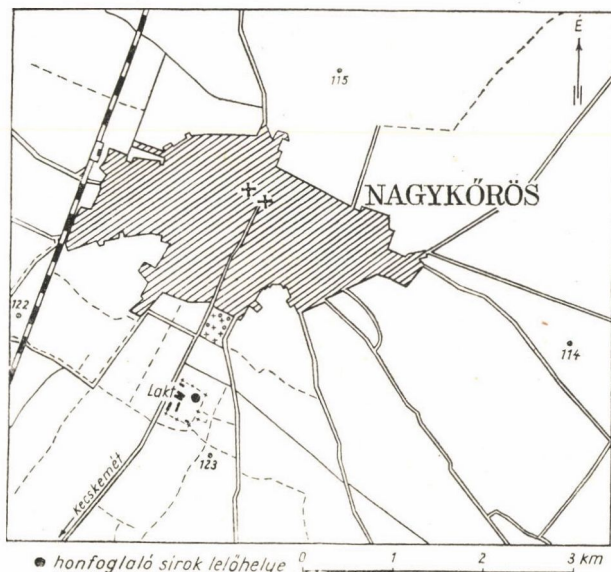
Auch den Beschlägen des größeren Trinkhorns aus Tschernigow müssen wir als ungarischen Denkmälern entsagen, für deren Darstellungen auf Grund der Forschungen Professor Rybakows in den lokalen Volksepen die Erklärung gefunden wurde.

Zum Schluß untersuchen wir die Frage des Vorhandenseins des Matriarchats bei den landnehmenden Ungarn. Gy. László gab für einzelne besondere Züge der Bestattungsgewohnheiten (separat oder im Zentrum des Gräberfeldes gefundene reiche Frauengräber) als Widerspiegelung fortlebender Erscheinungen des Matriarchats. Die ähnlichen Erscheinungen bei den Nomadenvölkern stehen jedoch in keiner direkten Beziehung zum Mutterrecht. Das Hauptziel ist jeweils, die Einheit der *vaterrechtlichen* Großfamilie aufrechtzuerhalten, und zu diesem Behufe mag zeitweilig, als Notlösung, auch eine Frau das Oberhaupt der Familie sein. Es unterliegt keinem Zweifel, daß solche Großfamilien auch bei den Ungarn existierten, u. zw. bereits lange vor der Landnahme. Wie aus dem Beispiel der Gesellschaft bei den türkischen Völkern zu sehen, gewinnt auf der Wanderschaft die Rolle der Frauen innerhalb dieser Familien parallel mit jener der einzelnen Haushalte an Bedeutung.

I. Erdélyi

HONFOGLALÓ MAGYAROK SÍRJAI NAGYKÖRÖSÖN

Nagykörös városának déli felén, a kecskeméti műút baloldalán fekvő református temető után, az ún. Fekete dűlőben 1950 őszén honfoglaló lovas-sírra bukkantak. A sír építkezés során, az udvar északkeleti részén levő egyik homokdombon a talaj egyengetések kerüli (lő (1. kép). Szep-

1. kép. A nagykerősi honfoglaló sírok lelőhelye (Balanyi Béla, 1950)

Рис. 1. Местонахождение могил эпохи завоевания венграми родины в Надькёрёше (Бела Баланыи, 1950)
Fig. 1. Site des tombes des conquérants hongrois de Nagykerős (Béla Balanyi, 1950)

tember 28-án dr. Balanyi Béla, a helyi múzeum lelkes vezetője, miután előző napon tudomást szerzett az értékes leletekről, a helyszínre sietett. A feldúlt csontváz koponyáját, a mellékletek közül két veretet, egy kengyelt már az építésvezetőség irodájában találta, — a lelő-

helyen csak szétszórt csontok s közöttük a különféle vastárgyak töredékei feküdtek. A homok tüzetesebb átnézésével még sikerült egy ezüsthajkarikát előkerítenie, majd egy ezüstérmét, melynek széttört párját az egyik munkás adta vissza. A terep annyira fel volt dűlva, hogy reménytelennek látszott újabb sírok után kutatni. Az építésvezetőségnek azonban meghagyta, jelentsék, ha esetleg újabb sírokra akadnának, anélkül, hogy azokat megbontanák.

Október 2-án valóban újabb sír előkerüléséről kapott hírt. Hiába ment ki nyomban, a sírt csaknem ugyanolyan állapotban találta, akár az előbit. Az emberi és lókoponya már ki volt téve a sír szélére. A szabályát kiemelték s az ismét az irodába vándorolt. A veretes fegyveröv maradványait nagyrészt felszedték, néhány boglár addig az emberek kezén már el is kallódhatott¹. Az emberi koponya kiemelésével egyidejűleg megtalálták az aranyból való hajkarikákat. — Így itt is inkább csak a munkásoktól kapott adatok alapján lehetett a gazdag felszerelésű sír egyes tárgyainak helyére következtetni. Jónéhány nyilvánvalóan téves megfigyelést ezért nem is fogadhatunk el². Ilyen esetben csak nagy gonddal lehet a valóságos tényeket a bizonytalantól, vagy éppen lehetetlentől elkülöníteni. Ezért a teljes — több helyütt ellentmondásos — bizonyító anyag összetetésével, Balanyi Bélával való többszöri beszélgetésünk eredményeit, valamint a leletek gondos vizsgálatának tanulságait felhasználva igyekszünk e két sírról az alábbiakban — a lehetőség szerint — valóban hiteles képet adni³.

Mindkét sír kb. 90–100 cm mély volt.⁴ Benünk nyugat-keleti tájolásban feküdtek háton a nyújtott végtagú csontvázak.

1. sír: 30–35 éves férfi,⁵ mellette valószínűleg a honfoglalóinknál szokásos lócsontok.⁶ *Mellékletei* = 1. A koponya környékén *hajkarika*, kerek

¹ Az emlékül zsebreágott vereteket a találók jó szívvel osztogatták a városban. Egy példányt jóval a lelet előkerülése után Balanyi Béla pl. egy borbély-mestertől szerzett vissza, akinek szintén az építkezésnél dolgozó munkások ajándékozták.

² Eddigi ismereteink alapján valószínűtlennek látszik pl., hogy a sírokban az emberi koponyák alatt egy-egy lócsont lett volna. A 2. sz. sír fennmaradt fényképein ugyan valóban a kérdéses helyen szerepel ez a csont, de mint tudjuk, a fényképezéshez a munkások valamely alapján helyezték vissza a sírba az előzőleg kiemelt tárgyakat. — A második sír esetében téves a kétségtelenül azonos veretsor két különböző helyről (a deréktájról és az alsólábszákról) való származtatása és így azok különféle rendeltetésének (öv- és lószerszámveretek) sejtetése. — Lehetetlennek tartjuk továbbá, hogy a második sír csontvázának medencéje alatt lett volna nyerge. Erre azonban nem is szükséges gyanakodnunk, hiszen sem a „lapos ovális kimunkált csont”-ok (íjcsontok), sem a medence alatti bőrmaradványok nem lehettek a nyereg tartozékai (vö. Balanyi Béla jelentésével, MNM-TM Adattára 184. N. III.).

³ A sírok közlésének átengedéséért Balanyi Bélának, a teljes bizonyító anyag megszerzésében való közreműkö-

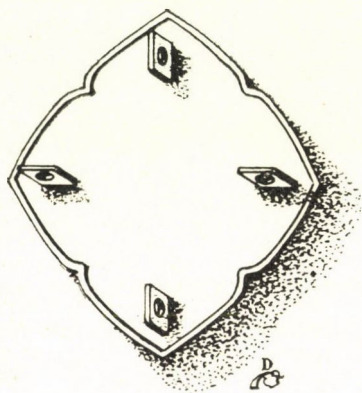
désükért rajta kívül Lipták Pálnak és Nemeskéri Jánosnak mondok köszönetet. — A nagykerősi honfoglaló sírok anyagát a helybeli Arany János Múzeumban őrzik (56. 1. 21–27. és 56. 2. 1–14. lett. sz.). Tévedésből az anyaghoz sorolták be a törtéti illetve ceglédi határmezében fekvő Nyülfülehalomról (középkori nevén Szent Lászlóhalom) származó két S-végű hajkarikapárt (56. 2. 15–16.).

⁴ A sírok mélységére vonatkozólag Balanyi Bélának 1951. márc. 3-án kelt, Bökönyi Sándorhoz írott levelében talált adatát fogadtuk el. Ez felel meg leginkább a 2. sz. sírról készített fényképen jól kivehető sírmélységnek.

⁵ *Lipták, P.*, *Annales Hist.-Nat. Musei Nat. Hung.* 3 (1952) 277.

⁶ Az eredeti jelentés szerint a sírban nem volt egyéb lócsont, mint a „fej alatti” combsont. Ellene szól, hogy Bökönyi Sándor a Balanyi által összegyűjtött csontanyag között lábtőcsontot és alsó előzáfogat is talált. Az említett fog semmiképpen nem tartozhat a 2. sz. sírhoz, hiszen az abból származó lókoponya fogai közül egy sem hiányzik. Az 1. sz. sírba is tehát a szokásos lócsontok kerülhettek, csak azok többsége szétszóródhatott annak feldúlásakor (l. Bökönyi levelét Balanyihoz 1951. márc. 2-án).

metszetű ezüsthuzalból. Nyitott. Átm = $1,9 \times 2$ cm. (XXIX. t. 1); 2. A mellkas jobb felében, egymás közelében, rombuszalakú, ezüsből öntött *ruhadíszek*. Széleiket a sarkokra tervezett finom ívelődésű, kétfelé ágazó palmettalevelek ölelik körül, melyeknek szétnyíló közepébe a kis rombuszalakú belső magból keresztirányban kibocsátott karesú levelek simulnak. Az utóbbiak közeiben négy szívecske domborodik ki a mélyebb és aranyozott háttérből s ezek egy-egy közbelső csepp taggal csatlakoznak a széleket határoló palmettalevelek egymást érintő bekunkorodó végeihez. A vereteknek a hátoldal felé visszahajló keskeny peremük van. Hátukon négy — velük egybeöntött — 6×4 mm-es téglalap alakú fülecske kerek áttöréssel

2. kép. A nagykőrösi 1. sír ruhadíszének hátlapja a felerősítésre szolgáló fülecskékkal

Рис. 2. Обратная сторона украшений одежды с ушками для крепления из 1-ой могилы в Надькёрёше

Fig. 2. Le revers des garnitures de robes avec les anneaux de suspension, de la tombe n° 1 de Nagykőrös

(kettő a hossz tengellyel, kettő a szélességi tengellyel van egy síkban: l. 2. kép). $H = 4,6$; $Sz = 4,1$ cm. 2 db (XXIX. t. 2–3). — E vereteket öntés után a minták körvonalai mentén utánadolgozták, az egyik darabnál (XXIX. t. 2) ez oly határozottan történt, hogy valóságos kis csatornák láthatók a minták körül; 3. A mellkas baloldalán *Berengar*

I. (888–924) milánói veretű *denára*. Szélein átlukasztva. Eredetileg 2 db, jelenleg csak 1 darabnak megfelelő töredékek,⁷ melyekről fényképet nem tudtunk készíteni; 4. A bal alsólábszár mellett kívül *kengyelvas*. Lapos szárának és kiszélesedő gömbölyű talpának töredéke. Mérhető $m = 12,6$; talpsz = 2,7 cm (3. kép. 7); 5. A jobb alsólábszáron, a boka felé *vaszabola*. Szájvasának és pofakarikájának egy-egy töredéke. A pofakarika átm = 5,1; szájavastöredék $h = 4,3$ cm. (3. kép. 4–5); 6. Különböző helyekről előkerült apró *vas-töredékek*, közöttük talán *csiholótöredék*, *tegezvasalás darabjai*, *nyílcsúcs tuskéje*, *kengyeltalp darabkája*.⁸ (Fénykép nincs róluk.)

2. *sír*: 45–50 éves férfi csontváza.⁹ Koponyája kissé jobbra billent. A sír végében, az emberi váz folytatásában a patával kezdődőleg a ló lábcsontjai. Ezekon keresztben, kissé rézsútosan, alsó állkapcsával vagy a koponyatetővel¹⁰ (?) az emberi csontváz felé fordított, orrával jobbra néző lókoponya. *Mellékletek* = 1. Mindkét halánték táján *hajkarika*, kerek metszetű aranyhuzalból. Nyitott. 2 db. Átm = $1,6 \times 1,4$ ill. $1,6 \times 1,5$ cm. (XXIX. t. 11–12); 2. A bal vállon, a csontváz fekvésével párhuzamosan, markolatával a fül magasságában, a munkások szerint állítólag élével fölfelé *vaszablya*. A hosszú éle felé megtörő markolattal és enyhén ívelődő, nagymértékben rongálódott pengével. A markolatnyúlvány felső csúcsát 9 mm hosszú szegecs üti át. Bronzból öntött, mindkét oldalán aláhajló keresztvasának külső oldalsó lapja egész hosszában gerincelt, közepén rombuszalakú díszítőtag domborodik ki. Áttöréséhez alul s felül — a hüvely és markolat felvételére szolgáló — homorú mélyedések vezetnek. Gömbös végeit egymást keresztező, bemélyedő vonalak szabálytalan mezőkre osztják. $H = 86$ (ebből a markolat 10); pengeszélesség a markolat alatt = 3,3; keresztvas $h = 9$ cm. (4. kép; XXIX. t. 4); 3. A jobb vállon és kareszontokon kívül ismeretlen rendeltetésű apró *vastöredékek*.¹¹ A közöttük előkerült nyílhegyek alapján talán szokatlan formájú tegezvasalás (?) töredékei. (A jellegtelen apró darabokról fényképet nem készítettünk.); 4. Ugyanitt, az apró vastöredékek között több,¹² a jobboldali

⁷ Huszár L., Acta Arch. Hung. 5 (1955) 90. (CXLV. Nagykőrös).

⁸ Tehát semmiképpen nem egyértelműen „tegezvasalás darabjai”, ahogyan e töredékek a leltárkönyvbe be vannak vezetve (56. l. 26.). Itt jegyezzük meg a leltárkönyvnek e sírral kapcsolatos egyéb tévedéseit is: ide leltározták be pl. a 2. sz. sír veretsorának nagyszíjvégét (56. l. 22.), a bőrmardványok két darabkáját (56. l. 27.). A Berengar érmének darabjai most, a lelet feldolgozása-kor kerültek ismét elő, a leltárkönyvben nem szerepelnek. — Balanyi Béla első jelentésében még két patkót is a sír leleteihez sorol, később egyik levelében (1951. febr. 27., Lipták Pálhoz) idetartozásukat maga cáfolja meg: „A patkók, amelyekről szóltam, 1944-ben elásott ló patkója volt...”

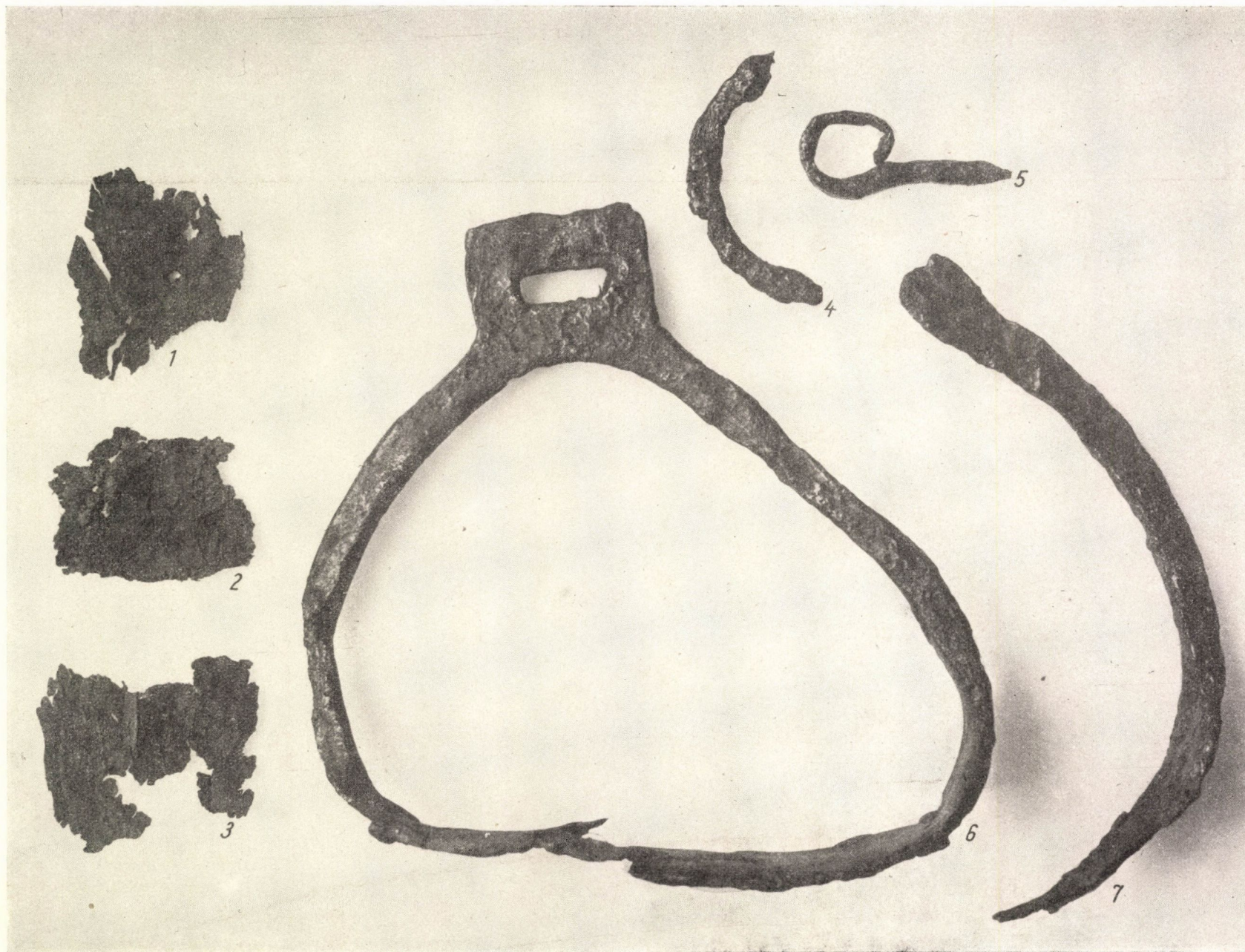
⁹ Lipták P., i. m. 278.

¹⁰ Balanyi B. első jelentésében, valamint utólag készített sírrajzán a lókoponya állkapcsával, a fennmaradt

fényképen a koponyatetővel fekszik az emberi váz irányában.

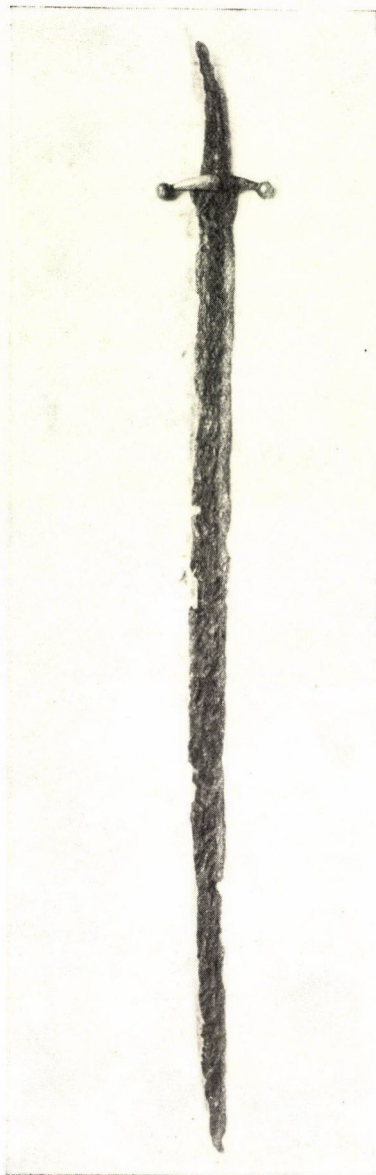
¹¹ Lelt. sz. 56. 2. 12.

¹² Míg a honfoglaláskori sírokban soha nincs több hét-nyolc nyílcsúcsnál, s a leletek között itt is mindössze ötöt találtunk, — Balanyi Béla szokatlanul sok nyílcsúcsról tudósít jelentésében. Szerinte nyolc-tíz darab volt a felsőkareszont mellett, egy a bordák között és egy a szeméremesont táján. E magas számot csak úgy kaphatta, hogy a csontváz jobb oldalán előkerült nyílcsúcsokhoz néhány vastöredéket is hozzászámolt, másrészt a szeméremesont körül előkerült vastöredék rendeltetését félreismerte. Az utóbbi ugyanis csiholó talptöredéke (XXIX. t. 20) annak ellenére, hogy a leltározáskor is a nyílcsúcsok közé (56. 2. 10.) vezették be. Egy további nyílhegyet (XXIX. t. 13) találtunk viszont az 56. 2. 12. lelt. számú vastöredékek között.

3. kép. Nagykőrös. 1–3, 6. 2. sír — 4–5, 7. 1. sír mellékletei. 1 : 2
 Рис. 3. Надкёрёш. 1–3, 6. 2-ая могила. — 4–5, 7. инвентарь 1-ой могилы.
 Fig. 3. Nagykőrös. 1–3. 6. Tombe n° 2. — 4–5, 7. Le mobilier de la tombe n° 1

mellkasban — a megfigyelés szerint a bordák közé fúródva — egy *vasnyílcsúcs*. Laposak, kétélűek, tüskések. Levél és deltoid formájú pengével. Vala-

4. kép. Bronz keresztvasú szablya a nagykorösi 2. sírból

Рис. 4. Сабля с бронзовым перекрестьем из 2-ой могилы в Надкёрёше

Fig. 4. Epée à garde en bronze de la tombe n° 2 de Nagykorös

¹³ A vereteknek a sírban való helyzete bizonytalan. Balanyi B. szíves szóbeli közléséből tudom, hogy csak a medence alatti vereteket vette ki sajátkezűleg, a többi — mint jelentésében is említi — nem ő ásta ki, a munkások pedig „pontos fekvésüket nem tudták megmagyarázni”. Így eshetett meg, hogy Balanyi a munkások valóságából a veretek folyamatosságát nem látva, egyes vereteket maga is lőszerszámdíszeknek gondolt, csak azért, mert állítólag az „alsólábszáron keresztben” feküdtek. Pedig honfoglalóink díszes fegyveröveinek ismeretében nagyon is érthető, hogy e veretsor még az alsóláb-

mennyi erősen töredékes. 5 db. H = 4,5; 4,8; 4,5; 3,3; 3,6 cm (XXIX. t. 13–17).

5. A medence körül s valószínűleg a lábeson-
tokra is hosszában ráfutva¹³ a *veretes fegyver*
részei: a) *Csat*, ezüsthől öntött, csuklós szerkezetű. Ovális csatkarikával és téglalapalakú, csúcsos végű szíjlemezrel. A csattest szegélye félpalmettáknak van kiképezve, melyeknek behajló oldalsó levelei között hármás levélminta magasodik fel. E musta másfélszer ismétlődik a szíjlemez hossz tengelyében. Csúcsában hármás — csatornákkal hangsúlyozott — levélke. A hátoldal felé visszatüremelő peremcskéje van. Hátlapján, a sarkaiban négy 3 mm hosszú szegecs, az egyiknek végén ellenző lemezke ül. H = 5,6 (ebből a szíjlemez 4,4; a csatkarika 1,2); Sz = 2,3 (csatkarika); 1,8 (szíjlemez); a csatkarika belső átm = 1,8 cm (XXX. t. 1, hátlapja: XXIX. t. 5.) b) *Övveret*, ezüsthől öntött. Felül csúcsba futó ovális, alján három kis cseppalakú kiszögéléssel. Szélén kettős keret. A belső alul kettős hurkot vet. Ebből ágazik ki a keret csúcsa felé kibomló hármás levéldísz, melyet ellentétes irányba hajló kéthegyű indácskák fognak közre. A mélyített háttér (több veret tanúsága szerint) aranyozott volt. Oldalán lehajló kis peremmel. Hátlapján három 3–4 mm hosszú akasztó, néhánynak végén a szíjból való kiszakadásukat meggátló lemezke ül. 23 db (XXX. t. 2–24, hátlapja XXIX. t. 7), ebből 2 db eredeti helyzetében, az öv szíján (XXX. t. 23–24). H = 2,2–2,3; Sz = 1,7–1,8 cm; c) *Övveret*, ezüsthől öntött. Szívalakú, felül kétoldalt egy-egy kis cseppalakú kidudorodással. Az előbbivel egyébként tökéletesen egyező. 23 db (XXX. t. 25–47, hátlapja: XXIX. t. 8), ebből 2 db eredeti helyzetében, az öv szíján (XXX. t. 25–26). H = 1,85–1,95; Sz = 1,9–2; a szegecs h = 3–4 mm; d) *Nagyszíjvég*,¹⁴ ezüsthől öntött. Hossznégyszög formájú, kettős ívelésű felső s lekerekített alsó véggel. Hossztengelyében háromszor, a keretből kiágazó bekanyarodó végű indákkal egybefont hármás palmettalevek ismétlődnek, az aranyozott háttérből kidomborodva. A palmetták húsos, hajlós oldalsó leveleit egyik szélükön, duzzadt középső felegyenesed leveleiket mindkét szélük mentén — valamivel mélyebb síkban fekvő, — keskeny szegély kíséri. Tövéket ívalakú mező különíti el, melynek domborodó oldalából középen rövid bemélyedő vonalka indul ki. Többlevelű, széthajló ágacsok zárják le a szíjvég kerekedő végét. Oldalainál körben keskeny visszahajló peremcske. Hátlapján hat 3–4 mm

szárakra is valóban ráfuthatott. Különösen akkor, ha az övet a temetősor meglazították, s csüngesztésre szolgáló végét nem vezették el a bűjtatóig, hanem az szabadon ágazott le, esetleg már a jobb oldali csípőtől a láb felé.

¹⁴ Az építkezés ellenőre: Lengyel János az építésvezetőségénél tartogatott, Balanyinak át nem adott díszes szíjvéget egyik kiszállása alkalmával magához vette, hogy azt a Nemzeti Múzeumba eljuttassa. Hosszabb idő múltán került csak vissza a tárgy Nagykorörsre, így keveredhetett tévedésből az első sír anyagához (vö. 8. j.).

hosszú akla. $H = 4,8$; $Sz = 2$ cm (XXX.t. 48 és 5. kép, hátlapja: XXIX. t. 6); e) *Az öv bőrrészei*. Jelenleg 1,7–2 cm széles és 3 mm vastag, már kissé zsugorodott szíj darabjai. 3 db. $H = 4,7$; 4,8; 3,1 cm (XXX. t. 22–27).

5. kép. A nagykőrösi 2. sírból való övveret sor nagyszíjvége

Рис. 5. Большой наконечник пояса с бляшками из 2-ой могилы в Надкёрёше

Fig. 5. Le grand passe-courroie de la rangée de plaques de ceinturon de la tombe n° 2 de Nagykőrös

6. Feltehetőleg a medence mellett jobbról a *tarsoly függesztőszíjának*¹⁵ maradványai: a) *Veret*, ezüsből öntött. Gyöngyözött kerettel. Csúcsából hosszan felegyenesedő kocsányon három osztású levélke ül. Hátlapján fenn és lenn egy-egy 3 mm hosszú szögecs. $H = 1,8$; $Sz = 1,5$ cm. 3 ép, 1 töredékes db (XXX. t. 49–52, hátlapja: XXIX. t. 9); b) *Szíjmaradvány*, melyre az előbbi veretek voltak felszerelve. $Sz = 1,4$ cm; $V = 3$ mm; $H = 2,1$ cm (XXX. t. 49–50); c) *Kisszíjvég*, ezüsből öntött. Hosszúak. Karéjosított felső részétől lekerekített vége felé keskenyednek. Előlapjának szélei többszörösen ívelődő keskeny kiemelkedő léccel keretezettek. Hátán felül két, alul egy 3 mm-es szögeccsel. $H = 3,4$; $Sz = 1,4$ ill. 1,1 cm (XXX. t. 53, hátlapja: XXIX. t. 10). A veretek mind vékony öntéssel készültek, mintájuk a hátoldalon kivehető (XXIX. t. 5–10).

7. A medencecsontok alatt *bőrmaradványok*, vékony bőrből készített ruha(?) részei. 7 db, de

fénykép csak a 3 nagyobb darabról készült (3. kép 1–3). Méreteik: $3,9 \times 3,5$; 4×3 ; $4,5 \times 3,8$ cm. Az egyik darab (3. kép 1) szélén varrásnyomok; 8. A jobb kézfej csontjai mellett kívül *íjmarkolatborító lemez*, csontból. Nyújtott ovális alakú, enyhén domborodó felületű. 2 db. Az épebb (XXIX. t. 21) kettétörött. Végein, egyik széle mentén és hátlapján irdalt. $H = 13,7$; $Sz = 2,7$ cm. A másik példánynak (XXIX. t. 22) mindkét vége töredékes. A szokásostól eltérően néhol teljes felülete irdalva. $H = 10,5$, $Sz = 2,6$ cm; 9. A szeméremcsont táján *csíholóvas* közepén csúcsosan kiszélesülő talpának töredéke. $H = 4,7$; $Sz = 2$ cm (XXIX. t. 20); 10. A jobb alsólábszáron kívül *vaszabla*. A kivételkor szétporladt, csupán egyik pofakarikája maradt meg töredékes állapotban. Átm = 3,6 cm (XXIX. t. 19); 11. A bal alsólábszár mellett kívül *vaskengyel*. Körte alakú. Téglalap alakú füllel és szíjnyílással, laposra kalapált száakkal és szélesre kovácsolt, erősen megrongálódott talpalóval. Eltorzult: félrenyomódott. $M = 13,3$; $Sz = 13,3$; Talpsz = 3 cm (3. kép 6); 12. Bizonytalan helyről, talán a medence alatt feltételezett „nyereg” környékéről való, a jelentésben annak tartozékaként vett laposmetszetű *vaskarika* töredékei. Rendeltetésük ismeretlen, esetleg hevedercsatnak darabjai is lehetnek. Átm = 3,1 cm (XXIX. t. 18).¹⁶

Röviddel a második sír előkerülése után (okt. 5-én) L. Kovrig Ilona szállt ki a helyszínre és megállapította a hitelesítő ásatás sürgős szükségét. A munkát azonban az illetékes szerveknél engedélyeztetni kellett, s így az ásatás hosszú ideig halasztódott. Mire Fülep Ferenc nov. 17-én Nagykőrösre utazott, a kérdéses dombnak már csak helyét találta, a gyorsíramú munka során addig teljesen elhordták. Állítólag újabb leletre ekkor már nem bukkantak.

Az előkerült síroknak egymáshoz való viszonyáról Balanyi B. helyszínvázlata (6. kép) tájékoztat: kb. 4 m távolságra voltak egymástól úgy, hogy az első csontváz koponyája egyvonalba esett a második sírban fekvő csontváz lábfejével. A 2. sz. sírtól 11 m-re, nagyjából északnyugati irányban magassági pont állott.

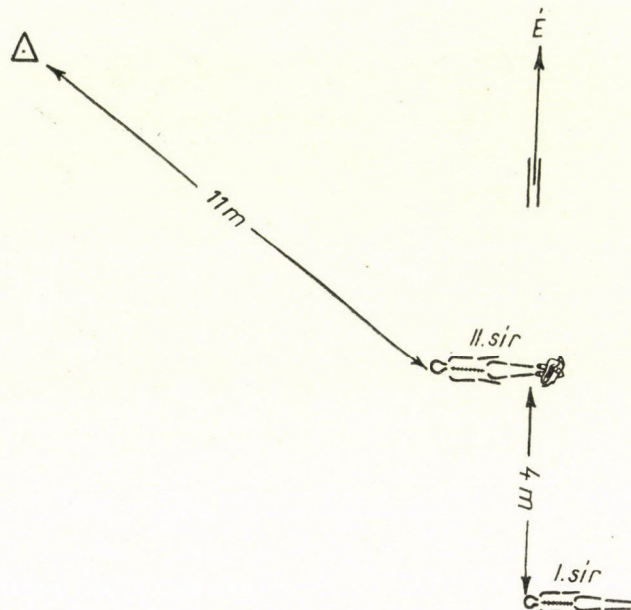
A megfigyelések elégtelenek arra, hogy a temetkezési szokásokra vonatkozó következtetéseket tehesünk. Csak nagy óvatossággal kezelhetjük Balanyinak azon észrevételét is, miszerint a 2. sz. sírban talált nyílhegyek egyike nem a szokott módon, a többivel egy csomóban került elő, hanem a „jobb lapockán és bordákon belül a mellkasban volt”. Ha eredeti helyzetében találta volna

¹⁵ Balanyi Béla jelentésében „tegez szíjazat”-ként szerepel. A leletkörülményekből ítélve természetes helyzetüknek megfelelően feküdhettek a sírban.

¹⁶ Balanyi B. Lipták Pálhoz 1951. febr. 20-án írott levelében e sír tárgyai között valamiféle „íjhúr megkötésére szolgáló vasat” is említ, melyről korábban sehol sem szólt. Nem tudjuk, melyik tárgynak tulajdoníthatott ilyen rendeltetést. Emlékezetből rajzolt sírlapján kampószerű tárgyának tünteti fel, hasonlóan azonban a leletanyag-

ban nem találtunk. Ugyanebben a levélben azt is írja, hogy „a II. sírban a karokon, éspedig a csukló fölött közvetlen 2 kis ezüst csat volt, mit a kiásó munkások vittek el.” E megjegyzés nyomán sorolt két karperecet Lipták Pál a sír mellékleteihez (i. m. 278). Nem lehetetlen pedig, mint azt Balanyi maga is felvetette, hogy adatközlői akkoriiban — kissé homályosan — egyszerűen a Lengyel J. főmérnök által elvitt szíjvégre céloztak (vö. 14. j.).

e helyen, nemcsak arra gondolhatnánk, hogy ez „idézte elő a halált”, de akár a visszajáró halottól való félelem miatt végzett sírbanyilázásra¹⁷ is gyanakodhatnánk. Ennek felderítésére azonban itt nincs lehetőségünk, hiszen tudjuk, hogy Balanyi megfigyeléseit csak akkor tehette meg, amikor a mellékletek javarésze a síron belül már szerte-szét szóródott.

6. kép. Helyszínvázlat a nagykőrösi honfoglaló sírokról (Balanyi Béla, 1950)

Рис. 6. План могил эпохи завоевания венгрии родины в Надькёреше (Бела Баланы, 1950)

Fig. 6. Relevé de plan des tombes des conquérants hongrois (Béla Balanyi, 1950)

A tárgyi anyagra áttérve elsősorban a 2. sz. sír övveretsora (XXX. t.; XXIX. t. 5–10) kelti fel érdeklődésünket. A díszes öv újjáalkotására már csak azért is gondolnunk kell, mert maradványai hosszú időn keresztül megtévesztő módon voltak a nagykőrösi Arany János Múzeumban kiállítva. Elhelyezésük arra engedett következtetni, hogy a veretsor itt más rendben díszítette az övet, mint azt az eredeti helyzetében talált bashalmi övnél tapasztaltuk.¹⁸ Könnyen téves helyreállítási kísérleteknek válhatott volna alapjává, ha a honfoglalóinknál általános belső csatolású, csüngesztett végű fegyverövek szigorúan kötöttek megismert rendszere nem szorít rá a nagykőrösi anyag újabb ellenőrzésére. Az öv helyreállítása során felvetődött kérdéseket az alábbiakban sorjában ismertetjük, hiszen a nagykőrösi veretsorral kapcsolatban felmerült — egykori tudásunk alapján

jogosnak tetsző — megoldások azok számára még tovább kísérhetnek, akik akár a kiállítást, akár a leletanyagról fennmaradt jegyzeteket, vázlatokat behatóbban tanulmányozták.

Két különálló veretes szíjdarabkának felületes párosítása arra csábította ugyanis a kiállítás rendezőit, hogy az egész veretsort ütemesen ismétlődő csoportokra bontva mutassák be. Egy-egy csoportba — mint erről Balanyi Bélának részemre készített vázlata (7. kép) is tanúskodik — elképzelésük szerint három veret tartozott, mégpedig oly módon, hogy egy természetes helyzetében felszerelt ovális boglárt oldalt fordított, csúcsukkal ellentétes irányba néző szívalakú veretek fogtak közre. Úgy sejtették, hogy a veretek ilyen rendben vonultak végig a szíjon. Miután kutatásunk már korábban is felismerte, hogy egy övhöz két különböző veretfajta szolgált díszül,¹⁹ tényleges alkalmazásukra ez a változat tetszetősnek s első látásra meggyőzőnek is mutatkozott. Az első nehézség abból adódott, hogy az ovális veretekkel mennyiségre pontosan egyező szívalakú boglárók egy ilyen megoldáshoz sehogyan sem bizonyultak elegendőnek, hiszen kerekén kétszer annyira lett volna szükség belőlük. Balanyi Béla ezt maga is felismervén, óvatosabban volt kénytelen megfogalmazni feltevését. Lipták Pálnak küldött rajzán (8. kép) az öv helyreállítását már úgy módosítja, hogy annak szíján az ovális és szívalakú veretek egyszerűen váltogatják egymást. Felszerelési módjukon egyébként nem változtat, a zömökebb vereteket állva, a nyulánkabbakat oldalt fektetve szerepelteti, minthogy erre határozott adata volt. A két veretfajtának egymáshoz való viszonya kérdésében viszont bizonytalan, — amint erről a rekonstrukció kétféle változata önmagában is tanúskodik, — feltevésére itt is, ott is csak elméleti okoskodás útján juthatott.

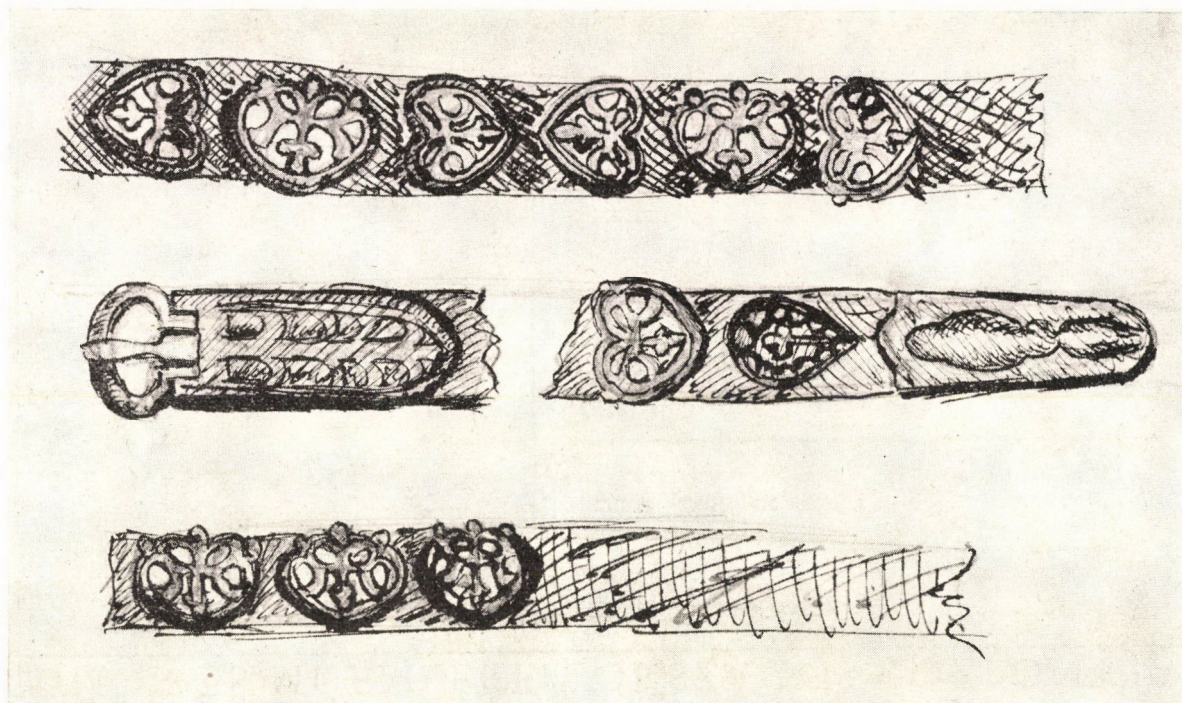
Az újabb változat megbízhatóságát is eleve kérdésessé tette azonban az egyik — Balanyi Bélának a részemre készített rajzán (7. kép) is feltüntetett — szíjdarabka, amelyen az ovális veretek szokásosan, önmagukban sorakoztak egymás mellett. A veretsor feltételezett rendjére az övnek egy ilyen módon díszített szakasza már sehogyan sem volt beilleszthető. Balanyi Béla a feltűnő ellentmondást egyszerűen úgy hidalta át, hogy a kérdéses darabban a lószerszám maradványát vélte felismerni. Elgondolását látszólag támogatta, hogy a veretek egy része (persze nem éppen a veretsornak e szakasza) állítólag a csontváz lábánál fekvő lócsontok irányában húzódott. Természetesen a kétségtelenül összetartozó veretsor bizonyos részleteit ezért még nem lehet a lószerszám díszei-

¹⁷ Móra F., Etn 43 (1932) 62.

¹⁸ Dienes I., Arch. Ért. 86 (1959) 149–151., XXX. t.

¹⁹ Fethich, N., Die altungarische Kunst. (Berlin 1942) 15. Fethich a jelzett helyen észreveszi azt is, hogy egyes veretsorokhoz nemcsak két, de három veretfajta is tartozhatott, a szokásosakon kívül a szélesebb vereteknek áttört változatai is (pl. a szerencsi leletnél, uo. XXII. t. 14). Ezek nyilvánvalóan az ovális veretek sorába lehettek

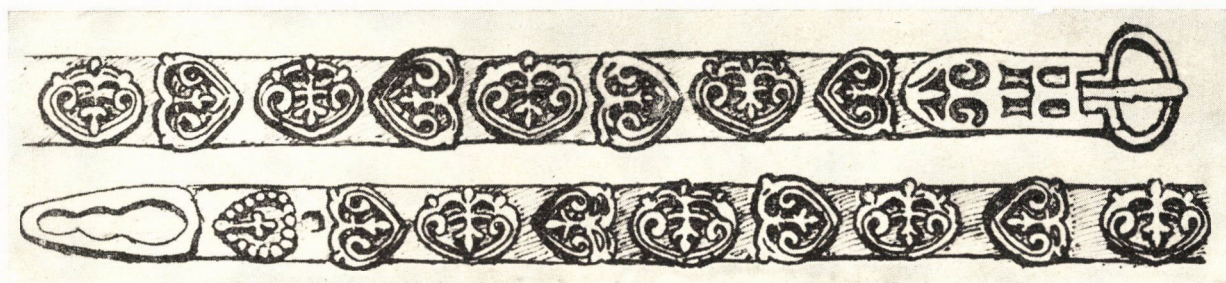
szerezve úgy, hogy kétoldalt a csípők tájára kerüljenek. Az áttörésükbe fűzött függesztőszíj révén bizonyos tárgyak csüngesztésére szolgáltak. Ha azonos mintájú áttört veretek nem voltak, akkor más veretegyüttesek darabjait is felhasználhatták e célra (1. Szeged–Domaszék: Reizner J., Arch. Ért. 23 (1903) 269., I. kép 5–6; Kumágota: Móra F., Dolg 2 (1926) 129., 5. kép 29. stb.).

7. kép. A nagykőrösi 2. sírból származó veretsor összeállítása az Arany János Múzeum (Nagykőrös) kiállításán (Balanyi Béla által küldött vázlat)

Рис. 7. Составленный набор бляшек, происходящих из 2-ой надкёрёшской могилы, на выставке музея им. Яноша Арань (Надькёрёш), (по схеме, присланной Белой Баланы для Пала Липтака)

Fig. 7. Recomposition des plaques de ceinturon de la tombe n° 2 de Nagykörös, à l'exposition du Musée Arany János (Nagykörös) (Esquisse de Béla Balanyi)

8. kép. A nagykőrösi öv módosított helyreállítása (Balanyi Bélának Lipták Pál részére készült rajza)

Рис. 8. Исправленная реконструкция надкёрёшского пояса (рисунок, сделанный Белой Баланы для Пала Липтака)

Fig. 8. La reconstitution modifiée du ceinturon de Nagykörös (Dessin de Béla Balanyi exécuté pour M. Pál Lipták)

nek tartanunk, amint erre a sír- és tárgyleírásnál már utaltunk is. Az öv helyreállítása ezért csak úgy volna meggyőző, ha a fentebbi szíjrészleten látott ovális veretek sora is helyet kapott volna az öv díszítésének rendszerében.

Ugyanakkor viszont nem helyeselhetjük a valóban más rendeltetésű, ide nem tartozó vereteknek a helyreállításba való bevonását. Balanyi Béla vázlateiból (7—8. kép) azt látjuk ugyanis, hogy a későbbiekben bekerült díszes nagyszíjvégnak (XXX.t. 48) a veretsorral való kapcsolatát nem ismerték fel, s ezért annak szerepét a tarsoly-

függesztő szíjnál alkalmazott, azonos rendeltetésű darabra (XXX. t. 53) ruházták át. Mivel e kisebbik szíjvég akkoriban a függesztőszíjat díszítő egyik cseppalakú veretecskeével (XXX. t. 49—52) egy összefüggő szíjdarabon volt, az utóbbinak is helyet adtak az övön. Pedig egy megmaradt szíjdarabka tanúsága szerint mindkettő jóval keskenyebb szíjra való. Lehetetlen, hogy összetartoztak volna a melléjük rajzolt, az övhöz tartozó szív alakú verettel.²⁰ De nyitott kérdés maradt így az is, hogy a cseppalakú szíjdíszek többi darabjait hova szerelhették föl.

²⁰ Balanyi Bélának 1951. február 27-én kelt, Lipták Pálhoz írott leveléből világosan kitűnik, hogy a szív alakú

veret valóban nem volt a tarsolyfüggesztő díszével egy szíjdarabra szerelve.

Érthető, ha ilyen előzmények után a honfoglaláskori övek egyik jellegzetes fajtájáról írott korábbi dolgozatomban²¹ az igen jelentős s egyébként mindenképp odakívánczó veretsort nem érinthettem. Az ellentmondó, s a bashalmi öv előkerülése előtt engem is megzavaró adatokat a leletek újabb gondos tanulmányozásával kellett felülbírálnom. Induljunk ki itt is — akár a perbeteli lelet esetében — a szíjmaradványokból:

1. 4,7 cm hosszú szíjdarab (XXX. t. 22—23).

Jobb felén ovális veret ül. Mellette balról 3 mm-re hasonló veret nyomai s az ovális veret akláinak megfelelő szegecslyukak látszanak. (A fényképen egy veretet a helyére illesztettünk.) 2. 4,8 cm-es övrészlet (XXX. t. 24—25) egy ovális és egy szívalakú verettel kiverve. A zömökebb veret az előbbi szíjdarabon megismert helyzetben, csúcsával fölfelé. Az ettől jobbra mintegy 3 mm-re felszerelt nyulánkabb veret oldalt fordított csúccsal.

3. 3,1 cm hosszú szíjmaradvány (XXX. t. 26—27). Baloldalán hegyével oldalt néző szívalakú veret. Mellette, a szíj szakadozott széle felé ugyanilyen állásban felerősített hasonló formájú veret körvonalának részlete. (A lehullott veretet a fényképezéskor pótoltuk.)

Mint felsorolásunkból az kitűnik, a három megmaradt övrészlet közül kettőre kizárólag azonos, mégpedig az elsőre ovális (XXX. t. 22—23), a harmadikra szívalakú (XXX. t. 26—27) vereteket szereltek. Legfennebb a másodjára említett szíjdarab (XXX. t. 24—25) sugallja, hogy a veretsorhoz tartozó különböző veretfajták valamiképp váltogatták egymást. Az öv fentebbi helyreállításához (8. kép) az ötletet nyilván Balanyi Bélának is ez szolgáltatta.²² Az egymás mellé erősített zömök és nyulánk verettel díszes példány láttán akkoriban bennünk is hasonló megoldások ötlöttek volna fel. Érthető, hogy Balanyi ugyanezen darabból kiindulva a veretsornak még egy másfajta, szakaszos elrendezésére is gondolhatott. Jogosan vetődött fel benne, hogy eredetileg az ovális veret túlsó oldalán is egy hasonló szívalakú veret ülhetett. A XXX. t. 24—25 és 26—27 sz. — egyébként különálló — szíjmaradványok felületes egymás mellé helyezése elképzelését csak erősíthette. A XXX. t. 26—27 sz. szíjdarab végéről a szívalakú veret párja (XXX. t. 27) márákkor is hiányozhatott, s behatóbb vizsgálata nélkül e megoldásnak nem látszott akadálya. A veretsornak a nagyközönség számára való bemutatása még ösztönözte is, hogy a szép leletet — látványosabbá téve — szimmetrikusan rendezzék el (7. kép). A két különböző verettel kivert szíjrészlet érthetően félrevezette, hiszen a honfoglaló veretsoroknak kötött rendje akkoriban még nem volt ismeretes. Balanyi érdekeit így sem lehet elvitatni. Fontos, hogy maga is felismerte a különböző formájú veretek összetartozását s megkísérelte azokat egyetlen kép-

zeletbeli szíjon igen helyesen: az ovális vereteket állva, a szívalakúakat oldalukra döntve elhelyezni.

A szerencsés bashalmi ásatás után ma már természetesen könnyű eredményeit helyesbíteni. Az 1. és 3. sz. szíjdarabka (XXX. t. 22—23, 26—27) szerintünk itt is világosan arra utal, hogy az öv egyik felét az ovális, másikat a szívalakú veretek sora díszítette. Semmiképpen nem gyanakodnánk az egyedülálló 2. sz. szíjdarabka (XXX. t. 24—25) alapján arra, hogy az övnek az eltérő formájú veretekkel ékes két főrészen kívül volt még egy olyan szakasza is, ahol ezek a veretek valamilyen módon váltogatták egymást. Kézenfekvőbb e maradványban az öv szíjának közepét látnunk, ahol az ovális veretek sorának zárótagja, illetve a szívalakú veretek legelső darabja egymás mellé került.

Úgy hisszük, a fentebbiekkel végleg megdöntöttük azt a véleményt, hogy e leletnél a szokásostól eltérően ékítették volna a veretek az öv szíját. S ha hozzászámítjuk, hogy sem a szíjvég, sem a veretek nem bújthatók át itt sem a csatkarikán, vagy hogy a veretegyüttes még így hiányosan is a szükségesnél jóval hosszabb (130 cm-es) szíjra illik, — a jellegzetes, belső kapcsolású, csüngesztett végű övre kell gondolnunk. A hasonló rendszerű honfoglaló övekről írott dolgozatunkban érintett felső Tisza-vidéki, déalföldi és kisalföldi darabok mellé így most az ország szívéből is újabb párhuzamot sorolhatunk.

A helyreállított övet a 9. kép mutatja be. Úgy véltük helyesnek, ha rajzunkon az együttes feltehetően elkallódott darabjait is feltüntetjük. Mindössze néhány veret hiányzott ahhoz, hogy itt is a rangosabb, teljes veretsor felszerelésére alkalmas, láthatóan a megszokott formára méretezett, két rófnyi (kb. 150 cm) hosszúra szabott szíjra következessünk. — Az öv hosszan lecsüngő végét valószínűleg ez esetben is bőrbújtató rögzíthette a bal csipőnél, hiszen fémbújtató nem került elő.

A cseppalakú vereteket (XXX. t. 49—52) tárgyleírásunk során a tarsoly-függesztőszíj díszségeinek határoztuk meg, természetesen a rajzon is így szerepelnek. Közülük is több példány hiányozhat, ha a szíjacska valóban teljes hosszában, sűrűn volt velük ékítve. Rendeltetésükre sajnos határozott bizonyítékunk: pontos ásatási megfigyelés egyelőre nincs. Elképzelhető pedig az is, hogy ezek az öv kapcsolószíján kaptak helyet. Egy következő dolgozatomban, oroszföldi gyűjtésem feldolgozása után, e kérdésre még visszatérek. Ez az anyag alkalmas arra, hogy a honfoglaló magyarok övének legapróbb, még homályosan ismert részleteire is fényt derítsünk.

A növénymintás veretegyüttes párhuzamait az ország legkülönbözőbb honfoglaláskori lelőhelyeiről ismerjük: a második kenézlii ásatás során a temető 50. sz. sírjában²³ mindenben egyező veretsor került elő, csak az ovális veretek külön-

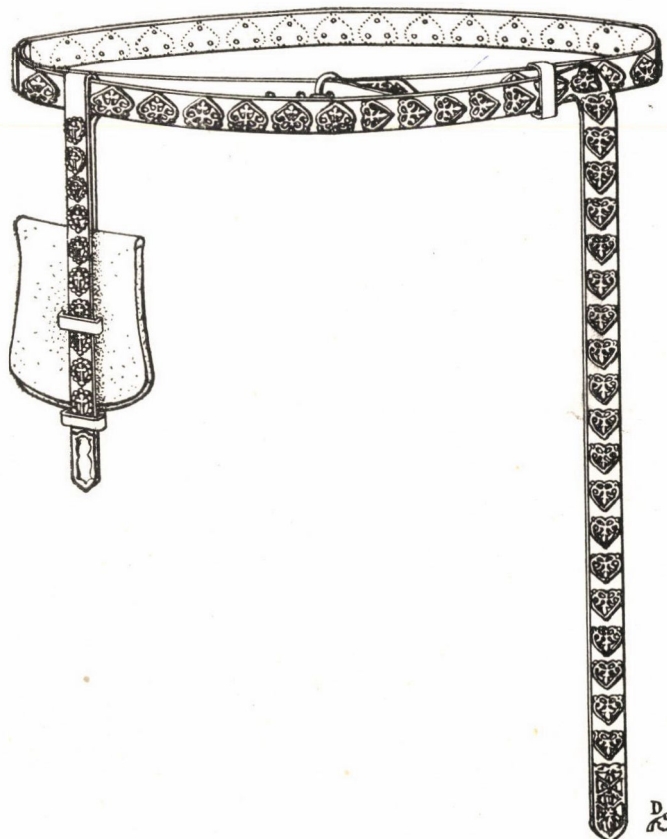
²¹ Dienes I., i. m. 145—158.

²² A 20. jegyzetben említett levelében ezt sejteti is.

²³ Fettich N., Arch. Ért. 45 (1931) 101., 88. kép 1—19.

bőznek. A csat (XXX. t. 1) hasonmásait ugyanezen temető 42. sz. sírjában²⁴ és az anaresi²⁵ leletben találjuk meg, de feltűnik ugyanez a minta több szíjvégen is (l. Pilin,²⁶ Öcsöd²⁷). A kenézlői 50. sír veretsorának nagyszíjvége is így van díszítve.²⁸ — Az öv vereteinek (XXX. t. 2—47) párhuzamaira Kenézlőn kívül a neszmélyi²⁹ és szekszárdi (Hidas-Fetre dűlő³⁰) leletekben bukkanunk. —

rokonsága azonnal feltűnik, ami nemcsak a többször ismétlődő minta pompás szerkezetű rajzában, lendületes továbbcsövésében, a duzzadt s finoman ívelődő palmettáknak a keretből kiágazó, bekanyarodó végű indákkal való egybefonásában nyilvánul meg, — de a kidolgozás apróbb részleteiben: a levelek szegélyezésében, a tövüknél feltűnő ív alakú mezők és az abból kiágazó rövid vonalak

9. kép. A helyesen újjáalkotott nagykőrösi veretes fegyveröv

Рис. 9. Правильная реконструкция пояса с бляшками для ношения оружия из Надькёрёша

Fig. 9. Le ceinturon à plaques de Nagykörrös, correctement reconstitué

A függesztőszíj ékítményei közül a cseppalakú díszeknek (XXX. t. 49—52) a Neszmélyről³¹ és Németkomlósról³² származó veretek, a kisszíjvégnak (XXX. t. 53) a Geszterédről³³ bekerült hasonló darab felel meg. — Egyedül a veretsor legkülönb tagjának, a nagyszíjvégnak (XXX. t. 48; 5. kép) pontos hasonmása nem ismeretes előtűnik. A tarsolylemezek művészeti körével³⁴ való

alkalmazásában is megmutatkozik. Csak azokkal a gondosabban kivitelezett veretsorokkal (Tarcsl,³⁵ Bashalom³⁶ stb.) és legszebb szíjvégekkel (pl. Nagyósz³⁷) vethető össze, melyeken e művészeti kör sajátosságait szintén észlelhetjük.

Távolabbi párhuzamok után kutatva a nagykőrösi övvereteknek (XXX. t. 2—47) tökéletes megfelelőit a Szmolenszk környéki Gnyezdovból³⁸

²⁴ Uo. 91., 72. kép 1.

²⁵ Hampel, J., *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn III.* (Braunschweig 1905) 351. t. A. 1.

²⁶ Uo. 334. t. 12.

²⁷ Ua., *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről.* (Bp. 1907) 19. t. 1.

²⁸ Fettich N., *Arch. Ért.* 45 (1931) 101., 88. kép 1.

²⁹ Hampel, J., *Alterth. III.* 343. t. 5.

³⁰ Uo. 514. t. I. B.

³¹ Uo. 343. t. 4.

³² MNM-TM népvándorlaskori naplója 78/1950. 4. elt. sz.

³³ Kiss Lajos, *A gesztrédi honfoglaláskori sírlelet.* AH 24 (Bp. 1938) VIII. t. 24.

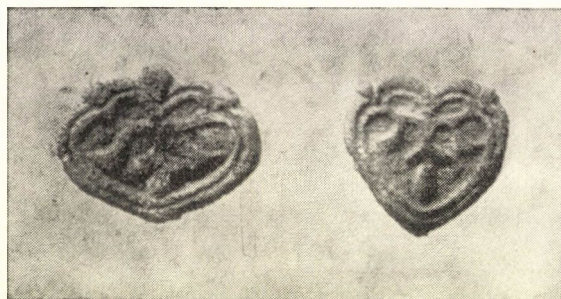
³⁴ A tarsolylemezek művészeti körére vonatkozó összefoglalást l. Fettich Nándornál: *A honfoglaló magyar-ság fémművészete.* AH 21 (Bp. 1937) 73—.

³⁵ Uo. XLIII. t. 16—19.

³⁶ Dienes, I., *Acta Arch. Hung.* 7 (1956) LXII. t. 1—8

³⁷ Fettich N., AH 21 (Bp. 1937) LXXIV. t. 1.

³⁸ Сизовъ, В. И., *Курганы смоленской губернии. I.* (Гнездовский могильникъ близъ Смоленска) Материалы по археологии России № 28. (С.-Петербургъ 1902) III. t. 28—29.

10. kép. A nagykőrösivel megegyező övveretck a Szmolenszk környéki Gnyezdovóból

Рис. 10. Поясные бляшки, аналогичные надкёрёшским, из Гнездова Смоленской обл.

Fig. 10. Plaques de ceinturons de Gnezdovo (contrée de Smolensk), conformes à celles de Nagykőrös

származó anyagban fedezhetjük fel (10. kép). Bár a gnyezdovói temető halotthamvasztásos halomsírhajai miatt nem köthető a magyarokhoz s a honfoglalókra jellemző tárgyai³⁹ más, a magyarsággal

egy fejlődési fokon álló népek ötvösműhelyeinek nemzetközi forgalomba került áruai is lehetnek, — a feltűnő egyezésből mégis joggal gyaníthatjuk, hogy a nagykőrösi övet gazdája még a megelőző szállásterületen szerezte, illetve talán ugyanazon (magyar, bolgár, kazár?) ötvösműhely termékeivel szereltette fel. Innen, az előző szállásterületekről származhat a főleg korai leleteinkből ismeretes bronz keresztvasú szablyája⁴⁰ is (4. kép; XXIX. t. 4), mely a honfoglalás sorsdöntő óráiban, majd — a másik sírban megmaradt Berengar (888—924) érem tanúsága szerint — az itáliai portyákon is hűséges segítőtársa volt.

Valószínű, hogy az 1. sz. sír — eddigi párhuzamainál⁴¹ korábbinak látszó — palmettamintás ruhadíszai (XXIX. t. 2—3 kép) is Levediából valók. A lelet embertani anyagának feldolgozójával együtt⁴², a tárgyi anyag részletesebb áttekintése után úgy vélem, hogy a nagykőrösi magyarok honfoglalóink legelső nemzedékéhez tartozhattak.

Dienes István

МОГИЛЫ ВЕНГРОВ-ЗАВОЕВАТЕЛЕЙ РОДИНЫ В НАДЬКЁРЁШЕ

Резюме

В южной части г. Надкёрёш (рис. 1) осенью 1950 г. были обнаружены 2 конских захоронения времени завоевания венграми родины (рис. 6). Из вскрытых памятников выделяются украшения одежды, орнаментированные пальметками (табл. XXIX. 2—3), сабля с бронзовым перекрестьем из могилы № 2 (рис. 4; табл. XXIX. 4) и особенно остатки пояса с бляшками для ношения оружия (табл. XXX, XXIX. 5—10, рис. 5). Автор статьи подробно исследует гарнитуру пояса. Он указывает в связи с этим на неправильность ранее предложенных реконструкций (рис. 7, 8), приходит к выводу и в отношении пояса из Надкёрёша, что речь идет об излюбленном венграми-завоевателями родины поясе с внутренним

соединением и со свисающим концом (рис. 9). Помимо многих отечественных параллелей, точные аналогии известны из Гнездова (рис. 10). На основании поразительного совпадения автор подозревает, что хозяин пояса из Надкёрёша достал его еще на территории предыдущего местожительства, вернее он оборудовал его, возможно, продуктами той же (венгерской, болгарской, казарской?) ювелирной мастерской. Результаты исследования других вещей и антропологического материала, и монета Беренгара (888—924), обнаруженная в могиле № 1, также подтверждают, что надкёрёшские венгры действительно принадлежали к первому поколению завоевателей родины.

И. Диенеш

³⁹ Az egészen hasonló övvereteken kívül a honfoglalóinktól jól ismert tarsolyzáró díszek (l. Micskepuszta: Jóna A., MKÉ 8 [1914] 202., I. t. 1, 8; Bodrogszerdahely: László Gy., A honfoglaló magyar nép élete. [Bp. 1944] 436.) is megvannak itt (Сизёвъ, В. И., i. m. II. t. 6—7., XII. t. 2.). További párhuzamunk a Ladoga-tótól délkeletre fekvő Csemininóból (l. Raudonikas, W. J., Die Normannen der Wikingerzeit und das Ladogagebiet [Stockholm 1930] 125., 112. kép és 126., 113. kép.)

⁴⁰ Vö. az esztergomi, pusztá-csákberegi, nemesócsai (Hampel, J., Alterth. II. 632, 849, III. 388. t. 1.), gádorosi (Fettich N., AH 21 [Bp. 1937] XCII. t. 35), az újabban bekerült banai stb. szablyákkal.

⁴¹ L. Nagykürü, Nagyteremia, Szeged-Bojárhalom, Székesfehérvár-Demkóhegy stb. (Hampel, J., Alterth. III. 385. t. 10, 387. t. 14—17, 392. t. 14, 395. t. 28—29.).

⁴² Lipták, P., i. m. 286.

GRÄBER LANDNEHMER DER UNGARN IN NAGYKÖRÖS

Auszug

Im südlichen Teil der Stadt Nagykörös, im sog. „Fekete dűlő“ (Schwarzer Hotter) wurden im Herbst 1950 bei Bauarbeiten zwei Reiterbestattungen aus der Zeit der Landnahme der Ungarn gefunden (Abb. 1.). Beide waren von den Arbeitern bereits stark aufgewühlt, als der Leiter des Museums von Nagykörös, dr. Béla Balanyi eintraf um die wertvollen Funde zu retten.

Die Skelette lagen etwa 4 m voneinander entfernt, 90–100 cm tief, auf dem Rücken, mit ausgestreckten Gliedmaßen, west–östlich orientiert.

Grab 1.: 30–35 Jahre alter Mann, neben ihm wahrscheinlich die bei den Landnehmern gewohnten Pferdeknochen. *Beigaben*: 1. um den Schädel ein *Schläfenring* aus Silberdraht (Taf. XXIX. 1); 2. im Brustkorb rechts aus Silber gegossene, vergoldete, mit Palmettenmuster verzierter *Kleiderschmuck* (Taf. XXIX. 2–3; Abb. 2); 3. im Brustkorb links ein in Mailand geprägter *Denar* des Berengarius I (888–924), am Rand durchlöchert zum Aufnähen; 4. neben dem linken Schienbein außen ein *Steigbügel* (Abb. 3, 7); 5. neben dem rechten Schienbein ein Zaum aus Eisen (Abb. 3, 4–5); 6. von verschiedenen Stellen, kleine *Eisenfragmente* (Stücke von Feuerschläger, Köcherbeschlag und Pfeilspitze).

Grab 2.: Skelett eines 45–50 jährigen Mannes. Am Fußende des Grabes die Beinknochen des Pferdes, quer darüber der Pferdeschädel. *Beigaben*: 1. um beide Schläfen *Schläfenringe* aus Golddraht (Taf. XXIX. 11–12); 2. auf der linken Schulter, parallel mit der Lage des Skeletts, ein *Säbel aus Eisen* (Abb. 4.) mit aus Bronze gegossener Parierstange (Taf. XXIX. 4); 3. auf der rechten Schulter und außerhalb der Armknochen Fragmente des *Köcherbeschlages* (?) aus Eisen; 4. ebenda und im Brustkorb rechts insgesamt 5 *Pfeilspitzen* (Taf. XXIX. 13–17); 5. um das Becken und wahrscheinlich auch auf den Beinen der Länge nach, Teile des beschlagenen *Waffengürtels*: *Schnalle, ovale und herzförmige Gürtelbeschläge, große Riemenzunge* (Taf. XXX. 1–48); 6. vermutlich rechts vom Becken, *Reste des Anhängerriemens der Tasche* (?): *tropfenförmige Beschläge, kleine Riemenzunge* (Taf. XXX. 49–53); 7. unterhalb des Beckens Teile des *Lederkleides* (?) (Abb. 3, 1–3); 8. neben den Knochen der rechten Hand *Knochenplatten*, welche die Beschläge des Griffes des Bogens bildeten (Taf. XXIX. 21–22); 9. um das Schambein Fragment des *Feuerschlägers* (Taf. XXIX. 20); 10. außerhalb des rechten Beines der *Backenring des eisernen Zaumes* (Taf. XXIX. 19); 11. neben dem linken Fuß außen ein eiserner *Steigbügel* (Abb. 3, 6); 12. von unbestimmter Stelle *Bruchstücke eines Eisenringes* (Taf. XXIX. 18).

Vom Material verdient in erster Linie die *Gürtelgarnitur* aus Grab 2 (Taf. XXX.) Aufmerksamkeit. Wir mußten umso eher an die Rekonstruktion des reichverzierten Gürtels denken, als die Reste lange Zeit hindurch auf eine irreführende Weise im Museum zu Nagykörös ausgestellt waren. Aus ihrer dortigen Anordnung hätte man darauf schließen können, daß die Garnitur den Gürtel in anderer Reihenfolge geschmückt hat, als wir es beim in der Originalposition gefundenen landnahmezeitlichen Gürtel aus Bashalom beobachteten [cf. Arch. Ért. 86 (1959) 145–158].

Aus den Original-Aufzeichnungen des Ausgräbers geht hervor, daß betreffs der Gürtelrekonstruktion bisher zwei Lösungen aufgeworfen wurden (Abb. 7. u. 8). Die festgelegte, bestimmte Ordnung der landnahmezeitlichen Gürtelgarnituren war damals noch nicht bekannt, so daß dr. Balanyi auf Grund eines, mit beiderlei Arten von Be-

schlägen verzierten Riementeiles (Taf. XXX. 24–25) zu recht vermuten konnte, daß die verschiedenen Arten der Beschläge abwechselnd (Abb. 8) oder in rhythmischen Dreiergruppen (Abb. 7) den Riemen entlang angebracht waren. Der Verfasser verweist auf die Unhaltbarkeit dieser Annahmen und rekonstruiert nun den Gürtel richtig (Abb. 9).

Dem Verfasser zufolge deuten die übrigen — jeweils mit gleichen Beschlägen versehenen — Riemenreste darauf, daß auch in diesem Falle der eine Teil des Gürtels mit ovalen (Taf. XXX. 2–24), der andere mit herzförmigen Beschlägen (Taf. XXX. 25–47) verziert war. Das Riemenstück, das Balanyi irreführt hat (Taf. XXX. 24–25), dürfte die Mitte gewesen sein, wo das letzte Glied des ovalen und das erste des herzförmigen Beschlages nebeneinander gerieten. Die Beschläge dürften also den Riemen des Gürtels auch hier auf die übliche Weise verziert haben. Da Riemenzunge und Beschläge auch hier nicht durch die Spange zu führen sind (sie sind breiter als diese), und die Garnitur auch im mangelhaften Zustand zu einem längeren Riemen als nötig (130 cm) paßt, folgern wir auch im Falle des Nagyköröser Fundes auf den bei den Ungarn der Landnahmezeit üblichen Gürtel mit innerem Verschuß und herabhängendem Ende (Abb. 9). Die *tropfenförmigen Beschläge* (Taf. XXX. 49–52) erscheinen auf unserer Rekonstruktion als Beschläge des zum Aufhängen der Tasche dienenden Riemens.

Analogien dieser mit Pflanzenmotiven verzierten Garnitur sind uns aus den verschiedensten landnahmezeitlichen Fundorten bekannt, nur für das schönste Stück der Beschläge, für die *große Riemenzunge* (Taf. XXX. 48; Abb. 5) kennen wir keinen genauen Gegenpart. Die Verwandtschaft mit dem künstlerischen Kreis der Taschenbleche muß sofort auffallen, die sich nicht nur in der prächtig konstruierten Zeichnung des öfters wiederholten Musters, in der schwungvollen Weiterführung, in der Verflechtung der anschwellenden, fein geschwungenen Palmetten mit aus dem Rahmen ausgehenden Ranken verschnörkelten Endes offenbart, sondern auch in den kleinsten Details der Ausarbeitung: in der Umrandung der Blätter, in den bogenförmigen Feldern bei ihrem Ausgangspunkt und der Verwendung der aus diesen verzweigenden kurzen Striche.

Suchen wir nach weiteren Analogien, so finden wir eine genau entsprechende aus Gnesdowo (in der Umgebung von Smolensk). (Abb. 10.) Aus der auffallenden Übereinstimmung läßt sich zu Recht vermuten, daß der Besitzer des Nagyköröser Gürtels diesen noch im früheren Siedlungsgebiet sich verschafft haben dürfte, oder vielleicht seinen Gürtel mit den Produkten derselben (ungarischen, bulgarischen, kasarischen?) Goldschmiedewerkstatt versehen ließ. Von ebendort — aus Levedien — stammen auch wahrscheinlich der *Säbel* mit der bronzenen Parierstange (Abb. 4; Taf. XXIX. 4) und der mit Palmetten verzierte *Kleiderschmuck* (Taf. XXIX. 2–3), deren Typ wir hauptsächlich aus den frühen Funden kennen. Für die frühzeitige Datierung spricht ferner die aus Grab 1. stammende Münze des *Berengar* (888–924). Mit dem anthropologischen Bearbeiter des Fundes sind wir darüber einig, daß die Ungarn der Nagyköröser Gräber zur ersten Generation der Landnehmer gehört haben dürften.

I. Dienes

AZ IDŐLPLASZTIKA NÉHÁNY KÉRDÉSÉHEZ

A FA XI. (1959) 13–24. oldalán Korek József „a bükki kultúra anthropomorph ábrázolásairól” írt rövid összefoglalást. E munkájában egyrészt újabb darabokkal szaporította a bükki csoport már ismert anyagát, másrészt azt igyekezett bebizonyítani, hogy a tiszai csoportba tartozó kőkénymombi Vénuszoknak tölem származó kiegészítése, illetve valamilyen fejfel való megtoldása¹ téves elképzelés. Tekintve, hogy érvelésmódját illetően és néhány döntően fontos kérdés tekintetében mindkét kérdéscsoportban más a véleményem, dolgozatához az alábbiakat kell hozzáfűzőm:

A miskolc-fűtőházi, a polgár-tikosai és a tőszeg-kucorgói idől meghatározása, hovatartozásának eldöntése részleteiben és egészében téves.

A miskolc-fűtőházi darab lapos deszkaidől töredéke, amelynek talpai vannak. Elő- és hátlapját nagyjából egyforma fonatdísz borítja, amit kár egyik esetben „meandroid mintának”, a másikban textilmintának nevezni.

A közölt fénykép nyilván nem a megtaláláskori állapotnak felel meg.

Vigyázni kellett volna a *hátlap* alsó részén, a gluteus közepének megfelelő helyen látható függőleges irányú bemetszés meghatározásánál is, mert ez a vonal ezen a helyen nem lehet „vulva”. Az, hogy ennek a bemetszésnek a szélei plasztikusan kiemelkednek, nem jelent semmit, mert ha képlekeny agyagba kemény és éles eszközzel mélyebb árkot nyomunk be, akkor a szélek természetesen kidudorodnak. Sokkal fontosabb lett volna annak a megállapítása, hogy az az árok alul egyáltalán le volt-e zárva, mert a közölt fénykép szerint ez a rész gipszszel lett bekenve, sőt a gipsz helyenkint még a vonalrajzot is betömte.² A csak felül lezárt árkot semmi esetre sem lehetett volna vulvának nézni. Az, hogy a vulvát az őskori művész nem olyan oldalra tette volna, mely annak anatómiailag megfelel, teljesen alaptalan feltételezés, és nem hasonlítható össze azzal, hogy egyszerűbb anthropomorph edényeken, melyeknek csak edény-értelmeben vett nyakuk, hasuk és talpuk van, a vonalkarcolatos arc a nyakra került. Ilyen pl. a kenézli darab,³ a két tűzkövesi⁴ anthropomorph edény, vagy a szilmei példány.⁵ Arcuk az edényszerű megminta miatt a nem alá, a nyakra került, de sohasem az edény hátlapjára. Őskori irodalmunkban akad példa arra, hogy valaki a vulvát a hátán kereste, ez azonban csak azzal függ össze, hogy abban az időben sokan voltak, akik minden időlban nőábrázolást kerestek.

Nem helytálló Koreknak az a nézete, hogy a miskolc-fűtőházi idől alakját nem lehet biztosan kiegészíteni, mert a formának Magyarországon állítólag nincsen meg-

felelője.⁶ Állításával szemben idézem az egyik szegvár-tűzkövesi idől,⁷ melynek fényképét két évvel ezelőtt közöltem.

A tűzkövesi megfelelő tiszai környezetből való. Ez különösen sokat mond, ha meggondoljuk, hogy Korek mindhárom bükkinek nevezett időlján tiszai fonatmintát találunk, s hogy ezek közül a miskolc-fűtőházi darab olyan cserepek társaságában került felszínre, melyek részben bükki stílushatást mutatnak. Ezeket Korek a lineárkeramika jellegzetes darabjainak tartja és nem mutat rá arra, hogy egy részükön körülfutó, de lezülött, a térborítás felé hajló vonaldísz, — cikkében a 6. kép 3–4. — másik részükön fonateredetű, sarkos térborító minták fordulnak elő. Nem ismeri fel annak a jelentőségét, hogy a tiszai eredetű fonatminták körvonalainak megduplázása (6. kép. 2.) bükki hatás, a vonaldíszes darabokon a vonalközzök váltakozva síma és bök-ködésekké történt díszítése viszont olyan sajátosság, mely erdélyi hatásként nemcsak a szilmei, hanem általában az alföldi tiszai anyag között is igen gyakori.

A bükki-tiszai-tordosi csoportok egymásrahatása és egykorúsága érthetővé teszi, hogy a talpas deszkaidől formája Tordos anyagából sem hiányzik. A Torma Zsófia gyűjteményről írt munkájában ilyen idől képét közli Roska Márton a CXXXVII. t. 15. képen. Ez a darab mindössze vaskosabbra sikerült, mert a Tordoson készült más időlformák is hatottak készítőjére. És ugyanez a hármass párhuzam teszi érthetővé, hogy Tordosról Roska bükki cserepeket is közölt. A bükki-tiszai egykorúságnak megfelelően érthető, hogy nemcsak tiszai időlformánk jutott el Miskolcra, hanem az idóllal a tipikus tiszai fonatdísz is, mely ott más esetekben a zömében többvonalas bükki díszítőmodor hatását is megérezte. Az tehát, amit Szabó Gy. szakdolgozatából idéz, hogy t. i. a bükki és a tiszai csoport a miskolc-fűtőházi idől miatt is egykorúak, teljes mértékben összhangban van régóta tartott felfogással.⁸ Nem egyeztetendő össze azonban Korek legutóbbi állásfoglalásával,⁹ melyben saját régebbi megfigyeléseivel is ellenkezésbe kerül.¹⁰

A polgár-tikosai idől — Koreknél I. t. 2 a-b kén, — ugyanennek a típusnak változata. Talpai ugyan nincsenek, de széles és lapos teste, összeszűkülő válla, összevont nyaka és feje nagyon hasonlít a szegvár-tűzkövesi darabhoz. Mindössze arci része nem hajlik hátra s így — miként azt a tűzkövesi darabban kapcsolatban már felteleztam, az a típus is fából hasított, oszlopszerű síri jelek formájában terjedhetett el.¹¹

A polgár-tikosai darabnak különben az arcát is ábrázolták: Korek fényképén a hai, illetve fejkendő kétoldalt alácsüngő két ága jól felismerhető. Ezek alatt

¹ Csalog J., FA 7 (1955) 27–31. — A 2. kép tordosi töredékének aláírása tévedés folytán lemaradt. A szöveg 29. oldalán egy thesszáiai edényfogó kapcsán történt hivatkozás erre a képre, holott annak publikációját helyesen jelöli meg a 24. jegyzet.

² Korek József cikkének fényképes tábláján a miskolc-fűtőházi idől már „restaurált”, ragasztott és gipszszel „kiegészített” darabot mutat. Ez a kép nem felel meg az idől mai állapotának; következésképpen a leletet már régebben elrontották, s így a vulva, téves magyarázata is a régebbi restaurálás következménye.

³ Tompa F., Über einige ungarländische Denkmäler der prähistorischen Kunst. IPEK (1928) 23., II. t. 3. a–b.; Ua. Die Bandkeramik

in Ungarn. AH 5–6 (1929) XII. t. 1. a–b.

⁴ Csalog J., Die anthropomorphen Gefässe und Idóplastiken von Szegvár-Tűzköves. Acta Arch. Hung. 11 (1959) 7–38.

⁵ Publikálatlan a Magyar Nemzeti Múzeumban.

⁶ Korek J., i. m. 17.

⁷ Csalog J., Arch. Ért. 84 (1957) 207–211., 4. kép.

⁸ Csalog J., FA 3–4 (1941) 1–27.

⁹ Korek J.—Patay P., A bükki kultúra elterjedése Magyarországon. Rég. Füzet. II. 2 (Bp. 1958) 1.

¹⁰ Korek J., Arch. Ért. 78 (1951) 68–72.

¹¹ Csalog J., Arch. Ért. 85 (1957) 208–209.

látható az a „T” alakú bemetszés, mely az arcnak „szomorúfűz” formájában való ábrázolásához, — ami viszont ma is élő fejfaformák fordul elő¹² — nagyon hasonló. Semmi sem bizonyítja viszont azt, hogy a miskole-fűtőházi példánynak a hortobágy-zámi idólhoz hasonló feje lett volna.¹³ A fűtőházi darabnak ugyanis minden olyan részlete hiányzik, amiből erre következtetni lehetne, megmaradt része pedig a tűzkövesihez áll legközelebb.

A tőszegi darab eredeti alakjáról megfelelők hiányában ma még nem mondhatunk semmi határozottat. — Annyi bizonyos, hogy sem a miskolci, sem a tikosi darabbal nem egyeztethető össze.

A szelevény-ördögárokai töredékekkel igen sok vonatkozása miatt külön helyen szándékozom foglalkozni. E helyen csak annyit jegyzek meg róla, hogy nem emberi, hanem maszk formájában ábrázolt madárcarc, s hogy mint ilyen egy nagyon elterjedt külön csoportba tartozik.

A „bükki kultúra anthropomorph ábrázolásairól” írt cikkben a kőkénydombi „Vénusz” kérdésének tárgyalása kissé idegenül hat. Érthetővé válik azonban, ha meggondoljuk, hogy ezt a darabot, melynek kiegészítését én kifogásoltam a FA VII. 1955-ben, Korek József és Banner János együtt ismertették, s hogy kifogásaimra Banner János is válaszolt a Germania legutóbbi kötetében.¹⁴ Sok esetben azonos nézeteiket nem fogadhatom el érvnek s ezért közös ellenvetéseikre összevont választ adok.

Felfogásunk alapvetően eltér abban, hogy Korek és Banner éles különbséget tesznek anthropomorph edény és idól-szobor között, én viszont a kettő esetenkénti összeolvadásával számolok.

Banner elismeri, hogy a kőkénydombi Vénusznak a déli tömörtestű, trónuson ülő idólszobrok hatására kapták trónuson ülő emberi alakhoz hasonló formájukat s hogy még testtartásuk, tagjaik elhelyezése is amazokat utánozza. Ugyanakkor tagadja a kőkénydombi darabok szoborszerűségét, — mert testük edényszerű és nyitott. E két darabbal szemben szobornak nevezi az általam azóta már ismertetett tűzkövesi darabot¹⁵ és hozzáfűzi ehhez, hogy éppen a tűzkövesi darab miatt nem képzelhető el fejjel a kőkénydombi Vénusz, mely nem szobor, hanem anthropomorph edény.

Véleményem szerint az érvelésnek ez a módja nem helytálló. Az ülőszobor lényege nem az, hogy teste üres-e, vagy tömör, s ha üreges, akkor nyitott-e felül, vagy zárt. A két lelet egymás mellé állított, azonos léptékű fényképe¹⁶ eleve világossá teszi, hogy itt nem két különböző típusról, hanem ugyanannak a típusnak két formaváltozatáról van szó. A két darab között még az átmenet is kimutatható, mert amíg a közös balkáni mintadarabok tömörtestűek, addig a tűzkövesi teste üreges,¹⁷ de csukott, a kőkénydombi viszont nyitott (XXXI. t. 1–2).

A két lelet leglényegesebb formarészleteinek egyezéséről idézett cikkemben részletesen szóltam. A balkáni tömörtestű ülőidólszobrok hatása is egyformán érvényesül mindkét darabon. Kérdés, hogy ezek után miért hiányzott volna éppen a legfontosabb, az embert sok esetben egymagában is kifejezni tudó fej, mikor a megmaradt részek szerint a kőkénydombi Vénusz is trónuson ülő embert igyekezett utánozni és nem zsámoly-szerű lábakra helyezett edényt.

A kérdés Korek és Banner olyan anthropomorph edények segítségével igyekeznek megfejteni, melyeknek valóban nincsen külön fejük, melyeknél az arc néha

plasztikus és maszkyszerű formában, máskor karcolt rajz alakjában a nyakon fordul elő. Az ilyen anthropomorph edények sohasem utánoznak trónuson ülő emberi alakot; lényegükben edények, és csak annyiban különböznek a leggyakrabban, melyeknek szintén van „nyakuk”, „válluk”, „hasuk” és „lábuk”, hogy nyakukon emberi, vagy állati¹⁸ arcot viselnek. Ilyen anthropomorph edények valóban vannak, szegvár-tűzkövesi ásatási tapasztalataim alapján tudjuk, hogy azok egyidősek az idólszobor típusával,¹⁹ de látni fogjuk, hogy még Kőkénydombon is találunk erre bizonyítékot.

Miért hivatkoztam volna a fej kérdésében én ezekre a darabokra, amikor a kőkénydombi Vénusz nem a fejet, hanem a test edényszerűségét vette át ezekről? A fej feltüntetésére itt a trónuson ülő, szoborszerű alak utánzása miatt volt szükség.

A tordosi fejtöredéket, melyre én hivatkoztam, (XXXI. t. 3) kép, — Korek meg sem említi. Banner hivatkozik rá, de azt állítja, hogy ez a darab számunkra hozzáférhetetlen, s így azt sem tudhatjuk, hogy anthropomorph edényről való-e, és hogy milyenek a méretei.²⁰ Továbbfűzve a gondolatot, arra az eredményre jut, hogy mivel Tordoson gyakori jelenség, hogy különböző edények peremén fogószerű emberi fej ül, ez is csak fogó lehetett. Ugyanilyen edényfogónak nevezi azt a thesszalliai töredéket is, melyre az Arch. Ért. 1930-évi kötetét említve hivatkoztam. E darab kapcsán korrigálja állítólagos véleményemet,²¹ de nem veszi észre, hogy erről én is csak mint a perem felé emelkedő fejről szóltam.²²

A fenti érvekből egyetlen egyet sem fogadhatok el. — A tordosi töredék méreteit cm-ekben ugyan nem adta meg Roska, tábláján azonban feltüntette a léptéket. Kiténik ebből, hogy a tordosi töredék akár a kőkénydombi Vénusziá is ráillene.

Nem kétséges az sem, hogy a tordosi töredék ember-alakú edény pereméről való. Erre két bizonyítékunk is van:

1. A tordosi töredék vállának vonalát egy-egy tűzdelésekkel feltűnőbbé tett szalaggal emelte ki a készítője. E szalagok felső végét a nyakak utánzata köti össze, ami ugyanolyan „M” alakú díszet ad ki mint

1. kép. A kunszentmártoni arcsedény arca. — Csallány G. nyomán

Рис. 1. Изображение лица на кунсентмартонском сосуде. — по Г. Чалланю

Fig. 1. Le visage visible sur le vase de Kunszentmárton. D'après G. Csallány

amelyet a Szentek környéki és a vincai arcsedényeken találunk.²³ 1. kép. A különbség tehát az, hogy az arcsedényeknek a nyakra rajzolt arca itt a perem fölé emelkedő plasztikus fejre került.

2. Tordos anyagából még egy másik töredéket is ismerünk.²⁴ (2. kép.) Ennek a darabnak a feje ugyan letörtött, de ami megmaradt belőle, világosan megmutatja, hogy nem lehetett kerek idól darabja. A mellen itt még a két mellbimbó is jelezve van, ami az emberábrázolásnak az edényrészre való áttérjedését bizonyítja ugyanúgy, ahogyan azt a kőkénydombi Vénuszon is találjuk.

¹² Uo. 3. kép 3., 4. kép 3.

¹³ Csallány J., FA 7 (1955) IV. t. 5.

¹⁴ Banner J., Anthropomorphe Gefässe der Theisskultur von der Siedlung Kőkénydomb bei Hódmezővásárhely. Germania 37 (1959) 14–35.

¹⁵ Uo. 27.

¹⁶ A kőkénydombi darab kiegészítéséhez az eredeti darabot is figyelembe vettem.

¹⁷ Acta Arch. Hung. 11 (1959) 25.

¹⁸ Ilyenek a már említett tűzkövesi darabokon felül az ún. tisztai arcsedények is.

¹⁹ Acta Arch. Hung. 11 (1959) 17., 2. kép és az azzal kapcsolatos szöveg.

²⁰ Banner J., i. m. 26.

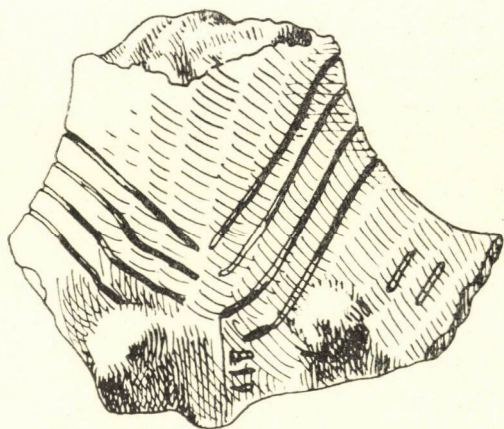
²¹ Uo. 26., 51. j.

²² FA 7 (1955) 29. A teljesen feleslegesen kifogásolt mondatban egyetlen szóval sem állítottam, hogy a kérdéses thesszalliai töredék anthropomorph edényről származna. — „Ez a darab világosan megmutatja, hogy idóléhoz hasonló az edény pereméből kinövő formában valóban előfordulhat”, — amiből az következik, hogy hasonló, plasztikus fejet edényszerűen nyitott idólszoboredényen, pl. a kőkénydombi „Vénuszon” is el tudok képzelni.

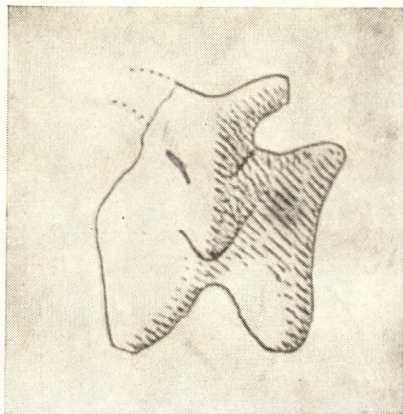
²³ Csallány G., Gesichtsdarstellungen auf Gefässen der Theisskultur. Germania 23 (1939) XV. t.; FA 7 (1955) VI. t. 2.

²⁴ Roska M., A Torma Zsófia gyűjtemény. Erdélyi Tudományos Intézet. (Kolozsvár 1941) CXL. t. 7.

A perem fölé emelkedő plasztikus, emberi, vagy állati fej előfordulása különböző lelőhelyekről származó leletanyagban, — függetlenül a tárgyi formától, — nem nevezhető egyszerűen edényfogónak. Nem nevezhető annak még akkor sem, ha másodlagosan a plasztikus fej fogóvá is lett. Az ilyen fej elsősorban azért lett fejalakú,

2. kép. Időlszoboredény nyaktörredéke Tordosról. — Roska nyomán
Рис. 2. Фрагмент шейки сосуда-идола из Тордоша — По Рашке
Fig. 2. Fragment du col du vase en forme d'idole. — D'après Roska

3. kép. Állatfejes oltárka töredéke Tordosról. — Roska nyomán
Рис. 3. Олтарь с головой животного из Тордоша — По Рашке
Fig. 3. Fragment d'un petit autel zoocéphale de Tordos. D'après Roska

hogy az edényt emberhez, vagy állathoz hasonlóvá tegye, hogy az edény rendeltetésére célozva, a hozzá kapcsolódó rítus értelmét idézze. A 3. képen látható oltárkának pl. nem azért van állatfeje, hogy megfogható legyen, hanem azért, hogy ez a fej kifejezzon valamit. A szarvak is igazolják azt, mert ezek cserepfogónak nem valók és le is törtek, mielőtt a fejet meggondolatlanul fogónak használták. — A perem fölé emelkedő plasztikus fejek létezése, — még ha nem is ismernénk a tordosi darabo-

kat, — végső fokon azt igazolja, hogy edénytestre könnyen lehetett fejet mintázni.

A kökénydombi Vénusz Banner elgondolása nyomán készült kiegészítést megvizsgálva hivatkoztam arra, hogy a kiegészítés alatti törés helyén a cserep jóval vastagabb, mint másutt. Ez szerintem a nyak helyén másként nem is lehetett s a nyak egykori létezését a jobb váll restauráláskori lefaragása is igazolja. Míg ugyanis az érintetlenül maradt ép részekben a perem nem sarkos, hanem lekerekített, addig a jobb vállnak a nyakhoz felhajló részét a csücskös kiegészítés kedvéért lefaragták és ezzel a cserepet szögletessé tették. — Korek cikkének 30. jegyzetében, a „látszatra” hivatkozva, de

4. kép. Madáridól rekonstrukciója két Kopáncs—Vatatanyai töredék alapján
Рис. 4. Реконструкция птицы-идола по двум фрагментам из Копанч—Вататаны
Fig. 4. Reconstitution d'une idole d'oiseau d'après deux fragments de Kopáncs—Vatatanya

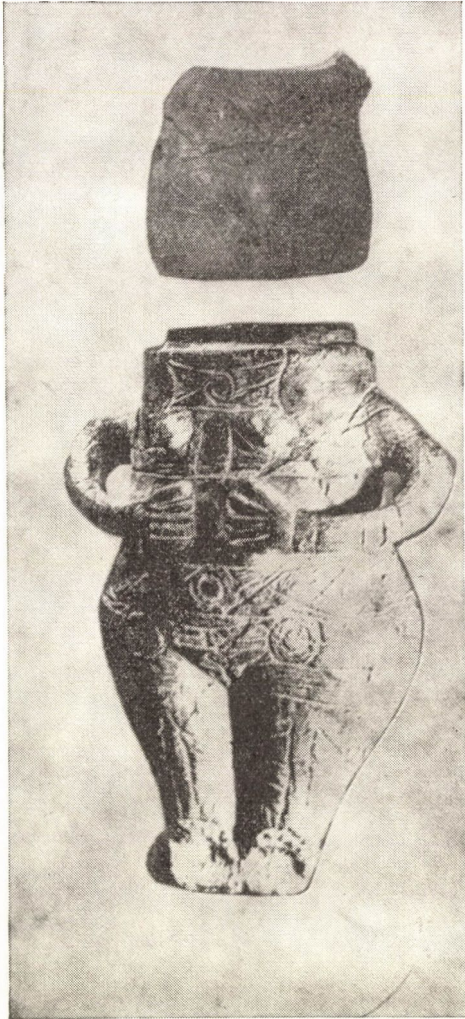
az eredeti darab megvizsgálását mellőzve, megfigyeléseim helyességét kétségbevettem. Az eredeti darabon végzett újbóli mérések az én felfogásomat igazolják.

A csücskös kiegészítést éppen ezért továbbra is hibásnak tartom.

A kökénydombi Vénusz első ismertetésében²⁵ Banner János a fej, illetve az arc hiányát nem azzal magyarázta, hogy letörtött, hanem lényegtelennek tartotta. „Már a Kőrös-kultúra idóljainál is tapasztalhattuk, — írja, — hogy a hangsúly sohasem az arcon, hanem az erősen kidolgozott zsírpárnás faron és igen sok esetben az elsődleges nemi részekben van, melyek igen sok-

²⁵ Banner J., A kökénydombi Vénusz, DéSz 1942. 11. szám.

szor egyedül jelennek meg az alig felismerhető testen.” A Dolgozatok VIII. (1932.) helyett tévesen a VII. (1931.) kötetre hivatkozva idézi a VIII. t. 8., a IX. t. 4., illetve a IX. t. 1–2 képet, de nem említi, hogy ezek a darabok töredékek és nem veszi észre, hogy ezek közül csak a IX. t. 1–2 kép ábrázol még csak kővértüstűnek sem nevezhető nőt, a többi darab viszont töredékesen megmaradt madáridől. A IX. t. 4. kép darabjáról letörött ugyan a hosszú nyak és az azon ülő *madárcarc*, alakját azonban el tudjuk képzelni, ha a IX. t. 6. kép töredékét ráillesztjük az előbbi darabra. A 4. kép idóljája nem stea-

5. kép. A vidrai anthropomorph edény vincai arcs fedővel
Рис. 5. Видрайский антропоморфный сосуд с крышкой-лицом из Винчи

Fig. 5. Le vase anthropomorphe de Vidra avec un couvercle d'arcs de Vinca

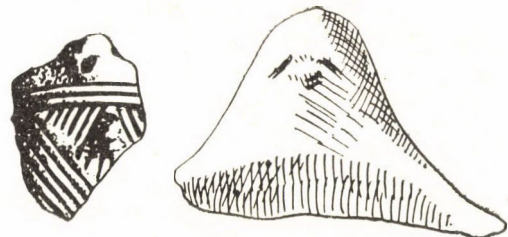
topig nőt, hanem madarat ábrázol, melynek elálló fara nem más, mint a madárnak a teste és a farka. — A madáridől típusának nagy elterjedtségét, formaváltozatait, a madáredényekkel való kapcsolatát, az ezekhez kapcsolódó hosszú életű rítus értelmét a „Felgyői madáredény” c. dolgozatomban különben részletesen is ki fogom fejteni.

²⁶ Csalog J., Rejtélyes díszítések újkőkori idólokon, Csongrád megyei Tanulmányok. 1 (1959) 5–16., I. t. 1–2., III. t. 1., IV. t. 1.

²⁷ Kutzian I., Die Körös-Kultur. DissPann II. 23 (1944) LXX. t. 12.

²⁸ Roska M., i. m. CIV. t. 15. kép leírása a 252. oldalon. A táblamagya-

Csak a Körös-csoport idóltípusainak helyes fel nem ismerésével magyarázható, hogy Banner ma is visszatér a fejnélküliségről vallott véleményéhez. Példát keresve ilyen ábrázolásra, a Germania legutóbbi kötetében a vidrai edényt idézi, de fényképét nem mutatta be. Fényképéből (5. kép) világosan kitűnik, hogy belső oldalán kimagasodó szélű peremén fedélült eredetileg, ami a közismert arcs fedelek módjára nemcsak lezárta, hanem fejfelé ki is egészítette az edényt úgy, ahogyan azt a vidrai edény fényképe fölé helyezett vincai fedél képe sejtieni engedi. Hasonló arcs fedeleket a tordosi anyag köréből is vehettem volna és nem okoz zavart még az sem, ha az ilyen fedelek zömén bagolyéhoz hasonló arcot találunk. A vidrai edény korában ugyanis sok formaváltozatban és nagy területen terjedt el a madáridől kultusza és az időbeni egymásutániságnak megfelelően az újabb típus jellegzetességei igen gyakran rárejtegződtek a régebbi típus megmaradt formáira. Vinca pl. egyáltalán nem ritka, hogy a nőtestű idól madárcarcot, helyesebben madár álarcot kapott,²⁶ de Tsangliból is ismerünk nőtesttel, madárfejjel ábrázolt idólt.²⁷

6

7

6. kép. Átfúrt szélű edényperem töredéke Hejőcsabáról.
— Korek nyomán.

Рис. 6. Фрагмент венчика сосуда с просверленным краем из Хейёчаба — по Кореку

Fig. 6. Fragment d'un rebord de vase bord percé d'un trou, de Hajduszoboszló — D'après Korek

7. kép. Tordosi tál peremtöredéke. — Roska nyomán

Рис. 7. Фрагмент венчика тордошской миски. — по Рашке

Fig. 7. Fragment du rebord du plat de Tordos. — D'après Roska

Banner és Korek a régi csücskös kiegészítés helyességét valamilyen hasonlóknak nevezhető megfelelővé. igazolja. Korek a miskole-hejőcsabai edénytöredékre hivatkozik, de kár, hogy ennek rajzát (6. kép). nem ismétel meg. A töredék ugyanis olyan edény perem-része, mely az edény hordozhatósága kedvéért zsinór-fül részére két helyen át volt fúrva. Fonatdísze sem bizonyít semmit, mert ez a minta a legkülönbözőbb keramikai csoportokban nagyon gyakori. — Annyi tény, hogy a hejőcsabai töredéknek anthropomorph edényhez semmi köze sincsen.

Analógiát igyekszik kimutatni Banner is: arra a darabra hivatkozik, melyet a Torma Zsófia gyűjteménynek Roska-féle ismertetése nyomán a 7. képen mutatnak be. Ez a darab nem megfelelő, mert Roska táblamagyarázata szerint „emberi arcs tálperem”²⁸ volt. Az arcs kicsücskösödés tehát vízszintesen álló fogója volt a tálnak, mely függőleges edényfalhoz csatlakozott a kép alján látható megmaradt rész szerint is. — Bannernak ezen az alapon készült rekonstrukciós kísérletét — (8. kép) — nem tartom helyesnek.

rázat magyar szövege szerint ez a darab „emberi arcs tálperem” volt. A fordító a német szövegben ezt a pontos meghatározást nyilván elnagyolta, amikor „Gefäßrand mit menschlichem Gesicht”-ről írt. Banner nem vette figyelembe az ábrát, mely vízszintesen elálló fülnyulványnak felel meg.

Egészen új úton keresi a megoldást a 9. képen látható rekonstrukciós vázlat. Banner szerint ezt a rajzot Bóna István készítette a kőkénydombi utolsó ásatás 8. gödrében talált cserepek alapján.

A rekonstrukciós kísérletre a következő megjegyzéseket teszem:

A tiszai lakótelepek leletanyagában nemcsak trónuson ülő idólszobrok és idólszoboredények fordulnak elő, hanem olyan egyszerű, nem trónuson ülő anthropomorph edények is, melyeken az arcot a nyakra rajzolták. Szegvár-Tűzkövesen bebizonyosodott, hogy ezek a típusok és formaváltozatok nemcsak közel egykorúak, hanem egymás mellett is előfordultak.²⁹ A tűzkövesi II.

8. kép. Banner János újabb rekonstrukciós kísérlete
Рис. 8. Новый опыт реконструкции Баннером Яношом
Fig. 8. Tentative de reconstitution par János Banner

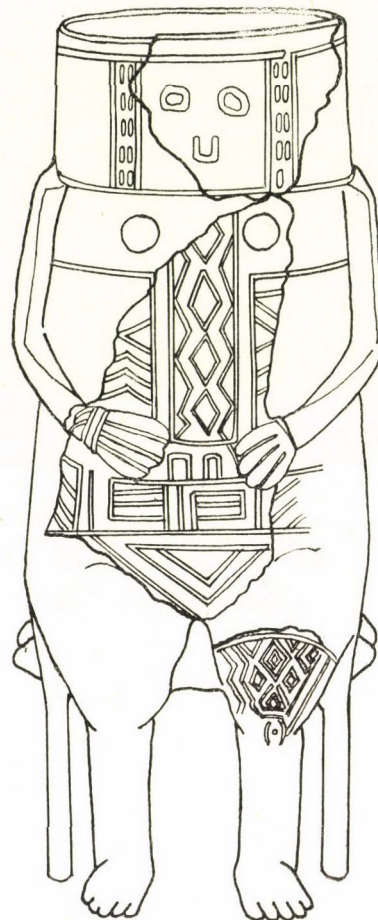
sz. anthropomorph edény (10. kép) arca közeli rokona a Bóna-féle rekonstrukcióban szereplő arcok töredéknek, nem ilyen edényről való azonban a rekonstrukció középső, hasi töredéke, a láb és a zsámoly.

A négy töredék összetartozását csak a leletkörülmények és maguk a cserepek igazolhatnák. Két töredék összetartozására én is gondoltam,³⁰ be kell azonban ismernem, hogy engem is a rendelkezésemre álló rossz fényképreprodukciók tévesztettek meg. A három cserép eredeti összetartozását ellenőrző vizsgálataim szerint semmi sem bizonyítja; ennek ellenkezője mellett azonban több érv hozható fel:

1. Az eredeti publikáció³¹ XV. tábláján a 4., 5., a 6b. és a 8. kép egyszerre készült és nem utólag felragasztott külön kép, mint az 1b, a 3b, és a 6b. A képek tónusa mégis lényegesen különbözik, ami azt mutatja, hogy a cserepek nem voltak egyforma anyagúak. Legsötétebb a hastöredék, legvilágosabb a láb. Felületük fénye sem egyforma. A Germaniában megjelent, kissé nagyított képek az eredeti felvételek alapján készültek, de ollóval kivágva és felragasztva másképpen csoporto-

sították azokat. A tónuskülönbség ezeken is felismerhető; különösen a hastöredék csillogása más. Egyébként lényegtelen; mindössze a régi felvételek és nem a cserepek felhasználását bizonyítja az árnyékok részbeni levágása.

A megvizsgált fényképekből az is megállapítható, hogy a zsámolytöredék és a láb sem tartozhatott egybe. Ezeknek nemcsak a színük különböző, de a méreteik is. Rákopírozva a zsámolyra a lábat, kiderül, hogy az földet sem érne.

9. kép. Bóna István rekonstrukciós kísérlete
Рис. 9. Опыт реконструкции Боной Иштваном
Fig. 9. Tentative de reconstitution par István Bóna

2. A publikáció megírásakor a kérdéses töredékek összetartozására az ásatók sem gondoltak, pedig akkor még az eredeti cserepek is rendelkezésre álltak.

3. Megállapítható az is, hogy a kőkénydombi utolsó ásatás 8. gödré több, de legalább két egymásbaásozott, közel egykorú gödör volt. — „A 8. gödör kiterjedése minden eddigig felülmúlt, pedig jelentékeny részét nem is tudtuk feltárni. A feltárt rész legnagyobb szélessége az 5 m-t is meghaladta. Az egyenlőtlen leletanyag legnagyobb részén 250, de legtöbb helyen a 300 cm-t is meghaladta. Összefüggő jelenséget (házalap, tűzhely stb.) természetesen nem észlelhettünk”.³² Ráadásul „az innen származó és a múzeumba beszállított leletanyag legnagyobb része megsemmisült, ... megmaradt a helyszínen azonnal kiválasztott díszített, vagy egyébként jellemző anyag”.³³

²⁹ Acta Arch. Hung. 11 (1959) 30.

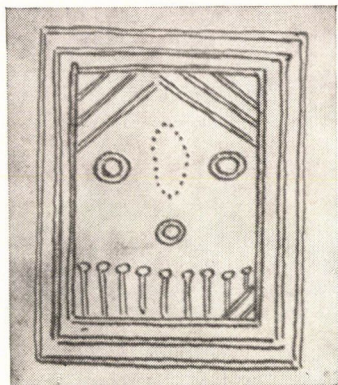
³⁰ Uo. 23., 4. kép.

³¹ Banner J.—Körök J., Arch. Ért. 76 (1949) 9—23.

³² Uo. 21. — Mivel az ásatók feljegyzései elvesztek, „a méretekről csak emlékezetből adhattak hozzávetőleges, de inkább kisebbitett adatokat.”

³³ Uo. 21.

A minden eddigit felülmúló nagyságú, egyenlőtlen fenekű gödör éppen úgy nem lehetett egyetlen gödör, mint ahogyan a szakálhádi XXV. számú³⁴ és a 11 m hosszú, egyenlőtlen fenekű, egymásbaásott badeni és „aeneolit” gödrökből álló 1934. évi bodzásparti ásatás 4.

10. kép. A szegvár-tűzkövesi II. anthropomorph edény
Рис. 10. II-ой антропоморфный сосуд из Сегвар-тюз-кёвеша
Fig. 10. Le IIe vase anthropomorphe de Szegvár-Tűzköves

gödre sem volt egységes.³⁵ Az ilyen helyről származó összekevert anyag bizonyítéknak nem tekinthető.

Banner csücskös-fej nélküli kiegészítését említett régebbi cikkemben „megtévesztőnek” mondtam. Véleményemet ma is fenntartom. Ugyanez vonatkozik a Délvidéki Szemlében megjelent és a Germaniában megismételt kiterített rajzokra is, mert ezeken nem jelölte meg a rajzoló a kiegészítés határát.

³⁴ Banner J.—Bálint A., A szakálhádi őskori telep. A Hódmezővásárhelyi Városi Múzeum Régészeti Osztályának 1934. évi ásatásai. (Szeged

11. kép. Tömörtestű idolszobor töredéke Zengővárkonyból
Рис. 11. Фрагмент идола-статуэтки с заполненным телом из Зенгёварkonyi

Fig. 11. Fragment d'une statue d'idole au corps massif de Zengővárkony

12. kép. Idólszoboredény töredéke Zengővárkonyból
Рис. 12. Фрагмент сосуда—идола из Зенгёварkonyi
Fig. 12. Fragment d'un vase en forme d'idole de Zengővárkony

1935) III. t.

³⁵ Banner J., Die Pécelér-Kultur. AH 35 (1956) 78.

A kökénydombi Vénusz peremének felhajlása, amit Banner csücskösre egészített ki és amit én a letört nyak maradványának látok, kizárja azt, hogy ennek a darabnak arcoss fedele lett volna. Az arcoss fedelek ugyanis csak egyenesen levágott edénynyakakra illeszthetők.

Végül meg kell még említenem, hogy a trónuson ülő idólszobor alakja, — akár tömörtestű, akár edényszerűen kivitelezett darabokról van szó, — nemcsak a tiszai csoportban, hanem a lengyel-zengővárkonyiban is

előfordul. A régebben is ismert paradicsompusztai töredéken felül ezt két zengővárkonyi töredék bizonyítja. Mindkettő Dombay János újabb ásatásából való s a pécsi Janus Pannonius Múzeum kiállításában látható. Részletes leírásuk a megtaláló tollából rövidesen meg fog jelenni, addig a bemutatásra átengedett képekre (11., 12. kép) hivatkozom.

Csalog József

ÜBER EINIGE FRAGEN DER IDOLPLASTIK

Auszug

Der Verfasser behandelt in diesem Aufsatz die neueren Argumente, die József Korek und János Banner zur Frage der sog. Venus von Kökénydomb vorbrachten [FA XI (1959) bzw. „Germania“ 37 (1959)].

Einleitend verweist der Verfasser darauf, daß Koreks Annahme, nach welcher das von ihm publizierte Idol von Miskolc-Fütház zu einem bisher unbekannten Typ gehörte, nicht zutrifft, da wir nahestehende Analogien aus Szegvár-Tüzköves und aus Tordos kennen. Diese Objekte sprechen für eine Verbindung zwischen Bükker Kultur — Theiß Kultur — Tordos.

Auch die Geschlechtsbestimmung des Idols von Miskolc-Fütház scheint auf einem Mißverständnis zu beruhen, da die auf dem Idol sichtbare angebliche Vulva nicht auf der Vorderseite, sondern zwischen den zwei Hälften des Glutheus erscheint. Hierbei wird darauf aufmerksam gemacht, daß ein Teil unserer Idole nicht Frauen darstellt.

Der Verfasser vertritt die Meinung, daß die Gefäße, die auf einem Thron sitzende menschliche Figuren darstellen, nicht einfach anthropomorphe Gefäße sind, sondern Varianten, die aus der Kombination der kompakten Idolfiguren und der rein anthropomorphen Gefäße entstanden. Auch diese Objekte ahmen sitzende menschliche Figuren nach; ihre Glieder sind den kompakten Idolen entsprechend angeordnet, der Verfasser hält daher die Annahme für unbegründet, daß sie keinen Kopf gehabt hätten. Es wird wiederholt darauf hingewiesen, daß man sich den Kopf am Rand des Gefäßes auf Grund der zwei Tordoser Fragmente wohl vorstellen kann (Taf. XXXI. 3., Abb. 8), und daß die Wände bei der Stelle des angebrochenen Kopfes dicker sind, als in den übrigen Partien des Randes. Das Fragment von Hejőcsaba wird nicht als Argument zugunsten der spitz verlaufenden Ergänzung anerkannt (Abb. 6), ebenso wenig, wie das von Banner angeführte Tordoser Fragment (Abb. 7), da diese nicht von anthropomorphen Gefäßen stammen. Ersteres ist ein Bruchteil eines einfachen, aufhängbaren Gefäßes und war anstelle eines Gesichtes durchbohrt, letzteres ist der waagrecht abstehende, mit einem Gesicht ver-

zierte Henkel eines Beckens. Auf Grund dieser Beweisführung verwirft der Verfasser auch den auf Abb. 8. dargestellten neueren Rekonstruktionsversuch Banners.

Ferner wird auf die Zusammenhänge zwischen den Tordoser, Gesichter nachahmenden Fragmenten und den Szenteser Gesichtsturnen (Taf. XXXI. 3., Abb. 1). hingewiesen, welche die Bedeutung der Gesichtsdarstellung hervortreten lassen. Zugleich beruft sich der Verfasser darauf, daß auch die angeblich steatopygen Frauenidole der Körös-Kultur nicht kopflos waren und nur infolge ihres fragmentarischen Zustandes früher als solche betrachtet wurden. Auf Grund zweier Fragmente von Kotacpart und unter Hinweis auf die Vogelgefäße von Felgyő wird nachgewiesen, daß diese Idole Vogelfiguren mit Kopf waren (Abb. 4).

Auch das aus Vidra stammende Gefäß, das Banner in „Germania“ als Beweis für diese Darstellungsweise ohne Abbildung anführt, wird nicht als kopflos betrachtet. Nach dem Verfasser hätte dieses Stück einen Maskendeckel gehabt (Abb. 5), was bei der Venus von Kökénydomb wegen dem zugespitzten Rand nicht vorstellbar ist.

Auch den Rekonstruktionsversuch von István Bóna hält der Verfasser für unannehmbar, da dieser auf nicht zusammengehörenden Scherben beruht, die aus der in einem Stück ausgegrabenen Grube Nr. 8. von Kökénydomb stammen. Diese bestand ursprünglich aus mindestens zwei Gruben. Es wird betont, daß die Kopfergänzung auf Grund der Köpfe des Idols von Hortobágy-Zám und Borsod nicht in allen Details für stichhaltig anerkannt werden kann, und daß die einstige Form der Venus von Kökénydomb dem Stück aus Tüzköves ähnlich erscheint (Taf. XXXI. 1—2).

Endlich beruft sich der Verfasser darauf, daß auf einem Thron sitzende Idolfiguren in Ungarn sowohl als kompakte, als auch als gefäßförmige Varianten, nicht nur in der Theiß-Kultur, sondern auch in der Gruppe Lengyel-Zengővárkony erscheinen. Als Beispiel werden zwei Fragmente aus János Dombays Zengővárkonyer Ausgrabung angeführt (Abb. 11—12).

J. Csalog

A HARANGEDÉNY KULTÚRA LELETE ALMÁSFÜZITŐN

A harangalakú edények népének, ill. kultúrájának magyarországi hagyatékával foglalkozó kutatók eddig is egyöntetűen azon a véleményen voltak, hogy a kultúra népe Budapest vidékére Ausztria felől érkezett s e vándorlás útvonala a Duna menté volt. Ezt vallotta Tompa,¹ ezt hangoztattam magam is² és e vélemény mellett törődését Kalicz is, aki az Itáliából való származásnak még a gondolatát is elveti.³ A külföldi kutatók véleménye is általában egyező e tekintetben a hazaiakéval.⁴

Amíg azonban a harangalakú edények kultúrája ismert lelőhelyeinek száma az utolsó évtizedekben mind Ausztriában, mind Budapest vidékén egyre gyarapodott, addig a két terület, közelebbről a Fertő és a váci Dunakönyök között, tehát mintegy 180 km-es szakaszon, hiányoztak az olyan leletek, amelyek e két terület, ill. a kultúra e két csoportja között az összekötő láncszemeket képezték volna. Helyesebben csak egy lelettel rendelkezünk, amely a valószínű útvonal igazolására számí-

¹ Tompa F., 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. BRGK 24/25 (1934—35) 59; Tompa F., Budapest az őskorban. Bp. Tört. I (Bp. 1943) 45.

² Patay P., Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Diss. Pann II. 13 (Bp. 1938) 20; Patay P., Pest megye régészeti emlékei II. Magyaror-

szág műemléki topográfiája V. Pest megye műemlékei I. (Bp. 1958) 21.

³ Kalicz N., FA 7 (1955) 60.

⁴ Bosch-Gimpera, P., Glockenbecherkultur. ERV IV (Berlin 1926) 360 (§ 79).

tásba jöhetett. De ez sem hiteles, csak egy egyedülálló szórványos lelet, amelynek lelőhelye sem ismert közelebről.

Egy jellegzetes tör ez, olyan, amilyenek a harang-edény kultúra emlékeanyagából általánosan ismeretesek. Lelelőhelyét illetően csak annyit tudunk, hogy Győr környékéről származik.⁵

Nem kétséges, hogy a fenti kérdés szempontjából ez a szórványos lelet is némi jelentőséggel bír. Van azonban egy másik leletünk is, amely a harangalakú edények népe Duna menti vándorlásának igazolására nyomós bizonyítékként vehető számításba. E lelet mindezideig elkerülte a kutatók figyelmét, bár már évtizedek óta gyűjteményben lappangott.

Egy vöröses színű, 8 alacsony lábon álló, lapos tál van a tatai Kuny Domonkos Múzeumban (XXXII. t. 1).⁶ Széles, vízszintes, kihúzott peremét kissé elnagyoltan bekarcolt mintázat díszíti. E díszítés több különböző, de bizonyos szimmetriai elrendezés szerint egymás mellé sorakoztatott elemből tevődik össze. A perem külső oldalán, a tál nyakát áthidaló 2 kerek fül látható. Akként vannak elrendezve, hogy a tál közepéből a füleken áthúzott egyenesek mintegy 80°-os szöget zárnak be. A perem mintázatának elrendezése igazodik a fülekhez. A tál 8 lába nem kör, hanem szinte egy négyzet kerületén helyezkedik el. A négyzet képzelt oldalai azonban kifelé ígert egyhán felnek, úgy, hogy az oldalak közepén elhelyezett lábak alig érzékelhetően kijebb állanak a sarkon levőket összekötő egyeneseknél. Méretei: m: 6,1, pá: 18,9 cm, a lábak kb 1,5 cm magasak.

Az egyes részletek annyira jellegzetes ismérvei a harang-edények kultúrája tájainak, nemkülönben magának az edénynek az alakja is a maga egészében, hogy azok e lelet időrendi és kulturális hovatartozását vitán felülívé teszik. Sőt — azt hiszem — mentesítenek bennünket attól, hogy meghatározásunkat analógiák felsorolásával szükségesnek tartuk külön is igazolni. Tálakat, amelyek általában 4–7 lábon állanak — néha hasonló csészéket, bögréket is — bőven találunk a harang-edény kultúra cseh- és morvaországi, ausztriai, valamint hazai leletanyagában.⁷

A kérdéses tál lelőhelye a Szöny községhez tartozó Almásfüzitő. Lelelőhelyéről mit sem tudunk. Mindazt, ami a leltári napló szűkszavú bejegyzésén kívül ismeretes, egy, a tárgyra ragasztott cédula árulja el. Ez olvasható rajta: „Füzítő pta Dr Dornyay Béla ajándéka 1915.” A leltárkönyv a következőkről tájékoztat: „Világhy Gy. hagyatékából dr Dornyai Béla ajándéka”.

Ugyanez a bejegyzés, ugyancsak Füzítő-pusztai lelőhellyel, a leltárkönyvben egy másik tárgy mellett is szerepel (XXXII. t. 2.). Egy sötétszínű, kettősen kúpos testű bögre ez, amelynek pereme kissé kihajló, hasának éles törésvonalán 3 enyhén lefelé irányuló bütyök ül, oldalán pedig egy kerek fül.⁸ Méretei: m: 8,5, pá: 9,3, fá: 5,2 cm.

Utóbbi edény nem vág bele szorosan a harang-edény kultúra kerámiájának formakörébe. A hazai őskori anyag ismeretében sokkal inkább a korai bronzkor leletei közé lenne sorolható. Kettősen kúpos teste révén összevethető például egy, a Szentendrei szigetről⁹, vagy egy állítólag Újdombóvár vidékéről származó, de kissé megnyúltabb bögrével.¹⁰ Utóbbiak már a nagyrévi kultúra formakörébe tartoznak; különösen a díszítésük jellemző erre.

Ismerjük azonban mind a hazai, mind a külföldi kutatók azon véleményét, hogy a harang-edény kultúra többé vagy kevésbé a bronzkor elejére keltezhető.¹¹

Ennek az alapján a tipológiai különbségek ellenére a két füzítői edény egykorúsága felől nincs különösebb okunk kételkedni. Sőt éppen ez a lelet is amellett tanúsíthat, hogy a harangalakú edények népének Budapest vidékére vándorló csoportja a kultúra virágzásának aránylag előrehaladott szakaszában indult útnak, amikor már új formák, a mi korai bronzkorunkba beillők, alakultak ki és éltek a korábbi, még el nem tűnt, jellegzetes típusok mellett. Így magyarázható meg az, hogy a Budapest vidéki lelőhelyek mindegyikén a harang-edény kultúra jellegzetes leletei mellett már átmeneti, illetve nagyrévi jellegűek is előfordulnak. Ez a helyzet pl. a tököli temetőben,¹² vagy Budakalászon.¹³

Ezzel a megállapítással nem is állunk egyedül. Hetzer is felveti azt a gondolatot, hogy a harangalakú edények keletausztriai (burgenlandi) és Budapest vidéki megjelenése a kultúra népéhez fűződő mozgalmaknak már csak utolsó, szinte jelentéktelen megnyilvánulása.¹⁴ Hetzer véleményével csak annyiban nem tudunk egyetérteni, hogy mind a Fertő, mind Budapest vidékén éppen a harang-edény kultúrának volt igen nagy hatása a korai bronzkori kultúrák kialakulására.¹⁵

A fentiekben kívül van még egy edény a tatai múzeumban, amely a harang-edény kultúra formakörébe tartozik (XXXII. t. 3). Gömbölyded hasú, csészészerű edény ez. Rövid nyakát egy, az alig kihajló perem fölé emelkedő fül hidalja át.¹⁶ Méretei: m: 11,8, pá: 11, fá: 7,8 cm.

Sajnos ennek az edénynek sem lelőhelye, sem lelőhelyi körülményei nem ismeretesek; semmilyen adatunk sincs arra vonatkozólag, hogy az előbb leírt két edénnyel együtt ez is Almásfüzitőről származik-e vagy más lelőhelyről. De bármi is legyen a származási helye, mindenképpen feltehető, hogy Komárom megyéből való ez a lelet is. A tatai múzeumban ugyanis alig akad más származású anyag.

Erre a csészére is vannak bőségesen analógiáink a harang-edény kultúra emlékeanyagában.¹⁷ De azt is meg kell jegyeznünk, hogy ezt a formát a harang-edények kultúrájából továbbfejlődött oka-sarródi csoport anyagában is megtaláljuk.¹⁸ Így tehát ez az edény sem mond ellent a fentebb említetteknek.

A Duna kérdéses szakaszáról még egy szórványos leletet ismerünk, amely összefüggésbe hozható a harang-edények népének vándorlásával. Pilismarótról származik egy, a Nemzeti Múzeumban őrzött, vöröses-szürke színű korsócska¹⁹ (XXXII. t. 4). Pereme enyhén kihajló. Kúpos nyakát, amelyen egy fül ül, határozottan váll választja el a kissé lencseszerű, de gömbölyded hasról. Fenekén bekarcolt kereszt látható. Méretei: m: 8,1, pá: 4,7, fá: 3,5 cm. Származásáról csak annyit tudunk, hogy Bottyán Árpád múzeumi gyűjteménybe, egyébként vétel Varga Bálinttól. Alakja fellelhető különösen a kultúra Budapest vidéki leletanyagának formái között.

Győr vidéke, Almásfüzitő és Pilismarót révén olyan láncszemek vannak birtokunkban, amelyek összeköttetést teremtenek a harang-edény kultúra ausztriai és Budapest vidéki csoportjai között. Ezek alapján a kultúra népének Duna menti vándorlása leletekkel is igazolható (1. kép).

Feltűnhetett talán, hogy a hivatkozott lelőhelyek mellett nem említettem fel Sárísápot, noha ezt korábban a harang-edény kultúra lelőhelyei közé soroltam.²⁰ Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy az általam hivatkozott két kérdéses edényt újabban nem volt módomban az Esztergomi Múzeum anyagában felismernem. Le-

⁵ Lelt. sz.: 41/1907-2. — Patay P., Korai bronzkori... 57. j.

⁶ Lelt. sz.: 51.331.1.

⁷ Stocký, A., La Bohême préhistorique I. L'âge du pierre. (Prahá 1929) 142., CVIII. t. 2, CXI. t. 14, 18, stb.; Pittioni, R., Urgeschichte des österreichischen Raumes. (Wien 1954) 193. kép 4.

⁸ Lelt. sz.: 51.332.1.

⁹ Patay P., Korai bronzkori... V. t. 2.

¹⁰ Uo. V. t. 5.

¹¹ Uo. 22, 35, 40, 94; Kutznér, I., Die Ausgrabungen in Tiszapolgár-Basatanya. Programme et discours des chercheurs hongrois à la Conférence Archéologique... 1955. 69; Kalicz N., i. m. 58–60. — Utóbbi helyen igen jól összefoglalva találjuk idegen szerzők véleményeit is.

¹² Patay P., Korai bronzkori... 35.

¹³ Kalicz N., i. m. 53–60.

¹⁴ Hetzer, K., Beiträge zur Kenntnis der Glockenbecherkultur in Österreich. Arch. Austr. 4 (1949) 111.

¹⁵ Az alsóausztriai, ill. Fertő vidéki, oka-sarródi, azaz Pittioni által Ragelsdorf—Oggau—Loretto-inak nevezett csoportot éppen utóbbi szerző nem tekinti másnak, mint a harang-edény kultúra fiatalabb szakaszának. — Pittioni, R., i. m.

¹⁶ Lelt. sz.: 51.333.1.

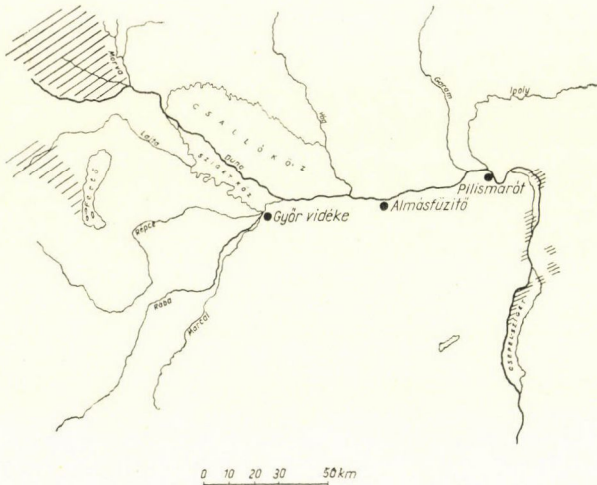
¹⁷ Stocký, A., i. m. CXI. t. 19, CXIV. t. 10, stb.

¹⁸ Patay P., FA 3—4 (1941) 1, 2, 4 kép; Pittioni, R., i. m. 182. kép 1, 183. kép 3, 185. kép 1.

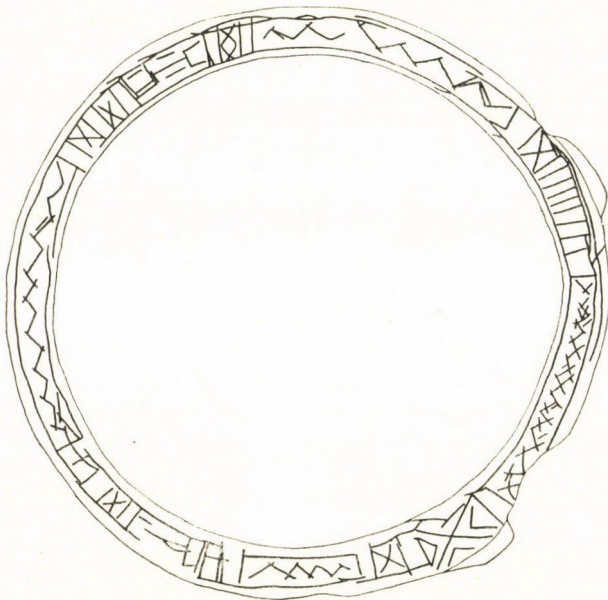
¹⁹ Lelt. sz.: 36/1943.

²⁰ Patay P., Korai bronzkori... 19.

hetséges, hogy utóbbiak vagy elpusztultak a háború folyamán, vagy annak idején tévesen határoztam meg azokat és valószínűleg nem tartoznak a haragedény kultúra leletanyagához. Ennek alapján tehát, mint ellenőrizhetetlen lelőhelyet, sem most, sem a jövőben e kérdés elbírálásánál nem veszem figyelembe.

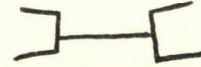
1. kép. A haragedény kultúra ausztriai és Budapest vidéki elterjedése, a két terület közötti lelőhelyekkel
Рис. 1. Распространение культуры колоколовидных кубков в Австрии и области Будапешта с указанием мест находок между этими двумя районами
Fig. 1. La diffusion en Autriche et dans les environs de Budapest de la civilisation des vases campaniformes, avec les sitesse trouvant entre ces deux territoires

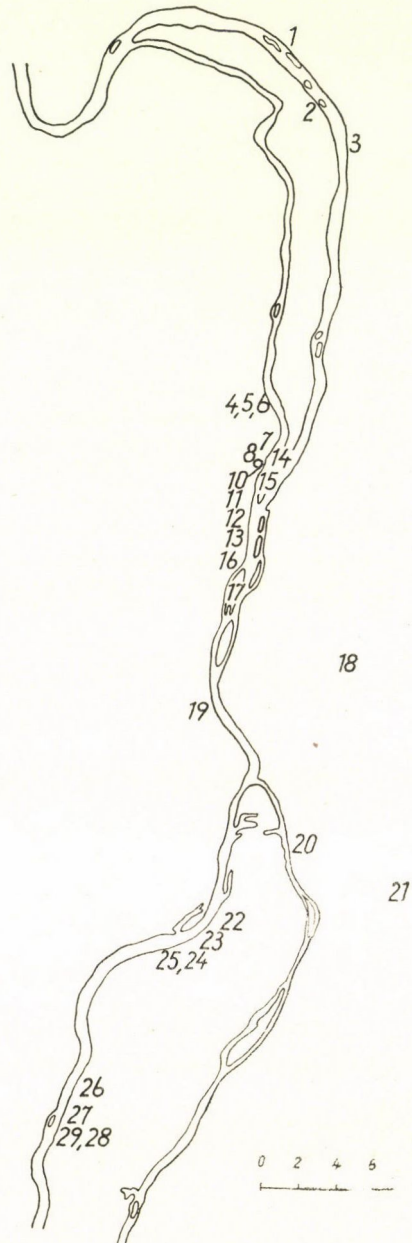
2. kép. Az almásfüzitői tál peremének díszítése
Рис. 2. Орнамент венчика миски из Алмашфюзитё
Fig. 2. Le décor du marli du plat d'Almásfüzitő

Ha meg is vannak az összekötő láncszemek, egy tény továbbra sem hagyható figyelmen kívül. Mégpedig az, hogy a lelőhelyek a Fertő és Vác között aránytalanul ritkábban fordulnak elő, mint a Bécsi medencében és annak környékén, illetve Budapest vidékén, közelebből

a Vác és Tököl közötti térségben. Különösen akkor kivrívó ez, ha arra gondolunk, hogy pl. a Duna partján Komárom és Esztergom között a bronzkori mészbetétes kerámia ismert lelőhelyeinek se szeri, se száma. Nem magyarázhatjuk tehát e jelenséget a két területen végzett kutatások intenzitása közötti különbségből adódó-

3. kép. Részlet az almásfüzitői tál díszítéséről
Рис. 3. Деталь орнамента миски из Алмашфюзитё
Fig. 3. Détail du décor du plat d'Almásfüzitő

4. kép. A haragedény kultúra lelőhelyei Budapest vidékén. (Jegyzék a függelékben)
Рис. 4. Местонахождения культуры колоколовидных кубков в области Будапешта. (Перечисление в приложении)
Fig. 4. Les sites de la civilisation des vases campaniformes dans les environs de Budapest. (La liste se trouve dans le supplément)

nak. Végeredményben tehát a Bécsi medence és Vác közötti Duna-szakasz inkább útvonal, mint sűrűn benépesített szállásterület szerepét tölthette be a harangalakú edények népének történetében.

A harangedény kultúra lelőhelyeinek viszonylagos sűrűsége Budapest vidékén Kalicz Nándornak is feltűnt. Nemkülönben az is, hogy ugyanakkor az egyes lelőhelyeken a sírok aránylag nagy távolságban találhatók egymástól. Ezekből — igen helyesen — arra következtetett, hogy a kultúra itt csak kisebb temetőkkal és telepekkel jelentkezik, de ezek kisebb-nagyobb térközökkel igen sűrűn követik a Duna folyását.²¹ Ezt a megállapítást talán kiegészíthetném azzal, hogy a lelőhelyeknek látványos sűrűségét a telephelyeknek bizonyos határokon belül végzett gyakori változtatása is előidézhette. (Ez természetesen nem jelent nomadizáló életmódot.) Az irodalomból ismert adatok alapján az aránylag sűrű megtelepülést jelenleg három szakaszon tudjuk igazolni: Vácott, Szentendre és Óbuda között, végül a Csepel-sziget nyugati partján Csepel-Lakihegy-Tököl térségében (4. kép).²²

Az almásfüzitői tál vizsgálata még egy gondolatot ébreszt fel. Ennek peremén különböző bekarcolt mintaelemek figyelhetők meg (2. kép). Vannak szakaszok ezen, amelyeken a perem hosszában keretbe foglalt zegzugvonal fut. Más szakaszon a keretre merőlegesen létraszerűen húztak vonalakat. Ezek között kecskelábszerű, ferde kereszt alakú minták is láthatók. Ismét másutt — két helyen is — egészen különleges vonalkombinációból álló mintát rajzoltak.

Ugyancsak Kalicz Nándor utalt arra, hogy a harangedény és a nagyrévi kultúra díszítései között rokonosságok tapasztalhatók. Az almásfüzitői tál mintaelemei is felismerhetők a nagyrévi kultúra több edényén. Különösen — mint amire Kalicz is hivatkozott — a zegzugvonal és a ferde kereszt, azaz a kecskeláb. Régebben a nagyrévi kultúra díszítőelemeinek eredetét a vučedoli kultúrában kerestem.²³ A fentiek alapján azonban ezt is felül kell vizsgálnunk. A nagyrévi kultúra tehát a formák mellett díszítőelemeket is örökölt a harangedény kultúrából. Sőt talán még az általam „kandelláber” mintának nevezett elem²⁴ is arra az almásfüzitői tál peremén látható vonalkombinációra vezethető vissza, amelynek sémáját a 3. képen mutatjuk be.

Végeredményben az almásfüzitői leletek beigazolják számunkra a harangedény kultúra népének Duna menti vándorlását, arra engednek következtetni, hogy ez a vándor-

lás a kultúra virágzásának végén történt s újabb támpontot nyújt annak ahhoz, hogy a nagyrévi kultúra kialakulását nagyrészt a harangedény kultúrából származtassuk.

Patay Pál

Függelék

A harangedény kultúra Budapest vidéki lelőhelyei. (Lásd 4. képet)

1. Vác-Nógrádverőcei út. — Patay P., Pest megye régészeti emlékei II. Magyarország műemléki topográfiája V. Pest megye műemlékei I (Bp. 1958) 21.
2. Tahitótfalu-Pokol csárda. — Uo.
3. Vác-Mészahomoktéglyagár. — Uo.
4. Szentendre-Laktanya. — Uo. 72 j.
5. Szentendre-Pannónia dűlő (Dera patak mellett). — Kalicz N., FA 7 (1955) 49.
6. Szentendre-Pannónia dűlő (Dera patak torkolata). — Arch. Ért. 1941. 4—5.
7. Budakalász-Tangazdaság. — Kalicz N., i. m. 46—48.
8. Budakalász-Pusztatemplomtól északra 400 méterre. — Uo. 48.
9. Budakalász-Büdösárok bal partja (Pusztatemplommal szemben). — Uo. 45—46.
10. Budapest III., Békásmegyer-Pusztatemplom (Büdösárok jobb partja). — Tompa F., 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. BRGK 24/25 (1934—35) 60.
11. Budapest III., Békásmegyer-Vízmutelep. — Tompa F., Budapest az őskorban. Budapest története I/1. (Bp. 1943) 45.
12. Budapest III., Békásmegyer-Pünkösdfürdővel szemben. — Tompa F., 25 Jahre ... 60.; Uo. Budapest ... 45.
13. Budapest III., Békásmegyer déli határa. — Tompa F., Budapest ... 45.
14. Szigetmonostor (Szentendrei sziget). — Tompa F., 25 Jahre ... 60.
15. Szigetmonostor-Szentendrei sziget déli csúcsa. — Kalicz N., i. m. 49.
16. Budapest III., Óbudai gázgyár. — Tompa F., Budapest ... 45.
17. Budapest III., Óbuda-Hajógyári sziget. — Kalicz N., i. m. 49.
18. Budapest XIV., Rákosszentmihályi út. — Tompa F., BpR 14 (1945) 15.
19. Budapest I., Tabán. — Tompa F., 25 Jahre ... 60.
20. Budapest XX., Pesterzsébet-Gubacsi úti téglagyár. — Uo.
21. Budapest XVIII., Pestlőrinc. — Patay P., Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. DissPann II. 13 (Bp. 1938) 19; Tompa F., Budapest ... 44.
22. Budapest XXI., Csepel-Háros. — Kalicz N., i. m. 46. (I. h. Szigetszentmiklós-Háros néven megleltve).
23. Budapest XXI., Csepel-Háros, Vízmű. — Patay P., i. m. 19; Tompa F., Budapest ... 44. (Mindkét helyen Szigetszentmiklós-Dunára dűlő néven megleltve.)
24. Halásztelek-Május 1st TSz. — Kalicz N., i. m. 46. (I. h. Csepel-Halásztelek néven megleltve.)
25. Halásztelek-Lakihegy. — Patay P., i. m. 19. (I. h. Szigetszentmiklós-Lakihegy néven megleltve.)
26. Tököl-Méregyházi dűlő (I. temető). — Arch. Ért. 13 (1879) 47.
27. Tököl (II. temető). — Uo.
28. Tököl (1876. évi áradás által kimosott lelőhely). — Uo.
29. Tököl-Dunapart. — M. N. M. 216. T. III. (Kalicz N. terepbejárásának jelentése.)

ПАМЯТНИК КУЛЬТУРЫ КОЛОКОЛОВИДНЫХ КУБКОВ В АЛМАШФЮЗИТЁ

Резюме

Между местонахождениями культуры колоколовидных кубков в Нижней Австрии и районе Будапешта до сих пор отсутствовали связывающие звенья на отрезке около 180 км по Дунаю. Был известен лишь один характерный кинжал из р/а г. Дьёр.

Однако в музее г. Тата хранится миска на восьми ногах, характерная для культуры колоколовидных кубков. Ее местонахождение — Алмашфюзитё, принадлежащее к селу Сёнь (табл. XXXII. 1., рис. 1). Возможно, что к ней относятся еще два другие сосуда, относящиеся к кругу форм позднего этапа культуры колоколовидных кубков.

Приблизительно одновременный ей кувшинчик из Пилишмарота также можно поставить в связь с переселением народа культуры колоколовидных кубков в

р/н Будапешта. Все эти находки делают несомненным, что переселение имело место по Дунаю примерно в конце расцвета этой культуры. Однако, отрезок между Венским бассейном и г. Вац был в большей степени лишь дорогой для носителей этой культуры в отличие от р/а Будапешта, где они осели на более продолжительное время. Здесь местонахождения располагаются чрезвычайно густо. Возможно однако, что это явление было вызвано частым изменением мест стоянок.

Орнамент миски из Алмашфюзитё находится в связи с орнаментикой культуры Надьрев, и таким образом, служит новым доказательством того, что культура Надьрев происходит, большей частью, из культуры колоколовидных кубков.

П. Патаи

²¹ Kalicz N., i. m. 49—51.

²² Tompa F., 25 Jahre ... 60; Tompa F., Budapest ... 42—45; Patay P., Korai bronzkori ... 19; Patay P., Pest megye ... 20; Kalicz N.

i. m. 45—51.

²³ Patay P., Korai bronzkori ... 38.

²⁴ Uo. 37.

A FIND OF THE BELL-BEAKER CULTURE AT ALMÁSFÜZITŐ

Summary

Hungarian and foreign research is almost unanimously of the view that the Bell-beaker folk arrived to the surroundings of Budapest from Austria and migrated along the Danube. Finds representing connecting links, however, namely those from the about 180 km long stretch between Lake Fertő and the bent of the Danube near Vác, were missing so far. As a stray find a single dagger typical of the Bell-beaker culture was known from the surroundings of Győr.

Nevertheless we possess a find verifying the route of the migration, a bowl with a decorated rim, standing on eight low feet. Its form and details are placing its chronological and cultural attribution beyond argument. We find innumerable analogies of this bowl in the Bohemian, Moravian and Austrian material of the Bell-beaker culture. Its site is Almásfüzitő, in the surroundings of Szőny. The circumstances of discovery are unknown; it came to the Tata Museum as a gift.

In the same Museum there is also a double-conical mug of the same site and origin. The latter belongs rather to the form treasure of the Nagyrév culture. In view of the opinion of several experts, dating the Bell-beaker culture more or less to the beginning of the Bronze Age, we cannot cast doubt on the coevity of both vessels. Nay this is another proof for the fact that the group of the Bell-beaker culture, immigrating to the surroundings of Budapest, has begun its career in a relatively developed phase of this already flourishing culture. K. Hetzer is of the same view, we cannot share his opinion, however, on the point that both in the surroundings of Lake Fertő and of Budapest the evolution of Early Bronze Age cultures might have been strongly influenced by the Bell-beaker culture.

There is another roundish cup in the Tata Museum, belonging to the form treasure of the Bell-beaker culture. Unfortunately neither its site nor the circumstances of its discovery are known, we may suppose, however, that it also comes from Almásfüzitő. We have copious analogies to this piece too, both from the Bell-beaker culture and the Óka-Sárród group.

Also a mug from Pilismarót, equally a stray find, may be brought into connexion with the migration of the Bell-beaker folk.

By the help of the objects mentioned the migration of the people of this culture along the Danube can be verified by finds.

I was bound to leave Sárísáp—mentioned by me former as a Bell-beaker site—out of consideration, as I was unable to ascertain such a find in the post-war material of the Esztergom Museum.

The fact that finds of the Bell-beaker culture are incomparably rarer between Lake Fertő and Vác than in the Vienna basin and around Budapest, a circumstance not to be explained by the different intensity of research, leads to the conclusion that the stretch of the Danube between the Vienna basin and Vác played the rôle rather of a route than that of a densely populated area of settlement in the history of the Bell-beaker folk.

The statement of N. Kalicz that the Bell-beaker culture is represented in the surroundings of Budapest by smaller cemeteries and settlements only, but these are following the course of the Danube very densely at smaller or larger distances to each other, may perhaps be completed by the remark that the apparent density of sites might be also due to the frequent change of settlements between certain limits.

As it was remarked also by N. Kalicz, the patterns of the engraved ornament on the rim of the Almásfüzitő bowl may be observed on several vessels of the Nagyrév culture, too. So, at variance with my former view, the decoration of this culture should not be derived from the Vučedol culture but rather from the Bell-beaker culture. This may be also true of the „candelabrum” ornament, leading us back to one of the decorative elements of the Almásfüzitő bowl.

The appendix enumerates the sites of the Bell-beaker culture in the surroundings of Budapest, known from literature, together with references to the sources.

P. Patay

AZ OROSZVÁRI 4. NŐI SÍR MELLDÍSZE

Adatok a középdunamedencei bronzkori viselethez II.

Az 1942–43-ban Bottyán Árpád és Nemeskéri János által feltárt oroszvári bronzkori temető leletei 1958-ban Kőszegi Frigyes publikálta.¹ A temető anyagának számottevő része azonban a háború alatt elpusztult, ezért Kőszegi közleményében csupán a M. Nemzeti Múzeum őskori gyűjteményében jelenleg található leletekre épített. A hiányos anyagnak tulajdonítható,² hogy Kőszegi nem tett kísérletet a temetőre vonatkozó adatok³ teljes kihasználására, hanem megelégedett a meglevő régészeti leletek párhuzamaiból levonható kapcsolatok és időrend felvázolásával.

A magyarországi középső bronzkor művelődéseinek feldolgozása során ráakadtam Bottyán tervezett publikációjának fényképeire s ezáltal a temető teljes anyagára. Segítségével munkám „Gáta-wieselburgi csoport” című fejezetében több vonásban lényegesen különböző képet rajzolhattam Oroszváról, a gátai csoport eredetéről és életéről, mint az eddigi feldolgozások. A sírrajzok, sírfényképek és a temetőtérkép felhasználásával főként a temetkezési szokások keleti kapcsolatait lehetett új megvilágításba helyezni. A keleti kapcsolatok sorában említettem röviden a 4. számú gazdag női sír viseletének ere-

detét is. Ezt a keleti viseleti összefüggést szeretném itt részletesebben elemezni.

Az oroszvári 4. sírról az ásatás során rajz készült (1. kép), amely kiegészíti, részben helyesbíti a róla adott leírást.⁴ A Ny–K-i irányban tájolt 25 év körüli nő felsőteste enyhén jobbra fordulva majdnem a hátán feküdt. Feje jobbra billent, lábai térdben felhúzva jobbra hajlottak. Helyzetét a hátonfekve zsugorítás gyakori keleti ritusával hoztam kapcsolatba. Erre a sírrajzok és fényképek alapján az oroszvári temetőben több klasszikus példa is van (pl. 8., 14., 18., sírok). Az elhunyt nő mindkét halántékán 2–2 bronz hajkarika került elő (3. kép 4–5). Bal mellkasán fenn, jobb mellkasán lenn egy-egy bronztű fogta össze ruháját (3. kép 1, 6). Mindkét csuklóján bronzdrótból tekercselt karperecet viselt (3. kép 2–3).

A minket itt elsősorban érdeklő melldísz, mint a sírrajzból kitűnik, a mellkason a gerinc hosszában találták. Mivel a kisméretű sírrajzon fekvését és szerkezetét nem lehetett pontosan feltüntetni, az ásatók — helyesen — felvázolták a melldísz alkotó bronz és dentalium gyöngyök pontos sorrendjét (2. kép). Még lényegesebb, hogy a publikáció számára készült fényképen Bottyán az eredeti méret

¹ Kőszegi F., FA 10 (1958) 43–58., V–VIII. t.

² Pl. a 2. sír bronzait már Kőszegi is (i. m. VII. t. 4–6) csak fénykép alapján közölte.

³ Közleményében nem szerepel a temető térképe és a sírokról készült,

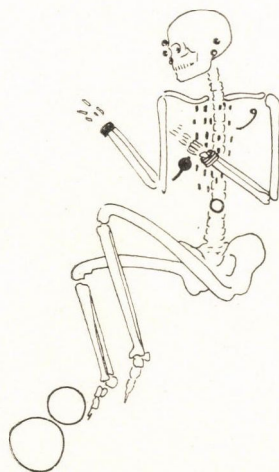
sajnos elég gyenge rajzok.

⁴ Bóna I., A középső bronzkor Magyarországon (Kézirat Bp. 1958).

⁵ Kőszegi F., i. m. 43–44.

figyelembevételével a mellűsz egyes darabjait a sírban megfigyelt helyzet alapján állította össze (XXXIII. t.).

A sírrajz, rajz és fénykép alapján a mellűsz rekonstrukciója⁶ kézenfekvő (4. kép). Kb. 35 cm hosszúságban és 10 cm szélességben hét sorban 6—6—3—5 bronztekeresgyöngy és 5—5—4 dentalium-gyöngy váltja egymást. A két gyöngy-típus váltakozó számánál fogva, de a dokumentumok szerint sem egymás alatti sorrendben helyezkedtek el, tehát nem lehetnek függőlegesen lecsüngő párhuzamos zsinetekre fűzve. A gyöngysorok különböző számából adódó váltakozó szélesség következtében hálószerű felerősítésükkel sem számolhatunk. Rögzítésükre tehát csak egy elfogadható magyarázat adódik: az egyes gyöngyök szövet vagy bőr alapra voltak felvarrva. Ez az alap a mellűsz alsó harmadában a gyöngyöknek megfelelően valószínűleg kissé beívelődött. A legutolsó bronzgyöngysor alatt a rajz szerint kettő, a fénykép szerint három átfűrt állatfog következett. Végül a mellűsz alul középen átfűrt fajansz-korong zárta le. A korong nyílásába két végén átfűrt állatfogakat erősítettek. Nyilván a nyí-

1. kép. Az oroszvári 4. sír rajza

Рис. 1. План 4-ой могилы из Оросвара

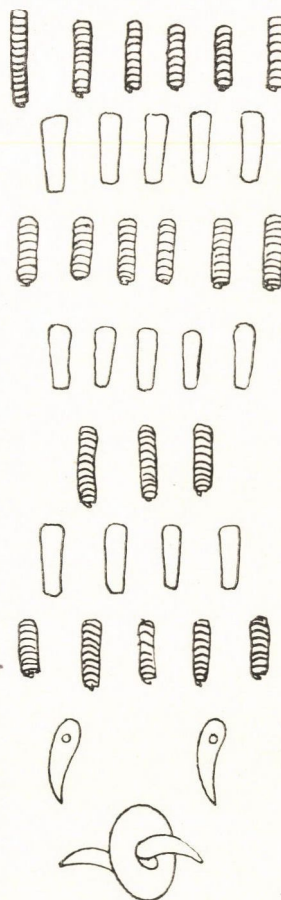
Fig. 1. Dessin de la tombe n° 4 d'Oroszvár

lásokba fűzött zsinegen csüngött a korongűsz. A fogakból és fajansz-korongból álló alsórész, elképzelésünk szerint, a mellűsz aljára erősítve szabadon függött.

Az ekképpen rekonstruált különös mellűsz eredetének kutatásához az alábbi szempontokat vettük alapul: 1. Az oroszvári típusú mellűsz nem ruhadűsz. Gyöngyei nem a ruhára voltak varrva, hanem a ruha felett viselt fel- és levehető bőr vagy szövetszalagra. 2. Amennyire lehetséges, tehát gondosan elhatárolandó azoktól a különböző nyakláncoktól és ruhára varrott mellűszektől, amelyek a délkeleti és közép-európai bronzkori csoportokban előfordulnak. 3. E munkát megnehezíti, hogy a sírokban mindenféle mell- és ruhadűsz a nyakon és mellen található gyöngyök és egyéb leletek alakjában jelentkezik. Mivel a pontos helyzetet rögzítő sírrajzok száma e tekintetben említésre is alig méltóan kevés, fennforgott annak a veszélye, hogy a kérdés megoldásához a régi típusú „régészeti” ton, tehát a dentalium és bronzgyöngyök párhuzamainak felkutatásával közeledünk. 4. Ennek elkerülésére az oroszvári gyöngyök anyagát, mint esetleges helyi jelenséget figyelmen kívül hagytam. Olyan párhuzamok keresését tűztem célul, ahol bármiféle gyöngyök a nyaktól a köldökig vagy a medencéig húzódó sávban hasonló mellűszre engednek következtetni.

Az anyag áttekintése során arra a következtetésre jutottam, hogy oroszvári típusú mellűsz a délkelet-euró-

pai réz- és bronzkori régióban egyelőre ismeretlen. Eredetét ezért a közép-európai bronzkori régió délkeleti szélső csoportját alkotó gátaí nép ethnikai összetevőiben illetve azok rokon művelődéseiben kell keresni. A gáta-wieselburgi csoport népi alaprétegét képező késői harangedűnyes (Oggau-Loretto fázis) csoportban és egyáltalában a harangedűnyes művelődésében szintén nem találtam hasonlót. Ez áll a közép-európai bronzkornak a harangedűnyes népi alapjain keletkezett főcsoportjaira (Unětice,

2. kép. Az oroszvári 4. sír mellűszének helyzete

Рис. 2. Нагрудное украшение из 4-ой могилы Оросвара

Fig. 2. Le pectoral de la tombe n° 4 d'Oroszvár

Straubing, Leubingen) is, amelyek temetőiből eddig szintén nem ismerek hasonlókat.

Ilyenképpen az oroszvári típusú mellűsz eredetében a déli, délkeleti és nyugati származás lehetősége kétes. Hátra volt még viszont a gátaí csoportot a későharangedűnyes nép alapjain kialakító keleti pásztorok (Guntamsdorf-Drassburg csoport) viseletét és általában a keleti összetevőket megvizsgálni. Oroszvár, mint ezt részletesen bizonyítani igyekeztem, keleti pásztorok leszármazottainak temetője.

Mellűszünk területileg és időben legközelebbi jó párhuzamát a dél-thüringiai halomsíros kultúra *schwarzai* 2. kurgánjának 13. női sírja nyújtja.⁷ Nyakától, amelyen borostyánnyakláncot viselt, a melle közepén haladva egészen derekáig húzódott egy bronz spirálgyöngyökből álló széles szalag.⁸ R. Feustel a viselet tárgyalása során ezt a blúzra varrva képezi el, sőt a blúz hosszát a nyaktól a derékig, segítségével igyekszik meghatározni.⁹ Rekon-

⁶ A rekonstrukciós rajz elkészítését és egyes részleteihez nyújtott tanácsait e helyen is köszönöm László Gyulának.

⁷ Feustel, R. Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von

Schwarz (Südthüringen). (Weimar 1958) 69—70., 5. kép.

⁸ Uo. X. t.

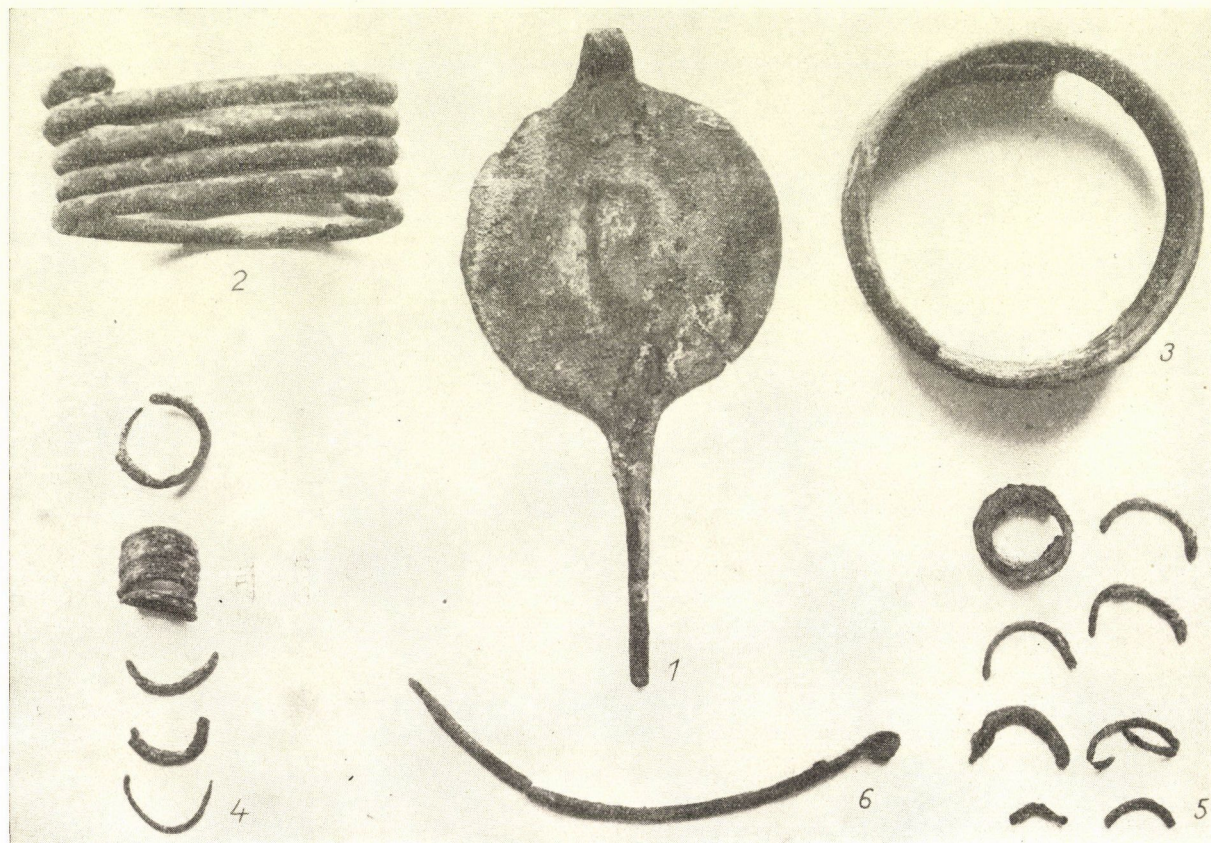
⁹ Uo. 51.

strukciójával¹⁰ az oroszvári 4. sír alapján nem érthetünk egyet. Annál kevésbé, mivel a 2. halom 12. sírjának a mellén keresztbe-futó hasonló spirálcsovékból álló mell díszét maga is szalagra varrva¹¹ képzei el. Tekintve, hogy a két díszítmény technikailag azonos, nincs okunk éppen esetünkben a blúzhoz vagy ruhához kötni. Feustel rekonstrukciója¹² ebben az esetben különben is az elől zárt, hátul nyitott kezeslábas-szerű blúz alig bizonyítható feltevéséhez vezetne.

A schwarzai 2. kurgán 13. sírjának asszonya tehát szerintem az oroszvári 4. sírhoz hasonló méretű 6 függőleges sorban bronz-gyöngyökkel kivarrott melldísz viselt.

testen, hanem előtte a földön a koponya és a medence, illetve a felhúzott (zsugorított) térd közötti szakaszon. Általában átfűrt állatfogakból állanak, ritkán gyöngyökből. Különös, hogy az átfűrt fogak többször nem függőleges sorban fekszenek, hanem a halottra merőlegesen, egymással párhuzamosan. Egyes díszeket a zsinagdiszes edények kultúrájából közismert átfűrt és díszített kagylókorong zár le — hasonlóan az oroszvári fajanszkoronghoz — néha még fogak is kerültek elő körülötte. Valamennyi szóbanforgó díszítmény baloldalán zsugorított női sírból került elő.¹³

Ezekkel a thüringiai „Kettenhocker” vagy „Ketten-

3. kép. Az oroszvári 4. sír mellékletei

Рис. 3. Инвентарь 4-ой могилы из Оросвара
Fig. 3. Le mobilier de la tombe n° 4 d'Oroszvár

A dél-thüringiai bronzkori halomsírokban a zsinagdiszes edények művelődése emberének lényegesebb idegen etnikai hatásoktól mentes leszármazottai temetkeztek. Nyilvánvaló tehát, hogy a thüringiai zsinagdiszes edények művelődésébe tartozó kurgánokban — amelyekben egyébként a kultúrán belül a legtöbb keleti jellegzetességet találjuk (egyes és nagycsaládi kurgántemetkezések, kamrasírok, lócsontok, réz, ezüst és elektron hajdíszek, spiráltekercs hajkarikák, primitív zsinagdiszes kerámika) — valamilyen előzménye valószínűleg található e mell dísz viseletnek, ha valóban keleti eredetű.

Hasonló jellegű díszekkel valóban több ízben találkozunk sírjaikban, de különös módon sohasem a holt-

grab"-okkal behatóbban H. D. Kahlke¹⁴ foglalkozott. A fogakból álló díszítményeket takaróra vagy köpenyre varrva képzei el. Véleményével egyezik a korábbi helyi kutatás is. Ezzel a bőrből, szövetből készült takaróval vagy köpenyvel borították volna le a sírban a halottakat. Egyes esetekben pedig valószínűleg ebben a köpenyben temették el őket. Hasonló állatfogakból alkotott fej-, mell- és ruhadíszeket a déltengeri népek viseletéből említ.¹⁵

Hogy ezek az átfűrt állatfogak a zsinagdiszes edények kultúrájában és számos más kultúrában a legkülönbözőbb díszítményekül szolgáltak, kezdve a sapkától a ruha szegélyén keresztül egészen a nadrágig, cipőig, ez kétségtelen. Nem is kell hasonlókért messzi déltengeri

¹⁰ Uo. I. t. jobbra.

¹¹ Uo. 52.

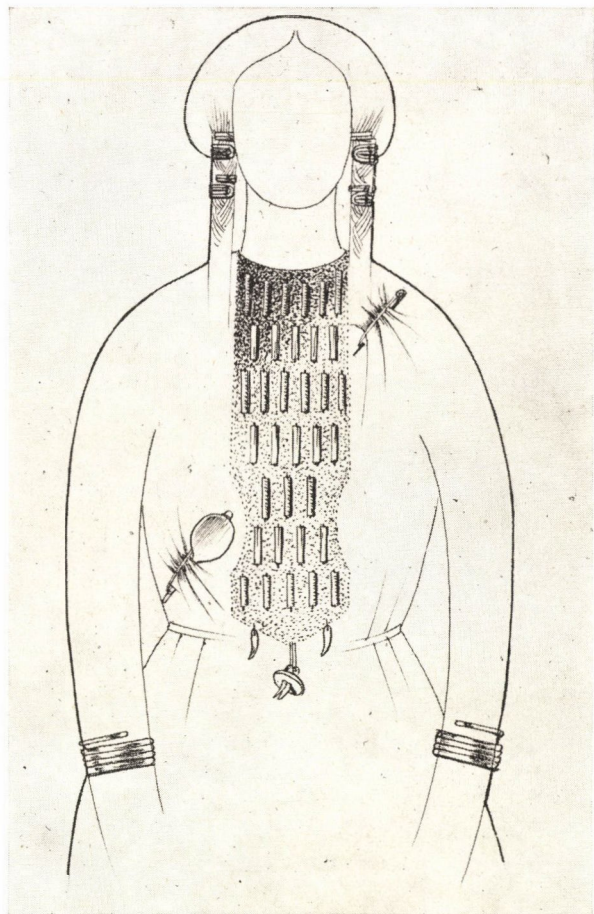
¹² Uo. I. t. balra.

¹³ Loewe, G., Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik. I. Thüringen (Halle 1959): Grossneuhausen (5. kép); Hardisleben (7. kép); Niederrimmern-Wallichberg 1. sír (9. kép); Nohra nagycsaládi sír 3. temetkezés (10. kép); Weimar-Lassenstrasse 43, 3. sír (18. kép).

¹⁴ Kahlke, H. D., Schnurkeramische „Kettenhocker” aus Thüringen Altthüringen 1 (1953—54) 153—181. Az előbbi jegyzetben felsorolt sírok első összeállítását és anyagközlését ő adja: Niederrimmern (5. kép) Hardisleben (7. kép); Weimar-Lassenstrasse (VII. t. 2); Nohra (VIII. t. 1 — hozzá a teljes díszítmény fényképe VIII. t. 2); Erfurt (X. t. 1 — a díszítmény közlése X. t. 2); Gehofen (XII. t. teljes díszítmény készlet).

¹⁵ Uo. 178—181.

párhuzamokhoz nyúlni, elég pl. ha az Olena sziget rén-szarvas vadászainak sírjait vizsgáljuk meg, ahol csaknem mindenféle változatban megtaláljuk.¹⁶ Azonban mindig a testen és sohasem úgy, ahogy a szintén gazdag és változatos thüringiai anyagból kiemelt néhány példánkon látjuk. Ha ezek szemfedőre vagy köpenyre voltak erősítve, akkor miért fekszenek következetesen az elhunyt melle előtt? Valószínűtlen, hogy a halottakat akár szándékosan, akár véletlenül mindig úgy borítanak le, hogy a takaró gyöngyödszei erre a helyre kerüljenek. Ha viszont a ruhára voltak erősítve, miért nem találják a csontvázon? — Nyilván azért, mert mégsem voltak ráerősítve.

4. kép. Az oroszvári 4. sír melldíszének rekonstrukciója
Рис. 4. Реконструкция нагрудника из 4-ой могилы Оросва
Fig. 4. Le pectoral de la tombe n° 4 d'Oroszvár reconstitué

Az általunk vizsgált esetekben a fog-gyöngyök 1—3 sorban, 5—15 cm szélességben és 20—80 cm hosszúságban sávszerűen kerültek elő. Fog-gyöngy állományuk számra, kagyló korongjuk jellegre áll közel az oroszvári 4. sír melldíszének részleteihez. Viselésükre elfogadhatóbb magyarázat ismét az, hogy szalagra varrva melldíszben szerepeltek. Ez a melldísz, mivel a halottakat bal oldalukra fordították — s éppen azért, mert nem volt a ruhára erősítve — a sírban csak egy helyzetbe kerülhetett:¹⁷ az elhunyt melle elé!

¹⁶ Гурина, Н. Н., Оленоостровский могилник МИА 47 (1956)

¹⁷ Ez gyakorlatban is kipróbálható. Az sem teljesen kizárt azonban, hogy szándékosan helyezték vagy igazították az elhunyt elé a rangját jelző melldísz.

¹⁸ Круглов, А. П. — Пиотровский, Б. Б. — Подгаецкий, Г. В. Могильник в г. Нальчике, МИА 3 (1941) 67—.

¹⁹ Уо. 88., 54. kép. II. t.

²⁰ Уо. 53. kép.

A schwarzai melldísz előzményét tehát egyes thüringiai zsinégdíszes edény kultúrák sírokban talált állatfogakkal kivarrott melldíszekben látom. A thüringiai kurgánok népe az egyetlen elfogadható magyarázat szerint keleti eredetű. Tehát a melldísz még korábbi időből keletről is ismernünk kell.

A Kaukázus északi előterében feltárt *nalcsiki*¹⁸ temető jelenleg a legkorábbi (III. évezred vége), amelyben a steppei régió zsinégdíszes edényei feltűnnek. A bemutatott anyag alapján feltehetőleg több, csoportunkhoz tartozó melldísszel is számolhatunk e temetőben. Hitelesen azonban csak a 86. sír leírásából és fényképéből¹⁹ állapítható meg. A sírban 25—30 év körüli nő feküdt, az oroszvári 4. sír helyzetére emlékeztető módon. Koponyája jobbra fordult, felső testével alig jobbra fordulva a hátán feküdt, lábai közepesen felhúzza jobbra dőltek. Karjain egy-egy kagylókarpercecet viselt. Nyakától a medencéjéig, a nyakát ív-alakban előzve, majd hármassal, később kettős sorban lefelé haladva 33 db kis gyöngyszem helyezkedett el mellén.²⁰ Elrendezésük alig hagy kétséget aziránt, hogy egykoron típusunkhoz tartozó bőr vagy szövet mell-csüngőre voltak varrva (5. kép).

Továbbhaladva kelet felé a Bajkál-vidék bronzkori glazkovói időszakának (18—12 sz.) temetőiben A. P.

5. kép. A nalcsiki temető 86. sírjának rajza
Рис. 5. План 86-ой могилы Нальчикского могильника
Fig. 5. Dessin de la tombe n° 86 du cimetière de Nalcsik

Okladnyikov számos olyan sírt tárt fel, amelyben a gerinc mentén végigfutó gyöngysávból hasonló melldísz lehetett rekonstruálni. Ilyenek pl. a *lenkovkai* 1. sír, a *nohói* 3. és 4. sír, az *uszt-udai* 4. (samán) sír, a *makarovói* 1. és 2. sír.²¹

Okladnyikov a glazkovói időszak fenti sírjaihoz, amelyekben — mint említettük — a nyaktól a medencéig gyöngysáv fut végig, néprajzi párhuzamokat keresett. A test közepén hosszan lecsüngő, ruha felett viselt gyöngyökkel kivarrott melldísz (Нагрудник) már a 18. sz. utazói megfigyelték és lerajzolták Szibériában. Egy evenk (tunguz) főnök viseletén pontos alakját és kinézését²² tanulmányozhatjuk. Régi és jó példát talált a tundrák népének a nganacánoknak²³ női viseletében is. Végül a melldísz kész alakját és szerkezetét egy a múlt században a tunguzoknál²⁴ gyűjtött darabon ismerteti.

Az ábrázolások és a ránk maradt példányok meglepően egyeznek a sírokban megfigyelt melldíszekkel. Általában 60—80 cm hosszú és 10—15 cm széles bőr-

²¹ Okladnikov, А. П. Неолит и бронзовый век Прибайкалья III. МИА 43 (1956) 143—, 57. kép 1—2; 71. kép 1; 72. kép 1; 93. kép 2; 174. kép.

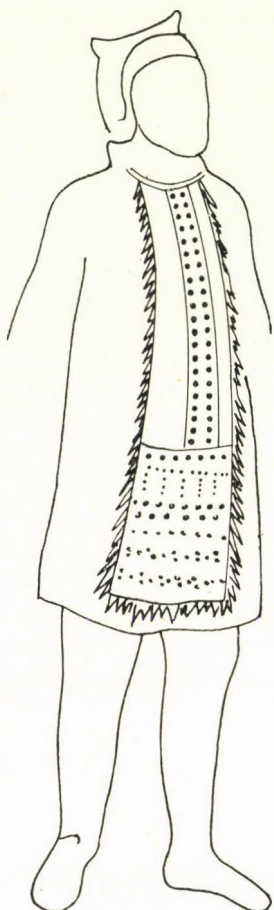
²² Уо. 68. kép.

²³ Уо. 70. kép. Ugyanezt közli a „Народы Сибири” (Москва-Ленинград 1956) kiadvány: 651., 5. kép.

²⁴ Okladnikov, А. П., i. m. 60. kép.

szalagok, több sorban vagy sávban gyöngyökkel kivarrrva. A gyöngy díszítés sokszor csak a felső felében vagy kétharmadában helyezkedik el, tehát az eredeti mellűszek a sírban megfigyelt méretnél hosszabbak is lehetnek. — Szibériában egyaránt megtalálható volt a női és férfi viseletben. A néprajzi megfigyelések alapján a női mellűszek keskenyebbek, rövidebbek, a férfiakéi hosszabbak, szélesebbek és gyakran háromszögletes alakban végződtek.

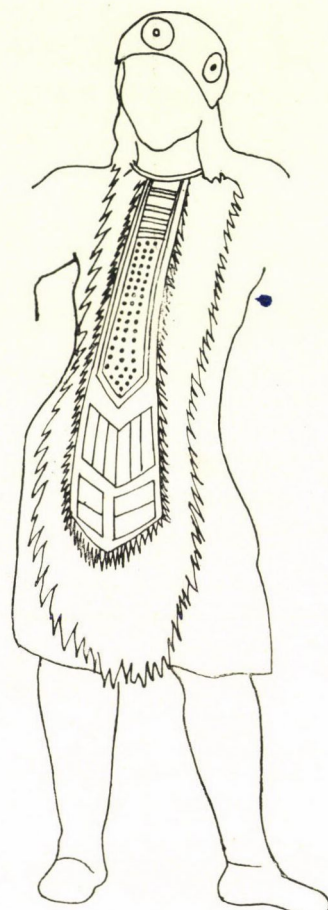
Okladnyikov a sírok és a 18–19. sz.-i néprajzi adatok alapján sikeresen rekonstruálta a glazkovói időszak kiemelkedőbb példáit, elsősorban a lenkovkai 1. sír és a nohói 3. sír férfi illetve női mellűszeit²⁵ (6–7. kép).

6. kép. Okladnyikov rekonstrukciója a lenkovkai temető 1. sírja leletei alapján

Рис. 6. Реконструкция Okladnikova по украшениям погребения № 1 из Ленковки

Fig. 6. Reconstitution faite par Okladnikov d'après les trouvailles de la tombe n° 1 du cimetière de Lenkovka

7. kép. Okladnyikov rekonstrukciója a nohói temető 3. sírja leletei alapján

Рис. 7. Реконструкция Okladnikova по украшениям погребения № 3 из Нохоя

Fig. 7. Reconstitution faite par Okladnikov d'après les trouvailles de la tombe n° 3 du cimetière de Noho

A bronzkori mellűszek további fejlődését az Altáj vidékén a *paziriki* kurgánokban követhetjük nyomon. A 2. kurgán női mellűsze bőrrre applikált gazdag mintákkal van díszítve. Közelebb áll az eddig megfigyeltékhez a 7. kurgán gyermek mellűsze, amelyet több sorban aranygyöngyök díszítenek.²⁶

letes csüngők láthatók. Egy dolgán mellűszről²⁷ szintén bronz karika csüngők lógnak le. Végül egy a századforduló táján lefényképezett osztják vagy szamojéd férfi²⁸ gyöngyűszes mellecsüngőjének szegélyéről szintén zsinigre erősített bronzkorongok csüngenek le. Mindhárom esetben az oroszvári fog és korong-csüngő párhuzamaira akadtunk.

²⁵ Уо. 71. kép 2, 72. kép 2. Ugyanerről másik, de lényegében azonos rekonstrukció: Okladnikov, A. P., Ausgrabungen in Norden, Lebende Vergangenheit. (Berlin 1954) IV. t.

²⁶ Руденко, С. И., Культура населения горного Алтая в скифское время. (Москва—Ленинград 1953) 115—, 97. t. — női mellűsz, mintájának részletei a 62—65. képeken; 98. t. 3—4 gyermek mellűsz.

²⁷ Okladnikov, A. P., Неолит... 149—151.

²⁸ Народы Сибири. 722., 1. kép.

²⁹ Уо. 769., 2. kép.

³⁰ Уо. 753., kép.

³¹ Руденко, С. И., Башкиры. (Москва — Ленинград 1955) 183., 150. kép.

³² Okladnikov, A. P., Якутия до присоединения к русскому государству. (Москва—Ленинград 1955) 251., 75. kép.

³³ Народы Сибири. 483., 4. kép.

³⁴ Väisänen, A. O., ESA 6 (1939) 11. kép.

A fentiekből egy kelet-európai, belső- és észak-ázsiai, eredetileg nyilván rangot, méltóságot, később gazdagságot, hatalmat jelentő melldísz-viselet bontakozott ki a bronzkor elejétől napjainkig tartó időszakban. A formai és díszítésbeli egyezések olyan meglepőek e négy évezredes távlatban, hogy csak a steppék, de méginkább az erdővidék szívós hagyományörző életformájával, a méltóságjelző díszítmények megcsontosodott átöröklésével magyarázhatók. Melldíszjeiken csak a gyöngyök anyaga és alakja változott helytől és időtől függően. Oroszvárott bronzdrót csövekből és dentáliumból álltak a gyöngyök. Ezek a réz és bronz drótesövek a délkelet- és közép-európai bronzkor leggyakoribb gyöngyei a II. évezred első felében. A dentálium a magyarországi középső bronzkorban elsősorban gátai sajátágnak mondható. Nyilván éppúgy, mint a budakalászi péceli emberek valahol egy harmadkori dentálium lerakódást fedeztek fel, ebből látták el magukat és a szomszédos nyugati törzseket gyöngyökkel. A „farkasfog” csüngők talán korábbi emlékeket őriznek. A fajansz korong keleti és délkeleti kapcsolatait Kőszegi felsorolja.³⁵

Schwarzán a melldísz csak bronzgyöngyök díszíteték. A zsinegdíszes edények népének kurgánjaiban „farkasfog” gyöngyöket találunk, korong-csüngőjüket pedig kagylóból faragták. Nalcsikban kis kagylógyöngyök borítják a melldísz, a Bajkál-vidéki bronzkori sírokban csont gyöngyök. A fejedelmi paziriki temetkezésekben aranygyöngyökkel van kivarrrva. A néprajzi gyűjtések melldíszein már gyakran üveggyöngyöket találunk, karika-csüngők pedig bronzból vannak stb. Mindezekkel párhuzamosan a melldíszek alakja, mérete és szerepe alig változott valamit.

Kialakulásával, megjelenésének körülményeivel nem foglalkozunk. Az általam ismert példányok közül eddig legkorábbi a nalcsiki melldísz. Lelőhelyét tekintve talán

elő-ázsiai példákra vezethető vissza vagy talán ott a Kaukázus előterében alakult ki. Innét sugározhatott szét a II. évezred elején nyugat felé Thüringiaig és Magyarországig, kelet felé a Bajkál-ig. Az előbbi területen néhány évszázad múltán eltűnt, Szibéria erdővidékének vadászainál viszont napjainkig megmaradt.

Néhány szót még az oroszvári melldísz hazánkba kerülésének körülményeiről. Az oroszvári temetőben a következő alapvető keleti elemeket lehetett megfigyelni:³⁶ 1. kollektív nagycsaládi kurgántemetkezés, 2. a hátón fekvő zsugorítás steppei ritusa, 3. ló, helyesebben lófej melléklet — egyenes folytatása a grosshöfleini lótemetkezésnek, 4. elektron hajkarika — jellegzetes pontusi-kaukázusi ékszerfém, 5. hajkarika-viselet, amely a korai bronzkorban feltűnő keleti népcsoportjainkra jellemző, 6. az anthropológiai anyagban a régészeti leletek értékelésétől függetlenül megfigyelt mongoloid rasszbeütés, végül 7. a keramikában guntramsdorf-drassburgi utóhatások. Az utóbbi formailag, technikailag és díszítésére nézve (tekercselt pálcika és zsinegdíszítés) jellegzetesen kelet-európai.³⁷

Hasonló, de más keleti népi hullámhoz tartoznak a thüringiai zsinegdíszes edényű halomsírok, részben a fentiekkel egyező sajátosságokkal.

A guntramsdorf-drassburgi kerámika és a gáta—oroszvár—grosshöfleini temetkezési ritus rokonait legközelebb a Volga-vidékről tudtuk eddig kimutatni. Az összekötő leletek hiányoztak, ma is hiányoznak. Ezért a lótartó pásztornép gyors vándorlásával és beköltözésével számoltunk a Kárpátok felett a Morva mentén a Fertő-tó vidékéig.

Az oroszvári 4. előkelő női sír melldíszje eredetének vizsgálata összhangban áll a fenti elképzeléssel.³⁸

Bóna István

³⁵ Kőszegi F., i. m. 53. Az anyag keleti kapcsolatainak általánosan jó megvilágításával.

³⁶ Részletesebben ld. Bóna I., i. m. Gáta-wieselburgi csoport fejezetét.

³⁷ Természetesen a temető régészeti leletei pl. a kerámika vagy a bronzékszerek túlnyomórészt már helyi készítmények. Így a 4. sír összes többi lelete is Duna-völgyi jellegű.

³⁸ A fentiekben csupán néhány kiragadott néprajzi példával igyekeztem megvilágítani a gyöngyhímzéses, ruha felett viselt melldíszek eredetét és rekonstrukcióját. Melldíszjeink 19—20. századi elterjedéséhez, változataihoz, főleg pedig csökevényeihez jó adatokat szolgáltat még III. A. Токарев (Этнография народов СССР. [Москва 1958]). Megtudjuk belőle, hogy Észak-Európában főleg a finn-ugor népek női viseletében gyakori (127, 153, 155). Megtaláljuk a szomszédságukban élő tatár csoportoknál is (177—179). Szibériáról szóló adatai lényegében azonosak az eddig ismertetett típussal, akár az Altáj-vidéki népekről, akár a burjátokról vagy jakutokról

van szó (439, 451, 465, 467).

Felmerült a kérdés, hogy a magyar népviselet esetleges keleti jellegű elemei közt nincs-e nyoma hasonló melldísznek vagy csökevényének. Rövid áttekintésem e téren egyetlen kivétellel negatívnak bizonyult. A kivétel a matyók néprajzi szigete. Györffy István (Matyó népviselet, [Bp. 1956] 29—) kitűnő összefoglalásában a matyó „nyakraváló”-val kapcsolatban afelé hajlik, hogy ez a matyó férfiviseletben másodlagos úri örökség. Egyes példányokon a „csokor” kétségtelenül úri átvétel, kétséges azonban ez az egésszel kapcsolatban. E sajátos himzett melldíszek alakja és viselése ugyanis annyira emlékeztet a keleti párhuzamokra, hogy kapcsolatuk lehetősége legalábbis elgondolkodtató (6, 9, 15, 37, 38. kép, VI, IX, XXV, XXXII, t.). Különösen ha tekintetbe vesszük a matyók kun vagy besenyő eredetét, erős keleti rasszkomponensét, „nomád” településformáját, végül keleti szokásokat és hagyományokat őrző szigetszerű kultúráját (i. m. 14—19).

НАГРУДНЫЕ УКРАШЕНИЯ ИЗ ЖЕНСКОГО ПОГРЕБЕНИЯ № 4 В ОРОСВАРЕ

Данные к одежде бронзового века в Карпатском бассейне. II.

Резюме

В 1942 году в Оросваре (Северозападная Венгрия) были вскрыты сильно распаханные низкие курганные могилы. В курганах нашли грунтовые, по всей вероятности, многосемейные захоронения. Само курганное захоронение — тот ритуал, часто имеющий место, когда умершего клали в скорченном положении на спину в сопровождении конского черепа, электроновых украшений, наконец, все антропологические наблюдения показывают, что в населении оросварского могильника группы Гата эпохи бронзы мы видим пришельцев с Востока, пастушеские племена, занимающиеся разведением крупного рогатого скота. Эти степные элементы в течение раннего бронзового века проникли на территорию Дуная через долину р. Моравы. В интересной форме дополняются ранее неизвестные восточные элементы Среднедунайского бассейна украшением покойницы № 4 (богатой в условиях группы Гата). На груди покойницы полосой в 35—40 см были обнаружены бусы из бронзы и денталия, лежащие в 9-ти рядах. Их мы реконструировали как нашивной орнамент на нагруднике, который надевали поверх одежды. Подобный нагрудник не известен из западно-, средне- и юго-восточной европейских могил медного и бронзового века. Родственный экземпляр был найден только во 2-ом кургане Шварца в Тюрингии. В кур-

ганных могилах бронзового века Тюрингии имеется много традиций, полученных от носителей культуры шнуровой керамики восточного происхождения. И действительно, в курганах с сосудами тюрингской шнуровой орнаментики имеются следы подобного нагрудного украшения.

Изучая восточные связи и историю ношения нагрудников, автор упоминает о могиле № 86 в Нальчике, где расположение бусин дает возможность сделать выводы об употреблении подобной принадлежности одежды. Автор твердо опирается на аналогичные нагрудные украшения и на их реконструкции, изученные Окладниковым в могильнике глазковского времени эпохи бронзы в районе Байкала. Автор упоминает о том, что и в Пазырыкских курганах был найден нагрудник, вышитый бусами. Наконец, с помощью параллелей народной одежды XVIII—XX веков автор старается показать достоверным, что это своеобразное нагрудное украшение, расшитое бусами, характерно восточного происхождения. У некоторых народов Сибири и Восточной Европы сохранились эти украшения до нашего столетия, хотя и в измененной форме, но с подобным характером и ролью.

И. Бонд

THE PECTORAL ORNAMENT OF THE FEMALE GRAVE 4 AT OROSZVÁR

Data Illustrating the Costume of the Bronze Age in the Middle Danube Basin. II.

Summary

The material of the Oroszvár cemetery, belonging to the Gáta (Wieselburg) group, which was yet to be found in the Hungarian National Museum after the war, has been published by F. Kőszegi.¹ The author discovered the photographs of the publication planned by A. Bottyán, the excavator of the site killed in World War II, and the documentary material of the cemetery. By the help of the sources and material completed in this manner, he outlined a picture of the Oroszvár cemetery and the Gáta group — together with the origin and connexions of this group — which turned out to be essentially different in several details⁴ from that of the former studies. First of all the eastern (steppe) connexions of a part of the ethnic elements and of the burial rites could be presented in a different aspect. Among the eastern elements of the costume an outstanding place is held by the pectoral ornament of female grave 4, the origin and connexions of which this article is trying to illustrate.

In grave 4 of Oroszvár there lay a woman of about 25 years, orientated west-east according to the sketch (Fig. 1.). Her skull was turned to the right, her trunk lay on the back, her feet were tilted to the right with contracted knees. This situation may be related to the burial in dorsal contraction, a rite of eastern derivation observed in several cases in the Oroszvár cemetery. The grave-goods were lock-rings, bronze pins and bracelets (Fig. 3.). The pectoral ornament dealt with was found along the backbone. During the excavation a separate sketch was made of it (Fig. 2.), while its photograph for the planned publication was composed by Bottyán on the basis of the situation observed in the grave (Pl. XXXIII.).

The pectoral ornament consisted of rolled bronze beads and dentialium beads situated in rows below each other. Their situation reveals that they may have been sewn on a thong or a band of linen. At the bottom of the pectoral ornament perforated animal teeth and a faience disk decorated with such were suspended.

The most important remark to be made in connexion with pectoral ornament reconstructed in this manner (Fig. 4.) is that it has been no ornament of a dress. Its beads were not sewn on the clothing but on a thong or a band of linen worn over the dress, apt to be put on or taken off. So in investigating it we have to bear this in mind, and apart from the material of the beads we have to look for parallels which allow us to conclude to a similar pectoral ornament from a strip of any beads extending from the neck to the pelvis.

A similar pectoral ornament is unknown in the South-East European region of the Copper and Bronze Ages so far. Nor does the author know such in the groups of the Central European Early Bronze Age, developing on the basis of the Bell-beaker culture, among which the Gáta group may be more or less arrayed. So the possibility of southern, south-eastern and western origin is improbable in the case of the pectoral ornament. The people forming the Gáta group itself, however, the Guntramsdorf-Drassburg group, is derived from the East, from the steppe region. The author tried therefore to look for similar pectoral ornaments in the cultures of the eastern groups or those connected with the East.

We find a locally and chronologically near parallel in grave 13 of tumulus 2 at Schwarza, Southern Thuringia. In his reconstruction R. Feustel⁷⁻¹² supposed that the bronze spiral beads situated in six parallel vertical rows from the neck to the waist were sewn on a blouse. However, we may correct this reconstruction, hardly convincing from the point of view of technique and costume alike, on the basis of the pectoral ornament of grave 4 at Oroszvár. The Schwarza woman may have rather worn a pectoral ornament related to the Oroszvár specimen over her blouse.

We may look for the ancestors of the Southern Thuringian Bronze Age tumulus builders in the barrows of the Corded-pottery (Schnurkeramik) people. So we ought to find some precedents for the Schwarza pectoral

ornament in this culture of eastern origin. The author supposes that the long narrow ornaments of the so-called „Kettenhocker” of Thuringia, consisting of teeth or made of shells, ending in disks, may have been similar pectoral ornaments, found in front of the dead on account of the contraction on the side^{13,15}.

Starting from the equally eastern origin of the people of the Oroszvár cemetery and the Corded-pottery folk, the author found a suspended pectoral ornament, consisting of beads, on a female skeleton lying in a situation similar to grave 4 at Oroszvár, in grave 86 of the Nalchik cemetery (Northern Caucasus) dated to the end of the third millennium. So the pectoral ornament appears in the Corded-pottery culture of this region for the first time (Fig. 5.).

Proceeding farther to the East we find identical pectoral ornaments in the cemeteries of the Glazkovo period of the Bronze Age in the region of Lake Baikal, namely at Lenkovka, Noha, Ust-Uda and Makarovo.²¹ P. Okladnikov reconstructed them as pendant pectoral ornaments (нагрудник) made of leather or linen, ornamented with beads, similar to the Oroszvár specimen (Figs 6–7).

Such pectoral ornaments came to light in an unhurt condition from kurgans 2 and 7 at Pazyryk,²⁶ dated to the middle of the first millennium.

Okladnikov based his reconstruction on ethnographical parallels. As a matter of fact travellers in Siberia delineated similar pectoral ornaments as early as in the eighteenth century. Sketches, photographs and descriptions of such pectoral ornaments were made up to the beginning of the twentieth century. Several pieces were brought to ethnographical collections. Similar pieces were observed among the Finno-Ugrian tribes of Northern Europe.

The statements made above lead us to the inference of a habit of wearing a pectoral ornament, evidently signifying rank and office at first and wealth later on, in Eastern Europe, Northern and Inner Asia, in the period stretching from the beginning of the Bronze Age up to our day. The coincidences in shape and decoration in a perspective of four thousand years are so striking that they may only be explained by the strong conservatism of the steppe region and mainly of the woodland, the inveterate transmission of ornaments signifying rank

from generation to generation. Only the material and the form of beads have changed in our pectoral ornaments according to place and time.

Little is known of the evolution of the ornament. The earliest specimen is that of Nalchik so far. Judged by the site it may be possibly derived from Western Asian examples, or it could have originated here, in the foreground of the Caucasus. Hence it may have extended westwards as far as Thuringia and Hungary, and eastwards to the Baikal region at the beginning of the second millennium. It disappeared after a couple of centuries in the former area, remaining in fashion among the hunters of the Siberian woodlands up to our century.

Just a few words more on the circumstances under which the pectoral ornament of Oroszvár has come to us. In the cemetery of this site the following basic eastern elements could be observed: 1. Collective kurgan burial of the joint family, 2. the steppe rite of contraction on the back, 3. the horse, or to put it exactly, the head of a horse among the grave-goods, a direct continuation of the Grosshöflein horse burials, 4. the electron lock-ring, a jewel made of a typical Pontic-Caucasian metal, 5. the fashion of lock-rings itself, first appearing with the eastern and southern peoples of the Early Bronze Age in our territory, 6. the strain of the mongoloid race observed in the anthropological material, finally 7. the Guntramsdorf-Drassburg after-effects in pottery. The latter are e.g. the rolled stick (Winckelschnur) and the corded ornaments, characteristically East European as to shape, workmanship and decoration.

The Corded-pottery tumuli of Thuringia belong to another similar wave of peoples.

We were able to ascertain the nearest relatives of the Guntramsdorf-Drassburg or the Oroszvár burial sites in the Volga region. Connecting finds are missing so far so we must reckon with a swift migration and settlement of a horse-breeding herdsmen's folk north of the Carpathians, along the Morva down to Lake Fertő (Neusiedler-See).

The results of investigation as to the origin of the pectoral ornament from the distinguished female grave 4 at Oroszvár are in accordance with the observations made above.

I. Bóna

A DRÁGI (DRAGU) CSÉSZÉS MARKOLATÚ BRONZKARD

A drági (Dragu) rézbaltakozlése alkalmával utaltam¹ Drág (Kolozs vm.) község művelődéstörténeti fontosságára és földrajzi fekvésére is. A község ugyanis annak a hármast út elágazásának egyikében fekszik, amely a Meszesikapun, Erdély egyetlen északnyugati kapuján át, a Kárpát-medencének e részét összeköti az Alföld északkeleti részével és e vidék közvetítésével távolabbi területekkel is.

Az Egyesült-Szamos völgye legnagyobb része még a középkorban is járhatatlan volt. Erdélyi szakasza oly szűk, hogy a folyó vize hegylából hegylábba hömpölygött. Ez a körülmény növelte egyéb természeti okok mellett a Lápos jelentőségét, és ennek tudható be a Meszesikapu közvetítő szerepe.

Ugyanaz az eset áll fenn a Sebes-Körös völgyében, amely Révtől kezdve, a bánffyhungyadi szakasz kivételével végig járhatatlan volt, és így a különböző népi és művelődési hullámok, amelyek e részen hatoltak be Erdélybe, a Sebes-Köröstől északra kitérőt használtak.

A Meszesikapun át betörő népek a bükk kultúra idejétől kezdve az Egregy és az Almás vize mellett törtek

előre egyrészt a Kis-Szamos völgyébe, másrészt a Mezőség kisebb kiterjedésű északnyugati felére.

Drág (Dragu) az Almás-folyó mellett fekszik, nem messze a Kis-Szamosba ömlő Borsa-pataktól és közel azoknak a patakoknak az eredetéhez, amelyek a Mezőségnek északnyugati részét arányosan tagolják és a Kis-, ill. Egyesült-Szamosba ömlenek.

Magyarköblös (Cublesul-Somesan) (Szolnok-Doboka vm.), ahol fajszi típusú rézbaltak² és magyar típusú tokos, füles bronzbaltak³ kerültek felszínre, Nagyesküllő (Aschilleul-Mare) (Kolozs vm.), ahonnan magyarországi eredetű ob-szidiánszilánkokat és nyelnyújtványos réz- vagy cink-szegény bronzbaltát (Déri Múzeumban) és 1864-ben talált valószínűleg koravaskori aranyeletet ismerünk.⁴ Szótelke (Sarata) (Szolnok-Doboka vm.), közelebből meg nem határozható leleteivel és még hitelesítésre váró telepével,⁵ Ugróc (Ugruti) (Kolozs vm.), ahol egy és kettős ellentett élű rézcsákányokat találtak,⁶ mind Drág körül helyezkednek el. A Hídalmás (Hida) környéki bronzkard⁷ is alátámasztja a magyarországi kapcsolatokról mondottakat, amelynek közvetlen analógiája a drági kard.

¹ FA 6 (1954) 23–26.

² Roska M., Erdély régészeti repertóriuma. (Kolozsvar 1942) 152.

³ Roska M., i. m. 177. kép.

⁴ Roska M., i. m. 192., 29. sz.

⁵ Roska M., i. m. 277., 252. sz.

⁶ Roska M., i. m. 294., 7. sz.

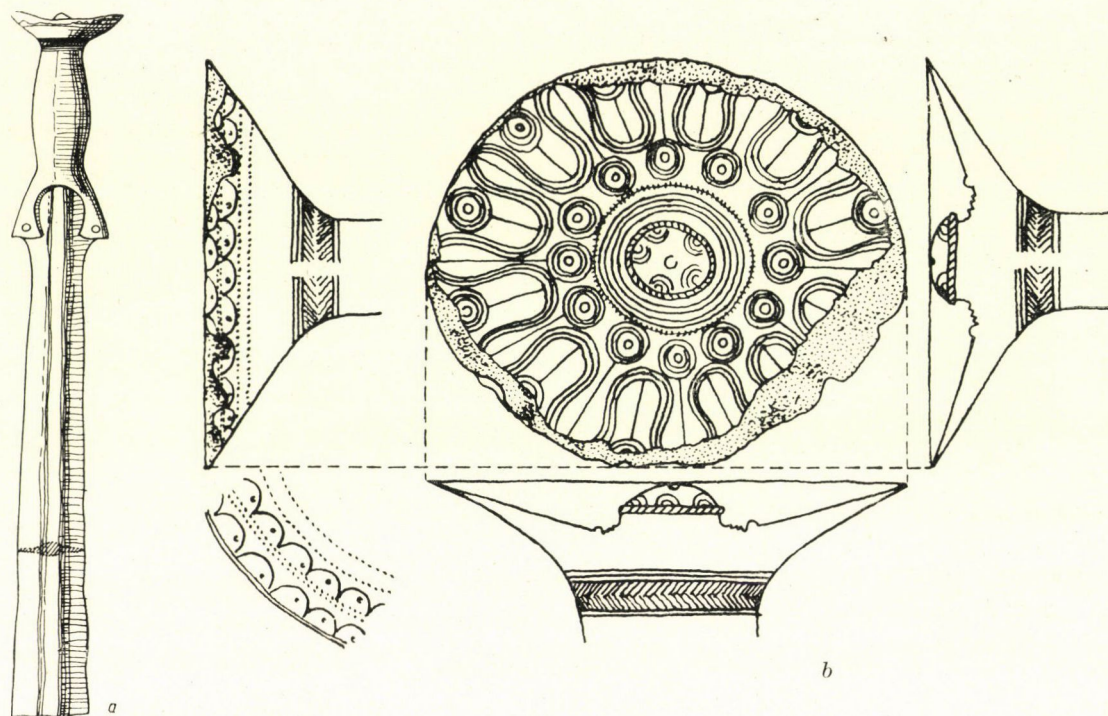
⁷ Roska M., i. m. 105., 34. sz., 130. kép 23.

⁸ Roska M., i. m. 221., 264. kép.

A drági rézbalta közlésében azt írtam, hogy a kard hegye hiányzik. Ez tévedés, mert a kardnak csak felső része maradt meg, az alsó 1944 őszén kallódott el. A megmaradt rész (1. kép a) hossza: 36,6 cm. Tekintetbe véve, hogy az ugyanolyan pengéjű hídalmási kardnak a hossza

alakú gombjának széle két párhuzamos vonal között rovátkolt és a belső körhöz öt kettős félkör kapcsolódik középen a körző hegyének nyomával. A gomb közepén sekély pont ül.

A drági kard a csészés markolatú kardok csoportjába

1. kép. A drági (Dragu) csészésmarkolatú bronzkard
Рис. 1. Бронзовый меч с чашковидным навершьем из Драра (Драгу)
Fig. 1. L'épée de bronze à pommeau concave, de Drág (Dragu)

66 cm, a páncéleseié 62,5 cm,⁸ egy letörött hegyű erdélyi csészés markolatú kardé 60,8 cm,⁹ eredetileg pedig ez 63,6 cm hosszú lehetett, a drági kard kb. 63 cm hosszú lehetett.

A kardnak leglényegesebb felső része a markolattal maradt meg, amely szépen díszített csészében végződik (1. kép b). Az alsó harmadában kiszélesedő pengét egy-egy nitszeg fogja a tömör markolatba. Hogy a penge alsó része hosszanti vonalakkal díszített volt-e, mint az ismeretlen lelőhelyű erdélyi vagy a hídalmási, nem állapítható meg. A páncélesei (Panticeu) kard pengéjén csak a töve mellett látunk hosszanti rövid vonalakat.

A csésze tövéénél alul két, fent három körbefutó vonal között fenyőág-mintával díszített. E díszítés kétoldalt megszakad. A csésze ovális. Kívülről befelé három vonalú hullámminta díszíti, amelynek ívei a közép felé majdnem összeérnek, a perem felé eső részen pedig tágabbak a közők. A hullámvonalak között hármas körök helyezkednek el, és amint Sebestyén József barátom közölte, aki a rajzokat készítette, körzővel: „A hármas körök körzővel készültek, a mester, gyakran nem találta el az első kör központját, ami ma is megtörténik a legfinomabb nullás körzővel is.” A csésze közepe felé eső hármas körök egészen közel esnek egymáshoz és körbefogják a markolatgombot. A hármas köröket egyenes vonalak kötik össze a hullámminta völgyeivel. A markolatgomb tövét kívül pontozott kör és négy kissé elnyúlt kör kereteli a csésze kissé ovális alakjának megfelelően. A csésze gömbszelvény

tartozik: ezeket Hampel József¹⁰ C-típusként határozza meg. A szakemberek általában a Kárpát-medencében keresik gyártási központját.

Felvetődik a kérdés, hogy a drági kard Erdélyben készült, vagy pedig Magyarországról, illetve a Kárpát-medence más vidékéről importálták-e Erdélybe?

Erdély rendkívül gazdag ugyan bronzleletekben, ellenben ezekben viszonylag ritkák a kardok. Az öntőműhelyleletekben fordulnak elő ugyan törött kardok, azonban nem állapítható meg ezekről, hogy nem Magyarországról behozott, újbóli beolvasztásra szánt darabok, amelyeknek csak nyersanyagértékük volt.

A kard mintáját elemezve tudjuk az eredet kérdését tisztázni. Pengéje liliumlevél alakú, és így már formailag is csatlakozik a hasonló pengéjű magyarországi kardokhoz. A markolatescsésze díszítése is ebbe az irányba mutat, a markolat azonban nem díszített, mint a legtöbb magyarországi csészés markolatú kardé. Kardunk díszítőelemei: körbefutó vonalak között a fenyőágminta, a pontozott vonal, a félkör, a hullámvonal és a pont.

Fontos megvizsgálni azt, hogy az egyes díszítőelemek milyen csoportosításban fordulnak elő, mert így adatokat nyerhetünk arra vonatkozólag, hogy ugyanannak a mesternek kezéből vagy egy műhelyből mely kardok származnak.

Ha megvizsgáljuk a Hampel József által „A bronzkor emlékei Magyarhonban” című munkájában közölt csészés markolatú kardokat, a Graffenried-gyűjtemény egy ismer-

⁸ Roska M., i. m. 74., 88. kép.

¹⁰ Hampel J., A bronzkor emlékei Magyarhonban. III (Bp. 1896) 94.

retlen lelőhelyű kardján¹¹ találunk félköröket, körköröket és pontdíszít is, a további minták azonban eltérnek a drági kardétól. Egy hajdúböszörményi kard¹² markolatkorongján, amely még a lipóti típusú kardokhoz áll közel, szembetűnő a két vonalból álló hullámminta. Ugyanezen figyelhetünk meg még kis köröket, pontsorokat is. Sokkal jobb analógia egy másik hajdúböszörményi kard,¹³ amely csészéjének töve szintén fenyőág mintával díszített, magán a csészén pedig ugyanazok a motívumok ismétlődnek meg, mint a drágin, ha kissé egyszerűbb kivitelben is. Egy másik ismeretlen lelőhelyű, azonos típusú kardon¹⁴ a minták ugyanolyan elrendezésben ismétlődnek, mint a drági kardon. Az itt felsorolt díszítőelemekből hiányzik

egyik-másik egy másik ismeretlen lelőhelyű kardon.¹⁵ Egy ismeretlen lelőhelyű kard csészéje¹⁶ csak kis részletekben tér el a drágiétól, egy másikon, amelynek eredete szintén nem tisztázott, pedig a hullámvonal, kör és félkör, gombjának közepén a pont ismétlődik, azonban sokkal igénytelenebb kivitelben.¹⁷ Hasonló mintájú egy Ipoly-ságon (Sachy) előkerült kard, csészéje¹⁸ és még tovább folytathatnánk a felsorolást. Már e példák is azt mutatják, hogy a drági kard magyarországi eredetű, tehát nem Erdélyben készült, hanem oda importálták.¹⁹

Roska Márton

DAS SCHALENKNAUF SCHWERT VON DRÁG (DRAGU)

Auszug

Das Schwert, dessen Spitze abgebrochen ist, befindet sich in der Sammlung Gy. Bethlen. Es handelt sich um einen Einzelfund; die Fundumstände sind unbekannt.

Nach dem eingehenden Vergleich der Motive des Schalenknäufes wurde das Stück nicht in Siebenbürgen hergestellt, sondern aus Ungarn importiert.

M. Roska

KÉSŐRÓMAI ŐRTORONY ESZTERGOM HATÁRÁBAN

1956 április havában terepbejárás során Esztergom nyugati határában az ún. Zsidód-dűlőben, a Duna-part közelében egy eddig még nem ismert római kori őrtorony nyomaira bukkantunk.¹

A lelőhely a Körtvélyesi-szigettel szemben, a dorogi patak torkolatától kb. 200 m-re NyDNY-ra, a tokodi patak torkolata mellett fekszik. A Duna mentén húzódó néhány méter magas dombhátat a tokodi patak medre félkörívben vágja át és a Dunától néhány méterre éles kanyarral megtörik, majd kb. 150 m hosszú keskeny félszigetet alkotva ömlik a Dunába. Az őrtorony a patakparttól 25 m-re fekszik. A tokodi patak és zombékos környéke az őrtorony területét három oldalról veszi körül. Az erőd megközelítése csak a dorogi patak torkolata felől, KÉK-i irányból lehetséges. A terepbejárás alkalmával a felszínen igen sok római tetőfedőcserepet, kötőrmeléket és római habarcsot figyeltünk meg, kb. 20×20 m-es területen.

A terepbejárás hitelesítésére 1958 augusztus havában próbaásatást végeztünk a lelőhelyen.² Az ásítás célja a feltételezett római őrtorony alaprajzának és építéstörténetének tisztázása volt. Az első, közel 24 m hosszú kutatóárkunkkal a romterületet rejtő dombhátat szeltük át. A várakozásnak megfelelően kitűnt, hogy a Duna áradásai erősen lekoptatták a felszínt, s a dombhát Duna felőli oldalán a néhány cm vastag humusztakaró alatt már sárga, agyagos altalaj következett. A kutatóárkokban mindössze az őrtorony teljesen kiszedett falának helyét sikerült megállapítani. A falalapozás helye élesen elvált a környező agyagos altalajtól. A fal helye apró kővekkel, habarcsörmelékekkel és téglatöredékekkel volt megtöltve (XXXIV. t. 1). További kutatóárokakkal sikerült tisztázni az őrtorony alaprajzát. A falak köveit mindenütt kitermelték, a metszetekben csak a kiszedett falak helye volt megállapítható. A Duna felé eső északi oldalon — a terep ebbe az irányba erősen lejt — a terület lepusztulása következtében csak az egyik árokban sikerült a mai felszín alatt 20–25 cm-re a kiszedett fal alapozásának legalját nyomokban megfigyelni. A lepusztulás oly

nagymértékű volt, hogy az 1. sz. árok ÉNy-i végében nem is sikerült határozottan megállapítani a fal helyét.

Az őrtorony a kutatások szerint egyszerű, négyszögletes alaprajzú volt. A metszetekben a kiszedett fal szélessége 110–115 cm között váltakozott. A torony belvilága K–Ny-i irányban 870 cm, É–D-i irányban 865 cm. A falak néhány fok eltéréssel tájoltak.

Az ásítás során, az erős lepusztulás következtében az őrtorony belsejében rétegződés nem jelentkezett. Mindössze az őrtorony déli felében találtunk, a felszíni humusz alatt, egy átlag 25–30 cm vastag törmelékréteget égési nyomokkal. Azonban ez a réteg is bolygatott volt. Padlónívó az őrtorony belsejében nem mutatkozott. Ha figyelembe vesszük az 1. sz. árokban észlelt falalapozás alját akkor valószínűnek látszik, hogy a törmelékréteg nem az eredeti helyén fekszik, a padlónívónak feltétlenül magasabban kellett lennie. Egyrészt az áradások, másrészt a kőkitermelők az őrtorony belsejének római kori nívóját elpusztították.

Az őrtornyot mély vizesárok — fossa — vette körül (XXXIV. t. 2). Az őrtorony déli és keleti oldalán sikerült megállapítani az árok méreteit is. A déli oldalon a faltól 215 cm-re, a keleti oldalon 410 cm-re húzódik az árok. Szélessége a déli oldalon 450 cm, a keleti oldalon 360 cm.³ A déli oldalon átmetszettük a vizesárkot. Az egész árok döngölt fekete földdel volt betöltve. A betöltésben omlási, illetve pusztulási réteg nem volt megfigyelhető. A vizesárok alja a mai felszín alatt 265 cm-re fekszik, abszolút mélysége a római kori nívó alatt — mely ezen a részen már nem pusztult le — 200 cm. Az árok alja tompa hegyben végződik. A betöltésből néhány későrómai szürke edénytöredék és kis darab római téglatöredék került elő. A betöltés középső részén, a mai felszín alatt 70–100 cm mélységben paticsdarabok feküdtek. A fekete döngölt rétegben néhány, pontosan meg nem határozható, jellegetlen őskori edénytöredéket találtunk; ezek minden valószínűség szerint a betöltéskor másodlagosan kerültek az árokba (1. kép).

Bethlen György mentette meg a kardot az elkallódástól. A közlés átgondolását és kiadását tartozom neki.

¹ A terepbejárás jelentése a Magyar Nemzeti Múzeum—Történeti Múzeum Adattárában.

² Az ásítást a Komárom Megyei Tanács anyagi támogatásával végeztük. Az ásítás leleteit a dorogi tájmúzeum őrzi. — Az ásítást ötv. Tóth Major Mártonné, Esztergom, Somogyi út 14. sz. alatti lakos földjén végeztük.

³ A keleti és déli oldal közötti méretbeli eltérés részben a terep erősebb lepusztulásából adódhat.

¹¹ Hampel J., i. m. 23. t. 3.

¹² Hampel J., i. m. 23. t. 4.

¹³ Hampel J., i. m. 24. t. 5.

¹⁴ Hampel J., i. m. 24. t. 4.

¹⁵ Hampel J., i. m. 24. t. 1.

¹⁶ Hampel J., i. m. 25. t. 4.

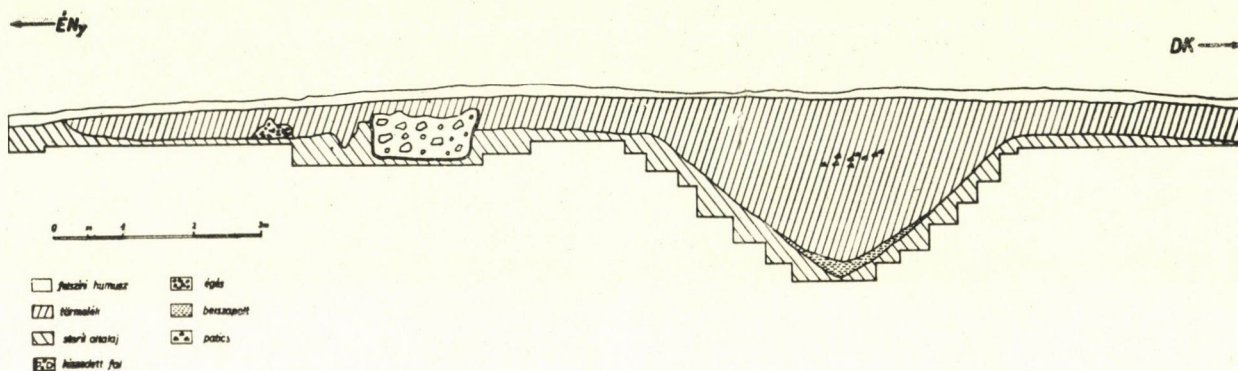
¹⁷ Hampel J., i. m. 25. t. 3.

¹⁸ Hampel J., i. m. 197. t. 7.; Arch. Ért. 14 (1894) 66.

¹⁹ A kard csészéje sérült; a találók helyenként megkarcolták. Dr.

Az ásatás kevés leletanyagot szolgáltatott. A terepbejárás során talált két bélyeges téglán kívül⁴ még négy darab töredék került elő. Valamennyin CARIS TRB neve olvasható.⁵ Néhány jellegtelen szürke, későrómai edény-töredék került még felszínre.

Az ásatás során kétféle habarcsot lehetett megfigyelni. Az egyik sóderes, sok mésszel kevert habarcs volt. A másik kissé zöldes színű, mészköggel és kevés sóderrel kevert „sovány” habarcs. Ez utóbbiból jóval kevesebb került elő, mint a másik, sóderes habarcsból. A kétféle minőségű habarcs kétségtelenül két építési periódust jelöl. Az első fajta habarcs az építés idejéből származhat, a másik, a gyengébb minőségű pedig egy javítási periódust jelöl.

1. kép. Esztergom határa, későrómai őrtorony. 1. árok metszetrajza

Рис. 1. Окрестность Эстергома, позднеримская сторожевая башня. 1. Профиль 1-ой траншеи
Fig. 1. Limite d'Esztergom, Tour de guet romaine de basse époque. Dessin de la coupe du fossé n° 1

Tekintve, hogy az árvizek, illetve a kőkitermelés az őrtorony romjait teljesen elpusztította, az őrtorony teljes feltárásától több eredményt nemigen várhattunk s így attól eltekintettünk.

Az őrtornyot Caris tribunus téglabélyegei szerint Valentinianus uralkodása alatt építették 364–375 között.⁶ Az egyező méretek és a habarcsanalógia alapján a közel-múltban Visegrád határában feltárt őrtoronyral egy időben épülhetett. A visegrádi őrtornyot az előkerült feliratos építési tábla tanúsága szerint 372-ben építették a legio I Martia katonái.⁷

Esztergom határából szintén ismeretes egy őrtorony építési tábla, melyet Bonfini ismertetett először s mely azóta elkallódott.⁸ A felirat valószínűleg az Esztergom–Nyersgeszfülu között fekvő őrtornyok egyikének homlokzatát díszíthette. A Bonfini által ismertetett felirat szerint az őrtornyot Commerciumnak nevezték és kereskedelem céljaira építették — *burgus cui nomen commercium qua causa et factus est* —, így egy olyan őrtoronyra kell gondolnunk, mely földrajzi helyzeténél fogva a barbárokkal folytatott kereskedelem céljaira alkalmas helyet foglalt el. Esztergom közelében, a barbaricum területén, a legfontosabb kereskedelmi és katonai felvonulási út a Garam folyó völgye volt már a római korban is. Ez a természetes útvonal a korábbi századokban is fontos szerepet játszott. Elég, ha Marcus Aurelius hadjárataira gondolunk. A IV. században is, az Ipoly folyó völgye mellett, a Garam völgye volt a quadok egyik fő felvonulási útja a tartomány felé. Békeidőben ugyanez az útvonal szolgált a határon át mindkét irányba folytatott kereskedelem

számára is. A Garam torkolatának közvetlen környéke erre a célra nem a legalkalmasabb, mivel mocsaras, víznyós terület. A folyó torkolatától keletre a meredek Helembai-hegyek szintén nem kedveztek a kereskedelmi útvonal számára. Így az átkelőhelyet — melyen a Garam völgyének kereskedelme lebonyolódott, Esztergomtól dél-nyugatra kell keresnünk. A várostól dél-nyugatra az első alkalmas átkelőhely a mai ún. Szentkirályi földék vidékén található. Ez a hely, a Zsidódi-rév a középkorban is fontos átkelőhely volt.⁹ A terepbejárás során sikerült is ezen a helyen, a középkori esztergom—szentkirályi johannita kolostor romjaitól délkeletre egy római őrtorony maradványait felkutatni.¹⁰ A Bonfini által ismertetett felirat, feltételezésünk szerint, ennek az őrtoronynak a romjaiból

származhatott. Szentkirállyal szemben, az Ebed községhez tartozó Istenhegy-magaslaton, a Duna balpartján a 133-as magassági pont környékéről tudjuk, hogy ott szintén volt egy római őrtorony.¹¹ A rómaikorban a szentkirályi átkelőhely, egyben mint hídfőállás, kiválóan alkalmas lehetett a barbárokkal folytatott kereskedelem lebonyolítására. A mi, fent ismertetett és feltárt őrtoronyunk ebből a szempontból kedvezőtlenebb fekvésű volt, mivel két sziget — a Körtvélyesi és Nyárosi — az átkelést a Dunán megnehezítette. A Bonfini által ismertetett esztergomi építési felirat — mely mint fentebb láttuk, a mi őrtoronyunkkal szomszédos egyik erőd építését örökítette meg —, valamint a visegrádi építési felirat alapján a most feltárt őrtorony építési idejét 371, esetleg 372-re kell helyeznünk. A javítás, melyről asilányabb habarcs tanúskodik, rövidebb a 374. évi quad betörés után történhetett.¹² Az őrtorony pusztulási idejéről az ásatás nem szolgáltatott adatot. Minden valószínűség szerint a IV–V. század fordulóján, a tartomány kiürítésekor, tűz által pusztulhatott el.

A mostani feltárás egyik jelentős eredményének tekinthetjük az őrtornyot körülvevő fossa felkutatását. A pannóniai limes mentén az eddigi feltárások nem terjedtek ki az őrtornyot körülvevő védőművek kutatására. Az Intercisa és Annamata közötti szakaszon fekvő őrtornyoknál Rómer Flóris megemlékezik a felszínen mutatkozó domborzatok alapján az őrtornyok árkairól.¹³ A birodalom többi tartományaiban szintén megfigyelték az őrtornyokat körülvevő vízesárokot,¹⁴ így pl. a biittaniai,¹⁵ a ractiai¹⁶ és a germániai limes¹⁷ mentén. Az őrtornyokat

⁴ Esztergomi Balassa Bálint Múzeum, leltári számuk 56.1196.1. és 56.1196.2.

⁵ Szilágyi J., Inscriptiones tegularum Pannoniarum. Diss. Pann. II. 1 (Bp. 1933) XXVI. t.

⁶ Alföldi, A., Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. I (Berlin 1924) 82–; Legutóbb: Soproni S., Arch. Ért. 85 (1958) 52–.

⁷ Soproni, S., Der spätromische Limes zwischen Visegrád und Esztergom. Limes Romanus Konferenz Nitra. (Bratislava 1959).

⁸ Dessau 762 = CIL III 3653. Iu. 371-ből.

⁹ Deresényi D.—Zolnay L., Esztergom. (Bp. 1956) 21.

¹⁰ Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum—Történeti Múzeum Adattárában. A romokra Zolnay László múzeumigazgató hívta fel a figyelmemet,

akinek munkám során nyújtott segítségéért ezúton mondok köszönetet.

¹¹ Radnóti Aladár jelentése a Magyar Nemzeti Múzeum—Történeti Múzeum Adattárában 28. E. I. (1939).

¹² Soproni S., Arch. Ért. 85 (1958) 54.

¹³ Rómer Flóris kiadatlan jegyzőkönyvei 20 (1866) 76–; Fitz J., Arch. Ért. 82 (1955) 74–.

¹⁴ Fabricius, PWRE XIII 614.

¹⁵ Macdonald, G., Fünfundzwanzig Jahre Römisch-Germanische Kommission. (Berlin—Leipzig 1930) 112.

¹⁶ Reinecke, P., Der bayerische Vorgeschichtsfreund. 8 (1929) 24–.

¹⁷ Höder, J., Germania 30 (1952) 115–. További példák: az ORL egyes kötetekben.

a vizesárkon kívül palisádok és sáncok is védelmezték.¹⁸ Újabban több őrtornynál sikerült felkutatni az árkot, így pl. Dömösön és Pilismaióton is. Ez utóbbi helyen az árkokban megfigyelt égett paticsnyomok rendeltetését is sikerült tisztázni, amennyiben megállapítható volt, hogy az árkon kívül vesszőfonásos, tapasztott sövény is védte az őrtornyokat. Az esztergomi őrtorony vizesárkában megfigyelt paticsnyomok alapján feltételezhetően itt is ilyenekkel számolhatunk.

Őrtornyunk közvetlen szomszédjait az 1956. évi terepbejárás alkalmával szintén sikerült felkutatni. Nyugat felé 5,8 km-re Nyergesújfaluhatárában az 1729 folyami-kilométertől 250 m-re NyÉNy-ra a partoldalban mintegy 18 m hosszan figyelhető meg az őrtorony omlási rétege.¹⁹ Kelet felé a következő őrtorony 3,5 km-re fekszik a Szentkirályi-dűlőben, s fentebb már megemlékeztünk róla.

Az őrtornyok az Esztergomot (Solva) Nyergesújfaluvá (Crumerum) összekötő limes út vonal mentén épültek.²⁰ A mi őrtornyunktól DK-re 60 m-re a szántóföldeken nyomon kísérhető a DNY-ÉK-i irányú egykori hadiút sódorozása. Az út a tokodi patak vizét egy hiddal ívelhette át.²¹ A szentkirályi átkelőhely és az aquincum—brigetioi diagonális út mellett fekvő későrómai telep²² között az

összeköttetést egy mellékút biztosította.²³ A most feltárt őrtorony tulajdonképpen a tokodi tábor²⁴ előretolt őrhelye volt; az őrtornytól a tábor felé minden bizonnyal egy hadiút vezethetett.

Az őrtorony szervesen kapcsolódott a környező erődrendszerbe. Az Esztergom (Solva) és Szöny (Brigetio) közötti limes szakasz, az eddigi kutatások szerint, a Dunakönyök védelmi rendszeréhez képest aránylag kevésbé volt megerősítve. Az Esztergom—Szentkirály és az almásfüzitői (Azaum) tábor közötti szakaszon az őrtornyok átlag 5 km-enként épültek, ami a Garam és Ipoly torkolatvidékének erődrendszerével összevetve — ahol 430—1900 méterenként találjuk az őrtornyokat — feltűnően gyenge.²⁵ De a tartomány többi részén is sűrűbb őrtoronyláncolatot találunk.²⁶ Az itteni erődrendszer lazább elrendezésének valószínű okát abban láthatjuk, hogy a Dunáig lehúzó Gecse-hegységen keresztül a támadó quadoknak nemigen nyílt módjuk a tartomány belsejébe törni. Az egyetler, ma is használatos észak—déli irányú út vonal, a tokodi—bajnai völgy bejáratát pedig a római korban a tokodi táborral és a most feltárt őrtoronnal erősítették meg.

Soproni Sándor

EIN SPÄTRÖMISCHER WACHTTUM IN DER UMGEBUNG VON ESZTERGOM

Auszug

Bei einer Terraininspektion kamen 1956 westlich von Esztergom (Kom. Komárom) am Donauufer die Reste eines römischen Wachturmes zutage. Wir haben in dem mit Ruinen bedeckten Gebiet bei der Bachmündung 1958 eine Authentisierungsgabung vorgenommen.

Mit Hilfe von Forschungsgräben gelang es den Grundriß des Wachturmes aufzuklären. Die Innenweiten des viereckigen Wachturmes sind 8,70 × 8,65 m. Die Mauern sind vollständig zerstört, wir konnten bei der Forschung in den Profilen lediglich den Platz der ausgehobenen Mauern feststellen (Taf. XXXIV. 1). Die Breite der ausgehobenen Mauern betrug 1,10—1,15 m. Im Inneren des Wachturmes wurden die Schichten durch die Überschwemmungen der Donau vollständig ausgewaschen, das Fußbodenniveau ist zugrunde gegangen.

Der Wachturm war von einem Wassergraben —fossa— umgeben (Taf. XXXIV. 2). Auf der Südseite verläuft der oben 4,50 m breite, 2,65 m tiefe, unten zugespitzte Graben in 2,15 m Entfernung vom Turm. Er wurde wahrscheinlich noch zur Römerzeit, vor dem endgültigen Verfall des Turmes, aufgeschüttet. Aus der eingerammten Ausfüllung kamen einige spätrömische und urzeitliche Gefäßfragmente zutage. Letztere gerieten sekundär, bei der Aufschüttung in den Graben.

Die Ausgrabung lieferte wenig Funde. Nur einige Stempelziegel aus der Zeit des Valentinianus auf denen der Name CARIS TRB zu lesen ist,⁴⁻⁵ und uncharakteristische graue spätrömische Scherben kamen zutage. In der Schuttschicht unterscheideten wir zweierlei Arten von Mörtel. Der größere Teil von guter Qualität stammt

aus der Bauzeit, während der in Menge und Qualität mindere aus der Zeit eines späteren Umbaus stammen dürfte.

Wie aus den Stempelziegeln des tribunus Caris und den analogen Grundrissen hervorgeht, wurde der Wachturm während der Regierungszeit des Valentinianus errichtet.⁶⁻⁷ Die aus der Regierungszeit des Valentinianus stammende Esztergomer Inschrift,⁸ die den Bau eines Commemium genannten burgus erwähnt, dürfte vermutlich aus dem östlich vom besprochenen Wachturm liegenden nächsten Wachturm zutage gekommen sein.⁹⁻¹¹ Aus der Visegräder (372 n. u. Z.) und aus der Esztergomer (371 n. u. Z.) Bauinschrift geht hervor, daß der nun erforschte Wachturm ebenfalls um diese Zeit entstanden sein dürfte. Wie aus den zweierlei Mörteln zu ersehen, wurde er nach dem 374 erfolgten Einbruch der Quaden renoviert.¹²

Es gelang somit zum ersten Mal, das Schanzensystem der Wachtürme dem pannonischen Limes entlang zu klären. Wie in den anderen Provinzen des Reiches, finden wir auch hier die den Wachturm umgebende fossa.¹³⁻¹⁴

Die mit der Ausgrabung parallel vorgenommene topographische Aufnahme hat auch die einzelnen Stationen des umgebenden Festungssystems aufgedeckt.¹⁹⁻²⁴ Im Verhältnis zum erforschten Festungssystem in der Mündungsgegend der Flüsse Ipoly und Garam war dieser Limesabschnitt minder gesichert: in der ersten Gegend finden wir die Wachtürme auf 430—1900 m Entfernung, hier auf etwa 5 km voneinander.

S. Soproni

¹⁸ Pl. Reinecke, P., i. h.

¹⁹ Időközben 1958 novemberében partrendezés során az őrtorony minden valószínűség szerint teljesen elpusztult. A felszínen talált leletek a dorogi tájmúzeumba kerültek.

²⁰ Graf, A., Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Diss. Pann I. 5 (Bp. 1936) 102—.

²¹ A patak mentén, az út irányában kisebb kiemelkedés figyelhető

meg, amely esetleg hidpillért takar.

²² Feltárását a dorogi tájmúzeum segítségével 1958-ban kezdtük meg.

²³ Balogh A., Esztergom Évlapjai. 7 (1934) 45.

²⁴ Graf, A., i. m. 95.; Balogh A., i. m. 42—.

²⁵ A limes szakasz részletes feldolgozása a közeljövőben készül c.

²⁶ Fitz J., i. m. 74.

BALATON-KÖRNYÉKI RÓMAI ÉPÜLETTAGOZATOK

Ezúttal a hazai római építészet díszítőelemeit fel dolgozó nagyobb munkának¹ egy részletét, a magyar Dunántúl egyik külön emléksorozatát tárgyaló részt, a Balaton környékének eddig ismert római épülettagozatait adjuk közre.

Előjáróban úgy érezzük, nem szükségtelen megemlíteni, hogy a római provinciális épületplasztika emlékei eddigelé nem részesültek kellő méltatásban.²

Pedig a provinciák építésze legalább annyi érdeklődésre tarthatna számot, mint sok, kivételesen becsült emléktárgy, hiszen a római különösképpen épített nép, és kultúrájának arculatában az építkezési hajlam feltűnő. Ezenfelül a román stílus formáinak kialakulásában a helyben volt egykori római építészet akkor még látható emlékeinek is jelentős szerepe volt, így koraközépkori építészeti kutatásánál Pannonia ilyen hagyatékának az ismerete mellőzhetetlen.

A pannóniai építészeti maradványok között egy területileg és jórészt formailag is elkülönülő csoport, a Balaton környéki épülettagozatok keltik fel figyelmünket.

Már Laczkó Dezső és Rhé Gyula említették a balatonalmádi oszlopokat és a felsőőrsi oszlopfőket,³ majd Kuzsinszky Bálint szövegezt róluk.⁴ Művében, bár röviden, elég nagyszámú ilyen emléket említ, néhányánál az egykori rendeltetés módját is leírja. Ezek elsősorban az északi partvidékről valók, de a déli oldalról is közül, mégpedig teljes oszlopcskát.⁵

Az ez alkalommal bemutatásra szánt anyag a következő (az első helyen adott számozás a típusábrák számának felel meg):

I. Teljes oszlopok

1. Magas, karcsú oszlop, a Veszprémi Bakonyi Múzeumban (I. 1; XXXV. t. 5–6). Talpazata szabályos plinthusból — alsó négyzetes lap —, azon két egyenes oldalú, egymás felett fokozatosan kisebbedő torusból áll. Közülük az alsó egyenes oldalú, korongforma, a kisebb felső gyűrűformájú. Törzse sima, közepe felé ívelt vastagodással, entasiszsal; fejezete, amelyet a törzzsel egyszerű astragal tagocska köt össze, nyolc sima telt levélből áll, felette egyszerű négyzetes abacussal. Az oszlop egybefaragott, vörös almadí homokkőből (permi kori) készült, Balatonalmádiból került elő. M: 186 cm, o. fő m: 20, lábazat m: 19.⁶

2. Zömökebb oszlop, a Bakonyi Múzeumban (I. 2; XXXV. t. 2). Lábazata négyzetes plinthus felett összehúzó közbenső tag után kis léccel megy át a törzshez. A középrészen a plinthus négy sarka felett egy-egy saroklevéllel. Az alig ívelt hengeres, zömök törzs felett erős gyűrűtag után a lábazathoz hasonló oszlopfő ül, tetején sima abacuslappal. Így a fejezet csupán nyomott homorúan ívelt kalathosból áll, az abacus négy sarka alatt a talpazathoz hasonló egy-egy sima saroklevéllel. Szintén egybefaragott, durva megdolgozású. Vörös homokkőből. A csopaki Kőkoporsó-dűlőről. M: 83, lábazat ker.: 29 × 32,5, lt. sz.: 55.283.3.⁷

3. Hasonló kisebb méretű oszlop, a Bakonyi Múzeumban (I. 3; XXXV. t. 1). Lábazata a plinthus felett kisebb hengeres gyűrűből áll, zömök törzse enyhe entasiszsal, az előbbiekhöz hasonló fejezet kis gyűrűvel — ast-

ragal taggal — csatlakozik a törzshöz. A fejezet sima abacussal végződik. Anyaga vörös homokkő. A csopaki Kőkoporsó-dűlőről. M: 49, plinthus él: 18, fejezet m: 11, lt. sz.: 53.283.4.⁸

4. Oszlop, a Magyar Nemzeti Múzeum — Történeti Múzeumban (I. 4; XXXV. t. 4). A plinthuson két fokozatosan kisebbedő egyenes oldalú korongforma tag ül a lábazat jelzésül, a felső torust jelölő felső korongon oldalt enyhe körbefutó hornyolattal. Alig ívelt törzsű; a gyűrűvel csatlakozó fejezet tizenhat keskeny, fent húosan kihajló sima telt levélből áll, a szokásos négyzetes abacussal. Vörös homokkőből. Fonyódról került elő, a hegy északi oldalán a múlt század végén feltárt villa falmaradványai közül. M: 95,5, fő m: 18, láb m: 23, abacus él: 27, plinthus él: 32,5, lt. sz.: 21/1897-1.⁹

5. Kis oszlop, a Bakonyi Múzeumban (I. 5); mint 3-as, erősen töredékes, a lábazatból csak kevés maradt, hasonló egysoros nyolcleveles fejezetű, amelyet a rövid zömök törzzsel két kis nyakgyűrű köt össze. A fejezet felső része elpusztult, a többi teljes oszlophoz hasonlóan bizonyára ez is négyzetes abacuslappal zárult. Vörös homokkő, ismeretlen lelőhelyű. M: 50, á: 19, lt. sz.: 55.283.32.

II. Oszlopfők

1. Fejezet, a Bakonyi Múzeumban (II. 1; XXXVI. t. 5). Nyolc sima telt levéllel, egyszerű négyzetes abacussal, amelyen négy oldalán, alsó széleihez közel összetettség látszatát keltő hornyolat fut körül. Alul körbefutó gyűrűvel csatlakozik a vele egybefaragott, törött, hengerestörzshöz. Valószínűen azonos annak a két csonka kőoszlopnak egyikével, amelyet Kuzsinszky Bálint az első világháborút megelőző években Diószeghy J. házában látott. Vörös homokkő, Paloznakról került elő, 1953-ban. M: 35, fejezet m: 16,5, abacus ker.: 25, törzs á: 19, lt. sz.: 55.283.21.¹⁰

2. Fejezet, a Bakonyi Múzeumban (II. 2; 1. kép, d). Az előbbihez hasonló szerkezetű, de a négy saroklevel nem éri el az abacus sarkait, mint a legtöbbnél. A levelek középtűt hornyoltak; úgy a hornyolatok, mint a levelek érintkezései kimélyített háromszög alakú vájatokban végződnek, körbefutó sort képezve. A fejezet alul simán megmunkált, szélén körbefutó hornyolat mutatja a különfaragott törzshöz való csatlakozás helyét. Ez a fejezet talán azonos azzal, amelyet évtizedekkel ezelőtt Mencshelyről szállítottak be; ezt az is valószínűsíti, hogy az oda közeleső Kékkútról származók állnak hozzá legközelebb. Vörös homokkő. Ismeretlen lelőhelyről. M: 16,5, abacus éle: 35 × 37, lt. sz.: 55.283.14.

3. Fejezet, a Bakonyi Múzeumban (II. 3; 1. kép, c). Középsaroklappal hornyolt levelei magasan felfelé nyúlnak. A hornyolatok kiindulásainál és a levelek közelében itt is megtaláljuk a háromszögforma kimélyítést. A sima négyzetes abacus oldalt szintén hornyolt, alatta pántszerű astragal lécc fut körbe. Törzsével ez is egybefaragott volt. Vörös homokkő, ismeretlen lelőhelyről. M: 23, abacus éle: 26,7, lt. sz.: 55.283.11.

4. Fejezet, a Bakonyi Múzeumban (II. 4; XXXVI. t. 4; 1. kép, b). Leginkább az almadí teljes oszlopfőre emlékeztet (I. 1), magas levélsorral, széles húsos sima levelekkel. Hasonló négyzetes abacussal, amelynek sarkait a

¹ Kiss Á., A pannóniai római építészet díszítőelemei. (Bp. 1953 (Kézirat).

² A római építészet egyes elemeiről általában: Kähler, H., Die römischen Kapitelle des Rheingebietes. (Berlin 1939); Scrinari, V., I capitelli romani di Aquileia. (Padova 1952); Weigand, E., Die Stellung Dalmatiens in der römischen Reichskunst. Strena Buliciana. (Zagreb—Split 1924); Kautsch, R., Kapitellstudien. (Berlin—Leipzig 1936); a hazai emlékek tekintetében: Hampel J., Arch. Ért. 31 (1911); Gosztonyi Gy., LA II. Diss-Pann II. 11 (Bp. 1941).

³ Laczkó D.—Rhé Gy., Balácsa, (Veszprém 1912) 7., 9.

⁴ Kuzsinszky B., A Balaton környékének archaelógiája (Bp. 1920).

⁵ Kuzsinszky B., i. m. 28., 117., 126., 131—134., 144., 150., 158., 172.

173., 177., 181—183., 198., 204.; közülük 12 darabot ma is megtalálunk a Magyar Nemzeti Múzeum—Történeti Múzeumban, a veszprémi Bakonyi Múzeumban és a keszthelyi Balaton Múzeumban, továbbá Zánkán.

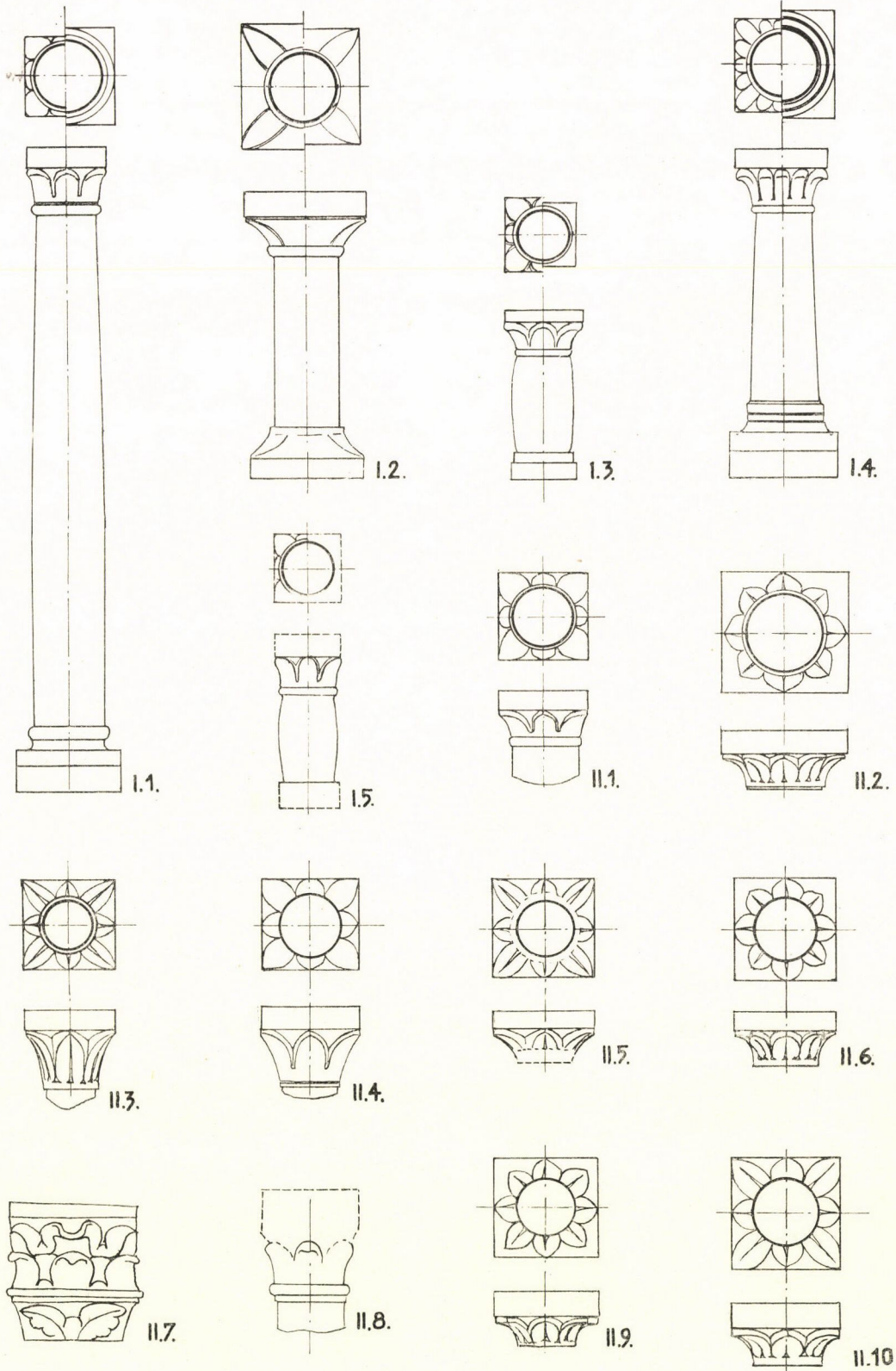
⁶ Az oszlop az utóbbi években sajnálatos módon eltörtött, a Bakonyi Múzeumban van. Kuzsinszky B., i. m. 181., 217. kép, Cseh Gáborné telkéről került elő; Laczkó D.—Rhé Gy., i. m. 7.

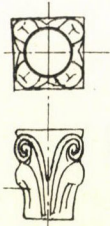
⁷ Kuzsinszky B., i. m. 173.

⁸ Kiss Ákos gyűjtése 1953-ban, Csopakon az egykori Irgalmasrend kőkoporsó-dombi rendháza mellett állott diófa alatt állott kőasztal lábaként.

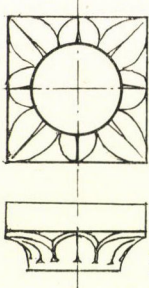
⁹ Kuzsinszky B., i. m. 28—29., 36. kép.

¹⁰ Kuzsinszky B., i. m. 177.

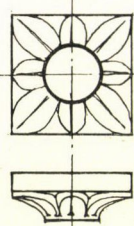

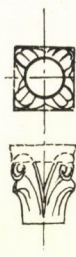
II.11.

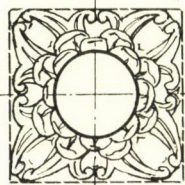
II.12.

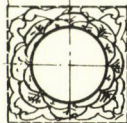
II.13.

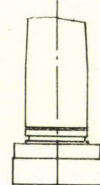
II.14.

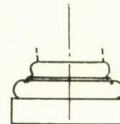
II.15.

II.16.

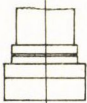
III.1.

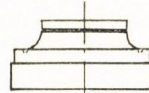
III.2.

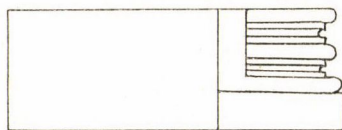
III.3.

III.4.

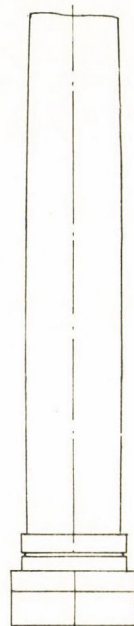
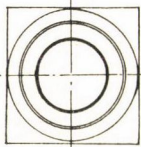
III.6.

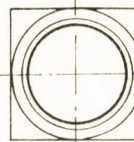
III.7.

III.8.

III.5.

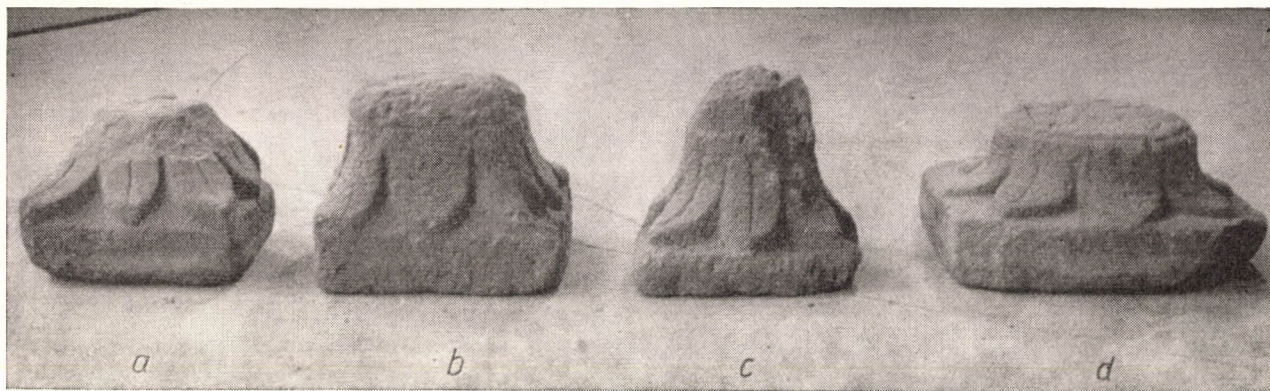

IV.1.

IV.2.

50cm

1. a—d. kép. Oszlopfők. Veszprém, Bakonyi Múzeum. 1 : 8
 Рис. 1. Капители. Веспрем, Баконьский Музей.
 Fig. 1. Chapiteaux. Veszprém, Musée du Bakony.

levelek elérik. Alul a törzshöz astragal nyaktag kapcsolta, az egybefaragott törzsnek csak a töredékes indítása maradt meg. Vörös homokkő, ismeretlen lelőhelyről. M: 24, abacus ker.: 26×28 , lt. sz.: 55.283.13.

5. Fejezet, a Bakonyi Múzeumban (II. 5; 1. kép, a). Kisebb méretű, a merev formázású levelek a II. 2.-höz hasonlóan egy-egy középhornnyalattal. A négyzetes abacus itt is oldalt enyhén hornyolt. Az alsó rész erős rongálttsága ellenére jól kivehető, hogy a fejezet alul simára dolgozott, nem a törzssel egybefaragott volt. Vörös homokkő. Ismeretlen lelőhelyről került elő. M: 19, abacus él: 24×25 , lt. sz.: 55.283.12.

6. Fejezet. A Bakonyi Múzeumban (II. 6; 2. kép). Azonosan formált nyolc levelével, középbordáival, abacusával, simára megmunkált első részével, amelyen astragal tag nyomait látjuk, különösen megegyező a II. 2. fejezettel. Vörös homokkő, ismeretlen lelőhelyről. M: 15, abacus él: 29, lt. sz.: 55.283.31.

7. Pillérfő, a Bakonyi Múzeumban (II. 7; XXXVI. t. 6). Az úgynevezett pannóniai teltleves fejezetek közül való. Három oldala kidolgozott. A felső, egymással középben összenőtt fodros szélű levélsor az alsó levélsor nyolc széles levele közül induló sima tölcseres kaulisszáron ül. A letöredezett peremű abacus sima. A pillérfő alul kiálló pálcattaggal és alatta léccel folytatódik a négyzetes pillértörzsben, amelynek első oldala domborműves hederalevelekkel díszített. Anyaga fehéres mészkő. Ismeretlen lelőhelyről. M: 40, alsó széle: 29×31 , lt. sz.: 55.283.22.

8. Oszlopfő-töredék, a Bakonyi Múzeumban (II. 8). Ez is a pannóniai teltlevesek közül való. A sarkokon kivehetően csigapárok nyomaival. Két levélsoros. Alul az egybefaragott törzshöz erősen kiálló, kettős lécpánttal csatlakozik. Világos színű mészkő. Ismeretlen lelőhelyről. M: 41,5, törzs á: 21, fő á: 30, lt. sz.: 55.283.7.

9. Oszlopfő, a Balatoni Múzeumban (II. 9). Csaknem azonos a 2.-vel. A négyzetes abacus alá szétlapuló, középhornyolt nyolc teli levélből alkotott fejezet alul simán munkált, kis jelzett nyaktaggal. A levélközök és hornyolatindítások itt is mély, kis háromszög alakú kimélyítésekkel. Vörös homokkő, a kékkúti ókeresztény épületek feltárásából került elő. M: 15, alsó á: 14,5, abacus ker.: 26.

10. Oszlopfő, a Balatoni Múzeumban (II. 10). Hasonló a 9.-hez, vörös homokkő. Ugyancsak Kékkútról. M: 16, abacus ker.: 31, alsó á: 15.

11. Oszlopfő, a Balatoni Múzeumban (II. 11; XXXVI. t. 2). A pannóniai teltleves fejezetek erősen leegyszerűsített, kései fajtája. Kétsoros, alul négy telt, erősen kivasztogodó „bimbós” saroklevéllel, felettük a második sorban

hosszú V alakú egyenes száron ülnek a hangsúlyozott sarokcsigák. Az abacus külön nem jelzett. Vörös homokkő, Kékkútról került elő.¹¹ M: 23,5, abacus ker.: $17,5 \times 18,5$, alsó á: 14,5.

12. Oszlopfő, a Balatoni Múzeumban (II. 12; XXXV. t. 3). Mint a 2-es. Nyolc sima teltlevelekből képzett, egyszerű abacussal. Alul a törzs csatlakozásánál simára dolgozott, de az astragal tag jelzett. A levelek hornyolatai ennél is háromszög alakú mélyítésből indulnak, azonban ez a fejezet az eddigiekhez képest jóval gyengébb megformálást mutat. Vörös homokkő, ismeretlen lelőhelyről. Erősen hiányos. M: 17, alsó á: 23,5, abacus á: 36×36 .

13. Oszlopfő, a Balatoni Múzeumban (II. 13). Félbörtört. Az abacus alatt erősen szétlapuló levélsor hasonlóan középbordázattal tagolt. A levelek itt is mélyített háromszögek sorából indulnak ki. Alul simára eldolgozott. Az egyetlen levélsoros fejezetek közül ez az aránytalanul ellapuló példány a legelnagyoltabb kidolgozású. Vörös homokkő, ismeretlen lelőhelyről. M: 12, alsó á: 14, abacus él: 30.

14. Két oszlopfő (II. 14). A zánkai református templomban állnak, román fejezetes román oszloppárnak szolgálva lábazatul. Ezekkel együtt a szőszéket tartják. A 11-hez hasonlóak, azzal részletsajátságok, arány tekintetében is megegyeznek. Mivel lábazatul szolgálva fejfel lefelé állnak, felső részük a padlóba süllyesztve nem látható. Abacusuk a 11-hez hasonlóan bizonyára ezeknek sincs. Alul simán eldolgozottak, így csatlakoznak jelenleg a gyűrűsnyakú román oszlopokhoz. Homokkőből készültek.¹² M: 21.

15. Oszlopfő. A Balatoni Múzeumban (II. 15; XXXVI. t. 1). Háromzónás korinthusi forma. Az akanthusleves fejezeteknek minden lényeges elemével. Szabályos szerkezetű, nyolc-nyolc levélből álló alsó két levélsorral. Ezek mögül nő ki a négy csigapár, amelyek mindegyike erőteljes ívvel hajlik a sarkokra az abacus alá, a szomszéd csigapár hasonló tagjával ottegybenőve. A csigapárok másik rövidebb, enyhe ívelésű tagjai pedig kettesével összeérve az abacuslap alatt egy-egy, összesen négy belső csigapárt képeznek. Valamennyihez kívülről az alsó levélsorokhoz hasonló akanthuslevelek tapadnak. Az erősen rongált fejezet sima abacuslapjából alig maradt valami. A vastag, húsos akanthuslevélzet csipkézete igen sematikus jelzett. Anyaga enyhén vörhenyes homokkő, Gyülevészről való.¹³ M: 29, alsó á: 21, abacus á: 44.

16. Oszlopfő, a Balatoni Múzeumban (II. 16; XXXVI. t. 3). Korinthusi, háromzónás, két alsó nyolc-nyolc levélből álló akanthus levélsorral. Felettük gyűrűsperemű

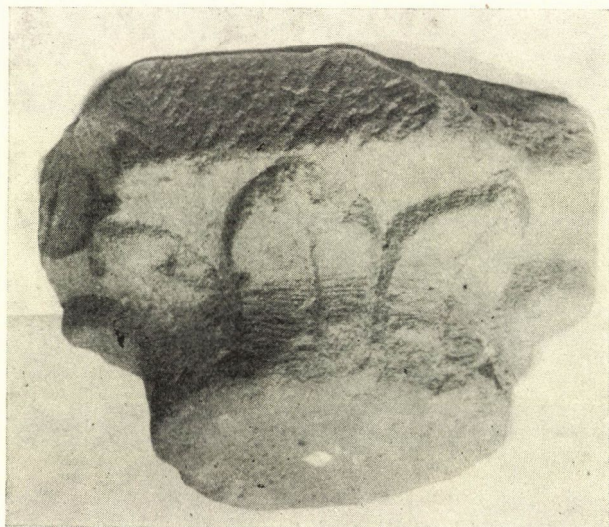
¹¹ A II. 9., 10., 11. oszlopfőkhöz Kuzsinszky B., i. m. 131—133., 173. kép.

¹² Kuzsinszky B., i. m. 150., 188. kép; Dornay B., Balaton és környéke. (Bp. 1934) 173., a közeli Vékútról való eredetet említi; Radnóti A.—Gerő L., A Balaton régészeti és történeti emlékei. (Bp. 1952) 86.;

Semsey A., kézirat; Genthon I., Magyarország művészeti emlékei. I. Dunántúl. (Bp. 1959) 440.

¹³ Gyülevész D-i végén Molnár József földjéről nagyobb kiterjedésű római lakótelep omladékaik közül 1950-ben szerezte meg Csalog József. Magyar Nemzeti Múzeum—Történeti Múzeum, Adattár, 102, Gy. I.

kaulisból kinövő saroklevélpárokból. Az erős rongálódás miatt a felső részekből csak kisebb részletek maradtak. Így az abacustag sem állapítható meg. Alul simán eldolgózott. Fehéres mészkő-dolomit anyagú. Ismeretlen lelőhelyről. M: 29, alsó á: 19, abacus él: 30.

2. kép. Oszlopfő. Veszprém. Bakonyi Múzeum. 1 : 3
Рис. 2. Капитель. Веспрем, Баконьский Музей.
Fig. 2. Chapiteau. Veszprém, Musée du Bakony.

III. Oszloplábak

1. Lábazat, a Bakonyi Múzeumban (III. 1; XXXVII. t. 1). Egybefaragott oszloptörzsszel. A torusrendszer az egyszerű négyzetes plinthus felett provinciálisan jelzett. Az alsó torust egy egyenesoldalú korong alkotja, felette kis léctag, visszaugró hornyolat, majd a törzsön keskeny körbefutó vájatok a torusgyűrűk benyomását igyekeznek keltetni. A törzs enyhén domború. Vörös homokkő. Ismeretlen lelőhelyű. Teljes m: 42,5, lábazat m: 10,5, plinthus él: 21,5, törzs á: 15,5, lt. sz.: 55.283.8.

2. Oszlopláb, a Bakonyi Múzeumban (III. 2; XXXVII. t. 2). Négyzetes plinthus felett a torusokat alsó korong, majd kivételesen gyűrűsoldalú, jóval kisebb átmérőjű felső tag jelzik. Vörös homokkő. Ismeretlen lelőhelyről. M: 16, á: 29, lt. sz.: 53.283.30.

3. Oszlopláb. A Bakonyi Múzeumban (III. 3). A négyzetes plinthus felett az alsó torust jelző korongból kinövő egyszer hornyolt törzsszel. Vörös homokkő. Csopokról a Kőkoporsó-domb melletti Bielek-villából került elő.¹³ M: 15, á: 18, törzs á: 14,7, lt. sz.: 55.283.1.

4. Oszlopláb. A Bakonyi Múzeumban (III. 4). Négyzetes plinthus felett a két torust két fokozatosan kisebbedő egymás feletti korong jelzi. Közülük a felső tag oldalt mélyen hornyolt. Ebből nő ki az egybefaragott oszloptörzs töredék. Vörös homokkő. Csopokról a Kőkoporsó-domb melletti Bielek-villából.¹⁴ Teljes m: 23,5, lábazat m: 14, á: 20,5, törzs á: 15, lt. sz.: 55.283.2.

5. Oszlopláb. A Bakonyi Múzeumban (III. 5; XXXVII. t. 3). Négyzetes plinthuson két fokozatosan kisebbedő korongból nő ki a hosszú, enyhe entasisssal bíró sima oszloptörzs. A felső korongon keskeny vájat fut körül. Vörös homokkő. Balatonalmádiból özv. Cseh Gáborné telkéről.¹⁵ M: 152, lábazat m: 23, plinthus ker.: 31,5×31,5. A fényképen törött állapotban.

6. Oszlopláb. A Bakonyi Múzeumban (III. 6). Négyzetes plinthuson ülő laposabb korong, amely homorú

ívelés után megy át az oszloptörzsbe. A korong felszínén és feljebb az oldalon egy-egy keskeny vájat fut körbe. Vörös homokkő. Ismeretlen lelőhelyről. M: 18, ker.: 35,5×35,5, törzs á: 19,5.

7. Két pillérlábazat. A Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeumban (III. 7; XXXVII. t. 4–5). A plinthuson háromszoros torusgyűrűk, közöttük mély trochilus hornyolatokkal. A lábazatok kidolgozatlan hátsó oldalai homorúan kikanyarítottak. Műkő-másolatok. Az eredetiek vörös homokkőből a balácai villa mozaikpadlós 20. számú tablinumában állottak.¹⁶ M: 30–31, ker: 84×84.

8. Oszlopláb. A Balatoni Múzeumban (III. 8). A plinthus felett korong alakú alsó torusból, amely ívelten megy át az egyenesen eldolgózott felületű kisebb felső tagba. Vörös homokkő. Ismeretlen lelőhelyről. M: 2,5, ker: 34×34, (csonkán: 25), felső á: 18.

9. Oszlopláb. A Balatoni Múzeumban. Négyzetes plinthuson két fokozatosan kisebbedő korongtaggal, az alsó nagyobb korong felületén hornyolattal. Szabályos faragású, vörös homokkő. Ismeretlen lelőhelyről. M: 15,5, plinthus él: 28.

IV. Oszloptörzsek

1. Két durván faragott oszloptörzs, a Balatoni Múzeumban (IV. 1). Kis hengeres testűek, az alsó és a felső végződéseknél egy-egy szűkebb sima pántforma gyűrűvel, amelyek a törzsekkel ellentétben simára dolgoztak, azoktól egy-egy keskeny hornyolat választja el. A törzsek megmunkálása nem befejezett, a védő nyomai a nagyolás fázisában jól láthatók. Vörös homokkő. Kékkútról, a kisebb ókeresztény bazilikából. Az egyik kettőtörött. A Balatoni Múzeum kőtárában jelenleg a II. 9–10. sz. oszlopfőkkel együttesen vannak felállítva, de azokkal nem tartoznak egybe. M: 85, vast.: 19–20, felső á: 14, alsó á: 17.

2. Oszloptörzs, a Balatoni Múzeumban (IV. 2). Sima, hengeres, alsó pántszerűen megmunkált résszel. Vörös homokkő. Kékkútról (?). M: 53,5, vast.: 18.

A Balaton-tájtól ugyan távolabb, Tácsföveny pusztán a közelmúltban teljesen ebbe a körbe tartozó négy tagozat került elő, mind a székesfehérvári István Király Múzeumban: (a II. villából)

1. Teljes oszlopocska, magasra emelkedő levelű fejezete a tájilag is közelebb eső balatonalmádiakkal mutat közelséget, m: 78, plinthus ker: 23×23, á: 16.

2. Oszloptörredék lábazattal, m: 56, ker: 22×22, á: 16,

3. Oszloptörredék, lábazattal, m: 39, ker: 20×20, á: 16,

4. (Az I. villából) egy kopott oszlop, m: 48, ker: 24×24, á: 16, valamennyi almádii vörös homokkőből.

*
*
*

A felsorolt emlékeken kívül azokat is megemlítjük, amelyek csupán a régészeti irodalomból ismeretesek. Ilyenek a Szentkirályszabadjáról még az elmúlt század elején előkerült négy vörös homokkő oszlop, amelyek Laczkó Dezső véleménye szerint bizonyára rómaiak voltak, és amelyeket Rómer Flóris 1860-ban a Győri Múzeum számára szerzett meg, és ott nyomuk vesztett.¹⁷ Felsőörsön Lőrinc I. ürgehegyi szőlőjének hasonló anyagból készült „levéldíszes alzatú” oszlopairól hallva a Balatonvidéken annyira elterjedt római oszlopfő fajtájára gondolhatunk.¹⁸ Balatonalmádiban Somogyi Dániel szőlőjéből kerültek elő vörös homokkő oszlopok, ugyanott a Lok-hegyen Szigeti Károly telkén észleltek hasonló emlékeket. A községben Cseh Gáborné telkén a már említett két oszlopon kívül egy hasonló még a földben maradt.¹⁹ Litéren Körmeny János házában Kuzsinszky Bálint a csopaki tagozatokhoz hasonlót látott.²⁰ Ezekon kívül még

¹³ Kiss Ákos gyűjtése 1953-ban.

¹⁴ L. előző j.

¹⁵ L. 6. j. i. h.

¹⁶ Laczkó D.—Rhé Gy., i. m.; Kiss Á., Acta Arch. Hung. 11 (1959) 217–236.

¹⁷ Kuzsinszky B., i. m. 183.; Rómer F., A Bakony. (Győr 1860) 190.

¹⁸ Laczkó D.—Rhé Gy., i. m. 7., 9.

¹⁹ Laczkó D.—Rhé Gy., i. m. 7., 9.

²⁰ Kuzsinszky B., i. m. 198.

Révfülöpről egy pillért és egy oszlopfőt, Arácsról a Séd partjáról egy oszlopfőt, Csajágról pedig egy oszloptörzset említetek.²¹

Az anyag számbavétele után azokat az oszlopfőket vesszük előre, amelyek sajátosságaiknál fogva Pannónia hasonló emlékei között elkülönülő csoportot alkotnak.

Ezek a fejezetek lényegében nyolc telt levélből álló egyetlen levélsorból állnak, felül egyszerű négyzetes abacussal. A levelek többnyire egy-egy hosszanti barázdával hornyoltak, a kisebb fejezetek az oszlopszárakkal többnyire egybefaragottak, a nagyobbak önállóak.

Ez az oszlopfő-fajta Pannónia egyéb területein teljesen hiányzik, és határozottan a Balaton-part északi lejtőin, a Balaton-felvidék medencéiben jelentkezik.

A fejezetek között a levelek elrendezése, némileg formálása szerint, több változatot különböztethetünk meg. A legsikerültebbek azok, amelyeknél a nyolc levél homorúan szétívelten, mintegy lapulva hajlik az abacus alá, ezek egyúttal a nagyobb példányok (II. 2, 6, 9, 10; 1. kép, a). Egy másik, még arányosnak mondható csoportnál a széles sima levelek magasabbra emelkedve tartják az abacust (II. 1, 4; 1. kép, b; XXXVI. t. 4). Ilyen az almádi teljes oszlop fejezete is (I. 1; XXXV. t. 5–6). A két csoportnak még többféle, kevésbé sikerült, merevebb levélzetű, aránytalanabb változatát ismerjük. Ezek elsősorban Keszthely környékéről valók (II. 12, 13; XXXV. t. 3).

Szokatlanabb megoldású közöttük a fonyódi teljes oszlop fejezete (I. 4; XXXV. t. 4). Ennél nem nyolc, de tizenhat keskenyebb telt levél szorong az egyébként a többihez hasonló szokásos négyzetes abacussal alatt.

A csoporton belül a kékkútiak mutatják a legteljesebb, legkialakultabb formákat (II. 9, 10).²² Érdekes módon a Bakonyi Múzeum két darabjával azonosak, közülük az egyik valószínűen Meneshelyről került elő (II. 2, 6; 1. kép, d; 2. kép).²³ Mindegyiknél megegyeznek a levelek középhornysíkjai is, de hasonlóak a levelek érintkezései az abacussal. Valamennyiüket összekötő jellegzetesség a levélhornyolatok indulásainál és a levelek érintkezéseinél a háromszög alakú kis mélyítések. Az együttesben azonban sikerültebb és kevésbé kiváló példányokat találunk. Különösen a kékkúti és a meneshelyi példányok tűnnek ki jó formázásukkal, leveleik rugalmasságával, de valamennyi ugyanannak a műhelynek a sajátosságait mutatja, azon belül kiemelkedő és kevésbé szakavatott mesterekről adva hírt.

Meneshely és Kékkút közelsége arra mutathat, hogy nem messze innen kereshetjük azt a műhelyt, amely ezeket a darabokat készítette. Amint azt már korábban megállapítottuk,²⁴ ezeket a tagozatokat meghatározott Balaton-felvidéki kőfaragóműhely hozta létre. A szétterülő levélzetű kékkúti és a magaslevelű almádiak közötti különbségek a műhelyen belüli eltérő gyakorlatra, de talán még inkább két különböző rokonműhelyre vezethetők vissza. Ha a különbségeket az időbeli eltéréseknek tulajdonítanók, úgy a Kékkút – Meneshelyi darabok lehetnének a korábbiak, amit az is valószínűsít, hogy a teljesen sima, hornyolat nélküli levelű, zömökebb, kisebb oszlopfők inkább a kisméretű, a törzzsel egybefaragott, teljes oszlopokon fordulnak elő, ezeket pedig jobbra a későrómai építészet alkalmazta, inkább dekoratív elemként a

III. sz.-tól fogva. Ilyen kőfaragó tevékenység színhelyeül legnagyobb valószínűséggel a mai Balatonalmádi – Vörösbény közvetlen környékét, a permi vörös homokkőanyag fő előfordulási helyét választhatnák az ókori mesterek, a másik, a kékkúti, meneshelyi, keszthelyi fejezetek műhelye a káli medence tájain lehetett. A vörös kő almádi fő előfordulási helye miatt nem szükséges feltételezni egy ottani műhely kizárólagos tevékenységét feltételeznünk. Ezt az anyagot a víziút kínálkozó adottságai mellett a táj más pontjaira is elszállíthatták, ahonnan a megrendelések, a felhasználás helyei jobban elérhetők voltak. A már említett fonyódi oszlop (I. 4; XXXV. t. 4) eltérő formái ezt a feltevést némileg támogatják.

Ezeknek a fejezeteknek a megfelelőit sem Pannóniában, sem a birodalom más területein nem találjuk meg.

Ismeretlenek az itáliai hatások idejutásában oly fontos szerepet játszó Aquileia és környéke emlékenyagában is.²⁵

A fejezettípus a korinthusi oszlopfő későbbi, ún. teltlevelés változatából származik, amely a római épületplasztika gyakorlatias megfontolásai alapján fejlődött ki.²⁶ Létrejött indokai a kutatás főként éghajlati tényezőket fogadott el.²⁷ A helyben található kőanyagok közül sem mindegyik alkalmas arra, hogy a finomabb megmunkálást megkapja. De erre indíthatott a tartományi élet egyszerűsége is.

A teltlevelés korinthusi fejezet már Pompeius alexandriai emlékoszlopán megjelenik, de ilyenek a római Porta Appia Drusus ívén levő teltlevelésű fők,²⁸ a Mars Ultor templom fejezetei,²⁹ az amphitheatrum flavium legfelső emeletora álpillérői is.³⁰

A korinthusi oszlopfő formáit még hűen követő teljes ún. háromsoros fejezetek Pannóniában is a koraiak.³¹ Ilyenek már az i. sz. II. sz. elejére tehető legkorábbi aedicularak pilasztereinek fejezetei is.³² Ezekben jól követhetjük a teltlevelésű fejezetek további kedveltségét a II–III. sz.-on át.³³ Az aquincumi polgárváros tűzoltószékházának hasonló oszlopfője alapján ez a forma a II. sz. folyamán Pannóniában már meglehetősen elterjedt.³⁴ Megtaláljuk a környező területeken is. Dalmatiában az I. sz.-ban már kimutatható.³⁵

A Balaton-vidéki egylevelűsoros fejezetek kialakulása nem közvetlenül ebből a szabályos sarokcsigás, kettős teltlevelűsoros formából, hanem a korinthusi oszlopfő egy másik, hasonlóan szép, de ritkábban előforduló változatából történt.³⁶ (3. kép) A korinthusi fejezetek főtípusa mögött háttérbeszorult a császárkorban is mindenfelé továbbért, elsősorban a jelentős központokban.³⁷ De megtaláljuk a Rajna-vidék katonai építkezéseiben,³⁸ sőt Noricumban is ismert.³⁹

Ennél a csigás, kaulisos részek elhagyásával csupán két egymás felett körbefutó levélsor borítja a kalathost. A határos, szép arányú fejezet előképei az egyiptomi sáslevelű oszlopfők voltak.⁴⁰

A korinthusi oszlopfőknek ez a változata az, amelyen a teltlevelű – egyelőre a felső sorban – jelentkezik, és ez a forma a csigapárokat is száműzte. A Balaton-vidéki egylevelűsoros fejezetek nyolc, egy sorban elhelyezkedő levélzetükkel ennek provinciális leegyszerűsödései.

Több jel mutat arra, hogy Pannóniában a helyi kialakulás már a II–III. sz.-ban megtörtént. Az előzmé-

²¹ Kuzinszky B., i. m. 144., 172., 204.; e sorok írója 1954-ben Balatonárászon az egyik házánál egy vörös homokkőből faragott profilált párkányrészt függőtagot talált.

²² Kuzinszky B., i. m. 131–133.

²³ A Bakonyi Múzeumban levő feljegyzések szerint.

²⁴ Kiss Á., i. m. (kézirat) 158.

²⁵ Serinari, V., i. m. 40–43. kép.

²⁶ Kautsch, R., i. m. 22–23.

²⁷ Gosztönyi Gy., i. m. 252–253.

²⁸ Canina, L., *L'Architettura Romana*.... (Roma 1830–1840) 170. t., 205. t.

²⁹ Durm, J., *Handbuch der Architektur. Die Baukunst der Etrusker und der Römer.* (Stuttgart 1905) 437. kép.

³⁰ Durm, J., i. m. 742. kép.

³¹ Kiss Á., i. m. 155.

³² Edélyi G., *A pannóniai síremlékek ornamentikája.* (Eger 1929) 30–31.; *Gosztönyi Gy.*, i. m. I t.; *Hek'er A.*, *Kutatások Intericiában.* Művészettörténeti tanulmányok. Bp. 1942) 286–287., XLIII. t. 1, 2.

³³ Edélyi G., *Kömlékek.* Interici I. AH 33 (1954) LV–LVII. t.

³⁴ Nagy L., LA II, Diss Pann II, 11 (Bp. 1941) 186., 191., XXXVII. t. 1.

³⁵ Kautsch, R., i. m. 23.

³⁶ Durm, J., *Die Baukunst der Griechen.* (Darmstadt 1892) 284., 202. kép; egyiptomi eredetéről *Maspéro, G.*, *L'Archéologie Egyptienne.* 63–64.; *Láng N.*, *A görög művészet története.* A művészetek története I. (Bp. 1906) 178. 262. kép a; *Hampel J.*, *Arch. Ért.* 31 (1911) 249.; *Chapiez, Ch.*, *Columna.* *Darmstadt, C.* — *Saglio, E.*, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines.* I. 2. (Paris 1881) 1344. 1766. kép.

³⁷ A hellenisztikus korból Pergamonban, Pergamon. V/2. XXIII. t. a császárkorban a Traianus forum egyik fennmaradt oszlopfője ilyen: *Gusman, P.*, *L'Art décoratif de Rome.* III. (Paris 1914) 16. t.; Syracusából N. d. Scavi 79 (1954) 383–., 1. kép. Ez már későbbi időszakkból.

³⁸ Kähler, H., i. m. 12/Q. XII–XIII. t.

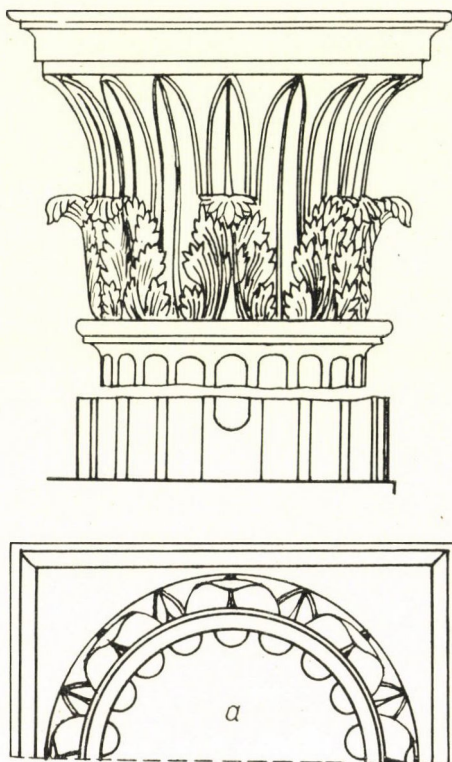
³⁹ Egger, R., *Ausgrabungen in Kärnten.* JÖAI 13 (1910) Beiblatt, 145. 166. kép. Zöllfeldről (Virunum) is ilyen egyiptizáló oszlopfő, ez díszített, csupán szerkezeti hasonlóság a Balaton-környékekkel.

⁴⁰ Borchardt, L., *Der Augustustempel auf Philae.* JDAI 18 (1903) 79., 6. kép, V. t.

nyúl tekinthető sásleveles oszlopfőkből mindenesetre Dalmatiából és Aquileiából is ismerünk, az utóbbiak között i. sz. 150 körülről származó példányt is.⁴¹

Sajnálatos módon közülük alig került elő kutatás nyomán. A kékkúti kisebb bazilika fél évszázada történt feltárásakor másodlagos felhasználásban találtak két ilyen fejezetet.

Pannóniában ugyan másfelé is megtaláljuk a korinthusi fejezetek egylevelsorosra való leegyszerűsödését, ez azonban későbbben történt, és más eredményeket hozott létre. (Aquincumi kis agyag fejezetmodell⁴²). De ezek

3. kép. Egyiptizáló sarok csiga nélküli oszlopfőjezet a hellénisztikus időből

Рис. 3. Египтизированная коринфская часть эллинистического времени

Fig. 3. Chapiteau égyptisant sans hélices datant de l'époque hellénistique

semmi közelebbi kapcsolatban sem állanak a Balatonvidékiekkel.⁴³

Au am Leithaberg kis fejezetei némi hasonlóságot mutatnak a Balaton mellékiekkel, azonban közelebbi kapcsolatban ezek sincsenek amazokkal.⁴⁴ Noricum ilyen kései emlékeit, így a kelet-tiroli Lavant kis oszlopfőit sem lehetne velük összefüggésbe hozni.⁴⁵ Ez alapon is úgy látszik, a balatoniaiak a táj szülőttei, a pannóniai kőfaragásónállo, életképes termékei, amelyeknek másait a jövőben is hiába keresnők más területeken.

⁴¹ Serinari, V., i. m. 58., 75. kép.

⁴² Kuzsinszky B., BpR 11 (1932) 315., 321. kép.

⁴³ Gosztanyi Gy., i. m. 1–4. típusok.

⁴⁴ Schober, A., Römischer Friedhof in Au am Leithaberg. JÖAI 17 (1914) 212–213. kép.

⁴⁵ Miltner, F., Frühchristliche Kapitelle aus Lavant. Osttirol. Studi Aquileiesi. 1953. 299–, 1. kép.

⁴⁶ Neeb, Bericht..., MZ 11 (1916) 102., 7. kép; Hang, F., Römische Kellertische. Germania. 3 (1919) 103–109.

⁴⁷ Egger, R., Teurnia. (Klagenfurt 1948) 35., 6. kép; Ua. Frühchristliche Kirchenbauten in südlichen Noricum. (Wien 1916) 30., 154. – 32., 33., 36., kép; Kubitschek, W., Römerfunde von Eisenstadt. (Wien 1926) 49., 32. kép. Fertőféhéregyházáról.

⁴⁸ Svoboda, H.–Wilberg, W., Bericht über Ausgrabungen. JÖAI 9 (1906) Beiblatt 10., 13. kép.

⁴⁹ Körber, K., Die in Jahre 1906 gefundenen römischen Inschriften

Arra a kérdésre kísérelünk most feleletet adni, hogy mire alkalmazhatták ezeket az oszlopokat, oszlopfőket. Az ilyenfajta emlékeket is gondosabban összegyűjtő Rajna-vidéken többször megállapították, hogy ezek az egybefaragott, alacsonyabb, nem egyszer zömök teljes oszlopok asztallábakul szolgáltak.⁴⁶ A germániaiak egyszerűbb, ún. toszkán–dór formájúak, a balatoniaiak viszont szép teltleves fejezetűek. Így az utóbbiakat nehéz lenne asztallábaknak elképzelni, ebben a felhasználásban éppen a fejezetek nem lettek volna láthatók.

Ókeresztény kultuszhelyek menzáit is tartották hasonló oszlopok, így Teurniában és egyéb helyeken.⁴⁷ Pannónia–Noricumban úgy látszik ez volt egyik fő felhasználási módjuk. Aquileiai, gradói stb. előzmények világosan mutatják az eredet irányát.⁴⁸ Máskor, ugyancsak Germániában sírkövekként szerepeltek ilyen kis teljes oszlopok, amint azt Mainzban látjuk.⁴⁹ Arra Aquincumban is ismerünk példát, hogy kis oszlop, bár eltérő fejezettel, császári feliratot tartalmaz.⁵⁰

Struktívabb szerepben látjuk azokat a Rajna-vidéki rövid oszlopokat, amelyeket ott császárkori építkezéseknél alkalmaztak.⁵¹ Máskor ablakokat tagolnak többnyílásúra.⁵² Nagy Lajos véleménye szerint az aquincumi kis oszlopfők némelyike is ilyen volt.⁵³ Az alzei tábor kis oszlopaiból sikerült az eredeti helyzetnek megfelelő részleteket helyreállítani, ezek ott emeleti árkádsorokat, galériákat tartottak, főleg emeleti részeken.⁵⁴ Szerepük a későrómai építészetben egyre gyakoribbá vált (Au am Leithaberg, Teurnia,⁵⁵ Aquincum,⁵⁶ Constantia Castra,⁵⁷ de Dél-Pannóniából is.⁵⁸) Több in situ lelet alapján az derült ki, hogy ezek az oszlopok jórészt helyiségek belső díszei voltak, falfelületek élénkítésére, tagolására álltak falsíkok előtt. A dolgozatnak nem célja ezek összefoglalása; a kékkútiak azért lényegesebbek, mert bizonyos időhatározási lehetőség mellett az ilyen tagozatok egykori szerepére is fényt derítenek.⁵⁹ Az oszlopfők itt másodlagos felhasználásban, lábazatokként szolgáltak (II. 9, 10). Alkalmazásuk itt egymagában is arra mutat, hogy jóval korábbi, valószínűleg a III. sz. közepi inváziók során elpusztult, közelben állott római épület tartozéka volt eredetileg a két oszlopfő, amelyeket így legkésőbbben a III. sz. első felére helyezhetünk.

A többi ilyen fejezet is jórészt lakóépületekből származhatott a II. sz., de még biztosabban a III. sz. első felében volt újabb felvirágzás korából. A Balaton-környéki villák képehez hozzátartozhattak ezek a vörös oszlopok, fejezetek, amint néhány oszlopköznvi árkádsort, csarnokokat, mellvédeket (balteus), homlokzati portikusokat, könyöklőket tartottak, ablaknyílások osztóiként szerepeltek. Abból, hogy az ilyen építkezések divatja a II. sz. végi, a III. sz. első évtizedeire terjedő fellendüléssel kezdődött, viszont a IV. sz.-ból már másodlagos felhasználásban találjuk ezeket az emlékeket, alappal következtethetünk arra, hogy ez a Balatonvidéki fejezetforma a III. sz. első felében élte virágkorát.

A fonyódi kis teljes oszlop (I. 4; XXXV. t. 4) a fonyódi hegyen 1897-ben napvilágra került római épületmaradványhoz tartozott, amelyet Kuzsinszky Bálint erődnék vélt, azonban villa tartozéka lehetett.⁶⁰ Sajnos, az épület közelebbi datálására még nem nyílt lehetőség, de a kis teljes oszlop alapján nagy valószínűséggel tehető a III. sz.-ra. A balácai villa tablinumában (20. terem) a falfüllek két lábazata is a marceusi háborúkat követő

und Skulpturen. MZ 2 (1907) 26., 6. kép.

⁵⁰ Szilágyi J., BpR 13 (1943) 343.; Kiss Á., i. m. 217., 130. kép.

⁵¹ Neeb, i. h., Hang, F., i. h.; Körber, K., i. h.

⁵² Egger, R., Teurnia. 35., 5. kép; Ua. Frühchristliche... 60–61. kép; ORL 44 (1926) 8., XV. t.

⁵³ Nagy L., Pannonia Sacra. (Bp. 1938) 135.; Ua. Arch. Ért. 1940. 250–, XLI. t. 2–3.

⁵⁴ Behn, F., Neue Ausgrabungen in Kastell Alzey. MZ 24–25 (1930) 88–91., 23, 26. kép, XIX. t.

⁵⁵ Egger, R., Teurnia 35.; Kubitschek, W., i. h.

⁵⁶ Nagy L., Arch. Ért. 1940. 250–252., XLI. t.

⁵⁷ Nagy L., Pannonia Sacra. 135.

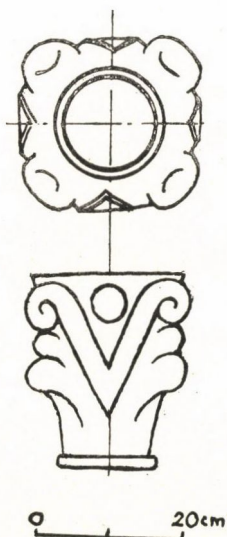
⁵⁸ Brunszmid, J., Kameniti Spomenici hrvatskoga narodnoga Muzeja u Zagrebu. (Zagreb 1904–1911) 814. kép.

⁵⁹ Kuzsinszky B., i. m. 132–133; Nagy L., Pannonia Sacra. 80.

⁶⁰ Kuzsinszky B., i. m. 28–29. * 36. kép.

évekből származik, ami legalább arra biztos nyom, hogy ebben az időszakban az almadí vörös homokkővet a helyi épületszobrászat felhasználta.⁶¹

A Balaton vidékén az eddig tárgyalt főtípustól eltérő oszlop-, illetve pillérfejezetekkel is találkozunk. Az egyik a Bakonyi Múzeum fehér mészkő pillérfeje, sajnos ismeretlen lelőhelyről (II. 7; XXXVI. t. 6). Ez a Pannóniában annyira elterjedt teltleves korinthusiak csoportjába tartozik. Ilyen, a csigapárokat helyettesítő, középen összenőtt fejezeteket Pannóniában egyéb helyekről is ismerünk.⁶² A teltleves fejezetek a birodalom legkülönbözőbb tájain előfordulnak, még Afrikában is,⁶³ de Európában a leggyakoribbak. Pannóniában, ahol a leginkább elterjedt fejezettel jelentik, a sírkőfaragás számtalan architektúrális részletén is nagy számban ismeretesek.⁶⁴ A legtöbbet Aquincum környékéről ismerjük,⁶⁵ de Savariában,⁶⁶ Carnuntumban,⁶⁷ Brigetióban⁶⁸ hasonlóan gyakori úgy oszlopok, mint pillérfejezeteként. Többször előfordul Noricumban is.⁶⁹ Ez a forma nagyban befolyásolta a Dunántúlon a XI. sz.-ban meginduló épületplasztikát.⁷⁰

4. kép. Oszlopfő a kőveskáli templomon
Рис. 4. Капитель кёвешкальской церкви
Fig. 4. Chapiteau de l'église de Kőveskál

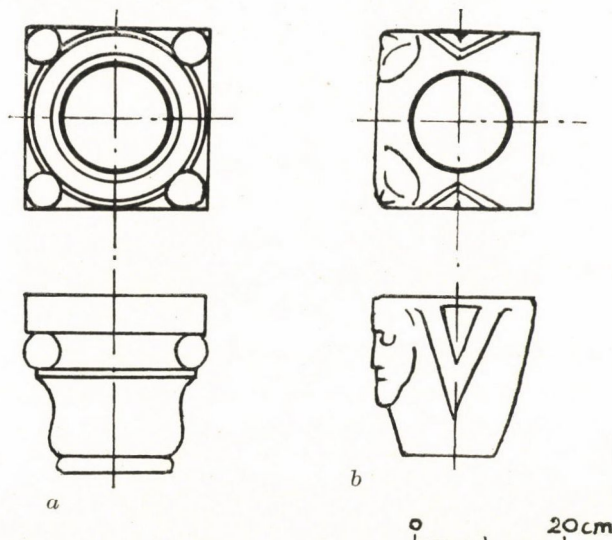
A másik összetett oszlopfő a kékkúti kisebb bazilikából származik (II. 11; XXXVI. t. 2). Kisméretű; eredeti felhasználásban került elő. Erősen összevont, leegyszerűsített formákban mutatja a teltleves fejezetek kései módosulását. A csekélyszámú levélzet erősen fejlett, ki-vastagodó végződésű, a románkori bimbós fejezeteire emlékeztet.

A kékkúti kis oszlopfőhöz igen közel állnak azok a fejezetek, amelyek máig a zánkai ref. templomban állnak románkori oszlopok lábazataiként lefelé fordított helyzetben (II. 14).⁷¹ Minden lényeges vonásban megegyeznek a kékkúttal. Nyilvánvaló a közös műhely, de esetleg eltérő a mesterkéz. A IV. sz. helyben történt leegyszerűsödése ezekből az emlékekből világosan követhetők. A zánkai fejezetek egyes nyomok szerint a közeli Ságpuszta római településének épületeiből származtak volna,

valószínűbb azonban, hogy ezek is a kékkúti IV. sz.-i építkezésekből kerültek át a zánkai románkori templomba.

A Balaton vidéki római oszlopfők, mint a római építészeti emlékei Európa-szerte, helyben is hozzájárultak a románkori formák kialakulásához. Most néhány olyan románkori emléket mutatunk be, amelyek a Balaton-vidék római építészetének a hatásait is magukon viselik.

Az említett zánkai főkhöz igen közeliek a kőveskáli templom oromzatára helyezett oszlopfők (4. kép). Ezek közül az egyik csaknem megegyezik a kékkúti és a zánkai fejezetekkel. Csupán az alsó négy saroklevél és a csigapárok közül előtűnő középső levélsor jelentenek gazdagodást. Egy másik fő a templom kerítésének jobb pillérén főként az Aquincum és környékéről (5. a. kép) ismert, ún. geometrikus fejezetek formáit utánozza meglepő hűséggel.⁷² A harangforma sima fejezet alsó és felső léceivel az ókori példák pontos megfigyeléséről tanúskodik. Az abacus alatt a Dunántúl román formái között jól ismert egy gömbidom ül (Ják, Lébény, Aszófő stb.). Bár ennek a

5. kép. a—b. Oszlopfők a kőveskáli templom kerítésén
Рис. 5. а—в. Капители ограды кёвешкальской церкви
Fig. 5. а—b. Chapiteaux sur la clôture de l'église de Kőveskál

római előzményeit, a geometrikus oszlopfőket eddigelé inkább a dunai limes vonalában találták meg,⁷³ a Balaton-felvidék románkori kőfaragójának bizonyára nem kellett ilyen messzire menni a mintáért. A jövő kutatásai talán ezen a tájékon is felszínre hozzák a római geometrikus fejezeteket.

A kőveskáli templom kerítésének másik románkori fejezete (5. b. kép) már távolabb áll a helyi ókori előképektől. Az előbb ismertetetthez hasonló, V formájú képzést látjuk ezen is, azonban már nem a sarokcsigákat köti össze, hanem mint meg nem értett, öncélú dísz él tovább. Sarkait — antik minták nyomán — egy-egy emberfő díszíti.

Ez a három románkori tagozat jól mutatja a római formák különböző fokozatban érvényesülő helyi hatásait.⁷⁴

⁶¹ Laczkó D., — Rhé Gy., i. m. 45.
⁶² Gosztonyi Gy., i. m. 249. A Magyar Nemzeti Múzeum—Történeti Múzeumban.

⁶³ Gsell, S., Musée de Philippeville, (Paris 1898) XI. t.
⁶⁴ Schober, A., Die römischen Grabsteine in Pannonien und Noricum. (Wien 1923) 99. kép. Egy i. u. I. sz.-ra datálható szép sopróni stélén.

⁶⁵ Nagy L., LA II. (Bp. 1944) 186., XXXVII. t. 1.
⁶⁶ Schönwiesner, St., Antiquitatum et historiae Sabariensis . . . (Pestini 1791) 48., III. t.

⁶⁷ Svoboda, E., Carnuntum. (Wien 1953) 165., XLVI. t. 2.
⁶⁸ Barkóczi L., Brigetio. DissPam II. 22 (Bp. 1944) 48., LX. t.

⁶⁹ Egger, R., Frühchristliche Kirchenbauten . . . 33—34. kép. Teurnia-

ből, de már másodlagos felhasználásban; Schober A., Die Römerzeit in Österreich. (Wien 1935) 29. kép. A Donawitz-i i. u. 200 körüli aediculán.

⁷⁰ Dercsényi D., BpR 13 (1943) 275—278.

⁷¹ Kuzsinszky B., i. m. 149—150., 188. kép; lásd még 12. j.

⁷² Hampel J., i. m. 249., 37—38. kép; Dornay B., i. m. 177; Gosztonyi Gy., i. m. 249., 37—39. kép; Radnóti A.—Gerő L., i. m. 90., 120.; Genthon I., i. m. 180.

⁷³ Kiss Á., i. m. 165—167.

⁷⁴ A három kőveskáli fejezetet Semsey Andornak a Balaton-felvidék románkori emlékeit tárgyaló kéziratos műve nyomán ismerem. (A káli medence középkori emlékei. Bp. 1954).

Más érdekes példát is ismerünk római formák román-kori helyi utánpótlására, a Ság pusztán 1953-ban előkerült kisebb méretű szürke homokkő-fejezetet (6. kép). Ez a sima oszloptörzzsel egybefaragott; attól épp olyan gyűrű választja el, mint aminőt a Bakonyi Múzeum több római oszlopfőjén látunk (II. 1., 3; ⁷⁵ XXXVI. t. 5; 1. kép, c). A fejezet alul a fonyódira emlékeztető, kétszeres sűrűségű levélsorból áll, azonban a magv, a kalathos felső része a román idők ún. kockaidomú oszlopfőinek a formáját vette át. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezt az időmot a későantik kor is ismerte. Konstantinápolyban a IV. sz.-ban ismerünk ilyen fejezetet.⁷⁶ A ságpusztai fő

6. kép. Oszlopfő. Veszprém, Bakonyi Múzeum. 1 : 2,5
Рис. 6. Капитель. Веспрем, Баконьский Музей.
Fig. 6. Chapiteau. Veszprém, Musée du Bakony.

alsó levélsora kétségtelenül a római ilyen fejezetek, főként a fonyódi típus (I. 4; XXXV. t. 4) megfigyelése révén jött létre; a kőfaragó — meglehetősen erőteljes módon, de eltérő szellemben — még a római példák hornyolatait is utánozta. A felső kockaidomú részt szegélyező ívelődések, amelyek a sarkokon csigákban érnek össze, továbbá az abacusdugókat helyettesítő lapos kidolgozású emberfők szintén helybeli római átvételek lehetnek, mert az ilyen megoldások a pannóniai anyagban aránylag igen gyakoriak, de a környék románkori fejezetei között szintén ismertek, (talliándörögdi románkori fő.)

⁷⁵ A Bakonyi Múzeumban. M: 38, 5, fő m: 19,5, abacus ker. 20 × 21, lt. sz.: 53.283.9. Ennél lelőhelye alapján — ságpusztai római telep mellől — merülhetne fel inkább a római származás lehetősége. 1952-ben Sági Károly találta.

A Bakonyi Múzeum egy másik vörös homokkő oszlopfője rokon a ságpusztaiával (7. kép). A román kockaformát itt is megtaláljuk. A fő eltérés nyomott arányai-ban és a volutákat összekötő négyoldali ívelt vonal erőteljes, hurkaszerű mivoltában jelentkezik. Az abacusdugók helyén a négy emberfő hasonlóan mintázott, az alsó nyolegleveles telt levélsornál a kőfaragó hangsúlyozottan adja vissza a helyben látott ókori előképeket. Ismeretlen lelőhelyről származik, m: 19,5, á: 30.

Ezeknél az oszlopfőknél mintegy összesítve látjuk azt a problémát, amely a dunántúli román formák kifejlődésében az antiktól való érintettség tekintetében jelentkezik. A román építészet általánosan elterjedt típusai helyenként olyan jellegzetességekkel is gazdagodtak, amelyek az akkor már félévezredesnél is régebb római múlt helyi hatásai nélkül nem jöttek volna létre. Ahol az építészeti kultúra, legalábbis maradványaiban a népvándorlás korán túl fennmaradt, ott a helyi formák is nagyban befolyásolták a meginduló, vagy további fázisaiban éppen klasszicizáló törekvésektől érintett román kőfaragást. Ezenkívül éppen római múltú területeken találko-

7. kép. Oszlopfő. Veszprém, Bakonyi Múzeum. 1 : 4
Рис. 7. Капитель. Веспрем, Баконьский Музей.
Fig. 7. Chapiteau. Veszprém, Musée du Bakony.

zunk a román elemek között a későrómai kornak az antik szabályostól eltávolodó, provinciális ízü, leegyszerűsödött vonásaival is. Ezzel szemben a római előzményektől mentes vidékeken a román stílus a távoli nagy centrumok épp ezért szabályosabb román vonásait, így különösen a csipkés levelű, teljesen korinthusi oszlopfőt vette mintaképül de természetesen itt alakultak ki a rómaioktól legeltérőbb formák is. A kutatás már korábban észrevette a hazai római formáknak a román időkre gyakorolt hatásait; így azt, hogy a Dunántúlon a románkori épületeken az antikizálás gyakran ott fordul elő, ahol egyúttal másodlagosan rómaiokori emlékeket is felhasználtak. De különösen figyelemre méltó, hogy a jelenség leginkább ott honos, ahol a szellemi élet is eleve nebb, és így a római maradványokkal szemben is nagyobb volt az érdeklődés.⁷⁷ Az Árpád-kori Veszprém és vidéke pedig egyike volt azoknak a művelődési központoknak, ahol ezek a tényezők adva voltak (főiskola!).

A teltleveses római és azok hatásait mutató románkori fejezetek után a szabályos csipkés akanthuslevelű korinthusi főkre is találunk két példát (II. 15, 16; XXXVI.

⁷⁶ Durm, J., i. m. 459. kép.

⁷⁷ Horváth H., Pannóniai-antik elemek továbbélése román épületplasztikánkban. (Pécs 1935) 7., 31—32., 35.

t. 1, 3). Mindkettő a Balatoni Múzeumban van, így műhely tekintetében is Keszthely vidékét lehet valószínűsíteni. Az egyiknél a gyűlevézi lelőhelyet elfogadhatjuk, innen korábban is észleltek római épületnyomokat (II. 15;⁷⁸ XXXVI. t. 1). A két fejezet a veszprémi telt-levelessel együtt (II. 7; XXXVI. t. 6), bizonyítja, hogy az egysoros nyolclevelesek, bármennyire elterjedtek is a vidéken, itt sem voltak kizárólagosak.

Lényegesegek a II. 15. fejezet levélképzései. A húsos, telt levézet a Pannóniában annyira elterjedt teltleves fogalmazásra emlékeztet. A kőfaragó ebben az esetben sem tudott megválni a szokott formáktól, így a csipkészséget csupán keskeny, mély vonalakkal jelezte. A szembevető provinciális muson túl azonban olyan vonásokat is találunk, amelyek a római épületplasztika, de a birodalmi művészet egyik jelentős korszakára, a severusi korra utalnak. A csigapároktól mélyítetten elváló abacus-lap is a kor fellazító „barokkos” vonásait hangsúlyozza.

A másik fő már jóval nagyobb iskolázottságról tanúskodik és a jó provinciális formákhoz közelebb áll. Némileg az aquincumi csipkézett levelűek egyik fajtájára emlékeztet, de azoknál lágyabb mintázású, egybeolvadóbb.⁷⁹ Az európai provinciákból máshonnan is ismerjük ezt az ugyancsak a severusi időkre, vagy az utána következő évtizedekre tehető formát, így Galliában Metz környékéről.⁸⁰

Az oszloplábak részben különállóak, részben a teljes oszlopokkal egybefaragottak. Közöttük egyetlen megközelítően szabályos példányt sem találunk. Pedig a korinthusi, attikai lábazatok még a provincia dunai limesében is általánosak; így Brigetióban,⁸¹ az aquincumi helytartói palotában⁸² tökéletes arányú példányok kerültek napvilágra.

A Balaton-vidék provinciális kőrésében ebben a tekintetben kivétel a balacai villa tablinumának két vörös homokkő pillérlábazata (III. 7; XXXVII. t. 4–5), amelyeknél a két torustag helyett hármast találunk. Így itt a provinciális részletek szegényítése helyett éppen a másik végletben jelentkezik. Ez a két pillérlábazat többszörös hornyolataival a savariai ókeresztény bazilika korábbi periódusának a falpillérlábazatára emlékeztet,⁸³ azonban jóval korábbi annál. A savariai hornyolathalmozás helyett a torustagok sorozata itt még áttekinthető.

A többi oszlopláb, akárcsak a fejezetek, erős kapcsolatban áll egymással. Főtípusuk négyzetes plinthusból, azon korongforma egyetlen hengeres idomú alsó gyűrűből áll, ebből nő ki rendszerint a hasonló, de kisebb felső korong. Ezt a formát találjuk a fonyódi (I. 4; XXXV. t. 4), az almagdi (I. 1; XXXV. t. 5–6), a csopaki kisebb teljes oszlopoknál, (I. 3; XXXV. t. 2.), de ilyen a két kis csopaki oszlopláb (III. 3, 4.) továbbá a Bakonyi és a Balatoni Múzeum több, részben ismeretlen lelőhelyű lábazata is (III. 1, 2, 6, 9; XXXVII. t. 1, 2). Egy másik változatnál a plinthuson csupán egyetlen korongot találunk. Ezek inkább Keszthely környékéről valók. Ezek is mind vörös homokkőből készültek, műhely tekintetében rájuk is állnak az egylevélsoros oszlopfőkről mondottak. Egy részük ilyen oszlopok lábazatát is képezi. Ezek a műhelyek etekintetben is jellegzetes, a közös jegyet magukon viselő formákat hoztak létre.

Ez a lábazatfajta bizonyos tekintetben a hellenizmus ún. újattikai bázisainak a provinciális változata.⁸⁴ Pannóniában ennek a megoldásnak a szabályos eseteire is találunk példát, így Aquincumban.⁸⁵ A szabályostól eltávolodó megoldások a tartomány belsejében, mint általában a félreeső területeken alakultak ki, szemben a limes építkezéseinek formatartóbb emlékeivel.⁸⁶ A Balaton környékiekkel hasonlóakra a pannóniai sírkövek nagy mennyiségű megfigyelhető oszlopábrázolásokról egyikén sem találkozunk; azok mind a szabályos antik egy- vagy kétgyűrűs bázisok tükröződései, amiből azt a feltevést

kockáztathatjuk meg, hogy ezek a Balaton vidéki kőfaragóműhelyek nem foglalkoztak sírkőszobrással.⁸⁷

Az egyik csopaki teljes oszlop lábazatánál érdekes változatot figyelhetünk meg (I. 2; XXXV. t. 2). A tagozat szokásos négyzetes plinthusa felett homorúan felfelé ívelő rész következik, amely a plinthus négy sarkánál egy-egy hegyével lefelé álló saroklevéllel díszített. A hiteles módon előkerült római tagozatot, — ha az előkerülés körülményei nem állnának fenn — bizonyára a román korba helyeznénk. Ilyen lefelé fordított saroklevelekkel (Knolle) díszített, bizonyítottan római oszlop-, pillérlábazatokat Salonaéból, Aquileiából is ismerünk.⁸⁸ Brigetióból, sajnos csupán irodalmi közlésből⁸⁹ ismeretes akanthuslevélsorral díszített lábazat.

8. kép. Lábazat. Veszprém, Bakonyi Múzeum. 1 : 4,5

Рис. 8. Покость. Веспрем, Баконьский Музей.

Fig. 8. Piédestal. Veszprém, Musée du Bakony.

A román kőfaragás a másutt is előforduló minták nyomán kedvelte meg a sarokleveles lábazatokat.

Ezek alapján még két másik, a Bakonyi Múzeumban őrzött ismeretlen lelőhelyű, törzsével egybefaragott lábazat esetében is felmerülhetne a római származás lehetősége. Az egyik komolyabb méretei alapján jelentős építmény tartozéka volt, vörös homokkőből, (m: 40, á: 34,5, törzs á: 30), lt. sz.: 53.283.23 (8. kép). Formái az előbb említett csopakival lényegében megegyeznek. A másik

⁷⁸ MNM — TM, Adattár 102. Gy. I.

⁷⁹ Gosztonyi Gy., i. m. 42. típus.

⁸⁰ Kähler, H., i. m. 51., 56. VIII. t. 49.

⁸¹ Barkóczi L., i. m. 48.

⁸² Közletlen.

⁸³ Paulovits I., Savaria-Szombathely topográfiája. (Szombathely 1943) 26–27., 8. kép.

⁸⁴ Nagy T., BpR 15 (1950) 361.

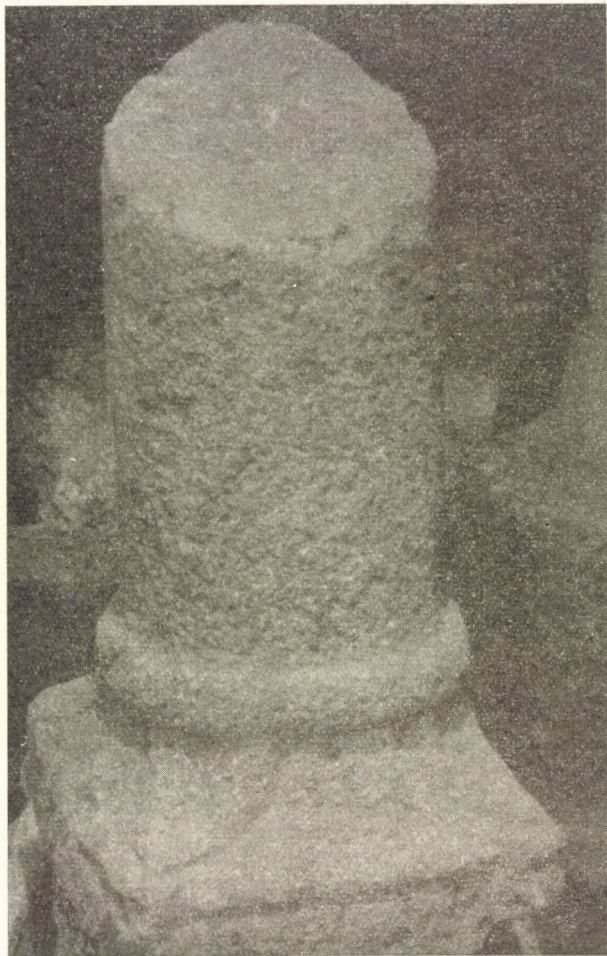
⁸⁵ Kiss A., i. m. 129–130.

⁸⁶ Barkóczi L., i. h.

⁸⁷ Kuzsinszky B., i. m. 136–141., 176. kép. C. Ingenua sírköve, CIL III. 3689. 180. kép, CIL III. 4136. stb.

⁸⁸ Durr, J., i. m. 407–408, 451–452. kép.

⁸⁹ Barkóczi L., i. m. 48.

9. kép. Oszlopláb. Veszprém, Bakonyi Múzeum. 1 : 5
Рис. 9. Цоколь колонны. Веспрем, Баконьский Музей.
Fig. 9. Socle de colonne. Veszprém, Musée du Bakony.

elnagyolt faragása alapján nem tekinthető befejezettnek. Fehéres homokkőből, az előbbihez hasonló, kisebb méretű (9. kép). M: 55, láb m: 20, á: 28, törzs á: 18. Ennek ugyan teljesen sima entasis nélküli törzse, erős nyakgyűrűje inkább emlékeztet a román formákra. A lábatatok sarokleveleit itt is megtaláljuk.

A Balaton vidék római oszloptörzsei igen kis számban maradtak fenn. A hat teljes oszlop törzseire a többnyire enyhe entasis jellemző. Az oszloptörzseket szívesen faragták egybe a fejezetekkel és a lábatatokkal. Így van ez még a közel kétméteres almádi oszlopoknál is. A vörös homokkőanyag sohasem egészen simára munkált. A Balatoni Múzeum két kis oszloptörzse (IV. 1.) nem készült el teljesen. Különösen az egyikén figyelhető meg a római kőfaragó egyszerű hegyesvégű munkaeszközének, a durva hegyesvésőnek a nyoma, amellyel a kezdeti nagyolást végezte. Ennek az eszköznek használat közbeni különféle ábrázolásait, de félbemaradt ókori emlékeken a nyomait egyaránt ismerjük. A kész alkotásokon már fogazott vésők, fogaskalapácsok használatára is következtetni lehet.⁹⁰

A Bakonyi Múzeum kőanyagából csavarosan kanelurázott oszloptörzseket is ismerünk. Ezeket eddig minden különösebb megfontolás nélkül helyezték a román idők emlékei közé. De ismeretes, hogy az ókori építészet már a hellenisztikus idők óta alkalmazott oszlopok törzsein ferde hornyolást, a római dekoratív hajlam pedig ezt is szívesen vette át. Ezek a megoldások még Észak-Itália tárgyilagossabb építészetén, így Verona két római-kori kapuján, a Porta de Borsarin és a Porta dei Leonin is feltűnnek.⁹¹ Pannóniában is többször kerültek felszínre ilyen oszloptörzsedékek, sőt Intercisából egész oszlopot is ismerünk.⁹² De gyakoriak pannóniai sírköszobrászat emlékein is, ahol a kezdettől a végig előfordulnak.⁹³ A kőanyag itt sem igazít el, mert az almádi permi vörös homokkőfajtát a rómaiak és a magyar románság egyaránt felhasználták.

A bemutatott épülettöredékek a Balaton környék eddig figyelemre alig méltatott római kőfaragásának esetleg két műhelyéről is számot adó emlékei. A római telepek tekintetében még kevésbé kutatott Balaton-part és a mögöttes Balaton-felvidék nyomokból eddig is számos helyen ismert villamaradványai a jövőben bizonyára hitelesebb módon fognak hasonló leleteket szolgáltatni.⁹⁴

Kiss Ákos

MEMBRES D'ARCHITECTURE ROMAINS DE LA RÉGION DU BALATON

Résumé

L'auteur analyse un groupe de membres d'architecture de Pannonie dégagés aux alentours du Balaton, qui se détache des autres quant au territoire et, en partie, aux formes. Il donne dans la première partie une énumération limitative des membres d'architecture de la dite région: des colonnes, des chapiteaux et de quelques fûts de colonne.

La majeure partie des chapiteaux constitue un groupe cohérent. Les chapiteaux sont composés pour l'essentiel d'un seul rang de feuilles comprenant huit feuilles charnues et d'un abaque carré. Cette forme de chapiteau ne se retrouve nulle part ailleurs. Nous avons rattaché son origine au type corinthien à feuilles fouillées qui, du reste, est un genre de chapiteau dominant en Pannonie. C'est

ce type qui a dû servir de modèle aux feuilles charnues, tandis que le modèle de sa structure a dû être un autre type de chapiteau corinthien, moins général, aux feuilles de laiche et sans volutes. Les exemples caractéristiques de ce type sont les chapiteaux de la „Tour des Vents” d'Athènes.

L'effort de composer des formes contractées à feuilles charnues peut être rattaché en Pannonie, pays situé au Nord, outre les tendances artistiques simples et objectives du militaire y stationnant, aux facteurs climatiques et aux rochers locaux.

Les chapiteaux réguliers aux feuilles charnues, généraux en Pannonie, y sont toutefois également représentés. Leur première apparition en Pannonie peut, d'après les

⁹⁰ Nagy E., Műv. tört. Ért. 3 (1954) 102.; Blümel, C., Griechische Bildhauer an der Arbeit. (Berlin 1941) 24., 58. kép.

⁹¹ Kahler, H., Die römischen Stadttore von Verona. JDAI 50 (1935) 145., 3, 5, 31. kép.

⁹² A Magyar Nemzeti Múzeum—Történeti Múzeumban; Hekler A., Arch. Ért. 30 (1910) 32.; Kiss Á., i. m. 145; Aquincumból, Szilágyi J., BpR 13 (1943) 343.

⁹³ A. Schober idézett művében egy soproni stélén: 99. kép; Hoffmann, H., Römische Militärgabsteine der Donauländer. (Wien 1905) 21, 62. kép.

Igen elterjedt a környező provinciákban is, Noricumból (Schober, A., i. m. 29. kép) a Donawitz-i aediculán. Kisázsiai hatásra mutató sírköveken gyakori, így a kisázsiai hellenizmus közvetlenebbül érvényesülő hatásaira gondolhatunk (Hoffmann, H., i. m. 36. kép).

⁹⁴ A közelmúltban Szentlélek Tilhám Örvényesnél későrómai kori épületmaradványokat tárt fel, az innen előkerült oszlopprészek, fejezetek az itt főtípust képező helyi formáknak az általánosabb fajtájuakkal való érdekes kereszteződését mutatják. Még nem közöltek, csupán előadásban ismertettek.

chapiteaux des pilastres de l'édicule d'Intercisa, être datée du tournant du I^e et IIe siècles de n. è., mais nous les reconstruisons dès le milieu du IIe siècle sous forme de chapiteaux de colonne entiers.

Dater les chapiteaux à une seule rangée de feuilles — spécialité propre à la région du Balaton — pose un problème plus difficile, car ceux-ci ne proviennent pas des fouilles. Les exemplaires mis au jour lors du dégagement de la basilique de Kékkut, datant du IVe siècle, étaient eux aussi remployés, ce qui permet d'établir que dans la période précédant les invasions barbares, commençant très probablement par les années 240, mais éventuellement au IIe siècle, ils servaient de décor à un édifice tombé en ruines au cours des décades critiques qui ont si gravement atteint la Pannonie.

Nous distinguons parmi ces chapiteaux deux groupes. Les chapiteaux plus grands sont isolés, aux feuilles plus aplaties, alors que les plus petits sont taillés dans le même bloc de pierre que le fût de la colonne et sont plus élancés.

Les particularités de la manière dont ils sont taillés, ainsi les formes des feuilles, mais aussi les cannelures, etc. nous permettent de faire remonter ces monuments à deux ateliers dont l'un a dû opérer dans la région Nord du Balaton, dans les environs d'Almádi et de Veszprém, et l'autre, où furent exécutés les chapiteaux de grand format, au Sud du lac, dans les environs de Keszthely.

Comparés aux autres types de la Pannonie n'ayant qu'un seul rang de feuilles, on n'y trouve nulle part leurs semblables. Les formes répandues au cours des IIe et IIIe siècles dans la contrée du Balaton, étaient la conquête des tailleurs de pierre locaux. On ne les rencontre sur aucun des nombreux monuments de la Pannonie, si riches d'ailleurs en représentations architecturales.

En ce qui concerne leur utilisation, les colonnes entières ont soutenu, semblablement à celles de la contrée du Rhin, des portiques, des galeries et des parapets, aussi ont-elles pu servir à diviser les fenêtres, tandis que dans l'architecture des temps plus tardifs elles ont dû être utilisées plutôt comme décoration. Une trouvaille dégagée in situ dans la basilique mineure de Kékkut a prouvé que celles-ci ont été employées plutôt comme ornement disposé à l'avant d'un mur pour l'agrémenter. Une telle utilisation de colonnes décoratives est caractéristique plutôt dès l'époque sévérienne, tandis que dans l'architecture de la basse époque elle obtient un accent particulier. Ceci nous permet d'établir que l'ère principale de l'efflorescence des types de colonnes de la région du Balaton a dû être la première moitié du IIIe siècle, date valablement particulièrement pour les colonnes de taille mineure, indiquant les temps plus tardifs.

Nous rencontrons sur l'autre rive du Balaton, dans une région plus éloignée, à Ponyód par exemple, une variante spéciale de ce type dont les feuilles sont plus denses. On retrouve là aussi les chapiteaux de petites dimensions à feuilles charnues, disposées en deux rangs, type répandu dans la période tardive du IVe siècle dans tout l'Empire. L'un de ces chapiteaux provient également de Kékkut. Ces chapiteaux formés surtout de quatre feuilles d'angle très accentuées, étaient dans une certaine mesure les modèles des chapiteaux à bourgeons de l'épo-

que romane en Hongrie. Dans l'église médiévale de Zánka on retrouve de tels chapiteaux romains remployés à l'époque romane, qui y figuraient en tant que piédestaux. Les chapiteaux trouvables dans cette région, datant sans aucun doute déjà de l'époque romane, mais très ressemblants, prouvent que les monuments de l'architecture romaine, si abondants dans cette contrée et visibles au Moyen Âge de tous côtés — et surtout les monuments plus simples — ont contribué là aussi à l'épanouissement des formes romanes de Hongrie. On connaît dans cette région des chapiteaux, sans aucun doute de l'époque romane, également qui imitent les formes connues par d'autres territoires de la Pannonie. — Nous rappelons ici les chapiteaux dits géométriques, ce qui permet de conclure que les chapiteaux géométriques romains, bien qu'ils n'aient pas encore été retrouvés dans cette région, furent là aussi bien connus.

Sur un chapiteau de Ságpuszta, sans doute également roman, nous retrouvons d'une manière intéressante la combinaison du chapiteau romain composé d'un seul rang de feuilles charnues — type principal de la région — et des formes cubiques de l'époque romane.

De même on y rencontre des chapiteaux corinthiens réguliers à feuilles d'acanthé. On sent sur l'un, particulièrement d'un goût provincial, l'effort que le tailleur de pierre, habitué à exécuter les feuilles charnues, a fait pour accomplir cette tâche inaccoutumée. Un autre chapiteau atteint déjà à un niveau provincial plus élevé, ses formes charnues se fondant ensemble dénotent la tendance sévérienne.

Les bases de colonnes présentent elles aussi les formes dérogeant à la coutume. La variante la plus répandue consiste en un ou deux membres cylindriques diminuant graduellement et reposant sur une simple plinthe carrée. Les gros tores habituels en forme d'anneau sont là tout à fait inconnus, phénomène qui remonte lui aussi à l'activité d'un atelier ayant eu un style déterminé et continuant une pratique caractéristique.

Sur quelques-uns des socles on voit des feuilles d'angle qui étaient les antécédents des formes devenues générales à l'époque romane (Knolle).

Les socles des piliers du tablinum de la villa urbana de Balácsa sont exécutés avec un soin minutieux, et ce n'est que dans la répétition superflue des tores que le provincialisme se manifeste.

Les fûts de colonnes sont pour la plupart lisses et faiblement renflés. De telles colonnes entières aux fûts lisses, hautes de près de deux mètres, ont été taillées dans le même bloc de pierre que les chapiteaux et les socles. On rencontre dans quelques cas — sans doute parmi les colonnes romaines — des fûts ornés de cannelures diagonales.

C'est surtout l'exécution des surfaces lisses des fûts qui permet de conclure au procédé de travail du tailleur de pierre. Les exemplaires demi-faits ou achevés présentent les traces des instruments utilisés.

La plupart des membres ici étudiés ont été exécutés d'un grès rouge de l'époque Perm, caractéristique de la région du Balaton. Ce matériel fut utilisé plus tard en Hongrie à l'époque romane également.

A. Kiss

ÁRPÁD-KORI ÉRVÁGÓ-SCARIFIKÁLÓ ESZKÖZ

A régészeti és az etnográfia haladásának köszönhetjük, hogy a régi magyarság orvoslás-történelme is mindinkább gazdagodik, s valódi jelentőségében kezd kibontakozni. Az alábbi tárgyalat érvágó-scarifikáló eszköz a maga meglepő fejlettségével olyan problémákat tisztáz, melyek egy részét ismertük csak.

Az említett eszköz Kardoskúton, Békés megyében került napvilágra Méri Istvánnak az ún. Hatablaki-kápolna körüli Árpád-kori falu helyén 1957-ben már hamadizban végzett ásatása során. Ez a falu az Aranyad nevű ösfolyó partjára települt. Környékén igen sűrű települési

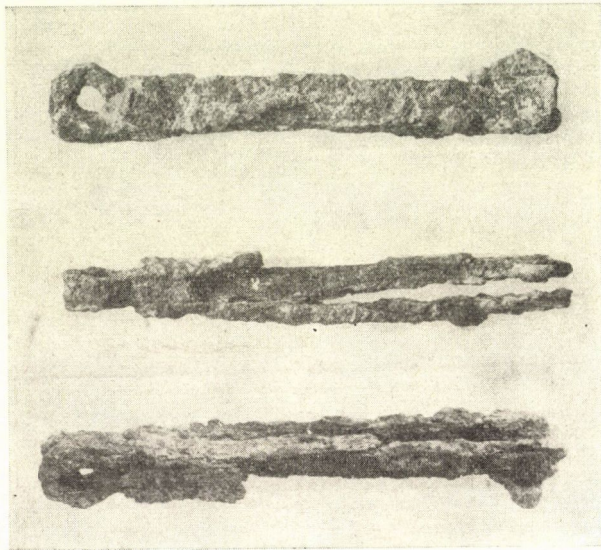
nyomok ismeretesek az Árpád-korból, melyek a tatárjárás után megritkulnak. A terület állattartásra és földművelésre a honfoglalást követő időktől fogva nagyon is megfelelő volt.

Méri István meglehetősen nagy alaprajzú földbeásott épület maradványai mellett futó árokban találta meg eszközünket. Az árok 120 cm mély, a lelet majdnem a fenekén feküdt, felette hulladékok és cseréptörmelékek. A lelet a XII. század végére, vagy legkésőbb a XIII. század egész elejére keltezhető. A környezetből, a kísérletekből, az épület rekonstruálható szerkezetéből arra

következtethetünk, hogy itt valószínűleg nagy istálló vagy raktár állott.¹

Az egészen jó megtartású vaseszköztől (1. kép) azonnal megállapíthatjuk, hogy fejlett technikával készült érvágó kés. Egy azonban felkelti a figyelmet, hogy sokkal kisebb méretű és finomabb a későbbi régészeti, etnográfiai anyagból ismert késeknél. Ebből, mint később ki-fejtjük, igen érdekes következtetéseket vonhatunk le.

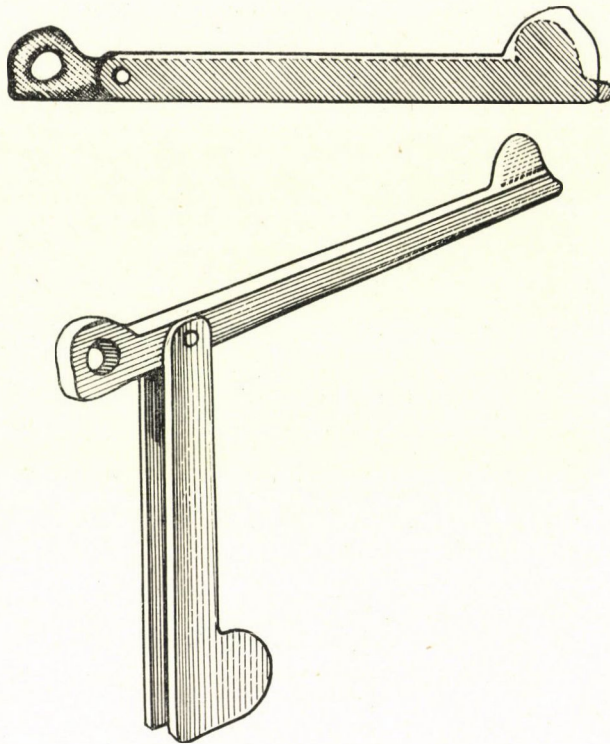
Egész hosszúsága 92 mm. A téglalap keresztmetszetű zömök nyél végén 7 mm magas, 17 mm alapú féllencse alakú, vékony kiugró pengérsz foglal helyet. A pengérsz eredetileg is félkörív alakú volt, kiugró hegy vagy bütyök-rész nyomai nem vehetők észre. Mindkét oldalon a kés nyelének és pengéjének megfelelő egy-egy védőlemez van a kés nyelének tövénél csapszeggel hozzáerősítve. A védő-

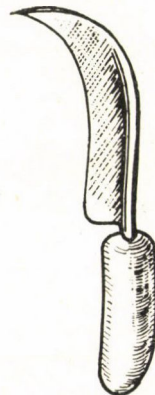
1. kép. Az érvágó-scarifikáló eszköz
Рис. 1. Ланцет-скарификатор
Fig. 1. Instrument scarificateur

lemezek tökéletesen fedik a kést, a csapszeg körül 360 fokban elforgathatók. Az egyik védőlemezke darabja letörött. A kés nyelének vége felfüggesztésre alkalmas hurokká van kiképezve. Átmérője 5×5 cm, szabálytalan kör alakú, melyet valószínűleg a kopás alakított ki ilyené. Az eszköztől, mint említettük, azonnal felismerhető, hogy igen fejlett formájú érvágó kés (2. kép), amilyenre néprajzi anyagunkban számos példa van. Mielőtt a részletes tárgyalásba bocsátkoznánk, fektessük le általánosságban a kés használati módját. Eddigi ismereteink szerint a magyar anyagban kizárólag az állatgyógyászatban, azon belül is csak lovaknál használták, a lovak ereinek megvágására. A felfúvódott vagy vizelete-rekedt lónál az al-hason jól kivethető, bőr alatti erek egyikét választották ki a műveletre. A kés pengérszét ráhelyezték az érre, kalapáccsal vagy fadarabbal beleütötték, és rövid kis húzó mozdulattal kissé meghasították, megtágították a sebet. Ezért az eddigi ismert pengék mind a belső oldalukon élesebbek, és emiatt jellegzetes húzó-, hasító késeknek minősítjük őket. Végeredményben a húzó-vonó, az ún. „kocar” kések (3. kép) kifinomodott és lekicsinyedett formái ezek, melyeket voltaképpen ugyanolyan magafelé húzással használtak, mint a kocarkéseket a nádirtásban vagy más mezőgazdasági munkánál. Hasonló késeket említ Győrffy István is.² Szabó Kálmán a kecskeméti

pusztáról írja:³ „Régibb időben nagyon el volt terjedve az érvágás. Pásztoraink felszereléséből sohasem hiányzott a kovács csinálta, különböző alakú érvágó.” Vajkai Aurél 1938-ban közli,⁴ hogy „Veszprémben van még ló-kereskedő, fuvaros, aki megereli lovát zabáláskor”. Az érvágás, vagy mint egyes vidékeken mondják, megerelés a magyarság orvoslás-történetében nagyon messzire vissza-

2. kép. A kés helyreállított képe
Рис. 2. Нож в реконструированной форме
Fig. 2. Le couteau reconstitué

3. kép. Az ún. „kocar” kés
Рис. 3. Так наз. нож коцар
Fig. 3. Le couteau dit „kocar”

vezethető. Írásbeli adatunk is van 1544-ből:⁵ „...az kovácznak az ki az ket szabalt lovat megvagdalta az eret”. Valamivel későbbi Balassi emlékkönyve, mely szerint a ló vizeleterekeésekor legjobb a ló haserét elől megvágatni, hogy a vére jól kifolyjon.⁶

¹ Itt köszönöm meg Méri Istvánnak, hogy az általa felismert eszközre a figyelmet felhívta, s közlésre átengedte.

² Magyarság néprajza. II (Bp. é. n.) 174.

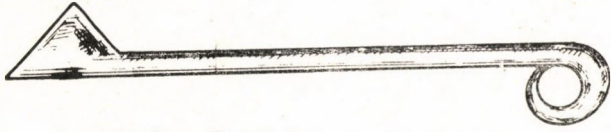
³ Etn 48 (1937) 231–239.

⁴ Etn 49 (1938) 52–63.

⁵ Okl. szótár 1109.

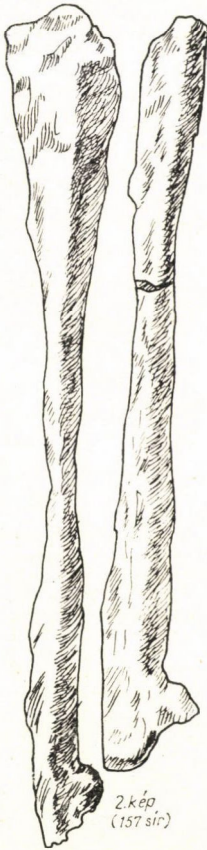
⁶ Dadai A., Állatorvosi Lapok 16 (1932); lásd még Szabó Gy., FA 6 (1954) 143., 99–100. j.

Tárgyi bizonyíték a XV–XVI. századbeli érvágó kés, melyet Szabó Kálmán ástott ki Bene községben.⁷ A mienkénél sokkal nagyobb eszköz (4. kép), majdnem kétszer akkora, 160 mm hosszú, sokkal durvább kivitelű, kezdetlegesebb, s ami azonnal szembetűnik, a pengérsze nem finom lencse alakú, hanem háromszögletű, hegyes. Ugyancsak a tárgyi bizonyítékok közé sorolhatjuk

4. kép. Szabó Kálmán benei kése
Рис. 4. Нож Калмана Сабо из Бене

Fig. 4. Le couteau de Bene, trouvé par Kálmán Szabó

2.kép
(157 sír)

5. kép. Zalotay Elemér gellértegyházai kései

Рис. 5. Ножи Элемера Залотай из Геллертедьхазы

Fig. 5. Les couteaux de Gellértegyháza, trouvés par Elemér Zalotay

Zalotay Elemér Gellértegyházán talált két, X–XI. századi vaseszközét is.⁸ Ezek az eszközök (5. kép) még nagyobbak a Szabó Kálmántól közölténél, 200 és 220 mm hosszúak, szintén durva, kezdetleges kivitelezésűek, pengérszük is hegyes és durva elnagyolt. Sajnos azonban csak Zalotay Elemér saját rajzára támaszkodhatunk, mert az ásatási anyagból 1959 közepén kikeresett kések már annyira tönkrementek és szétmállottak, hogy részletes megfigyeléseket és méréseket már nem végezhetünk rajtuk.

Belső- és középpázsiai lótarató népeknél is közismert a ló megerelése. Tagán Galimdzsán a kirgizeknél és baszkiroknál is említi.⁹ Állítása szerint daganatoknál erelik

meg a lovat. Ez valószínűleg felpuffadás akar lenni, mert Dobroszksilov szerint is így értelmezendő,¹⁰ melyből Tagán Galimdzsán adatait merítette.

Más rokon népeknél is előfordul ez a beavatkozás, a meglepő azonban az, hogy nem állatorvoslással kapcsolatban, hanem embergyógyászatban. Patkanov szerint a déli obi ugoroknál csukának az állkapcsát két végénél fogva kis rudacska szorították bele, és az így nyert háromszögletű, hegyes pengérszt a beteg valamelyik kidomborodó könyökcsuklóját viszerébe beleverték és meghasították. A leírás szerint sokszor igen csúnya sebzéseket ejtettek, melyekkel néha elég nagy mennyiségű vérvesztést okoztak. A beavatkozási javallat meglepő meggyezést mutat a lovakkal végzettével, ti. akkor alkalmazták, amikor a beteg telezabálta magát és felfúvódott.

Tehát végeredményben egy még ma is fellelhető állatorvoslási beavatkozás legrégebbi eszközét találtuk meg, mely már a tatárjárás előtti időben is nagy elterjedtségnek és használatnak örvendett. Azonban, ha ezzel az általános meghatározással nem elégszünk meg, akkor érdekes eredményre jutunk. Mint említettük és kiemeltük, a kardoskúti kés finomabb, gracilisebb kiformáltsága, a pengérsz ovális és borotvaelés formája arra enged következtetni, hogy ha végezték is vele a hasi erek megerelését, inkább valamilyen finomabb, scarifikáló beavatkozásra használták. Maga a pengérsz aránylag kicsiny volta is nehezen teszi elképzelhetővé azt, hogy a bőrön keresztül vastag falú vénák felszúrására alkalmas lett volna; inkább az valószínű, hogy mivel formája miatt nem tudott mélyre hatolni, felületes bemetszésekre, scarifikálásra használták. Lónál erre a műveletre legmegfelelőbb az állatnak a nyelve, illetve a szájpaddlása. Néprajzi ismereteink között számos ezt bizonyító adatra bukkanunk. Mindazonkon a területeken, ahol régebben kiterjedt lótenyésztést folytathattak, felfedezhető a ló szájpaddlásának, ritkábban a nyelvének a megvagdalása. Benkóczy Emil szerint¹¹ Hevesben hasgörcs, kólika esetén a ló nyelvet borotvával vagdalták meg. De már Csongrád megyében (Csanytelek), Biharban (Bakonyszeg), Szatmárban (Kocsord) csak a ló szájpaddlását vagdalták meg: 2–6 párhuzamos, kb. 2–3 cm hosszú felületes bevágást, karcot ejtenek a ló szájpaddlásán. Ezt az eljárást sokkal ősibbnek tarthatjuk, mint a külső megerelést, már csak azért is, mert számos eltorzult formáját találtuk meg. Tereskén, Kocsordon, Tiszaugon, Maroshévízen már nem készel végzik, hanem külön meggörbitett szöggyel vagy tűvel. Más helyeken, így Bakonyszegen (Bihar) körömmel végzik a ló szájpaddlásának a megkarcolását. A beavatkozás javallata ugyanaz: ha a ló felfúvódik vagy vizelete megreked.

Az általunk leírt vágóeszköz erre a célra tökéletesen megfelel. Tehát minden valószínűség szerint a külső érvágás, megerelés mellett főleg a szájpaddlás, esetleg a nyelv scarifikálására használták. Gyógyászati megokolásának, mint minden ősi gyógyászati beavatkozásunknak, van valami ésszerű magva: végeredményben azon a gyakorlati megfigyelésen alapszik, hogy a felfúvódott ló nem tudott további táplálékot vagy folyadékot felvenni, s így állapotát ezúton nem tudta súlyosítani. Kiegészítésül pedig a lovat igen erősen megizzasztották, meghajtották. Tehát a szájpaddlás scarifikálása alapvető része volt annak a gyógymódnak, melyet őseink a felpuffadt, vizeleterekezt ló gyógyítására alkalmaztak.

Ez az érvágó kés, melyet ezek után érvágó-scarifikáló késnek minősítünk, egyike ősi gyógyító eszközeinknek, mely származás és jelentőség szempontjából méltán sorakozik az ősi magyar orvosi instrumentarium másik jelentős darabja mellé, a kétélű, levélalakú arab származású, ugyancsak scarifikáló kés mellé, melyet 1951-ben Tiszaeszlár–Bashalom pusztáról közöltünk le.¹²

Anda Tibor

⁷ Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. BHH 3 (1938) 569. kép.

⁸ A gellértegyházai Árpád-kori temető. Rég. Füz. 7 (Bp. 1957).

⁹ Etn 47 (1936) 310–313.

¹⁰ Stovodstvo Turgajskoj Oblasti. (1895).

¹¹ Etn 18 (1907) 228–29.

¹² Recherche Archéologique sur la pratique médicale des Hongrois. Acta Arch. Hung. 1 (1951).

A BLOOD-LETTING AND SCARIFYING TOOL FROM THE AGE OF THE ARPADS

Summary

The find presented here belongs to the material of Hungarian archaeology and ethnography, illustrating a hitherto but inadequately known therapeutic process of our Hungarian ancestors.

The presented fleam came to light at Kardoskut, county Békés. It is the oldest material proof of a therapeutic treatment, found even to-day in a distorted form, serving the cure of heaved animals. The tool is the product of a very fine metal-work; it has such protective

metal plates at both sides which may be turned over, and it is provided with a hole in the end for suspension.

The find may be dated fairly accurately to the end of the twelfth or the very beginning of the thirteenth century.

We may find the traces of this kind of blood-letting and the forms of similar tools among the Ugrians along the Ob, the Bashkirians and the Kirghizeans.

T. Anda

SASHEGYI SÁNDOR

1900—1958

Stefán (később Sashegyi) Sándor munkáscsalád gyermeke, iskolás korában került Pomázra. Elemi iskoláit Pomázon, a polgári iskola két osztályát Budapesten végezte. Ezután a Ganz-gyárban lett esztergályos. Egy év múlva a Dunagőzhajózási Társaság alkalmazottjai közé került, és ennek hajóin dolgozott tizenkilenc évig, mint hajófűtő, majd pedig gépkészlő. 1937-ben rokkantsági nyugdíjat kapott, és ettől kezdve kezdett el rendszeresen régészettel foglalkozni. Egész életében izgatta a Pilis-vidék története. Ősztől tavaszig járta a területet, lázasan kutatott. Télen pedig a könyvtárakat látogatta. Tanult, lelkesített, mindent igyekezett megmozgatni szeretett tája kulturális ügyeiért. Egy 1936-ban kelt kéziratában írja: „... anyagiak nélkül, szabadidőm felhasználásával dolgoztam, azon igyekezettel, hogy hazámnak, ha mással nem is, ezzel szolgáljak.” Lelkesedése egy pillanattal se lankadt. Majdnem háromévtizedes munkássága alatt több mint harminc lelőhelyet tartott számon a környéken. Állandóan ellenőrizte a földmunkákat, mentette, tisztogatta és rajzolta a leleteket. Rendszeresen küldte jelentéseit a Nemzeti Múzeumnak és a vármegyei levéltárnak. 1943 óta vármegyei díjnok, majd járási régészeti megbízott volt egészen a Szentendrei Múzeum felállításaig.

Először a pomázi Holdvilág-árok keltette fel érdeklődését. A húszas évek végétől többször járt a helyszínen. Saját költségén vizsgálta az emlékeket. Igyekezett a tudományos kutatók figyelmét felkelteni iránta. 1941-ben végre megindult az ásatás a vármegye pénzén. Sajnos, a háborús események megszakították a munkálatokat.

Az ő kezdeményezésére indultak meg az ásatások a pomázi Kőhegyen, a hallstattkori erőd területén 1940-ben. A másik nagy munkája a pomáz—klisszai középkori romterület felfedezése és a feltárásban való közreműködése volt. Véleménye szerint királynői kastély maradványait sikerült feltárni. A leletanyag egy része elpusztult, de a megmaradt rész sincsen még közzétéve. Jelentései nyomán más emlékek feltárásához is hozzákezdtek. Így került sor a pomáz—zdravlyaki római emlékek feltárására a harmincas évek végén. Ugyancsak ő hívta fel a figyelmet a pomázi Lugi-dűlőben fekvő rómaiakori villára, ahol 1954 óta megkezdődött a feltárás. Munkája során sokszor találkozott meg nem értéssel, emiatt bejelentései nem mindig részesültek kellő figyelemben.

Halála előtt egy évvel a Szentendrei Múzeumhoz került. Ez már nem segíthetett rajta. A megfeszített munkában aláesott egészsége nem bírta tovább. Szárnyaló fantáziája a kutatások eredményeiben már nem nyerhetett életében igazolást. Gyűjteménye részben az Országos Történeti Múzeum, részben a Szentendrei Múzeum anyagát gazdagítja. Nagytömegű kézírataiból csak két kis részlet látott napvilágot. A Belitzky János-sal együtt írt Pomáz c. könyvecske 1939-ben és az Archaeológiai Értesítőben 1943-ban megjelent cikke Pomáz—Klissza történeti földrajzáról.

Az általa összegyűjtött anyag és adatok Pomáz és környékének régészeti topográfiájának alapját képezik. Munkássága, lelkesedése és a régészet iránti szeretete álljon példaként napjaink tájkatatói előtt.

Erdélyi István

ÚJ RÉGÉSZETI KIÁLLÍTÁS NYÍREGYHÁZÁN

Új régészeti kiállítás nyílt meg ez év márciusában Nyíregyházán, a Jósa András Múzeum József Attila utcai kiállító helyiségeiben. Az anyag gyarapodása, és a tudományos munkatársakban való öröndetes fejlődés miatt a múzeum kinőtte megyeházi otthonát, és a csak kiállításokat magában foglaló épületben kapott helyet a régészet, néprajz, irodalom és képzőművészet.

A központi fekvésű, egyemeletes, egykor lakásra szolgáló épület csak szükségből használható kiállítások céljára, elsősorban időszaki kiállításokra, egy külsejében a városképre jellemző épületben elhelyezett múzeum állandó felállítása mellett. Sajnos, a nyíregyházi múzeum anyagához, hagyományához és feladatának betöltéséhez szükséges önálló otthonát még tovább kénytelen nélkülözni. A kérdés az volt, hogy vagy hosszú időn át zárva tartja még kapuját, és nem teljesíti egyik legfőbb kötelességét, a benne folyó munka egyik célját jelentő feladatát a dolgozók műveltségének emelésében, világnézetének formálásában, esztétikai érzékének fejlesztésében, vagy megnyitja kapuit az egyre nagyobb számú érdeklődő előtt a rendelkezésre álló épületben, és az ott

adott lehetőségen belül a legjobb megoldással szolgálja népünk művelődési vágyának kielégítését.

A régészeti kiállításra a földszinti, utcára néző két helyiség jutott, mindössze 75 m² alapterülettel. Sajnos, ez alapterületben sokkal kisebb, fekvésében előnyteletlenebb, mint a megyeházi impozáns, körkiugrós terem. A múzeumba lépőt az első benyomások kápiák meg, s már külsőségeiben is várakozásteljes hangulatot kell keltenie.

A stílustalan bérház előnytelensége, a kiállítási tér kicsisége mellett az érthető igény is jelentkezett: helyet a több mint 60 ezer darabból álló múzeumi anyag valamennyi gyűjteménye számára. A régészeti kiállítás tervezésénél kettős probléma állt fenn. Az egyik a kiállítás köntöse, a másik a tartalmi része. Az előbbi volt a döntőbb, a tartalmi rész alkalmazkodni kényyszerült a lehetőségekhez. A már említett előnytelenséget a tervezés úgy kívánta enyhíteni, hogy modern vonalú, hangulatában megkapó, látványos belsővel kápráztassa el a látogatót, és ezzel pótolja a helyszűkéből fakadó hiányérzetet. A hosszú, stílustalan, sivár épületek között legalább belsőleg egy kis oázist kívánt varázsolni, a ládák közé szép csomago-

lású cukordobozkát. A tartalmi részben az volt az elv, hogy a kiállítás a megye területének történetét az első állandó megtelepülőkől a XIII. századig mutassa be a legjobb anyag alapján.

A hazai régészeti kiállítások első építési korszaka az 1949–51. közötti időszak. A megújuló múzeumok tartalmában és kivitelben szakítottak a múlt kronológiai rendszerbe állított tipológiai és raktárszerű, tömegében ható bemutatásával, s kiállításait tanító céllal, a tartalom és a megjelenítés formájának művészi összhangjával rendezték meg. A dialektikus történet szemlélet megismerése a társadalmi formák alapjainak bemutatására ösztönöztek, e témák kerültek bemutatásra a legváltozatosabb periodizáció alapján. A rendelkezésre álló anyag még az egykori művészettörténeti, tipológiai, településtörténeti szemponti gyűjteményekből állott, s ebből kellett megmutatni a haladás ábrázolásával az emberi fejlődés útját. Az ember származásának a marxista klaszszikusok alapján igen bő szöveggel, a fejlődést jelző új technikák és anyagok didaktikus bemutatásával próbáltuk megoldani az ősközösségi társadalom sokezer éves időszakát. Kiállításaink a brosrák és tárgyakkal illusztrált képeskönyv jellegű nyerték, s ez alkalmas volt arra, hogy tudatosítsa a már megismert materialista történet szemléletet, sok esetben bizonyító erővel meg is győzze a látogatót a tétel igazságáról, megmagyarázza a tárgyak rendeltetését, s ezzel segítse az ismeretek átadását, az általános műveltség és esztétikai ízlés emelkedését. A fejlődés bemutatásában — anyaghiány és a témát dokumentáló anyag elégtelensége miatt — az illusztráció lépett előtérbe, igen szellősek lettek a kiállítások, és a tematizmust sem kerülhettük el a Történeti Múzeum a maga idejében, tartalmában és kivitelében egyaránt igen jól megépített kiállításának hatásaként. Az eredmények és hibák mérlegelésében megállapíthatjuk, hogy az új utakon induló múzeológiában a régészeti kiállítások tartalmában és formában a látogatók sokmillió tömegének nevelését, világnézetének formálását hatásosan segítették elő, hatottak ezek a kiállítások a többi múzeológiai ág kiállítási módszereinek kialakítására, és a sikeres példák nagyban hozzásegítették a szomszédos, baráti államokat az új típusú régészeti kiállítások megtervezéséhez.

Az első építési korszakának kiállításai részben megkoptak, egyes részleteik új anyag birtokában idejüket múlták, a rendelkezésre álló, kis összegből készült kiállítások külső megjelenése elavulttá vált, megérték az átcserelésre. Hogyan menjünk tovább tartalmában és formában? Az 1958. évben meginduló, az új építési korszakot megnyitó első kiállítások új utak keresésére mutatnak. A szegedi, veszprémi és a nyíregyházi kiállítások — véleményem szerint — ezt tükrözik. Úgy gondolom, hogy régészeink álláspontja nagyjából egységes abban, hogy a tájra jellemző, a legfontosabb helyi problémát bemutató anyagot kell központba állítani az egyetemes fejlődéstörténet helyett. Ezáltal kapják meg vidéki múzeumaink a tájjellegét, az egyéni szint, s mód nyílik a mindenütt jelentkező helyhiány mellett is legalább egy összefüggő egységet behatóan, gazdagon bemutatni. Ezzel elkerülhető a papíríz, az el nem olvasott szövegelmáz és a vulgarizálás. Jó példa erre a veszprémi múzeum római része Balács központtal.

A nyíregyházi kiállítás a fent vázolt rossz elhelyezés miatt a legrosszabb feltételek mellett indulhatott, és a korlátok leginkább itt állták útját tartalmi vonatkozásban az új út keresésének. Az őskori anyag bemutatásához mindössze 7 vitrin és igen kevés, ablakkal is tagolt falfelület állott rendelkezésre. Témák, összefüggések bemutatására nem sok lehetőség volt, és megelégedtünk azzal, hogy érzékeltessük az egyes korok legfontosabb gazdasági és társadalmi kérdéseit. A korábbi kiállítás, amelyet Banner János és Párducz Mihály rendezett, Engels periodizációjára épült, és a technikák bemutatására helyezte a súlyt. Tartalmára nézve még szükségesnek véltük a fejlődési fokozatok igen tömör, szövegben való összefoglalását, hogy mintegy vezetőt adjunk a termelőerők, termelési viszonyok, a felépítmény régészettudta lehetőségeinek bemutatásához. Kalicz N., Csallány D. leletmentő ásatásából előkerült anyag le-

hetővé tette, hogy a kőkor, rézkor, bronzkor, avar- és honfoglaláskorból szinte új anyaggal cseréljük fel a régi kiállítást. Új szín a kiállításban a tiszavasvári festett bükki anyag, a korabronzkori, zóki, nagyrévi, rétközberencsi, baktalórántházi leletegyüttesek. Az új hiteles anyag bemutatásánál a leletegyüttesek kiállítását helyeztük előtérbe. Természetesen az óriási anyaghoz mérten csak ízelítő került a kiállításba, de sikerült elérni, hogy a kisebb tér ellenére több anyag került bemutatásra.

Az őskori rész kiállításában az új eredményeknek a leletegyüttesekben való bemutatását megoldott feladatnak tartjuk. Az új kiállításoknál — véleményünk szerint — ez lehet a kiindulási alap, az összeválogatásban pedig arra kell törekedni, hogy a leletegyütteseken keresztül a gazdasági, társadalmi kérdések minél jobb megvilágításba kerüljenek. Élményszerűvé kellett volna tenni a kiállítást „in situ”-kkal és jó rekonstrukciókkal. Az időszámításunk utáni időkben az egymást követő népek anyagából kapunk ízelítőt; igen jó az avar páncél és a tarsolylemezek múzeumi bemutatása is.

A kiállítás köntöse jelenti az új út keresését a kiállításban. A tematizmus elkerülésének veszélyét az egyéni tervezésben vélték kiküszöbölni. Úgy véljük, hogy a modernség, a haladás is helyenvaló addig a fókig, amíg nem válik öncélúvá, külsőséggé. Az új irány elsősorban a teremfalak színezésének összhangjában keres kibontakozást a világos keményfa vitrinekkel és a benne levő anyaggal. A falak több színre való festése nem új régészeti kiállításainkban; itt elsősorban az igen élénk világos sáraz erős világos tónusú (sárga, vörös) színek, merész, ferdesíki alkalmazása az új, összehatásban igen kellemes, jól érvényesülnek rajta a kiállítás hangulatát adó, nagyméretű ábrázolások, amelyet az őskori részen rajzosan, a népvándorláskori részen zömében plasztikusan oldottak meg. A dekorációs hatás fokozása érdekében a falakon alkalmazott, egy-egy témát összefogó ábrázolások, élénk színezése összhangban van a terem egészével, de a túl erős színek lecsökkentik az eredeti alkotás hitelességének érzését. Talán vonalakban megoldva, az egykori ábrázoláshoz közelebb állóan többet mondtak volna. A relief megoldás hatásosabb, hitelessége által meggyőzőbb, jobban illeszkedik a régészeti kiállításba. Az egyes vitrinek gazdagon, a helyet kihasználva mutatják be a témákat, mértéktartóan alkalmazzzák a megértéshez szükséges rekonstrukciókat, térképeket, magyarázatokat. Külön kell beszélni a háttérrel. A többszínű falgységeket összefogó foltok csak akkor indokoltak, ha szükségesek a kiemelésre, a témák elválasztására vagy összekötésére. A színeket néhol a legváltozatosabb formát mutató vonalakkal is párosulnak (Szeged). Ez a technikai útkeresés másik megnyilvánulási formája. A nyíregyházi kiállításon az egyes falgységekhez igazított háttérrel dolgoztunk, azok tónusbeli változataival. Az őskori részen a háttérre a tárgy, illetőleg a kort jellemző tárgy kontúrja került foltszerű megoldásban. Ez hatásában jó, de csupán dekoráció ott, ahol a kiállított tárgy árnyékoltjaként szerepel. Ez a háttér a fejlődés formái, illetőleg természeti előzményeit bemutatva hasznosítható, jó ötletnek bizonyulhat, mert hozzájárul az előzmények, a változás érzékeltetéséhez. A népvándorláskori részen a tárgyak kontúrjainak csíkozott aláfestése zavarja a tárgy érvényesülését, s nincs arányban azzal az elgondolással, hogy a viszonylag nehézkes vitrináljak háttérbe szorításával a tárgyakat kiemelje, s így teremtsen egyensúlyt.

A nyíregyházi múzeum új régészeti kiállítása gazdag tapasztalatokkal szolgál. Összhatásában új, külső megjelenésében igen elegáns, s a különösen jól megoldott belső vitrin-világítás és a terem fényesek-világítás a sok új nézőt, barátot szerzett a múzeumnak. A kiállítás azt mutatja, hogy a megújulás útján tovább kell törni, elsősorban ott, ahol megfelelő anyag és tér áll rendelkezésre. Bár múzeumaink szépen gyarapodnak az egyre nagyobb lehetőségekkel folytatott ásatások anyagából, azonban az új anyag legtöbb helyen elégtelen ahhoz, hogy új témákkal, új szemlélettel, új módszerrel oldjuk meg kiállításainkat. Az egyes témák múzeumi bemutatási módszerének kidolgozása szolgálhat alapul egy nagyobb

terület hosszú történetének bemutatásához. A részlet-témák kidolgozásából nyert tapasztalatokból alakíthatjuk ki a legjobb kiállítási módszereket. Ehhez kívánatos lenne, hogy Budapesten rendelkezésünkre álljon egy terem kísérleti kiállítások rendezésére, ahol kiforhatnának a tartalmi és formai kérdések legjobb megoldásai.

A nyíregyházi kiállítás szakmai részét Csallány Dezső, alulírott, a művészi tervezést Boreczky László, a belső tervezést Marosán Lajos készítette, a Múzeumok Gazdasági Igazgatósága kiállításrendező művész és technikus csoportja segítségével.

Korek József

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN IM JAHRE 1959

Wir möchten hier aufgrund der in den vergangenen Jahren gewonnenen Erfahrungen¹ über die Forschungen referieren, die im Jahre 1959 ausgeführt wurden. Da — ebenso, wie im vergangenen Jahr — über die vom Historischen Museum, Budapest ausgeführten Forschungen in der Zeitschrift Budapest Régiségei eingehend referiert wird, gehen wir hier auf diese nicht ein. Um jedoch ein Ganzes bieten zu können, werden wir an entsprechender Stelle auch diese Forschungen im Alphabet erwähnen, diese aber mit einem* bezeichnen.

Auch im Jahre 1959 wuchs die Zahl der archäologischen Forschungen im Vergleich zu den vergangenen Jahren. Wir sahen uns daher gezwungen, jene Forschungen unerwähnt zu lassen, die ein negatives oder ein kaum bemerkenswertes Ergebnis hatten. Doch mußten wir auch jene Referate weglassen, die anhand von mittelalterlichen oder neuzeitigen Bauten nicht so sehr archäologische, als eher architektonische oder dem Denkmalschutz gewidmete Zielsetzungen und denen entsprechende Methoden hatten, und keine archäologischen Funde zeigten.

In der Gruppierung der Referate haben wir eine Neuerung eingeführt. Die Archäologische Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie der Wissenschaften hat im Jahre 1959, in Anbetracht dessen, daß der Bau eines großen Wasserkraftwerkes an der Donau vorgesehen war, großangelegte, außerordentliche Erschließungen an der Donau zwischen Komárom und Visegrád ausgeführt, um dem Verlust vorzubeugen. Da diese Arbeit unter einheitlicher Anleitung ausgeführt wurde, bringen wir die Referate wohl nach Epochen gegliedert, aber einheitlich in den Kapiteln, die sich mit Transdanubien beschäftigen, an diese angeschlossen als selbständige Teile.

Wie auch bei den früheren Referaten, sind auch diesmal die Ausgrabungsleitenden Forscher selbst die Verfasser; ihre Namen erscheinen jeweils in Kursivschrift am Ende des Referates. Sollte der Leiter der Ausgrabung keinen Gebrauch von dieser Publikationsmöglichkeit gemacht haben, haben wir das Referat aufgrund der uns zur Verfügung stehenden Daten zusammengestellt, doch sind diese nicht unterzeichnet. Wie auch früher, erscheinen auch hier nach dem Namen des Fundortes in eckigen Klammern eine Arabische Zahl, die den Fundort auf der Karte bezeichnet und eine römische, die die Sammlung andeutet, in der der Fund aufbewahrt wird.²

Wurden die Ausgrabungen auf solchen Fundorten ausgeführt, wo in den vergangenen Jahren bereits gegraben wurde, wird dies von den Autoren erwähnt. Aus den früheren Referaten³ kann man sich daher auch hinsichtlich der dem Jahre 1959 vorangehenden Forschungen orientieren.

URZEIT

A. Transdanubien

Bátaszék—Ráctemető (Kom. Tolna). [18. XXXII.] Beim nordöstlichen Rand des Friedhofes wurden im zwecks Materialgewinnung für den Dammbau ausgehobenen Graben bronzezeitliche Brandgräber gefunden.

Gyula Mészáros

Bicske—Galagonyáshegy (Kom. Fejér). [23. XXXV.] Bei Wegbauarbeiten wurde das untere Niveau des durch eine neolithische Siedlung und Gräber bekannten Galagonyáshegy durchquert. Bei der Rettungsgrabung wurden eine Wohngrube, ein Feuerherd in gutem Zustand und zwei größere Abfallgruben erschlossen. In einer dritten Abfallgrube wurde ein Frauenskelett gefunden. Unser bisheriges Wissen ist durch zur Theiß-Kultur gehörende Scherben bereichert.

Jenő Fitz

Budakalász—Donauufer (Kom. Pest). [31. XXXIII.] In der Westseite der Sandgrube wurden weitere 13 Skelettgräber in Hockerstellung, zur Pécelér Kultur gehörend, erschlossen. 7 Gräber enthielten Beigaben, die mit den Funden der früher erschlossenen Gräber übereinstimmen. Mehrere Gräber waren mit Steinpackung versehen. Bisher sind 420 Gräber erschlossen.

Sándor Soproni

Budapest III., Kossuth-Lajos-Üdülőpart. [50. V.] Zur Glockenbecherkultur gehörendes Urnengrab.*

László Nagy

Budapest III., Óbuda, Gasfabrik. [54. V.] Glockengefäßfund.*

István Wellner

Budapest XI., Fehérvári-Straße — Baranyai-Straße. [64. V.] Bronzezeitliche Siedlung.*

Géza Alföldi

Budapest XI., Schönherz-Zoltán-Straße. [65. V.] Siedlung der bronzezeitlichen Vátyaer Kultur.*

Géza Alföldi

Csáford (Kom. Zala). [73. IV.] Zielsetzung der Ausgrabung war, den Fundort der 1952 gefundenen und der 1958 erworbenen Goldscheiben vom Stollhof-Typ zu authentisieren. Wir fanden zwei Gruben mit sehr wenig und nicht kennzeichnendem Material, das aber der Zóker Kultur zuzuschreiben ist. Aus der Wohnschicht des XVI. Jhs. haben wir einen Feuerherd erschlossen.

József Korek

Fadd—LPG⁴ Győzelem (Kom. Tolna). [93. XXII.] Bei Stallbauten wurde ein bronzezeitliches Brandurnengrab gefunden, das dem sog. südpannonischen inkrustierten Gruppe zugehört. Als Streufund kam ein kleiner Tonnäpf vom Nagyrév-Typ zutage. Die Reste von weiteren drei aufgestöberten Urnengravern sind der frühen Hallstattzeit zuzurechnen.

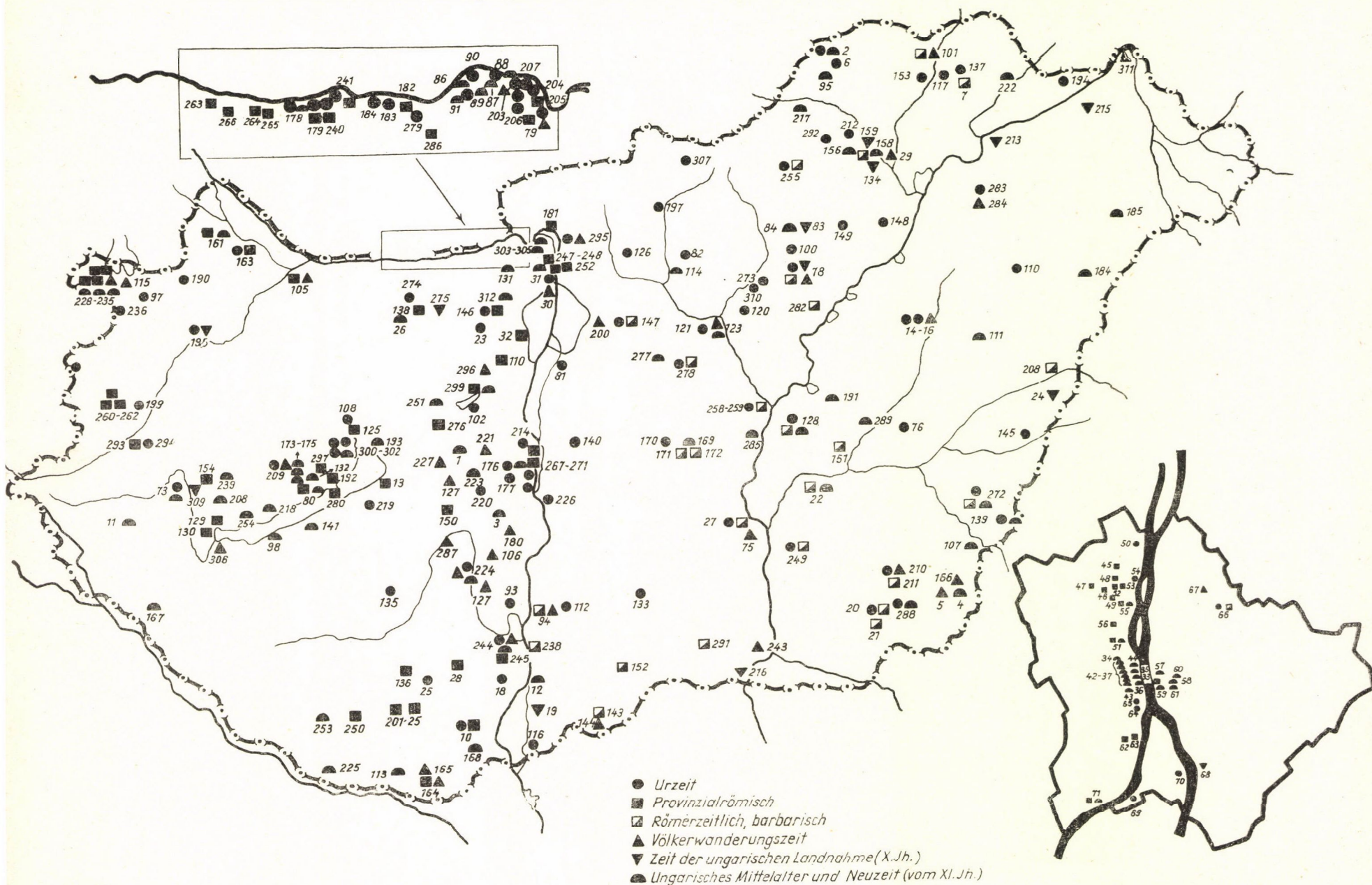
Gyula Mészáros

Fertőszentmiklós (Kom. Győr-Sopron). [97. XXIX.] Beim Bau des neuen Stalles der LPG wurden 11 keltenezeitliche Gräber gefunden. Durch Rettungsgrabung haben wir weitere 8 erschlossen. Sie waren größtenteils aufgestöbert und enthielten in der Regel ausgestreckte Skelette; eines, — ohne Beigaben — war in Hockerstellung.

Gyula Nováki

Gárdonyi, Móricz-Zs.-Straße 12. (Kom. Fejér). [102. XXXVI.] Im Garten des Hauses stieß man auf Scherben. Bei der Rettungsgrabung identifizierten wir im stark aufgewühlten Terrain die Reste einer früheisenzeitlichen, zur Zeit der fortlebenden Hügelgräberkultur (BD—HA) bewohnten Siedlung; der Grundriß einer Wohngrube

FUNDORTE DER FORSCHUNGEN IM JAHRE 1959.

Les sites des fouilles de 1959. Sites préhistoriques (marqués par un cercle). Sites romains (marqués par un carré). Sites „de l'époque des Romains en territoire barbare" (marqués par un carré divisé en deux). Sites de l'époque de la Grande Migration (marqués par un triangle dressé). Sites de l'époque de la conquête hongroise (X siècle) (marqués par un triangle renversé). Sites du moyen âge hongrois et de l'époque moderne (marqués par un demi-cercle).

wurde erschlossen. An der Ausgrabung nahm Gábor Bándi, Universitätshörer, teil. *Éva F. Petres*

Gyulafirátót (Kom. Veszprém). [108. XLV.] Westlich des Dorfes stieß man beim Eröffnen einer Schottergrube auf einen Teil eines bronzezeitlichen Gräberfeldes. Zwei Gräber wurden erschlossen. Die Urnen waren nestmäßig angelegt. Die Tongefäße gehören zur sog. pannonischen inkrustierten Keramik-Gruppe der Bronzezeit. *Tihamér Szentlélek*

Kocsola-Sziget-dűlő (Kom. Tolna). [135. XXXIII.] Im Materialgraben, der zum Damm eines Fischteiches ausgehoben wurde, wurden ein Schädel und Scherben gefunden. Die Keramik gehört zur Lausitzer Kultur. *Gyula Mészáros*

Mány-Kálváriadomb. S. Seite 234.

Mosonszentmiklós-Jánosházapuszta (Kom. Győr-Sopron). [163. XIX.] Am „Római domb“ kamen weitere 18 bronzezeitliche Brandgräber zutage. Somit kennen wir bereits 75 Gräber. Die Gefäße gehören zur Gruppe der nordpannonischen inkrustierten Keramik. Auch wurden einige Bronzeschmuckstücke gefunden. Ferner haben wir ein verwüstetes spätrömisches Skelettgrab erschlossen. Die Zahl der römischen Gräber beträgt somit 8. *András Uzsoki*

Nagyvenyim-Sandgrube (Kom. Fejér). [176. XL.] In der Sandgrube neben dem Mezőfalvi Weg haben wir ein La-Tène-zeitliches Frauengrab und eraviskische Gräber erschlossen. In einem der keltischen Gräber war eine Doppelbestattung. 50 cm oberhalb der reich geschmückten Frau war das Skelett einer alten Frau ohne Beigaben. Eines der eraviskischen Gräber war ein Brandgrab, die Urne war mit Tierfiguren und geometrischen Motiven bemalt. *Eszter B. Vágó*

Nagyvenyim, Táncsics-Mihály-Gasse 23–25. (Kom. Fejér). [177. XL.] Wir haben spätbronzezeitliche Skelettgräber erschlossen. *Eszter B. Vágó*

Osli-Schottergrube (Kom. Győr-Sopron). [190. XXIX.] Keltische Gefäße wurden gefunden, u.a. eines mit zwei Hälsen. Bei der Rettungsgrabung haben wir einen Teil eines aufgestöberten Grabes erschlossen. *Gyula Nováki*

Páli. S. Seite 239.

Pecöl (Kom. Vas). [199. XXXIX.] Südlich vom Dorf, in der Schottergrube nahe zum Rózsa-Gehöft, kamen zur Gáta-Kultur gehörige frühbronzezeitliche Gräber zutage. *Terézia Buócz*

Pécsvárad-Aranyhegy (Kom. Baranya). [202. XXVI.] Die im Jahre 1959 ausgeführten Erschließungen, die die Fortsetzung der 1942 begonnenen Ausgrabungen sind, ergaben mehrere, zur Lengyel-Kultur gehörende komplette Wohngruben, neben zwei von diesen je 6 Keller und Reste von Großhäusern mit viereckigem Grundriß und Holzkonstruktion, denen von Zengővárkony ähnlich. Ferner fanden wir auch die zu den Wohngruben gehörende Bestattungsstelle, die wir aber nur zum Teil erschlossen haben. Am Boden der einen Hütte fanden wir ein größeres Tongefäßfragment, mit dem Relief eines Mannes, der mit gespreizten Beinen und erhobenen Armen dargestellt ist, verziert. Wir haben eine größere kupferzeitliche, wahrscheinlich zur Zóker Kultur gehörende Erdhütte erschlossen, ferner mehrere früheisenzeitliche bienenstockförmige Depotgruben und einen großen Keller. *János Dombay*

Pula. S. Seite 237.

Rácalmás-Kulcs, Ujtelep (Kom. Fejér). [214. XL.] Gegenüber dem Császár-Gehöft wurden bei Bauarbeiten bronzezeitliche Gräber gefunden. Zwei Gräber haben wir erschlossen. *Eszter B. Vágó*

Ságvár (Kom. Somogy). [219. IV.] Miklós Gábori hat die im vorangehenden Jahr begonnene Erforschung der paläolithischen Siedlung fortgesetzt. In Ermangelung seiner Meldung können wir über die Ergebnisse keinen Bericht erstatten.

Sárbogárd-Ojrabolondvár (Kom. Fejér). [220. XXXVI.] Im nördlichen Teil des bekannten bronzezeitlichen Erdwalls konnten wir zwischen 50 cm – 3 m Tiefe 6 Niveaus unterscheiden. Bei der Erschließung kamen 3 Häuser, mehrere Feuerherde und Spuren von Gruben zutage. Aufgrund des bisher erschlossenen Teiles mochte die Siedlung zur Vátyaer Kultur gehört haben. An der Ausgrabung nahm Gábor Bándi, Universitätshörer, teil. *Éva F. Petres*

Sárszentlőrinc — *Uzd*. S. Seite 238.

Sümeg — *Burg*. S. Seite 242.

Szakony (Kom. Győr-Sopron). [242. XXIX.] Beim Schottergewinnen wurden Gefäße gefunden. Bei der Rettungsgrabung haben wir 5 Skelette in Hockerstellung erschlossen. Die Funde stammen vom Anfang der Bronzezeit, aus der sog. Gáta-Kultur. *Gyula Nováki*

Szeksárd — *Palánk*. S. Seite 238.

Sztálinváros — *Radar* (Kom. Fejér). [270. XL.] In einem frisch gegrabenen Graben wurden drei bronzezeitliche Brandgräber gefunden. *Eszter B. Vágó*

Sztálinváros, Baufertigteilfabrik Nr. 5. (Kom. Fejér). [271. XL.] Im Gebiet zwischen dem Bureau- und dem Küchengebäude wurden 4 bronzezeitliche Brandgräber gefunden. *Eszter B. Vágó*

Tata (Kom. Komárom). [274. IV.] Im Moustérien-Fundort, der 1958 erschlossen wurde, haben wir eine ärmliche Kulturschicht ausgegraben, die sich auf kleines Gebiet erstreckte. Mit Hilfe der Hauptverwaltung Geologie haben wir den ganzen Süßwasserkalktuffkomplex durchbohrt, zwecks Untersuchung der Schichtungsstruktur. *László Vértés*

Velem — *Szentvidhegy* (Kom. Vas). [298.] Um urzeitliche Schmelzöfen zu erforschen, hat das Geophysische Laboratorium der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in Sopron nach Angaben eines Augenzeugen der Ausgrabungen von Kálmán Miske, durch magnetische Messungen einen Platz bestimmt, wo Eisen oder eisenhaltige Schlacke in größerer Menge anzunehmen ist. Die Ausgrabung zur Kontrolle der Messungen erfolgt im Jahre 1960. *Gyula Nováki*

Veszprém, Bajcsy-Zsilinszky-Straße (Kom. Veszprém). [300. XLV.] Bei der Fundamentierung eines Gebäudes stieß man auf drei bronzezeitliche Gräber. In den nestmäßigen Gräbern des bereits bekannten bronzezeitlichen Gräberfeldteiles lagen viele, zur pannonischen Kultur mit inkrustierter Keramik gehörende kleine Gefäße. *Tihamér Szentlélek*

Veszprém, József-Attila-Straße (Kom. Veszprém). [301. XLV.] Ecke Buzavirág-Gasse kam bei der Fundamentierung eines Hauses ein neolithisches Skelettgrab in Hockerstellung zutage. Aufgrund der Keramik mochten die Bestatteten Träger der Zselizer Kultur gewesen sein. *Tihamér Szentlélek*

Veszprém, Vorosilov-Gasse. S. Seite 242.

Ausgrabungen der Archäologischen Forschungsgruppe der Ung. Akademie d. Wiss. an der Donau

Dömös — *Kövespatak* (Kom. Komárom). [79. XLVIII.] Unmittelbar am Donauufer, unterhalb des römischen Wachturmes fanden wir die Spuren einer früheisenzeitlichen Siedlung mit Váler Kultur. Ein Skelett

in Hockerstellung kam zutage mit mehreren kleinen Steinklingen als Beigaben, das eventuell zur Pécelser Kultur gehört haben mochte. S. ferner S. 236.

Frigyes Köszegi

Esztérgom, Sánc-Gasse, altes Schlachthaus. S. Seite 243.

Esztérgom — Helemba-Insel (Kom. Komárom). [88. XLVIII.] Die unter Erforschung stehende Mittelalterliche Kirche und der Kirchhof sind in urzeitliche Schichten eingebettet. Neben Scherben vom Zselizer-Typ waren in der Hauptsache Scherben der Váler Kultur zu finden. Die ausgegrabenen Behausungsreste zeugen von runden, in die Erde vertieften, mit hartem Boden versehenen, stellenweise auch innen mit hartem Anwurf versehenen Wohnstellen. In ihrer Ausfüllung fanden wir viele Scherben, die die Siedlung auf die zweite Periode der Váler Kultur datieren. Aus mehreren Gruben kamen auch viele Menschenknochen zutage.

Otto Trogmayer

Esztérgom — Szentgyörgymező, 1617. Flußkilometer (Kom. Komárom). [90. XLVIII.] Wir haben hier 4 Gruben einer durch Weinbau verwüsteten großen Pécelser Siedlung erschlossen, mit ärmlichen Funden.

István Bóna

Neszmély — Felsősziget (Kom. Komárom). [178. XLI.] Wir haben die zum in Neszmély-Paphegyalia gefundenen HA/B Gräberfeld gehörige Siedlung auf einem Gebiet von etwa 200×50 m durchforstet und fanden Reste von Wohngruben, einen Feuerherd und Abfallgruben. Neben diesen erscheinen auch siedlungsgeographische Denkmäler der Pécelser Kultur und des ungarischen Mittelalters.

József Korek und Erzsébet Patek

Neszmély — Tekerespatak (Kom. Komárom). [179. XLVIII.] Im Inneren und in der Umgebung des am Fundort erschlossenen Burgus wurden mehrere große Wohngruben einer reichen Siedlung der Zselizer Kultur erschlossen. Zweimal konnten wir beobachten, daß je zwei Wohngruben durch enge, in die Erde vertiefte Durchgänge miteinander verbunden waren. In der Mitte jeder Grube beobachteten wir die Reste eines Feuerherdes von etwa 1 m Durchmesser. In unmittelbarer Nähe der einen Grube kam ein wohl erhaltener Backofen zutage mit verputztem Boden und ausgebrannten Wänden. Wir fanden ferner ein Brandgrab der Pécelser Kultur, ferner ein in die Erde vertieftes Speichergefäß mit ausgebrannten Wänden und andere Streufunde dieser Kultur.

János Makkay

Nyergesújfalu — Donauufer (im Inneren des Dorfes) (Kom. Komárom). [183. XLVIII.] Bei der Probegrabung haben wir eine größere frühheisenzeitliche Abfallgrube erschlossen.

Nándor Kalicz

Nyergesújfalu — Ziegelfabrik (Kom. Komárom). [184. XLVIII.] Die kleine Siedlung gehört in den Spätschnitt der Frühbronzezeit. Die Kulturschicht ist 60–120 cm mächtig. Wir beobachteten die Fundamente von 6 Häusern. Mehrere, öfters erneuerte Backöfen, bienenstockförmige und andere Abfallgruben haben wir gefunden. Unter den Funden waren viele Gefäße mit Inkrustation. Eine aus Geweih verfertigte Platte, die zur Verteilung der Riemen des Pferdegeschirrs diente und reich verziert ist, muß besonders hervorgehoben werden.

Nándor Kalicz

Pilismarót — Basaharc. S. Seite 238.

Pilismarót — Foki-föld, Fenyőszög (Kom. Komárom). [204. XLVIII.] Wir haben neben dem Malom-Bach, auf dem Hügelgelände in der Nähe der Donau, die Reste einer großen Siedlung mit Pécelser Kultur erschlossen. Im unmittelbaren Gebiet des römischen Wachturmes erschienen auch Spuren einer frühheisenzeitlichen Siedlung.

Frigyes Köszegi

Pilismarót — Szóber Überfahrt (Kom. Komárom). [206. XLVIII.] Auf der Westseite des zur Überfahrt führenden Weges erwies sich bei der am Donauufer ausgeführten Probegrabung, daß es hier Zselizer und Pécelser, ferner aus dem 9–10. Jh. stammende kleinere Siedlungen gab.

Alán Kralovánszky, Julia Kovalovszki

Pilismarót — Szóber Überfahrt, LPG Lenin (Kom. Komárom). [207. XLVIII.] Bei einer Probegrabung haben wir eine Wohngrube der Zselizer Kultur mit reicher Keramik erschlossen. Am Fundort kamen auch zur Pécelser Kultur gehörende und aus der Eisenzeit stammende Streufunde zutage.

János Makkay

Süttö — Hosszúvölgy (Kom. Komárom). [240. IV.] In der Hügellehne befindet sich eine bronzezeitliche Siedlung mit Kulturschichten sehr verschiedener Mächtigkeit, die selbst 4 m erreichen. Wir haben mehrere Feuerherde, die Fundamente von zwei Häusern, ferner unter dem einen ein kompliziertes Grubensystem ausgegraben. Auf der Westseite des Tales sind ebenfalls bronzezeitliche Gruben; in den oberen Schichten erscheint kaiserzeitliche Keramik. Das befestigte Zentrum der Siedlung ist auf dem Berggipfel oberhalb des Ausgrabungsgebietes. Die Funde sind — abgesehen von einigen späteren Stücken — der Periode B III zuzuschreiben.

Amália Mozsolics, Erzsébet Patek

Süttö — Bahnwächterhaus (Kom. Komárom). [241. XLVIII.] Die neolithische Zselizer Kultur war durch drei Abfallgruben, die spätkupferzeitliche Pécelser Kultur durch drei Gruben, die frühbronzezeitliche Zóker Kultur durch drei Gruben bzw. durch die beinhalteten Funde vertreten. Teile von zwei viereckigen, in die Erde vertieften, aus dem spät-LT stammenden Häusern erschienen ebenfalls im Forschungsgraben. Auch fanden wir eine spätkaiserzeitliche Abfallgrube am Fundort.

Nándor Kalicz

Tát — Sportplatz (Kom. Komárom). [279. XLVIII.] Bei der Probegrabung haben wir 2 Abfallgruben eröffnet. Sie beinhalteten viele Gefäße bzw. Scherben der Nagyréver Kultur.

Nándor Kalicz

B) Große Ungarische Tiefebene

Balmazújváros — Hortobágy-Árkus (Kom. Hajdú-Bihar). [14. VIII.] Beim Bau des neuen Teichwirtschaftsystems des Staatsgutes kamen Skelette in Hockerstellung zum Vorschein. Bei der Erschließung haben wir von der sehr verstreuten oberflächlichen Siedlung einen als zusammenhängend erscheinenden Rastplatz erschlossen, bei dessen Rand zwei Skelette in Hockerstellung, ohne Beigaben waren. Bei der Authentisierung eines früher aufgestöberten Skelettes fanden wir die als Beigabe dienende Steinaxt. Siedlung und Gräber gehören zur Szilmei-Gruppe der Linearkeramik; sie erscheinen in etwa 3 km Länge dem Árkus-Bach entlang.

József Korek

Balmazújváros — Hortobágy-Árkus (Kom. Hajdú-Bihar). [15. VIII.] Beim Anlegen einer Teichwirtschaft stieß man auf skythenzeitliche Gräber mit Skeletten in Hockerstellung und auf Brandgräber. Wir haben bei der Rettungsgrabung 45 Gräber erschlossen, 24 waren Brandgräber (Urnenbestattungen), 5 Brandschüttungsgräber und 16 Skelettgräber. Viele auf Drehscheibe hergestellte und handgeformte Keramik, Waffen und Schmucksachen kamen zutage. An der Ausgrabung nahmen Elvira H. Tóth und József Korek teil.

Attila Horváth

Békéssámson — Erdőháti halom (Kom. Békés). [20. XXV.] Dort, wo die Arbeit im vergangenen Jahr abgebrochen wurde, haben wir die Rettungsgrabung fortgesetzt. Wir haben insgesamt 2, auf LT II zu datierende Brandschüttungs-, 3 sarmatische Gräber und 7

Gruben erschlossen. Aus den aufgestöberten sarmatischen Gräbern kamen Beigaben aus dem 1–2 Jh. n.u. Z., aus den Gruben einige Scherben aus dem 3–4. Jh. n. u. Z. zutage. *Ernö Olasz jr.*

Biharkeresztes. S. Seite 239.

Bokros — Búzáspart. S. Seite 236.

Budapest XV., Rákospatak, Mogyoród útja 42. [67. V.] Skythische und LT Urnengräber, sarmatische Siedlung.* *Tibor Nagy—Rózsa Schreiber*

Budapest XXI., Csepel [69. V.] Frühbronzezeitliches Urnengräberfeld und Siedlung.* *Rózsa Schreiber*

Budapest XXI., Csepel, Hajós-Gasse 37. [70. V.] Frühbronzezeitliche Siedlung.* *Rózsa Schreiber*

Déaványa — Sártó (Kom. Békés). [76. IV.] Bei der Bodenmeliorisierung und beim Tiefpflügen im Gelände am Bachrand, wo die neolithische Siedlung liegt, wurden viele Skelette und Siedlungserscheinungen verwüstet. Die Kulturschicht ist 140 cm mächtig, mit mehreren Siedlungsniveaus. Bei der Rettungsarbeit haben wir im höchsten Siedlungsniveau ein Hausfundament mit viereckigem Grundriß und beworfenem Boden erschlossen. Wir haben 6 Skelette in Hockerstellung, ohne Beigaben, gerettet. Die Siedlung gehört zur Theiß-Kultur und ist stark mit Szilmeiger Material vermischt. An der Rettung nahm Imre Bereczki aktiv teil. *József Korek*

Dormánd — Hanyipusztá. S. Seite 238.

Dunaharaszti (Kom. Pest). [81. IV.] Auf dem Grundstück Bajcsy-Zsilinszky-Gasse 104 wurden beim Hausfundamentieren 2 bronzezeitliche Urnengräber gefunden. Die Funde gehören zur Vátya-Kultur. *Géza Fehér—Pál Patay*

Füzesabony — Pusztaszikszó (Kom. Heves). [100. X.] Durch Schottergewinnen wurden weitere Gräber des 1957–1958 erschlossenen Gräberfeldes verwüstet. In diesem Jahr konnten wir nur mehr ein, zur Füzesabonyer Kultur gehörendes Grab retten. *Frigyes Kőszegi*

Hajdúböszörmény — Gátmegett (Kom. Hajdú-Bihar). [110. XIII.] Péter H. Fekete sammelte einen Depotfund aus Bronzereifen und Gußschollen bestehend.

Hajdúszoboszló — Aranyseg. S. Seite 243.

Hajós — Hildpusztá (Kom. Bács-Kiskun). [112. I.] Beim Graben einer Grube stieß man auf Urnengräber, deren Keramik-Material, zur Vátyaer Kultur gehörend, wir retten konnten. Nördlich in 100 m Entfernung von diesem Fund erstreckt sich ein sehr großer bronzezeitlicher Erdwall. *Mihály Kőhegyi*

Hercegszántó — Ziegelfabrik (Kom. Bács-Kiskun). [116. I.] Beim Lehmgewinnen kam aus einem Hockergrab eine Bronzelanze zutage. Die Rettungsgrabung zeitigte weitere zwei, zur Vátyaer Kultur gehörende Brandgräber. *Mihály Kőhegyi*

Jászapáti — LPG Kossuth (Kom. Szolnok). [120. XXXVIII.] Aus einem von zwei Skelettgräbern kam ein frühkeltisches, mit Linien verziertes kleines Henkelgefäß zutage. Der Henkel war in der Form eines Hirschkopfes ausgebildet. *Gyula Kaposvári*

Jászberény — Cserőhalom (Kom. Szolnok). [121. XXXVIII.] Unter den Beigaben der keltischen Skelett- und Urnengräber der als Fortsetzung der Ausgrabungen in den Jahren 1957–58 erschlossenen 80 Gräber, waren viele intakte Keramik, Bronze-fibeln und blasige bronzene Beinringe. Unter den

Gräbern des keltischen Gräberfeldes fanden wir viele früheisenzeitliche Brandbestattungen. Außerdem haben wir einige Gräber vom Ende der Bronzezeit gefunden. Ein schöner Bronzefund stammt aus der Zeit der Hügelgräber-Kultur. Bei der Rettungsgrabung nahm zeitweilig Zsolt Csalog Universitätshörer teil.

Gyula Kaposvári

Kengyel (Kom. Szolnok). [128. XXXVIII.] Die Rettungsgrabung, die in unmittelbarer Nähe des Fundortes des 1957 gefundenen bronzezeitlichen Gold-Depotfundes ausgeführt wurde, brachte weitere neolithische, kupferzeitliche, bronzezeitliche, früheisenzeitliche, sarmatische und aus dem ungarischen Mittelalter stammende Keramik zutage. *Zsolt Csalog*

Kiskunhalas — Felsőzálláspusztá (Kom. Bács-Kiskun). [133. XVI.] Bei Erdarbeiten stieß man auf ein bronzezeitliches Urnengräberfeld. Bei der Besichtigung des Geländes retteten wir Urnen- und Gefäßfragmente. *Ákos Janó*

Kötegyán (Kom. Békés). [139. XII.] Aus der 1952 erschlossenen Erdgrube am Süden des Dorfes kommen seit Jahren Funde zutage. Bei der Rettungsarbeit gruben wir aus der einschichtigen bronzezeitlichen Siedlung von Gyulavarsánd Typ, 3 bronzezeitliche Feuerherde, eine Wohngrube mit Pfostenlöchern und 2 Abfallgruben aus. Von den wenigen keltischen Bestattungen wurde früher ein Grab verwüstet; bei der Rettungsgrabung haben wir ein reich mit Gefäßbeigaben versehenes LT C Brandschüttungsgrab erschlossen. In der obersten Schicht haben wir freistehende Backöfen und Gruben einer aus dem 15–16. Jh. stammenden Dorfsiedlung zutage gebracht. An der Ausgrabung nahm Imre Dankó teil. *József Korek*

Kunszentmiklós — LPG Kiskunság (Kom. Bács-Kiskun). [140. XIV.] Bei Stallbauten fand ich 4 spät-bronzezeitliche, zur Vátyaer Kultur gehörende Urnengräber. In einer der Urnen war ein, auf vier kleinen Füßen stehendes Altärchen. *Balázs Draveczky*

Magyarhomorog — Mogyorós-Gehöft (Kom. Hajdú-Bihar). [145. VIII.] Beim Graben eines Silos kam ein Skelett in Hockerstellung zutage. Die Beigaben waren ein Steinmesser, eine Steinaxt, ein Fußbecher aus Ton und eine Kupferaxt mit Doppelschneide (fragmentiert). Die Rettungsgrabung zeitigte ein weiteres, sehr schlecht erhaltenes Grab und zwei neolithische Gruben. *Attila Horváth*

Mezőcsát — Hörcsögös (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [148. XVII.] Wir haben die Erschließung des auf Ende HB — Anfang HC datierten Gräberfeldes fortgesetzt, das in anthropologischer Hinsicht, aber auch im Charakter der Bestattungsriten und des Fundmaterials vom üblichen ungarländischen Fundmaterial abweicht. Aufgrund der Ausgrabungsergebnisse verbinden wir das erste Erscheinen des Eisens mit dieser ethnischen Gruppe (in erster Linie Eisenschmucksachen). In eben demselben Ausgrabungsgelände fanden wir auch Gräber mit Skeletten in Hockerstellung der B IV. Periode. Das Fundmaterial weist starke Hügelgräbereinflüsse auf und ist der Egyker Gruppe zuzurechnen. Mitarbeiter waren János Nemeskéri und Nándor Kalicz. *Erzsébet Patek*

Mezőkövesd (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [149. IV.] Bei mit Maschinen vorgenommener Planierung kam ein bronzener Depotfund zutage, der in einem großen Tongefäß aufbewahrt war. Der aus einer Situla, einem Helm, einem Kessel, aus zwei Armspiralen und einem dritten Bronzegefäß bestehende Fund steht mit dem bekannten Hajdúböszörményer Schatz in Verbindung. Die Authentisierungsgrabung zeitigte bloß sarmatenzeitliche Gruben. *Pál Patay*

Nagykörös — Földvár (Kom. Pest). [170. XXI.] Der NW-lich von der Stadt liegende Erdwall ist ein 5–6 m hoher Erdrücken, zwischen Rinnsalen und Morast. Laut Aussage der an 3 Stellen vorgenommenen Durchquerungen war der Hügel zuerst — für kurze Zeit — bereits in der ersten Hälfte der Bronzezeit bewohnt und dann, am Ende der Bronzezeit, von den Trägern der Rundgraben-Buckel-Keramik zum Burgwall umgebaut. Wir konnten feststellen, daß ein Wall und ein 18 m breiter, 3,5 m tiefer Graben mit flachem Boden das Plateau schützten.

József Csalog

Pácín (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [194. XVII.] Ein aus 52 Stücken bestehender Bronze-Depotfund kam im Szenna-Anger zutage. Der Fundkomplex ist auf das Ende der Bronzezeit zu datieren.

Géza Megay

Pusztajöldvár — Kunos-Ferenc-Gehöft (Kom. Békés). [210. XXV.] Südlich des Dorfes kamen aus einer Ziegelstreichergrube einige Scherben der Körös-Kultur zutage. Bei der Rettungsgrabung haben wir 2 Gruben erschlossen. In einem fanden wir ein Bruchstück eines hunnenzeitlichen (?) Kruges, in der anderen urzeitliche Keramik.

Ernö Olasz jr.

Solt (Kom. Bács-Kiskun). [226. XIV.] Die LPG Vörös Csillag baute im Frühjahr 1959 in den Geländen am Donauufer ein Irrigationssystem, wobei ein mittelbronzezeitliches Urnengraberfeld aufgestöbert wurde.

Béla Bálint

Szentes, Boross-Sámuel-Gasse (Kom. Csongrád). [249. XXXV.] Beim Aufstellen von Lampenmästen kamen vor Nr. 44 zur Körös-Kultur gehörende Scherben und ein aus Rutengeflecht hergestellter, beworfener Backofen zutage. Wir fanden, daß auf der Hügellehne der Terrasse des Kurca-Baches in die Kulturschicht einige sarmatische Gräber eingegraben wurden, doch wurde der Großteil der Kulturschicht bei der Straßenregulierung abgetragen. Im abgetragenen Kulturschutt fanden wir auch einige Scherben vom Kisrépart-Typ.

József Csalog

Szolnok — Chemikalienfabrik (Kom. Szolnok). [258. XXXVIII.] Beim an der Theiß liegenden Ende der Kanäle der Industrieanlage geriet ein paläolithischer Trinkbecher aus dem Stoßzahn eines jungen Mammuts ins Fischernetz. Die Altersbestimmung stammt von László Vértés.

Gyula Kaposvári

Tarhos — Várdomb (Kom. Békés). [272. III.] (Wird in der Literatur unter dem Namen „Békés — Városerdő“ erwähnt.) Die Ausgrabung wurde außerhalb des befestigten Várdomb (Burghügel) ausgeführt, zwecks Authentisierung der Schichten innerhalb der Feste. In sieben, unter einander befindlichen Bodenniveaus kam Hatvaner Einfluß aufweisende Früh-, dann Hoch-, endlich Spätgyulavarsänder Keramik zutage. 3 arpadenzeitliche Gräber und ein sarmatisches Grab störten den oberen Teil der Siedlung. Mitarbeiter waren István Bóna, Nándor Kalicz und zwei Universitätshörer.

János Banner

Tarnaméra (Kom. Heves). [273. X.] Bei der Erweiterung des Schwimmbades haben wir in Bereich des vor Jahren bereits z. T. verwüsteten bronzezeitlichen Gräberfeldes eine Rettungsgrabung ausgeführt, bei der wir 6 Brandschüttungsgräber erschlossen haben. Es gab viele, als Beigaben in die Gräber gelegte Gefäße, in einem waren sogar 20 Stücke. Die großen, meist viereckigen Gräber lagen weit voneinander entfernt. Das Gräberfeld gehört zum Kreis der Hatvaner Kultur.

Nándor Kalicz

Tápiószentmárton (Kom. Pest). [278. XLII.] Im Fundort des Tápiószentmártoner „Goldenen Hirschen“, am sog. „Attila-Hügel“ ließ die LPG Kossuth auf etwa 20 Joch den Boden rigolieren. Bei einer klein angelegten Erschließung haben wir festgestellt, daß das Tief-

pflügen ein Urnengraberfeld von der ausgehenden Bronzezeit und eine verstreut erscheinende sarmatische Siedlung verwüstete. An der Erschließung nahm István Dienes teil.

József Korek

Tiszavasvári (Kom. Szabolcs). [283. XXIV.] Im nördlichen Teil des Dorfes, auf dem Grundstück von M. Horváth stieß man beim Bau eines Hauses auf zwei Skelett- und ein Brandgrab. Bei der Ausgrabung stellten wir das Vorhandensein eines skythenzeitlichen Gräberfeldes fest. Urnen- und Brandschüttungsgräber wechselten hier mit halb eingäscherten Bestattungen und verschiedentlich orientierten Skelettbestattungen in Hockerstellung. Die Beigaben waren: grobe und auf der Drehscheibe hergestellte Gefäße, ein Arming, ein mit Elektronplatten bedeckter Schläfenring, usw. Annehmbarerweise haben wir auch die Spuren einer Kultstätte gefunden. An der Ausgrabung nahm A. Gombás, Lehrer a. D. teil.

Irina Lengyel

Tótkomlós — LPG Viharsarok. S. Seite 244.

Zaránk (Kom. Heves). [310. X.] Neben dem nach Tarnaméra führenden Weg haben wir in einer jüngst erschlossenen Sandgrube eine Wohngrube mit stark verwüstetem Backofen, aus einer bronzezeitlichen Siedlung Hatvaner Typs stammend, authentisiert.

József Korek

C) Ungarisches Hochland

Aggtelek — Baradla-Höhle (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [2. XVII.] Wir haben festgestellt, daß auch der „Divan des Sultans“ genannte Teil der Höhle, in etwa 3 km Entfernung vom Eingang, bewohnt war. Hier fanden wir Scherben von Hallstatt A–B, „in situ“ Getreidekörner und Scherben aus dem 12–13, bzw. 18–19. Jh.

Erzsébet Patek

Alsótelekes (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [6. XVII.] Die am Dolinka genannten Hügel erschlossene Schottergrube gefährdete ein skythisches Gräberfeld. Bei der Rettungsgrabung fanden wir nahezu 70 Gräber. Mit Ausnahme von 5 Kindergräbern und einem eines Erwachsenen waren alle übrigen Brandschüttungsgräber. Letzteres war in Hockerstellung. Mehrere Gräber waren unter gemeinsamer Steinverpackung, was die Bestimmung der Zahl der Gräber erschwerte. Die Eisengeräte — Waffen und Schmuckstücke — sind ungewöhnlich intakt geblieben. Auch Bronzeschmucksachen, einige Knochengeräte und verhältnismäßig wenig Keramik waren in den Gräbern.

Pál Patay

Ecséd (Kom. Heves). [82. X.] Beim Zusammenfluß der Bäche Ágó und Szücsipatak wurde der SO-Hang des Hügels für Tagebau mit Bulldozern vorbereitet, wobei mehrere Hundert Wohngruben einer keltischen Siedlung zutage kamen.

János Szabó

Hernádcece (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [117. XVII.] Auf dem „Miszlomka“-Hügel und bei neuen Weinpflanzungen fanden wir bei der Rettungsgrabung eine große urzeitliche Siedlung. In der Hauptsache kamen neolithische (Bükk- und Theiß-Kultur) und bronzezeitliche, schließlich aus der Völkerwanderungszeit stammende Keramik zutage.

Géza Megay

Kálló — Bikázó-Flur (Kom. Nógrád). [126. IV.] Auf dem Grundstück von B. Lajos Kocz warf der Pflug 12 große Steinmesser auf die Oberfläche. Die Klingen waren eng aufeinander gelegt. Die Authentisierungsgrabung zeitigte keinen weiteren Fund. Es war ein versteckter Depotfund.

Pál Patay

Korlát — Ravaszlyuktető (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [137. IV.] Im viel umstrittenen Fundplatz fanden wir in einigen kleinen Probegräben die Kulturschicht, die neben groben Feuersteingeräten mesolithi-

schen Charakters atypische, grobe Keramik enthielt. An der Ausgrabung nahm Á. Salamon teil. *László Vértes*

Méra (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [153. XVII.] Im Südteil des Dorfes, in der Fő-Gasse, wurden beim Bau eines Hauses Gefäße gefunden. Die Lokalinspektion zeigte, daß diese aus einem spätbronzezeitlichen Urnengrab stammen. Ein bedeutendes Stück im Fund ist ein reich verzierter Fußbecher vom Felsőszőcs-Typ. *Nándor Kalicz*

Pásztó — Mucsi-domb (Kom. Nógrád). [197. II.] Bei der Erneuerung der Böschung der Landstraße kam ein reich mit Waffen versehenes späteisenzeitliches Brandschüttungsgrab zutage. *Pál Patay*

Radostyán (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [212. XVII.] Beim Wasserleitungsbau stieß man auf ein wahrscheinlich periferial gelegenes Brandschüttungsgrab des 1920 von A. Leszih bereits ausgegrabenen späteisenzeitlichen Gräberfeldes. Aus diesem konnten wir u. a. eingeglättete Keramik retten. *Pál Patay*

Szilvásvárad. S. Seite 237.

Varbó — Hillebrand-Jenő-Höhle (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [292.] In etwa 90 m Entfernung vom Eingang fanden wir Felsengravierungen, die an die Tatzen-spuren der Höhlenbären erinnern. Unseren Untersuchungen zufolge stammen sie von Menschenhand. An der Arbeit nahmen D. Jánossy und Zs. Csalog teil. *László Vértes*

Vác. S. Seite 239.

Zagyvaróna (Kom. Nógrád). [307. XXVII.] Beim Bau der Wasserleitung zur Versorgung von Salgótarján wurde am östlichen Ufer des Zagyva-Baches, und der Nähe des neuen Brunnens ein Urnengräberfeld der spätbronzezeitlichen Pilinyer Kultur durchquert. Etwa 8–12 Gräber wurden aufgestöbert, die mit Steinen umgepackt waren. *Pál Patay*

RÖMERZEIT

A) Transdanubien

Babarc. S. Seite 237.

Balatonszabadi, Bartók-Béla-Straße (Kom. Somogy). [13.] Im Strandbad des Ferienheimes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften wurde unter den Steinblöcken des Damms das Fragment des Fußes bzw. des Kapitells einer Kalksteinsäule gefunden, mit Darstellungen ägyptischer Gottheiten (Osiris, Isis, Anubis, usw.) und Hieroglyphen. Es ist wahrscheinlich ein provinzialrömisches Produkt und geriet annehmbarerweise aus Badacsony auf seinen sekundären Platz. *Géza Alföldy*

Bogád (Kom. Baranya). [25. XXVI.] Am westlichen Ende des Dorfes, unmittelbar bei der rechten Seite der Landstraße rettete József Dombay in der Sandgrube ein römerzeitliches Brandgrab. In demselben Jahr haben wir bei der Authentisierungsgrabung ein römisches Brandgrab, ferner reich mit Beigaben versehene spät-römische Gräber erschlossen. *Alice Sz. Burger*

Bonyhád, Sztálin-Platz (Kom. Tolna). [28. XXXIII.] Bei Kanalisationsarbeiten wurde ein römerzeitlicher Weg durchquert, der mit Quadersteinen mit abgerundeten Ecken gepflastert war. Das in einheitlich gelbem Boden gebettete Pflaster ruhte auf einem Fundament aus eingerammtem dunkelbraunen Ton. *Gyula Mészáros*

Budaörs, Rózsa-Gasse 7 (Kom. Pest). [32.] Hinter dem Haus haben wir ein aufgestöbertes Ziegelgrab ohne Funde erschlossen. *Edit B. Thomas*

Budapest I., Tárnok-Gasse 11. S. Seite 240.

Budapest III., Aranyhegyi-patak [45. V.] Römische Steinmauern.* *István Wellner*

Budapest III., Berend-Gasse [46. V.] Torso einer römischen Statue.* *István Wellner*

Budapest III., Bécsi-Straße [47. V.] Spät-römische Gräber.* *Györgyi Parragi*

Budapest III., Bogdáni-Straße [48. V.] Römisches Gebäude, römischer Keller, Fahrdamm und Silvanus-Altar.* *István Wellner*

Budapest III., Florian-Platz [49. V.] Römisches Bad.* *Melinda Kaba*

Budapest III., Lajos-Gasse 21–26. S. Seite 240.

Budapest III., Meggyfa-Gasse. [52. V.] Römischer Herd und römisches Grab.* *István Wellner*

Budapest III., Polgár-Gasse 6–10. [55. V.] Römische Mauern. S. ferner Seite 240.* *Melinda Kaba*

Budapest III., Szőlő-Gasse. [56. V.] Spät-römische Gräber.* *Györgyi Parragi*

Budapest XI., Albertfalva, Forgalmi-telep, [62. V.] Gebäude der römischen canabae.* *Nagy Tibor*

Budapest XXII., Nagytétény, Kastell. S. Seite 240.

Dörgicse (Kom. Veszprém). [80. XLV.] In Felsődörgicse kam bei der Renovierung der mittelalterlichen Kirche ein mit Reliefs verziertes Steinpostament zutage. Von demselben Fundort meldete 1872 Pelargus 4 Steinpostamente, von denen 3 in das Ung. Nationalmuseum geliefert wurden. Auch ein geschnittenes Steinfragment wurde gefunden, auf dem ein Teil einer Hygieia-Figur zu sehen ist. In die Mauer eines nahen Schweinestalles ist ein figuraler Grabstein aus dem 2. Jh. eingemauert. Von der Oberfläche sammelten wir eine Apollo-Statuette aus Bronze. S. ferner Seite 240. *Tihámér Szentlélek*

Győr, Széchenyi-Platz. S. Seite 237.

Györköny (Kom. Tolna). [106. XXXIII.] Beim Bau einer neuen Häuserreihe stieß man auf römerzeitliche aufgestöberte Brandgräber. *Gyula Mészáros*

Gyűrő — Káptalanmajor (Kom. Fejér). [109. XXXVI.] Im Gebiet des Staatsgutes wurde bei Kanalisationsarbeiten ein spät-römisches Grab aufgewühlt. Das Grab war aus geschnittenen Steinen zusammengestellt. Unter diesen waren eine Attis-Figur, ein Relief, eine Opferszene und eine Säule. An der Ausgrabung nahm Gyula Rosner teil. *Jenő Fitz*

Kádárta (Kom. Veszprém). [125. XLV.] In Fortsetzung der Ausgrabungen des Jahres 1958 haben wir einen Raum des Badehauses mit Terrazzo verputztem Bassin erschlossen. Nach Norden und Osten erstreckt sich das Gebäude noch weiter.

Margit Kanozsáy — Tihámér Szentlélek

Keszthely — Dobogó (Kom. Veszprém). [129. XV.] Wir haben die Erschließung des auf das 4. Jh. datierten Gräberfeldes fortgesetzt und fanden die Skelettgräber Nr. 56–67. Das Gräberfeld ist nicht der Reihe nach geordnet: die Gräber sind in kleineren oder größeren Gruppen. An der Ausgrabung nahmen Károly Csiszár, Restaurator und Miklós Frech, Botaniker teil. *Károly Sági*

Keszthely — Fenékpusztá (Kom. Veszprém). [130. XV.] Bei den Ausgrabungen wollten wir drei Probleme lösen: 1) die in der 2. Basilika befindlichen, noch nicht ausgegrabenen Gräber erschließen; 2) die stratigraphischen Verhältnisse des Gebietes zwischen dem Meierhof und der Landstraße klären; 3) den Platz der 1883 ausgeführten Ausgrabungen von V. Lipp suchen. In etwa 50 m Entfernung südlich von der Basilika Nr. 2 stießen wir auf einen Palast von 40×25 m Größe, dessen genauen Grundriß wir bestimmten. Der Palast hatte drei, gut festzustellende Bauperioden. An seiner Ostseite gruben wir ein aus dem 6–7. Jh. stammendes Gräberfeld mit 31 Gräbern aus. Die Gräber enthielten zum Teil ganz außerordentlich reiches Fundmaterial. Wie aus den Funden zu schließen, war dies eine fürstliche Bestattungsstelle; wir fanden Meisterwerke der Goldschmiedekunst aus dem 6–7. Jh. Das Lippsche Fenékpusztáer Gräberfeld haben wir noch nicht gefunden, doch stammt das nun erschlossene, mit 31 Gräbern, aus derselben Zeit. Wir beendigten die Authentisierungsgrabung der urchristlichen Basilika Nr. 2. Im nördlichen und im südlichen Seitenschiff fanden wir 9 Gräber. Auch klärten wir die Heizeinrichtung jener römischen Villa, aus der sich die Basilika entwickelte. In der fortlebenden spätrömischen Stadt im Gebiet zwischen dem Meierhof (heute: Hanffabrik) und der Landstraße unterschieden wir drei Bauperioden. An der Ausgrabung nahm Miklós Frech teil.

László Barkóczi — Károly Sági

Kisdörgicse. S. Seite 241.

Komló — Mecsekjános (Kom. Baranya). [136. XXVI.] Wir haben die 1958 begonnene Ausgrabung der großen römischen Villa fortgesetzt und klärten den nördlichen Abschluß des Gebäudes. Wir fanden die NÖ-liche und die NW-liche Ecke, ferner die Apsis mit einem Durchmesser von 7 m. Die am Südende des Gebäudes erscheinenden Räume scheinen einen Badehaustrakt anzuzeigen.

Alice Sz. Burger

Környe (Kom. Komárom). [138.] Im Hof des Pfarrhauses, das im Gebiet einer spätrömischen Siedlung liegt, wurden beim Bauen eines Hauses zwei Skelettgräber gefunden. Das eine ist zugrunde gegangen, das andere konnten wir retten; es hatte keine Beigaben.

Endre Biró

Mány — Kalvarienhügel (Kom. Fejér). [146. XXXVI.] Durch die Eröffnung eines Steinbruches wurde der größte Teil des Hügels abgetragen. Beim Abhobeln der dünnen Erdschicht am Gipfel des Hügels wurden die Gräber von römerzeitlichen Eingeborenen aufgewühlt. Im noch unaufgewühlten Teil des Hügels haben wir 6 Brandgräber ausgegraben. Das Gräberfeld stand vom LT D bis zum 2. Jh. n. u. Z. in Gebrauch. Neben den pannonischen Flügelfibeln (Grab 2), dem mit planta pedis verzierten Schlüssel (Grab 5) und den eingestempelten Gefäßen (Grab 6) waren die wichtigsten Funde die in Grab 5 zutage gekommenen maschenförmigen Maskenfibeln. Wir können das Gräberfeld mit den keltischen Eraviskern in Verbindung bringen. An der Ausgrabung nahmen Éva F. Petres und Gábor Bándi teil.

Jenő Füz

Mezőszilas (Kom. Fejér). [150. XXXVI.] Im Fundort, der mit dem urzeitlichen Fortiana zu identifizieren ist, kamen in großer Entfernung voneinander römische Gräber aus dem 4. Jh. zutage.

Jenő Füz

Mihályfa (Kom. Veszprém). [159. XV.] Am SW-lichen Ende des Dorfes wurden beim Bau des Stalles der LPG dem 4. Jh. angehörende Gräber gefunden. Die Rettungsgrabung zeitigte 5 Ziegelgräber.

Károly Sági

Mosonmagyaróvár S. Seite 241.

Mosonszentmiklós — Jánosszállás-Pusztá S. Seite 229.

Nagyharsány (Kom. Baranya). [164. XXVI.] Beim Ostrand des Dorfes, neben der Landstraße, erschienen die Spuren einer etwa 500 m langen römischen Siedlung (Serena?). Wir haben im dem Dorfe näher liegenden Teil des Gebietes die Ruinenreste eines aus mehreren Räumen bestehenden Hauses erschlossen. Die höchste Ruinenmauer war 1,70 m hoch. Zwischen den Mauern waren viele spätrömische Funde und Spuren des Aufenthaltes während der Völkerwanderungszeit zu finden.

László Papp

Nagyvenyim — Sandgrube. S. Seite 229.

Nyergesújfalu — Donauufer (Kom. Komárom). [182.] Durch die Regulierung des Donauufers ist bei Flußkm 1729, 250 westlich von diesem, ein römischer Wachturm zugrunde gegangen. Aus den Ruinen kamen Stempelziegel der legio I. adiutrix, wenig aus dem 2–3. und viele aus dem 4. Jh. stammende Scherben zutage.

Sándor Soproni

Örvényes (Kom. Veszprém). [192. XLV.] Die Erschließungsarbeiten des 1958 gefundenen römischen Gebäudes wurden fortgesetzt. Im 1. Jh. waren hier Wohngruben, im 2. Jh. wurde ein viereckiges Gebäude mit einem Gang in der Mitte errichtet; innen dekorierten es Wandgemälde. Das Niveau wurde im 4. Jh. beträchtlich gehoben, an das ältere Gebäude wurde ein weiterer, größerer, viereckiger Raum von megaron-Typ und zwei kleinere Räumlichkeiten angebaut. Das 1958 erschlossene Torgewölbe gehörte zu letzterem. In 60 m Entfernung von diesem Bau erschienen im Forschungsgraben die Grundmauern eines anderen, größeren Baues, annehmbarerweise einer Villa. In diesem Gebäude fanden wir eine Minerva-Büste aus Bronze.

Tihamér Szentlélek

Pécs, Komitatsbibliothek, Geisler-Eta-Gasse 8. [201. XXVI.] Wir haben die Erforschung des 1958 begonnenen urchristlichen Gräberfeldes fortgesetzt. Die 1958 gefundene große Grabkammer haben wir nun ganz ausgegraben und konserviert. Ebenda brachten wir auch eine neue urchristliche Grabkammer zutage, in die in späterer Zeit ein Kindergrab eingebaut wurde. Insgesamt haben wir 27 Gräber erschlossen. Mitarbeiter war Alice Sz. Burger.

Ferenc Fülöp

Sopron, Előkapu 1–3. (Kom. Győr-Sopron). [228. XXIX.] Bei der Renovierung des Hauses fanden wir in 4 m Tiefe einen römerzeitlichen Weg. Auf diesen wurde später eine aus Quadersteinen bestehende Mauer gebaut, die wahrscheinlich die Seite der mittelalterlichen, zum Stadtturm führenden Schanze war.

Gyula Nováki

Sopron — Fabrizious-Haus. S. Seite 241.

Sopron — Kányaszurdok (Kom. Győr-Sopron). [230. XXIX.] Aufgrund der Beschreibungen früherer Forscher konnten wir die Ruinen von zwei römerzeitlichen größeren Back- oder Schmelzöfen, deren Bestimmung uns vorderhand nicht bekannt ist, und unabhängig von diesen die Schlackenhalde eines Eisenschmelzofens, mitsamt den Blasebälgen, identifizieren.

Gyula Nováki

Sopron, Szent György-Gasse 7. (Kom. Győr-Sopron). [234. XXIX.] Bei der Untersuchung des Bodens kam in 4 m Tiefe ein aus großen Basaltsteinen bestehender römischer Weg zum Vorschein.

Gyula Nováki

Sopron, Sztálin-Platz (Kom. Győr-Sopron). [235. XXIX.] Eine kleinere Ausgrabung wurde in der Nähe des 1955 erschlossenen römerzeitlichen Eisenschmelzofens vorgenommen, um die vermutete Werkstätte zu finden, doch ohne Erfolg. Weitere Gräber (Nr. 86–94) des bereits öfters gegrabenen römerzeitlichen Gräberfelds kamen zutage. Wir fanden 3 Brandgräber und 1 Skelettgrab aus dem 1–2. Jh., und oberhalb dieser 5 spätrömerzeitliche Skelettgräber mit verhältnismäßig ärmlichen Beigaben.

Gyula Nováki

Szekszárd — Szőlőhegy (Kom. Tolna). [245. XXXIII.] Bei der Anlegung eines Parkes vor der Grundschule kam ein spät Römisches Ziegelgrab zutage. *Gyula Mészáros*

Szentendre, Római Sánc-Gasse 7. (Kom. Pest). [247. XXXIV.] Beim Legen von Wasserleitungsröhren kam ein aufgestöbertes Ziegelgrab zutage. Der Graben durchquerte die Südwand des römischen Lagers, die 160 cm dick war. *Sándor Soproni*

Szentendre, Római Sánc-Gasse 36. (Kom. Pest). [248. XXXIV.] Vor dem Haus haben wir beim Bau der Wasserleitung ein aus Steinplatten zusammengestelltes, aufgestöbertes Grab ausgegraben. *Edit B. Thomas*

Szentlőrinc (Kom. Baranya). [250. XXVI.] Beim Lehmgewinnen am NW-lichen Rand der Ziegelfabrik warfen die Arbeiter 7–8 römische gemauerte und einige Erdgräber aus der Erde. Bei unserer Inspektion fanden wir Randziegel und einen Schildknauf. *László Papp*

Szigetmonostor — Göder Überfahrt (Kom. Pest). [252.] 100 m nördlich von der einstigen Delelő-Schenke, unmittelbar am Donauufer, kamen die Reste eines römischen Wachturmes zutage. *Sándor Soproni*

Szigliget — Ávasi-torony. S. Seite 242.

Szombathely, Óperint-Gasse 1. (Kom. Vas). [260.] Vor dem Haus wurde bei Wasserröhrenlegung eine Cloaca gefunden, die in den Perint-Bach mündet und die 25,6 m lang zu verfolgen ist. Es gab keine Begleitfunde. *Terézia Buócz*

Szombathely, Rumi-Gasse 72–74 u. 84. (Kom. Vas). [261. XXXIX.] Bei der Fundamentierung eines ärztlichen Ordinationssaales kamen 32 Gräber eines frühromischen Gräberfeldes zutage: freistehende Urnengräber, mit Ziegeln umgebene, Steinossuarien und Skelettgräber. Das Material ist für das 1–2. Jh. kennzeichnend. In einer Urne waren neben der Asche auch Bernsteinschnitzereien. *Terézia Buócz*

Szombathely, Thököly-Straße 14–18. (Kom. Vas). [262. XXXIX.] Die Erschließung des Iseums wurde fortgesetzt. Der kleine, auf der nordöstlichen Seite liegende, aus der I. Bauperiode des Heiligtums stammende Hofteil wurde in der II. Bauperiode umgestaltet, ein Gebäude von 40×17 m wurde errichtet, in dessen Innerem der Längsachse nach 8 viereckige Pfeiler waren. Unter dem Niveau des Binnenhofes konnten wir die Spuren von Hütten mit Lehmewurfwänden bzw. mit Pfostenlöchern klarlegen. Erstere waren rund, ihr Material weist auf das 1. Jh. hin. Die letzteren waren viereckig und standen nach Aussage der Keramik in der 1. Hälfte des 2. Jhs. in Gebrauch. Sie wurden öfters renoviert, wir unterschieden 3 Brandschichten. Wir fanden die NW-liche Abschlußmauer des Binnenhofes (40×50 m) des Temenos. Im Nordwesten verläuft nach einem etwa 20 m langen Vorhof in NW–SO-licher Richtung eine mit Basalt gepflasterte, 7,5 m breite, wahrscheinlich aus Savaria nach Sopianae führende Straße: wir haben ihre 27 m lange Strecke freigelegt. Bei der Klärungsarbeit der Gebiete des Binnenhofes, die um den Altar herum waren, fanden wir ein korinthisches Kapitäl aus weißem Marmor. *Tihámér Szentlélek*

Szőny — Ölfabrik (Kom. Komárom). [266. IV.] Im südlichen Teil der Fabrik (im sog. Cäcilienfriedhof) fand Jenő Petrovics einen vom Ende des 3. Jhs. stammenden Kindersarkophag ohne Inschrift, in dem u. a. eine goldene Halskette war. *László Barkóczi*

Sztálinváros — Öreghegy (Kom. Fejér). [268. XL.] In Pz. 51 kamen spät Römerzeitliche Gräber ans Tageslicht. *Eszter B. Vágó*

Sztálinváros — Öreghegy (Kom. Fejér). [269. XL.] In Pz. 1768 fanden wir Reste römischer Mauern. *Eszter B. Vágó*

Tác (Kom. Fejér). [276. XXXVI.] Wir haben die 1958 begonnene Ausgrabung der großen römischen Siedlung fortgesetzt. Erschließung und Konservierung des nördlichen Drittels der Villa I. wurde beendet. Auf der Westseite kam ein weiterer Raum mit Apsis zum Vorschein, mit Luftheizungsröhren unterhalb des Fußbodens. Der Raum (Nr. XX) hatte 3 Bodenniveaus: das unterste wurde während der Markomannenkriege, das oberste im 4. Jh. gelegt. Hier fanden wir auch eine Säule des Peristyls. Bei der südöstlichen Ecke erschienen weitere, sich nördlich erstreckende Räumlichkeiten, die den bisher festgelegten Grundriß des Gebäudes stark verändern. Östlich und südlich von der I. Villa haben wir durch vorläufige Forschung den Platz weiterer Gebäude festgelegt und vermochten wahrscheinlich auch den Platz des auf dem Hügel gestandenen Iuppiter Dolicheus-Tempels zu klären. Bei der hier geführten Forschung fanden wir vier, mit Eisenplatten überzogene Bronzeglocken verschiedener Größe und ein kultisches, sichelförmiges Gerät. Neben den zwei bisher bekannten spätromischen Gräberfeldern konnten wir in den Weinbergen, die die Siedlung im Osten begrenzen, ein drittes finden. An der Ausgrabung nahmen István Bóna, Eszter B. Vágó, Gábor Bándi, Kornél Bakai, Zsuzsa Bánki, Éva Koczur und Gyula Rosner teil. *Jenő Füz*

Tihany (Kom. Veszprém). [280. XLV.] Beim SW-lichen Eingang der Halbinsel stieß man auf mit Lehm verbackene Grundmauern eines römischen Gebäudes. Aus den stark beschädigten Schichten nahmen wir aus, daß sie in 2 Perioden gebaut wurden. *Tihámér Szentlélek*

Tokod — Erzsébet-Grube (Kom. Komárom). [286. IX.] Wir haben den O–W-lich verlaufenden römischen Weg mit drei Perioden auf mehreren Strecken erschlossen. Auch fanden wir hier einen mit Tegula innen verputzten und mit flachen Steinplatten überdeckten Kanal. In etwa 50 m Entfernung nördlich vom römischen Weg kamen die Mauerreste eines Gebäudes zum Vorschein, mit reichem Fundmaterial aus dem 2–3. Jh. In der Nähe des Gebäudes fanden wir einen Backofen. Auch neben dem Weg haben wir etliche verwüstete Backöfen erschlossen mit viel Keramik. Sie stammen aus dem 1–4. Jh. Wir haben festgestellt, daß auf dem Acker zwischen dem Vár-berek und der Schlammgrube ein größeres Gebäude stand. Im Vár-berek durchquerten die nordöstliche Mauer des römischen Lagers. Außerhalb dieser, parallel zu ihr, verläuft ein spätromischer Weg. Das Lager wurde unter Valentinianus I. errichtet, es ging Ende des 4. Jhs. zugrunde. *Ilona Sz. Czeglédy–Géza Alföldy*

Vasvár (Kom. Vas). [293.] Wir haben einen kleinen Teil des von I. Járdányi-Paulovics 1948 ausgegrabenen Ofens wieder erschlossen um festzustellen, ob es wirklich eine Eisenschmelze war. Die Ergebnisse widersprachen dieser Annahme, er diente wahrscheinlich zum Ziegelbrennen. *Gyula Nováki*

Vászoly (Kom. Veszprém). [297. XLV.] Im Pusztáegyházás-Anger wurde beim Tiefpflügen ein aus Ziegeln gebautes römisches Skelettgrab aus der Erde geworfen. *Tihámér Szentlélek*

Velence (Kom. Fejér). [299. XXXVI.] Zwischen dem Dorf und dem Velence-See kamen bei den Bauarbeiten der LPG an mehreren Stellen Gebäudemauern zutage. Bei der Rettungsgrabung haben wir nur das Vorhandensein von Lehmhäusern und der zu ihnen gehörenden Fußböden festgestellt. Da das Fundmaterial außerordentlich vermischt war, konnten wir nicht feststellen, ob sie vom Anfang der Römerzeit (1–2. Jh., mit Keramik der Eingeborenen), oder aus dem Mittelalter stammen. Ebenda

haben wir auch ein römisches Grab aus dem 4. Jh. gefunden. An der Ausgrabung nahm Gábor Bándi teil.

Jenő Fitz

*Ausgrabungen der Archäologischen Forschungsgruppe
der Ung. Akademie d. Wiss. an der Donau*

Dömös — Kövespatak (Kom. Komárom). [79. XLVIII.] Ein spätrömischer Wachturm wurde vollständig erschlossen. Der Grundriß ist viereckig. Er war von einem Wassergraben umgeben. Das Fundmaterial besteht in der Hauptsache aus spätrömischen Scherben. Auch fanden wir hier Keramik aus dem 9–10. Jh. Eine Münze stammt aus der Zeit des Valentinianus.

Sándor Soproni

Esztergom — Alsósziget. S. Seite 242.

Neszmély — Tekeresspatak (Kom. Komárom). [179. XLVIII.] Beim 66. Kilometerstein der 1. Straße, bzw. bei der Bachmündung haben wir einen spätrömischen Burgus mit Vallumsystem und einer längeren Strecke der Zufahrtsstraße freigelegt. An der Ausgrabung nahmen Ilona Czegléd, Sándor Bökönyi und Tibor Kovács, Universitätshörer, teil.

Klára Póczy

Pilismarót — Malompatak (Kom. Komárom). [205. XXXIV.] Eine spätrömische kleine Feste wurde ausgegraben. Der zentrale Turm (15×15 m) war von drei Seiten von einem Hof umgeben, im Hof waren ein Badehaus mit Hypocaustum und ein Brunnen. Von der vierten Seite her schließt sich ein anderer, mit Mauer umgebener Hof dem Turm an. In diesem waren die Wohnräume. Drei solche, mit Terrazzoboden, sind auf uns verblieben. Auf der der Donau zu liegenden Seite — die vom Wasser verwüstet wurde — war wahrscheinlich noch ein Zimmer. Eines der Räume war mit Bodenheizung versehen. Ein mit Pfostensystem versehener Graben umgab die Feste. Wir fanden dort die Ruinen von 2 Töpferöfen, in denen spätrömische und sog. hunnenzeitliche, eingeglättete Keramik ausgebrannt wurde. Viele valentinianuszeitliche Stempelziegel und andere Funde kamen zutage. Alle Münzen sind valentinianisch.

Sándor Soproni

Süttő — Hosszúvölgy. S. Seite 230.

Süttő — Bahnwächterhäuser. S. Seite 230.

Szőny (Kom. Komárom). [263. XLVIII.] An der Süd-, Ost- und Nordwand des Legionslagers legten wir Profile frei. Wir haben die porta decumana erschlossen, und z. T. auch eine militärische Bäckerwerkstatt an der Nordmauer (diese Arbeit verrichtete Margit Kanozsay) westlich der porta praetoria. 50 m östlich von der nordöstlichen Ecke des Lagers hat Éva B. Bónis einen frühzeitlichen Töpferofen ausgegraben.

László Barkóczy

Szőny — Almásfüzitő (Kom. Komárom). [264. XLI.] Bei der Erforschung des römischen Lagers fanden wir die porta sinistra principalis und den SW-lichen, fächerförmigen Eckturm des Lagers. An mehreren Stellen klärten wir wichtige Abschnitte des Limesweges um das Lager herum. Die bisherigen Funde stammen aus dem 1–4. Jh. Mitarbeiter waren Alice Sz. Burger und Endre Biró. An der Ausgrabung nahmen Kornél Seitzl, Vilmos Balás, Katalin B. Sey, ferner Éva Koczur und István Stefaits, Universitätshörer, teil.

Ferenc Fülep

Szőny — Almásfüzitő (Kom. Komárom). [265. XLI.] Der Ost-westlich verlaufende Limesweg kam ans Tageslicht, der zur Westseite des castrums geleitet haben mag. Neben dem Weg erschienen Reste einer Siedlung mit mehreren Schichten.

Irina Lengyel

B) Große Ungarische Tiefebene

Békéssámsón — Erdőháti halom. S. Seite 230.

Békéssámsón — Gemeindesandgrube (Kom. Békés). [21. XXVI.] Am Hang beim Nordrand des Dorfes fanden wir bei der Rettungsgrabung das Fundament einer mit einer Münze des Probus datierten sarmatenzeitlichen Hütte. Die Funde datieren die Siedlung auf das 3–4. Jh.

Ernő Olasz jr.

Békésszentandrás. S. Seite 243.

Bokros — Búzáspart (Kom. Csongrád). [27. VII.] Auf der Gemeindeweide fanden wir an zwei Stellen verstreut sekundär gelagerte neolithische Funde. Wir haben die Spuren einer kleineren Siedlung der Körös-Kultur, die am Búzáspart B-Fundplatz durch Tiefpflügen verwüstet wurde, beobachtet und mehrere sarmatenzeitliche Abfallgruben ausgegraben. In ihrer Nähe haben wir 10 ärmliche Gräber eines größeren sarmatenzeitlichen Gräberfeldes erschlossen.

Nándor Kalicz

Budapest V., Március-15-Platz. [59. V.] Römische Festung. S. ferner Seite 243.*

Klára Póczy

Budapest XV., Rákospalota, Mogyoród útja 42. S. Seite 231.

Dormánd — Hanyipusztá. S. Seite 238.

Fajsz — Kétágköz. S. Seite 239.

Kengyel. S. Seite 231.

Madaras — LPG Dózsa (Kom. Bács-Kiskun). [143. I.] Bei Wegbauarbeiten fanden wir ein sarmatisches Grab.

Mihály Kőszegi

Mende (Kom. Pest). [147. IV.] Anhand von Wegbauarbeiten wurde bei der Nordseite der Bahnstation Erde ausgegraben. Die Rettungsgrabung diente nur zur Beobachtung. Wir haben 4 aufgestöberte sarmatische Skelettgräber (ausgestreckt liegend), 3 Skelettgräber in Hockerstellung ohne Beigaben, 1 bronzezeitliches Kinderskelettgrab und ein früheisenzeitliches Urnengrab gerettet. Außerdem sammelten wir Funde aus neolithischen (mit Linear- und Zselizer Keramik) und aus sarmatischen Gruben.

Pál Patay—Irina Lengyel—Zsolt Csalog

Mezőkövesd. S. Seite 231.

Mezőtúr — LPG Vörös Október (Kom. Szolnok). [151. XXXVIII.] In der Zentrale der LPG, beim Brunnen, wurde ein sarmatisches Grab gefunden.

Gyula Kaposvári

Mélykút — Sáncdűlő (Kom. Bács-Kiskun). [152. I.] Beim Graben eines Silos wurde ein spätsarmatisches Gräberfeld gefunden. Bei der Rettungsgrabung haben wir 7 Gräber und eine Abfallgrube erschlossen. Aus den verhältnismäßig reichen Beigaben eines Teiles der Gräber sahen wir, daß die Bestattungen bis zur Hunnenzeit dauerten.

Mihály Kőhegyi

Nagykörös — LPG Rákóczi (Kom. Pest). [171. XXI.] In der Zentrale der LPG stieß man beim Baumpflanzen auf ein sarmatisches Frauengrab.

Béla Balanyi

Nagykörös — Ziegelfabrik (Kom. Pest). [172. XXI.] In der Lehmgrube der Fabrik wurde ein an Beigaben reiches sarmatisches Frauengrab gefunden.

Béla Balanyi

Pocsajesztár, Árpád-Straße 1. (Kom. Hajdú-Bihar). [208. VIII.] Vor dem Haus wurde ein sarmatenzeitliches, vom Anfang des 3. Jhs. stammendes Grab gefunden.

Attila Horváth

Pusztajödvár — Ujjalu (Kom. Békés). [211. XXV.] In der Sandgrube am Süden des Dorfes wurde ein sarmatenzeitliches (4. Jh. n. u. Z.) Skelettgrab aufgestöbert.
Ernő Olasz jr.

Sükösd — Kerülő fok (Kom. Bács-Kiskun). [237. I.] Beim Dammbau stieß man auf eine spätsarmatische Siedlung. Aus einer Abfallgrube kam Keramik vom Drag. 33 Typus und andere spätsarmatische Keramik zutage.
Mihály Kóhegyi

Szentes, Baross-Sámuel-Gasse. S. Seite 232.

Szolnok — Chemikalienfabrik (Kom. Szolnok). [259. XXXVIII.] In einem Grab ohne Sarg kam ein sarmatenzeitliches Skelett aus dem 4. Jh. zutage.

Gyula Kaposvári

Tarhos — Várdomb. S. Seite 232.

Tápiószentmárton. S. Seite 232.

Tiszanána (Kom. Heves). [282. X.] Im Inneren des Dorfes wurden beim Wasserleitungsröhrenlegen einige spätsarmatische Gräber durchquert.

János Szabó

Üllés — Árpád-Anger (Kom. Csongrád). [291. XXXII.] Auf dem Hügel hinter dem Gehöft Nr. 65. haben wir bei der Rettungsgrabung ein sarmatenzeitliches Skelett erschlossen.

Ottó Trogmayer

C) Ungarisches Hochland

Arka (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [7. IV.] Auf dem Hang des breiten Hügels, der nordöstlich vom Dorf sich erstreckt, haben wir eine Authentisierungsgrabung ausgeführt. Die Scherben aus der etwa 150 cm mächtigen Kulturschicht deuten eine kaiserzeitliche Siedlung an. Die Authentisierung haben wir mit Mihály Párducz und László Vértes gemeinsam ausgeführt.

Ágnes Salamon

Garadna (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [10. IV.] Am Fundort verblieb eine mächtige Kulturschicht einer großen Siedlung auf uns, die von der Zeit um den Beginn unserer Zeitrechnung bis zur Landnahme der Ungarn ständig bewohnt war. Das Fundmaterial weist auf bedeutenden Ackerbau (Pflugeisen), Tierzucht (Haustierknochen) und Eisenverarbeitung (Pickelhaue) hin.

Gyula Török

Miskolc, Rákóczi-Straße 2. S. Seite 244.

Nógrádverőce (Kom. Pest). [181. XLVI.] Bei der Wiederherstellung des römischen Wachturmes kamen bei der Reinigung des Brunnens mehrere große Ziegel mit Inschriften und ein geschnittener weißer Kalkstein, stark korrodiert, zutage. Die Wiederherstellung wurde von Architekt József Szanyi und den Baumeistern János Rusznyák und Nándor Lauschnier geplant bzw. angeleitet.

Miklós Héjj

Szilvásvár (Kom. Heves). [255. IV.] Neben dem Fußballplatz und im Gebiet der benachbarten Wohnhäuser haben wir eine Probegrabung gemacht. Die 120 cm mächtige Kulturschicht mutet keltisch an, mit einer auch während der Kaiserzeit fortlebenden Einwohnerschaft, während das Material der darunter befindlichen Grube beweist, daß auch die Träger der Bükker Kultur hier gehaust haben. An der Forschung nahmen Mihály Párducz und László Vértes teil.

Ágnes Salamon

VÖLKERWANDERUNGSZEIT

A) Transdanubien

Babarc (Kom. Baranya). [10. XXVI.] Erdarbeiter haben am Westrand des Fischteiches der LPG die Gräber eines awarenzeitlichen Gräberfeldes ausgeschauelt. Bei der Rettungsgrabung haben wir 5 Gräber erschlossen. In ihrer unmittelbaren Nähe waren die Reste eines runden Backofens, und am anderen Ufer, Spuren einer römischen villa rustica.

László Papp

Budakalász (Kom. Pest). [30. XXXIV.] In der am Donauufer gelegenen Industrieanlage des Arbeitstherapeutischen Instituts haben wir 18 Gräber aus der 2. Hälfte des 6. Jhs. — Anfang des 7. Jhs. erschlossen. Die ersten Gräber dieses Gräberfeldes fanden wir 1955. Fast alle Gräber wurden bereits früher ausgeraubt. In einem Grab war nur ein Pferdeskelett. Unter den Gefäßen gibt es auch solche mit eingestempeltem Muster.

István Erdélyi

Győr, Széchenyi-Platz (Kom. Győr-Sopron). [105. XI.] Vor dem Museumsgebäude haben wir bei Erdarbeiten aus stark aufgestöberten Schicht das Skelettgrab eines hunnischen Mädchens, ein römerzeitliches Skelettgrab, römische Scherben und einen Mühlstein errettet.

András Uzsocki

Hegykö, Mező-Gasse 19–21. (Kom. Győr-Sopron) [115. XXIX.] Wir haben 26 Gräber des aus der ersten Hälfte des 6. Jhs. stammenden langobardischen Gräberfeldes erschlossen. Bedeutend waren 2 Gräber von Kriegern mit Lanzen und Schwertern und 3 Frauengräber mit vergoldeten Silber- und mit Goldfibeln, farbigen Perlen, schnüren als Beigaben. Besonders reich war die in Grab 18. bestattete Frau: sie hatte große, mit Edelsteinen eingelegte vergoldete Silberfibeln, goldene Scheibenfibeln, einen Glaspokal und eine Spinnwirtel aus Bergkristall.

István Bóna

Kajda (Kom. Tolna). [124. XXXIII.] Der niedrige Hügel in der Nähe der Bahnstation wurde bei Wegverbesserungsarbeiten abgetragen, wobei man mehrere, orientierte, ausgestreckte Skelettgräber fand. Bei der Authentisierungsgrabung kamen weitere 3 Gräber zutage, die zu einem bereits früher zugrunde gegangenen awarischen Gräberfeldteil gehörten.

Gyula Mészáros

Káloz — Nagyhörsök (Kom. Fejér). [127. XXXVI.] Bei Kanalisationsarbeiten im Staatsgut fand man bei der Durchquerung eines niedrigen Hügels ein frühawarenzeitliches Gräberfeld. Die Rettungsgrabung zeitigte 11 Gräber. An der Ausgrabung nahm Gyula Rosner teil.

Jenő Fitz

Nagyharsány S. Seite 234.

Nagyharsány (Kom. Baranya). [165. XXVI.] Am Ostende des Dorfes wurden beim Rigolieren Gräber gefunden, was wir erst 2 Jahre später erfuhren. Das Ergebnis unserer Ausgrabung war, daß wir 42 spätaawarenzeitliche Gräber fanden, u. a. 6 in Holzkonstruktion, mit Brettern ausgelegt. Die Gräber waren reich mit Beigaben — Schmuck, Waffen, usw. — versehen.

László Papp

Németkér — Magyalos-Puszt (Kom. Tolna). [180. XXXIII.] Beim Graben eines Silos wurden zwei Skelettgräber gefunden. Wie aus den nachträglich gesammelten Beigaben zu sehen, stießen die Arbeiter auf einen awarenzeitlichen Gräberfeldteil.

Gyula Mészáros

Pula (Kom. Veszprém). [209. XLV.] Beim Bau des Öcsér Verbindungsweges haben wir 5 spätaawarenzeitliche Gräber mit ärmlichen Beigaben gefunden. Außerdem haben wir eine neolithische Wohngrube erschlossen, in deren Mitte wir einen vertieften Feuerherd beobachteten.

István Dienes

Sárosd (Kom. Fejér). [221. XXXVI.] Bei den Stallbauten der LPG stieß man auf ein awarenzeitliches Gräberfeld. Die Rettungsgrabung zeitigte 3 Gräber.

Jenő Fitz

Sárszentlőrinc — Uzd (Kom. Tolna). [224. XXXIII.] Weitere Skelettgräber kamen beim Bau von Silos zutage, die die Fortsetzung des 1958 gefundenen völkerwanderungszeitlichen Gräberfeldes bilden. Das Gräberfeld ist in eine hallstattzeitliche Schicht eingegraben und enthält zwei Schichten: die tiefer liegenden Reitergräber stammen aus der Awarenzeit, die ärmlichen Gräber der oberen Schicht sind durch die Schläfenringe datiert.

Gyula Mészáros

Soponya — Sandgrube (Kom. Fejér). [227. XXXVI.] Wir retteten die 3 letzten Gräber eines abgetragenen, aus dem 5. Jh. stammenden germanischen Gräberfeldes. Zwei Tote hatten künstlich deformierte Schädel. Trotz des Raubes enthielten die Gräber bedeutende Beigaben.

István Bóna

Sopron — Kőhida (Kom. Győr-Sopron). [131. XXIX.] In diesem Jahr haben wir die Gräber Nr. 89—124 erschlossen. Auch diesmal waren es Sargbestattungen aus dem 9. Jh. Etwa 6—8 Gräber konnten wir infolge der erhabenen Kanaldämme und der Betonschleuse nicht ausgraben. Mit dem Material erhielten wir eine hervorragende Fundgruppe aus dem 9. Jh., mit der wir gutes Bestimmungsmaterial zur Absonderung des aus dem 9. Jh. stammenden Teiles der vielen awarenzeitlichen Funde erhielten.

Gyula Török

Székszárd — Palánk (Kom. Tolna). [244. XXXIII.] In der Gärtnerei in der Nähe der Bahnbrücke über dem Sió-Fluß wurde beim Planieren ein Ziegelgrab gefunden. Bei der Rettungsgrabung fanden wir 25 Gräber. Der Gräberfeldteil hat 3 Schichten. Die älteste ist frühbronzezeitlich, gehört zur Kisapostag-Gruppe. In diese sind die aus der hunnisch-germanischen Epoche stammenden Gräber eingegraben, die der Reihe nach angeordnet sind. Wir fanden 3 künstlich deformierte Schädel, die unausgeraubten Gräber enthielten reiche Beigaben. Die jüngste Schicht ist durch die verstreut liegenden Gräber der Awaren repräsentiert (darunter 2 mit Pferdebestattung). Die meisten Gräber waren aufgestöbert und ausgeraubt. Die gerettete Gruppe der Gräber bildet die Fortsetzung des früher erschlossenen völkerwanderungszeitlichen Gräberfeldes.

Gyula Mészáros

Tolnanémedi (Kom. Tolna). [287. XXXII.] Im Inneren des Dorfes kamen beim Legen von Wasserleitungsröhren mehrere awarenzeitliche Skelettgräber, u. a. eines mit Pferdebestattung, zutage.

Gyula Mészáros

Vál (Kom. Fejér). [296. XXXV.] In der Sandgrube der LPG Vajda János stieß man auf menschliche Knochen und auf Funde. Im gefährdeten Gebiet kamen zwei, für die Spätawaren charakteristische Gräber zutage.

Jenő Fitz

Vörs (Kom. Somogy). [306. XV.] In der Sandgrube der Gemeinde kam ein aus der ersten Hälfte des 6. Jhs. stammendes langobardisches Gräberfeld zutage, dessen 9 Gräber wir durch Rettungsgrabung erschlossen haben. Sie waren aufgestöbert, enthielten aber trotzdem bedeutende Keramik und Waffenbeigaben. Grab 5. war ein Reitergrab. An der Ausgrabung nahm Miklós Frech, Botaniker, teil.

Károly Sági

Ausgrabungen der Archäologischen Forschungsgruppe der Ung. Akademie d. Wiss. an der Donau

Dömös — Kövespatak. S. Seite 229.

Pilismarót — Basaharc (Kom. Komárom). [203. XLVIII.] Um den Kilometerstein 54,4 der Autostraße nach Esztergom wurden an beiden Seiten des Weges 196

awarenzeitliche, 22 keltische und 5 kupferzeitliche (Pécel-Kultur) Gräber unter Mitwirkung von J. Szabó, A. Kralovánszky, Gy. Török, M. Deák, S. Wenger, S. Bökönyi, später A. Horváth, E. H. Tóth und I. Erdélyi erschlossen. Unter den awarenzeitlichen Gräbern wurden 61, durchschnittlich 2—4 m tiefe Gruben, teilweise (29) mit Skeletten von Menschen und Hunden, Wildkatze und Schwein entdeckt. Die Gräber der Pécel-Kultur waren Brandgräber, unter den awarenzeitlichen waren 7 solche. Die Keltengräber sind durch die Beigaben auf das 2—1. Jh. v. u. Z. datiert (Silbermünze von sog. Regölyer Prägung). Die awarenzeitlichen Gräber stammen alle aus dem 8. Jh.

Nándor Fettich

Pilismarót — Szober Überfahrt. S. Seite 230.

B) Große Ungarische Tiefebene

Almáskamarás — Sandgrube (Kom. Békés). [5. III.] Beim Sandgewinnen kam ein Kinderskelett zutage, das auf das 9. Jh. zu datieren ist.

Gyula Farkas — Mihály Köhegyi — Ottó Trogmayer

Balmazújváros — Hortobágy-Árkus (Kom. Hajdú-Bihar). [16. VIII.] Beim Sandgewinnen kamen spätawarische Gräber zutage. Durch Rettungsgrabung haben wir 36 Gräber erschlossen. 22 waren solche von Frauen oder Kindern, oder gänzlich verwüstet, aus denen bedeutendere Funde nur aus Nr. 14, 15, und 21. zutage kamen. Aus letzterem stammen goldene Ohringe und Plattenfragmente. Von den 14 Männergräbern waren 11 reich, 11 von diesen waren Reitergräber, die ausnahmslos ausgeraubt waren. Neben 3 Pferden waren Phalerenpaare aus gegossener Bronze, neben einem eines aus vergoldetem Eisen; an 8 Pferden fanden wir das komplette Pferdegeschirr, das aus gegossenen und geprägten Beschlügen besteht. Neben den vielen und in ihrer Mehrzahl vergoldeten Beschlügen sind das die Sonne darstellende Phalerapaar aus Bronze, die figuralen Gürtelbeschlüge und die goldenen Schmucksachen bedeutend. An der Ausgrabung nahmen Sándor Bökönyi und Attila Horváth teil.

Elvira H. Tóth

Böcs (Kom. Borsod). [29. IV.] Im sog. „Sárgaföldespart“, östlich von Belsőböcs, wo seit Jahren Lehm gewonnen wird, beobachteten wir das fast vollständige Verkommen eines großen awarischen Gräberfeldes. Ein aufgestöbertes Grab konnte gerettet werden, seine Beigaben — u. a. einen aus Bronze gegossenen Halfterbeschlág mit Palmettenmuster und einer Pferdekopfdarstellung, haben wir in das Museum gebracht.

István Dienes

Budapest XV., Rákospalota, Ferroglobus-Fabrik [66. V.] Awarisches Grab.*

Rózsa Schreiber

Csongrád, Berzsenyi-Gasse (Kom. Csongrád). [75. VII.] 1956 wurde das erste Grab gefunden, das ein Skelett mit künstlich deformiertem Schädel enthielt. Weder damals, noch jetzt, konnten wir das Grab gänzlich ausgraben. In diesem Jahr haben wir weitere 8 Gräber erschlossen. Von den 9 Gräbern sind 7 hunnenzeitlich, 2 stammen vom Beginn der Awarenzeit. Im Bereich des Gräberfeldes kam auch eine bienenstockförmige Wohngrube zutage. An der Ausgrabung nahm auch Mihály Köhegyi teil.

Mihály Párducz

Dormánd — Hanyipusztá (Kom. Heves). [78. X.] In der Sandgrube des Bencsik-Gehöftes haben wir die Grenzen der noch unverwüsteten Gräberfeldteile überall festgestellt. Beim Fuß des Hügels kamen 9, auf seinem Gipfel kamen 8 spätawarenzeitliche (9. Jh.?) Gräber zutage. Am Hügelrücken haben wir weitere 10 Gräber ausgegraben, u. a. 3 mit partiellen Pferdebestattungen. Die Beigaben sind in der Form für die Zeit der ungarischen Landnahme charakteristisch, ein Brustscheibenpaar aus Bronze mit punzierter Palmettenverzierung soll besonders er-

wähnt werden. Unter den Gefäßen erscheinen auch urzeitliche Urnen. Auf dem Hügel war auch ein Grab sarmatischen Charakters. *János Szabó*

Fajsz — Kétágköz (Kom. Bács-Kiskun). [94. I.] Beim Dammbau wurden mehrere Gräber eines awarischen Gräberfeldes vernichtet. Die Rettungsgrabung zeitigte weitere 2 awarische Gräber und 5 spätsarmatische Abfallgrüher. *Mihály Köhegyi*

Jászberény — Metallpreßfabrik (Kom. Szolnok). [122. XXXVIII.] Am Ostrand der Fabrik wurden beim Graben einer Grube für Kohlen Gräber aufgestöbert. 2 von diesen habe ich erschlossen. Sie waren awarisch, aus dem 8. Jh. *Gyula Kaposvári*

Madaras — Ziegelstreicherei (Kom. Bács-Kiskun). [144. I.] Am Ufer des Kigyós-Baches hatte Elemér Zoltay 1952, 5 Gräber erschlossen. Anschließend haben wir dieses Jahr die Gräber 7—10 ausgegraben. Nur eines enthielt spärlich spätawarische Beigaben. *Mihály Köhegyi*

Nagykamarás (Kom. Békés). [166. III.] Im Haus Zrinyi-Gasse 4. wurde beim Graben eines Brunnens ein auf dem Rücken liegendes Skelett gefunden. Die Beigabe war ein hunnenzeitlicher Krug mit zwei Henkeln. *Ottó Trogmayer*

Pusztajöldvár — Kunos-Ferenc-Gehöft. S. Seite 232.

Szeged — Fehértó [234. XXXII.] Neben den Wirtschaftsgebäuden des ehemaligen Lippay-Gehöftes wurde ein Graben ausgehoben. Dabei haben wir 2 Gräber ausgegraben. Im Profil des Grabens sind noch weitere Gräber zu beobachten. Die Funde ergänzen das awarische Denkmalmaterial des früheren Fehértó — A. Gräberfeldes. *Alajos Bálint*

Tiszavasvári, Petőfi-Gasse 49 (Kom. Szabolcs-Szatmár). [284. XXIV.] Die bisherigen Gräber kamen beim Pflanzen von Weinreben zutage. Im Laufe der Rettungsgrabung haben wir bis Ende des Jahres 93 Gräber erschlossen. Das awarische Gräberfeld ist auf die 2. Hälfte des 7. Jhs. zu datieren. In den Reitergräbern waren nur die Pferdeschädel, die Beinknochen, Halfter und Bügel. Das Gräberfeld ist ärmlich. An der Ausgrabung nahm Attila Horváth teil. *Dezső Csallány*

Záhony (Kom. Szabolcs-Szatmár). [311. XXIV.] In der Passage, die sich aus der Ady-Endre-Gasse neben der Grenzwachenkaserne öffnet, kam aus einem Graben ein hunnenzeitliches Skelett zutage, mit Schmuckbeigaben. *István Dienes*

C) Ungarisches Hochland

Pécel (Kom. Pest). [200. IV.] Über die frühere Rettungsgrabung haben wir bereits berichtet. Weitere 2 spätaawarenzeitliche Gräber wurden gefunden. Eine mit Greifen- und Rankenmotiv verzierte Gürtelgarnitur, die in einem aufgestöberten Grab in der Form einer Holzkammer gefunden wurde, verdient erwähnt zu werden. *Gyula Török*

Vác (Kom. Pest). [295. XLIV.] In der Sandgrube neben der Forte-Fabrik haben wir die früher begonnene Ausgrabung fortgesetzt. Mit den diesmal erschlossenen 50 Gräber zusammen kennen wir bereits 82. Im aus der Spätaawarenzeit stammenden Gräberfeld ist ein Grab mit 6 Pfosten hervorzuheben. 2 Gräber stammen aus der Keltenzeit, eines von ihnen ist ein Brandgrab. *Gyula Dezső — Frigyes Kőszegi — Alán Kralovánszky*

ZEIT DER UNGARISCHEN LANDNAHME

A) Transdanubien

Páli (Kom. Győr-Sopron). [195. XI.] Beim Schottergewinnen stieß man auf Gräber. Unter Mitwirkung von Sándor Wenger haben wir eine Rettungsgrabung vorgenommen, bei der 8 Gräber aus der Zeit der Landnahme der Ungarn zutage kamen, doch wurden bereits früher 8—10 Gräber verwüstet. Das Fundmaterial ist ärmlich. Die Gräber waren in eine eisenzeitliche Siedlungsschicht vertieft. *András Uzsocki*

Tatabánya (Kom. Komárom). [275. XLI.] In der zur Zementfabrik gehörenden Märgelgrube stürzte nach einer Sprengung ein landnahmezeitliches Grab mit Pferdebestattung vom Hügel herab. Von den Beigaben fanden wir nur die Steigbügel, obwohl den trepanierten Schädel — wie aus den Patinaflecken zu schließen — eine Silberplatte bedeckt haben mag. Die Rettungsgrabung lieferte keine weiteren Gräber. *Endre Biró — István Dienes*

Zalaszentgrót (Kom. Zala). [309. XLVII.] In der II. Lehmgrube der Ziegelfabrik kamen 7 landnahmezeitliche Gräber zutage, die z. T. der Reihe nach geordnet waren. Die Beigaben des 1. Grabes sammelte Imre Szentmihályi. *Géza Fehér*

B) Große Ungarische Tiefebene

Bátmonostor — Pintér-Gehöft (Kom. Bács-Kiskun). [19. I.] Auf einem Sandhügel vernichtete der Wind mehrere landnahmezeitliche Gräber. Die Rettungsgrabung lieferte keine weiteren Gräber. *Mihály Köhegyi*

Biharkeresztes (Kom. Hajdú-Bihar). [24. VIII.] Bei kleineren Erdarbeiten an der Bahnstation kam aus einer landnahmezeitlichen Pferdebestattung u. a. eine Münze des Berengarius zutage. Die Rettungsgrabung war abgesehen von neolithischen und früheisenzeitlichen Scherben, erfolglos. *Attila Horváth*

Budapest XX., Pesterzsébet-Sandgrube. [68. V.] Landnahmezeitliches Grab mit Pferdebestattung.* *Géza Alföldy*

Dormánd — Hanyipusztá. S. Seite 238.

Kistokaj (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [134. XVII.] Aus den ärmlichen Beigaben von 4, beim Sandgewinnen gefundenen Gräbern und ihrer Orientierung schließen wir darauf, daß wir auf Reste eines landnahmezeitlichen Gräberfeldes gestoßen waren. *Géza Megay*

Rakamaz — Gyepiföld (Kom. Szabolcs-Szatmár). [213. XXIV.] Am östlichen Ende der Sandgrube der Gemeinde kam ein männliches Skelett eines landnehmenden Ungarn zutage. Mehr Resultate hatte die Rettungsgrabung nicht. In der Nähe dieses Grabes wurde früher das landnahmezeitliche Frauengrab mit den Silberplatten, die mit Geiern verziert waren, gefunden. *Dezső Csallány*

Rétközberencs — Paromdomb (Kom. Szabolcs-Szatmár). [215. XXIV.] Ein Fragment des oberen Randes eines landnahmezeitlichen Taschenbleches aus Silber wurde ins Museum geliefert. Es stammt aus einem Grab, das in der Sandgrube eingestürzt war. Früher wurden hier 2 Gräber mit Pferdebestattungen gerettet. *Dezső Csallány*

Röske — Nagyszéksós 685. (Kom. Csongrád). [216. XXXII.] Der Fundort liegt auf dem Hügel hinter dem angeführten Gehöft. Beim Rigolieren wurde hier wahrscheinlich ein ungarisches Gräberfeld aus dem 10. Jh. verwüstet. *Ottó Trogmayer*

C) Ungarisches Hochland

Eger — Répástető (Kom. Heves). [83. X.] Beim Rigolieren kamen 2, aus dem 10. Jh. stammende Gräber mit Pferdebestattungen zutage. In situ konnten wir das zwischen die Rippen eingerammte Eisenmesser beobachten. Neben dem Toten lag ein arabischer Dirrhem.

Szabó János

Miskolc — Flughafen. [159. XVII.] Im zum Flughafen gehörenden Gebiet kam beim Sandgewinnen ein landnahmezeitliches ungarischen Gräberfeld zutage. In der Brustgegend des Männerskelettes aus Grab 8. war ein auf beiden Seiten geschnittenes, zu öffnendes Bronzekreuz, ein Reliquienhalter, mit griechischer Inschrift. Ausführung und Darstellung der Kleider deuten auf byzantinischen Ursprung hin. Es stammt aus der Zeit zwischen dem ausgehenden 8 — beginnenden 9. Jh. Das in der Nähe des Fundortes früher erschlossene landnahmezeitliche Gräberfeld stammt aus der 2. Hälfte des 10. Jhs.

Géza Megay

UNGARISCHES MITTELALTER

A) Transdanubien

Aba (Kom. Fejér). [1. XXXVI.] Bei den Erdarbeiten in der LPG kamen mittelalterliche und aus dem 16—18. Jh. stammende Gräber ans Tageslicht. Letztere enthielten Kleiderreste in sehr gutem Zustand.

Jenő Fitz

Alap — Tavaszmajor (Kom. Fejér). [3. XXXVI.] In der Sandgrube der LPG haben wir 5 mittelalterliche Gräber erschlossen. Nur ein Grab enthielt einen Fund, einen Schläfenring.

Jenő Fitz

Babosdöbréte — Köményesmindszent (Kom. Zala). [11. XLVII.] Beim Bau des Verbindungsweges, der das Dorf durchquert, wurde ein Teil der Dorfkirche am westlichen Ende der Gemeinde, die verfallen und ausgehoben war, vernichtet. Um die Kirche war ein Kirchhof aus dem 18—19. Jh., dessen Beigaben Imre Szentmihályi bei der Rettungsgrabung sammelte.

Károly Sági

Bokod (Kom. Komárom). [26. XLI.] Im Areal des Kraftwerkes wurden bei der Erschließung einer Lehmgrube mehrere mittelalterliche Gräber verwüstet. Bei der Rettungsgrabung retteten wir 11 Gräber, 3 von ihnen enthielten Schläfenringe. Neben den Gräbern waren auch Gruben, aus denen Scherben und verschiedene Eisenwerkzeuge zutage kamen.

Endre Bíró

Budapest I., Hess-András-Platz 2. [33. V.] Gotische und Renaissance-Schnitzereien, mittelalterliche jüdische Grabsteine.*

Győző Gerő

Budapest I., Kapisztrán-Platz. [34. V.] Mittelalterliches Gebäude und Wasserleitung.*

Herta Bertalan

Budapest I., Öntőház-Gasse. [35. V.] Steinmetzarbeit aus dem 13. Jh.*

Herta Bertalan

Budapest I., Tárnok-Gasse 11. [36. V.] Mittelalterliches Gebäude, mittelalterliche und aus der türkischen Besatzungszeit stammende Scherben, römische Dachziegel.*

Győző Gerő

Budapest I., Uri-Gasse 4. [37. V.] Mittelalterliches Gebäude, mittelalterliche und neuzeitige Keramik.*

Győző Gerő

Budapest I., Uri-Gasse 8. [38. V.] Teil eines mittelalterlichen Gebäudes.*

Győző Gerő

Budapest I., Uri-Gasse 26—28. [39. V.] Mittelalterliche Schnitzerei und Keramik.*

Győző Gerő

Budapest I., Uri-Gasse 40. [40. V.] Mittelalterliches und aus der Zeit der türkischen Herrschaft stammendes Gebäude, mittelalterliche und neuzeitliche Keramik.*

Győző Gerő

Budapest I., Uri-Gasse 40. [41. V.] Häuserteile aus der Zeit der Türkenherrschaft, mittelalterliche und neuzeitliche Keramik.*

Győző Gerő

Budapest I., Burg. [42. V.] Ausgrabung des mittelalterlichen Palastes.*

László Gerevich

Budapest I., Burgwall. [43. V.] Die Burg umgebenden Mauern, Basteien und die zu ihnen gehörenden Gebäude wurden bei der Fehérvári-Rondelle, bei der Savanyuleves-Bastei, zwischen der Velibej- und Esztergomer Rondelle, bei der Murad-Pascha-Bastei, am Grundstück Ostrom-Gasse 1, auf der Strecke zwischen der Fischerbastei und der sog. Iskolalépcső, endlich bei der sog. „Königstreppe“ weiter erforscht.*

Győző Gerő

Budapest III., Lajos-Gasse 12—26. [51. V.] Römische und mittelalterliche Siedlung, neuzeitlicher Friedhof.*

Herta Bertalan

Budapest III., Polgár-Gasse 7—9. [55. V.] Mittelalterliches Gebäude Keramik aus dem 13—15. Jh., neuzeitlicher Friedhof. S. ferner Seite 233.*

Herta Bertalan

Budapest XXII., Nagytétény-Kastell. [71. VI.] Im Laufe der fortgesetzten Erschließungen wurde es klar, daß unter dem Kastell römerzeitliche Mauerreste sich befinden. Sie liegen unter einer Brandschicht aus dem 1—2. Jh. Unterhalb der oberen Brandschicht war eine eingestürzte Mauer, die zur Zeit des Baus der spätgotischen Teile des Gebäudes noch in Gebrauch stand. Ihr Verfall ist — wie aus den Funden zu ersehen — eine Folge der Türkenkriege. Auf diese wurde die Treppe des barocken Kastells gebaut.

Eszter M. Geszti

Osáford. S. Seite 227.

Dörgicse (Kom. Veszprém). [80. XXII.] Die Ausgrabung, die wir vor der Konservierung der vom Anfang des 13. Jhs. stammenden Kirchenruine von Felsődörgicse ausführten, hatte nach Entfernung der Schuttschicht das überraschende Ergebnis, daß die Kirche seinerzeit als Erweiterung einer noch früheren, kleineren Kirche mit eckig abgeschlossenem Heiligtum, an deren Südwand angebaut wurde. Bevor dies erfolgte, wurde die kleine Kirche öfters umgebaut. Die Altkirche stammt annehmbarerweise aus dem 11. Jh., kann aber noch älter sein. — S. ferner Seite 233.

István Éri

Fonyód (Kom. Somogy). [98. XV.] Während der Konservierung der in den früheren Jahren erforschten türkenzeitlichen Burg kamen neben dem Gebäude, das aus einer mittelalterlichen Kirche umgebaut wurde, weitere 12 mittelalterliche Gräber zutage. An der Ausgrabung nahmen Gábor Bándi und Gyula Rosner teil.

Jenő Fitz

Harkány (Kom. Baranya). [113. XXVI.] Im Grundstück Kossuth-L.-Gasse 67 haben einheimische Schatzgräber 12 menschliche Skelette aus dem sandigen Boden gestreut, wobei sich auch Mauerreste zeigten. Bei einer kleineren Forschung haben wir festgestellt, daß in der Erde zwei, miteinander parallele Mauern verlaufen, die annehmbarerweise die Überreste der mittelalterlichen Kirche des Dorfes sind. In ihrer unmittelbaren Nähe haben sich mit Mörtelplatten bedeckte Gräber (?) gezeigt. Neben den Mauern kamen Scherben und Ofenkachelfragmente aus dem 17. Jh. zutage.

László Papp

Keszölc — Klastrompuszta (Kom. Komárom). [131. IX.] Bei der Ausgrabung fanden wir in der NÖ-lichen Hälfte eines 80×80 m großen, mit einer Steinmauer umgebenen Gebietes die Mauern einer 23×8 m großen

mittelalterlichen Klosterkirche. Im Heiligtum beobachteten wir Terrazzo-, im Schiff einen Ziegelfußboden. Die Kirche ging bei einer Feuersbrunst zugrunde. An die Mauer angebaut waren auf der In- und auf der Außenseite kleine Gebäude, in denen wir — wie aus den in ihnen an mehreren Stellen gefundenen Öfen, Holzkohlen und Eisenschlacken zu sehen — wahrscheinlich Werkstätten gefunden haben. Die Funde zeigen, daß dieses Gebiet bis zur Arpadenzeit bewohnt war. Mitglieder der Arbeitsgemeinschaft waren Nándor Parádi, Judit Kolba, Géza Szepessy.
István Méri

Kisdörgicse (Kom. Veszprém). [132. XXII.] Vor der Restaurierung der kleinen romanischen Kirche mit halbkreisförmigem Abschluß haben wir den Schutt aus dem Inneren der Kirche und ihrer unmittelbaren Nähe abgetragen. Außer einigen römischen Ziegeln und mittelalterlichen Scherben gab es keine Funde. Um die Kirche herum fanden wir keine Spur von Bestattungen, die Spuren des einstigen, doch im 16–17. Jh. verwüsteten Dorfes sind auch auf der Oberfläche zu beobachten.
István Éri

Látrány — Rádpusztá (Kom. Somogy). [141. XXII.] Bei der Ausgrabung, die der Restaurierung der Kirchenruine voranging, haben wir festgestellt, daß die kleine, romanische Ziegelkirche mit runder Apsis um die Wende des 14–15. Jhs. erst mit einem aus Stein gebauten, mit Chor und eventuell mit einem Turm an der Front versehenen Schiff erweitert wurde, dann mit einer Sakristei mit Tonnengewölbe, die sich aus dem romanischen Schiff öffnete. Mit dem Umbau zugleich wurde auch das romanische Schiff überdeckt, das an den vier Ecken mit Strebpfeilern befestigte gotische Schiff hatte auch weiterhin eine flache Decke.
István Éri

Mosonmagyaróvár (Kom. Győr-Sopron). [161. XIX.] In der Linhard-Géza-Gasse kamen beim Graben eines Kanals für Wasserleitungsröhren 2 aufeinander senkrechte, aus Bruchstein und aus Ziegeln römischer Herkunft vermischte gemauerte Mauern zutage. In ihrer Nähe wurden römerzeitliche Sigillaten und Scherben aus dem 15–17. Jh. gefunden. Die Mauern sind, wie aus dem Bindematerial zu sehen, mittelalterlich, wir können sie wahrscheinlich mit den im 15. Jh. erbauten Stadtmauern identifizieren.
Rezső Pusztai

Nagynyárád — Lajmér (Kom. Baranya). [168. XVIII.] Im angenommenen Gebiet des mittelalterlichen Dorfes Lajmér fanden wir bei der Ausgrabung eines früharpadenzeitlichen Gräberfeldes 48 Skelette und die ausgeschaukelten Reste von ca. 65 Skeletten. Das Gräberfeld ist sehr arm an Beigaben: wir fanden einige Schläfenringe, usw. Wir haben den Platz eines aus viereckigen Backsteinen und mittelalterlichen Ziegeln gebauten Gebäudes (Kirche?) festgestellt (innere Abmessungen: 8,5 × 3,8 m).
László Papp

Nagykanizsa — Glasfabrik (Kom. Zala). [167. XX.] Bei der Fundamentierung eines Glasschmelzofens stieß man — im Bereich der ehemaligen Grenzfeste — auf einen Teil des Pfostenweges aus dem 16–17. Jh. Auf eingerammte, senkrechte Eichenpfosten wurden in Laufrichtung des Weges Balken gelegt und diese mit Latten überdeckt. Die Vertiefungen wurden mit Schotter, Sand und Reisigbündeln ausgefüllt. Neben dem Weg fanden wir das Skelett eines im Morast ertrunkenen Soldaten mit Brustharnisch.
Edit H. Kerecsényi

Nagyvázsony — Kinizsi-Burg (Kom. Veszprém). [173. XXII.] Im diesjährigen Abschnitt der seit mehreren Jahren laufenden Ausgrabungen haben wir aus der östlichen Hälfte des südlichen Burggrabens die 5–6 m mächtigen Schuttschichten entfernt, deren unterste, wie aus den Münzfunden zu sehen, auf die Zeit um 1705 zu datieren ist. Außerdem haben wir bei der Abtragung des äußeren Mauerabschnittes desselben

Schutzganges 3 Bauperioden festgestellt, die zweite von ihnen ist unmittelbar vor das Jahr 1560 zu verlegen.
István Éri

Nagyvázsony — St. Stephans-Kirche (Kom. Veszprém). [174. XXII.] Zwecks Wiederherstellung haben wir die inneren und die äußeren Bodenniveaus bestimmt; ferner haben wir die barocke Krypta der Kirche erforscht.
István Éri

Nagyvázsony, St. Michaelis-Kloster (Kom. Veszprém). [175. XXII.] Das 1483 gegründete Kloster wurde 1552 gesprengt. Anhand der Restaurierung haben wir die westlichen und südlichen Flügel des Gebäudes, ferner das Schiff der Kirche erschlossen. Dabei zeigte sich der gesamte Grundriß von Kloster und Kirche. Wir konnten feststellen, daß im Kloster nur etwa um die Wende des 15–16. Jhs. ein kleinerer Umbau erfolgt war. Nach Aussage einer Urkunde stand hier eine ältere Kirche. Ihre Reste kamen bei der Ausgrabung nicht ans Tageslicht, doch gruben wir im Sanktuarium der Klosterkirche 10 Gräber aus, die zum frühen Gräberfeld der Kirche gehörten und auf die Wende des 13–14. Jhs. zu datieren sind. Wir haben die Grabstellen von Pál Kinizsi und Márk Horváth erschlossen, ferner auch den Klosterbrunnen. Die Funde eines Abfallhaufens neben der Kirche sind durch Münzen aus der Zeit zwischen 1489–1535 zu datieren. Auf grund kleinerer Schnitzereifragmente konnten wir feststellen, daß das in die Burg sekundär eingebaute Renaissance-Relief ursprünglich im Heiligtum war. Es wurde klar, daß der Gebäudeblock des Klosters von Steinmauer und Grabensystem umgeben war, und daß innerhalb der Mauern Wirtschaftsgebäude standen.
Éri István

Papkeszi — Sárpusztá (Kom. Veszprém). [193. XLV.] NW-lich vom Wasserhaus des Colorchemia-Unternehmens in 20 m Entfernung stieß man beim Erschließen einer Sandgrube auf die Reste eines mittelalterlichen Töpferofens. Die übereinanderliegenden Schichten der Öfen konnten gut beobachtet werden.
Tihámér Szentlélek

Salföld (Kom. Veszprém). [218. XXII.] Bei der Restaurierung des Paulinerklosters mußten wir das Fußbodenniveau in der Klosterkirche feststellen.
István Éri

Sárszentágota (Kom. Fejér). [223. XXXVI.] Beim Abtragen der in Ruinen bestehenden Kirche kamen Grundmauern einer mittelalterlichen Kirche und mittelalterliche Gräber zum Vorschein.
Jenő Fitz

Sárszentlőrinc — Uzd. S. Seite 238.

Sellye (Kom. Baranya). [225. XXVI.] Beim Errichten einer Parklange am Marktplatz erschienen die Umrisse eines runden, in die Erde vertieften Kalkbrenn-Ofens. Aus der Ausfüllung kamen viel Scherben von Keramik aus dem 16. Jh. zutage.
László Papp

Sopron, Előkapu 1–3. S. Seite 234.

Sopron, Fabrizious-Haus (Kom. Győr-Sopron). [229. XXIX.] Anhand der Wiederherstellung des mittelalterlichen Hauses als Baudenkmal haben wir die innere Burgmauer vollständig durchquert. Zutiefst ist eine römische Gebäudemauer, über dieser die spätere römerzeitliche, 2,80 m dicke, aus geschnitzten Steinen bestehende Stadtmauer. Sie war 5 m hoch. Auf die Mauer und auf die anschließende Verwüstungsschicht wurde nach der Römerzeit ein Erdwall aufgetragen, der in 4,5 m Mächtigkeit einheitlich ausgebrannt wurde. Auf diesem Wall wurde im 12–13. Jh. eine hohe 2,5 m dicke Burgmauer errichtet, und auf die Ruinen der römerzeitlichen Burgmauer eine Brüstung. Das abfallende Profil der rot ausgebrannten Schanze hört erst im 18. Jh. auf, als der innere Zwinger waagrecht aufgefüllt und zu den heutigen Burgmauergärten ungeändert

wurde. Das erstrangige Resultat der Ausgrabung war die Erkenntnis, daß die mittelalterliche Stadt genau die Linie der römischen Stadt verfolgt und sich deren Befestigungen bedient.

Imre Holl—Gyula Nováki

Sopron — Museumsgebäude (Kom. Győr-Sopron). [233. XXIX.] Bei Isolierungsarbeiten kamen auf zwei Stellen die Grundmauern äußeren Stadtmauer aus den 1600er Jahren zutage.

Gyula Nováki

Sümege — Burg (Kom. Veszprém.) [239.] Wir haben die archäologische Erschließung der Burg auf der Süd- und auf der Nordseite des Donjons fortgesetzt. Es scheint, daß bis zum 16—17. Jh. zwischen dem Donjon und der südlichen, bzw. östlichen Burgmauer ein hofähnliches Gebiet war, das im 17. Jh. anhand der Umbauten mit Schutt aufgeschüttet wurde. Bei der Erschließung der Kapelle hatten wir die Gelegenheit zu untersuchen und festzustellen, wie weit sich die Burg des 13—15. Jhs. in nördlicher Richtung erstreckte. In der Kapelle fanden wir den Altarbau, einen Teil des Ziegelfußbodens, ferner das vermauerte mittelalterliche Burgtor. Die Restaurierung des erschlossenen äußeren Eingangsturmes und des Wohnturmes ist fast beendet.

Károly Kozák

Szekszárd — Palánk. S. Seite 238.

Székesfehérvár (Kom. Fejér). [251. XXXVI.] Beim Bau des Hauses auf dem Grundstück Palotai-Gasse 5, kamen weitere Mauerstücke der 1955 teilweise erschlossenen mittelalterlichen Kirche ans Tageslicht.

Jenő Fitz

Szigetvár (Kom. Baranya). [253. XXXVII.] Valéria Kovács forschte nach Denkmälern aus der Zeit der türkischen Belagerung in Ungarn. Ihre Ergebnisse sind uns unbekannt.

Szigliget — Avasi-Turm (Kom. Veszprém). [254. XXII.] Bei der Erschließung kamen Reste einer Kirche zutage, die nordwest-südöstlich orientiert war; in ihren Mauern beobachteten wir römische Mauerreste. Der auch heute bestehende Turm wurde später an die Kirche angebaut. Auf der Ostseite des Schiffes haben wir die Reste einer Kapelle erschlossen.

Károly Kozák

Sztálinváros — Donauufer (Kom. Fejér). [267. XL.] Auf Pz. 2389—2390 haben wir ein frühmittelalterliches Gräberfeld erschlossen, das um eine Kirche herum angelegt war.

Eszter B. Vágó

Vasvár (Kom. Vas). [294.] Wir haben die sog. „Römische Schanze“, eine 8 km lange, gerade Feste, auf einer Stelle durchquert. Der obere Teil ist in 50—60 cm Tiefe wissentlich ausgebrannt. Zur Zeitbestimmung geeignete Funde gab es nicht, den unberührten Boden haben wir noch nicht erreicht.

Gyula Nováki

Velence. S. Seite 235.

Veszprém, Vorosilov-Straße (Kom. Veszprém). [302. XLV.] Bei der Fundamentierung des Laboratoriumgebäudes der Technischen Schule für Chemie fand man auf der Nordseite des Fundamentes neolithische Scherben. Auf der Südseite erschienen die Reste eines mittelalterlichen Schmelzofens.

Tihomér Szentlélek

Visegrád — Untere Burg (sog. Salamon-Turm) (Kom. Pest). [303. XLVI.] Anhand der Wiederherstellungsarbeiten haben wir archäologische Forschungen hinsichtlich der Baugeschichte des Burgsystems ausgeführt und zwei größere Bauperioden bestimmt. Die Gesimse der Burgmauern und der Eingang des nordöstlichen Eingangsturmes wurden im 16. Jh. eingemauert. Wir haben die Torschließkonstruktion und in 1,90 m Tiefe die Spuren der Straße aus dem 14. Jh. erschlossen. Im

Burghof fanden wir 5 Abfall- bzw. Speichergruben. In zwei Gruben fanden wir verstümmelte Bestattungen mit bedeutender Keramik, Münzen und Metallarbeiten aus dem 16—17. Jh. In der östlichen Burgmauer haben wir eine vollständig unbekannte Türe gefunden, es ist daher anzunehmen, daß es hier einen äußeren Burghof gibt. Von der Talsperre, die die zwei Burgen miteinander verband, haben wir die Reste des Gesimses und die Treppen ausgegraben. Bei der Restaurierung der Räume im 1. Geschoß des nordöstlichen Eingangsturmes haben wir wertvolle Bestandteile aus dem 14—16. Jh. ausgehoben. Im Inneren des Donjons (des sog. Salamon-Turmes) haben wir unterhalb des heutigen Niveaus das ursprüngliche unterste Fußbodenniveau gefunden. Die Wiederherstellungsarbeit leitete Bauingenieur József Szanyi und Baumeister János Rusznyák.

Miklós Héjj

Visegrád, Fő-Gasse 17. (Kom. Pest). [304. XLVI.] Wir beobachteten bei Kanalisationsarbeiten eine ost-westlich orientierte, 3 m mächtige Mauer.

Miklós Héjj

Visegrád — Palast des Königs Matthias Corvinus (Kom. Pest). [305. XLVI.] In diesem Jahr haben wir die baugeschichtliche Erforschung des Palastes fortgesetzt, unterhalb der bereits erschlossenen Niveaus. Auf der III. Terrasse wurden wir vor der Kapelle mit den Mauerresten von zwei Bauperioden aus dem 14. Jh. gekannt. Wir haben festgestellt, daß die auch heute vorhandene Stützmauer der Terrasse im 15. Jh., in der Bauperiode des Königs Matthias errichtet wurde. Unterhalb der Terrasse fanden wir einen aufgefüllten Keller mit 3 Perioden. Wir bestimmten die Grenzen des Baus der Zehntenkammer aus dem 18. Jh. und fanden hier in einer neuzeitlichen Mauer viele eingebaute Steinmetzarbeiten, u. a. bedeutende Stücke des Kreuzganges des Prunkhofes auf der II. Terrasse. Die Erschließung zeitigte viel bedeutende Keramik aus dem 14. Jh. und andere Funde. Wir bestimmten die Spurlinie des Haupt-Kanalsystems zwischen der Senkgrube und der Landstraße. Die Wiederherstellungsarbeit wurde von Ing. József Szanyi, von den Baumeistern János Rusznyák und Nándor Lauscher, die Bildhauerarbeit von Ernő Szakál angeleitet.

Miklós Héjj

Zalaszentő — R. kath. Kirche (Kom. Veszprém). [308. XXII.] Anhand der Wiederherstellung der Kirche kam es auch zu einer kleineren Ausgrabung. Auf der Südseite kamen Reste einer Kapelle aus dem 15. Jh. zutage, an die sich von Osten ein kleiner Bau anschloß, der wahrscheinlich die Vorhalle vor dem südlichen Eingang der Kirche war. Wir fanden auch einige aufgestöberte Gräber ohne Beigaben. Auf der Nordseite haben wir die Fundamentmauern eines Gebäudes erschlossen, die unter die Sakristei reichen, dem sich im Norden die Grundmauern eines kleineren Baus (Osuarium), im Westen die eines größeren (Seitenschiff) anschlossen. Diese wurden später an jenes Gebäude angebaut, das sich unter die Sakristei erstreckt. Letzteres hatte seinen Eingang im Westen, dieser wurde aber später vermauert.

Károly Kozák

Zsámbék — Ruine der Prämonsträerkerche (Kom. Pest). [313.] Bei den Restaurierungsarbeiten kamen auf der Südwestseite des Turmes oberhalb des Rosettenfensters eiserne Pfeilspitzen aus dem 13. Jh. zutage, die in die Steinmauer gebohrt waren. Die Wiederherstellungsarbeit wurden von Ing. József Szanyi und Baumeister János Rusznyák angeleitet.

Miklós Héjj

Ausgrabungen der Archäologischen Forschungsgruppe der Ung. Akademie d. Wiss. an der Donau

Esztergom — Alsósziget (Kom. Komárom). [86. XLVIII.] Ziel der Forschung war, auf Grund urkundlicher Angaben das frühmittelalterliche Nonnenkloster auf der Insel zu finden. Wir konnten feststellen, daß im erschlossenen Gebiet eine kaiserzeitliche keltische Sied-

lung war. Wir haben mehrere früh- und spätmittelalterliche Mauerreste ausgegraben, ferner 5 Gräber des zum Kloster gehörigen Gräberfeldes aus dem 13–14. Jh. erschlossen. Das Fundmaterial enthält viel Keramik mit eingeritzten Wellenlinien und Scherben arpadenzeitlicher Keramik mit Bodenstempel.

Herta Bertalan

Esztergom — Búbánatvölgy (Kom. Komárom). [87. XLVIII.] Im Garten der Huray-Villa wurden früher Gräber mit Schläfenringen verwüstet. Bei der Authentisierungsgrabung haben wir 3 Gräber erschlossen aus dem 10–11. Jh. Sie gehören wahrscheinlich zum Gräberfeld des arpadenzeitlichen Dorfes Zamárd.

Alán Kralovánszky

Esztergom — Helemba-Insel (Kom. Komárom). [88. XLVIII.] In eine früheisenzeitliche Siedlung eingegraben stießen wir auf das Haus und den Obstgarten des Erzbischofs von Esztergom, die in einer Urkunde aus dem Jahre 1234 erwähnt sind. Wir fanden das Steinfundament des 18 × 6 m großen Hauses, dessen Innenseite mit Quadersteinen umrahmt war. Das Innere des Gebäudes bestand aus einem Raum, nur auf der Westseite war er durch einen viereckigen Block, der sich dem Mauerfundament anschließt, gegliedert. Den gepflegten Obstgarten deuteten die quadratisch angeordneten, durchschnittlich 2,5 m voneinander entfernten Gruben für Bäume an. Wir fanden auch den Platz, von dem das Steinfundament einer 8,30 × 5,80 großen Kirche mit viereckigem Sanktuarium ausgehoben wurden. Um diese herum haben wir 141 Gräber eines — mit Münzen datierten — Gräberfeldes aus dem 13–17. Jh. ausgegraben, mit sehr ärmlichen Funden. Auf die gleichaltrige Siedlung weisen nur einige verstreute Scherben hin. Mitglieder der Arbeitsgemeinschaft waren Julia Kovalovszki, Sándor Wenger und Márta Deák. S. ferner Seite 230. István Méri

Esztergom, Sánc-Gasse, Altes Schlachthaus (Kom. Komárom). [89. XLVIII.] In der oberen Schicht der Siedlung kam ein mit vielen Scherben fundamentierter arpadenzeitlicher Feuerherd zutage. Unter diesem haben wir teilweise einen spätkeltischen Grubenkomplex erschlossen, mit reicher Keramik. István Bóna

Esztergom — Szentkirály (Kom. Komárom). [91. XLVIII.] In der Ecke, wo sich die Táter Landstraße mit dem zur Donau führenden Verbindungsweg trifft, haben wir ein zweiteiliges Wohnhaus (7 × 3 m) mit Lehmbohlen erschlossen. Wir haben das lehmbestrichene Fußbodenniveau in der ganzen Größe des Hausinneren beobachtet, wie auch die aufstrebenden Mauern mit Lehmwurf. Von der inneren Trennungswand blieb nur ein Rudiment übrig. Unter den eingestürzten Teilen des Hauses fanden wir eine Silbermünze des Königs Géza II (1141–1161). CNH. I. 63. Wir haben neben dem Haus einen Backofen ausgegraben, der sich aber der Hauswand nicht anschließt, in sehr schlechtem Zustand. In den Blöcken erschienen 21, auf dem Rücken liegende, z. T. in Särgen bestattete Skelette. Ihr Alter ist durch eine 1538 geprägte Silbermünze datiert. An der Ausgrabungsarbeit nahmen Mária G. Sándor, Kornél Seitzl, Vilmos Balás, Dénes Virág, Kinga K. Éri und Márta Deák Teil. Alajos Bálint

B) Große Ungarische Tiefebene

Almáskamarás (Kom. Békés). [4. III.] An der Stelle des neuen Schindangers haben wir 12 Gräber eines Gräberfeldes aus dem 13. Jh., das wahrscheinlich zum verschwundenen Dorf Bánkut gehörte, ausgegraben. Gyula Farkas, Anthropologe, war bei der Ausgrabung zugegen. Ottó Trogmayer

Baja — Pető (Kom. Bács-Kiskun). [12. I.] Erdarbeiten haben zwei Gräber vernichtet. Die Rettungsgrabung

zeitigte 26 Gräber, die aufgrund der spärlichen Beigaben aus dem 10–14. Jh. stammen. Das Gräberfeld gehörte annehmbarerweise zum Dorf Pető. Mihály Köhegyi

Békésszentandrás (Kom. Békés). [22. XXXI.] Im Gebiet zwischen dem ref. Friedhof, dem Holt-Körös und dem Fußballplatz wurden bei Erdarbeiten menschliche Skelette gefunden. Bei der Authentisierungsgrabung fanden wir Gräber aus dem 17–18. Jh., ferner auch ein sarmatisches. Mitarbeiter war József Palov.

Mária G. Sándor

Budapest V., Bécsi-Gasse 4. [57. V.] Mittelalterliche Stadtmauer.* Rózsa F. Tóth

Budapest V., Egyetem-Gasse 12. [58. V.] Renaissance schnitzerei.* Rózsa F. Tóth

Budapest V., Március 15-Platz. [59. V.] Mittelalterliche Bauten.* Rózsa F. Tóth

Budapest V., Múzeum-Ring 25. [V. 60.] Mittelalterliche Stadtmauer.* Rózsa F. Tóth

Budapest V., Szerb-Gasse. [61. V.] Keramik aus dem 13–17. Jh.* Rózsa F. Tóth

Gyula — Burg (Kom. Békés). [107. XII.] Durch die Ausgrabung gelang es uns, die innere Einteilung des auch heute vorhandenen Turmes zu klären. Ursprünglich hatte er 4 Geschosse und Tonnengewölbe. Am 1. Geschoß öffnete sich das Tor mit Zugsbrücke, am 2. eine Türe zum älteren (aus dem 15. Jh. stammenden) niedrigeren Gesimse, vom 3. eine Türe zum kleinen Erker, der auf der Hofseite des Turmes war. Mit Ausnahme des höchsten Gewölbes wurde anstelle des Gewölbes des 1. Geschosses ein böhmisches Kappengewölbe erbaut, das 2. und 3. Geschoß durch Bretterdecken in 5 Niveaus geteilt, und dementsprechend wurden in den Turm Fenster eingehauen. In neuester Zeit wurde der Turm in von den früheren verschiedene 5 Bretterniveaus geteilt. Vom SW-lichen Tor haben wir festgestellt, daß es mit der Gebäudemauer zugleich gebaut wurde, d. h. zum ältesten Teil der Burg gehört. Das Tor wurde im 16–17. Jh. in zwei Abschnitten zugemauert, im 18. Jh. bis zum Niveau des aufgefüllten Hofes und der Einfahrt wieder erschlossen. Wir beendigten die Erschließung der Burgkapelle, wo wir 2 stark aufgestöberte Gräber ausgruben. Von der mit Strebe Pfeilern befestigten Mauer vor der Südostseite der Burg konnten wir feststellen, daß sie im 18. Jh. errichtet wurde. Im Forschungsgraben vor der östlichen italienischen Bastion fanden wir Reste einer aus Balken zusammengestellten Pfostenmauer. Das zutage gekommene Fundmaterial ist aus dem 15–17. Jh. An der Ausgrabung nahmen Géza Fehér, Mária G. Sándor und Julia Kovalovszki Teil. Nándor Parádi

Hajduszoboszló — Aranyszeg (Kom. Hajdú-Bihar). [111. VIII.] In der Nähe des Ufers des Köseley-Baches fanden wir einen Münzfund, der in einen Tontopf versteckt war und aus 740 Friesacher Denaren bestand.

Attila Horváth

Hatvan (Kom. Heves). [114. X.] Im Bereich der einstigen Burg kamen bei Erdarbeiten wenig Arpadenzeitliche Scherben, das Bruchstück eines romanischen Frises, mehrere Funde aus dem 16–17. Jh., ferner im Hof des Hauses Thurzó-Gasse 10 das Fragment eines türkischen Stalaktit-Kapitells zutage. Nándor Parádi

Jászberény — Szentpál-halom (Kom. Szolnok). [123. XXXVIII.] Beim Sandgewinnen kamen aus einer ausgebrannten Grube viel Keramik aus dem 11–12. Jh., u. a. ein kesselförmiges Gefäß und Scherben mit Wellenlinienverzierung zutage. Gyula Kaposvári

Kengyel. S. Seite 231.

Kötegyán. S. Seite 231.

Nagykörös, Ceglédi-Gasse und Szabadság-Platz (Kom. Pest). [169. XXI.] Die Stadt ließ einen Abfuhrkanal bauen. In sein Profil fiel der die Stadt umgebende Graben, die Brücke vor dem Stadttor, das Stadttor, selbst das Tor des Dammes innerhalb der Stadtmauer, ein Brunnen und mehrere Abfallgruben. Das Fundmaterial stammt aus dem 18–19. Jh. *Béla Balany*

Nyírbátor (Kom. Szabolcs-Szatmár). [185. XXIII.] Wir arbeiteten entlang der südlichen und der östlichen Hauptmauern der Burg. Wir fanden Fensteransichten, Steinschwellen einstiger Türen, eine Türe mit Steinrahmen und geschnitztem Türgewände, Reste von Kellerfenstern, Wohnräume, Tongeschirr, Fensterscherben, gotische und Renaissance-Ofenkacheln ab 14. Jh., geschnitzte Balkongesimse. An der Ausgrabung nahm B. Szalontai teil. *Dezso Csallány*

Nyírmártonfalva — Gut (Kom. Hajdú-Bihar). [186. VIII.] In der Baumschule der Forstwirtschaft stieß man auf einen — wahrscheinlich größeren — Fund, der aus Friesacher Hellern und Denaren und Silberschmuck bestand. Von den Findern und aus der aufgewühlten Erde konnten wir 104 Stücke Münzen, Ringe, fragmentierte Armringe und einen Ohrring mit Anhänger sammeln. *Attila Horváth*

Örményes — LPG Új Élet (Kom. Szolnok). [191. XXXVIII.] Durch das Graben eines Kanals wurde das Beckengebiet von zwei Gräbern eines aus dem 10–11. Jh. stammenden Reihengraberfeldes gestört. Als wir die Enden der Gräber öffneten, fanden wir bei den Schädeln gewundene Schläfenringe. *Gyula Kaposvári*

Tarhos — Várdomb. S. Seite 232.

Tápióbicske (Kom. Pest). [277. XLII.] Aus der Gemeindegandgrube an der Tápiószentmártoner Landstraße kommen seit Jahren menschliche Skelette zutage. Während der eintägigen Rettungsgrabung habe ich 3 Gräber mit Schläfenringe erschlossen. Der Großteil des Gräberfeldes wurde bereits abgetragen. Hinter der Sandgrube, in nördlicher Richtung, fand ich auf der Oberfläche mittelalterliche Ziegelfragmente am erhabensten Punkt des Hügels, wo wahrscheinlich die Kirche stand. *Mária G. Sándor*

Tiszavárkony (Kom. Szolnok). [285. XXXVIII.] In durch frühere Gruben stark aufgewühltem Gebiet konnte ich Gräber aus den 11–15. Jh. und das Fundament eines Gebäudes (Kirche?) beobachten. *Agnes Cs. Sós*

Tótkomlós — LPG Viharsarok (Kom. Békés). [288. XXV.] Am Südufer des Százázér wurde ein Weg zur Milchwirtschaft gebaut. Bei den Erdarbeiten durchquerte man die Siedlungsschichten des während der Zeit der Türkenherrschaft in Ungarn verwüsteten Dorfes Komlós. Bei der Rettungsgrabung haben wir am Rand des Kirchhofes 16 Gräber erschlossen, aus denen u. a. 1 Silberdenar des Königs László I und eine Kupfermünze des Königs István III. zutage kamen. In der Nähe des Gräberfeldes fanden wir auch zwei, aus dem 12. Jh. stammende äußere Backöfen. In der Nähe und auf dem Gebiet des Gräberfeldes haben wir mehrere, teilweise in die Gräber eingegrabene, aus dem 15–16. Jh. stammenden Gruben erschlossen. Während unserer Forschung fanden wir auch mehrere neolithische und skythenzeitliche Gruben. Aus der skythenzeitlichen Siedlung kamen eine Bronzesichel Hallstätter Typs, Scherben und Knochen zutage. Im Gräberfeld der Siedlung fanden wir auch ein Skelettgrab mit Hockerstellung. *Ernö Olasz jr.*

Túrkeve — LPG Vörös Csillag (Kom. Szolnok). [289. XXXVIII., XLIII.] Beim Pflügen kam in einem Gefäß mit Ausguß ein Fund von 7000 Denaren aus dem 15–16. Jh. zutage. Der älteste ist der 1464 geprägte CNH. 219,

die jüngste Prägung ist der 1530 gemünzte Denar Ferdinands I. *Gyula Kaposvári*

C) Ungarisches Hochland

Aggtelek — Baradla-Höhle. S. Seite 232.

Eger — Burg (Kom. Heves). [84. X.] Wir haben die Erschließung des Bischofspalastes im Erdgeschoß und im 1. Stockwerk fortgesetzt. In der breiten Burgmauer, die im 1. Stockwerk erscheint, fanden wir zwei Schächte mit Schutt aufgefüllt, die durch Vermauerung der Zwischenräume der mittelalterlichen Strebe Pfeiler entstanden waren und wahrscheinlich im Laufe des 17–18. Jhs. aufgefüllt wurden. In unmittelbarer Nähe des Palastes kam die nordöstliche äußere Ecke der Tömlöcbástya (Gefängnisbastei) mit einer Schießscharte und die äußere Fläche der 4 m mächtigen, aus Quadersteinen erbauten Mauer der Földbástya (Erdbastei) zutage. Es wurde klar, daß die Földbástya eigentlich eine italienische Bastei beherbergt. Nach Eröffnung einer vermauerten Wandnische fanden wir die Wandmalerei des Wappens des Kardinals Hyppolit von Este, dem Schwager König Matthias Corvinus', mit vier Feldern, Lilien und Adlern. Weiterhin haben wir einen mittelalterlichen Eingangsturm erschlossen, der uns die ganz neuartige Forschung von Geschichte und Lokalisation der Burg ermöglicht. *Károly Kozák*

Felsőkelecsény (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [95. XXX.] Aufgrund der Beschreibung von János Szendrei (Arch. Ért. 1879. 281–282) haben wir am Rand des Dorfes einen Teil des Schlackenschuttkegels eines Eisenhochofens erschlossen. Wir fanden viel Schlacke und 300 Blasebälge, vom Ofen selbst waren nur Bruchstücke vorhanden. Das Alter des Ofens definieren die zwischen der Schlacke gefundenen Scherben aus dem 10–13. Jh. *Gyula Nováki—Gábor Vastagh*

Miskolc—Diósgyőr, Burg. [156. XVII.] Bei der Ausgrabung der Rondelle konnten wir mehrere Verwüstungsschichten feststellen. Oben waren Fragmente mit gotischem Maßwerk, Rippen und ein Tragstein, unter ihnen Funde, die aus dem Verfall des gotisch-renaissancezeitlichen Palastes stammende Funde. Unter den Ofenkacheln gibt es gotische und renaissancezeitliche, die wahrscheinlich aus Werkstätten der Umgebung stammen. Aus dieser Schicht kam der obere, ergänzende Teil des unter dem Namen „Diósgyőri Madonna“ bekannten Altarstein, aus weißem Marmor, einer Schöpfung Giovanni Dalmatas, zutage. Im untersten Niveau bei 950 cm erschien die Grundmauer der Ernye-Burg aus dem 13. Jh., die auf Grund der auf noch zwei Stellen erscheinenden Spuren einen unregelmäßigen Grundriß hatte (s. Jhrb. d. Herman-Ottó-Museums Miskolc, 1959).

József Komáromy

Miskolc, Rákóczi-Straße 2. [158. XVII.] Die Schichtenforschung, die anhand der Restaurierung des um 1660 erbauten Denkmals und der Eingangsgegend ausgeführt wurde, brachte Keramikum aus dem 12–16. Jh. zutage. Hier war der erste, mittelalterliche Marktplatz der Stadt, der seit der Regierungszeit Sigismunds laufend bebaut wurde. Unter der im 12–14. Jh. öfter mit Schotter aufgefüllten Schicht des Marktplatzes waren in der Auffüllung auch Scherben kaiserzeitlicher Keramik, die mit dem Material, das 1955 unterhalb des benachbarten Hauses (Rákóczi-Str. 1) gefunden wurde, gleichartig ist. (S. Jhrb. d. Herman-Ottó-Museums, Miskolc, 1959).

József Komáromy

Sajóvelezd (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [217. XVII.] Im Grundstück Deák-Ferenc-Gasse 56. fand man beim Graben eines Silos ein Gefäß und Fragmente aus dem 13. Jh. Hier war eine mittelalterliche Siedlung.

Mária G. Sándor

Sárospatak — Burg (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén). [222. XXVIII.] Wir haben die Fortsetzung der frühzeitigen Mauer, die aus der Italienischen Bastei in südlicher Richtung ausgeht und z. T. verwüstet ist, gefunden. Im Forschungsgraben, den wir bei der SW-lichen Ecke der äußeren Burgmauer gruben, fanden wir einzelne Strecken der Mauern der runden und der späteren vieleckigen Bastei, die auf einer Karte aus dem Jahre 1610 vermerkt sind.

Julia Kovalovszki

Zusammengestellt von Pál Patay

Ammerkungen

1. Arch. Ért. 86 (1959) 196—215.
2. Liste der Sammlungen:

- I. Baja, Türr-István-Museum.
- II. Balassagyarmat, Palócz-Museum.
- III. Békéscsaba, Munkácsy-Mihály-Museum.
- IV. Budapest, Ungarisches Nationalmuseum-Historisches Museum.
- V. Budapest, Budapest Historisches Museum.
- VI. Budapest, Nagytétény, Kastellmuseum.
- VII. Csongrád, Lokalhistorische Sammlung.
- VIII. Debrecen, Déri-Museum.
- IX. Dorog, Lokalmuseum.
- X. Eger, Dobó-István-Museum.
- XI. Győr, Xanthus-János-Museum.
- XII. Gyula, Erkel-Ferenc-Museum.
- XIII. Hajdúböszörmény, Hajdúságer Museum.
- XIV. Kecskemét, Katona-József-Museum.
- XV. Keszthely, Balaton-Museum.
- XVI. Kiskunhalas, Halaszer Museum.

- XVII. Miskolc, Herman-Ottó-Museum.
 - XVIII. Mohács, Kanizsay-Dorothy-Museum.
 - XIX. Mosonmagyaróvár, Hanság-Museum.
 - XX. Nagykanizsa, Tury-György-Museum.
 - XXI. Nagykőrös, Arany-János-Museum.
 - XXII. Nagyvács, Burgmuseum.
 - XXIII. Nyírbátor, Báthory-István-Museum.
 - XXIV. Nyíregyháza, Jósza-András-Museum.
 - XXV. Orosháza, Szánthó-Kovács-Museum.
 - XXVI. Pécs, Janus-Pannonius-Museum.
 - XXVII. Salgótarján, Komitatliches Museum der Arbeiterbewegung.
 - XXVIII. Sárospatak, Rákóczi-Museum.
 - XXIX. Sopron, Liszt-Ferenc-Museum.
 - XXX. Sopron, Bergbaumuseum.
 - XXXI. Szarvas, Tessedik-Sámuel-Museum.
 - XXXII. Szeged, Móra-Ferenc-Museum.
 - XXXIII. Szekszárd, Balogh-Ádám-Museum.
 - XXXIV. Szentendre, Ferenczy-Károly-Museum.
 - XXXV. Szentes, Koszta-József-Museum.
 - XXXVI. Székesfehérvár, István- király-Museum.
 - XXXVII. Szigetvár, Zrínyi-Miklós-Museum.
 - XXXVIII. Szolnok, Damjanich-János-Museum.
 - XXXIX. Szombathely, Savaria-Museum.
 - XL. Sztálinváros, Städtisches Museum.
 - XLI. Tata, Kuny-Domokos-Museum.
 - XLII. Tápiószéle, Dorf-Museum.
 - XLIII. Turkeve, Museum Turkeve.
 - XLIV. Vác, Vak-Bottján-Museum.
 - XLV. Veszprém, Bakony-Museum.
 - XLVI. Visegrád, Mátyás- király-Museum.
 - XLVII. Zalaegerszeg, Göcsej-Museum.
 - XLVIII. Zeitweilig bei der Archäologischen Forschungsgruppe der Ung. Akademie der Wissenschaften aufbewahrt.
3. Arch. Ért. 81 (1954) 69—82; Arch. Ért. 82 (1955) 92—102; Arch. Ért. 83 (1956) 94—103; Arch. Ért. 84 (1957) 82—90; Arch. Ért. 85 (1958) 79—95; Arch. Ért. 85 (1958) 197—212; Arch. Ért. 86 (1959) 196—215.
 4. Megay G., Mitt. d. Herman-Ottó-Museums, Miskolc.
 5. Abkürzung für Landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaft.

A NÚBIAI MŰEMLÉKEK MEGMENTÉSÉRŐL

Dr. Vittorio Veronese az UNESCO vezérigazgatója 1960. március 8-án felhívással fordult a világszervezeten keresztül az egész világ tudósaihoz és a művészet és tudománykedvelő közönséghez a núbiai ingatlan műemlékek megmentése érdekében.

Az egész problematikát ismertető szép kiállítású füzet alapján az Arch. Ért. olvasóit a következőkben kívánjuk tájékoztatni:

Öt éven belül a Közép-Nílus medencéje egy tóvá alakul át, az Assuan-i duzzasztógát építkezései kapcsán, s ez a tó vízzel fogja elborítani a földkerekség legcsodálatraméltóbb épületeit, az emberiség több ezer évvel ezelőtti kultúrájának beszédes tanúit.

E gát építkezései, majd üzemeltetése kapcsán épületek, szobrok, domborművek, falfestmények százai vannak pusztulásra ítélve. — Csak a világ népeinek egyetemes összefogása mentheti meg ezeket az egyetemes értékű, a művelődéstörténet szempontjából pótolhatatlan emlékeket! —

Az UNESCO igazgatójának felhívása a világsajtóban óriási visszhangra talált.

A gát létesítésétől függ a Nílus-menti népek gazdasági léte és jövője.

Az öt évre tervezett építőmunkával kapcsolatos tudományos mentőexpedíciók terveinek kidolgozására nemzetközi szakemberekből: egyiptológusok, mérnökök, geológusok, építészek, rajzolók, művészekből álló bizottság utazott a helyszínre a tervek koordinálására és kidolgozására.

Az előkészítő munka kapcsán részletes rajzos-fotó-, film-diapozitív-dokumentáció készül a jelenlegi állapotról, — s ugyanúgy a folyó munkák minden szakaszáról.

Az Egyesült Arab Köztársaság egy nyilatkozatot bocsátott ki 1959. október 1-én, melyben meghatározza, illetve megjelöli a műemlékek megmentésének módjait.

E szerint fenntartja tulajdonjogát valamennyi olyan, a munkálatok kapcsán előkerülő emlékre, melyet értékénél és történeti jelentőségénél fogva az Arab Köztársaság múzeumaiban kíván elhelyezni.

Megjelöli a nyilatkozat azokat az építészeti emlékeket, melyeket különböző műszaki megoldások segítségével *in situ* eredeti helyükön kívánnak megőrizni. Ilyenek Philae és Abu Simbel.

Más épületekre, az eredetinek teljesen megfelelő formában való felépítés, illetve átépítés vár, Núbia belsőbb védett vidékére.

Továbbá a Köztársaság hozzájárul ahhoz, hogy az eddigi koncessziós területeken kívül Debed, Taffeh, Dendur, Gerf Hussein, Derr, Ellesya területéről külföldi intézetek kutatásaik eredményeként felszínre kerülő anyagot hazájuk múzeumaiba szállíthassák.

A világ sok más nemzete mellett a népidemokráciák tudósai közül a lengyel kutatók már a helyszínen dolgoznak az emlékek megmentésén.

B. Thomas Edit

AZ INDUS-KULTÚRA TÖRTÉNETE AZ ÚJABB ÁSATÁSOK MEGVILÁGÍTÁSÁBAN

A húszas évek elején a régészeti kutatás területén világszerte nagy visszhangot keltett az Indus-kultúra felfedezése. Az 1921-től 1935-ig Harappában és Mohenjodaróban, továbbá egyéb helyeken folytatott ásatások 2 nagy város és vagy 40 kisebb település romjait hozták napvilágra. E jelentős régészeti anyag alapján nagy vonásokban meg lehetett rajzolni az Indus-kultúra történetét. Kiderült, hogy voltaképpen nem egy, hanem 4 egymást követő kultúrával van dolgunk, amelyek közül az első, az Amri-kultúra az i.e. 4000 körüli időre tehető,

míg a második, a Harappa-kultúra hozzávetőleg 3000—2000 között virágozhatott. A harmadik, a Jhukar- és a negyedik a Jhangar-kultúra a 2000-től 1500-ig terjedő időközött tölti ki. Az ókori világ története szempontjából igen fontos, hogy a mezopotámiai kultúrák és az Indus-kultúra között bizonyos kapcsolatok voltak kimutathatók. Ezek tették lehetővé elsősorban az Indus-kultúra párhuzamosítását a mezopotámiai kronológiával. E kapcsolatok kétfélének látszanak. Egyrészt fennáll az a lehetőség, hogy a korai mezopotámiai kultúrák és az Amri-

kultúra között bizonyos ethnikai kapcsolatokat tegyük fel olyan módon, hogy mindkettő létrehozóiban azonos vagy rokon ethnikumot lássunk. Ilyen kapcsolat később a Harappa-kultúra kialakulásánál is elképzelhető. Úgy látszik ugyanis, hogy az Indus-völgy különböző kultúráinak létrehozásában különböző etnikumok játszottak szerepet, tehát e terület lakossága nem dravidákból állott kezdettől fogva az árjak megjelenéséig, mint ahogy régebben gondolták.¹ Másrészt kimutathatók voltak kézzelfogható kereskedelmi kapcsolatok a Harappa-kultúra és a korban megfelelő mezopotámiai kultúra között. Mezopotámiában több helyen az Indus-kultúra jellegzetes pecsétlői kerültek elő, írásos forrásokból tudjuk, hogy Indiából elefántcsontot importáltak, ugyanakkor pedig Mohenjo-daróban egy sumer feliratos edényt találtak.² A régészeti anyag alapján eléggé pontos képet lehetett rajzolni az Indus völgyében a Harappa-kultúra idején fennállott nagyterjedésű állam társadalmáról és szervezéséről is.³

Az Indus-kultúra megismerése azonban főleg India későbbi története szempontjából volt óriási jelentőségű. Kiderült, hogy India későbbi, már az árja bevándorlás után kialakult kultúrájának számos eleme az Indus-kultúrából származik. A régészeti adatok alapján következőképpen azonban az Indus-kultúrának i.e. 1500 körül hirtelen vége szakadt, s így a kutatás számára rejtélyes maradt, hogyan kerülhettek át elemei olyan nagy számban a klasszikus ind kultúrába. Többben arra gondoltak, hogy az Indus-kultúrának csak az Indus-völgyében szakadt vége i.e. 1500 körül, s egy más, eddig ismeretlen területen tovább élt. E feltevést azonban semmiféle régészeti adattal nem lehetett alátámasztani.

India függetlenné válása után az indiai Central Archeological Department 1950 és 1958 között jelentős erőfeszítéseket tett e fontos probléma megoldására. Északon, Kelet-Punjabban A. Gosh, az indiai régészeti kutatás jelenlegi főigazgatója végzett ásatásokat, amelyek eredményeképpen a Harappa-kultúra közel 30 lelőhelyét tárta fel. Délen, Saurashtrában S.R. Rao folytatott kutatásokat és 1953-ban Rangpurnál egy harappai településre bukkant. Ezt követően 1953 és 1958 között igen alaposan átkutatta egész Saurashtra területét, főleg abból a célból, hogy tisztázza a Harappa-kultúra vándorlásának az útvonalát. Kutatásainak eredményeképpen a Harappa-kultúrának számos települését fedezte fel Saurashtrában, azonban meglepő módon a Saurashtra és Sind közötti szárazföldi útvonalon a Harappa-kultúrának semmi nyomát nem találta. Így kétségtelenné vált, hogy a harappaiak tengeri úton jutottak el Saurashtrába s népesítették be ezt a területet.

A felfedezett harappai települések közül kiemelkedő jelentőségű Lothal. Lothal (a név jelentése gudzszeráti nyelven „Halottak dombja”, ugyanez a jelentése egyébként a Mohenjo-daro névnek is) egy félmérföld hosszú és negyedmérföld széles 4–5 m magas dombvonulat Saragvala község közelében, amely 9 m mélységig rejtje magát a harappai település maradványait. Az ásatás egy ugyanolyan módon tervezett és felépített város épületeit tárta fel, mint amilyen Mohenjo-daro és Harappa is volt. Szabályos háznegyszögek, a házakban fürdőszobákkal, aránylag széles utcák, fedett csatornázás — mind a fejlett Harappa-kultúra jellemző vonásai. Lothal tengeri kikötő volt annak idején (ma már messze esik a tengertől), és hatalmas, égetett téglából épített dokkjába nemcsak az Indus folyóról érkező hajókat fogadta be, hanem az előkerült leletanyag alapján ítélve kereskedelmi kapcsolatban állott Mezopotámiával és talán Egyiptommal is. A városban nagy számban kerültek elő az Indus-kultúrára jellemző pecsétlők agyaglenyomatai, s ezzel végleg bebizonyosodott, hogy e készítményeket valóban pecsétlőként használták: a becsomagolt árukat pecsételték le velük. Lothal ugyanis kereskedelmi és ipari központ volt. Főleg a gyöngykészítés és az agyagművesség virágzott,

de fejlett volt a kőszeközök készítése, sőt a réz feldolgozása is. Az ásatások az anyagi kultúra fejlettségének számos részletére vetnek világosságot. Lothal lakossága az építéset és a kézművességet terén felülmúlta a korabeli agadei dinasztia alatti Mezopotámia fejlettségét.

Történeti szempontból a lothali ásatások jelentősége abban áll, hogy sikerült megtalálni a Harappa-kultúra továbbélésének a területét. Lothal ugyanis nem szűnt meg abban az időben, amikor Mohenjo-daro és Harappa elhagyottá váltak. Az a nagy árvíz, amely ezeket elpusztította, elárasztotta ugyan Lothalt is. A lakosság azonban visszatért ide, s még kb. ötszáz évig fennállott a város. Egészben véve a többi lelőhely ásatásainak eredményeit is összegezve az Indus-kultúra történetére vonatkozólag a következő összkép alakult ki jelenleg. I.e. 1500 körül a Harappa-kultúra lakossága részben egy katasztrófális arányú árvíz, részben talán ellenséges bevándorló törzsek nyomása alatt az Indus-völgyében fekvő településeit elhagyta, és három nagy csoportban kivándorolt. Egyik csoportja a Gangesz völgye felé vándorolt, egy másik Kelet-Punjabban telepedett le. Egy harmadik pedig tengeri úton dél felé haladt, s több közbelső állomáson, főleg folyók torkolatában létesített kisebb településeken keresztül eljutott Saurashtrába, s ott Lothal mellett számos későbbi harappai települést hozott létre. E terület harappai kultúrája később fokozatosan átalakult, azonban a szomszédos alacsonyabb műveltségű törzseknek átadta az Indus-kultúra fejlett kultúráis hagyományait. Ilyen módon az utóbbi évtized indiai ásatásainak sikerült megtalálnia az összekötő fonalat az Indus-kultúra és a klasszikus India kultúrája között.⁴

Harmatta János

Régészeti hírek

Külföldi vendégeink.

1959 januárjában *M. Macrea*, a cluji egyetem tanára a Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályán folytatott római-kori kutatásokat.

Ugyancsak a cluji egyetemről érkezett az ifjú *H. Daicoviciu* egyhónapos tanulmányútra Budapestre.

Márciusban *Eduard Vorbeck*, az alsó-ausztriai Museum Carnuntum tudományos munkatársa szemlélte meg antik gyűjteményeinket.

Áprilisban *Luigi Bernabo-Brea* professzor, a szicíliai régészeti feltárások vezetője egyhetes itt-tartózkodása során előadásban is beszámolt kutatásairól.

Ugyanebben az időben járt nálunk *Tahu Bakir* a badgadi régészeti gyűjtemények vezetője, hogy kapcsolatot létesítsen az iraki és a magyar archeológusok között.

Májusban *Wilhelm Albert von Brunn* egyetemi tanár, a berlini Tudományos Akadémia munkatársa tett újabb, rövid látogatást Budapestén.

Dorin Popescu, a bukaresti Régészeti Intézet másodigazgatója a június hónapot Magyarországon töltötte és kiegészítő adatokat gyűjtött „Románia őstörténete” című művének megírásához.

Két fiatal drezdai régész, *Wilfried Baumann* és *Gert Böttcher* 1959. év nyarán két hónapig Magyarországon folytatták tanulmányaikat.

Júliusban volt nálunk *Nada Miletic*, a szarajevói múzeum tudományos munkatársa, hogy a provinciális régészeti anyagunkat átvizsgálja.

Ugyanebben az időben *Eva Jilková*, a prágai Régészeti Intézet kutatója, az őskori anyagot — főként a bronzkorit — tanulmányozta.

Kéthetes tanulmányútát tett hazánkban 1959 júliusában *W. Antoniewicz* professzor, a varsói egyetem régészeti tanszékének vezetője.

¹ *Ld. Mode, H.*, Indische Frühkulturen und ihre Beziehungen zum Westen. (Basel 1944) 7—, 127—.

² *Oppenheim, A. L.*, The Seafaring Merchants of Ur. JAOS 74 (1954) 12; *Fábri, C. L.*, A Sumero-Babylonian Inscription discovered at Mohenjo-

daro. Indian Culture 1 (1937) 663—.

³ *Ruben, W.*, Über den altindischen Staat. AO 1952.

⁴ A lothali ásatásokra ld. egyelőre *Rao, S. R.*, New Light on Indus Valley Civilisation. The March of India 11 (1959) 9. sz. 3—.

Augusztusban *R. Gründel*, a berlini Régészeti Intézet munkatársa folytatott kutatásokat a pannóniai feliratos emlékek tárgyköréből.

Szeptember havában *Edith Hoffmann-Dreuwe*, a lipcsei egyetem régészeti munkatársa keltakori kutatásait egészítette ki a magyarországi anyaggal.

B. Gaveta, a belgrádi egyetem tanára, csak rövid látogatást tudott tenni a Nemzeti Múzeumban.

Maria Novotná, a bratislavai egyetem tudományos kutatója, réz- bronzkori tanulmányait egészítette ki hazai gyűjteményeinkben szeptember közepétől október közepéig tartó látogatása során.

Szeptember végén rövid látogatásra érkezett Budapestre *Konrad Schubring* a berlini egyetem görög-római intézetének tanára.

Huzamosabb időt töltött nálunk ebben az időben *T.I. Kruglikova*, a moszkvai Régészeti Intézet tudományos munkatársa, aki a szovjet-magyar akadémiai egyezmény alapján folytatott pannóniai és barbár vonatkozású kutatásokat. Előadást is tartott az MTA Régészeti Kutatócsoportjában, a Szovjetunióban folytatott antik vonatkozású újabb kutatásokról.

Október közepétől három hétig nálunk tartózkodott *W. Szymianski*, a varsói Régészeti Intézet kutatója, aki az avar emlékeanyagot tanulmányozta.

Rövid látogatást tett ebben az időben *E. Dabrowska*, a krakkói Régészeti Intézet ifjú kutatója, aki a szláv emlékeanyaggal foglalkozott.

Október végétől november közepéig újkőkori vonatkozású tanulmányokat folytatott hazánkban *Rudolf Tichý*, a brnoi Régészeti Intézet munkatársa.

A nyitrai szlovák Régészeti Intézet három tagja egyidőben tett látogatást október-november fordulóján. Ezek *Anton Tocik*, az Intézet igazgatója, *J. Bárta* paleolitikus és *Zlata Cilinska* avarkori kutatók voltak.

A csehszlovák Akadémia alelnöke és a prágai Régészeti Intézet igazgatója, *Jaroslav Böhm* akadémikus november 2-án érkezett Budapestre és kéthetes tanulmányútát tett Magyarországon az MTA elnökségének meghívására. Az Akadémián előadást tartott „Die Beziehungen zwischen Ungarn und der Tschechoslowakei in den frühgeschichtlichen Zeiten” címen.

Ezidőben tett rövid látogatást *Albert Kapr* lipcsei egyetemi tanár.

Selim Islami a tiranai múzeum munkatársa szintén csak rövid időt tölthetett a Nemzeti Múzeumban novemberi látogatása során.

N. I. Szokolcskij, a moszkvai Régészeti Intézet munkatársa decemberben négyhetes tanulmányútát tett hazánkban, amelynek során pannóniai és a korabeli barbár anyagot vizsgálta. Előadást is tartott a Kutatócsoportban „A fekete-tengeri gyarmatvárosok és a barbár törzsek viszonya” címen.

1960. márciusában egy hónapot töltött Magyarországon *A. I. Meljukova*, a moszkvai Régészeti Intézet tudományos munkatársa, akinek a bronzkor, hallstatt és a szkíták a munkaterülete.

Ugyancsak őskori érdeklődésű volt *Vojislav Trbuho-vicnak*, a begrádi Régészeti Intézet kutatójának a látogatása március végén, amikor is újkőkori anyagunkat szemlélte meg.

Átutazása alkalmával *B. H. Stricker*, leideni egyetemi tanár, nem mulasztotta el meglátogatni a Nemzeti Múzeum gyűjteményeit.

Olaszországból érkezett *Maria Floriani Squarciapino*, az ostiai ásatások vezetője, tíznapos magyarországi tartózkodásra. Április folyamán három előadást is tartott az újabb olasz ásatások eredményeiről, kiváló fényképanyag bemutatásával.

Egyhónapos tartózkodásra ide érkezett *H. Quitta*, a berlini akadémiai Régészeti Intézet tudományos munkatársa, hogy a neolitikum körébe tartozó kutatásait folytassa.

L. Jisl, a prágai Régészeti Intézet kutatója, az euráziai állatstílus vándorlásának útjához keresett analógiát hazai gyűjteményeinkben.

Április végén négytagú angol kutatócsoport töltött egy hetet az országban, hogy őskori gyűjteményeinket

megszemlélje. Tagjai voltak *Stuart Piggott* edinburghi egyetemi tanár, *T. J. Powell* és *J. D. Cowen* londoni, valamint *N. K. Sandars* oxfordi kutatók. Valamennyien a hazai neolitikum és bronzkor emlékeanyaga után érdeklődtek.

Május kezdetén kéthónapos tartózkodásra ideérkezett a hallei egyetemről *Sigrid Thomas*, hogy a korongos fibulákról szóló értekezéséhez magyarországi analógiákat tanulmányozzon.

Régészeink külföldi tanulmányútjai.

Castiglione László, *C. Varga Edit* és *Kákósy László* az egyiptomi-magyar kultúregyezmény keretében 1959 áprilistól 1960 januárig Egyiptomban tartózkodtak és folytattak tanulmányokat.

Dobrovits Aladár 1959 májustól júliusig Egyiptomban tett tanulmányútát.

Barkóczy László 1959. május havában részt vett a német Tudományos Akadémia berlini konferenciáján, amelyen a Corpus Inscriptionum Latinarum új kiadását tárgyalták meg.

Gerevich László és *Mócsy András* július 3–7 között résztvettek azon a konferencián, amelyet a reneszánsz és a humanizmus közép- és kelet-európai elterjedéséről tartottak Wittenbergben. A konferencián *Gerevich László* is előadást tartott.

Gerevich László a varsói egyetem régészeti kollokviumán is részt vett, amelyet augusztus 31–szeptember 12. között tartottak meg. Itteni előadásának címe: „A középkori városok kialakulásának és fejlődésének kérdése” volt.

Holl Imre szeptemberben Lengyelországban volt négy hétig, ahol az ottani középkori feltárások eredményeit és módszereit tanulmányozta.

Kaba Melinda októberben egy hónapot töltött Romániában a román Akadémia meghívására. Tanulmányútja során részt vett a histriai ókori vonatkozású ásatáson is.

Banner János és *B. Kutzián Ida* mint kiküldöttek résztvettek a brnoi nemzetközi őskori szimpóziumon, amelyet október folyamán tartottak meg. A szimpóziumon *Banner János* a magyarországi neolitikumról, *B. Kutzián Ida* pedig a magyarországi rézkor problémájáról tartott előadást.

Szilágyi János az aquincumi múzeum vezetője kiküldetést kapott az Altenburgban megtartott konferenciára, amelyen az ókori Kelet és a klasszikus világ társadalmi-gazdasági problémáit vitatták meg.

Dienes István október és november folyamán öt hetes tanulmányútát tett a Szovjetunióban, hogy a magyar őstörténet és a honfoglalás kori régészet szempontjából tanulmányozza a Szovjetunió európai területén levő nagyobb városok múzeumainak régészeti anyagát.

Fülep Ferenc és *Mócsy András* a tél folyamán három hónapot töltöttek Rómában, ahol ókori tárgyú kutatásaik számára folytattak tanulmányokat. *Fülep Ferenc* előadást tartott Rómában a Magyar Akadémián és a cataniai egyetemen a pécsi ásatások eredményeiről.

Szilágyi János az aquincumi múzeum vezetője 1960. januárjának második felében római kiküldetést kapott, amelynek során előadást tartott a római Magyar Akadémián Aquincum szerepéről a római birodalomban.

A régészet oktatása a budapesti egyetemen.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészeti karán három tanszéken folyik a régészeti oktatás. Az ősrégészeti tanszék vezetője *Banner János* egyetemi tanár, a történettudományok doktora. Tanársegédje *Bóna István*.

Az ókori régészeti tanszék vezetője *Oroszlán Zoltán* egyetemi tanár, kandidátus. A tanszék adjunktusai: *Kanóssay Margit* és *Mócsy András* kandidátus.

A középkori régészeti tanszéket *László Gyula* egyetemi tanár vezeti.

A régészeti tanszékek egyesített könyvtárának gondozója *Erdélyi Gizella* kandidátus.

Összeállította : Németh Endre

Pályázati hirdetés

A Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottsága pályázatot hirdet az alábbi témakörök kidolgozására:

1. Egy magyar tudományos társaság vagy tudományos folyóirat XIX. és XX. századi története (országos vagy helyi jellegű társaságok, illetve orgánumok története);

2. A szellemtörténet hatása a társadalomtudományokra, vagy a társadalomtudományok egy ágának fejlődésére Magyarországon.

A jeligével ellátott pályamunkákat 1961. május 1-ig a Magyar Tudományos Akadémia Tudománytörténeti Bizottságának címére (Budapest I. Űri u. 51—53.) kell beküldeni. Az érdemleges pályamunkák jutalomban részesülnek, illetve a Bizottság megjelenésükről gondoskodik.

Olyan nagyobb terjedelmű munka esetében, amelynek részletes kidolgozása a beadási határidőn túlmenő hosszabb időt vesz igénybe, elegendő a munka egy nagyobb részletének és az egész mű részletes vázlatának benyújtása is.

*A Magyar Tudományos Akadémia
Tudománytörténeti Bizottsága*

IRODALOM

Folia Archaeologica XI. Budapest 1959. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest 1959. 280 lap, 36 tábla.

A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának új évkönyve sokrétű, talán az eddigieknél is gazdagabb: a 26 cikk nemcsak régészeti és művészeti anyagot mutat be, hanem a múzeumi munka egyéb területeiről is beszél.

Különösen bő anyagot közöl az évkönyv az őstársadalmak hazai emlékei közül. *Saad Andor* tanulmánya bebizonyítja, hogy a Korlát melletti Ravaszlyuktetőn a szerző által gyűjtött, paleolit technikával készült kőszelvények a későmezolitik vagy koraneolitik-kultúrákba sorolhatók. *Korek József* a bükkki kultúra emberalakú idől-plasztikájának készítésével foglalkozik német nyelven. Az általa közzétett újabb leletekből következően, hangsúlyozza a neolitik szobrocskák és antropomorf edények különbségeit. Szerinte az ún. Kőkénydombi „Venus”-ok nem szobrocskák, hanem emberalakú edények. *Roska Márton* a korábban általa közzétett erdélyi bányabükk (Barniebic) rézlelet újabban összegyűjtött példányait mutatja be. E leletek készítésének ideje a kora-bronzkort megelőző periódusra tehető, típusuk eredete Mezopotámiáig vezethető vissza. *Párducz Mihály* az aszódi szkíta lelet néhány tárgyával foglalkozva megállapítja, hogy a bronzból készült állatszobrocskák sátorrúdvég díszítésére szolgáltak. *Patay Pál* pedig magyarul (francia kivonattal) a galgavölgyi Acsa közelében feltárt késő-vaskori kunyhót és leleteit ismerteti. A római foglalatást közvetlen megelőző idők hazai történetére és kultúrájára vet fényt. *Kerényi András* német nyelvű tanulmánya a dunántúli barbár pénzek új osztályozását nyújtja. Részletesen elemzi a különböző bój pénztípusokat, továbbá a noricum-i kelta anyaggal rokon dunántúli pénzeket (rákosi, velemi leletek), a Triskeles-típusú darabokat (Zichyújfalú, Intercisa), majd — többek közt főként a hasonló körbe tartozó regölly leletet, végül pedig az eraviscus pénzverés formáit vizsgálja.

A pannóniai római történet problémáival viszont egyedül *Fitz Jenő* tanulmánya foglalkozik, aki az i. sz. 166–167-ben lezajlott langobard-obius betörés problémáját ismerteti újszerű megvilágításban, főként az írott forrás (Dio Cassius), a 167-ben kiadott katonai diploma és a kálói barbár sírlelet tanúságait összegezve. *Salamon Ágnes* német nyelvű cikke az ócsai szarmata leletek jelentőségét emeli ki, itt sikerült a sírmező mellett a települést is feltárni. A leletek kora a III–IV. század fordulójára tehető. A sírmező embertani anyagát *Lipták Pál* tette közzé német nyelven. A koponyaleletek dolichomorph, pamíri és mediterrán típusúak. *Párducz Mihály* a Baja melletti Vaskút határában feltárt halomesoport leleteivel foglalkozik (magyarul, angol kivonattal). A hunkori halak legközelebbi analógiáit a Szovjetunió területén levő usatovoi és kenkoi tumulusok adják. *Csalog József* néhány gazdag avar sírban (Törökbálint, Gátér, Szegvár temetőiből) talált rövidmarkolatú kardról szóló cikkében kimutatja, hogy ezeket rangjelző díszkardként használhatták. *Kádár Zoltán* László Gyulának a nagyszentmiklósi kincséről szóló tanulmányához kapcsolódva, kétségbevonja a kincs omphalos esésén szereplő egyik felirat Fehér Géza-féle olvasatának [CTEΦANON] helyességét, továbbá

a csésze rituális jelentőségével foglalkozva felveti a csészetartó kamennije (s nem kemennije!) babi sírszobrok kapcsolatát. Rámutat a szóban forgó edényeken szereplő kereszt típus keleti kapcsolataira is (vö. ehhez egy niskapuri VIII–IX. századi márványlap keresztjeit: *Mostra d'arte iranica*, Roma 1956, nr. 28, XLVI. t.).

G. Sándor Mária a M. N. Múzeum kun csontöveiről ír. Ezek a nyugati ízlésű emlékek a XIV–XV. században feudalizálódó keleti eredetű nép alsóbb rétegének viseletéhez tartozhattak. *Németh Annamária* a cseh származású Henricus de Wylsteinnek, Croya püspökének (1372–1383) a M. N. Múzeumban őrzött pecsétnyomóját publikálja. *Héjj Miklós* a cseszneki vár négy XV. századi faragványát ismerteti, melyek közül az egyik a Garák és a Cilleyek egyesített címere szerepel (a magyar nyelvű cikk német kivonattal). *Éri István* a nagyvázsonyi Kinizsi várból előkerült gótikus agyagnegatívokat tárgyalja. Közülük a művészibb a Krisztus megkísértését ábrázoló, valószínűleg Rajna-vidéki darab. *Bökönyi Sándor* a budai várásatások kapcsán talált bivalyszarvat publikálja német nyelvű dolgozatában. Ez a lelet az első biztosan datálható házi bivaly-lelet Közép- és Nyugat-Európában. *Kalmár János* a magyar huszár két sajátos fegyvertípusának: a hegyestőrnek és a lóra való patkónak fejlődését magyarázza meg a XV–XVIII. században az írott források, az ábrázolások és az emléktárgyak alapján. *Gábry György* Brandenburg Katalin virginaljának történeti és organológiai problémáit kutatja. Megállapítja, hogy ezt a hangszeret valószínűleg az augsburgi Johannes Klebiller készítette.

Iffy Fehér Géza francia nyelvű tanulmányában a M. N. Múzeum török feliratú pecsétjeit és pecsétgyűrűit teszi közzé. A gazdag anyag datálható darabjai a XVII században készültek, figyelemre méltó emlékei a hódoltságkori török vezetőrétegnek. *Cennerné Wilhelmb Gizella* és *Rózsa György* a Magyar Történelmi Képcsarnok rézlemezgyűjteményének publikálatlan rézlemezeit ismerteti, amelyek közt XVII–XIX. századi magyar és német művészek alkotásai szerepelnek, köztük Napert és Lenhart Jánosnak alkotásai érdemelnek leginkább figyelmet. *Temesváry Ferenc* a bajor származású, de magyarra vált Kirner puskaműves-család életét és működését tárgyalja. A Kirner-féle fegyverek a XIX. században Európaszerte jelentős helyet biztosítottak a magyar puskaművességnek.

Mihalik Sándor folytatja a szóban forgó folyóirat előző számában a kőművbányai kőedénygyártásról írt tanulmányát. Főként a két konkurrens vállalkozó Graffl Ferenc és Trangons József harcát ismerteti a XIX. század első felében a gyár megszerzéséért. *Huszár Lajos* a XIX. század első fele legkiválóbb hazai éremművészenek, Böhm József Dánielnek önarcépes emlékérmét közli.

A változatos tartalmú évkönyv zárótanulmányai már nem anyagismertető jellegűek. *Baki Győző* cikke a fémkonzerválás egyik eljárását, az ún. vacuumtechnikát értékel tudományos szempontból a múzeumi, könyvtári és levéltári anyag megőrzésében, végül a kötet befejezőjeként *F. Fehér Mária* és *Németh Endre* a M. N. Múzeum 1807–1935 között megjelent régészeti és történeti vonatkozású kiadványainak részletes, a szakember számára nélkülözhetetlen bibliográfiáját nyújtja.

A *Folia Archaeologica* XI. kötetének ismertetése kapcsán örömmel állapíthatjuk meg, hogy ez az évkönyvünk egyre értékeőbb tartalommal és minden igényt kielégítő művészi kiállításban jelenik meg.

Kádár Zoltán

Budapest Régiségei XVIII. Budapest 1958. Akadémiai Kiadó. 607 lap, 330 kép és 5 melléklet.

A tanulmányok sorát *Gábori Miklós* dolgozata nyitja meg, aki a Remete-barlang 1949. évi ásatásai során a felső rétegekben előkerült holocénkori leletanyagot ismerteti. A pleisztocén rétegekben előkerült obszidián pengével kapcsolatban széleskörű összehasonlító anyaggal a magyarországi késő paleolitikum kialakulását, kapcsolatait, a ma még számos problémát magában rejtő kérdést tárgyalja.

Három tanulmány foglalkozik az aquincumi helytartói palota feltárással. *Szilágyi János* a palota területén végzett ásatások megfigyelései alapján a palota építéstörténeti ismertetését adja. Három fő építési periódust sikerül kimutatnia. A feltárt helyiségek szisztematikus vizsgálata a további feldolgozások alapját képezheti. A palota három helyiségének mozaikpadlóját *Kaba Melinda* a II., illetve a III. század elejére helyezi. Különösen a tengeri jelenetet ábrázoló mozaik érdemel figyelmet. A palota jelentős számú festészeti anyagának feldolgozása kapcsán *Sz. Póczy Klára* négy periódust különít el, melyek közül a legkorábbit Hadrianus korára, a legkésőbbit a III. század 60-as éveire helyezi. A falfestmények egy részét helyi műhelyek alkotásainak tekinti.

Régi hiányt pótol *Nagy Tibor* feldolgozása, aki a háború alatti években Aquincumban feltárt ún. festőlakás emlékanegyét publikálja mintaszerűen. A II. század elején épült és a század végén kibővített épület a 360 körüli években pusztult el. A festészeti emlékeket három periódusra különíti el. Tanulmányában az egyes periódusok festészeti stílusáról részletes analízist ad a szerző. *Vattai Erzsébet* a hazai és külföldi analógiák, valamint az eddigi kutatások eredményeinek összefoglalásával igyekszik tisztázni a margitszigeti korona tulajdonosának személyét. A XIII. sz. végén készült korona az Árpád-ház egyik nőtágjaé lehetett. A budai és visegrádi paloták feltárása során nagy számban előkerült leletek alapján *Holl Imre* a XIV. és a XV. sz. első felének kályhacsempe tipológiáját állította össze. Gazdag képanyaggal mutat rá a leletek igen jelentős és eddig eléggé elhanyagolt művészettörténeti jelentőségére. *Mályusz Elemér* az ún. izmaelita pénzverőjegyekről kimutatja, hogy a korábbi felfogástól eltérően Nagy Lajos és Zsigmond alatt már nem az izmaeliták, hanem a beáramló olasz és német tőke vitte a vezetőszerepet az ország gazdasági életében. Az eddig izmaelitanak tartott egyik verőjegyről kimutatja, hogy F. Bernhárddi olasz származású kamaraispántól származik.

Az Orsz. Levéltár egyik számadásfüzetét *Szűcs Jenő* logikus okfejtéssel a pozsonyi várban 1434. év nyarán végzett építkezésekhez köti. A számadási füzet alapján szinte megeleveníti az igen fejlett középkori építésszervezetet. *F. Tóth Rózsa* a budai királyi vár Mátyás-kori későgótikus átépítésének köemlékanyagából egy műhely munkásságának anyagát választja ki.

Az anyagközlések közül *Patek Erzsébet*nek a tököli ásatás váli kultúrába tartozó urnatemetőjének feldolgozása és *Jankovich Miklós*nak az óbudai klarisszák kolostorának helyét meghatározó cikke érdemel figyelmet. *Kaba Melinda* az Aquincumi Múzeum jelentősebb üvegedényeit, *Huszár Lajos* egy 1685 körüli évekből származó budai éremleletet, *Bökönyi Sándor* a budai várpalota állatesont anyagát, *Scheiber Sándor* 27 drb törökkori budai zsidó sírkő feliratát, míg *Kubinyi András* a budai Csonkatorony négy, raboktól származó feliratát ismerteti.

A jelentések között néhány kisebb feltárást publikációját találjuk. *Sz. Póczy Klára* és *Pekáry Tamás* az aquincumi tábor északi vallumának felkutatásáról, *Lenkei Mária* 13 síros későrómai temető leletmentéséről, *Nagy Emese* a középkori Gercse község templománál végzett ásatásról, *Gerő Győző* pedig a Király-fürdő újjáépítése során végzett kutatásokról számol be. *Duma György* az

V. László korából származó kályhacsempék kémiai és fizikai vizsgálatának eredményeit közli. Figyelmet érdemel *Berlász Jenő*nek Fehéregyháza romjait feltűntető térképről írt dolgozata, mely a további kutatások kiindulópontja lehet.

*

Budapest Régiségei XIX. Budapest 1959. Akadémiai Kiadó. 402 lap, 281 kép és 5 melléklet.

A kötet első tanulmányában *Sz. Burger Alice* két, az i. sz. II. század első felében működő aquincumi kőfaragó műhely termékeit választja ki. A két műhely részben az aquincumi kollégiumok szükségleteit elégítette ki. *Nagy Tibor* egy korábban már ismert palotaútfalusi kő feliratában szereplő L. Attius Macro-t, akit eddig Pannónia Superior helytartói közé soroltak, a 130/1–133 közötti években Pannónia Inferior helytartói közé sorol be.

A budai várnegyed feltárási és helyreállítási munkái során előkerült köemlékanyagban a grafikus stílus kései, reneszánsz-kori továbbélését mutatja be gazdag illusztráció kíséretében *Czagány István*. Nagy figyelmet érdemel *Jankovich Miklós*nak a Budakörnyék plébániáinak középkori kialakulásáról és a királyi kápolnák intézményéről írt részletes feldolgozása. Az Árpád-kori egyházi szervezet bemutatása mellett a Buda-környéki plébániák történetének ismertetésével újabb adatokkal gazdagította fővárosunk történetét. Érdekesen mutat rá a királyi kápolnák földrajzi eloszlásából a királyi birtokok területi elhelyezkedésére és a XI. századi magyar királyság hármas területi tagoltságára. Gazdaságtörténeti szempontból jelentős *Kubinyi András*nak a budai kereskedőkről írt dolgozata, melyben a Jagello-kor olasz, német, lengyel és magyar kereskedőinek tevékenysége alapján kimutatja, hogy a jelzett korban viszonylag tőkeerős polgárságot találni Budán.

Az anyagközlések rovatban *Nagy Tibor* a rákospalotai sírlelet alapján széleskörű bizonyító anyaggal támasztja alá a pesti oldal szkíta megszállását és történeti értékelésében a szkíta és kelta lakosság együttélése bizonyítékának tekinti a leletet.

A Kórház-utcában előkerült Diana-reliefet *Póczy Klára* az illír katonaság III. században történő felemelkedésével hozza kapcsolatba. Másik cikkében az utóbbi években Aquincum területén előkerült római köemlékeket ismerteti. Két későrómai sír feldolgozásával kapcsolatban *Kaba Melinda* közli az aquincumi római sírok lelőhelykataszterét, mely több mint 100 lelőhelyet tartalmaz. *Szentlélek Tyhamér* öt aquincumi mécseskészítő műhely termékeit ismerteti.

A Vármúzeum legrégibb löfegyverét, egy vasnyelű szakállas puskát dolgoz fel *Kozák Károly*, míg *Horler Miklós* néhány újabb középkori kőfaragó és elhelyező jel közlése kapcsán kimutatja, hogy a Mária-Magdolna és a Nagyboldogasszony-templom építői nem azonos műhely mesterei közül kerültek ki. *Gerő Győző* Szent Zsigmond prépostság templomával azonosítja a budai Kücsük dűzsámit. A budapesti templomi kincstárak teljes anyaga alapján Pest és Buda barokk-kori ötvösségének történetét és az egyes mesterek munkásságát ismerteti *Pataky Dénesné*.

A jelentések rovatában az 1958. évi budapesti ásatások és leletmentések előzetes jelentései adnak tájékoztatást a főváros területén végzett ásatások eredményeiről. A továbbiakban *Holl Imre* a nyéki vadász kastély építéstörténetét vázolja, míg *Nagy Emese* a budaszentlőrinci pálos kolostor területén négy építési periódust különít el.

Nagyjelentőségű a budai vár házainak 1957. évi műemléki kutatásait összefoglaló anyagközlés. A XIV–XV. századi Buda építészeti emlékeit újból 25 házszal gyarapította a nagyszabású kutatómunka.

A hazai gótikus profán építészet első felkutatott kétemeletes palotájának építéstörténetét a feltárási emlékanegy alapján meggyőzően vezeti végig *Czagány István* dolgozata. A kiemelkedő jelentőségű emlék helyreállítása a szerző tervei szerint készült. A feltárási menetét és a helyreállítást számos fénykép és rajz dokumentálja.

A kötetek tartalmi jelentőségét a sorozatnál már megszokott igényes kivitelezés még csak hangsúlyozza, a legutóbbi kötet művészi kiállításával a nyomdak közötti versenyben díjat is nyert. A gazdag és jó minőségű képanyag ugyancsak emeli a kötetek értékét, azonban szívesen vettük volna a helytartói palota mozaikjairól és fal-festményeiről egy-két színes melléklet közlését is. A kötetek tematikája még bizonyos kívánnivalót hagy maga után, a tanulmányok és anyagközlések rovatban egyes történeti korok csaknem teljesen hiányoznak. Így a XVIII. kötetben egy őskori cikk mellett hat római vonatkozású cikket, ugyanakkor egyetlen népvándorlás korát tárgyaló dolgozatot sem találunk. Az ásatási jelentésekkel kapcsolatban felmerül az a gondolat, nem lenne-e helyes az Arch. Ért.-ben is hasonló terjedelemben közölni az egyes ásatások jelentéseit, vagy pedig egy önálló füzetben évenként ismertetni az egész országban folyó kutatásokat. Az egyes dolgozatok idegennyelvű rezüméinek terjedelmét helyes lenne a továbbiakban bővíteni. Ezzel kapcsolatban említem meg, hogy az ásatási jelentések rezüméjét az oroszok kívül egy nyugati nyelven is meg kellett volna jelentetni.

A cikkek elmélyült tudományos kutatómunkára valának és egy-két kisebb jelentőségű dolgozattól eltekintve híven tükrözik a tudományág magasszínvonalú művelését. Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a két kötet jelentős nyeresége régészeti irodalmunknak.

Soproni Sándor

Legújabb jugoszláv régészeti folyóiratok.

A magyar föld archeológiájának számtalan problémája csak a környező országok régészeti kutatásainak ismeretében oldható meg. Aligha szükséges külön hangsúlyozni, mennyire jelentősek számunkra a jugoszláv archeológia eredményei, őskori, római, népvándorláskori és középkori vonatkozásban egyaránt. Öröndetes tény, hogy a jugoszláv kutatás az utóbbi időkben a különböző korszakok tanulmányozásában és emlékeik feltárásában mindinkább növekvő sikereket ér el, és ezeket önálló munkákban és a szakfolyóiratokban évről-évre közreadja. Erről a fejlődésről legvilágosabban talán éppen a folyóiratanyag tesz tanúságot, amely a II. világháború óta olyan méretekben gyarapszik, hogy áttekintése a külföldi kutatók számára már szinte nehézséget okoz. A nagy műltra visszatekintő kiadványok mellett (Vjesnik za Archeologiju i Historiju Dalmatinsku, Vjesnik Hrvatskog Archeološkog Društva, Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, Starinar, stb.) a II. világháború befejezését követő évtizedben új folyóiratok egész sora indult meg (az egyes köztársaságok akadémiainak évkönyvei, Archeološki Vestnik, Časopis za Slovensko Kraljevno Zgodovino Kronika, Godišnjak Muzeja Grada Beograda, Rad Vojvodanskoga Muzeja, Živa Antika, Zbornik Filozofskog Fakulteta stb.), az Archaeologia Iugoslavica idegen nyelven megjelenő orgánuma pedig gondoskodott az eredményeknek a külföld számára is megfelelő módon megkezdett ismertetéséről. Az utóbbi öt év során azonban a tudományos élet színterén a felsorolt kiadványok mellett (amelyek mellett még többet is lehetne említeni, így az Osječki Zbornik-ot stb.) még tíz új folyóirat jelent meg, amelyek a magyar olvasókörzéség körében még nem váltak teljesen ismertté, elsősorban azért mert Magyarországon egyelőre csak részben hozzáférhetők¹. Rövid ismertetésük annál is inkább indokolt, mivel igen sok, számunkra is rendkívül jelentős tanulmányt tartalmaznak.

JADRANSKI ZBORNIK.

Prilozi za provijest Istre, Rijeke i Hrvatskog Primorja. Rijeka-Pula 1 (1956), 2 (1957).

A Horvát Köztársaság új folyóirata Isztria és a Fiumei öböl környékének történelmi és régészeti kérdéseire vonatkozó munkákat tartalmaz; elsősorban újabb-

kori történeti tárgyú tanulmányokból tevődik össze. Régészeti szempontból a második kötet két cikke tarthat igényt érdeklődésre. S. Bačić az i. e. 5–4. századból való nagy urnatemető anyagát teszi közzé, amely Nyugat-Isztriában, Kastel mellett került elő. S. Mlakar az isztriai régészeti kutatások újabb eredményeiről ad összefoglaló beszámolót. Az itt közölt, elsősorban római kori leletek új adatokat szolgáltatnak Isztria római kori topográfiájának, történetének és vallásos életének ismeretéhez.

ZBORNIK INSTITUTA ZA HISTORIJSKE NAUKE U ZADRU.

Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu. (Mélanges de l'Institut des Sciences Historiques à Zadar.) Zadar 1 (1955), 2 (1956–57).

A Zadari Történettudományi Intézetnek a zágrábi egyetem régészeti tanszékén szerkesztett folyóiratában csak kisebb számban találunk az újabbkori történeti és művészettörténeti tanulmányok mellett régészeti munkákat, ezek azonban annál jelentősebbek, mindenekelőtt az első kötetben. A kitűnő Dalmácia-kutató, M. Suić itt a kelet-adriai római coloniák (Parentium, Pola, Iader, Salona, Epidaurus) centuriációjának problémáival foglalkozik. Ennek nyomait a szerzőnek légifelvételek alapján sikerült megfigyelnie. (Nagy kár azonban, hogy a fényképeket nem közölte le, és tanulmányához csak vázlatos rajzokat mellékelte.) A coloniáknak deductio-val történt alapítása idejéből származó centuriációja alapján a szerző értékes következtetéseket von le az egyes városok alapításakor letelepített italikus kolónusok számára és földbirtokviszonyaira vonatkozólag. D. Rendić-Miočević zágrábi professzor, aki a folyóiratnak egyben szerkesztője is, igen érdekes tanulmányt közöl a liburniai illir őslakosság római kori névadásának kérdéseiről. Az itteni benszült névanyag onomasztikai sajátosságai alapján lehetővé válik a Liburni törzsi szállásterületének közelebbi meghatározása. Erre a munkára elsősorban azért hívjuk fel a figyelmet, mert eredményei lényegileg ugyanannak a módszernek köszönhetőek, amelyet legújabbban a magyar Pannónia-kutatás dolgozott ki és alkalmazott nagy sikerrel. A második kötetben B. Ilaković új kora-hallstatti leletekről számol be, amelyek Zadar területén kerültek napvilágra, M. Suić pedig Zadar, az antik Iader római kori topográfiájáról bocsát közre összefoglaló értékelést.

VJESNIK ARCHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU.

Zagreb 1 (1958).

A Zágrábi Régészeti Múzeum új kiadványa kizárólag archeológiai jellegű. A jól ismert jugoszláv őskorkutató, Z. Vinski két horvátországi bronzkori depólelet (Vukovar, Lovas) publikációjából kiindulva részletesen foglalkozik a középső-bronzkori depóleletekkel, amelyekkel kapcsolatban többször kitér a magyarországi anyagra is. R. Drechsler-Bizić a vrebaci ásatásokról számol be, amelyek a Hallstatt-kor kezdetétől kb. i. e. 350-ig keltezhető erődített vaskori telepet és hozzátartozó sírokat hoztak felszínre. A telep lakosságát a szerző az illir Iapodes törzsével hozza összefüggésbe. I. Degmedžić latin nyelven írott munkájában egy attikai görög felirat alapján az athénieknek az Adriai tengeren való „Thalassokrátiájáról” ír, és részletesebben tárgyalja meg a későbbi Illyricum területére vonatkozó legkorábbi irodalmi adatokat is. B. Vikić-Belančić és M. Gorenc az Aquae Iasacban (Varaždinske Toplice) három éven keresztül folytatott ásatásai eredményeit ismertetik. A szerzők megállapítása szerint az itteni thermák még Augustus korában épültek, és a római uralom későbbi évszázadaiban több átépítésen mentek keresztül. K. Vinski-Gasparini és S. Ercegović a szlavóniai Brodski Drenovac-ban feltárt, az i. sz. 9. század elejéről való temetőt publikálják. A feltárt 32 sír közül három lovassír volt; a temető népesége a szerzők szerint elsősorban szláv, amelybe avar elemek is vegyültek.

¹ Ismertetésünk azokra a kiadványokra terjed ki, amelyek 1959. novemberéig a lengyel, 1960. februárjáig a magyar könyvtárakba beérkeztek.

OPUSCULA ARCHAEOLOGICA.

Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Radovi Arheološkog Instituta.
Zagreb 1 (1956).

A D. Rendić-Miočević-től szerkesztett folyóirat eddig megjelent első kötetében két ősrégészeti tárgyú tanulmány kapott helyet. *S. Dimitrijević* összefoglaló munkája a vüedóli kultúráról igen sok, magyar vonatkozásban is lényeges kérdést tárgyal meg. A szerző néhány új lelet ismertetése mellett a kultúra eredetének és periodizációjának problémáival foglalkozik. A kultúrát a lengyeli kultúrából származtatja le, hangsúlyozva a badeni és a haragedény-kultúra hatásait, történetében pedig négy periódust különít el. *Z. Vinski* és *K. Vinski-Gasparini* a szerémségi őskori depóleletek időrendjének kérdéseiről írnak, nem egyszer utalva magyarországi összefüggésekre.

ČLANCI I GRAĐA ZA KULTURNU ISTORIJU ISTOČNE BOSNE.

Zavičajni Muzej u Tuzlu. (Bulletin du Musée Régional à Tuzla.)
Tuzla 1 (1957).

A tuzlai múzeum kiadványa elsősorban újabbkori történeti, valamint néprajzi tárgyú tanulmányokat közöl. A régészetet két dolgozat képviseli. *I. Radmila* Tuzla környékén előkerült, korai La Tène sírleleteket publikál, *I. Čremosnik* pedig a Brodacban (Bosznia) feltárt, 3–4. századi római villát ismerteti. Az utóbbi helyen az ásásokból előkerült leletek közül kiemelkedik három eddig ismeretlen típusú terra sigillata-töredék.

ЗБОРНИК РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА.

(Recueil du Musée National.)
Beograd 1 (1958).

A legújabb jugoszláv folyóiratok közül az egyik legjelentősebb, a Belgrádi Nemzeti Múzeum új kiadványa. Az első kötetben napvilágot látott munkák részben összefoglaló jellegű tanulmányok, illetőleg nagyobb részben a múzeumban őrzött különféle leletek publikációi. Az ősrégészet tárgyköréből négy munka kapott itt helyet. *B. Stalić* egy vineai típusú theriomorf ábrázolásáról ír. *M. Garasanin* és *D. Garasanin* közös munkája a nyugat-szerbiai tumulusok problematikájáról ad összefoglalást. E halomsírok a korai bronzkortól kezdve követhetők nyomon, igen jelentős szerepet játszanak a koravaskori lakosság temetkezési szokásában; az őskori tumulusok leletanyagának egy része azonban középkori eredetű, ami azt bizonyítja, hogy az őskori halomsírokat a szlávok is felhasználták mint temetkezési helyeket. *D. Garasanin* tanulmánya az „Urnenfelderkultur” szerbiai elterjedésének, emléktárgyának és időrendjének kérdéseit foglalja össze. *L. Popović* a Hallstatt-kori Macedónia illir lakosságának az antik görögséggel való kapcsolatát fejtegeti. A rómaiakori tárgyú munkák közül kiemelkedik *D. Manović* két rendkívül alapos publikációja, a múzeum antik osztályának egy-egy bronztárgyáról. A Margumból származó, istenábrázolásokkal díszített szkeptrum a 2–3. század fordulójáról való. A kelet-szerbiai Tamnieban napvilágra került ültő Héraklész-bronzszoborcsoport görög, föltehetőleg attikai műhelyből származik, és valószínűleg Nagy Sándor apothéózisát ábrázolja. *R. Marić* a múzeum éremtárának néhány kiemelkedő darabját publikálja, *B. Jelić* pedig két moesia Mithras-táblát ismerteti. *M. Veličković* a nyugat-szerbiai Kosmaj melletti római bányákkal foglalkozik. A gazdag, gondos kiállítású kötet a középkori művészettörténet, iparművészet és numizmatika egyes emlékeinek közreadása után a múzeum különböző osztályainak 1957-es évi jelentései zárják le.

ГРАЂА ЗА ПРОУЧАВАЊЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ВОЈВОДИНЕ.

(Materials for the Study of the Cultural Monuments of Vojvodina.) Institute of Protection and Scientific Research of the Cultural Monuments in the Autonomous Province of Vojvodina.
Novi Sad 1 (1957), 2 (1958).

A Vajdasági Autonóm Terület Műemlékvédelmi Intézetének 1957-ben megindított kiadványa régészeti, művészettörténeti, történeti, levéltári, néprajzi és műemlékvédelmi vonatkozású tanulmányokat tartalmaz. Az első kötetben a régészeti rész meglehetősen szűkre szabott; *O. Milutinović* számol be itt röviden a Vojvodina területén 1955–1956-ban végzett ásításokról, amelyek római és avar–szláv emlékeket hoztak napvilágra. Annál jelentősebb a magyar kutatás számára a második kötet, amelyben *O. Milošević* és *O. Milutinović*, illetőleg *B. Vasilic*, *M. Leseć* és *P. Milošević* az 1957-ben végzett sirmiumi ásítások eredményeit ismertetik. Az itteni kutatások megindulása és eredményeinek gyors közlése különösen igényt tarthat az érdeklődésre, mert először nyújt pontosabb és részletesebb adatokat a nemcsak Pannónia, hanem az egész római birodalom szempontjából annyira jelentős város topográfiájáról és régészeti emlékeiről. Az 1957-ben nagy anyagi befektetésekkel folytatott ásítások során felszínre került a város több középülete, különböző értékes, többek között hadtörténeti vonatkozásban kiaknázható feliratos emlékekkel. A városnak a későrómai időkben növekvő fontosságát jól mutatja az a körülmény, hogy a 3. század végén és a 4. század folyamán a város területén jelentős építkezések történtek. Igen érdekes a szerémségi Bikić-Dolában előkerült, több, mint 11 000 darabból álló 4. századi éremleltár is, amelyet *B. Bajić* és *B. Vasilic* ismertetnek.

GLASNIK MUZEJA KOSOVA I METOHİJE.

(Bulletin du Musée de Kosovo et Metohija.)
Priština 1 (1956), 2 (1957).

Az 1949-ben alapított priština múzeum új folyóiratának kötetei régészeti, művészettörténeti, néprajzi és műemlékvédelmi tárgyú dolgozatokból tevődnek össze. Az első kötetben *R. Galović* Kosovo és Metohija területének őskoráról ad összefoglalást, *E. Čerškov* pedig a priština múzeum régészeti leletanyagát ismerteti röviden. *L. Popović* egyiptomi, XVIII. dinasztia-kori eredetű bronzszoborcsoportot publikál, amely Kosovóban került elő. A második kötetből kiemelkedik *E. Čerškov* részletes tanulmánya Kosovo és Metohija rómaiakori topográfiájának, elsősorban úthálózatának kérdéseiről, nem kevésbé érdekes azonban az említett szerző és *L. Popović* közös munkája az antik Ulpiana (ma: Gračanica) területén végzett ásásaik eredményeiről (4. századi nagy temető, Justinianus-kori bazilika). *N. Tasić* és *R. Galović* a Vinca-kultúra különböző leleteit (többek között plasztikájának emlékeit) ismertetik Priština-ból és környékéről.

ЗБОРНИК.

(Recueil des Travaux.) Publications du Musée Archéologique-Skopje.
Skopje 1 (1955–1956).

A skopjei múzeum új folyóirata néhány rómaiakori tárgyú munka mellett elsősorban középkori régészeti, történeti és művészettörténeti tanulmányokat tartalmaz. *V. Josifovska* i. sz. 1. századi légioiskatona sírkövét publikálja, *K. Petrov* az i. sz. 3. századtól a 6. századig terjedő időszakból származó macedóniai építészeti emlékekkel foglalkozik. A középkori tárgyú munkák közül *B. Aleksova* dolgozata jelentősebb, amely Macedónia területének középkori viszonyairól ad összefoglaló képet.

ЛИХНИД. ГОДИШЕН ЗБОРНИК НА НАРОДНОТО
МУЗЕЈА ВО ОХРИД.

(Year-Book of the Popular Museum in Ohrid.) Ohrid 1
(1957)

Az 1951-ben alapított Ohridi Nemzeti Múzeum év-könyve főleg régészeti jellegű. R. Pasić neolitikus lelő-helyeket ismertet Ohrid környékéről, azaz Délnyugat-Macedóniából. V. Lahtov és J. Kastelić a Trebenistében folytatott újabb kutatások eredményeiről adnak hírt. V. Lahtov másik tanulmánya az Ohridban és környékén eddig előkerült középkori szláv ékszerek tipológiai és kronológiai feldolgozását adja. A néprajzi tárgyú adatközle-sek után a múzeum egyes osztályainak munkájáról szóló rövid beszámolók zárják le a kötetet.

*

A futólag áttekintett kiadványok önmagukban ter-mészetesen nem adhatnak képet a jugoszláv régészet mai helyzetéről, megengedik azonban néhány általánosabb jellegű tanulság levonását. Mindenekelőtt feltűnő maga az a tény, hogy a fejlődő országban az eddig is szép szá-mban megjelenő egyéb kiadványok mellett, a legutóbbi pár év során tíz új folyóiratot tudtak kibocsátani, amelyek közül kettő tisztán régészeti jellegű, a többi pedig nagyobb vagy kisebb mértékben szintén hasonló tárgyú munkák számára biztosítja a publikáció lehetőségét. Ez a körü-mény világosan mutatja, hogy a jugoszláv archeológia lehetőségei egyre gazdagabbak, a kutatómunka előrehala-dása mind több szakfolyóirat kiadását teszi szükségessé.

Az ismertetett folyóiratok jelentősége és értéke ter-mészetesen nem egyforma. A nagyobb igényű, gazda-gabb tartalmú kiadványok, mint a zágrábi és belgrádi múzeumok folyóiratai vagy az Opuscula Archaeologica nyilvánvalóan nagyobb olvasóközönségre számíthatnak a szakemberek körében, mint a többiek, annál is inkább, mert ezek kizárólag, ill. a belgrádi Zbornik esetében zöm-mel régészeti tartalmúak. A jugoszláv kiadványok tanú-sága szerint tény, hogy az első pillanatra jelentéktelen-nek látszó vidéki, helyi folyóiratokban is helyet lehet juttatni az átfogóbb jelentőségű, fontos munkáknak. Elsősorban a Zadari Történettudományi Intézet kitűnő kiadványára gondolunk itt. D. Rendić-Miočević és M. Suić alapvető tanulmányai nyilván nem azért jelentek meg ebben a folyóiratban, mert másutt nem kaptak volna helyet, hiszen mindkét szerző egyben más, nagyobb múltra visszatekintő kiadványoknak is szerkesztője. Noha a jelentősebb tanulmányok kiadásának bizonyos fokú de-centralizációja oda vezethet, hogy ezeket egyre nehezebb lesz áttekinteni, helyeselnünk kell azt a törekvést, hogy a kutatások állandó fejlődésével lépést tartva a kisebb kiadványokat is igyekezzenek minél magasabb színvonalra emelni. Ez a célkitűzés felismerhető a többi vidéki folyó-irat esetében is; így a Lihnid első számának jelentőségét kidomborítja az a körülmény, hogy ebbe J. Kastelić ljubljanaei professzor is írt.

Nem mérhető egyforma mértékkel a röviden meg-ementített sok tanulmány sem. Ezek nagyobb részben adat-közlések, kisebb részben egy-egy problémakör átfogó fel-dolgozásai. Az előbbieket jelentősége elsősorban természet-szerűleg a közölt anyag fontosságától függ, így például a sirmiumi ásatások publikációja Jugoszlávián kívül is igen széles körben tarthat igényt az érdeklődésre. Az össze-foglaló munkákkal kapcsolatban két körülményre kell fel-hívunk a figyelmet. Először is figyelemre méltó, hogy a jugoszláv régészet legalábbis két területen alapjában véve ugyanazon módszerek kidolgozására törekszik, amelyek a magyar kutatásban is mindinkább központi jelentősé-gűvé válnak. Óskori vonatkozásban egyre nagyobb súlyt fektetnek a depóhorizontok meghatározására és ennek alapján a bronzkori és vaskori lakosság történetében be-állott változások nyomkövetésére, római kori viszony-latban pedig a feliratokból rendelkezésre álló névanyag átfogóbb feldolgozására. Egészében véve úgy látszik, hogy az etnikai kérdések mindinkább előtérbe kerülnek,

akár a magyar régészetben. A másik észrevétel, amely nemcsak a röviden megtárgyalt folyóiratokból, hanem más jugoszláv kiadványokból is leszármazhat, az a tény, hogy az összefoglaló munkák száma a lehetőségekhez és a szükségletekhez képest még mindig viszonylag kevés.

Feltűnő az az aránytalanság is, amely az egyes régé-szeti korszakok emlékműanyagának feldolgozásában fennáll, mind az anyagpublikációkat, mind az összefoglaló tanul-mányokat tekintve. Leginkább az ősrégészetre jellemző ez, amely egyfelől igen sokat foglalkozik a vaskorral, más-felől azonban kevesebb súlyt fektet a bronzkor és főleg a neolitikum kutatására. A római kori emlékműanyaggal ugyan igen sok tanulmány foglalkozik, de az idevágó kutatások talán még mindig nem állnak arányban ennek az emlékmű-anyagnak rendkívüli gazdagságával és sokrétűségével. Főleg a római kori kerámia és általában a kisleletanyag iránti érdeklődést keveseljük, pedig az epigráfiai anyagból levont következtetések ellenőrzése és a településtörténeti kutatások szempontjából ez nem nélkülözhető. Érdekes, hogy a középkor a bemutatott folyóiratokban (a sok művészettörténeti tanulmányt leszámítva) látszólag nem áll az érdeklődés középpontjában, holott más folyóiratok, így elsősorban a Starinar köteteiben majdnem kizárólag idevágó munkákat olvashatunk.

Külön kell szólnunk a tanulmányok nyelvéről, amely-nek kérdése a jugoszláv régészet egyik legfőbb gyengéje. Az Archaeologia Iugoslavica kivételével minden egyes jugoszláv folyóirat majdnem kizárólag hazai nyelven lát napvilágot. A rövidebb-hosszabb kizárólag angol, német vagy francia nyelven) nem elégségesek arra, hogy az eredményeket megfelelő formában hozzáférhetővé tegyék a külföld számára is, az Archaeologia Iugoslavica megjelent kötetei pedig, noha a legjelentősebb eredmé-nyeket itt is közzéteszik, csak részben szüntetik meg ezt a hiányt, annál is inkább, mert ez a kiadvány csak ritkán és viszonylag kis terjedelemben jelenik meg.

Befejezésül ki kell térnünk a kiadványok kiállításá-nak és a régészeti leletanyag dokumentálásának kérdé-seire is. A kötetek külső formája a maga egészében tekintve nem áll kellő arányban tartalmuk gazdagságá-val. A fényképek minősége általában gyenge, a részleteket nehezen lehet kivenni, pedig olyan esetben, amikor a pub-likációk közlési nyelvét kevesen értik, a fotók jelentősége természetesen még nagyobb, mint egyébként. Nem egyszer hiányoljuk, elsősorban az összefoglaló munkák némelyikében, a lelőhelyeket feltüntető térképeket is, amelyek, ha többnyire meg is kapjuk őket, nem egyszer túlságosan vázlatosak.

Alföldy Géza

F. Felgenhauer, Willendorf in der Wachau. — MPK. VIII—IX. Wien 1959. 1—3. rész.

Willendorf az a közismert paleolitikus lelőhely, melyet fél évszázadon keresztül valamely formában munkája során szinte minden kutató érintett. Leleteit, rétegsorát összehasonlítással használták fel, és a hivatkozó műveknek ma már a bibliográfiáját sem lehet összeállítani. Ugyan-akkor azonban éppen ez az a lelőhely Ausztriának, melyről valójában a legkevesebbet tudunk, gazdag lelet-anyagának csak kisebb, kiragadott részeit ismertették. Egyik sarkkövévé vált a paleolitikus kutatásnak annak elle-nére, hogy a régi ásatási beszámolók után összefüggő fel-dolgozás nem látott napvilágot. — F. Felgenhauer Willendorf-monográfiája, a nagyarányú, rendszeres és részletes feldolgozás most olyan hiányt pótol, mely az egész közép-európai kutatást sokszor hátráltatta.

A szerző három kötetben adta közre Willendorf hét, különálló lelőhelyét — szövegrész, teljes leíró leltár és gazdag táblakötet — elsősorban a legfontosabb II. lelő-hely 9, egymás fölé települt aurignaci és gravetti rétegei-nek vizsgálatát. — A lelőhely és a kutatás történetének ismertetésében módja volt több kutató jegyzőkönyvét felhasználni, ezáltal rekonstruálható a sok évtizeddel ez-előtt végzett munka menete, egy-egy esetben pedig lehe-

tőseget ad arra is, hogy különböző kutatók ugyanazon mozzanatra vonatkozó megfigyelését összevethessük egymással. Az ásatási jegyzőkönyveken kívül azonban nem állt más F. Felgenhauer rendelkezésére, mint a begyűjtött köipar, s ez nyilvánvalóan megkötötte abban, hogy saját településrégészeti, egész kultúrtörténeti kutatási szemléletét maradéktalanul érvényesíteni tudja. Éppen ezért tartjuk a szerző érdemének, hogy a régi anyagból mégis egy új, komplex képet tudott alkotni, s ezen túlmenően számos új, lényeges eredményre is jutott.

A részletes anyagismertetést terminológiai alapvetés vezeti be, melyben szerző Schwabedissen, Bohmers, Narr, Sonnevile-Bord és Perrot munkáira támaszkodott, és számos bizonytalanságot szüntetett meg. A pontos terminológiát jól egészíti ki a szematikus, kilencven formát feltüntető típustábla, a technológiai elkülönítések és az egyes eszközfajták meghatározására használt egyértelmű német nomenklátúra. E fejezet jó példát szolgáltat egy helyes, végleges magyar terminológia kialakítására, melyben szintén nem lenne szükség új nevek bevezetésére sem. A szerző az egyes eszközformák leírása után tér át a 7 lelőhely anyagára, melynek gerincét Willendorf II 1–9 rétege alkotja. Rendszeres csoportosításban kapjuk meg a lelőhely teljes anyagát, kultúrregegenként százelőes arányukat, és jellemzésük mellett számos fontos részlet-megfigyelést is. Egyetlen hiányt vélünk felfedezni ebben a részben, — az összehasonlító vizsgálatot, — mely nem feltétlen szükséges ugyan, de a nagy anyagközlést követő végső értékelésben vet fel bizonyos kérdéseket.

Willendorf 9 rétege közül az 1–4. aurignaci, az 5–9. gravetti kultúrát tartalmaz. Valamennyi a W. 2-be tartozik, — előbbieket a nedves, óceáni szakaszába, utóbbiak a hideg, kontinentális (stepei) fázisába. A felső rétegek kultúrája „nyugati” és „keleti” gravetti elemeket mutat, de mennyiségileg és minőségileg is az utóbbi a döntőbb. Ez az elkülönítés tipológiai alapon nyugszik ugyan — egyes nézetek szerint azonban a nyugati gravetti is a keleti hatására jött létre. F. Felgenhauer többször is megemlíti munkájában, hogy az 5–9. réteg nemcsak tiszta gravetti, de felfelé egyre növekvő keleti jellegeket tartalmaz — s ennek ellenére a 9. réteg műveltsége is csupán „valószínűleg” K-i eredetű, amit nemcsak tipológiai, hanem általános kulturális összetétele is mutat. Felvethető tehát a kérdés: ha a szerző alapos vizsgálatával eddig jutott, miért hagy bizonytalanságot a nyugati-keleti származás terén? Erre esetleg a fenti módszer adhatt volna választ. F. Felgenhauer helyesen utalt ugyanis az „allgemein-kulturell”-képre, ennek kifejtésére azonban egyedül a közzétett készlet, — települési megfigyelések, a lakóviszonyokra vonatkozó adatok nélkül — nem adott lehetőséget. Amikor tehát egyetlen kritikaként az általánosabb kultúrtörténeti összefüggések szélesebb bemutatását kívánnánk, meg kell állapítanunk, hogy ehhez elsősorban a telep sajátosságai vagy a régi megfigyelések hiányosságai nem adtak elegendő támpontot.

A módszeres anyagvizsgálattal azonban a szerző számos új megfigyelést közöl. Nemcsak tipológiai szempontból tartjuk pl. fontosnak azt, hogy a lelőhely 4. rétegében már megjelennek a vésők; — a kultúrák egymásrakövetkezése terén annak megállapítását, hogy a gravettinek az aurignaci-ból való származása nem mutatható ki e helyen, amely kérdésben a szerző korábban bizonytalanabb álláspontot képviselt (Arch. Austriaca, 10. 1952). — További következtetéseket enged meg az a valóban kultúrtörténeti és új megfigyelése, mely szerint a lelőhely 9., utolsó rétegében — tehát a fokozódó keleti hatásokat mutató gravetti műveltségén belül — végül még egy újabb, láthatóan erőteljes behatás érte ezt a műveltséget (Kosztjenki-hegyek, Vénusz). Igazolja ez azt a feltevést, hogy a gravetti kultúra elterjedése több hullámban történt.

A régészeti leletanyag feldolgozása után a monográfia közli az antropológiai, állattani-növényzeti leleteket, további fejezetekben a lelőhelyre vonatkozó általános rétegtani megfigyeléseket, és így igen széles alapot ad a második résznek: a kiértékelésnek. A régészeti anyag kulturális analízisét a szerszámkészlet nyersanyagának és eredetének vizsgálata, E. Zirkel munkája előzi meg, mely egyúttal a paleolit népesség mozgási területére is fényt vet.

A települési rétegek kulturális elkülönítésére már utaltunk. Felgenhauer azonban nemcsak a tipológiai kérdésekre tér ki, hanem több olyan részletproblémára is, mely lényegesen túlvetett Willendorf kulturális helyzetének kérdésén, s ezeknek világos megoldását is sikerült elérnie. — A régészeti leletanyag ismertetése után három önálló tanulmányt képez a monográfiában az ékszeranyag (molluszkafauna), a gerinces maradványok és a kultúrregegek helyzetének alapos stratigráfiai vizsgálata, — A. Papp, E. Thenius és F. Brandtner munkája. Különösen kiemelkedik közülük F. Brandtneré, sokoldalú megfigyeléseivel és módszerével, melyet már a kameggi, geizersdorfi paleolit telepek feldolgozásából ismerünk.

A rövid összegező értékelés a kultúra formai csoportosítását, a lelőhely datálását és a kulturális elemek jellemzését tartalmazza. Az új C-14-kormeghatározások még közelebb hozzák Willendorf rétegeinek kulturális-kronológiai helyzetét az európai paleolitikumban. Az 1. réteg kora: 30.310 ± 250 , — a 4. és 5. rétegé, tehát a kulturális váltás ideje pedig: 31.840 ± 250 , ill. 32.000 ± 3000 év. — „A kulturális elemek” címszó-alatt F. Felgenhauer a gazdálkodással, a társadalommal és a telep lakóinak szellemi életével foglalkozik. A gazdálkodás a felsőbbfokú vadásztársadalommal jellemezhető, emellett bizonyos feltevéseket engednek meg a kőzetanyag felhasználására vonatkozó megfigyelések is. A szerző e végső értékelésben igen óvatos, s a fantázia lehetőségét is igyekszik elkerülni. Röviden kitér az élelmészre, végül foglalkozik a település módjával. Sajnos, éppen ez utóbbról tudunk a legkevesebbet, — lakóépítmény ugyanis nem volt vagy esetleg elkerülte a régi kutatás figyelmét. Így is felvetődik azonban a kérdés: mekkorák az intervallumok a rétegek és települési szintek között, mi az oka annak, hogy a paleolit ember időközönként ugyanoda visszatért, 9 kultúrreteg alakult ki egymás felett? Oka nem a vadászatban keresendő — a morva „mammutmezők” inkább utalhatnak erre — nem a vadásztársadalom félig letelepült életmódja, mert ez esetben lakások lennének. Itt érezzük, hogy a régi ásatások, a rendelkezésre álló megfigyelések, az egykori „mennyiségi” gyűjtés megköti a szerző kezét, és a vizsgálataiban során ebben az irányban látna további perspektívát. A visszatérő telepedés okait inkább valamely előtűnk ismeretlen nyersanyag, élelmiszeranyag jelentőségében kereshetjük — talán kevésbé valószínű, hogy Willendorfban kultusz hely lett volna — és a történeti tradíciókban.

A Willendorf-monográfiának anyagközlését nem jellemezhetjük, valamennyi új megfigyelését, legfontosabb megállapításait, sőt még egyes fejezeteit sem foglalhatjuk e helyen össze — ehhez túlságosan gazdag a leletanyag és széleskörűek a vizsgálatok. A munka végre teljes képet ad a klasszikus lelőhelyről, ezt teszi nagy képanyagával is, s ezzel újabb alapot nyertünk a környező országok őskőkori viszonyainak vizsgálatára. Meg kell állapítanunk, hogy F. Felgenhauer komplex monográfiája az új osztrák régészetnek egészen kiemelkedő alkotása — s ezzel tette Willendorft valóban ismert, klasszikus lelőhellyé.

Gábori Miklós

F. Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saulgau). Urkunden zur Vor- und Frühgeschichte aus Südwürttemberg-Hohenzollern Heft 1. Staatliches Amt für Denkmalpflege Tübingen. Stuttgart 1959. 39 lap, 6 ábra, 29 tábla.

Forráskiadvány-sorozat első füzetét kaptuk kézhez a fenti munkával. A közzétett lelet valóban megérdemli a gondos kiadást, a remek rajzokat és fényképeket. Az i. e. I. századvégi, talán a Tiberius és Drusus által i. e. 16/15-ben vezetett raetiai hadjárat alkalmával elrejtett raktárlelet minden valószínűség szerint fémműves készlete volt. 40×156 m nagyságú területen 1921 óta több alkalommal kerültek elő bronz és vastárgyak, sőt H. Reinert 1930 decemberében a lelőhelyen hitelesítő ásatást is végzett. A raktárlelet ez idő szerint 127 tárgyat tartalmaz, de jelentős számú tárgy a találok közül el is

kallódott. A lelet jellegének megítéléséhez igen fontos megjegyezni, hogy 115 tárgyon szándékosan végzett (ollóval, kalapáccsal) olyan fokú rongálás látszik, amelyek a tárgyak használatát lehetetlenné tették. Bár több, egymáshoz igen közel eső területre kerültek elő a leletcsoportok (Fundgruppe A—E), együtvé tartozásuk és egyidejűségük nem kétséges.

A bronztárgyak közül kiemelkedő jelentőségű a kelta csatakürt megmaradt darabja és egy kancsó. A vas-tárgyak között a tűzikutyák (vagy némelyek szerint háromlábak) jelentős darabok. Kampócsőrű ragadozó madárfej, bikafej mellett egy közelebből meg nem határozható állatfej (kigyó, madár vagy szarvas?) is szerepel a kérdéses rendeltetésű tárgytypus alkotórészein (a rudak végein). Ezekon kívül szinte a teljes kelta szerszámkészlet megtalálható a leletben: harapófogó, különböző típusú kalapácsok, nyéllyukas és tokos balták, üllő, hasítóék, kasza, sarló, hordóabroncsok. Nevezetesen a kocsikerék abroncsok, amelyeken szeglyukak nincsenek, tehát az abroncsot tüzes állapotban feszítették rá a fakerékre. A fenti készletet további, valószínűleg ugyancsak kocsi-alkatrészeként tekinthető tárgyak (pl. láncszemmaradványok) egészítik ki.

Az ismertetés, ahol erre szükség van, a tárgy rendeltetésének meghatározására is kitér. Hivatkozik a lelettel kapcsolatos korábbi irodalomra. A korábbi feldolgozások elegendő alapot nyújtanak a kronológiai meghatározásra is, ezért ezzel a kérdéssel a szerző itt részleteiben nem foglalkozik. A dolgozat szinte legnagyobb erénye a jó rajz- és fényképanyaggal kísért tömör leírás. E tekintetben mintaszerű. A füzet jelentős nyeresége őskori szakirodal-munknak.

Párducz Mihály

Ulf Jantzen, Griechische Griff-Phialen. 114. Winckelmannsprogramm der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin. Berlin 1958. De Gruyter. 29 lap, 25 kép.

Szerző egy aránylag rövid életű lapos bronzesésze csoporttal foglalkozik, amely mint áldozati nyeles csésze az i. e. VI. század harmadik negyedétől az V. század elejéig volt használatos. A nyél leggyakrabban egyenesen álló, fölemelt karokkal ábrázolt ifjú alak, ritkábban szakállas férfi, kilenc esetben ágyékkötős ruhátlan, női figura. Szerző ide sorolja az ugró oroslán alakjában kialakított hasonló korú nyeleket is. Az ifjú-alakos nyelek kedveltségét a kuros-szobrok hatásával magyarázza. A motívumot az alakos nyelű állótükrökről való átvételnek tartja, ahol a figurák valóságos funkciót töltenek be, míg a csészéknél a támasztó szerep nem érvényesülhet. Ezért az alakok kinyújtott lábfeje többnyire palmettában vagy más díszítőmódban (szílen vagy kosfej, levél stb.) végződik. A csésze-testhez különböző díszítőmotívum (volutás palmetta vagy kos-pár) vezet át. A csészére simuló átmeneti tag többször hiányzik, így nem is mindig tudtak különbséget tenni az eredeti rendeltetés szempontjából s a csészenyeleket is tükörre illetve rekonstruálták. Az alakos csészenyelek rövid életű alkalmazását szerző azzal magyarázza, hogy a szigorú stílustól kezdve a nyelet alkotó merev, szimmetrikus ifjú alak már idejét múlta, a görög tektonikus érzéknek viszont ellentmondott, hogy a figurát a korszerű stílushoz idomítsák.

A továbbiakban szerző Gjödensen munkájához (Acta Arch. Kjöbenhavn, 15, 1944, 101 skk.) kapcsolódva, újabban gyűjtött anyag alapján, főleg műhelykérdések tisztázására törekszik. Vizsgálatát stílusösszevetésekkel párosított leletstatisztikára alapozza. Noha sok a műkereskedelemből kikerült, pontos lelőhely nélküli darab, néhány részeredményt így is megállapít: a csoportok attikai, peloponnészi és itáliai eredet alapján alakíthatók ki. Az attikai műhely sajátosságait három példányon (München, német magángyűjt., Erlangen, Abb. 3—10) illusztrálja. Attikai műhelybe sorolja az oroslánalakos nyeleket is, Sestierivel szemben, aki azokat Korinthusban lokalizálja (Arch. Class, 3, 1951, 86 sk.). A dél-itáliai csoportot (Abb. 11—12) a motívumok keverése, szervesen egymás mellé

illesztése jellemzi. Az Abb. 13—14 (München) és 15—16 (Hamburg) közötti darabokat Gjödensenel szemben nem sorolná az Akropolis-csoporthoz, de határozott választ nem tud adni eredetüket illetően. Ión eredetre gondolna, de innen még nem került elő hasonló csészenyel.

A Gjödensen I. főtípusnál a csészéhez átvázolt díszítőmódban volutás palmetta, a II. főtípusnál áttört reliefben ábrázolt, kifelé néző, lapos talapzaton fekvő kos-pár, közöttük a szilárd tartást biztosító, elvett palmettás díszű középtaggal. A motívummal két már ismert és két új darab alapján foglalkozik (Abb. 17—25). Jellemző ezekre a nyers, felületes kidolgozás, különösen a kéznél és lábnál. Mivel a leleteknek legnagyobb része Itáliából származik, a szerző szerint valószínű, hogy a kosfigurás nyelek nagy része ott is készült, egy provinciális műhelyben. Magát az antithetikus kosmotívumot sem formailag, sem tartalmilag nem tartja megfelelőnek: es bleibt unklar, was das Widder-Reliefgebilde mit dem Kuros oder der Schale zu tun hat: die Zusammenstellung ist eine rein dekorative. Közelfekvő azonban a föltevés, hogy a kos-párt az áldozati csészének kultikus összefüggésben ábrázolták.

Erdélyi Gizella

L. Pallat, Richard Schöne, Generaldirektor der königlichen Museen zu Berlin. Ein Beitrag zur Geschichte der preussischen Kunstverwaltung 1872—1905. Berlin 1959. De Gruyter, XII, 418 lap, 60 kép táblákon.

Richard Schöne (1840—1922) neve a régészeti szakirodalomban ma már leginkább csak a lateráni szoborgyűjteménynek Benndorffal közösen írt feldolgozása nyomán hangzik ismerősen (O. Benndorf—R. Schöne, Die antiken Bildwerke des Lateranensischen Museums, Leipzig, 1867). A sokoldalúan képzett, festőművészi és tudományos pálya között ingadozó fiatal Schöne itáliai tartózkodása alatt (1864—68) sokat foglalkozott pompeji tanulmányokkal, görögországi útja eredményeképpen pedig attikai domborművekkel. Régészeti érdeklődése mellett klasszika-filológiai ismereteit is elmélyítette, s a 70-es évek derekára számos dolgozatát jelent meg a szerencsés összehangolt két tárgykörből. 1869-ben a hallei egyetemen az archeológia professzora lett. 1872-ben hívták meg a porosz kultuszminisztériumba, ahol 1880-ig a művészeti ügyek referenseként (vortragender Rat) dolgozott. Új feladatkörében kitűnő szervezőképességgel, a leglényegesebb tennivalók biztos felismerésével széleskörű munkásságot fejtett ki. Újjászervezte a Művészeti Akadémiát, a zenei főiskolát, az iparművészeti oktatást.

Legnagyobb, legmaradandóbb alkotása a berlini múzeumok magas színvonalú újjászervezése és felvirágztatása volt. Usedom gróf főigazgató távozása után, aki a múzeumi ügyeket sok tekintetben önkényesen és a fejlődést gátolva vezette, Schöne 1878-tól mint helyettes, 1880-tól mint kinevezett Generaldirektor irányította a berlini múzeumokat. Már 1877-ben, londoni tanulmányútja tapasztalatainak felhasználásával, új múzeumi szervezeti szabályzatra nyújtott be tervezetet. Egyik fő követelménye volt a múzeumi osztályigazgatóknak biztosított nagyobb önállóság, de egyúttal felelősség is, a vezetés, vásárlások, ügyintézés tekintetében. Az igazgatók, a berlini múzeumok fontosságának megfelelően, beadványa szerint, csak kiváló szakemberek lehetnek, akik a berlini egyetemi tanárok rangjával egyenértékű állást töltenek be. A korábbi, inkább gyűjtőtevékenységgel szemben a múzeumok tudományos jelentőségét hangsúlyozza. Ezt, a londoni példa nyomán, jól össze lehet egyeztetni a mű élvezéssel és a tanító, ismeretterjesztő feladattal.

R. Schöne berlini múzeumi főigazgatóságának 25 éve alatt (1880—1905) nagyrészt valóra váltotta korábbi gondolatait. Ezekben az évtizedekben a berlini múzeumok kitűnő szakemberek egész sora, köztük az attikai gyűjteményben és az Antiquariumban A. Conze, A. Fartwängler, R. Kekulé, R. Zahn, H. Winnefeld stb. dolgozott hosszabb-rövidebb ideig. A tudományos kutatómunka szempontjából nagyjelentőségű volt az ásatásokba

való bekapcsolódás. A 70-es évek végén s a 80-as évek elején a trójai, olympiai és pergamoni, a 90-es években a magnesia, prienei, majd a miletosi és baalbeki ásatások a berlini múzeumok kezdeményezésére, ill. aktív közreműködésével folytak, A. Conze, K. Humann, O. Puchstein, W. Dörpfeld, a 90-es évektől Th. Wiegand vezetésével. Az ásatások eredményeként olyan anyag jutott az antik gyűjteménybe, (köztük a pergamoni nagy oltár, a miletosi városkapu stb.), amelynek birtokában a legnevesebb európai múzeumok sorába emelkedett. Megindultak a múzeumok kiadásában az ásatási publikációk is (Pergamon 1885-től, Olympia 1890–1897). Jelentős vásárlások gazdagították az ásatási eredmények mellett a gyűjteményeket. 1884-ben szerezték meg a Sabouroff-gyűjteményt (Furtwängler publikálta 2 kötetben, 1883–1887), a 90-es években sok más között a Giustinianistélét; a 900-as évek elején boscorealei edényeket, dodonai bronzokat vásároltak. Schöne bonyolította le a Schliemann-gyűjtemény ajándékozását is 1881-ben. (Publikációja 1902-ben jelent meg a múzeum kiadásában: Heinrich Schliemanns Sammlung trojanischer Altertümer).

A múzeumi anyag céltudatos gyarapítása mellett Schöne kezdettől szorgalmazta a már meglevő múzeumi értékek leltározási, katalogizálási és publikálási munkálatait is. Így jelentek meg többek között A. Conzétól a Verzeichnis der antiken Skulpturen, 1885, A. Furtwängler-től a berlini Antiquarium váza- és gemmakatalógusai (Beschreibung der Vasensammlung I–II, 1884–85, és Beschreibung der geschnittenen Steine, 1896), az antik gipszgyűjtemény feldolgozása (C. Friedrich–P. Wolters, Die Gipsabgüsse antiker Bildwerke, 1885), majd 1901-ben Fr. Winter és E. Pernice-től a Hildesheimer Silberfund. 1879-ben indult meg a Jahrbuch für preussische Kunstsammlungen. A nagyközönség számára múzeumi vezetőket adtak ki, a 90-es évektől pedig a vezető tisztviselők közreműködésével népszerűsítő előadásokat tartottak, főleg tanárok, de munkások számára is (utóbbiakat 1896-tól). 1901-ben 715 előadás és vezetés hangzott el, a résztvevők száma 18 000 volt. Schöne teljesen díjtalanul akarta tenni a múzeumi belépést, de ezt a tervét nem tudta megvalósítani.

Az anyag nagymértékű gyarapodásával a 80-as évek elején újra sürgetően előtérbe került az egyre égetőbbé váló helyhiány megszüntetésének és a Museuminsel beépítésének terve. A megindult tárgyalások alapján 1885-ben elkészült a Museum für Völkerkunde új épülete. Ide vitték át a néprajzi és az ősrégészeti gyűjteményt, a Schliemann-gyűjteménnyel együtt. Sok bonyodalom, meg nem felelő tervek és hosszadalmas viták után épült fel 1901-ben az első, ideiglenes Pergamon-Museum, melyet később, már W. Bode főigazgatósa alatt, lebontottak. Különböző átcsoportosításokkal az Altes Museumban a földszinten az antik szoborgyűjtemény, az emeleten az Antiquarium kapott helyet. 1904-ben avatták fel a Kaiser Friedrich Museumot, ahol a képtárt állították ki. Frigyes császár, akiről az új múzeumépületet elnevezték, trónörökös korában a berlini múzeumok protektora volt, Schöne megértő barátja, terveinek, elgondolásainak hű támogatója. Ez a korszak a német gazdasági fellendülés időszaka volt, amikor nagy állami anyagi áldozatok tették lehetővé a berlini múzeumi élet ugrásszerű fejlődését.

Erről az időszakról, amelynek itt csak néhány, az antik gyűjteményekkel kapcsolatos, legfontosabb állomását ismertettük, számol be L. Pallat posthumusan megjelent könyvében, R. Schöne életrajzán keresztül. L. Pallat (1867–1946), maga is eredetileg régész, 1895-től a wiesbadeni múzeum igazgatója, 1898-tól Schöne meghívására a berlini kultuszminisztériumban dolgozott. Könyvének minden sorából az idősebb barát iránt érzett, szinte hódolatteljes elismerés és szeretet sugárzik. Műve megírásánál az egykorú akták és főljegyzések mellett a Schönevel folytatott baráti beszélgetések anyagát is felhasználta. Az életrajz kidomborítja Schöne komoly, felelősségtől áthatott, fáradhatatlan, akadályok előtt meg nem torpanó, de segíteni mindig kész egyéniségét. Az életrajzon túlmenően, a berlini művészeti, elsősorban múzeumpolitikai élet sikereiben gazdag negyedszázados

képe bonatkozik ki előttünk a könyvben. Ez a kép felelteti a sokszor fárasztó részletezéseket, amelyekkel szerző az egyes kinevezések, vásárlások, építkezési tervek, pénzügyi nehézségek, személyi ellentétek történetét aktaszerű pontossággal kíséri nyomon. Minthogy azonban az akták és dokumentumok nagyobbbrészt megsemmisültek, Pallat könyvében a vonatkozó adatok átmentése a német kulturális élet és tudománytörténet szempontjából alapvető jelentőségű. Más téren, Schöne értékelésénél fontos szempont, hogy Pallat több ízben helyesbíti W. Bode emlékiratainak (Mein Leben, I–II, 1930) adatait, Schöne javára és érdekében, amint erre a kiadó előszava is utal: Gerade zu dessen (Bode) temperamentvollen Erzählungen eine sachliche Gegenstimme zu hören, bildet ein Hauptgewinn der quellengesicherten Darstellungen Pallats. A könyv értékét illusztrációs anyaga is növeli. Benndorf, Conze, Kekulé, Mommsen, Sallet, Wiegand és mások, valamint természetesen Schöne itt közölt fényképei testi valóságukban is közelebb hozzák a fiatalabb nemzedékhez a múlt század második felének nagy régész egyéniségeit.

Erdélyi Gizella

H. Schoppa, Die Kunst der Römerzeit in Gallien Germanien und Britannien (Helga Schmidt-Glassner felvételével). Deutscher Kunstverlag, é. n. 66 lap, 3 színes és 140 egyszínű tábla, 1 térkép.

A szerző rövid munkájában a provinciális római művészet aránylag széles területének népszerű áttekintését tűzte ki célul maga elé. Módszerére jellemző, hogy a szóban forgó tartományok művészeti emlékananyagát a gazdasági-társadalmi és politikai történet fejlődésének keretébe állítva vizsgálja, egy-egy jellemző emlék bemutatásával. Kétségtelen, hogy ez a módszer nehezebben megvalósítható, mint uo. Rudolf Nollé, aki az ausztriai római művészetről szóló hasonló-jellegű könyvében a történeti eseményeket mintegy előhangként tárgyalja az emlékek ismertetéséhez (vö. Erdélyi G. bírálatát: Arch. Ért. 1953, 170–172.); ezért Schoppa dicséretére szolgál, hogy mégis következetesen keresztülvitte ezt az új, a mi tudományos szemléletünk számára is egyedül megfelelő módszert. Még egy fontos előnye van ennek a munkának, az előbb említett osztrák művel szemben: a magas színvonalú művészi kivitelű képanyaga.

A szerző rövid bevezetésében határozottan hangsúlyozza, hogy a provinciális művészet problematikájában nagyon jelentős a romanizáció különböző fokának vizsgálata, ami szorosan kapcsolatos a társadalmi és politikai fejlődés alakulásával, különösképpen az italikus import és a helyi hagyományok viszonyának kérdésében. Az emlékananyag tárgyalása kapcsán elsőként az itáliai stílushatást vizsgálja a három nyugati provinciában. Kiemeli a Pax Augusta s a császári auctoritas gondolatának hatását az i. sz. kezdete körüli évtizedek művészi fejlődésére. A legkorábbi galliai művészet jellegzetesen italikus római jellegű, nemcsak az építészeti különböző műfajai (templomok, amphitheatrumok, theatrumok, a vízvezetékek, diadalívek stb.), hanem a császári triumfus gondolatát kifejező plasztikai művekben (pl. Germania capta ábrázolásában vagy a császárportrékban) is az augustusi klasszicizmust tükrözik. E korszak művészetének másik arcát azok az alkotások örökítették meg, amelyek nem a „hivatalos”, hanem a magánélet kifejezői. Főként a sirkészobrászat teremtette meg a maga sajátos stílusát, amelynek vonalát Hispaniától a Rajna-vidékig követhetjük a római polgárok és katonák sírkövein. Ezek egészükben bizonyos nagyvonalú formaadást mutatnak, amely azonban azt sem zárja ki, hogy ruhakezelésével a „testet ornamentálisan tagolják”. Ez a stílus az i. sz. első két évtizedben a legmagasabb művészi minőséget az alsórajnai plasztikában érte el, viszont a fejlődés súlypontja a következő évtizedekben a Közép-Rajna vidékre tevődik át.

De már az i. sz. 50 körüli években a claudiusi stílus terméketlen manierizmusba fulladt: az egészséges ornamentális törekvéseket legyőzi az üres formalizmus. Az i. sz. I. század első felének galliai és germániai művésze-

tében két teljesen különböző stílusirányzat fut egymás mellett: a szűk körre korlátozódó „udvari művészet” („Hofkunst”) és széleskörű népi művészet („Volkskunst”). A két irányzat közös eredetű: mindkettő itáliai gyökerekből táplálkozik.

Míthogy az i. sz. I. sz. közepén az itáliai népi művészet elvesztette friss erejét, új lendületet csak az egykorú római városi művészet hozhatott a provinciák számára is. Éppen ezért a szerző művének következő fejezetében a római hatások kérdésével foglalkozik. Ennek a római városi művészethez kapcsolódó új stílusnak első legjelentősebb emléke a Rajna-vidéken a mainzi Juppiter-oszlop. Az oszlop készítői *Samus* és *Severus* név szerint ismeretesekek, ami a provinciális római szobrászatban úgyszólván egyedülálló jelenség. Ez az emlék a legbeszédesebb bizonyítéka annak a ténynek, hogy a szóban forgó provinciák művészeti fejlődése az i. sz. I. század utolsó évtizedében teljesen párhuzamos Itáliáéval. Ez a párhuzamos fejlődés egészen Hadrianus koráig tart, végpontja az ismert neumageni sírrelief.

Az i. sz. II. század első évtizedeiben a római birodalom gazdasági fejlődésének súlypontja áttolódott az Itálián kívül fekvő területekre. E tényből szükségszerűen következett a bennszülött lakosság nagyarányú romanizációja, amely Caracalla 212-es edictumában érte el tetőpontját. Ez a tény jelentős kulturális változásokat hozott magával a vallás és a művészet terén, így születnek meg a Reims-vidéki háromarcú isteneket ábrázoló domborművek és az alsórajnai Matrona-reliefek. Az i. sz. II–III. század provinciális művészet fejlődésének további jellegzetessége, hogy a korábbi egyszerűbb fejlődéssel szemben — amit a szerző szerint főként a hadsereg egyöntetű szociológiai szerkezete biztosított —, most különböző művészeti dialektusok születnek meg. E korszak tárgyalása kapcsán foglalkozik először Schoppa az iparművészet emlékeivel a rajnai és a galliai terra sigillatákkal, anélkül azonban, hogy akár a legfontosabb műhelyeket megemlítené. Majd rátér a Trier környéki emlékek vizsgálatára. Hangsúlyozza, hogy itt találkozunk leginkább a nyugati provinciák művészeti anyagában a mindennapi élet friss, közvetlen ábrázolásaival, főként a szepulchrális szobrászatban. Jellemző ezeknek az emlékeknek stílusára a festői jellegű megfogalmazás. *Gallia Belgica* művészetével szemben más arcot mutat *Germania inferior* művészete. Itt a szerző is kiemeli a helyi iparművészet jelentőségét, különösen a terrakottaszobrászatét és híres kölni üveg-művészetét (amennyire sajnáljuk, hogy az előbbi képes bemutatása elmaradt, annyira örülhetünk a kölni üveget ábrázoló remek színezetáblának). Fontos e terület művészeti képének kialakulásában a görög Kelet- és Elő-Ázsia szerepe is, ami etnikai hatások folytán a vallás és művészet széles skáláján jelentkezik (wiesbadeni bronz Dolichenus-relief, a bonni Kybelé kődombormű vagy akár a kölni Dionysos mozaik mutatják e hatás sokrétűségét). A keleti hatásokon kívül újra foglalkozik itt a szerző a helyi istenalakok, különösen a *Matronae* tiszteletének sajátos művészeti ábrázolásaival, különösen a bonni *Matronae*-reliefekkel. A munkának a római hatásokról szóló részét a *Germania Superior* művészeti emlékeinek tárgyalása folytatja. E terület művészetének kialakulására döntő befolyással volt a sajátos katonai helyzete, a *limes*-jellege. E terület művészete szükségszerűen szorosan kapcsolódik a katonaeléhez. Ezért épülnek itt a nagy táborok, castellumok, amelyeknek kultikus központjában természetesen a mindenkori császár és császárnő (mint *mater castrorum*) Itáliából importált mellképei állanak, továbbá a védőistenek szobrai. E terület önálló művészeti fejlődéséről azonban nem beszélhetünk, hisz vallási életük legjellegzetesebb emlékei, a Mithreumok szobrai és domborművei is keleti hatást árulnak el. A szerző meghatározása szerint, bár ez tipikus provinciális művészet („Provinzialkunst”), de mégsem nevezhető népi művészetnek („Volkskunst”).

A szóban forgó rész zárófejezete a római *Britannia* művészetéről szól. Szerzőnk hangsúlyozza, hogy itt a fejlődés a felsőgermániai határprovinciaival lényegileg azonos vonásokat tüntet föl. E véleményét azonban igen sovány bizonyító anyaggal támasztja alá: mindössze

hat emléket mutat be. Így azután a terület legjelentősebb művészeti alkotásai maradnak ki a képanyagból, olyannyira, hogy pl. *I. A. Richmond*: *Roman Britain* (Penguin Books 1955) kis könyvecskéje is sokkal gazdagabb művészeti anyagot szolgáltat olvasójának, holott egyáltalán nem művészettörténeti munkának íródott. Britannia mostoha tárgyalása teljességgel indokolatlan, ha a szerző nem akart vele részletesebben foglalkozni, helyesebben tette volna, ha teljesen kihagyja művéből ezt a fejezetet.

Meglepően rövid részt szentel a szerző a kelta örökség kérdésének a nyugati provinciák művészetében. Itt említi meg a heiligenbergi, rheinzaberni és trieri *terra sigillata* műhelyeket, továbbá az emailmunkákat. A kelta hatások kérdése vizsgálatában a provinciális szobrászat vonatkozásában hangsúlyozza az ornamentális jelleg kidomborítását, az absztrakcióra hajló felfogást. Azonban kétkedéssel kell fogadnunk azt a megállapítást, hogy a görög művészettel szemben ez az északi művészeti felfogás (nordische Auffassung) számára a szobrászi alkotás: „Symbol von etwas Irrationalem, das hinter der Erscheinungsform gesucht werden muss” (37. o.). A kelta hatás vizsgálata után a görög befolyás kérdésének rövid felvázolása következik, hangsúlyozza, hogy ez csak a városok vezetőrétegének művészeti ízlésére korlátozódott.

A mű utolsó, néhány oldalas része a későantik művészet kérdését veti fel a nyugati provinciák vonatkozásában. Természetesen a III. század végének és a IV. századnak aránylag gyér emléktárhelye, ami gazdasági és politikai válsággal függ össze, valóban megnehezíti e kérdés bővebb tárgyalását. Elsőnek az iparművészet újjászülését mutatja be néhány példával, ebben a legjelentősebb a díszfegyvergyártás fellendülése. E korszakban különös jelentőségre tesz szert Trier, amely a tetrarchia idején császári székhely rangjára emelkedett. Későantik épületei még romjaikban is megkapó hatást gyakorolnak a szemlélőre. E korszak képzőművészeti alkotásai közül kiemelkednek a trieri császári palotának a dóm alatt nemrégiben megtalált freskói. A befejező sorokban aláhúzza a szerző a későantik művészet fontosságát a középkori művészet kialakulása szempontjából. A munkát irodalommal ellátott jó képmagyarázatok, hadtörténeti adatok és időrendi táblázat egészíti ki.

Helmut Schoppa könyvecskéje, mint a szerző a műve bevezetésében is hangsúlyozza, szélesebb közönségnek írt népszerűsítő célzatú. E feladatának különösen pompás képanyagával valóban meg is felel, sőt nagyon sommázzott előadása ellenére is éppen a helyes történeti módszerével régész hallgatóink is haszonnal forgathatják. Egyik legnagyobb hiányossága azonban — mint említettük —, hogy Britanniát rendkívül vázlatosan tárgyalja, a másik két provincia anyagát is csak legjelentősebb vonásaiban az egyes emlékek részletesebb stílustörténeti elemzése és az iparművészeti műhelyek behatóbb ismertetése nélkül. Éppen azért tisztán anyagismeret szempontjából kevésbé használható, mint *R. Noll* hasonló jellegű munkája, bár remek képanyaga a szakember számára is fontos segítséget nyújthat.

Kádár Zoltán

Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 3. 1958 (Berlin 1958). A kölni Római-germán Múzeum és a kölni Régészeti Társulat évkönyvének III. kötete 110 oldal és 16 tábla terjedelemben jelent meg.

A tanulmányok sorát *F. Fremersdorf* cikkei nyitják meg. Egyikben Neró császár ún. nagyítóüvegéhez szól hozzá. Bizonyos, hogy a császár rövidlátó volt. Véletlenül jöhetett rá arra, hogy élesebben (bár kisebbnek) látja az alakokat (az amfiteátrumban), ha csiszolt üvegen át nézi azokat. Azonban sem szemüveg, sem nagyítóüveg, sem távcső nem volt ismeretes az ókorban. Másik cikkében *F. F.* a Kölnbe került észak-afrikai terra sigillata edényekkel foglalkozik. *M. Bös* a Rajna-vidéki (római-kori) üvegedények feliratait tekinti át. *P. La Baume* kölni (Lungengasse 19–29) kora-római-kori fazekas

kemencék ismertetését adja. A 27. o. térképe alaprajzban mutatja a kemencecsoport fekvését (két sorban). Az i. sz. I. sz. 1. felében működtek, mégpedig a colonia védőfalán belül (1). *J. Werner* keleti gót díszcsatát ismerteti (lh.: Köln, Severinus-kapu). Hasznos az 56. o. térképe, amely a rekeszberakások, középen félkörösen kiöblösödő aranytárgyak elterjedését tekinti át Európában. Párhuzamokat tekintetbe vesz *Hampel J.* (Altertümer...) kiadványából és az AÉ 1910. kötetéből is (91, Abb. 3). A legrégibb példa az apahidai aranyesze (Attila birodalmának összeomlása utáni korszakból). A Szenteseberekhatí gepida temető keleti gót csatja, miként a kölni lelet is, importdarabnak tekinthető (59. o.). A készítő aranyművesek Itália román őslakosságába tartozhattak (60. o.).

W. Lung Köln kö- és bronzkoráról bocsát közre tanulmányt. A 63. o. térképe Köln és környéke paleolit- és középkori lelőhelyeit mutatja. A 71. o. térképéről Köln térségének „szalagdíszes kerámiai” lelőhelyeit tekinthetjük át. A 73. o. képei is figyelemre méltóak: „szalagdíszes kerámiai” lakógödörök metszetei, edénytípusai és telepnyomai (helyszínrajz). Ezen kerámiával kapcsolatos lakóhelyek eddig csak a Rajna balpartjáról ismeretesek, a középterasz keleti löszpereméről. A 79. o. térképén a későkori lelőhelyek sorakoznak (Köln térségében). A 85. o. térképén a bronzkori lelőhelyek csoportosulnak (Kölnben). A kölni ő- és népvándorláskori múzeum és emléktárgy háborús pusztulásának leírása drámai mozzanatokat idéz fel. Még a könyvtár és a dokumentációtár is megsemmisült az 1943–45. években. A Museum für Vor- und Frühgeschichte-t nem is állították vissza, hanem 1945-ben Römisch-germanisches Museum der Stadt Köln-ne egyesítették azt a Wallraf Richartz Museum római-germán osztályával.

W. Lung másik dolgozatában a katterbachi, középkori fazekas kemencéket ésvaskohászati nyomokat ismerteti. Sokat mond a 103. o. térképe: vasolvasztó kemencék és helyek lelőhelyei a középkorból, Gladbachtól északra. A 104. o. táblázata a vegyi vizsgálat eredményeit összegezi, amit a kölni egyetem geológiai intézete végzett el. A kötet szöveges részét két könyvismertetés zárja le. *W. La Baume* recenziója *K. W. Struwe* könyvéről (Egyes sítók kultúrája Schleswig-Holsteinban és kontinentális vonatkozásai) és *P. La Baume* ismertetése *H. Jankuhn* művéről (Haithabu, a vikingkor kereskedelmi központja). Az egyik képes tábla színes (kora-római kerámia).

Szilágyi János
(Aquincumi Múzeum)

Limesstudien, Vorträge des 3. internationalen Limes Kongresses in Rheinfelden (Basel) 1957 (Basel 1959)

A 3. limeskutatói kongresszuson (1957, Rheinfelden, Svájc) tartott (20) előadások szövegeit tartalmazó kiadvány (176 lap és 12 tábla terjedelemben) *R. Laur-Belart* szerkesztésében, a „baseli szabad akadémiai társulat” és különféle ipari vállalatok anyagi támogatása révén jelent meg. Az előadások sorát, amelyeket a szerzők szerinti betűrendben csoportosítottak, *A. Alföldi* (Princeton) tanulmánya kezdi („A régi római királyok hatalmi jelképéről a beneficiárius-i lándzsáig”). A 11. o. táblázata a lándzsahegyek tipológiai áttekintését nyújtja, mint felségjelek, ill. mint fővezéri jelvények és vallási egyesületek jelképei egymás mellé állításával. *R. Alföldi M.* (München) Gallienus császár hadügyi reformjához szól hozzá, emlékek és éremesorozatok új korhatározása alapján. A császár új, központi, mozgó, erős lovassággal ellátott serege Észak-Itáliában és Délnyugat-Pannoniában állomásozott kezdetben, hogy az anyaországot megvédelmezze (Postumus, Ingenius és Regalianus) ellenszázarak beütései ellen. *J. Baradez* (Alger) a numidai limes mögötti övzet katonai, közigazgatási és kereskedelmi úthálózatát ismerteti. Fejtegetéseit két légifelvétel és öt térkép bizonyítékaival erősíti meg. *D. Beck* (Liechtenstein) a Schaani római kori castellum feltárását ismerteti.

57,5×60,5×59,0 m-es, IV. sz.- táborerődítmény. *G. Bersu* (Frankfurt a. M.) a konstanzi késő római kori erődítmény nyomairól számol be. *G. Brusin* (Aquila) az Alpes Julia-i, római kori erődítésrendszer kutatásához szolgáltat új adatokat. Az ad pirum-i erődítmény kb. 250×35–80 m méretű, szabálytalan trapezoid alak (42. o.). *E. Ettlinger* (Svájc) a svájci, Augustus császár uralkodásának kezdetéről származó arezzo-i kerámiai leleteket tekinti át. A 48. o. táblázatáról a fazekasnevek eloszlását (a svájci lelőhelyeken) olvashatjuk le. *J. J. Hatt* (Strasbourg) az utolsó évtized strasbourgi kutatásait vázolja a rajnai és germániai limes történetének szempontjából. *H. J. Kellner* (München) az Argon–Iller–Duna-i, késő római kori védelmi vonal keletkezési problémáit veti fel. *Probus* és *Diocletianus* császárok építtették ki ezt az erődítés-láncolatot (57. o.), amely, amint az 59. o. térképéről is megállapítható, Brigantiumnál (Bregenz) indult ki, a (Bodeni) tóra támaszkodva, majd Cambodonumnál (Kempten) éri el az Iller folyócskát és burgus-sora ezt követi a Dunáig. Tanulságos a 60. o. táblázata: a késő római kori emlékek áttekintése az Alpok északi előterében. I. sz. 383-ban esett el ezen limesnek nyugati szakasza, de későbbi érmek is jelentkeznek a vizsgált területen, miként pl. Britanniában is csak i. sz. 403 után szűnt meg a római pénzforgalom (58. o., 6. j.). *J. P. C. Kent* (London) a római érmek barbár utánzatait tárgyalja, és ezeknek jelentőségét a brit történelemre és régészetre. *H. Klumbach* (Mainz) az Aresaces törzsről értekezik, amely Mars Leucetiusnak kő táblát állíttatott, azzal az alkalommal, hogy a szentélyének kútjába elvezették a közeli forrás vizét. Ez a kis törzs a Treveri néphez tartozott és a mainzi legiótábor hátterületén élt.

F. Krížek (Brünn) a csehszlovákiai római kori kutatás új eredményeiről számol be. A Dunától északra talán római kori fölművelő telepességekkel is számolhatunk, amire a CIL III 4354 is utal: I. O. M. PRO SALVTE COL(onorum), lh.: Bálvány, Csallóköz (79. o.). A FIG(linae) SAV(arienses?) téglabélyegét újszerűen olvassa (80. o.). A Brigetioval átellenben fekvő Leányváron Domitianus korában építették az első (földmű) tábor (82. o.). *J. Moreau* (Saarbrücken) egy sinopei (cursus honorum) felirattöredéket egészít ki és ismerteti. A névtelen procurator Traianus korában keleti provinciákban működött. *H. v. Petrikovits* (Bonn) az alsógermániai limesről nyújt áttekintést. A tábormenti lakótelepek (canabae) helyzetével kapcsolatban állásfoglalása eltér Mócsy A. felfogásától (91. o.). *H. v. P.* szerint a római kori táborok mellett kialakuló lakótelepek nagyon emlékeztetnek „Wallenstein táborának” képre. Kiemeli a katonai téglabélyeg-lelőhelyek térképezésének útmutató jelentőségét a limeskutató és a katonai zónák megállapítása terén. Igen hasznos a 95. o. térképe: az alsógermániai limes (4 legiótábor + 12 auxiliatáborerődítmény + 3 későrómai kori erődítés + 3 kis-castellum + 6 kérdéses castellum).

H. G. Pflaum (Paris) Cirta névanyagát elemzi. Megkülönböztet 1162 római polgár, 110 peregrinus, 26 liberatus, 11 rabszolga néveset (113. o.), összesen 1309 adat keretében. A város lakóinak túlnyomó része romanizált berber. *A. Radnóti* (München) a dunai tartományok segédseregének elhelyezkedését tárgyalja, az i. sz. II. sz. folyamán. Pannonia inferior-ral és superior-ral kapcsolatban az AÉ-ben (78. 1951., 78 —) megjelent cikket isméli meg. Még részletesebben Moesia superior és inferior auxilia-inak táborozási rendjét igyekszik rekonstruálni, olyan katonai diplomák alapján, amelyeken a csapatneveket nem a sorszámkok sorrendjében sorolják fel, ami mögött *A. R.* az ún. topográfiai rend megörökítését látja (e sorok írója inkább csak másolási hibákat tételez fel ezen esetek mögött, egyszerűen csak összekeverést, hiszen az illető diplomákon más másolási hibák is kétségen kívül ismétlődnek). *J. A. Richmond* (Anglia) az Inchtuthil-i legiótábor feltárását vázolja, amely Agricola korszakából való. Méretei: 460×460 m. A 155. o. mutatja a tábor és feltárt épületei (legénység-pavillonok; veletudinarium: 61,5×92,3 m; principia-főparancsnokság: 49,2×49,2 m, tiszti lakóházak stb.) alaprajzi térképét.

W. Schleiermacher (Frankfurt a. M.) a cohors II Raetorum butzbachi táborozásának kérdéseit fejtegeti (a

felsőgermániai táborrend keretébe illesztve), ahol G. Müller földmű-tábor nyomaait tárta fel. A tábor Domitianus utolsó éveitől a II. sz. 2. évtizedéig tartotta megszállás alatt a római helyőrség. A 160. o. térképén a Germania superior limes-en a segédesapatok elhelyezkedését látjuk. *H. Schönberger* (Saalburg) az altenstadti táborerődítményben (Germania superior limes-en) végzett új ásások eredményeit tekintti át. Az I. építési korszakban kis földmű-tábor létesült itt (Domitianus korában). A II. periódusban egy numerus ezt a táborat kiszélesítette (i. sz. 120 körül). A III. korszakban (i. sz. 140 körül) építették át kőfalas erődítménnyé. A IV. periódus a II. sz. végi vagy a III. sz. eleji elhamvasztás utáni újjáépítést jelenti. *Szilágyi J.* (Aquincum) az aquincumi limesszakasz kutatásának eredményeit vázolja.

Szilágyi János
(Aquincumi Múzeum)

Z Otchłani Wieków. Wrocław-Poznań 1958. 1–6.

A régi idők emlékeinek feltárása komoly feladat, amelynek célja nem a szenzáció keltése, hanem az, hogy a múltból valódi képet kapjunk, szigorúan ragaszkodva az elért eredményekhez. A népszerűsítő munka során is ragaszkodni kell a valóság bemutatásához és rá kell nevelnünk az olvasókat, hogy érdeklődését ezen a téren ne a fantázia szárnyalására, hanem az ember múltbeli küzdelmeinek reális megfigyelésére fordítsa. Ez pedig igen nehéz feladat, amelynek sikeres megoldása minden dicséretet megérdemel.

Ebben az irányban halad a „Z Otchłani Wieków” című lengyel folyóirat, amely a régészet népszerűsítését tűzte ki célul. Évfolyama hat számból áll, 11 tagú szerkesztőbizottsága élén *Bogdan Kostrzewski* neve szerepel. Kiadója a Lengyel Régészeti Társulat.

Az első szám cikkeinek sorát *B. Zielenka* nyitja meg a lausitzi kultúra Mala Kepa-i temetőjének ismertetésével. A feltárás során 1956–1957-ben 110 égetéses sírt találtak, amelyekben a sírmellékletek a bronzkor negyedik periódusától a hallstatt-kor végéig terjednek. Megállapítható, hogy az itt települők főként földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak. Szkitakori eszközök, ékszerek és edény láthatók a képeken. Az anyag a toruni múzeumba került. *L. Gajewski* az igolomiai 1–4. századi településről ír. A 12 ház helyét főként a féműveket mutató leletekben gazdag. Igen ötletes rajzok mutatják be az őskori telep kohászatát és a település feltehető képét. A római pénzék, terra sigilláták a dunai római provinciákkal fennálló kapcsolatokra mutatnak. *A. Zaki*, a középkori Krakót méltatja abból az alkalomból, hogy 700 évvel ezelőtt proklamálták a város autonómiáját. *A. Zukowska* Plock város koraközépkori kutatásait ismerteti, amelyek a 11. századig visszamenő emlékeket eredményeztek. *J. Kramarek* az első sziléziai ásató, Piaszt herceg, Ludwik Brzeski (Ludwig von Brieg) 14. századi kutatásait méltatja. *D. M. Pippidi* román kutató beszámol a közel félszázad óta folyó histriai ásatások eredményeiről.

A második számban elsőnek *J. Glosik* nevét találjuk, aki a kelet-lengyelországi Gródecki Nadbuzny mellett történt feltárás eredményeit összegezi. Zsinórdiszes kultúra termékeit találták. *K. Bielenin* őskori fémolvasztóhelyekről számol be, amelyeket Ólengyelországban leltek. 17 telepet tártak föl és megállapították, hogy jelentős fémipari központ volt itt főként Stara Słupiában. *H. Wilczewski* a Gdansk (Danzig) külvárosában Oruniában még 1933–34-ben előkerült koraközépkori csónakokat teszi vizsgálat tárgyává. Szerinte ezek kevés hasonlóságot mutatnak a viking típusú hajókkal (ahogy azt a megtalálás idején O. Lienau megállapította). Kifejti, hogy helyi hajóépítés lehetett. Danzig vidékén már a 12–13. században *M. Kubasiewicz* arról ír, hogy a vadászból származó élelem kis szerepet játszott a nyugat-pomerániai lakosság táplálkozásában a korai középkor idején a régészeti leletek tanúsága szerint. Inkább a háziállatok fogyasztását mutatja a csontmaradványok statisztikája. *A. Wasowiczówna* az olbiai kutatásról ír számos képpel. *J. Kramarek* 1955-ben szabadalmaztatott egy vizsgálati eljárást

sugárzási reakció útján. Ezt később Amerikában felhasználták a kerámiavizsgálat terén: milyen helyről való az agyag és ugyanegy műhelyből származik-e a produktum?

A régészet tudománytörténetét vázolja a reneszánsztól máig *Z. Bukowski* a harmadik füzet első tanulmányában. *J. Kostrzewski*, a kiváló lengyel régész a szlávok őshazájáról vitázik *K. Moczynski* etnográfussal, aki nemrég könyvet írt a preszláv nyelvről. *Moczynski* szerint a protoszláv törzsek Volhíniában az alsó Dnyeperig terjedően éltek és az 5–6. században vándoroltak a Visztula és Odera vidékére, amelyet a nem szláv vendek laktak. *Kostrzewski* szerint az ásatások a lengyel terület megszakítás nélküli településéről tanúskodnak. *K. Dabrowski* a Kalisz melletti Piwonice-i ásatások eredményeiről értekezik. Laténe és római idők igen jelentős emlékei kerültek itt elő. A feltárás eredménye: 43 lakóház, 82 raktárhelyiség, 88 tűzhely, 3 olvasztókemence, 8 pékműhely és egy kövezett padozat. *T. Malinowski* franciaországi útjáról szerzett benyomásait használja. A francia kiállításokról szólva azt a nézetét fejt ki, hogy ezeknél jobbak a lengyel kiállítások. Főleg a Musée de l'Homme kiállításairól ír. Impozáns épületéről, kiállításairól illusztrációkat közöl.

Lengyelország 1960-tól 1966-ig ünnepli ezeréves fennállását. Erről emlékezik meg *W. Hensel* a negyedik számban. Az ünnepségek során igen fontos szerep várt a régészetre, amely minden lehetőet megtesz, hogy a lengyel múltat mennél megfelelőbben tárja a nyilvánosság elé. *A. Zbierski* Gdansk város kikötőjének eredetét vizsgálja visszamenően a 10–13. századi helyzetig. *K. Zurowski* elmondja, hogy 1957-ben kutatásokat végeztek a gnieźni (Gnesen) katedrálisban és a déli hajóban románkori templom nyomait fedezték fel. Két jó állapotban levő mozaikpadló töredék került elő változatos csempeberakással. Ez a padozat a maga nemében egyedülálló Közép-Európában. Úgy látszik, nem tartozott a románkori katedrálishoz, hanem a régi templomhoz, amelyet még Bolesław Chrobry alatt emeltek a 11. század kezdetén. Színes képen mutatja be a szerző a kék-sárga padozatrész rekonstrukcióját. *M. Kaczynski* a Suwalki vidékén levő kurgán temetőket tárgyalja, amelyeknek a korát késő római időre és a népvándorlás korára teszi. Érdekes az átmenet megfigyelése, ahogy a csontvázas temetkezésről rátérnek az égetéses temetkezésre. *Z. Bukowski* az utóbbi időben felfedezett szaharai sziklarajzokról számol be, amelyeknek száma felmegye tízezerre.

Különleges tárgyról számol be *L. Gabolówna* az ötödik füzet első cikkében. Az újkőkori állattenetkezésekről ír. A különböző lengyelországi ásatások közül kiemeli a Brzesc Kujawski feltárást, ahol változatos rítusú állattenetkezések figyelhetők meg. Az a nézete, hogy az állatoknak természetfeletti erőt tulajdonítottak, és hogy ez az erő leolésük alkalmával kiáradt az állatokból. *H. Behrens* hallei kutató beszámol a Német Demokratikus Köztársaságban folyó kőkori kutatások eredményeiről. *M. Nowicka* az egyiptomi Fajum oázis görög-római kori lakóház építkezéséről számol be. Az évek óta intenzíven folytatott kutatások során megállapították, hogy mintegy hatszáz éven át változatlan stílusban épültek az egyiptomi házak. A lengyelországi koraközépkori lakóházakról ír *E. Naumowicz*. Nincs nagy különbség a városi és vidéki háztípusban. *J. Olezak* cikkének címe „Koraközépkori üvegipar Lengyelországban az újabb kutatások tükrében”. Eddig azt hitték, hogy az ez időből származó üvegárút importálták Lengyelországba. Az 1953-ban feltárt Kruszwica-i leletek arra mutatnak, hogy helyi üvegipar létezett, amely eredeti és fél-kész árut produkált. Wolinban a 10. században, Opoleban a 11. században, Wrocławban a 12. században, Kruszwicában a 12. és 13. században, Miedzyrzeczben és Poznanban a 14. században készíthettek üvegárút egy 1310-ből származó okirat tanúsága szerint.

Az 1958-as évfolyam hatodik, utolsó számában első helyen *T. Malinowski* a lengyel muzeológia kérdéseit fejtegeti. Rámutat a hiányosságokra, így pl. hogy a forgatókönyvek megőrzése nincs biztosítva, hiányzik a kiállítások beható megvitatása a folyóiratokban. Hangsúlyozza, hogy a régészeti múzeum tudományos intézet, amely egy

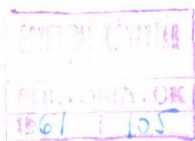
színterületen áll az Anyagi Kultúra Intézetével és az egyetemi régészeti intézetekkel. (Úgy hisszük ez a probléma erős visszhangot talál hazai tudományos életünkben is!) A következő cikket *B. Buczek* írta a korai szláv művészetéről. Megállapítja, hogy az ószláv művészet a 6. századtól a koraközépkor végéig szórványosan jelentkezik, majd egyre izmosodik. Több képpel illusztrálja előadását, amelyek főként iparművészeti jellegűek. A tanulmány a román művészet szláv változatának karakterisztikumával ér véget. *W. Szafranski* a lausitzi jellegű földvárak egyikével a nyugat-pomerániai swobnicai földvárral foglalkozik, amely az alsó Warta és Odera vidékén fekszik. A tanulmány újabb világot vet a hallstatt C. és D. periódusok lengyelországi alakulására. *M. Dembinska* a koraközépkori helvét és római városok és egyházközsegek kialakulásával foglalkozik. A záró cikket *T. Andrzejewski* írta, amelyben ismerteti az Egyiptomban 1957 év óta folyó lengyel ásatások eredményeit. Az ásatásokat Michalowski professzor vezeti az alsó-egyiptomi Tell Atrib-ban. Különösen jelentős a Ptolemaios korból származó vízvezeték feltárási munkája.

A folyóiratnak több állandó kísérőrovata van. Az elsőben a lengyelországi újabb régészeti leleteket közlik

megosztva az egyes vajdaságok szerint. A következő rovat a múzeumok krónikáját adja. Mindegyik beszámolóban találunk híradást a lengyel régészeti intézetről. Azután sor kerül az újabb régészeti kiadványok ismertetésére. Külön rovat számol be a külföldi régészeti kutatás eredményeiről, a szomszédos országok régészete külön-külön állandó rovatot kap. A befejező rovat „Varia” cím alatt régészettel összefüggő különböző témákat közöl, mint pl. a külföldi tanulmányutakat, nevezetesebb műemléki híreket stb. Az állandó rovatokban szereplő írások is néha igen jelentősek, mint pl. *E. Comsa* beszámolója a boiani kultúráról a lap hatodik számában. Itt a romániai neolitikus kultúra összehasonlító táblázatát is megkapjuk, jellegzetes illusztrációk kíséretében.

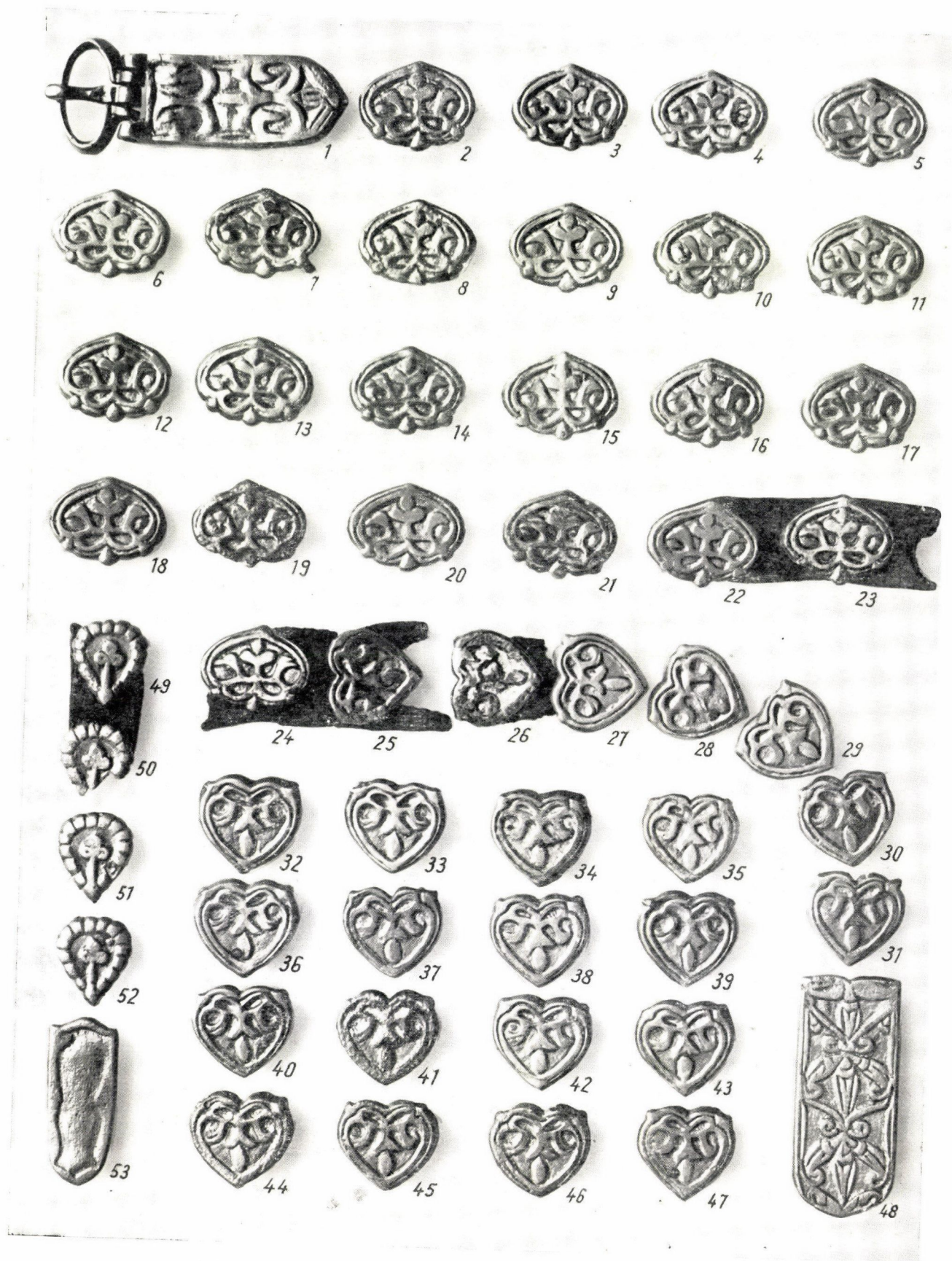
Sajnálatos, hogy a magyar régészeti kutatás nem szerepel a folyóiratban, szemben a francia, görög, jugoszláv, angol és más ismétlődő rovatokkal. Magyar vonatkozású megemlékezést csak egyet találtunk az egész évfolyamban. Az ötödik szám közli a „Magyarország régészeti leletei” című kiadvány kéthasábos ismertetését *Z. Bukowski* tollából.

Németh Endre

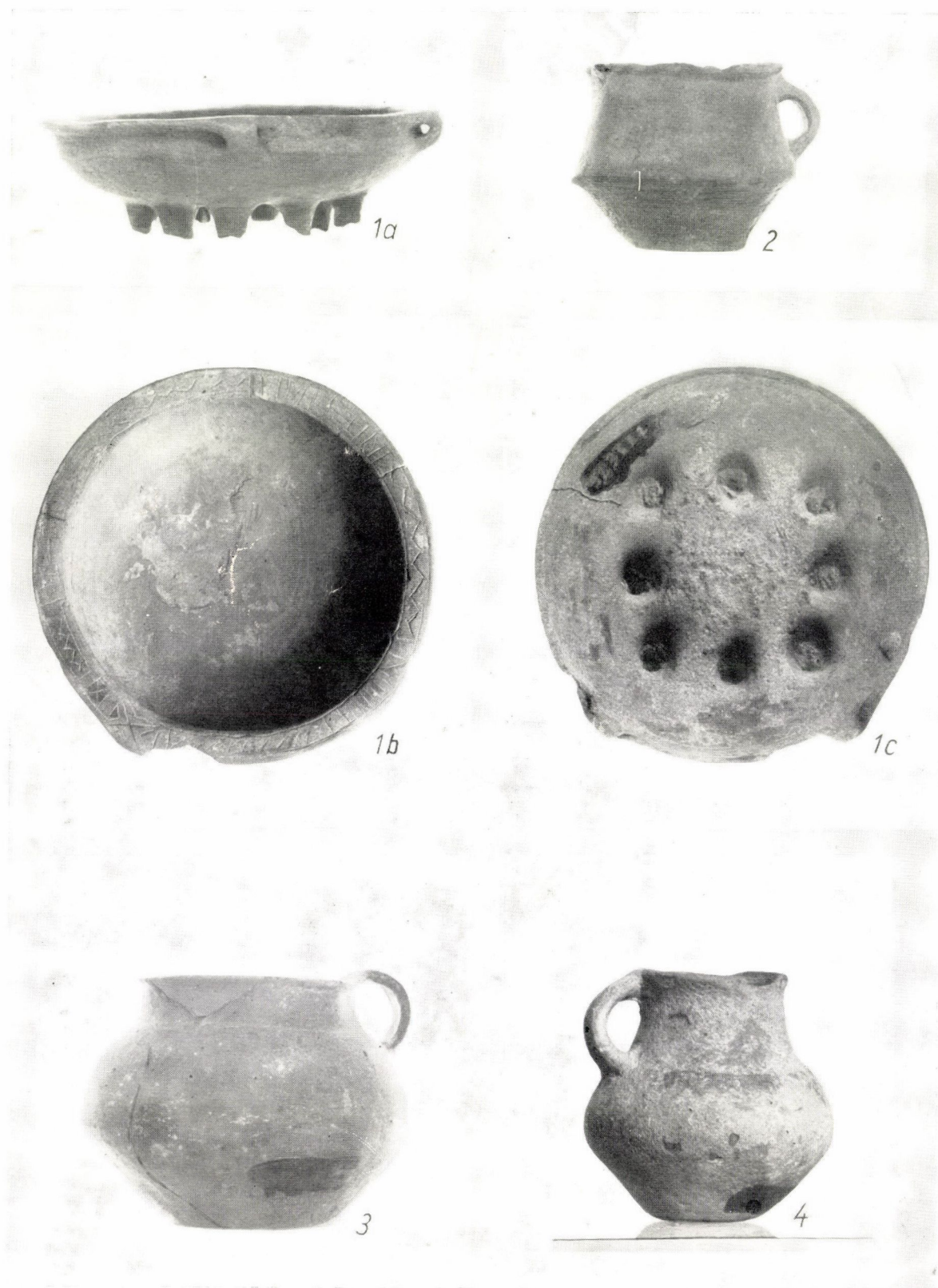
Nagykorös. 1—3. 1. sír. — 4—22. A 2. sír mellékletei. 1:1
 Надкёреш. 1—3. 1-ая могила. — 4—22. Инвентарь 2-ой могилы
 Nagykorös 1—3. Tombe n° 1. — 4—22. Le mobilier de la tombe n° 2

Nagykőrös. A 2. sír veretes fegyverövének maradványai. 1 : 1
 Надкёрёш. Остатки пояса с бляшками для ношения оружия из 2-ой могилы
 Nagykőrös. Les fragments du ceinturon à plaques de la tombe n° 2

1. A kökenydombi trónuson ülő idólszoboredény fejjel kiegészítve. Rekonstrukció. — 2. A Szegvár-tűzkövesi trónuson ülő idólszobor. — 3. Idóledényről származó fej Tordosról. Roska Márton nyomán
1. Сосуд в форме статуи идола, сидящего на троне, из Кёкеньдомба с реставрированной головой. Реконструкция. — 2. Статуя идола, сидящего на троне, из Сегвар—Тюзкёвеша. — 3. Голова от сосуда-идола из Тордоша. По Мартону Рошке.
1. Le vase en forme d'idole trônant de Kökenydomb, complété par une tête. Reconstitution. — 2. La statue d'idole assise sur un trône de Szegvár-Tűzköves. — 3. Tête provenant d'un vase en forme d'idole de Tordos. D'après Márton Roska

1a-c, 2. Szőny—Almásfüzitő. — 3. Ismeretlen lelőhely. — 4. Pilismarót. 1-3 = 1 : 3; 4 = 1 : 2
 1a-c, 2. Сень—Алмашфюзитё. — 3. Неизвестное местонахождение. — 4. Пилишмарот
 1a-c, 2. Szőny—Almásfüzitő. — 3. Site inconnu. — 4. Pilismarót

Oroszvár. A 4. sír mellédísz
Оросвар. Расположение нагрудных украшений в 4-ой могиле
Oroszvár. La situation du pectoral de la tombe n° 4

Esztergom határa. Későrómai őrtorony. 1. Az őrtorony kiszedett falának metszete az 1. árokban. — 2. Vizesárok metszete
 Окрестности Эстергома. Позднеримская сторожевая башня. 1. Разрез в сечении раскопанной стены сторожевой башни в 1-ой траншее. —
 2. Профиль сточной канавы
 Limite d'Esztergom. Tour de guet romaine de basse époque 1. Coupe du mur détaché de la tour de guet, dans la le fossé n° 1. — 2. Coupe d'un fossé

Balatonkörnyékirómai épületelemek. 1—2, 5—6. Veszprém, Bakonyi Múzeum. — 3. Keszthely, Balatoni Múzeum.
 — 4. MNM-Történelmi Múzeum 1,3 = 1:5; 2,4 = 1:10; 5 = 1:6; 6 = 1:8
 Римские строительные отделения в окрестностях Балатона. 1—2, 5—6. Веспрем, Баконьский Музей. — 3. Кестхей,
 Балатонский Музей. — 4. Венгерский Национальный Музей-Исторический Музей
 Membres d'architecture romains de la région du Balaton. 1—2, 5—6. Veszprém, Musée du Bakony. — 3. Keszthely,
 Musée du Balaton. — 4. Musée National Hongrois — Musée Historique

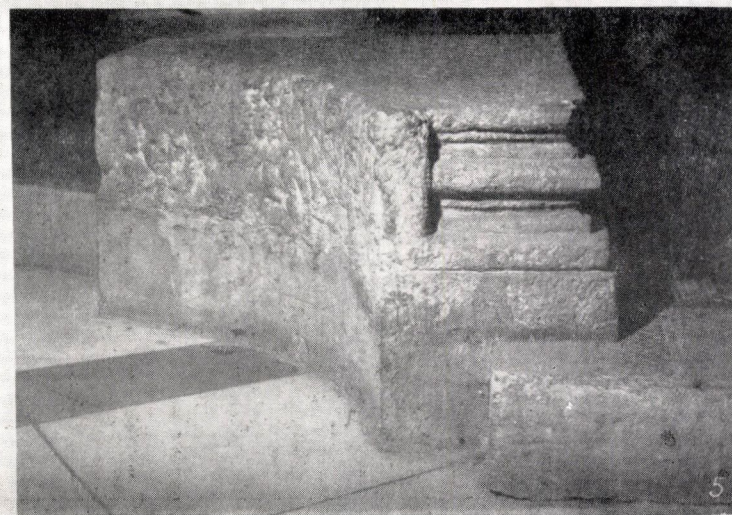
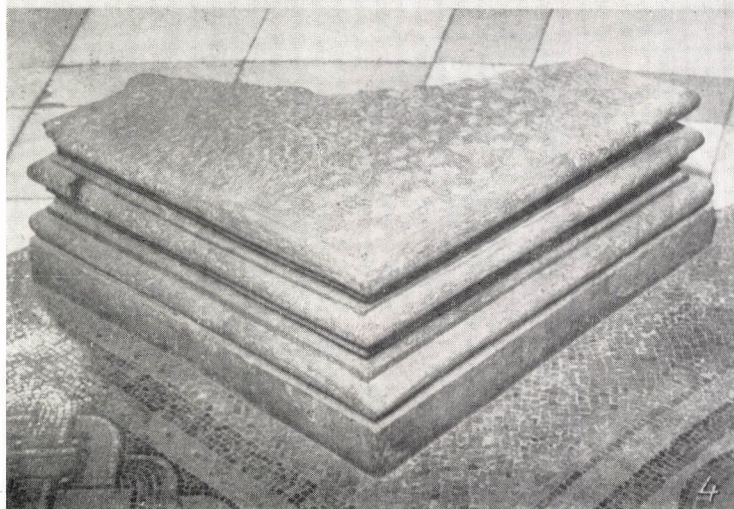
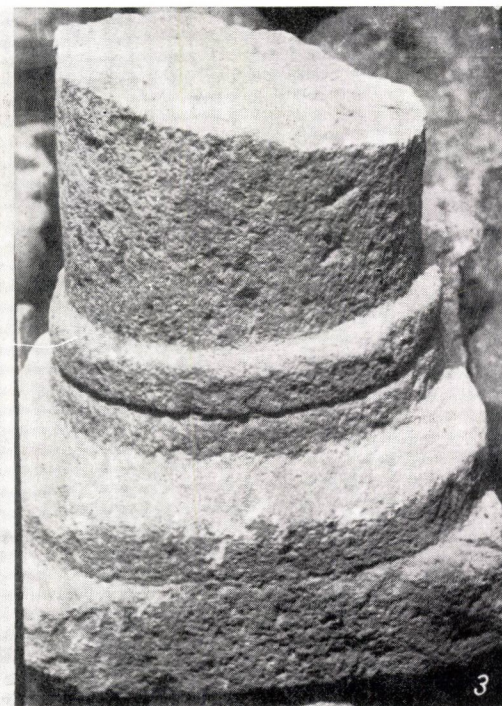

Balatonkörnyéki római épülettöredékek. 1—3. Keszthely, Balatoni Múzeum. — 4—6. Veszprém, Bakonyi Múzeum

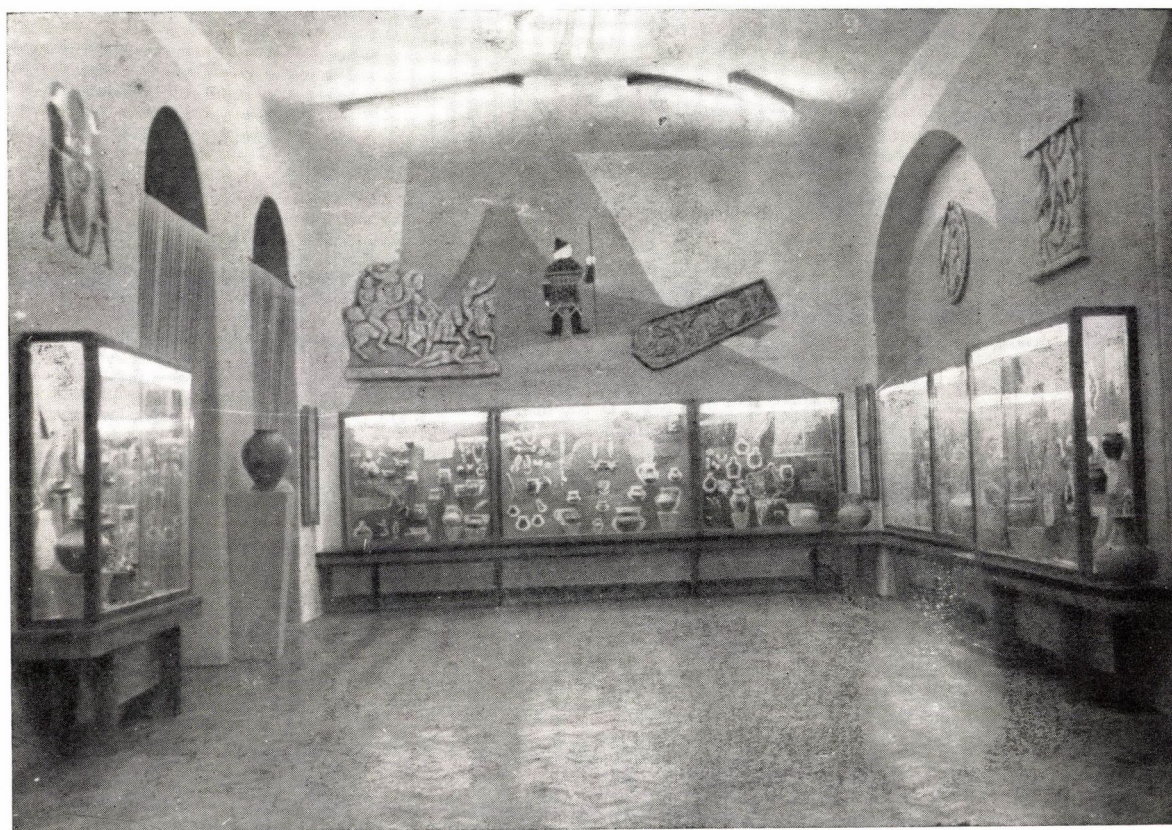
1 = 1 : 7 ; 2, 4 = 1 : 4 ; 3, 5 = 1 : 5 ; 6 = 1 : 6

Римские строительные отделения в окрестностях Балатона. 1—3. Кестхей, Балатонский Музей. — 4—6. Веспрем, Баконьский Музей.

Membres d'architecture romains de la région du Balaton. 1—3. Keszthely, Musée du Balaton. — 4—6. Veszprém, Musée du Bakony

Balatonkörnyéki római épülettöredékek. 1—3. Veszprém, Bakonyi Múzeum. — 4—5. MNM-Történeti Múzeum
 Римские строительные отделения в окрестностях Балатона. 1—3. Веспрем, Баконьский Музей — 4—5. Венгерский Национальный
 Музей-Исторический Музей.
 Membres d'architecture romains de la région du Balaton. 1—3. Veszprém, Musée du Bakony — 4—5. Musée National Hongrois — Musée Historique

A nyíregyházi kiállítás — Ниредьхазская выставка — L'exposition de Nyíregyháza

IRODALOM

<i>Kádár Zoltán</i> : A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Évkönyve. Folia Archaeologica XI. kötet	249
<i>Soproni Sándor</i> : Budapest Régiségei XVIII—XIX. kötet	250
<i>Alföldy Géza</i> : Legújabb jugoszláv régészeti folyóiratok	251
<i>Gábori Miklós</i> : F. Felgenhauer, Willendorf in der Wachau	253
<i>Párducz Mihály</i> : F. Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saulgau)	254
<i>Erdélyi Gizella</i> : U. Jantzen, Griechische Griff-Phialen	255
<i>Erdélyi Gizella</i> : L. Pallat, Richard Schöne	255
<i>Kádár Zoltán</i> : H. Schoppa, Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien	256
<i>Szilágyi János</i> : Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 3	257
<i>Szilágyi János</i> : Limesstudien, Vorträge des 3. internationalen Limes-Kongresses in Rheinfelden	258
<i>Németh Endre</i> : Z. Otcłani Wieków 1958 (Régészeti ismeretterjesztő folyóirat Lengyelországban).....	259

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Ф. Фюлеп</i> : Вступительное слово	123
---	-----

СТАТЬИ

<i>В. Габори Чанк</i> : Абсолютная датировка стоянки в Шагваре	125
<i>Й. Фитц</i> : L. Cassius Pius Marcellinus	130
<i>И. Л. Ковриг</i> : Новые исследования в могильнике аварского времени в Кестхее	136
<i>И. Эрдейи</i> : О некоторых вопросах восточно-европейских связей археологических памятников венгров-завоевателей родины	169
<i>И. Диенеш</i> : Могилы венгров-завоевателей родины в Надькёреше	177

СООБЩЕНИЯ

<i>Й. Чалог</i> : К некоторым вопросам идошной пластики	188
<i>П. Патаи</i> : Памятник культуры колоколовидных кубков в Алмашфюзите	194
<i>И. Бона</i> : Нагрудное украшение из женского погребения № 4 в Оросваре	198
<i>М. Рошка</i> : Бронзовый меч с чашковидным навершьем из Драга	205
<i>Ш. Шопрони</i> : Позднеримская сторожевая башня в окрестностях Эстергома	207
<i>А. Киши</i> : Римские строительные отделения в окрестностях Балатона	210
<i>Т. Анда</i> : Ланцет-скарификатор эпохи Арпада	221

ОБОЗРЕНИЕ

<i>И. Эрдейи</i> : Шандор Шагхеде	225
<i>Й. Корек</i> : Новая археологическая выставка в г. Ниредьхаза	225
Археологические исследования в 1959 г.	227
<i>Э. Б. Томас</i> : О спасении нубийских памятников	245
<i>Я. Гарматта</i> : История культуры Индус в освещении новейших археологических раскопок	245
<i>Е. Немет</i> : Археологические новости	246

РЕЦЕНЗИЯ И КРИТИКА

<i>З. Кадар</i> : Ежегодник Венгерского Национального Музея Исторического Музея. XI-ый том Folia Archaeologica	249
<i>Ш. Шопрони</i> : XVIII—XIX-ый том Budapest Régiségei	250
<i>Г. Алфёльди</i> : Новейшие югославские археологические журналы	251
<i>М. Габори</i> : F. Felgenhauer, Willendorf in der Wachau	253
<i>М. Пардуч</i> : F. Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saulgau).....	254
<i>Г. Эрдейи</i> : U. Jantzen, Griechische Griff-Phialen	255
<i>Г. Эрдейи</i> : L. Pallat, Richard Schöne	255
<i>З. Кадар</i> : H. Schoppa, Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien	256
<i>Я. Силади</i> : Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 3.	257
<i>Я. Силади</i> : Limesstudien. Vorträge des 3. internationalen Limes-Kongresses in Rheinfelden	258
<i>Е. Немет</i> : Z. Otcłani Wieków 1958 (Археологический научно-популярный журнал в Польше).....	259

TABLE DES MATIÈRES

<i>F. Fülep</i> : Salut au lecteur	123
--	-----

ÉTUDES

<i>V. Gábori Csánk</i> : La chronologie absolue de la station de Ságvár	125
<i>J. Fitz</i> : <i>L. Cassius Pius Marcellinus</i>	130
<i>I. L. Kovrig</i> : Fouilles récentes dans le cimetière avar de Keszthely	136
<i>I. Erdélyi</i> : Les attaches des monuments archéologiques des Hongrois conquérants avec l'Europe Orientale	169
<i>I. Dienes</i> : Tombes de Hongrois conquérants à Nagykőrös	177

NOTES ET INFORMATIONS

<i>J. Csalog</i> : Sur quelques problèmes de la plastique d'idoles	188
<i>P. Patay</i> : La trouvaille provenant de la civilisation des vases campaniformes à Almásfűzítő	194
<i>I. Bóna</i> : Le pectoral de la tombe féminine n° 4 d'Oroszvár (Données sur le costume de l'âge du Bronze dans le Bassin du Danube moyen II)	198
<i>M. Roska</i> : L'épée de bronze à pommeau concave de Drág	205
<i>S. Soproni</i> : Tour de guet romaine de basse époque dans la limite d'Esztergom	207
<i>A. Kiss</i> : Membres d'architecture romains dans la région du Balaton	210
<i>T. Anda</i> : Instrument scarificateur de l'époque arpadienne	221

CHRONIQUE

<i>I. Erdélyi</i> : Sándor Sashegyi ¹	225
<i>J. Korek</i> : Nouvelle exposition archéologique à Nyíregyháza	225
Archäologische Forschungen im Jahre 1959	227
<i>E. B. Thomas</i> : La sauvegarde des monuments de la Nubie	245
<i>J. Harmatta</i> : L'histoire de la civilisation de l'Indus à la lumière des fouilles archéologiques récentes	245
<i>E. Németh</i> : Nouvelles archéologiques	246

LIVRES

<i>Z. Kádár</i> : L'Annuaire du Musée National Hongrois — Musée Historique. <i>Folia Archaeologica</i> Tome IX .	249
<i>S. Soproni</i> : Budapest Régiségei, Tome XVIII—XIX.	250
<i>G. Alföldy</i> : Revues archéologiques yougoslaves récentes	251
<i>M. Gábori</i> : F. Felgenhauer, Willendorf in der Wachau	253
<i>M. Párducz</i> : F. Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saulgau)	254
<i>G. Erdélyi</i> : U. Jantzen, Griechische Griff-Phialen	255
<i>G. Erdélyi</i> : L. Pallat, Richard Schöne	255
<i>Z. Kádár</i> : H. Schoppa, Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien	256
<i>J. Szilágyi</i> : Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 3.	257
<i>J. Szilágyi</i> : Limesstudien: Vorträge des 3. internationalen Limes-Kongresses in Rheinfelden	258
<i>E. Németh</i> : Z Otchłani Wieków 1958 (Revue archéologique de vulgarisation en Pologne)	259

FOLYÓIRAT KIADVÁNYAINK ELŐFIZETHETŐK ÉS SZÁMONKÉNT IS VÁSÁROLHATÓK
A KÖVETKEZŐ HELYEKEN:

Akadémiai Könyvesbolt, Budapest, V. Váci utca 22.

Akadémiai Kiadó Terjesztési osztály, Budapest V. Alkotmány u. 21.

Posta Központi Hírlap Iroda, Budapest V. József Nádor tér 1.

KÜLFÖLDÖN TERJESZTI

a KULTURA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, Budapest VI. Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760